PROF. DR. ADEM APAK

SİYER-İ NEBÎ

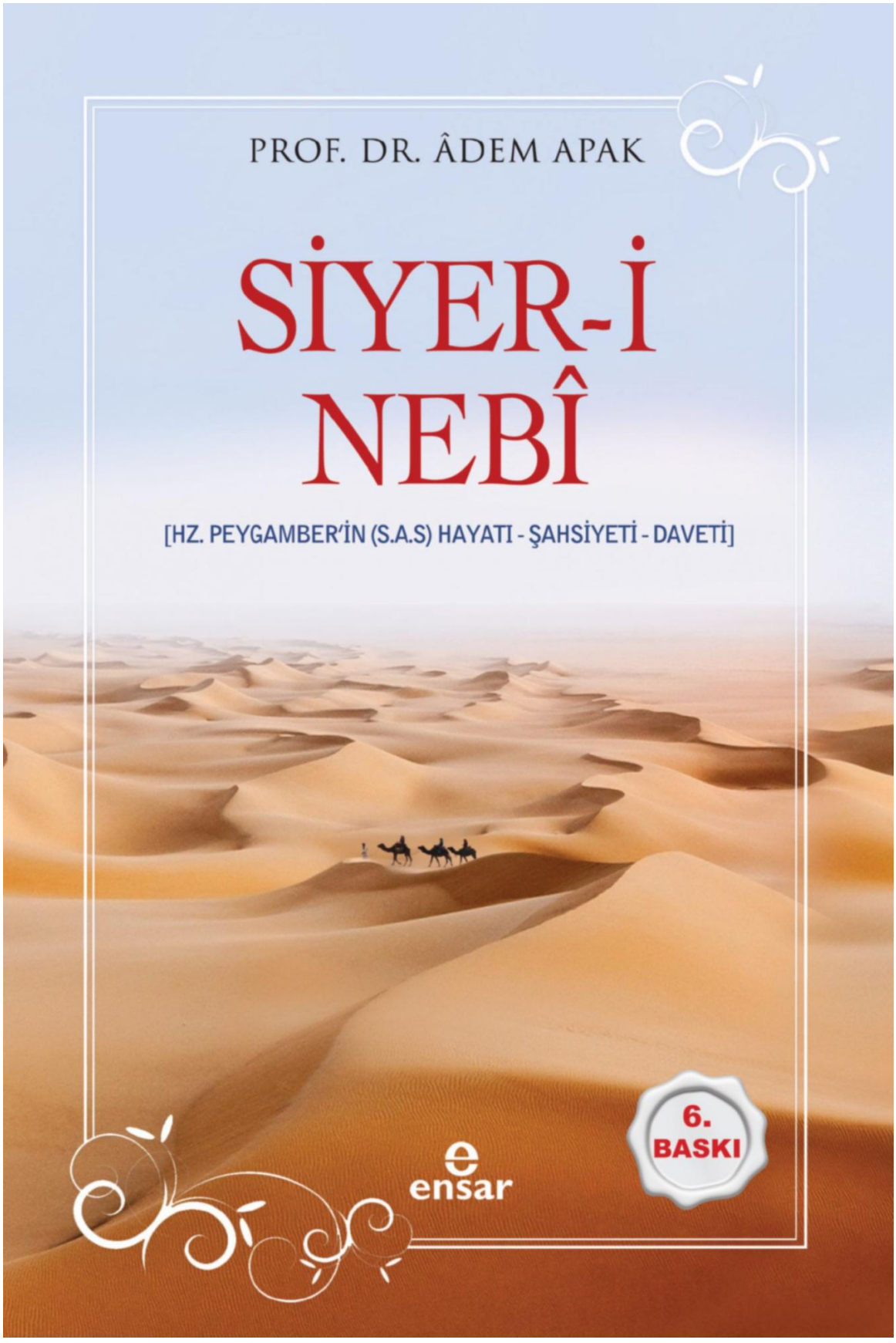
[illegible]

[illegible]

PROF. DR. ÂDEM APAK

SİYER-İ NEBÎ

[HZ. PEYGAMBER'İN (S.A.S) HAYATI - ŞAHSİYETİ - DAVETİ]

6. BASKI

ensar

ensar

ENSAR NEŞRİYAT TİC. A.Ş.
© Eserin her türlü basım hakkı anlaşmalı olarak Ensar Neşriyat'a aittir.

ISBN: 978-605-2174-35-7
Sertifika No: 17576

Kitabın Adı
SİYER-İ NEBÎ
[HZ. PEYGAMBER'İN (S.A.S) HAYATI - ŞAHSİYETİ - DAVETİ]

Yazarı
Prof. Dr. Âdem APAK

Yayın Yönetmeni
Hüseyin KADER
Adem SAYDAN

Editör
Hüseyin KAHRAMAN

Kapak
Halil YILMAZ

Baskı-Cilt
Matsis Matbaa Hizmetleri San. ve Tic. Ltd. Şti.
Tevfikbey Mah. Dr. Ali Demir Cad. No: 51 Sefaköy-İstanbul
Tel: 0212 624 21 11 pbx Faks: 0212 624 21 17
Sertifika No: 40421

5. Basım
Mart 2020 / 2.000 adet basılmıştır.

İletişim

Ensar Neşriyat Tic. A.Ş.
Düğmeciler Mah. Karasüleyman Tekke Sok. No :7 Eyüpsultan / İstanbul
Tel: (0212) 491 19 03 - 04 Faks: (0212) 438 42 04
www.ensarnesriyat.com.tr - siparis@ensarnesriyat.com.tr

SİYER-İ NEBÎ

[HZ. PEYGAMBER'İN (S.A.S) HAYATI - ŞAHSİYETİ - DAVETİ]

Prof. Dr. Âdem APAK

İstanbul, 2020

Prof. Dr. Âdem APAK

1970 yılında Bursa'da doğdu. 1988'de Bursa İmam-Hatip Lisesi'nden, 1992'de Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. Bir yıl sonra İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı'na araştırma görevlisi olarak atandı. 1995 yılında "Hz. Osman Dönemi Emevî İdarecileri" isimli tez ile yüksek lisansını tamamladı. 1999 yılında "Amr b. el-Âs (Hayatı-Şahsiyeti-Devlet Adamlığı)" konulu araştırmasıyla doktor oldu. 2001–2002 ve 2004–2005 öğretim yıllarında Türkmenistan Mahdumkulu Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde öğretim üyeliği görevinde bulundu. Mayıs 2005'te doçent unvanı aldı. 2007–2008 eğitim-öğretim döneminde Şam'da alanıyla ilgili araştırmalar yaptı. 2011 yalında profesör oldu. Hâlen Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde öğretim üyeliği görevini sürdürmektedir.

Telif Eserler:

- İslâm Siyaset Geleneğinde Amr b. el-Âs , Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2001, 2016, 2017.
- Hz. Osman Dönemi Devlet Siyaseti, İnsan Yayınları, İstanbul 2003, 2016.
- Asabiyet ve Erken Dönem İslam Siyasî Tarihindeki Etkileri, Düşünce Kitabevi Yayınları, İstanbul 2004, Ensar Neşriyat 2016.
- Bursa'da İşgal Günlüğü, (Ortak Sadeleştirme), Düşünce Kitabevi Yayınları, İstanbul 2004.
- Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi I, (Hz. Peygamber Dönemi), Ensar Neşriyat, İstanbul 2006-2019.
- Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi II, (Hulefâ-i Râşidîn Dönemi), Ensar Neşriyat, İstanbul 2007-2019.
- Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi III (Emevîler Dönemi), Ensar Neşriyat, İstanbul 2008-2019.
- Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi IV (Abbâsîler Dönemi), Ensar Neşriyat, İstanbul 2011-2019.
- Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü, Ensar Neşriyat, İstanbul 2012-2019.

- Hz. Peygamber'in İzinde, (Ahmet Önkal ve Bünyamin Erul ile ortak kitap), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012-2017.
- İslâm'ın Örnek Şahsiyetleri Ashâb-ı Kirâm, Ensar Neşriyat, İstanbul 2014-2016.
- Ana Hatlarıyla Hz. Muhammed'in Evrensel Mesajları, Ensar Neşriyat, İstanbul 2014.
- Hz. Peygamber'in Etrafındaki Çocuklar ve Gençler, Ensar Neşriyat, İstanbul 2014.
- Gençler İçin Siyer-i Nebî, Ensar Neşriyat 2015.
- Siyer Araştırmaları, Ensar Neşriyat İstanbul 2016.
- İslâm Tarihi Araştırmaları, Ensar Neşriyat, İstanbul 2016.
- Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu (Sosyal, Kültürel ve İktisadi Hayat), Kuramer, İstanbul 2017, 2018.
- Siyer-i Nebî (Hz. Muhammed'in (s.a.s) Hayatı-Şahsiyeti-Daveti), Ensar Neşriyat 2017-2019.
- İslâm Tarihi Konusunda Bilinmesi Gereken 88 Soru, Beyan Yayınları 2019.
- Hz. Hatice, Beyan Yayınları 2019.

ÖNSÖZ

Müslüman tarihçiler Hz. Peygamber'in (s.a.s) hayatı ve daveti konusunda başlangıçtan itibaren sayısız eser telif etmişlerdir. Bunlardan bir kısmı orijinal çalışmalar olmakla birlikte, pek çoğu ise başlangıçta yazılmış kitapların şerhi veya muhtasarı mahiyetindeki kitaplardır. Ancak yine de bu tür eserler, müelliflerinin yaşadıkları dönemin ihtiyaçlarını belli derecede karşılamışlardır. Zamanımızda da farklı anlayış ve muhtevalar dikkate alınarak yeni siyer çalışmaları yayınlanmaya devam edilmektedir.

Hz. Peygamber'in (s.a.s) günümüz insanına tanıtılması ve onun doğru bir şekilde anlaşılması konusunda atılması gereken en önemli adımlardan biri her kültür seviyesinde insanın anlayabileceği nitelikli siyer eserlerinin neşredilmesidir. Ancak üzülerek ifade etmek gerekir ki bu hususta meselenin esasından haberdar olmayan bazı ehliyetsiz şahısların üstelik uzman olmadıkları bu konuda kalem oynattıkları, neticede birbirinin tekrarı mahiyetinde niteliksiz eserler verdiklerine sık sık şahit olunmaktadır. O kadar ki siyerin mahiyeti ve kaynaklarından bi-haber olanlar, hatta nitelikli bir siyer kitabı okumayanlar dahi siyer müellifi olmuşlardır. Bilhassa yakın zamanlarda siyere ilginin artmasının da etkisiyle çok kısa sürede hazırlanan, neredeyse birbirini tekrar eden, dolayısıyla hiçbir orijinalliği bulunmayan, üstelik yetkin olmayan kişilerin niteliksiz siyer kitapları peş peşe baskılar yaparak yayınlanmıştır. Bu hususta gerek bir kısım yazarlar gerekse yayınevleri açısından maalesef popülizm ve maddî kazanç beklentisi ilmî ve ahlâkî hassasiyetin önüne geçmiş görünmektedir. Bu karmaşa içerisinde insanlara sunulan kitaplar Hz. Peygamber'in (s.a.s) doğru tanıtılmasına hizmet etmek bir yana, yetersiz ve yanlış bilgilerle onun hayatının pek çok safhasının hurafe şeklinde sunulması faaliyetine katkıdan başka bir sonuç getirmemiştir.

Hz. Peygamber'in (s.a.s) hayatının takdimi konusunda atılan yanlış adımların menfî yönlerini en aza indirmenin yolu, kanaatimizce siyer alanının mütehassısı konumundaki ilim adamlarının sahih kaynaklara dayalı ve araştırma mahsulü, nitelikli kitaplar kaleme almalarıdır. Üstelik yayımlanacak bu eserler sadece Müslümanlara hitap etmemeli, daha ötesine geçerek başka din ve kültür

mensuplarıyla da buluşabilecek bir metod ve muhteva ile sunulmalıdır. Bilhassa inanç kültürlerinde “Yaratıcı” ve “Peygamberlik” itikadı bulunan toplumlara Hz. Peygamber’in (s.a.s) ve onun evrensel mesajının sunulması kanaatimizce ancak ciddî hazırlanmış ilmî çalışmalarla mümkün olur. Şayet bu mühim ve aslî görev ihmal edilir, son derece dar çerçeveli, üstelik popülist ve hissî sâiklerle siyer yazılmaya ve roman-şiir gibi edebî formlarda peygamber takdimi yapılmaya devam edilirse, bütün insanlık ve özellikle de ülkemiz aydınları Hz. Muhammed’i (s.a.s) bu kitaplardan değil, müsteşriklerin eserlerinden ve onların önyargılı peygamber tasavvurlarından tanımaya devam edeceklerdir. Bu sebeple gayr-i müslim araştırmacıların yazmış oldukları kitaplardaki hatalı ve art niyetli bilgilere savunmacı refleksle cevap yetiştirmeye çalışmak yerine, nitelikli eserlerle son peygamberi bütün insanlığa tanıtmak Müslüman araştırmacıların öncelikli görevidir.

İslâm dinin mübelliği Hz. Muhammed (s.a.s) her yönü ile insan bir peygamberdir. Her insan gibi o da belli bir ömür sürmüş, risâlet görevini tamamladıktan sonra ve yine ölümlü her beşer gibi Rabbine dönmüştür. Doğumundan ölümüne değin hayatının bütün yönleri, sözleri, davranışları, şahsiyeti, ahlâkı ashâbın gayreti ile tespit edilmiş, daha sonra da Müslüman âlimler tarafından tasnif edilerek günümüze kadar ulaştırılmıştır. Allah Rasülü’nün (s.a.s) söz ve davranışlarının doğru olarak tespit edilmesi için Müslümanların geliştirdikleri rivayet ve senet sistemi başka bir millet ve dinin tarihi ve kültüründe mevcut değildir. Dolayısıyla Hz. Peygamber’in (s.a.s) tanınması ve tanıtılması için esasında Müslümanlar muazzam bir bilgi hazinesine sahiptirler. Ancak bu bilgiler arasına zamanla ve çeşitli sebeplerle eksik, hatalı hatta uydurma bir kısım malumât da karışmıştır. Rasûl-i Ekrem’in (s.a.s) asrın idrakine en gerçekçi ve örnek alınacak bir şekilde sunulabilmesi için bu hazinenin yeniden gözden geçirilip asıl ile sonradan eklenen kısımlarının tefrik edilmesine, yine bu bahiste ehem ile mühimin tespitine şiddetle ihtiyaç vardır. Sabır, gayret ve cesaretle bu görev gerçekleştirildiği takdirde, son peygamber manen aramızda yaşamaya devam edecek ve onun eşsiz örnekliği Müslümanların kurtuluşuna ve bütün insanlığın hidayetine vesile olacaktır. Unutmamak gerekir ki

insanlığın Hakk'a ve gerçeğe ulaşmak için tek ve son şansı Hz. Peygamber'in (s.a.s) evrensel mesajlarıdır.

Gerek yaygın, gerekse örgün eğitimde siyer-i nebiye olan ilgi ve alâkanın artması bu konuda siyere dair eserlere olan ihtiyacı da en üst düzeye çıkarmıştır. Farklı yayınevlerinde siyerle ilgili olarak basılan eserlerin hedef kitlesi ise büyük oranda öğrenciler ile ortalama siyer okuyucularının olduğu görülür. Bununla birlikte gerek İlahiyat fakülteleri, gerekse ortaöğretim kurumlarındaki siyer derslerine kaynak teşkil edecek akademik bir esere ihtiyaç da gündemdedir. Kaldı ki bu ihtiyaç Milli Eğitim Bakanlığı'nın siyer dersi için öğretmenler için tertip ettiği, bizlerin de zaman zaman görev aldığımız hizmet içi eğitim seminerlerinde katılımcı öğretmenler tarafından da defaatle bizzat dile getirilmiştir. Hem şahsî tespitlerimiz, hem de bu konudaki talep ve beklentiler, böyle bir kitabın yazılmasına sebep olmuştur. Bu çalışma aynı zamanda siyer ile ilgili akademik çalışma yapacak araştırmacılar için hem kaynak, hem metodoloji hem de muhteva açısından kılavuzluk yapabilecek nitelikte düzenlenmiştir. Tamamlanan bu eserin bahsi geçen beklentilere mütevazı bir katkısının olması bizi ziyadesiyle memnun edecektir.

Kitap bir giriş ve beş bölümden meydana gelir. Girişin ilk kısmında Hz. Peygamber'in (s.a.s) doğru anlaşılmasının gerekliliği üzerinde durulmuş, bir şekilde siyer yazmanın ve okumanın felsefesi ve gerekçeleri ortaya konulmuştur. İkinci kısımda Hz. Peygamber'in (s.a.s) gönderildiği coğrafya geniş olarak tanıtılmış, bir anlamda Kur'ân'ın nüzul döneminin siyasî arka planı sunulmuştur. Girişin son kısmında ise Arapların sosyal ve dini hayatı konu edinilmiş, bu çerçevede Hz. Peygamber'in (s.a.s) hazır bulduğu ortam üzerine tespitler yapılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümü Allah Rasûlü'nün (s.a.s) atalarının tanıtımına ve yakın dönem Mekke'nin tarihine ayrılmış olup burada özellikle onun risâletini açıklayacağı Mekke şehir devletinin kurulması, kurumlaşması ve yönetim organizasyonu üzerinde durulmuştur. Bu bölümde ayrıca Hz. Peygamber'in (s.a.s) risaletine kadar hayatı ve bu süreçteki faaliyetleri açıklanmış, onun Mekkeliler gözüyle nasıl bilindiği hususu açıklanmaya çalışılmıştır.

İkinci bölüm risâletin Mekke dönemini konu edinmektedir. Buradaki başlıklar ise vahyin başlangıcı, Mekke müşriklerinin vahye karşı tepkileri ve bu tepkilerin sebepleri, Hz. Peygamber'in (s.a.s) davetini yayma mücadelesi, nihayet yeni bir yurt arama çabaları ve Mekke'den Medine'ye hicrettir.

Üçüncü bölüm Medine dönemini ele alır. Burada Medine'de yeni bir toplum oluşturma çabaları, Medine'deki topluma düşman unsurlar ile yoğun mücadele ve bunlara karşı gerçekleştirilen tebliğ faaliyetleri, İslâm'a davet teşebbüsleri ve Arapların Medine hakimiyetine boyun eğme adımları ve bunların sebepleri üzerinde teferruatlı bir şekilde durulmuştur. Nihayet bu kısım Hz. Peygamber'in (s.a.s) vefatıyla tamamlanmıştır.

Kitabın ilk üç bölümü Hz. Peygamber'in (s.a.s) tarihi şahsiyeti ve tebliğ mücadelesini incelerken, son iki bölüm ise onun şahsiyetine ve evrensel davetine odaklanmıştır ki aslında onun siyeri bütün bunların toplamı olarak kabul edilmelidir. Buna göre dördüncü bölümde onun şahsî özellikleri, ahlâkî hususiyetleri ve örnekliği, aile hayatı ile sosyal, siyasî yönü ve çocuklar ve gençlerle geliştirdiği münasebetleri esas alınmıştır.

Kitabın son bölümü Hz. Peygamber'in (s.a.s) evrensel mesajlarını muhtevi olup bunlar tevhid, adalet, ilim, kardeşlik, insan hakları ve barış başlıkları altında incelenmiş, bu şekilde çalışmada Allah Rasûlü'nün (s.a.s) hem sureti, hem de sîreti bir arada sunulmaya çalışılmıştır.

Bu vesile ile uzun süredir üzerinde çalıştığımız bu kitabın yayın hayatına kazandırılmasını sağlayan Ensâr Neşriyat'a şükranlarımı sunarım.

Gayret bizden, muvaffakiyet Allah'tandır.

Âdem APAK
Bursa, 2019

GİRİŞ

I. HZ. PEYGAMBER'İN (S.A.S) DOĞRU ANLAŞILMASI ÜZERİNE

Peygamberler beşeriyetin başlangıcından itibaren Yüce Allah tarafından insanlık için hidayet rehberi olarak görevlendirilmiş seçkin insanlardır. İlk insan ve ilk elçi Hz. Âdem (as) ile başlayan bu risâlet zinciri son peygamber Âlemlere rahmet olarak gönderilmiş bulunan Hz. Muhammed (s.a.s) ile tamamlanmıştır. Kıyamete kadar ondan sonra başka peygamber gönderilmeyecektir. Dolayısıyla Son Elçi, insanlığın hidayeti ve kurtuluşu için tek umut, son şanstır. Onun insanlığa yol göstericiliğinin devamı ise ancak kendisinin en doğru şekilde tanınması ve hayatın bütünü için en güzel bir şekilde örnek (üsve-i hasene) alınmasıyla mümkün olacaktır.

Yaklaşık on dört asırdan beri Hz. Muhammed'in (s.a.s) öğretilmesi ve insanlığa tanıtılması gayesiyle çeşitli coğrafya, kültür ve dönemlerde farklı tasavvurlar ve sunumlar geliştirilmiş, bunun sonucunda muazzam bir siyer külliyatı meydana getirilmiştir. Öyle ki dünyada Allah Rasûlü (s.a.s) kadar hakkında eser yazılmış başka bir insan yoktur. Bu tür çalışmalar farklı şekil ve muhtevalı olarak günümüzde de artarak devam etmektedir. Zira Rasûlüllah'ın (s.a.s) hayatını öğrenme, anlama ve onu örnek alma ihtiyacı her zaman devam etmektedir. Zamanın ve şartların değişmesiyle birlikte insanların anlayışları ve dünya görüşleri de farklılık arz ettiği için bu değişimleri doğru olarak algılamak suretiyle asrımız insanına Allah Rasûlü'nü (s.a.s) örnek sunulabilecek bir anlayışla tanıtmak Müslüman ilim adamlarının aslî görevidir.

A. HZ. PEYGAMBER'İ (S.A.S) TANIMANIN TEMEL KAYNAKLARI

Hz. Peygamber'in (s.a.s) doğru anlaşılması konusunda ilk adım onun hayatının sahih bilgilere dayalı olarak yazılmasıdır. Bu hususta temel müracaat kaynağı şüphesiz Kur'ân-ı Kerîm'dir. Zira Kur'ân'da Hz. Peygamber (s.a.s) dönemindeki savaşlar, yapılan antlaşmalar,

Yahûdî-Hıristiyan ve münafıklarla ilişkiler, Allah Rasûlü'nün (s.a.s) muhatabı olduğu ilahî uyarılar ve benzeri konularla ilgili muhtelif bilgiler yer alır. Ayrıca Kur'ân'da Hz. Âdem, Hz. İbrahim, Hz. Mûsâ ve Hz. Muhammed (s.a.s) gibi peygamberlere dair hal tercümeleri de mevcuttur. Adı geçen peygamberlerden her birinin hayatı (sîre) hakkında muhtasar bilgiler bulunur. Farklı sûrelerde peygamberler ile onların verdikleri mücadeleler, çeşitli kavimler, milletler ve sosyo-politik yapıları, ahlâkî anlayışları, inanç esasları, başarıları ve yenilgileri; zâlim ve âdil hükümdarlar ile onların icraatları örneklerle anlatılır. Kur'ân bu şekilde bir yandan tarihi malumat sunmakta, bir yandan da öğrenilenlerden ders alınmasını istemektedir. Örnek vermek gerekirse Kur'ân Âd, Semûd ve Medyen kavimlerinden, kendilerine gönderilen peygamberlere karşı tavırlarından, onların mutî ve âsi olanlarından, yaşayışlarından, medeniyetlerinden ve nihayet akıbetlerinden söz eder. Aynı şekilde Kur'ân'da Lût ve Sâlih peygamberlerin kavimleriyle olan mücadelelerinden ve onların helâklerine sebep olan hâdiselerden bahsedilir. Aslında İslâm tarihi boyunca zamanla gelişen Siyer, Megâzî ve Kısas-ı Enbiyâ türlerinden yazılmış eserlerin esasını bu bilgiler teşkil eder. Bunlara istinaden Müslüman âlimler Kur'ân'da mevcut bulunan bu öz malûmatı elde ettikleri değişik kaynaklı haberler ve rivayetlerle de destekleyip genişletmek suretiyle Siyer nevinden yeni eserler meydana getirmişlerdir.[1]

Siyer söz konusu olduğunda bu ilmin en mühim ve ilk müracaat kaynağı şüphesiz Kur'ân-ı Kerîm'dir. Bu sebeple gerçekliğinde şüpheye mahal olmayan türden Kur'ânî veriler yardımıyla Hz. Muhammed (s.a.s) hakkında, onun nasıl bir kişilik olduğu ve hasımlarıyla nasıl mücadele ettiğiyle alâkalı doğrudan fikir sahibi olmamız mümkündür. Ayrıca unutmamak gerekir ki, Hz. Peygamber'i (s.a.s) en iyi öğrenebileceğimiz kaynak, onu peygamber olarak seçen ilâhî kaynaktır. Çünkü Allah Rasûlü (s.a.s) Kur'ân'a rağmen veya onun emri dışında hareket etmemiştir.[2]

İslâm Peygamberi'nin (s.a.s) hayatının ve kişiliğinin tüm yönleri ve yaşadığı muhitin sosyo-kültürel yapısı hakkında esas niteliğinde malumatı muhtevi ikinci kaynak bizzat kendisinden rivayet edilen hadisler, başka bir ifadeyle onun söz, fiil ve takrirlerini içine alan Sünnet'tir. Bu kaynaktan gereği gibi istifade edilebilmesi için

hadislerin rivayet tenkidine tabi tutulmasıyla birlikte muhtevalarının da Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinin ışığında yeniden değerlendirilmesi zarurîdir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) sonrası İslâm tarihi sürecinde bir kısım siyasî veya dinî sebeplerle isnadı zayıf pek çok hadis delil olarak kullanılmış hatta muhtelif itikâdî-siyasî gruplar kendi görüşlerini desteklemek amacıyla hadis uydurmuşlardır.

Hz. Muhammed'in (s.a.s) insanlara tanıtılmasında Kur'ân ve Hadis'ten sonra müracaat edilecek üçüncü derecedeki bilgiler siyer ve meğâzî kitaplarında yer alan ve ilk iki kaynakta işaret edilen esaslara mutabık rivayetlerdir. Ancak siyer inşasındaki bu gerçeklere rağmen Allah Rasûlü'nün (s.a.s) insanlara takdiminde Kur'ân ve Hadis'i esas alan ilmî bakış yerine zamanla hissî/edebî bir anlayış öne çıkmış, bunun tabii sonucu olarak yazarlar ve özellikle de şairler -birçoğu samimi gayretlerle de olsa- tarihte yaşamış olan gerçek peygamber yerine, yaşadıkları dönem hadiselerinin de etkisiyle kendi hayallerinde canlandırdıkları peygamberi takdim etmişlerdir. Onların eserlerinde aktarmış oldukları bilgilerin tarihî gerçeklere uyup uymadığı, sağlam kaynaklarca desteklenip desteklenmediği hususu da umumiyetle ikinci planda kalmıştır. Netice itibarıyla Müslümanlar peygamber tasavvurlarını bu tür şair ve yazarların tasvirleriyle şekillendirmişlerdir.

Şu bir gerçektir ki, Müslüman şairlerin dizelerinde genelde Hz. Muhammed (s.a.s) bir övgü (medh) konusu olarak görülmüştür. Ancak Allah Rasûlü'nün (s.a.s) sadece bu tarzda ele alınması ve insanlara tanıtılması yanlış olmasa da eksik ve hatta mahzurlu bir tutumdur. Misal vermek gerekirse Süleyman Çelebi'nin Mevlid adıyla şöhret bulan *Vesîletü'n-Necât*'ı edebî bir eserdir, hatta çağları aşıp etkisini ve canlılığını sürdürmesi sebebiyle bir şaheserdir. Ancak ne Süleyman Çelebi bir siyer âlimi, ne de onun eseri-Hz. Peygamber'in (s.a.s) sireti hakkında bir kısım manzum bilgiler ihtiva etmekle birlikte- bir siyer kitabıdır. Kaldı ki müellif hiçbir zaman bu iddiada bulunmamış, sadece Allah Rasûlü (s.a.s) hakkında gönlünden geçenleri dile getirmiştir. Dolayısıyla bu eseri kendi edebî kategorisinde değerlendirmek, siyer sahasında bilgi kaynağı olarak görmemek gerekir. Ancak günümüzde sık sık şahit olduğumuz gibi bilhassa Ramazan ayında ve Kutlu Doğum etkinliklerinde edebiyat esaslı bir peygamber sunumu öne çıkmakta, tertip edilen

programların muhtevası büyük oranda şiir dinletileri ve ana kaynaklardan bağımsız menkıbevî müzik fonlu siyer anlatımlarıyla şekillendirilmekte, neticede Hz. Peygamber'i (s.a.s) tanıtma faaliyeti duygu-yoğun söz ve müzik performanslarıyla adeta toplu ağlama seanslarına dönüştürülmektedir. Oysa Hz. Peygamber'i (s.a.s) ağlayarak değil, anlayarak, düşünerek tanımak ve tanıtmak gerekir. Zira Müslümanların Hz. Peygamber'i (s.a.s) esas itibarıyla hayal/his âlemi yerine gerçek haliyle anlamaya ihtiyaçları vardır. Kaldı ki Müslümanların, Allah Rasûlü'nü (s.a.s) ancak bu şekilde tanıdıkları takdirde kendi hayatları ile onun hayatını mukayese etmeleri, tavır ve davranışlarına çeki-düzen vermeleri, geleceklerini de buna göre tanzim etmeleri mümkün olur. Bunun sağlanması için Hz. Peygamber'i (s.a.s) tanıtma konusunda insanların salt duygularına hitap eden övgü manzumeler yerine akletmeye, tefekküre, tezekküre ve tedebbüre yönelten, yol gösterici bilgilere müracaat etmek, ayrıca bu mevzuları gündeme alan faaliyetlerin sayısını ve niteliğini artırmak gerekir.

Her şeyden önce şu hususu belirtmek gerekir ki Hz. Peygamber'in (s.a.s) kulların herhangi bir övgüsüne ihtiyacı yoktur. Çünkü onu Yüce Allah övmüş ve yüceltmiştir. İlahî mesajını insanlığa iletmesi için onu seçmiş, vahiy ile şereflendirmiş, eğitmiş, yönlendirmiş, desteklemiş ve onu kerim bir ahlâk sahibi kılmıştır. Bu sebeple birer insan olarak bizler onun üstünlüğünü ve büyüklüğünü ne kadar takdir edersek edelim, Allah'ın verdiği peygamberlik ve seçilmişlikle beraber O'nun kulu ve Rasûlü olmasının yanında söylediklerimizin pek bir değeri olmaz.[3] Binaenaleyh ümmetlerinin onu övmek yerine kendisini bütün yönleriyle ve en doğru şekilde tanımaya, anlamaya ihtiyacı vardır. Öyleyse Müslümanlara düşen peygamberlerini övme yarışına girmek yerine, doğru tanıma, anlama ve örnek almada çaba sarf etmek olmalıdır. Edebî faaliyetlerin (şiir, hikâye, piyes vb.) Hz. Peygamber'in (s.a.s) tanıtımında ve insanlara takdimindeki ehemmiyetini (belki çocuklar ve gençler için belli ölçüde gerekliliğini) kabul etmekle birlikte, Rasûlüllah'ın (s.a.s) tanıtımının daha ziyade Kur'ân ve Sünnet temelli ve ilmin yol göstericiliğinde gerçekleştirilmesinin zarureti hiçbir zaman akıldan çıkarılmamalıdır.

B. HZ. PEYGAMBER'İN (S.A.S) BEŞER OLUŞU

Günümüz insanının Hz. Peygamber'i (s.a.s) doğru anlaması konusunda takip edilmesi gereken adımlardan biri de onun insanî-beşerî yönünün öne çıkarılarak takdim edilmesidir. Peygamberler ilahi tebliğin insanlara ulaştırılması için Allah tarafından seçilmiş müstesna şahsiyetlerdir. Böyle olduğu içindir ki kendilerine diğer insanlarda görülmeyen mucizeler, ismet (günahtan korunma) sıfatı gibi şahıslarına münhasır bir kısım özellikler verilmiştir ki, bu hasletler aynı zamanda peygamberliğin de şartlarındandır. Ancak bu hususiyetlerine rağmen neticede peygamberler de birer insandır. Bizzat kelime-i şehâdetin muhtevası bu hususu açık bir şekilde gösterir. Kur'ân'da da ifade edildiği gibi[4] insanlara gönderilecek bir elçinin yine bir insan olmasının lüzumu vardır. Kaldı ki insanlar için Hz. Muhammed'in (s.a.s) Allah'ın yanındaki makamının yüceliği veya diğer peygamberler arasındaki derecesinin büyüklüğünden ziyade insan peygamber kimliği gerekmektedir. Çünkü ortalama insanlar ancak kendileri gibi yaşayan; doğan, büyüyen, yiyip-içen, uyuyan, hastalanan, evlenip çocuk sahibi olan, sıkıntılarla karşılaşan, acılar çeken, yoksulluğu da bolluğu da gören, hastalanan ve nihayet ölen bir peygamberi örnek alabilirler. Ancak böyle bir beşerle kendilerini/hayatlarını özdeşleştirebilir, bu niteliklere sahip bir insanı kendilerine örnek alabilir, nihayet onun gibi yaşamayı hedefleyebilirler. Oysa ortalama insanların peygamberlerin olağanüstü hallerini ve gösterdikleri mucizeleri örnek alıp yaşaması ve uygulaması imkânsızdır. Kendilerine verilen olağanüstü haller, seçilen peygamberlerin Allah indinde ne kadar değerli ve isteklerinin ne kadar geçerli olduğunu gösterir; ama bizler için asıl dikkate alınması gereken yönleri onların birer insan olarak Allah'ın emirlerini gerçekleştiren söz ve uygulamaları, hal ve tavırları, davranış ve ahlâklarıdır.[5] Buradan yola çıkarak günümüz insanına Hz. Peygamber'in (s.a.s) insanî yönünün belirgin bir şekilde takdim edilmesi, başka bir ifadeyle Allah Rasûlü'nün (s.a.s) peygamberlik sıfatıyla birlikte aynı zamanda bir insan olarak tanıtılmasının gereğini vurgulamak gerekir. Oysa siyer kitaplarının önemli bir kısmında Hz.

Peygamber'in (s.a.s) hayatının olağanüstü boyutta aktarıldığı ve genelde mucize merkezli bir peygamber takdimimin yapıldığı, edebî nitelikli eserlerde Hz. Peygamber'in (s.a.s) aşırı abartma ve yüceltmelerle kuşatıldığı görülür. Nitekim onun doğumundan itibaren hayatıyla ilgili olarak olağanüstü hadiseler pek çok kitapta yer bulmuş[6], sonra da Hz. Peygamber (s.a.s) bu bilgiler doğrultusunda tanıtılmaya çalışılmış, bu hususta pek çok "delâil" türü kitaplar telif edilmiştir.[7] Bilhassa doğumu esnasında meydana geldiği rivayet edilen olaylar, çocukluğu sırasında yaşadığı bildirilen olağanüstü hadiseler zaman zaman neredeyse efsane boyutunda siyer ve tarih kitaplarında teferruatlı bir şekilde yer bulmuştur. Bu bilgilerin pek çoğu daha sonraki dönemlerde başka inanç mensuplarıyla yaşanan dinî rekabet neticesinde vazedilmiş malumat olup bunlar neredeyse Kur'ân'ın bize takdim ettiği Hz. Peygamber'i (s.a.s) tanınmaz hale getirmektedir.[8] O kadar ki zamanla Müslümanlardan bir kısmı, Hıristiyanların Hz. Îsâ'yı, Yahûdîlerin de Hz. Üzeyir'i yüceltmedeki aşırılıklarını andıran tasavvurlara yönelmişlerdir. Oysa Cenâb-Hakk "Yahûdîler, (Üzeyir Allah'ın oğludur) dediler; Hıristiyanlar (Mesih Allah'ın oğludur dediler). Bu daha önce inkâr edenlerin sözlerine benzeterek ağızlarında geveledikleri sözdür. Allah onları yok etsin. Nasıl da uyduruyorlar"[9] âyetinde onların bahsi geçen davranışlarının yanlışlığını açıkça tenkit eder. Yine Kur'ân-ı Kerîm'de Yahûdi ve Hıristiyanların durumlarına işaret edilerek yapılan hatalar ortaya konulurken, zımnen Müslümanlar da benzer durumlara düşmemeleri için uyarılmışlardır. İnsanların inanç konusunda birbirlerinden etkilendikleri gerçeğinden hareketle Allah Rasûlü (s.a.s) de benzer uyarıyı tekrarlama ihtiyacı duymuş "Sizden öncekilerin yollarını karış karış, adım adım izleyeceksiniz" buyurmuş, "Yahûdî ve Hıristiyanları da mı ey Allah'ın Rasûlü" diye sorulduğunda da "başka kimler" cevabını vermiştir.[10] Hz. Peygamber (s.a.s) başka bir vesile ile "Hıristiyanların Meryem oğlu Îsâ'yı abartarak övdükleri gibi beni övmeyin. Ben ancak Allah'ın bir kuluyum, bana Allah'ın kulu ve Rasûlü deyiniz" ifadeleriyle ashâbını bu hususta yeniden ikaz etmiştir.[11] Nihayet ölüm döşeğinde iken "Peygamberlerinin kabirlerini mescid edinen Yahûdî ve Nasârâ'ya Allah lânet etsin" sözleriyle ashâbını kendisinden sonra aynı yanlış davranışa

düşmeme konusunda son kez uyarmıştır.[12] Ancak bütün bu açık ikazlara rağmen Müslümanlar muhtemelen diğer din mensuplarıyla girdikleri tartışmalarda dinlerini ve peygamberlerini kendilerince savunma ve muhataplarını onlardan sıkça duydukları olağanüstü hadiselerle ikna etme gayreti neticesinde Hz. Peygamber (s.a.s) ile ilgili olarak aşırı övgü ve yüceltme anlayışını sürdürmüşlerdir.

Kabul etmek gerekir ki Hz. Peygamber (s.a.s) her türlü övgüye layıktır ve bunu hak etmektedir. Ancak bu övgüdeki ölçünün Allah ve Rasûlü'nün (s.a.s) koyduğu sınırlar çerçevesinde kalması, ayrıca hem nakle hem de akla uygun olması zarureti vardır. Çünkü gerçekle ilgisi olmayan aşırı övgü ve yorumlar Müslümanlara, İslâm öğretisine ve Hz. Peygamber'e (s.a.s) hiçbir şey kazandırmadığı gibi pek çok sakıncanın doğmasına da sebep olmaktadır. Zira insanlar için herhangi bir kişiyi beşer üstü konuma çıkarma teşebbüsleri her zaman beklenmedik sapmalara yol açmıştır. Anlaşılan o ki, Hz. Peygamber'in (s.a.s) ashâbına gayet tabii gelen birçok hadise, zamanla bazı Müslümanlara yetersiz geldiğinden, Allah Rasûlü'nü (s.a.s) övmede ölçüler aşılarak ona kendisinde olmayan ve risâleti için de herhangi bir katkı da taşımayan nitelik ve güçler verilmek suretiyle bir anlamda onun insanüstü sıfatlara bürünmesi sağlanmıştır.[13] Halbuki bu gibi yanlış tutumlara karşı Kur'ân da Hz. Peygamber'in (s.a.s) beşeri yönüne defaatle dikkat çekilmiştir:

"Muhammed ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler geçmiştir. Ölür veya öldürülürse geriye mi döneceksiniz? Geriye dönen, kendisi için dönmüş olur, bu tavır Allah'a hiçbir zarar vermez. Allah şükredenlerin mükâfatını verecektir"[14]; "De ki, namazım, ibadetlerim, hayatım ve ölümüm, âlemlerin Rabbi olan Allah içindir[15]; "Şüphesiz sen de öleceksin, onlar da ölecekler. Ey insanlar, sonra siz kıyamet günü Rabbinizin huzurunda duruşmaya çıkarılacaksınız".[16]

İslâmî tebliğin başlangıç dönemlerinde Mekke müşrikleri kendilerine gönderilen elçinin bir insan olmasını anlayamamışlar; sürekli olarak onun bir melek şeklinde yahut melekler eşliğinde gelmesi gerektiğini dile getirmişlerdir. Müşriklerin bu görüşleri Kur'ân'da da zikredilir: "Şöyle dediler: Bu nasıl peygamber ki, yemek yer, sokaklarda gezer. Ona, beraberinde bulunup uyaran bir melek

indirilseydi ya. Yahut kendisine bir hazine verilseydi veya faydalanabileceği bir bahçesi olsaydı”.[17] Onların itirazına “Allah, Rasûl olarak bir insanı mı gönderdi? De ki: Yeryüzünde dolaşanlar melek olsaydı, biz de onlara gökten peygamber olarak bir melek gönderirdik”[18] âyetiyle sarih bir şekilde cevap verilmiştir. Müşriklerin bu tür iddia ve beklentilerine karşı Hz. Peygamber’e (s.a.s) yapılan ilahî tavsiye şu şekildedir: “De ki; Sübhânallâh, Ben peygamber olan insandan başka bir şey miyim?”[19], “Ben ancak sizin gibi bir insanım”.[20] “Muhammed de peygamberlerden farklı değildi. O da önceki peygamberler gibi bir insandı. Yüce Allah buyuruyor; (De ki; ben peygamberlerin ilki değilim. Benim ve sizin başınıza gelecekleri bilemem, ancak bana vahyolunana uyarım. Ben sadece apaçık bir uyarıcıyım”.[21] Zikri geçen âyetler insanların kendileri gibi bir insanın peygamber olarak gönderilmesini kolay kabul edemediklerini, özellikle onu bir melek olarak görme eğiliminde olduklarını ortaya koymaktadır. Hz. Peygamber (s.a.s) döneminde görülen bu anlayışın çeşitli sâiklerle onun vefatından sonra da etkisini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Nitekim pek çok siyer ve şemâil kitabında beşer üstü peygamber takdim ve tasvirleri çokça yer bulmuştur. Bu hususta yapılan araştırmalar, Rasûlüllah’ın (s.a.s) hayatıyla ilgili güncel ve sıradan olayların dahi daha sonraki yazarlar tarafından mucizeleri çoğaltmak amacıyla zikredildiğini açıkça ortaya koymaktadır.[22]

Hz. Peygamber’in (s.a.s) mucize merkezli ve aşırı övgü muhtevalı takdim edilmesi, esasında sadece onun doğumu ve daha sonraki hayatıyla sınırlı değildir. Onun tebliğ faaliyetinin önemli safhalarından biri olan Mirâc hadisesiyle ilgili olarak da benzer tavırlar sergilenmiştir. Bu konuda kaynaklarımızda Hz. Peygamber’in (s.a.s) ilahî huzura çıkmasının sadece şekil boyutu ön plana çıkarılmış, ayrıca bu hadisenin ruhî olarak mı, yoksa ruh-beden birlikteliği ile mi gerçekleştiği hususunda derin tartışmalar yapılmıştır. Dolayısıyla Mirâc’ın Hz. Peygamber’in (s.a.s) tebliğindeki boyutu ve ehemmiyeti şekil tartışmalarının gölgesinde kalmıştır.[23] Rasûlüllah’ın (s.a.s) bu yolculuğu esnasında diğer Peygamberler ile yaptığı rivayet edilen konuşmaların diyalog yönü, namazın Müslümanın hayatındaki önemi, üstelik bu ibadetin Müslümanın miracı olduğu gerçeğinin

önüne geçmiştir. Kısacası ehem ile mühim, esas ile furu' birbirinin yerini almıştır.

Mirâc hadisesiyle ilgili dile getirilen hususları benzer şekilde Mekke'den Medine'ye gerçekleştirilen Hicret için de ifade etmek mümkündür. Nitekim pek çok siyer kitabında Hicret'ten bahsedilirken asıl öne çıkan konular Hz. Peygamber'in (s.a.s) yatağına Hz. Ali'yi bırakarak evinden ayrılması, Sevr Mağarası etrafındaki gelişmeler, yolculuğu esnasındaki olağanüstü olaylar ile özellikle Sürâka hadisesidir. Hâlbuki mezkür bahisler Hicretin mahiyeti ve önemi hususunda esas konular olmadıkları gibi, hicret hadisesinin gerek İslâm tarihi, gerekse dünya tarihi açısından dönüm noktası olması yönünü geri plana atar mahiyetteki bilgilerdir. Tabiatıyla böyle bir anlayışın son peygamberin evrensel mesajının gerçek yönüyle anlaşılmasını kolaylaştırmak bir yana, aksine gölgeleyeceği de aşikârdır.[24]

Siyer kaynaklarında olağanüstü peygamber takdimi yapılmasında insanların peygamberi kendilerinden çok üstün ve ulaşılamaz bir varlık kabul etmelerinin önemli derecede etkisinin olduğunu kabul etmek gerekir. Ancak unutulmamalıdır ki, salt olağanüstü özellikleri öne çıkarılan ve mucize merkezli olarak sunulan bir peygamberin insanlar tarafından örnek alınması asla mümkün değildir.[25] Çünkü insanlar, tamamen beşer üstü vasıflara bürünmüş bir insanı davranış geliştirme ve kendilerine model alma konusunda aciz kalacaklar, örnek alma imkânı kalmayınca da peygambere uyma hususunda kendilerinin mazur sayılmasını isteyeceklerdir. Böyle olunca da Hz. Peygamber'in (s.a.s) insanlar için örnek olarak yaratılmış ve ahlâkı tamamlamak için gönderilmiş olduğu gerçeği ortada kalacaktır. Öyleyse bu hatalı anlayışın önüne geçebilmek için Hz. Peygamber'in (s.a.s) takdiminde onun vahyin tebliğcisi olmasının yanında, beşerî özelliklerin hemen tamamını şahsında barındıran bir insan olduğuna özellikle dikkat çekilmelidir. Zira Hz. Muhammed'in (s.a.s) insan olarak örnek alınacak pek çok hususiyete sahip bulunduğunun öne çıkarılması ve onun beşer sıfatıyla insanî davranışlarının örneklenmesi, Müslümanları/insanları onu tanıma ve davranışlarını kazanma yönünde ikna ve teşvik edecektir. Hz. Muhammed'i (s.a.s) beşer üstü konuma çıkararak model alınmasını zorlaştıran, hatta imkânsızlaştıran anlatımlar, yüceltme ve abartmalar, ona hürmet ve

saygı göstermek bir tarafa, işlevi ve örnek alınması bakımından kendisini devre dışı bırakmaktan başka bir sonuç getirmez. Bu tür anlayışlar da netice itibariyle yol göstericiliği ve evrenselliği anlamında Hz. Peygamber'in (s.a.s) asıl misyonunu ortadan kaldırmak anlamına gelir. Çünkü insanlar için örnek alınamayan bir peygamberin varlığı ile yokluğu arasında bir fark olmaz. Oysa Hz. Peygamber (s.a.s) kıyamete kadar sadece müminler için değil, bütün insanlar için rahmet kaynağı, hidayet rehberi ve örnek alınacak yüce ahlâk sahibi olarak gönderilmiştir.[26] Kaldı ki vahyin anlaşılması ve uygulanması da ancak onun örnekliğini esas almakla gerçekleşir. Bütün bunlar dolayısıyla Hz. Peygamber'in (s.a.s) anlaşılması ve rehber kabul edilmesinde onun insanlarla ortak olan yönlerinin dikkate alınması zarureti ortaya çıkar. Rasûlüllah'ın (s.a.s) manen aramızda yaşaması ve ilahî misyonunu sürdürmesi başka türlü mümkün olmaz. Unutulmamalıdır ki Allah Rasûlü (s.a.s) bir insan olması hasebiyle, bir çocuktur, bir eştir, bir babadır, bir komşudur, bir komutandır, bir liderdir; özetle her insanının pek çok konuda kendisiyle ortaklık ve benzerlik kurabileceği özellikleri hâiz bir beşerdir. Dolayısıyla insanlığın, bilhassa da Müslümanların insanî özellikleri şahsında barındıran bir peygamberi örnek almaları ve onun gibi davranmaları pekâlâ mümkün olur.

Burada şu hususu açıkça ifade etmek gerekir ki Hz. Peygamber'in (s.a.s) günümüz insanına tanıtılmasında, başka bir ifadeyle zamanımızda Allah Rasûlü'nün (s.a.s) anlaşılmasında onun insanî yönünün ön plana çıkarılması demek, ilahî tarafının, gösterdiği mucizelerin geri plana alınması, kısacası risâlet yönünün ikinci derecede değerlendirilmesi anlamına gelmez. Müslümanlar için Hz. Muhammed (s.a.s), gerçekleştirdiği dönüşümün stratejisini ve içeriğini ilahî vahyin belirlediği, başarısının temelinde de vahyin bulunduğu bir seçkin şahsiyettir ve peygamberdir. Bunun en açık işareti olan Kur'ân-ı Kerîm de onun en büyük mucizesidir. Hz. Muhammed'in (s.a.s) genel hayatından bahsedilirken veya hayatının bir bölümünden bir hadise ele alınırken mutlaka onun nitelikleri ve davranışında vahye, vahyin rolüne işaret edilmelidir.[27] Bizim burada açıklamaya çalıştığımız husus ise günümüz Müslümanlarına ve bütün insanlığa Hz. Muhammed'in (s.a.s) takdiminde peygamberlik ile insanî yönden hangisinin önemli ve öncelikli olduğu meselesi

değil, konunun sunumunda meselenin pratik ve güncel boyutudur. [28]

---

[1] Sıddıkî, Mazharuddin, *Kur'ân'da Tarih Kavramı,* (çev. Süleyman Kalkan), İstanbul 1990, s. 75-97; Hizmetli, Sabri*, İslâm Tarihçiliği Üzerine,* Ankara 1991, s. 153; Özsoy, Ömer, *Sünnetullah,* Ankara 1994, s. 98-112; Demircan, Adnan, *Siyer,* İstanbul 2016, s. 15-49.

[2] "O, arzusuna göre de konuşmaz. O (bildirdikleri) vahyedilenden başkası değildir". (Necm, 53/3-4).

[3] Sarmış, İbrahim, *Hz. Muhammed'i Doğru Anlamak,* I-II, Konya 2005, I, 3.

[4] "De ki: "Yeryüzünde yerleşip dolaşanlar melek olsalardı, biz de onlara gökten peygamber olarak bir melek gönderirdik".(İsrâ, 17/95); "Biz onu melek kılsaydık bir insan şeklinde yapardık da, düştükleri şüpheye onları yine düşürmüş olurduk".(En'âm, 6/9).

[5] Sarmış, İbrahim, *Hz. Muhammed'i Doğru Anlamak,* I, 3-4.

[6] Hz. Peygamber'in (s.a.s) gerek risâletinden önce, gerekse sonra meydana geldiği bildirilen olağanüstü hallerle ilgili olarak farklı bilgi, yorum ve değerlendirmeler için bk. Sâbûnî, Nureddin Ahmed b. Mahmûd, *Matüridiyye Akaidi,* (çev. Bekir Topaloğlu), Ankara 1979, s. 109-127; Filibeli Ahmed Hilmi, *İslâm Tarihi,* İstanbul 1982, s. 145-148; Bulut, Halil İbrahim, *Nübüvvetin İsbatı Açısından Hissî Mucizeler,* (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2001, s. 30-44, 69-85, 215-290; Ahatlı, Erdinç, *Peygamberlik ve Hz. Muhammed'in Peygamberliği,* İstanbul 2002, s. 66-225; Erul, Bünyamin, "Hz. Peygamber'in Risâleti Öncesi Hayatına Farklı Bir Yaklaşım", *Diyanet İlmi Dergi* -Peygamberimiz Hz. Muhammed Özel Sayısı-, Ankara 2003, s. 33-67.

[7] Bu konuda bk. Firyâbî, Ebû Bekr Cafer b. Muhammed b. Hasan, *Delâilü'n-Nübüvve,* (thk. Amir Hasan Sabri), ? 1986, (Dâru Hira); Ahmed b. Abdullah el-İsfahânî, *Delâilü'n-Nübüvve,* Haleb ts. (Dâru'l-Vâî); Kâdı Abdülcabbâr, *Tesbîtü Delâili'n-Nübüvve,* (thk. AbdülKerîm Osman), I-II, Beyrut 1966, (Dâru'l-Arab); Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve ve Ma'rifetü Ahvâli Sahibi'ş-Şerîa,* I-VII, Beyrut 1985.

[8] Kırbaşoğlu, Hayri, *İslâm Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara 1999, s. 268, 338-340; Yıldırım, Enbiya, *Hadis Problemleri,* İstanbul 2001, s. 127-128, 198-199; Arpaguş, Hatîce Kelpetin,

Osmanlı Halkının Geleneksel İslâm Anlayışı ve Kaynakları, İstanbul 2001, s. 174, 185-216.

[9] Tevbe, 9/30.

[10] Buhârî, *Ehâdisü'l-Enbiyâ,* 50, *İ'tisâm,* 14, 16; Müslim, *İlim*, 6.

[11] Buhârî, *Ehâdisü'l-Enbiyâ*, 48. Dârimî, Rikâk 68.

[12] Buhârî, *Ehâdisü'l-Enbiyâ*, 50.

[13] Arpaguş, Hatîce Kelpetin, *Osmanlı Halkının Geleneksel İslâm Anlayışı ve Kaynakları,* s. 214-215. Bu konuda örnekler ve değerlendirmeler için bk. Azimli, Mehmet, *Siyeri Farklı Okumak,* Ankara 2010, s. 37-107.

[14] Âl-i İmrân, 3/144.

[15] En'âm, 6/162.

[16] Zümer, 39/30-31.

[17] Furkân, 25/7-8.

[18] İsrâ, 17/95; En'âm, 6/9.

[19] İsrâ, 17/93.

[20] Kehf, 18/110; Fussilet, 41/6.

[21] Ahkâf, 46/9.

[22] Arpaguş, Hatîce Kelpetin, *Osmanlı Halkının Geleneksel İslâm Anlayışı ve Kaynakları,* s. 211.

[23] Bu konuda değerlendirmeler için bk. Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi,* (çev. Salih Tuğ), I-II, İstanbul 1991, I, 119-128.

[24] Hicret hadisesinin Hz. Peygamber'in (s.a.s) tebliğindeki ehemmiyeti hakkında bk. Demircan, Adnan, *Nebevî Direniş Hicret*, İstanbul 2000, s. 91-135; Azimli, Mehmet, "Olağanüstü Olaylar Örgüsünde Hz. Peygamber'in Hicreti", *Milel ve Nihal,* 2008, c. V, sy. 3, s. 51-79.

[25] Mucize İslâm âlimlerine göre peygamberin nübüvvetinde ancak yardımcı destek olarak değerlendirilir. Bağdadî bu kanaattedir. Ona göre peygamber olduğunu iddia eden kimsenin peygamber olduğunu bilmek mucize ve diğer aklî delillere müracaatla elde edilen aklî bir sonuçtur. Şer'î ilimler nazara (akl) dayanır. Çünkü şeriatın sıhhati nübüvvetin sıhhatine, nübüvvetin sıhhati ise nazar ve istidlal yoluyla nübüvvetin bilinmesinin sıhhatine bağlıdır. (Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Usûlü'd-Dîn,* İstanbul 1928, s. 156-157). Benzer şekilde H.VII. yüzyıl sûfilerinden es-Sühreverdî de peygamberlerin nübüvvetinin mucize ile değil, irsâl (insanlara peygamber olarak

gönderilmek) ile sabit olacağını ifade eder. (Sühreverdî, Ebu'n-Necib *Adâbü'l-Mürîdîn,* Kahire ts., (Dâru'l-Vatani'l-Arabî), s. 26. Bu konuda değerlendirmeler için bk. Karadaş, Cağfer, "İsbat-ı Nübüvvet ve Peygamberlik ve Hz. Peygamber'in Peygamberliği Adlı Eser Üzerine", *Hadis Tetkikleri Dergisi,* sy. 1, İstanbul 2003, s. 152-156. Mucizelerin Hz. Peygamber'in (s.a.s) tebliği ve ilahi mesajın sunumundaki yeri hakkında bk. Apak, Adem, "Bir Siyer Âlimi Olarak Muhammed Hamidullah", *Hayatı Kişiliği ve Düşünceleri İle Muhammed Hamidullah*, İstanbul 2005, s. 186-196.

[26] "Ey inananlar! Andolsun ki, sizin için, Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok anan kimseler için Rasulüllah (Allah'ın Elçisi) en güzel örnektir". (Ahzâb, 33/21).

[27] Sarıçam, İbrahim, "Hz. Muhammed'in Hayatının Güncel Sunumu Üzerine Bazı Düşünceler", *İSTEM,* yıl. 4, sy. 7, Konya 2006, s. 11.

[28] Bu konuda değerlendirmeler için bk. Azimli, Mehmet, "Olağanüstü Anlatımlar Arasında Hz. Peygamber'i Anlamak", *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu,* İslami İlimler Dergisi Yayınları 2007, s. 55-62.

[23]
[14]
[4]
[5]
[24]
[22]
[16]
[13]
[7]
[15]
[6]
[28]
[9]
[18]

Hz. Peygamber'in (s.a.s) gerek risâletinden önce, gerekse sonra meydana geldiği bildirilen olağanüstü hallerle ilgili olarak farklı bilgi, yorum ve değerlendirmeler için bk. Sâbûnî, Nureddin Ahmed b. Mahmûd, *Matüridiyye Akaidi,* (çev. Bekir Topaloğlu), Ankara 1979, s.

109-127; Filibeli Ahmed Hilmi, *İslâm Tarihi,* İstanbul 1982, s. 145-148; Bulut, Halil İbrahim, *Nübüvvetin İsbatı Açısından Hissî Mucizeler,* (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2001, s. 30-44, 69-85, 215-290; Ahatlı, Erdinç, *Peygamberlik ve Hz. Muhammed'in Peygamberliği,* İstanbul 2002, s. 66-225; Erul, Bünyamin, "Hz. Peygamber'in Risâleti Öncesi Hayatına Farklı Bir Yaklaşım", *Diyanet İlmi Dergi* -Peygamberimiz Hz. Muhammed Özel Sayısı-, Ankara 2003, s. 33-67.

Bu konuda bk. Firyâbî, Ebû Bekr Cafer b. Muhammed b. Hasan, *Delâilü'n-Nübüvve,* (thk. Amir Hasan Sabri), ? 1986, (Dâru Hira); Ahmed b. Abdullah el-İsfahânî, *Delâilü'n-Nübüvve,* Haleb ts. (Dâru'l-Vâî); Kâdı Abdülcabbâr, *Tesbîtü Delâili'n-Nübüvve,* (thk. AbdülKerîm Osman), I-II, Beyrut 1966, (Dâru'l-Arab); Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve ve Ma'rifetü Ahvâli Sahibi'ş-Şerîa,* I-VII, Beyrut 1985.

"De ki: "Yeryüzünde yerleşip dolaşanlar melek olsalardı, biz de onlara gökten peygamber olarak bir melek gönderirdik".(İsrâ, 17/95); "Biz onu melek kılsaydık bir insan şeklinde yapardık da, düştükleri şüpheye onları yine düşürmüş olurduk".(En'âm, 6/9).

Sarmış, İbrahim, *Hz. Muhammed'i Doğru Anlamak,* I, 3-4.

Kırbaşoğlu, Hayri, *İslâm Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara 1999, s. 268, 338-340; Yıldırım, Enbiya, *Hadis Problemleri,* İstanbul 2001, s. 127-128, 198-199; Arpaguş, Hatîce Kelpetin, *Osmanlı Halkının Geleneksel İslâm Anlayışı ve Kaynakları,* İstanbul 2001, s. 174, 185-216.

"O, arzusuna göre de konuşmaz. O (bildirdikleri) vahyedilenden başkası değildir". (Necm, 53/3-4).

Sarmış, İbrahim, *Hz. Muhammed'i Doğru Anlamak,* I-II, Konya 2005, I, 3.

Sıddıkî, Mazharuddin, *Kur'ân'da Tarih Kavramı,* (çev. Süleyman Kalkan), İstanbul 1990, s. 75-97; Hizmetli, Sabri*, İslâm Tarihçiliği Üzerine,* Ankara 1991, s. 153; Özsoy, Ömer, *Sünnetullah,* Ankara 1994, s. 98-112; Demircan, Adnan, *Siyer,* İstanbul 2016, s. 15-49.

[27]

[1]

[19]

[10]

[11]

[2]
[25]
[12]
[21]
[8]
Furkân, 25/7-8.
İsrâ, 17/95; En‘âm, 6/9.
En’âm, 6/162.
Zümer, 39/30-31.
Tevbe, 9/30.
Buhârî, *Ehâdisü’l-Enbiyâ,* 50, *İ’tisâm,* 14, 16; Müslim, *İlim*, 6.
Arpaguş, Hatîce Kelpetin, *Osmanlı Halkının Geleneksel İslâm Anlayışı ve Kaynakları,* s. 214-215. Bu konuda örnekler ve değerlendirmeler için bk. Azimli, Mehmet, *Siyeri Farklı Okumak,* Ankara 2010, s. 37-107.
Âl-i İmrân, 3/144.
Buhârî, *Ehâdisü’l-Enbiyâ*, 48. Dârimî, Rikâk 68.
Buhârî, *Ehâdisü’l-Enbiyâ*, 50.
Bu konuda değerlendirmeler için bk. Azimli, Mehmet, “Olağanüstü Anlatımlar Arasında Hz. Peygamber’i Anlamak”, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu,* İslami İlimler Dergisi Yayınları 2007, s. 55-62.
“Ey inananlar! Andolsun ki, sizin için, Allah’a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah’ı çok anan kimseler için Rasulüllah (Allah’ın Elçisi) en güzel örnektir”. (Ahzâb, 33/21).
Sarıçam, İbrahim, “Hz. Muhammed’in Hayatının Güncel Sunumu Üzerine Bazı Düşünceler”, *İSTEM,* yıl. 4, sy. 7, Konya 2006, s. 11.
Kehf, 18/110; Fussilet, 41/6.
Ahkâf, 46/9.
İsrâ, 17/93.
Hicret hadisesinin Hz. Peygamber’in (s.a.s) tebliğindeki ehemmiyeti hakkında bk. Demircan, Adnan, *Nebevî Direniş Hicret*, İstanbul 2000, s. 91-135; Azimli, Mehmet, “Olağanüstü Olaylar Örgüsünde Hz. Peygamber’in Hicreti”, *Milel ve Nihal,* 2008, c. V, sy. 3, s. 51-79.
Mucize İslâm âlimlerine göre peygamberin nübüvvetinde ancak yardımcı destek olarak değerlendirilir. Bağdadî bu kanaattedir. Ona

göre peygamber olduğunu iddia eden kimsenin peygamber olduğunu bilmek mucize ve diğer aklî delillere müracaatla elde edilen aklî bir sonuçtur. Şer'î ilimler nazara (akl) dayanır. Çünkü şeriatın sıhhati nübüvvetin sıhhatine, nübüvvetin sıhhati ise nazar ve istidlal yoluyla nübüvvetin bilinmesinin sıhhatine bağlıdır. (Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Usûlü'd-Dîn,* İstanbul 1928, s. 156-157). Benzer şekilde H.VII. yüzyıl sûfilerinden es-Sühreverdî de peygamberlerin nübüvvetinin mucize ile değil, irsâl (insanlara peygamber olarak gönderilmek) ile sabit olacağını ifade eder. (Sühreverdî, Ebu'n-Necib *Adâbü'l-Mürîdîn,* Kahire ts., (Dâru'l-Vatani'l-Arabî), s. 26. Bu konuda değerlendirmeler için bk. Karadaş, Cağfer, "İsbat-ı Nübüvvet ve Peygamberlik ve Hz. Peygamber'in Peygamberliği Adlı Eser Üzerine", *Hadis Tetkikleri Dergisi,* sy. 1, İstanbul 2003, s. 152-156. Mucizelerin Hz. Peygamber'in (s.a.s) tebliği ve ilahi mesajın sunumundaki yeri hakkında bk. Apak, Adem, "Bir Siyer Âlimi Olarak Muhammed Hamidullah", *Hayatı Kişiliği ve Düşünceleri İle Muhammed Hamidullah*, İstanbul 2005, s. 186-196.

Arpaguş, Hatîce Kelpetin, *Osmanlı Halkının Geleneksel İslâm Anlayışı ve Kaynakları,* s. 211.

Bu konuda değerlendirmeler için bk. Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi,* (çev. Salih Tuğ), I-II, İstanbul 1991, I, 119-128.

[17]

[20]

[3]

[26]

II. HZ. PEYGAMBER'İN (S.A.V.) GÖNDERİLDİĞİ SOSYO-KÜLTÜREL VE DİNÎ ORTAM

Siyer yazımında Hz. Peygamber'in (s.a.s) hayatı ve risâleti dönemi bahislerinden önce onun içinde doğduğu, yetiştiği, kendisine peygamberlik görevinin verildiği ve sonrasında da İslâm'ı tebliğ ettiği ortamın coğrafî, sosyal, kültürel, ekonomik ve dinî yapısının genel hatlarıyla ortaya konulması gerekir. Başka bir ifadeyle Miladi VII. Yüzyılda Arap Yarımadası ve çevresindeki dünya hakkında genel hatlarıyla bilgi sahibi olunmadan Allah Rasûlü'nün (s.a.s) davetinde nasıl bir değişim ve dönüşüm meydana getirdiği anlaşılamaz. Bu sebeple başta Arabistan olmak üzere bölgenin coğrafi, siyasî, iktisadî ve dinî hususiyetlerinin genel hatlarıyla ortaya konulması gerekir. Bu bahiste yapılacak tespit ve değerlendirmeler, hem vahiy ortamının ve vahyin ilk muhataplarının tanınması, dolayısıyla ilahi hitabın en doğru bir şekilde kavranılmasına; hem de Hz. Peygamber'in (s.a.s) tebliğiyle birlikte toplumda meydana gelen değişim ve dönüşümün boyutlarının en açık bir şekilde ortaya konulmasına imkân sağlayacaktır. Zira sosyal hayatta, dinî anlayışta ve dünya görüşünde ne tür değişim ve dönüşümlerin gerçekleştiği ancak bu şekilde tespit edilebilir. İslâm'ın devrimci bir karakter mi taşıdığı, yoksa planlı ve tedrici bir ıslah hareketi mi gerçekleştirdiği hususu da bu çerçevede daha net vuzuha kavuşturulabilir. Kanaatimizce ancak bu şekilde Hz. Peygamber'in (s.a.s) risâleti ve ilahi vahyin hedefiyle ilgili olarak daha anlamlı ve tutarlı analiz ve değerlendirmelere ulaşmak mümkün olabilir.

Burada şu hususa da dikkat çekmek gerekir ki ilahi vahyin son tebliğcisi/temsilcisi Hz. Peygamber (s.a.s) ömrünün büyük kısmını câhiliyye toplumu dâhilinde ve câhilî dünya görüşünün hâkim olduğu bir ortamda tamamlamıştır. Dolayısıyla bu dönemin bütün özellikleriyle bilinmesi aynı zamanda Hz. Peygamber'in (s.a.s) de doğru bir şekilde tanınmasıyla doğrudan ilişkilidir.

A. TARİHÎ VE COĞRAFÎ ARKAPLAN: ARABİSTAN

Arabistan Asya , Afrika ve Avrupa kıtalarının kesiştiği bölgede bulunan doğusunda Basra Körfezi ve Umân Denizi , güneyinde Hint Okyanusu , batısında ise Kızıldeniz ile sınırlı bir yarımadadır. Bölge batıda Kızıldeniz kıyısında Tihâme olarak bilinen dar bir sahilden başlar. Yarımadanın orta kısmında Hicaz , güneyinde ise Yemen bulunur. Yemen'den doğu istikametinde gidildiğinde Hadramut 'a, daha sonra Umân topraklarına ulaşılır. Necid , yarımadanın kuzeyinde yer alır. Buradan da kuzeye doğru gidildikçe Nüfûd çölü , Necid'in güneydoğusunda Yemâme , sonra da Hecer yahut günümüzde Bilâd-i Halîc olarak bilinen Bahreyn bölgesine ulaşılır.[29] Arabistan yeryüzü şekilleri, tarihi ve kültürü dikkate alınarak Güney Arabistan, Kuzey Arabistan ve Hicaz olmak üzere üç bölgeye ayrılır.

1. Güney Arabistan

Tarihin en eski dönemlerinden itibaren bir hayat alanı olan Güney Arabistan'da M.Ö. 1400 ile 650 arasında başkentlerine nispet edilen Mainîler hüküm sürmüşlerdir. Bu devlet bilhassa ticarî faaliyetleriyle tanınmış, hâkimiyet alanı da Akdeniz , Kızıldeniz ve Basra Körfezi nin kıyılarına kadar uzanmıştır.[30] Mainîlerin ardından burada Me'rib şehri merkezli Sebe Krallığı kurulmuştur. Tarım ve ticaretle meşgul olan Sebeliler in inşa ettikleri Me'rib barajı meşhurdur. M.Ö. 750-115 yılları arasında hüküm süren Sebeliler halefleri olan Himyerliler tarafından yıkılmıştır.[31] Sebelilere nazaran savaşçı nitelikleriyle temayüz eden Himyerliler, Güney Arabistan 'a hâkim olmalarından sonra komşuları İranlılar ve Habeşlilerle de mücadele etmişlerdir. Himyer kralları "tübbâ " olarak isimlendirilmiştir.[32]

Himyerliler Miladî IV. yüzyılın ortalarında yaklaşık yarım asırlık bir süre Habeş işgaline maruz kalmışlarsa da M.375 yılından itibaren tekrar bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Bu dönemde Güney Arabistan 'da Hıristiyanlık yayılmaya başlamış, ayrıca ülkeye gelen tüccarlar sebebiyle Yahûdîlik de zemin kazanmıştır. Himyer hanedanın Yahûdîliği benimsemesine karşıt olarak dinî ve politik sebeplerle Bizanslılar ve Habeşliler ülkedeki Hıristiyanları himaye etmişlerdir. Dolayısıyla Himyerliler döneminde Güney Arabistan siyasî hâkimiyetin yanı sıra dinî mücadelenin de ana merkezlerinden biri haline gelmiştir. Nitekim bu süreçte Yahûdîliği kabul eden Himyer

kralı Zû Nüvâs ülkesindeki Hıristiyanları dinden döndürmeye zorlamış, dinlerini terk etmeyenleri ise “uhdûd” adı verilen ateş dolu çukurlarda yakmıştır. (Bürûc, 85/1-9). [33]

Himyer kralının katliamından kurtulabilenler bu dönemde Hıristiyanlığın hamisi durumundaki Bizans ’tan yardım talebinde bulunmuşlardır. İmparator, ülkesinin Yemen ’e uzaklığı sebebiyle bölgeye ulaşmalarının mümkün olmadığını ancak Habeşistan ’da hüküm süren Aksum Krallığı ’ndan Yemen’e müdahale etmesini isteyebileceğini bildirmiştir. Yemen üzerinde siyasî emeller besleyen Habeş hükümdarı bu teklifi memnuniyetle kabul ederek M. 525 yılında Eryât isimli komutanını büyük bir orduyla Arap Yarımadası’na göndermiştir. Habeşlilerin gelişiyle Yemen’deki Himyerîler devleti tarih sahnesinden silinmiştir. Ancak Yemen’e kurtarıcı olarak çağrılan Habeşliler zamanla ülkenin yeni istilacısı haline dönüşmüş, onlar Yemen’i merkezden tayin ettikleri valiler eliyle yönetmeye başlamışlardır. Habeşliler işgalin hemen ardından Yemen’i Hıristiyanlığın önemli merkezlerinden biri haline getirmek amacıyla San’a ’da Kulleys adı verilen bir kilise inşa etmişlerdir. Zamanın Yemen valisi Ebrehe hem Hicaz ’ın tamamını siyasî hâkimiyetine almak, hem de Kulleys’e rakip gördüğü Kâbe ’yi tahrip etmek için M. 570 yılında Mekke ‘ye bir askerî harekât düzenlemiş fakat hedefini gerçekleştiremeden geri dönmüştür.[34]

Ebrehe ’nin ölümünden sonra Habeşistan ’ın Yemen üzerindeki etkinliği yavaş yavaş kaybolmaya başlamıştır. Bundan istifade etmek isteyen Himyerîler soyuna mensup Seyf b. Zî Yezen ülkedeki Habeş zulmünü ortadan kaldırmak amacıyla Sâsânîler’den yardım talebinde bulunmuştur. Bölgede Bizans devleti ile uzun süreli nüfuz mücadelesi içinde olan İranlılar bu daveti kabul etmişlerdir. Kisrâ Hüsrev Nuşîrevân (M.551-579) meşhur komutanlarından Vahriz idaresinde gönderdiği ordusuyla Habeşlileri Yemen’den uzaklaştırıp Seyf’i bölgenin idaresine getirmiş, bu şekilde Yarımada’nın güney topraklarının kontrolü dolaylı olarak Sâsânî Hükümdarı’nın eline geçmiştir. Yemen’de İran hâkimiyeti yaklaşık olarak 50 yıl kadar devam etmiştir. Bölgede Sâsânîlerin son valisi Bâzân ’ın Hicretin 7. yılında (M. 629) İslâmiyet’i kabul etmesiyle bölge tamamen Müslümanların hâkimiyetine girmiştir.[35]

2. Kuzey Arabistan

Arabistan ’ın kuzeyinde tarihte bilinen en eski devlet Filistin ’in güneyinde kurulan ve M.Ö IV. ile M.S. II. asır arasında yaşayan ve başkenti Petra olan Nabâtî Krallığı’dır. Nabâtîler hüküm sürdükleri dönem boyunca Roma İmparatorluğu ile Hicaz çölü arasında tampon görevi yapmışlar, bu sebeple Romalılar çölden gelebilecek muhtemel bedevî saldırılarından korunabilmek için mezkür devleti bilinçli bir şekilde himaye etmişlerdir.[36] Ancak iyi ilişkiler uzun süreli devam etmemiş, İmparator Traianus (M. 98-117) Nabâtîler devletine son vermiştir.[37]

Nabâtî Krallığı ’nın sonlarına doğru Kuzey Arabistan ’da M.Ö. I. yüzyılda Tedmürlüler (Palmiralılar) devleti kurulmuştur. Bu devlet de Nabâtîler gibi Romalıların hem himayesini kazanmış hem de zaman zaman saldırılarına maruz kalmıştır. Nitekim Tedmürlülerin akıbeti de selefi Nabâtîler’den farklı olmamış; İmparator Orelyan (M. 270-275) zamanında Roma orduları Tedmür’ü işgal ederek devletin varlığına son vermiştir. Bölge İslâm fetihlerine kadar Bizans hâkimiyetinde kalmış, nihayet Hicretin 12. yılında (M. 633) Hz. Ebû Bekir’in halîfeliğinde Hâlid b. Velîd tarafından fethedilmiştir.[38]

M.S. III. yüzyılın sonuna doğru Tedmür devletinin etkisini kaybetmeye başladığı dönemde Kuzey Arabistan ’da iki devlet tarih sahnesine çıkmıştır. Bunlar Me’rib Seddi ’nin yıkılmasıyla güneyden göç eden Araplar tarafından kurulmuş olan Gassânîler ile daha doğuda yer alan Hîreliler ’dir. Gassânîler, Roma İmparatorluğu ’na bağlı olarak Suriye ’de, Hîreliler ise Sâsânîlerin hükümranlığını tanımak suretiyle Irak topraklarında hüküm sürmüşlerdir.[39]

Gassânîler M.III. yüzyılın başlarında Güney Arabistan ’dan Suriye topraklarına göç ederek Gassân Nehri kıyılarını yurt edinmişler, hâmileri konumundaki Roma İmparatorluğu ’nun da tesiriyle Hıristiyanlaşmışlardır. Bizans Devleti daha önce kurulan Nabâtîler ve Tedmürlüler ’de olduğu gibi ülkenin güney sınırlarını çölde yaşayan bedevîlerden ve Sâsânî saldırılarından koruyabilmek için bu devletin varlığını desteklemiştir. Hicretin 8. yılında (M. 629) Hz. Peygamber’in (s.a.s) Gassânîlere gönderdiği elçisi Hâris b. Umeyr bölge valisi Şürahbil b. Amr tarafından Mûte ’de öldürülünce onlar üzerine sefer düzenlenmiştir. Bundan bir yıl sonra (H.9/M.630) Gassânîler

tarafından Medine ‘ye yönelik büyük bir saldırı tertip edileceği bilgisinin alınması üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) Tebük Seferi’ ni gerçekleşmiştir. Hz. Ömer’in halifeliği esnasında Hicretin 15. yılında (M.636) meydana gelen Yermük Savaşı ’nda bu devletin son kralı olan Cebele b. Eyhem Bizans ordusunda yer alan Hıristiyan Arapların komutanı olarak Müslümanlara karşı savaşmıştır.[40]

Kuzey Arabistan ’da kurulan ve Müslümanların fethine kadar bölgede varlığını sürdüren diğer bir devlet ise Hîrelilerdir. Gassânîler gibi Güney Arabistan asıllı olan, Lahm kabilesine mensubiyetleri sebebiyle Lahmîler olarak da tanınan Hîreliler , Sâsânîlere bağlı olarak yaşamışlar, göçebe Arapların saldırılarına karşı İran sınırlarını korumuşlardır. Hîre Devleti meşhur kralları Numân b. Münzir ’in (M.586-613) ölümünden sonra bağımsızlığını kaybedince doğrudan Medain’den tayin edilen valiler tarafından idare edilmeye başlamıştır. Hîre toprakları (H.12/M.633) yılında Hâlid b. Velîd ’in seferleri neticesinde Müslümanların hâkimiyetine girmiştir.[41]

3. Hicaz

Hicaz , Arabistan’ın orta kısımda Kızıldeniz tarafında yer alır . Yarımada nın bu bölümü Kuzey ve Güney Arabistan ’ın aksine Bizans ve Sâsânîler gibi güçlü devletlerin işgal maksatlı saldırılarına maruz kalmamıştır. Bunda arazinin çöl ve dağlık yapısı sebebiyle bölgeye asker sevkinin güçlüğünün, ayrıca işgalci bir devletin elde edeceği ganimet ve vergi gelirinin sefer düzenleyecek orduya yapılacak masrafı dahi karşılayamayacak olmasının büyük etkisi vardır. Zira o zamana kadar Hicaz’ın ekonomik anlamda yabancıların ilgisini çekecek bir zenginliği bulunmuyordu. Bu sebeple İslâm’ın doğduğu asra kadar Hicaz, Arap Yarımadası’nın en bakir ve bağımsız bölgesi olma özelliğini sürdürmüş, nesiller boyunca bu hürriyet ortamında yetişmiş olan Hicazlı Araplar neseplerini, geleneklerini ve dillerinin sâfiyetini değişmeden koruyabilmişlerdir.[42] Hicaz’ın en önemli şehirleri Mekke , Medine ve Tâif ’tir.[43]

a. Mekke

Mekke , etrafı dağlarla çevrili bir vadide kurulmuş olup Hicaz ’ın dinî ve ticarî merkezidir. Şehri Arap Yarımadası ’nın diğer

merkezlerinden ayıran ve üstün hale getiren en önemli özellik ise yeryüzünün ilk mabedi kabul edilen Kâbe 'nin burada bulunmasıdır. Kâbe ile birlikte Safâ ve Merve adlı kutsal mekânlar Mekke'de bulunduğu gibi hac vazifesinin geri kalan kısımlarının îfâ edildiği Arafat , Müzdelife ve Mina da bu şehrin civarında yer almaktadır. Mekke ayrıca Yemen 'den başlayıp Akabe Körfezi 'ne ulaşan ticaret yolunun Yemen-Şam hattının kilit noktasında bulunması sebebiyle ticarî merkez özelliğini de kazanmıştır.[44] Mekke'nin çevresinde yılın belli zamanlarında gerçekleştirilen Ukâz , Mecenne ve Zülmecâz gibi panayırlar şehrin ticarî ehemmiyetini daha da artırmıştır.[45] Bütün bu özellikleri sebebiyle Mekke Kur'ân'da (Ümmü'l-kurâ=Şehirlerin anası) adıyla anılmıştır. [46]

Mekke 'nin tarihi M.Ö. üçüncü yüzyılın ortalarına kadar ulaşır. Şehri ilk yurt edinenler Güney Arabistan asıllı Amâlikalılar 'dır.[47] Buraya daha sonra yine güneyden gelen Cürhüm kabilesi yerleşmiş, böylece Harem etrafında başlayan iskânla birlikte Mekke küçük bir yerleşim merkezi haline gelmiştir. Hz. İsmail (as) de kabilenin reisi olan Mudad 'ın kızı Seyyide ile evlenmek suretiyle Cürhümlülerle akrabalık kurmuş, bir peygamber olarak Kâbe ve hac vazifelerini yerine getirmiş, onun ardından bu görevler oğulları tarafından yürütülmüştür. İsmailoğulları zamanla şehirde İsmailîler , Adnânîler , Maaddîler veya Nizarîler adlarıyla anılmışlardır. Yüzyıllar sonra aynı topraklarda peygamberlik görevini üstlenecek olan Hz. Muhammed'in (s.a.s) ataları olan Kureyş kabilesi de İsmailoğulları soyundan neş'et etmiştir.[48]

Mekke 'de Cürhümlüler in idaresine son verenler yine onlar gibi Yemen asıllı bir kabile olan Huzâalılar olmuştur. Güneyden kuzeye doğru göç eden Huzâalılar, kendilerine uygun bir yerleşim yeri buluncaya kadar Mekke civarında kalmak için Cürhümlüler'den müsaade istemişler, talepleri kabul edilmeyince Mekke'ye hücum etmek suretiyle şehri ele geçirmişler, ancak İsmailoğulları 'nın burada yaşamalarına müsaade etmişlerdir. Diğer taraftan şehrin idaresini Huzâalılara terk etmek zorunda kalan Cürhümlüler Mekke'den ayrılırken Zemzem kuyusunu da işlemez hale getirmişlerdir.[49]

Huzâalılar döneminde onların reislerinden Amr b. Luhay , Kâbe 'ye ilk kez putların yerleştirilmesi âdetini başlatmış, bu sebeple kısa

zamanda Kâbe bir put merkezine dönüşmüştür.[50] Tevhid inancını temelden sarsan bu gelenek ancak Hz. Peygamber'in (s.a.s) Mekke 'yi fethetmesiyle ortadan kaldırılacaktır.

b. Tâif

Mekke 'nin yaklaşık 120 km. güneydoğusunda Irak-Yemen ticaret yolu özerinde bulunan Tâif , Sakîf kabilesinin yurdudur. Burası serin havası sebebiyle Mekkelilerin sayfiye merkezi olarak ünlenmiştir.[51] Sakîfliler arazilerinin verimliliği ve şehirlerinin ticaret yolu üzerinde olması itibariyle zaman zaman zenginlikte Mekke ile yarışabilecek hale gelmişlerdir. Ancak onların siyasî gücü hiç bir dönemde Mekke düzeyine ulaşamamıştır. Özellikle Kureyş ile Sakîf kabilesinin de dâhil olduğu Hevâzin kabileleri arasında gerçekleşen Ficâr savaşlarında Mekkeliler 'in galip gelmesi Kureyş'in Tâifliler üzerindeki hâkimiyetini daha da pekiştirmiştir.[52] Böyle olduğu içindir ki Sakîfliler, Mekke'nin fethine kadar geçen dönemde Kureyş'ten bağımsız olarak herhangi bir siyasî faaliyete girişme cesareti gösterememişlerdir.

c. Yesrib (Medine)

Hicaz'ın Mekke'den sonra önem derecesinde ikinci şehri Yesrib'dir. Şehrin kuzeyinde Uhud Dağı, güneyinde Âir Dağı, doğusunda Vâkım Harresi (volkanik arazi), batısında ise Vebere Harresi bulunmaktadır. [53]

Hz. Peygamber'in (s.a.s) hicretinden sonra Medine adını alan Yesrib 'in ilk sakinleri Yemen asıllı Amâlikalılardır. M.Ö. VI. Yüzyılın başlarında Kudüs 'ü işgal eden Bâbil Kralı Buhtunnasr, Kudüs'ü ele geçirmesinin ardından Yahûdîleri kendi ülkesine götürmeye karar verince onun elinden kurtulanların bir kısmı daha güvenli buldukları Hicaz 'a gelip Yesrib, Hayber ve Fedek gibi şehirlere yerleşmişlerdir. Yahûdîlerin Filistin 'den Arabistan 'a göç etmelerini zorunlu hale getiren sürgün ve baskılar daha sonra da devam etmiş, özellikle Roma imparatorlarından Adriyanus 'a (M.117-138) karşı gerçekleştirilen ayaklanmanın başarısız olması üzerine Yahûdîlerin birçoğu Arabistan'a sığınmak zorunda kalmışlardır. Hıristiyanlığın Suriye 'de yayılmasının ardından Romalıların dinî baskısına maruz kalan başka Yahûdîler de kendileri için daha güvenli buldukları

Hicaz'a gelip bilhassa bölgenin kuzey taraflarına yerleşmişlerdir. Yarımadayı yurt edinen Yahûdîler burada zamanla Arap kültürünü benimsemişler, hatta Arap isimleri almışlardır.[54] Diğer taraftan Güney Arabistan 'da Me'rib Seddi' nin yıkılması üzerine Kahtânî Araplarının Ezd koluna mensup Evs ve Hazrec isimli kabileler de Yesrib'e gelmişlerdir.[55]

B. BEŞERÎ ARKAPLAN: İCTİMÂÎ VE DİNÎ HAYAT

Arapların İslâm öncesi devirleri genel olarak câhiliyye dönemi olarak adlandırılır. Bu kelime "chl" kötünden türetilmiş olup, ilmin zıddı olan "bilgisizlik" anlamı verilmiştir.[56] Bu durumda câhiliyye çağı kelime karşılığı olarak "bilgisizlik çağı" anlamına gelir. Bir kısım âlimler ise bu kavrama farklı bir anlam yüklemektedirler. Onlara göre eski Arap şiirinde cehl, ilmin zıddı olarak kullanılmakla birlikte bu, kelimenin ikinci anlamıdır. Birinci anlamına göre cahil, azgın, arzularının esiri, şiddet taraftarı ve sabırsız kişidir. Bu şekilde cehl kelimesi ilmin değil, hilmin karşıtı olmaktadır.[57] Dolayısıyla yeni durumda câhillikten bilgisizlik değil, bildiği halde kasten bilgisizce hareket kastedilmektedir. Zira İslâm öncesi dönemdeki Arapların hayatları ve faaliyetleri incelendiğinde onların çevrelerinde yaşayan insanlardan akıl ve bilgi potansiyeli yönünden geri olmadıklarını gösteren pek çok delil bulmak mümkündür. [58]

Câhiliyye kavramı ve davranışlarını Habeşistan kralı huzurunda Müslümanlar adına konuşan Cafer b. Ebû Tâlib veciz bir şekilde ortaya koyar:

"Ey hükümdar, Allah aramızdan birini seçip de onu kendisi için elçi olarak gönderene kadar biz câhillerdendik, putlara tapar, ölü hayvan eti yer, fuhuş yapardık. Akrabalık bağlarına riayet etmez, komşuluk haklarını tanımazdık. Güçlü olanlarımız zayıf olanlarımızı ezerdi. Uzun bir müddet bu halde yaşadık. Sonra Allah bize aramızdan soyunu, doğruluğunu, güvenilirliğini, namusluluğunu bildiğimiz bir peygamber gönderdi. O bizi Yüce Allah'ın birliğini tanımaya ve O'na ibadet etmeye çağırdı. Ağaç ve taştan yaptığımız putlara tapmaktan, Allah'a ortak koşmaktan uzaklaştırdı. Bize doğru söylemeyi, emânete ve akrabalık bağına riayet etmeyi, komşularla güzel geçinmeyi,

haramdan, kan dökmekten sakınmayı emretti. Fuhuştan, yalandan, yetim malı yemekten, namuslu kadına iftira etmekten menetti. O, bize diğer insanlara kötülük yapmaktan çekinmeyi, sadece Allah'a ibadet etmeyi, sadaka vermeyi ve her çeşit iyi ve güzel fiiller işlemeyi öğretti".[59]

Câhiliyye kavramı, gerek Kur'ân-Kerîm (Âl-i İmrân, 3/145; Mâide, 5/50; Ahzâb, 33/33; Feth, 48/26) gerekse hadislerde İslâm'dan önceki inanç, tutum ve davranışları İslâmî dönemdekinden ayırt etmek için kullanılmıştır. Bununla birlikte câhiliyye esas itibarıyla yaşanmış ve bitmiş olan bir tarihî süreci değil, bir kültürü temsil eder. Böyle olduğu içindir ki İslâm'ın tebliğinden sonra Hz. Peygamber (s.a.s) döneminde dahi câhiliyye davranışlarına tesadüf etmek mümkün olmuştur. Nitekim gerek Kur'ân-ı Kerîm'de gerekse hadislerde bu döneminin belirgin davranışları kan davası, içki, kumar gibi alışkanlıklar câhiliyye davası olarak kabul edilmiş, bu şekilde hareket edenler hem vahiy, hem de Rasûlüllah'ın (s.a.s) diliyle kınanmıştır. Örnek vermek gerekirse Kur'ân'da insanlar "câhiliyye zannından" sakındırılmış[60], Hz. Peygamber'in (s.a.s) hanımları "câhiliyye devrindeki kadınlar gibi açılıp saçılmamaları" konusunda ikaz edilmiş[61], ayrıca bütün Müslümanlar "câhiliyye taassubu"na düşmemeleri için uyarılmış[62] ve nihayet Müslümanlara "câhiliyye idaresini mi aradıkları" sorulmuştur.[63] Benzer şekilde Allah Rasûlü (s.a.s) de "câhiliyye davasıyla hak iddia eden bizden değildir"[64] sözleriyle İslâm'dan sonraki olumsuz tavırları da câhiliyye anlayışı olarak tanımlamış, ümmetini bu hususta uyarmıştır. "Ümmetimin içinde câhiliyye döneminden kalma dört adet vardır: Asâletiyle övünüp başkalarının soyuna dil uzatmak, yıldızları vesile edinerek yağmur beklemek ve ölünün arkasından yüksek sesle ağlamak"[65] ifadeleriyle de Müslümanların bu alışkanlıklardan kolayca vazgeçemeyeceklerini bildirmiştir. Bu değerlendirmelerden câhiliyyeyi sadece İslâm'dan önceki dönem şeklinde tanımlamanın hatalı, en azından eksik olduğu açıkça ortaya çıkar.[66]

Arapların İslâm'ın zuhuru evvelinde sergiledikleri câhiliyye davranışları arasında soyuyla övünme, gasp, içki içme, fuhuş, kumar, kan davası gütmek, riba, hırsızlık, yetim malı yeme gibi kötü alışkanlıkları saymak mümkündür ki, bunlar kaynaklarda "Mesâlibü'l-

Arab” (Arapların ayıpları) olarak isimlendirilmiştir.[67] Mezkür âdetler toplumda yaygın olarak sergilenmekle birlikte, aslında Arapların tamamı bu davranışları benimsemiş değildir. Nitekim genel anlamda câhiliyye kültürü içinde hayatlarını sürdüren insanların da takdire şayan davranışlarına şahit olunmuştur. “Fedâilü’l-Arab ” (Arapların faziletleri) olarak bilinen güzel hasletlerin başta gelenleri ise bağımsızlık ve özgürlüğe düşkünlük, cesaret, sabır, zayıfı korumak, güçlüye karşı koymak, cömertlik, ahde vefa, misafirperverlik, kendisine sığınanı himaye etmek, kanaatkârlık gibi hasletlerdir.[68]

Araplarda İslâm öncesi dönem kültürü şifahî gelenekle aktarılmıştır ki bunun en önemli kaynağı câhiliyye şiiridir. Kabile övünmesi (medh) câhiliyye şiirinin en önemli mevzuudur. Övgüde bir şahsın taşıdığı taç, ziynet gibi arızî yönler değil cesaret, cömertlik ve adalet gibi şahsî vasıflar ve erdemler öne çıkarılmıştır.[69] Kabile övünmesi aslında her kabile üyesinin tabiî vazifesi olmakla birlikte bu görevin asıl sorumluları ve en iyi şekilde gerçekleştirenler ise kabile övünmesini meslekî bir vazife olarak icrâ eden kabile şairleri ve hatiplerdir. Kuşkusuz asabiyetin câhiliyye şairi ve şiirine tesiri büyüktür. Şairin gönlünü coşturan şeyler hep asabiyet ruhunun yansımalarıdır. Bu sebeple câhiliyye şiirinin ana konularının genelde kabileyi övmek ve yüceltmek, düşmanları hicvetmek, hasımlara meydan okumak, soyu intikama teşvik ve düşman kabilelere saldırıya tahrik etmek, kavmin gözünü kırpmadan içine daldığı savaşları aktarmak, savaşta ölenlere mersiye okumak gibi kabile asabiyetiyle ilgili yahut ondan ilham alan davranışlar olduğu görülür.[70]

Câhiliyye şairinin aslî fonksiyonu elbette asabiyette aşırı gitmektir. Öyle ki şair çoğunlukla düşmanlığı barışa, savaşı anlaşmaya, kısası diyete tercih etmiştir. Bu sebeple Arap hayatında şairler adeta savaş borusu ve şerrin davetçileri olmuşlardır. Dolayısıyla soyunu barışa çağıran ve savaştan nefret eden kabile şairi bulmak neredeyse mümkün değildir.[71] İslâm öncesi hayatının en önemli aktörleri sayılan şairler Hicaz’da kurulan Ukâz Panayırı’nda şiir yarışmalarına iştirak etmişler, burada en çok beğenilen şiirler Kâbe duvarına asılarak şairler ödüllendirilmiştir. Bu şerefe nâil olan meşhur kabile şairleri ise İmruülkays, Tarafe b. el-Abd, Züheyr b. Ebî Sülmâ, Lebîd

b. Rebîa, Amr b. Külsûm, Antere b. Şeddâd, el-A'şâ, Nâbiğa ez-Zübyânî ve Ubeyd b. el-Ebrâs'dır. [72]

1. İctimâî Hayat

Câhiliyye toplumu yaşayış tarzına göre genelde bedevî ve hadarî olmak üzere iki kısımda mütâlea edilir. Kısaca tanımlamak gerekirse Bedevîlik, hayatın ihtiyaçlarında zorunlu olanla yetinmektir. Kur'ân'da bedevîlik "bedv" şeklinde ifadesini bulur. Nitekim Yûsuf (as) Mısır'da huzuruna getirilen ailesine şöyle demiştir: "Rabbim beni zindandan çıkararak ve sizi çölden getirerek bana çok iyilikte bulundu. Şüphesiz Rabbim, dilediği şeyde nice incelikler sergileyendir. Şüphesiz O, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir".[73]

Hadarîlik başta yerleşik hayatı benimsemek olmak üzere yiyecek, giyecek gibi tabiî ihtiyaçlarda zarurî olanın üzeri şartlarında yaşamak, üstelik hayatın imkânlarını çoğaltmak, çeşitlendirmek ve güzelleştirmektir. İklim ve tabiatın bir gereği olarak Arap Yarımadası 'nın kuzey sakinlerinin büyük bir kısmı bedevî, güneydekiler ise hadarî kabul edilir. Bundan dolayı Kuzeyliler ile Güneyliler in dünya görüşleri, kültürleri ve hayat tarzları arasında belirgin farklıklar oluşmuştur. Her şeyden önce Kuzeyliler himaye ve asabiyetle idare edilen topluluklar iken buna karşılık Güneyliler daha ziyade kurumsal yönetimler altından yaşamışlardır.[74]

a. Kabile

İslâm öncesi Arap toplumu çöl şartlarının ortaya çıkardığı sosyal bir model olan kabile sistemi üzerine kurulmuştur. Kabile aynı atadan geldikleri kabul edilen ve aralarında nesep irtibatı bulunan insan topluluklarına verilen ortak isimdir.[75] Arabistan bozkırlarında bir erkek, bir kadın ve bir kaç çocuktan müteşekkil sade bir aile hayatı sürdürmek mümkün olmadığı için insanlar ancak kan bağına dayalı kabile veya aşiret denilebilecek sosyal birlikler halinde yaşayabilmişlerdir.[76]

Araplar arasında asırlar boyunca hükmünü icra eden bir hayat nizamı olan kabile, rastgele meydana gelmiş düzensiz bir topluluk değildir. Bu sistemin de kendine göre kuralları ve bütünlük içerisinde tutarlılığı olan bir düzeni vardır. Kabile âdet ve gelenekleri

sayesindedir ki insanlar soylarının emniyet ve istikrarını muhafaza edebilmişlerdir. Topluluk mensubu saf bir ferdiyetçi olmakla birlikte, töre gereği cemaatinin bekası için kendi menfaatini, hatta hayatını terk etmeye her zaman hazır olmuştur. Zira bilmektedir ki hayat hakkı başta olmak üzere sahip olduğu bütün haklarını kabilesi sayesinde elde etmiştir.[77]

Kabileye mensubiyet kişinin hayatta kalma garantisi anlamına geldiği için ferdin kabilesine gönülden bağlanması ve topluluk geleneklerine tereddütsüz tâbi olması esastır. Çünkü kabilede soyun genel politikası hilâfına hareket eden üye, kabile töresi tarafından dışlanmakta, onun üzerinden çöl güvenlik sistemi olan himaye kaldırılmakta, sonuçta soyuyla tüm bağı kesilmektedir ki, bu bir Arabın karşılaşabileceği en büyük felâkettir.[78] Kabile kuralları dışına çıkan bu gibi üyeler hal' denilen ve kabilenin himaye garantisinin iptal edilmesi anlamına gelen uygulamayla sistem dışına atılmışlar, kovulmuş ve lanetlenmiş anlamlarında halî', tarîd, la'în olarak isimlendirilmişlerdir.[79]

Çetin hayat şartları ve geçim zorluğu sebebiyle Araplar arasındaki öncelikli irtibat şekli kuşkusuz düşmanlıktır. Buna göre aralarında herhangi bir anlaşma bulunmayan iki kabile tabiî bir şekilde birbirlerine düşman kabul edilmiştir. Bunun doğal sunucu olarak toplumda kabile savaşları o kadar rutin hale gelmiştir ki câhiliyye Arapları baskın ve yağmaları adeta bir geçim vasıtası olarak görmüşlerdir. O kadar ki yakınlarında yaşayan ve aralarında herhangi bir anlaşma bulunmayan kabilelere sürekli olarak baskın düzenlemişler, saldırıya maruz kalanlar da bunun intikamını almak için fırsat beklemişlerdir. Bu sebeple Arap câhiliyye hayatının en bâriz sosyal hadiseleri Eyyâmü'l-Arab adı verilen kabile savaşlarıdır.[80] Savaşın devamlı cârî olduğu bu şartlarda Araplar hac ve ticaret gibi zorunlu faaliyetlerini îfâ edebilmek için güvenli zaman dilimlerine ve coğrafî mekânlara ihtiyaç duymuşlardır ki onlara bu imkânı İbrahim (as) zamanında ihdas edilmiş bulunan haram aylar (Zilkâde, Zilhicce, Muharrem Receb) ve mevsimlik ticarî panayırlar sağlamıştır.[81]

Araplar Hac ibadetlerini haram aylarda gerçekleştiriyorlar, bu sürede savaştan el çekiyorlardı. Sükunet ortamından istifadeyle Arap

kabileleri bir taraftan Mekke'ye gelip ibaretlerini yapıyorlar, diğer taraftan da toplanma yerlerinde kurulan panayırlarda güvenle alışveriş yapıyorlardı. Hacılar buralarda birkaç gün konaklıyor, ihtiyaçlarını gideriyor, mallarını takas ediyor, gece sohbeti ve eğlenceler tertip ediyorlar, daha sonra da yurtlarına dönüyorlardı.[82]

Arap toplumunda sosyal ilişkilerin sadece düşmanlık esası üzere gerçekleştiğini söylemek doğru olmaz. Zira kabileler arasında zaman ve şartların zorlamasıyla kurulan dostluk münasebetlerine de şahit olunmuştur. Bunların başında ittifak antlaşmaları (hilf) gelir. Zira kabileler muhtelif sebeplerle özellikle yakın komşularıyla antlaşma yapma ihtiyacı duymuşlardır. Kaldı ki sulh gerçekleşmeksizin güvenlik ortamının sağlanması, kabileler arasında sağlıklı komşuluk ilişkilerinin kurulması ve ticarî faaliyetlerin sürdürülebilmesi mümkün değildir.[83] Diğer taraftan özellikle zayıf kabileler güçlü toplulukların saldırılarından emin olmak için onlardan biriyle antlaşma yapmak ihtiyacı duymuşlardır.[84] Öyle ki bazen güçlü ve himayeye ihtiyaç duymayan kabileler dahi, diğer kabilelere saldırmak veya onların muhtemel hücumlarına karşı koyabilmek amacıyla başka kabilelerle siyasî ittifaklar gerçekleştirmişlerdir.[85]

Kabile, müşterek ataya dayanan bir cemaat olarak tanımlanmakla birlikte, katılımlar veya savaşlar sebebiyle soy gerçek anlamında sâfiyetini koruyamaz. Bunun sonucunda zahiren her biri kabilenin eşit üyeleri gibi görünmekle beraber, kabile içinde farklı bir sosyal tabakalaşma ortaya çıkar. Bunlar aynı atadan gelen öz kabile çocukları, diğer kabilelerden katılanlar (sığınmacılar) ve kölelerdir. Birinci sırada bulunanlar kabilenin diğer mensuplarından her bakımdan üstün üyelerdir. Asıl soydan gelmeyip de sonradan herhangi bir sebeple kabileye katılanlara mâlik, abd, sâhib, ibnü'l-emân, garîb, câr, halîf, nezîl, şerîk ve rab gibi isimler verilmiştir.[86] Bunlar, görünürde hür insanlar kabul edilmekle birlikte birinci grupta yer alanlarla aynı hak ve sorumluluklara sahip değildirler. Kabiledeki temel eşitsizlik kabile hayatının hukuk sistemine de yansımış, buna göre halîfin diyeti asıl üyenin yarı diyeti miktarı olarak kabul edilmiştir.[87] Aynı şekilde himaye etme hakkı da sadece kabilenin asıl çocuklarına tanınan bir imtiyaz olmuş, anlaşmalı veya sığınmacı kabile üyeleri bu imtiyazdan mahrum bırakılmıştır.[88]

Kabilede esas üyelerin altında yer alan ve halîflerle birlikte sosyal hiyerarşinin orta tabakasını teşkil eden ve mevâlî adı verilen bir grup daha vardır ki bunlar kabile içinde azat edilmiş köle ve cariyeler ile onların çocuklarından meydana gelir. Hem en üstteki hürler hem de en alttaki kölelerden farklı statülere sahip oldukları için tabiî olarak onlar bu iki sınıftan farklı hukukî konumda kabul edilmişlerdir. Buna göre mevâlî köleler gibi alınıp satılamaz ancak gerek evlilik, gerekse mirasta kabilenin asıl üyeleri gibi de muamele göremezdi. Meselâ onlardan birinin hür bir kadın ile evlenmesine kesinlikle müsaade edilmezdi. Ayrıca öldürme fiili gerçekleştiğinde mevâlînin diyeti hürün diyetinin yarısı kabul edilirdi.[89]

Arap toplumunda kabile dairesinin en alt tabakasında köleler yer alır. Kadim zamanlardan beri bilinen ve uygulanan köleliğin asıl kaynağı savaşlardır. Nitekim savaş sonunda sağ olarak ele geçirilen erkekler köle, kadınlar da cariye kabul edilir, karı-kocadan ikisi de köle olursa onların yeni doğan çocukları da köle sayılırdı. Kölelerin ve cariyelerin hukukî anlamda herhangi bir hayvandan farkı yoktu; onlar sahiplerinin malı gibi görülür, bu sebeple hiçbir şahsî ve sosyal hakka sahip olamazlardı. O kadar ki sahibinin onu satmanın yanında hibe etme, hatta isterse öldürme yetkisi dahi vardı.[90] Bu yüzden her ne sebeple olursa olsun kölesini öldürene hiçbir sorumluluk yüklenmezdi.[91] Kölelerden azat edilenler ise bir üst tabakada yer alan mevâlî statüsüne yükselirdi.[92]

Araplarda kabile mensuplarını birbirine bağlayan asıl unsur kabile ruhu asabiyettir. Asabiyet, hakikatte nesepleri bir olsun veya olmasın, nesep cetvellerindeki kabile ilişkilendirmeleri ister doğru ister yanlış veya eksik olsun, kabile üyelerinin kendilerinin bir asılda birleştiklerine inanmaları sonucunda onların her şartta birbirlerine destek olmalarını sağlayan manevî güç ve dayanışma duygusudur. Toplumu meydana getiren çeşitli grup güçleri arasında bir dengenin kurulmasında, kabile üyesi haklarının gözetilmesinde, onurlarının korunmasında ve hayatlarının muhafaza edilmesinde asabiyet, etkin rol oynayan önemli bir sosyal faktördür. Bu duygu kabile toplumunda o kadar güçlü bir şekilde yerleşmiştir ki Hicrî III. asrın sonuna, yani Arap egemenliğinin yıkılmasına kadar olayların akış seyrinde etkinliğini hemen hiç kaybetmemiştir. [93]

Kabile toplumunda asabiyet çöl sosyal hayatının zorunlu ve tabiî neticelerindendir. Zira kabile ancak asabiyet sayesinde ayakta durabilmekte, varlığını ve güvenliğini sağlayabilmekte, yine asabiyet sebebiyle hayatta kalmak için mücadele kuralının geçerli olduğu kabileler toplumunda geçim vasıtalarını elde edebilmektedir. Siyasî ve hukukî alanlardaki otorite boşluğunu doldurarak kabile fertlerinin mal, can ve ırz güvenliğinin sağlanması da asabiyet sayesinde mümkün olmaktadır.[94] Asabiyete göre kabile üyelerinden biri öldürüldüğü zaman öldürülenin yakınları başta olmak üzere bütün kabile maktulün intikamını almakla mükellef olur. Aynı şekilde kabile mensuplarından biri başka kabile mensubunu öldürürse, katilin kabilesi öldürülen şahsın diyetini ödemek de dâhil katl hadisesinin bütün sonuçlarını üstlenmek zorundadır. Çünkü asabiyet anlayışına göre suç ve ceza ferdî değildir, aksine bütün kabile kollektif sorumluluk altındadır. Asabiyet ayrıca her kabile üyesine kabile nizamı ve örfüne boyun eğmeyi, başka kabilelerle yapılmış olan anlaşma kurallarına tereddütsüz itaat etmeyi zorunlu kılar.[95]

b. Aile

Câhiliyye dönemi Araplarında bağımsız bir aileden bahsedilemez. Çünkü çöl ortamında müstakil aile hayatı sürdürebilmek neredeyse imkânsızdır. Dolayısıyla aileler ancak bir kabilenin parçası olmakla varlık ve anlam kazanabilirler. Öyle ki kabile içinde bir aile mensubu aynı anda büyük ailesi olan kabilesinin de mensubu olduğunun bilincindedir. Buradan yola çıkarak Arap toplumunda İslâm öncesi dönemde iki tip aileden bahsetmek mümkün olur: İlki soy birliğine dayalı ictimaî ailedir ki, buna kabile veya klan ailesi denilebilir; ikincisi ise bilinen tabiî/esas ailedir.[96]

Arap toplumunda kabilede en küçük birim olarak aile kabul edilir. Bu tür aile ya aynı ev (dâr) veya çadırda oturan ve dede, oğullar, torunlar ve bunların çocuklarından oluşan geniş aile (âl), ya da ana-baba ve çocuklardan oluşan dar aileden (ıyâl) meydana gelmiştir. Arap ailesinde mutlak hâkim erkektir. Binaenaleyh ailelerde akrabalık ilişkileri esas itibariyle erkekler (asabe) yoluyla kurulmuştur. Tabiatıyla bu sistemde erkek daima kadından daha üstün ve önemli sayılmıştır. Zira fizikî gücün belirleyici olduğu çöl ortamında kabilenin en önemli unsuru savaşçı olan erkeklerdir. Bu durum Arap toplum

yapısında kadına oranla erkeğe daha çok değer verilmesi sonucunu getirmiştir. Dolayısıyla kabileye savaşçı olarak katkı sağlayamayan kadınlar ancak yük olarak görülmüştür. Sosyal itibarı olmayan kadın, ancak erkek çocuk doğurduğu zaman aileden kabul edilmiştir. Çocuk sahibi olsalar da kadınların miras hakları yoktur. Babası ölen bir çocuğun velâyet hakkı ise annenin değil, ölenin erkek akrabasınındır. [97]

Câhilî anlayışa göre dünyaya erkek olarak gelmediği için aslında kız çocuğu suçlu olarak doğmuştur. Bu inanış sebebiyle Araplar ailenin değersiz ve yüz kızartıcı üyesi kabul edilen bu çocuğun öldürülmesinde bir mahzur görmemişlerdir. Kur'ân 'da bu uygulamaya açık işaret bulunmaktadır:

"Aralarında birinin bir kızı olduğu müjdelendiği zaman gamla dolarak yüzü simsiyah kesilir. Kendisine verilen kötü müjde yüzünden halktan gizlenmeye çalışır; onu utana utana tutsun mu, yoksa toprağa mı gömsün? Ne kötü hükmediyorlar". [98]

Kız çocukları hakkındaki genel düşünceye rağmen onların canlı olarak gömülmesi âdeti Temîm kabilesi dışında diğer Arap kabileleri arasında çok yaygın olarak görülmemiştir. [99] Diğer taraftan Kureyşli Zeyd b. Amr b. Nüfeyl gibi şahıslar öldürülmek istenen kız çocuklarını babalarından alarak onların bakım ve büyütülmelerini üstlenmişlerdir. [100]

Câhiliyye döneminde evlilikler çok farklı şekillerde gerçekleştirilmiş olup bunların çoğu İslâm'ın gelmesinden sonra ortadan kaldırılan gayr-i meşru birliktelikler olarak tezahür etmiştir. Öncelikli ve yaygın evlilik türü günümüzde olduğu şekilde bir kişinin evlenmek istediği kızı ailesinden istemesi ve mehir karşılığında nikâhın gerçekleşmesidir. Bu evliliklerde karşılıklı neseb, soy ve sosyal denklik dikkate alınmıştır. [101] Ayrıca câhiliyye dönemi Arap toplumunda; evli bir kadının kocasının uygun göreceği bir kişiyle çocuk sahibi olmak için bir araya gelmesi (istibdâ nikâhı) [102], bir kadının on kişiden az olmak üzere erkeklerle evlenmesi (müşterek nikâh) [103], iki erkeğin karşılıklı olarak eşlerini değiştirmeleri (bedel nikâhı), hür olduğu için zina yapamayan bir kadının bir erkekle metres hayatı yaşaması (haden/hıdn nikâhı), iki erkeğin mehir vermeksizin karşılıklı olarak kızları veya velisi bulundukları başka

kadınlarla evlenmeleri (şigar nikâhı)[104], üvey oğlunun annesiyle evlenmesi (makt nikâhı)[105] tarafların süreli evlilik akdi yapmaları (muta nikâhı) gibi evlilik çeşitleri yaygın olarak görülmüştür.[106] Câhiliyye döneminde iki kız kardeşin aynı anda bir kişinin nikâhında bulunması da evlilik uygulamaları arasında yer almıştır.[107]

c. Geçim Kaynakları

Arabistan 'ın ekonomik hayatı tabiat şartları ve kabilelerin yaşayış tarzlarına bağlı olarak genellikle hayvancılık, tarım ve ticarete dayanmaktaydı. Hayvancılık özellikle bedevîlerin geçim kaynağıydı. Bu sebeple çöl Araplarının servetleri sahip oldukları deve ve davar sürüleridir. Arap hayatında devenin ayrı bir yeri ve önemi vardır. Her şeyden önce göçebenin başlıca taşıtı devedir. Yük ve binek hayvanı olarak kullanıldığı gibi eti, sütü ve yününden de istifade edildiği için deve aynı zamanda çok büyük bir ekonomik değer taşımaktadır. Bu sebepledir ki devesiz çöl hayatını düşünmek mümkün değildir.[108]

Arabistan 'ın geçim kaynakları arasında tarım da önemli bir yer tutar. Ziraata elverişli olan bölgeler ise düzenli yağış alan Yemen topraklarıdır. Dolayısıyla tarımsal faaliyetler açısından en mühim alan yarımadanın güney kısmıdır.[109] Burada en fazla yetişen ürün ise hurmadır. Yemen'den başka Tâif , Medine , Necid ve Hayber 'de ziraata elverişli alanlar vardır. Bunlar arasında Basra Körfezi kıyılarında özellikle Yemâme tahıl istihsâliyle tanınmıştır.[110]

Arabistan 'da tarım ve hayvancılığın yanında diğer önemli geçim kaynağı ticarettir. Yarımadada yaşayanlar ister bedevî, ister hadarî olsun hayatlarını devam ettirebilmek için ticaret yapmışlardır. Bilhassa Mekke gibi ziraata hemen hiç elverişli olmayan bölgelerdeki Arapların ticaretten başka da geçim vasıtaları neredeyse yok gibidir. Bu sebeple onlar, toprakla uğraşmanın alternatifi olarak yaz-kış karada ve denizde ticaret yolculukları için seferber olmuşlar, ticaret mallarının nakli ve mübadelesi konusunda aracılık yapmak suretiyle geçimlerini temin etmişlerdir. Bir kısım Araplar ise doğrudan ticarî seferlere iştirak etmenin yanı sıra bazen de kervanlara ortak olmuşlardır. Bu yolla özellikle Mekke'de Kureyş kabilesi ticarette ileri bir noktaya ulaşmıştır. Kur'ân'da da işaret edildiği gibi Kureyşliler kış

ve yaz mevsimlerinde olmak üzere yılda iki kez seyahat düzenlemişlerdir.[111]

Yemen ’den Akdeniz ’e Basra Körfezi ’ne, Doğu Arabistan ’a ve Cidde ’ye ulaşan ticaret yollarının kavşak noktasında bulunması Hicaz ’ın merkez şehri olan Mekke’ye bu anlamda büyük avantaj sağlamıştır.[112] Nitekim bundan istifadeyle Kureyşli Kusay b. Kilâb ’ın torunları olan Hâşim , Abdüşşems , Nevfel ve Muttalib ; Bizans , Habeşistan , İran ve Yemen hükümdarlarıyla siyasî ilişkiler kurarak ticarî antlaşmalar yapmak suretiyle Mekke’nin ticaret hayatındaki etkinliğini uluslararası boyuta taşımışlardır.[113] O kadar ki Arabistan’da seyahat eden kervanlar sürekli olarak yağmalanma tehlikesiyle karşı karşıya kalırken, akdedilen anlaşmalardan faydalanan Kureyş kervanları uzun mesafelerde güvenlik içinde ticaret yapmışlardır.[114]

Arabistan ’ın hemen her yöresinde çeşitli ticarî panayırlar kurulmuştur. Bunların en meşhurları Mekke civarında Ukâz , Zülmecâz , Mecenne , Hayber ’de Netât , Yemâme ’de Hecer panayırlarıdır. Ayrıca Aden ve Debâ gibi sahil şehirlerinde de ticaret fuarları kurulmuştur.[115] Mezkür mekânlar birer ticaret fırsatı olmasının yanı sıra Arapların sosyal hayatında mühim yer işgal etmiş; kabileler arası toplantıların tertip edildiği, problemlerin çözüldüğü, kabilelerin aldıkları kararların duyurulduğu bu ticaret merkezleri aynı zamanda Arapların çok düşkün oldukları kabile övünmesi ve şiir yarışmalarına da ev sahipliği yapmıştır.[116]

Arap kabilelerinden bir kısmı doğrudan ticarî faaliyetlerle geçimini temin ederken bazı bedevî kabileler de kervanlara deve temin etmek, kılavuzluk ve muhafızlık yapmak suretiyle ticaretten dolaylı olarak kendileri için menfaat sağlamışlardır.[117]

2. Dinî Hayat

İslâm öncesi Arap toplumunda Yahûdîlik , Hıristiyanlık , Mecusîlik , Sâbiîlik , Hanîflik ve putperestlik gibi farklı inanç çeşitliliğine rastlanır. Arabistan ’a giren semavî dinlerin en eskisi Yahûdîliktir. Bu din Filistin ’den göç edip Suriye -Hicaz arasındaki bölgelere sığınmak zorunda kalan Yahûdîler vasıtasıyla Arabistan’a gelmiş, Hicaz’ın önemli merkezlerinden biri olan Yesrib ’e kadar ulaşmıştır. Daha

sonra da Medine'ye yakın bölgeler olan Hayber, Vâdi'l-Kurâ ve Şam yolu üzerinde bulunan küçük yerleşim birimlerine hatırı sayılır bir Yahûdî topluluk yerleşmiştir. Yahûdîlik, Arap Yarımadası'nda Medine ve çevresinden başka bu dine mensup tüccarların faaliyetleri neticesinde Yemen 'de de yayılma fırsatı bulmuştur. Nitekim bölgenin idaresini yürüten Himyerî hükümdar Zû Nüvâs Yahûdîliği kendisi benimsediği gibi ülkesinde yaşayan Hıristiyanları da baskıyla bu dine çevirmeye çalışmıştır.[118] Ancak Yahûdîlerin kendilerini diğer inanç sahiplerinden üstün görmeleri bu dinin millî bir din olarak kabul edilmesi, ayrıca Yahûdî şeriatının bedevî Arap hayat tarzına uymaması gibi sebeplerle bu din Araplar arasında yayılma imkânı bulamamıştır.[119]

Yahûdîlik'ten sonraki ikinci semavî din olan Hıristiyanlık dördüncü miladî asırdan itibaren Arap Yarımadası 'na kuzeyde Suriye , güneyde ise Habeşistan üzerinden girmiştir. Suriye kanalıyla kuzeyden Arabistan 'a ulaşan Hıristiyanlar daha ziyade yönetim ile doğu kiliseleri arasındaki mezhep ihtilâfları sebebiyle Bizans İmparatorluğu topraklarında barınamayan muhalif topluluklardır. Onlar sayesinde Hıristiyanlık Kuzey Arabistan 'da sakin Gassânî ve Hîre Arapları arasında yayılmış, bölgeyi daha sonra yurt edinen Tenuh , İyâd , Lahm , Cüzâm , Tağlib ve Bekr gibi pek çok Arap kabilesi de zamanla bu dini benimsemişlerdir.[120]

Hıristiyanlığın Arabistan 'ın güneyine yayılmasının müsebbibi olan Habeşliler , Necran 'ı bu dinin önemli merkezlerinden biri haline getirmek için büyük gayret sarfetmişlerdir.[121] Sâsânîlere karşı Arabistan'da etkinlik sağlamak isteyen Roma İmparatorluğu da Hıristiyanlığın bölgede yayılmasını doğrudan veya dolaylı olarak desteklemiştir.[122] Nitekim İmparator'un teşvikiyle Miladî 345 yılında Ula Umeyde isimli Habeş Necâşîsi, Yemen 'i ele geçirmiştir. Daha sonra Yemen'in bağımsızlığını geri alan Himyerî krallarından bir kısmının Yahûdîliği benimsemesiyle Hıristiyanlık bölgede ihmale uğramış, hatta fanatik Yahûdî olarak bilinen Zû Nüvâs Yemen'deki bütün Hıristiyanları yok etmeye çalışmıştır. Bunun üzerine gerek Bizans İmparatorluğu gerekse güneydeki Habeşistan Krallığı nezdindeki girişimler sonucunda Habeşistan'dan Eryât komutasında harekete geçen ordu hem Himyerîler hanedanını ortadan kaldırmış

hem de bölgede Hıristiyanlığın etkinliğini tekrar başlatmıştır. Güney Arabistan ’da hedeflerine ulaşan Habeşliler, Eryât’tan sonraki valileri Ebrehe vasıtasıyla Arap Yarımadası’nın orta kısmında yer alan Hicaz ’ı da Hıristiyanlaştırmak amacıyla Mekke üzerine büyük bir harekât düzenlemişler ancak mezkür teşebbüslerinde başarısız olmuşlardır. Dolayısıyla Mekke, Medine ve Tâif gibi Hicaz merkezlerinde Hıristiyanlık yayılma imkânı bulamamıştır.[123]

Sâsânî İmparatorluğu ’nun resmî dini olan Mecusîlik Araplar tarafından pek fazla ilgi görmemiştir. O kadar ki Hîre ’de bulunan Arap kabileleri siyasî anlamda bağlı bulundukları İranlıların dinleri yerine onların rakibi durumundaki Bizanslıların inanç sistemini tercih etmişlerdir.[124] Binaenaleyh bu sebeple Arap Yarımadası’nda bulunan Mecusîlerin çoğunluğunu Sâsânî sınırına yakın bölgelerdeki Bahreyn , Yemen ve Umân ’a yerleşmiş bulunan İranlılar teşkil eder. Bununla birlikte Arabistan’ın güney doğu bölgeleri içinde yer alan Hecer, Bahreyn ve Umân’da yaşayan bazı Arap kabilelerinin de bu dini benimsedikleri görülmüştür.[125] Mecusîliğin Arabistan ’da ilgi görmemesinde Sâsânîlerin mezkür inanç sistemini -Yahûdîlerde olduğu gibi- milli din olarak kabul edip başka milletler arasında yaymaya çalışmamalarının ayrıca siyasî ve ekonomik hâkimiyeti dinlerini neşre tercih etmelerinin büyük etkisi vardır.[126]

Arap Yarımadası’nda nadir de olsa Sâbiîlik inancının etkisi görülür. Bu dinin esasları Bâbilliler, İranlılar, Yahûdîler ve Hıristiyanlara ait dinî düşüncelerin bir karışımından ibarettir. Kur’ân ’da da zikri geçen[127] Sâbiîliğin merkezi olarak Arapların Cezîre adını verdikleri bölgede yer alan Harran kabul edilir. Günümüzde Bağdat ’ın güneyinde ve Kerbelâ civarında bu itikadı benimseyen gruplar bulunmaktadır. Sâbiîlik genel olarak İrfan Sâbiîliği ve Hurafe Sâbiîliği olarak iki kısımda değerlendirilmektedir. Birincisi Keldânî filozofların görüşlerinden etkilenmiş ve İslâm filozofları tarafından da ilgi görmüş fikrî ve felsefî derinliği olan şeklidir. Hurafe esaslı Sâbiîlikte ise felsefî incelik yoktur; basit olarak bu inancı benimseyenler yıldızları tanrı olarak kabul etmiş dinî topluluklardır. Bunun içindir ki Sâbiîlerin avam tabakası yıldızlar adına heykeller yapıp bunlara ibadet etmek suretiyle putperestliğe düşmüşlerdir. Araplar arasında Benî Lahm ,

Benî Tay , Benî Kays , Benî Esed gibi kabilelerin bazı boyları bu din anlayışını benimsemişlerdir.[128]

İslâm âlimleri Sâbiîler hakkında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir: Bir kısmı onları Mecûsîlerden bir grup olarak kabul ederken, bazıları ise onları meleklere tapanlar olarak görmüştür. Sâbiîlerin yıldızlara, aya ve güneşe taptığını iddia eden âlimler de bulunmaktadır. Ayrıca bu inanç grubunun her dinden inanç ve ibadetleri mezcettiğine dair iddialar da vardır. Bazı âlimler ise onların Hz. Nûh'un dini üzere olduklarını ifade etmişlerdir.[129] Yüce varlık, yaratıcı güç gibi temel inançlara sahip olan Sâbiîlerin kendilerine mahsus dua ve kutsal günleri, bayramları, oruç, kurban gibi ibadetleri vardır. Onlar alkollü maddeleri kendilerine haram kılmışlardır. Bu din mensupları Hz. Yahyâ'ya büyük önem vermişler, onu ışık peygamberi olarak isimlendirmişlerdir. Diğer taraftan Araplar, kavminin dinini terk edip başka dine giren kişiye de menfî anlamda sâbiî demişlerdir. Nitekim Mekke müşrikleri başta Hz. Peygamber (s.a.s) olmak üzere ilk Müslümanları bu kelime ile nitelendirmişlerdir.[130]

İslâm'ın doğuşu döneminde Arap Yarımadası'nda en yaygın dinî görünüm şüphesiz putperestliktir. Bilhassa bedevîlerin itikad esasını oluşturan bu inanç, Sâmîlerdeki din anlayışının en eski ve en iptidaî şeklini temsil eder.[131] Hz.İbrahim 'in (as) Mekke 'de Kâbe 'yi inşa etmesiyle birlikte Allah'ın birliği inancı (Tevhid) Arap Yarımadası 'nda kabul edilmeye başlamış, Mekke bu anlayışın merkezi olmuştur. "Şüphesiz, insanlar için kurulan ilk ibadet evi elbette Mekke'de, âlemlere rahmet ve hidayet kaynağı olarak kurulan Kâ'be'dir".[132]

Hz. İbrahim'den (as) sonra oğlu İsmail (as) bu itikadın devamını sağlamıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de bu hususa işarette bulunulur:

"Hani, biz Kâbe'yi insanlara toplantı ve güven yeri kılmıştık. Siz de Makam-ı İbrahim'den kendinize bir namaz yeri edinin. İbrahim ve İsmail'e şöyle emretmiştik: "Tavaf edenler, kendini ibadete verenler, rukû ve secde edenler için evimi (Kâbe) tertemiz tutun. Hani İbrahim, "Rabbim! Bu şehri güvenli bir şehir kıl. Halkından Allah'a ve Âhiret gününe iman edenleri her türlü ürünle rızıklandır" demişti. Allah da, "İnkâr edeni bile az bir süre, (bu geçici kısa hayatta) rızıklandırır; sonra onu cehennem azabına girmek zorunda bırakırım. Ne kötü varılacak yerdir orası!" demişti. Hani İbrahim, İsmail ile birlikte evin

(Kâbe'nin) temellerini yükseltiyor, "Ey Rabbimiz! Bizden kabul buyur! Şüphesiz sen hakkıyla işitensin, hakkıyla bilensin" diyorlardı. Rabbimiz! Bizi sana teslim olmuş kimseler kıl. Soyumuzdan da sana teslim olmuş bir ümmet kıl. Bize ibadet yerlerini ve ilkelerini göster. Tevbemizi kabul et. Çünkü sen, tevbeleri çok kabul edensin, çok merhametli olansın. "Rabbimiz! İçlerinden onlara bir peygamber gönder; onlara âyetlerini okusun, kitabı ve hikmeti öğretsin ve onları her kötülükten arındırsın. Şüphesiz, sen mutlak güç sahibisin, hüküm ve hikmet sahibisin".[133]

Rivayete göre Mekke'ye putperestlik daha sonraki dönemlerde şehrin yönetimini üstlenen Huzâalılar zamanında girmiştir. Buna göre kabilenin reislerinden Amr b. Luhay ticaret amacıyla gittiği Şam bölgesinde Maab denilen yerde yaşayan Amâlikalılar ın putlara taptıklarını ve bunlardan yardım dilediklerini görünce, onlardan aldığı Hübel isimli putu Kâbe'ye getirerek halkından buna tapmalarını istemiştir.[134] Müşrik Araplar zamanla Kâbe'yi sayıları 360'ı bulan putlarla doldurmuşlar, ayrıca Safâ 'ya İsâf , Merve 'ye ise Nâile isimli putları yerleştirmişlerdir. Tâif 'te yaşayan Sakîf kabilesi Lât , Medine ve civarında mukim müşrik Araplar ise Menât isimli putlara tapmışlardır. Böylece her kabilenin, hatta her ailenin kendine ait bir putu olmuştur.[135] Kur'ân 'da müşriklerin taptığı putlardan Vedd , Süvâ , Yeğûs ve Nesr putlarının adı geçmektedir.[136]

Genel anlamda putlara tapan Arapların belirgin ortak bir inanç anlayışı yoktur. Kur'ân-ı Kerîm'deki "Hayat, ancak bu dünyadaki hayatımızdır. Yaşarız ve ölürüz; bizi ancak zamanın geçişi yokluğa sürekler" derler. Onların, bu hususta bilgisi yoktur, sadece öyle sanırlar"[137] âyetinde zikredildiği gibi onlardan bazıları Tanrı kavramını kökten inkâr etmek suretiyle materyalist bir anlayış benimsemişlerdir. Araplardan bir kısmı ise Allah'ı âlemin yaratıcısı ve düzenleyicisi olduğunu kabul etmişlerdir:

"Andolsun ki, onlara: Gökleri ve yeri yaratan, güneşi, ayı buyruğu altında tutan kimdir?" diye sorarsan, şüphesiz Allah'tır derler. Öyleyse niçin (aldatılıp) döndürülüyorlar?".[138] "Andolsun, onlara, "Gökleri ve yeri kim yarattı?" diye sorsan, mutlaka, "Onları mutlak güç sahibi, hakkıyla bilen (Allah) yarattı" diyeceklerdir".[139]

Putperest Araplar arasında Allah'ı tanımakla birlikte öldükten sonra dirilmeyi ve hesap vermeyi (âhireti) kabul etmeyen inanç sahipleri de vardı. Bu sebeple onlar için putlara sunulan kurbanlar, yapılan ibadetler ancak sağlık, servet ve erkek çocuk sahibi olmak, savaşlarda zafer kazanmak gibi dünyevî hedefler taşıyordu.[140]

"O, hanginizin amelinin daha güzel olacağı konusunda sizi imtihan için, henüz Arş'ı su üstünde iken gökleri ve yeri altı gün içinde (altı evrede) yaratandır. Böyleyken "Ölümden sonra şüphesiz diriltileceksiniz" desen, inkârcılar "Mutlaka bu apaçık bir büyüdür" derler".[141]

Câhiliyye dönemi Araplarının büyük çoğunluğu Allah'ı tanımakla, onu yüce yaratıcı olarak bilmek hatta dualarında ve yeminlerinde Allah'ın adını sıkça anmakla birlikte[142], onların Allah inançları oldukça zayıf, bulanık ve muğlaktı. Müşrik Araplar ancak tehlike anında Allah'a dua ediyorlar, selamete kavuştukları anda ise O'nun varlığını unutuyorlardı. Esasında müşrikler tek ve mutlak güç sahibi olan Allah'a inanıp bağlanmak yerine, O'nunla kendi aralarında bağ kurduğuna inandıkları ikinci dereceden tanrıları ilah olarak kabul ediyorlar, kısacası Allah'a ortak (şirk) koşuyorlardı. Şirk, ulûhiyette, rubûbiyette, yönelişte ve âyinlerde Allah'ın dışında başka varlıkları ortak koşmak demektir. Bunlar "şurekâ"[143], "erbâb"[144], "endâd"[145], "âlihe"[146] olarak isimlendirilmiştir. "tâğut" ve "cibt" kelimeleri de buna yakın anlamlar taşımaktadır.[147] Onların şirke vesile saydıkları varlık putların yanı sıra melek, şeytan ya da tabiat güçlerinden biri de olabilirdi. Allah'tan başka ibadet edecek varlıklarla ulûhiyet ve rubûbiyet ilişkisi kurmaları sebebiyle bu inanç sahipleri müşrik olarak isimlendirilmişlerdir.[148]

Câhiliyye Araplarının Allah'a ortak koşmaları, hac esnasında okudukları telbiyede de açıkça görülür:

"Buyur Allah'ım buyur. Senin ortağın yoktur. Ancak bir ortağın vardır. O da senin hükmündedir, sen ise ona ve onun sahip olduklarına hükmedersin".[149] Araplar telbiyede olduğu gibi yeminlerinde de Allah ile putların adlarını birlikte anmışlardır.[150]

Müşrik Araplar önemli işlerinin hallinde putlardan yardım dilemiş, putların önünde çektikleri fal okları ile problemlerine çözüm arayışına girmişler, üstelik bu faaliyeti dinî bir vecibe olarak kabul etmişlerdir.

Mekke ‘de bu tür uygulamalar özellikle Hübel putunun bulunduğu mekanda gerçekleştirilirilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber’in (s.a.s) dedesi Abdülmuttalib , Allah’a va’di gereği oğullarından hangisinin kurban edileceğinin tespiti için Hübel putunun önünde fal oku çektirmiştir.[151]

Müşriklerden bazıları putlar yanında nuranî varlıklar olan meleklere tapmışlar, üstelik onları Allah’ın kızları olarak kabul etmişlerdir:

“Onlar, kızları Allah’a nispet ediyorlar -ki O bundan uzaktır- kendilerine ise, canlarının istediğini”.[152] Buna cevaben “Rahmân çocuk edindi dediler. Hâşâ hayır, melekler şerefli kılınmış kullardır” âyeti nâzil olmuştur.[153] Bu düşüncenin müşrik Araplara Hıristiyanlık inancından geçtiği ileri sürülebilir. Zira Hıristiyanların Mesih’in Allah’ın oğlu olduğunu ortaya koyan görüşleri vardır.

Câhiliyye döneminde Araplardan bir kısmı ise cinlere ibadet etmişler[154], aynen putlar gibi onları da Allah’a ortak koşmuşlardır. [155] Hatta bir kısımı Allah ile cinler arasında bir soy bağının bulunduğuna inanmışlardır. Kur’ân bu hususu şöyle dile getirir: “Allah ile cinler arasında da nesep bağı kurdular. Oysa cinler de kendilerinin Allah’ın huzuruna getirileceklerini bilirler”.[156]

İslâm öncesi dönemde Araplar arasında putlara tapmayan, putlara kesilen kurbanları yemeyen, ferdî olarak dinî hayat yaşayan ve kendilerine hanîf denilen az sayıdaki kişiye tesadüf edilir. Bunlar, Yahûdîlik ve Hıristiyanlık hakkında bilgi sahibi olmakla birlikte, genelde adı geçen dinlerin ibadetlerini yerine getirmemişlerdir. Kaynaklarda bu gruba örnek olarak Varaka b. Nevfel , Ubeydullah b. Cahş , Osman b. Huveyris , Zeyd b. Amr b. Nüfeyl , Ümeyye b. Ebû Salt gibi şahısların isimleri geçer.[157]

Hanîf genel anlamda “İbrahim ne bir Yahûdî ne de bir Hıristiyandı, fakat Allah’ı bir tanıyan gerçek bir müslümandı ve müşriklerden değildi”[158] âyetinde de ifade edildiği gibi, Hz. İbrahim ’in getirmiş olduğu inanç esaslarını kabul eden kişi olarak tanımlanır. Yine Kur’ân ’da geçen “O halde İslâm’a yönelerek İbrahim’in dinine uyun, O Allah’a ortak koşanlardan değildi”.[159] “Sonra da sana, “Hakka yönelen İbrahim’in dinine uy. O, Allah’a ortak koşanlardan değildi” diye vahyettik”[160] ifadeleriyle İslâm dininin esas olarak Hz.

İbrahim'in getirmiş olduğu tevhid inancının bir devamı olduğuna işaret vardır.[161]

Görüldüğü gibi câhiliyye Arap toplumunda hem semavî hem de beşerî dinler var olmakla birlikte bilhassa İslâm'ın zuhuru döneminde Mekke merkezli Hicaz 'da hâkim inanç putperestlikti. Bunun yanında Allah inancı ve atalar ruhunun kutsallığını benimseme (Animizm) de yaygın inanç kültürünün önemli bir vechesini oluşturmuştur. Atalar inancı esas olarak kabileye ait değerleri korumayı amaçlamaktadır. Buna göre putperestlik doğru olduğu için değil, kabilenin dini inancı olduğu için önemlidir. Kur'ân'da Mekke müşriklerinin bu tavrına çokça atıfta bulunulmuştur:

"Onlara 'Allah'ın indirdiğine uyun!' denildiğinde, 'Hayır, biz, atalarımızı üzerinde bulduğumuz (yol)a uyarız!' derler. Peki ama ataları bir şey anlamayan, doğru yolu bulamayan kimseler olsalar da mı (onların yoluna uyacaklar)?".[162] "Allah'a ortak koşanlar diyecekler ki: 'Eğer Allah dileseydi biz de ortak koşmazdık, babalarımız da. Hiçbir şeyi de haram kılmazdık'. Onlardan öncekiler de (peygamberlerini) böyle yalanlamışlardı da sonunda azabımızı tatmışlardı. De ki: "Sizin (iddialarınızı ispat edecek) bir bilginiz var mı ki onu bize gösteresiniz? Siz ancak kuruntuya uyuyorsunuz ve siz sadece yalan söylüyorsunuz".[163] "Allah'a ortak koşanlar dediler ki: "Allah dileseydi ne biz, ne de atalarımız O'ndan başka hiçbir şeye tapmazdık, O'nun emri olmadan hiçbir şeyi de haram kılmazdık." Kendilerinden öncekiler de böyle yapmıştı. Peygamberlere düşen sadece apaçık bir tebliğdir".[164] "Âyetlerimiz apaçık bir şekilde onlara okunduğunda, 'Bu sadece, atalarınızın tapmakta olduğu şeylerden sizi alıkoymak isteyen bir adamdır' dediler. Bir de, 'Bu (Kur'ân), uydurulmuş bir yalandır' dediler. Yine hak kendilerine geldiğinde onu inkâr edenler, 'Bu ancak apaçık bir büyüdür' dediler".[165] "Hayır! Onlar sadece, 'Şüphesiz biz babalarımızı bir din üzerinde bulduk ve biz onların izlerinden gitmekteyiz' dediler".[166]

Atalar ruhunun kutsanması câhiliyye Araplarında çok yaygın bir anlayıştır. Nitekim Mekke şehir devletinin kurucusu olan Kusay b. Kilâb , Kureyş 'in en büyük putlarından kabul edilen Menâf ve Uzzâ 'ya ithafen oğullarından birine Abdümenâf (Menâf'ın kulu), diğerine Abdüluzzâ (Uzzâ'nın kulu) adını vermiştir.[167] Yaşadığı evine

kutsallık kazandırmak için erkek çocuklarından birini Abdüddâr (Evin kulu) olarak isimlendirmiştir. Kendi şahsını da kutsallaştıran Kusay'ın bu sebeple erkek çocuklarından birini Abdükusay olarak adlandırmış tır.[168] Benzer şekilde onun oğlu Abdümenâf, çocuklarından Benî Ümeyye 'nin atasını Abdüşşems (Güneşin kulu) adıyla çağırmıştır. Hz. Peygamber'in (s.a.s) dedesi Abdülmuttalib de babalarını taklit ederek oğullarından Ebû Leheb 'e Abdüluzzâ , Ebû Tâlib ise de Abdümenâf adını vermiş, Hz. Peygamber'in (s.a.s) babası olan en küçük oğlunu Abdullah olarak adlandırmıştır.[169] Bu örneklere benzer şekilde câhiliyye dönemi Arapları arasında çocuklara bir taraftan Allah'a nisbetle Abdurrahmân gibi isimler verilirken[170], diğer taraftan Rudâ putuna atfen Abdurrudâ ismi kullanılmıştır.[171] Örneklerde de ifadesini bulduğu gibi İslâm öncesi Araplarının inançlarıyla bağlarının oldukça serbest, zayıf ve gevşek, olduğu açıkça görülür.[172] Anlaşılan materyalist tüccar zihniyetine sahip olan Mekkelileri metafizik konular pek ilgilendirmemiş, onların kalbinde din kendine gereği gibi yer bulamamıştır.[173] Böyle olduğu içindir ki Mekke müşrikleri Hz. Peygamber'in (s.a.s) tebliğine başlangıçta ilgisiz kalmışlarken, ancak putların ve müşrik atalarının hedef alınmasından ve putperestlerin cehenneme yakıt olacaklarını bildiren âyetlerin nâzil olmasından sonra tepki göstermeye başlamışlardır. [174]

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse Hz. Peygamber (s.a.s), dünyanın her tarafında siyasî, ictimaî ve dinî kaos ve kargaşanın hakim olduğu M. VII. asırda dünyayı teşrif etmiştir. Onun geldiği dönemde insanlardan bir kısmı materyalist bir anlayışla salt dünya hayatının peşine düşmüşlerken başka bir kısmı ise saadeti dünyadan tamamen el çekmede aramışlardır. Allah Rasûlü (s.a.s) insanlığın savrulduğu bu ifrat ve tefrit ortamından kurtarılması için hem dünyayı sosyal düzene kavuşturacak, hem de dinî problemleri ortadan kaldıracak bir rehber olarak gönderilmiştir. Filhakika âlem de bir kurtarıcıya son derece muhtaçtı. Âlemin o zamandaki ahvâli Rasûlüllah'ın (s.a.s) niçin özellikle o çağda gönderildiğinin sebebini açıklamaktadır. Kaldı ki, Kur'ân -ı Kerim de insanlığın bu krizinin boyutlarına işaret eder: "Karada ve denizde insanların elleri ile

kazandıkları nedeniyle her yeri bozulma sarmıştır, bu yüzden onlara işledikleri bazı şeylerin acısını tattıracağız, belki dönüş yaparlar”.[175]

Miladî altıncı asır yarılandığında bütün din ve mezheplerin uğradıkları parçalanmalar, kendilerine yamanan hurafeler tuhaf ve yanlış değerler sebebiyle çağrıldıkları rolü üstlenecek bir güçten tamamen yoksun bulunuyorlardı. Buradan hareketle bunların yapacakları tek şey, medeniyete önderlik işini omuzlayacak olan “yeni yolcu”ya yolları genişletmekti. Elbette Muhammed (s.a.s) idi bu yolcu. Doğumundan kırk yıl sonra İslâm risâletini alıp onu bütün dünyaya ulaştırmış, Allah’ın yeryüzünde halîfe kıldığı ve kendisini âlemlere karşı onurlandırdığı bir insan gibi yaşamak isteyen herkese tek yolu göstermiştir.

---

[29] Cevâd Ali, *el-Mufassal fî Tarihi’-Arab Kable’l-İslâm,* I-X, Beyrut 1993, I, 144-145; Hitti, Philip, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, (çev. Salih Tuğ), I-V, İstanbul 1980, I, 31-34.

[30] Zeydan, Corci, *el-Arab Kable’l-İslâm,* (thk. Hüseyin Munis), Kahire ts.,s. 136-140.

[31] Cevâd Ali, *el-Mufassal*, II, 258-495; Hitti, Philip, *İslâm Tarihi,* I, 80-81, 85-87.

[32] İbn Habîb, *Kitabu’l-Muhabber,* (thk. Eliza Lichtenstadter), Beyrut ts. (Dâru’l-Âfâki’l-Cedîde), s. 364-368.

[33] İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-Nebeviyye,* (thk. Mustafa es-Sakkâ-İbrahim el-Ebyârî-Abdülhâfız Şelebî), I-IV, Beyrut ts., I, 37.

[34] Fîl, 105/1-5.

[35] İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 32-58, 64-70, 71-73. Taberî, *Tarihu’l-Ümem ve’l-Mülûk,* (thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim), I-XI, Beyrut ts. (Dâru’s-Süveydân), II, 147-148. Bu konuda geniş bilgi için bk. Kelpetin, Mahmut, *İslâm Öncesi Güney ve Kuzey Arabistan,* İstanbul 2016, s. 29-119.

[36] Cevâd Ali, *el-Mufassal*, II, 68-72, 600-627.

[37] Zeydan, Corci, *el-Arab Kable’l-İslâm*, s. 81-97; Hitti, Philip, *İslâm Tarihi,* I, 105-108.

[38] Zeydan, Corci, *el-Arab Kable’l-İslâm*, s. 98-108.

[39] Cevâd Ali, *el-Mufassal*, II, 626-629.

[40] Zeydan, Corci, *el-Arab Kable’l-İslâm*, s. 207-220; Cevâd Ali, *el-Mufassal*, III, 387-449.

[41] İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber,* s. 358-361. Ayrıca bk. Kelpetin, Mahmut, *İslâm Öncesi Güney ve Kuzey Arabistan,* s. 119-201.

[42] Günaltay, Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri,* (sad. M. Mahfuz Söylemez-Mustafa Hizmetli), Ankara 1997, s. 29.

[43] Hitti, Philip, *İslâm Tarihi,* I, 154.

[44] Cevâd Ali, *el-Mufassal*, IV, 113; Hitti, Philip, *İslâm Tarihi,* I, 155-156.

[45] İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber,* s. 263-268.

[46] Şûrâ, 42/7.

[47] Cevâd Ali, *el-Mufassal*, I, 345-347.

[48] Buhârî, *Ehâdîsü'l-Enbiyâ* 9.

[49] İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 116-122; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf,* I, (thk. Muhammed Hamidullah), Jerusalem, 1963, I, 8.

[50] Buhârî, *Menâkıb* 9; İbnü'l-Kelbî, *Putlar Kitabı,* (çev. Beyza Düşüngen), Ankara 1969, s. 26.

[51] Hitti, Philip, *İslâm Tarihi,* I, 154.

[52] İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 195-198.

[53] Buhl, Fr., "Medine", *İA,* VII, 459.

[54] Cevâd Ali, *el-Mufassal*, VI, 569-570.

[55] Cevâd Ali, *el-Mufassal*, IV, 128-142, VI, 511-543. Ayrıca bk. Demircan, Adnan*, Cahiliye Arapları,* İstanbul 2015, s. 41-49.

[56] İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I-XV, Beyrut ts. (Dârus's-Sâdır), XI, 129-130.

[57] İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XII, 145.

[58] Bu konuda bk. Tülücü, Süleyman, "Câhiliyye Kelimesinin Mana ve Menşe'i", *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, sy. 4, Erzurum 1980, s. 279-281.

[59] İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 359-360.

[60] Âl-i İmrân, 3/154.

[61] Ahzâb, 33/33.

[62] Feth, 48/26.

[63] Mâide, 5/50.

[64] Buhârî *Cenâiz,* 39.

[65] Müslim, *Cenâiz,* 2.

[66] Altıntaş, Ramazan, *Bütün Yönleriyle Câhiliyye,* Konya 1996, s. 1-110; Fayda, Mustafa, "Câhiliyye"*, DİA*, VII, 17-19.

[67] İslâm öncesi dönem câhiliyye kültürü ve alışkanlıkları hakkında geniş bilgi için bk. Sarıcık, Murat, *İslam Öncesi Dönem Cahiliye Kültürü,* Isparta 2002, s. 11-130, 224-303.

[68] Kazancı, A. Lütfi, "Câhiliyye Döneminde Müsbet Davranışlar", *UÜİFD,* c.1, sy. 1, Bursa 1986, s. 103-111.

[69] Çetin, Nihat, *Eski Arap Şiiri*, İstanbul 1973, s. 87.

[70] Cevâd Ali , *el-Mufassal*, I, 477 .

[71] Nass, İhsan, *el-Asabiyyetü'l-Kabeliyye ve Eseruhâ fi'ş-Şi'ri'l-Emeviyye,* Beyrut 1964, s. 162, 165.

[72] İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve'ş-Şuarâ,* Leiden 1902, s. 37-164.

[73] Yûsuf, 12/100.

[74] Cevâd Ali, *el-Mufassal*, I, 288-291; Hitti, Philip, *İslâm Tarihi,* I, 55-56.

[75] Firuzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît,* I-IV, Libya ts., III, 555. Ayrıca bk. Avcı, Casim-Recep Şentürk "Kabile", *DİA*, XXIV, 30.

[76] Watt, W. Montgomery, *Peygamber ve Devlet Adamı Hz. Muhammed,* (çev. Ünal Çağlar), İstanbul 2001, s. 54, 58.

[77] Nass, İhsan, *el-Asabiyye,* s. 70; Özaydın, Abdülkerim, "Arap"*, DİA*, III, 321.

[78] Şevki Dayf, *el-Asru'l-Cahilî,* Kahire 1960, s. 62.

[79] Cevâd Ali, *el-Mufassal*, IV, 410-413, V, 590-591; Zeydan, Corci, *İslâm Medeniyeti Tarihi,* (çev. Zeki Meğamiz), I-IV, İstanbul 1970, IV, 33.

[80] Cevâd Ali, *el-Mufassal*, V, 341-378.

[81] Buhârî, *Bedü'l-Halk* 2; İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber,* s. 263-268.

[82] Bakara, 2/197-198.

[83] İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab,* IX, 92; Zebidî, *Tâcü'l-Arûs,* I-X, Beyrut ts. (Dâru Sâdır), VI, 95.

[84] Cevâd Ali, *el-Mufassal,* I, 514, IV, 370-388; Özkuyumcu, Nadir, "Hilf"*, DİA,* XVIII, 29.

[85] İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 138-140; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I-VIII, Beyrut ts. (Dâru Sâdır), I, 77; İbn Habîb, *Kitâbü'l-Münemmak fî Ahbâri Kureyş,* (thk. Hurşid Ahmed Faruk), Beyrut 1985, s. 232-273.

[86] Zebidî, *Tâcü'l-Arûs*, X, 389.

[87] Bardakoğlu, Ali, "Diyet", *DİA,* IX, 474.

[88] İbn Hişâm, *es-Sîre,* II, 20.

[89] Zeydan, Corci, *İslâm Medeniyeti Tarihi,* IV, 38-40; Günaltay, Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar,* s. 116-117.

[90] Cevâd Ali, *el-Mufassal*, V, 570-574; Günaltay, Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar,* s. 115.

[91] Belâzürî, *Ensâb*, I, 158.

[92] Cevâd Ali, *el-Mufassal*, V, 574-576; Zeydan, Corci, *İslâm Medeniyeti Tarihi,* IV, 37-38.

[93] Derveze, İzzet, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı,* (çev. Mehmet Yolcu), I-III, İstanbul 1998, I, 151.

[94] Nass, İhsan, *el-Asabiyye, s.* 108; Çağrıcı, Mustafa, "Asabiyet"*, DİA*, III, 453.

[95] Apak, Âdem, *Asabiyet ve Erken Dönem İslâm Siyasî Tarihindeki Etkileri,* İstanbul 2004, s. 17-34; Demircan, Adnan*, Cahiliye Arapları,* s. 49-56.

[96] Günaltay, Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar,* s. 106.

[97] İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber,* s. 324; Cevâd Ali, *el-Mufassal*, V, 565-567.

[98] Nahl, 16/58-59.

[99] Günaltay, Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar,* s. 120-121. Bu konuda değerlendirmeler için bk. Demircan, Adnan, "Câhiliyye Döneminde Kız Çocuklarını Gömerek Öldürme Âdeti", *İSTEM,* 2004, c. III, sy.3, s. 9-30.

[100] Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensâr* 24.

[101] İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber,* s. 310.

[102] Buhârî, *Nikâh* 33.

[103] Buhârî, *Nikâh* 36.

[104] Buhârî, *Nikâh* 28, Müslim, *Nikâh* 57.

[105] İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber,* s. 325-326.

[106] Buhârî, *Nikâh* 36; Müslim, *Nikâh* 11.

[107] İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber,* s. 327, 330, 340. Günaltay, Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar,* s. 122-125. Ayrıca bk. Demircan, Adnan, *Kabile Topluluklarından Akide Toplumuna,* İstanbul 2009, s. 28-66.

[108] Cevâd Ali, *el-Mufassal*, I, 196-203, 207, IV, 286-287, V, 337-341; Hitti, Philip, *İslâm Tarihi,* I, 41-43.

[109] Cevâd Ali, *el-Mufassal*, I, 211.

[110] Günaltay, Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar,* s. 27-28.

[111] Kureyş,106/1-6: Vâkıdî, *Kitabu'l-Meğâzî,* (thk. Marsden Jones), I-III, Beyrut 1984, I, 27-28; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 257.

[112] Cevâd Ali, *el-Mufassal*, I, 220-221; Günaltay, Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar,* s. 28.

[113] Kureyş, 106/1-6.

[114] Taberî, *Tarih,* II, 252.

[115] İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber,* s. 263-268.

[116] Hamidullah, Muhammed, "el-İlâf veya İslâm'dan önce Mekke'nin İktisadî-Diplomatik Münasebetleri", (çev. İsmail Cerrâhoğlu), *AÜİFD*, IX, Ankara 1961, s. 213-222; Yüksel, Ahmet Turan, *İslâm'ın İlk Döneminde Ticari Hayat,* İstanbul 1999, s. 13-46.

[117] Fayda, Mustafa, *"Bedevî"*, *DİA,* 311-316.

[118] Burûc, 85/1-8; İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 37-38.

[119] Cevâd Ali, *el-Mufassal*, VI, 511-543; Günaltay, Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar,* s. 88-89.

[120] Cevâd Ali, *el-Mufassal*, IV, 237, VI, 582-623;Günaltay, Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar,* s. 89-91.

[121] İbn Hişâm, es-Sîre, I, 32-35. Ayrıca bk. Fayda, Mustafa, *İslâmiyetin Güney Arabistan'a Yayılışı,* Ankara 1982, s. 17-20.

[122] Günaltay, Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar,* s. 89-92.

[123] İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 44-58; Belâzürî, *Ensâb*, I, 67-68.

[124] Cevâd Ali, *el-Mufassal*, II, 628, VI, 691-701.

[125] Bu konuda bk.Söylemez, Mahfuz, Hz. Peygamber Döneminde Mecusiler, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu Bildiriler Kitabı,* Çorum 2007, s. 383-393.

[126] Sarıçam, İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı,* Ankara 2004, s. 49-50.

[127] "Şüphesiz, inananlar (Müslümanlar) ile, Yahûdîler, Hıristiyanlar ve Sâbiîlerden (her bir grubun kendi şeriatında) "Allah'a ve Âhiret gününe inanan ve salih ameller işleyenler için Rableri katında mükafat vardır; onlar korkuya uğramayacaklar, mahzun da olmayacaklardır" (diye hükmedilmiştir)". (Bakara, 2/62).

[128] Günaltay, Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar,* s. 83-86; Cevâd Ali, *el-Mufassal*, VI, 50-61, 701-705.

[129] Bu konuda bilgi ve değerlendirmeler için bk. Derveze, İzzet, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, I, 387-392.

[130] Bu konuda geniş bilgi için bk. Gündüz, Şinasi, *Sâbiîler-Son Gnostikler,* Ankara 1999.

[131] Hitti, Philip, *İslâm Tarihi,* I, 145.

[132] Âl-i İmrân, 3/96.

[133] Bakara, 2/125-129.

[134] İbnü'l-Kelbî, *Putlar Kitabı,* s. 26; İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 79.

[135] Buhârî, *Tefsîru'l-Kur'ân* 71; İbnü'l-Kelbî, *Putlar Kitabı,* s. 29-53; İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 80-91.

[136] "Şöyle dediler: 'Sakın ilâhlarınızı bırakmayın. Hele hele Vedd'i, Süvâ'ı, Yeğus'u, Ye'ûk'u ve Nesr'i hiç bırakmayın." (Nûh, 84/23). Bu konuda ayrıca bk. Buhârî, *Tefsîru'l-Kur'ân* 71; İbnü'l-Kelbî, *Putlar Kitabı,* s. 39; Cevâd Ali, *el-Mufassal*, VI, 61-83, 227-291.

[137] Mâide, 5/83.

[138] Ankebût, 29/61.

[139] Zuhruf, 43/9.

[140] Çağrıcı, Mustafa, "Arap", *DİA*, III, 319.

[141] Hûd, 11/7.

[142] "Hani onlar, "Ey Allah'ım, eğer şu (Kur'ân) senin katından inmiş hak (kitap) ise hemen üzerimize gökten taş yağdır veya bize elem dolu bir azap getir" demişlerdi". (Enfâl, 8/32).

[143] "Allah, sizi yaratan, sonra size rızık veren, sonra sizi öldürecek ve daha sonra da diriltecek olandır. Allah'a koştuğunuz ortaklardan, bunlardan herhangi bir şeyi yapabilen var mı? O, onların ortak koştuklarından uzaktır, yücedir". (Rûm, 30/40).

[144] "Ey zindan arkadaşlarım! Ayrı ayrı ilahlar mı daha iyidir, yoksa mutlak hâkimiyet sahibi olan tek Allah mı?". (Yûsuf, 12/39).

[145] "İnsanlar arasında Allah'ı bırakıp da ona ortak koşanlar vardır. Onları, Allah'ı severcesine severler. Müminlerin Allah'a olan sevgisi daha güçlü bir sevgidir. Zulmedenler azaba uğrayacakları zaman bütün kuvvetin Allah'ın olduğunu ve Allah'ın azabının pek şiddetli olduğunu bir bilselerdi". (Bakara, 2/165).

[146] Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka ilahlar olsaydı kesinlikle ikisinin de düzeni bozulurdu. Demek ki, Arş'ın Rabbi Allah onların nitelemelerinden uzaktır, yücedir". (Enbiyâ, 21/22).

[147] "Dinde zorlama yoktur. Çünkü doğruluk sapıklıktan iyice ayrılmıştır. O halde kim tâğûtu tanımayıp Allah'a inanırsa, kopmak bilmeyen sapasağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah, hakkıyla işitendir,

hakkıyla bilendir". (Bakara, 2/256). "Kendilerine Kitap'tan bir nasip verilmiş olanları görmüyor musun? Onlar "cibt"e ve "tâğut"a inanıyorlar. İnkâr edenler için de, "Bunlar, iman edenlerden daha doğru yoldadır" diyorlar". (Nisâ, 4/51).

[148] Cevâd Ali, *el-Mufassal*, VI, 163-195.

[149] İbnü'l-Kelbî, *Putlar Kitabı,* s. 27; İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 80.

[150] Müslim, *Îmân* 5.

[151] İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 160-161.

[152] Nahl, 16/57.

[153] Enbiyâ, 21/26.

[154] Sebe', 92/41.

[155] "Bir de cinleri Allah'a bir takım ortaklar yaptılar. Oysa onları o yarattı. Bilgisizce Allah'a oğullar ve kızlar da uydurdular. O, onların niteledikleri şeylerden uzaktır, yücedir". (En'âm, 6/100).

[156] Sâffât, 37/158.

[157] Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensâr* 24; İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 237-239; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 161-162, 195.

[158] Âl-i İmrân, 7/67.

[159] Âl-i İmrân, 7/95.

[160] Nahl, 16/123.

[161] Kuzgun, Şaban, "Hanîf"*, DİA*, XVI, 33-39. Ayrıca bk. Demircan, Adnan*, Cahiliye Arapları,* s. 78-99.

[162] Bakara, 2/170.

[163] En'âm, 6/148.

[164] Nahl, 16/35.

[165] Sebe, 34/43.

[166] Zuhruf, 43/22.

[167] Cevâd Ali, *el-Mufassal*, VI, 235, 269.

[168] İbn Habîb, *Kitabu'l-Münemmak,* s. 32; Belâzürî, *Ensâb*, I, 52-53.

[169] İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 113.

[170] İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 103, 142.

[171] İbnü'l-Kelbî, *Putlar Kitabı,* s. 38.

[172] Nitekim onlardan bazıları dünyevî menfaat temini için putların önünde kur'a çektiklerinde sonuç kendi arzuları doğrultusunda çıkmadığı zaman putlara kızmış ve hakaret etmişlerdir. Rivayete göre Tebâle mevkiinde bulunan Zülhalasa tapınağına öc almak

isteğinde bulunan bedevi çektiği üç okta da öc almaması gerektiği neticesi çıkınca elindeki okları alıp puta atarak şu şekilde bağırmıştır: “Senin baban öldürülseydi, intikam almaktan alıkoymazdın”. (İbnü’l-Kelbî, *Putlar Kitabı,* s. 40).

[173] Cevâd Ali, *el-Mufassal*, I, 265; Günaltay, Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar,* s. 81.

[174] “Siz ve Allah dışında taptığınız şeyler Cehennem yakıtısınız. Siz oraya gireceksiniz. Eğer onlar birer tanrı olsalardı Cehennem’e girmezlerdi. Halbu ki hepsi (tapanlar da tapılanlar da) orada ebedî kalacaklardır. Orada onlara inim inim inlemek düşer”. (Enbiyâ, 21/98-100). Bu konuda ayrıca bk. Azimli, Mehmet, *Cahiliyye’yi Farklı Okumak*, Ankara 2015, s. 27-79, 109-133; Demircan, Adnan, “Son Peygamber’in Geldiği Coğrafya ve Toplum: Hicaz Bölgesi ve Cahiliye Arapları”, *Hz. Peygamber’in Doğduğu Çevre ve Toplum,* Siyer Yayınları, İstanbul 2015, s. 7-83.

[175] Rûm, 30/41.

Kazancı, A. Lütfi, “Câhiliyye Döneminde Müsbet Davranışlar”, *UÜİFD,* c.1, sy. 1, Bursa 1986, s. 103-111.

Çetin, Nihat, *Eski Arap Şiiri*, İstanbul 1973, s. 87.

Cevâd Ali , *el-Mufassal*, I, 477 .

Nass, İhsan, *el-Asabiyyetü’l-Kabeliyye ve Eseruhâ fi’ş-Şi’ri’l-Emeviyye,* Beyrut 1964, s. 162, 165.

İbn Kuteybe, *eş-Şi’r ve’ş-Şuarâ,* Leiden 1902, s. 37-164.

Yûsuf, 12/100.

[91]

Buhârî *Cenâiz,* 39.

Müslim, *Cenâiz,* 2.

Altıntaş, Ramazan, *Bütün Yönleriyle Câhiliyye,* Konya 1996, s. 1-110; Fayda, Mustafa, “Câhiliyye”*, DİA*, VII, 17-19.

İslâm öncesi dönem câhiliyye kültürü ve alışkanlıkları hakkında geniş bilgi için bk. Sarıcık, Murat, *İslam Öncesi Dönem Cahiliye Kültürü,* Isparta 2002, s. 11-130, 224-303.

[63]

İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, XII, 145.

[153]

Bu konuda bk. Tülücü, Süleyman, “Câhiliyye Kelimesinin Mana ve Menşe’i”, *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, sy. 4,

Erzurum 1980, s. 279-281.

İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 359-360.

Âl-i İmrân, 3/154.

Ahzâb, 33/33.

Feth, 48/26.

Mâide, 5/50.

Cevâd Ali, *el-Mufassal*, VI, 569-570.

Cevâd Ali, *el-Mufassal*, IV, 128-142, VI, 511-543. Ayrıca bk. Demircan, Adnan*, Cahiliye Arapları,* İstanbul 2015, s. 41-49.

İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I-XV, Beyrut ts. (Dârus's-Sâdır), XI, 129-130.

Cevâd Ali, *el-Mufassal*, V, 570-574; Günaltay, Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar,* s. 115.

Belâzürî, *Ensâb*, I, 158.

Cevâd Ali, *el-Mufassal*, V, 574-576; Zeydan, Corci, *İslâm Medeniyeti Tarihi,* IV, 37-38.

Derveze, İzzet, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı,* (çev. Mehmet Yolcu), I-III, İstanbul 1998, I, 151.

Cevâd Ali, *el-Mufassal,* I, 514, IV, 370-388; Özkuyumcu, Nadir, "Hilf"*, DİA,* XVIII, 29.

İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 138-140; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I-VIII, Beyrut ts. (Dâru Sâdır), I, 77; İbn Habîb, *Kitâbü'l-Münemmak fî Ahbâri Kureyş,* (thk. Hurşid Ahmed Faruk), Beyrut 1985, s. 232-273.

Zebidî, *Tâcü'l-Arûs*, X, 389.

Bardakoğlu, Ali, "Diyet", *DİA,* IX, 474.

İbn Hişâm, *es-Sîre,* II, 20.

Zeydan, Corci, *İslâm Medeniyeti Tarihi,* IV, 38-40; Günaltay, Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar,* s. 116-117.

Cevâd Ali, *el-Mufassal*, IV, 410-413, V, 590-591; Zeydan, Corci, *İslâm Medeniyeti Tarihi,* (çev. Zeki Meğamiz), I-IV, İstanbul 1970, IV, 33.

Cevâd Ali, *el-Mufassal*, V, 341-378.

Buhârî, *Bedü'l-Halk* 2; İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber,* s. 263-268.

[115]

Bakara, 2/197-198.

İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab,* IX, 92; Zebidî, *Tâcü'l-Arûs,* I-X, Beyrut ts. (Dâru Sâdır), VI, 95.

Cevâd Ali, *el-Mufassal*, I, 288-291; Hitti, Philip, *İslâm Tarihi,* I, 55-56.

Firuzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît,* I-IV, Libya ts., III, 555. Ayrıca bk. Avcı, Casim-Recep Şentürk "Kabile", *DİA*, XXIV, 30.

Watt, W. Montgomery, *Peygamber ve Devlet Adamı Hz. Muhammed,* (çev. Ünal Çağlar), İstanbul 2001, s. 54, 58.

Nass, İhsan, *el-Asabiyye,* s. 70; Özaydın, Abdülkerim, "Arap"*, DİA*, III, 321.

Şevki Dayf, *el-Asru'l-Cahilî,* Kahire 1960, s. 62.

Cevâd Ali, *el-Mufassal fî Tarihi'-Arab Kable'l-İslâm,* I-X, Beyrut 1993, I, 144-145; Hitti, Philip, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, (çev. Salih Tuğ), I-V, İstanbul 1980, I, 31-34.

Zeydan, Corci, *el-Arab Kable'l-İslâm,* (thk. Hüseyin Munis), Kahire ts.,s. 136-140.

Cevâd Ali, *el-Mufassal*, II, 258-495; Hitti, Philip, *İslâm Tarihi,* I, 80-81, 85-87.

[124]

Şûrâ, 42/7.

Cevâd Ali, *el-Mufassal*, I, 345-347.

Buhârî, *Ehâdîsü'l-Enbiyâ* 9.

İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 116-122; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf,* I, (thk. Muhammed Hamidullah), Jerusalem, 1963, I, 8.

Buhârî, *Menâkıb* 9; İbnü'l-Kelbî, *Putlar Kitabı,* (çev. Beyza Düşüngen), Ankara 1969, s. 26.

Hitti, Philip, *İslâm Tarihi,* I, 154.

İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 195-198.

Buhl, Fr., "Medine", *İA,* VII, 459.

Cevâd Ali, *el-Mufassal*, IV, 113; Hitti, Philip, *İslâm Tarihi,* I, 155-156.

İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber,* s. 263-268.

Hitti, Philip, *İslâm Tarihi,* I, 154.

İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 32-58, 64-70, 71-73. Taberî, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk,* (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), I-XI, Beyrut ts. (Dâru's-Süveydân), II, 147-148. Bu konuda geniş bilgi için bk. Kelpetin, Mahmut, *İslâm Öncesi Güney ve Kuzey Arabistan,* İstanbul 2016, s. 29-119.

Cevâd Ali, *el-Mufassal*, II, 68-72, 600-627.

Zeydan, Corci, *el-Arab Kable'l-İslâm*, s. 81-97; Hitti, Philip, *İslâm Tarihi,* I, 105-108.

Zeydan, Corci, *el-Arab Kable'l-İslâm*, s. 98-108.

Cevâd Ali, *el-Mufassal*, II, 626-629.

Zeydan, Corci, *el-Arab Kable'l-İslâm*, s. 207-220; Cevâd Ali, *el-Mufassal*, III, 387-449.

İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber,* s. 358-361. Ayrıca bk. Kelpetin, Mahmut, *İslâm Öncesi Güney ve Kuzey Arabistan,* s. 119-201.

Günaltay, Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri,* (sad. M. Mahfuz Söylemez-Mustafa Hizmetli), Ankara 1997, s. 29.

Fîl, 105/1-5.

İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber,* (thk. Eliza Lichtenstadter), Beyrut ts. (Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde), s. 364-368.

İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye,* (thk. Mustafa es-Sakkâ-İbrahim el-Ebyârî-Abdülhâfız Şelebî), I-IV, Beyrut ts., I, 37.

[162]

[34]

[134]

[106]

[81]

[171]

[105]

[101]

[82]

[72]

[125]

İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber,* s. 310.

Buhârî, *Nikâh* 33.

Buhârî, *Nikâh* 36.

Nass, İhsan, *el-Asabiyye, s.* 108; Çağrıcı, Mustafa, "Asabiyet"*, DİA*, III, 453.

Apak, Âdem, *Asabiyet ve Erken Dönem İslâm Siyasî Tarihindeki Etkileri,* İstanbul 2004, s. 17-34; Demircan, Adnan*, Cahiliye Arapları,* s. 49-56.

Günaltay, Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar,* s. 106.

İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber,* s. 324; Cevâd Ali, *el-Mufassal*, V, 565-567.

Nahl, 16/58-59.

Günaltay, Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar,* s. 120-121. Bu konuda değerlendirmeler için bk. Demircan, Adnan, “Câhiliyye Döneminde Kız Çocuklarını Gömerek Öldürme Âdeti”, *İSTEM,* 2004, c. III, sy.3, s. 9-30.

Buhârî, *Menâkıbu’l-Ensâr* 24.

[62]
[99]
[133]
[170]
[142]
[102]
[144]
[173]
[116]
[53]
[61]
[35]
[44]
[73]
[104]
[93]
[64]
[107]
[90]
[164]
[136]
[169]
[70]
[98]
[79]
[65]
[160]
[154]
[89]
[56]
[88]

[32]
[155]
[145]
[151]
[128]
[161]
[66]
[112]
[137]
[152]
[71]
[143]
[48]
[146]
[40]
[97]
[114]
[57]
[80]
[31]
[103]
[74]
[30]
[58]
[86]
[120]
[111]
[139]
[167]
[157]
[129]
[76]
[158]
[85]
[39]
[29]
[59]

[95]
[148]
[138]
[49]
[78]
[156]
[50]
[121]
[168]
[38]
[119]
[75]
[147]
[47]
[165]
[96]
[84]
[41]
[130]
[159]
[67]
[113]
[87]
[110]
[42]
[51]
[108]
[127]
[37]
[150]
[122]
[33]
[55]
[132]
[118]
[131]
[69]

[174]
[36]
[46]
[52]
[141]
[135]

“Siz ve Allah dışında taptığınız şeyler Cehennem yakıtısınız. Siz oraya gireceksiniz. Eğer onlar birer tanrı olsalardı Cehennem’e girmezlerdi. Halbu ki hepsi (tapanlar da tapılanlar da) orada ebedî kalacaklardır. Orada onlara inim inim inlemek düşer”. (Enbiyâ, 21/98-100). Bu konuda ayrıca bk. Azimli, Mehmet, *Cahiliyye’yi Farklı Okumak*, Ankara 2015, s. 27-79, 109-133; Demircan, Adnan, “Son Peygamber’in Geldiği Coğrafya ve Toplum: Hicaz Bölgesi ve Cahiliye Arapları”, *Hz. Peygamber’in Doğduğu Çevre ve Toplum,* Siyer Yayınları, İstanbul 2015, s. 7-83.

Rûm, 30/41.

[94]
[83]

“İnsanlar arasında Allah’ı bırakıp da ona ortak koşanlar vardır. Onları, Allah’ı severcesine severler. Müminlerin Allah’a olan sevgisi daha güçlü bir sevgidir. Zulmedenler azaba uğrayacakları zaman bütün kuvvetin Allah’ın olduğunu ve Allah’ın azabının pek şiddetli olduğunu bir bilselerdi”. (Bakara, 2/165).

Eğer yerde ve gökte Allah’tan başka ilahlar olsaydı kesinlikle ikisinin de düzeni bozulurdu. Demek ki, Arş’ın Rabbi Allah onların nitelemelerinden uzaktır, yücedir”. (Enbiyâ, 21/22).

“Dinde zorlama yoktur. Çünkü doğruluk sapıklıktan iyice ayrılmıştır. O halde kim tâğûtu tanımayıp Allah’a inanırsa, kopmak bilmeyen sapasağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir”. (Bakara, 2/256). “Kendilerine Kitap’tan bir nasip verilmiş olanları görmüyor musun? Onlar “cibt”e ve “tâğut”a inanıyorlar. İnkâr edenler için de, “Bunlar, iman edenlerden daha doğru yoldadır” diyorlar”. (Nisâ, 4/51).

Cevâd Ali, *el-Mufassal*, VI, 163-195.

İbnü’l-Kelbî, *Putlar Kitabı,* s. 27; İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 80.

Müslim, *Îmân* 5.

İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 160-161.

Nahl, 16/57.

“Ey zindan arkadaşlarım! Ayrı ayrı ilahlar mı daha iyidir, yoksa mutlak hâkimiyet sahibi olan tek Allah mı?”. (Yûsuf, 12/39).

[54]

“Hani onlar, “Ey Allah’ım, eğer şu (Kur’ân) senin katından inmiş hak (kitap) ise hemen üzerimize gökten taş yağdır veya bize elem dolu bir azap getir” demişlerdi”. (Enfâl, 8/32).

“Allah, sizi yaratan, sonra size rızık veren, sonra sizi öldürecek ve daha sonra da diriltecek olandır. Allah’a koştuğunuz ortaklardan, bunlardan herhangi bir şeyi yapabilen var mı? O, onların ortak koştuklarından uzaktır, yücedir”. (Rûm, 30/40).

[140]

[149]

İbnü’l-Kelbî, *Putlar Kitabı,* s. 26; İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 79.

Buhârî, *Tefsîru’l-Kur’ân* 71; İbnü’l-Kelbî, *Putlar Kitabı,* s. 29-53; İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 80-91.

“Şöyle dediler: ‘Sakın ilâhlarınızı bırakmayın. Hele hele Vedd’i, Süvâ’ı, Yeğus’u, Ye’ûk’u ve Nesr’i hiç bırakmayın.” (Nûh, 84/23). Bu konuda ayrıca bk. Buhârî, *Tefsîru’l-Kur’ân* 71; İbnü’l-Kelbî, *Putlar Kitabı,* s. 39; Cevâd Ali, *el-Mufassal*, VI, 61-83, 227-291.

Mâide, 5/83.

Ankebût, 29/61.

Zuhruf, 43/9.

Çağrıcı, Mustafa, “Arap”, *DİA*, III, 319.

Hûd, 11/7.

Hitti, Philip, *İslâm Tarihi,* I, 145.

Âl-i İmrân, 3/96.

Bakara, 2/125-129.

Cevâd Ali, *el-Mufassal*, VI, 235, 269.

İbn Habîb, *Kitabu’l-Münemmak,* s. 32; Belâzürî, *Ensâb*, I, 52-53.

İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 113.

İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 103, 142.

İbnü’l-Kelbî, *Putlar Kitabı,* s. 38.

Nitekim onlardan bazıları dünyevî menfaat temini için putların önünde kur’a çektiklerinde sonuç kendi arzuları doğrultusunda çıkmadığı zaman putlara kızmış ve hakaret etmişlerdir. Rivayete göre Tebâle mevkiinde bulunan Zülhalasa tapınağına öc almak

isteğinde bulunan bedevi çektiği üç okta da öc almaması gerektiği neticesi çıkınca elindeki okları alıp puta atarak şu şekilde bağırmıştır: “Senin baban öldürülseydi, intikam almaktan alıkoymazdın”. (İbnü’l-Kelbî, *Putlar Kitabı,* s. 40).

Cevâd Ali, *el-Mufassal*, I, 265; Günaltay, Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar,* s. 81.

Nahl, 16/35.

Sebe, 34/43.

Zuhruf, 43/22.

[92]

Sâffât, 37/158.

Buhârî, *Menâkıbu’l-Ensâr* 24; İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 237-239; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, I, 161-162, 195.

Âl-i İmrân, 7/67.

Âl-i İmrân, 7/95.

Nahl, 16/123.

Kuzgun, Şaban, “Hanîf”*, DİA*, XVI, 33-39. Ayrıca bk. Demircan, Adnan*, Cahiliye Arapları,* s. 78-99.

Bakara, 2/170.

En’âm, 6/148.

Sebe’, 92/41.

“Bir de cinleri Allah’a bir takım ortaklar yaptılar. Oysa onları o yarattı. Bilgisizce Allah’a oğullar ve kızlar da uydurdular. O, onların niteledikleri şeylerden uzaktır, yücedir”. (En’âm, 6/100).

Enbiyâ, 21/26.

Buhârî, *Nikâh* 28, Müslim, *Nikâh* 57.

İbn Habîb, *Kitabu’l-Muhabber,* s. 325-326.

Buhârî, *Nikâh* 36; Müslim, *Nikâh* 11.

İbn Habîb, *Kitabu’l-Muhabber,* s. 327, 330, 340. Günaltay, Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar,* s. 122-125. Ayrıca bk. Demircan, Adnan, *Kabile Topluluklarından Akide Toplumuna,* İstanbul 2009, s. 28-66.

Cevâd Ali, *el-Mufassal*, I, 196-203, 207, IV, 286-287, V, 337-341; Hitti, Philip, *İslâm Tarihi,* I, 41-43.

Cevâd Ali, *el-Mufassal*, II, 628, VI, 691-701.

Bu konuda bk.Söylemez, Mahfuz, Hz. Peygamber Döneminde Mecusiler, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu*

Bildiriler Kitabı, Çorum 2007, s. 383-393.

Sarıçam, İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı,* Ankara 2004, s. 49-50.

"Şüphesiz, inananlar (Müslümanlar) ile, Yahûdîler, Hıristiyanlar ve Sâbiîlerden (her bir grubun kendi şeriatında) "Allah'a ve Âhiret gününe inanan ve salih ameller işleyenler için Rableri katında mükafat vardır; onlar korkuya uğramayacaklar, mahzun da olmayacaklardır" (diye hükmedilmiştir)". (Bakara, 2/62).

Günaltay, Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar,* s. 83-86; Cevâd Ali, *el-Mufassal*, VI, 50-61, 701-705.

Bu konuda bilgi ve değerlendirmeler için bk. Derveze, İzzet, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, I, 387-392.

Bu konuda geniş bilgi için bk. Gündüz, Şinasi, *Sâbiîler-Son Gnostikler,* Ankara 1999.

[175]

Cevâd Ali, *el-Mufassal*, IV, 237, VI, 582-623;Günaltay, Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar,* s. 89-91.

İbn Hişâm, es-Sîre, I, 32-35. Ayrıca bk. Fayda, Mustafa, *İslâmiyetin Güney Arabistan'a Yayılışı,* Ankara 1982, s. 17-20.

Günaltay, Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar,* s. 89-92.

İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 44-58; Belâzürî, *Ensâb*, I, 67-68.

Taberî, *Tarih,* II, 252.

İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber,* s. 263-268.

Hamidullah, Muhammed, "el-İlâf veya İslâm'dan önce Mekke'nin İktisadî-Diplomatik Münasebetleri", (çev. İsmail Cerrâhoğlu), *AÜİFD*, IX, Ankara 1961, s. 213-222; Yüksel, Ahmet Turan, *İslâm'ın İlk Döneminde Ticari Hayat,* İstanbul 1999, s. 13-46.

Fayda, Mustafa, *"Bedevî"*, *DİA,* 311-316.

Burûc, 85/1-8; İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 37-38.

Cevâd Ali, *el-Mufassal*, VI, 511-543; Günaltay, Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar,* s. 88-89.

[109]

Cevâd Ali, *el-Mufassal*, I, 211.

Günaltay, Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar,* s. 27-28.

Kureyş,106/1-6: Vâkıdî, *Kitabu'l-Meğâzî,* (thk. Marsden Jones), I-III, Beyrut 1984, I, 27-28; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 257.

Cevâd Ali, *el-Mufassal*, I, 220-221; Günaltay, Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar,* s. 28.

Kureyş, 106/1-6.

[45]
[68]
[43]
[163]
[126]
[60]
[100]
[172]
[117]
[166]
[77]
[123]

BİRİNCİ BÖLÜM

RİSÂLETE KADAR MEKKE VE HZ. PEYGAMBER (S.A.S)

I. TEBLİĞ ÖNCESİNDE MEKKE VE KUREYŞ

A. MEKKE ŞEHİR DEVLETİNİN KURULUŞU

Hicaz, Arap Yarımadası'nda Necid yaylalarıyla sahildeki Tihâme ovaları arasındaki coğrafî bölgenin adıdır. Buranın en önemli şehirleri Mekke, Medine ve Tâif'tir.[176] Yarımadanın ticarî ve dinî merkezi olan Mekke M.Ö. V. yüzyılın ortalarında kurak, dar, uzun bir vadide ve Zemzem kuyusunun yanında kurulmuştur. Şehri diğer beldelerden ayıran ve onlardan daha üstün hale getiren özellik, yeryüzünün ilk mabedi olan Kâbe'nin burada bulunmasıdır.[177] Hz. İbrahim, oğlu İsmail ile hanımı Hacer'i getirip bıraktığı Mekke'de daha sonra Kâbe'yi inşa ederek beldeyi tevhid inancının merkezi haline getirmiştir. Kâbe-i Muazzama sebebiyle Mekke İslâm'dan önceki dönemlerde de şöhret kazanmış ve zamanla şehrin sakinleri bütün Araplar'dan saygı görmüşlerdir. Mekke'de yaşayan Arap kabileleri de itibar kazanmak ve Kâbe yönetimini ele geçirmek amacıyla büyük mücadelelere, hatta savaşlara girişmişlerdir.

Mekke'nin ilk sakinleri olarak Güney Arabistan'dan gelen Amâlikalılar kabul edilir. Daha sonra yine güneyli Cürhüm kabilesi İbrahim peygamberin hanımı Hacer ve oğlu İsmail'in izniyle burayı yurt edinmiş, daha sonra Hz. İsmail adı geçen kabilenin reisi Mudad'ın kızı Seyyide ile evlenmek suretiyle onlarla akrabalık kurmuştur. Hz. İsmail, Cürhümlüler döneminde bir peygamber olarak Kâbe ve hac işlerini yönetmiş, kendisinden sonra bu görevi on iki oğlundan biri olan Nâbit b. İsmail yerine getirmiştir. Nâbit'ten sonra Kâbe hizmeti Cürhümlü Mudad b. Amr ile Katura'nın lideri oldukları iki ayrı ailenin eline geçmiştir. Bunlardan Mudad, Mekke'nin yukarı, Katura ise aşağı kısmını yönetmişlerdir. Ancak zamanla aileler anlaşmazlığa düşünce aralarında çatışmalar meydana gelmiş, neticede Hz. İsmail'in soyu tarafından da desteklenen Mudadlılar Mekke'nin tek idarecisi olmuşlardır. Bu şekilde İsmailoğulları, Cürhümlüler'in hâkim oldukları dönemlerde Mekke'de yaşamayı sürdürmüşler, halk tarafından İsmailîler, Adnânîler, Maaddîler veya

Nizarîler adlarıyla anılmışlardır. Bu gelişmeden çok sonra peygamber olarak gönderilecek olan Hz. Muhammed'in (s.a.s) ataları olan Kureyş kabilesi de, Hz. İsmail'in Cürhümlü kadınlarla evlenmesinden meydana gelen bu soydan neş'et etmiştir. [178]

Cürhümlülerin Mekke hâkimiyetine son verenler yine kendileri gibi Yemen asıllı bir kabile olan Huzâalılardır. Güneyden ayrılıp Kuzey Arabistan'a göç eden Huzâalılar, kendileri için uygun bir yerleşim yeri buluncaya kadar Harem civarında kalmak amacıyla Cürhümlülerden müsaade istediler. Ancak talepleri kabul edilmeyince iki kabile arasında çatışma meydana geldi. Gerçekleşen savaş neticesinde Huzâalılar, Cürhümlüleri kesin bir mağlubiyete uğratmak suretiyle Mekke'nin yeni hâkimi oldular. Huzâalılar savaştan sonra kendileriyle Cürhümlüler arasındaki mücadeleye katılmayıp tarafsız kalan İsmailoğulları'na dokunmayıp onların Mekke'de kalmalarına izin verdiler. [179]

Huzâalılar dönemi Mekke'sinde şüphesiz en önemli değişiklik, Kâbe'ye putların sokulması olmuştur. Kaynaklarda bunu gerçekleştiren kişi olarak Huzâalılar'ın reisi Amr b. Luhay gösterilir. Rivayete göre kendisi ticaret amacıyla gittiği Şam bölgesinde yaşayan Amâlikalıların putlara taptıklarını gördüğünde, kendilerine niçin böyle yaptıklarını sormuş, muhatapları cevap olarak putlardan yardım istediklerini, onların da kendilerine yardım ettiklerini söylemişlerdir. Bunun üzerine oradan aldığı Hübel isimli putu Kâbe'ye getirip halkından buna tapmalarını istemiştir. Onun Mekke'de başlattığı putperestlik hareketi Kâbe'nin putlarla doldurulmasının ilk adımı olmuştur. [180]

Mekke'nin idaresi Huzâalılardan sonra Kureyş'in eline geçti. Tarihçiler Kureyş kabilesinin Kinâneoğulları'ından olduğu konusunda ittifak halindedirler. Kaynaklara göre Kinâne'nin nesebi Adnân'a, onun nesebi ise Hz. İsmail'e kadar ulaşır. Kureyş isminin, Hz. Peygamber'in (s.a.s) onuncu dedesi Fihr'e nisbet edildiği ve bu soyun Fihr'den önce Kinânî olarak anıldığı temel kaynaklar tarafından zikredilir. Kureyşliler Kinâne köküne bağlanan bütün kabileler arasında en az varlıklı kolu teşkil etmişlerdir. Mekke'yi çevreleyen çıplak dağlar arasında yaşayan bu kabile, Mekke tüccarlarına develerini kiralayıp kervanlara kılavuzluk ederek şehrin ticarî hayatında dolaylı rol oynamıştır.[181]

Mekke'yi Huzâa idaresinden kurtaran ve dağınık halde yaşayan Kureyş soyunu bir araya getiren, başka bir ifadeyle Kureyş'i bedevîlikten hadarîliğe geçiren kişi olarak Hz. Peygamber'in (s.a.s) dedesi Abdülmuttalib'den yukarıya doğru dördüncü sıradaki ceddi Kusay b. Kilâb gösterilir. Kusay daha küçük yaşta iken babası Kilâb vefat etmişti. Şam bölgesinde yaşayan Kudâa kabilesine mensup Rebîa b. Haram hac niyetiyle Mekke'ye geldiğinde Kusay'ın annesi Fâtıma bint Sa'd b. Seyel ile evlendi. Daha sonra da eşi ve üvey oğlu Kusay'ı kabilesi Benî Uzre'nin yurduna götürdü. Uzreliler arasında büyüyen Kusay daha sonra annesinden gerçek babasının Kureyşli bir asil olduğunu öğrenince Kudâalı hacılarla birlikte Mekke'ye geldi. Burada kısa sürede tanınarak şehrin idaresini elinde bulunduran Huzâalıların lideri Hüleyl'in kızı Hubbâ ile evlendi. Bu evlilikten Abdüddâr, Abdümenâf, Abdüluzzâ ve Abdükusay isimli çocuklar dünyaya geldi. Huzâa kabilesinin reisi Hüleyl hastalanıp vazifelerini yapamaz duruma gelince Kâbe'nin anahtarını kızı Hubbâ'ya teslim etti. Bu görevi yürütme imkânı olmayan Hubbâ da emâneti eşi Kusay'a devredeceğini açıkladı. Kâbe anahtarının ellerinden çıkmasının Mekke idaresinin de kaybedilmesi anlamına geleceğini fark eden Huzâalılar, Huleyl'in bu tasarrufuna karşı çıkarak anahtarı kızkardeşleri Hubbâ'dan aldılar.[182] Hem kayın pederinin vasiyetini yerine getirmek hem de Huzâalıları idareden uzaklaştırmak isteyen Kusay derhal destek arayışına girdi. Önce kendi kabilesi Kureyşlilerle görüşmeler yaptı. Benî Kinâne'den ittifak sözü aldıktan sonra Kuzey Arabistan'daki büyük Kudâa kabilesinin başkanı olan Uzreoğulları'ndan ana bir kardeşi Rizah b. Rebîa'ya haber gönderdi. Böylece Huzâa-Cürhüm mücadelesinden sonra Mekke yönetimini ele geçirmeye yönelik olarak ikinci büyük mücadele başlamış oldu. Çarpışmalarda her iki taraf da büyük zayiat verdi. Durumun vahametini gören tarafsız Arap kabileleri harekete geçerek çarpışmaların sona erdirilmesini sağladılar. Neticede her iki taraf da meselenin halli için bir hakeme gitmeye ikna edildi. Ya'mer b. Avf b. Ka'b adındaki hakem Kusay'ın Kâbe'yi yönetmeye Huzâalılardan daha fazla hak sahibi olduğuna karar verdi. Bunun neticesi olarak Mekke idaresi Kusay'a bırakılırken, Huzâalılar şehirden uzaklaştırıldı. Kusay'ın Mekke yönetimini üstlenmesi şehirdeki Huzâa egemenliğinin sonu, Kureyş yönetiminin de başlangıcı oldu.

Kaynakların rivayetine göre Mekke'deki bu gelişme Doğu Roma İmparatoru I. Theodose (M. 379-395) veya onun oğlu Arcadios'un (M.395-408) hükümdarlıkları döneminde meydana gelmiştir.[183]

Mekke idaresini ele geçiren Kusay öncelikli olarak şehrin vadilerinde dağınık halde yaşayan kabilesini bir araya topladı. Bundan dolayı Kureyşliler kendisine Mücemmi' (toplayan) adını vermişlerdir. Önce Cürhümlüler, daha sonra da Huzâalıların idaresi altında uzun yıllar yönetilen tebea durumunda kalan Kureyşliler, Kusay sayesinde Arap siyaset sahnesine güçlü bir şekilde çıkmış oldular.[184]

Şehirdeki hâkimiyetini sağladıktan sonra Kâbe'yi tamir ettirip hac menâsikini düzenleyen Kusay, Cürhümlülerin şehri terk ederken yerinden söküp toprağa gömdükleri Hacerü'l-Esved'i bulup tekrar Kâbe'deki yerine koydu. Miladi 440 yılında ise Kâbe'nin kuzeyine, tavafa başlanan yerin arka tarafına önemli meselelerin görüşülüp karara bağlandığı Dârunnedve denilen toplantı mekanını yaptırdı. Mekke'ye gelen hacılara verdiği hizmetin karşılığı olarak Kureyş'ten yıllık vergi tahsilini başlattı. Halkın kullanımı ve hacılara hizmet amacıyla Mekke'de çeşitli su kuyuları açtırdı. Bunlara ilave olarak Kâbe'nin etrafına deriden yapılmış havuzlar koyarak hacıların su ihtiyacını karşıladı. Hacla ilgili takvim işlerini Kinâne kabilesine bırakıp diğer kabilelerin de Mekke'ye bağlılığını sağladı. Hanımının akrabası olmaları hasebiyle bazı sembolik görevleri ise Huzâalılara bıraktı.[185]

Kusay, kabilesini Mekke'de bir araya getirmek amacıyla Harem bölgesini Kureyş'in muhtelif boylarına taksim etti. Öncelikli olarak Ka'b b. Lüey'in kolları olan Kureyşlileri Batha vadisine yerleştirdi. Bu sebeple onlara Abtahî, Bitahî veya Kureyş el-Bitah adı verilmiştir. Bunlar, Kureyş'in en zengin ve soylularıydılar. Geri kalan Kureyşliler ise Mekke'nin dış mahallelerinde ve şehri kuşatan boğazlar arasında iskân edildiler. Kureyş el-Bitah'a göre daha az itibarlı olan bu gruba da Kureyş ez-Zevâhir adı verilmiştir. Kusay'ın büyük babası Ka'b'ın soyundan gelenlerin tamamı Kureyş el-Bitah içinde yer alır.[186]

B. MEKKE'DE İDARÎ ve SİYASÎ HAYATIN OLUŞUMU

Kusay b. Kilâb Kureyş'i kendisinin tespit ettiği iskân bölgelerine yerleştirdikten sonra Mekke'nin idare merkezi, aynı zamanda kendi ikametgâhı olan Dârunnedve'yi faaliyete geçirdi. Bundan sonra Mekke'nin önemli kararları Dârunnedve'de alınmaya, savaşa gidecek askerler buradan uğurlanmaya, başka kabile veya devletlere gönderilecek elçiler de yine aynı mekandan yola çıkarılmaya başlandı.[187]

Kusay daha önce Huzâalılar tarafında yürütülmüş olan Kâbe görevlerine yeni düzenlemeler ilave etti. Buna göre Hicâbe (Kâbe perdedarlığı), Kıyâde (Kumandanlık), Nedve (Meclis başkanlığı), Sikâye (Hacılara su sağlama) ve Rifâde (Hacılara yiyecek sağlama) gibi önemli görevleri bizzat kendisi üstlenirken, ikinci derecedeki vazifeleri ise eski sahiplerine bıraktı. Tüm bu faaliyetleri dikkate alındığında onu Mekke şehir devletinin gerçek kurucusu olarak kabul etmek mümkündür.

Kusay zamanla Kıyâde, Livâ, Hicâbe, Sikâye, Rifâde gibi en önemli görevleri oğullarına bırakmakla birlikte başka vazifeleri Kureyş'in diğer kollarına taksim etti. Bu görevler iki farklı kategoride değerlendirilebilir. Birinci kısımda dinî nitelikli görevler yer alır:

1. Sikâye ve İmâre: Hacıların su ihtiyacının giderilmesi ve Kâbe-i Muazzama adabının muhafazası (Hâşimoğulları).
2. Sidâne ve Hicâbe: Kâbe'ye hizmet görevleri, Kâbe'nin açılıp-kapatılması. (Abdüddâroğulları)
3. Rifâde: Hacılar için Kureyş'ten gıda toplanıp bunun gerekli yerlere sarfedilmesi (Nevfeloğulları).
4. Eysâr ve Ezlâm: Fal oku çekilmesi görevi; insanlar, herhangi bir işe karar verecekleri zaman "ezlâm" denilen bu oklara müracaat ederek, çıkan sonuca göre hareket ederlerdi (Cumahoğulları).
5. Emvâl-i Muhaccere: Kâbe'de bulunan putlara sunulan malların muhafaza edilmesi (Sehmoğulları).

Mekkelilerin dinî görevlerinin yanı sıra siyasî ve askerî nitelikli vazifeleri îfâ eden müesseseleri de mevcuttu ki bunları da ikinci grup sorumluluklar olarak kabul etmek gerekir. Bu vazifelerin onların ticaretlerinin güvenlik içinde devamının sağlanması ve düşmanlarına karşı emniyet altında yaşamaları için ihdas edildiği anlaşılmaktadır. Adı geçen yükümlülükleri aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür:

Ukâb: Harb için karar verildiğinde açılan sancağa verilen isimdir. Bu sancağı taşıyan kişi ordu komutanlığı görevini üstlenmektedir (Ümeyyeoğulları).

Kubbe ve Einne: Kureyş'in savaş işlerini organize etme vazifesidir. Sorumluluğu ise silah techizâtını ve savaşta kullanılacak hayvanları tedârik etmektir (Mahzûmoğulları).

Meşvere: Önemli meselelerde Kureyş'in görüşlerini alma, şûrâ (Esedoğulları).

Eşnâk: Kabilelerarası anlaşmazlık ve savaşlar sonucunda diyet ve zararların tespit ve tazmin vazifesi (Teymoğulları).

Sifâre: Kureyş'in diğer kabile ve devletlerle ilişkilerinin sağlanması (Adîoğulları).[188]

İslâm öncesi dönemde Kâbe görevlerini yerine getirmek, putlara hizmet etmek, hac amacıyla gelenlere yardımcı olmak gibi vazifeler bunları üstelen kişi ve kabilelere çok büyük itibar kazandırıyordu. Bundan dolayı Kâbe görevlerini ele geçirmek isteyen kabileler arasında sık sık çatışmalar meydana gelmiştir. Her ne kadar Kureyş içerisinde her kabileye belli bir görev verilerek bu tür çatışmalar engellenmeye çalışmışlar ancak bu defa da belirli bir görevi üstlenen kabileye mensup farklı aileler arasında anlaşmazlıklar çıkmış, bu anlaşmazlıklar zamanla diğer kabileleri de içine alacak şekilde büyük savaşlara dönüşmüştür.

Kureyş kabilesinde Kâbe görevleri ve Mekke idaresinin paylaşımı konusundaki ilk ihtilâf Kusay b. Kilâb'ın ölümünden sonra meydana geldi. Mekke yönetimini üstlenen Kusay , vefatına yakın bir dönemde kendisinin yürüttüğü Kâbe görevlerini (Sikâye , Rifâde , Hicâbe , Livâ vs.) iki oğlu Abdüddâr ve Abdümenâf arasında paylaştırmıştı. Ancak onun ölümünden sonra Abdümenâfoğulları , Kâbe görevlerini îfâ konusunda kendilerinin daha ehil ve hak sahibi olduklarını iddia ederek amcaoğullarının ellerindeki görevleri de almak istemişler, talepleri reddedilince iki aile arasında çekişme meydana gelmiştir. Diğer Kureyş kolları da taraflardan birinin yanında yer almıştır. Buna göre Mahzûmoğulları , Adîoğulları , Sehmoğulları ve Cumahoğulları Abdüddâr'ı; Esedoğulları , Zühreoğulları , Hâris b. Fihroğulları ve Teymoğulları da Abdümenâf'ı desteklemişler, kabileler iki blok halinde birbirlerine karşı ittifak anlaşması (hilf) yapmışlardır. Bunlardan ilkine Ahlâf , diğerine ise Mutayyebûn adı verilmiştir.

Birbirlerine karşı savaş hazırlığına başlayan rakipler, tarafsız kabilelerin arabuluculuğu ile silahlı mücadeleye girişmemişlerdir.[189] Varılan anlaşmaya göre Abdüddâr'a genellikle önemli olmayan bazı imtiyazlar bırakılırken, asıl iktidar Abdümenâf soyunun eline geçmiştir. Buna göre Hicâbe, Livâ, Nedve yine Abdüddâr'da kalırken, en önemli görevler sayılan Sikâye, Rifâde ve Kıyâde Abdümenâfoğulları'nın sorumluluğuna verilmiştir. Bu dönemde Mekke'de Ahlâf ve Mutayyebûn grupları Kâbe görevleri konusunda herhangi bir savaşa girişmediler, ancak taraflar birbirlerine karşı aralarında tesis ettikleri bu ilk anlaşmalarını -bazen gruplardan birer ikişer fire vererek de olsa- İslâmiyet'in ortaya çıkışına kadar devam ettirdiler. Bu bölünme neticesinde ortaya çıkan gruplar, Hz. Peygamber (s.a.s) dönemi de dâhil olmak üzere devamlı bir şekilde karşılıklı ittifaklarını sürdürmüşlerdir.

Kureyş içinde Ahlâf -Mutayyebûn bölünmesini pekiştiren ikinci mühim hadise Âs b. Vâil 'in Yemenli bir tüccara haksızlık yapması neticesinde teşekkül eden Hilfü'l-Fudûl hareketidir. Ülkesinden getirdiği ticaret malını Âs b. Vâil'e satan Yemenli, malının karşılığını alamaması nedeniyle Mekkeliler'den yardım isteyince Teym kabilesi reisi Abdullah b. Cüd'ân şehirde mağduriyete uğrayanları himaye etme çağrısında bulunmuş, bu davete daha önce Mutayyebûn'a iştirak etmiş olan Hâşim, Muttalib , Esed , Zühre ve Teym kabileleri olumlu cevap verirlerken onlara karşılık Ahlâf grubunu oluşturan Abdüddâr , Mahzûm , Cumah , Sehm ve Adî ise Hilfü'l-Fudûl'a katılmama konusunda ortak karar almışlardır.[190]

Mekke'de kurulan Hilfü'l-Fudûl cemiyetinin ilk icraatı gasp ettiği malı Âs b. Vâil'den alarak sahibine teslim etmek olmuştur. Bu cemiyete Hz. Peygamber (s.a.s) de bizzat iştirak etmiş, peygamberliği döneminde de bu anlaşmayı övmüş, antlaşma adına yeniden bir çağrı aldığı takdirde tereddütsüz katılacağını ifade etmiştir[191].

Ahlâf -Muteyyebûn bloklaşmasından itibaren gelişen hadiseler, ayrıca Mekke'de etkileri görülmeye başlanan Emevî -Hâşimî mücadelesi dikkate alındığında İslâmî tebliğin başlangıç sürecinde Mekke 'de aşağıdaki şekilde bir kabile sınıflamasını tespit etmek mümkündür. Bu tasnif kabilelerin hem geçmişe dayanan ittifakları, hem de İslâm karşısındaki tutumları dikkate alınarak yapılmıştır.

A Grubu	B Grubu	C Grubu
Hâşim	Abdüşşems	Ümeyye
Muttalib	Nevfel	Mahzûm
Zühre	Esed	Cumah
Teym	Âmir	Abdüddâr
Hâris b. Fihr		Sehm
Adî		

Bu bloklaşmada A topluluğu, Hilfü'l-Fudûl Cemiyeti mensubu kabilelerden Esed 'in çıkıp yerine Adî 'in eklenmesiyle oluşmaktadır. C grubu ise Adî'in eksilmesiyle bir üyesini kaybeden Ahlâf grubudur.[192] Bunlar gerek Hz. Peygamber (s.a.s), gerekse diğer Müslümanlara, özellikle de kendi içlerinden İslâm'a girenlere karşı en büyük düşmanlığı yapanlardır. B grubu kabileleri ise her iki tarafla ilişkileri olduğu için C grubu gibi açık düşmanlık yapmamışlar ancak A grubunda olanlar kadar da Müslümanlara yakın davranmamışlardır. Bununla birlikte onlar, üç yıl sonra da olsa Hâşimîler 'e uygulanan ambargonun kaldırılmasına öncülük etmişlerdir.[193] Müslümanlar için en uygun ortam-tabiî ki diğerlerine nazaran- A grubu kabileleri tarafından sağlanmıştır. Genelde bütün A kabileleri, özelde de Hz. Peygamber'in (s.a.s) soyu olan Hâşimoğulları , kendi içlerinden İslâm'ı seçenlere karşı daha müsamahakâr davranmışlar, hatta adı geçen kabilelerin yöneticileri kendileri İslâm'a girmedikleri halde içlerindeki Müslümanları himaye etmişler, en azından onları düşmanlarına karşı korumuşlardır. Bunun en bariz örneği kendisi müslüman olmamasına rağmen Hz. Peygamber'i (s.a.s) her türlü baskı ve tehdide rağmen ölümüne kadar koruyup destekleyen amcası Ebû Tâlib 'dir.

Câbirî , gerek İslâm öncesi dönem gerekse Mekke 'deki ilk tebliğ sürecini dikkate alarak Kureyş kabilelerini şu şekilde tasnif etmiştir.

A (İktidar)	B (Muhalefet)	C (Tarafsızlar)
Hâşimoğulları	Abdüşşemsoğulları	Mahzûmoğulları
Muttaliboğulları	Nevfeloğulları	Sehmoğulları
Teymoğulları	Esedoğulları	Cumahoğulları

Zühreoğulları Hâris b. Fihroğulları[194]	Âmiroğulları	Abdüddâroğulları

Bu tasnif şekil olarak Watt 'ın tasnifine benzemekle birlikte, muhteva açısından aralarında derin ayrılıklar vardır. Câbirî, listesindeki A grubuna **İktidar** adını vermiştir. Her şeyden önce Hz. Peygamber'in (s.a.s) kabilesi ve onun siyasî müttefiklerinin o dönemde iktidarda oldukları söylenemez. Çünkü özellikle tebliğ sürecinde Mekke 'nin en yetkili şahısları Ebû Cehil , Ümeyye b. Halef , Âs b. Vâil , vs. bu listede C grubunda, Utbe b. Rebîa , Ebû Süfyân , Hakem b. Ebu'l-Âs , Ebû Uhayha vs. ise B grubunda yer almaktadırlar. Dolayısıyla o dönemde Kureyş siyasetinin hâkimi konumunda olan kabileleri **Muhalefet** ve **Tarafsızlar** başlığı altında bir araya getirmek kanaatimizce uygun olmaz. Bu bölünmede **Muhalefet** tabiri dine muhalefet anlamına kullanılıyorsa, bu durumda da dinin yayılmasına en şiddetli karşı koyuşu gerçekleştiren Mahzûm , Sehm , Cumah bloğunu **Tarafsızlar** olarak nitelemek tutarsız bir davranış olur. Dolayısıyla tebliğe karşı çıkan kabilelerin bu tasnife göre tarafsız değil, muhalefet konumunda olmaları gerekir. Sınıflamada tarafsız konumuna en uygun olan kabileler Abdüşşems dışarıda tutulursa B grubu kabileleridir ki Câbirî onlara muhalefet sıfatını uygun görmüştür. Bu değerlendirmeler ışığında İslâm öncesi ve tebliğ dönemi dikkate alındığında Watt'ın tasnifinin Câbirî'nin tasnifinden daha tutarlı ve tarihî hadiselere daha uygun olduğunu ifade etmek mümkün olur.[195]

Burada ortaya konulan değerlendirmelerden yola çıkarak Mekke kabilelerinin İslâm ve Müslümanlar karşısındaki tutumlarının, sadece kabilelerin İslâm öncesi hadiselere dayanan siyasî mücadeleleri ve kabilecilik sebebiyle belirlendiğini söylemek doğru olmaz. Zira böyle bir düşünce hadiselerin tek bir sebeple açıklanması anlamına gelir. Üstelik böyle bir değerlendirme Hz. Peygamber'in (s.a.s) gerçekleştirdiği dinî, siyasî ve içtimaî değişimin de gözardı edilmesi anlamına gelir. İnsanların İslâm'a girmesinde veya tebliği inkâr etmesinde kabileciliğin yanında daha birçok maddî ve manevî sebeplerin bulunduğu da unutulmamalıdır. Ancak Arap sosyal hayatında ve ilk dönem İslâm tarihi hadiselerinin anlaşılmasında kabile ilişkilerinin ihmal edilmesi, başka bir ifadeyle İslâm tarihi

sürecinin kabile zihniyeti gerçeği dikkate alınmaksızın açıklanması mümkün değildir.

Hz. Peygamber'in (s.a.s) tebliğ ile görevlendirilmesi öncesinde Kureyş içinde en güçlü kabilenin Hâlid b. Velîd'in mensubu olduğu Mahzûmoğulları olduğu anlaşılır. Mekke yönetiminde onlara denk olabilecek tek kabile ise Ebû Süfyân'ın soyu Ümeyyeoğulları'ydı. Nitekim bu aileyi temsilen Ebû Süfyân b. Harb, Kureyşlilerin sancağını (Ukâb) taşımakla görevliydi. Bu görevi elinde bulunduran kimse bir savaş ilanı söz konusu olduğunda sancağı açardı. Eğer bir kişinin komutan olması hususunda anlaşmaya varabilirlerse Ukâb adlı sancak ona teslim edilirdi. Aksi halde sancak muhafızı başkan olarak kalır ve savaşı idarede öncelik ona verilirdi. Diğer taraftan Mekke'de Ümeyyeliler ile Mahzûmlular ayrıca ticarî alanda temayüz etmişler, hem iktisadî hem de askerî alanda diğer Kureyşlilere üstünlük sağlamışlardı.

Amr b. el-Âs'ın ailesi Sehmoğulları da Kureyş'in en güçlü soylarından biriydi. Ahlâf-Mutayyebûn ayrılığından itibaren kudretli bir kabile olan Mahzûmoğulları ile yakın müttefik olan Sehmliler kendilerinin sebep oldukları Hilfü'l-Fudûl'de de aynı soyun desteğini alarak bu bağı daha da güçlendirmişlerdir. Muhtemelen Emevî-Hâşimî mücadelesinin başlaması nedeniyle Ümeyyeoğulları Hilfü'l-Fudûl'e katılmayınca Sehmoğulları bu kabile ile de sıcak ilişkiler kurabilmiştir. Bu münasebetler her iki kabile arasında ticarî birliktelikleri akla getirmektedir. İlave olarak Sehmoğulları; Mahzûm, Cumah ve Abdüddâr'ın bulunduğu C grubunda yer aldığı için adı geçen ailelerle yakın işbirliği içinde olmuşlardır.

Hz. Peygamber'in (s.a.s) kabilesi Hâşimoğulları bilhassa Abdülmuttalib'in vefatından sonra gözle görülür bir şekilde etkisini yitirmişti. Zira onun ölümünden sonra yerini doldurabilecek ve aileye eski nüfuzunu kazandırabilecek bir halef bulunmuyordu. Ne tüccar olması nedeniyle panayırlarda dolaşmakla meşgul olan Abbâs, ne fakirlikle boğuşan Ebû Tâlib, ne de ahlâksız bir adam olan Ebû Leheb babalarının yerini doldurabilecek nitelikteydiler. Askerî üstünlüğü Mahzûmlulara ticarî ve iktisadî gücü de Ümeyyeoğulları'na kaptıran Hâşimoğulları geçimlerini yeni durumda hac mevsiminde mahallî ticaretle sağlamaya çalışıyorlardı. Anlaşılan onlar, Sikâye ve

Rifâde hizmetlerini yürütmekle dinî alana ağırlık vermişler, dünyevî-maddî sahada üstünlüğü rakiplerine terk etmişlerdi.

İslâm öncesi dönemde Ubeyde b. el-Hâris'in mensubu bulunduğu Muttalib, Mus'ab b. Umeyr'in soyu Abdüddâr, Hz. Ebû Bekir'in ailesi Teym, Hz. Ömer'in sülalesi Adî ve Utbe b. Gazvân'ın ceddi olan Nevfel diğerlerinde kıyasla güçsüz kabilelerdi. Bunlardan Benî Abdüddâr, Kâbe anahtarının muhafazasından sorumluydu ki bu görev Osman b. Talha tarafından îfâ ediliyordu. Benî Nevfel içinden Hâris b. 'Âmir ise Rifâde ile yani yoksul hacılara destek olmak için Mekkeli zenginlerden toplanmış olan maddî yardımları ilgililere dağıtmakla görevliydi. Abdurrahman b. Avf ve Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın kabilesi Zühreoğulları, Ümeyye ailesiyle birtakım ticarî ilişkileri sebebiyle olsa gerek, diğer kabilelere göre biraz daha müreffeh bir hayat yaşamaktaydı. Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'ın ailesi Hâris b. Fihr ve Süheyl b. Amr'ın soyu olan Âmir kabilesi ise Kureyş el-Bitâh ile Kureyş ez-Zevâhir arasında bir yer işgal ediyorlar ve muhtemelen Kureyş'in en alt seviyedeki iki kabilesini oluşturuyorlardı. Mahzûm ve Ümeyye ile evlilik yolu ile bağ kurabilmiş olan Zübeyr b. el-Avvâm'ın kabilesi Esedoğulları nisbeten güçlerini artırabilmişlerdi. Ümeyye b. Halef'in liderliğindeki Cumahoğulları ise orta sınıf bir kabile görünümündeydi.

Mezkür bilgiler çerçevesinde Kureyş soylarını siyasî, ticarî ve askerî güç etkinlikleri itibariyle üç gruba ayırmak mümkündür: Buna göre siyasî anlamda Mekke'nin en güçlü kabileleri olarak Mahzûm, Ümeyye ve Sehmoğulları ilk üç sırayı paylaşmaktadırlar. Hâşim, Cumah, Zühre, Adî, Nevfel, Teym, Muttalib ve Abdüddâr kabileleri ise orta düzeyi oluşturmaktadırlar. Bunlardan geriye ise Mekke'nin en zayıf kabileleri Hâris b. Fihr ve Âmiroğulları kalır.

Mekke'nin idarî ve siyasî hayatı hakkında sonuç olarak şu değerlendirmeler yapılabilir: Kuruluşundan itibaren Mekke'de hiçbir zaman mutlak yetkilere sahip bir hükümdar söz konusu olmamıştır. Şehir devletinin ilk idarecisi kabul edilen Kusay bazı imtiyazları yabancılara bırakmış olmasına rağmen, kendi kabilesi içinde tartışmasız otoriteye sahip bir kişiydi. Bu durum, gelecek kuşaklarda kolaylıkla hükümdarlığın oluşumuna yol açabilirdi. Ancak o, elinde bulundurduğu imtiyazları oğullarının arasında taksim etmiş, bu şekilde şehirde mutlak otoriteye sahip bir idarenin oluşmasına izin

vermemiştir. Kusay'ın bu adımından sonra Mekke'de ortak yönetim anlayışı artarak devam etmiştir. Nitekim Bizans İmparatoru'nun desteklediği Osman b. Huveyris'in Mekkelileri monarşik bir idare etrafında toplama çabası bizzat hemşehrileri tarafından başarısızlığa uğratılmıştır.[196]

İslâm'ın ortaya çıktığı sıralarda Mekke oligarşik bir hükümetle yönetilmekteydi. Bu idarede iktidarın babadan oğula geçmesi yöntemi ise pek belirgin değildi. Şehir adına alınacak kararlara ancak herkesin eşit oy hakkına sahip olduğu istişare meclisinde ulaşılırdı.

C. HZ. MUHAMMED'İN (S.A.S) SOYU

Arab soy çizelgelerinde Hz. Peygamber'in (s.a.s) soyu Adnân 'a oradan Hz. İsmail 'e (as) hatta Hz. Âdem 'e (as) kadar ulaştırılır. Ancak ensâb uleması Hz. Peygamber'in (s.a.s) soy sıralaması Adnân ve Üded 'e ulaştığında onun "bundan sonrası nesepçilerin yalanıdır"[197] sözünden yola çıkarak, özellikle bu noktadan sonraki şecere sıralamasını şüphe ile karşılarlar. Nitekim nesep bilgini İbn Hazm , soyu İsmail (as) ve İshâk 'a (as) kadar kusursuz bir şekilde ulaşabilen bir insanın bulunmadığını, dolayısıyla nesep silsilesinin Nûh 'a (as), oradan Âdem'e (as) ulaştırmanın imkânsız olduğunu ileri sürer. Müellif, diğer taraftan Adnân'ın İsmail'in (as) soyundan geldiği konusunda şüphenin bulunmadığını ancak Adnân ile İsmail (as) arasındaki isimlerin ve bu arada geçen bilgilerin gerçeği yansıtmadığını, dolayısıyla bu tür malumatın ihtiyatla karşılanması gerektiğini ifade eder.[198] Binaenaleyh burada Hz. Peygamber'in (s.a.s) kaynaklarda zikredilen şeceresini aktarmak yerine Kureyş kabilesini Mekke idaresinde hâkim konuma getiren büyük dedesi Kusay b. Kilâb 'dan itibaren ataları ve onların Mekke'deki faaliyetleri özet olarak aktarılacaktır.

1. Kusay b. Kilâb

Mekke 'de Kureyş hâkimiyetini sağlayan kişi olarak Hz. Peygamber'in (s.a.s) dördüncü kuşaktan dedesi Kusay b. Kilâb kabul edilir. Kusay şehri idare eden Huzâa kabilesinin reisi Hüleyl'in kızı Hubbâ ile evlenmek suretiyle yönetimi ele geçirmiştir. Bunun ardından Kureyş'i bir araya getirip Mekke'ye yerleştirmiş, ardından

şehrin idare merkezi ve parlamentosu olan Dârunnedve ’yi inşa etmiştir. [199]

Kusay daha önce Huzâalılar tarafında yürütülmüş olan Kâbe görevlerinden Hicâbe (Kâbe perdedarlığı), Kıyâde (Kumandanlık), Nedve (Meclis başkanlığı), Sikâye (Hacılara su sağlama) ve Rifâde (Hacılara yiyecek sağlama) gibi önemli görevleri bizzat kendisi üstlenmiştir. Kureyş boyları arasında düşmanlığa yol açmamak adına ehemmiyeti daha az olan başka görevler ihdas ederek bunları da diğer boylara taksim etmiştir.[200]

2. Abdümenâf

Kusay b. Kilâb kendisinin yürüttüğü Nedve , Hicâbe , Livâ , Sikâye , Rifâde , Kıyâde gibi görevleri büyük oğlu Abdüddâr ’a bırakmıştı. Diğer oğlu Abdümenâf, babasının bu kararına itiraz etmedi. Ancak onların ölümünden sonra oğulları arasında rekabet başladı. Abdümenâf’ın çocukları Abdüşşems , Hâşim , Muttalib ve Nevfel , Mekke ‘yi yönetme konusunda kendilerinin amcaoğullarından daha ehil ve hak sahibi olduklarını ileri sürünce, iki kardeş çocukları arasında ihtilâf meydana geldi. Taraflar karşılıklı olarak savaşa karar verdiği sırada başka kabilelerin araya girmesiyle barış tesis edildi. Yapılan görüşmeler sonucunda Hicâbe, Livâ, Nedve yine Abdüddâr’da kalırken, Sikâye, Rifâde ve Kıyâde Abdümenâfoğulları’nın idaresine verildi. Ahlâf ve Mutayyebûn grupları, ittifaklarını -bazen gruplar birer ikişer fire vererek de olsa- İslâmiyet’in ortaya çıkışına kadar devam ettirmişlerdir. [201].

Abdümenâf’ın oğulları gençlik çağlarından itibaren geçimlerinin ticarete bağlı olduğunu, bunun da ancak emniyet ve komşularla barış yoluyla gerçekleşeceğini öğrenmişlerdi. Bu amaçla Hâşim , Rumlar ile Şam ’daki Gassânîler ; Abdüşşems Habeşistanlılar ; Nevfel Farslılar ile Irak ’taki Münzirler ; Muttalib de Yemen idarecileriyle ticaret imtiyaz anlaşmaları yaptılar. Bu sayede Kureyş ticaret kervanları Hicaz , Şam, Irak, Yemen ve Habeşistan arasında hiç bir engelle karşılaşmadan hareket etmişler, netice olarak Mekkelilerin ticaretini en üst düzeye çıkarmışlardır. Nitekim Abdümenâf’ın oğullarından Hâşim Gazze ’de, Muttalib Yemen bölgesindeki Radmân ’da, Nevfel ise Irak dâhilindeki Selmân ’da ticarî faaliyetleri

esnasında ölmüşlerdir. Kardeşlerden sadece Abdüşşems'in ölüm yeri esas vatanı Mekke 'dir. [202]

3. Hâşim

Abdümenâf'ın ölümünden sonra onun vazifelerinden Sikâye ve Rifâde 'yi Hâşim , Kıyâde 'yi de diğer oğlu Abdüşşems üstlendi. Hâşim b. Abdümenâf , yaşadığı dönemde Mekke 'nin en zengin ve itibarlı liderlerinden biriydi. Aynı zamanda büyük bir tüccar olan Hâşim , Kureyş 'in Harem dışındaki ülkelere kış ve yaz seferlerini başlatan kişi olarak bilinir.[203] Nitekim Kureyş tüccarlarının Bizans İmparatorluğu'nun hâkimiyetindeki topraklarda rahat dolaşabilmeleri ve ticaret vergilerinden muaf tutulabilmeleri için Kayser 'den özel izin almıştır. Ayrıca Mekkelilerin şiddetli kıtlığa maruz kaldığı bir dönemde Şam 'a giderek oradan kuru ekmek ve peksimet getirmiş, yük taşıdığı develeri kesip tirit yaparak halkı doyurmuştur. Bu sebepledir ki asıl adı Amr iken ona (Hâşim=tiridi ufalayan) adı verilmiştir.[204]

Babasının vefatıyla Abdüşşemsoğulları 'nın liderliğini üstlenen Ümeyye zenginliği sebebiyle Kureyş 'in önde gelenlerinden biri sayılıyor, bu nedenle Kureyş içinde kendisini amcası Hâşim 'e denk ve rakip kabul ediyordu. Ümeyye nihayet bu düşüncesini dillendirerek kimin daha üstün olduğunun tespiti için bir hakeme müracaat edilmesi teklifinde bulundu. Hâşim yaşını ve mevkiini göz önünde bulundurarak bu meydan okumayı başlangıçta ciddiye almamakla birlikte, Kureyşlilerin aşırı ısrarları neticesinde kaybedenin elli deve vermesi ve on yıl Mekke 'den sürgün edilmesi şartıyla kâhine gitmeye razı oldu. Kendisine müracaat edilen Kâhinü'l-Huzaî , üstünlük konusunda Ümeyye'nin Hâşim ile yarışamayacağı hükmünü verince Ümeyye on yıl sürgün olarak Şam 'a gitmek zorunda kaldı. Ondan alınan develer de Hâşim tarafından kesilip halka ikram edildi. Kaynaklarda uzun asırlar devam edecek olan Benî Ümeyye ile Benî Hâşim arasındaki düşmanlığın başlangıcı olarak bu olay gösterilir. [205]

4. Abdülmuttalib

Hâşim b. Abdümenâf ticaret amacıyla çıktığı Suriye yolculuklarında kısa süreli olarak Medine ‘de konaklıyordu. Bu seferlerinden birinde şehrin ileri gelen ailelerinden Neccâroğulları reisi Amr b. Lebîd el-Hazrecî ’nin kızı Selmâ ile evlendi. Bir müddet sonra da Şam seferine çıktı ancak yolculuğu esnasında Gazze ’de vefat etti. Bu hadiseden kısa süre sonra Medine ’deki hanımı Selmâ Şeybe adında bir erkek çocuğu dünyaya getirdi.

Yaklaşık 7-8 yaşına kadar Medine’de dayılarının himayesinde kalan Şeybe daha sonra amcası Muttalib tarafından babasının yurdu olan Mekke ‘ye getirildi. Şehre girişleri esnasında devenin terkisinde bir çocuğun oturduğunu görenler Şeybe’yi Muttalib’in kölesi zannederek ona Abdülmuttalib (Muttalib’in kölesi) adını verdiler. Zamanla bu ad onun asıl isminin önüne geçmiş Abdülmuttalib olgunluk çağına geldikten sonra babası Hâşim’den kalan Kâbe görevlerini yürütmeye başlamıştır. [206]

Abdülmuttalib b. Hâşim görmüş olduğu bir rûyaya dayanarak kaybolan Zemzem kuyusunu yeniden faaliyete geçirmeye karar verdi. Daha önceki dönemde Mekke ‘yi idare eden Cürhümlüler in Huzâalılar a mağlup olmalarının ardından Zemzem’i kapatmaları Mekke’yi susuz bırakmıştı. Onun Zemzem’i bulmak amacıyla kazıya başladığına şahit olan Kureyşliler bu kuyuda kendilerinin de haklarının olduğunu söyleyerek kendisine oldular. Anlaşmazlık üzerine taraflar bu hususta kimin haklı olduğunun tespiti için Şam ’da bulunan Sa’dü Hüzeym kabilesinin kâhinine gitmeye karar verdiler. Mekkeliler yolculuk esnasında karşı karşıya kaldıkları susuzluk tehlikesinden Abdülmuttalib’in gayretleriyle kurtulunca yaptıklarına pişman oldukları gibi Zemzem’i ortaya çıkarması hususunda kendisine engel olmayacaklarını bildirdiler. Zemzem’i yeniden faaliyete geçirmesi, ayrıca onun liderliği sırasında Yemen ’den Mekke’ye kadar gelen Habeş ordusunun mağlup bir şekilde geri dönmesi Kureyş ve diğer Araplar nazarından Abdülmuttalib’in itibarını en yüksek dereceye çıkarmıştır. [207]

Abdülmuttalib zamanında Hâşimoğulları ile onların yakın akrabası, aynı zamanda da siyasî rakibi olan Benî Ümeyye’nin bir kez daha karşı karşıya geldikleri yeni bir hadise gerçekleşti. Bu defa tarafları temsil edenler Hz. Peygamber’in (s.a.s) dedesi Abdülmuttalib ile Ebû Süfyân ’ın babası Harb b. Ümeyye ’dir. Anlaşmazlık kaynağı ise Harb

b. Ümeyye'nin ticarî rekabet sebebiyle Abdülmuttalib'in Uzeyne adındaki Yahûdî komşusunu öldürtmesidir. Maktulün hakkını aramak üzere Harb b. Ümeyye'ye giden Abdülmuttalib ondan kan bedelini istedi. Muhatabı talebi reddedince aralarında karşılıklı sert tartışma meydana geldi. Bunun üzerine kimin haklı olduğunun belirlenmesi amacıyla bir hakeme gitmeye karar verildi. Kendisine müracaat edilen hakem Nufeyl b. Abdüluzzâ , Harb b. Ümeyye'yi kınayıp Abdülmuttalib'i haklı bulunca ondan diyet bedeli alınıp öldürülen şahsın mirasçılarına teslim edildi. Bu hadise birbirleriyle rekabet halinde olan Benî Hâşim ile Benî Ümeyye arasındaki nizâyı daha da derinleştirmiştir.[208]

5. Abdullah

Zemzem 'i yeniden faaliyete geçirmesi esnasında Mekkelilerin engellemeleriyle karşı karşıya kalan Abdülmuttalib , onların kendisini koruyacak kimsesi olmadığı için böyle davrandıklarını düşünerek Allah'a kendisine on erkek çocuk nasip etmesi için dua etmiş, dileği gerçekleşirse çocuklarından birini şükür niyetiyle kurban edeceğini adamıştı. Gerçekten de onun Abbâs , Hamza , Abdullah , Ebû Tâlib (Abdümenâf), Zübeyr , Hâris, Hacl , Mukavvim , Dırâr ve Ebû Leheb (Abdüluzzâ) adlarında on oğlu ayrıca; Safiyye , Ümmü Hakîm Beyzâ , Âtike , Umeyme , Ervâ ve Berre adlarında da altı kızı dünyaya geldi. [209]

Abdülmuttalib'in Allah'a verdiği sözü yerine getirme zamanı geldiğinde çekilen kura en küçük oğlu Abdullah'a isabet etti. Bir çocuğun kurban edilmesine Kureyşliler şiddetle karşı çıktılar. Zira onlar böyle bir davranışın topluma kötü örnek olacağından endişe duymuşlardı. Bunun için bir kâhine müracaat edilerek meselenin halledilmesi tavsiyesinde bulundular. Abdülmuttalib bunun üzerine Hayber 'de bulunan bir kâhineye gitti. Kâhine develerle Abdullah arasında her seferinde on deve artırılmak suretiyle kura çekilmesini tavsiyesinde bulundu. Onun istediği şekilde kura çekildiğinde dokuz defa Abdullah'a isabet eden kura, onuncuda develerin adına çıkınca Abdullah kurban edilmekten kurtuldu.[210] Bu hadise sebebiyle Hz. Peygamber (s.a.s), hem bu olayı hem de büyük dedesi Hz. İsmail 'in

(as) kurban edilmesi teşebbüsünü kastederek, “Ben iki kurbanlığın çocuğuyum” demiştir.[211]

Abdülmuttalib daha sonra oğlu Abdullah ’ı Benî Zühre ’nin ileri gelenlerinden Vehb b. Abdümenâf ’ın kızı olan Âmine ile evlendirdi. Evliliğinden birkaç ay sonra ticaret yapmak ve dayılarını ziyaret etmek için Yesrib’e giden Abdullah burada hastalanarak vefat etti. [212]

---

[176] Hitti, Philip, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi,* I, 154; Çağatay, Neş’et, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara 1971, s. 81; Watt, Montgomery, *Hz. Muhammed Mekke’de*, (çev. Rami Ayas-Emrullah Yüksel), Ankara 1986, s. 10.

[177] Bu husus Kur’ân’da şöyle ifade edilmektedir: “Doğrusu insanlar için yeryüzünde kurulan ilk ev, Mekke‘de bulunan, âlemlere doğru yolu gösteren Kâbe’dir. Orada apaçık deliller vardır; İbrahim’in makamı vardır; kim oraya girerse güvenlik içinde olur; oraya yol bulabilen insana Allah için Kâbe’yi haccetmesi gerekir. Kim inkâr ederse bilsin ki doğrusu Allah âlemlerden müstağnidir”. (Âl-i İmrân 3/ 96-97). (Buhârî, *Ehâdîsü’l-Enbiyâ* 9).

[178] Buhârî, *Ehâdîsü’l-Enbiyâ* 9.

[179] İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 116-122; Belâzürî, *Ensâb*, I, 8.

[180] Buhârî, *Menâkıb* 9; İbnü’l-Kelbî, *Putlar Kitabı,* s. 26; İbn Hişâm, *es-Sîre,* I,79.

[181] İbn Sa‘d, e*t-Tabakât*, I, 55: Belâzurî, *Ensâb*, I, 39; Cevad Ali, *el-Mufassal,* IV, 19-26. Kureyş isminin Fihr’e, hatta ondan önce de Nadr b. Kinâne’ye verildiği rivayeti kaynaklarda yer almaktadır. Dağınık halde bulunan Kureyş’i Mekke’de toplamasından dolayı Kusay’a da Kureyş denmiştir. (bk. İbn Sa‘d, *et-Tabakât,* I, 72). Ancak rivayetlerin genelinde Kureyş isminin, Fihr b. Mâlik’e verildiği hususu ağırlık kazanmaktadır. Günümüz tarihçileri de bu ismin Fihr ile başladığı fikrini benimsemektedirler. (bk.) Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, I, 31). Kureyş kelimesinin ne anlama geldiği hususunda 20 değişik rivayet vardır. Bu konuda geniş bilgi için bk. Cevad Ali, *el-Mufassal,* IV, 21-26, ayrıca bk. Zebidî, *Tâcu’l-Arûs*, IV, 377; Sarıçam, İbrahim, *Emevî-Haşimî İlişkileri,* Ankara 1997, s. 33-35.

[182] İbn Sa‘d, *et-Tabakât,* I, 68; Taberî*, Tarih,* II, 255.

[183] Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, (thk. Rüşdi Salih Melhas), I-II, Beyrut 1969, I, 107; İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 69; Taberî*, Tarih,* II, 258.

[184] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 131-132; Ezrakî, *Ahbâru Mekke,* I, 107; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 71.

[185] Ezrakî, *Ahbâru Mekke,* I, 109; Taberî*, Tarih,* II, 258; Weir, T.A., "Dârunnedve", *İA,* II, 492-493; Fığlalı, E. Ruhi, "Dârunnedve"*, DİA*, VIII, 555-556.

[186] Belâzurî, *Ensâb,* I, 39-40. Kureyş-i bitah ve zevahir hakkında daha geniş bilgi için, bk. Cevad Ali, *el-Mufassal,* IV, 27-29.

[187] Ezrakî, *Ahbâru Mekke,* I, 109; Taberî*, Tarih,* II, 258. Ayrıca bk. Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi,* II, 581; Kâsımî, Zafir, *Nizamü'l-Hükm fi'ş-Şer'iyye ve't-Tarihi'l-İslâmiyye,* Beyrut 1990, s. 19-29; Fığlalı, E. Ruhi, "Dârunnedve"*, DİA,* VIII, 555-556.

[188] Ezrakî, *Ahbâru Mekke,* I, 110; İbn Abdirabbih, *el-Ikdü'l-Ferîd*, I-VII, Kahire 1965, III, 314; Taberî*, Tarih,* II, 258.

[189] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 138-140; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 77; Belâzürî *, Ensâb, I,* I, 55-56.

[190] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 131-132. Anlaşma yapıldıktan yıllar sonra meydana gelen bir hadise, câhiliye döneminde gerçekleşen bu dayanışmanın tesirini hâlâ devam ettirdiğini gösterir: Emevîler 'in Medine valisi olan Velîd b. Utbe b. Ebî Süfyân, Hz. Hüseyin ile aralarındaki bir mülk anlaşmazlığını valilik gücünü kullanarak kendi lehine halletmeye çalışmış, bunun üzerine Hz. Hüseyin şahsına haksızlık yapılması durumunda insanları Hilfü'l-Fudûl'e çağıracağını ilân etmiş, Abdullah b. Zübeyr , Misver b. Mahrame ve Abdurrahman b. Osman böyle bir davet almaları halinde ona destek vereceklerini açıklamışlardır. Meselenin büyüyeceğinden endişelenen vali teşebbüsünden vazgeçmiştir. Hz. Hüseyin'e destek vadeden bu üç şahıs, İslâm öncesi dönemde kurulan Hilfü'l-Fudûl cemiyetinin üyesi olan kabilelere-sırasıyla Esed Zühre Teym -mensuptular. (İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 141-142; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih,* I-IX, Beyrut, 1986*,* II, 26-27).

[191] İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 129.

[192] Watt tarafından tertip edilen bu tablo sadece İslâm öncesinde değil, aynı zamanda tebliğ sürecinin başlangıcında meydana gelen hadiseler de göz önünde bulundurularak hazırlanmıştır. Bu nedenle tablo İslâm öncesi kabile gruplaşmalarının tespiti kadar, tebliğ

döneminde Mekke kabilelerinin İslâm'a ve Müslümanlar'a karşı müspet ve menfî tavırlarının ortaya konulmasında da açıklayıcı mahiyettedir. Watt tablonun bu şekilde oluşmasını şöyle delillendirir: Bedir Savaşı'nın başlıca liderleri B ve C'dendir. Benî Hâşim 'den bu savaşa katılan tek istisna Abbâs 'dır. Diğer taraftan Zühre ve Adî kabileleri savaşta Mekkeliler'i hiç desteklememişler, A grubu kabileleri ise çok zayıf bir şekilde temsil edilmişlerdir. İkinci delil, Hâşimoğulları 'na uygulanan ambargonun kaldırılmasıdır. Benî Hâşim'e karşı tertip edilen boykotu bozanlar Âmir , Nevfel ve Esed kabilesindendir. Ayrıca bunlar arasında C grubuna mensup Mahzûm 'dan birinin adı geçmekte olup, onun annesi Benî Hâşim'dendir. Üçüncü delil, Hz. Peygamber'in (s.a.s) Taif dönüşü himaye istediği kişilerin tamamının Muttalib , Zühre, Âmir ve Nevfel'den oluşudur ki bu şahısların hiçbirisi C grubu kabilelerinden değildir. Watt son delil olarak da iki istisna dışında Habeşistan 'a gitmeyenlerin Hâşim, Muttalib, Zühre, Teym ve Adî'den, yani A grubu kabilelerinden olduklarını söyler. (bk. Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de,* s.13-15).

[193] Hâşimoğulları 'na uygulanan boykotun kaldırılmasında rol oynayanlar Benî Âmir 'den Hâşim b. Amr , Benî Nevfel 'den Mut'im b. Adî , Benî Esed 'den Ebu'l-Bahterî ve aynı kabileden Zem'a b. Esved'dir. Tamamı B grubu kabilelerine mensup olan bu şahıslara dışarıdan katılan tek kişi C grubu soylarından Benî Mahzûm 'a mensup, ancak annesi Hâşimî (Atike bint Abdülmuttalib) olan Züheyr b. Ebû Ümeyye 'dir. (bk. İbn İshak , *Sîretü İbn İshâk,* (thk. Muhammed Hamidullah), Konya 1981, s. 145-147; İbn Hişâm, *es-Sîre,* II, 14-15).

[194]. Câbirî, Muhammed Âbid, İslâm'da Siyasal Akıl, (çev. Vecdi Akyüz), İstanbul 1997, s. 152.

[195] Karşılaştırma için bk. Watt , *Hz. Muhammed Mekke 'de*, s. 13-15; Câbirî , *İslâm'da Siyasal Akıl,* s. 152-158.

[196] İbn Hişâm, *es-Sîre* , II, 394.

[197] Belâzürî, *Ensâb,* I, 12.

[198] İbn Hazm , *Cemheretü Ensâbi'l-Arab,* Beyrut, 1998, s. 7.

[199] İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 136-137; İbn Habîb, *Kitabu'l-Münemmak,* s. 32, 242-246; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 109; Belâzürî, *Ensâb*, I, 49-52.

[200] Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 110; Belâzürî, *Ensâb*, I, 53; İbn Abdirabbih, *el-Ikdü'l-Ferîd*, III, 314. Kusay'ın Mekke'deki faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bk. Çelikkol, Yaşar, *İslâm Öncesi Mekke*, Ankara 2003, s. 107-115, 223-245.

[201] İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 138-140; İbn Habîb, *Kitabu'l-Münemmak,* s. 32-34, 50-52, 273-281; Bu konuda geniş bilgi için bk. Cevad Ali, *el-Mufassal*, IV, 59-64.

[202] İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 146-147; Cevad Ali, *el-Mufassal*, IV, 72.

[203] İbnl Hişâm, *es-Sîre,* I, 143; İbn Habîb, *Kitabu'l-Münemmak,* s. 42-43.

[204] İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 143; Makrîzî, *en-Nizâ,* (thk. Hüseyin Munis), Kahire 1998, s. 38-40.

[205] İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 61, 76; İbn Habîb, *Kitabu'l-Münemmak,* s. 97-100; Belâzürî, *Ensâb*, I, 61; Makrîzî, *en-Nizâ,* s.40-41. Bu konuda detaylı bilgi için bk. Cevad Ali, *el-Mufassal*, IV, 64-75; Sarıçam, İbrahim, *Emevî-Hâşimi İlişkileri,* s. 88-94.

[206] İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 144-145; Belâzürî, *Ensâb*, I, 64-65.

[207] İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 44-50, 150-155.

[208] İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 87; İbn Habîb, *Kitabu'l-Münemmak,* s. 90-94; Belâzürî, *Ensâb,* I, 73-74.

[209] İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 113.

[210] İbn Hişâm, *es-Sîre,* 160-164; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 81-193; Belâzürî, *Ensâb*, I, 79; Taberî, *Tarih,* II, 240-243.

[211] Hâkim, *el-Müstedrek 'Ale's-Sahihayn,* I-IV, Haydarabad, 1334-42, II, 604.

[212] Belâzürî, *Ensâb*, I, 59;Taberî, *Tarih,* II, 252.

[212]

[178]

[193]

[203]

[202]

Bu husus Kur'ân'da şöyle ifade edilmektedir: "Doğrusu insanlar için yeryüzünde kurulan ilk ev, Mekke'de bulunan, âlemlere doğru yolu gösteren Kâbe'dir. Orada apaçık deliller vardır; İbrahim'in makamı vardır; kim oraya girerse güvenlik içinde olur; oraya yol bulabilen insana Allah için Kâbe'yi haccetmesi gerekir. Kim inkâr ederse bilsin

ki doğrusu Allah âlemlerden müstağnidir". (Âl-i İmrân 3/ 96-97). (Buhârî, *Ehâdîsü'l-Enbiyâ* 9).

Hitti, Philip, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi,* I, 154; Çağatay, Neş'et, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara 1971, s. 81; Watt, Montgomery, *Hz. Muhammed Mekke'de*, (çev. Rami Ayas-Emrullah Yüksel), Ankara 1986, s. 10.

[179]

Buhârî, *Menâkıb* 9; İbnü'l-Kelbî, *Putlar Kitabı,* s. 26; İbn Hişâm, *es-Sîre,* I,79.

İbn Sa'd, e*t-Tabakât*, I, 55: Belâzurî, *Ensâb*, I, 39; Cevad Ali, *el-Mufassal,* IV, 19-26. Kureyş isminin Fihr'e, hatta ondan önce de Nadr b. Kinâne'ye verildiği rivayeti kaynaklarda yer almaktadır. Dağınık halde bulunan Kureyş'i Mekke'de toplamasından dolayı Kusay'a da Kureyş denmiştir. (bk. İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 72). Ancak rivayetlerin genelinde Kureyş isminin, Fihr b. Mâlik'e verildiği hususu ağırlık kazanmaktadır. Günümüz tarihçileri de bu ismin Fihr ile başladığı fikrini benimsemektedirler. (bk.) Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, I, 31). Kureyş kelimesinin ne anlama geldiği hususunda 20 değişik rivayet vardır. Bu konuda geniş bilgi için bk. Cevad Ali, *el-Mufassal,* IV, 21-26, ayrıca bk. Zebidî, *Tâcu'l-Arûs*, IV, 377; Sarıçam, İbrahim, *Emevî-Haşimî İlişkileri,* Ankara 1997, s. 33-35.

İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 68; Taberî*, Tarih,* II, 255.

Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, (thk. Rüşdi Salih Melhas), I-II, Beyrut 1969, I, 107; İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 69; Taberî*, Tarih,* II, 258.

Buhârî, *Ehâdîsü'l-Enbiyâ* 9.

İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 116-122; Belâzürî, *Ensâb*, I, 8.

İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 131-132; Ezrakî, *Ahbâru Mekke,* I, 107; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 71.

Ezrakî, *Ahbâru Mekke,* I, 109; Taberî*, Tarih,* II, 258; Weir, T.A., "Dârunnedve", *İA,* II, 492-493; Fığlalı, E. Ruhi, "Dârunnedve"*, DİA*, VIII, 555-556.

Belâzurî, *Ensâb,* I, 39-40. Kureyş-i bitah ve zevahir hakkında daha geniş bilgi için, bk. Cevad Ali, *el-Mufassal,* IV, 27-29.

Ezrakî, *Ahbâru Mekke,* I, 109; Taberî*, Tarih,* II, 258. Ayrıca bk. Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi,* II, 581; Kâsımî, Zafir, *Nizamü'l-Hükm fi'ş-Şer'iyye ve't-Tarihi'l-İslâmiyye,* Beyrut 1990, s. 19-29; Fığlalı, E. Ruhi, "Dârunnedve"*, DİA,* VIII, 555-556.

[192]
[187]
[204]
[201]
[210]
[200]
[191]
[196]
[209]
[199]
[205]
[197]
[208]
[206]
[183]
[188]
[198]
[189]
[182]
[184]
[190]
[181]
[207]
[186]
[176]
[185]
[195]
[211]

İbn Hişâm, *es-Sîre,* 160-164; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 81-193; Belâzürî, *Ensâb*, I, 79; Taberî, *Tarih,* II, 240-243.

Hâkim, *el-Müstedrek 'Ale's-Sahihayn,* I-IV, Haydarabad, 1334-42, II, 604.

Belâzürî, *Ensâb*, I, 59;Taberî, *Tarih,* II, 252.

İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 87; İbn Habîb, *Kitabu'l-Münemmak,* s. 90-94; Belâzürî, *Ensâb,* I, 73-74.

İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 113.

İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 44-50, 150-155.

İbnl Hişâm, *es-Sîre,* I, 143; İbn Habîb, *Kitabu'l-Münemmak,* s. 42-43.

İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 143; Makrîzî, *en-Nizâ,* (thk. Hüseyin Munis), Kahire 1998, s. 38-40.

İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 61, 76; İbn Habîb, *Kitabu'l-Münemmak,* s. 97-100; Belâzürî, *Ensâb*, I, 61; Makrîzî, *en-Nizâ,* s.40-41. Bu konuda detaylı bilgi için bk. Cevad Ali, *el-Mufassal*, IV, 64-75; Sarıçam, İbrahim, *Emevî-Hâşimi İlişkileri,* s. 88-94.

İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 144-145; Belâzürî, *Ensâb*, I, 64-65.

İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 136-137; İbn Habîb, *Kitabu'l-Münemmak,* s. 32, 242-246; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 109; Belâzürî, *Ensâb*, I, 49-52.

Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 110; Belâzürî, *Ensâb*, I, 53; İbn Abdirabbih, *el-Ikdü'l-Ferîd*, III, 314. Kusay'ın Mekke'deki faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bk. Çelikkol, Yaşar, *İslâm Öncesi Mekke*, Ankara 2003, s. 107-115, 223-245.

İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 138-140; İbn Habîb, *Kitabu'l-Münemmak,* s. 32-34, 50-52, 273-281; Bu konuda geniş bilgi için bk. Cevad Ali, *el-Mufassal*, IV, 59-64.

İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 146-147; Cevad Ali, *el-Mufassal*, IV, 72.

İbn Hazm , *Cemheretü Ensâbi'l-Arab,* Beyrut, 1998, s. 7.

İbn Hişâm, *es-Sîre* , II, 394.

Belâzürî, *Ensâb,* I, 12.

Watt tarafından tertip edilen bu tablo sadece İslâm öncesinde değil, aynı zamanda tebliğ sürecinin başlangıcında meydana gelen hadiseler de göz önünde bulundurularak hazırlanmıştır. Bu nedenle tablo İslâm öncesi kabile gruplaşmalarının tespiti kadar, tebliğ döneminde Mekke kabilelerinin İslâm'a ve Müslümanlar'a karşı müspet ve menfî tavırlarının ortaya konulmasında da açıklayıcı mahiyettedir. Watt tablonun bu şekilde oluşmasını şöyle delillendirir: Bedir Savaşı'nın başlıca liderleri B ve C'dendir. Benî Hâşim 'den bu savaşa katılan tek istisna Abbâs 'dır. Diğer taraftan Zühre ve Adî kabileleri savaşta Mekkeliler'i hiç desteklememişler, A grubu kabileleri ise çok zayıf bir şekilde temsil edilmişlerdir. İkinci delil, Hâşimoğulları 'na uygulanan ambargonun kaldırılmasıdır. Benî Hâşim'e karşı tertip edilen boykotu bozanlar Âmir , Nevfel ve Esed kabilesindendir. Ayrıca bunlar arasında C grubuna mensup Mahzûm

’dan birinin adı geçmekte olup, onun annesi Benî Hâşim’dendir. Üçüncü delil, Hz. Peygamber’in (s.a.s) Taif dönüşü himaye istediği kişilerin tamamının Muttalib , Zühre, Âmir ve Nevfel’den oluşudur ki bu şahısların hiçbirisi C grubu kabilelerinden değildir. Watt son delil olarak da iki istisna dışında Habeşistan ’a gitmeyenlerin Hâşim, Muttalib, Zühre, Teym ve Adî’den, yani A grubu kabilelerinden olduklarını söyler. (bk. Watt, *Hz. Muhammed Mekke’de,* s.13-15).

Hâşimoğulları ’na uygulanan boykotun kaldırılmasında rol oynayanlar Benî Âmir ’den Hâşim b. Amr , Benî Nevfel ’den Mut’im b. Adî , Benî Esed ’den Ebu’l-Bahterî ve aynı kabileden Zem‘a b. Esved’dir. Tamamı B grubu kabilelerine mensup olan bu şahıslara dışarıdan katılan tek kişi C grubu soylarından Benî Mahzûm ’a mensup, ancak annesi Hâşimî (Atike bint Abdülmuttalib) olan Züheyr b. Ebû Ümeyye ’dir. (bk. İbn İshak , *Sîretü İbn İshâk,* (thk. Muhammed Hamidullah), Konya 1981*,* s. 145-147; İbn Hişâm, *es-Sîre,* II, 14-15).

. Câbirî, Muhammed Âbid, İslâm’da Siyasal Akıl, (çev. Vecdi Akyüz), İstanbul 1997, s. 152.

Karşılaştırma için bk. Watt , *Hz. Muhammed Mekke ’de*, s. 13-15; Câbirî , *İslâm’da Siyasal Akıl,* s. 152-158.

[194]

Ezrakî, *Ahbâru Mekke,* I, 110; İbn Abdirabbih, *el-Ikdü’l-Ferîd*, I-VII, Kahire 1965, III, 314; Taberî*, Tarih,* II, 258.

İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 138-140; İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, I, 77; Belâzürî *, Ensâb, I,* I, 55-56.

İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 131-132. Anlaşma yapıldıktan yıllar sonra meydana gelen bir hadise, câhiliye döneminde gerçekleşen bu dayanışmanın tesirini hâlâ devam ettirdiğini gösterir: Emevîler ’in Medine valisi olan Velîd b. Utbe b. Ebî Süfyân, Hz. Hüseyin ile aralarındaki bir mülk anlaşmazlığını valilik gücünü kullanarak kendi lehine halletmeye çalışmış, bunun üzerine Hz. Hüseyin şahsına haksızlık yapılması durumunda insanları Hilfü’l-Fudûl’e çağıracağını ilân etmiş, Abdullah b. Zübeyr , Misver b. Mahrame ve Abdurrahman b. Osman böyle bir davet almaları halinde ona destek vereceklerini açıklamışlardır. Meselenin büyüyeceğinden endişelenen vali teşebbüsünden vazgeçmiştir. Hz. Hüseyin’e destek vadeden bu üç şahıs, İslâm öncesi dönemde kurulan Hilfü’l-Fudûl cemiyetinin üyesi

olan kabilelere-sırasıyla Esed Zühre Teym -mensuptular. (İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 141-142; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih,* I-IX, Beyrut, 1986*,* II, 26-27).

İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 129.

[180]

[177]

II. HZ. MUHAMMED'İN (S.A.S) DOĞUMU VE PEYGAMBERLİĞİNE KADAR HAYATI

A. DOĞUMU VE ÇOCUKLUĞU

Hz. Muhammed (s.a.s) Fil vakası ndan 50 gün sonra Rabîuevvel ayının 12'si (M.20 Nisan 571) Pazartesi günü dünyaya geldi.[213] Onu doğumundan itibaren bir hafta süresince annesi ve Ebû Leheb 'in cariyesi Süveybe emzirdi. Daha sonra Mekkeli ailelerin çocuklarını çölün sağlıklı havasında büyümeleri ve fasih Arapça öğrenmeleri için bedevî kabilelerinden bir sütanneye verilmesi geleneğine uyularak Hevâzin kabilesinin Sa'd b. Bekir koluna mensup Halîme bint Ebû Züeyb 'e teslim edildi. Bu şekilde Hz. Muhammed (s.a.s) çocukluğunun başlangıç kısmını sütannesinin yurdunda sütkardeşleri Abdullah , Üneyse ve Şeymâ ile birlikte geçirdi. Halîme iki yılın sonunda onu ailesine teslim etmek üzere Mekke 'ye getirdi. Ancak Âmine çöl şartlarının oğluna yaradığını görünce, bir müddet daha Benî Sa'd yurdunda kalmasını uygun buldu. Yeni kararında o dönemde Mekke'de hüküm süren veba salgınının da etkisi olmuştur.[214]

Hz. Muhammed (s.a.s) dört veya beş yaşına kadar sütannesinin yanında kaldı. İslâm tarihi kaynakları Halîme ve ailesinin onu yanlarına aldıktan sonra bolluğa kavuştuklarını, ayrıca bu esnada bazı olağanüstü hadiselerin gerçekleştiğini zikrederler. Bunların başında onun göğsünün yarılması gelir. Enes b. Mâlik rivayetiyle sütanne Halîme'nin dilinden aktarılan olaya göre Hz. Muhammed (s.a.s) sütkardeşleriyle kuzu otlatırken beyaz elbiseli iki adam gelerek onun karnını yardıktan sonra içinden bir şeyler çıkarıp atmışlardır. Başka bir rivayette ise bu hadise Hz. Peygamber'e (s.a.s) sorulmuş, o da sütannesinin yurdunda böyle bir muameleye tabi tutulduğunu söylemiştir.[215] Benzer durumun Mirâc 'dan önce gerçekleştiği şeklinde de rivayetler mevcuttur.[216] Sonuç olarak kaynaklarda bu iş cerrâhî bir operasyon gibi anlatılmış ve İnşirâh sûresinde geçen "biz senin göğsünü açıp genişletmedik mi"[217] ifadesi de buna delil olarak gösterilmiştir.[218] Ancak bu sûrede geçen

“şerh-i sadr”dan göğsün yarılması değil, göğsün açılmasının kastedildiği, risalet görevini nasıl yerine getireceğine dair endişeler taşıyan Hz. Peygamber’in (s.a.s) korkularının ona genişlik verilerek giderildiği, dolayısıyla bu tabirden onun gönlünün arıtılması ve ferahlığının sağlanmasının anlaşılması gerektiği, dolayısıyla zikri gerçen hadisenin maddî anlamda bir ameliyat değil, manevî bir teskin faaliyeti olduğu da ileri sürülmüştür.[219]

Kaynaklarda Hz. Peygamber (s.a.s) ile ilgili olarak zikredilen olağanüstü olaylar sadece Benî Sa’d yurdunda kalbinin yarılması hadisesiyle sınırlı değildir. Bu ve benzeri haller onun doğumu, hatta doğumundan çok öncesiyle başlatılmıştır. Meselâ Hz. Peygamber’in (s.a.s) dedesi Abdülmuttalib Yemen ’e Himyer krallarından birini ziyarete gittiğinde, kralın yanında bulunan kâhinlerden biri onun soyundan bir peygamber geleceğini haber vermiş[220], ayrıca Hz. Peygamber’in (s.a.s) babası Abdullah ile evlenmek isteyen Kuteyle b. Nevfel onun yüzünde bir nur gördüğünü ifade etmiştir.[221] Bu ve benzeri rivayetler, Hz. Muhammed’in (s.a.s) doğumundan önce peygamberliğine işaret olarak gösterilmiştir. Ayrıca onun doğumu esnasında Şam bölgesinde bir nurun yükselmesi, Kisrâ ’nın sarayının on dört sütununun yıkılması, İran ’da bin yıldan beri yanmakta olan ateşin sönmesi, Semâve deresi nin taşması, Sâve gölü nün kuruması, Yahûdîlerin o gece beklenen peygamberin geldiğini haber vermeleri gibi olağanüstü hadiseler sıralanmıştır.[222] Bu tür rivayetlerle Hz. Peygamber’in (s.a.s) doğumundan itibaren olağanüstü bir şahsiyete sahip bulunduğu, dolayısıyla onun beklenen peygamber olacağı îmâ edilmeye çalışılmıştır. Mezkür bilgilerin kaynaklarda çokça yer bulmasının asıl sebebi Allah Rasûlü’nün (s.a.s) nübüvvetinden önceki hayatını, onun peygamberlik dönemi özelliklerinden yola çıkarak açıklamaya çalışmak, başka bir ifadeyle onun ısmet ve nübüvvetini, vahyin başladığı ve risâlet görevinin kendisine verildiği tarihten değil, doğumundan itibaren başlatmaktır. Bu bahiste ikinci önemli faktör ise Hz. Peygamber’in (s.a.s) vefatından sonraki süreçte yaşanan nübüvvet tartışmalarıdır. Öyle ki Müslümanlar yeni fethedilen topraklarda bilhassa Hıristiyan ve Yahûdîlerle yaptıkları dinî tartışmalarda ilk günden itibaren hep Hz. Peygamber’in (s.a.s) geleceğinin kendi kitaplarında haber verilmediği ve ayrıca onun peygamberliğini teyid eden hissî/maddî

mucizelerden mahrum bırakıldığı itirazıyla karşılaşmışlardır. Bu itirazlara cevap sadedinde zamanla Hz. Peygamber'in (s.a.s) vahiy öncesi hayatını da içine alacak şekilde tebşîrât ve irhâsât nevinden pek çok haber ortaya çıkmıştır.[223] Buna göre onun çocukluk ve gençlik dönemlerinde de peygamber olduğu var sayılıp hakkında yüzlerce alâmet ve peygamberlik tezahürü sayılmıştır.[224]

Görüldüğü gibi Hz. Peygamber'in (s.a.s) risâletinden önceki süreçte olağanüstülüklerle takdim edilmesinde Müslümanların Hz. Peygamber'e (s.a.s) karşı gösterdikleri muhabbet kadar, sonraki dönemlerde Müslümanlarla başka din mensupları arasındaki peygamberlik tartışmalarının da etkisi olmuştur.[225] Nitekim Müslümanlar Hz. Yahyâ ve Hz. Îsâ 'da görüldüğü gibi[226] Hz. Peygamber'in (s.a.s) mucizelerinin de çocukluğundan beri var olduğuna, en azından buna delâlet eden bazı olağanüstü olayların olması gerektiğine inanmışlar, dolayısıyla bu tür yaygın söylentileri tereddütsüz doğru kabul etmişlerdir.[227] Daha sonraki süreçte bu bahiste eser yazan müellifler de anlatılan rivayetleri kitaplarına almak suretiyle Allah Rasûlü'nü (s.a.s) Kur'ân'ın takdim ettiği ve ashâbdan gelen sahih bilgilerin tarif ettiğinden çok farklı ve abartılı peygamber tasvirleriyle sunmaya başlamışlardır.[228] Hâlbuki bizzat Rasûl-i Ekrem (s.a.s) "Allah'ın peygamberleri arasında üstünlük yarışına girmeyin"[229], "Hıristiyanların Meryem oğlu Îsâ'ya yaptıkları gibi, siz de bana mübalağalı medihlerde bulunmayın"[230] uyarısında bulunarak bu tür yanlış yönelişleri önlemeye çalışmıştır.[231] Aynı şekilde Rasûl-i Ekrem (s.a.s) "Allah'ın lâneti peygamberlerinin kabirlerini mescid edinen Yahûdî ve Nasâra'nın üzerine olsun"[232] sözüyle hem geçmiş ümmetleri kınamış, hem de kendi ümmetini bu hususta dikkatli olmaya davet etmiştir. Ancak buna rağmen Hz. Peygamber'i (s.a.s) farklı görme ve gösterme gayretinden hiçbir zaman vazgeçilmemiş, bu ve benzeri bilgiler siyer, şemâil, delâil, hasâis edebiyatının en mühim malzemesi olmuştur.[233]

Anlaşılmaktadır ki Müslümanların önemli bir kısmı Hz. Peygamber'in (s.a.s) kâmil bir insan olmasıyla, üstün ahlâkı, temiz ruhu, gönül zenginliği, kuvvetli imanı, Allah adına her şeyini feda edişi, yerine getirmeye çalıştığı büyük göreviyle ortaya çıkan olgunluğu ile yetinmeyerek onun peygamber oluşu ve Allah

tarafından seçilmesine farklı gerekçeler bulmaya çalışmışlar, bu kutsal görev için bazı ön belirtiler tespit etme gayretine düşmüşlerdir. Bu bağlamda onun tüm varlıkların en büyük atası olarak görülmesi, Hz. Âdem'in zürriyetinden daha ona ruh üfürülmeden çıkarılmış olması, tüm insanların yaratılışındaki amacın o olduğu iddiası, arş, kalem, kürsî, gökler, yerler, insanlar, cinler, ay, güneş, melekler, cennet ve cehennem hulâsa bütün kâinatın onun nurundan yaratıldığının ileri sürülmesi[234], onun atalarından biri olan İlyas'ın hacda torununun telbiyelerini duyması, yaradılışından sonra daha ruhlar âleminde iken peygamber olacağını bilmesi[235], annesinin onu dünyaya getirdiği sırada peygamberliğinin müjdelerini ve bunun belirtilerini görmesi gibi iddialar sayılabilir.[236] Bu tür bilgiler zamanla yazılan eserlerde yer bulmuş, Hz. Peygamber (s.a.s) için inşaî hayat kurgusu eserlere yansıtılmıştır. Bunun sebebi insanoğlunun fıtratında bulunan, lider ittihaz ettiği ve sevdiği insanı yüceltmek duygusunun güçlü olmasıdır. Bilinmektedir ki insanlar, önder kabul ettikleri şahsı, kendilerinden çok üstün görmeye meyillidirler. Bu sebeple Hz. Peygamber'in (s.a.s) hayatında da bu anlamda mübalağalı bilgilere çokça tesadüf etmek tabiîdir. Kaynaklarda çokça aktarılan rivayetler belki onu önder kabul eden Müslümanlar açısından hoş ve gönül alıcı bulunabilir. Ancak Hz. Peygamber'i (s.a.s) daha kolay örnek alınabilecek insanî boyuttan uzaklaştırıp adeta örnek alınamaz noktaya götüren bu tür rivayetlerle ortaya çıkan Hz. Peygamber (s.a.s) portresinde, Cebrail (as) tarafından sürekli olarak kollanan, suikastlerden korunan, ayrıca bir tedbir almasına ihtiyacı olmayan, dolayısıyla dinin anlaşılmasında örnekliği bulunmayan veya yanlış örnekliği olan bir peygamber portresi çizilmektedir. Bu tür rivayetlerin Hz. Peygamber'in (s.a.s) gerçekliğiyle tasvirine büyük engel teşkil ettiği de açıktır.[237]

Şurası bir gerçektir ki olağanüstü peygamber takdim ve tasvirlerine Kur'ân'da hiçbir örnek yoktur. Üstelik Allah Rasûlü (s.a.s) Kur'ân'da tabiatüstü özelliklerinden bahsedilmeyen tek peygamberdir.[238] Şüphesiz gerek beşer gerekse bir rasûl olarak Hz. Muhammed'i (s.a.s) doğru anlamada tarihsel bir belge olarak Kur'ân birinci dereceden kaynaktır. Bu sebeple tarihsel bir kişiliği olan Hz. Peygamber'i (s.a.s) sonradan üretilen menkıbevî, mucizevî ve

efsânevî Hz. Muhammed'den (s.a.s) ayırabilmenin temel ilkelerini, Allah'ın kitabından hareketle ortaya koymak gerekir.[239] Kur'ân'da bulunmayan bu tür malumâta mûteber hadis kaynaklarında da tesadüf etmek mümkün değildir. Dolayısıyla doğumundan peygamberliğine kadar geçen süreçte Hz. Peygamber'e (s.a.s) atfedilen bu ve benzeri bilgilerin ihtiyatla karşılanmasının gereği ortadadır. Zira güvenilir rivayetlerle karşılaştırıldığında İslâm öncesi döneme ait olağanüstülüklere ait aktarılan bilgilerin doğrulanması mümkün değildir. Ayrıca unutulmamalıdır ki Allah Rasûlü (s.a.s) kendisinin peygamberliğini ilân ederken varlığı iddia edilen bu tür bilgileri hiçbir zaman risâletine delil olarak göstermemiştir.[240]

Hz. Muhammed (s.a.s) beş yaşına geldiği zaman tekrar annesine teslim edildi.[241] Âmine bundan bir yıl sonra oğlunu cariyesi Ümmü Eymen 'le birlikte dayıları Benî Neccâr mensuplarını tanıması ve babası Abdullah 'ın kabrini ziyaret etmesi amacıyla Yesrib 'e götürdü. Oğluyla burada yaklaşık bir ay kaldıktan sonra dönüş yolunda Medine 'ye takriben 190 km mesafede bulunan Ebvâ 'da hastalanıp kısa süre sonra da vefat etti. Böylece doğuştan yetim kalan Hz. Muhammed (s.a.s) altı yaşında da annesini kaybetmiş oldu. Ümmü Eymen daha sonra onu Mekke 'ye getirerek dedesi Abdülmuttalib'e teslim etmiştir.[242]

Hz. Muhammed (s.a.s) annesinin vefatının ardından yaklaşık iki yıl dedesinin himayesinde kaldı. Sekiz yaşına geldiğinde onun da ölümü üzerine babası Abdullah ile anne-baba bir kardeş olan amcası Ebû Tâlib 'in himayesine girdi.[243] Ebû Tâlib onu öz çocuklarından ayırmamış, Rasûl-i Ekrem'in (s.a.s) "ikinci annem" dediği hanımı Fâtıma bint Esed de ona kendi çocukları kadar ihtimam göstermiştir.[244] Hz. Muhammed (s.a.s) bu esnada kalabalık bir aileye sahip olan Ebû Tâlib'e yardım için onun koyunlarına çobanlık yapmıştır. Nitekim kendisi de çocukluğunda koyun otlattığını, kaldı ki her peygamberin bu işle meşgul olduğunu ifade etmiştir.[245]

Kureyşli bir tüccar olan Ebû Tâlib yeğenini yakın panayırlara götürdüğü gibi onu daha uzak beldelere gerçekleştirdiği ticarî seferlerde hiç yanından ayırmamıştır. Kaynaklarda Hz. Peygamber'in (s.a.s) oniki yaşında iken Şam tarafına giden ticaret kafilesine amcasıyla birlikte iştirak ettiği kaydedilir. Buna göre Mekke 'den

hareket eden Kureyş kervanının Şam yolu üzerindeki Busra şehrinde konaklaması sırasında burada bulunan Bahira ismindeki rahip gelenleri misafir etmiştir. Kafile içinde bulunan Hz. Muhammed'deki farklılığı keşfeden rahip, ona bazı sorular sormuş, ayrıca sırtındaki nübüvvet mührünü kontrol etmiş, toplantının ardından Ebû Tâlib'e Suriye 'deki işlerini bitirip derhal geri dönmesini ayrıca yeğenini Yahûdîlerden korumasını tavsiye etmiştir.[246]

Siyer ve İslâm tarihi kitaplarında yukarıdaki şekilde aktarılan Bahira hadisesi özellikle batılı İslâm araştırmacıları tarafından çok farklı yönlere çekilmiş, onlar bu rivayete dayanarak Hz. Peygamber'in (s.a.s) tebliğ ettiği vahyi Bahira isimli rahipten öğrendiğini, dolayısıyla İslâm dininin ilahî kaynaklı olmadığını ileri sürmüşlerdir. Hıristiyan dünyanın bu tür iddialarına karşılık olarak Müslüman âlimler ise hadisenin böyle gerçekleşmediğini, rivayetin senedinin mürsel olduğunu, râvilerden hiç birinin bu olayı görmediğini, râviler arasında yer alan Abdurrahmân b. Gazvân 'ın münker hadisler rivayet ettiğini, olayı naklettiği iddia edilen Ebû Mûsâ el-Eş'arî 'nin tarihen hadiseye şahit olmasına imkân bulunmadığını ileri sürerek Bahira üzerine kurulu müsteşrik görüşlerini reddetmişlerdir. Ayrıca onlar henüz çocuk yaşta bulunan Hz. Muhammed'in (s.a.s) İslâm dininin bütün esaslarını kısa süreli bir görüşmede öğrenmesi ve ancak kırk yaşına gelince açıklamasının da akıl ve mantıkla izah edilemeyeceğini ileri sürmüşlerdir. Kaldı ki Hz. Peygamber'in (s.a.s), risâleti döneminde bu hadiseyle ilgili herhangi bir şey söylediğine dair bilgi de yoktur.[247]

Kaynaklarımızda Hz. Muhammed'in (s.a.s) yirmibeş yaşlarında iken Hz. Hatice adına gerçekleştirdiği ticarî seferde yine Busra 'ya uğradığı, bu defa Nastûra isimli bir rahiple görüştüğü ve onun kendisini selefi Bahira gibi peygamber olarak müjdelediği de rivayet edilir. [248]

B. İCTİMÂÎ HAYATTAKİ KONUMU

1. Ficâr Savaşlarına Katılması

İslâm öncesi dönemde Arap toplumunda kabileler arasında çeşitli sebeplerle savaşlar meydana gelmiştir. Bu çatışmalardan kan dökmenin yasak sayıldığı Zilkâde, Zilhicce, Muharrem ve Recep gibi

haram aylarda gerçekleşen savaşlara ise azgınlık, haktan ayrılmak manasına gelen Ficâr (günah) savaşları adı verilmiştir. En meşhur savaşların ilk üçünün tarafları Kinâne ile Hevâzin kabileleridir. Bunların diğerlerinden daha şiddetli olan dördüncüsü ise Kureyş - Kinâne ittifakı ile Kays-ı Aylân kabileleri arasında gerçekleşmiştir. Mezkür savaşa diğer Kureyş kabileleri gibi Hâşimoğulları da Zübeyr b. Abdülmuttalib komutasında iştirak etmişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.s), tercih edilen görüşe ondört veya onbeş yaşlarında iken amcalarıyla birlikte savaşta hazır bulunmuştur. Kaynaklarda onun savaşa fiilen katılıp katılmadığı hususunda farklı bilgiler verilir. İbn Hişâm 'a göre kendisi Kayslılara karşı savaşmamış, sadece amcalarının eşyalarını korumuş, ayrıca atılan okları kalkanıyla karşılayıp amcalarına teslim etmiştir.[249] Buna karşılık İbn Sa'd , onun düşmana ok atmak suretiyle fiilen çarpışmalarda yer aldığını zikreder.[250] Hz. Peygamber'in (s.a.s) daha sonra meydana gelen ve yine haram aylarda gerçekleşen Şamtâ , Ablâ , Ukâz ve Hüreyre savaşlarına katılıp katılmadığı hususunda kaynaklarda farklı bilgiler bulunmaktadır.[251]

2. Hilfül-Fudûl'a Katılması

Hz. Peygamber'in (s.a.s) yirmi yaşında olduğu sırada gerçekleşen bu hadisenin sebebi ticaret amacıyla Yemen 'den Mekke 'ye gelen bir tüccarın Âs b. Vâil 'e satmış olduğu malının parasını tahsil edememesidir. Mağdur Yemenli bunun üzerine Kureyşliler 'den kendisine yardımcı olmalarını isteyince, onun çağrısına ilk cevap daha önce Ahlâf -Mutayyebûn bölünmesinde Mutayyebûn tarafında yer alan Teym kabilesi reisi Abdullah b. Cüd'ân 'dan gelmiştir. Daha sonra Teym'in eski müttefikleri Hâşimoğulları , Muttaliboğulları , Esedoğulları ve Zühreoğulları da kendisine katıldıklarını ilân etmişlerdir. Heyet içerisinde Hâşimîleri Hz. Peygamber'in (s.a.s) amcası Zübeyr temsil etmiştir. Abdullah b. Cüd'ân'ın evinde bir araya gelen Mutayyebûn kabileleri Mekke'de haksızlığa uğrayan herkese yardımcı olacaklarına dair söz vermişler, zamanla bu sözleşme Mekke'de Hilfü'l-Fudûl (Faziletliler ittifakı=Erdemliler birliği) olarak isimlendirilmiştir.[252] Onların kararına karşılık daha önce Ahlâf grubunu teşkil eden Abdüddâr , Mahzûm , Cumah , Sehm ile

Adîoğulları ise bu faaliyete iştirak etmeyeceklerini ilan etmişlerdir. Dolayısıyla Hilfü'l-Fudûl hareketi, Kureyş içinde geçmişten gelen Ahlâf-Mutayyebûn bölünmesini daha da derinleştirmiştir. Bununla birlikte kurulan cemiyet Âs b. Vâil'in neden olduğu haksızlığın giderilmesinde netice almıştır. Hz. Peygamber (s.a.s) de organizasyona bizzat iştirak etmiş, peygamberliği döneminde bu anlaşmayı övmüştür.[253]

3. Ticaret Hayatı ve Evliliği

Kureyş kabilesi mensuplarının büyük çoğunluğu hayatlarını ticaretle idâme ettirmişlerdir. Kumaş ve tahıl ticareti yapan amcası Ebû Tâlib 'e yardım ederek mesleğe başlayan Hz. Muhammed (s.a.s) sonraki yıllarda onunla birlikte Hubâşe panayırı na, bir veya iki defa Yemen 'e, ayrıca Doğu Arabistan 'daki Muşakkar ve Debâ panayırlarına ticarî seyahatler gerçekleştirmiştir. Alış-veriş merkezlerini dolaşmak suretiyle bir taraftan ticarette tecrübe kazanmış, diğer taraftan da Arabistan'ın çeşitli yerlerinde yaşayan insanları yakından tanıma, onların dil ve lehçelerinin yanı sıra dinî, siyasî ve ictimaî ahvâlini öğrenme imkânı elde etmiştir.[254] Kaynaklarda onun ayrıca Mekkeli bir şahısla ticarî ortaklık kurmuş olduğu da zikredilir.[255]

Hz. Muhammed (s.a.s) yirmi beş yaşına geldiği sıralarda maddî durumu bozulan Ebû Tâlib Mekke 'nin tanınmış tüccarlarından Hz. Hatice 'ye müracaat ederek kendisinden Şam 'a gidecek kervanına yeğeni Hz. Muhammed'i (s.a.s) de dâhil etmesi talebinde bulundu. [256] İbn Hişâm 'ın rivayetine göre ise Hz. Hatice doğru sözlü, güvenilir ve güzel ahlâklı oluşu sebebiyle bizzat Hz. Peygamber'e (s.a.s) ticarî işbirliği teklif etmiş, kabul etmesi durumunda kendisine iki kat ücret verileceğini vadetmiştir. Bunun üzerine Rasûl-i Ekrem (s.a.s) Hatice'nin yardımcısı Meysere ile birlikte Suriye 'ye gitmiş, burada yapılan alış-verişin ardından beklenenin üzerinde bir kârla geri dönmüştür. Gerçekleştirilen seferin neticesinden son derece memnun kalan Hz. Hatice , yardımcısının da Hz. Muhammed (s.a.s) hakkında müsbet izlenimlerini aldıktan sonra onunla evlenmeye karar verdi. Bizzat kendisi[257] veya Nefîse bint Münye [258] adlı bir hanım aracılığıyla ona evlilik teklifinde bulundu. Allah Rasûlü (s.a.s)

yaptığı istişarelerden sonra izdivacı kabul edince amcaları Hatice'yi ailesinden istediler. Nikâhın gerçekleşmesinden sonra Hz. Muhammed (s.a.s) Ebû Tâlib 'in evinden kendi evine taşındı.[259]

Kureyş'in Esedoğulları kabilesine mensup Huveylid 'in kızı olan Hatice, Hz. Peygamber'den (s.a.s) önce ilk olarak Ebû Hâle , onun ölümünden sonra da Atîk b. Âbid ile evlenmiş, her iki evliliğinden çocukları dünyaya gelmiştir. İkinci eşinin ölümünden sonra bir kez daha dul kalan Hz. Hatice, zenginliği yanında, ahlaklı ve namuslu olması sebebiyle pek çok kişinin evlenmek istediği bir kadın olarak teklifler almış, bütün talepleri geri çevirmiş ancak Hz. Muhammed ile evlenmeyi bizzat kendisi isteyerek ona eş olmuştur.[260]

Hz. Peygamber'in (s.a.s) evlendiği sırada yirmi beş yaşında olduğu rivayeti ağırlık kazanmakla birlikte, eşi Hatice 'nin yaşıyla ilgili kaynaklarda farklı bilgiler vardır. Genel kanaat evlendiğinde kırk yaşında olduğu şeklindedir. Ancak evliliği esnasında onun daha genç yaşlarda bulunduğu da zikredilir.[261] İbn Sa'd 'ın, Hatice'nin yirmi sekiz yaşında olduğu yolundaki rivayeti[262] bu evlilikten yedi çocuğun dünyaya gelmiş olması göz önüne alındığında daha isabetli görünmektedir.[263] Hz. Muhammed (s.a.s) ile Hz. Hatice'nin ilk çocukları Kâsım olup iki yaşında vefat etmiştir. Rasûl-i Ekrem (s.a.s) bu sebeple Ebu'l-Kâsım olarak künyelenmiştir. Ondan sonra Zeyneb , Rukıyye , Ümmü Gülsüm ve Fâtıma adında kızları Tâhir ve Tayyib (Abdullah) isimlerini verdiği oğulları dünyaya gelmiştir. Tayyib ile Tâhir'in iki ayrı çocuk değil, Abdullah isimli oğlunun lakapları olduğu da rivayet edilir.[264] Allah Rasûlü'nün (s.a.s) Hz. Hatice'den doğan bütün erkek çocukları İslâm öncesi dönemde vefat etmişler, kızları ise Müslüman olup Medine 'ye hicret etmişlerdir.[265]

Hz. Peygamber'in (s.a.s) Hz. Hatice ile evliliğinden sonra da ticarî hayatını sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Nitekim peygamberlikle görevlendirildiği sırada Mekke müşrikleri ona kendileri gibi çarşılarda dolaşarak ailesinin maişetini teminle uğraşmak yerine niçin Allah'a dua ederek dünya malı istemediğini sormuşlardır.[266]

4. Kâbe Hakemliği

Hz. Muhammed (s.a.s) otuzbeş yaşında iken Mekkeliler yıkılmaya yüz tutan ve seller sebebiyle büyük tahribata uğrayan Kâbe'yi

yeniden inşa etmeye karar verdiler. Bu amaçla Cidde kıyılarında fırtınaya yakalanıp karaya vuran bir geminin kerestesini satın aldılar. Mekke ‘de bulunan Kıptî bir marangozun yardımıyla Kâbe’yi yeniden inşa etmeye başladılar. Bu esnada Hz. Peygamber (s.a.s) de amcası Abbâs ile birlikte inşaat malzemesi taşımıştır.[267]

Mekke’de bütün kabilelerin ortak katılımıyla gerçekleşen inşa faaliyeti Hacerü’l-Esved ’in yerine konulması aşamasına gelince durdu. Zira kabilelerden her biri bu görevi kendilerinin yerine getirmesi gerektiğini düşünüyordu. Anlaşmazlık neredeyse bir çatışmaya dönüşmek üzereydi ki Kureyş ’in en yaşlılarından olan Mahzûm kabilesi reislerinden Ebû Ümeyye b. Muğîre , problemin çözümü için Bâbü’ş-Şeybe (Bâbüsselâm) kapısından ilk giren kişinin hakemliğine başvurulmasını teklif etti. İnsanlar mezkür kapıdan gelecek şahsı beklemeye başladılar. Nihayet kapıdan Hz. Peygamber (s.a.s) girdi. Yanlarına gelince meseleyi kendisine aktardılar. Rasûl-i Ekrem (s.a.s) bunun üzerine sırtındaki abasını çıkarıp yere serdikten sonra Hacerü’l-Esved ’i elleriyle örtünün üzerine yerleştirdi. Ardından her kabileden bir kişinin abanın ucundan tutmasını ve taşın yerine kadar götürülmesini sağladıktan sonra Hacerü’l-Esved’i elleriyle mekanına yerleştirdi. Bu şekilde Kâbe’nin inşası da kaldığı yerden devam etti.[268]

Hz. Peygamber’in (s.a.s) risâletinden sonraki hayatı İslâm tarihi ve siyer kaynaklarında bütün teferruatıyla aktarılmasına rağmen onun risâletine kadar geçen dönemi hakkında rivayetler genel olarak yukarıda zikredilenlerle sınırlıdır. Üstelik onunla ilgili olarak az sayıdaki bilgilerde hem azlık, hem dağınıklık, hem de tutarsızlıklar mevcuttur. Bununla birlikte farklı rivayetlerden yola çıkarak Hz. Muhammed’in (s.a.s) kırk yaşına kadar geçen süreçte Mekke sosyal hayatındaki konumu ve faaliyetleri hakkında aşağıdaki tespitleri yapmak mümkündür:

Hz. Muhammed’in (s.a.s) peygamberliğine kadar geçen dönemde siyasî-dinî fikirleri ve faaliyetleri bulunmayan bir kişi olduğu söylenebilir. Kaldı ki kendisi zamanın Arap toplumunda bir liderde bulunması gerekli görülen özelliklere de sahip değildi. Zira câhiliyye devrinde bir kişinin kabile reisi veya ordu komutanı olabilmesi için iyi kılıç kullanan bir asker, zengin bir aristokrat, toplumda gücünü artıracak pek çok erkek evladı bulunan bir aile reisi olması

gerekiyordu. Kaynaklarda Hz. Muhammed'in (s.a.s) kırk yaşına kadar iyi bir okçu, savaşlarda meydana çıkarak kendisine er dileyen meşhur bir savaşçı olduğuna dair bir bilgi yoktur. Ayrıca Kureyş zenginlerinden de değildi. Özellikle kendisinden daha varlıklı olduğu rivayet edilen Hz. Hatice ile evlendikten sonra maddî anlamda belli bir rahata kavuştuğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan Rasûlüllah (s.a.s) birden çok çocuğun babası olmakla birlikte hayatta kalan bir erkek çocuğa sahip değildir. Onun bütün erkek çocukları risâlet öncesinde küçük yaşlarda iken vefat etmiş oldukları için Mekke müşrikleri kendisine soyu kesik anlamında "Ebter" adını vermişlerdir. Bunun üzerine Kevser sûresiyle onlara ilahî cevap verilmiştir.[269]

Hz. Muhammed (s.a.s) peygamberliğine kadar o dönemde yaygın olan şiir, edebiyat ve hitabetle de meşgul olmamıştır. Nitekim Kur'ân 'da da onun şiir bilmediği, bu sanatın kendisine öğretilmediğine açıkça işaret edilir.[270] Hâlbuki Arap toplumunda şairlerin ve hatiplerin hem siyasî, hem de edebî hayatta büyük rolleri bulunmaktadır. Oysa Allah Rasûlü (s.a.s) Mekke 'de okuma-yazma bilen kişiler arasında da değildi, o bir ümmîydi.

"Sen bundan önce ne bir yazı okur, ne de elinle yazardın. Öyle olsaydı, batıla uyanlar bundan kuşku duyarlardı".[271] "Onlar, yanlarındaki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları Rasûle, o ümmî peygambere uyan kimselerdir".[272]

Kaynakların bildirdiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s) risâleti öncesinde insanlar arasında meydana gelen problemlerin halli için kendisine müracaat edilen hakemlerden biri olmamıştır. Onun hakkında rivayet edilen –bizim de burada değindiğimiz- Kâbe hakemliği meselesi câhiliyye dönemindeki yaygın hakemlik uygulamasından farklıdır. Zira müesseseleşmiş hakemlik, anlaşmazlığa düşen tarafların bizzat hakemin huzuruna giderek durumlarını arz etmeleri ve kendisinden çözüm talebinde bulunmaları şeklinde gerçekleştirilirdi. Nitekim Mekke 'de Zemzem Kuyusu'nun sahipliği konusunda Kureyşliler 'le Hz. Peygamber'in (s.a.s) dedesi Abdülmuttalib arasında ortaya çıkan anlaşmazlığın çözümü için taraflar Şam topraklarında yaşayan Sa'dü Hüzeym kabilesinin kâhinine gitmişlerdir.[273] Aynı şekilde Abdülmuttalib, oğlu Abdullah 'ın kurban edilmesi meselesinde danışmak için Hayber 'e

gidip burada kâhineden yardım istemiştir.[274] Oysa Hz. Peygamber'in (s.a.s) Kâbe hakemliği yukarıdaki örneklerden çok farklı bir şekilde gerçekleşmiştir. Eğer Mekkeliler Hacerü'l-Esved 'in yerine konulması konusunda ihtilâfa düştüklerinde "bu problemi ancak Muhammed çözebilir, ona müracaat edelim" demiş olsalardı, bu durumda Hz. Peygamber'i (s.a.s) câhiliyye dönemindeki hakemlerden biri olarak kabul etmek mümkündür. Ancak durum böyle gerçeklememiş, Haceru'l-Esved'i mekanına kimin yerleştireceği hususunda anlaşmazlığa düştüklerinde içlerinden birisi Kâbe'nin kapısından ilk girenin hakem kabul edilmesini teklif etmiş, gelen kişi de Hz. Muhammed (s.a.s) olmuştur. Hâlbuki bu dönemde hakemler tarafların yanına gelen değil, bizzat yanına gidilen şahıslardır. Bu sebeple Hz. Peygamber (s.a.s) Kureyş içindeki bu problemi çözmüş olsa da, dönemin Araplarınca bir hakem olarak görülmemiştir. Kaldı ki onun hakemlik yaptığına dair başka bir örnek de yoktur. Üstelik kaynakların İslâm öncesi dönemle ilgili olarak verdikleri hakemler listesinde dedeleri Hâşim ve Abdülmuttalib ile amcası Ebû Tâlib 'in adı bulunmakla birlikte Hz. Peygamber'in (s.a.s) ismine tesadüf edilmez.[275] Bu hususta İbn Sa'd 'ın "câhiliyye döneminde çeşitli anlaşmazlıklarda Rasûlüllah'a başvurulurdu" şeklindeki rivayette tek kaldığını ve müellifin bu konuda başka bir örnek veremediğini de ifade etmemiz gerekir.[276] Bütün bu özelliklerinden dolayı Mekke müşrikleri Hz. Muhammed'i (s.a.s) gerek dinî, gerekse siyasî anlamda önder olarak kabul etmemişler, hatta daha sonra kendisine bir türlü peygamberliği layık görmemişler, üstelik "bu Kur'ân iki şehrin (Mekke ve Tâif) birbirinden büyük iki adamından birine indirilmeli değil miydi?"[277] sözleriyle onun risâlete uygun kişi olamayacağını îmâ etmişlerdir. Müşriklerin kendi toplumlarında peygamberliğe layık olarak gördükleri kişiler ise Mekke'nin zenginlerinden Velîd b. Muğîre ile Sakîf reislerinden Ebû Mes'ûd b. Amr 'dır.[278]

Hz. Muhammed (s.a.s) risâletine kadar geçen dönemde puta tapmamış, putlar adına kesilen kurbanlardan yememiş, Kur'ân 'ın da açıkça işaret ettiği gibi[279] tahrif edilmiş Yahûdî ve Hıristiyanlık gibi ilahî dinlerle de ilgilenmemiştir. Bu hususta onun eski dinlerle alakalı malumatı olan ve aynı zamanda hanîfler arasında zikri geçen Varaka

b. Nevfel gibi Mekkelilerle görüştüğü veya onlarla ortak hareket ettiğine dair bir bilgiye de sahip değiliz. Anlaşılan Rasûl-i Ekrem (s.a.s) risâletine kadar şahsına münhasır, ferdî bir hayat sürmüştür. Puta tapmamış, putlar adına düzenlenen bayramlara iştirak etmemiş olmakla birlikte[280], risâletinden önce putları tenkit etmemiş, başta yakınları olmak üzere etrafındaki insanlara putlar hakkında kanaat açıklamamış, onları puta tapmaktan vazgeçirme teşebbüsünde bulunmamıştır. Üstelik peygamberliğinden önce genel anlamda ailesinin gelenek ve kararlarına saygı göstermiş, hatta uymuştur. Nitekim amcalarıyla birlikte haram aylarda gerçekleşen Ficâr savaşlarına iştirak etmiştir. Yukarıda da zikri geçtiği gibi, kaynaklardan bazıları onun savaşa fiilen katıldığını rivayet ederlerken, bir kısmı ise kendisinin savaşta yer almakla birlikte, çarpışmalara katılmadığını, sadece düşman tarafından atılan okları karşılayıp amcalarına verdiğini iddia ederek sanki onun haram aylarda gerçekleşen bu savaşa katılmadığını îmâ etmeye çalışmışlardır. Hâlbuki bir savaşa katılmak için mutlaka silahlı çatışmaya girmek şart değildir. Değil atılan okları toplamak, kendi tarafındaki yaralılara en basit haliyle yardımcı olmak bile fiilen savaşta yer almak manasına gelir.

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse Hz. Muhammed (s.a.s) peygamberliğine kadar geçen dönemde kendine has inanç ve uygulamaları olmakla birlikte topluma yönelik dinî ve siyasî tasarı ve teklifleri bulunmayan, üstelik dönemin şartları gereği bir liderde olması lüzumlu hususiyetleri şahsında barındırmayan ancak ailesine yetecek ticarî faaliyetleriyle geçimini sağlamaya çalışan, nihayet Mekke şartlarında pek öne çıkmayan mütevazı bir Kureyşlidir. Kendisi yaşadığı şehrin toplumsal hayatında yer almış; Ficâr savaşlarına katılmış, Ukâz ve Mecenne pazarlarında alış-veriş yapmış, Kureyş başkanlarıyla Kâbe ’de sohbet etmiştir. Bu süreçte onun en bariz özellikleri asil bir aile kabul edilen Hâşimoğulları ’na mensup olması ile tavır ve davranışlarıyla bütün Mekkeliler tarafında Muhammedü’l-Emin[281] olarak tanınmasıdır.[282] Onun diğer bâriz hususiyetleri ise câhiliyye döneminin yaygın kötülüklerinin hiçbirine bulaşmamak, temiz bir hayat sürmek, çevresinde iffeti, dürüstlüğü, merhameti ve hak severliği ile tanınmak ve sevecen, soylu, asil, dürüst ve doğruluktan ayrılmayan bir kişi olmaktır.[283]

[213] İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 166-167; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 98-99; İbn Habîb, *Kitabu'l-Münemmak,* s. 239; Belâzürî, *Ensâb*, I, 81.

[214] İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 171-177; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 112; Belâzürî, *Ensâb*, I, 93.

[215] Buhârî, *Bedü'l-Halk* 6*, Ehâdîsü'l-Enbiyâ* 5.

[216] Buhârî, *Salât* 1, *Hac* 76, *Enbiyâ* 5; Müslim, *Îmân* 260.

[217] İnşirah, 94/1.

[218] Tirmizî, *Tefsiru Sûreti 94.*

[219] Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili,* I-X, İstanbul ts. IX, 289-295. Bu konuda bk. Ahatlı, Erdinç, *Peygamberlik ve Hz. Peygamber'in Peygamberliği,* s. 118-137; Erul, Bünyamin, "Hz. Peygamber'in Risâlet Öncesi Hayatına Farklı Bir Yaklaşım", s. 38-44.

[220] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 86.

[221] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 95-97; Taberî, *Tarih,* II, 243.

[222] Taberî, *Tarih,* II, 166, 168.

[223] Özdemir, Mehmet, "Peygamberlik Öncesinde Bir İnsan Olarak Muhammed b. Abdillah", *Câhiliyye Toplumundan Günümüze Hz. Muhammed Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ankara 2007, s. 133.

[224] Buhârî, *Menâkıb* 26*,* 36.

[225] İslamoğlu, Mustafa, *Üç Muhammed,* İstanbul 2004, s. 66-67, 101-104. Ayrıca bk.Vatandaş, Celaleddin, İnsanlığın Model İhtiyacı ve Hz. Peygamber'in Örnekliği Üzerine, *Câhiliyye Toplumundan Günümüze Hz. Muhammed Sempozyum Bildiri Kitabı,* Ankara 2007, s. 294-313.

[226] Meryem, 19/5-33.

[227] Hz. Peygamber'in (s.a.s) hayatını anlatan eserler incelendiğinde genel olarak en fazla abartılı anlatımlar ve mucize türlü rivayetlerin peygamberlikten önceki döneme ait olduğu görülür. Bu konuda rivayet çokluğunda ikinci sırayı Mekke dönemi alır. Medine dönemi ise son sıradadır. Bu durum şöyle bir akıl yürütmeyi gerektirir: Müslümanlar tarafından her anı en fazla gözlemlenen ve kaydedilen Medine döneminde bu tür anlatımların azalması, en az bilinen peygamberlik öncesinde ise zirveye çıkması, bu tür rivayetlerin sonraki dönemlerde boşluk doldurmaya yönelik uydurulduğuna işaret eder. (Azimli, Mehmet, "Olağanüstü Anlatımlar Arasında Hz. Peygamber'i Anlamak", s. 59.

[228] Bu konuda bk. Kutlu, Sönmez, “Hz. Peygamber’i Anlamada Tarihsel Muhammed İle Menkıbevî Muhammed’i Birbirinden Ayırmanın Önemi”, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu Bildiriler Kitabı,* Çorum 2007, s. 33-45.

[229] Buhârî, *Ehâdîsü’l-Enbiyâ* 31, 35.

[230] Buhârî, *Ehâdîsü’l-Enbiyâ* 48, 50, *Dârimî, Rikâk 68.”* .

[231] Buhârî’nin rivayetine göre bir Müslüman ile Yahûdî arasında peygamberlerinin üstünlüklerini ispat sadedinde münakaşa gerçekleşmiş, hatta Müslüman tartıştığı Yahûdîye bir tokat vurmuştu. Bunun üzerine Yahûdî Allah Rasûlü’ne (s.a.s) gelerek şikâyetçi oldu. Gelişmeden oldukça rahatsız olan Hz. Peygamber’e (s.a.s) şöyle buyurmuştur: “Beni Mûsâ’ya üstün tutmayınız. İnsanlar Kıyamet günü bayılacaklar, ben de onlarla birlikte bayılacağım. Ayıldığımda Mûsâ’yı arşı sımsıkı tutunmuş olarak göreceğim. Bilmiyorum o da bayılıp benden önce mi ayılacak, yoksa Allah onu bunda istisna mı tutacak”. (bk.Buhârî, *Husûmât* 1, *Rikâk* 43).

[232] Buhârî, *Libâs* 19.

[233] Hz. Peygamber’i (s.a.s) aşırı yüceltme faaliyetleri ve sebepleri hakkında geniş bilgi ve değerlendirmeler için bk. İslamoğlu, Mustafa, *Üç Muhammed,* s. 67-84.

[234] Tasavvuf çevrelerinde Hz. Peygamber’in (s.a.s) bizzat Allah’ın nurundan yaratıldığı şeklinde bir nazariye geliştirilmiştir. Buna göre Allah, Hz. Muhammed’i (s.a.s) kendi nurundan yarattı. Daha sonra onun nurundan Âdem’i yarattı. Hallâc-ı Mansûr bu nazariyeyi şu şekilde açıklamaktadır: Nübüvvet nuru yalnız onun nurundan çıkmıştır. Nurların aydınlığı bile onun nurundandır… vücudu yokluktan, adı kalemden önce. Zira bütün ümmetlerden evvel idi. O ölmez, hep yaşar. Olduğu gibi durur sürekli olarak. O her şeyden, hatta kâinattan da önce meşhurdu. O hep var olacaktır. O renklerden önce alınıyordu, cevherden önce dillerdeydi. O, önceden önceydi, yine sonradan sonra kalacaktır. (bk. Doğrul, Ömer Rıza, *İslamiyetin Geliştirdiği Tasavvuf,* İstanbul 1984, s. 85-86. Hz. Muhammed’in Allah’ın nurundan yaratıldığı konusunda sufilerin görüşleri ve değerlendirmeler için bk. Yıldırım, Ahmet, “Hadislerde Yaratılış Problemi”, *IV. Kutlu Doğum Sempozyumu (Tebliğler),* 19-20 Nisan 2001, Isparta 2002, s. 199-207.

[235] Buna karşılık bazı âyetler Kur'ân'ın indirilmesinden önce Hz. Peyamber'in (s.a.s) vahiy ile ilgili bilgisinin olmadığı ortaya koyar:). "…Allah sana kitabı (Kur'ân'ı) ve hikmeti indirmiş ve sana bilmediğin şeyleri öğretmiştir. Allah'ın sana lütfu çok büyüktür". Allah sana kitabı (Kur'ân'ı) ve hikmeti indirmiş ve sana bilmediğin şeyleri öğretmiştir. Allah'ın sana lütfu çok büyüktür".(Nisâ, 4/113). "Sana bu Kur'ân'ı vahyetmekle kıssaların en güzelini anlatıyoruz. Hâlbuki daha önce sen bunlardan habersiz idin". (Yûsuf, 12/3).

[236] Derveze, İzzet, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, II, 31.

[237] Azimli, Mehmet, "Olağanüstü Anlatımlar Arasında Hz. Peygamber'i Anlamak", s. 56.

[238] Hatiboğlu, Mehmet Sait, *Müslüman Kültürü Üzerine,* Ankara 2004, s. 145.

[239] Kutlu, Sönmez, "Hz. Peygamber'i Anlamada Tarihsel Muhammed İle Menkıbevî Muhammed'i Birbirinden Ayırmanın Önemi", s. 36.

[240] Hz. Peygamber'in (s.a.s) risâleti öncesi ve sonrası hayatı hakkındaki olağan üstü hadiselerle ilgili rivayet, bilgi ve değerlendirmeler için bk. Sâbûnî, Nureddin Ahmed b. Mahmûd, *Matüridiyye Akaidi,* s. 109-127; Filibeli Ahmed Hilmi, *İslâm Tarihi,* s. 145-148; Ahatlı, Erdinç, *Peygamberlik ve Hz. Peygamber'in Peygamberliği,* s. 66-151; Arpaguş, Hatice Kelpetin, *Osmanlı Halkının Geleneksel İslâm Anlayışı ve Kaynakları,* s. 174, 185-216; Yıldırım, Enbiya, *Hadis Problemleri,* s. 127-128, 198-199; Sarmış, İbrahim, *Hz. Muhammed'i Doğru Anlamak,* I, 3-4, 81; Uyar, Gülgün, *Hz. Muhammed'in Risâlet Öncesi Hayatına Dair Bazı Rivayet Farklılıklarının Tespiti,* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), MÜSBE, İstanbul 1993; Hatiboğlu, M. Said, "Hz. Peygamber'i Yanlış Yorumlama Tezahürleri", *İslâmî Araştırmalar,* sy. 2, Ankara 1986, s. 5-12; Önkal, Ahmet, "İslâm Tarihçiliği'nde Tarafsızlık Problemi", *İslâmî Araştırmalar* c. VI, sy. 3, Ankara 1992, s. 189-197; Erul, Bünyamin, "Hz. Peygamber'in Risâlet Öncesi Hayatına Farklı Bir Yaklaşım", s. 33-67.

[241] Belâzürî, *Ensâb*, I, 94.

[242] İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 177; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 116; Belâzürî, *Ensâb*, I, 94, 96.

[243] Belâzürî, *Ensâb*, I, 85, 96.

[244] İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 178-179, 189; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 119-120, VIII, 222.

[245] Müslim, *Îmân* 302; İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 176.

[246] İbn İshâk, *Sîre,* s. 53-55; İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 191-195; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 120-121; Belâzürî, *Ensâb*, I, 85, 96-97; Taberî, *Tarih,* II, 277-279.

[247] Bu hususta değerlendirmeler için bk. Güner, Osman, *Rasûlüllah'ın Ehl-i Kitap'a Münasebetleri,* Ankara 1997, s. 87-95; Erul, Bünyamin, "Hz. Peygamber'in Risâlet Öncesi Hayatı", s. 45-49; bk. Fayda, Mustafa "Bahîra", *DİA*, IV, 486-487. Bahîra hadisesi üzerine batılı araştırmacıların büyük bir kısmı art niyetli fikirler ileri sürerlerken, buna karşılık Gottheil ise bunun İslâm dinine düşman olan Hıristiyanlar tarafından uydurulmuş olduğunu ifade eder. (bk. Gottheil, R.J.H., *Bir Hıristiyan Bahira Efsanesi,* (çev. Fatımatüz Zehra Kamacı), İstanbul 2008.

[248] İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 199; İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 130.

[249] İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 195-198.

[250] İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 128.

[251] İbn Habîb, *Kitabu'l-Münemmak,* s. 160-185; Belâzürî, *Ensâb*, I, 100-103. Bu konuda bk. Algül, Hüseyin, "Ficâr"*, DİA*, XIII, 52-53.

[252] Hilfü'l-Fudûl, ıstılahta hilf kelimesi anlaşma taraf manalarına gelir. (bk. İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab,* IX, 92; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, VI, 95). Fudûl hakkında ise tarih kitaplarında şöyle bir rivayet aktarılmaktadır: Geçmiş zamanlarda Cürhüm kabilesinden Fadl b. Fedâle, Fadl b. Vedaa, Fadl (Fudayl) b. Hâris isimli kişiler bir araya gelerek zalime karşı mazluma yardım etmek, zayıfın hakkını güçlüden almak, garibi korumak amacıyla anlaşma yapmışlardı. Kureyşliler, mahiyet itibariyle buna çok benzeyen bu teşebbüslerine aynı adı vermişlerdir. (bk. İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 140; İbn Habîb, *Kitabu'l-Münemmak,* s. 52-59).

[253] İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 141-142; İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 128-129; İbn Habîb, *Kitabu'l-Münemmak,* s. 186-191.

[254] Hz. Peygamber'in ticarî faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bk. Hamidullah, Muhammed, "Hz. Peygamber'in İslâm Öncesi Seyahatleri", (çev. Abdullah Aydınlı), *EAÜİFD,* sy. IV, Ankara 1980, s.

327-342; Yeniçeri, Celal, *Hz. Muhammed ve Yaşadığı Hayat,* İstanbul 2002, s. 179-192.

[255] Bu konuda bk. Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi,* I, 56-57.

[256] İbn İshâk, *Sîre,* s. 59; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 129; Belâzürî, *Ensâb*, I, 97-98.

[257] İbn İshâk, *Sîre,* s. 60; İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 199; Belâzürî, *Ensâb*, I, 97.

[258] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 131.

[259] İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 198-201; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 131-133.

[260] İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 200-201; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 131-132.

[261] Belâzürî, *Ensâb*, I, 98.

[262] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 17.

[263] Kandemir, M. Yaşar, "Hatice"*, DİA*, XVI, 465.

[264] Belâzürî, *Ensâb*, I, 405; İbn Abdilberr, *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb,* I-VI, Kahire ts, (Dâru Nehdati Mısr), IV, 1819.

[265] İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 202; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 133.

[266] İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 317. Hz. Peygamber'in (s.a.s) evliliği ile doğrudan bağlantısı olan ticaret hayatı hakkında bilgi ve değerlendirmeler için bk. Yeniçeri, Celal, "Peygamber Ailesinin Gelirleri ve Geçimi", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm,* (ed. Vecdi Akyüz), I-V, İstanbul 1994, I, 313-323; Yüksel, Ahmet Turan "Bir Tacir Olarak Hz. Peygamber", *Diyanet İlim Dergi Peygamberimiz Hz. Muhammed Özel Sayısı*, Ankara 2000, s. 137-148; Kılıç, Ünal, "Peygamberimizin Risâlet Öncesi Geçim Durum", *İSTEM*, yıl. 2, sayı. 4, Konya 2004, s. 189-200.

[267] Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensâr* 25.

[268] İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 204-211; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 145-146; Belâzürî, *Ensâb*, I, 99-100.

[269] "Şüphesiz biz sana Kevseri verdik. O Halde, Rabbin için namaz kıl, kurban kes. Doğrusu sana buğzeden, soyu kesik olanın ta kendisidir". (Kevser, 108/1-3). Bu konuda bk. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 133; Belâzurî, *Ensâb*, I, 138, 405.

[270] Yâsîn, 36/69.

[271] Ankebût, 29/48.

[272] A'râf, 7/157-158. Bu konuda geniş bilgi için bk. Önkal, Ahmet, "Hz. Peygamber'in Ümmiliği", *SÜİFD,* s.2, Konya 1986, s. 249-260.

[273] İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 152.

[274] İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 162-163.

[275] Câhiliyye döneminde Kureyş ve diğer kabilelerden meşhur olan hakemlerin listesi için bk. İbn Habîb, *Kitabu'l-Münemmak,* s. 368; Âlûsî, *Bulûğu'l-Ereb,* I-III, Beyrut ts. (Dâru'ş-Şarki'l-Arabî), I, 308, 328-329, 335, 399, 400; Cevad Ali, *el-Mufassal*, V, 637-638.

[276] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 157.

[277] Zuhruf, 43/31.

[278] Belâzürî, *Ensâb*, I, 134. Ayrıca bk. Yazır, Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili,* VII, 51.

[279] Ankebût, 29/48.

[280] İbnü'l-Cevzî, Rasûlüllah'ın (s.a.s) çocukluğu esnasında akrabası tarafından putlara mahsus bir bayrama götürülmek istendiğini, ancak onun putlara yaklaşmayıp ayıpladığını ve onlara buğzettiğini bildirmektedir. İbnü'l-Cevzî, *el-Vefâ bi Ahbâri'l-Mustafâ,* Mısır 1966, I, 138.

[281] İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 210; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 156; Belâzürî, *Ensâb*, I, 99.

[282] Hz. Peygamber'in (s.a.s) Emin oluşuyla ilgili bk. Kapar, M. Ali, "Hz. Peygamber'in Güvenilirliği", *İSTEM,* Yıl:1, sy.1, Konya 2003, s. 41-50. Ayrıca bk. Algül, Hüseyin, "Emin"*, DİA*, XI, 111.

[283] Hz. Peygamber'in risâletine kadar Mekke'deki hayatı ile ilgili değerlendirmeler için bk. Mevdûdî, Ebu'l-Alâ, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber,* (çev. N. Ahmed Asrar), I-II, Ankara 1984, II, 65-101; Sarıçam, İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı,* s. 73-81; Mevlânâ, Şiblî Numânî, *Son Peygamber Hz. Muhammed,* (çev. Yusuf Karaca), İstanbul 2002, s. 125-141; Avcı, Casim, *Muhammedü'l-Emin*, İstanbul 2008, s. 69-133.

[213]
[241]
[269]
[231]
[259]
[251]
[232]

[222]
[278]
[268]
[249]
[277]
[214]
[280]
[223]
[260]
[220]
[243]
[240]
[257]
[229]
[262]
[238]
[244]
[239]
[252]
[248]
[271]
[235]
[221]
[216]
[261]
[270]
[256]
[247]
[279]
[230]
[253]

İbn İshâk, *Sîre,* s. 59; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 129; Belâzürî, *Ensâb*, I, 97-98.

İbn İshâk, *Sîre,* s. 60; İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 199; Belâzürî, *Ensâb*, I, 97.

İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 200-201; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 131-132.

Belâzürî, *Ensâb*, I, 98.

İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 131.

İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 198-201; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 131-133.

Belâzürî, *Ensâb*, I, 405; İbn Abdilberr, *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb,* I-VI, Kahire ts, (Dâru Nehdati Mısr), IV, 1819.

İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 202; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 133.

İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 17.

Kandemir, M. Yaşar, "Hatice"*, DİA*, XVI, 465.

Bu konuda bk. Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi,* I, 56-57.

Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensâr* 25.

İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 204-211; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 145-146; Belâzürî, *Ensâb*, I, 99-100.

İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 317. Hz. Peygamber'in (s.a.s) evliliği ile doğrudan bağlantısı olan ticaret hayatı hakkında bilgi ve değerlendirmeler için bk. Yeniçeri, Celal, "Peygamber Ailesinin Gelirleri ve Geçimi", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm,* (ed. Vecdi Akyüz), I-V, İstanbul 1994, I, 313-323; Yüksel, Ahmet Turan "Bir Tacir Olarak Hz. Peygamber", *Diyanet İlim Dergi Peygamberimiz Hz. Muhammed Özel Sayısı*, Ankara 2000, s. 137-148; Kılıç, Ünal, "Peygamberimizin Risâlet Öncesi Geçim Durum", *İSTEM*, yıl. 2, sayı. 4, Konya 2004, s. 189-200.

Ankebût, 29/48.

A'râf, 7/157-158. Bu konuda geniş bilgi için bk. Önkal, Ahmet, "Hz. Peygamber'in Ümmiliği", *SÜİFD,* s.2, Konya 1986, s. 249-260.

"Şüphesiz biz sana Kevseri verdik. O Halde, Rabbin için namaz kıl, kurban kes. Doğrusu sana buğzeden, soyu kesik olanın ta kendisidir". (Kevser, 108/1-3). Bu konuda bk. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 133; Belâzurî, *Ensâb*, I, 138, 405.

Yâsîn, 36/69.

Câhiliyye döneminde Kureyş ve diğer kabilelerden meşhur olan hakemlerin listesi için bk. İbn Habîb, *Kitabu'l-Münemmak,* s. 368; Âlûsî, *Bulûğu'l-Ereb,* I-III, Beyrut ts. (Dâru'ş-Şarki'l-Arabî), I, 308, 328-329, 335, 399, 400; Cevad Ali, *el-Mufassal*, V, 637-638.

İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 152.

İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 162-163.

Hatiboğlu, Mehmet Sait, *Müslüman Kültürü Üzerine,* Ankara 2004, s. 145.

Kutlu, Sönmez, “Hz. Peygamber’i Anlamada Tarihsel Muhammed İle Menkıbevî Muhammed’i Birbirinden Ayırmanın Önemi”, s. 36.

Derveze, İzzet, *Kur’ân’a Göre Hz. Muhammed’in Hayatı*, II, 31.

Azimli, Mehmet, “Olağanüstü Anlatımlar Arasında Hz. Peygamber’i Anlamak”, s. 56.

İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 177; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, I, 116; Belâzürî, *Ensâb*, I, 94, 96.

Belâzürî, *Ensâb*, I, 85, 96.

Hz. Peygamber’in (s.a.s) risâleti öncesi ve sonrası hayatı hakkındaki olağan üstü hadiselerle ilgili rivayet, bilgi ve değerlendirmeler için bk. Sâbûnî, Nureddin Ahmed b. Mahmûd, *Matüridiyye Akaidi,* s. 109-127; Filibeli Ahmed Hilmi, *İslâm Tarihi,* s. 145-148; Ahatlı, Erdinç, *Peygamberlik ve Hz. Peygamber’in Peygamberliği,* s. 66-151; Arpaguş, Hatice Kelpetin, *Osmanlı Halkının Geleneksel İslâm Anlayışı ve Kaynakları,* s. 174, 185-216; Yıldırım, Enbiya, *Hadis Problemleri,* s. 127-128, 198-199; Sarmış, İbrahim, *Hz. Muhammed’i Doğru Anlamak,* I, 3-4, 81; Uyar, Gülgün, *Hz. Muhammed’in Risâlet Öncesi Hayatına Dair Bazı Rivayet Farklılıklarının Tespiti,* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), MÜSBE, İstanbul 1993; Hatiboğlu, M. Said, “Hz. Peygamber’i Yanlış Yorumlama Tezahürleri”, *İslâmî Araştırmalar,* sy. 2, Ankara 1986, s. 5-12; Önkal, Ahmet, “İslâm Tarihçiliği’nde Tarafsızlık Problemi”, *İslâmî Araştırmalar* c. VI, sy. 3, Ankara 1992, s. 189-197; Erul, Bünyamin, “Hz. Peygamber’in Risâlet Öncesi Hayatına Farklı Bir Yaklaşım”, s. 33-67.

Belâzürî, *Ensâb*, I, 94.

Buna karşılık bazı âyetler Kur’ân’ın indirilmesinden önce Hz. Peyamber’in (s.a.s) vahiy ile ilgili bilgisinin olmadığı ortaya koyar:). “…Allah sana kitabı (Kur’ân’ı) ve hikmeti indirmiş ve sana bilmediğin şeyleri öğretmiştir. Allah’ın sana lütfu çok büyüktür”. Allah sana kitabı (Kur’ân’ı) ve hikmeti indirmiş ve sana bilmediğin şeyleri öğretmiştir. Allah’ın sana lütfu çok büyüktür”.(Nisâ, 4/113). “Sana bu Kur’ân’ı vahyetmekle kıssaların en güzelini anlatıyoruz. Hâlbuki daha önce sen bunlardan habersiz idin”. (Yûsuf, 12/3).

Hz. Peygamber’i (s.a.s) aşırı yüceltme faaliyetleri ve sebepleri hakkında geniş bilgi ve değerlendirmeler için bk. İslamoğlu, Mustafa, *Üç Muhammed,* s. 67-84.

Tasavvuf çevrelerinde Hz. Peygamber'in (s.a.s) bizzat Allah'ın nurundan yaratıldığı şeklinde bir nazariye geliştirilmiştir. Buna göre Allah, Hz. Muhammed'i (s.a.s) kendi nurundan yarattı. Daha sonra onun nurundan Âdem'i yarattı. Hallâc-ı Mansûr bu nazariyeyi şu şekilde açıklamaktadır: Nübüvvet nuru yalnız onun nurundan çıkmıştır. Nurların aydınlığı bile onun nurundandır… vücudu yokluktan, adı kalemden önce. Zira bütün ümmetlerden evvel idi. O ölmez, hep yaşar. Olduğu gibi durur sürekli olarak. O her şeyden, hatta kâinattan da önce meşhurdu. O hep var olacaktır. O renklerden önce alınıyordu, cevherden önce dillerdeydi. O, önceden önceydi, yine sonradan sonra kalacaktır. (bk. Doğrul, Ömer Rıza, *İslamiyetin Geliştirdiği Tasavvuf,* İstanbul 1984, s. 85-86. Hz. Muhammed'in Allah'ın nurundan yaratıldığı konusunda sufilerin görüşleri ve değerlendirmeler için bk. Yıldırım, Ahmet, "Hadislerde Yaratılış Problemi", *IV. Kutlu Doğum Sempozyumu (Tebliğler),* 19-20 Nisan 2001, Isparta 2002, s. 199-207.

İbn İshâk, *Sîre,* s. 53-55; İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 191-195; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 120-121; Belâzürî, *Ensâb*, I, 85, 96-97; Taberî, *Tarih,* II, 277-279.

İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 195-198.

İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 128.

Bu hususta değerlendirmeler için bk. Güner, Osman, *Rasûlüllah'ın Ehl-i Kitap'a Münasebetleri,* Ankara 1997, s. 87-95; Erul, Bünyamin, "Hz. Peygamber'in Risâlet Öncesi Hayatı", s. 45-49; bk. Fayda, Mustafa "Bahîra", *DİA*, IV, 486-487. Bahîra hadisesi üzerine batılı araştırmacıların büyük bir kısmı art niyetli fikirler ileri sürerlerken, buna karşılık Gottheil ise bunun İslâm dinine düşman olan Hıristiyanlar tarafından uydurulmuş olduğunu ifade eder. (bk. Gottheil, R.J.H., *Bir Hıristiyan Bahira Efsanesi,* (çev. Fatımatüz Zehra Kamacı), İstanbul 2008.

İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 199; İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 130.

İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 141-142; İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 128-129; İbn Habîb, *Kitabu'l-Münemmak,* s. 186-191.

Hz. Peygamber'in ticarî faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bk. Hamidullah, Muhammed, "Hz. Peygamber'in İslâm Öncesi Seyahatleri", (çev. Abdullah Aydınlı), *EAÜİFD,* sy. IV, Ankara 1980, s.

327-342; Yeniçeri, Celal, *Hz. Muhammed ve Yaşadığı Hayat,* İstanbul 2002, s. 179-192.

İbn Habîb, *Kitabu'l-Münemmak,* s. 160-185; Belâzürî, *Ensâb*, I, 100-103. Bu konuda bk. Algül, Hüseyin, "Ficâr"*, DİA*, XIII, 52-53.

Hilfü'l-Fudûl, ıstılahta hilf kelimesi anlaşma taraf manalarına gelir. (bk. İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab,* IX, 92; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, VI, 95). Fudûl hakkında ise tarih kitaplarında şöyle bir rivayet aktarılmaktadır: Geçmiş zamanlarda Cürhüm kabilesinden Fadl b. Fedâle, Fadl b. Vedaa, Fadl (Fudayl) b. Hâris isimli kişiler bir araya gelerek zalime karşı mazluma yardım etmek, zayıfın hakkını güçlüden almak, garibi korumak amacıyla anlaşma yapmışlardı. Kureyşliler, mahiyet itibariyle buna çok benzeyen bu teşebbüslerine aynı adı vermişlerdir. (bk. İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 140; İbn Habîb, *Kitabu'l-Münemmak,* s. 52-59).

İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 178-179, 189; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 119-120, VIII, 222.

Müslim, *Îmân* 302; İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 176.

Buhârî, *Salât* 1, *Hac* 76, *Enbiyâ* 5; Müslim, *Îmân* 260.

İnşirah, 94/1.

İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 86.

İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 95-97; Taberî, *Tarih,* II, 243.

Tirmizî, *Tefsiru Sûreti 94.*

Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili,* I-X, İstanbul ts. IX, 289-295. Bu konuda bk. Ahatlı, Erdinç, *Peygamberlik ve Hz. Peygamber'in Peygamberliği,* s. 118-137; Erul, Bünyamin, "Hz. Peygamber'in Risâlet Öncesi Hayatına Farklı Bir Yaklaşım", s. 38-44.

İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 166-167; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 98-99; İbn Habîb, *Kitabu'l-Münemmak,* s. 239; Belâzürî, *Ensâb*, I, 81.

İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 171-177; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 112; Belâzürî, *Ensâb*, I, 93.

Buhârî, *Bedü'l-Halk* 6*, Ehâdîsü'l-Enbiyâ* 5.

[217]

Hz. Peygamber'in (s.a.s) hayatını anlatan eserler incelendiğinde genel olarak en fazla abartılı anlatımlar ve mucize türlü rivayetlerin peygamberlikten önceki döneme ait olduğu görülür. Bu konuda rivayet çokluğunda ikinci sırayı Mekke dönemi alır. Medine dönemi ise son sıradadır. Bu durum şöyle bir akıl yürütmeyi gerektirir:

Müslümanlar tarafından her anı en fazla gözlemlenen ve kaydedilen Medine döneminde bu tür anlatımların azalması, en az bilinen peygamberlik öncesinde ise zirveye çıkması, bu tür rivayetlerin sonraki dönemlerde boşluk doldurmaya yönelik uydurulduğuna işaret eder. (Azimli, Mehmet, "Olağanüstü Anlatımlar Arasında Hz. Peygamber'i Anlamak", s. 59.

Bu konuda bk. Kutlu, Sönmez, "Hz. Peygamber'i Anlamada Tarihsel Muhammed İle Menkıbevî Muhammed'i Birbirinden Ayırmanın Önemi", *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu Bildiriler Kitabı,* Çorum 2007, s. 33-45.

Meryem, 19/5-33.

Buhârî'nin rivayetine göre bir Müslüman ile Yahûdî arasında peygamberlerinin üstünlüklerini ispat sadedinde münakaşa gerçekleşmiş, hatta Müslüman tartıştığı Yahûdîye bir tokat vurmuştu. Bunun üzerine Yahûdî Allah Rasûlü'ne (s.a.s) gelerek şikâyetçi oldu. Gelişmeden oldukça rahatsız olan Hz. Peygamber'e (s.a.s) şöyle buyurmuştur: "Beni Mûsâ'ya üstün tutmayınız. İnsanlar Kıyamet günü bayılacaklar, ben de onlarla birlikte bayılacağım. Ayıldığımda Mûsâ'yı arşı sımsıkı tutunmuş olarak göreceğim. Bilmiyorum o da bayılıp benden önce mi ayılacak, yoksa Allah onu bunda istisna mı tutacak". (bk.Buhârî, *Husûmât* 1, *Rikâk* 43).

Buhârî, *Libâs* 19.

Buhârî, *Ehâdîsü'l-Enbiyâ* 31, 35.

Buhârî, *Ehâdîsü'l-Enbiyâ* 48, 50, *Dârimî, Rikâk 68."* .

Buhârî, *Menâkıb* 26*,* 36.

İslamoğlu, Mustafa, *Üç Muhammed,* İstanbul 2004, s. 66-67, 101-104. Ayrıca bk.Vatandaş, Celaleddin, İnsanlığın Model İhtiyacı ve Hz. Peygamber'in Örnekliği Üzerine, *Câhiliyye Toplumundan Günümüze Hz. Muhammed Sempozyum Bildiri Kitabı,* Ankara 2007, s. 294-313.
[274]

Taberî, *Tarih,* II, 166, 168.

Özdemir, Mehmet, "Peygamberlik Öncesinde Bir İnsan Olarak Muhammed b. Abdillah", *Câhiliyye Toplumundan Günümüze Hz. Muhammed Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ankara 2007, s. 133.
[283]
[255]
[236]

[265]

Belâzürî, *Ensâb*, I, 134. Ayrıca bk. Yazır, Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili,* VII, 51.

Ankebût, 29/48.

İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 157.

Zuhruf, 43/31.

Hz. Peygamber'in (s.a.s) Emin oluşuyla ilgili bk. Kapar, M. Ali, "Hz. Peygamber'in Güvenilirliği", *İSTEM,* Yıl:1, sy.1, Konya 2003, s. 41-50. Ayrıca bk. Algül, Hüseyin, "Emin"*, DİA*, XI, 111.

Hz. Peygamber'in risâletine kadar Mekke'deki hayatı ile ilgili değerlendirmeler için bk. Mevdûdî, Ebu'l-Alâ, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber,* (çev. N. Ahmed Asrar), I-II, Ankara 1984, II, 65-101; Sarıçam, İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı,* s. 73-81; Mevlânâ, Şiblî Numânî, *Son Peygamber Hz. Muhammed,* (çev. Yusuf Karaca), İstanbul 2002, s. 125-141; Avcı, Casim, *Muhammedü'l-Emin*, İstanbul 2008, s. 69-133.

İbnü'l-Cevzî, Rasûlüllah'ın (s.a.s) çocukluğu esnasında akrabası tarafından putlara mahsus bir bayrama götürülmek istendiğini, ancak onun putlara yaklaşmayıp ayıpladığını ve onlara buğzettiğini bildirmektedir. İbnü'l-Cevzî, *el-Vefâ bi Ahbâri'l-Mustafâ,* Mısır 1966, I, 138.

İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 210; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 156; Belâzürî, *Ensâb*, I, 99.

[226]

[264]

[245]

[254]

[228]

[275]

[246]

[272]

[263]

[237]

[266]

[234]

[219]

[281]

[258]
[215]
[225]
[282]
[233]
[242]
[218]
[224]
[267]
[276]
[273]
[250]
[227]

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. MUHAMMED'İN (S.A.S) PEYGAMBERLİĞİ

I. VAHYİN BAŞLANGICI VE İLK MÜSLÜMANLAR

Hz. Peygamber'in (s.a.s) Mekke'de risalet görevini üstlenmesi faaliyetine geçmeden önce tebliğin merkezi olarak niçin Arap Yarımadası'nın, özellikle de Mekke'nin, vahyin tecelligâhı olarak da niçin Hz. Muhammed'in (s.a.s) seçildiği hususunda bir takım değerlendirmeler yapmak mümkündür. Bu seçimin Allah tarafından yapıldığı ve rasûlün de onun tarafından seçilip gönderildiği hususu açıktır. Ancak bu gerçek, araştırmacıların konuyu anlama ve izah etmeye dönük çaba göstermesine de engel teşkil etmez. Bu tür bir girişimi esas olarak risâletin mekânı ve muhatabı konusunda ilahi muradı anlama çabası olarak değerlendirmek mümkündür.

Arabistan, İslâm'ın zuhuru arefesinde üç kıtadan her birinin siyasal ve ekonomik çıkarlarının bulunduğu tek ülke idi. Nitekim Bizanslılar Arap Yarımadası'nın kuzeyini kontrol altında tutuyorlardı. Sâsânî İmparatorluğu ise doğu ve kuzeydoğudaki Umân, Bahreyn ile Arapların yaşadığı Irak bölgelerinde himâye yönetimlerine sahipti. Nihayet Arabistan'da Afrika kıtasını temsilen bulunan Habeş Krallığı ise Yemen'le doğrudan ilgiliydi. Bununla birlikte Yarımada'nın merkezinde yer alan Hicaz bölgesinin hiçbir din yayıcısı veya istilâcı dış kuvvetle karşılaşmamış olması bu bölgenin en önemli hususiyetlerinden biridir. Zira birkaç kıyı bölgesi dışında Mekke de dahil olmak üzere Arabistan'ın büyük bir kısmı sürekli olarak bağımsız kalmıştır. Son olarak Hz. Peygamber'in (s.a.s) doğduğu yıl Ebrehe komutasında Habeşistan'dan gelen "fil halkı"nın (Ashab-ı Fil) büyük akını, Mekke önlerinde bozguna uğramıştır.

Tebliğe merkez olarak Arabistan içinde niçin Mekke'nin seçilmiş olduğu hususu üzerinde de durmak gerekir. Her şeyden önce Mekke "eski" kıtalar arasındaki merkezî konuma sahipti. Dolayısıyla tebliğ hareketine karargâh olarak bu beldenin seçilmesinden daha tabiî bir şey olamaz. Her türlü ziraat imkânından yoksun bir belde olan Mekke, bununla birlikte çölün ortasında yağmacıların ve ihtiras sahibi fatihlerin açgözlülüklerinden korunma avantajı elde etmiştir. Tek geçim kaynağı olan ticaret ve kervanlar, güvenliği sebebiyle buraya bir kısım zenginlikleri çekebilmiştir. Mekke'nin bu avantajlı durum daha sonra Kur'ân'da hatırlatılmıştır:

“Kureyş’in imzaladığı anlaşmalar nedeniyle, evet onların anlaşmaları nedeniyle kışın ve yazın yaptıkları yolculuklar onlara kolaylaştırılmıştır. Öyleyse onlar, kendilerini açlıktan kurtarıp beslemiş olan ve her türlü korkudan emin kılan şu Ev’in (Kâbe’nin) Sahibi’ne Allah’a) kulluk etsinler!”.[284]

Allahu Tealâ’nın risalet için Hz. Muhammed’i (s.a.s) seçmiş olması da incelemeye değer bir husustur. İslâm’ın ortaya çıkışından önce Mekke şehri, orada oturan Kureyş kabilesi tarafından yönetiliyordu. Şehir-Devlet’te ileri gelen on aileden oluşan bir yönetici grup egemendi. Bu aileler arasında en çok göze çarpan iki rakip kabileden Ümeyyeoğulları askerî, Hâşimoğulları ise daha ziyade dinî görevleri üstlenmişlerdi. Hz. Muhammed (s.a.s) bu soylardan Hâşimoğulları’na mensuptu. Hz. Muhammed’in (s.a.s) dedesi Abdülmuttalib Mekke’yi idare eden heyetin bir üyesiydi. Onun aralarında, babası Abdülmuttalib’den önce vefat eden Abdullah’ın da bulunduğu on oğlu olmuştu. Hz. Muhammed (s.a.s) kendi babasının vefatından birkaç hafta sonra dünyaya gelmişti. Bu koşullarda onun, doğduğu şehirde herhangi bir makam ya da rütbe edinme imkânı bulunmuyordu. Üstelik kendisini koruyup gözeten büyüklerini peş peşe kaybetmişti: Babasını göremeyen yetim, annesinin vefatından sonra yaşlı dedesinin yanında kaldı. Onun da vefat etmesi üzerine henüz sekiz yaşında iken amcası Ebû Tâlib’in evine yerleşti. Dokuz yaşında iken Şam bölgesine ticarî amaçlı bir seyahat için amcasına refakat etti. Bütün bu ticarî seyahatler kendisine Bizans’ın, İran’ın, Yemen’in ve Habeşistan’ın idarî ve ticarî kanun ve âdetlerini öğrenme fırsatı verdi. Olgunluk çağında yani kırk yaşına geldiğinde hayatı tanıma hususunda oldukça deneyim kazanmış olan bu seçkin insan, Allah’ın verdiği emirle mensup olduğu topluluğu ıslah için görev üstlendi.[285]

Hz. Muhammed (s.a.s) peygamberlik vazifesini almasının birkaç yıl öncesinden itibaren özellikle yılın Ramazan aylarında Hira dağındaki bir mağarada münzevî bir hayat sürmeye başlamıştı. Belâzürî , Hira’da gerçekleştirilen ve toplumdan ayrılma anlamında “tehannüs ” adı verilen bu inzivâ geleneğini Mekke ‘de ilk başlatan kişinin Hz. Peygamber’in (s.a.s) dedesi Abdülmuttalib olduğunu, onun ilerleyen ömründe Ramazan ayı boyunca bu hayatı yaşadığını, bu süre içinde de Kâbe ’yi tavaf etmeyi ve fakirlere ikramı artırdığını zikreder.

Mezkür uygulama ondan sonra başka Mekkeliler tarafından da tekrarlanmıştır.[286]

Hz. Peygamber (s.a.s) Hira 'da yaşadığı tefekkür sürecinde kendisinde bir takım olağanüstü haller gözlemlemeye başladı. Bunların ilki sadık rüyalardır.[287] Ayrıca tek başına Mekke vadilerinde dolaşırken birden "Allah'ın selamı üzerine olsun ey Allah'ın Rasûlü" nidalarını duyuyor, fakat sesin geldiği yere baktığında hiç kimseyi göremiyordu. [288]

Hz. Muhammed (s.a.s) 40 yaşına ulaştığında Hira 'da bulunduğu 610 yılı Ramazan ayının 27. gecesinde, vahiy meleği Cebrail (as) gelerek kendisine Allah'ın "oku" emrini ulaştırdı. Bu talebe "ben okuma bilmem" cevabını verdi. Diyalog birkaç kez tekrarlandıktan sonra Cebrail kendisine Alâk sûresinin ilk beş âyetini okumaya başladı:

"Oku, yaratan Rabbinin adıyla. O, insanı bir kan pıhtısından yarattı. Oku, Rabbin sonsuz kerem sahibidir. O Rabb ki, yazmayı öğretti. İnsana bilmediğini de o öğretti".[289]

Rasûl-i Ekrem (s.a.s) yaşadığı hadise üzerine heyecan ve korkuyla Hira 'yı terk edip evine döndü. Eşi Hz. Hatice 'den (ra) üstünün örtülmesini istedi. Bir süre sakinleştikten sonra yerinden doğrulup başından geçenleri anlattı. Hz. Hatice bunların kötü bir şey olamayacağını, zira onun akrabayı gözeten, ihtiyaç sahiplerine yardım eden ve misafirlere ikramda bulunan bir kişi olduğunu söyleyerek kendisini teselli etti. Ardından da amcasının oğlu Varaka b. Nevfel 'e birlikte gidip olanları bir de ona anlatmasını istedi. Varaka, Mekke 'de Tevrat ve İncil 'i okumuş, geçmişe ait bilgilerden haberdar bir kişi olarak tanınıyordu. Allah Rasûlü'nü (s.a.s) dinledikten sonra kendisine gelenin bütün peygamberlere ilahî emirleri ulaştıran vahiy meleği Cebrail olduğunu söyleyerek onun peygamberliğini müjdeledi.[290]

Hz. Muhammed (s.a.s) ilk vahyi almasının ardından Cebrail ile karşılaşmak arzusuyla yeniden Hira 'ya döndü. Fakat beklediği elçi bir türlü gelmiyordu. Son derece müteessir olarak Rabb'inin kendisini terk ettiği zannına kapılmaya başladı. Siyer kaynaklarında "Fetretü'l-vahy" olarak bilinen, ancak risâlete hazırlayıcı bir işlev gören bu dönemin ne kadar devam ettiği hususunda birkaç aydan başlayıp üç

yıla kadar uzanan farklı süreler verilir. Nihayet belli bir zaman sonra Cebrail tekrar geldi. Bu defa getirdiği Duhâ sûresiyle birlikte Allah'ın elçisini unutmadığını gösterdi:

"Kuşluk vaktine andolsun. Karanlığı çöktüğü vakit geceye andolsun ki Rabbin seni terk etmedi, sana darılmadı da. Muhakkak ki âhiret senin için dünyadan daha hayırlıdır. Şüphesiz, Rabbin sana verecek ve sen de hoşnut olacaksın. Seni yetim bulup da barındırmadı mı? Seni yolunu kaybetmiş olarak bulup da yola iletmedi mi? Seni ihtiyaç içinde bulup da zengin etmedi mi? Öyleyse sakın yetimi ezme! Sakın isteyeni azarlama! Rabbinin nimetine gelince; işte onu anlat".[291]

Allah Rasûlü (s.a.s) ikinci sefer de vahyin ağırlığı altında heyecana kapılarak tekrar evine kapandı. Kısa süre sonra da nâzil olan âyetler ona ilk vazifesini hatırlatır mahiyettedir:

"Ey elbisesine bürünen peygamber, kalk ve sana iman etmeyenleri Allah'ın azabı ile korkut. Rabbini yücelt, elbiseni temiz tut, azaba sebep olan şeyleri terkte sebat et".[292]

Mezkür emir artık ilâhî tebliğin insanlara ulaştırılma zamanının geldiğine işaret eder. Hz. Peygamber (s.a.s) de bunun hemen ardından başta eşi Hz. Hatice (ra) olmak üzere ailesini risâletini tasdik etmeye çağırdı.[293] Gizli bir şekilde devam eden bu davetin yaklaşık üç-dört yıl sürdüğü rivayet edilir. Bu sürecin başlangıcında Hz. Peygamber'in (s.a.s) eşi Hz. Hatice'nin ardından kızları Zeyneb , Rukıyye ve Ümmü Gülsüm müslüman oldular. Daha sonra Rasûl-i Ekrem'in (s.a.s) bakım ve terbiyesini üstlendiği amcasının oğlu Hz. Ali kendilerine katıldı. Hz. Peygamber (s.a.s) risâletinden önce çocuklarını geçindirmekte aciz kalan amcası Ebû Tâlib 'den Hz. Ali'yi istemiş, sonra da onu kendi ailesine dâhil etmişti.[294] Belâzürî 'nin aktardığı bir rivayete göre Hz. Ali, Allah Rasûlü (s.a.s) ile eşi Hz. Hatice'yi (ra) namaz kılarken görmüş, bunun mahiyetini öğrenmek isteyince Rasûlüllah (s.a.s) risâleti hakkında kendisine bilgi vermiş ve davette bulunmuştur. Bu hususta babasıyla istişare etmesi gerektiğini bildiren Hz. Ali, ertesi günü babasına sormaya gerek duymadan İslâm'ı kabul ettiğini bildirmiştir.[295] Diğer yandan Ebû Tâlib bir gün yeğeni ile oğlunun namaz kıldıklarına şahit olduğunda kendilerine ne yaptıklarını sormuş, Hz. Peygamber (s.a.s) onu da haberdar etmiş ve onu iman etmeye çağırmışsa da Ebû Tâlib

atalarının dininden ayrılamayacağını söyleyerek davete icabet etmemiş, bununla birlikte oğluna engel de olmamıştır.[296]

Hz. Peygamber'in (s.a.s) ailesi içinde Hz. Ali 'den sonra Zeyd b. Hârise Müslüman oldu. Zeyd , Kelb b. Vebre kabilesine mensup olup küçük yaşta esir edilerek Şam 'dan Mekke 'ye getirilmişti. Hakîm b. Hizâm b. Hüveylid, halası Hz. Hatice 'ye bu kölelerden birini hediye etmek istemişti. O da gelenler arasında Zeyd'i tercih etmiş, ardından da onu Hz. Peygamber'in (s.a.s) hizmetine vermişti. Hz. Peygamber (s.a.s) Zeyd'i kölelikten kurtarıp evlat edinmişti. Babası Hârise daha sonra Mekke'ye gelip oğlunu bulmuş, fidyesini ödemek suretiyle onu Hz. Peygamber'den (s.a.s) geri istemişti. Allah Rasûlü (s.a.s) evlatlığını babasıyla gitme veya kendi yanında kalma konusunda muhayyer bırakınca Zeyd Mekke'yi kendi yurduna tercih etmiştir.[297]

Mekke 'de Rasûlüllah'ın (s.a.s) davetine ailesi dışından olumlu cevap veren ilk kişi kendisinin en yakın dostu Teym kabilesine mensup Ebû Bekir'dir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) kendisini tasdik etmeye çağırdığı her kişide bir tereddüt gözlemlediğini, bu konuda kesin kararlı davranan tek kişinin Ebû Bekir olduğunu ifade etmiştir.[298] Hz. Ebû Bekir İslâm'a dâhil olduktan sonra Kureyş içindeki nüfuzunu ve servetini Rasûlüllah'ın (s.a.s) daveti yolunda kullanmıştır. Nitekim onun da desteğiyle Osman b. Affân , Zübeyr b. el-Avvâm , Abdurrahmân b. Avf , Talha b. Ubeydullah ve Sa'd b. Ebû Vakkâs gibi Kureyş gençleri tebliğin gizli gerçekleştirildiği üç yıllık dönemin ilk müminleri olmuşlardır.[299] Adı geçenleri daha sonra Osman b. Maz'ûn , Saîd b. Zeyd , Ayyâş b. Ebû Rebîa , Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh , Erkâm b. Ebu'l-Erkâm , Ebû Seleme , Cafer b. Ebû Tâlib ve Ubeyde b. Hâris gibi şahıslar takip etmiştir.[300]

Tebliğin başlangıç aşamasında sadece Kureşliler değil, diğer kabilelerden de İslâm ile şereflenenler oldu. Bunların başında Ğıfâr kabilesinden Ebû Zerr gelir. Onun soyu Ğıfârîler şehirlerarası yollarda yaptıkları saldırılarla ve Kâbe'ye hac için gelenlere saygı göstermeyip onların mallarını yağmalamalarıyla şöhret kazanmıştı. Ebû Zerr de akrabalarının yaşantısını paylaşmakla birlikte, yapılanlardan son derece rahatsız oluyordu. Allah'ın haram aylarında bazı ilkelerin çiğnenmesi ile ilgili bazı olaylar ve bilhassa Ğıfârîlerin arazisinden geçerek hacca gitmekte olan kafilelere yapılanlar onu

pişmanlığa yöneltmiş, bu sebeple yaşlı annesi ve küçük erkek kardeşini de yanına alarak annesinin akrabalarına sığınmıştır. Ebû Zerr bir süre sonra buradan da ayrılıp Mekke'ye yakın bir köye yerleşti. Bir gün bulunduğu köyden geçen bir yolcudan, kutsal şehir Mekke'de birisinin putperestliğe karşı dinî bir hareket başlattığını öğrendi. Bu hususta daha fazla bilgi toplaması için hemen kardeşini Mekke'ye gönderdi. Geri döndüğünde kardeşi kendisine şunları anlattı: "Orada bir kişi var. Tek bir Allah'a ibadet ediyor, iyilik yapmayı emrediyor; ayrıca kendisinin Allah'ın elçisi olduğunu söylüyor. Mekkeliler kendisini bir şair ya da gizli şeyleri bilen bir kâhin olmakla suçluyorlar". Ebû Zerr bu bilgileri aldıktan sonra doğruca Mekke'ye yöneldi. Ama buluşmak istediği şahsın yerini kimseye soramadı. Bir süre Mekke'de kalarak gece gündüz demeden kendisiyle görüşmeye geldiği insanı Kâbe'nin avlusunda beklemeye devam etti. Hz. Ebû Bekir, Ebû Zerr'i misafiri olarak evine götürerek kendisine yemek ikram etti. Ertesi gün Hz. Ali onu alıp Rasûlüllah'ın (s.a.s) yanına götürdü. Müslüman olduktan sonra Kâbe'de müşriklerin duyacağı bir şekilde kelime-i şehâdet getireceğine ahdetti. Onu duyan müşrikler hep birden saldırıya geçerek kendisini feci bir şekilde dövdüler. Hadiseye şahit olan Hz. Peygamber'in (s.a.s) amcası Abbâs saldırganları engelleyerek Mekke-Şam ticaret yolunun Benî Ğıfâr'ın kabilesinin kontrol ettiği bölgeden geçtiğini, şayet ona bir zarar verirlerse, ticaretlerinin engellenme ihtimalinin bulunduğunu söyleyince Ebû Zerr'i serbest bıraktılar. Ancak ertesi günü yine herkesin duyacağı şekilde Müslümanlığını açıklayınca tekrar müşriklerin saldırısına maruz kaldı. Mekke'de yabancı olduğu için Ebû Zerr'in kalması sakıncalıydı. Zira burada yaşayan bir aile ile "emân" anlaşması yapmadan uzun süreli olarak kalması mümkün değildi. Bu sebeple Rasûlüllah (s.a.s) ona kendi kabilesine geri dönerek İslâm'ı orada yaymasını tavsiye etti.[301]

Ebû Zerr hadisesinde de görüldüğü gibi tebliğin başlangıç döneminde Rasûl-i Ekrem (s.a.s) Kâbe 'de ferdî olarak tavaf yapmak ve namaz kılmakla birlikte Müslümanlarla toplantılarını ancak gizli olarak gerçekleştiriyordu. Bir araya geldiklerinde ashâbıyla birlikte namaz kılıyor, nâzil olan Kur'ân âyetlerini tebliğ ediyor, ayrıca onların imanlarını kuvvetlendirici konuşmalar yapıyordu. Müslümanların bu amaçla toplandıkları ortak mekân ise ashâbdan Erkâm b. Ebu'l-

Erkâm 'ın Safâ tepesi eteklerindeki eviydi. Öyle ki burası Müslümanlar için buluşma merkezi olma özelliğini nübüvvetin altıncı yılında gerçekleşen Hz. Ömer 'in İslâm'a girişine kadar devam ettirmiştir.[302]

Tebliğin ilk süreci "ferdî girişimler dönemi" olarak adlandırılabilir. Allah Rasûlü'nün (s.a.s) irtibat kurduğu şahıslar genellikle davetini kabul edeceğini kestirdiği kişilerden oluşmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s) bu tahmininde de başarılı olmuş, kendisine ulaştıklarının hemen tamamı davete olumlu cevap vermiştir.

Risâletin dördüncü yılında "Ey Muhammed sana emredileni açıkça ortaya koy, puta tapanlara aldırma"[303] ve "Önce en yakın akrabanı uyar, sana tabi olan müminleri kanatların altına al. Sana karşı gelirlerse, yaptıklarınızdan uzağım de"[304] âyetlerinin nâzil olmasıyla birlikte açık davet süreci başlamış oldu.[305] Zikri geçen âyetlerden ilki gizli davet döneminin bittiğini gösterirken ikincisi ise açık davete kimlerle başlaması gerektiğine işaret ediyordu. Hz. Peygamber (s.a.s) bunun üzerine önce yakın akrabası olan Abdulmuttalib-oğulları'nı, ardından daha geniş kabile grubunu teşkil eden Hâşimoğulları'nı İslâm'a çağırmaya karar verdi. Onun alenî davete yakın akrabasından başlaması, Mekke sosyal şartları içinde tabiî bir durumdu. Zira bu toplumda kabilecilik hâkimdi, dolayısıyla herhangi bir işe girişmeden önce bir kabile mensubunun mutlaka kendi soyunun desteğini alması gerekiyordu. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) bunu temin amacıyla önce amcalarını dinine davet etmeye karar verdi. Ancak Ebû Leheb daha toplantının başında onu kabilesine kötülük getirmekle suçlayarak konuşmasına engel oldu. Allah Rasûlü (s.a.s) birkaç gün sonra yeni bir toplantı daha düzenlemek suretiyle yakınlarını tekrar Allah'ın birliğine inanmaya, kendisinin peygamber olduğunu tasdik etmeye ve risâlet görevi esnasında kendisine destek olmaya çağırdı. Konuşmayı dinleyen Ebû Tâlib Hz. Peygamber'in (s.a.s) sözlerini güzel ve doğru bulduğunu, dolayısıyla kendisini koruyup destekleyeceğini, ancak atalarının dininden ayrılmayı da düşünmediğini tekrarladı. Ebû Leheb ise yine saldırgan bir tutum takınarak akrabalarından ona engel olmaları gerektiğini, aksi takdirde soylarının zillete düşeceğini ileri sürdü. Netice olarak bu görüşmelerde de Rasûlüllah'ın (s.a.s) amcalarından hiç biri Müslüman olmadı. Ancak bu olumsuzluğa

rağmen kendisine en yakın amcası Ebû Tâlib, Allah Rasûlü'ne (s.a.s) himaye vadinde bulundu ki, bu destek onun daha sonra Mekke'de gerçekleştireceği tebliğ faaliyetleri için büyük bir imkân olmuştur. [306]

Rasûl-i Ekrem'in (s.a.s) akrabasından sonraki yeni muhatapları kendi kabilesi dışındaki Mekkeliler oldu. Bu amaçla şehir ileri gelenlerini bir gün Safâ Tepesi'ne toplayarak peygamberliğini tebliğ etmeye karar verdi. Onlara "Ey Kureyşliler ! Size şu dağın arkasında bir düşman birliği var desem inanır mısınız?" diye sordu. Muhatapları "evet, zira senin hiç yalan söylediğine şahit olmadık" cevabını verdiler. Bunun üzerine kendilerine "öyleyse ben büyük bir azaba uğrayacağınızı size haber veriyorum. Allah bana en yakın akrabamı uyarmamı emretti. Allah'tan başka ilâh yoktur demediğiniz sürece size ne bu dünyada ne de âhirette bir faydam dokunur" uyarısını yaptı. Bu toplantıda da hazır bulunan amcası Ebû Leheb onun Mekkeliler le görüşmesine tekrar engel olmaya çalışarak kendisine "elin kurusun" sözleriyle beddua etmiştir. Bunun üzerine Leheb sûresi (111/1-5) nâzil olmuştur.[307]

Hz. Peygamber (s.a.s) risâletini bütün Kureyş 'e duyurduktan sonra ikinci adım olarak Mekke dışından gelen kabile mensuplarıyla görüşmeler yapmaya karar verdi. Diğer taraftan Mekke dâhilindeki bütün gelişmeler hac mevsimi sırasında şehre gelip gidenler tarafından diğer kabilelere de ulaştırılıyordu. Bu sebepledir ki onun Mekke haricinde de müminleri vardı. Allah Rasûlü (s.a.s) sadece şehre gelenlerle yetinmeyip daha fazla kişiye ulaşabilmek adına özellikle şehre yakın bölgelerde kurulan Ukâz , Mecenne ve Zülmecâz panayırlarını ziyaret etmeye başladı. Onun tebliğ faaliyetleri kesintisiz bir şekilde hicrete kadar devam etti.[308]

Hz. Peygamber (s.a.s) tebliğ görevini üstlenmesinden itibaren kadın-erkek, genç-ihtiyar, zengin-fakir, hür-köle ayrımı yapmadan toplumun tüm katmanlarını İslâm'a davet etti. Bunun sonucu olarak şehirde yaşayan hemen her kesiminden insanlar davete katıldılar. İslâm'a girenlerin en bariz ortak özellikleri, genelde otuzlu yaşlardaki gençlerden meydana gelmiş olmalarıdır. Bunlar arasında Hâlid b. Saîd , Mus'ab b. Umeyr , Ebû Huzeyfe b. Utbe b. Rebîa , Sa'd b. Ebû Vakkâs gibi Kureyş 'in önemli sülalelerine mensup zengin aile çocukları bulunduğu gibi, şahsî servetiyle Mekke zenginleri arasında sayılabilecek Hz. Ebû Bekir , Hz. Osman , Hz. Zübeyr ile Hz. Talhâ

benzeri şahıslar da vardı. Adı geçen Kureyş mensuplarının yanında bu kabilelere sığınmış olan Abdullah b. Cahş gibi anlaşmalılar, Bilâl-i Habeşî , Habbâb b. Eret gibi köleler ile Yâsir ailesi gibi himayesiz yabancılar ilk Müslümanlar arasında yerlerini almışlardır. Ancak Mekke meclisinde kabilelerini temsil eden hiçbir Kureyş önderi -Hâşimoğulları 'nın lideri Ebû Tâlib de dâhil- İslâmî davete olumlu cevap vermemiştir. Burada zikri geçen şahıslardan yola çıkarak Hz. Peygamber'in (s.a.s) çağrısına ilk cevap verenlerin toplumun alt kesiminde yer alan korumasız fakir ve kölelerden teşekkül ettiği şeklindeki yaygın kanaatin yanlış olduğu açıkça ortaya çıkar. Zira İslâm dini ilk tebliğ edildiği andan itibaren cemiyetin hemen her tabakasından ilgi görmüş, neticede Kureyş'in bütün kabilelerinden az veya çok kişi Müslümanlığı seçmiştir.[309]

İslâm'a dâhil olan mezkür şahıslar Arap sosyal hayatının farklı statülerine mensup olmalarına rağmen onların ortak özellikleri putperestlikten ve câhiliyye âdetlerinden uzak kalmak, doğru ve güvenilir olmak gibi müsbet huy ve davranışlara sahip bulunmaktır. [310]

---

[284] Kureyş, 106/1-4.

[285] Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi,* I, 18-30.

[286] Buhârî, *Bedü'l-Vahy* 3; Belâzürî, *Ensâb*, I, 84, 105. Hz. Peygamber'in (s.a.s) benzer tecrübeleri hakkında bk. Buhârî, *Bedü'l-Vahy* 3; Tehannüs kavramı hakkında geniş bilgi ve değerlendirmeler için bk. Kister, M. J., "et-Tehannüs: Kelime Anlamı Üzerine Bir Araştırma", (çev. Ali Aksu), *Tasavvuf Dergisi,* y.2, sy.4, Eylül 200, s. 215-230.

[287] Buhârî, *Bedü'l-Vahy* 3.

[288] İbn İshâk, *Sîre*, s. 101; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 250.

[289] Alâk, 96/1-5.

[290] Buhârî, *Bedü'l-Vahy* 3; *Ehâdîsü'l-Enbiyâ* 21, *Tefsîru'l-Kur'ân* 96; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 252-254, 257; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 194-195; Belâzürî, *Ensâb*, I, 104-107.

[291] Duhâ, 93/1-11; Buhârî, *Bedü'l-Halk* 7, *Tefsîru'l-Kur'ân* 93; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 257-258; Belâzürî, *Ensâb*, I, 108-109.

[292] Müddessir, 74/1-5.

[293] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 259-262; Belâzürî, *Ensâb*, I, 111.

[294] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 262-263.
[295] Belâzürî, *Ensâb*, I, 112-113.
[296] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 263-264; Belâzürî, *Ensâb*, I, 113.
[297] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 264-265.
[298] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 269.
[299] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 267-269.
[300] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 269-280.
[301] Buhârî, *Menâkibü'l-Ensâr* 31, 32; Müslim, *Fedâilü's-Sahâbe* 132-133; İbn Sa'd, *et-Tabakât,* IV, 225; İbn Abdilberr, *el-İstîâb,* IV, 1653-1655.
[302] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 270.
[303] Hicr, 15/94.
[304] Şuarâ, 26/214-216.
[305] Buhârî, *Tefsîru'l-Kur'ân* 26.
[306] Buhârî, *Vesâya* 11; Belâzürî, *Ensâb,* I, 118-119.
[307] Buhârî, *Îmân* 384, *Tefsîru'l-Kur'ân* 111; Müslim, *Îmân* 350, 355.
[308] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 216.
[309] Kureyş içinde ayrı ayrı kabilelerden Müslüman olanların listeleri için bk. Watt, W. Montgomery, *Muhammed Mekke'de,* s. 177-189; Sarıçam, İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı,* s. 86.
[310] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 249-280; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 194-216; Belâzürî, *Ensâb*, I, 111-113.
[297]
[292]
[298]
[291]
[306]
[284]
[289]
[308]
[285]
[299]
[307]
[290]
[287]
[302]

[288]
Belâzürî, *Ensâb*, I, 112-113.
İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 263-264; Belâzürî, *Ensâb*, I, 113.
İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 262-263.
İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 267-269.
İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 269-280.
İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 264-265.
İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 269.
Hicr, 15/94.
Buhârî, *Menâkibü'l-Ensâr* 31, 32; Müslim, *Fedâilü's-Sahâbe* 132-133; İbn Sa'd, *et-Tabakât,* IV, 225; İbn Abdilberr, *el-İstîâb,* IV, 1653-1655.
İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 270.
Buhârî, *Vesâya* 11; Belâzürî, *Ensâb,* I, 118-119.
Buhârî, *Îmân* 384, *Tefsîru'l-Kur'ân* 111; Müslim, *Îmân* 350, 355.
Şuarâ, 26/214-216.
Buhârî, *Tefsîru'l-Kur'ân* 26.
İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 249-280; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 194-216; Belâzürî, *Ensâb*, I, 111-113.
İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 216.
Kureyş içinde ayrı ayrı kabilelerden Müslüman olanların listeleri için bk. Watt, W. Montgomery, *Muhammed Mekke'de,* s. 177-189; Sarıçam, İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı,* s. 86.
[286]
Kureyş, 106/1-4.
Buhârî, *Bedü'l-Vahy* 3.
İbn İshâk, *Sîre*, s. 101; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 250.
Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi,* I, 18-30.
Buhârî, *Bedü'l-Vahy* 3; Belâzürî, *Ensâb*, I, 84, 105. Hz. Peygamber'in (s.a.s) benzer tecrübeleri hakkında bk. Buhârî, *Bedü'l-Vahy* 3; Tehannüs kavramı hakkında geniş bilgi ve değerlendirmeler için bk. Kister, M. J., "et-Tehannüs: Kelime Anlamı Üzerine Bir Araştırma", (çev. Ali Aksu), *Tasavvuf Dergisi,* y.2, sy.4, Eylül 200, s. 215-230.
Duhâ, 93/1-11; Buhârî, *Bedü'l-Halk* 7, *Tefsîru'l-Kur'ân* 93; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 257-258; Belâzürî, *Ensâb*, I, 108-109.
Müddessir, 74/1-5.

Alâk, 96/1-5.

Buhârî, *Bedü'l-Vahy* 3; *Ehâdîsü'l-Enbiyâ* 21, *Tefsîru'l-Kur'ân* 96; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 252-254, 257; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 194-195; Belâzürî, *Ensâb*, I, 104-107.

İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 259-262; Belâzürî, *Ensâb*, I, 111.

[294]
[300]
[303]
[309]
[304]
[305]
[295]
[293]
[301]
[310]
[296]

II. MEKKE MÜŞRİKLERİNİN İSLÂM'A KARŞI TAVIRLARI

A. HZ. PEYGAMBER'E (S.A.S) KARŞI ÇIKIŞ SEBEPLERİ

Kureyş ileri gelenleri Rasûlüllah'ın (s.a.s) davetine başlangıçta pek itiraz etmediler. Ancak zamanla puta tapmayı eleştiren âyetler nâzil olmaya[311], onların dinleri ayıplanmaya ve ataları akılsızlıkla suçlanmaya başlanınca kendisine yönelik tepkilerini açıkça göstermeye başladılar.[312]

Müşrik önderlerinin davete muhalefet sebeplerinin başında dinî kaygılar gelir. Mekkeliler atalarından kendilerine intikal eden çok değer verdikleri inanç ve gelenekleri mutlak doğrular kabul edip hiçbir şekilde bunları terk etmek istemiyorlardı. Kur'ân -ı Kerîm , bu anlamda Kureyşlilerin atalarına olan bağlılıklarını şöyle ortaya koyar:

"Onlara, 'Allah'ın indirdiğine ve Rasûle gelin' denildiği zaman, babalarımızı üzerinde bulduğumuz yol bize yeter' derler. Ataları hiçbir şey bilmiyor ve doğru yol üzerinde bulunmuyor iseler de mi?". [313]

Müşriklerin karşı çıkışına etki eden âmiller arasında kin, büyüklük taslama, peygambere uymayı içlerine sindirememe, onu küçük görme, kendilerinin değil de onun risâlet görevini üstlenmesinden rahatsızlık duyma gibi sebepler sayılabilir. Zira müşrikler kendilerini makam ve mevkileri yönünden daha ileri, geniş servet sahibi, daha büyük şöhreti olan, nüfuzlu, sözü daha çok dinlenen insanlar olarak görüyorlardı. Kur'ân, onların itirazlarını şu şekilde dile getirir:

"Müşrikler, eğer kendilerine bir uyarıcı gelirse, ümmetlerden herhangi birinden daha çok doğru yol üzere olacaklarına dair en güçlü şekilde Allah'a yemin etmişlerdi. Fakat onlara bir uyarıcı gelince, bu ancak onların nefretlerini artırdı. Yeryüzünde büyüklük taslamak ve kötü tuzak kurmak için (böyle davranıyorlardı). Oysa kötü tuzak, ancak sahibini kuşatır. Onlar ancak öncekilere uygulanan kanunu bekliyorlar. Sen Allah'ın kanununda hiçbir değişiklik bulamazsın. Sen Allah'ın kanununda hiçbir sapma bulamazsın".[314]

"Fakat kendilerine Hak gelince, "Bu bir büyüdür, biz onu kesinlikle

inkâr ediyoruz” dediler. “Bu Kur’ân iki şehrin birinden bir büyük adama indirilseydi ya!” dediler”.[315] “O zikir (Kur’ân) içimizden ona mı indirildi?” diyerek kalkıp gittiler. Hayır, onlar benim zikrimden (Kur’ân’dan) şüphe içindedirler. Hayır, henüz azabımı tatmadılar”. [316]

Mekke müşriklerinin Hz. Peygamber’in (s.a.s) tebliğine tavır alışlarının mühim sebeplerinden biri de siyasî ve ekonomik kaygılardır. Her şeyden önce onlar inançlarının temeli olan putperestliğin ortadan kalkması durumunda Arap kabileleri nazarındaki itibarlarının azalacağını düşünüyorlardı. Diğer taraftan Mekkeli müşrikler putların terk edilmesinin şehrin ekonomik hayatına doğrudan veya dolaylı zarar vermesinden, aynı zamanda Kâbe’nin kutsiyetinin kaybolmasından endişeleniyorlar, bu sebeple Hz. Peygamber’e (s.a.s) muhalefet etmeyi menfaatlerinin bir gereği görüyorlardı. Rasûlüllah’a (s.a.s) karşı düşmanca tavır takınan Ebû Cehil , Ebû Süfyân , Âs b. Vâil , Ümeyye b. Halef gibi şahısların kabile reisliği niteliklerinin yanı sıra aynı zamanda Mekke’nin önemli tüccarları oldukları unutulmamalıdır.[317]

“Onlar, “Sizinle beraber doğru yolu tutarsak, kendi yurdumuzdan koparılıp çıkarılırız” dediler. Biz onları tarafımızdan bir rızık olarak, her türlü meyve ve mahsullerin kendisinde toplandığı, saygın ve güvenlikli bir yere yerleştirmedik mi? Fakat onların çoğu bilmezler”. [318] Bu âyete göre Mekkeli liderler Hz. Peygamber’e (s.a.s) uydukları zaman kendilerinin ve ülkelerinin imtiyazlarını, menfaatlendikleri tüm imkanlarını kaybedeceklerini düşünüyorlardı. Onlar geçimleri için lüzumlu gelirlerinden, izzet ve şereflerinden mahrum kalacaklarından endişeleniyorlar, bu sebeple konumlarını muhafaza için tebliğe şiddetle karşı çıkıyorlardı.[319]

Mekke müşriklerinin Hz. Peygamber’e (s.a.s) karşı gelmelerinin esas nedenlerinden biri de geleneklere duyulan körü körüne bağlılık ve bunun tabii neticesi olarak Kureyş içinde geçmişe dayanan kabile mücadeleleridir. Hâşimoğulları’ndan bir peygamber çıkmasıyla bu soyun kendilerine üstünlük sağlayacağını düşünen rakip kabileler bütün güçleriyle İslâm dininin yayılmasını engellemeye çalışmışlardır. Bu dönemde kabile asabiyetinin İslâm’a karşı tavır

alıştaki etkisini Ebû Cehil ‘in şu sözlerinde açıkça görmek mümkündür:

“Biz Abdümenâfoğulları ile şimdiye kadar şan ve şeref yönünden çekiştik durduk. Onlar halka yemek yedirdiler, biz de yedirdik. Onlar bağışta bulundular, biz de bulunduk. Onlar arabuluculuk yapıp diyet yüklendiler, biz de yüklendik. Artık kulak kulağa giden yarış atı durumuna gelince, onlar ‘şimdi bizim içimizde kendisine vahiy gelen bir peygamber var’ dediler. Biz bunun dengini nereden bulup çıkaracağız. Vallahi bu sebeple hiç bir zaman onu tasdik etmeyiz”. [320]

Açıkça görüldüğü gibi Ebû Cehil bu sözlerinde Rasûl-i Ekrem’in (s.a.s) gerçek peygamber olup olmadığı hususunu hiç dikkate almamıştır. Onun meseleyi değerlendirmesindeki ana ölçü davetin hakikati değil, kabile rekabeti, yani asabiyettir. Buna göre peygamberin kim olduğu ve ne dediğinden ziyade, hangi kabileden olduğu önemlidir. Ebû Cehil’in sözleri, esasında Rasûlüllah’ın (s.a.s) kabilesine siyasî rakip durumunda olan hemen tüm Mekke kabile reislerinin hâkim düşüncesini yansıtmaktadır.

Müşriklerin Hz. Peygamber’in (s.a.s) tebliğine karşı çıkış sebepleri arasında onların peygamberlik hakkında sahip oldukları yanlış yargılarını da saymak mümkündür. Onlara göre peygamberlik, peygamberi insan olma tabiatı üstüne çıkarmalı, onu adeta insan-üstü bir varlık haline getirmeliydi. Peygamber olunca artık tabiat yasalarının üzerine çıkmalı, hatta bunları değiştirmeliydi. Müşriklerin zihinlerindeki peygamber tasavvurlarında daha önce duyup öğrendikleri peygamber kıssalarının etkisi büyüktür. Allah’ın Hz. Mûsâ ile konuşması, dağa tecelli etmesi, levhalarını gökten yazılı olarak indirmesi, onun asasının korkunç bir yılana dönüşmesi, Allah’ın İsrailoğulları’nı bulutlarla gölgelemesi; Hz. Yahyâ’nın veya daha önce de İshâk’ın Rabbânî bir mucize eseri olarak pir-i fani bir baba ve ihtiyar bir anneden doğması; Hz. İsâ’nın hârikulâde bir mucize eseri olarak babasız dünyaya gelişi, beşikte iken konuşması, kör ve cüzamlı hastaları iyileştirmesi; Allah’ın Hz. Dâvûd’un emrine dağları ve kuşları vermesi; Hz. Süleyman’ın rüzgâra ve cinlere egemen olması vb. Mekkelilerin ayrıca Hz. Nûh, Hz. İbrahim, Hz. Hûd, Hz. Sâlih ve Hz. Şuayb hakkında ve onların mucizeleri hususunda da az çok bilgi sahibi oldukları da anlaşılmaktadır. Bu

sebeple Hz. Muhammed'in (s.a.s) muhatapları zihinlerindeki peygamber anlayışına göre onun şahsiyetini değerlendirdiler. Nevar ki o, kendilerinden biriydi, onlar gibi yaşıyordu. Çarşılarda ailesinin rızkını temine çalışıyordu. Hâlbuki kendisinde açık bir alâmet, olağanüstü bir güç bulunmalıydı. Bu sebeple ondan kendisini destekleyecek meleklerin inmesini, elle dokunacakları ve okuyacakları bir kitabı gökten indirmesini, yerden sular fışkırtmasını, yerin hazinelerini dışarı çıkartmasını, önceki atalarını diriltmesini istiyorlardı. Hz. Peygamber (s.a.s) bu isteklere karşı ancak kendisine indirilenleri tebliğ etmekle yükümlü olduğunu, daha fazlasını yapamayacağını ilahi hitapla şu şekilde dile getiriyordu[321]:

"De ki: "Ben size, 'Allah'ın hazineleri benim yanımdadır' demiyorum. Ben gaybı da bilmem. Size 'Ben bir meleğim' de demiyorum. Ben sadece, bana gönderilen vahye uyuyorum." De ki: "Görmeyenle gören bir olur mu? Siz hiç düşünmez misiniz?".[322]

"De ki: "Allah dilemedikçe ben kendime bir zarar verme ve bir fayda sağlama gücüne sahip değilim. Eğer ben gaybı biliyor olsaydım daha çok hayır elde etmek isterdim ve bana kötülük dokunmazdı. Ben inanan bir kavim için sadece bir uyarıcı ve bir müjdeciyim".[323]

"Dediler ki: "Yerden bize bir pınar fışkırtmadıkça yahut senin hurmalardan, üzümlerden oluşan bir bahçen olup aralarından şarıl şarıl ırmaklar akıtmadıkça yahut iddia ettiğin gibi, gökyüzünü üzerimize parça parça düşürmedikçe yahut Allah'ı ve melekleri karşımıza getirmedikçe yahut altından bir evin olmadıkça ya da göğe çıkmadıkça sana asla inanmayacağız. Bize gökten okuyacağımız bir kitap indirmedikçe göğe çıktığına da inanacak değiliz." De ki: "Rabbimi tenzih ederim. Ben ancak rasul olarak gönderilen bir beşerim".[324]

Zikri geçen cevaplar müşrikleri yeni mucizeler ve hârikulâde şeyler istemekten alıkoymadı. Böylece onlar peygamberlik çağrısını kendi zihinlerinde bulunan bilgilerle, inançlarla ölçmeye ve kıyaslamaya devam ettiler. Buna göre Allah Rasûlü'nü (s.a.s) bir peygamber olarak kabul etmedikleri için ona bazen şair, bazen kâhin, bazen büyülenmiş, hatta mecnun demeye başladılar. Hatta onun söylediği şeylerin şeytanın fısıltılarından olduğunu iddiaya kalkıştılar. Bazen de kendilerine ulaştırdığı bilgilerin eski milletlerin hikâyelerinden

uydurulduğunu, bunların başkalarından öğrenilmiş şeyler olduğunu ileri sürdüler.

B. HZ. PEYGAMBER'E (S.A.S) KARŞI MÜCADELE ŞEKİLLERİ

Mekke Müşrikleri Hz. Peygamber'in (s.a.s) tebliğini engellemek için çok çeşitli yollara tevessül etmişlerdir. Bunların başta gelenleri, onu görmezden gelip ciddiye almamak, ardından yalanlamak, kendisine şairlik, sihirbazlık, kâhinlik ve mecnunluk iftirası atmaktır. Onlar mezkür faaliyetlerini zamanla derece derece şiddetlendirmişler, nihayetinde Allah Rasûlü'ne (s.a.s) suikast düzenleyecek noktaya gelmişlerdir. Mekkelilerin bu ve benzeri teşebbüslerinin asıl amacı daveti engellemektir. Bunun için her fırsatta Hz. Peygamber'in (s.a.s) diğer insanlarla diyalog kurmasına mani olmaya çalışmışlardır. Zira Allah Rasûlü (s.a.s) ile bir araya gelenlerin onun söylediklerinden etkilenmemesi neredeyse imkânsızdı. O kadar ki Mekke müşrikleri adına Hz. Peygamber'e (s.a.s) bazı dünyevî teklifler sunmak şartıyla onu tebliğ faaliyetinden vazgeçirmek için yanına giden Utbe b. Rebîa dahi kendisine okunan âyetlerden etkilenmiş, müşrik arkadaşları da ondaki değişimin farkına varmışlar ve gittiği halden farklı bir şekilde döndüğünü ifade etmişlerdir.[325] Müşrikler ayrıca bilhassa Mekke'ye dışarıdan ticaret ve ibadet amacıyla gelenlerin Hz. Peygamber (s.a.s) ile buluşmalarını engellemeye çalışmışlardır. Nitekim Devs kabilesi nden Tufeyl b. Amr şehre geldiği zaman kendisine Hz. Peygamber (s.a.s) aleyhinde sözler sarfetmişler, kişiyi babasından, kardeşinden, karısından ve soyundan ayırdığını söyleyip "bizim başımıza gelenlerin, senin ve kavminin de başına gelmesini istemiyorsan, sakın onunla konuşma ve sözlerini dinleme" şeklinde ikaz etmişlerdir. Ancak onların tüm çabalarına rağmen Tufeyl, Hz. Peygamber (s.a.s) ile görüşmenin bir yolunu bularak Müslüman olmuştur.[326] Diğer yandan müşrikler şehre misafir gelen şair A'şa'nın Hz. Peygamber (s.a.s) ile bir araya gelmesini engellemişlerdir.[327] Benzer şekilde Ebû Cehil , Huzeyl kabilesi ne mensup Amr isimli bir şahsın Mekke'ye gelip Hz. Peygamber'le (s.a.s) görüşmesinden haberdar olunca kendisine onun aleyhine sözler söyleyerek Müslüman olmasına mani olmaya çalışmıştır.[328]

Bu hususta Ebû Cehil'e yardımcı olanların başında Züheyr b. Ebû Ümeyye gelir.[329]

Mekkeliler daveti engelleme konusunda muhataplarını sözle ikna etmenin yanı sıra zaman zaman şiddet kullanmaktan da geri kalmamışlardır. Nitekim onlar Mekke'ye geldiği zaman Hz. Peygamber'in (s.a.s) yanına giden Ebû Zerr el-Ğıfârî'y i bayıltıncaya kadar dövmüşlerdir.[330] Müşriklerin daveti engellemek için gerçekleştirdikleri faaliyetleri kademeli olarak şu şekilde sıralamak mümkündür.

a. Münazara ve Münakaşa

Mekke müşrikleri kendileri gibi bir insanın Allah'tan haber getirmesini bir türlü kabul edememişler, Hz. Muhammed'e (s.a.s) bu işi niçin bir meleğin yapmadığını sık sık sormuşlardır.

"Bir de dediler ki: 'Ona (açıktan göreceğimiz) bir melek indirilse ya!' Eğer (öyle) bir melek indirseydik artık iş bitirilmiş olurdu, sonra da kendilerine göz açtırılmazdı. (Hemen helak edilirlerdi".[331] "(Ey Muhammed!) Belki de sen, (müşriklerin) 'Ona bir hazine indirilseydi veya beraberinde bir melek gelseydi ya!' demelerinden dolayı sana vahyolunanlardan bir kısmını gözardı edeceksin ve o yüzden göğsün daralacak. Fakat sen, ancak bir uyarıcısın. Allah ise her şeye vekildir".[332] "Eğer doğru söyleyenlerden isen bize melekleri getirsene!".[333] "Dediler ki: "Bu ne biçim peygamber ki yemek yer, çarşıda, pazarda dolaşır. Ona bir melek indirilseydi de bu onunla beraber bir uyarıcı olsaydı ya!".[334]

Kur'ân'da onlara şu şekilde cevap verilmiştir:

"Biz onlara melekleri de indirseydik, kendileriyle ölüler de konuşsaydı ve her şeyi karşılarında (hakikatın şahidleri olarak) toplasaydık Allah dilemedikçe yine de iman edecek değillerdi. Fakat onların çoğu bilmiyorlar".[335]

Unutmamak gerekir ki Hz. Peygamber'in (s.a.s) melek olarak değil, beşer sıfatıyla gönderilmesi hikmetin gereğidir. Zira insanüstü vasıflara sahip bir varlık veya bir melek peygamber olarak gönderilseydi, onun dinî hayat için örnek alınması imkânsız olurdu. Çünkü insanla iletişim ancak onun cinsinden, kendi cinsini tanıyan ve yine kendi cinsinin bütün özelliklerini nefsinde barındıran insanla

mümkündür. Aksi takdirde insanlar farklı varlık kategorisine mensup bir varlığa bağlanmaya ve onu örnek almaya itiraz edebilirlerdi. Esasında insanüstü bir varlığı insanlara örnek olarak göstermek de Allah'ın adaletiyle bağdaşmaz. Çünkü insan olmayan bir varlığın yaptıklarını sıradan insanlardan talep etmek açıkça adaletsizlik olur. Kur'ân'da "sizden birisini size rasûl gönderdik" denmesi de buna işarettir. Ancak bu durumda Hz. Peygamber (s.a.s) model oluşturma anlamında ittibâ (izlemek tabi olmak), iktidâ (rehber edinmek) ve teessî (örnek almak) edilecek bir örnek olabilir. Aksi takdirde her hareketi tekrarlanan anlamında taklit edilebilecek ve her şeyiyle kendisine benzenilen anlamında teşebbüh (benzemek) edilebilecek birisi olurdu. Oysa Hz. Peygamber'in (s.a.s) örnekliği sûreten değil, sîretendir.

Müşrikler zaman zaman Allah Rasûlü'nü (s.a.s) zor durumda bırakmak ve bu sayede gerek toplum, gerekse inananları nazarında etkisiz hale getirmek için onunla münakaşaya girişmişlerdir. Nitekim Utbe b. Rebîa , Ebû Süfyân , Nadr b. Hâris , Velîd b. Muğîre , Ebû Cehil , Âs b. Vâil , Ümeyye b. Halef gibi şehir ileri gelenleri görüşme yapmak üzere Hz. Peygamber'i (s.a.s) yanlarına davet etmişler, sözlerinin başında onu kavmi bölmek, atalarının dinlerine hakaret etmek ve onları sefihlikle vasıflamak gibi faaliyetlere girmekle suçlamışlar, ardından da kendisine bazı dünyevî teklifler sunarak tebliğ faaliyetini durdurmasını istemişlerdir. Fakat Rasûlüllah (s.a.s) muarızlarının isteklerinin hiçbirini kabul etmemiş, asıl gayesinin insanları Allah'ın birliğine çağırmaktan başka bir şey olmadığını tekrarlamıştır. Rasûlüllah'tan (s.a.s) bekledikleri cevabı alamayan müşrikler bu defa ondan Rabbi'ne dua edip etraflarını saran dağların uzaklaştırılmasını, Mekke'nin içinden güzel ırmaklar akan bir mekâna çevrilmesini, ölmüş olan babalarından Kusay b. Kilâb'ın diriltilmesini istemişlerdir. Ayrıca Allah'tan kendisi için güzel bahçeler, saraylar ve anahtarı altın ve gümüş olan hazineler, onun çarşılarda maişet peşinde koşmaktan kurtulmasını sağlayacak zenginlikler istemesini talep etmişlerdir:

"Dediler ki: "Yerden bize bir pınar fışkırtmadıkça yahut senin hurmalardan, üzümlerden oluşan bir bahçen olup, aralarından şırıl şırıl ırmaklar akıtmadıkça yahut iddia ettiğin gibi, gökyüzünü üzerimize parça parça düşürmedikçe yahut Allah'ı ve melekleri

karşımıza getirmedikçe yahut altından bir evin olmadıkça ya da göğe çıkmadıkça sana asla inanmayacağız. Bize gökten okuyacağımız bir kitap indirmedikçe göğe çıktığına da inanacak değiliz”.[336] “Dediler ki: “Bu ne biçim peygamber ki yemek yer, çarşıda, pazarda dolaşır. Ona bir melek indirilseydi de bu onunla beraber bir uyarıcı olsaydı ya!” “Yahut kendisine bir hazine verilseydi veya ürününden yiyeceği bir bahçesi olsaydı ya! “Zalimler (inananlara): “Siz ancak büyülenmiş bir adama uyuyorsunuz” dediler”.[337]

Bu tür iddialara karşı Allah Rasûlü (s.a.s) vahyin yol göstermesiyle şu şekilde cevap vermiştir:

“Kendisiyle dağların yürütüleceği veya yeryüzünün parçalanacağı, ya da ölülerin konuşturulacağı bir Kur’ân olacak olsaydı (o yine bu kitap olurdu). Fakat bütün emir yalnız Allah’ındır. İman edenler anlamadılar mı ki, Allah dileseydi bütün insanları doğru yola eriştirirdi. Allah’ın sözü yerine gelinceye kadar, inkâr edenlere yaptıkları işler sebebiyle devamlı olarak ya büyük bir felâket gelecek veya o felâket yurtlarının yakınına inecektir. Şüphesiz Allah verdiği sözden dönmez”.[338]

“De ki: “Rabbimi tenzih ederim. Ben ancak Rasûl olarak gönderilen bir beşerim”.[339] “De ki: “Ben de ancak sizin gibi bir insanım, (Ne var ki) bana, ‘Sizin ilah’ınız ancak bir tek ilâhtır” diye vahyolunuyor. Kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa yararlı bir iş yapsın ve Rabbine ibadette kimseyi ortak koşmasın”.[340] “De ki: “Ben de ancak sizin gibi bir insanım. Fakat bana ilâhınızın yalnızca bir tek ilâh olduğu vahyediliyor. Artık O’na yönelin ve O’ndan bağışlanma dileyin. Allah’a ortak koşanların vay haline!”.[341] “Dediler ki: “Ona Rabbinden mucizeler indirilseydi ya!” De ki: “Mucizeler ancak Allah katındadır ve ben ancak apaçık bir uyarıcıyım”.[342] “Eğer kendilerine (başka) bir mucize gelirse mutlaka ona inanacaklarına dair en güçlü yeminleriyle Allah’a yemin ettiler. De ki: “Mucizeler ancak Allah katındadır. O mucizeler geldiği vakit de inanmayacaklarını siz ne bileceksiniz?”.[343]

Hz. Peygamber’le (s.a.s) münakaşalarını zamanla daha da ileriye götüren Mekkeliler ondan, Allah’tan bir melek göndermesi talebinde bulunmasını[344], o meleğin de kendisinin fazileti hakkında orada toplananlara bilgi vermesini istemişlerdir. Kur’ân’ın ifadesine göre

benzer talepler daha önce geçmiş ümmetler tarafından da dile getirilmiştir. Nitekim Âd ve Semûd kavimleri “Sen de ancak bizim gibi bir beşersin. Eğer doğru söyleyenlerden isen haydi bize bir mucize getir”.[345] “Hani onlara peygamberler önlerinden ve arkalarından gelmiş, “Allah’tan başkasına ibadet etmeyin” demişler, onlar da, “Eğer Rabbimiz dileseydi (Peygamber olarak) melekler indirirdi. Bu sebeple biz sizinle gönderilenleri inkâr ediyoruz” demişlerdi”.[346]

Allah’ın elçi olarak niçin bir melek göndermediğini soran müşrikler en sonunda Rasûl-i Ekrem’den (s.a.s) bu talepleri gerçekleşmeyecekse söylediklerinin ve yaptıklarının bir cezası olarak gökyüzünün kendi üzerlerine parça parça indirilmesini, üzerine taşların yağdırılmasını istemişlerdir:

“Hani onlar, “Ey Allah’ım, eğer şu (Kur’ân) senin katından inmiş hak (kitap) ise hemen üzerimize gökten taş yağdır veya bize elem dolu bir azap getir” demişlerdi”.[347] Onların yeni taleplerine ilahi cevap gecikmemiştir:

“Senden azabın çabucak gelmesini istiyorlar. (Hikmet gereği) belirlenmiş bir süre olmasaydı azap onlara mutlaka gelirdi. Onlar farkında değillerken kendilerine ansızın elbette gelecektir. Azabın kâfirleri üstlerinden ve ayaklarının altından bürüyeceği gün, şüphesiz cehennem onları mutlaka kuşatmış olacaktır. Allah onlara, “Yapmakta olduklarınızın cezasını tadın” diyecektir”.[348]

Anlaşıldığı kadarıyla vahyin geldiği dönemde müşriklerin zihninde tarihsel olmayan, olağanüstü nitelikler ve mucizelere sahip bir peygamber tasavvuru bulunuyordu. Kur’ân’ın pek çok âyetinde de onların Hz. Peygamber’den (s.a.s) sürekli bir şekilde mucize göstermesini talep ettikleri, ancak bu taleplerin tamamının geri çevrildiğine işaret vardır:

“Bizi, (Kureyş’in istediği) mucizeleri göndermekten ancak öncekilerin onları yalanlamış olması alıkoydu. (Nitekim) Semûd kavmine o dişi deveyi açık bir mucize olarak verdik de onlar bu yüzden zalim oldular. Oysa biz mucizeleri sırf korkutmak için göndeririz”.[349]

Hz. Peygamber (s.a.s) müşriklerin mucize taleplerine karşılık her defasında kendisinin bu tür faaliyetler gerçekleştirmek için gönderilmediğini, onların taleplerini yerine getirip getirmemenin

ancak Allah'ın iradesine bağlı olduğunu tekrarlamıştır. Bütün bu görüşmelerin ardından müşrik liderlerinden Abdullah b. Ebû Ümeyye , Hz. Peygamber'e (s.a.s) yaklaşarak gökyüzüne bir merdiven kursa, oradan kendisine şahitlik edecek dört melekle birlikte geri gelse dahi yine de ona inanmayacaklarını ifade etmiştir. Bu sözleri işiten Hz. Peygamber (s.a.s), hüzünlü ve muhataplarının hidayetinden umutsuz olarak toplantı yerini terk etmiştir. Kur'ân-ı Kerim'de Allah Rasûlü'nün (s.a.s) bu esnadaki halet-i ruhiyesi şöyle tasvir edilir:

"(Ey Muhammed!) Belki de sen, (müşriklerin)"Ona bir hazine indirilseydi veya beraberinde bir melek gelseydi ya!" demelerinden dolayı sana vahyolunanlardan bir kısmını gözardı edeceksin ve o yüzden göğsün daralacak. Fakat sen, ancak bir uyarıcısın. Allah ise her şeye vekildir".[350]

Ardından da uyarı gelir:

"Eğer onların yüz çevirmeleri sana ağır geldiyse; bir tünel açıp yerin dibine inerek yahut bir merdiven kurup göğe çıkarak onlara bir mucize getirmeye gücün yetiyorsa durma, yap! Eğer Allah dileseydi elbette onları hidayet üzere toplardı. O halde sakın cahillerden olma".[351]

Hz. Peygamber'le (s.a.s) münakaşa ve münazaralar esnasında müşrikler zaman zaman kendisine geleceğe dair sorular da yöneltmişlerdir. Bu ve benzeri suallere anında vahiyle cevap verilmiştir:

"De ki: "Allah dilemedikçe ben kendime bir zarar verme ve bir fayda sağlama gücüne sahip değilim. Eğer ben gaybı biliyor olsaydım daha çok hayır elde etmek isterdim ve bana kötülük dokunmazdı. Ben inanan bir kavim için sadece bir uyarıcı ve bir müjdeciyim"[352] "De ki: "Ben size, 'Allah'ın hazineleri benim yanımdadır' demiyorum. Ben gaybı da bilmem. Size 'Ben bir meleğim' de demiyorum. Ben sadece, bana gönderilen vahye uyuyorum." De ki: "Görmeyenle gören bir olur mu? Siz hiç düşünmez misiniz?"[353] "De ki: "Ben türedi bir peygamber değilim. Bana ve size ne yapılacağını da bilmem. Ben sadece bana vahyedilene uyarım. Ben sadece apaçık bir uyarıcıyım".[354]

Mekke müşrikleri zaman zaman kendi soru ve talepleriyle yetinmeyip, Hz. Peygamber'in (s.a.s) cevaplayamayacağını

düşündükleri sualler yöneltebilmek için Medine Yahûdîleri'nden yardım istemişlerdir.[355] Nitekim bu amaçla Medine'ye ulaşan Nadr b. Hâris ile Ukbe b. Ebû Muayt gibi şahıslar Yahûdî bilginlerinden bazı sorular alarak geri dönmüşlerdir.[356] Yahûdîler gelen elçilere şayet sorulara cevap verebilirse, onun bir peygamber olduğunu, veremediği takdirde de bir sahtekâr sayılması gerektiğini söylemişlerdi. Kureyş temsilcileri Medine'den dönüp tekrar Hz. Peygamber (s.a.s) ile bir araya geldiklerinde ona Yahûdîlerden aldıkları taktikle Ashâb-ı Kehf, Zülkarneyn ve rûh hakkında sorular sordular. Bunların tamamına Kur'ân âyetleriyle açık cevaplar verilmiş olmakla birlikte müşrikler yine de Rasûlüllah'ın (s.a.s) peygamberliğini tasdike yanaşmamışlar[357], üstelik Allah Rasûlü'nden (s.a.s) Hz. Mûsâ'ya verilen kitap ve mucizelere benzer mucizeler göstermesini talep etmişler, şayet istekleri yerine getirilirse onun davetine cevap verebileceklerini ifade etmişlerdir:

"Onlara katımızdan gerçek gelince, "Mûsâ'ya verilen (mucize)lerin benzeri niçin buna da verilmedi" dediler. Onlar daha önce Mûsâ'ya verilen (mucize)leri inkâr etmemişler miydi? Onlar, "İki sihirbaz birbirlerine destek oluyor" dediler. "Biz hepsini inkâr ediyoruz" dediler. De ki: "Eğer doğru söyleyenler iseniz, Allah katından, doğruya bu ikisinden (Tevrat ve Kur'ân'dan) daha çok ulaştıran bir kitap getirin de, ben ona uyayım".[358]

"Müşrikler şunu da söylüyorlardı: "Eğer yanımızda öncekilere verilen kitaplardan bir kitap olsaydı, elbette biz ihlâslı kullar olurduk. Fakat (kitap gelince) onu inkâr ettiler. Yakında (sonlarının ne olacağını) bilecekler".[359]

Müşriklerin bu ve benzeri münakaşaya girişmelerinin asıl hedefinin hakikati ortaya çıkarmak değil, Hz. Peygamber'i (s.a.s) inananları nazarında müşkül durumda bırakmak gayesine matuf olduğu açıktır. Ancak buna rağmen Allah Rasûlü (s.a.s), bıkmadan onların görüşme çağrılarına olumlu cevap vermiştir. Çünkü şayet şehirde bulunan lider konumundaki şahısları kazanabilirse davetini daha alt statüdeki Mekkelilere hiçbir zorlukla karşılaşmadan ulaştırabilirdi. Nitekim daha sonra Medine'nin kısa sürede ve yoğun bir şekilde İslâmlaşmasında Es'ad b. Zürâre, Sa'd b. Ubâde, Sa'd b. Muâz, Üseyd b. Hudayr gibi kabile reisi konumundaki kişilerin erken dönemde İslâm'a dâhil

olmalarının büyük rolünün olduğu görülecektir. Allah Rasûlü (s.a.s) daha önce bu başarıyı Mekke'de de sağlamak ve reisleri kazanmak için çok büyük gayret göstermiş, ancak burada beklediği başarıyı yakalayamamıştır.

Kur'ân'da Hz. Peygamber'in (s.a.s) Mekke liderlerini kazanmak adına çok istekli davrandığı, onların gönüllerini almak için aşırı gayret gösterdiğine işaret eden âyetler de bulunmaktadır. Nitekim Allah Rasûlü'nün (s.a.s) bütün çabalarına rağmen netice alamaması sebebiyle üzülmesi ve ümitsiz hale gelmesi üzerine "Hayır, böyle yapma! Çünkü bu (Kur'ân) bir öğüttür. Dileyen ondan öğüt alır"[360] âyeti uyarı ve teselli mahiyetinde nâzil olmuştur. Buna ilave olarak Hz. Peygamber'e (s.a.s) liderleri kazanmak için çok aşırı gayret gösterip kendisini üzmemesi, nefsini harap etmemesi de tenbih edilmiştir:

"Demek sen bu söze (Kur'ân'a) inanmazlarsa, arkalarından üzülerek âdeta kendini tüketeceksin!"[361] "Ta Sin Mim. Bunlar, apaçık Kitab'ın âyetleridir. Ey Muhammed! Mümin olmuyorlar diye adetâ kendini helak edeceksin! Biz dilesek, onlara gökten bir mucize indiririz de, ona boyun eğmek zorunda kalırlar. Rahmân'dan kendilerine gelen her yeni öğütten mutlaka yüz çevirirler. Onlar (Allah'ın âyetlerini) yalanladılar, fakat alay edegeldikleri şeylerin haberleri başlarına gelecek".[362] "Kötü ameli kendisine süslü gösterilip de onu güzel gören kimse, ameli iyi olan kimse gibi mi olacaktır? Şüphesiz Allah dilediğini saptırır, dilediğini hidayete erdirir. (Ey Muhammed!) Onlar için duyduğun üzüntüler yüzünden kendini helâk etme! Şüphesiz ki Allah onların yaptıklarını hakkıyla bilendir".[363] "Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi elbette topyekün iman ederlerdi. Böyle iken sen mi mümin olsunlar diye insanları zorlayacaksın?".[364] "(Ey Muhammed!) Artık onların sözü seni üzmesin. Çünkü biz onların gizlediklerini de açığa vurduklarını da biliyoruz".[365] "Onlardan yana üzülme. Kurdukları tuzaklardan ötürü de sıkıntıya düşme"[366] "Onların (inkârcıların) sözleri seni üzmesin. Çünkü bütün güç Allah'ındır. O hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir".[367] "Andolsun, onların söyledikleri şeylerden dolayı göğsünün daraldığını biliyoruz. O halde Rabbini hamd ile tesbih et

(yücelt) ve secde edenlerden ol. Sana ölüm gelinceye kadar Rabbine ibadet et”.[368]

Kur’ân’da Hz. Peygamber’e (s.a.s) müşriklerin tebliğe karşı tavırlarına üzülmemesi tavsiyesine karşılık, davetine uyan daha alt tabakadan insanlarla ilgilenme ve onların imanlarını artırma çabaları içinde olması, ayrıca zenginlerin kendisine inanan fakir insanlarla irtibatını koparması çağrılarına ilgi göstermemesi emredilmiştir:

“Rab’lerinin rızasını isteyerek sabah akşam ona dua edenleri yanından kovma. Onların hesabından sana bir şey yok, senin hesabından da onlara bir şey yok ki onları kovasın. Eğer kovarsan zalimlerden olursun. Böylece insanların bazısını bazısı ile denedik ki, “Allah aramızdan şu adamları mı iman nimetine layık gördü?” desinler. Allah şükreden kullarını daha iyi bilen değil mi?”.[369]

“Sabah akşam Rablerine, O’nun rızasını dileyerek dua edenlerle birlikte ol. Dünya hayatının zînetini arzu edip de gözlerini onlardan ayırma. Kalbini bizi anmaktan gafil kıldığımız, boş arzularına uymuş ve işi hep aşırılık olmuş kimselere boyun eğme. De ki: “Hak, Rabbinizdendir. Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin”.[370]

“Kendisine o âmâ geldi diye Peygamber yüzünü ekşitti ve öteye döndü. (Ey Muhammed!) Ne bilirsin, belki de o arınacak yahut öğüt alacak da bu öğüt kendisine fayda verecek. Kendini muhtaç hissetmeyene gelince; Sen, ona yöneliyorsun. (İstemiyorsa) onun arınmamasından sana ne! Allah’a karşı derin bir saygıyla korku içinde koşarak sana geleni ise bırakıp ona aldırmıyorsun. Hayır, böyle yapma! Çünkü bu (Kur’ân) bir öğüttür. Dileyen ondan öğüt alır”.[371]

b. Alay ve İftira

Hz. Peygamber’in (s.a.s) Mekke ‘de desteğinin artmaya başladığını gören Kureyşliler , münazara ve münakaşanın yanında ona karşı alay ve iftira yolunu da takip etmeye başladılar.[372] Bu amaçla Hz. Peygamber’le (s.a.s) karşılaştıklarında “işte Abdülmuttaliboğulları’nın kendisiyle gökten konuşulan oğlu” demek suretiyle onunla alaya başladılar.[373] Onlar arasında bulunan Esved b. Abdiyağûs ne zaman Allah Rasûlü (s.a.s) ile bir araya gelse kendisine “bu gün yukarıyla konuştun mu Ey Muhammed?” sorusunu sormuştur.[374]

“İnkâr edenler seni gördükleri zaman ancak alaya alırlar. “Bu mu ilahlarınızı diline dolayan?” derler. Hâlbuki kendileri Rahmân’ın kitabını inkâr ediyorlar”.[375] “Onlar seni görünce ancak eğlenceye alırlar. “Allah’ın peygamber olarak gönderdiği adam bu mu? Biz, ilahlarımıza sımsıkı sarılmasaydık neredeyse bizi ilahlarımızdan uzaklaştıracaktı” (derler)”.[376]

Gerek Allah Rasûlü (s.a.s), gerekse ona inananlarla alay etmeyi alışkanlık haline getirilenler şu ilâhi ikazla karşı karşıya gelmişlerdir:

“İnsanlardan öylesi vardır ki bir delile dayanmadan Allah yolundan saptırmak ve o yolu eğlenceye almak için eğlencelik asılsız ve faydasız sözleri satın alır. İşte onlar için aşağılayıcı bir azap vardır. Ona âyetlerimiz okunduğu zaman; onları hiç işitmemiş gibi, kulağında bir ağırlık var gibi büyüklenerek arkasını döner. Ona, elem dolu bir azabı müjdele”.[377]

Hz. Peygamber’le (s.a.s) istihza edenlerin alışkanlık haline gelen davranışları ise onu gördüklerinde birbirlerine kaş-göz işareti yaparak karşılıklı gülüşmektir. Bu hareketleri en fazla yapan müşrik lider Ümeyye b. Halef [378] hakkında Hümeze suresi nâzil olmuştur:

“Mal toplayan ve onu durmadan sayan, insanları arkadan çekiştiren, kaş göz işaretiyle alay eden kişinin vay haline! O, malının kendisini ebedîleştirdiğini sanır. Hayır! Andolsun ki o, Hutame’ye atılacaktır. Hutame’nin ne olduğunu sen ne bileceksin? O, Allah’ın, yüreklere işleyen tutuşturulmuş ateşidir. Şüphesiz uzatılmış direklere bağlı oldukları halde ateş onların üzerine kapatılacaktır”.[379]

Velîd b. Muğîre , Ümeyye b. Halef ve Ebû Cehil gibi müşrik liderleri Hz. Peygamber (s.a.s) ile her karşılaştıklarında niçin yalnız gezdiğini, bir melekle dolaşmadığını sorarak kendisiyle alay etmeye kalkışmışlardır. Bunun üzerine Cenâb-ı Allah hemen elçisini teselli eden âyetler indirmiştir:

“Andolsun, senden önce de birçok peygamberle alay edildi de, sonuçta alay edenleri alaya aldıkları şey kuşatıverdi”.[380] “Onlar seni görünce ancak eğlenceye alırlar. “Allah’ın peygamber olarak gönderdiği adam bu mu? Biz, ilahlarımıza sımsıkı sarılmasaydık neredeyse bizi ilahlarımızdan uzaklaştıracaktı” (derler.) Onlar yakında azabı gördükleri zaman yolca kimin daha sapık olduğunu görecekler”.[381]

Mekke müşriklerinden Âs b. Vâil erkek çocuklarının yaşamaması sebebiyle Allah Rasûlü'ne (s.a.s) "soyu kesik" anlamına gelen "ebter" kelimesini yakıştırmaya kalkışmıştı. Kısa süre sonra nâzil olan Kevser sûresiyle adı geçen müşriğe ilahî cevap verilmiştir.[382]:

"Şüphesiz biz sana Kevser'i verdik. O Halde, Rabb'in için namaz kıl, kurban kes. Doğrusu sana buğzeden, soyu kesik olanın(ebter) ta kendisidir".[383]

Müşriklerin Allah Rasûlü'ne (s.a.s) karşı alaylarını giderek artırmaları üzerine bir taraftan onu teselli, alaycıları da tehdit eden başka âyetler nâzil olmuştur:

"Ey Muhammed! Artık sana buyurulanı açıkça ortaya koy, puta tapanlara aldırış etme. Allah'la beraber başka bir tanrının bulunduğunu kabul eden alaycılara karşı şüphesiz biz sana kâfiyiz. Yakında onlar ne olduğunu öğrenecekler".[384] Müşrik ileri gelenleri bu ve benzeri hükümlerle[385] sık sık ikaz edilmekle birlikte Rasûlüllah'ı (s.a.s) toplum içinde küçük düşürme gayretlerinden vazgeçmemişlerdir. Nitekim Kureyş 'in Sehmoğulları boyu reislerinden Nübeyh b. Haccâc peygamberliği bir türlü Hz. Muhammed'e (s.a.s) layık görmemiş ve yüzüne karşı sık sık "Allah senden başka peygamber gönderecek bir kişi bulamadı mı?" diyerek istihzada bulunmuştur.[386] Aynı ifadeleri Rasûlüllah'ı (s.a.s) peygamberliğe uygun göstermediklerini dile getiren Tâif önderlerinden Amr b. Umeyr oğulları da kullanmışlardır.[387] Mekke müşrikleri Hz. Peygamber'e (s.a.s) indirilen Kur'ân 'ın esasında ona değil, Kureyş'ten Velîd b. Muğîre 'ye veya Tâif'ten Ebû Mes'ûd b. Amr 'a gelmesinin daha uygun olacağını iddia etmişler, bu görevi Hz. Muhammed'e (s.a.s) yakıştıramadıklarını söylemişlerdir.[388] Nitekim Kur'ân-ı Kerîm 'de onların bu düşüncesi açıkça ortaya konulmuştur:

"Bu Kur'ân iki şehrin (Mekke ve Taif) büyük iki adamından birine indirilmeli değil miydi?"[389]

Hz. Peygamber'in (s.a.s) şahsı kadar, onun getirdiği prensipler de müşrikler için alay konusu olmuş ve onların sataşmalarına maruz kalmıştır. Bu hususta öne çıkan konu müşriklerin anlamakta zorluk çektikleri âhiret inancıdır.

"Yine inkâr edenler şöyle dediler: "Çürüyüp ufalandıktan sonra sizin yeniden diriltileceğinizi söyleyen bir adamı size gösterelim mi?

“Allah’a karşı yalan mı uydurdu, yoksa onda delilik mi var?” Hayır öyle değil! Âhirete inanmayanlar azap ve derin sapıklık içindedirler”.[390] “Sizin ilahınız tek bir ilahtır. Âhirete inanmayanların kalpleri bunu inkâr etmekte, kendileri de büyüklük taslamaktadırlar. Şüphe yok ki Allah, onların gizlediklerini de, açığa vurduklarını da bilir. O, büyüklük taslayanları hiç sevmez. Onlara “Rabbiniz ne indirdi?” denildiği zaman, “Öncekilerin masalları” dediler. Böylece kıyamet gününde kendi günahlarını tam olarak, bilgisizce saptırdıkları kimselerin günahlarının da bir kısmını yüklenirler. Dikkat et, yüklendikleri ne kötüdür”.[391]

Âhireti inkâr eden Übey b. Halef eline çürümüş bir kemik parçası alıp parmakları arasında ovalamak suretiyle bunun bir daha canlanmasının mümkün olmayacağını söylemiştir.[392] Bunun üzerine “yaratılışını unutarak bize bir misâl getirdi ve ‘bu kemikleri kim diriltir, onlar çürüyüp dağılmış iken’ dedi. Ey Rasûlüm de ki, onları ilk defa yaratan diriltir ve O, her yaratılanı tamamıyla bilir”[393] mealindeki âyet nâzil olmuştur.

Kureyşliler Hz. Peygamber’le (s.a.s) alay etmekle birlikte ona iftira atmaktan da geri durmamışlardır. Nitekim İslâm dininin ilahî meşruiyetini tartışılır hale getirmek için tebliğ ettiği vahyi Allah’tan değil, Rahmân adındaki bir insandan aldığını iddia etmişlerdir.[394] Hatta onlar iftiralarını Kur’ân ’ın ilahî kaynaklı değil, şeytanın sözleri olduğunu iddia edecek kadar ileri götürmüşlerdir.[395] Müşriklerin bu iftiralarına vahiyle gelen cevap gecikmemiştir:

“Şüphesiz Kur’ân , âlemlerin Rabbinin indirmesidir. Ey Muhammed! Apaçık Arap diliyle, uyaranlardan olman için O’nu senin kalbine Cebrail indirmiştir. O, daha öncekilerin kitabında da zikredilmiştir”.[396] “Kur’ân’ı şeytanlar indirmemiştir. Zaten bu onların harcı değildir, buna güçleri de yetmez. Çünkü onlar (vahyi) işitmekten uzaklaştırılmışlardır”.[397] “Şeytanların kime indiğini size haber vereyim mi? De ki, onlar, günahkâr iftiracıların hepsine iner. Bunlar şeytanlara kulak verirler, çoğu da yalancıdırlar”.[398]

İlahî mesajın meşruluğu konusunda insanların zihinlerinde tereddüt meydana getirmeye çalışan müşrikler ikinci adım olarak Hz. Peygamber’in (s.a.s) şahsını hedef almışlar, onu kâhin[399], mecnûn[400] deli[401] veya şair olmakla[402] itham etmişlerdir. Bu

amaçla müşrik ileri gelenlerinden Velîd b. Muğîre bir gün Kureyşlileri etrafında toplamış ve onlardan Hz. Peygamber'i (s.a.s) Mekke 'ye hac niyetiyle gelen insanlardan nasıl uzak tutacakları konusunda görüş belirtmelerini istemiştir. Toplananlar Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında kâhin, mecnûn, şair ithamıyla menfî propaganda yapılması gerektiğini söylemişlerdir. Görüşmeler neticesinde müşrikler Rasûlüllah (s.a.s) için kişi ile kabilesini, kadın ile kocasını, baba ile oğlunu, kardeş ile kardeşi birbirinden ayıran sâhir (sihirbaz) sıfatını kullanmaya karar vermişler, oradan ayrıldıktan sonra da insanların toplantı yerlerine giderek bu planı uygulamaya, onun bir sihirbaz olduğu iftirasını yaymaya başlamışlardır.[403]

"Kâfirler, kendilerine içlerinden bir uyarıcının gelmesine şaştılar ve şöyle dediler: "Bu yalancı bir sihirbazdır. "İlahları bir tek ilah mı yaptı? Gerçekten bu çok tuhaf bir şey! İçlerinden ileri gelenler, "Gidin, ilahlarınıza tapmaya devam edin. İşte bu istenen şeydir. Biz bunu son dinde (en son dinî inanışlarda) duymadık. Bu ancak bir uydurmadır. O zikir (Kur'ân) içimizden ona mı indirildi?" diyerek kalkıp gittiler. Hayır, onlar benim Zikrim'den (Kur'ân) şüphe içindedirler. Hayır, henüz azabımı tatmadılar".[404]

Kur'ân onların Hz. Peygamber (s.a.s) hakkındaki sihirbazlık, delilik ve şairlik iddialarını da mutlak sûrette reddeder:

"Ey Muhammed. Sen Rabbinin nimetine nâil olmuş bir kimsesin, deli değilsin".[405] "Kur'ân şerefli bir elçinin getirdiği bir sözdür. O, şair sözü değildir, ne az inanıyorsunuz".[406] "Biz o Peygamber'e şiir öğretmedik. Bu ona yaraşmaz da. O(na verdiğimiz) ancak bir öğüt ve apaçık bir Kur'ân'dır".[407]

Mekke müşrikleri Allah Rasûlü (s.a.s) hakkında en sonunda sihirbaz propagandası konusunda anlaşmışlarsa da bu hususta birbirlerini dahi ikna edemedikleri anlaşılmaktadır. Nitekim onlar arasında yer alan Utbe b. Rebîa arkadaşlarına onun ne bir şair, ne sâhir ne de kâhin olduğunu, zira kendisinden duyduklarının bunlardan hiç birinin söz ve davranışlarına benzemediğini açıkça ifade etmiştir.[408] Yine müşrik elebaşlarından ve İbn Hişâm 'ın kendisini Kureyş 'in şeytanlarından biri olarak nitelediği Nadr b. Hâris de Hz. Muhammed'in (s.a.s) mecnûn olduğunu dile getirenlerin doğru söylemediklerini, zira kendisinin çok mecnûnla karşılaştığını

fakat onda bu insanların hallerinden hiç birinin bulunmadığını itiraf etmiştir.[409] Ancak bütün bunlara rağmen müşrikler Rasûlüllah'ın (s.a.s) tebliğ faaliyetlerini engelleme adına taktik olarak ona iftira atmaktan hiç geri durmamışlar ve tebliğ ettiği Kur'ân 'ın bir büyü[410] veya eskilerin masalı[411] olduğu iftirasını dillendirmeye devam etmişlerdir. O kadar ki, onun sihirbaz ve kâhin olmadığını açıkça dile getiren Nadr b. Hâris dahi, Mekke'den Hîre 'ye kadar gidip orada Fars krallarının hikâyelerini öğrenerek geri dönmüş, Allah Rasûlü'nün (s.a.s) bir topluluğa ilahî emirleri duyurduğunu haber alınca derhal ardından giderek Hz. Peygamber'in (s.a.s) söylediklerinin "eskilerin masalı" olduğunu iddia etmiş, daha sonra da öğrendiği hikâyeleri anlatıp "Allah'ın indirdiği âyetler gibi ben de indirebilirim. Muhammed'in sözleri niçin benim sözlerimden güzel olsun" demek suretiyle onun dinleyenler üzerindeki etkisini ortadan kaldırmaya çalışmıştır.[412] Nadr'dan cesaret alan diğer müşrikler de Kur'ân'ın ifadesiyle "bu Kur'ân, Muhammed'in uydurmasıdır, Ona başka bir topluluk yardım etmiştir".[413] "Kur'ân öncekilerin masallarıdır, başkalarına yazdırıp sabah akşam okumaktadır"[414] iftiralarını dillendirmeye başlamışlardır. Bunun üzerine nâzil olan âyetlerle Nadr ve benzeri müşriklere açıkça meydan okumuştur:

"Onu kendi uydurdu diyorlar, öyle mi? Hayır, inanmıyorlar. Eğer iddialarında samimi iseler Kur'ân 'ın benzeri bir söz meydana getirsinler".[415] "Yoksa Kur'ân'ı kendisi mi uydurdu diyor müşrikler. O halde şöyle de: Eğer iddianızda samimi iseniz, Allah'tan başka çağırabileceklerinizi çağırın, onun sûrelerine benzer uydurulmuş on sûre getirin! Size cevap vermezlerse bilin ki, o, ancak Allah'ın ilmiyle indirilmiştir ve O'ndan başka ilah yoktur. Peki şimdi Müslüman oldunuz mu?".[416] "Eğer kulumuza (Muhammed'e) indirdiğimiz (Kur'ân) hakkında şüphede iseniz, haydin onun benzeri bir sûre getirin ve eğer doğru söyleyenler iseniz, Allah'tan başka şahitlerinizi çağırın (ve bunu ispat edin). Eğer, yapamazsanız -ki hiçbir zaman yapamayacaksınız- o halde yakıtı insanlarla taşlar olan ateşten sakının. O ateş kâfirler için hazırlanmıştır".[417]

c. Anlaşma Teklifi

Mekke müşrikleri Hz. Muhammed'in (s.a.s) tebliğ faaliyetini münazara, alay ve iftirayla engelleyemeyeceklerini fark ettiklerinde taktik değiştirerek bir takım dünyevî menfaat vaadiyle onu davasından vazgeçirmeye çalıştılar. Bu görevi de Mekke reisleri adına Benî Ümeyye ileri gelenlerinden Utbe b. Rebîa üstlenmiştir. Utbe, Rasûlüllah'a (s.a.s) giderek onun toplumdaki saygınlığından ve şerefinden bahsettikten sonra tüm bu olumlu özelliklerine rağmen kendisinin Mekke'nin bütünlüğünü parçalayıp halkı birbirine düşürdüğünü söylemiş, ardından da yaptıklarından vazgeçmesi durumunda ona Mekke'nin reisi ve en zengin kişisi olma imkânı verileceğini bildirmiştir. Ancak Rasûl-i Ekrem (s.a.s) teklifi kesin bir dille reddetmiş. ardından da şu âyetleri okumuştur: "Hâ Mîm! (Kur'ân) Esirgeyen ve Bağışlayan Allah katından indirilmiştir. Bu, bilen bir topluluk için, âyetleri Arapça okunarak açıklanmış bir kitaptır. Bu kitap müjdeleyici ve uyarıcıdır. Fakat onların çoğu yüz çevirmiştir, dolayısıyla dinlemezler. Onlar dediler ki: "Bizi çağırdığın şeye karşı gönüllerimiz kapalıdır, kulaklarımızda da ağırlık vardır. Seninle bizim aramızda da bir perde bulunmaktadır. Bu nedenle sen istediğini yap, kuşkusuz biz de kendi işimizi yapacağız. De ki: Ben de ancak sizin gibi bir insanım. Bana vahyedildiğine göre, kuşkusuz sizin Allah'ınız tek bir Allah'tır. Öyleyse O'na yönelin, tövbe edip O'ndan af dileyin. Yazıklar olsun ortak koşanlara, zekâtı ödemeyenlere, Ahireti inkâr edenlere! Kuşkusuz, inanıp da iyi işler yapanlar için tükenmeyen bir mükâfat vardır. De ki: Siz gerçekten yeri iki günde yaratan Allah'ı inkâr edip O'na ortaklar mı koşuyorsunuz? Oysa O âlemlerin Rabbi'dir. Yeryüzüne sabit dağlar yerleştiren, orasını bereketli kılan ve oradan çıkan rızık ve nimetleri isteyenlere fark gözetmeksizin dağıtan O'dur. Sonra o sırada henüz bir duman bulutu halindeki gökyüzüne yönelip ona ve yerküreye: İster gönüllü isterse gönülsüz olarak gelin, dedi. İkisi de "buyruğuna uyarak geliyoruz" dediler. Böylece O, onları iki günde yedi gök olarak yarattı ve her bir gök katına kendi görevinin ne olduğunu bildirdi. Ve biz, yakın gökyüzünü kandillerle donattık ve bozulmaktan da koruduk. İşte bu, her şeyi bilen yüce Allah'ın takdiridir! Eğer onlar yüz çevirirlerse de ki: Ben sizi Âd ve Semûd'un başlarına düşen yıldırım gibi bir felâkete karşı uyarıyorum".[418]

Okunan âyetleri duyunca son derece etkilenen Utbe öyle bir ruhsal duruma girdi ki sanki o anda başına yıldırım düşeceğini sandı. Duyduklarının tesirinden bir türlü kendini kurtaramıyordu. Kureyşlilerin toplantı yerine geri dönünce arkadaşları da ondaki değişikliklerin hemen farkına vararak kendisine bunun sebebini sordular. Utbe muhataplarına şu şekilde karşılık verdi: “Vallahi onun söyledikleri ne şiirdir, ne kehanet. Ey Kureyş , beni dinleyin. Onunla yaptığı şey arasına girmeyin. Allah’a yemin olsun ki, onun verdiği haberler gerçekleşecek. Eğer Arap onu mağlup ederse, sizler başkası vasıtasıyla kendisinden kurtulmuş olursunuz. Şayet o (Kureyş adına) Arab’a üstünlük sağlarsa, onun mülkü sizin mülkünüzdür. Onun şerefi, sizin şerefinizdir. Siz de bu sayede insanların en üstünü olursunuz”. Utbe’den bu sözleri duyan müşrikler, onun da Hz. Peygamber (s.a.s) tarafından büyülenmiş olduğunu iddia etmeye başladılar.[419]

Utbe b. Rebîa’nın getirdiğine benzer öneriler daha sonra bütün müşriklerin ortak bir toplantısı sırasında Rasûlüllah’a (s.a.s) tekrar iletilmiş, hatta onlar maddî tekliflerinin yanında sözde yardımcı olma adına, şayet cinlerin tasallutuna uğramış ise tüm mallarını harcama pahasına kendisini tedavi ettirebileceklerini dile getirmişlerdir. Allah Rasûlü (s.a.s) ise muhataplarına kendisinin hasta olmadığını, niyetinin dünya malı elde etmek değil, sadece insanları Allah’ın birliğine çağırmak olduğunu tekrarlamıştır.[420] Müşrikler dünveyî bir takım menfaat vadiyle Hz. Peygamber’i (s.a.s) davasından vazgeçiremeyeceklerini anladıklarında son çare olarak ona dinleri birleştirme önerisiyle gelmişler, “biz senin ibadet ettiğine ibadet edelim, sen de bizim ibadet ettiğimiz putlara tap” diyerek inanç ortaklığına çağırmışlardır. Bu teklife karşılık ilahî cevap şu şekilde verilmiştir:

“De ki: Ey kâfirler. Ben sizin tapmakta olduklarınıza tapmam. Siz de benim taptığıma tapmıyorsunuz. Ben sizin taptıklarınıza asla tapacak değilim. Evet, siz de benim taptığıma tapmayacaksınız. Sizin dininiz size, benim dinim banadır”.[421]

d. Ebû Tâlib ’e Baskı

Kureyşliler Hz. Muhammed’e (s.a.s) faaliyetlerinde engel olması veya ona verdiği desteği çekmesi için amcası Ebû Tâlib ’e defalarca

müracaatta bulunmuşlar, hatta zaman zaman bu hususta kendisini tehdit etmişlerdir. Ebû Tâlib ilk gelişlerinde gönül alıcı sözler söyleyerek onları savuşturdu. Hz. Peygamber'in (s.a.s) tavırlarında herhangi bir değişiklik görmeyen Kureyşliler ikinci defa daha sert ifadeler kullandılar. Bunun üzerine Ebû Tâlib yeğenine, baskılara daha fazla direnemeyeceğini söyleyerek tebliğ çalışmalarına son vermesi îmâsında bulundu. Amcasının sözlerinden onun artık kendisini himaye etmeyeceği izlenimi edinen Hz. Peygamber (s.a.s) şu tarihî cevabı vermiştir:

"Güneşi sağ elime, ayı da sol elime verseler davamdan vazgeçmem. Ya Allah bu dini üstün kılar, ya da ben bu uğurda ölürüm". Allah Rasûlü'nün (s.a.s) bu kesin tavrı üzerine Ebû Tâlib dilediği gibi hareket etmesini, bedeli ne olursa olsun onu himayeye devam edeceğini bildirdi.[422]

Kureyşliler daha sonra yine Ebû Tâlib'i ziyaret ederek ona Hz. Muhammed'i (s.a.s) kendilerine teslim etmesi karşılığında Mekke 'nin en seçkin gençlerinden biri olan Umâre b. Velîd 'i evlâtlık olarak vereceklerini vadettiler. Ancak o kendisine yapılanın çok kötü bir teklif olduğunu söyleyerek olumsuz cevap verdi. Bundan sonraki süreçte Ebû Tâlib yeğenini her türlü tehdit ve baskıya rağmen ölünceye kadar korumuş, üstelik son nefesinde reisi olduğu Hâşimoğulları kabilesi mensuplarına onu desteklemelerini vasiyet etmiştir. [423]

e. Hâşimoğulları 'na Ambargo

Kureyşliler Hâşimoğullarının kabile dayanışması gereği Hz. Peygamber'i (s.a.s) himaye ettiklerini farkındaydılar. Nitekim bilhassa amcası Ebû Tâlib 'e yaptıkları uyarılardan herhangi bir netice de alamamışlardı. Bu sebeple yeni bir taktik izlemeye, onu etkisiz hale getirebilmek için bütün olarak kabilesine baskı uygulamaya karar verdiler. Zira câhiliyye dönemi kabilecilik anlayışına göre ferdî suç ve ceza yerine kolektif sorumluluk esası geçerliydi. Bu gelenek sayesinde Hâşimoğulları'nın tamamını cezalandırmak suretiyle onların Rasûlüllah'a (s.a.s) verdikleri desteği çekeceklerini tahmin ediyorlardı. Bu amaçla Hâşimoğulları ve Muttaliboğullarını kendilerine düşman ilân ederek onlarla akrabalık bağlarını kesmeye, ticarî faaliyetlerini engellemeye, kısacası bu kabileyi adeta hayattan

tecrit etmeye karar verdiler. Hâşimîlere uygulayacakları ambargo kararını ilân eden metin de niyetin ciddiyetini vurgulamak için Kâbe ’nin duvarına asıldı.[424]

Ambargonun başlamasıyla birlikte kabilenin reisi Ebû Tâlib , yeğenini ve aile mensuplarını kendi mahallesinde bir araya topladı. Hz. Peygamber’in (s.a.s) diğer amcası Ebû Leheb ise boykotun hemen başında kendi soyunu terk ederek diğer müşriklerle birlikte hareket etmeye başladı. Hâşimoğulları ve Muttaliboğulları muhasara altında üç yıl (M.616-619) büyük sıkıntı içinde hayatlarını sürdürmeye çalıştılar. Bu aile ile yakın akrabalığı olan Hişâm b. Amr , Hakîm b. Hizâm gibi bazı Mekkelilerin gizlice yaptıkları yardımlar onların en tabiî ihtiyaçlarını karşılamaktan çok uzaktı. Hâşimoğulları’nın ambargo süresince yaşadıklarını Allah Rasûlü’nün (s.a.s) amcasının oğlu Abdullah b. Abbâs şu şekilde dile getirir:

“Mahallede üç yıl kuşatma altında kaldık. Onlar rızkımızı kestiler. Bizden biri ailesinin geçimini kazanmak için çarşıya çıktı fakat ona hiçbir şey satılmadı. Bu sebeple aramızda ölenler oldu. Hatta birisi bir gün açlık sebebiyle bir deri parçasını buldu onu öğüterek suyla karıştırdı ve yedi”.[425]

Hâşimoğulları bütün zorluklara rağmen Hz. Peygamber (s.a.s) sebebiyle maruz kaldıkları ablukaya bir bütün halinde mukavemet gösterdiler. Onların durumu kabile dayanışmasının Hz. Peygamber’in (s.a.s) desteklenmesinde ve İslâm’ın yayılmasındaki müspet etkisine anlamlı bir örnektir. Burada gösterilen dayanışma sebebiyle ambargo kararı müşriklerin hedeflerine ulaşmalarına hizmet etmediği gibi, Hâşimîlerin birbirlerine daha da yakınlaşmalarına vesile olmuştur. Üstelik onların mağdur edildiklerini gören ve Hâşimîler ile yakın akrabalık bağı bulunan Kureyşli başka kabileler de boykotu geçersiz hale getiren bazı uygulamalara girişmişler, en sonunda da kararı tanımadıklarını ilân etmişlerdir. Hâşimoğullarının maruz kaldığı boykotu iptal etmek için harekete geçenlerin ilki Benî Âmir ’den Hâşim b. Amr ’dır. Ona Nevfel ’den Mut’im b. Adî ile Benî Esed ’den Ebu’l-Bahterî ve Zem’a b. el-Esved katılmışlar, daha sonra bu şahıslara annesi Hz. Peygamber’in (s.a.s) halası (Âtike bint Abdülmuttalib) olan Mahzûmlu Züheyr b. Ebû Ümeyye iştirak etmiştir. Adı geçen şahısların özel gayretleriyle üç yıl süren boykot Mekke müşriklerinin bekledikleri sonucu

alamamalarıyla neticelenmiştir. Üstelik yaşanan çok sıkıntılı dönem Müslümanların dinlerine daha da sıkıca sarılmalarına sebep olmuş, onların imanlarını kuvvetlendirmiştir.[426]

Hz. Peygamber'in (s.a.s) kabilesine karşı gerçekleştirilen boykot uygulamasının hemen ardından nübüvvetin onuncu yılında Ebû Tâlib ile Hz. Hatice peş peşe vefat ettiler (Ramazan 10 /Nisan 620). Rasûl-i Ekrem (s.a.s) bu iki kayıp sebebiyle çok müteessir olmuştur. Nitekim bu yıl Müslümanlar tarafından "hüzün yılı" olarak adlandırılmıştır. Allah Rasûlü (s.a.s) eşini kaybetmekle hayat arkadaşından ve en büyük manevî desteğinden mahrum kalmış, amcası Ebû Tâlib'in ölümüyle de Mekke müşriklerine karşı kendisini koruyan en büyük hamisini yitirmiştir. Nitekim düşmanlar bu hadiseden sonra Rasûlüllah'a (s.a.s) karşı daha cüretkâr, daha küstahça saldırmaya başlamışlardır. [427]

Ebû Tâlib 'in ölümünün ardından hem kabile asabiyeti gereği, hem de kız kardeşlerinin ısrarlı talepleriyle Rasûlüllah'ın (s.a.s) himayesini en şiddetli muhaliflerinden olan diğer amcası Ebû Leheb üstlendi. Rivayetlere göre peygamberlikle görevlendirilmeden önce Hz. Peygamber (s.a.s) ile amcası arasındaki ilişkiler iyiydi. O kadar ki, Allah Rasûlü'nün (s.a.s) iki kızı Ebu Leheb'in iki oğluyla nişanlanmışlardı. Tebliğin başlangıç sürecinde Hz. Peygamber (s.a.s) onun desteğini almayı umuyordu. Fakat ümitleri boşa çıktı, üstelik amcasının çirkin bir karşılama ve tepkisiyle yüz yüze geldi. Hâlbuki Hâşimî soyunun diğer üyelerinin çoğu onun çağrısına olumlu cevap vermemekle birlikte akrabalık bağları sebebiyle kendisini himaye edip desteklemişlerdi. Haşimoğulları ailesinin riyasetine geçen Ebû Leheb de onlar gibi kabile dayanışması gereği Allah Rasûlü'nü (s.a.s) himaye etmeye başlamıştı. Ancak bu durum fazla uzun sürmedi. Mekke müşriklerinin liderinden Ebû Cehil, ona, ailesinin müşrik atalarının kaderiyle ilgili olarak Rasûlüllah'a (s.a.s) görüşünü sormasını tavsiye etti. Dinde bunun cevabı açıktı: Putperestler ve müşrikler Cehennem'e gideceklerdi. Allah Rasûlü'nü (s.a.s) zaten gönülsüz olarak koruyan Ebû Leheb bu cevabı bahane ederek yeğenini desteklemekten vazgeçti.[428] Onun bu tavrında hanımı, aynı zamanda da Ebû Süfyân'ın kız kardeşi olan Ümmü Cemîl'in büyük payının olduğu muhakkaktır. Nitekim Tebbet

sûresinde onunla birlikte “odun taşıyan” sıfatıyla Ümmü Cemîl’e de atıf bulunmaktadır:

“Ebû Leheb’in elleri kurusun. Zaten kurudu. Ona ne malı fayda verdi, ne de kazandığı. O, bir alevli ateşe girecektir, Boynunda bükülmüş hurma liflerinden bir ip olduğu halde sırtında odun taşıyarak karısı da (o ateşe girecektir)”.[429]

f. Fiilî Saldırı

Mekkeli müşrikler Hz. Peygamber’i (s.a.s) davasından vazgeçirmek ve onu etkisiz hale getirmek adına her türlü baskı yolunu kullanmalarına rağmen hedeflerini gerçekleştiremeyince sonunda ona karşı saldırı teşebbüslerinde de bulunmuşlardır. Kaynaklarda Hz. Peygamber’e (s.a.s) karşı gerek ferdî, gerekse toplu bir şekilde fiilî saldırıda bulunan ve bir kısmı Kur’ân âyetleriyle teşhir ve tehdit edilen Mekke müşrikleri arasında amcası Ebû Leheb ile onun eşi Ümmü Cemîl , Ümeyye b. Halef , Âs b. Vâil , Ebû Cehil , Nadr b. Hâris , Abdullah b. Ziba’râ , Ahnes b. Şerîk , Velîd b. Muğîre , Übey b. Halef , Ukbe b. Ebû Muayt gibi şahısların isimleri zikredilir. İbn Hişâm eserinde her biri için ayrı başlıklar açarak onların Hz. Peygamber’e (s.a.s) karşı gerçekleştirdikleri çirkin saldırılardan bahseder.[430] Rivayete göre onlardan bazıları Allah Rasûlü’nün (s.a.s) Kâbe ’yi tavafı esnasında üzerine saldırmışlardır. Hadiseye şahid olan Hz. Ebû Bekir derhal müdahale ederek “Rabbim Allah diyen bir kişiyi öldürecek misiniz?” sözleriyle saldırganları Hz. Peygamber’den (s.a.s) uzaklaştırmaya çalışmış, bu arbede sırasında kendisi de yaralanmıştır.[431]

Hz. Peygamber’e (s.a.s) karşı saygısızca tavır ve hareket içinde olan Mekke müşriklerinin başında Ümeyyeoğulları kabilesinden Ukbe b. Ebû Muayt gelir. Ebû Cehil ‘in de yönlendirmesiyle bir gün Hz. Peygamber (s.a.s) Kâbe ’de namaz kılarken üzerine deve işkembesi koymuş,[432] başka bir defa Übey b. Halef ’in kışkırtmasıyla onun yüzüne tükürmüştür.[433] Ukbe, Ebû Leheb ile birlikte ayrı zamanlarda Hz. Peygamber’in (s.a.s) evinin önüne pislik atmak suretiyle onu ve ailesini rahatsız etmeye çalışmışlardır. Muhatap olduğu saldırılardan bunalan Hz. Peygamber (s.a.s) halini

Abdümenâfoğullarına şikâyet etmişse de onlardan beklediği yardımı görememiştir.[434]

Allah Rasûlü'ne (s.a.s) karşı düşmanlıkta ileri giden müşriklerin kadın temsilcisi ise amcası Ebû Leheb 'in karısı Ümmü Cemîl 'dir. Aynı zamanda Ebû Süfyân 'ın kız kardeşi olan Ümmü Cemîl Hz. Peygamber'in (s.a.s) amcasının azılı bir din düşmanı ve peygamber muhalifi olmasında önemli derecede rol oynamıştır. Rasûlüllah'ın (s.a.s) geçeceği yollara pislik atan, ona eziyet vermek için geçeceği yollara dikenler koyan Ümmü Cemîl[435], aynı zamanda Hz. Peygamber'in (s.a.s) kızları Rukıyye ve Ümmü Gülsüm ile nişanlı olan oğulları Utbe ve Muatteb'in ayrılmalarını sağlamıştır.[436]

Müşrik ileri gelenleri Hz. Peygamber'e (s.a.s) karşı şiddet içeren saldırılarını en sonunda onun hayatına kastetme teşebbüsüne kadar vardırmışlardır. Rivayete göre Ebû Cehil eline aldığı büyük bir taşı Kâbe 'de namaz kılmakta olan Hz. Peygamber'in (s.a.s) üzerine atmaya çalışmış, ancak amacını gerçekleştiremeden korkudan rengi atmış bir şekilde geri dönmüştür. Kendisine ne olduğu sorulduğunda tam kayayı atmak üzereyken vahşi bir deve ile yüz yüze geldiğini ifade etmiştir.[437] Başka bir gün Ukbe b. Ebû Muayt Hz. Peygamber'i (s.a.s) bir suikastla ördüreceklerini ilân etmiştir. Haber Mekke sokaklarında yayılınca Ebû Tâlib Benî Hâşim gençlerini toplayarak böyle bir harekete girişmeleri halinde sonuna kadar bu işe teşebbüs edenlerle savaşacaklarını açıklayınca onların muhtemel suikast girişimi engellenmiştir.[438]

Müşrikler hicretten hemen önce de Hz. Muhammed'i (s.a.s) öldürmeyi düşünmüşler, Dârunnedve 'de gerçekleştirilen toplantı neticesinde Mekke 'de her kabileden bir kişinin hazır bulunacağı bir suikast planıyla onu ortadan kaldırmaya karar vermişlerdir. Kureyşlilerin niyetlerinden vahiy yoluyla haberdar edilen Hz. Peygamber (s.a.s) o gece evini terk edince müşriklerin bu son teşebbüsü de neticesiz kalmıştır.[439]

---

[311] "Allah'ı bırakıp kendilerine ne zarar, ne de fayda verebilecek şeylere tapıyorlar ve "İşte bunlar Allah katında bizim şefaatçılarımızdır" diyorlar. De ki: "Siz, Allah'a göklerde ve yerde onun bilmediği bir şeyi mi haber veriyorsunuz!? O, onların ortak

koştukları şeylerden uzaktır, yücedir.” (Yûnus 10/18); “Hiç şüphesiz siz ve Allah’tan başka kulluk ettikleriniz cehennem odunusunuz. Siz oraya varacaksınız. Eğer onlar ilah olsalardı oraya varmazlardı. Hâlbuki hepsi orada ebedi kalacaklardır” (Enbiyâ 21/98-99); “Onlar, Allah’ı bırakıp kendilerine ne faydası ne de zararı dokunan şeylere kulluk ederler. Kâfir, Rabbine karşı (şeytana) arka çıkandır” (Furkân 25/55);“Siz Allah’ı bırakarak ancak putlara tapıyorsunuz ve yalan uyduruyorsunuz. Allah’ı bırakarak taptıklarınızın size hiçbir rızık vermeye güçleri yetmez. Öyle ise rızkı Allah’ın katında arayın. O’na kulluk edin ve O’na şükredin. Siz yalnız O’na döndürüleceksiniz.” (Ankebût 29/17).

[312] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 282; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, I, 199; Belâzürî, *Ensâb*, I, 115-116.

[313] Mâide, 5/104. Benzer nitelikteki âyetler için bk. Bakara, 2/170, Lokmân 31/21, Sebe, 34/43, Saffât, 37/69-71, Zuhruf, 43/22-24.

[314] Fâtır, 35/42-43.

[315] Zuhruf, 43/30-31.

[316] Sa’d, 38/8.

[317] Kapar, M. Ali, *Hz. Muhammed’in Müşriklerle Münasebeti,* İstanbul 1987, s. 118; İmâdüddîn Halîl, *Muhammed Aleyhisselâm,* (çev. İsmail Hakkı Sezer), Konya 2003, s. 108-109.

[318] Kasas, 28/57.

[319] Derveze, İzzet, *Kur’ân’a Göre Hz. Muhammed’in Hayatı*, I, 378-379.

[320] İbn İshâk, *Sîre*, s. 170; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 337-338.

[321] Derveze, İzzet, *Kur’ân’a Göre Hz. Muhammed’in Hayatı*, I, 380-381.

[322] En’âm, 6/50.

[323] A’râf, 7/188.

[324] İsrâ, 17/90-93. Ayrıca bk. Kehf, 18/110, Fussilet, 41/6. Allah Rasûlü (s.a.s) de “Ben bir kral değilim. Tuzlanıp güreşte kurutulan et yiyen bir kadının oğluyum” (İbn Mâce, *Et’ime* 30) sözüyle bu hususa açıkça işaret eder.

[325] İbn İshak, *Siyer,* s. 266-267.

[326] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 22.

[327] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 25-28.

[328] Belâzürî, *Ensâb*, I, 128.
[329] Belâzürî, *Ensâb*, I, 145.
[330] Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensâr* 33; Müslim, *Fedâilu's- Sahâbe* 132.
[331] En'âm, 6/8.
[332] Hûd, 11/12.
[333] Hicr, 15/7.
[334] İsrâ, 17/95.
[335] En'âm, 6/111.
[336] İsrâ, 17/90-93.
[337] Furkân, 25/7-8.
[338] Ra'd, 13/31.
[339] İsrâ, 17/93.
[340] Kehf, 18/110.
[341] Fussilet, 41/6.
[342] Ankebût, 29/50.
[343] En'âm, 6/109.
[344] Furkân, 25/7.
[345] Şuarâ, 26/154.
[346] Fussilet, 41/14.
[347] Enfâl, 8/32.
[348] Ankebût, 29/53-54.
[349] İsrâ, 17/59.
[350] Hûd, 11/12.
[351] En'âm, 6/35.
[352] A'râf, 7/188.
[353] En'âm, 6/50.
[354] Ahkâf, 46/9.
[355] Müslim, *Kader* 19.
[356] Müslim, *Kader* 19; Tirmizî, *Tefsîru Sûreti'l-Kamer* 6.
[357] Buhârî, *Tefsîru'l-Kur'ân* 13.
[358] Kasas, 28/48-49.
[359] Saffât, 37/167-170.
[360] Abese, 80/10-11.
[361] Kehf, 18/6.
[362] Şuarâ, 26/1-6.
[363] Fâtır, 35/8.
[364] Yûnus, 10/99.

[365] Yâsin, 33/76.
[366] Neml, 27/70.
[367] Yûnus, 10/65.
[368] Hicr, 15/97-99.
[369] En'âm, 6/52-53.
[370] Kehf, 18/28-29.
[371] Abese, 80/1-12.
[372] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 309, 311, II, 50-52.
[373] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 199; İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber,* s. 158-160; Belâzürî, *Ensâb*, I, 115.
[374] Belâzürî, *Ensâb*, I, 132.
[375] Enbiyâ, 21/36.
[376] Furkân, 25/41.
[377] Lokmân, 31/6-7.
[378] İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 382.
[379] Hümeze, 104/1-9.
[380] Enbiyâ, 21/41; En'âm, 6/10. İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 35-36.
[381] Furkân, 25/41-42.
[382] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 34.
[383] Kevser, 108/1-3.
[384] Hicr, 15/94-96; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 51.
[385] Necm, 53/60.
[386] Belazürî, *Ensâb*, I, 44.
[387] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 61.
[388] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 387; Belâzürî, *Ensâb*, I, 134.
[389] Zuhruf, 43/31.
[390] Sebe, 34/7-8.
[391] Nahl, 16/22-25.
[392] Belâzürî, *Ensâb*, I, 137, 143.
[393] Yâsin 36/78-79.
[394] "Andolsun ki biz onların, "Kur'ân'ı ona bir insan öğretiyor" dediklerini biliyoruz. İma ettikleri kimsenin dili yabancıdır. Bu Kur'ân ise gayet açık bir Arapça'dır". (Nahl, 16/103); "(Bu Kur'ân, başkalarından) yazıp aldığı öncekilere ait efsanelerdir. Bunlar ona sabah akşam okunmaktadır" dediler". (Furkân, 25/5). (İbn Hişâm, *es-Sîre, I*, 318).
[395] Tekvîr, 81/25.

[396] Şuarâ, 26/192-196.
[397] Şuarâ, 26/210-212.
[398] Şuarâ, 26/221-223.
[399] Sâd, 38/4; Kamer, 54/2.
[400] Duhân 44/14; Tûr 52/29; Kalem 68/2.
[401] Müminûn, 23/68-70; Sebe', 34/7-8; Kalem, 68/51-52.
[402] Enbiyâ 21/ 5; Hâkka 69/41-43.
[403] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 288-289; Belâzürî, *Ensâb*, I, 133, 150.
[404] Sa'd, 38/4-8.
[405] Kalem, 68/2, İnfitâr, 82/22.
[406] Meâric, 70/40-41.
[407] Yâsîn, 36/69.
[408] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 313-314.
[409] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 320-321.
[410] En'âm, 6/7; Ahkâf, 46/11. Peygamberlerin ve büyücülerle farkı hakkında değerlendirmeler için bk. Karadaş, Cağfer, "Büyü ve Din", *Usûl*, c.1, sy.1, İstanbul 2004, s. 111-135.
[411] Furkân 25/5.
[412] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 321, 383-384; Belâzürî, *Ensâb*, I, 139-140.
[413] Furkân, 25/4. Ayrıca bk. Enfâl, 8/31; En'âm, 6/25, Nahl, 16/24.
[414] Furkân, 25/5.
[415] Tûr, 52/33-34.
[416] Hûd, 11/13-14.
[417] Bakara, 2/23-24.
[418] Fussilet, 41/1-13.
[419] İbn İshâk, *Siyer,* s. 266-267.
[420] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 315-316.
[421] Kâfirûn, 109/1-6.
[422] İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 284-285.
[423] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 285-286, II, 58-59.
[424] Buhârî, *Hac* 45; Müslim, *Hac* 344.
[425] Belâzürî, *Ensâb*, I, 135-136.
[426] İbn İshâk, *Sîre*, s. 145-147; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 14-16; İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 210; Belâzürî, *Ensâb*, I, 235-236.
[427] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 56-58; Belâzürî, *Ensâb*, I, 237.

[428] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 211; Belâzürî, *Ensâb*, I, 121.
[429] Tebbet, 111/1-5.
[430] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I,380-390; Belâzürî, *Ensâb*, I, 122-156.
[431] Buhârî, *Fedâilu's-Sahâbe* 5, Buhârî, *Tefsîru'l-Kur'ân* 40; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 309-310.
[432] Buhârî, *Salât* 109, *Cihâd ve's-Siyer* 98, *Bed'ül-H*alk 20, *Menâkıbu'l-Ensâr* 29; Belâzürî, *Ensâb*, I, 125.
[433] Belâzürî, *Ensâb*, I, 138.
[434] Belâzürî, *Ensâb*, I, 131, 147.
[435] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 380-381; Belâzürî, *Ensâb*, I, 122.
[436] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 306-307; Belâzürî, *Ensâb*, I, 122-123, 401; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe,* (thk. Muhammed İbrahim-Muhammed Ahmed Aşûr), I-VII, ? 1970 (Kitabü'ş-Si'b), VII, 384.
[437] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 319-320.
[438] İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 202-203; Belâzürî, *Ensâb*, I, 230.
[439] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 126-127; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 227-228. Mekke müşriklerinin daveti engelleme faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bk. Mevdûdî, Ebu'l-Alâ, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber,* II, 432-470.
[374]
[312]
[430]
[340]
[402]
[331]
[365]
[393]
[321]
[356]
[392]
[412]
[383]
[373]
[349]
[330]
[320]
[332]

[375]
[341]

İbn Hişâm, *es-Sîre*, I,380-390; Belâzürî, *Ensâb*, I, 122-156.

Buhârî, *Fedâilu's-Sahâbe* 5, Buhârî, *Tefsîru'l-Kur'ân* 40; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 309-310.

Buhârî, *Salât* 109, *Cihâd ve's-Siyer* 98, *Bed'ül-H*alk 20, *Menâkıbu'l-Ensâr* 29; Belâzürî, *Ensâb*, I, 125.

Belâzürî, *Ensâb*, I, 138.

Belâzürî, *Ensâb*, I, 131, 147.

İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 380-381; Belâzürî, *Ensâb*, I, 122.

İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 306-307; Belâzürî, *Ensâb*, I, 122-123, 401; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe,* (thk. Muhammed İbrahim-Muhammed Ahmed Aşûr), I-VII, ? 1970 (Kitabü'ş-Si'b), VII, 384.

İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 319-320.

İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 202-203; Belâzürî, *Ensâb*, I, 230.

İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 126-127; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 227-228. Mekke müşriklerinin daveti engelleme faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bk. Mevdûdî, Ebu'l-Alâ, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber,* II, 432-470.

İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 315-316.

Kâfirûn, 109/1-6.

İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 284-285.

İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 285-286, II, 58-59.

Buhârî, *Hac* 45; Müslim, *Hac* 344.

Belâzürî, *Ensâb*, I, 135-136.

İbn İshâk, *Sîre*, s. 145-147; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 14-16; İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 210; Belâzürî, *Ensâb*, I, 235-236.

İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 56-58; Belâzürî, *Ensâb*, I, 237.

İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 211; Belâzürî, *Ensâb*, I, 121.

Tebbet, 111/1-5.

En'âm, 6/7; Ahkâf, 46/11. Peygamberlerin ve büyücülerle farkı hakkında değerlendirmeler için bk. Karadaş, Cağfer, "Büyü ve Din", *Usûl*, c.1, sy.1, İstanbul 2004, s. 111-135.

Furkân 25/5.

İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 321, 383-384; Belâzürî, *Ensâb*, I, 139-140.

Furkân, 25/4. Ayrıca bk. Enfâl, 8/31; En'âm, 6/25, Nahl, 16/24.

Furkân, 25/5.

Tûr, 52/33-34.
Hûd, 11/13-14.
Bakara, 2/23-24.
Fussilet, 41/1-13.
İbn İshâk, *Siyer,* s. 266-267.
Duhân 44/14; Tûr 52/29; Kalem 68/2.
Müminûn, 23/68-70; Sebe', 34/7-8; Kalem, 68/51-52.
Enbiyâ 21/ 5; Hâkka 69/41-43.
İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 288-289; Belâzürî, *Ensâb*, I, 133, 150.
Sa'd, 38/4-8.
Kalem, 68/2, İnfitâr, 82/22.
Meâric, 70/40-41.
Yâsîn, 36/69.
İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 313-314.
İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 320-321.
Sebe, 34/7-8.
Nahl, 16/22-25.
Belâzürî, *Ensâb*, I, 137, 143.
Yâsin 36/78-79.

"Andolsun ki biz onların, "Kur'ân'ı ona bir insan öğretiyor" dediklerini biliyoruz. İma ettikleri kimsenin dili yabancıdır. Bu Kur'ân ise gayet açık bir Arapça'dır". (Nahl, 16/103); "(Bu Kur'ân, başkalarından) yazıp aldığı öncekilere ait efsanelerdir. Bunlar ona sabah akşam okunmaktadır" dediler". (Furkân, 25/5). (İbn Hişâm, *es-Sîre, I*, 318).

Tekvîr, 81/25.
Şuarâ, 26/192-196.
Şuarâ, 26/210-212.
Şuarâ, 26/221-223.
Sâd, 38/4; Kamer, 54/2.
[439]
[413]
[410]
Enbiyâ, 21/41; En'âm, 6/10. İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 35-36.
Furkân, 25/41-42.
İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 34.
Kevser, 108/1-3.

Hicr, 15/94-96; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 51.
Necm, 53/60.
Belazürî, *Ensâb*, I, 44.
İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 61.
İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 387; Belâzürî, *Ensâb*, I, 134.
Zuhruf, 43/31.
Kehf, 18/28-29.
Abese, 80/1-12.
İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 309, 311, II, 50-52.
İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 199; İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber,* s. 158-160; Belâzürî, *Ensâb*, I, 115.
Belâzürî, *Ensâb*, I, 132.
Enbiyâ, 21/36.
Furkân, 25/41.
Lokmân, 31/6-7.
İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 382.
Hümeze, 104/1-9.
[364]
Abese, 80/10-11.
Kehf, 18/6.
Şuarâ, 26/1-6.
Fâtır, 35/8.
Yûnus, 10/99.
Yâsin, 33/76.
Neml, 27/70.
Yûnus, 10/65.
Hicr, 15/97-99.
En'âm, 6/52-53.
Hûd, 11/12.
En'âm, 6/35.
A'râf, 7/188.
En'âm, 6/50.
Ahkâf, 46/9.
Müslim, *Kader* 19.
Müslim, *Kader* 19; Tirmizî, *Tefsîru Sûreti'l-Kamer* 6.
Buhârî, *Tefsîru'l-Kur'ân* 13.
Kasas, 28/48-49.

Saffât, 37/167-170.
[384]
[355]
[421]
[401]
[404]
[381]
[386]
[329]
Kehf, 18/110.
Fussilet, 41/6.
Ankebût, 29/50.
En'âm, 6/109.
Furkân, 25/7.
Şuarâ, 26/154.
Fussilet, 41/14.
Enfâl, 8/32.
Ankebût, 29/53-54.
İsrâ, 17/59.
Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensâr* 33; Müslim, *Fedâilu's- Sahâbe* 132.
En'âm, 6/8.
Hûd, 11/12.
Hicr, 15/7.
İsrâ, 17/95.
En'âm, 6/111.
İsrâ, 17/90-93.
Furkân, 25/7-8.
Ra'd, 13/31.
İsrâ, 17/93.
İbn İshâk, *Sîre*, s. 170; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 337-338.
Derveze, İzzet, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, I, 380-381.
En'âm, 6/50.
A'râf, 7/188.
İsrâ, 17/90-93. Ayrıca bk. Kehf, 18/110, Fussilet, 41/6. Allah Rasûlü (s.a.s) de "Ben bir kral değilim. Tuzlanıp güreşte kurutulan et yiyen

bir kadının oğluyum” (İbn Mâce, *Et’ime* 30) sözüyle bu hususa açıkça işaret eder.

İbn İshak, *Siyer,* s. 266-267.

İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 22.

İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 25-28.

Belâzürî, *Ensâb*, I, 128.

Belâzürî, *Ensâb*, I, 145.

“Allah’ı bırakıp kendilerine ne zarar, ne de fayda verebilecek şeylere tapıyorlar ve “İşte bunlar Allah katında bizim şefaatçılarımızdır” diyorlar. De ki: “Siz, Allah’a göklerde ve yerde onun bilmediği bir şeyi mi haber veriyorsunuz!? O, onların ortak koştukları şeylerden uzaktır, yücedir.” (Yûnus 10/18); “Hiç şüphesiz siz ve Allah’tan başka kulluk ettikleriniz cehennem odunusunuz. Siz oraya varacaksınız. Eğer onlar ilah olsalardı oraya varmazlardı. Hâlbuki hepsi orada ebedi kalacaklardır” (Enbiyâ 21/98-99); “Onlar, Allah’ı bırakıp kendilerine ne faydası ne de zararı dokunan şeylere kulluk ederler. Kâfir, Rabbine karşı (şeytana) arka çıkandır” (Furkân 25/55);“Siz Allah’ı bırakarak ancak putlara tapıyorsunuz ve yalan uyduruyorsunuz. Allah’ı bırakarak taptıklarınızın size hiçbir rızık vermeye güçleri yetmez. Öyle ise rızkı Allah’ın katında arayın. O’na kulluk edin ve O’na şükredin. Siz yalnız O’na döndürüleceksiniz.” (Ankebût 29/17).

İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 282; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, I, 199; Belâzürî, *Ensâb*, I, 115-116.

Mâide, 5/104. Benzer nitelikteki âyetler için bk. Bakara, 2/170, Lokmân 31/21, Sebe, 34/43, Saffât, 37/69-71, Zuhruf, 43/22-24.

Fâtır, 35/42-43.

Zuhruf, 43/30-31.

Sa’d, 38/8.

Kapar, M. Ali, *Hz. Muhammed’in Müşriklerle Münasebeti,* İstanbul 1987, s. 118; İmâdüddîn Halîl, *Muhammed Aleyhisselâm,* (çev. İsmail Hakkı Sezer), Konya 2003, s. 108-109.

Kasas, 28/57.

Derveze, İzzet, *Kur’ân’a Göre Hz. Muhammed’in Hayatı*, I, 378-379.

[367]

[362]

[395]
[372]
[314]
[319]
[380]
[409]
[418]
[323]
[353]
[376]
[363]
[337]
[354]
[359]
[313]
[434]
[403]
[408]
[385]
[420]
[322]
[417]
[368]
[371]
[377]
[411]
[328]
[394]
[435]
[407]
[317]
[345]
[398]
[416]
[388]
[426]
[389]

[327]
[369]
[425]
[326]
[346]
[360]
[336]
[379]
[350]
[399]
[427]
[387]
[370]
[415]
[361]
[436]
[344]
[378]
[347]
[433]
[352]
[424]
[335]
[338]
[315]
[318]
[390]
[419]
[358]
[428]
[423]
[400]
[324]
[339]
[405]
[396]
[333]

[438]
[366]
[343]
[432]
[382]
[422]
[325]
[316]
[406]
[431]
[334]
[429]
[311]
[357]
[397]
[342]
[351]
[437]
[348]
[414]
[391]

III. HZ. PEYGAMBER'İN (S.A.S) DAVET STRATEJİSİ

Hz. Peygamber (s.a.s) Mekke müşriklerinin gerek kendisine, gerekse Müslümanlara yaptıkları saldırılar karşısında zaman ve şartlara uygun olarak karşı stratejiler geliştirmiş, bu sayede kendisine inananları birlik ve dayanışma içinde tutmaya çalışmıştır. Bu adımlar pasif direnişten başlayıp hicrete kadar varan çeşitli aşamalarda gerçekleştirilmiştir.

A. PASİF DİRENİŞ

Mekke döneminde Müslümanların sayısı ve gücü hiçbir zaman müşriklerle fiili mücadele edebilecek seviyeye ulaşamadı. Bu sebeple düşmanlarına karşı pasif direnişi tercih etmek suretiyle başta Hz. Muhammed (s.a.s) olmak üzere kendilerine yapılan saldırılara cevap vermekten özellikle uzak durdular.[440] Müslümanlar ilk tedbir olarak müşriklerin dikkatini çekmemek ve daha fazla saldırıya maruz kalmamak için toplu olarak Kâbe 'de bulunmaktan kaçınmışlar, görüşmelerini ya gizli toplantı yerlerinde ya da Mekke'nin ıssız vadilerinde gerçekleştirmişlerdir. Bu amaçla onların en fazla toplandıkları mekân ise şehrin merkezinden uzakta bulunan Erkam b. Ebu'l-Erkam 'ım evidir. Erkam'ın evindeki faaliyetler Hz. Ömer ile Hz. Hamza'nın Müslüman oluşlarına kadar yaklaşık üç yıl devam etmiştir.[441]

Tebliğin Mekke döneminde düşmanlarına karşı silahlı mücadele izni verilmemiş olması, Müslümanların hadiselere fiilen müdahil olma isteklerini engellemiştir. Nitekim hem Hz. Peygamber (s.a.s), hem de diğer Müslümanlar Ebû Cehil tarafından işkenceye tabi tutulan ve öldürülen Yâsir ve Sümeyye için dua edip sabır dilemekten başka bir şey yapamamışlardır.[442] Allah Rasûlü (s.a.s) müşriklerin yaptıkları eziyet ve işkenceleri kendisine şikâyet eden Habbâb b. Eret 'e bundan önceki devirlerde de inançları sebebiyle başka insanların daha ağır işkencelere maruz kaldıklarını söyleyerek ona sabır tavsiyesinde bulunmuştur.[443] Mekke müşriklerine Kur'ân 'ı duyurmak amacıyla Kâbe 'de bazı âyetleri yüksek sesle okuyan Abdullah b. Mes'ûd fecî bir şekilde dövülmüş, çaresiz kalan

Müslümanlar Habbâb'a yaptıkları gibi ona da ancak tesellide bulunabilmişler, bir daha böyle bir davranışa girişmemesi konusunda kendisini uyarmışlardır.[444] Görüldüğü gibi müşrik saldırılarına karşı gerek Hz. Peygamber'in (s.a.s), gerekse ilk Müslümanların yapabildikleri şey onların mağduriyetlerine karşı sabır dilemek olmuştur.

"Andolsun, onların söyledikleri şeylerden dolayı göğsünün daraldığını biliyoruz[445]". "Sabret! Senin sabrın ancak Allah'ın yardımı iledir. Onlardan yana üzülme. Tuzak kurmalarından dolayı da sıkıntıya düşme".[446] "Rabbinin hükmüne sabret. Çünkü sen gözlerimizin önündesin, kalktığında Rabbini hamd ile tesbih et".[447] "Sen, Rabbinin hükmüne sabret. Balık sahibi (Yûnus) gibi olma. Hani o, (balığın karnında) kederli bir halde Rabbine yakarmıştı. Şayet Rabbinden ona bir nimet yetişmemiş olsaydı, o mutlaka kınanmış bir halde ıssız bir yere atılacaktı. Fakat böyle olmadı. Rabbi onu (peygamber olarak) seçti ve salih kimselerden kıldı".[448]

Müşriklerin müminlere baskısı sürecinde Hz. Ebû Bekir önemli bir adım daha atarak maddî imkânları elverdiği ölçüde Bilâl gibi işkenceye uğrayan köleleri satın almak suretiyle onlardan bir kısmını kurtarmıştır.[449] Bütün bunlardan yola çıkarak Müslümanların Mekke müşriklerinin baskı ve işkencelerine karşı ilk tutumlarının şiddete başvurmaksızın gerçekleşen pasif direniş olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte şehrin uzak bir bölgesinde namaz kılan Müslümanları hedef alan müşriklerden bir topluluğun saldırması üzerine Sa'd b. Ebî Vakkâs yerde bulduğu deve kemiği ile gelenlerden birinin başını yarmış, bu hadise din yolunda akıtılan ilk kan olarak kabul edilmiştir.[450] Meydana gelen bu olay, esasında pasif savunmadan başka bir şey değildir. Çünkü yapılan hareket bir karşı saldırı olmaktan ziyade, saldırganları fiillerinden vazgeçirmek niyetiyle gerçekleştirilmiş bir savunma teşebbüsüdür.

B. HABEŞİSTAN HİCRETİ

Miladi 615 yılında Ebû Cehil 'in Rasûlüllah'a (s.a.s) hakaret etmesinden rahatsız olan Hz. Hamza 'nın Müslüman olması, hem Hz. Muhammed (s.a.s) için büyük bir sevinç ve moral kaynağı hem de Müslümanlar adına güçlü bir destek olmuştu. Hamza zamanının

büyük bir kısmını avlanmak için çöllerde geçirirdi. Onun manevî meselelerin pek ilgilendirmediği anlaşılmaktadır. Bir gün, her zamanki gibi av dönüşü şehre girmiş ve âdeti olduğu üzere evine gitmeden önce Kâbe'nin etrafında tavafa başlamıştı. Bir cariye yanına gelip kendisine gündüz vakti Ebû Cehil'in, yeğeni Hz. Muhammed'e (s.a.s) hakarette bulunduğunu haber verdi. Hamza duydukları sebebiyle son derece öfkelendi. Hemen Kâbe'de bulunan Ebû Cehil'in yanına koşup ona demir yayı ile vurarak başını yardı. Ardından da "Sen Muhammed'in akrabaları tarafından terk edildiğini mi sanıyorsun? İyi dinle: Ben de onun dinini kabul ettim. Şimdi ister sen, isterse buna cesareti olan kim varsa çıksın karşıma" demek suretiyle Müslümanlığını ilan etti.[451]

Mekke'de Müslümanlar adına gerçekleşen olumlu gelişmeler müşrikleri aynı derecede rahatsız ediyor ve onların inananlara baskılarını daha da şiddetlendiriyordu. Bilhassa kabileleri tarafından baskı gören ve sığınacak başka bir kabile de bulamayan Müslümanlar Mekke 'de can güvenlikleri konusunda endişe duymaya başladılar. Zira İslâm'a girenlerin sayısının artması müşrikleri daha da saldırgan hale getirmişti.

Ashâbının mâruz kaldığı zulüm ve işkenceleri engellemeye gücü yetmeyen, üstelik ölüm korkusu sebebiyle onların dinlerini terk etmelerinden endişelenen Allah Rasûlü (s.a.s), özellikle kabileleri içinde aşırı baskıya maruz kalanlara Habeşistan 'a hicret etmeleri tavsiyesinde bulundu.[452] Kur'ân'da geçen "Zulme uğradıktan sonra Allah yolunda hicret edenlere gelince, elbette onları dünyada güzel bir şekilde yerleştiririz. Âhiret mükâfatı ise daha büyüktür. Keşke bilselerdi... Onlar, sabreden ve yalnız Rablerine tevekkül eden kimselerdir".[453] "(Ey Muhammed! Bizim adımıza de ki, "Ey iman eden kullarım! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Bu dünyada iyilik yapanlar için (Âhirette) bir iyilik vardır. Allah'ın yeryüzü geniştir. Sabredenlere bunun karşılığı elbette hesapsız olarak verilir"[454] âyetleri bu hadiseye işaret ederler.

Hz. Peygamber (s.a.s) tarafından Müslümanlar için hicret yurdu olarak Habeşistan'ın tercih edilmesinin önemli gerekçeleri vardı. Öncelikle Arap kabile geleneği, herhangi bir kabile mensubunun iznini almayan kimselere sığınma hakkı tanınmasına imkân vermiyordu. Başka bir ifadeyle sığınacak bir yer bulmak sığınmacının

bir hakkı değil, tamamen sığınma verenin insafına kalmış bir durumdu. Kaldı ki aralarında sadece erkeklerin değil, kadın ve çocukların da bulunduğu kırk-elli kişilik hatta bazen yüzlerce kişilik bir topluluğa sığınma hakkı tanımak, herkesin birbiriyle kavgalı olduğu bir coğrafyada o hakkı verecek kişinin rızasının yanında, bu sığınmacıların bölge ekonomisiyle kaynaşıp bütünleşmesi için önemli maddî imkânlara sahip olmalarını da gerekli kılıyordu. Oysa Arap Yarımadası'nın bu kadar çok sayıda sığınmacıyı barındıracak yeri yoktu. Ayrıca Arabistan'daki kabileler bu sığınmacıları içlerine almakla Kureyş'in doğrudan düşmanlığına maruz kalacaklarının da farkındaydılar. Bu sebeple Müslümanlar Mekkelilere karşı kendilerini savunmak için Arabistan'daki bir kabileye değil, güçlü bir devlete ihtiyaç duydular. Komşu ülkeler arasında ilk akla gelen İran'dı. Ancak bu devlet, Hîre'de kurulmuş olan Arap krallığını henüz yeni ortadan kaldırmıştı ve Araplar arasından çıkmış olan bu yeni başkandan -Hz. Peygamber (s.a.s)- kuşkulanıyordu. Bizans İmparatorluğu ise o sıralarda İranlılara karşı giriştiği mücadelede oldukça ağır kayıplar vermiş ve Şam, Kudüs ve hatta İskenderiye'yi kaybetmişti. (M.613-617). Bu durumda Bizans kralı tarafından özellikle Araplara karşı alınmış olan sıkı ekonomik önlemler o dönemin Mekkeli Müslümanlarını Suriye'ye de çekemezdi. Dolayısıyla Müslümanların gidebileceği tek bağımsız devlet Habeşistan kalmıştı. Zira komşu ülkeler arasında sadece Habeşistan nispeten uluslararası karışıklıkların dışında bulunuyordu. Üstelik bu ülkenin kralı Necâşî'nin düşünce yapısı Araplara karşı oldukça uygun ve elverişli bir durum arzediyordu. Kaldı ki İslâm öncesi dönemde Kureyşlilerin bu ülke ile ticarî ilişkileri de vardı. İşte bütün bu şartlar dolayısıyla Müslümanlar için ilk hicret yurdu olarak Habeşistan'ın tercih edildiği anlaşılmaktadır.[455]

Hicret hazırlıklarının tamamlanmasının ardından tebliğin beşinci yılının Recep ayında (M.615) on bir erkekle dört kadından oluşan ilk kafile Habeşistan'a ulaştı. Heyette Osman b. Affân ile eşi Rasûlüllah'ın (s.a.s) kızı Rukıyye, Ebû Huzeyfe b. Utbe ile hanımı Sehle bint Süheyl, Ebû Seleme ile hanımı Ümmü Seleme, Âmir b. Rebîa ile hanımı Leylâ bint Ebû Hamse'nin yanı sıra Zübeyr b. el-Avvâm, Mus'ab b. Umeyr, Abdurrahman b. Avf, Osman b. Maz'ûn, Ebû Sebre, Hâtıb b. Amr ve Süheyl b. Beydâ bulunuyordu. Bundan

yaklaşık bir yıl sonra Cafer b. Ebû Tâlib başkanlığında 82 erkek ve 18 kadından müteşekkil daha kalabalık bir Müslüman grup ikinci Habeşistan hicretini gerçekleştirdi.[456] Önceki Muhâcirler gibi onlar da Habeş kralı tarafından iyi karşılandılar. Dolayısıyla yeni yurtlarında güvenlik içinde hayatlarını sürdürme imkanı buldular.[457]

Habeşistan hicretine Kureyş içinde hemen her kabileden Müslümanlar iştirak etmiştir. Bununla birlikte Mekke sakinleri arasında faaliyete en büyük katılım ise başlangıçtan beri içlerinden İslâm'a dâhil olanların büyük baskı gördüğü Mahzûmoğulları, Sehmoğulları, Cumahoğulları, Âmiroğulları, Hâris b. Fihroğulları ve Ümeyyeoğulları kabilesinden oldu. Habeşistan'a hicret eden Müslümanların ayrı ayrı listesini veren ilk siyer müelliflerinden İbn İshâk, İbn Hişâm ve Belâzürî'de de bu durum açıkça ortaya konulmaktadır. Buna göre Mahzûmoğulların'dan İbn İshâk'a göre 10, İbn Hişâm'a göre 9, Belâzürî'ye göre ise 12 kişi; Sehmoğulları'ndan müelliflerin verdiği rakam sırasıyla 11, 14, 12 kişi; Cumahoğullarından 14, 16, 15 kişi; Âmiroğulları'ndan 13, 11, 12 kişi; Hâris b. Fihroğulları'ndan 5, 8, 9 kişi ve Ümeyyeoğulları'ndan sırasıyla 8, 6 ve 7 kişidir. Haşimoğulları'yla geçmişe dayalı ittifak ilişkilerinden olsa gerek kendi kabilelerinden Müslüman olanlara karşı nispeten daha müsamahakâr davranan kabilelerden Habesiştan hicretine iştirak edenlerin sayısı daha düşük sayıda kalmıştır. Nitekim Esedoğulları'ndan hicrete katılanların sayısını İbn İshâk 2, İbn Hişâm 4, Belâzürî 5 kişi verirken, Zühreoğulları ise sırasıyla 4, 4 ve 6 kişi olarak zikredilir. Hz. Ebû Bekir'in kabilesinden Habeşistan'a gidenler her üç müellif tarafından da 3 kişi olarak bildirilir. Hz. Ömer'in kabilesi Adîoğullarından hicrete katılanlar hakkında İbn İshâk 2 sayısını verirken, İbn Hişâm ile Belâzürî'ye göre Habeşistan'a bu kabileden katılanların sayısı 6'dır. Nevfeloğulları'ndan ise hicrette hazır bulunanlar her üç müellife göre ise birer kişidir.[458]

Hicrete Hz. Peygamber (s.a.s)'in kabilesi Hâşimoğulları'ndan katılımın ise son derece sınırlı kaldığı görülür ki, onlar da her üç müellifin ittifakıyla Ca'fer b. Ebû Tâlib ile eşi Esmâ bint Umeys'tir. Hâlbuki Kureyş kabileleri arasında Hz. Peygamber'in (s.a.s) soyu ve hâmisi olmaları sebebiyle en fazla baskı gören kabile Hâşimoğulları 'ydı. Dolayısıyla bu şartlardan kurtulmak için en çok bu kabile

mensubunun Habeşistan'a göç etmesi gerekiyordu. Fakat rivayetler hicrete bu aileden sadece Cafer b. Ebû Tâlib ile hanımı Esmâ bint Umeys 'in iştirak ettiklerini zikreder ki, muhtemelen onların katılımından, -Cafer'in Hz. Peygamber'in (s.a.s) akrabası olması (hususiyle de onu Mekke müşriklerine karşı himaye eden amcası Ebû Tâlib'in oğlu olması) sebebiyle- onu temsil etmesi ve Muhâcirlere sözcülük yapması hedeflenmiştir. Hâşimîler'in Habeşistan hicretine az sayıda temsilciyle katılmış olmalarının asıl sebebi ise, kabile ileri gelenlerinin, kendilerinden bir kısmı İslâm'a girmemiş olsalar da kan bağı sebebiyle aileleri içinde Müslüman olanları himaye etmeleri ve onları müşriklere karşı korumalarıdır. Üstelik onlar bu süreçte kendilerine sığınan başka kabile mensubu korumasız Müslümanları da himaye etmişlerdir.

Anlaşılan o ki Müslümanlara yönelik baskılar, Mekke'de hâkim olan kabilecilik anlayışından dolayı bazen hafifleyebiliyordu. Geleneğe göre Müslüman bir kabile mensubunun başka kabileye mensup bir müşrik tarafından ciddi oranda rahatsız edilmesi çoğu defa göze alınamayan bir davranıştı. Zira başka bir kabile mensubu tarafından saldırıya uğrayan bir kişinin himaye edilmemesi, kendi kabilesi için ciddi bir kınanma sebebiydi. Ancak bir müslümana yönelik baskı bizzat kendi kabilesi mensubu müşrik akrabası tarafından gerçekleştiriliyorsa buna karşı koymak son derece zordu. Çünkü bu durumda Müslüman olan diğer kabile mensuplarının buna müdahalesi mümkün olmuyordu.[459] Bu sebepledir ki Ebû Cehil ile Ebû Süfyân'ın pek çok akrabası bizzat kendi kabiledaşlarından gördükleri baskı sebebiyle Mekke'yi terk etmek durumda kalırken, Hz. Peygamber'in (s.a.s) yakınları ise kabilelerinin kendilerine gösterdiği müsamaha hatta destek sebebiyle Mekke'de hayatlarını sürdürme imkânı bulmuşlar, Habeşistan'a hicret etmek durumunda kalmamışlardır.

Habeş Muhâcirleri yeni yurtlarında emniyet altında yaşamaya başladılar. Öyle ki onlar, burada bulundukları sürede daima Habeş Kralı tarafından himaye görmüşler, can güvenliklerini temin edebilmişlerdir.[460] Süheylî'nin rivayetine göre bir kısım Habeşli din adamı Müslümanların ibadet edip, dinlerini tanıtma faaliyetleri gerçekleştirmelerini tehlikeli görerek onları tehdit ettiklerinde, Necâşî buna müsaade etmediği gibi muhâcirleri tehdit eden her kişiden ceza

olarak dört dirhem alınmasını emretmiştir.[461] İbn İshâk, Habeşistan'da kalışları sırasında Hz. Osman'ın eşi Rukiyye'nin bazı Habeşlilerin sözlü saldırılanına maruz kaldığını, kralın misafirlerine kötü muamelede bulunan bu şahısların daha sonra tespit edilerek cezalandırıldığını rivayet eder.[462] Necâşî'nin Müslümanlara karşı sergilediği bu sıcak yaklaşımdan yola çıkarak onun Ca'fer'in yaptığı savunmanın hemen ardından Müslüman olduğunu ileri süren değerlendirmeler yapılmıştır.[463] Ancak Necâşî Ashame'nin Hz. Peygamber'in (s.a.s) hicretin yedinci yılında gönderdiği davet mektupları neticesinde İslâm'a girdiği bilgisi daha muteberdir.[464] Bu sebeple Ashame'nin Muhâcirlerin gidişinden sonra gerçekleştirilen ilk toplantılar ve dinî tartışmalar esnasında Müslüman olduğu hususu aşırı iyimser bir yorumdur.

Müslümanların Habeşistan'a gidişlerinde İslâm dininin tebliği konusu öncelikli hedefleri olmamasına rağmen, Muhâcirlerin İslâm dinini en güzel şekilde temsil etmelerinden başarılı sonuçlar elde ettikleri, bu sayede ferdî anlamda ihtida faaliyetlerinin gerçekleştiği görülür. Anlaşılan o ki gerek ibadet serbestisi, gerekse tebliğ imkanı bulunması sebebiyle bir kısım Habeşli bu dönemde İslâm'ı kabul etmiştir. Nitekim Habeşistan'da Hz. Peygamber (s.a.s) ile nikâhlanan Ümmü Habîbe ile birlikte Medine'ye gelen Bereke ve Necâşî'nin hizmetçilerinden Ebrehe Müslüman olmuşlardı. Ayrıca Muhâcirlerin geri kalanlarının dönüşünün gerçekleştiği son yolculuğa altmış kişinin katılmış olduğu rivayeti bu grupta İslâmiyeti kabul eden Habeşlilerin varlığını akla getirmektedir.[465] Zira bu tarihe kadar Mekkeli Muhâcirlerin büyük bir kısmı çoktan Habeşistan'ı terk etmişlerdi.

Mültecilerin Habeşistan'a varışlarından kısa bir zaman sonra Cafer ile eşi Esmâ bint Umeys'in oğulları Abdullah dünyaya geldi. Bir kısım rivayetlerde onların Muhammed ve Avn ismindeki çocuklarının da burada doğmuş oldukları zikredilir.[466] Adı geçen çocuklardan başka Ebû Seleme'nin kızı Berre, Hâlid b. Saîd ile Ümeyne bint Halef çiftinin Saîd, Eme ve Derc isminde çocukları, Muttalib b. Ezher ile Ramle bint Ebî Avf çiftinin Abdullah, Ebû Huzeyfe ile Sehle bint Süheyl çiftinin Muhammed; Hâris b. Hâlid ile Rayta bint el-Hâris

çiftinin de Mûsâ, Ayşe, Zeyneb ve Fâtıma ismindeki çocukları da Habeşistan doğumludur. [467]

Habeşistan günlerinde dünyaya gelen çocuklar Müslümanlara sürur verirken, bazen onlar için üzücü hadiseler de meydana gelmiştir. Bunlardan biri de Ubeydullah b. Cahş'ın irtidat ederek Hıristiyanlık dinine geçmesidir. Mekke'de bulunduğu sırada Hıristiyanlığı benimseyen Ubeydullah, Hz. Peygamber'in (s.a.s) İslâm dinini tebliğe başlamasıyla birlikte yeni dine girerek eşi Ümmü Habîbe ile birlikte Habeşistan'a hicret etmişti. Ancak burada Hıristiyanlığın etkisinde kalıp Müslümanlıktan vazgeçip yeniden eski dinine dönmüştür.[468]

Habeşistan'daki Müslümanların ülke idarecilerinde himaye görmelerine rağmen onların yine de bir takım sıkıntılar yaşadıkları anlaşılmaktadır. Medine'ye dönüşlerinde, Muhâcir hanımlarından birisi olan Esmâ bint Umeys'in kendilerine karşı Medine'ye hicretle övünen Hz. Ömer'e cevaben söyledikleri Habeşistan'da geçen günlerin Muhâcirler için pek de kolay olmadığını açıkça ortaya koymaktadır:

"Siz burada Allah Rasûlü'nün yanında, onun koruması altındaydınız. O açlarınızı doyurup sizin dertlerinizle ilgileniyordu. Hâlbuki biz orada vatan hasreti içinde birçok problemle karşılaşıyorduk".[469] İbn Sa'd'da geçen başka bir rivayete göre Habeş Muhâcirlerinden Abdullah b. Mes'ûd, Habeşli devlet memurlarıyla bir sıkıntı yaşamış, yakasını kurtarabilmek için onlara iki dinar rüşvet vermek durumunda kalmıştır.[470]

Kaynaklarımızda Habeş Muhâcirlerinin burada bulundukları esnada hayatlarını nasıl idame ettirdiklerine dair sarih bilgiler yoktur. Abdullah b. Mes'ûd'un zor durumda kalması dikkate alınırsa, onun küçük çapta ticaretle meşgul olduğu, bu faaliyetleri sebebiyle devlet memurlarıyla başının derde girdiği düşünülebilir. Ayrıca Habeş Muhâcirleri arasında Hz. Osman ve Hz. Abdurrahman b. Avf gibi meşhur tüccarların bulunduğu unutulmamalıdır. Hz. Peygamber (s.a.s) Medine'ye hicretinden sonra onu Ensâr 'dan Sa'd b. Rebî (ra) ile kardeş ilân edilen Abdurrahman b. Avf, Medine'nin zenginlerinden olup malını kardeşi kabul ettiği Abdurrahman'la (ra) paylaşmak isteyen kardeşine : "Allah sana, ailene bereket versin. Malını çoğaltsın. Ben senden herhangi bir yardım istemiyorum. Sen bana

çarşının yolunu göster, ben orada kazancımı elde ederim” cevabını vererek rızkını temin için ticarete başlamış, ticarî tecrübesiyle Medine çarşısında kendi geçimini sağlayacak hale gelmiş, hatta kısa süre sonra burada da evlenip aile kurma imkânı bulmuştur.[471] Bu sebeple Abdurrahman b. Avf’ın aynı faaliyeti Habeşistan’da da gerçekleştirdiği tahmininde bulunmak mümkündür. Benzer şekilde sâir Habeş Muhâcirlerinin önemli bir kısmının ticaretle meşgul olmak suretiyle hayatlarını devam ettirdikleri ihtimal dâhilindedir. Yoksa onların yıllar boyunca sadece yanlarında getirdikleri mal veya nakit para ile hayatlarını sürdürmüş olmaları mümkün olamaz.[472]

Habeş Muhâcirleri Mekke ile kıyaslandığında yeni yurtlarında en azından emniyet altında yaşıyorlardı. Ancak Mekke müşrikleri onların iyi halde olmalarından rahatsızlık duydular. Bu sebeple çok geçmeden Müslüman sığınmacıların sınır dışı edilmeleri isteğiyle Habeşistan’a resmî bir elçi heyeti göndermeye karar verdiler. Mekke adına bu vazifeyle görevlendirilen Amr b. el-Âs ile Abdullah b. Ebû Rebîa Habeşistan’a ulaştıklarında Necâşî’nin huzuruna çıkmadan önce kraliyet sarayındaki tüm din adamları ve diğer yöneticilere hediye edilmek üzere bol miktarda kıymetli Arabistan derileri temin etmişlerdi. Ayrıca onlardan geliş amaçlarını açıklayarak Necâşî nezdinde kendilerine destek olunmasını talep ettiler. Elçiler, Habeşlilerin, sığınmacıları ülkelerinden kovarken vicdanî bir rahatsızlık duymamaları için de onların Hıristiyan olmadıklarını da özellikle vurguladılar. Nihayet Kureyş temsilcileri kralın huzuruna çıkarak bazı ayak takımı insanların Mekke’den ayrılıp Habeşistan’a yerleştiklerini, onların kendi dinlerini terk ettiklerini, fakat sığındıkları insanların dinine de girmediklerini söyleyip Muhâcirleri suçladıktan sonra, geliş amaçlarının bu insanların geri gönderilmelerini temin etmek olduğunu bildirdiler. Daha önceden gönülleri kazanılan saray erkânı da Kureyş elçilerinin isteklerini hararetle destekledilerse. Ancak kral, sığınma hakkına ihanet etme düşüncesine kapıldıkları için bürokratlarını azarladıktan sonra ülkesine sığınan insanları dinlemeden herhangi bir karar vermeyeceğini söyleyerek Muhâcirlerden huzuruna bir temsilcinin getirilmesini emretti. Bunun üzerine davet edilen Cafer b. Ebû Tâlib şöyle bir konuşma yaptı:

“Ey hükümdar, Allah aramızdan birini seçip de onu kendisi için elçi olarak gönderene kadar biz cahillerdendik, putlara tapar, ölü hayvan

eti yer, fuhuş yapardık. Akrabalık bağlarına riayet etmez, komşuluk haklarını tanımazdık. Güçlü olanlarımız zayıf olanlarımızı ezerdi. Uzun bir müddet bu halde yaşadık. Sonra Allah bize aramızdan soyunu, doğruluğunu, güvenilirliğini, namusluluğunu bildiğimiz bir peygamber gönderdi. O bizi Yüce Allah'ın birliğini tanımaya ve O'a ibadet etmeye çağırdı. Ağaç ve taştan yaptığımız putlara tapmaktan, Allah'a ortak koşmaktan uzaklaştırdı. Bize doğru söylemeyi, emânete ve akrabalık bağına riayet etmeyi, komşularla güzel geçinmeyi, haramdan, kan dökmekten sakınmayı emretti. Fuhuştan, yalandan, yetim malı yemekten, namuslu kadına iftira etmekten menetti. O, bize diğer insanlara kötülük yapmaktan uzak durmayı sadece Allah'a ibadet etmeyi, sadaka vermeyi ve her çeşit iyi ve güzel ameller işlemeyi öğretti. Bütün bunlar bize hoş ve cazip geldi ve biz bunları yapmaya başladık. Fakat bunun hemen arkasından kendi insanlarımızdan, vatanımızı terk etmeye ve senin ülkene sığınmaya bizi mecbur eden işkenceler gördük. Hâsılı biz, seçebileceğimiz bütün krallar arasından sizi tercih etmiş bulunuyoruz; zira sizin yanında bize kimsenin zulmedemeyeceğini ümit ediyoruz".[473]

Kral konuşmayı dinledikten sonra Hz. Peygamber'in (s.a.s) getirdiklerinden kendisine bir örnek sunulmasını istedi. Bunun üzerine Cafer , Meryem sûresinin baş tarafındaki âyetleri okudu.

"Kâf Hâ Yâ Ayn Sâd. Bu, Rabbinin, Zekeriyyâ kuluna olan merhametinin anılmasıdır. Hani o Rabbine gizli bir sesle yalvarmıştı. O şöyle demişti: "Rabbim! Şüphesiz kemiklerim gevşedi. Saçım sakalım ağardı. Sana yaptığım dualarda (cevapsız bırakılarak) hiç mahrum olmadım." "Gerçek şu ki ben, benden sonra gelecek akrabalarım(ın isyankâr olmaların)dan korkuyorum. Eşim ise kısırdır. Bana kendi tarafından; bana ve Yakub hanedanına varis olacak bir çocuk bağışla ve onu hoşnutluğuna ulaşmış bir kimse kıl!" (Allah şöyle dedi:) "Ey Zekeriyyâ! Haberin olsun ki biz sana Yahyâ adlı bir oğul müjdeliyoruz. Daha önce onun adını kimseye vermedik." Zekeriyyâ, "Rabbim!" "Hanımım kısır ve ben de ihtiyarlığın son noktasına ulaşmış iken, benim nasıl çocuğum olur?" Vahiy meleği) dedi ki: "Evet, öyle. (Ancak) Rabbin diyor ki: "Bu bana göre kolaydır. Nitekim daha önce, hiçbir şey değil iken seni de yarattım." Zekeriyyâ, "Rabbim, öyleyse bana (çocuğumun olacağına)bir işaret ver", dedi. Allah da, "Senin işaretin, sapasağlam olduğun halde insanlarla (üç

gün) üç gece konuşamamandır” dedi. Derken Zekeriyyâ ibadet yerinden halkının karşısına çıktı. (Konuşmak istedi, konuşamadı) ve onlara “Sabah akşam Allah’ı tespih edin” diye işaret etti. Yahyâ dünyaya gelip büyüyünce onu peygamber yaptık ve kendisine) “Ey Yahyâ kitaba sımsıkı sarıl” dedik. Biz ona daha çocuk iken hikmet ve katımızdan kalp yumuşaklığı ve ruh temizliği vermiştik. O, Allah’tan sakınan, anne babasına iyi davranan bir kimse idi. İsyancı bir zorba değildi. Doğduğu gün, öleceği gün ve diriltileceği gün ona selam olsun! (Ey Muhammed!) Kitapta (Kur’ân’da) Meryem’i de an. Hani ailesinden ayrılarak doğu tarafında bir yere çekilmiş ve (kendini onlardan uzak tutmak için) onlarla arasında bir perde germişti. Biz, ona Cebrail’i göndermiştik de ona tam bir insan şeklinde görünmüştü. Meryem, “Senden, Rahmân’a sığınırım. Eğer Allah’tan çekinen biri isen (bana kötülük etme)” dedi. Cebrail, “Ben ancak Rabbinin elçisiyim. Sana tertemiz bir çocuk bağışlamak için gönderildim” dedi. Meryem, “Bana hiçbir insan dokunmadığı ve iffetsiz bir kadın olmadığım halde, benim nasıl çocuğum olabilir?” dedi. Cebrail“Evet, öyle. Rabbin diyor ki: O benim için çok kolaydır. Onu insanlara bir mucize, katımızdan bir rahmet kılmak için böyle takdir ettik. Bu zaten (ezelde) hükme bağlanmış bir iştir” dedi. Böylece Meryem çocuğa gebe kaldı ve onunla uzak bir yere çekildi. Doğum sancısı onu bir hurma ağacına yöneltti. “Keşke bundan önce ölseydim de unutulup gitmiş olsaydım!” dedi. Bunun üzerine (Cebrail) ağacın altından ona şöyle seslendi: “Üzülme, Rabbin senin alt tarafında bir dere akıttı.” “Hurma ağacını kendine doğru silkele ki sana taze hurma dökülsün.” “Ye, iç, gözün aydın olsun. İnsanlardan birini görecek olursan, “Şüphesiz ben Rahmân’a susmayı adadım. Bugün hiçbir insan ile konuşmayacağım” de. Kucağında çocuğu ile halkının yanına geldi. Onlar şöyle dediler: “Ey Meryem! Çok çirkin bir şey yaptın!” “Ey Hârûn’un kız kardeşi! Senin baban kötü bir kimse değildi. Annen de iffetsiz değildi.” Bunun üzerine (Meryem, çocukla konuşun diye) ona işaret etti. “Beşikteki bir bebekle nasıl konuşuruz?” dediler. Bebek şöyle konuştu: “Şüphesiz ben Allah’ın kuluyum. Bana kitabı (İncil’i) verdi ve beni bir peygamber yaptı.” “Nerede olursam olayım beni kutlu ve erdemli kıldı ve bana yaşadığım sürece namazı ve zekâtı emretti.” “Beni anama saygılı kıldı. Beni azgın bir zorba kılmadı.” “Doğduğum gün, öleceğim gün

ve diriltileceğim gün bana selâm (esenlik verilmiştir).” Hakkında şüpheye düştükleri hak söze göre Meryem oğlu Îsâ işte budur. Allah’ın çocuk edinmesi düşünülemez. O bundan yücedir, uzaktır. Bir işe hükmettiği zaman ona sadece “ol!” der ve o da oluverir. Şüphesiz, Allah, benim de Rabbim, sizin de Rabbinizdir. Öyleyse (yalnız) O’na kulluk edin. Bu, dosdoğru bir yoldur. (Fakat hıristiyan) gruplar, aralarında ayrılığa düştüler. Büyük bir günü görüp yaşayacakları için vay kâfirlerin haline! Bize gelecekleri gün (gerçekleri) ne iyi işitip ne iyi görecekler! Ama zalimler bugün apaçık bir sapıklık içindedirler. Onları, gaflet içinde bulunup iman etmezlerken işin bitirileceği o pişmanlık günüyle uyar. Şüphesiz yeryüzüne ve onun üzerindekilere biz varis olacağız, biz! Ancak bize döndürülecekler”.[474]

Habeş hicretinden bir yıl kadar önce nâzil olan bu sûrede, risâletin gerçekliği, ihtiyar olmasına rağmen Hz. Zekeriyyâ’ya oğlu Yahyâ’nın verilmesi, Hz. Meryem’in Allah’ın bir mucizesi olarak Hz. Îsâ’yı dünyaya getirmesi, Hz. Îsâ ve Hz. Meryem hakkında Allah’ın çocuk edinmesinin mümkün olmayacağı, onun sadece Allah’ın kulu ve kelimesi olduğu gibi konular yer almaktaydı. Kral ve adamları Cafer’in okuduğu âyetlerden etkilenip hep birlikte ağlamaya başladılar. Necâşî dinlediklerinin Hz. Îsâ ’ya gelenlerle aynı kaynaktan olduğunu ifade ederek Müslümanlara ülkesinde huzur içinde istedikleri kadar kalabileceklerini açıkladı. Netice olarak Mekke elçileri elleri boş döndüler.[475]

Habeş Müslümanlarının geri gönderilmeleri için Amr b. el-Âs ile Abdullah b. Ebû Rebîa’nın Necâşî nezdinde girişimlerinden netice alamayan Mekke müşrikleri Bedir Savaşı’nda yaşadıkları hezimetin ardından Müslümanlardan intikam almak için Necâşî Ashame’ye yeni bir elçi heyeti göndermeye karar verdiler. Bu defa Amr b. el-Âs’ın yanında Umâre b. Velîd bulunuyordu. Ancak Necâşî Kureyş’in Müslümanların geri gönderilmelerini talep eden bu girişimini de geri çevirmiş, üstelik Hz. Peygamber’in (s.a.s) müşrikler karşısında kazandığı Bedir zaferi sebebiyle çok memnun olduğunu açıklamıştır.[476]

Habeş muhâcirleri ülke kralının kendilerine göstermiş olduğu evsahipliğini hiçbir zaman unutmamışlardır. Nitekim bu dönemde çıkan iç savaş sebebiyle iktisadî sıkıntıya düşen kral Ashama’ya

yardımcı olmuşlardır. Tarihçilerin çoğu Habeşistan'da gerçekleşen iktidar mücadelesinde savaşma imkanına sahip Müslümanların Necâşî'nin safında yer alıp ona destek olduklarını kaydederler. Nitekim onlardan Hz. Zübeyr ülkede meydana gelen iç savaşa fiilen katılmış, bunun sonucunda Necaşî kendisine çok değerli bir mızrak hediye etmiştir. Zübeyr'in dönüşünde bu mızrağı Râsulullah'a (s.a.s) armağan ettiği, onun da bu mızrağı bütün hayatı boyunca resmi törenlerde kullandığı rivayet edilir.[477]

Habeşistan 'a gerçekleşen ikinci hicretin hemen akabinde Mekke 'de kalan Müslümanları az da olsa ferahlatan bir hadise meydana geldi ki bu da Hz. Ömer 'in İslâm'a girişidir. Rivayete göre Hz. Muhammed'i (s.a.s) öldürmek niyetiyle harekete geçen Ömer, yolda kız kardeşi Fâtıma ile eniştesi Saîd b. Zeyd 'in de Müslüman olduklarını haber alınca derhal onların evine gitmiş ve kendilerine şiddetle muamelede bulunmuştur. Daha sonra yaptığından pişmanlık duyarak onlardan okudukları şeyi kendisine de açıklamalarını istemiştir. Dinlediği Kur'ân âyetlerin etkisinde kalan Hz. Ömer hemen Rasûlüllah'ın (s.a.s) huzuruna giderek Müslümanlığını ilân etmiştir. Onun İslâm'a girişi Mekke'de kalan Müslümanlara cesaret vermiş, onlar artık Kâbe 'de toplu olarak namaz kılmaya başlamışlardır.[478]

Habeşistan 'da kalan Muhâcirlerden bir kısmı Hz. Hamza 'nın, ardından da Hz. Ömer 'in Müslüman olmasıyla Mekke 'deki din kardeşlerinin feraha kavuştuklarını düşünmüşlerdir. Ayrıca Garânîk hadisesi[479] sebebiyle müşriklerin Hz. Peygamber'e (s.a.s) tabi oldukları şeklinde haberler de alınca[480] Mekke'ye geri dönmüşler, ancak burada duyduklarının gerçek olmadığını görmüşlerdir. Bununla birlikte yeniden hicretin zorluğunu da göze alamayarak müşriklerden aldıkları himayelerle Mekke'de yaşamaya devam etmişlerdir.[481] Habeşistan'da kalanların bir bölümü Medine 'ye hicretin hemen akabinde geri dönerken, diğerleri ise (H.7/M.628) yılında gerçekleşen Hayber fethinden sonra Hz. Peygamber'in (s.a.s) Amr b. Ümeyye ed-Damrî vasıtasıyla Necâşî nezdindeki girişimleriyle Medine'ye getirilmişlerdir. Rasûlüllah (s.a.s) onları görünce "Hayber'in fethinin mi, yoksa kardeşim Cafer 'in gelmesinin mi daha sevindirici olduğunu bilemiyorum" diyerek memnuniyetini beyan etmiştir.[482]

Habeş Muhâcirleri burada kaldıkları süre içinde varlıklarını sürdürmüşler ve dinlerini muhafaza etmeyi başarmışlardır. Ancak onlardan ikisi Müslümanlıktan çıkarak bulundukları ülke insanlarının dini olan Hıristiyanlığa geçmiştir. Bunlar Ubeydullah b. Cahş ile Şukrân'dır. Din değiştirme olayının ayrıntıları arasında, Ubeydullah'ın alkolik biri olduğu ve sarhoş bir halde iken öldüğü dışında pek bir şey bilinmemektedir.[483] Bununla birlikte din değiştiren her iki şahsın hanımları onların yolundan gitmeyi reddetmişlerdir. Şukrân'ın karısı Sevde kocasından ayrılarak bir süre sonra Mekke'ye dönmüş, onun bu tutum ve davranışından çok memnun kalan Rasûlüllah (s.a.s) kendisiyle evlenerek onurlandırmıştır.[484] Ubeydullah'ın eşi, aynı zamanda da Mekke müşriklerinin reisi Ebû Süfyân'ın kızı olan Ümmü Habîbe'ye gelince, muhtemelen onun kocası da birkaç yıl sonra din değiştirmiştir. Zira olayı haber alan Rasûlüllah (s.a.s) Necâşî'ye mektup yazarak onunla nikâhını gıyaben kıymasını ve Medine'ye göndermesini istemiştir. Bu olay ise Hicretin 6 yılına (M.628) tesadüf eder.[485]

C. İTTİFAK ARAYIŞLARI

1. Tâif Yolculuğu

Müşriklerin Hâşimoğullarına karşı yaklaşık olarak üç yıl süreyle uyguladıkları boykotun hemen akabinde Hz. Peygamber'i (s.a.s) çocukluğundan itibaren koruyan ve destekleyen amcası Ebû Tâlib vefat etti. Onun yerine kabilenin başına geçen diğer amcası Ebû Leheb üzerine düşen himaye görevini bir süre yerine getirdikten sonra müşrik arkadaşlarının da kışkırtmasıyla himayeyi kaldırdığını açıkladı. Yeni durumda Hz. Peygamber'in (s.a.s) güvenlik ortamında tebliğini sürdürebilmesi için kendisine yeni bir destek bulması gerekiyordu. Bu düşünceyle ilk önce Mekke'ye en yakın şehir olan Tâif 'e gitti. Sakîf kabilesinin ileri gelenleri Amr b. Umeyr 'in üç oğlu Abdüyâlîl , Mes'ûd ve Habîb ile şehrin diğer önemli kişilerini İslâm'a davet ettiği gibi, kendilerinden Mekkelilere karşı himaye istedi. Ancak Kureyşliler ile sıkı ticarî bağları bulunan ve Mekkelilerden bağımsız siyasî tavır belirlemekten çekinen, dolayısıyla Müslümanlar sebebiyle onlarla karşı karşıya da gelmek istemeyen Sakîfliler çağrıya olumlu

cevap vermediler. Üstelik onlar Hz. Peygamber'in (s.a.s) yapılan görüşmeyi Mekkelilere bildirmemeleri ricasını da dikkate almayıp gelişmeyi derhal onlara haber verdikleri gibi şehrin ayak takımı insanlarını da üzerine saldılar. Şehri terk etmek zorunda kalan Rasûlüllah (s.a.s) ancak Kureyşli Utbe ve Şeybe b. Rebîa kardeşlerin Tâif dışındaki bahçesine sığınarak saldırılardan kurtulabildi. Bu hadisenin akabinde Rabb'ine şöyle dua etmiştir:

"Allahım, kuvvetimin yetersizliğini, çarelerimin tükenişini ve insanlarca horlanışımı sana havale ediyorum. Ey acıyanların en merhametlisi, sen horlananların Rabbi, Sen beni kime bırakacaksın? Üstüme saldıran uzak birilerine mi, yoksa başıma getirdiğin bir düşmana mı? Eğer bana bir kızgınlığın yoksa aldırmıyorum, ancak benim için afiyet vermen daha etkileyicidir. Yüzünün, kendisiyle karanlıkların açıldığı, dünya ve âhiretin ıslah olduğu nuruna sığınırım. Bana gazabının inmesinden, kızgınlığına düşmekten sana sığınırım, sadece senin rızanı isterim, yeter ki sen razı ol, çare de ancak seninle, güç de ancak seninledir".[486]

Tâif'i mahzun bir şekilde terk eden Allah Rasûlü'nün (s.a.s) Mekke 'ye geri dönebilmesi için himaye görebileceği bir Kureyşli bulması gerekiyordu. Zira bu gerçekleşmeden Mekke'de can güvenliği tehlike altında olurdu. Üstelik Sakîflilerin yapılan görüşmeleri Mekkelilere haber vermiş olmaları müşriklerin kendisine karşı kinini daha da artırmıştı. Allah Rasûlü (s.a.s) geri dönerken Mekke'nin dışında Hira dağı yakınında konaklaması esnasında Ahnes b. Şerîk'e bir haberci göndererek ondan kendisine emân vermesini istedi. Ancak Ahnes, aslen Kureyşli olmadığını gerekçe göstererek kendisinin de emân altında biri olduğunu, dolayısıyla emân veremeyeceğini bildirerek talebe olumlu cevap vermedi. Bu durumda Hz. Peygamber (s.a.s) ikinci olarak Suheyl b. Amr'a müracaat etti. Fakat o da "Benim kabilem Benî Âmir, Benî Kâ'b'a karşı emân vermez" (Adı geçen kabile, Kureyşli olmasına rağmen, Mekkelilerin çoğunluğunun mensup olduğu Kâ'b kabilesinden gelmiyordu). Rasûlüllah (s.a.s) nihayet habercisini üçüncü olarak Nevfel kabilesinin reisi Mut'im b. Adî'ye gönderdi. Bu şahıs kendisine yapılan talebi kabul edince Rasûl-i Ekrem (s.a.s) bu sayede Mekke'ye güvenlik içinde girme imkânı buldu.[487]

İnananlarından bir kısmının Habeşistan ’a giderek canlarını kurtarabilmekle birlikte geride kalanların baskı ve işkence görmeye devam ettiği, üstelik kendisini destekleyen Hâşimoğullarının yaklaşık üç yıl sosyal ve ticarî ambargoya maruz kaldığı, hem eşini, hem de destekçisi olan amcası Ebû Tâlib ’i kaybettiği, dolayısıyla yalnız, desteksiz ve çaresiz kaldığı bir ortamda Cenâb-ı Hak, Rasûlüne (s.a.s) İsrâ ve Mirâc mucizesini bahşetmiştir.[488]

“Kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu (Muhammed’i) bir gece Mescid-i Harâm’dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksâ’ya götüren Allah’ın şanı yücedir. Hiç şüphesiz o, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir”.[489]

Sözlükte “yukarı çıkmak, yükselmek” anlamındaki urûc kökünden türeyen mirâc kelimesi aynı zamanda “yukarı çıkma vasıtası, merdiven” anlamına gelir. Terim olarak ise Hz. Peygamber’in (s.a.s) göğe yükselişini ve Allah katına çıkışını ifade eder. Bu hadise Mescid-i Harâm’dan Mescid-i Aksâ’ya gidiş ve oradan da yükseklere çıkış şeklinde yorumlandığından kaynaklarda daha çok “isrâ ve mirâc” şeklinde geçer.[490]

İslâmî kaynaklara göre mirâc hadisesinin isrâ ve mirâc olarak iki safhada meydana geldiği zikredilir. Buna göre Allah Rasûlü’nün (s.a.s) bir gece Mescid-i Harâm’dan Mescid-i Aksâ’ya yaptığı yolculuğa isrâ, oradan göklere yükselmesine mirâc denilmiştir. Geceleyin yürüme, gece yolculuğu yapma anlamındaki seyr kökünden türeyen isrâ[491] Kur’ân’da bir sûreye ad olmuştur. Sûrenin ilk âyetine göre Allah, kudretinin işaretlerini göstermek için kuluna (Hz. Peygamber) Mescid-i Harâm’dan çevresi mübarek kılınan Mescid-i Aksâ’ya geceleyin bir seyahat yaptırmıştır: “Bir gece, kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye (Muhammed) kulunu Mescid-i Harâm’dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ’ya götüren Allah noksan sıfatlardan münezzehtir; O, gerçekten işitendir, görendir”.[492]

Mirâc kelimesi Kur’ân’da geçmemekle birlikte çoğul şekli olan meâric “yükselme dereceleri” mânasında Allah’a nisbet edilmiştir: “Yükselme derecelerinin sahibi olan Allah katından…”.[493] Bu tabirle aynı kökten gelen “merdiven” anlamında meâric bir âyette ve urûc kökünden türemiş fiiller de çeşitli âyetlerde yer almaktadır.[494]

Gerek hadis kaynakları, gerekse siyer ve delâil kitaplarında isrâ ve mirâcla ilgili birçok rivayet mevcuttur. Özellikle Buhârî ve Müslim'de yer alan rivayetlerin ortak noktalarına göre hadisenin şu şekilde cereyan ettiği zikredilir: Bir gece Allah Rasûlü (s.a.s), Kâbe'de Hicr veya Hatîm denilen yerde iken -bazı rivayetlerde uykuda bulunduğu sırada veya uyku ile uyanıklık arası bir halde- Cebrâil gelip göğsünü açtı, zemzemle yıkadıktan sonra içine iman ve hikmet doldurup kapattı. Ardından onu Burak adlı bineğe bindirip Beytülmakdis'e götürdü. Allah Rasûlü (s.a.s) Mescid-i Aksâ'da iki rek'at namaz kılıp dışarı çıktığında Cebrâil biri süt, diğeri şarap dolu iki kap getirdi. Rasûlüllah süt dolu kabı seçince Cebrâil kendisine "fıtratı seçtin" dedi, ardından onu alıp dünya semasına yükseltti. Semaların her birinde sırasıyla Âdem, Îsâ, Yûsuf, İdrîs, Hârûn ve Mûsâ peygamberlerle görüştü; nihayet Beytülma'mûr'un bulunduğu yedinci semada Hz. İbrâhim'le buluştu. Sidretü'l-müntehâ denilen yere vardıklarında yazıcı meleklerin kalem cızırtılarını duydu, ardından Allah'ın huzuruna çıktı. Burada Cenâb-ı Hak ona elli vakit namazı farz kıldı. Dönüşte Hz. Mûsâ, elli vakit namazın ümmetine ağır geleceğini söyleyip Allah'tan onu hafifletmesini istemesini tavsiye etti. Namaz beş vakte indirilinceye kadar Hz. Peygamber'in huzûr-i ilâhîye müracaatı ve Mûsâ ile diyaloğu devam etti.[495] Başka bir rivayete göre ise Allah Rasûlü'ne (s.a.s) mirâcda Bakara sûresinin son âyetleri indirilmiş ve Allah'a ortak koşmayanların affedileceği müjdesi verilmiştir.[496]

Mirâcla ilgili olarak yukarıda zikredilenlerden farklı rivayetler de mevcuttur. Bu rivayetlerin bir kısmında onun Mescid-i Aksâ'dan değil, doğrudan Mescid-i Harâm'dan semaya yükseldiğine işaret edilir.[497] Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) olayı Mekke'de haber verdiği zaman Kureyş kabilesi kendisini yalanlayıp Mescid-i Aksâ hakkında sorular sorunca Allah ona mescidi göstermiş ve böylece sorulara cevap vermiştir.[498]

Kaynaklarda genel olarak isrâ ile mirâc birbiri ardına zikredilmekte, dolayısıyla her iki olayın birbiriyle bağlantısının olduğu ifade edilmektedir.[499] Ancak buna karşılık isrâ ile mirâcın birbirinin devamı ve tamamlayıcısı olmadığı, iki olayın farklı hatta birbirinden bağımsız gerçekleştirildiği şeklinde iddialar da ileri sürülmektedir. Bu

görüşe göre isrâ hadisesi vuku bulmuş olmakla birlikte, mirâcın gerçekleştiği hususu Kur'ân ile desteklenmez. Ayrıca isrâ gece gerçekleşmiş, ancak birlikte mirâc gündüz öğlen uykusu esnasında meydana gelmiştir. Nitekim İbn Sa'd'ın rivayetine göre Rasûlüllah (s.a.s) öğle vaktinde evinde uyurken Cebrail ile Mikail'in gelip kendisini mirâca çıkarmışlardır".[500] Buradan yola çıkılarak mirâc hadisesinin isrâ olayının hemen akabinde meydana gelmediği, isrâdan daha önceki döneme ait olan rüya anlatımlarının zenginleştirilerek kurgulanmış şekli olduğu kanaati serdedilmektedir.[501]

Kaynaklarda mirâcın vukuu hakkında bazı tarihler verilmekle beraber, en sahih kabul edilen rivayet hadisenin Müslümanların Birinci ve İkinci Habeşistan hicretlerinden sonra, Hz. Hatîce ve Ebû Tâlib'in vefatlarını takip eden dönemde ve hicretten bir yıl önce meydana geldiği şeklindeki nakildir.[502]

İslam ulemâsı arasında isrâ ve mirâcın mahiyetine yönelik diğer önemli tartışma da onun bedenen mi yoksa ruhen mi gerçekleştiği hususundadır. Kelâm ve hadis âlimlerinin çoğu olayın bedenen ve uyanık halde gerçekleştiği görüşünü benimsemiştir. Buna göre âyette geçen "abd" kelimesinden ruh-beden bütünlüğüyle Hz. Peygamber (s.a.s) kastedilmektedir, ayrıca âyetin zâhirini te'vil etmeyi gerektiren bir sebep de yoktur. Bazılarının iddia ettiği gibi isrâ ve mirâc rüyada gerçekleşmiş olsaydı, bu sıradan bir hadise olur, Kureyşliler de onu inkâr etmezdi. Ayrıca, "Sana gösterdiğimiz rüyayı ... insanlar için bir imtihan vesilesi yaptık" meâlindeki âyette[503] yer alan "rüya" kelimesi bizzat gözle görmeyi ifade eder; eğer uyku halinde görülen rüyayı belirtseydi bu bir imtihan vesilesi sayılmazdı. Abdullah b. Abbâs'ın kelimenin "gözle görme" demek olduğunu vurgulaması da[504] bu yorumu destekler mahiyettedir.

İsrânın bedenen değil ruhen gerçekleştiği görüşünü benimseyen âlimler ise Hz. Âişe'nin, "Rasûlüllah'ın bedeni yerinden ayrılmamış, o ruhuyla yolculuk yapmıştır" ve Muâviye'nin, "İsrâ Allah'tan gelen sadık bir rüyadan ibarettir" şeklindeki beyanlara dayanırlar.[505] Âyette zikri geçen "abd" kelimesi de sadece ruhu anlatır, zira insan bedeninin unsurları devamlı değiştiği halde değişmeyen ruhtur. Bu görüş sahipleri ayrıca mirâcın fevkalâde bir hadise olup her ruha

nasip olmadığını belirtirler.[506] Onların bu konudaki en önemli delili ise İsrâ sûresinin 60. âyetinde geçen “rüya” kelimesidir. Âyet isrâ olayıyla ilişkilendirilerek rüyanın gözle görmeyi değil, düşte görmeyi ifade ettiği sonucuna varılmıştır: “Hani sana: Rabbin, insanları çepeçevre kuşatmıştır, demiştik. Sana gösterdiğimiz o görüntüleri (rüya) ve Kur’ân’da lânetlenen ağacı, ancak insanları sınamak için meydana getirdik. Biz onları korkuturuz da, bu onlara büyük bir azgınlıktan başka bir şey sağlamaz”.[507]

Rasûlullah’ın (s.a.s) yükseltildiğini kabul eden iki gruptan biri ruh ve bedenle, diğeri ise bedeni olmadan ruhuyla mi‘raca çıktığını söylemiştir. İkinci grup mirâcın uykuda gerçekleştiğini ileri sürmemiş, aksine ruhun bizzat yolculuk yaptığını kastetmiştir.[508]

Çağdaş birçok müellif isrâ ve mirâcın bedenen değil, ruhen gerçekleştiği kanaatindedir. Mi‘racın bedenî olduğunu ileri sürenlerin delillerini zayıf bulan Şiblî Nu‘mânî, İsrâ sûresinin ilk âyetinde yer alan “abd” kelimesinin ruha atfedilebileceğini söyler. Ona göre insan bedeni her an değişikliğe uğramaktadır, kalıcı olan ruhtur. Ayrıca mirâc olayında geçen Mescid-i Aksâ’nın dışındaki mekân ve hadiseler bu varlık alanına değil ruhanî âleme aittir. Dolayısıyla bu tecrübe ruhun maddî unsurlardan sıyrılarak melekût âlemine yaptığı bir yolculuktur. İsrâ sûresinin 60. âyetinde söz konusu edilen rüyanın insanlar için bir imtihan vesilesi olarak gösterilmesi de Şiblî’ye göre mirâcın uyanık halde gerçekleşmesini zorunlu kılmaz. Zira bir şeyin imtihan konusu yapılması onun mutlaka olağan üstü sayılmasını gerektirmez.[509] Muhammed Hamîdullah da rivayetlerde geçen, “Uyku ile uyanıklık arası bir durumda idim” ifadesinden hareketle bu seyahatin Hz. Peygamber’in (s.a.s) tam şuur halinde, bedeninin değil, fakat ruhunun hâkimiyeti altında gerçekleştiğini söyler. Müellif, “Daha önceki dönemlerde yaşamış olan ve mirâc’ın fiilî bir yer değiştirme olduğunda ısrar eden bilginlere sonsuz saygı duymakla birlikte, ben kendi kendime, bu yer değiştirme olayının Allah’ın her yerde hâzır ve nâzır olma sıfatına ters düşüp düşmediğini sorarım. Kur’ân’da Allah bizzat şöyle açıklamaktadır: “Biz ona şah damarından daha yakınız”.[510] Bir başka âyette ise: “Can boğaza geldiği zaman, (hastaya) biz sizden daha yakınızdır”.[511] “Üç kişinin gizli konuştuğu yerde dördüncüsü mutlaka O’dur. Beş kişinin gizli

konuştuğu yerde altıncısı mutlaka O'dur. Bunlardan az veya çok olsunlar ve nerede bulunurlarsa bulunsunlar mutlaka O, onlarla beraberdir" .[512] "Kısaca, biz nerede isek, O da oradadır".[513] Aynı mealde daha birçok âyet vardır. Şayet Allah'ın bizimle ve bize çok yakın olmadığı ve O'nu gökyüzündeki Arş'ı üzerinde aramak gerektiği öne sürülürse, bu anlayış Allah'ın Arş'tan, Arş'ın göklerden, göklerin de bu kâinattan daha küçük olduğu anlamına gelir ki, Allah böyle düşünmekten bizi korusun!" sözleriyle kanaatini temellendirmeye çalışır. Ona göre Müslümanlara düşen mirâcın nasıl gerçekleştiğini tespite çalışmak değil, mirâcın Müslümanlar için ne anlama geldiğini düşünmek ve ona göre hareket etmektir. Hamidullah'a göre hadiseleri kendi konumları içerisinde değerlendirmek en iyisidir. Bu yorum ve hüküm çıkarmalardan hiçbiri Allah Rasûlü'nden (s.a.s) kaynaklanmadığı, onun da bu konuyla ilgili olarak hiçbir açıklamada bulunmadığı, dahası onun ashâbının da bu konuda farklı görüşlere sahip olmaları nedeniyle söz konusu ihtilaflar burada herhangi bir kimse ya da grubu sapıklık ya da Ehl-i Sünnet yolundan sapma gibi ithamlara yol açmamalıdır. Çünkü bu bahiste herkes Allah'ın kendisine nasip ettiği bilgi ve hikmet yolunu izlemekte ve kendisini tatmin eden âlimin delillerini benimsemekte özgürdür. Hamidullah, bir Müslüman için bu anlamsız tartışmaya katılmamanın daha iyi olacağı kanaatindedir. Bunun yerine Allah'ın insanlığa bağışlamış olduğu mirâc gibi yüce bir lütuftan manevî olarak yararlanmak gerekir. Allah Rasûlü'nün özellikle ifade ettiğine göre namaz müminin mirâcıdır (başka kaynaklarda Allah'a yaklaşma, kurban ya da Allah'ın burhanı ifadesi kullanılmaktadır). Rasûlüllah'ın (s.a.s) mirâcı kendisine, bizim mirâclarımız da hiç şüphesiz buna layık isek her birimizedir. Bununla birlikte, daha İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren mirâcın değişik yorumlara konu teşkil ettiği de gözden uzak tutulmamalıdır.[514]

Burada zikredilen âyet ve hadisler ile yapılan değerlendirmelerden isrâ ve mirâcın bedenen veya ruhen gerçekleştiği sonucunu çıkarmak mümkündür. Ancak başta Buhârî ve Müslim olmak üzere mûteber kaynaklarda yer alan hadiseler içinde Hz. Peygamber'in (s.a.s) göğsünün yarılması, Burak'a bindirilerek yedi kat semaya ve ötesine götürülmesi, süt ve şarap kadehlerinden birini tercih etmesinin istenmesi, elli vakit namazın beşe indirilmesi gibi

hususların ortaya konuluş biçimi mirâcın daha ziyade ruhen gerçekleştiği görüşünü destekler mahiyettedir. Mirâc, kelâm âlimleri tarafından mûcize olarak kabul edilmekle birlikte, kelâm eserlerinin birçoğunda olayın Hz. Peygamber'in (s.a.s) hissî mûcizeleri arasında zikredilmemesi dikkat çekicidir. Öte yandan hissî mûcizelerin vuku buluşunun amacı açısından insanlar tarafından müşahede edilmesi gerekirken, mirâc sadece Allah Rasûlü'nün (s.a.s) tecrübesi olup Kur'ân ve hadisin haber vermesiyle bilinmektedir. Mûcizenin tanımı ve nübüvveti ispat etme fonksiyonu dikkate alındığında mirâcın klasik mûcize ölçüleri dışında Hz. Peygamber'in (s.a.s) mânevî dünyasında gerçekleşip itminân ve güç veren olağan üstü bir hadise niteliği taşıdığı anlaşılır. Mekke'de kendisine inananlardan bir kısmının Habeşistan 'a giderek canlarını kurtarabilmekle birlikte, geride kalanların baskı ve işkence görmeye devam ettiği, üstelik kendisini destekleyen Hâşimoğullarının yaklaşık üç yıl sosyal ve ticarî boykota maruz kaldığı, ardından hem eşini, hem de destekçisi olan amcası Ebû Tâlib 'i kaybettiği, dolayısıyla yalnız, desteksiz ve çaresiz kaldığı bir ortamda Cenâb-ı Hak, Rasûlü'ne (s.a.s) mirâc mucizesini bahşetmiştir. Bu sayede tebliğ sürecinde dayanaklarını kaybeden ve risâletinin başarısı konusunda neredeyse endişe duymaya başlayan, elinde bulunan vasıta ve imkânsızlıkların getirdiği ümitsizliğe düşmek üzere olan elçiye açık destek mesajı verilmiş, kendisi aynı zamanda onurlandırılmıştır. Sonuçta Hz. Peygamber (s.a.s) mirâc vesilesiyle Rabbinden aldığı manevî enerji, ilahî destek sayesinde tebliğ faaliyetlerine yeni bir şevk ve heyecanla yeniden hız vermiştir.[515]

Mirâc hadisesi Allah Rasûlü (s.a.s) için büyük bir destek anlamı taşımış, aynı zamanda diğer Müslümanlar için bir imtihan vesilesi olmuştur. Başta Hz. Ebû Bekir olmak üzere bu hadise Müslümanların büyük çoğunluğunun imanlarını artırırken, az sayıda da olsa bazılarının şüphelerine sebep olmuştur.

"Kalbi imanla dolu olduğu halde zorlanan kimse hariç, inandıktan sonra Allah'ı inkâr eden ve böylece göğsünü küfre açanlara Allah'tan gazap iner ve onlar için büyük bir azap vardır. Bu, onların dünya hayatını sevip Âhirete tercih etmelerinden ve Allah'ın kâfirler topluluğunu asla doğru yola iletmeyeceğindendir. İşte onlar, Allah'ın; kalplerini, kulaklarını ve gözlerini mühürlediği kimselerdir. İşte onlar

gafillerin ta kendileridir. Hiç şüphesiz onlar, Âhirette ziyana uğrayanların da ta kendileridir".[516]

Mirâc ile ilgili netice olarak ifade etmek gerekirse, Allah Rasûlü (s.a.s) ilahi tebliğ görevini üstlendiği andan itibaren en zor sınavlara katlanmış ve giderek daha da büyüyen bir dizi zorluk ve sıkıntıyla yüzyüze gelmişti. Ama Allah'a olan inancını ve Allah'ın kelâmını yüceltmek için gösterdiği sarsılmaz kararlılığı hep korumuştu. Sahâbîlerinin büyük bir bölümü Habeşistan'a hicret etmişti. Bu sınavların sonuncusu ise o ürkütücü toplumsal boykot olayıydı. Bu sıkıntı henüz atlatılmıştı ki, sadık eşinin ve amcasının ölümleri onu derinden sarsmış, gerçekleştirdiği Tâif seferi de başarısızlıkla sonuçlanmıştı. İşte bu şartlar içerisinde iken, ilâhî bir lütufla mirâc gerçekleşmiş, Hz. Muhammed (s.a.s) maddî imkânların yetersizliği yüzünden neredeyse ümitsizliğe düştüğü anda bu şekilde Allah'a olan inancı daha da pekişmiştir.

2. Medinelilerle Temaslar

Mirâc hadisesi gerçekleştikten sonra Hz. Muhammed (s.a.s) Mekke 'ye gelen Arap kabileleriyle görüşmelerini hızlandırdı. Bilhassa yabancı ziyaretçiler üzerinde onun gayretleri daha da yoğunlaştı. Hac mevsimlerinde gerçekleşen görüşmelerde hem muhataplarını İslâm'a çağırıyor hem de Kureyş 'e karşı onlardan siyasî destek talebinde bulunuyordu. Bu amaçla sırasıyla Âmir b. Sa'saa , Muhârib b. Hasafa , Fezâre , Mürre , Hanîfe , Süleym , Abs , Benî Nadr , Kinde , Kelb , Hâris b. Ka'b , Uzre , Hadârime gibi kabilelerle tek tek görüşmeler yaptıysa da teşebbüslerinden herhangi bir netice alamadı. Sadece Âmir b. Sa'saa heyeti kendisine destek olup muhaliflerine üstün gelmeleri halinde iktidarın kendilerine verilip verilmeyeceği hususunda siyasî pazarlığa girmiş, Allah Rasûlü'den (s.a.s) iktidarın Allah'ın elinde olduğu, dolayısıyla onu dilediğine vereceği cevabını alınca da derhal görüşme yerini terk etmiştir.[517] Bu olumsuz duruma rağmen gelenler arasında Tufeyl b. Amr ed-Devsî gibi ferdî anlamda İslâmlaşmalar da gerçekleşmiştir.[518] Ancak bunlar hiçbir zaman Hz. Peygamber'in (s.a.s) asıl hedefi olan siyasî destek düzeyine ulaşamamıştır.

Görüşmelerden beklediği neticeyi alamamasına rağmen Allah Rasûlü (s.a.s) tebliğ faaliyetlerini yılmadan sürdürdü. Nihayet Tâif yolculuğunu izleyen yılda Medineli bir grupla Akabe'de buluşmayı başardı. Muhataplarını öncelikle İslâm'a davet etti. Medineliler de Müslüman olmayı kabul ettiler. Burada tek bir kişinin değil, bir grup insanın İslâm'a geçişi önemli bir gelişmedir. Medinelilerin İslâm dini karşısında Arabistan'daki diğer çağdaşlarından farklı davranmasının şüphesiz izaha ihtiyacı vardır.

Medine'de Araplarla birlikte önemli sayıda bir Yahûdî topluluğu da yaşamaktaydı. Şehir nüfusunu oluşturan her iki zümre de kendi içlerinde parçalanmış bir görüntü arzediyordu. Diğer taraftan Arapların bir kısmı kendilerine rakip durumdaki başka Arap ve Yahûdî zümrelere karşı birbirlerini savunmak üzere Yahûdîlerin bir kısmı ile ittifak yapmışlardı. Asıl önemlisi ise Medineli Araplar arasında yıllar boyunca süregelen iç savaşlar her iki tarafı da yıpratmış, hatta Buâs'daki[519] savaş meydanından henüz yenik olarak çıkmış olan grubun temsilcileri Mekkelilerle karşılıklı bir yardım anlaşması yapmak üzere Mekke'ye gelmişlerdi. Hz. Peygamber (s.a.s) ile ilk görüşmede İslâm'ı yeni kabul etmiş olan bu altı Medineli, eski mücadelelerde sürekli galip geldikleri halde son savaşta yenik düşen Hazrec kabilesine mensup idi. Onların Hz. Peygamber'e (s.a.s) ve dinine iltifatında Allah Rasûlü'nün (s.a.s) ana tarafından dedelerinin Hazreclilerle akraba olmalarının da şüphesiz önemli derecede etkisi vardır. Hz. Peygamber'in (s.a.s) babasının vefat ettiğinde bu kabilenin topraklarına defnedilmesi, henüz çocuk yaştaki Muhammed'in annesi ile birlikte bu Medineli akrabalara ziyarete gelmiş olması ve nihayet Rasûlüllah'ın (s.a.s) amcası Abbâs'ın ticari ilişkiler çerçevesinde onları sık sık Medine'de ziyaret etmesi gibi hususlar bu da olumlu gelişmenin temelini teşkil eder. [520]

Öte yandan Medinelilerin, Yahûdîlerle komşulukları ve onlarla müttefik olmaları dolayısıyla peygamberlikle ilgili birçok bilgiye, kavrama diğer Araplardan daha çok vakıf oldukları da açıktır. Hatta aralarından bazıları Yahûdîlik dinini benimsemişti. Kaynakların bildirdiğine göre, Medineli putperestler peygamberlikle ilgili konulardaki bilgisizlikleri yüzünden genellikle Yahûdîlerce hor görülüp küçümsenir ve bu konudaki tartışmalar her zaman, beklenen

Rasûl ortaya çıktığında Yahûdîlerin kendisine tabi olacakları ve putperestlerin yurtlarından sürüleceklerini iddia ve itiraf etmeleriyle sonuçlanırdı. Kuşkusuz Yahûdîlerin bu iddiasının müşrikler üzerindeki psikolojik etkisinin olduğu muhakkaktır.[521]

Medine tebliğin başlangıç sürecinde Mekke 'ye nazaran homojen etnik ve dinî yapıya sahip bir merkez değildi. Şehirde aynı soydan gelen Kahtânî asıllı Evs ve Hazrec isimli Arap kabileleri ile Benî Nadîr , Benî Kaynuka , Benî Kureyza adındaki Yahûdî kabileler yaşıyordu. Araplar genelde ziraatla meşgul olurlarken, Yahûdîler ise ticaret ve zanaat hayatına hâkimdiler. Ayrıca Medine 'nin Arapları Evs ve Hazrec kendi aralarında uzun yıllardan beri devam eden kan davaları sebebiyle yoksullaşmışlar, adeta hemşehrileri Yahûdîlere muhtaç duruma düşmüşlerdi. Yahûdîler ise her iki Arap kabilesi ile karşılıklı ittifak yapmak suretiyle onların birbirleriyle savaşmasını teşvik etmişler, neticede her bakımdan şehirdeki Arapları kendilerine bağımlı hale getirmişlerdi.

Medine 'de Evs ile Hazrec arasında uzun yıllar süren tarihî düşmanlık iki kabileyi de yok olma tehlikesiyle karşı karşıya getirmişti. O kadar ki anlaşmazlıklarını halledemeyen bu kabileler, düştükleri ortamdan kendilerini çıkarabilecek bir kurtarıcıya muhtaç hale gelmişlerdi. Bu kurtarıcı da ancak dışarıdan bir kişi olabilirdi. Çünkü aralarındaki derin kabile rekabeti onların, mevcut problemi kendi kendilerine çözmelerini imkânsız hale getirmişti. Nitekim Hz. Âişe çok kanlı geçen Buâs Savaşı'nda ileri gelen müşrik kabile reislerinden hemen tamamının öldürülmesinin bir bakıma İslâm'ın işini kolaylaştırdığını; çünkü bu kişilerin hayatta kaldıkları takdirde, gururlarından dolayı sadece İslâm'ı reddetmekle kalmayıp yabancı bir Mekkeli tarafından yapılan dinî tebligat faaliyetine de engel olabileceklerini bildirmiş, bu sebeple Medineli Araplar adına büyük bir felâket olan bu iç harbin Hz. Peygamber (s.a.s) için tebliğin destek bulması adına Allah'ın büyük bir lütfu ve ikramı olduğunu ifade etmiştir.[522]

Nübüvvetin 11. yılına (620) rastlayan hac mevsiminde Hz. Peygamber (s.a.s), Hazrec kabilesine mensup altı Medineli ile Mina 'da bir araya geldi. Onlar esasında yakın zamanda Buas Savaşı'nda mağlup oldukları kardeşleri Evs 'e karşı Mekke müşrikleri ile ittifak peşindeydiler.[523] Ancak şehirde bulundukları sırada Hz. Peygamber

(s.a.s) ile karşılaştılar. Yapılan görüşmeler sonucunda kendisiyle birlikte hareket etmeye karar verdiler. Kaynakların bildirdiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s) daha önce Hazreclilerin rakibi olan Evs kabilesinden diğer Medinelilere de hitap etmiş, ancak aynı olumlu yaklaşımı onlardan görememiştir. Hazrecliler ise Evs ile aralarında bir asırdan fazla süren ve durdurulamayan yıkıcı savaşların Hz. Peygamber (s.a.s) vesilesiyle ortadan kalkacağını umduklarını dile getirmişlerdir. Es'ad b. Zürâre başkanlığındaki temsilciler bir yıl sonra tekrar Akabe 'de Allah Rasûlü (s.a.s) ile buluşma sözü vererek geri dönmüşlerdir.[524]

Medine'ye ulaşan Hazrecli altı yeni Müslüman hiç gecikmeden Allah Rasûlü'nün (s.a.s) getirdiği inanç sistemini yaymaya başladılar. O kadar ki çok kısa bir süre içinde bütün şehirde bu haberler yayıldı. İbn Sa'd 'ın rivayetine göre bu süreçte Medine'de Hz. Peygamber'in (s.a.s) adının zikredilmediği tek bir ev kalmamıştır.[525] Her ne kadar yeni girmiş oldukları dine ait bilgileri yüzeysel de olsa onların başkalarını yeni dine kazandırma çabaları çok geçmeden sonuç verdi. Hazrec temsilcileri aynı anda Medine 'deki diğer Arap soyu Evs kabilesini Mekke 'deki görüşmelerinden haberdar ederek onları da Allah Rasûlü'nü (s.a.s) tasdik etmeye çağırdılar. Gelişen şartlarda Medine'deki yeni ihtida hareketine yoğun bir şekilde Evsliler de iştirak etmeye başladılar. Nitekim bir yıl sonraki Hac mevsiminde onu Hazrecli, ikisi de Evsli olmak üzere Müslümanlardan oluşan bir heyet Akabe'de yeniden Rasûlüllah (s.a.s) ile bir araya gelmiştir. Bu görüşmede Yesribliler Allah Rasûlü'ne (s.a.s) şu hususlarda söz vermişlerdir:

"Gerek sıkıntı gerekse sevinç halinde dinlemek ve itaat etmek boynumuzun borcudur. Sen bizim üzerimizde bir yere sahip olacaksın. Biz de emretme yetkisi olana karşı hiçbir itiraz ve muhalefette bulunmayacağız. Allah yolunda bizi küçük gören hiç kimsenin bizi ayıplamasına aldırmayacağız. Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayacağız. Hırsızlık yapmayacağız, zinaya yaklaşmayacağız. Asla çocuklarımızı öldürmeyecek, aramızda hiçbir kişiye iftirada bulunmayacağız. Nihayet senin hiçbir hareketinde sana karşı itaatsizlik etmeyeceğiz". Hz. Peygamber (s.a.s) muhataplarına şayet bu sözlerini tutarlarsa, mükâfatlarının cennet olacağı müjdesini verdi.

Ardından da herhangi bir şekilde ahitlerini bozarlarsa Allah'ın bunu cezasız bırakmayacağı uyarısını yaptı.[526]

Hz. Peygamber'in (s.a.s) Medineli Müslümanlarla gerçekleştirdiği bu toplantı siyer kaynaklarında Birinci Akabe Biatı olarak isimlendirilmiştir. Arapça'da yemin karşılığında kullanılan biat, sözcük anlamı itibarıyla satış sözleşmesi demektir. Buna göre Allah, müminlerin canlarını ve mallarını –karşılığında kendilerine Cennet'i vermek üzere- satın almıştır. Bu bağlılık yemini (biat), aslında Hz. Peygamber'in (s.a.s) şahsına değil ancak onun aracılığı ile Allah'a verilmektedir. Nitekim Kur'ân'da da bu husus Hudeybiye özelinde açıkça ortaya konulmuştur: "Muhakkak ki sana biat edenler ancak Allah'a biat etmektedirler. Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir".[527] Sadece erkekler değil kadınlar da Mekke'nin fethinden sonra bu yemini yapmakla sorumlu tutulacaklardır. "Ey Peygamber! İnanmış kadınlar, Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, elleriyle ayakları arasında bir iftira uydurup getirmemek, iyi amel işlemekte sana karşı gelmemek hususunda sana biat etmeye geldikleri zaman, biatlerini kabul et ve onlar için Allah'tan mağfiret dile. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok esirgeyendir"[528].

İlk Akabe görüşmesinde hem Evsliler hem de Hazrecliler hazır bulundukları için bu gelişmeyi Hz. Peygamber'in (s.a.s) daha Medine 'ye hicret etmeden önce şehirdeki Arapları birleştirme hedefinin ilk adımı olarak görmek mümkündür. Toplantının ardından Rasûlüllah'ın (s.a.s) Yesrib 'e gönderdiği özel temsilcisi Mus'ab b. Umeyr ve Medineli Es'ad b. Zürâre'n in gayretleriyle şehirde hızlı bir İslâmlaşma faaliyeti başlamıştır. O kadar ki Mus'ab'ın bir yıl süren faaliyetleri sonucunda üç aile dışında Medineli Arap kabile mensupları çoğunluğu itibarıyla İslâm'a dâhil olmuşlardır.[529]

Nübüvvetin 13. yılı (M.622) hac mevsiminde Medineliler aralarında ikisi kadın toplam 75 Müslüman'ın da bulunduğu Medine'den yola çıkan bir kervanla tekrar Mekke'ye ulaştılar. Müslüman olanlar bir gece Akabe'de Allah Rasûlü (s.a.s) ile buluşmak üzere anlaştılar. Şüphe uyandırmamak için konakladıkları yerden küçük gruplar halinde ayrıldılar. Vakit gece yarısı olunca toplantı gerçekleşti. Bu esnada Allah Rasûlü'nün (s.a.s) yanında henüz İslâm'ı kabul etmemiş olan amcası Abbâs da bulunuyordu. Medine'ye yaptığı pek

çok seyahat ve iş irtibatları sebebiyle Abbâs, Medinelilerce çok yakından tanınıyordu. Üstelik kabilesinin büyüğü olarak Medinelilerle yapılacak siyasî birlik anlaşmasında onun hazır bulunması, kabile gelenekleri dikkate alındığında Hz. Peygamber (s.a.s) için büyük bir destek anlamına da geliyordu. Nitekim toplantının başında ilk sözü alan Abbâs muhataplarına şöyle seslenmiştir:

"İyice bildiğiniz gibi Muhammed şu anda kendi memleketinde ve onu himaye eden kendi ailesi içindedir. O size katılmak üzere Mekke'yi terk etmek istiyor. Eğer vaadlerinizi yerine getireceğinize ve onu koruyabileceğinize inanıyorsanız, sorumluluklarınızın gereğini yerine getiriniz. Eğer kendi hemşehrileri arasından çıktıktan sonra onu bırakıp terk etmek durumunda kalacaksanız, onu şimdiden davet etmemeniz daha iyi olur." Bunun üzerine Medineliler hep bir ağızdan cevap verdiler: "Bize söylediğin şeyi anladık, ama bu konuda Rasûlüllah'ın (s.a.s) bizimle bizzat konuşmasını istiyoruz." Hz. Peygamber (s.a.s) bunun üzerine söz alarak muhataplarına birkaç Kur'ân âyeti okuyup, İslâm'la ilgili açıklamalarda bulunduktan sonra onlardan şu hususlarda söz istedi: "Hanımlarınızı ve çocuklarınızı nasıl koruyup gözetiyorsanız, beni de o şekilde koruyacağınıza söz veriniz." Yine aynı cevabı verdiler: "Evet, şüphesiz; Seni Hakikat ile gönderen Allah'a andolsun ki, emânımız altındaki kimseleri nasıl koruyup gözetiyorsak seni de öylece koruyup gözeteceğiz." Kendilerine, bu sözlerinin bütün dünya ile savaşmayı göze almak anlamına geldiği hatırlatılmasına rağmen Medineliler kararlarında hiçbir tereddüt göstermediler. Bu şekilde İkinci Akabe Biatı da gerçekleştirilmiş oldu. Görüşme sonucunda Medineliler yurtlarına hicret ettikleri zaman gerek Allah Rasûlü'nü (s.a.s) gerekse Muhâcirleri kendi canlarını, ailelerini ve mallarını koruduklarını gibi koruyacaklarına, her şartta kendisine itaat edeceklerine, malî yardımda bulunacaklarına, iyiliği emredip kötülüğü önlemeye çalışacaklarına ve bu konuda kimseden çekinmeyeceklerine dair söz verdiler.[530] Medineliler bu kararlarıyla Müslümanlara karşı muhtemel saldırılara göğüs germek suretiyle hayatlarını ortaya koymuşlar, her şeyden önce Kureyş ile karşı karşıya gelmek gibi büyük bir risk üstlenmişlerdi. Onların Hz. Peygamberle (s.a.s) yaptıkları bu anlaşma ile hemşehrileri ve eski müttefikleri olan Yahûdîlerle geçmişte gerçekleştirdikleri ittifakları da

feshetmeleri gerekeceği için bu konudaki endişelerini Hz. Peygamber'e (s.a.s) şu sözlerle dile getirmişlerdir:

"Ey Allah'ın Rasûlü! Bizim bölgemizde yaşayan Yahûdîlerle aramızda bir ittifak anlaşması var. Biz bu anlaşmayı bozacağız. Şayet biz böyle yapar, sonra da Allah sana zafer nasip ederse, acaba sen bizi bırakıp kendi hemşehrilerinin arasına dönüp gitmeyecek misin". Onların endişelerini anlayan Allah Rasûlü (s.a.s) kendilerine şöyle hitap etti:

"Sizin kanınız benim kanımdır. Sizin affınız, benim affımdır. Ben size iltihak edip katılıyorum, siz de bana iltihak ediyorsunuz. Siz kiminle çatışıp savaşırsanız, ben de onunla çatışıp savaşırım. Siz kiminle sulh yaparsanız, sen de onunla sulh yaparım".[531]

Görüldüğü gibi I. Akabe Biatı 'nda Allah Rasûlü'nün (s.a.s) Yesrib temsilcilerinden talepleri genelde ferdî ve dinî nitelikte iken, ikincisi ise daha çok sosyal ve siyasî muhtevalıydı. Zira Hz. Peygamber (s.a.s) ilk biatta muhataplarına dinin emirleri doğrultusunda çağrıda bulunurken, ikinci biatte onlardan müşriklere karşı Kureyşli Müslümanlarla siyasî ortaklık tesis etmelerini talep etmiştir. Bunun sonucunda Yesrib Arapları Mekkelilerle birlikte Rasûlüllah'ın (s.a.s) organizesinde siyasî birlik oluşturmuşlardır.

II. Akabe Biatı 'nın tamamlanmasının ardından Hz. Peygamber (s.a.s) Evs ve Hazreclilerden Medine 'yi kendisi adına idare edecek temsilciler (nakîb) seçmelerini istedi. Bunun neticesinde Hazrec kabilesinden dokuz, Evs kabilesinden üç kişi olmak üzere Medine'deki Arapların temsilcileri belirlendi.[532] Allah Rasûlü (s.a.s) bundan sonra seçilmiş olan başkanlar arasından Es'ad b. Zürâre'yi de baş temsilci olarak tayin etti. Zira bu sahâbî Birinci Akabe Biatı'nın gerçekleştirilmesinden itibaren Mus'ab b. Umeyr ile Medine'de gelişen İslâmlaşmanın en önemli temsilcisiydi.[533] II. Akabe Biatı'nın ardından atılan bu adımlarla birlikte Medine'ye hicretin siyasî alt yapısı hazırlanmış oldu.

Akabe'de cereyan etmekte olan bu olayların haberi kısa sürede Kureyşlilere kadar ulaştı. Nitekim ertesi gün aralarından çıkardıkları bir heyet, özellikle Mekke'ye yönelik askerî bir anlaşmanın doğuracağı ciddî sonuçları bildirmek üzere Medineli hacıları ziyarete geldi. Kafile içinde bulunan Medineli Müslümanlar duruma suskun kalırken, geceleyin olup bitenlerden haberi olmayan müşrik

Medineliler ise böyle bir anlaşma yapıldığına dair haberlerin gerçek dışı olduğuna dair yemin ettiler. Üstelik onların lideri konumunda olan Hazrecli Abdullah b. Übey b. Selûl böyle bir faaliyetin hiçbir surette kendisinden habersiz yapılamayacağını söyledi. Mekkeliler duyduklarından memnun bir şekilde oradan ayrıldılar, ama çok geçmeden yapılmış olan anlaşmanın ayrıntılarını öğrenince çoktan dönüş yolunu tutmuş bulunan Medine kervanının peşine düştüler. Ancak sadece kafileden geriye kalmış bir yolcuyu bulabildiler.[534]

---

[440] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 380-390.
[441] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 270.
[442] Buhârî, *Tefsîru'l-Kur'ân* 21; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 342, II, 110; Belâzürî, *Ensâb*, I, 158, 160.
[443] Belâzürî, *Ensâb*, I, 176, 179.
[444] İbn İshâk, *Sîre*, s. 166; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 336; Belâzürî, *Ensâb*, I, 162.
[445] Hicr, 15/97.
[446] Nahl, 16/127.
[447] Tûr, 52/48.
[448] Kalem, 68/48-50.
[449] İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 340.
[450] İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 282.
[451] İbn İshâk, *Sîre*, s. 151-153; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 311-312.
[452] Müslümanlar'ın Habeşistan'a hicret sebepleri ve hicret edenler hakkındaki değerlendirmeler için bk. Demircan, Adnan, *Nebevi Direniş Hicret,* İstanbul 2000, s. 55-64.
[453] Nahl, 16/41-42.
[454] Zümer, 39/10.
[455] Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, I, 295.
[456] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 345-355; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 204-205, 207-208; Belâzürî, *Ensâb*, I, 198-227.
[457] İbn İshâk, *Sîre*, s. 154-157; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 344-365; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 203-204.
[458] Kureyş kabilelerinden Habeşistan hicretlerine katılanların listesi hakkında bk. Demircan, Adnan, *Nebevî Direniş Hicret*, s. 166-176; Öztürk, Levent, *İlk Hicret Habeşistan*, İstanbul 2015, s. 93-108, 209-214.

[459] Demircan, Adnan, *Nebevî Direniş Hicret*, s. 53-54.
[460] İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 204.
[461] Süheylî, *Ravdu'l-Unuf,* (thk. Abdurrahman el-Vekîl, I-VII, Kahire 1967-1970, III, 223-224.
[462] İbn İshâk, *Sîre*, 199.
[463] Bu konuda bk. Suyûtî, *Ref'u Şe'ni'l-Hubşân*, (Bursa Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi, Kurşûnizâde: no:143, vr.80a-139b), vr. 96b.
[464] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 258-259.
[465] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 97-98.
[466] İbn İshâk, *Sîre*, s. 208; İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 204.
[467] Habeşistan'da doğan çocuklar ile ilgili değerlendirmeler için bk. Öztürk, Levent, *İlk Hicret Habeşistan*, s. 87-89.
[468] İbn Sa'd, *et-Tabakât,* III, 89.
[469] Buhârî, *Meğâzî* 38; Müslim, *Fedâilu's-Sahâbe* 169; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 281.
[470] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 151.
[471] Buhârî, *Menâkıbü'l-Ensâr*, 49; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 125-126.
[472] Öztürk, Levent, *İlk Hicret Habeşistan*, s. 90.
[473] İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 359-360.
[474] Meryem, 19/1-40.
[475] İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 361-362.
[476] İbn Abdilberr, *Dürer fî İhtisâri'l-Meğâzî ve's-Siyer,* Beyrut ts, s. 93; İbn Kesîr, *es-Sîre,* I-IV, (nşr. Mustafa Abdülvâhid), Beyrut 1976, II, 26-27.
[477] İbn Habîb, *Kitabu'l-Münemmak,* s. 417; Belâzürî, *Ensâb*, I, 188.
[478] İbn İshâk, *Sîre*, s. 160-165; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 366-375.
[479] Buhârî, *Tefsîru'l-Kur'ân* 53.Garânîk: Sözlükte beyaz su kuşu, kuğu, turna, beyaz tenli genç ve güzel kız anlamlarına gelen gurnuk kelimesinin çoğuludur. Kureyş müşrikleri putlarının Allah'ın kızları olduklarına inanmışlar ve Kâbe'yi tavafları esnasında "Lât, Uzzâ ve diğer üçüncüsü olan Menât hürmetine. Bunlar ulu kuğulardır ve şefaatleri umulan varlıklardır" sözlerini tekrarlamışlardır. İslâm literatüründe ise bu kavram Hz. Muhammed'in (s.a.s) müşriklerin gönlünü İslâm dinine ısındırmak istediği bir sırada şeytanın telkiniyle

vahye Allah kelâmı olmayan bazı sözler karıştırdığını ve daha sonra da ilahî ikazla bunlardan vazgeçtiğini iddia eden rivayetler münasebetiyle kullanılmıştır. Bu hadise özellikle Necm (53/19-20) ve Hac (22/52-54) âyetlerinin nüzul sebebiyle alakalı tartışmalarda gündeme gelmiştir. bk. Cerrahoğlu, İsmail, "Garânîk", *DİA,* XIII, 361-366.

[480] Garânîk hadisesi olarak bilinen bu olay için ayrıca bk. Cerrâhoğlu, İsmail, "Garânik Meselesinin İstismarcıları", *AÜİFD,* c.XXIV, Ankara 1981; Şimşek, Sait, "Garânik Rivayetinin Tarihi Değeri", *Bilgi ve Hikmet,* sy.2, İstanbul 1993, 147-162; Akseki, Ahmed Hamdi, "Hâtemü'l-Enbiyâ Hakkında En Çirkin Bir İsnadın Reddiyesi", (sad. M. Hayri Kırbaşoğlu), *İslâmî Araştırmalar,* Ankara 1992, c.IV, sy. 2, s. 125-141.

[481] İbn İshâk, *Sîre*, s. 158; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 3-9; Belâzürî, *Ensâb*, I, 227.

[482] Buhârî, *Farzu'l-Hums* 15, *Menâkıbu'l-Ensâr* 37*;* Vâkıdî, *Kitabu'l-Meğâzî,* II, 683; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV,3; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 108; Belâzürî, *Ensâb*, I, 198, 229.

[483] İbn İshâk, Sîre, s. 319; İbn Abdilberr, *el-İstîâb,* IV, 1929.

[484] İbn Sa'd, *et-Tabakât,* VIII, 53.

[485] Buhârî, *Farzu'l-Hums* 15, *Menâkıbu'l-Ensâr* 37; İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 238, 277, IV, 6, 10.

[486] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 60-63; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 210-212; Belâzürî, *Ensâb*, I, 227.

[487] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 20; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 212; Belâzürî, *Ensâb*, I, 237.

[488] Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensâr* 42, *Tefsîru'l-Kur'ân* 3; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 36-50; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 213-215; Belâzürî, *Ensâb*, I, 255-257. İsrâ ve Mirâc hakkında geniş bilgi ve değerlendirmeler için bk. Kâdı İyâz, *eş-Şifâ,* İstanbul 1304, s. 150 vd.; Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi,* I, 119-143.

[489] İsrâ, 17/1.

[490] Râğıb el-Isfahânî, *el-Müfredât,* s. 493; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab,* II, 220-222.

[491] Râğıb el-Isfahânî, *el-Müfredât,* s.338-339; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab,* XIV, 382.

[492] İsrâ 17/1.

[493] Meâric,70/3.
[494] Abdülbâkî, M.F., *el-Mucemu'l-Müfehres,* Beyrut ts. (Dâru İhyâi'd-Türâsi'l-Arabî), s. 456.
[495] Buhârî*, Salât,* 1, *Tevhîd*, 37, *Enbiyâ*, 5, *Bedü'l-Halk*, 7, *Menâkıb*, 24; Müslim, *Îmân*, 259, 262-263, *Fezâil*, 164.
[496] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 422; Müslim, *Îmân*, 279.
[497] Buhârî, *Salât*, 1, *Tevhîd*, 37, *Enbiyâ*, 5, *Bedü'l-Halk*, 7.
[498] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 309; Buhârî, *Menâḳıbü'l-Ensâr*, 41.
[499] İbn Hacer, *el-İsrâ ve'l-Mirâc,* (thk. Muhammed Abdülhakîm Kâdî), Kahire 1989, s. 93.
[500] İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 213.
[501] Bu konuda geniş bilgi ve değerlendirmeler, tefsir hadis, siyer kaynaklarındaki rivayetlerin karşılaştırılması için bk. Balcı, İsrafil, *İsrâ ve Mirâc Gerçeği*, Ankara 2014. Ayrıca bk. Balcı, İsrafil, *Hz. Peygamber ve Mucize,* Ankara 2013, s. 269-277.
[502] İbn Kesîr, *es-Sîretü'n-Nebeviyye,* I-IV, (nşr. Mustafa Abdülvâhid), Beyrut 1976, II, 93, 107.
[503] İsrâ 17/60.
[504] Buhârî, *Menâkıbü'l-Ensâr*, 43, *Tefsîr*, 17.
[505] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 40-41.
[506] Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb,* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamid), I-XXXII, Beyrut ts., IV, 544-545.
[507] İsra, 17/60. Bu konuda bk. Süyûtî, *el-Âyetü'l-kübrâ Şerḥu Kıssati'l-İsrâ* (nşr. M. Abdülhakîm el-Kâdî), Kahire 1989, s. 55).
[508] İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-Meâd,* Beyrut 1992, III, 40.
[509] Şiblî, *İslâm Tarihi: Asr-ı Saâdet,* (trc. Ömer Rıza Doğrul), İstanbul 1974, II, 438-444.
[510] Kaf, 50/16.
[511] Vâkı'a, 45/ 83-85.
[512] Mücâdele, 58/7.
[513] Hadîd, 57/4, Mücâdele, 58/7.
[514] Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi,* I, 140-144.
[515] Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensâr* 42, *Tefsîru'l-Kur'ân* 3; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 36-50; İsrâ ve Mirâc hakkında geniş bilgi ve değerlendirmeler için bk. Kâdı İyâz, *eş-Şifâ,* s. 150 vd.; Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi,* I, 119-143.

[516] Nahl, 16/106-109. Mirâcın tebliğ faaliyetindeki yeri ve önemi hakkında bk.Gündüz, Şinasi v.dğr., *Dinlerde Yükseliş Motifleri ve İslâm'da Miraç,* Ankara 1996; Akpınar, Ali, "Mi'rac Gecesi Hz. Peygamber'e Verildiği Söylenen Âyetlerle İlgili Bazı Mülahazalar", Cumhuriyet Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, sy. 1, Sivas 1996, s. 95-101; Çiçek, Yakub, "Kur'ân'da İsrâ ve Mirâc", Mirâc Sempozyumu, Sempozyum Bildirileri (17 Aralık 1995-Eskişehir), Seha Neşriyat, İstanbul 1999, s. 27; Yavuz, Salih Sabri "Mirâc", *DİA,* XXX, 132-135.

[517] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 63-69; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 216-217; Belâzürî, *Ensâb*, I, 2387-238.

[518] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 21-25.

[519] Buâs, Medine'nin güneydoğusunda bulunan bir vahanın adı olup Evs ve Hazrec kabileleri arasında meydana gelen savaşların sonuncusu burada vuku bulmasından dolayı bu ismi almıştır. Buâs savaşı, Hz. Peygamber'in (s.a.s) hicretinden 5 veya 6 yıl önce meydana gelmiştir. Savaşın sebebi ise, Evs kabilesinden bir şahsın, Hazrec'e sığınan bir yabancıyı öldürmesidir. Savaşta Haczrec'in lideri Amr öldürülmüş, neticede Evs üstün gelmiştir. (bk. Çubukçu, Asri, "Buâs", *DİA*, VI, 340).

[520] Sarıçam, İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı,* s. 117; Demircan, Adnan, *Hicret,* s. 142-143.

[521] İbn İshâk, *Sîre,* s. 62-63, 90-91; İbn Hişâm, *es-Sîre,* II, 70-71.

[522] Buharî, *Menâkıbu'l-Ensâr* 1.

[523] Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensâr* 1.

[524] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 70-73; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 218-219; Belâzürî, *Ensâb*, I, 239.

[525] İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 219.

[526] Buhârî, *Tefsîru'l-Kur'ân* 60, *Hudûd* 14, *Diyât* 2, *Tevhîd* 31; İbn İshâk, *Sîre*, I, 219-220.

[527] Fetih, 48/10.

[528] Mümtehine, 60/12.

[529] Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensâr* 46; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 73-76; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 219; Belâzürî, *Ensâb*, I, 239-240.

[530] Buhârî, *Tefsîru'l-Kur'ân* 60; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 81-84, 97; İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 221-222; Belâzürî, *Ensâb*, I, 240-255.

[531] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 85-87.

[532] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 85-87; Belâzürî, *Ensâb*, I, 252.
[533] Buhârî*, Menâkıbu'l-Ensâr*, 46; İbn Hişâm*, es-Sîre,* II, 73-76.
[534] İbn İshâk, *Sîre*, s. 154-194; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 270-366, II, 3-87; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 204-222.
[491]
[457]
[519]
[500]
[528]
[509]
[456]
[466]
[482]
[492]
[499]
[527]
Nahl, 16/41-42.
İbn İshâk, *Sîre*, s. 151-153; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 311-312.
Müslümanlar'ın Habeşistan'a hicret sebepleri ve hicret edenler hakkındaki değerlendirmeler için bk. Demircan, Adnan, *Nebevi Direniş Hicret,* İstanbul 2000, s. 55-64.
İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 340.
İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 282.
Tûr, 52/48.
Kalem, 68/48-50.
Hicr, 15/97.
Nahl, 16/127.
İbn İshâk, *Sîre*, s. 166; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 336; Belâzürî, *Ensâb*, I, 162.
[449]
Buhârî, *Tefsîru'l-Kur'ân* 21; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 342, II, 110; Belâzürî, *Ensâb*, I, 158, 160.
Belâzürî, *Ensâb*, I, 176, 179.
İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 380-390.
İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 270.
İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 359-360.
Buhârî, *Menâkıbü'l-Ensâr*, 49; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 125-126.

Öztürk, Levent, *İlk Hicret Habeşistan*, s. 90.

Buhârî, *Meğâzî* 38; Müslim, *Fedâilu's-Sahâbe* 169; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 281.

İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 151.

Habeşistan'da doğan çocuklar ile ilgili değerlendirmeler için bk. Öztürk, Levent, *İlk Hicret Habeşistan*, s. 87-89.

İbn Sa'd, *et-Tabakât,* III, 89.

İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 97-98.

İbn İshâk, *Sîre*, s. 208; İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 204.

İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 258-259.

[458]

İbn İshâk, *Sîre*, 199.

Bu konuda bk. Suyûtî, *Ref'u Şe'ni'l-Hubşân*, (Bursa Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi, Kurşûnizâde: no:143, vr.80a-139b), vr. 96b.

İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 204.

Süheylî, *Ravdu'l-Unuf,* (thk. Abdurrahman el-Vekîl, I-VII, Kahire 1967-1970, III, 223-224.

Kureyş kabilelerinden Habeşistan hicretlerine katılanların listesi hakkında bk. Demircan, Adnan, *Nebevî Direniş Hicret*, s. 166-176; Öztürk, Levent, *İlk Hicret Habeşistan*, İstanbul 2015, s. 93-108, 209-214.

Demircan, Adnan, *Nebevî Direniş Hicret*, s. 53-54.

İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 345-355; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 204-205, 207-208; Belâzürî, *Ensâb*, I, 198-227.

İbn İshâk, *Sîre*, s. 154-157; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 344-365; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 203-204.

Zümer, 39/10.

Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, I, 295.

[518]

[490]

[501]

[447]

[455]

[493]

[467]

[481]

[510]

İsrâ 17/1.

Meâric,70/3.

Râğıb el-Isfahânî, *el-Müfredât,* s. 493; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab,* II, 220-222.

Râğıb el-Isfahânî, *el-Müfredât,* s.338-339; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab,* XIV, 382.

Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensâr* 42, *Tefsîru'l-Kur'ân* 3; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 36-50; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 213-215; Belâzürî, *Ensâb*, I, 255-257. İsrâ ve Mirâc hakkında geniş bilgi ve değerlendirmeler için bk. Kâdı İyâz, *eş-Şifâ,* İstanbul 1304, s. 150 vd.; Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi,* I, 119-143.

İsrâ, 17/1.

İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 60-63; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 210-212; Belâzürî, *Ensâb*, I, 227.

İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 20; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 212; Belâzürî, *Ensâb*, I, 237.

İbn Sa'd, *et-Tabakât,* VIII, 53.

Buhârî, *Farzu'l-Hums* 15, *Menâkıbu'l-Ensâr* 37; İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 238, 277, IV, 6, 10.

İbn İshâk, Sîre, s. 319; İbn Abdilberr, *el-İstîâb,* IV, 1929.

İbn İshâk, *Sîre*, s. 158; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 3-9; Belâzürî, *Ensâb*, I, 227.

Buhârî, *Farzu'l-Hums* 15, *Menâkıbu'l-Ensâr* 37*;* Vâkıdî, *Kitabu'l-Meğâzî,* II, 683; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV,3; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 108; Belâzürî, *Ensâb*, I, 198, 229.

Buhârî, *Tefsîru'l-Kur'ân* 53.Garânîk: Sözlükte beyaz su kuşu, kuğu, turna, beyaz tenli genç ve güzel kız anlamlarına gelen gurnuk kelimesinin çoğuludur. Kureyş müşrikleri putlarının Allah'ın kızları olduklarına inanmışlar ve Kâbe'yi tavafları esnasında "Lât, Uzzâ ve diğer üçüncüsü olan Menât hürmetine. Bunlar ulu kuğulardır ve şefaatleri umulan varlıklardır" sözlerini tekrarlamışlardır. İslâm literatüründe ise bu kavram Hz. Muhammed'in (s.a.s) müşriklerin gönlünü İslâm dinine ısındırmak istediği bir sırada şeytanın telkiniyle vahye Allah kelâmı olmayan bazı sözler karıştırdığını ve daha sonra da ilahî ikazla bunlardan vazgeçtiğini iddia eden rivayetler münasebetiyle kullanılmıştır. Bu hadise özellikle Necm (53/19-20) ve

Hac (22/52-54) âyetlerinin nüzul sebebiyle alakalı tartışmalarda gündeme gelmiştir. bk. Cerrahoğlu, İsmail, "Garânîk", *DİA,* XIII, 361-366.

Garânîk hadisesi olarak bilinen bu olay için ayrıca bk. Cerrâhoğlu, İsmail, "Garânik Meselesinin İstismarcıları", *AÜİFD,* c.XXIV, Ankara 1981; Şimşek, Sait, "Garânik Rivayetinin Tarihi Değeri", *Bilgi ve Hikmet,* sy.2, İstanbul 1993, 147-162; Akseki, Ahmed Hamdi, "Hâtemü'l-Enbiyâ Hakkında En Çirkin Bir İsnadın Reddiyesi", (sad. M. Hayri Kırbaşoğlu), *İslâmî Araştırmalar,* Ankara 1992, c.IV, sy. 2, s. 125-141.

İbn Habîb, *Kitabu'l-Münemmak,* s. 417; Belâzürî, *Ensâb*, I, 188.

İbn İshâk, *Sîre*, s. 160-165; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 366-375.

İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 361-362.

İbn Abdilberr, *Dürer fî İhtisâri'l-Meğâzî ve's-Siyer,* Beyrut ts, s. 93; İbn Kesîr, *es-Sîre,* I-IV, (nşr. Mustafa Abdülvâhid), Beyrut 1976, II, 26-27.

Meryem, 19/1-40.

[530]

Mücâdele, 58/7.

Hadîd, 57/4, Mücâdele, 58/7.

Kaf, 50/16.

Vâkı'a, 45/ 83-85.

İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-Meâd,* Beyrut 1992, III, 40.

Şiblî, *İslâm Tarihi: Asr-ı Saâdet,* (trc. Ömer Rıza Doğrul), İstanbul 1974, II, 438-444.

Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb,* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamid), I-XXXII, Beyrut ts., IV, 544-545.

İsra, 17/60. Bu konuda bk. Süyûtî, *el-Âyetü'l-kübrâ Şerĥu Kıssati'l-İsrâ* (nşr. M. Abdülhakîm el-Kâdî), Kahire 1989, s. 55).

Buhârî, *Menâkıbü'l-Ensâr*, 43, *Tefsîr*, 17.

İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 40-41.

İsrâ 17/60.

Bu konuda geniş bilgi ve değerlendirmeler, tefsir hadis, siyer kaynaklarındaki rivayetlerin karşılaştırılması için bk. Balcı, İsrafil, *İsrâ ve Mirâc Gerçeği*, Ankara 2014. Ayrıca bk. Balcı, İsrafil, *Hz. Peygamber ve Mucize,* Ankara 2013, s. 269-277.

İbn Kesîr, *es-Sîretü'n-Nebeviyye,* I-IV, (nşr. Mustafa Abdülvâhid), Beyrut 1976, II, 93, 107.

İbn Hacer, *el-İsrâ ve'l-Mirâc,* (thk. Muhammed Abdülhakîm Kâdî), Kahire 1989, s. 93.

İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 213.

Buhârî, *Salât*, 1, *Tevĥîd*, 37, *Enbiyâ*, 5, *Bedü'l-Halk*, 7.

Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 309; Buhârî, *Menâḳıbü'l-Ensâr*, 41.

Buhârî*, Salât,* 1, *Tevhîd*, 37, *Enbiyâ*, 5, *Bedü'l-Halk*, 7, *Menâkıb*, 24; Müslim, *Îmân*, 259, 262-263, *Fezâil*, 164.

Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 422; Müslim, *Îmân*, 279.

Abdülbâkî, M.F., *el-Mucemu'l-Müfehres,* Beyrut ts. (Dâru İhyâi'd-Türâsi'l-Arabî), s. 456.

[507]
[531]
[445]
[526]
[516]
[450]
[525]
[522]
[446]
[459]
[469]
[532]
[494]
[534]
[442]
[508]
[483]
[485]
[517]
[460]
[468]
[477]
[454]
[523]
[451]

[486]
[462]
[471]
[443]
[453]
[495]
[452]
[505]
[496]
[476]
[472]
[470]
[478]
[515]
[461]
[487]
[473]
[475]
[444]
[484]
[524]
[513]
[441]
[533]
[504]

İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 85-87; Belâzürî, *Ensâb*, I, 252.

Buhârî*, Menâkıbu'l-Ensâr*, 46; İbn Hişâm*, es-Sîre,* II, 73-76.

Buhârî, *Tefsîru'l-Kur'ân* 60; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 81-84, 97; İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 221-222; Belâzürî, *Ensâb*, I, 240-255.

İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 85-87.

Mümtehine, 60/12.

Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensâr* 46; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 73-76; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 219; Belâzürî, *Ensâb*, I, 239-240.

Buhârî, *Tefsîru'l-Kur'ân* 60, *Hudûd* 14, *Diyât* 2, *Tevhîd* 31; İbn İshâk, *Sîre*, I, 219-220.

Fetih, 48/10.

İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 70-73; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 218- 219; Belâzürî, *Ensâb*, I, 239.

İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 219.

[474]

Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensâr* 1.

İbn İshâk, *Sîre,* s. 62-63, 90-91; İbn Hişâm, *es-Sîre,* II, 70-71.

Buharî, *Menâkıbu'l-Ensâr* 1.

Buâs, Medine'nin güneydoğusunda bulunan bir vahanın adı olup Evs ve Hazrec kabileleri arasında meydana gelen savaşların sonuncusu burada vuku bulmasından dolayı bu ismi almıştır. Buâs savaşı, Hz. Peygamber'in (s.a.s) hicretinden 5 veya 6 yıl önce meydana gelmiştir. Savaşın sebebi ise, Evs kabilesinden bir şahsın, Hazrec'e sığınan bir yabancıyı öldürmesidir. Savaşta Haczrec'in lideri Amr öldürülmüş, neticede Evs üstün gelmiştir. (bk. Çubukçu, Asri, "Buâs", *DİA*, VI, 340).

Sarıçam, İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı,* s. 117; Demircan, Adnan, *Hicret,* s. 142-143.

İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 63-69; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 216-217; Belâzürî, *Ensâb*, I, 2387-238.

İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 21-25.

Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensâr* 42, *Tefsîru'l-Kur'ân* 3; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 36-50; İsrâ ve Mirâc hakkında geniş bilgi ve değerlendirmeler için bk. Kâdı İyâz, *eş-Şifâ,* s. 150 vd.; Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi,* I, 119-143.

Nahl, 16/106-109. Mirâcın tebliğ faaliyetindeki yeri ve önemi hakkında bk.Gündüz, Şinasi v.dğr., *Dinlerde Yükseliş Motifleri ve İslâm'da Miraç,* Ankara 1996; Akpınar, Ali, "Mi'rac Gecesi Hz. Peygamber'e Verildiği Söylenen Âyetlerle İlgili Bazı Mülahazalar", Cumhuriyet Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, sy. 1, Sivas 1996, s. 95-101; Çiçek, Yakub, "Kur'ân'da İsrâ ve Mirâc", Mirâc Sempozyumu, Sempozyum Bildirileri (17 Aralık 1995-Eskişehir), Seha Neşriyat, İstanbul 1999, s. 27; Yavuz, Salih Sabri "Mirâc", *DİA,* XXX, 132-135.

Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi,* I, 140-144.

İbn İshâk, *Sîre*, s. 154-194; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 270-366, II, 3-87; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 204-222.

[512]

[503]
[464]
[488]
[521]
[498]
[489]
[502]
[479]
[465]
[506]
[480]
[511]
[529]
[440]
[463]
[497]
[448]
[514]
[520]

IV. MEDİNE'YE HİCRET

Hicret terk etmek, ayrılmak, bir yerden bir yere gitmek anlamlarına gelir. Terim olarak ise Hz. Peygamber'in (s.a.s) Mekke 'den Medine 'ye göç etmesi demektir. Hicret kavramının muhtevasında bir kişinin veya toplumun kendi yurdunu terk ederek geçici bir süre için veya tamamen başka bir yeri yurt edinmesi anlamı vardır. Buna göre ticarî veya turistik gayelerle gerçekleştirilen seyahatleri hicret çerçevesinde değerlendirmek doğru olmaz. Zira hicret tabiri esas itibarıyla çeşitli sebeplerle yurdunu terk eden veya buna mecbur kalan insanların faaliyetleri için kullanılır. Bu sebeple hicret teriminin iltica ve sürgün kelimeleriyle yakın ilişkisi vardır.[535] Hicretin bu hususiyetine Kur'ân 'da da işaret edilmiştir:

"Onlar ki hicret ettiler, yurtlarından çıkarıldılar, benim yolumda eziyete uğradılar, çarpıştılar öldürüldüler. Andolsun ki ben onların kötülüklerini örteceğim ve altlarından ırmaklar akan cennetlere koyacağım".[536]

Hicret ilahî mesajı insanlara bildirmekle görevli olan peygamberlerin adeta ortak sünneti gibidir. Nitekim Hz. Muhammed'den (s.a.s) önceki Allah elçilerinin büyük bir kısmı dinlerini yayma uğruna yurtlarını terk etmek zorunda kalmışlardır. Rasûl-i Ekrem'in (s.a.s) de zamanı geldiğinde kavminin kendisini yalanlaması sebebiyle yurdunu terk edip hicret etmek zorunda kalacağı, ilk vahiy aldığı günlerde Varaka b. Nevfel tarafından kendisine haber verilmiştir.[537]

Hz. Peygamber (s.a.s) oniki yıl boyunca tüm gayretlerine rağmen Mekke 'de Müslümanların hâkim olmasını sağlayamadı. Üstelik müşrikler her türlü baskı ve şiddet uygulamak suretiyle ilk Müslümanlar için Mekke'yi yaşanmaz hale getirmişlerdi. Bu sebeple onların önemli bir kısmı yurtlarını terk ederek Habeşistan 'a sığınmak zorunda kaldılar. Rasûlüllah (s.a.s) ise yanında kalan az sayıdaki Müslümanla birlikte Mekke müşriklerine karşı mücadelesini devam ettirdi. Aynı anda hem müminleri için kalıcı bir göç yurdu bulmak hem de daveti adına siyasî destekçiler kazanmak amacıyla Mekke'ye gelen yabancı kabile mensuplarıyla görüştü. Daha sonra da bizzat Tâif 'e gittiyse de ancak buradan da beklediği ilgiyi bulamadı.

Rasûl-i Ekrem (s.a.s) sonuçsuz kalan tüm bu girişimlerine rağmen yılmadan Mekke ‘ye gelen yabancı kabile mensuplarını İslâm’a çağırmayı sürdürdü. Onun davetine en ciddî cevap Medine ‘den geldi. Şehrin Arap sakinleri olan Evs ve Hazrecliler, Hz. Peygamber’i (s.a.s) her şartta destekleyeceklerini açıkladılar. Bunun sonucunda Medine, Müslümanlar için hedef merkez haline geldi. Böylece Mekkeli Müslümanlar kendi şehirlerine birkaç yüz kilometre uzaklıkta, deniz aşırı bir ülke olan Habeşistan’dan çok daha yakın bir yerde güvenli bir sığınak, özgürlüklerinin sağlandığı ve kardeşçe karşılanacakları bir yurt edinmiş oldular. Bundan sonra atılacak adım, tebliğ hareketini daha da güçlü hale getirebilmek için Mekke’de baskı altındaki Müslümanları Yesrib’e ulaştırmak, bu sayede Arap Yarımadası ’nın iki büyük merkezi olan Mekke ve Medine’nin Müslümanlarını birleştirmekti. Hz. Peygamber (s.a.s) bunu sağlamak maksadıyla Kureyşli Müslümanları Medine’ye hicrete teşvik etti.[538] Nitekim hapsedilenler ve engellenenler ile Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ali dışında ilk Müslümanların tamamı Hz. Peygamber’den (s.a.s) önce kısa sürede Medine’ye göç ettiler.[539]

Hz. Peygamber’in (s.a.s) izin vermesi üzerine Medine’ye ilk hicret edenlerden biri de Ebû Seleme’dir. Hanımı Ümmü Seleme (rah) de eşi ve çocuğuyla birlikte Medine’ye hicret etmek istemiş, ancak kabilesi Mahzûmoğulları onların birlikte Mekke’den ayrılmalarına izin vermemişler, onu eşinden ve çocuğundan ayırmışlardır. Bu sebeple ailesi parçalanmış olan Ümmü Seleme’nin (rah) bir yıl boyunca gözyaşı döktüğü rivayet edilir. Sonunda insafa gelen ailesi çocuğunu da kendisine vererek hicret etmesine izin vermişlerdir.[540]

Ayyâş b. Ebû Rebîa, Hz. Ömer ve Hişâm b. el-Âs ile birlikte Mekke’yi terk etme kararı almışlardı. Ancak Hişâm söz verilen yere gelemedi. Çünkü ailesi onun yol hazırlıklarını fark edip gitmesini engellemek için ayaklarından zincire vurmuştu. Bunun üzerine Hz. Ömer, sadece Ayyâş ile birlikte hicret yolculuğuna çıktı. Ancak müşrikler Medine’de de onların peşlerini bırakmadılar. Nitekim Ebû Cehil, yanında bir akrabası ile birlikte Medine’ye gelip Ayyâş’a şöyle dedi: “Yaşlı annen senin ayrılığınla perişan bir hale geldi. Sen dönünceye kadar, kavurucu güneşin altından çekilmeyeceğine ve saçlarını taramayacağına dair yemin etti.” Hz. Ömer, arkadaşına bunun basit bir hile olduğunu dolayısıyla Mekke’ye dönmemesi

gerektiğini söylediyse de annesini çok seven Ayyâş, hicret arkadaşını dinlemeyip Mekke'ye geri dönmeye karar verdi. Ancak Medine dışına çıkar çıkmaz iki Mekkeli Ayyâş'ın üzerine atılıp zincire vurarak onu bir esir gibi Mekke'ye götürdükten sonra bir eve hapsettiler. Daha önce hicret yolculuğu için buluşmaya gelemeyen arkadaşı Hişâm da aynı yerde tutuluyordu. Her ikisi de ancak Hz. Peygamber'in (s.a.s) hicretinden sonra Medine'ye ulaşabildikleri zamana kadar burada hapis hayatı yaşadılar.[541]

Medine'ye hicret etmek isteyen Suheyb er-Rûmî de benzer sıkıntılar yaşadı. Mekke'de ticaretten önemli bir gelir elde etmişti. İslâm'ı kabul edip Medine'ye hicret etmek isteyince Mekkeliler karşısına çıkıp kendisine şöyle dediler: "Sen bizim aramıza bir dilenci olarak geldin ve bizim mallarımızla zengin oldun, şimdi de bu servetle çıkıp gitmek istiyorsun. Hayır, buna kesinlikle müsaade etmeyeceğiz". Suheyb bunun üzerine bütün mallarını terk etmek suretiyle Mekke'den ayrılmaya karar verdi ve tamamen fakir bir halde, ama gösterdiği şevk ve gayretten dolayı Müslümanların ve Allah Rasûlü'nün (s.a.s) takdirlerini kazanmış olarak Medine'ye ulaştı.[542] Suheyb örneğinde görüldüğü gibi Muhâcirler yola çıkarken yanlarında götürebildiklerinin dışında tüm mallarını kaybetmişlerdi. Mekkeli müşrikler de bunlara el koydular. Muhâcir Müslümanların maruz kaldığı zarar oldukça önemli boyutlardaydı. Ancak bütün bu olumsuzluklara rağmen Mekkeli Müslümanlar Medine'ye göçü yine de sürdürdüler. O kadar ki hapsedilenler ve engellenenler ile Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ali dışında ilk Müslümanların tamamı Hz. Peygamber'den (s.a.s) önce kısa sürede Medine'ye intikal ettiler. Muhâcirler göçleri sebebiyle bir taraftan Kureyş müşriklerinin baskılarından kurtulup hürriyetlerine kavuşurlarken, diğer taraftan da Medine'de kurulması düşünülen Müslüman birliğinin Kureyş kanadını oluşturdular. Mekke ve Medine Müslümanlarından teşekkül eden bu siyasî birlik daha sonra Ensâr -Muhâcir kardeşliği şeklinde dinî bir dayanışma ve bütünleşmeye dönüşecek, bu seçkin topluluk Medine'de İslâm ümmetinin ilk çekirdeğini meydana getirecektir.

Müslümanların gruplar halinde Yesrib 'e göç ettiklerine şahit olan Mekke müşrikleri, Hz. Muhammed'in (s.a.s) de yakında buraya giderek kendilerine karşı güç oluşturacağından endişe duymaya başladılar. Bu meselenin hal çaresini bulmak için toplandıkları

Dârunnedve ’de yaptıkları görüşmeler sonucunda Rasûlüllah’ın (s.a.s) bedenini ortadan kaldırmaya karar verdiler. Yapılan plana göre Kureyş ’in her kabilesinden bir kişinin katılacağı suikast ekibi oluşturulacak, bunlar hep birlikte Allah Rasûlü’ne (s.a.s) saldırarak onu öldüreceklerdi. Hedefleri gerçekleşirse Hâşimoğulları bütün kabilelere karşı kan davası güdemeyeceği için diyete razı olmaktan başka bir çare bulamayacak, böylece Kureyş’in bu önemli bir iç meselesi çözülmüş olacaktı.

Kur’ân -ı Kerim’de müşriklerin niyetleri şu şekilde ifade edilir:

“Bir zaman o kâfirler seni ya bağlayıp hapsetmeleri, ya öldürmeleri ya da Mekke ‘den çıkarmaları için sana tuzak kuruyorlardı. Onlar sana tuzak kurarlarken, Allah da onlara karşılık veriyordu. Allah tuzak kuranlara karşılık verenlerin en hayırlısıdır”.[543]

Müşriklerin suikast kararından haberdar olan Allah Rasûlü (s.a.s), Hz. Ebû Bekir ile daha önceden kararlaştırdıkları hicret planını uygulamaya koydu. Hz. Ebû Bekir yolculuk için hazırlamış olduğu develeri daha önce anlaştıkları Abdullah b. Uraykıt isimli kılavuza teslim ettikten sonra onunla üç gün sonra Serv mağarasının önünde buluşmak üzere sözleşti.[544] Hicret haberini Hz. Ebû Bekir’e bildiren Hz. Peygamber (s.a.s) tekrar evine dönerek yeğeni Hz. Ali ‘yi çağırdı. Yanında bulunan emânetleri teslim ettikten sonra gece yarısında kendisine suikast düzenlemek için bekleyen müşriklerin arasından geçerek evinden ayrıldı. Daha sonra Hz. Ebû Bekir ile buluşarak Sevr mağarasına doğru hareket etti.[545]

Hz. Peygamber’i (s.a.s) bekleyen suikastçılar sabah onun dışarı çıkmadığını fark edince hemen evine girip aramaya başladılar, ancak yatağında Hz. Ali ‘yi buldular. Ondan istedikleri bilgileri alamayınca hemen Hz. Ebû Bekir ’in evine yöneldiler, fakat buradan da elleri boş döndüler.[546] Bunun üzerine aradıkları kişilerin nereye gideceklerini tahmin ederek Mekke ‘yi Medine ‘ye bağlayan yol boyunca araştırmaya koyuldular. Oysa Hz. Peygamber (s.a.s) ile Hz. Ebû Bekir Mekke’den ayrıldıktan sonra onların tahmin ettikleri yöne gitmeyip Medine yolunun ters istikametinde bulunan Sevr mağarasına gizlenmişlerdi.[547] Mekkeliler onları aradıkları istikamette bulamayınca şehrin diğer çıkışlarını da kontrol etmeye

karar verdiler. Nihayet Sevr'in ağzına kadar geldiler fakat onları yine de fark edemediler. Kur'ân 'da bu hadiseye şöyle değinilir:

"Muhammed'e yardım etmezseniz, bilin ki inkâr edenler onu Mekke 'den çıkardıklarında mağarada bulunan iki kişiden biri olarak Allah ona yardım etmiştir. Arkadaşına 'üzülme Allah bizimle beraberdir' diyordu. Allah da ona güven vermiş, görmediğiniz askerlerle onu desteklemiş, inkâr edenlerin sözünü alçaltmıştır".[548]

Medine yolcuları şehir sakinleşinceye kadar Sevr 'de kaldılar. Bu esnada Hz. Ebû Bekir 'in kızı Esmâ onlara erzak getiriyor, oğlu Abdullah da gündüz Mekke 'de olup bitenler hakkında kendilerine bilgi ulaştırıyordu.[549] Diğer taraftan Hz. Ebû Bekir'in azatlısı Âmir b. Füheyre sürüsünü mağara etrafında otlatmak suretiyle bir taraftan oraya gelip gidenlerin ayak izlerinin silinmesini sağlıyor, diğer taraftan da hayvanlardan elde ettiği sütü onlara götürüyordu.[550]

Hicret yolcularının Sevr 'deki bekleyişlerinin üçüncü gününde Hz. Ebû Bekir 'in daha önce kendilerine kılavuzluk yapması konusunda anlaştığı Abdullah b. Uraykıt develerle birlikte geldi. Son hazırlıklar da tamamladıktan sonra Allah Rasûlü (s.a.s) Hz. Ebû Bekir ile birlikte yanlarına Âmir b. Füheyre 'yi de alıp Mekke -Medine yolunun bilinen güzergâhından farklı bir rota takip ederek Yesrib 'e doğru harekete geçtiler (1 Rabîülevvel / 13 Eylül 622).[551]

Hz. Peygamber (s.a.s) Mekkelilerin takibinden kurtulmuştu. Ancak onlar Mekke ile Medine arasında bulunan kabilelere haber göndererek hicret yolcularını bulanlara büyük ödül vereceklerini ilân ettiler. Bu amaçla harekete geçen ödül avcılarından Sürâka isimli bir savaşçı onlara yetişti. Ancak gerçekleştirdiği üç saldırıda da atının ayakları kuma saplandı. İçine düştüğü durumun fevkalâdeliğini anlayınca Hz. Peygamber'den (s.a.s) özür dileyerek yanlarından uzaklaştı. Ardından da onları aramaya çıkan başka savaşçıları yanlış yönlendirerek kafileye ulaşmalarına engel oldu.[552]

Yol esnasında Eslem kabilesinin başkanı Büreyde kendi arazisinden geçtikleri sırada onların yanına geldi. Rivayete göre burada yapılan görüşmeler sonucunda Büreyde ve yanında bulunanlar İslâm'ı kabul ettiler. Ardından da yol boyunca Hz. Muhammed'e (s.a.s) muhafız birliği olarak eşlik ettiler.[553] Bir başka rivayete göre ise Eslem kabilesinden Evs b. Hucr da onlarla

karşılaşmış, Allah Rasûlü'ne (s.a.s) yolculuğu esnasında kullanmak üzere bir deve temin etmiş, ayrıca refakatçi olarak kölesini de onun emrine vermiştir.[554]

Hz. Peygamber (s.a.s) ile beraberindekiler sekiz günlük bir yolculuktan sonra Yesrib 'e bir saatlik mesafede bulunan Kubâ 'ya ulaştılar. Onlar burada bir süre yörenin başkanlarından Kulsûm b. Hidm'in evine misafir oldular.[555] Rasûl-i Ekrem (s.a.s) Mekke 'den gelecek Hz. Ali 'yi ve diğer muhâcirleri beklemek üzere birkaç gün kaldığı bu köyde bir mescid inşa ettirdi.[556] Kur'ân 'da bu mescidden şöyle bahsedilir:

"Muhakkak ki bu mescid yapılırken takva ve tevhid temeli üzerine kurulmuş ve böyle devam edegelmiştir. Habibim burada senin namaz kılman çok doğru ve hayırlıdır. Burada temizliği seven Allah'tan korkan bir cemaat vardır. Allah da çok temiz ve faziletli olanları sever".[557]

Allah Rasûlü (s.a.s) Kubâ 'daki görevini tamamladıktan sonra yanındakilerle birlikte 12 Rabîülevvel 1 (24 Eylül 622) Cuma günü Yesrib 'e doğru hareket etti. Yol üzerinde bulunan Rânûnâ'da ilk cuma hutbesini okuyup cuma namazı kıldırdı.[558] Hz. Peygamber (s.a.s) Kubâ'dan hareket etmeden önce Medine 'de bulunan Neccâroğulları kabilesine mensup dayılarına haber göndermiş, kendisini karşılamalarını istemişti. Bunun üzerine onlar da kılıçlarını kuşanarak şehrin dışında Rasûlüllah'ı (s.a.s) karşıladılar.[559]

Medineliler Allah Rasûlü'nün (s.a.s) Mekke'den ayrıldığı haberini almışlar, yolculuğun da kendi şehirlerine doğru olduğunu öğrenmişlerdi. Dolayısıyla her gün evlerinden çıkarak Mekke'den gelen yola hâkim bir tepe üzerinde güneş iyice kavurucu olmaya başlayıncaya kadar beklemeye başladılar. Hicret yolcuları mağarada geçirdikleri günler sebebiyle oldukça gecikmişlerdi. Onları bekleyen Medineliler vakit geç olduğu ve güneş de yakıcı olmaya başladığı için, Allah Rasûlü'nün (s.a.s) muhtemelen akşam serinliğinde ya da ertesi sabah erken bir saatte geleceğini düşünerek dağılmışlardı. Nihayet bir Yahûdî koşup bekledikleri kervanın gelmekte olduğunu kendilerine haber verdi. Bunun üzerine herkes Seniyyetu'l-Vedâ tepesine doğru koşmaya başladı. Müslümanlar en güzel giysilerini giyinmişler, Allah Rasûlü'ne (s.a.s) şeref kıtası olarak hizmet etmek

üzere her türlü silah ve techizatı donanmışlardı. Şehre tam bir sevinç ve neşe havası hâkim oldu: Hep birlikte tarihler boyu dillerden düşmeyen dizeleri terennüm etmeye başladılar:

"Ay doğdu üzerimize Veda Tepeleri'nden!
Şükür bizlere farz oldu, Allah'a kulluk ettiğimiz sürece!
Ey bizlere Allah tarafından gönderilen Elçi!
Uyulması gereken ilahi bir emir ile geldin bize!"

Erkek ve kız çocukları defler çalarak bu mısraları terennüm ediyor, şehrin yöresel oyunlarını bilen gençler de içlerinden gelen bir coşkuyla dirkele denilen mızraklarını atmaktaki becerilerini sergiliyorlardı. Aynı anda yetişkinler de yüksek sesle sevinçlerini izhar ederek Rasûlüllah'ın (s.a.s) kendi evlerine misafir olmasını sağlamak için yarışıyorlardı.[560]

Hz. Peygamber (s.a.s) Yesrib 'e ulaşınca şehir halkının büyük bir sevinç ve coşkusuna şahit oldu. O kadar ki Müslümanlardan her biri Allah'ın elçisini kendi evinde misafir etme yarışına başlamıştı. Allah Rasûlü (s.a.s) ise onlardan hiçbirini kırmamak için devesinin çöktüğü en yakın evde konaklayacağını bildirdi. Bindiği deve nihayet Hazrecli Ebû Eyyûb el-Ensârî 'nin evine yakın bir yerde durunca Rasûlüllah'ın (s.a.s) ev sahibinin kim olduğu ortaya çıkmış oldu.[561]

Hicretin tamamlanmasında sonra Rasûlüllah (s.a.s), azatlı köleleri Zeyd ve Ebû Râfi'i, aile mensuplarını getirtmek üzere Mekke'ye gönderdi. Bunlar Hz. Peygamber (s.a.s) ve Hz. Ebû Bekir'e ait iki deveye ilave olarak Kudeyd'deki pazardan üç deve daha satın aldılar. Kervan Rasûlüllah'ın (s.a.s) hanımı Sevde ve iki kızı Fâtıma ve Ümmü Gülsüm'ün yanı sıra, Hz. Ebû Bekir'in hanımı ve iki kızı olmak üzere sadece kadınlardan oluşmaktaydı. Mekkeliler genellikle kadınlara saygılı davranıyorlardı ve henüz Müslümanlarla aralarında bir savaş da çıkmamıştı. Bu nedenle kervan onlar tarafından herhangi bir engellemeye maruz kalmadı. Bu şekilde Hz. Peygamber (s.a.s) ve Hz. Ebû Bekir 'in Mekke 'de kalan ailelerinin şehre ulaşmasıyla hicret tamamlanmış oldu.[562] Müslümanlar adına kaydedilen bu olumlu gelişmeye rağmen Müslüman kadınlardan kimileri müşrik kocalarınca, kimileri de aileleri tarafından Mekke'de alıkonuldukları için Hicret'e iştirak edemediler. Nitekim Rasûlüllah'ın (s.a.s) kızlarından Zeyneb henüz Müslüman olmayan eşi Ebu'l-Âs'ın yanında kalmak zorunda kalmış,[563] aynı şekilde kocası Medine'ye

hicret eden Ümmü Seleme de uzunca bir süre kabilesi tarafından Mekke'de alıkonulmuştur.[564]

Mekke 'den Medine 'ye yapılan hicreti Müslümanlar için bir kaçış ve sığınma olarak değerlendirmemek gerekir. Esasında buraya göç Müslümanlar adına nihaî hedef değil, daha yakın ve uzak hedefler için bir başlangıç teşkil eder. Bu anlamıyla Medine'ye gerçekleştirilen hicret, daha önce yapılan Habeşistan hicretinden hem sebepleri, hem gerçekleşme şekli, hem de sonuçları itibariyle tamamen farklıdır. Habeşistan göçü, Mekke'de can güvenliği endişesi duyan bazı Müslümanların hayatlarını koruma amacıyla gerçekleştirdiği geçici bir çözümdü. Gidenlerin burayı yurt edinme gibi bir hedefleri de bulunmuyordu. Nitekim onlardan bir kısmı kısa süre sonra dönmüş, geri kalanlar da şartlar uygun hale gelince Yarımada'ya geri gelmişlerdir. Habeş Muhâcirleri'nin gittikleri ülkede esas olarak dinlerini yayma misyonları da yoktu. Kaldı ki onlar Habeşlileri Müslüman yapmak bir tarafa, kendi aralarından Ubeydullah b. Cahş 'ın dinini terk edip Hıristiyanlığa geçtiğine şahit olmuşlardır. Bütün bunlara karşılık Medine'ye göçte Müslümanlar için can güvenliği ve sığınma ihtiyacı tâlî derecede bir etkiye sahiptir. Buraya hicretteki esas gaye ise Müslümanlar için huzur ve güven ortamını tesis etmek, davete uygun yeni bir merkez sağlamaktır. Daha açıkçası Medine yeni bir millet (ümmet) ve yeni bir devletin kuruluş merkezi olarak seçilmiştir. Bu nedenledir ki Allah Rasûlü (s.a.s) Akabe 'deki ilk görüşmeden itibaren yaklaşık üç yıllık süren dinî ve siyasî mahiyetteki hazırlık dönemini tamamladıktan, özellikle Medineliler ile II. Akabe Biatı'nı akdettikten sonra hicret sürecini başlatmış, sonunda kendisi de Medine'ye ulaşmıştır.

Medine 'ye hicretle birlikte İslâmî davet Mekke 'de kazandığı dinî boyutun yanına siyasî boyutu da ilave etmiştir. Bundan sonra İslâm sadece mağdurların, mazlumların, muhalif kabul edilenlerin değil, hâkim olanların ve yönetenlerin dini olacak, tebliğ faaliyeti artık devlet destekli olarak gerçekleştirilecektir. Bu durumda Allah Rasûlü'nün (s.a.s) nübüvvetiyle birlikte siyasî niteliği de belirgin hale gelecek, kendisi Medine şehir devletinin başkanı olacaktır. İşte bütün bunlar sebebiyle gerek Hz. Peygamber'in (s.a.s), gerekse diğer Müslümanların Medine'ye hicretini Mekke'den bir kaçış, Medine'ye sığınma değil, daha koordineli dinî ve siyasî projenin başlangıcı,

Mekke'ye daha şerefli dönüşün esaslı bir adımı olarak görmek daha doğru olur.

Hicret bir taraftan Kureyşli Müslümanlar için baskıdan kurtulmayı, bağımsızlığı ve müşriklere karşı güvenli bir hayatı temin etmiş, diğer taraftan da Hz. Peygamber'e (s.a.s) muazzam bir tebliğ imkânı sağlamıştır. Mekke 'de onüç yıldan beridir gerçekleştirilemeyen ümmet bütünlüğü burada kurulabilmiştir. Ayrıca Müslümanlar Medine 'de din düşmanlarıyla mücadele için uygun zemin ve şartlar elde etmişler, yeni yurtlarında siyasal, kültürel ve ekonomik anlamda tam bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır.

Hicret aynı zamanda Medineli Araplar açısından da büyük bir kazanım olmuştur. Her şeyden önce onlar uzun yıllar süren ve iki kabileyi de yok olmanın eşiğine getiren Evs -Hazrec çatışmasından kurtulmak suretiyle birlik oluşturma fırsatı bulmuşlar, bu sayede Yahûdîler karşısındaki konumlarını daha güçlü hale getirmişlerdir. Onların Medine'de teşkil ettikleri birliğe hicret neticesinde Kureyşli Muhâcirler de eklenince Müslümanlar şehirde Yahûdîlere karşı büyük bir üstünlük elde etmişler, kısacası Yesrib'in hâkim unsuru haline gelmişlerdir.[565]

Unutulmamalıdır ki medeniyetlerin kurulmasında hicretin büyük etkisinin olduğu bir gerçektir. Dünyada meydana gelen büyük değişimlerin hicretle, yani zorunlu nedenlerle gerçekleşen göç hareketleriyle yakın ilişkisi bulunmaktadır. Dolayısıyla büyük medeniyetlerin doğuşu, göç hareketleriyle ve göçmenler eliyle gerçekleşmiştir. Böyle olduğu içindir ki ilkel (bedevî) bir topluluğun, yaşadığı yurdu bırakıp başka bir yere göç etmeden medenileşebildiğine dair tarihte örnek bulmak zordur, olsa da istisnaî mahiyettedir.[566] Buradan hareketle Hz. Peygamber'in (s.a.s) ve Müslümanların Mekke 'den Medine 'ye hicretini, yeni bir medeniyetin kuruluşunun ilk adımları olarak kabul etmek gerekir.

Kur'ân-ı Kerim'de başta Hz. Peygamber (s.a.s) olmak üzere hicret edenlere Allah'ın vereceği nimetler şu şekilde sıralanmaktadır:

"Kim Allah yolunda hicret ederse, yeryüzünde gidecek çok yer de bulur, genişlik de. Kim Allah'a ve Peygamberine hicret etmek amacıyla evinden çıkar da sonra kendisine ölüm yetişirse, şüphesiz onun mükâfatı Allah'a düşer. Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir".[567] "İman edip hicret eden ve Allah yolunda mallarıyla,

canlarıyla cihad eden kimselerin mertebeleri Allah katında daha üstündür. İşte onlar, başarıya erenlerin ta kendileridir. Rableri onlara kendi katından bir rahmet, bir hoşnutluk ve kendilerine içinde tükenmez nimetler bulunan cennetler müjdelemektedir. Onlar orada ebedi kalacaklardır. Şüphesiz, Allah katında büyük bir mükâfat vardır”.[568]

---

[535] Demircan, Adnan, *Hicret,* s. 13.
[536] Âl-i İmrân, 3/195.
[537] Buhârî, *Bedu'l-Vahy* 3; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 252-254, 257; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 194-195; Belâzürî, *Ensâb*, I, 104-107.
[538] Hicret yurdu olarak Medine'nin tercih edilmesinin sebepleri hakkında bk. Demircan, Adnan, *Hicret,* s. 91-94.
[539] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 111-120; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 227-228; Belâzürî, *Ensâb*, I, 257-259.
[540] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 111-113.
[541] İbn Sa'd, *et-Tabakât,* III, 271-272; İbn Abdilberr, *el-İstîâb,* III, 1230-1231; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe,* IV, 320-321.
[542] İbn Sa'd, *et-Tabakât,* II, 228-229; İbn Abdilberr, *el-İstîâb,* II, 279.
[543] Enfâl, 8/ 30.
[544] Buhârî, *İcâre* 3, *Menâkıbu'l-Ensâr* 45.
[545] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 124-126; İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 228; Belâzürî, *Ensâb*, I, 260-261.
[546] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 131-132.
[547] Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensâr* 45.
[548] Tevbe, 9/40.
[549] Buhârî, *Cihâd ve's-Siyer* 123, *Menâkıbu'l-Ensâr* 45.
[550] Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensâr* 45, *Libâs* 16.
[551] Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensâr* 45; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 130-133; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 228-229; Belâzürî, *Ensâb*, I, 194, 261.
[552] Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensâr* 45; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 134-135; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 235-236; Belâzürî, *Ensâb*, I, 261, 263.
[553] İbn Abdilberr, *el-İstîâb,* I, 185-186.
[554] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 136-137.
[555] Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensâr* 45; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 136-138; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 227-233.

[556] Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensâr* 45; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 139-140; Belâzürî, *Ensâb*, I, 263-264.
[557] Tevbe, 9/108.
[558] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 138-139.
[559] Buhârî, *Salât* 48, *Menâkıbu'l-Ensâr* 46.
[560] İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, I-IX, (thk. Seyyid Şerefüddin Ahmed), ? 1975, (Dâru'l-Fikr), I, 131.
[561] Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensâr* 45.
[562] Belâzürî, *Ensâb*, I, 269-270.
[563] İbn Sa'd, *et-Tabakât,* VIII, 31.
[564] İbn Hişâm, *es-Sîre,* II, 111-113.
[565] Demircan, Adnan, *Hicret,* s. 147-157.
[566] Ali Şeriati, *İslâm Sosyolojisi Üzerine,* (çev. Kamil Can), İstanbul 1980, s. 50-51.
[567] Nisâ, 4/100.
[568] Tevbe, 9/20-22. İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 252-257, II, 111-141; İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 228-237; Belâzürî, *Ensâb*, I, 260-270; Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, I, 173-183; Demircan, Adnan, *Hicret,* s. 13-94; Ali Şeriati, *İslâm Sosyolojisi Üzerine,* s. 50-51.
[550]
[560]
[559]
[540]
[549]
[567]
[561]
[558]
[541]
[552]
[553]
[537]
[542]
[568]
[551]
[545]
[564]

[536]
[554]
[546]
[563]
İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 111-120; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 227-228; Belâzürî, *Ensâb*, I, 257-259.
İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 111-113.
İbn Sa'd, *et-Tabakât,* III, 271-272; İbn Abdilberr, *el-İstîâb,* III, 1230-1231; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe,* IV, 320-321.
İbn Sa'd, *et-Tabakât,* II, 228-229; İbn Abdilberr, *el-İstîâb,* II, 279.
Demircan, Adnan, *Hicret,* s. 13.
Âl-i İmrân, 3/195.
Buhârî, *Bedu'l-Vahy* 3; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 252-254, 257; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 194-195; Belâzürî, *Ensâb*, I, 104-107.
Hicret yurdu olarak Medine'nin tercih edilmesinin sebepleri hakkında bk. Demircan, Adnan, *Hicret,* s. 91-94.
Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensâr* 45, *Libâs* 16.
Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensâr* 45; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 130-133; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 228-229; Belâzürî, *Ensâb*, I, 194, 261.
Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensâr* 45; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 134-135; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 235-236; Belâzürî, *Ensâb*, I, 261, 263.
İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 131-132.
Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensâr* 45.
Tevbe, 9/40.
Buhârî, *Cihâd ve's-Siyer* 123, *Menâkıbu'l-Ensâr* 45.
Enfâl, 8/ 30.
Buhârî, *İcâre* 3, *Menâkıbu'l-Ensâr* 45.
İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 124-126; İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 228; Belâzürî, *Ensâb*, I, 260-261.
[544]
[555]
Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensâr* 45.
Belâzürî, *Ensâb*, I, 269-270.
Tevbe, 9/108.
İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 138-139.
Buhârî, *Salât* 48, *Menâkıbu'l-Ensâr* 46.

İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, I-IX, (thk. Seyyid Şerefüddin Ahmed), ? 1975, (Dâru'l-Fikr), I, 131.

İbn Abdilberr, *el-İstîâb,* I, 185-186.

İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 136-137.

Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensâr* 45; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 136-138; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 227-233.

Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensâr* 45; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 139-140; Belâzürî, *Ensâb*, I, 263-264.

Tevbe, 9/20-22. İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 252-257, II, 111-141; İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 228-237; Belâzürî, *Ensâb*, I, 260-270; Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, I, 173-183; Demircan, Adnan, *Hicret,* s. 13-94; Ali Şeriati, *İslâm Sosyolojisi Üzerine,* s. 50-51.

İbn Hişâm, *es-Sîre,* II, 111-113.

Demircan, Adnan, *Hicret,* s. 147-157.

Ali Şeriati, *İslâm Sosyolojisi Üzerine,* (çev. Kamil Can), İstanbul 1980, s. 50-51.

Nisâ, 4/100.

İbn Sa'd, *et-Tabakât,* VIII, 31.

[538]
[535]
[562]
[557]
[547]
[539]
[543]
[556]
[566]
[565]
[548]

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TEBLİĞİN MEDİNE DÖNEMİ

I. MEDİNE'DE İSLÂM TOPLUMUNUN İNŞASI VE MEDİNE SÖZLEŞMESİ

A. MEDİNE TOPLUMUNUN KURULUŞU

Hz. Peygamber (s.a.s) Medine 'ye geldikten sonra ilk adım olarak şehirde hâlâ İslâm'a girmemiş olanları davete başladı. Bunun sonucunda pek çok Medineli onun huzurunda müslüman oldu. Şehirde yaşayan Arapların yanısıra Yahûdî ileri gelenlerinden Abdullah b. Selâm da Hz. Peygamber (s.a.s) ile yaptığı görüşmeler neticesinde ailesiyle birlikte İslâm'a girdi.[569]

Hz. Peygamber'in (s.a.s) Medine 'de gerçekleştirmek istediği en önemli faaliyet, burada yeni bir toplum ve bu toplumu ayakta tutacak ve geliştirecek kurumların teşkili oldu. Bu faaliyet tabiatıyla ilk önce Müslümanların içinde başlayıp daha sonra çerçevesini genişleterek bütün Medinelileri içine alacak boyuta ulaşmıştır.

1. Mescid-i Nebevî'nin İnşası

Hicret esas olarak Hz. Peygamber'in (s.a.s) risâlet görevini daha iyi şartlarda yerine getirmesi, İslâm dininin güçlü bir şekilde yayılması amacıyla gerçekleştirilmişti. Bunun için ilk olarak Medine 'de bir mescid inşasına karar verildi. Allah Rasûlü (s.a.s) mescide mekân olarak şehre ilk girdiğinde devesinin çöktüğü yere yakın bir alanda bulunan Sehl ve Süheyl isimli yetimlere ait hurma kurutmalığı olarak kullanılan arsayı tespit etti. Bu mekân aslında hicretten önce de adı geçen yetimlerin bakımını üstlenen Hazrecli Es'ad b. Zürâre tarafından da mescid olarak kullanılıyordu. Hz. Peygamber (s.a.s) buraya ibadet merkezi inşasına karar verince, sahipleri mülklerini bedelsiz olarak vermek istediler, ancak Allah Rasûlü (s.a.s) arsanın ücretini kendilere takdim etti.[570]

Mescidin yapımına başlanmadan önce arazinin inşaata hazır hale getirilmesi gerekiyordu. Bu amaçla arsa yakınında bulunan müşrik mezarları başka yerlere nakledildi. Mescidin inşa faaliyetine başta Hz. Peygamber (s.a.s) olmak üzere bütün Müslümanlar maddî

imkânlarıyla ve bizzat çalışmak suretiyle bedensel katkılarıyla iştirak ettiler. Duvarları yükseltilen binanın direkleri hurma gövdesinden, tavanı ise yine hurma dallarından yapıldı. İbadet yerinin tamamlanmasından sonra binanın hemen bitişiğine Hz. Peygamber (s.a.s) ve ailesinin kalacakları odalar ilave edildi. Burada başlangıçta konaklama için sadece üç oda bulunuyordu: İlki henüz daha evlenmemiş iki kızına, biri hanımı Sevde'ye, biri de nikâhlısı olduğu halde henüz evlenmediği Âişe'ye tahsis edildi. Daha sonraki yıllarda Hz. Peygamber'in (s.a.s) yapmış olduğu her bir evlilik için ilave bir oda inşası gerçekleştirildi. Mescid-i Nebevî ile ilgili olarak çalışmalar tamamlandıktan sonra Rasûlüllah (s.a.s) misafir kaldığı Ebû Eyyûb el-Ensârî 'nin yanından ayrılıp kendi evine yerleşti.[571]

Mescid-i Nebevî'de başlangıçta Cuma namazı yahut diğer vesilelerle verilecek hutbelerin okunması için üzerine çıkılıp oturulan herhangi bir kürsü mevcut değildi. Rasûlüllah (s.a.s) bunun yerine hurma kütüğüne yaslanmak suretiyle hutbesini irâd ediyordu. Daha sonraları bir marangoz bu iş için bir minber yapmış, Rasûlüllah (s.a.s) bunun üzerine çıkarak hutbelerini okumaya başlamıştır.[572]

Hz. Peygamber'in (s.a.s) inşa ettiği mescid, dinî ve ilmî faaliyetlerin yanı sıra devletin önemli meselelerinin görüşüldüğü, anlaşmazlıkların karara bağlandığı ayrıca dışarıdan gelen elçilerin karşılanıp heyetler arası görüşmelerin yapıldığı bir merkez olma hususiyetini de devam ettirmiştir.[573]

Müslümanların ibadet merkezi olan Mescid'in hemen arka kısmına sayıları otuza ulaşan yoksul ve evsizlere kalma yeri inşa edilmişti ki buraya Suffe adı verilmiştir. Sözlükte "gölgelik" anlamına gelen suffe, Mescid-i Nebevî'nin giriş kısmında Medine'de evleri ve kalabilecek yakınları olmayan bir kısım sahâbînin barınması için yapılan mekânın adı olmuştur. Gerçekten de Hicretin başlamasıyla Medine'de büyük bir nüfus yığılması meydana gelmişti. Allah Rasûlü (s.a.s) Ensâr ile Muhâcirler arasında kardeşlik (muâhât) kurmak suretiyle Mekkeli her bir Muhâciri Medineli bir ailenin yanına yerleştirdi. Evli olan Muhâcirler genellikle sığınabilecek bir yer bulabilirken bekâr, özellikle de kimsesiz ve fakir olan Muhâcirlerin yerleştirilmesi pek mümkün olmuyor, değişik yerlerde barınan kimsesiz Muhâcirlerin çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak da zor oluyordu. Bu durum onlar için Suffe gibi merkezî bir yerde toplanma zaruretini

gündeme getirmiştir. Suffe'de kalan ve çoğunluğunu Muhâcirlerden oluşan topluluğa "Ashâbü's-Suffe / Ashâb-ı Suffe" veya "Ehlü's-Suffe / Ehl-i Suffe" denilmiştir. Suffe'de kalanların ihtiyaçları başta Hz. Peygamber (s.a.s) olmak üzere diğer Müslümanlar tarafından karşılanmıştır.[574] Buradan Suffe'nin sosyal bir ihtiyaçtan doğmuş olduğu görülse de burasının aynı zamanda Mescid'in yanı başındaki bir eğitim merkezi misyonunu üstlendiği hususu da unutulmamalıdır. Zira Suffe sadece ihtiyaç sahibi Müslümanların barınması amacıyla yapılmış olsaydı, bunun için Mescid-i Nebevî'nin yanında inşa edilmesi şart değildi; Medine'de uygun olan başka bir yere de bu merkez yapılabilirdi. Bu sebeple Suffe'nin eğitim mekânı olma hususiyetinin daha öncelikli olduğu anlaşılır.

Hicretten sonra 17. ayın başlarında (Recep pazartesi) öğle namazında nâzil olan bu âyetten[575] sonra kıblenin değişmesiyle Suffe için ayrılan binalar mescidin kuzeyine alındı, eski mekân ise daha sonra genişletilen Mescid-i Nebevî'ye dâhil edildi. Gerek Mekke Muhâcirlerinden, gerekse daha sonra İslâm'ı kabul edip Medine'ye hicret edenlerden yoksul, bekâr ve yakını bulunmayan sahâbîler burada kalmaya başladılar. Ayrıca Ensâr'dan ve Abdullah b. Ömer gibi evleri olan Muhâcirlerden bazılarının ilim öğrenme adına Suffe ehline katıldıkları, onlarla birlikte kaldıkları, dolayısıyla onların da Ashâb-ı Suffe'den sayıldıkları bilinmektedir.[576] Yeni katılanlar veya evlenip ayrılanlar olduğu için Ashâb-ı Suffe'nin sayısı sürekli değişiyordu. Kaynaklarda Suffe'nin mekân olarak genişliği tam olarak bildirilmemiş olsa da burada aynı anda yetmiş kişinin kaldığına dair rivayetler vardır. Gidip-gelmelerle birlikte çeşitli zamanlarda kalanların toplam sayısının 400'e ulaştığı da ifade edilir. Zira Medine'ye ulaşıp orada bir tanıdığı bulunmayanlar ve Medine'ye gelen heyetler de genellikle Suffe'de ağırlanırdı. Dolayısıyla heyetler çoğaldıkça burada kalanların sayısının da arttığı anlaşılmaktadır. Nitekim bir defasında Temîm kabilesinden seksen kişi Suffe'de konaklamıştır.[577]

Suffe'de kalanlar tasnif edildiğinde mensuplarının başında kimsesiz Muhâcirler gelir. Onların en meşhurları ise Abdullah b. Mes'ûd, Bilâl-i Habeşî, Ammâr b. Yâsir, Selmân-ı Fârisî, Suheyb er-Rûmî'dir. Ayrıca Mekke dışından hicret ederek Suffe'ye dâhil olan Muhâcirler de vardı ki, bunların ilk akla geleni Yemen'in Devs kabilesinden Medine'ye

hicret eden büyük hadis ravisi Ebû Hüreyre'dir. Suffe'nin ikinci grup müdavimleri Medine'deki bekâr Müslümanlardır. Onlar Medine'de barınabilecekleri evleri olsa da Hz. Peygamber'den (s.a.s) daha fazla istifade edebilmek için kendi evlerinde kalmayıp Suffe'de yatıp kalkarlardı. Sayıları az olan bu gruba da Abdullah b. Ömer'i örnek vermek mümkündür. Arap kabilelerinden Müslüman olup göç edenler de Suffe'de iskân edilirlerdi. Hz. Peygamber (s.a.s), müşrik kabileler arasında müslüman olan kimselerin Medine'ye gelip yerleşmesini tavsiye ediyordu. Medine'de tanıdığı olmayan bu Muhâcirler zaruri olarak Suffe'ye yerleşiyorlar, bu arada İslâm'ı daha güzel bir şekilde öğrenme imkânına sahip oluyorlardı. Yeni müslüman olanların Medine'ye hicret etmelerini tavsiye etmekle Hz. Peygamber (s.a.s) onların müşrik akrabaları tarafından ezilmemesini, İslâm'ı öğrenip daha sonra kabilesine giderek tebliğ etmesini de sağlamıştır.

Geçimlerini sağlayabilecekleri bir işleri olmayan Ehl-i Suffe'nin maişetiyle bizzat ilgilenen Rasûlullah (s.a.s) akşam olunca karınlarını doyurmak için onları birer ikişer ashaba taksim eder, kendisi de evine götürür, yemeklerini yedirdikten sonra istirahat etmeleri için tekrar Suffe'ye gönderirdi[578] Allah Rasûlü'nün (s.a.s) hemen hemen her gece evine misafir kabul ettiği Suffeli sayısı on kişi civarında oluyordu.[579] Hz. Peygamber (s.a.s) bazen Suffe'dekilerin tamamını evine davet eder, onlara ikramlarda bulunurdu. Nitekim Hz. Zeyneb'le (rah) evlendiği zaman Ümmü Süleym'in (rah) gönderdiği düğün yemeğine, aralarında Ashâb-ı Suffe'nin da bulunduğu 300 kadar sahâbî katılmış, bunlar onar kişilik gruplar halinde yemek yemişti.[580] Uygulama Müslümanların maddî durumu düzelinceye kadar devam etti.[581] Bu süreçte Rasûl-i Ekrem (s.a.s) kendisine getirilen sadakaların tamamını Suffe ehline gönderir, gelen hediyeleri de onlarla paylaşırdı.[582] Öyle ki onların ihtiyaçlarını aile fertlerinin ihtiyaçlarının önüne alırdı. Nitekim Hz. Fâtıma (rah) kendisine yardım etmek üzere bir hizmetçi talep ettiğinde Hz. Peygamber (s.a.s) Ehl-i Suffe'nin ihtiyaçlarının daha acil olduğu gerekçesiyle kızının arzusunu geri çevirmiştir.[583] Hurmaların hasat zamanı gelince herkes gücüne göre hurma salkımlarını getirir, mescide asar, Ehl-i Suffe karınlarını bunlarla doyururdu. Ashâb-ı Suffe'nin yiyeceği genellikle hurma idi. Nitekim sürekli olarak hurma tükettikleri için

midelerinin kavrulduğunu söyleyerek şikâyette bulunan bazı Suffelilere Rasûlüllah (s.a.s) bir hutbe irâd ederek şöyle demişti: “Neden bazıları ‘hurma karnımızı kavurdu’ diyor. Siz bilmiyor musunuz ki Medinelilerin yiyeceği hurmadır. Onlar yiyeceklerini bizimle, biz de sizinle paylaşıyoruz. Nefsim yed-i kudretinde olan Allah’a yemin olsun ki, iki aydan beri Allah Rasûlü’nün (s.a.s) evinde duman tütmedi, yedikleri hurma ve sudan başka bir şey değil”.[584] Anlaşıldığı kadarıyla Suffeliler her gün düzenli bir şekilde yiyecek bulamıyor, bazen günler boyu aç kaldıkları oluyordu. Bu durumu esas olarak Medine’deki umûmî şartlar içinde değerlendirmek gerekir. Rasûlullah’ın (s.a.s) evinde bazen aylar boyunca ateş yanmadığı, ekmek-yemek pişirilmeyip kuru hurma yendiği düşünülürse, Ashâb-ı Suffe’nin karşılaştığı bu güçlüklerin umûmî hayatın bir yansıması olduğu görülür. Ehl-i Suffe’nin iaşe konusunda karşılaştığı sıkıntıların bir benzerini giyinme konusunda da yaşa-dıkları görülür. Nitekim Ebû Hüreyre, Ashâb-ı Suffe’den yetmiş kişinin üzerinde bir ridâ olmayacak kadar çıplak bir vaziyette olduğunu, bunlardan bazılarının sadece bir izâr, bazılarının da boyunlarına bağladıkları ve ayaklarının bir kısmına kadar uzanan bir örtü ile sarındıklarını zikreder.[585]

Ashâb-ı Suffe genelde Müslümanların ihsanıyla geçinirken onlar arasında fizikî gücü yerinde olanlar ise gündüzleri mescide su taşıyarak veya dağdan getirdikleri odunları satarak kendi ihtiyaçlarını temin etmeye çalışır, geceleri de Kur’ân tilâveti ve ilimle meşgul olurlardı.[586] Bununla birlikte çoğunlukla Ashâb-ı Suffe geçim darlığı içinde zâhidane bir hayat yaşıyordu. Kur’ân’da geçen “kendilerini Allah yoluna vakfedip yeryüzünde dolaşarak geçimlerini sağlama imkânı bulamayan yoksullar” ifadesiyle[587] bütün zamanlarını Rasûl-i Ekrem’i (s.a.s) dinlemeye ayırmaları sebebiyle geçimlerini sağlanamayan Ashâb-ı Suffe’ye işaret edildiği bildirilmektedir.[588]

Ashâb-ı Suffe’nin eğitim ve öğretim faaliyetiyle bizzat ilgilenen Rasûl-i Ekrem (s.a.s) Suffe’de muntazam olarak dersler veriyordu. Ayrıca onlara yazı yazmayı ve Kur’ân okumayı öğretmek üzere Ubâde b. Sâmit gibi hocalar da tayin edilmişti. Ebû Hüreyre diğer sahâbîlerin neden kendisi kadar hadis rivayet etmediklerini soranlara Muhâcirler çarşıda ticaretle, Ensâr da malları ve mülkleriyle meşgul

iken Ehl-i Suffe'den biri olarak Rasûlullah'ın (s.a.s) yanından ayrılmadığını, diğer sahâbîlerin bulunmadığı meclislere katılıp onların duymadığı hadisleri duyup ezberlediğini söylemiştir.[589] Onlar dinledikleri hadisleri diğer sahâbîlere de naklederek ilmin yayılmasına önemli katkıda bulunmuşlardır. Hadislerdeki birçok sened silsilesinin birinci halkasını Ehl-i Suffe'ye mensup isimlerin teşkil etmesi bunun bir delilidir.

Ehl-i Suffe özellikle İslâm'ı tebliğ için ihtiyaç duyulan yerlere gönderiliyordu. Onlar gittikleri yerlerde İslam dininin öğretilmesi konusunda mühim hizmetler verdiler. Ancak zaman zaman tebliğ amacıyla yola çıkmalarına rağmen ihanete uğramışlar, bu yolda hayatlarını kaybetmişlerdir. Siyer kaynaklarında ilim yolcularının hayatlarına malolan bir kaç trajik hadiseden bahsedilir ki bunların en başta gelenleri Raci' ve Bi'ru Maûne olayıdır.

Raci' hadisesi Hicrî 4. yılın Safer ayında (Temmuz 625) gerçekleşti. Rivayete göre Adal ve Karre kabilelerinden bir heyet Medine 'ye gelerek Rasûlüllah'tan (s.a.s) kendilerine Kur'ân 'ı ve İslâm esaslarını öğretecek muallimler göndermesini talep etti. Hz. Peygamber (s.a.s) bunun üzerine çoğu Ehl-i Suffe'den olan Mersed b. Ebû Mersed liderliğinde on kişilik öğretmen heyetini yola çıkardı. Müslümanlar Mekke yolu üzerinde bulunan Racî' Suyu yakınında konakladılar. Bu sırada bölgenin hâkimi durumunda olan Hüzeyl kabilesine mensup Lihyânoğulları 'ndan 100 kişilik bir grup onlar üzerine baskın düzenledi. Karşılıklı çarpışmalar sonucunda sahâbeden yedi kişi şehit edildi. Esir olarak ele geçirilenlerden Abdullah b. Târık yolda öldürüldü, geriye kalan Zeyd b. Desinne ile Hubeyb b. Adî ise köle olarak Kureyş müşriklerine satıldılar. Mekkeliler onları Müslümanlar tarafından öldürülen yakınlarına karşılık katlettiler.[590]

Ashâb-ı Suffe'nin maruz kaldığı ikinci trajedi ise Uhud Savaşı'ndan yaklaşık dört ay sonra Safer ayında (Temmuz 625) gerçekleşen Bi'ru Maûne hadisesidir. Rivayete göre Âmir b. Sa'saa kabilesinin reisi Ebû Berâ Âmir b. Mâlik Medine 'ye gelerek Hz. Peygamber'den (s.a.s) İslâmiyet hakkında bilgi aldıktan sonra kabilesine İslâm'ı anlatacak kişilerin gönderilmesinin faydalı olacağını söyledi. Rasûlüllah (s.a.s), çoğu Ensâr'dan müteşekkil ve Suffe'de yetişen ve

sayıları yetmişe ulaşan sahâbîyi Münzir b. Amr başkanlığında yola çıkardı.[591]

Hz. Peygamber'in (s.a.s) görevlendirdiği tebliğ heyeti Medine - Mekke yolu üzerindeki Bi'ru Maûne 'ye gelince aralarından Harâm b. Milhân 'ı Hz. Peygamber'in (s.a.s) davet mektubuyla Benî Âmir reislerinden ve Ebû Berâ'nın yeğeni Âmir b. Tufeyl 'e gönderdiler. İbn Tufeyl daha gelen mektubu okumadan elçinin üzerine saldırarak onu öldürdü. Ardından da Benî Âmir 'den Müslümanlara hücum etmelerini istedi. Ancak muhatapları bu sırada Necid taraflarında bulunan Ebû Berâ 'nın Hz. Peygamber'e (s.a.s) verdiği söze sadık kalacaklarını bildirerek İbn Tufeyl'in çağrısına iltifat etmediler. Bunun üzerine Âmir bölgede yaşayan müşrik Benî Süleym kabilelerinden topladığı askerlerle Müslümanların üzerine saldırı düzenledi. Karşılıklı çarpışmalar neticesinde Ka'b b. Zeyd , Amr b. Ümeyye ed-Damrî ve Münzir b. Muhammed dışında tebliğ heyetinin tamamı şehit edildi.[592]

Suffe ehlinin İslâmî ilimlerin gelişmesine doğrudan etkisi olmuştur. Nitekim başta Ebû Hüreyre olmak üzere en çok hadis rivayet eden sahâbîler Ehl-i Suffe'dendir. Onun ardından Ebû Zerr el-Ğıfârî (281 hadis), Huzeyfe b. Yemân (225 hadis), Ammâr b. Yâsir (62 hadis), Selmân-ı Fârisî (60 hadis), Ukbe b. Âmir (55 hadis), Bilâl-i Habeşî (44 hadis) gelir. İslâm hukuku alanında ortaya çıkan ehl-i hadîs ve ehl-i re'y ekollerinin ilk temsilcileri kabul edilen Abdullah b. Ömer ile Abdullah b. Mes'ûd benzeri birçok sahâbî de Suffe'den yetişmiştir. Bunun yanı sıra ilk dönem zühd hareketlerinin Ehl-i Suffe ile başladığı, Suffe'nin tasavvufun nüvesini teşkil ettiği kabul edilmektedir. Bazı tabakât müellifleri eserlerinde Ehl-i Suffe'yi geniş bir şekilde tanıtmış, bunlardan Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ* adlı eserinde Suffe'de kalan yüz kadar sahâbî hakkında bilgi vermiştir. Bu konuda ayrıca pek çok araştırma da yapılmıştır.

Hz. Peygamber'den (s.a.s) sonra Suffe'nin eskisi gibi devam edip etmediği hususu kaynaklarda açık değildir. Anlaşıldığı kadarıyla Hz. Ömer'in halifeliği döneminde fetihlerle Müslümanlar zenginleşip herkese Beytülmâl'den maaş bağlanınca Suffe Ashabı da normal hayat şartlarına kavuşmuş, zamanla Suffe'ye duyulan ihtiyaç ortadan kalkmış görünmektedir. Diğer taraftan Hz. Ömer ve Hz. Osman devirlerinde Mescid-i Nebevî'nin birkaç yöne birden genişletilmesiyle

Suffe kısmı tamamen mescidin içinde kalmış, artık burası müstakil bir mahal olmaktan çıkmıştır.

Hulâsa, Müslümanların Medine'ye hicretinden sonra meydana gelen soysal ve ekonomik ihtiyaçlar sonucu teşekkül eden Suffe bir zaruretin sonucudur. Nitekim bu zaruretler ortadan kalkınca bu müessese görevini tamamlamıştır. Mecburî olarak burada bir araya gelen kimsesiz, muhtaç, güçsüz insanların bütün maddî ve manevî ihtiyaçları bizzat Rasûlüllah (s.a.s) tarafından karşılanmış, eğitilerek pek çok yönde hizmet verebilecek hazır bir kuvvet haline gelmiştir. Peygamberimizin teşviki ile daha çok ilim veya ibadete yönlendirilen Suffeliler kabiliyetleri doğrultusunda yetişmiş, ilme şevkleri çok, dünyevî meşgaleleri yok olduğu için elde ettikleri sünnet bilgisini nakletmek suretiyle hadis rivayetine ve İslâm hukuk doktrinlerinin teşekkülüne, yaşadıkları hal ve tavırlarıyla da tasavvufî hareketlere büyük büyük katkı sağlamışlardır. [593]

2. Müslümanların Birleştirilmesi: Ensâr-Muhâcir Kardeşliğinin Tesisi

Muhâcirlerden kimileri Medine'ye gelir gelmez akraba ve tanıdıklarının yanında konuk edilme imkânı buldular. Ancak tamamı bu şansa sahip değildi. Bunun üzerine kendisi de bekâr olan Sa'd b. Hayseme evinin kapılarını ailesi olmayan çok sayıda muhâcire açtı. [594] Kimi durumlarda ise Medineliler Muhâcirlerin evlerini yapabilmeleri için kendi arazilerini tahsis ettiler. Atılan bütün bu sembolik adımlara rağmen geniş çerçeveli ruhî bir bütünleşme gerçekleşmemişti. Üstelik Medine vahasının iklimi Mekke gibi çöl bölgesinden gelen insanlar için de elverişli değildi. Nitekim Medine'ye geldikten kısa bir süre sonra Rasûlüllah (s.a.s) hemşehrilerinin sağlık durumlarındaki bozulmayı fark etti. Öyle ki rahatsızlığı sebebiyle ateşlenen Hz. Ebû Bekir durumunu ifade sadedinde ölüme ayaklarındaki sandaletlerden daha yakın olduğunu ifade eden bir şiir terennüm etmiştir.[595]

Allah Rasûlü (s.a.s) Medine 'ye hicretini gerçekleştirdikten sonra burada yeni bir toplum meydana getirebilmek için adımlar atmaya karar verdi. İlk önce Muhâcirlerin yeni şartlara uyumlarını kolaylaştırmak için Ensâr'ı samimi bir işbirliğine davet etti. Buna göre

Medineli her bir aile reisi en azından durumu elverişli olanlar, Mekkeli bir aileyi yanına alacaktı. Böylece ortaya çıkan karşılıklı kardeşlik ilişkisi içerisinde her ikisi de birlikte çalışıp kazançlarını bölüşecekler hatta birbirlerinin mirasçısı olacaklardı. Herkes bu konuda anlaştıktan sonra Rasûlüllah (s.a.s) belli sayıda Mekkeli Muhâciri aynı sayıda Medineli Ensâr'ın yanına yerleştirdi. Ensâr'ın Rasûlüllah'tan (s.a.s) arazilerinin yarısını alıp Muhâcirlere vermek istemeleri onların bu konudaki samimiyetlerini açıkça ortaya koyar. Ancak bu durum karşısında Mekkelilerin izzeti nefisleri de Ensâr'ınkinden daha aşağı kalmamış, onlar da karşılıksız hibe yerine yapılacak bir kira sözleşmesine göre arazilerin kendilerine kiralamalarını istemişlerdir. Bu hususu ortaya koyan en önemli örnek Abdurrahman b. Avf ile Medineli kardeşi arasında gerçekleşen diyalogdur. Abdurrahman "İşte servetim, onların yarısını sana veriyorum" teklifine karşılık şöyle cevap vermiştir: "Allah malını mülkünü de aileni de sana mübarek kılsın; sen bana sadece şehrin pazarına nereden gidileceğini söyle, yeter". Sonra kalkıp pazara giderek oradan borçla bir şeyler satın almış, az bir kârla satarak bu işi gün içinde birçok kez tekrarlamış, akşam olunca yiyecek bir şeyler satın alacak kadar para kazanmıştır. Bir süre sonra Rasûlüllah'ın (s.a.s) ziyaretine giderek kendisine Medineli bir genç kızla evlendiğini ve hanımına sadece bir mehir vermekle kalmayıp, masrafları tamamen kendi hesabından olmak üzere bir de düğün tertip ettiğini haber vermiştir.[596]

Hz. Peygamber'in (s.a.s) Medineliler ile Kureyşli Müslümanları kardeşleştirme girişimi onun Medine'de yeni bir toplum meydana getirme hedefinin ilk adımı olmuştu. Hz. Peygamber (s.a.s) bunu sağlamak için Ensâr ve Muhâcirûn'u genel bir çağrı ile kardeş ilan etmeyi yeterli görmeyip her iki taraftan birer kişiyi karşılıklı olarak kardeş ilân etti.[597] Bu şekilde Ensâr -Muhâcir kardeşliğiyle kabilevî ittifakın yerini akidevî ittifak almış, kandan inanca, kabileden gelen statüden akideden kaynaklanan birliğe geçiş sağlanmış, neticede kabile ve soyun yerini ümmet ve millet almıştır. Câhiliyye döneminde liderlerin anlaşmasıyla (hilf) birbirlerine yardımcı olan kabile mensupları, artık din kardeşliği paydasında bir araya gelen müminler haline gelmişlerdir.[598]

Görüldüğü gibi Medine'de gerçekleştirilen faaliyet, câhiliyye döneminde yaygın olarak görülen bir kabilenin diğerine iltihakına yahut herhangi iki kabilenin başka kabilelere karşı savunma veya saldırı amacıyla oluşturdukları hilfe benzemiyordu. Zira yeni durumda bütün halinde kabile hükm-i şahsiyetinin yerini ferdî olarak Müslümanlar alıyor, sorumluluk mensup olunan kabilelere değil, tek tek Müslüman bireylere yükleniyordu. Bu anlamda kabile merkezli bir toplumda bireyi öne çıkaran yeni bir anlayışın ilk adımları atılmış oldu. Sonuçta Müslümanlar kabile mensubu olmanın sınırlarını aşarak bir inanç etrafında kardeş kabul edilen topluluğun eşit hak ve sorumluluklara sahip müstakil üyeleri konumuna geliyorlardı. Kur'ân-ı Kerîm'de karşılıklı akdedilen kardeşlik şu ifadelerle övülmektedir:

"İman edip hicret eden ve Allah yolunda cihad edenler ve (muhâcirleri) barındırıp (onlara) yardım edenler var ya; işte onlar gerçek müminlerdir. Onlar için bir bağışlanma ve bol rızık vardır. Daha sonra iman edip hicret eden ve sizinle birlikte cihad edenlere gelince, işte onlar da sizdendir. Allah'ın kitabınca, kan akrabaları birbirlerine (vâris olmaya) daha layıktırlar. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir".[599]

Hz. Peygamber'in (s.a.s) Medine 'de tesis ettiği Ensâr Muhâcir kardeşliği o noktaya varmıştı ki aralarında kan bağı olmayan ancak karşılıklı olarak kardeş kabul edilen Müslümanlar başlangıçta birbirlerine mirasçı kabul edilmişlerdi. Kur'ân 'da bu hususa "İman edip hicret eden ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler ve (muhâcirleri) barındırıp (onlara) yardım edenler var ya, işte onlar birbirlerinin velileridir. İman edip hicret etmeyenlere gelince, hicret edinceye kadar onların velayetleri size ait değildir. Eğer din konusunda sizden yardım isterlerse, sizinle aralarında sözleşme bulunan bir kavme karşı olmadıkça, yardım etmek üzerinize borçtur. Allah yaptıklarınızı hakkıyla görendir "[600] âyetiyle işaret edilir. Ancak daha sonra Muhâcirlerin durumu düzelince bu uygulama "Akrabalık yönünden yakınlıkları olanlar Allah'ın hükmüne göre mirasta birbirine daha yakındır"[601] hükmüyle neshedilmiştir.[602]

Medine 'de gerçekleşen kardeşlik faaliyeti herşeyden önce Evs ve Hazrec arasında geçmişte meydana gelen üzücü hadiseleri sona erdirmiştir. Yıllardan beri Medine'de yaşayan bu iki kabile arasındaki kan ortaklığı birleştiricilik vazifesini yerine getirmediği gibi, intikam

sebebiyle onların uzun yıllar boyunca birbirlerini yok etmelerine neden olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s) kan bağı yerine dinî inancı esas alınca öncelikle Medine'deki Araplar düşmanlığı bırakıp kardeşliğe geçmişler, eski davalarını unutmuşlardır. "Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani siz birbirinize düşman kişiler idiniz de O, gönüllerinizi birleştirmişti. O'nun nimeti sayesinde kardeş oldunuz. Siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan sizi kurtardı" âyetlerinde onların geçmişleri ve yeni durumları mukayese edilir.[603]

Medine 'deki Ensâr -Muhâcir kardeşliği dolaylı bir şekilde onlarca yıldan beri aralarında düşmanlık bulunan Evs ve Hazreclileri de bir araya getirmeye vesile olmuştur. Hz. Peygamber'in (s.a.s) Medine'de gerçekleştirdiği din kardeşliği uygulaması esasında hicret öncesi Mekke 'deki Müslümanların kendi aralarında kardeş yapılmalarının devamından başka bir şey değildir. Nitekim Allah Rasûlü (s.a.s) Mekke döneminde müşriklerin baskı ve işkenceleri karşısında Müslümanların dayanışma içinde olmalarını temin maksadıyla onları kendi aralarında kardeş ilan etmiş, bu adımın başlangıcı olarak kendisi Hz. Ali ile amcası Hz. Hamza da azatlısı Zeyd b. Hârise ile kardeş olmuşlardır. Daha sonra karşılıklı olarak Hz. Osman ile Abdurrahmân b. Avf, Zübeyr b. el-Avvâm ile Abdullah b. Mes'ûd, Ubeyde b. Hâris ile Bilâl b. Rebâh, Mus'ab b. Umeyr ile Sa'd b. Ebû Vakkâs , Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh ile Ebû Huzeyfe'nin kölesi Sâlim , Saîd b. Zeyd ile de Talhâ b. Ubeydullah kardeş sayılmışlardır. Medine'deki yeni eşleşmede ise Hz. Ebû Bekir , Hârice b. Zeyd ile Abdullah b. Mes'ûd , Muâz b. Cebel ile Mus'ab b. Umeyr ise Ka'b b. Mâlik ile kardeş olmuşlardır. [604]

Ensâr -Muhâcir kardeşliği sayesinde bütün varlıklarını Mekke 'de bırakıp gelen Kureyş Müslümanlarının maddî ve manevî ihtiyaçlarının karşılanması temin edilmiştir. Nitekim Medineliler Kur'ân 'ın emriyle öz kardeşleri olarak gördükleri Muhâcirlerle sahip oldukları bütün imkânları paylaşmışlardır.[605] Bu faaliyet neticesinde her iki taraf arasında ruhî, ictimaî ve iktisadî birlik ve tesânüd gerçekleştirilmiş, adeta onlar kader ortağı haline gelmişlerdir. Yeni şartlarda Muhâcirlerin Medine 'deki hayata daha kolay bir şekilde ve kısa sürede intibakları sağlanmış, onların yeni yurtlarındaki gariplikleri en az düzeye indirilmiştir.

Hz. Peygamber'in (s.a.s) Medine 'de inanç merkezli olarak teşkil ettiği Müslüman topluluk zamanla şehrin en güçlü ve organize unsuru haline gelmiştir. Bu birlik daha sonraki süreçte hiçbir şekilde zafiyete uğramamış, Allah Rasûlü'nün (s.a.s) liderliğinde etkisini ve kuvvetini daha da artırmıştır. O kadar ki bu sağlam yapı sayesinde hem Medine içindeki münafıklar, hem Medineli Yahûdî düşmanlar, hem de Mekke ve Hicaz 'ın diğer müşrik Araplarına karşı aynı anda mücadele edilebilmiş, güçlü yardımlaşma ve dayanışmayla bütün bu düşman unsurlar Müslümanlar tarafından sırasıyla etkisiz hale getirilebilmiştir.[606]

Hz. Peygamber'in (s.a.s) Medine 'de Ensâr ve Muhâcirûn'u bir araya getirdikten ve Medine Anayasası 'nı tanzim ettikten sonra gerçekleştirdiği faaliyetlerden biri de şehirdeki vatandaşların, özellikle Müslümanların sayısını tespit etmek üzere nüfus sayımı yaptırması oldu. Bu konuyla ilgili olarak sayımın ne zaman yapıldığı ve sonucun nasıl çıktığı hususunda farklı rivayetler mevcuttur. Buhârî sayım sonucunda Müslümanların 1500 kişi olduğu bilgisini verirken, Müslim ve İbn Mâce 'ye göre ise bu rakam 600-700 civarındadır.[607] Hz. Peygamber'in (s.a.s) Medine idarecisi olarak kabul edilmesi ve onun hazırladığı sözleşmeye Yahûdîlerin itiraz etmemiş olmaları, Medine'deki Müslümanların en azından gerek müşrik Araplar gerekse Yahûdîler 'den daha güçlü, dolayısıyla sayılarının da daha fazla olduğunu ortaya koyar.

3. Kıblenin Değişmesi

Hicretten sonra Medine 'de gerçekleşen önemli hadiselerden biri de kıblenin Kudüs'ten Mekke'ye çevrilmesidir. Hz. Peygamber (s.a.s) gerek Mekke döneminde, gerekse Medine'ye hicretten sonra geçen bir buçuk yıl boyunca namazlarını Kudüs 'e doğru kılıyordu. Mekke'de iken Kâbe 'yi arkasına almamak ve iki kutsal mabede de aynı anda dönmüş olmak kastıyla Kâbe'yi kendisi ile Kudüs'ün arasına alarak ibadet ediyordu. Allah Rasûlü (s.a.s) Hicretten sonra bir gün ashâbıyla birlikte Benî Selîme 'ye ait mescidde öğle namazının ilk iki rek'atını tamamladığında kıblenin değişmesiyle ilgili âyetler nâzil oldu:

“ Ey Muhammed! Biz senin çok defa yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu (vahiy beklediğini) görüyoruz. (Merak etme) elbette seni, hoşnut olacağın kıbleye çevireceğiz. (Bundan böyle), yüzünü Mescid-i Harâm yönüne çevir. (Ey Müslümanlar!) Siz de nerede olursanız olun, (namazda) hep o yöne dönün. Şüphesiz kendilerine kitap verilenler, bunun Rabblerinden (gelen) bir gerçek olduğunu elbette bilirler. Allah onların yaptıklarından habersiz değildir. Andolsun, sen kendilerine kitap verilenlere her türlü mucizeyi getirsen de, onlar yine senin kıblene uymazlar. Sen de onların kıblesine uyacak değilsin. Onlar birbirlerinin kıblesine de uymazlar. Andolsun, eğer sana gelen bunca ilimden sonra onların arzu ve keyiflerine uyacak olursan, o takdirde sen de mutlaka zalimlerden olursun”.[608]

Hicretin onyedinci ayı olan Recep içinde bir pazartesi öğle namazında nâzil olan âyetten sonra Hz. Peygamber (s.a.s) yönünü Kudüs’den Mekke’ye doğru çevirdi. Allah Rasûlü’nün (s.a.s) aynı namazda iki ayrı kıbleye dönerek namaz kılmış olması sebebiyle bu mescid “İki Kıbleli Mescid” adıyla tanınmıştır.[609] Kıblenin değişmesiyle Medine’deki Müslümanlar siyasî bağımsızlıklarının ardından Kâbe’ye yönelmek suretiyle Yahûdî ve Hıristiyanlara karşı kıble bağımsızlığını da kazanmışlardır. Müslümanlar için tespit edilen yeni kıble aynı zamanda Mekke’nin onlar tarafından fethedileceğinin ve Kâbe’nin putlardan temizleneceğinin ilk işareti olarak kabul edilmiştir. Kıblenin Kâbe olmasının akabinde Müslümanlar namaza ezan ile davet olunmaya başlamışlardır. Bundan sonra Ramazan orucu, zekât ve bayram namazı farz kılınmış, bunlara kurban emri de eklenmiş[610] bu şekilde Medine ‘de toplumun oluşumu ile dinî gelişme birlikte gerçekleşmiştir.[611]

B. MEDİNE VESİKASIYLA BİRLİĞİN KURULUŞU

İslâm öncesi dönemde gerek siyâsî hayat, gerekse sosyal yapı itibarıyla Medine toplumu kabilecilik sınırlarının ötesine geçememişti. Dolayısıyla burada Mekke’de olduğu gibi bir şehir-devleti yapısından söz edilemez. Medine’de hem Araplar hem de Yahûdîler arasında olsun hukukî birlik oluşturulamamış, insanlar kendi kabile reislerinden başka hiçbir siyasî otorite tanımamışlardır. Bu sebeple

Medine toplumunda belirli kurallara dayalı yasalar mevcut değildi. Herhangi bir durumda seçilmiş olan hakemlerin verdiği kararlar sadece onların kişisel görüşlerine ya da müphem bir takım geleneklere dayanıyordu.

Hz. Peygamber'in (s.a.s) Akabe Biatleri'nden itibaren Medine'deki İslâm toplumunu daha önceden sağlamlaştırma çabalarına rağmen buradaki toplumda henüz tam bir dayanışma söz konusu değildi. Bu sebeple şehirde yaşayanların karşılıklı hak, görev ve sorumluluklarının tanımlanması, Yahûdî gayr-ı müslimlerle anlaşılması gerekiyordu. Ancak adliye, eğitim, maliye, askerlik, din vb. alanlarında gerekli kurumların oluşturulması ve toplum hayatının bir düzene sokulması da kolay değildi. Hz. Peygamber (s.a.s) Medine'de bütün halkı kuşatıcı bir düzen tesisi amacıyla hem kendi ashâbının hem de Müslüman olmayan hemşehrilerinin görüşlerini de alarak bir Şehir-Devleti oluşturmaya karar verdi. Devletin anayasası bir sözleşme biçiminde tespit edildi. Akdedilen belge ilk İslâm Devletinin anayasası olmasının yanı sıra, aynı zamanda yeryüzünde bir devletin ortaya koymuş olduğu ilk yazılı anayasa olma özelliğine de sahiptir. Solon'un (M.Ö.640-558), Atina Şehir-Devleti'nin idare meclisinde bir üye olması dolayısıyla yazmış olduğu hükümler de önceden var olan anayasayla ilgili bazı değişiklik önerilerinden oluşmaktadır. Solon'un eserinde yapmış olduğu bu öneriler daha sonra benimsenerek uygulanmıştır. Ancak bunların yazılı olup olmadığı hakkında bilgimiz yoktur. Bununla birlikte bütün bu öneri ve tavsiyelerin bir anayasanın tamamı ve bütününü kapsamadığı da kesindir. Benzer şekilde Konfüçyüs'ün (MÖ. 551-419), Aristo'nun (MÖ 384-322) ve onun Hindistanlı çağdaşı Kotilya'nın eserleri hiçbir şekilde kendi ülkelerinin anayasaları olmamış ve yürürlüğe konmak üzere kanun haline getirilmemişlerdir. Mezkür eserler daha ziyade şehzade ve prensler için öğüt kitapları olarak ortaya çıkmıştır. Hatta Aristo'nun ünlü "Atina Anayasası", Atina'nın artık bir Şehir-Devlet olmaktan çıktığı ve Aristo'nun da artık sözü dinlenir bir bilge ya da hükümdarın danışmanı sıfatını taşımadığı bir dönemde hazırlanan nasihatler manzumesi nevinden bir tarih kitabından başka bir şey değildir.[612]

Allah Rasûlü'nün (s.a.s) Arap Yarımadası'nda gerçekleştirdiği anayasa faaliyetinin merkezi olan Medine 'de Mekke 'dekine benzer

şekilde teşkilâtlanmış bir devlet sistemi yoktu. Şehirde Arap menşeli Evs ve Hazrec kabileleri ile birlikte Benî Kaynukâ, Benî Nadîr ve Benî Kureyza adlı üç Yahûdî kabilesi yaşıyordu. Hz. Peygamber (s.a.s) geldiğinde hem Müslümanları inanç birliği altında toplamak, hem de şehirdeki etnik ve kabile esaslı bölünmüşlüğün en azından bir kısmını ortadan kaldırmak için ilk adım olarak Medineli ve Mekkeli Araplardan oluşan Müslümanları Ensâr -Muhâcir kardeşliğini tesis ederek bir araya getirdi. Ancak Medine'de Yahûdîler de bulunduğu için onları da içinde alan bir yönetim sisteminin kurulması zarureti hâsıl oldu. Allah Rasûlü (s.a.s) bu amaçla şehirde yaşayan diğer din ve milletlere mensup insanları da kapsayan bir sözleşme metni (anayasa) hazırlamaya karar verdi. Bu metin Müslüman olsun veya olmasın Medine halkının tamamının karşılıklı hak ve görevlerini ortaya koymalı ve bütün tarafların mutabık kalacakları hukukî bir zemin oluşturmalıydı. Aksi bir durum Medine'de yeni bir toplum oluşturmak isteyen Hz. Peygamber'in (s.a.s) gerçekleştirmeyi düşündüğü bütün projeleri geçersiz hale getirebilirdi. Ayrıca Allah Rasûlü'nün (s.a.s) peygamber olması hasebiyle sahip olduğu manevî/dinî imtiyaz ve güçlerin dünyevî birtakım güçlerle de takviye edilmesi gerekiyordu. Gerçekten de onun Mekke döneminde yaşamış olduğu tecrübe cemiyet içinde ahlâkî ve manevî değerlerin ayakta tutulması ve muhafaza edilebilmesi için dünyevî güç ve yetkilerin de elde bulundurulmasını zorunlu kılıyordu.

Dünya tarihinde ilk olarak gerçekleştirilen bu sözleşme Medine Anayasası olarak bilinmektedir. Anayasa'nın tam metni şu şekildedir:

1. Bu kitap (yazı) Rasûlüllah (s.a.s) Muhammed tarafından Kureyşli ve Yesribli müminler ve Müslümanlar ve bunlara tabi olanlar ve onlarla birlikte cihat edenler için (olmak üzere) düzenlenmiştir.
2. Bunlar diğer insanlardan ayrı ve tek bir ümmet (cemaat) oluştururlar.
3. Kureyş'den hicret edenler, âdet olduğu üzere kan bedelini kendi aralarında paylaşarak ödeyecekler ve savaş tutsaklarının diyetini müminler arasında bilinen en iyi ve makul esaslar doğrultusunda ödeyeceklerdir.
4. Benî Avflar âdet olduğu üzere eskiden olduğu gibi kan bedelini kendi aralarında paylaşarak ödeyecekler ve her taife savaş

tutsaklarının kurtulmalık bedelini müminler arasında bilinen en iyi ve makul esaslar doğrultusunda ödeyeceklerdir.

5. Benî Hârisler âdet olduğu üzere kan bedelini kendi aralarında paylaşarak ödeyecekler ve her taife savaş tutsaklarının kurtulmalık bedelini müminler arasında bilinen en iyi ve makul esaslar doğrultusunda ödeyeceklerdir.

6. Benî Sâideler âdet olduğu üzere kan bedelini kendi aralarında paylaşarak ödeyecekler ve her taife savaş tutsaklarının kurtulmalık bedelini müminler arasında bilinen en iyi ve makul esaslar doğrultusunda ödeyeceklerdir.

7. Benî Cuşemler âdet olduğu üzere kan bedelini kendi aralarında paylaşarak ödeyecekler ve her taife savaş tutsaklarının kurtulmalık bedelini müminler arasında bilinen en iyi ve makul esaslar doğrultusunda ödeyeceklerdir.

8. Benî Neccârlar âdet olduğu üzere kan bedelini kendi aralarında paylaşarak ödeyecekler ve her taife savaş tutsaklarının diyetini müminler arasında bilinen en iyi ve makul esaslar doğrultusunda ödeyeceklerdir.

9. Benî Amr b. Avflar âdet olduğu üzere kan bedelini kendi aralarında paylaşarak ödeyecekler ve her taife savaş tutsaklarının diyetini müminler arasında bilinen en iyi ve makul esaslar doğrultusunda ödeyeceklerdir.

10. Benî Nebîtler âdet olduğu üzere kan bedelini kendi aralarında paylaşarak ödeyecekler ve her taife savaş tutsaklarının kurtulmalık bedelini müminler arasında bilinen en iyi ve makul esaslar doğrultusunda ödeyeceklerdir.

11. Benî Evsler âdet olduğu üzere kan bedelini kendi aralarında paylaşarak ödeyecekler ve her taife savaş tutsaklarının kurtulmalık bedelini müminler arasında bilinen en iyi ve makul esaslar doğrultusunda ödeyeceklerdir.

12. a. Müminler aralarından hiçbir kimseyi içine düştüğü ağır mali sorumluluğun altında tek başına bırakmayacaklar, gerek kan bedeli gerekse diyet gibi borçlarını müminler arasında bilinen en iyi ve makul esaslar doğrultusunda ödeyeceklerdir. b. Hiçbir mümin başka bir müminin mevlâsı aleyhine bir iş yapamayacaktır. Hiçbir mümin başka bir müminin mevlâsı ile o kişinin aleyhine bir anlaşma yapamayacaktır.

13. Allah’tan hakkıyla korkan müminler kendi aralarında karşılıklı saldırıya ve haksız bir fiil işlemeye yönelik olarak bir suç ya da bir hakka tecavüz veya inananlar arasında kargaşa çıkarma niyeti taşıyan kimseye karşı olacaktır. Bu kimse onlardan birinin çocuğu bile olsa, hepsinin elleri onun aleyhine kalkacaktır.

14. Hiçbir mümin bir kâfir yüzünden bir başka mümini öldüremez ve bir mümin aleyhine bir kâfiri destekleyemez.

15. Allah’ın zimmeti (koruma ve güvencesi) tek olduğu için, müminlerin arasından en mütevazı olanın bile bir başkasına yapacağı himayenin herkes nezdinde bir değeri vardır. Zira müminler, diğer insanlardan ayrı olarak birbirlerinin mevlâsı (kardeşi) durumundadır.

16. Yahûdîlerden bize tabi olanlar zulme uğramaksızın ve Müslümanların aleyhlerine olan kişilerle yardımlaşmaksızın bizim yardım ve gözetimimize hak kazanacaklardır.

17. Barış da müminler arasında bir tekdir. Hiçbir mümin, Allah uğruna girişilen bir savaşta öteki müminlerin haberi olmaksızın ve onları dışlayacak biçimde bir barış anlaşması yapamaz. Bu barış, ancak müminler arasında eşitlik ve adalet ilkeleri üzerine yapılacaktır.

18. Bizim saflarımızda savaşacak olan bütün askerî birlikler nöbetleşe görev yapacaklardır.

19. Müminler, birbirlerinin Allah yolunda akan kanlarının intikamını alacaklardır.

20. a. Allah’tan hakkıyla korkan müminler en iyi ve en doğru yol üzerinde bulunmaktadırlar. b.Hiçbir müşrik (putperest) Kureyşli birinin mal ve canını himayesi altına alamaz ve bu hususta hiçbir müminin Kureyşlilere saldırmasına engel olamaz.

21. Herhangi bir kimsenin bir müminin ölümüne neden olduğu kesin delillerle kanıtlanır ve maktulün velisi (hakkını savunan) razı olmazsa kısas hükümleri uygulanır. Bu durumda bütün müminler ona karşı olurlar. Ancak bunlara, sadece bu kuralın uygulanması için hareket etmeleri helâl (doğru) olur.

22. Bu yazının (sahifenin) içeriğini kabul eden, Allah’a ve Ahiret Günü’ne inanan bir müminin bir katile yardım ve yataklık etmesi helal (doğru) değildir. Kim ona yardım ve yataklık ederse Kıyamet Günü

Allah’ın lanet ve gazabına uğrayacaktır ve o gün kendisinden bir tazminat ya da taviz kabul edilmeyecektir.

23. Üzerinde ihtilâfa düştüğünüz herhangi bir şey Allah’a ve Muhammed’e götürülecektir.

24. Savaş devam ettiği sürece Yahûdîler de müminler gibi kendi savaş giderlerini karşılamak zorundadırlar.

25. a. Benî Avf Yahûdîleri bir camia (ümmet) oluştururlar. Yahûdîlerin dinleri kendilerine, Müslümanların dinleri de kendilerinedir! Mevlâları için de kendileri için de aynı durum söz konusudur. b. Kim bir başkasına haksızlık eder ya da bir suç işlerse sadece kendisine ve kendi aile bireylerine zarar vermiş olacaktır.

26. Benî Neccâr Yahûdîleri Benû Avf Yahûdîleriyle aynı haklara sahip olacaklardır.

27. Benî Hâris Yahûdîleri Benû Avf Yahûdîleriyle aynı haklara sahip olacaklardır.

28. Benî Sâ’ide Yahûdîleri Benû Avf Yahûdîleriyle aynı haklara sahip olacaklardır.

29. Benî Cuşem Yahûdîleri Benû Avf Yahûdîleriyle aynı haklara sahip olacaklardır.

30. Benî Evs Yahûdîleri Benû Avf Yahûdîleriyle aynı haklara sahip olacaklardır.

31. Benî Sa’lebe Yahûdîleri Benî Avf Yahûdîleriyle aynı haklara sahip olacaklardır. Ancak kim bir başkasına haksızlık eder ya da bir suç işlerse sadece kendisine ve kendi aile bireylerine zarar vermiş olacaktır.

32. Cefne ailesi Sa’lebe’nin bir koludur. Dolayısıyla Sa’lebeler için geçerli olan şeyler onlar için de söz konusudur.

33. Benî Şuteybe Yahûdîleri de Benî Avf Yahûdîleriyle aynı haklara sahip olacaklardır. Kurallara tam olarak uyulacak ve aykırı bir davranışta bulunulmayacaktır.

34. Salebe’nin mevlâları da bizzat Sa’lebeler gibi kabul edileceklerdir.

35. Yahûdîler arasında bulunan kimseler de bizzat Yahûdîler gibi kabul edileceklerdir.

36. a. Bunlardan (Yahûdîlerden) hiçbir kimse Muhammed’in izni olmaksızın Müslümanlarla birlikte askerî bir sefere çıkamayacaktır. b. Bir yaralamanın intikamını almak yasaklanmayacaktır. Ancak kim

birini öldürürse sonuçta kendisini ve ailesini sorumluluk altına sokacaktır. Aksi takdirde bu haksızlık olur (yani bu kurala uymayan kimse haksızlıkla suçlanacaktır).

37. a. Bir savaş durumunda) Yahûdîlerin masrafları kendilerine, Müslümanların masrafları da kendilerine aittir. Kuşkusuz bu sahifede hedef gösterilen kimselerle savaşanlar kendi aralarında yardımlaşacaklardır. Kurallara tam olarak uyulacak ve aykırı bir davranışta bulunulmayacaktır. b. Hiç kimse müttefikinin aleyhine bir suç işlemeye kalkışamaz. Kuşkusuz zulmedilene yardım edilecektir.

38. Yahûdîler, Müslümanlarla birlikte savaştıkları sürece savunma harcamalarına katılacaklardır.

39. Bu sahifenin gösterdiği kimse lehine Yesrib vadisi dâhili (cevf) haram (kutsal, hakların gözetilmesi gereken) bir yer olacaktır.

40. Himaye altındaki kimse (câr) kendisini himaye eden kimse ile aynı konumdadır. Ne kendisine zulmedilecek, ne de kendisinin bir zulüm yapmasına izin verilecektir.

41. Ancak himaye verme hakkına sahip kimsenin izni dışında, himaye edilen kişi bir başkasına himaye hakkı veremez.

42. Bu sahifede gösterilen kimseler arasında ortaya çıkmasından korkulan her türlü öldürme ya da tartışma olaylarının Allah'a ve Allah'ın Rasûlü Muhammed'e götürülmesi gerekir. Allah bu sahifeye en sıkı ve en titiz bir biçimde riayet edenlerin güvencesi olacaktır.

43. Ne Kureyşliler ne de onlara yardım edecek olanlar himaye altına alınacaklardır.

44. Onlar (Müslümanlarla Yahûdîler) arasında Yesrib'e saldıran kimselere karşı yardımlaşma olacaktır.

45. a. Eğer (Yahûdîler) (Müslümanlar tarafından) bir barış anlaşması yapmaya ya da böyle bir anlaşmaya katılmaya davet edilecek olurlarsa, bunu yapacak ya da katılacaklardır. Eğer (Müslümanları) aynı şeye çağırırlarsa, Müslümanlarla aynı yükümlülükleri paylaşacaklardır. Ancak, din uğruna savaş yapılması hali müstesnadır. b. Savunma ve diğer harcamalar konusunda) herkes kendisine ait bölgeden sorumludur.

46. Bu sahifede belirtilen kimseler için öne sürülen koşullar hem mevlâları hem de kendileri olmak üzere bütün Evs Yahûdîlerine bu sahifenin ilgili maddelerinde gösterilen kimselerce sıkı sıkıya uygulanır. Kurallara tam olarak uyulması ve aykırı bir davranışta

bulunulmaması gerekir. Ve haksız yere bir kazanç sağlayanlar ancak kendi kendilerine zarar vermiş olurlar. Allah bu sahifeye en sıkı ve en titiz bir biçimde riayet edenlerle beraberdir.

47. Bu belge haksız bir fiil ya da suç işleyen kişi ile onun cezası arasına engel olarak giremez. (Cihad amacıyla evinden) çıkan kişi emniyettedir ve yine aynı şekilde şehirde (Yesrib'de) kalan kişi de emniyettedir. Ancak haksız bir fiil ya da suç işlenmesi durumu müstesnadır. Allah ve Muhammed (s.a.s), bu sahifede gösterilen maddelere tam bir sadakat ve titizlikle uyan kimselerin yardımcısıdır.

Anlaşma maddelerinde de açıkça görüldüğü gibi sözleşme ile şehirde yaşayan bütün insanlar Medinelilik esasında hukukî bir statü kazanmışlar, bunun tabiî neticesi olarak çeşitli hak ve sorumluluklara sahip olmuşlardır. 47 başlıktan oluşan metin, sözleşmedeki 12, 25, 37, 45. maddelerin ihtiva ettikleri ikişer konu sebebiyle ayrı birer hüküm sayılırsa 52 maddeye ulaşmaktadır. Medine Anayasası'nda kan diyetinin durumu, harp esirleri, karşılıklı yardımlaşma, emân, kısas gibi hukukî konulara açıklık getirilmiştir. Hepsi bir ümmet mefhumu içerisinde değerlendirilmekle beraber (madde 2, 25), Müslümanların dışında kalan unsurlar onlara tabi kabul edilmişlerdir. (madde 1). Hiçbir müminin bir kâfir için öldürülmeyeceği ve bir mümin aleyhine hiçbir kâfire yardım edilmeyeceği (m.14) kuralı anayasada yer almıştır. Tarafların anlaşamadıkları bir meselenin çözümü hususunda peygambere ve Allah'a müracaat edileceği (madde 23, 42) hükme bağlanmıştır. Anayasaya göre hiçbir Medineli bir Kureyşlinin mal ve canını himaye altına alamayacak ve hiçbir müminin Kureyşlilere karşı hücum etmesine engel olmayacaktı. Benzer şekilde Yahûdîlerin Mekke müşriklerine ve onların işbirlikçilerine yardım etmeleri veya onlardan herhangi birine himaye vermeleri yasaktı. Medine'ye karşı herhangi bir düşman saldırısında Müslüman ve Yahûdîler şehri ortak savunacaklardı. Fakat Medine dışında yapılacak savaşta bir tarafın diğerine yardımcı olmak gibi bir sorumluluğu yoktu. Özetle bu anlaşmada Medine'de iç güvenliğin temini, dışarıdan gelebilecek muhtemel tehlikelerin bertaraf edilmesi ayrıca Medine vatandaşı konumunda bulunan şahısların kendi aralarındaki hukukî ihtilâflarının çözülmesi gibi hususlar yer almıştı. Bunlara ilave olarak muhtemel savaş masraflarının, fidye ve diyet gibi malî yükümlülüklerin karşılanması, yargı görevinin grupların

kendi içinde bağımsız olarak yürütülmesi, farklı gruplara mensup kişilerin anlaşmazlıklarında ise son yargı merciinin Hz. Peygamber (s.a.s) olması karar altına alınmıştır.[613]

Medine anlaşması metninin Rasûl-i Ekrem (s.a.s) tarafından düzenlendiğinin belirtilmesi, sözleşmenin asıl taraflarının Müslümanlar olması, kendisinin peygamber sıfatıyla anılması ve anlaşmazlıkların ona getirilmesinin hükme bağlanması gibi hususlar Hz. Peygamber'in (s.a.s) devlet başkanı olarak kabul edildiğine işarettir. Tarafların da benimsedikleri gibi artık o, peygamber kimliğinin üzerine siyasî kimliğini de eklemiş, neticede kurulan Medine site devletinin başkanı olmuştur. Hz. Muhammed (s.a.s) müminler nazarında asıl olarak peygamber ve başkanlık vasıflarını birlikte taşırken, Müslümanların dışındaki gruplara göre ise sadece bir siyasî liderdi.[614]

Medine sözleşmesi ne göre devletin asıl kurucu tarafı Müslümanlar iken yönetimin ikinci derecedeki ortakları Yahûdîler olarak görünmektedir. Dinlerinde serbestçe yaşama hakkına sahip olan Yahûdîler Medine'ye dışarıdan yapılacak herhangi bir müdahaleye karşı Müslümanlarla ortak hareket etmeyi taahhüt etmişler, Medineli Müslümanlar aleyhine Kureyşlilerle ittifak kurmayacaklarını bildirmişlerdir. Bu şekilde Medine sözleşmesi şehirde yaşayan farklı din ve ırk mensuplarını Medine vatandaşlığı temelinde bir araya getirmiştir. Ensâr ve Muhâcir 'i kabile esaslı birleşmeden akîde merkezli cemaate dönüştüren Hz. Peygamber (s.a.s), akdettiği sözleşme ile Medine'de çeşitli kabilelere mensup olarak yaşayan fertleri hukuka dayalı, sosyal, iktisadî ve dinî hak ve sorumlulukları bulunan Medine şehir devletinin vatandaşları haline getirmiştir. Bu şekilde Medine'de kabile kurallarının hâkim olduğu toplumdan sözleşmeye dayalı, dolayısıyla hukukun geçerli kılındığı topluma geçiş temin edilmiştir.[615]

---

[569] Buhârî, *Ehâdîsü'l-Enbiyâ* 1, *Menâkıbu'l-Ensâr* 45, 51.

[570] Buhârî, *Salât* 48.

[571] Buhârî, *Salât* 62, 63, *Vesâyâ* 30; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 141-143; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 239-241.

[572] Buhârî, *Cuma*, 26.

[573] Güner, Ahmet, “Asr-ı Saadette Mescitler ve Fonksiyonları”, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm,* I-V, (ed. Vecdi Akyüz), İstanbul 1994, IV, 155-223.
[574] Buhârî, *İsti’zân* 14; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, I, 255-256.
[575] Bakara, 2/144-145.
[576] Buhârî, *Salât,* 58; Nesâî, *Mesâcid,* 29.
[577] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 371.
[578] Buhârî, *Menâkıb*, 25.
[579] Buhârî, *Mevâkîıtu’s-Salât*, 41.
[580] Müslim, *Nikâh*, 94; Tirmizî, *Tefsir,* 48/34.
[581] Buhârî, *Mevâkîtü’ś-Salât*, 41.
[582] Buhârî, *Rikâk*, 17.
[583] Buhârî, *Farzü’l-Humus*, 6.
[584] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 487.
[585] Buhârî, *Salât*, 58.
[586] Müslim, *İmâre*, 147.
[587] Bakara 2/273.
[588] Taberî, *Câmi’u’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân,* I-XXX, Mısır 1968, III, 96-97.
[589] Buhârî, *Büyû*, 1.
[590] Buhârî, *Cihâd ve’s-Siyer* 170, *Meğâzî* 10, 28; Vâkıdî, *Kitabu’l-Meğâzî,* I, 354-362.
[591] Buhârî, *Meğâzî* 28; Vâkıdî, *Meğâzî*, I; 346-347; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, II, 51-52.
[592] Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 347-349, 352-353; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 193-196; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, II, 51-53.
[593] Suffe’nin kuruluşu ve faaliyetleri hakkında bk. İsfahânî, Ebû Nuaym*, Hilyetü’l-Evliyâ,* s. 337-347; Baktır, Mustafa, *İslâm’da İlk Eğitim Müessesesi Ashâb-ı Suffe,* İstanbul 1990; Umerî, Ekrem Ziyâ, “Ehlü’s-Suffe”, *Mecelletü Külliyyeti’d-Dirâseti’l-İslâmiyye,* sy. 2, Bağdat 1968, s. 143-163; Köten, Akif, “Asr-ı Saadette Suffe Ashâbı”, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm,* (ed.Vecdi Akyüz), I-V, İstanbul 1994, IV, 381-416; Yılmaz, H. Kâmil, “Tasavvufî Açıdan Ashâb-ı Suffe”, *Tasavvuf,* yıl.3, sy.7, Ankara 2001, s. 9-33; Baktır, Mustafa, “Suffe”, *DİA*, XXXVII, 469-470.
[594] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 123; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Ğâbe,* II, 346.
[595] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 238-239.

[596] Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensâr*, 49; İbn Sa'd, *et-Tabakât,* III, 125-126.
[597] Buhârî, *Nikâh* 68.
[598] Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensâr* 3.
[599] Enfâl, 8/74-75.
[600] Enfâl, 8/72.
[601] Enfâl, 8/75.
[602] Buhârî, *Kefâle* 2, *Tefsîru'l-Kur'ân* 7, *Ferâiz* 16.
[603] Âl-i İmrân, 3/103.
[604] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 238-329; İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber,* s. 71-75.
[605] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 238.
[606] Ensâr-Muhâcir kardeşliği hakkında bk. Hasen Hâlid, *Müctemeu'l-Medine Kable'l-Hicre ve Ba'dehâ,* Beyrut 1986, s. 135-153.
[607] Buhârî, *Cihâd* 181.
[608] Bakara, 2/144-145.
[609] Buhârî, *Tefsîru'l-Kur'ân* 14, 15; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 198-199, 256; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 241-244; Belâzürî, *Ensâb*, I, 271.
[610] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 246-249; Belâzürî, *Ensâb*, I, 271-274.
[611] Bu konuda geniş bilgi ve değerlendirmeler için bk. Mevlânâ, Şiblî Numânî, *Son Peygamber Hz. Muhammed, s.* 183-202; Nedvî, Ebu'l-Hasen Ali, *Rahmet Peygamberi,* (çev. Abdülkerim Özaydın), İstanbul 2005, s. 161-178; Akyüz, Vecdi, "Devlet Başkanı, Hukuk Adamı ve Bir Medeniyet Kurucusu Olarak Hz. Muhammed (s.a.s)", *Câhiliyye Toplumundan Günümüze Hz. Muhammed Sempozyumu Bildiriler Kitabı,* Ankara 2007, s. 187-238; Apak, Adem, "Hz. Peygamber'in (s.a.s) Hicret Sonrası Medine'de Örnek Toplum Oluşturma Adımları Üzerine*", Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu Bildileler Kitabı,* Çorum 2007, s. 315-325.
[612] Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, I, 186-190.
[613] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 147-150.
[614] Tuğ, Salih, *İslâm Ülkelerinde Anayasa Hareketleri,* İstanbul 1969, s. 30-31.
[615] Medine'de yeni toplum oluşumu hakkındaki değerlendirmeler için bk. Hasen Hâlid, *Müctemeu'l-Medine*, s. 153-153-169. Medine sözleşmesi maddeleri ve açıklamalar için bk. Hamidullah,

Muhammed, İslam Peygamberi, I, 188-213; Güner, Osman, *Rasûlüllah'ın Ehl-i Kitap'a Münasebetleri,* s. 247-265.
[587]
[615]
[596]
[582]
[572]
[606]
[586]
[573]
[607]
[604]
[598]
[595]
[581]
[613]
[608]
[599]
[584]
[594]
[569]
[590]
[600]
[583]
[591]
[585]
[610]
[592]
[577]
[576]
[593]

Buhârî, *Ehâdîsü'l-Enbiyâ* 1, *Menâkıbu'l-Ensâr* 45, 51.

Buhârî, *Salât* 62, 63, *Vesâyâ* 30; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 141-143; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 239-241.

Buhârî, *Salât* 48.

Güner, Ahmet, "Asr-ı Saadette Mescitler ve Fonksiyonları", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm,* I-V, (ed. Vecdi Akyüz), İstanbul

1994, IV, 155-223.
Buhârî, *Cuma*, 26.
[609]
[612]
Buhârî, *Menâkıb*, 25.
Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 371.
Müslim, *Nikâh*, 94; Tirmizî, *Tefsir,* 48/34.
Buhârî, *Mevâkîıtu's-Salât*, 41.
Buhârî, *Rikâk*, 17.
Buhârî, *Mevâkîtü'ś-Salât*, 41.
Buhârî, *Farzü'l-Humus*, 6.
Buhârî, *İsti'zân* 14; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 255-256.
Buhârî, *Salât,* 58; Nesâî, *Mesâcid,* 29.
Bakara, 2/144-145.
[601]
[575]
[578]
[579]
[574]
Medine'de yeni toplum oluşumu hakkındaki değerlendirmeler için bk. Hasen Hâlid, *Müctemeu'l-Medine*, s. 153-153-169. Medine sözleşmesi maddeleri ve açıklamalar için bk. Hamidullah, *Muhammed, İslam Peygamberi,* I, 188-213; Güner, Osman, *Rasûlüllah'ın Ehl-i Kitap'a Münasebetleri,* s. 247-265.
Tuğ, Salih, *İslâm Ülkelerinde Anayasa Hareketleri,* İstanbul 1969, s. 30-31.
[589]
Buhârî, *Nikâh* 68.
Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensâr*, 49; İbn Sa'd, *et-Tabakât,* III, 125-126.
Enfâl, 8/74-75.
Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensâr* 3.
Enfâl, 8/75.
Enfâl, 8/72.
Âl-i İmrân, 3/103.
Buhârî, *Kefâle* 2, *Tefsîru'l-Kur'ân* 7, *Ferâiz* 16.
İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 238-239.
İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 123; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe,* II, 346.

Suffe'nin kuruluşu ve faaliyetleri hakkında bk. İsfahânî, Ebû Nuaym*, Hilyetü'l-Evliyâ,* s. 337-347; Baktır, Mustafa, *İslâm'da İlk Eğitim Müessesesi Ashâb-ı Suffe,* İstanbul 1990; Umerî, Ekrem Ziyâ, "Ehlü's-Suffe", *Mecelletü Külliyyeti'd-Dirâseti'l-İslâmiyye,* sy. 2, Bağdat 1968, s. 143-163; Köten, Akif, "Asr-ı Saadette Suffe Ashâbı", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm,* (ed.Vecdi Akyüz), I-V, İstanbul 1994, IV, 381-416; Yılmaz, H. Kâmil, "Tasavvufî Açıdan Ashâb-ı Suffe", *Tasavvuf,* yıl.3, sy.7, Ankara 2001, s. 9-33; Baktır, Mustafa, "Suffe", *DİA*, XXXVII, 469-470.

Bakara, 2/144-145.

Buhârî, *Cihâd* 181.

İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 246-249; Belâzürî, *Ensâb*, I, 271-274.

Buhârî, *Tefsîru'l-Kur'ân* 14, 15; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 198-199, 256; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 241-244; Belâzürî, *Ensâb*, I, 271.

Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, I, 186-190.

Bu konuda geniş bilgi ve değerlendirmeler için bk. Mevlânâ, Şiblî Numânî, *Son Peygamber Hz. Muhammed, s.* 183-202; Nedvî, Ebu'l-Hasen Ali, *Rahmet Peygamberi,* (çev. Abdülkerim Özaydın), İstanbul 2005, s. 161-178; Akyüz, Vecdi, "Devlet Başkanı, Hukuk Adamı ve Bir Medeniyet Kurucusu Olarak Hz. Muhammed (s.a.s)", *Câhiliyye Toplumundan Günümüze Hz. Muhammed Sempozyumu Bildiriler Kitabı,* Ankara 2007, s. 187-238; Apak, Adem, "Hz. Peygamber'in (s.a.s) Hicret Sonrası Medine'de Örnek Toplum Oluşturma Adımları Üzerine*", Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu Bildileler Kitabı,* Çorum 2007, s. 315-325.

İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 147-150.

İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 238-329; İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber,* s. 71-75.

Ensâr-Muhâcir kardeşliği hakkında bk. Hasen Hâlid, *Müctemeu'l-Medine Kable'l-Hicre ve Ba'dehâ,* Beyrut 1986, s. 135-153.

İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 238.

Müslim, *İmâre*, 147.

Buhârî, *Salât*, 58.

Taberî, *Câmi'u'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân,* I-XXX, Mısır 1968, III, 96-97.

Bakara 2/273.

Buhârî, *Cihâd ve's-Siyer* 170, *Meğâzî* 10, 28; Vâkıdî, *Kitabu'l-Meğâzî,* I, 354-362.

Buhârî, *Büyû*, 1.

Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 347-349, 352-353; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 193-196; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 51-53.

Buhârî, *Meğâzî* 28; Vâkıdî, *Meğâzî*, I; 346-347; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 51-52.

Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 487.

[603]
[570]
[588]
[571]
[580]
[602]
[597]
[614]
[605]
[611]

II. FARKLI ETNİK VE İNANÇ TOPLULUKLARIYLA MÜNASEBETLER

Hz. Peygamber (s.a.s) Medine vatandaşlığı merkezinde şehirde yaşayan insanları hukukî bir zeminde birleştirdikten sonra Medine dışındaki farklı din ve ırka mensup insanlarla dinî, iktisadî ve siyasî münasebetler geliştirmeye karar verdi. Bunun asıl sebebi risâlet görevini yerine getirmek, İslâm dinini yaymaktır. Zira Hz. Muhammed (s.a.s) Medine'de kazandığı siyasî kişiliğine rağmen her şeyden önce tebliğle görevli bir peygamberdi.

Medine 'ye hicretten sonra Hz. Muhammed'in (s.a.s) siyasî ve dinî anlamda ilişki kurmak istediği grupların tamamına yakını Müslümanlara karşı düşmanca tavır besleyen, en azından onlarla dostane ilişkileri bulunmayan topluluklardı ki bunların başında Mekke müşrikleri gelir. Onlar, tebliğin Mekke dönemi boyunca başta Allah Rasûlü (s.a.s) olmak üzere bütün Müslümanlara sistematik baskı ve işkence uygulamışlar, Müslümanlardan bir kısmının yakınını öldürmüşler (Ammâr b. Yâsir 'in anne ve babası gibi), bir kısmını öldürmeye teşebbüs etmişler, (bizzat Hz. Peygamber (s.a.s) gibi), yine hepsinin şehirde kalan mallarına el koymuşlardı. Bu sebeple Medine'ye göç eden Müslümanlarla Mekke müşrikleri arasında fiilî savaş durumu devam ediyordu. Üstelik müşrikler Medine ileri gelenlerine Müslümanları himaye etmemeleri konusunda uyarı mektupları yazmışlar, aksi takdirde Medine'ye saldıracakları tehdidinde bulunmuşlardı.[616]

Hicret yurdunda Müslümanların tek hasımları Mekke müşrikleri değildi. Mekke ve Medine dışındaki başka müşrik Araplar da onların muhtemel ve potansiyel düşmanlarıydılar. Bu kabileler gerek Mekke, gerekse Medine civarında yaşamakta olup bilhassa Kureyş müşriklerinin telkin ve destekleriyle Medine'ye saldırmak için fırsat kollamışlardır. Müslümanlar için yakın tehdit olabilecek diğer bir düşman grubu ise Yahûdîlerdir. Hz. Peygamber (s.a.s) her ne kadar Medine'de yerleşik bulunan Kaynuka , Nadîr ve Kureyza kabileleri ile anlaşma yapmışsa da, onlar hiçbir zaman Müslümanlara güven vermemişlerdir. Nitekim bu Yahûdîlerin tamamı kabul ettikleri

sözleşmeleri daha sonra ihlâl ettikleri için sırasıyla Medine'den uzaklaştırılmışlardır. Müslümanları hicret sonrasında tehdit eden diğer bir topluluk ise Hayber Yahûdîleridir ki onlar gerek Medine topraklarına taciz saldırılarını organize ederek doğrudan, gerekse Medine'de bulunan Yahûdîleri Müslümanlar aleyhine kışkırtmak ve Medine üzerine düzenlenecek saldırılarda Mekke müşrikleri ile ittifak yapmak suretiyle dolaylı bir şekilde Müslümanlara karşı düşmanca faaliyetler gerçekleştirmişlerdir.

Müslümanlar için hemen olmasa da orta vadede tehdit unsuru olabilecek diğer bir düşman grubu ise Kuzey Arabistan 'da meskûn Hıristiyan Araplar ile onları himaye eden Doğu Roma'dır.

Müslümanları yukarıda sayılan düşmanlar kadar tehdit eden, ancak gizlice faaliyet gösterdikleri için daha tehlikeli olan grup düşmanlar ise Medine 'deki münafıklardır. Bunları diğer düşmanlardan farklı kılan husus, onların Müslümanlarla bir arada bulunmaları ve zahiren müslüman gibi görünmeleridir. Medine'deki Müslüman bütünlüğünü parçalamaları ihtimalinden dolayı Medine için en yakın ve en tehlikeli olarak münafıkları göstermek mümkündür. Öyle ki münafıklar bir taraftan Müslümanların iç bütünlüğünü parçalamaya çalışırken, diğer taraftan da Medine'ye düşman olan bütün dâhilî ve haricî unsurlarla işbirliği yapmak suretiyle onları Medine üzerine saldırmaya teşvik etmişlerdir.[617]

A. MEKKE MÜŞRİKLERİ

Hz. Peygamber (s.a.s) ve ilk Müslümanlar hicretten önce Mekke müşriklerinin sözlü ve fiilî saldırılarına maruz kalmışlardı. Uygulanan şiddetin yoğunlaştığı durumlarda Müslümanların bir kısmı kendilerine yapılanlara mukâbelede bulunmak istemişler fakat Hz. Peygamber (s.a.s) onlara bu konuda izin vermemiştir. Müşriklerle savaş yasağı Mekke dönemi boyunca sürmüş, Müslümanların Medineliler ile ittifak yaparak gücünü artırdığı dönemde de Allah Rasûlü (s.a.s) savaşa müsaade etmemiştir. Nitekim II. Akabe Biatı'nın ardından Medineli Müslümanlar Hz. Peygamber'e (s.a.s), eğer isterse Kureyşli müşriklerin ileri gelenlerini öldürebileceklerini söylemişler ancak bu istekleri reddedilmiştir.[618]

Peygamberliğini ilân etmesinden itibaren Rasûlüllah'ın (s.a.s) davetine cephe alan, İslâm'ın yayılmasını engellemek için her türlü

teşebbüsü gerçekleştiren, nihayet işi Hz. Peygamber'i (s.a.s) öldürmeye kadar götüren Mekke müşrikleri Allah Rasûlü'nün (s.a.s) ve Müslümanların peşlerini Medine'de de bırakmamışlardır. Nitekim sonraki süreçte Medine'ye karşı düzenlenecek siyasî ve askerî faaliyetleri planlayan ve uygulamasını sağlayan Mekke reislerinden Ebû Süfyân ile Ubey b. Halef, Ensâr'a bir mektup yazarak Hz. Peygamber'i (s.a.s) himaye etmekten vaz geçmelerini, aksi takdirde Medine ile bir savaşın çıkabileceğini söyleyerek onları tehdit etmişlerdir:

"…Gerçekte siz, bizim aramızda çıkan pek asil ve aynı zamanda pek ulu bir kimseye yardıma teşebbüs etmiş bulunuyorsunuz; ona emân hakkı tanıdınız ve onu himaye altına aldınız. Bu, gerçekten sizin için utanılacak bir lekedir. Bizimle onun arasına girmeyin. Şayet o doğru yola, iyi tutuma sahip biri ise buradan çıkarılacak saadet payı bize aittir. Şayet kötü biriyse, onu ele geçirmede biz herkesten daha çok hak sahibiyiz".[619]

Kureyş liderlerinin mektupta dile getirdikleri ifadeler aslında Mekke'nin Medine üzerine savaş ilânından başka bir şey değildi. Ancak Medineli Müslümanlar gelen bütün tehditlere rağmen kendilerine katılan Müslümanlarla kurmuş oldukları ittifakı hiçbir surette bozmayacaklarını beyan etmişlerdir. Ensâr'dan bekledikleri cevabı alamayan Mekke müşrikleri, bu defa Hz. Muhammed'in (s.a.s) Medine'ye hicretinden rahatsızlık duyan Abdullah b. Übey gibi münafık liderlerine benzer muhtevalı bir tehdit mektubu göndermişlerdir: "Sizler (firardaki) bir arkadaşımıza kucağınızı açıp sığınma hakkı verdiniz. Allah'a yemin ederiz ki eğer onunla mücadele etmez, ya da onu şehrinizden sürüp çıkarmazsanız savaşçılarınızı öldürmek ve kadınlarınızın iffetini çiğnemek için üzerinize yürüyeceğiz". Mekkelilerden gelen bu tehdidin Medine'de kısa süreli bir kargaşa meydana getirdiği anlaşılmaktadır. Öyle ki Ensâr grubu bu hususta kendi arasında tam bir kardeş kavgası içine sürükleneceği sırada Allah Rasûlü (s.a.s) araya girmek suretiyle mezkür çağrıya karşılık verilmemesi konusunda kendilerini ikna etmiştir.[620]

Medinelilerden beklentilerine karşılık bulamayan Mekke müşrikleri Müslümanlar üzerine yakın zamanda saldırı düzenleyeceklerinin işaretlerini vermişlerdir. Buna karşılık Müslümanlar da düşmanlarının

muhtemel saldırıları konusunda hazırlık yapmaya ve yakın zamanda çıkması muhtemel bir savaşı beklemeye başladılar. İşte bu süreçte Hicretin ilk yılında (M.623) Müslümanlar için cihad izni anlamına gelen ilk âyetler nâzil oldu:

"Şüphesiz Allah inananları savunur. Doğrusu Allah hiçbir haini, nankörü sevmez. Kendilerine savaş açılan müslümanlara, zulme uğramaları sebebiyle cihad için izin verildi. Şüphe yok ki Allah'ın onlara yardım etmeğe gücü yeter. Onlar, haksız yere sırf, "Rabbimiz Allah'tır" demelerinden dolayı yurtlarından çıkarılmış kimselerdir. Eğer Allah'ın, insanların bir kısmını bir kısmıyla defetmesi olmasaydı, içlerinde Allah'ın adı çok anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescitler muhakkak yerle bir edilirdi. Şüphesiz ki Allah kendi dinine yardım edene mutlaka yardım eder. Şüphesiz ki Allah çok kuvvetlidir, mutlak güç sahibidir. Onlar öyle kimselerdir ki şayet kendilerine yeryüzünde imkân ve iktidar versek, namazı dosdoğru kılar, zekâtı verir, iyiliği emreder ve kötülüğü yasaklarlar. Bütün işlerin akıbeti Allah'a aittir".[621] "Sizinle savaşanlara karşı Allah yolunda siz de savaşın. Ancak aşırı gitmeyin. Çünkü Allah aşırı gidenleri sevmez. Onları nerede yakalarsanız öldürün. Sizi çıkardıkları yerden (Mekke'den) siz de onları çıkarın. Zulüm ve baskı adam öldürmekten daha ağırdır. Yalnız, Mescid-i Harâm yanında onlar sizinle savaşmadıkça, siz de onlarla savaşmayın. Sizinle savaşırlarsa (siz de onlarla savaşın) onları öldürün. Kâfirlerin cezası böyledir. Eğer onlar (savaştan ve küfürden) vazgeçerlerse, (şunu iyi bilin ki) Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir. Hiçbir zulüm ve baskı kalmayıncaya ve din yalnız Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın. Onlar savaşmaya son verecek olurlarsa, artık düşmanlık yalnız zalimlere karşıdır".[622]

Burada zikredilen son âyet-i kerime gayet açık bir şekilde Müslümanların hangi şartlarda savaşmalarına izin verildiğini ortaya koyar. Âyette öncelikli olarak bir durum tespiti yapılmıştır ki bu da müminlerin haksız yere yurtlarından çıkarılmış olmasıdır. Öyleyse bu haksızlığa karşı mücadele edebilmek için Müslümanlar gerekirse savaşabileceklerdir. İkinci önemli nokta ise ibadet yerlerinin korunması ve dinin zorbalar karşısında serbest bir şekilde yaşanabilmesi için savaşın gerekebileceği hususudur. Dolayısıyla inkârın tahribatının engellenmesi için müminlere savaş izni

verilmiştir. Bu izin, savaşarak ve kılıç kullanarak dini yayma izni veya emri değil, tam aksine sahip olunan inanç değerlerinin yok edilmesine karşı onları koruma haklarının kullanılması için verilen bir imkândır.[623] Çağdaş İslâm hukuku âlimlerinden Muhammed Ebû Zehra *İslâm'da Savaş Kavramı* adlı kitabında bu hususu şu şekilde açıklar: Müslüman değildir diye hiç kimse öldürülemez. İnançsızlığı ve kâfirliği sebebiyle hiç kimsenin canına kıyılamaz. Bir insan, yalnız ve yalnız Müslümanlara saldırması sebebiyle öldürülür. Âlimlerin büyük ekseriyeti bu görüştedir. Küfrün savaş sebebi olacağı görüşündeki kimi Şâfii âlimlerin görüşleri kabul görmemiş ve naslara aykırılığı sebebiyle reddedilmiştir. Buna göre Müslümanlar için herhangi bir savaş durumu olabilmesi için düşman saldırısı, aşırı gitme ve yapılan fiilî bir zulmün olması gerekmektedir. Görüldüğü gibi İslâm'da savaşın sebebi saldırıyı önlemektir. Herhangi bir inancı dayatmak değildir. Esasında barış Müslümanlar ile diğer insanlar arasındaki ilişkinin temelidir. Ancak Müslümanlar herhangi bir saldırı ile karşı karşıya kalırlarsa şüphesiz bu durumda savaş kaçınılmaz olur.[624]

Cihad ile ilgili âyetlerin nâzil olmasıyla birlikte Hz. Peygamber (s.a.s) Medine dışına seriyye adı verilen küçük askerî birlikler göndermeye başladı. Bunların görevleri devletin varlığını duyurmak, haber toplamak, Medine'yi müdafaa, müşrik kervanlarını takip, anlaşmalar çiğnendiğinde karşı tarafı cezalandırmaktı. Mekke –Şam ticaret yolunu kontrol altına almak da seriyyelerin önemli vazifeleri arasında yer alıyordu. Zira Kureyş ticaretinin can damarı olan bu güzergâhı elde tutmak ve bu sayede Mekke müşriklerinin kervanlarını engellemek Müslümanlara Kureyş'le mücadelede büyük avantaj sağlayacaktı.[625] Nitekim Allah Rasûlü (s.a.s) Medine'ye gelişinden yaklaşık yedi ay sonra ilk Müslüman askerî birliğini gönderirken onlara "artık Kureyş kervanlarının da İslâmî nüfuz bölgesinden geçemeyeceklerini" bildirmiştir. Bunun için hepsi de Mekkeli otuz kadar gönüllü Müslüman, Rasûlüllah'ın (s.a.s) amcası Hz. Hamza kumandasında Medine'nin batısında Kızıldeniz sahillerine kadar ilerleyerek burada Cüheyne kabilesinin arazisi üzerine kamp kurmuş olan Ebû Cehil kumandasında üç yüz kadar deveden oluşan bir kervanı hedef aldılar. Cüheynîlerin başkanı Mecdî b. Amr her iki tarafın da müttefiki durumundaydı. Onun girişimi

sayesinde herhangi bir silahlı çatışma meydana gelmedi. Her iki taraf da sükûnetle yurtlarına döndüler. Burada dikkat edilmesi gereken nokta bu ve daha sonraki askerî seferlerde Müslümanların sadece savaş halinde oldukları Mekkelilere ait kervanlara saldırı düzenleyip ülkedeki diğer gayrı müslim topluluklara müdahale etmemiş olmalarıdır. Dolayısıyla taraflar arasında basit yağmalama ve çete faaliyetlerinden farklı olarak, tam bir savaş hukuku söz konusudur. [626]

Hz. Peygamber (s.a.s) Kureyşlilerle bir mücadeleye girişmeden önce Medine civarındaki kabilelerin güvenini sağlamak istiyordu. Binaenaleyh gönderdiği büyüklü küçüklü seriyyelerin bir kısmı bu amaçla da harekete geçmişlerdir. Allah Rasûlü (s.a.s) askeri birliklerin bazısına bizzat iştirak etmiştir. Nitekim askerleriyle birlikte Medine'nin güneyinde, Bedir yakınlarındaki Benî Damre kabilesi arazisinde bulunan Veddân'a gelmiştir. İki hafta kadar Medine'den ayrı kalmıştır ki, bu durum bize onun görüşmelere başlayıp karşılıklı yardım anlaşması imzalamak üzere bütün bir haftayı orada geçirdiğini düşündürmektedir. Benî Damre ile yapılan her iki anlaşma metni de günümüze kadar ulaşmıştır.

"Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla!

Bu, Rasûlüllah Muhammed'in Benî Damre kabilesiyle yaptığı antlaşmadır:

"Onların canları ve malları emniyette olacak ve kendilerine bir saldırı vuku bulması halinde yardım edilecektir. Buna karşılık onlar da Allah Rasûlü'ne (s.a.s) yardım ellerini uzatacaklardır. Bu hükümler, deniz dalgaları bir istiridye kabuğunu (veya bir yün parçasını) eritip yok edinceye kadar yürürlükte olacaktır. Müslümanların Allah yolunda yapacakları seferler bundan müstesnadır. Ayrıca Peygamber (s.a.s) kendilerini ne zaman yardıma çağırsa, onlar hiç vakit geçirmeden onun yardımına koşacaklardır. Bu şartlar altında onlar Allah'ın ve Rasûlü'nün (s.a.s) teminatı altındadırlar. Onlar arasında verdiği bu sözleri tutacak ve anlaşmayı bozmaktan kaçınacak kimselere de yardım eli uzatılacaktır". [627]

Hz. Peygamber (s.a.s) Damreoğullarıyla yapmış olduğu antlaşmanın hemen ardından muhtevasında benzer hükümler

taşıyan ikinci bir antlaşmayı da bu kabilenin yakın komşusu Benî Ğıfâr kabilesi ile gerçekleştirdi:

"Benî Ğıfâr kabilesi Müslümanların bir parçasıdırlar ve Müslümanlarla aynı hak ve sorumlulukları üstlenmişlerdir. Ayrıca Rasûlüllah (s.a.s) canları ve malları konusunda onlar lehine Allah'ın ve O'nun elçisinin teminatını mahfuz tutacaktır. Şayet Rasûlüllah (s.a.s) kendilerinden bir yardım talebinde bulunursa, onlar yapılan çağrıya derhal cevap vereceklerdir. Bu hükümler, deniz dalgaları bir sûfeyi (yün parçasını) eritip yok edinceye kadar yürürlükte olacaktır. Taraflar işlenecek bir suçun bağışlanması amacıyla birbirlerine müdahale ederek bu anlaşmanın ihlâl edilmemesinde mutabıktırlar." [628]

Hz. Peygamber (s.a.s) hicretten 13 ay sonra Rabîülevvel'de Ümeyye b. Halef riyasetinde olup toplam 100 Kureyşlinin bulunduğu 2500 devenin taşıdığı kervanı karşılamak üzere Buvât Seferi'ne çıktı. Buvât, Zû Huşub taraflarında Dabbe yakınlarında bulunan bir yerin ismidir. Allah Rasûlü (s.a.s) bu seferinden herhangi bir Kureyş kervanıyla karşılaşmadan geri dönmüş ancak bu gazve çok verimli bir anlaşmaya vesile olmuştur. Öyle ki Cüheyne'nin kollarından olan Benî Zür'a ve Benî Rab'a ile daha önce Benî Damre ve Benû Ğıfâr kabileleriyle akdedilmiş bulunan anlaşmaya benzer hükümler ihtiva eden bir muahede gerçekleştirilmiştir:

"Cüheyne kabilesinin Benî Zur'a ve Benî Rab'a soylarına: Onların canları ve malları emniyette olacak ve dinî amaçlı ya da kabile üyeleri yüzünden girişilen çatışma ve savaşlar dışında herhangi bir baskı ya da saldırıya uğramaları halinde onlara yardım edilecektir. Kendi aralarındaki göçebe kabile üyelerinden verdikleri sözü tutarak yükümlülüklerini yerine getirenlere, kendilerini her türlü saldırı ve haksızlığa girişmekten alıkoyanlara, yerleşik kabilelere tanınmış olan bütün haklar tanınacaktır. Allah onların yardımcısı olacaktır." [629]

Allah Rasûlü'nün (s.a.s) Cüheyne kabilesi mensuplarıyla gerçekleştirmiş olduğu bu anlaşmayla her iki taraf arasında karşılıklı saldırmazlık mutabakatına varılmış, buna göre muhataplar herhangi bir tehlike durumunda yardımlaşma konusunda sözleşmişlerdir. Şayet anlaşmada ifadesini bulan maddelere bağlı kalırlarsa onların Müslümanlarca himaye edilecekleri hususu da kendilerine garanti edilmiştir.

Hz. Peygamber (s.a.s) Medine civarında yaşayan Benî Müdlic kabilesiyle de benzer bir sulh antlaşması gerçekleştirmiştir.[630] Kaynaklarda burada bir sulh yapıldığı ifade edilmekle birlikte anlaşma metni zikredilmemiştir. Ancak bu anlaşmadaki hükümlerin de gerek Damre gerekse Müdlic kabileleriyle yapılan anlaşmaya benzer maddeler ihtiva ettiğini ileri sürmek mümkündür.[631]

Hz. Peygamber (s.a.s) yukarıda da zikri geçen Veddân, Buvât, Aşîr, Sefvân gazveleri gibi Medine'nin güvenliğini temin için gerçekleştirilen bu tür askerî faaliyetlere bizzat komuta ederken, bazılarına da Ubeyde b. Hâris , Hz. Hamza ve Sa'd b. Ebî Vakkâs gibi Müslümanları komutan olarak görevlendirmiştir.[632]

Hz. Peygamber'in (s.a.s) keşif niyetiyle Medine civarına gönderdiği seriyyelerden birisi de Abdullah b. Cahş komutasında Hicretin 2. yılının Cemâziyelâhir ayında hareket etti. Allah Rasûlü (s.a.s) haberin etrafa yayılmasını engellemek için de giden askerlere üzeri mühürlü bir talimat verdi. Askerî birlik iki gün boyunca bölgede keşif görevi yaparak hareket edecek, talimatname ancak bu yolculuğun sonunda açılacaktı. Seriyye komutanı Abdullah elindeki belgeyi açtığında şu satırları okudu: "Bu yazıyı okur okumaz Mekke ile Tâif arasındaki Nahle'ye gidecek ve orada konaklayacaksın. Orada Kureyşlileri gözetleyerek topladığın bilgileri bize bildireceksin."

Şurası dikkat çekicidir ki keşif kolundaki bu görevliler tamamen düşman arazisi içinde bulunan ve oldukça işlek bir yol üzerinde konuşlanmışlardı. Birliğin sahip olduğu az sayıdaki asker bilgi toplamanın ötesinde bir amaç taşımadığı izlenimini uyandırıyor, bu sebeple çevredeki kabileleri endişelendirmiyordu. Recep ayının sonlarına doğru kuru üzüm, deri, şarap vs. yüklü Mekkelilere ait küçük bir ticaret kervanı görüldü. Kısa bir duraksamadan sonra Müslümanlar ani bir saldırıya karar verdiler: Sonuçta düşman tarafından bir kişiyi okla öldürüp iki kişiyi esir aldılar, mallarına el koydular. Bu arada diğer kervancılar kaçıp kurtuldular. Seriyyenin öncelikli görevi gözcülük vazifesi yapmak olduğu halde Abdullah b. Cahş yetkisini aşarak Kureyş ticaret kervanına saldırmış, kafilede bulunan Amr b. el-Hadramî 'yi öldürüp iki kişiyi esir aldıktan sonra ellerindeki mallara da el koyarak Medine'ye dönmüştü. Hz. Peygamber (s.a.s) askerlerin yaptıklarından son derece rahatsız oldu. Diğer taraftan da Mekke müşrikleri Hz. Peygamber'in (s.a.s)

haram ayları dikkate almayarak kan döktüğünü söylemek suretiyle Müslümanlar aleyhine propaganda yapmaya başladılar. Allah Rasûlü (s.a.s) ve Müslümanlar için büyük sıkıntıya neden olan bu durum, nâzil olan âyetlerle açıklığa kavuşmuştur:

"Sana haram ayda savaşmayı soruyorlar. De ki: "O ayda savaş büyük bir günahtır. Allah'ın yolundan alıkoymak, onu inkâr etmek, Mescid-i Harâm'ın ziyaretine engel olmak ve halkını oradan çıkarmak Allah katında daha büyük günahtır. Zulüm ve baskı ise adam öldürmekten daha büyüktür. Onlar güç yetirebilseler, sizi dininizden döndürünceye kadar sizinle savaşmaya devam ederler. Sizden kim dininden döner de kâfir olarak ölürse öylelerin bütün yapıp ettikleri dünyada da, Âhirette de boşa gitmiştir. Bunlar cehennemliklerdir, orada sürekli kalacaklardır".[633] "Haram ay, haram aya karşılıktır. Hürmetler (saygı gösterilmesi gereken şeyler) kısas kuralına tabidir. O halde kim size saldırırsa, size saldırdığı gibi siz de ona saldırın, (fakat ileri gitmeyin). Allah'a karşı gelmekten sakının ve bilin ki, Allah kendine karşı gelmekten sakınanlarla beraberdir".[634]

Mezkür âyetlerin nüzulü üzerine Allah Rasûlü (s.a.s) söz konusu seriyye neticesinde kendisine düşen ganimeti teslim aldı. Ele geçirilen esirleri de fidye karşılığında serbest bıraktı. Buna rağmen Abdullah b. Cahş seriyyesinin neticesi Mekke müşriklerinin Müslümanlar üzerine Bedir 'de gerçekleştirdikleri saldırının mühim gerekçelerinden biri olmuştur.[635]

1. Bedir Savaşı (H.2/M.624)

Bedir , Medine 'den Mekke 'ye doğru 80 mil uzaklıkta bulunan bir yerin adı olup[636] Mekke müşrikleri ile Müslümanların askerî anlamda ciddi ilk karşılaşmaları burada gerçekleşmiştir. Bedir Savaşı'nın görünen sebeplerinden biri Amr b. el-Hadramî 'nin intikamının alınması, diğeri ise Şam 'dan dönen Mekke kervanının Müslümanların eline geçme ihtimalidir. Ancak savaşın asıl sebebi Kureyş müşriklerinin Müslümanlara karşı besledikleri düşmanlıkları, onları tamamen yok etme niyetleridir. Zira Mekke önderleri hicretin hemen akabinde Medinelileri muhtemel bir savaşla tehdit etmişlerdi. [637] Kaldı ki savaşa sebep olacak bu ticaret kervanının nihaî hedefi

de Müslümanlara karşı girişilecek olan büyük saldırıyı finanse etmektir. Nitekim bu sebeple hazırlanan kervana Mekkeli bütün aileler ortak olmuş, ticaret organizasyonun başına da Kureyş'in mühim simalarından Ebû Süfyân ve Amr b. el-Âs getirilmiştir.[638]

Mekke'de bu gelişmeler yaşanırken Hz. Peygamber (s.a.s), büyük bir Kureyş kervanının Şam 'dan Medine istikametine doğru geldiğini haber alınca ashâbdan Talha b. Ubeydullâh ile Saîd b. Zeyd'i Medine-Şam ticaret yolunu keşifle görevlendirdi. Onlar ilk önce el-Havrâ denilen yerde Keşed el-Cühenî'nin yanına gittiler. Keşed, onları korumasına alarak bir süre misafir etti. Hz. Peygamber'in (s.a.s) görevlileri kervan geçinceye kadar burada kaldılar. Bir taraftan da beldenin en yüksek yerine çıkmak suretiyle gelecek kervanı gözetlemeye başladılar. [639]

Diğer yandan Allah Rasûlü (s.a.s) Mekke müşriklerine karşı harekete geçmeden önce ticaret kervanıyla ilgili takip edilecek stratejiyi belirlemek üzere ashâbıyla bir toplantı tertip etti. Ashâbına Kureyş kervanının Medine istikametine doğru gelmekte olduğunu, ellerindeki malların Müslümanlara nasip olmasını umduğunu açıkladı. Onun verdiği bilgiler üzerine Müslümanlar muhtemel harekât hazırlıklarına başladılar. Ancak bir süre sonra kervanın elden kaçtığını, bunun yerine Mekke'den gelen müşrik orduyla çatışmanın gerçekleşme ihtimalinin belirdiğini gördüler. Yeni durumda bir kısım Müslümanlar harekete katılmaktan çekinerek geri durdular. Onların ruh hali Kur'ân'da "Nitekim Rabbin seni hak uğrunda evinden savaş için çıkarmıştı, oysa müslümanların bir takımı bundan hoşlanmamıştı. Sanki göz göre göre ölüme sürükleniyorlarmış gibi, gerçek ortaya çıktıktan sonra bile seninle tartışıyorlardı"[640] âyetiyle tasvir edilir.[641] Anlaşıldığı kadarıyla bu şartlarda Müslümanların tamamı savaşı arzu eder bir durumda değildiler. Üstelik gerekli hazırlıklarını yapmadan sadece bir kervana müdahale için gidiliyor düşüncesiyle gelişi güzel harekete geçmiş bulunuyorlar, bu sebeple kendileriyle savaşa hazırlanmış bir düşmanla karşılaşmayı istemiyorlardı. Onların durumu "Allah bu iki tâifeden birini size vadetmişti; siz, kuvvetsiz olanın size düşmesini istiyordunuz. Oysa suçluların hoşuna gitmese de, hakkı ortaya çıkarmak ve batılı tepelemek için, Allah sözleriyle hakkı ortaya koymak ve inkârcıların

kökünü kesmek istiyordu” âyetiyle ifade edilir.[642] Âyette zikredilen iki tâifenin birisi Ebû Süfyân’ın yönetiminde Amr b. el-Âs ile Amr b. Hişâm’ın içinde bulunduğu kırk süvari muhafazasında Şam’dan gelmekte olan büyük bir ticaret kervanı idi. Kervanda neredeyse bütün Mekkelilerin sermayesi olup yaklaşık bin devenin taşıdığı ticaret malının maddî değeri yaklaşık elli bin dinarı buluyordu. İkinci taife ise Mekke’den gelen müşrik ordusuydu.[643]

Hz. Peygamber (s.a.s) Müslümanlara kervanın yaklaştığını haber verdikten sonra yanında toplanan ashâbıyla birlikte Medine’den hareket etmişti. Sahâbenin birçoğu hareketin hedefinin yalnızca kervanı vurmak olduğunu düşündükleri için fazla silah kuşanmadan harekete geçmişlerdi. Oysa neredeyse bütün Mekke halkı ayaklanmış büyük bir kalabalık teşkil ederek Ebû Cehil kumandasında Medine’ye doğru saldırı niyetiyle hareket etmişti. Gelen haberlere göre düşman ordusu bin kişiye ulaşan bir toplulukla Bedir’e doğru ilerliyordu. Hâlbuki Müslümanlar Bedir’e vardıklarında dahi hâlâ kendi aralarında Kureyş’in ticaret kervanını soruşturuyorlardı. Ancak burada karşılaştıkları insanlar onlara kervan yerine üzerlerine doğru gelmekte olan büyük bir Kureyş ordusundan bahsediyorlardı. Tabiatıyla kervanla karşılaşmayı umanlar duyduklarından hoşlanmadılar; çünkü orduyla karşılaşmak tehlikeliydi, riskliydi. Oysa onlar daha kolay olan ticaret kervanını ele geçirmek istiyorlardı.[644] Ancak âyetlerde de vurgulandığı gibi Allah’ın muradı Müslümanların düşman ordusuyla hesaplaşmaya girişmeleri ve Kureyş’in ağır şekilde cezalandırılmasıydı. Âyetin devamında yer alan, “Oysa Allah sözleriyle hakkı meydana çıkarmak istiyor” kısmı, “Allah dinini açıkça ortaya koymak istiyor” manasındadır. “Ve kâfirlerin ardını kesmek istiyordu” [645] ifadesi ise Bedir’de öldürülen Kureyşlilere işaret etmektedir.[646]

Mekke müşriklerinin Bedir’e doğru harekete geçtiğinin haberi alındıktan sonra Hz. Peygamber (s.a.s) 305 kişiden oluşan ashabıyla birlikte yola çıkıp Ramazan’ın onikisi Pazar günü askerlerini el-Buk denilen yere konuşlandırdı. Abdullah b. Ömer, Üsâme b. Zeyd, Râfi b. Hadîc, Berâ b. Âzib, Zeyd b. Erkam ve Zeyd b. Sâbit gibi gençler de savaşmak istediklerini arz ettiler. Fakat Allah Rasûlü (s.a.s) yaşlarının küçük olması sebebiyle onların sefere katılmalarına izin

vermedi. Savaş için hazırlıklarını tamamlayan Rasûlüllah (s.a.s) konakladığı yerin yakınında bulunan Büyûtü's-Sukyâ'da namaz kıldıktan sonra şöyle dua etti: "Allahım! Kuşkusuz İbrahim senin dostun ve peygamberin idi. Mekke ehli için dua etmişti. Ben de senin kulun ve elçinim. Medineliler için sana yalvarıyorum. Onların ölçeğine, avucuna ve meyvelerine bereket ihsan eyle. Allahım, bize Medine'yi sevdir. Ondaki veba hastalığını ondan alıp Cuhfe yakınındaki Humm denen yere ver. Allahım, dostun İbrahim Mekke'yi haram kıldığı gibi ben de Medine'nin iki kara taşlığının arasını haram kıldım.". [647]

Diğer taraftan Kureyş kervanına karşı Medinelilerin muhtemel saldırılarından endişelenen Ebû Süfyân yanındakilerle istişare ettikten sonra Damdam b. Amr el Ğıfârî'yi Mekke'ye göndermeye karar verip Müslümanların Kureyş kervanına saldırmak üzere olduğu bilgisini şehrin önde gelenlerine iletmesini emretmişti.[648] Aynı anda kendisi de bilinen dönüş yolundan farklı bir güzergâh takip ederek kervanını tehlikeden uzak bir tarafa yöneltti. [649] Müslümanların kervanı ele geçirmek üzere olduğu haberi Mekke 'ye ulaşınca Ebû Cehil şehir ileri gelenlerini bir araya topladı. Yeterli zamanları bulunmadığı için çevre kabilelere haber gönderip onların desteğini alma fırsatları yoktu. Belki de baştan beri Müslümanları küçük gördükleri için buna ihtiyaç da duymamışlardı. Kısa sürede bir araya getirdikleri yaklaşık bin kişilik toplulukla Medine 'ye doğru harekete geçtiler.[650]

Kervanın Müslümanların eline geçme ihtimali ortadan kalkınca Ebû Süfyân, Mekke'ye Kays b. İmruülkays vasıtasıyla kervanlarının kurtulduğunu ileten yeni bir haber gönderdi. Kureyş önderlerine kendilerinin yakında Mekke'ye ulaşacaklarını, dolayısıyla Müslümanların üzerine yürümenin şu an için gereksiz ve erken olduğunu bildirdi.[651] Anlaşılan Ebû Süfyân, kervanın Mekke'ye varmasından sonra daha planlı ve çok katılımlı bir saldırının kendileri açısından daha faydalı olacağını düşünüyordu. Ancak onun çağrı ve uyarılarını Ebû Cehil hiç dikkate almadı. Üstelik Ebû Süfyân gibi düşünen başka kabile reislerini de korkaklıkla suçlayıp onların da savaş taraftarı olmalarını sağladı.[652] Bu sebepledir ki Kureyş önderlerinin tamamı Bedir 'e gönüllü iştirak etmemişlerdir. Diğer

taraftan onlardan bir kısmı mazeretleri sebebiyle savaşa katılamamıştır. Nitekim Ebû Leheb , hastalığı sebebiyle orduda yer alamamış, yerine dört bin dirhem ücret karşılığında kendi adına savaşması için Âsî b. Hişâm b. Muğîre 'yi göndermiştir. Yolculuğu kaldıramayacak kadar yaşlı olan, bu yüzden yerine birini vekil tayin etmeyi düşünen Kureyş'in Cumah soyu lideri Ümeyye b. Halef de, Ukbe b. Ebû Muayt ve Ebû Cehil'in tahrikiyle gönülsüz bir şekilde savaşa katılmak zorunda kalmıştır.[653] Bu tespitlerden yola çıkarak Mekke müşriklerinin Müslümanlara saldırma konusunda (en azından saldırının zamanı hususunda) aralarında tam bir görüş birliğine varamadan harekete geçmiş oldukları ileri sürülebilir.[654] Nitekim Hz. Ömer 'in kabilesi Benî Adî 'den hiç kimse bu harekete iştirak etmemiş, aynı şekilde Hz. Peygamber'in (s.a.s) annesinin mensup olduğu Benî Zühre de kervanlarının muhtemel saldırıdan kurtulduğunu ileri sürüp yarı yoldan dönmek suretiyle Bedir'deki çarpışmalarda yer almamıştır. Kabilelerin bir kısmı ise orduda çok az mensubuyla hazır bulunmuşlardır.[655] Bu kabilelerin başında Hz. Peygamber'in (s.a.s) soyu Hâşimoğulları gelir. Kabile dayanışması gereği Mekke döneminde Hz. Peygamber'e (s.a.s) gerek doğrudan gerekse dolaylı destek sunan Hâşimîler, Ebû Cehil'in liderliğindeki bir toplulukla savaş yapmayı hiçbir zaman tercih etmemişlerdir. Nitekim onların bariz isteksizliklerine şahit olan müşrik önderleri, Hâşimîleri kendileriyle beraber savaşa çıkmakla birlikte, gönüllerinin Hz. Muhammed'le (s.a.s) olduğu iddiasıyla suçlamışlar, bu ithamdan rahatsız olan Tâlib b. Ebû Tâlib onlarla tartışmış, ardından müşrik ordusunu terk ederek Mekke'ye geri dönmüştür.[656] Bedir Savaşı öncesinde Hz. Peygamber'in (s.a.s) ashâbına yaptığı şu hatırlatma da Hâşimîlerin Bedir'e Müslümanlarla savaşa gönüllü gelmediklerini açıkça ortaya koyar mahiyettedir:

"Ben biliyorum ki Hâşimoğulları'ndan ve diğer kabilelerden bazıları savaşa istemeden çıkmışlardır. Bu sebeple Hâşimoğulları'ndan birileriyle karşılaşırsanız onları öldürmeyin. Abbâs b. Abdülmuttalib'i öldürmeyiniz, zira o savaşa istemeyerek getirilmiştir".[657]

Bedir Savaşı için Mekke'den yola çıkanlar içinde dahi hala savaşı yanlış bulanlar vardı. Onlar arasında yer alan Hakîm b. Hizâm , Utbe b. Rebîa gibi müşrik önderleri Abdullah b. Cahş tarafından

öldürülmüş olan ve Medine'ye karşı tertip edilen harekâtın en mühim gerekçelerinden sayılan maktul Amr b. el-Hadramî 'nin diyetini ödemeyi bizzat taahhüt etmek suretiyle Medine'ye saldırıyı önlemeye çalışmışlarsa da Ebû Cehil onların bütün barış teşebbüslerini sonuçsuz bırakmıştır.[658] Anlaşılan o ki Ebû Cehil savaş konusundaki ısrarıyla hem Hz. Peygamber'i (s.a.s) , hem de onun ashâbını hatta potansiyel takipçilerini korkutmak istemiş, onların kervanlara baskın düzenlemelerini kesin bir şekilde engellemeyi hedeflemiştir.[659]

Rasûlüllah (s.a.s) Kureyş'in kendilerine saldırı amacıyla yola çıktığı haberini aldıktan sonra Müslümanların savunma stratejilerini belirlemek amacıyla ashâbını istişareye çağırdı. Toplantıda ilk sözü alan Muhâcirler, Kureyş'in mutlaka kendilerine saldıracağını, iki taraf arasında savaşın kaçınılmaz olduğunu, dolayısıyla düşmana karşı koyma adına her türlü hazırlığın yapılması gerektiğini ifade ettiler. Ardından da Hz. Peygamber'e (s.a.s) hitaben Allah'ın emri üzerine yürümesini, her zaman kendisiyle birlikte olacaklarını, hiçbir şekilde İsrâiloğullarının peygamberine dedikleri gibi, "Sen ve Rabbin gidin onlarla savaşın; biz burada oturacağız"[660] demeyeceklerini açıkladılar. Ashâbından duydukları sebebiyle son derece memnun olan Hz. Peygamber (s.a.s) bu defa hususen Ensâr'a dönerek onların bu konuda ne düşündüklerini öğrenmek istediğini bildirdi. Mekke müşrikleriyle savaşma konusunda esas olarak Medinelilerin kararı önemliydi. Zira Ensâr, Akabe Biatleri'nde Hz. Peygamber'i (s.a.s) Medine dâhilinde koruyacağına dair söz vermişti. Oysa bu defa Mekke müşrikleriyle şehrin hudutları dışında bir çarpışma ihtimali gündeme gelmişti. Anlaşılan o ki Allah Rasûlü (s.a.s) Ensâr'ın Medine dışında bir düşmanla savaşmak konusunda tereddüt göstermesinden endişe duyuyordu. Onun endişesinin farkına varan Evs reislerinden Sa'd b. Muâz derhal ayağa kalkarak: "Ey Allah'ın Rasûlü! Biz sana iman ettik, seni doğruladık ve getirdiğin her şeyin hak olduğuna şehadet ettik. Ayrıca seni dinleyip sana itaat edeceğimize dair de söz verdik. Yoluna devam et! Seni hak ile gönderene yemin olsun ki, eğer denize yönelip de onun içine dalsan, biz de seninle birlikte dalacağız. Bunda bizden bir adam geri kalmaz. Öyleyse sen istediğinle ilişki kur ve istediğinle alâkayı kes. Mallarımızdan istediğini al. Kuşkusuz mallarımızdan aldığın miktar,

bize kalandan daha çok sevimlidir. Nefsim elinde olan Allah'a yemin olsun ki, bu yola hiç gitmedim. Bu yolu hiç bilmiyorum da… Ama yarın düşmanımızın bizimle karşılaşmasından rahatsızlık duymayız. Bizler savaşta sabırlı ve karşılaşmada sabit olacağız. Umarım Allah bizden, sana göz aydınlığı verecek şeyler gösterir." Duyduğu bu cümlelerle müşriklerle savaşma hususunda önce Muhâcirler, ardından da Ensâr'ın kesin kararlılığına şahit olan Allah Rasûlü (s.a.s) gerekli hazırlıklarını tamamladıktan sonra Bedir'e doğru harekete geçti.[661]

İslâm ordusu savaş mevkiine müşriklerden önce geldiği için Bedir kuyularına hâkim bir yere karargâh kurmuştu. Ashâbdan Hubâb b. Münzir Hz. Peygamber'e (s.a.s) tercih edilen bu mekânın vahiyle tespit edilip edilmediğini sordu. Allah Rasûlü (s.a.s) sadece kendi reyine göre böyle bir karara vardığını söyleyince Hubâb, burayı terk ederek daha yüksek yerlere çıkmanın, orada havuzlar yaparak su biriktirmenin, ardından da müşrikleri susuz bırakmak için kuyuları kapatmanın kendileri adına daha avantajlı olacağını söyledi. Hz. Peygamber (s.a.s) bu teklif üzerine ordunun konumunu değiştirdi. Bu durumda Müslümanlar daha yüksek mevkide karargâh kurmuş oldular. Müşriklere ise kuyuların bulunduğu düz alan kaldı. Savaştan bir gece önce yağan yağmur Müslümanların bulundukları vadinin tabanını hareket kolaylığı sağlayacak bir şekilde sertleştirirken, müşriklerin toplandıkları alanı ise çamur deryasına çevirdi. Böylece savaş başlamadan önce Müslümanların düşman karşısındaki psikolojik üstünlüklerine, lojistik avantajlar da eklenmiş oldu. [662] Kur'ân'da da bu hususa işaret edilir:

"Şüphesiz, karşı karşıya gelen iki toplulukta sizin için bir ibret vardır: Bir topluluk Allah yolunda çarpışıyordu. Öteki ise kâfirdi. (Onları) göz bakışıyla kendilerinin iki katı görüyorlardı. Allah da dilediğini yardımıyla destekliyordu. Basireti olanlar için bunda elbette ibret vardır".[663] "Hani (Allah) kendi tarafından bir güvenlik olarak sizi hafif bir uykuya daldırıyor; sizi temizlemek, sizden şeytanın vesvesesini gidermek, kalplerinizi pekiştirmek ve ayaklarınızı sağlam bastırmak için üzerinize gökten yağmur yağdırıyordu".[664] "İşte durum bu: (Allah müminleri güzel bir şekilde dener), bir de Allah kâfirlerin tuzağını zayıf düşürendir".[665] "Hani karşılaştığınız zaman

onları gözlerinize az gösteriyor, sizi de onların gözlerinde azaltıyordu ki Allah, olacak bir işi gerçekleştirsin. Bütün işler Allah'a döndürülür". [666]

Bedir Savaşı o döneme kadar sadece kabile esaslı gruplaşmaların hâkim olduğu Arap toplumunda asabiyet ile inancın karşı karşıya geldiği ilk mühim hadisedir. Zira savaşta aynı kabileye hatta aynı aileye mensup insanlar inanç esaslı olarak farklı taraflarda yer almışlardır. Öyle ki Hz. Peygamber'in (s.a.s) amcalarından Hamza Müslümanlar tarafında iken, diğer amcası Abbâs müşrikler arasındadır.[667] Hz. Ebû Bekir ile oğlu Abdurrahmân karşı karşıya savaşmışlardır. Bunun tersi durum Ebû Huzeyfe ile müşrik babası Utbe b. Rebîa[668] arasında gerçekleşmiş, yine Ebû Huzeyfe kardeşi Velîd b. Utbe ile ayrı saflarda bulunmuştur. Mus'ab b. Umeyr ile kardeşi Ebû Azîz b. Umeyr[669] , Hz. Ali ile ağabeyi Akîl b. Ebû Tâlib[670] birbirlerine karşı kılıç çekmişlerdir. Dolayısıyla Bedir savaşı inanç uğruna babalar ile oğulların, kardeşlerin birbirleriyle çarpışmak üzere bir araya geldikleri Hicaz 'daki ilk büyük iç savaş örneğidir. Öyle ki bu zamana kadar hep kabilesi yoluna kan dökmeyi, ölmeyi ve öldürülmeyi kutsal bir değer olarak gören Araplar , bu defa kabile asabiyetini hiçe sayarcasına bir ideal uğruna babaları ve kardeşlerine karşı savaşmışlardır. Durum o dereceye varmıştır ki Ebû Huzeyfe, müşrik liderlerinden olan babası Utbe b. Rebîa'yı savaş meydanında teke tek çarpışmaya (mübâreze) davet etmiştir. Benzer şekilde Hz. Ebû Bekir de müşrik oğlu Abdurrahmân'ı kendisiyle savaşmaya çağırmış ancak Hz. Peygamber (s.a.s) savaş meydanında babalarla oğulların bire-bir çarpışmalarına müsaade etmediği için onların istekleri gerçekleşmemiştir.[671]

Hz. Peygamber (s.a.s) Bedir öncesinde savaş için bütün hazırlıklarını tamamladıktan sonra ashâbına şöyle hitap etti:

"Sizi Allah'ın teşvik ettiğine teşvik ediyor, size yasakladığını yasaklıyorum. Allah'ın şanı yücedir. Her zaman hakkı emreder ve doğruluğu sever. İyiliğin ehli olanlara, yanındaki makamlarına göre iyilik verir. İyilikle anılırlar ve iyilik için fazilet yarışına girerler. Bugün sizler hakkın menzillerinden birinde sabahladınız. Allah, kendi rızası için olmayan hiçbir ameli kimseden kabul etmeyecektir. Sıkıntıların olduğu yerde sabretmek, Allah'ın kederleri defetmesine vesile

olmaktadır. Sabır, sahibini sıkıntıdan kurtarmaktadır. Sabırla âhirette kurtuluşa ereceksiniz. İçinizde Allah'ın elçisi vardır; size emrediyor ve sizi sakındırıyor. Bugün, Allah'ın size gazab etmesine vesile olacak bir iş yapmaktan sakının. Allah şöyle buyuruyor: "Allah'ın gazabı, sizin kendinize olan kötülüğünüzden elbette daha büyüktür". [672] Size kitabından emirler veren, size âyetlerini gösteren ve zillet içindeyken sizi izzet sahibi yapana dikkatle bakın. Onun emirlerine sımsıkı sarılın, Rabbiniz sizden razı olsun. Rabbinizin emirlerine uyun ki, size vaadettiği rahmet ve mağfiretini hak edesiniz. Çünkü onun vaadi haktır, sözü doğrudur ve azabı şiddetlidir. Ben ve siz, ancak hayy ve kayyûm olan Allah sayesinde varız; sırtımızı O'na dayanmış, O'na bağlanmış ve O'na tevekkül etmişiz. Dönüş O'nadır. Allah beni ve Müslümanları mağfiret eylesin". [673]

Allah Rasûlü (s.a.s) ashâbına yaptığı hitabının ardından çadırına girerek şu duayı yaptı: "Ey Allah'ım, işte Kureyş kibir ve gururla geldi. Sana meydan okuyor, peygamberini yalanlıyor. Ey Allah'ım, peygamberlere yardım sözünü, bana da özel olarak zafer va'dini yerine getirmeni talep ediyorum. Eğer şu bir avuç Müslüman helâk olursa, sana ibadet eden hiç kimse bulunmayacaktır".[674]

Kur'ân -ı Kerîm 'de de savaşta karşı karşıya gelen iki topluluk şu şekilde tasvir edilir:

"Karşı karşıya gelen iki topluluğun durumlarında sizin için ibret vardır; biri Allah yolunda savaşanlardır, diğeri inkârcılardır ki, bunlar karşı tarafı gözleriyle kendilerinin iki misli görüyorlardı. Allah dilediğini yardımıyla destekler. Bunda görebilenler için ibret vardır". [675]

Hz. Peygamber (s.a.s) bütün hazırlıklarını tamamlamış olmakla birlikte taraflar arasındaki muhtemel savaşı durdurabilmek adına son bir adımla Ömer b. el-Hattâb'ı Kureyş müşriklerine göndererek onun vasıtasıyla bir barış teşebbüsünde bulundu. Müslümanlardan gelen teklif üzerine başta Hakîm b. Hizâm olmak üzere bir kısım müşrik önderleri savaştan geri durulmasını istedilerse de Ebû Cehil fırsat bulmuşken Müslümanları yenmeden geri dönmeyeceklerini, onları bir daha Kureyş kervanlarına saldırı yapamaz hale getirmeden geri çekilmeyeceklerini bir kez daha ilân etti.[676]

Arap muharebe geleneğine göre savaş başlamadan önce her iki taraftan ortaya çıkan kişiler arasında teke tek çarpışmalar (mübâreze) gerçekleştirilirdi. Buna istinaden Bedir ’de ilk önce Mekke müşriklerinden Ümeyyeli Utbe b. Rebîa , kardeşi Şeybe b. Rebîa ve oğlu Velîd b. Utbe ile savaş meydanına çıkarak Müslümanlardan er dilediler. Utbe’nin kardeşi ve oğluyla birlikte ortaya çıkmasında daha önce Ebû Cehil’in kendisini savaşma konusunda korkaklıkla suçlamış olmasının da mutlaka tesiri vardı. Kureyş müşriklerinin meydan okuması üzerine Ensârdan Avf b. Hâris ve Muavviz b. Hâris kardeşler ile Abdullah b. Revâha Müslüman ordudan ayrılarak öne çıktılar. Ancak meydana çıkanlar Ensâr ’ı kendilerine denk görmedikleri için sadece Kureyşli birileriyle mübâreze yapabileceklerini bildirdiler. Bunun üzere Hz. Peygamber’in (s.a.s) işaretiyle ile çarpışmak için Utbe b. Rebîa’nın karşısına Ubeyde b. Hâris , Şeybe b. Rebîa ’nın karşısına Hz. Hamza , Velîd b. Utbe’nin karşısına da Hz. Ali çıktı.[677] Mekke müşriklerini temsilen teke-tek çarpışmaya teşebbüs edenlerin tamamının Emevî ailesinden, Müslümanlar adına meydana çıkanların ise Hâşimîlerden olması tesadüf değildir. Anlaşılan iki sülâle arasında geçmişe dayanan rekabet ve düşmanlık burada da kendini göstermiş, onlar karşılıklı cephelerde yeni bir hesaplaşmanın içine girmişlerdir.

Bedir Savaşı öncesinde gerçekleşen mübârezede Hz. Hamza Şeybe ’yi, Hz. Ali Velîd’i kısa sürede öldürdüler. Ubeyde ile Utbe ise çarpışma esnasında karşılıklı olarak birbirlerini yaraladılar. Kendi görevlerini tamamlayan Hz. Hamza ile Hz. Ali birlikte saldırarak Utbe’yi de etkisiz hale getirdiler. Müslümanların savaşın bu safhasını kazanmış olmaları, onlara düşman karşısında psikolojik üstünlük sağlamıştır.[678]

Bedir Savaşı öncesinde gerçekleşen mübâreze sebebiyle geçmişten beri devam eden Emevî-Hâşimî çekişmesinde yeni ve kanlı bir safhaya geçilmiştir. Öyle ki bundan sonraki süreçte mücadele daha da şiddetlenecek, Bedir’in izleri uzun yıllar Emevî-ailesinin hafızasından silinmeyecektir. Zaman içinde Emevîler ile Hâşimîlerin ayrı taraflarda iştirak ettikleri daha büyük savaşlar meydana gelecek ancak Bedir, Emevî-Hâşimî çekişmesine her zaman mühim bir referans noktası olmaya devam edecektir. Nitekim

bir kısım Emevî taraftarları yıllar sonra Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da yetmiş aile efradı ile birlikte öldürülmesini Bedir'in intikamı olarak göreceklerdir.[679]

Bire-bir çarpışmalar tamamlandıktan sonra Müslümanlar ile müşrikler arasında esas savaş başladı. Kur'ân'da Allah'ın müşriklere karşı Müslümanları manevî askerler olarak meleklerle desteklediği beyan edilir:

"Andolsun ki siz düşkün bir durumda iken, Bedir'de, Allah size yardım etmişti; Allah'tan sakının ki şükredebilesiniz. İnananlara: "Rabbinizin size gönderilmiş üç bin melekle yardım etmesi size yetmeyecek mi?" diyordun. Evet, eğer sabrederseniz, sakınırsanız ve onlar da hemen üzerinize gelirlerse Rabbiniz size nişanlı beş bin melekle imdat edecektir. Allah bunu, ancak size müjde olsun ve böylece kalbleriniz yatışsın diye yapmıştır. İnkâr edenlerin bir kısmını kesmek veya ümidsiz olarak geri dönecek şekilde bozguna uğratmak için gereken yardım ancak Güçlü ve Hakîm olan Allah katından olur". [680]

"Rabbinizin yardımına sığınıyordunuz. O, "Ben size, birbiri peşinden bin melekle yardım ederim" diye cevap vermişti. Allah bunu ancak bir müjde olması ve kalblerinizin yatışması için yapmıştı. Yardım ancak Allah katındandır. Doğrusu Allah güçlüdür, hakîmdir. Allah kendi katından bir güven işareti olarak sizi hafif bir uykuya daldırmıştı. Sizi arıtmak, sizden şeytanın vesvesesini gidermek, kalblerinizi pekiştirmek ve sebatınızı artırmak için gökten size su indirmişti. Rabbin meleklere, "Ben sizinleyim, inananları destekleyin" diye vahyetti. "Ben inkâr edenlerin kalblerine korku salacağım, artık vurun onların boyunları üstüne, vurun her parmağına" dedi. Bu, onların Allah'a ve Peygamberine karşı koymalarındandır. Kim Allah'a ve peygamberine karşı koyarsa, bilsin ki Allah'ın cezası şiddetlidir. İşte bunu tadın, inkâr edenlere cehennem azabı da vardır".[681]

Allah Müslümanlara yapacağı yardım vadinin ardından onları sebata davet etmiş, aynı anda kendilerini de cihadı terk etmemeleri konusunda uyarmıştır:

"Ey İnananlar! Savaş için ilerlerken, inkâr edenlerle toplu halde karşılaştığınızda onlara arkanızı dönmeyin. Tekrar savaşmak için bir tarafa çekilmek veya bir başka topluluğa katılmak maksadı dışında, o

gün arkasını düşmana dönen kimse Allah'dan bir gazaba uğramış olur. Onun varacağı yer cehennemdir. Ne kötü bir dönüştür!".[682]

Bedir'deki çarpışmalarda müşriklerin Müslümanlara karşı sayı üstünlüğü vardı. Ancak Allah Müslümanlara yardım ederek onların sayısını müşriklere azaltılarak, müşriklerin sayısını da Müslümanlara az göstermiştir:

"Allah onları uykunda sana az gösteriyordu. Çok göstermiş olsaydı, yılacak ve bu hususta çekişmeye başlayacaktınız, fakat Allah sizi kurtardı; çünkü O, kalblerde olanı bilir. Karşılaştığınızda olacak işi oldurmak için, onları gözlerinize az gösteriyor ve sizi de onların gözünde azaltıyordu. Bütün işler dönüp Allah'a varır".[683]

Enfâl sûresinde Müslümanların düşmanlarına nazaran sayıca az olmasının esasında bir sıkıntı oluşturmaması gerektiği, zira niteliğin nicelikten her zaman üstün olacağı ifade edilerek, sebatkâr ve inançlı olanların kendilerinden on kat daha fazla sayıdaki hasımlarını yeneceği ifade edilmiştir:

"Müminleri savaş için coştur. Sizin sabırlı yirmi kişiniz onlardan iki yüz kişiyi yener. Sizin yüz kişiniz inkâr edenlerden bin kişiyi yener; çünkü onlar anlayışsız bir güruhtur. Şimdi Allah yükünüzü hafifletti, zira içinizde zaaf bulunduğunu biliyordu. Sizin sabırlı yüz kişiniz onlardan ikiyüz kişiyi yener; sizin bin kişiniz, Allah'ın izniyle, ikibin kişiyi yener. Allah sabredenlerle beraberdir".[684] Benzer husus Bakara sûresinde de dile getirilmiştir:

"Nice az topluluk çok topluluğa Allah'ın izniyle üstün gelmiştir".[685]

Hicretin ikinci yılında 17 Ramazan (13 Mart 624) Cuma günü gerçekleşen ve Medinelilerle Mekke müşriklerinin ilk kez karşı karşıya geldikleri Bedir Savaşı Müslümanların kesin bir zaferiyle neticelenmiştir. Öyle ki Müslümanlar çarpışmalar sonucunda verdikleri 14 şehide karşılık Mekkelilerden 70 kişiyi esir edip 70 kişiyi de öldürmüşlerdir. Müşriklerin sağ kalanları ise canlarını savaş meydanından kaçarak kurtarabilmişlerdir.[686]

Bedir Savaşı Müslümanların ilk büyük zaferi olmasının yanında Mekke'de zulme uğramış Müslümanların bir anlamda zalimlerden intikam almalarını temin etmiş, ayrıca bu savaşın sonucu Mekke'nin Araplar nazarındaki itibarını sarsmış, adeta Arabistan'da Kureyş 'in yenilmezliği efsanesini geçersiz hale getirmiştir. Onların düştükleri

hal Kurân'da şu şekilde tasvir edilir: "İşte bu, Allah'ın inkârcıların düzenini zayıflatıp yok etmesidir".[687]

Büyük yankı uyandıran zafer karşısında Müslümanların sevinç ve neşesi kuşkusuz çok büyüktü. Hatta onlar kazanılan zaferde kendilerine büyük pay çıkarmaya başladılar. Ancak Kur'ân müminlere bu zaferin ne Rasûlüllah'ın (s.a.s) askerî dehası ve ne de Müslümanların cesaretleri sayesinde değil, ancak ve ancak İslâm lehine bu zaferi takdir eden Allah sayesinde elde edildiğini hatırlatmıştır: "(Savaşta) onları siz öldürmediniz, fakat Allah onları öldürdü. Attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı. Müminleri, tarafından güzel bir imtihanla denemek için Allah öyle yaptı. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir".[688]

Bedir Savaşı' nın mühim neticelerinden biri de Müslümanlara karşı her türlü baskı ve şiddeti organize eden, hicretten sonra da Medine üzerine saldırıyı gerçekleştiren Mekke liderlerinin hemen hepsinin öldürülmesiyle Mekke yönetiminin adeta çökmesidir. Zira müşrik ordunun komutanı, aynı zamanda Mahzûmoğulları kabilesinin reisi Ebû Cehil başta olmak üzere Cumahoğulları lideri Ümeyye b. Halef, Benî Ümeyye reisi Utbe b. Rebîa , Sehmoğulları reisleri Nübeyh ve Münebbih b. Haccâc başta olmak üzere yaklaşık yirmi beş kabile önderi bu savaşta öldürülmüşlerdir. Ayrıca esirler arasında bulunan Ukbe b. Ebû Muayt ile Nadr b. Hâris de Mekke'de Hz. Peygamber (s.a.s) ve Müslümanlara yaptıkları düşmanlıklarına karşılık olarak infaz edilmiştir.[689] Bunun sonucu olarak Mekke idaresinde zorunlu değişim meydana gelmiş, daha önce siyasetten ziyade ticaretle meşgul olmayı tercih eden Ebû Süfyân , artık tabiî olarak Mekke'nin yeni yöneticisi konumuna gelmiştir. Tebliğin Mekke döneminde Bedir'de öldürülen diğer müşrik ileri gelenlerine nazaran Müslümanlara karşı daha müsamahakâr davranmış olan, en azından onlara işkence uygulamaya kalkışmayan Ebû Süfyân, bu savaştan sonra Ebû Cehil, Ümeyye b. Halef ve kabiledaşı olan Ukbe b. Ebû Muayt'ın misyonunu yüklenmiştir. Artık kendisi Emevî ailesinin sıradan bir mensubu, Mekke idaresinin herhangi bir üyesi değildir. Dolayısıyla bundan sonra şahsı adına değil, bütün Mekkeliler adına hareket etmek durumundadır. Diğer taraftan Bedir Savaşı'nın sonucu, ona ve ailesine ilave intikam sorumluluğu yüklemiştir. Çünkü savaşta onun yakını olan Ümeyye ailesinin reisleri Utbe ve Şeybe

kardeşler ile Utbe'nin oğlu Velid öldürülmüşlerdir. Utbe, Ebû Süfyân'ın hanımı Hind'in babası, Şeybe amcası, Velîd ise kardeşidir. Savaş esnasında Ebû Süfyân'ın kendi oğlu Hanzala öldürülmüş, diğer oğlu Amr ise esir edilmiştir. Bütün bunlardan dolayı Ebû Süfyân sonraki dönemlerde hem ailevî intikam duygusu hem de Mekke reisliğinin yüklediği sorumluluk gereği Müslümanlar aleyhine Mekkeliler tarafından gerçekleştirilecek bütün faaliyetlerin organizatörü ve bizzat uygulayıcısı olmuştur.

Bedir savaşı Mekke müşriklerini hezimete uğratırken, Müslümanlar için muazzam bir başarı kabul edilir. Her şeyden önce onlar, bu savaş başarısıyla Mekke'den kaçmadıklarını, Medine 'ye hicret ettiklerini göstermişler, artık Mekkelilerin "içlerimizden çıkan ayak takımı" diyerek küçümsedikleri bir topluluk olmadıklarını, bilakis Mekke'ye karşı siyasî ve askerî güç haline geldiklerini ispat etmişlerdir. Bu sonuç, sürekli olarak müşrik eziyetlerinin mağduru olan, taktik gereği pasif direnişi tercih ettikleri için müşrikler tarafından sinmiş kabul edilen Müslümanların özgüvenlerini tazelemiş, onlarda var olan düşmanı yenebilecekleri düşüncesini kuvveden fiile geçirmiştir.

Hz. Peygamber (s.a.s) Bedir Savaşı'nın sonunda öldürülen düşman askerlerinin cesetlerine zarar verilmesini yasakladı. Bundan dolayı Medine'ye geri dönüş hazırlıklarının tamamlanmasından sonra gerek Müslüman şehitler gerekse düşmana ait cesetler, bizzat Rasûlüllah'ın (s.a.s) emriyle ayrı yerlere defnedildi.[690]

Bedir savaşı ganimetlerinin dağıtılmasından sonra sıra esirlerle ilgili alınacak karara geldi. Allah Rasûlü (s.a.s) müşrik esirlere nasıl muamele edileceği konusunda ashâbının görüşüne müracaat etti. Toplantıda ilk önce söz alan Hz. Ömer onların tamamının öldürülmesini teklif etti.[691] Buna karşılık Hz. Ebû Bekir onların tespit edilecek bir diyet karşılığında serbest bırakılmasının daha uygun olacağını söyledi. Rasûl-i Ekrem (s.a.s) ikinci görüşü kabul ederek dört bin dirheme ulaşan fidye ücreti getirenin serbest bırakılacağını ilan etti.[692] Bunun ardından esir Kureyşliler gruplar halinde Medine'ye getirildi. Müslümanlar kendilerini yok etmek üzere gelen düşman esirlerine son derece iyi davranmışlardır. Nitekim esirler arasında yer alan Velîd b. Velîd b. Muğire'nin bildirdiğine göre Müslümanlar onlara o kadar iyi muamelede bulunmuşlardı ki

Medine'ye kadar kendileri yaya yürürlerken esirleri hayvanlara bindirmişlerdir.[693] Diğer bir esir Ebu'l-Âs b. er-Rebî de Müslümanların müşrik esirlere muamelesini şu sözleriyle takdir eder: "Ben Ensâr'dan bir grupla birlikteydim; Allah onların hayrını versin. Akşam yemek yediğimizde kendileri hurma yiyorlar, bana ise ekmek veriyorlardı. Oysa ekmek onlarda son derece azdı. Hatta onlardan birisi eline bir parça ekmek düştüğünde bana uzatıyordu".[694]

Bedir Savaşı'nın ardından Kureyşliler yakınları olan esirleri teslim almak için Medine 'ye gelmeye başladılar.[695] Hz. Peygamber (s.a.s) tarafından Bedir sonrasında müşrik esirler arasında diyet bedelini ödeme imkân bulamayanlar için farklı çözüm yolları bulunmuş; buna göre onlardan bir kısmı maddî imkânsızlıkları sebebiyle bedelsiz olarak serbest bırakılırken[696], bir kısmına da belli sayıda Medineliye okuma-yazma öğretme şartıyla hür kalacakları vadedilmiştir.[697] Gerek İslâm tarihinde gerekse Dünya tarihinde o zamana kadar ve daha sonra böyle bir esaret bedeline tesadüf etmek mümkün değildir. Diğer taraftan mevcut uygulama aynı zamanda İslâm dininin ilme ve öğrenmeye verdiği ehemmiyeti de açıkça ortaya koyar mahiyettedir.

Allah Rasûlü'nün (s.a.s) damadı Ebu'l-Âs da Bedir'de Müslümanlara esir düşenler arasında bulunuyordu. Hanımı Zeyneb (rah), kocasının kurtulma bedelini ödemek için babası Rasûlüllah'ın (s.a.s) düğün sırasında kendisine çeyiz olarak hediye ettiği mücevherleri gönderdi. Kıymetli hediyeler arasında Hz. Hatice'nin (rah) kızına verdiği bir kolye de bulunuyordu. Hz. Peygamber (s.a.s) eşi Hatice'nin (rah) gerdanlığını görünce duygulanmış, sahâbeden bu hediyenin tekrar Zeyneb'e (rah) geri verilmesi ricasında bulunmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s) ayrıca kolye ile birlikte diğer mücevherlerin de sahibine iade edilmesi, Ebu'l-Âs'ın fidye alınmaksızın serbest bırakılması ricasında bulundu. Onlar da bu teklifi kabul ettiler. Eşi sebebiyle kendisine gösterilen kadirşinas davranıştan son derece mütehassıs olan Ebu'l-Âs, Rasûlüllah'ın (s.a.s) göndereceği elçilerin refakatinde hanımının Medine'ye hicretine izin vereceğini vaat etti.[698] Nitekim dönüşte sözünde durarak eşi Zeyneb'i (rah) babasının yanına gönderme hazırlığı yaptı. Ancak Mekkeli birkaç müşrik Zeyneb'i (rah) Medine'ye götüren

küçük kervanı izleyerek onların ilerlemelerini engellemeye çalıştı. Bu esnada meydana gelen kargaşada Allah Rasûlü'nün (s.a.s) kızı bindiği hayvandan aşağı yuvarlandı, hamile olması sebebiyle karnındaki çocuğunu düşürdü. Kendisi bu olaydan sonra birkaç yıl daha yaşamışsa da, bedeninde bu zoraki doğumun bıraktığı rahatsızlık bir türlü iyileşmemiştir. Zeyneb'e (rah) yapılan muameleden haberdar olan Ebû Süfyân onun bulunduğu kervanı Mekke'ye geri getirmiş, gece vaktinde ise kervandakilerin gizlice Mekke'den yola çıkmalarına bizzat yardımcı olmuştur. Bu şekilde Bedir esirlerinden Ebu'l-Âs'ın bedelsiz serbest bırakılmasının hatırına Allah Rasûlü'nün (s.a.s) kızlarından Zeyneb (rah) de Medine'ye ulaşıp Muhâcirler arasına dâhil olmuştur.[699]

Hz. Peygamber'in (s.a.s) müşriklerle gerçekleşen ciddî ilk karşılaşma olan Bedir'de gösterdiği tutum ve insanî davranışlar daha sonraki hadiselere örneklik teşkil etmiş, zamanla bu uygulamalar İslâm Savaş Hukuku'nun ana prensiplerini ortaya koymuştur. Savaş alanında düşmana karşı gösterilecek muamele, yaralı, esir düşmüş, ölmüş düşman askerlerine tatbik edilecek hükümler, savaş sırasında düşman tarafa ait kadınlar, çocuklar, ihtiyarlar, hastalar, geri hizmet insanları ile diğer muharip sayılmayan kimselerin durumu, ganimet malları gibi bütün uygulamalar bu hukuk örneğine göre düzenlenmiştir. İslâm Savaş Hukuku'nun bu hüküm ve esaslarının, asıl gaye olarak insan kanının en az dökülmesi olduğu kadar, malların boş yere ziyan edilerek tahribinin önlemesi hedefini gözettiği anlaşılmaktadır.[700] Yine bu savaşta Hz. Peygamber'in (s.a.s) Müslümanlara karşı gösterdiği iyi niyet ve şefkatin de eşsiz örneklerine şahit olunmuştur: Nitekim savaş sırasında Hz. Osman'ın eşinin ağır hasta olduğunu öğrenince, onun Medine'de hanımının yanında kalmasına izin vermiş, ayrıca fiilen savaşa katılmış sayarak kendisine ganimetten pay ayırmıştır.[701]

Bedir'de hezimete uğrayan Kureyşliler Mekke'ye dönünce onları bekleyen Ebû Süfyân b. Harb kendilerine şöyle bir çağrıda bulundu:

"Ey Kureyş topluluğu! Sakın öldürülen yakınlarınıza ağlamayın ve onlar için yas tutmayın. Ayrıca hiç bir şair de onlara mersiye söylemesin. Güçlü ve şerefli olduğunuzu ortaya koyun. Eğer öldürülen yakınlarınıza yas tutar ve şiirlerle onlara ağlarsanız bu sizin öfkenizi götürür; dolayısıyla Muhammed ve ashâbına karşı

adâvetinizi yok eder. Üstelik eğer bu haber Muhammed ve arkadaşlarına ulaşırsa bu durumunuza çok sevinirler. Onların size sevinmeleri ise sizler için musibetin en büyüğü olur. Umarım intikamınızı alırsınız. Muhammed'le savaşıncaya kadar bana koku ve kadınlar haram olsun." Gerçekten de Ebû Süfyân'ın öğütlerini dinleyen Mekkeliler şehirde hiç matem havası yaşamadılar. O kadar ki onlardan ne bir şair öldürülenlere ağladı, ne de bir kadın yas tuttu. [702] Ebû Süfyân'ın karısı Hind bint Utbe'ye niçin kayıplarına ağlamadığı sorulduğunda, şayet ağlarsa bunu duyduklarında Muhammed, onun ashâbı ile Hazrec kadınlarının sevineceğini, onlardan intikam almadan süslenmek için başına yağ sürmeyeceğini ifade ederek intikam almadan da hüznün kalbini terk etmeyeceğini söylemiştir. Nitekim Hind, Uhud Savaşı'nda intikamının alınmasına kadar ne ağlamış, ne saçlarını taramış, ne de kocası Ebû Süfyân'ın yatağına yaklaşmıştır. [703]

Bedir'in öcünü almak isteyen Mekke müşrikleri hiç vakit kaybetmeden Müslümanlara karşı tertip edecekleri yeni bir intikam savaşının hazırlıklarına başladılar. Bunun ilk adımı olarak Müslümanların maddî anlamda güç kazanmalarına imkân vermemek için onların ellerinde bulunan esirlerin fidyelerini ödememeyi kararlaştırdılar.[704] Nitekim Ebû Süfyân, oğlu Hanzala'nın öldürülmekle kanının heder edildiğini, esir oğlu Amr için de para ödeyerek malının zayi edilmesine izin vermeyeceğini ifade ederek oğlunun serbest bırakılması için fidye ödeme konusunda herhangi bir girişimde bulunmayacağını açıkladı. Bu sebeple oğlu Amr bir süre daha Medine'de esir kaldı. Kısa süre sonra Benî Amr b. Avf kabilesine mensup Sa'd b. Numân isimli şahıs umre amacıyla Mekke'ye geldiğinde Ebû Süfyân onu oğlu Amr karşılığında alıkoydu. Benî Avf ileri gelenleri bunun üzerine Hz. Peygamber'e (s.a.s) müracaat ederek kardeşleri Sa'd'ın Mekkelilerin elinden kurtulması için Ebû Süfyân'ın oğlunun serbest bırakılması talebinde bulundular. Onların istekleri üzerine Allah Rasûlü (s.a.s) Amr'ı fidye karşılığı olmaksızın salıverilmesini sağladı. Bu şekilde Ebû Süfyân'ın oğlu da herhangi bir fidye ödemeden kurtulmuş oldu.[705]

Mekkeliler prensip olarak Müslümanların elinde bulunan esirler için fidye ödememeye karar vermiş olmakla birlikte, esir akrabalarına kavuşmak isteyen bir kısım zenginlerin gizli muhalefeti kısa süre

sonra alınan kararın geçersiz kılınmasına sebep oldu. Nitekim bu amaçla Medine'ye gelenler Rasûlüllah (s.a.s) tarafından kişi başına dörtbin dirhem olarak belirlenen fidyeyi ödeyip esir yakınlarını Mekke'ye götürdüler.[706]

Bedir Savaşı'na sebep olan ticaret kervanını Mekke 'ye ulaştırmakla meşgul olduğundan muharebeye katılamayan Ebû Süfyân , Kureyş adına Medinelilerden Bedir'in intikamını alma düşüncesiyle ikiyüz kişilik askerî birlikle Medine topraklarına girdi. Müşrikler gece vakti ilk önce Medineli Benî Nadîr Yahûdîlerinin yurduna ulaştılar. Burada Müslümanlar hakkında bilgi almak için kabile önderlerinden Huyey b. Ahtab'ın kapısını çaldılar. Ancak Müslümanlardan çekinen Huyey kendilerine yardımcı olmak istemedi. Bu kez diğer bir Benî Nadîrli lider Sellâm b. Mişkem'in yanına gittiler. Sellâm onlarla yakından ilgilenip ikramda bulunduğu gibi Müslümanlar hakkında bazı mahrem bilgiler verdi. Sabah olunca Ebû Süfyân yanındakilerle birlikte Urayd denilen yere ulaştığında burada Ensâr'dan bir şahsı yanındaki işçisiyle tarlada çalışırken gördü. Müşrikler onlar üzerine ani bir saldırı düzenleyerek hem Ensârî'yi, hem de işçisini öldürdükten sonra çiftlikteki ev ile tarlaları da ateşe vererek hızla Mekke'ye doğru kaçmaya başladılar. Saldırı haberi Allah Rasûlü'ne (s.a.s) ulaşınca ashabına gidenlerin peşine düşmelerini emretti. Ebû Süfyân ve arkadaşları Medine'den uzaklaşırken daha hızlı hareket edebilmek için yanlarında bulunan kavrulmuş un (sevîk) çuvallarını yere attılar. Bu sebeple Hicretin 22. ayında Zilhicce ayında gerçekleşen askerî faaliyete siyer kaynaklarında "Sevîk Gazvesi" adı verilmiştir.[707]

Ebû Süfyân'ın Medine varoşlarında gerçekleştirdiği baskın ve yağmadan birkaç ay sonra misilleme olarak Allah Rasûlü (s.a.s) bir Mekke kervanına el koyması için Necid bölgesinde Rebeze ve el-Gamra arasındaki Karede adlı su kaynağına Zeyd b. Hârise komutasında bir birlik gönderdi. Ebû Süfyân, Safvân b. Umeyye ve öteki tüccarlar kaçıp kurtuldu ise de kervandaki tüm mallar Müslümanların eline geçti. Bu askerî operasyon vesilesiyle Müslümanlar Mekke müşriklerinin Mekke-Suriye sahil yollarının yanı sıra Mekke-Irak-Suriye alternatif ticaret yolunu Kureyş tüccarlarına kapatmış, bu güzergâhın kontrolünü de tamamen ellerine geçirmiş oldular ki bu sonuç Mekke iktisadî hayatı için büyük bir felaket

anlamına gelmektedir.[708] Karede baskını ister istemez Mekkelilerin savaş hazırlıklarını bir müddet sekteye uğratmıştır. Ancak iki taraf için yeni bir hesaplaşma kaçınılmazdı ki, bu da Uhud Savaşı'dır. [709]

2. Uhud Savaşı (H.3/M.625)

Uhud Savaşı Mekke müşriklerinin Medine'deki Müslümanları yok etmek amacıyla Bedir'in ardından gerçekleştirdikleri ikinci büyük saldırı teşebbüsüdür. Uhud'un müşrikler için diğer önemli hedefi ise Bedir'de yaşadıkları hezimetin intikamını almaktır. Uhud saldırısının iktisadî sebebini de unutmamak gerekir. Zira hayatlarını ticaretle idâme ettiren Kureyşliler artık Mekke-Suriye ticaret yolundan istifade edemiyorlardı. Bu sebeple Suriye ticaret yolunun mutlaka Kureyş kervanları için tekrar emniyetli hale getirilmesi gerekiyordu. Yakın zamanda gerçekleşen Karede Seriyyesi'yle Mekke tüccarlarının alternatif olarak düşündükleri Irak ticaret yolu da Müslümanların kontrolüne geçmişti. Uhud Savaşı'nın intikam hissini tatmin, ticarî menfaatleri korumanın yanı sıra şüphesiz Bedir mağlubiyetinin Mekkelilere Araplar nazında kaybettikleri itibarı yeniden kazanma gibi bir hedefi de bulunuyordu. Zira Mekkelilerin refahı bir dereceye kadar itibarlarına bağlıydı. Bu sebeple mevcut itibarlarını korumak için hiç şüphesiz kuzeye giden yollarını kontrol altına alan Hz. Muhammed'in (s.a.s) hâkimiyetine son vermelerinin yanında Bedir'de kaybettiklerini de geri almalıydılar.[710]

Bedir Savaşı'ndan dönen müşrikler Mekke'ye ulaştıklarında Ebû Süfyân b. Harb'i savaşa sebep olan kervanla getirdiği malları Dârunnedve'de toplanmış vaziyette buldular. Ebû Süfyân mal sahiplerinin hazır olmayışları sebebiyle kervan müştemilâtını bekletmişti. Bedir Savaşı'ndan dönenler doğruca Ebû Süfyân'ın yanına gittiler. Başlarında Esved b. Muttalib, Cübeyr b. Mut'im, Safvân b. Ümeyye, İkrîme b. Ebû Cehil, Hâris b. Hişâm, Abdullah b. Ebû Rebîa, Huveytıb b. Abdüluzzâ ve Huceyr b. Ebû İhâb bulunan grup Mekkelilerin sermayesinden müteşekkil bu kervanın mallarını teslim almak yerine, bunların Medine'ye karşı yeni bir savaşın finansmanında kullanılmasını istediler. Netice olarak kendisi de pek çok aile mensubunu Bedir'de kaybeden Ebû Süfyân bu teklifi büyük bir memnuniyetle kabul etti. [711]

Bedir hezimetinden ders aldıkları anlaşılan Mekke müşrikleri Müslümanları yok edebilmek için bu defa sadece kendi güçlerini yeterli görmeyip çevre kabilelerden başka müşrik Arapların da desteğini almaya, bu şekilde daha fazla sayıdaki kuvvetle Medine üzerine yürümeye karar verdiler. Bu amaçla civarda yaşayan kabilelerden asker desteği talebinde bulunmak üzere Amr b. el-Âs, Hübeyre b. Ebû Vehb, İbnü'z-Zağberî ve Ebû Azze el-Cümahî'yi elçi gönderdiler. Bu ve benzeri girişimler neticesinde Kureyş müşriklerinin riyâsetinde müşrik Araplardan müteşekkil yaklaşık üç bin kişilik bir kuvvet temin edildi. Sadece asker sayısı olarak değil, aynı zamanda savaş teçhizatı anlamında da kısa zamanda donanımlı bir savaş gücü meydana getirilmiş oldu.[712] Çarpışmalara katılacak savaşçıların cesaretlerini artırmak ve özellikle de mağlubiyet durumunda firarlarını engellemek için kadınlar da orduya dâhil edildi.[713]

Mekke müşriklerine Hz. Peygamber (s.a.s) Medine'ye hicret ettiği zaman elli kişilik bir grupla Mekke'ye sığınan Evsli Ebû Âmir de destek verdi. Bedir'de müşriklerle birlikte savaşa katılmayan Ebû Âmir, bu defa Müslümanlarla savaşmak için arkadaşlarıyla birlikte hazır bulundu. Müşrikler tarafından kendisinden en fazla beklenen katkı ise savaş esnasında mensubu olduğu Evslileri karşı tarafa çekmek, bu da olmazsa onların Hz. Peygamber'e (s.a.s) olan desteklerini engellemekti. Ancak savaş esnasında da görüleceği gibi Evsliler Mekkelilerle işbirliği yapan Ebû Âmir'i dikkate almayıp Hz. Peygamber'e (s.a.s) olan gönülden desteklerini devam ettirmişlerdir.[714]

Mekkelilerin Müslümanlar üzerine yeni bir saldırı harekâtı düzenleyeceklerine dair haber Hz. Peygamber'in (s.a.s) amcası Abbâs b. Abdülmuttalib tarafından Benî Ğıfâr kabilesinden bir kişi vasıtasıyla Medine'ye ulaştırıldı. Gelen mektupta Mekke müşriklerinin kararlılığı ile onların Müslümanlara karşı techiz ettikleri ordunun gücü hakkında da detaylı bilgiler verildi.[715] Bu istihbaratı teyiden Mekke'den Medine'ye doğru dört arkadaşıyla birlikte yol alan Amr b. Sâlim el-Huzâî de Kureyş'in Medine'ye saldırı hazırlığında olduğunu Hz. Peygamber'e (s.a.s) bildirdi.[716]

Kureyşlilerin Mekke ‘den harekete geçtiğini haber alan Hz. Peygamber (s.a.s) onlara karşı nasıl bir savaş stratejisi takip edilmesi gerektiği hususunda ashâbıyla bir istişare toplantısı gerçekleştirdi. Kendisi bu defa Medine dışına çıkılmadan şehrin savunulmasını uygun buluyordu. Ancak Hz. Hamza , Sa’d b. Ubâde , Numân b. Mâlik gibi ashâb ileri gelenleri Bedir ’de kazanılan savaşın verdiği cesaretle düşmanı şehir dışında karşılamayı teklif ettiler. Allah Rasûlü (s.a.s) yenilgiye uğramalarından endişe duyduğunu bildirmesine rağmen ashâbın çoğunluğunun bu kanaatte olduğunu görünce meydan savaşı yapmaya karar verdi.[717]

Müslümanlar savaş için bütün hazırlıklarını tamamladıktan sonra Uhud istikametine doğru harekete geçtiler. Şehri terk ettiklerinden bir müddet sonra Abdullah b. Übey ile birlikte hareket eden ve ordunun yaklaşık üçte birlik kısmını oluşturan münafıklar ordudan ayrıldılar. Bu durumda Medineliler üç bin kişilik kuvvete ancak yedi yüz kişiyle mücadele vermek durumunda kaldılar.[718]

Hz. Peygamber (s.a.s) savaş planında en önemli görevi Abdullah b. Cübeyr komutasındaki okçulara vermişti. Savaş hazırlıkları yapıldıktan sonra onların vazifelerini kendilerine son defa hatırlattı: “Bizleri koruyunuz. Zira biz onların arkadan saldırılmasından korkuyoruz. Öyleyse onları yenilgiye uğrattığımızı görseniz dahi biz onların karargâhlarına girmedikçe burada kalın ve yerinizi terk etmeyin. Hatta öldürüldüğümüzü görseniz dahi bize yardım etmeyin ve bizi savunmayın. Ya Rabbi! Seni onlara şahit tutuyorum. Onların atlarına ok atınız; çünkü atlar okların üzerine gelmezler”.[719]

Uhud’da Müslümanların konuşlandıkları mekân kendilerinden neredeyse dört kat daha kalabalık olan düşmana karşı koymalarına imkân verecek nitelikteydi. Nitekim savaşın ilk safhasında Müslümanların hücumuna maruz kalan düşman askerlerinin geri çekildikleri görüldü. Saldırı neticesinde müşriklerin süvari birliğini adeta yerinden kıpırdayamaz hale getiren Müslüman okçular, Rasûlüllah’ın (s.a.s) savaştan önce kendilerine: “Kuşların cesetlerimizi didikleyip parçalamaya başladığını görseniz bile, görev yerlerinizi terk etmeyin!” diyerek sıkı sıkıya yapmış olduğu uyarıyı unutmuşlar[720], savaşın birinci safhasının kendi lehlerine geliştiğini görünce düşmanın tamamen bozguna uğradığı düşüncesiyle mevzilerini terk ederek ganimet peşine düşmüşler, yerlerinde

kalmaları konusunda uyaran komutanlarını dinlememişlerdir.[721] Müslüman okçuların vazifelerini ihmal edip yerlerini terk ettiğini gören müşrik ordusu komutanlarından Hâlid b. Velîd ve Amr b. el-Âs Müslümanları arkadan kuşatma altına almaya başladılar. Çarpışmaların başlangıç aşamasındaki ilk bozgun anında panikle kaçmaya çalışan müşrik askerler, komutanlarının yeni taktiğini fark edince derhal geriye döndüler. Müslümanlar düşman tarafından çembere alınınca dağılma belirtileri bu defa Medine ordusu arasında görülmeye başladı. Öyle ki bozgun yaşayan Müslümanlar kargaşa sırasında birbirlerini dahi öldürdüler.[722] Çarpışmalar esnasında Hz. Peygamber (s.a.s) çeşitli yerlerinden yaralanmış, birkaç dişi kırılmıştı. Bu arada Müslümanların morallerini bozmak için müşrikler Hz. Peygamber'in (s.a.s) de öldürüldüğü şayiasını yaymaya başladılar. Bu yalan haberin bir kısım ashâbın maneviyatını zaafa uğrattığı anlaşılmaktadır. Nitekim "Muhammed, ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi o ölür veya öldürülürse gerisin geriye (eski dininize) mi döneceksiniz? Kim gerisin geriye dönerse, Allah'a hiçbir zarar veremez. Allah şükredenleri mükâfatlandıracaktır"[723] âyeti bu konuda tereddüt geçiren Müslümanlar bulunduğuna işaret eder. Ancak kısa süre sonra Allah Rasûlü'nün (s.a.s) öldürülmediği haberi alınınca Müslümanların mücadele azmi yeniden canlandı. Nitekim onun çağrısıyla yeniden toparlanan ashâb sonunda düşmanla başa baş mücadeleye girişti. Karşılıklı çarpışmalara rağmen kesin bir sonuç alınamadan her iki ordu da kendi karargâhına geri çekildi.[724]

Kur'ân-ı Kerim savaştaki gelişmeleri şu şekilde açıklar:

"Hani sen müminleri (Uhud'da) savaş mevzilerine yerleştirmek için, sabah erken ailenden (evinden) ayrılmıştın. Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir. Hani sizden iki takım (paniğe kapılarak) çözülmeye yüz tutmuştu. Hâlbuki Allah onların yardımcısı idi. Müminler yalnız Allah'a tevekkül etsinler. Andolsun, siz son derece güçsüz iken Allah size Bedir'de yardım etmişti. O halde Allah'a karşı gelmekten sakının ki şükretmiş olasınız. Hani sen müminlere, "Rabbinizin, indirilmiş üç bin melek ile yardım etmesi size yetmez mi?" diyordun. Evet, sabrettiğiniz ve Allah'a karşı gelmekten sakındığınız takdirde; onlar ansızın üzerinize gelseler bile Rabbiniz nişanlı beş bin melekle size yardım eder. Allah, bunu size sırf bir müjde olsun ve kalpleriniz

bununla yatışsın diye yaptı. Yardım ve zafer ancak mutlak güç sahibi, hüküm ve hikmet sahibi Allah katındadır. Bir de Allah bunu, inkâr edenlerden bir kısmını helak etsin veya perişan etsin de umutsuz olarak dönüp gitsinler diye yaptı. Bu işte senin yapacağın bir şey yoktur. Allah, ya tövbelerini kabul edip onları affeder ya da zalim olduklarından dolayı onlara azap eder".[725]

Çatışmalar esnasında Hz. Peygamber'i (s.a.s) yaralı vaziyette bulan Müslümanlar derhal kendisini çatışmaların uzağındaki bir yere taşıdılar.[726] Savaşta hazır bulunan kızı Fâtıma hasır parçalarını yakıp küllerini babasının yarasına bastırmak suretiyle akan kanı durdurdu.[727] Aynı anda Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh da Hz. Peygamber'in (s.a.s) çenesine saplanmış olan zırh parçasını dişleriyle çıkarmaya çalışırken iki dişini kaybetti.[728] Bu esnada Hz. Peygamber'in (s.a.s) dilinden "Kendilerini Allah'a çağıran peygambere bu zulmü reva gören bir kavim nasıl kurtuluşa erer" ifadeleri dökülmüştür.[729]

İki ordu arasındaki savaşın karşılıklı geri çekilmeyle neticelenmesi üzerine Kureyş müşriklerinin komutanı Ebû Süfyân yüksek bir yere çıkıp sırasıyla Hz. Peygamber (s.a.s), Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in adını anmak suretiyle Bedir'in intikamını aldıkları ilân etti. Ona cevap vermek üzere Allah Rasûlü'nden (s.a.s) konuşma izni alan Hz. Ömer hem Rasûlüllah'ın, (s.a.s) hem Hz. Ebu Bekir'in hem de kendisinin hayatta olduklarını, hiçbir zaman Bedir ile Uhud neticesinin bir olamayacağını, zira Bedir'de ölen müşriklerin cehenneme, Uhud'da şehit olan Müslümanların ise cennete gideceklerini açıkladı.[730] Ebû Süfyân bu defa savaşın hiçbir taraf için kesin bir üstünlükle neticelenmediğini, bu sebeple gelecek yıl Bedir'de Medinelileri yeniden savaşa beklediklerini söyledi. Allah Rasûlü'nün (s.a.s) onayını alan Hz. Ömer Müslümanların da kararlaştırılan yerde hazır olacaklarını duyurdu. [731]

Hicretin üçüncü yılında (7 Şevvâl/23 Mart 625) gerçekleşen Uhud Savaşı'nda Müslümanlar 70 şehit vermişlerdir.[732] Kayıplar arasında Hz. Peygamber'in (s.a.s) amcası Hz. Hamza ile I. Akabe Biatı'ndan sonra Medinelilere İslâm dinini tebliğ etmek üzere görevlendirilen Mus'ab b. Umeyr de bulunuyordu.[733] Ebû Süfyân'ın hanımı Hind bint Utbe, Bedir Savaşı'nda babası (Utbe b. Rebîa) ve amcasının

(Şeybe b. Rebîa) öldürülmesinden sorumlu tuttuğu Hz. Hamza'nın katledilmesi için Vahşi isimli köleyi kiralamıştı.[734] Bu sebepledir ki Uhud Savaşı hem Mekkeliler , hem de Emevî ailesi için Bedir'in bir intikamı olarak görülmüştür.

Müslümanlardan pek çok kişiyi şehit etmekle intikamlarının alındığını düşünen müşrikler, bununla iktifa etmeyip öldürülmüş bulunan Müslümanların cesetleri üzerinde de kinlerini tatmin etmeye kalkışmışlar, bunun için savaş meydanındaki Müslümanın cesetlerini parçalamışlar, ölenlerin kulak ve burunlarını kesmişlerdir. Müşrik kadınlarından bazıları bu organlardan kendilerine halhal, gerdanlık ve küpe yapmışlardır. Ebu Süfyân'ın karısı Hind ise daha da ileri giderek Bedir'de katledilen babası, amcası ve kardeşinin intikamını almak niyetiyle öldürttüğü Hz. Hamza'nın cesedini parçalamış, ciğerini sökerek çiğnemiştir.[735] Şehitlerin cesetlerine yapılan uygulama Müslümanları son derece rahatsız etmiş, onlar da misilleme olarak müşrik ölülerine benzer muamele yapmaya niyetlenmişlerdir.[736] Ancak bu konuda nâzil olan "Eğer ceza vermek isterseniz size yapılanın aynıyla mukabele edin. Sabrederseniz andolsun ki bu, sabredenler için daha iyidir" âyeti[737] ile Hz. Peygamber'in (s.a.s) aynı yolla intikam almayı yasaklaması onları teşebbüslerinden vazgeçirmiştir.[738]

Uhud Savaşı esnasında gerçekleşen bozgun sebebiyle savaş meydanını terk eden Müslümanlar olmuş, buna karşılık bazıları da Hz. Peygamber'i (s.a.s) koruma konusunda büyük fedakârlık göstermişler, gerek erkek gerekse kadın olsun bir kısım sahâbiler savaş esnasında kahramanca mücadele etmişlerdir. Nitekim Ümmü Umâre adlı hanım sahâbi savaş meydanında elinde kılıcıyla tıpkı bir erkek gibi savaşmış, bu sebeple Allah Rasûlü'nün (s.a.s) övgüsünü kazanmıştır. Savaş aynı zamanda eşsiz bağlılık ve metanet örneklerinin sergilenmesine de sahne olmuştur. Rivayete göre Benî Dînâr kabilesine mensup Sümeyrâ bint Kays'ın, Nu'mân b. Abduamr ve Süleym b. el-Hâris adında iki oğlu Uhud'da Rasûlüllah'ın (s.a.s) yanında şehit edildiler. Anne, çocuklarının ölüm haberi kendisine ulaştırılınca onlarla ilgilenmek yerine ilk önce Rasûlüllah'ın (s.a.s) durumunu sordu. Onu hemen Rasûl-i Ekrem'in (s.a.s) bulunduğu yere götürdüler. Rasûlüllah'ı (s.a.s) sağlıklı görünce kendisi için her

türlü musibetin hafif geleceğini ifade ettikten sonra iki oğlunun cenazesiyle ilgilenmeye başladı.[739] Hanımlar arasında başka bir yiğitlik örneğine de Medineli bir Müslüman kadın olan Hind bint Amr'ın şahsında şahit olunmuştur. Savaştan sonra Müslümanlar Medine'ye dönerken kendisine kocası, babası ve oğlunun şehit düştüğü haber verildiğinde yanındakilere Allah Rasûlü'nü (s.a.s) sormuş, onun sağ-salim geri döndüğünü öğrenince, o yaşadıktan sonra başına gelen diğer sıkıntıların hiç önemli olmadığını ifade etmiştir.[740]

Uhud Savaşı'nda Müslümanların hiç beklemedikleri bir netice ile karşılaşmış oldukları açıktır. Esasında bu sonuç onların güçsüzlükleri veya düşmanlarının kuvvetinden değil, bizzat kendi ihmallerinden kaynaklanmıştır. Yaşanan bozgun Müslümanların kendi yaptıklarının bir karşılığı olmakla birlikte aynı zamanda ilahi bir ikazdı da. Zira Müslümanların önemli bir kısmı aslî vazifelerini ihmal edip dünya malı peşine düşmüşler, onlar aynı zamanda Allah Rasûlü'nün (s.a.s) emrine itaatsizlik etmişler, sonuçta bunun bedeli olarak bozguna uğramışlardır[741]:

"Andolsun ki Allah, size verdiği sözde durdu. Onun izniyle kâfirleri kırıp biçiyordunuz, ama Allah size arzuladığınız zaferi gösterdikten sonra gevşeyip bu hususta çekiştiniz ve isyan ettiniz; sizden kimi dünyayı, kimi ahireti istiyordu; derken denemek için Allah sizi geri çevirip bozguna uğrattı. Andolsun ki O, sizi bağışladı. Allah'ın inananlara nimeti boldur. Peygamber arkanızdan sizi çağırırken, kimseye bakmadan kaçıyordunuz; kaybettiğinize ve başınıza gelene üzülmeyesiniz diye, Allah sizi kederden kedere uğrattı. Allah, işlediklerinizden haberdardır".[742]

Mekkeliler Uhud Savaşı'nda Bedir'in intikamını aldıklarını ilan etmişlerdir. Ancak çarpışmalar esnasında Müslümanlar çok fazla kayıp vermiş olsalar da, müşrikler karşısında mutlak anlamda mağlup olmamışlardır. Üstelik çatışmaların sonuna doğru yeniden toparlanarak düşmanla başa baş mücadele etmişler, ortada devam eden çatışmaların akabinde her iki taraf da geri çekilmiştir. Kaldı ki savaş sonucunda kendilerince Müslümanları mağlup ettiklerini düşünen Kureyş müşrikleri Medineliler üzerine tekrar saldırıya geçme cesareti de gösterememişlerdir. Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda Uhud Savaşı'nın sonucu hakkında kesin bir

kanaat belirtmenin kolay olmadığı ortaya çıkar. Bu hususta belki şöyle bir değerlendirme yapılabilir: Müslümanlar her ne kadar düşmanlarına nazaran çok kayıp vermişlerse de, Bedir'de müşriklerin başına geldiği gibi mutlak olarak bir mağlubiyet yaşamamışlardır. Çünkü onlar çatışmalar sonucunda arkalarını dönüp kaçmamışlar, esir bırakarak savaş meydanını terk etmemişlerdir. Kendileri hücum eden tarafken, mücadeleyi durdurup geri çekilenler bizzat müşrikler olmuş, onlar yanlarında götürmek üzere herhangi bir müslümanı da esir alamamışlardır. Anlaşılan o ki Mekke müşrikleri Müslümanlara karşı daha fazlasını yapamayacaklarını bildiklerinden dolayı mevzi başarıyla yetinerek savaşı sürdürmeyi göze alamamışlardır. Dolayısıyla savaş sonucunu Müslümanlar için bir yenilgi, müşrikler için de zafer olarak kabul etmek mümkün değildir.[743]

Mekke müşrikleri bu savaşta pek çok müslümanı öldürmek suretiyle Bedir'le ilgili intikam hislerini bir derecede tatmin etmekle beraber, asıl hedefleri olan Müslümanları tamamen ortadan kaldırmak ve Medine 'yi işgal etmek gayelerini bu defa da gerçekleştirememişlerdir. Uhud'da yaşattıkları insan kaybıyla Bedir'in intikamını bir nebze almışlar ancak Müslümanları stratejik olarak yıpratamamışlar, aynı şekilde Hz. Peygamber'in (s.a.s) Bedir'de Araplar nazarında kazandığı nüfuzu etkisiz hale getirilememiştir. Her şeyden önce Hz. Muhammed (s.a.s) Kureyş'e karşı konumunu muhafaza ediyordu. Dolayısıyla Mekke müşrikleri Uhud'da gerçekleşen savaşın mutlak galibi olarak değerlendirilemez. Hatta bu sonucu Mekke müşriklerinin Müslümanları tamamen imha etmek için gerçekleştirdikleri sistemli harekâtın Bedir 'den sonraki ikinci başarısız teşebbüsü olarak görmek daha doğru olur. Bütün bu değerlendirmelerin yanında Uhud neticesinin Bedir'le mukayese edildiğinde her iki taraf için farklı sonuçlar getirdiği de bir gerçektir. Çünkü Bedir Savaşı sonucunda Müslümanlar kesin bir galibiyet alarak yanlarında esirlerle Medine'ye dönmüşler, buna karşılık Kureyş müşrikleri pek çok insan kaybı vererek tartışmasız bir şekilde hezimete uğramışlardır. Bu defa Uhud'da ise müşrikler nispeten sevinçli bir şekilde Mekke'nin yolunu tutarken, Müslümanlar kaybettiklerinin hüznüyle Medine'ye dönmüşlerdir. Belki buradan yola çıkarak Uhud Savaşı'nın bu safhasını sadece psikolojik anlamda

Mekke müşrikleri kazanmıştır demek mümkündür. Ancak bir bütün olarak düşünüldüğünde kesin bir sonuç alınamadığı için Uhud muharebesinin yarım kalmış bir savaş görüntüsü verdiği hususu daha ağır basar.[744] Kaldı ki Kur'ân'da da Uhud Savaşı'nın kesinleşmeyen sonucuna işaret edilmektedir:

"Eğer siz (Uhud'da) bir yara almışsanız, (size düşman olan) o topluluk da (Bedir'de) benzeri bir yara almıştı. Böylece biz, Allah'ın gerçek müminleri ortaya çıkarması ve içinizden şahitler edinmesi için bu günleri bazen lehe, bazen de aleyhe döndürüp duruyoruz. Allah, zulmedenleri sevmez".[745]

Hz. Peygamber (s.a.s) Uhud 'un ardından Mekkelilerin Müslümanlar üzerine yeni bir baskın düzenleyeceklerine dair bir haber alınca hemen savaşın ertesi günü Kureyş ordusunu takip etmek için Medine'ye sekiz mil mesafedeki Hamrâü'l-Esed'e kadar gitti. Allah Rasûlü (s.a.s) burada beş gün kalıp müşriklerin gelmelerini bekledikten sonra 17 Şevval (2 Nisan 625) günü Medine'ye döndü.[746] Görüldüğü gibi Uhud Savaşı'nda Müslümanlar çok kayıp vermeleri sebebiyle büyük üzüntü yaşamışlarsa da Hamrâü'l-Esed gazvesi neticesinde müşriklere karşı psikolojik üstünlük kazanmışlardır. Bu üstünlüğü perçinleyen ve resmileştiren asıl gelişme ise Bedru'l-Mev'id Gazvesi'dir:[747]

Uhud Savaşı'nın ardından müşrik ordusu komutanı Ebû Süfyân b. Harb, Müslümanlara meydan okuyarak onları bir sonraki yılda Bedir'de yeniden karşılaşmaya davet etmiş, Hz. Peygamber (s.a.v.)'de bu meydan okumaya cevap vermişti.[748] Kararlaştırılan zaman geldiğinde müşrikler yola çıkış için hazırlık yapmaya başladılar.

Bedir Arapların toplandığı bir panayır mekânı olup burada her yıl Zilkâde'nin başlangıcından sekizine kadar pazar kuruluyordu.[749] Müslümanlarla kararlaştırılan vakit yaklaşınca Ebû Süfyân harekete geçme konusunda tereddüt yaşamaya başladı. Zira yeni bir karşılaşmanın yenilgiyle sonuçlanacağından endişe duyuyordu. Bu sebeple psikolojik üstünlüğü elde etme adına yeniden Bedir'e gitmek yerine Müslümanların buraya gelmelerini engellemenin daha uygun bir hedef olacağına karar verdi. Bunun için Mekke'den Medine'ye giden herkese, kendilerinin büyük bir toplulukla Medine'ye yürümek

istediklerini ima eden bilgiler gönderiyor, bu şekilde Müslümanların gözünü korkutup onların Bedir'e çıkışlarını engellemeye çalışıyordu. Nitekim Mekke'den Medine'ye gelenler bu tür haberleri yaymak suretiyle Müslümanları endişelendirip onların müşriklere karşı yeni bir savaşa girişmelerini engellemeye çalıştılar. Ancak Bedir'e gitme hususunda asıl tedirginlik ve endişe Müslümanlarda değil, Mekkeliler arasında görülüyordu. Nitekim hareket zamanı yaklaştıkça müşrik önderleri Ebû Süfyân'a Müslümanlara verdiği sözü hatırlatmaya, ardından da bu konudaki endişelerini dile getirmeye başladılar. Bu sırada müşrik Araplardan Nu'aym b. Mes'ûd el-Eşca'î Mekke'ye gelerek, muhataplarına Müslümanların Medine'de Bedir'e gitmek üzerine yoğun hazırlık içinde oldukları haberini verdi. Medine'den gelen bilgi Ebû Süfyân'ın korku ve endişesi daha da artırdı. Bunun üzerine bu senenin kıtlık yılı olması sebebiyle sefer düzenlemenin mümkün olmayacağını, nevar ki buna karşılık Muhammed ve ashâbının vaad edilen yere gelirlerken, kendilerinin karşılarına çıkamamalarının onların Kureyş'e karşı cesaretlenmelerine sebep olacağını dillendirmeye başladı. Düştükleri bu durumdan kurtulabilmek için Nuaym'dan Müslümanların savaş amacıyla Medine'den çıkmalarını engellemesi konusunda yardım talep etti.[750] Kısa süre sonra Medine'ye gelen Nuaym umre için gittiği Mekke'de Ebû Süfyân'ın savaş için insanları hazırladığını, üstelik bütün Arapları toplamak suretiyle güç yetirilemeyecek bir orduyla Bedir'e yöneleceğini haber verdikten sonra Müslümanlara bu kadar büyük bir orduyla baş edemeyecekleri için Bedir'e gitmemelerinin daha doğru olduğunu, yoksa mutlak hezimetin kaçınılmaz bir netice olacağını söyledi. Nuaym'ın propagandası belli derecede Medineliler üzerinde korku ve endişeye sebebiyet verdi. Öyle ki onlardan bir kısmı kendi aralarında Bedir'e çıkılmaması gerektiğini seslendirmeye başladılar. Aynı anda şehirde bulunan münafıklar ile Yahûdîler de gelen haberi kendileri için fırsat kabul ederek Müslümanların düşmana karşı mücadele azmini zaafa uğratma faaliyeti başlattılar. Gelişmeleri haber alan Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer derhal Hz. Peygamber'in (s.a.s) yanına giderek kendilerinin Mekkelilere buluşma sözü verdiklerini, ne olursa olsun bu sözü yerine getirmelerinin şart olduğunu, aksi takdirde müşriklerden korktuklarının düşünüleceğini, bu sebeple Bedir'de mutlaka hazır

bulunmak gerektiğini söylediler. Hz. Peygamber (s.a.s) bu sözlerden memnun olarak kendisinin de tek başına bile olsa Bedir'e gideceğini açıkladı. Allah Rasûlü'nün (s.a.s) bu kararlılığı bir kısım Müslümanların da tereddüdünü giderdi. Sonuçta hep birlikte Bedir'e (Bedru's-Safrâ) gitmeye karar verildi. Hz. Peygamber (s.a.s) Bedir'e ikinci sefer için gerekli hazırlıkları ikmal ettikten sonra yaklaşık 1500 kişilik ashâbıyla Medine'den harekete geçti. Diğer taraftan Ebû Süfyân, Kureyşlilere Müslümanları sözleşilen yere gitmekten vazgeçirmek için Nu'aym b. Mes'ûd'u görevlendirdiklerini ancak kendilerinin yine de kararlaştırılan yere gitmeleri gerektiğini, oraya vardıklarında bir gece ya da iki gece kalıp döneceklerini söyledi. Şayet Müslümanlar sözleşilen yere gelmezlerse, bu takdirde Mekkeliler gittiği için onlar karşısında üstün gelmiş sayılacaklarını; eğer Müslümanlar oraya gitmişlerse, bu defa kendileriyle karşılaşmamak için bu yılın kıtlık yılı olduğu bahanesiyle gelemediklerini ileri süreceklerini açıkladı. Ebû Süfyân Medine'ye sefer için hazırlıklar tamamlandıktan sonra yaklaşık İki bin kişilik bir toplulukla yola çıktı. Mekke-Medine yolu üzerindeki Mecenne'ye kadar ulaşınca yanındakilere bol ve bereketli bir yılda oraya gitmenin uygun olacağını ancak kuraklık yaşadıklarını ifade ederek buradan geri döneceklerini söyledi. Bu şekilde Kureyşliler Mekke'den yola çıkmışlar, fakat vaad ettikleri yere ulaşmadan kıtlık bahanesiyle geri dönmüş oldular. Nevar ki zevahiri kurtarma amaçlı bu taktik bir kısım Mekke müşrik liderleri arasında dahi rahatsızlık meydana getirdi. Nitekim Safvân b. Ümeyye, Ebû Süfyân'a, Uhud gününde Müslümanlara böyle bir vaadde bulunmasının yanlış olduğunu, bu durumda kendilerinin Müslümanlardan korktukları için Bedir'e gidemedikleri haberinin bütün Arabistan'da yayılacağını üstelik Medinelilerin kendilerine karşı psikolojik üstünlük kazanıp daha da cesaret bulacağını söyledi.[751]

Diğer taraftan Müslümanlar, Uhud savaşı sonucunda söz verdikleri gibi Bedir'e ulaştılar. (1 Zilkâde/4 Nisan 626). Allah Rasûlü (s.a.s) sekiz gün burada düşmanlarını bekledikten sonra Medine'ye geri göndü.[752] Bedru'l-Mev'id Gazvesi'nin en önemli sonucu Müslümanların bütün Arap Yarımadası'na ve mevcut düşmanlarına güç ve heybet gösterisinde bulunarak Uhud travmasının izlerinin

sildiklerini göstermeleri olmuş, bu durum onların Bedir'de sağladıkları prestiji yediden kazanmalarını temin etmiştir. [753]

Bedru'l-Mev'id Gazvesi'yle birlikte esasında Uhud Savaşı'nın gerçek sonucu ortaya çıkmış oldu. Bu hadise neticesinde Müslümanlar, Mekke müşriklerine karşı verdikleri mücadelede büyük bir psikolojik üstünlük elde etmek suretiyle onların Medine üzerine saldırı düzenleme düşüncelerini tamamen terk etmelerini sağlamışlardır. Müslümanlara karşı son olarak gerçekleştirilecek olan Hendek Savaşı ise sadece Mekke müşriklerinin değil, başta Yahûdîler olmak üzere Müslümanlar aleyhindeki bütün düşmanların ortak harekatı olarak gerçekleşecektir.[754]

3. Hendek Savaşı (H.5/M.627)

Hendek Savaşı neticesiz kalan Uhud Savaşı'nın bir devamı olarak değerlendirilebilir. Mekke müşrikleri Müslümanları tamamen yok etme hedeflerini ilk iki girişimde gerçekleştirememişlerdi. Uhud'da Medinelilere çok kayıp verdirmekle birlikte onları tamamen yok edemediklerinin farkındaydılar. Dolayısıyla daha kapsamlı ve organize bir saldırıya karar verdiler. Bunun için Müslümanlara karşı Arap Yarımadası'ndaki bütün düşman unsurları bir araya getirmeye ve büyük bir orduyla Medine üzerine yürümeye karar verdiler. Nitekim Hendek Savaşı'na iştirak eden müşrik ordusu Kureyşliler, müşrik Arap kabileleri ile Müslümanlara düşman Yahûdîlerin güç birliğinden meydana gelmiştir.

Hendek Savaşı'nın tertibinde Yahûdîlerin rolü gerçekten büyüktür. Çünkü Huyey b. Ahtab , Kinâne b. Ebu'l-Hukayk , Hevze b. Hukayk gibi Yahûdî önderleri önce Mekke müşriklerine, ardından Gatafân gibi müşrik Arap kabilelerine heyetler göndermek suretiyle onları Medine 'ye karşı birleşmeye çağırmışlar, saldırıya katılmaları karşılığında kendilerine Hayber hurmalıklarının bir yıllık hasadını vaadetmişlerdi.[755] Yahûdîlerin maddî katkısı sayesinde Mekke dışında Gatafân, Benî Süleym , Benî Esed , Benî Fezâre , Benî Eşca' , Benî Mürre ve Sakîf gibi müşrik Araplar Kureyş ordusuna iştirak etmeye karar verdiler. Gatafân ve Fezâre kabileleri Medine'nin kuzeyinde; Benî Süleymler doğuda; Mekke, Kinâne ve Sakîfliler ise güneyde oturuyorlardı. Bir başka deyişle Medine üç taraftan

kuşatılmış ve tehdit altında bulunuyordu. Yahûdî-Müşrik ittifakının Müslümanlara karşı planladıkları strateji şu şekildeydi: Mekkelilerin saldırısı sebebiyle aynen Bedir ve Uhud'da olduğu gibi Müslümanların Medine'den çıkmaları temin edilecek, bundan faydalanan Gatafân ve Fezâre arkadan saldırarak Mekke'den gelen müttefiklerle birlikte Hz. Peygamber'i (s.a.s) ve beraberinde bulunan az sayıdaki arkadaşlarını kuşatarak sonuçta kendileri için büyük bir sıkıntı meydana getiren ortak düşmandan kurtulacaklardı.

Yahûdîler ile Mekke müşriklerinin organizesiyle bu şekilde Müslümanlara karşı ilk kez Kureyşliler , Müşrik Araplar ve Yahûdîler olmak üzere üçlü bir ittifak gerçekleşmiş oldu. Başka bir ifadeyle Kureyşli müşrik Araplar, Yahûdîlerin de destekleriyle Arap Yarımadası 'nın bütün güçlerini Müslümanlara karşı birleştirmişlerdir. Bundan dolayı Hendek Savaşı Ahzâb (Gruplar) Savaşı olarak da anılmıştır. Toplam 10-12 bin kişiye ulaşan ordunun başkomutanı Uhud 'da olduğu gibi Kureyş reisi Ebû Süfyân 'dı.[756]

Medine'yi hedef alan müttefik ordu planlandığı şekilde Mekke'den harekete geçti. Yol boyunca kendilerinden söz alınmış olan müşrik Arap kabileleri de birliğe katıldılar. Buna göre Benî Süleym yaklaşık yedi yüz kişiyle Merrüzzahrân denilen yerde Kureyş birliklerine katıldı. Başlarında Harb b. Ümeyye'nin anlaşmalısı Süfyân b. Abdüşems komutan olarak bulunuyordu. Daha sonra Talha b. Huveylid el-Esedî riyasetinde Benî Esed birlikleri, hemen ardından da Uyeyne b. Hısn liderliğindeki Fezâre kabilesi bin deveden müteşekkil savaşçılarıyla müşrik ordusuna katıldı. Yaklaşık dört yüz kişilik bir kuvvetle Eşca kabilesi, başlarında Mes'ûd b. Ruhayle olduğu halde orduda yerini aldı. Benî Mürre de el-Hâris b. Avf komutasında dört yüz kişilik bir kuvvetle Kureyş ordusuna katıldı. Bu kabilelerden başka pek çok müşrik soyu az veya çok kuvvet katkısıyla hazırlanan orduya destek verdiler.[757]

Mekkelilerin çok büyük orduyla Medine'ye doğru hareket edecekleri haberini alan Allah Rasûlü (s.a.s), düşmana karşı geliştirilecek savaş stratejisi hakkında düşüncelerini almak üzere ashâbını bir araya getirdi. Görüşmeye davet edilen ashâb önderleri arasında öncelikli olarak Bedir ve Uhud'un aksine şehrin içinde kalıp dışarıdan gelebilecek bir kuşatmaya direnme seçeneği üzerinde duruldu. Şehrin çevresinde çok sayıda bahçeler ve bunları birbirinden ayıran

duvarlar bulunuyordu. Üstelik Medine'nin ara sokakları ise alabildiğine dardı. Dolayısıyla açık araziden gelebilecek her türlü saldırıyı bu şekilde savuşturma imkânı vardı. Ancak Müslümanlara karşı harekete geçen müttefik kabilelerin sayısının sürekli arttığını bildiren haberler geldikçe durum endişe verici bir hal aldı. Bu sebeple salt şehri koruma şeklindeki tedbirlerin yanı sıra buna takviye olarak daha başka savunma önlemlerine başvurmanın gereği ortaya çıktı. Allah Rasûlü (s.a.s) atına binip şehrin etrafında bir keşif turu yaptığında özellikle şehrin batı yakasındaki savunma hatlarının son derece zayıf olduğunu tespit etmişti. Ashâb arasında yapılan istişarelerden sonra İranlı Selmân-ı Fârisî'nin teklifi gündeme geldi: Selmân kendi ülkesinde bir askerî sefer durumunda hem geceleyin düşman tarafından gelebilecek saldırılara hem de düşman süvarilerinin savunma hatlarını aşıp geçmelerine engel olmak için şehirlerin veya ordu karargâhlarının etrafına hendek kazıldığı bilgisini verdi. Gerçekten de bu kadar büyük bir orduya karşı gerek meydan savaşı yapmak, gerekse şehri savunma amaçlı gerilla mücadelesi gerçekleştirmek Müslümanlar için çok büyük risk taşıyordu. Bu hususta yapılan müzakereler neticesinde Selmân-ı Fârisî 'nin tavsiyesi doğrultusunda Arabistan 'da ilk kez uygulanacak olan yeni bir savunma taktiği olan hendek kazılmasına karar verildi: Esas itibariyle düşman Medine'nin güneyinde bulunan Mekke tarafından gelecekti. Ancak Medine üç tarafı volkanik lav kayalarıyla çevrili bir ova olduğu için sadece kuzey ve kuzey-batı tarafları saldırı düzenlenmesine izin veriyordu. Bu durumda kayalardan oluşan bu üçgenin kuzey ve kuzey-batıya bakan iki ucunun bir hendekle bağlanması neticesinde Medine'nin savunulması mümkün olacaktı. [758]

Selmân'ın tavsiyesi doğrultusunda Medine 'nin düşman saldırısına açık olan kuzey yönü boyunca geniş hendekler kazılmaya başlandı. [759] Rasûlüllah (s.a.s) bu faaliyetin vaktinde gerçekleştirilebilmesi için görev taksimi yaptı: Buna göre Muhâcirler Medine'nin Râtic'ten Zubâb'a kadar olan kısmını, Ensâr ise Zubâb'tan Benî Ubeyd dağına kadar olan kısmını tamamlayacaklardı.[760] Hendek yeterli derinliğe ulaşınca çıkan toprak sepetlerle taşınıyor, sepetlerle geri dönenler bu kez Sel Dağı'ndan taş doldurup kazı alanına getiriyorlar, bu taşları tıpkı hurma yığınları gibi ihtiyaç anında düşmana karşı kullanabilmek

amacıyla arkalarına diziyorlardı. Zira çarpışmalar esnasında düşmana atılması sebebiyle taşlar o dönem savaşlarının en önemli silahlarından kabul ediliyordu.[761]

Başta Hz. Peygamber (s.a.s) olmak üzere bütün Müslümanların birlikte gerçekleştirdikleri hendek inşa faaliyeti altı gün içinde daha müşrikler Medine'ye ulaşmadan tamamlandı.[762] Başlangıçta bir kilometreden biraz fazla olan hendek, daha sonra Medineli bazı kabilelerin de katkısıyla biraz daha uzatıldı.[763] Hendek düz bir şekilde değil, daha güçlü savunma temini için büyükçe bir "N" şeklinde düşünülmüştü. Buna göre Kuzey-doğuda Şeyheyn burçlarından itibaren kazıya başlanmış (günümüzde bu nokta iki kubbeli Şeyheyn Mescidi adıyla anılmaktadır), buradan Zûbâb Tepesi'ne kadar inilmiştir (günümüzde burada Zûbâb Mescidi bulunmaktadır). Daha sonra, nisbeten daha alçak tepelere doğru kazma ameliyesi sürdürülmüş, nihayet kuzeydeki Vedâ Tepesi denilen yere ulaşan hendek burayı stratejik bir yer olan Sel' Dağı'yla birleştirmiştir. Yol boyunca rastlanılan alçak tepelere ise keşif ve gözcü birlikleri konuşlandırılmak suretiyle savunma hattı takviye edilmiştir. Hendek bir düşman atlısı dörtnala gelse bile aşamayacağı genişlikte kazılmış, derinliği ise içine bir asker düşse ya da girse, kaçıp kurtulamayacak şekilde ayarlanmıştır.[764]

Yapılan savunma hazırlığına rağmen Müslümanlar düşman saldırısı konusunda yine de büyük bir endişe içindeydiler. Uhud Savaşı'ndaki kayıplarını da hatırladıklarında acaba bu defa Allah'ın vadi ve zaferin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği hususunda tereddüt yaşıyorlardı. Nitekim savaş öncesinde Müslümanların yaşadıkları halet-i ruhiyeyi Kur'ân-ı Kerîm şu şekilde tasvir eder:

"Onlar size yukarınızdan ve aşağınızdan gelmişlerdi; gözler de dönmüştü, yürekler ağızlara gelmişti; Allah için çeşitli tahminlerde bulunuyordunuz. İşte orada, inananlar denenmiş ve çok şiddetli sarsıntıya uğratılmışlardı".[765] Âyette zikredilen yukarıdan gelen topluluklar şehirde son kalan Yahûdî kabilesi Benî Kureyza idi. Aşağıdan gelenler ise Kureyş, Gatafân, Benî Süleym ve Benî Esed başta olmak üzere bütün bir saldırı ordusuydu.

Müttefik kuvvetler Medine 'ye geldiklerinde karşılarında aşılmaz hendekleri görünce büyük bir şaşkınlık yaşadılar. Ancak

Müslümanların emr-i vâki olarak ortaya koydukları bu savaş tarzını çaresiz kabul etmek zorunda kaldılar. Aynı anda kısa süreli bir savaş için yanlarında getirmiş oldukları azıkların tükenmesinin doğuracağı güçlükleri de yakından hissetmeye başladılar. Onları bekleyen Müslümanlar hendeğin özellikle zayıf taraflarını daha fazla yığınak yaparak geçilmez hale getirmişlerdi. Aynı anda Medineli devriyeler müşrik ordusunun taarruzuna karşı hendeği gece-gündüz murakabe altında tutuyorlardı. Hattâ düşman birliklerine erzak getiren kervanların önünü keserek getirmekte oldukları yiyeceklere el koydukları bile olmuştu.[766]

Taraflar arasında savaş fiilen başlamış olmakla birlikte aradaki engel sebebiyle yüz-yüze çarpışmalar bir türlü gerçekleşmiyor, taraflar birbirlerine sadece uzaktan ok atabiliyorlardı. Bu esnada hendeği aşmaya teşebbüs eden müşrik süvariler ise derhal ok yağmuruna tutulmak suretiyle geri püskürtülüyordu. Nitekim böyle bir teşebbüse yeltenen Nevfel b. Abdullah el-Mahzûmî hendeğin içinde yakalanarak Hz. Ali ile Hz. Zübeyr b. el-Avvâm tarafından öldürülmüştür.[767]

Hendek Savaşı'nın başlangıç aşamasında herhangi bir ciddi çarpışma meydana gelmedi.[768] Ancak şartlar ve zaman Müslümanların lehine işliyordu. Çünkü günler geçtikçe müşriklerin erzağı azalıyor, sabırları tükeniyor, sonuçta şehri ele geçirme ümitleri kayboluyordu. Bununla birlikte Müslümanlar da kuşatma esnasında çok zor anlar yaşadılar. Öyle ki Allah Rasûlü (s.a.s) bu anlarda bir kısım namazlarını vaktinde edâ edememiştir.[769] Müşriklerin yoğun saldırıları sebebiyle namazlarının aksaması üzerine müşriklere kendilerini namazdan alıkoydukları gibi Allah'ın da onları evlerinden alıkoyması bedduasında bulunmuştur.[770] Benzer sıkıntı diğer Müslümanlar tarafından da yaşanmış, Hz. Ömer, Allah Rasûlü'ne (s.a.s) gelerek namazlarını kılamadığından şikâyet etmiş, Hz. Peygamber (s.a.s) de onu teselli için kendisinin de aynı durumda olduğunu söylemiştir. Düşmanın muhasarayı kaldırmasının ardından Bathân aldı yere gelindiğinde Müslümanlar vaktinde edâ edemedikleri namazları topluca kılabilmişlerdir.[771]

Kuşatma esnasında Müslümanlar için de tehlike yok değildi. Her şeyden önce içlerinde bulunan münafıklar ile Yahûdîler Medine'yi

zaafa düşürmek için ortaklık yaparak Müslümanların direniş kuvvetlerini kırmaya çalışmışlardır. Kur'ân'da onların komploları şu şekilde deşifre edilmiştir:

"Hani onlardan bir grup, "Ey Yesrib (Medine) halkı! Sizin burada durmak imkânınız yok. Haydi geri dönün" demişti. Onlardan bir başka grup da, "Evlerimiz açık (korumasız)" diyerek Peygamberden izin istiyorlardı. Oysa evleri açık (korumasız) değildi. Onlar sadece kaçmak istiyorlardı. Eğer Medine'nin her tarafından üzerlerine gelinse ve orada karışıklık çıkarmaları istenseydi, onu mutlaka yaparlardı; o konuda fazla gecikmezlerdi. Andolsun ki onlar, daha önce geri dönüp kaçmayacaklarına dair Allah'a söz vermişlerdi. Allah'a verilen söz ise sorumluluğu gerektirir. De ki: "Eğer siz ölümden ya da öldürülmekten kaçıyorsanız, kaçmak size asla fayda vermeyecektir. O takdirde bile (hayatın zevklerinden) pek az yararlandırılırsınız. De ki: "Eğer Allah size bir kötülük dilese, sizi Allah'tan koruyacak kimdir? Yahut size bir rahmet dilese buna engel olacak kimdir?" Onlar kendilerine Allah'tan başka hiçbir dost ve hiçbir yardımcı bulamazlar. Şüphesiz Allah içinizden, savaştan alıkoyanları ve kardeşlerine, "Bize gelin" diyenleri biliyor. Size katkıda cimri davranarak savaşa pek az gelirler. Korku geldiğinde ise, üzerine ölüm baygınlığı çökmüş kimse gibi gözleri dönerek sana baktıklarını görürsün. Korku gidince de ganimete karşı aşırı düşkünlük göstererek sizi keskin dillerle incitirler. İşte onlar iman etmediler. Allah da onların amellerini boşa çıkardı. Bu Allah'a kolaydır. Düşman birliklerinin gitmediğini sanıyorlar. Düşman birlikleri (bir daha) gelecek olsa, isterler ki, (çölde) bedevîlerin arasında bulunsunlar da size dair haberleri (gidip gelenlerden) sorsunlar. İçinizde bulunsalardı da pek az savaşırlardı".[772]

Münafıkların bozgunculukları bu şekilde devam ederken Medineliler için asıl tehlike resmen müttefikleri görünen Benî Kureyza Yahûdîleri'nden geldi. Uhud Savaşı'nın ardından Medine'den uzaklaştırılmaları sebebiyle Hayber 'e sığınmış bulunan Nadîr Yahûdîlerinin reisi olan Huyey b. Ahtab 'ın girişimleri sonucunda Kureyza kabilesi önderi Ka'b b. Esed Müslümanlarla yaptıkları anlaşmayı bozarak Mekke müşrikleriyle ortak hareket etmeye karar vermişti. Buna göre saldırganlar dışarıdan hücuma

kalktıklarında onlar da içeriden aynı anda Müslümanların savunma cephesinin arkasından bir saldırı başlatacaklardı.[773]

Gelişmenin haberi derhal Hz. Peygamber'e (s.a.s) intikal ettirildi. Rasûlüllah (s.a.s) öncelikli olarak meselenin mahiyetinin tespiti için ashâbdan Zübeyr b. el-Avvâm'ı Kureyzalılara gönderdi. Zübeyr durumu yerinde gördükten sonra Allah Rasûlü'ne (s.a.s) Yahûdîlerin kalelerini tamir edip yollarını düzelttiklerini, saldırı için hayvanlarını da topladıklarını haber verdi. Onların ihaneti sebebiyle geride kalan Müslüman kadın ve çocukların saldırıya uğrama ihtimalleri ortaya çıkınca Hz. Peygamber (s.a.s) ilk tedbir olarak ailelerin daha güvenli yerlere nakledilmesini emretti.[774] Aynı anda Ensâr önderleri Sa'd b. Mu'âz, Sa'd b. Ubâde ve Üseyd b. Hudayr'ı çağırarak onlardan Yahûdîlerin durumunu son defa tespit etmelerini istedi. Ensâr temsilcileri Benî Kureyza yurduna gittiklerinde onların açıkça anlaşmayı ihlâl ettiklerini görünce kendilerine yeniden anlaşmaya dönmeleri çağrısında bulundular. Ancak Ka'b b. Esed, Müslümanlarla ittifakı bozmakta kararlı olduklarını ifade etti. Bunun üzerine geri dönen elçiler Hz. Peygamber'e (s.a.s) onların kesin olarak Müslümanlara ihanet içinde olduklarını bildirdiler.[775]

Kureyzalıların müşriklerle ittifak etmeleri Müslümanların iki düşman arasında kalması anlamına geliyordu. Onların Müslümanlara arkadan saldırması hendeğin korunmasını zayıflatacağı için Mekkeliler bu şekilde rahatça engeli aşıp şehri işgal edebilirlerdi.[776] Kaldı ki Kureyza Yahûdîlerin'den bir kısmı bu hususta girişimde bulunmuşlardı. Vâkıdî'nin rivayetine göre onlardan on kadar kişi Nebbâş b. Kays liderliğinde kendi kalelerinden çıkarak Müslümanların mahallesine ulaşıp onlara zarar vermek istemişler, Bakî el-Garkad'a geldiklerinde Seleme b. Eslem b. Hureys'in idaresinde bir grup Müslümanla karşılaşmışlar, burada taraflar arasında karşılıklı ok atışları şeklinde bir çatışma gerçekleşmiştir. Müslümanlar karşısında daha fazla ilerleyemeyeceklerini anlayan saldırgan Kureyzalılar geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu gelişme üzerine Müslümanlar karşı saldırı gerçekleştirip Kureyzalıların kalelerine kadar giderek onları muhasara altına almışlar, kendilerine saldırı teşebbüsünde bulunanları cezalandırmak için Yahûdîlere ait bir kuyunun iki kulesini yıkmışlardır. Muhtemelen

bu girişim sebebiyle Yahûdîler bir daha kalelerinden çıkma ve Müslümanlara saldırma cesareti gösterememişlerdir. [777]

Kuşatmanın onuncu gününde Allah Rasûlü (s.a.s) düşmanın birliğini parçalamak amacıyla taktik bir adım atmaya karar verdi. Bunun için müşrik ordusunda bulunan Gatafân reislerinden Uyeyne b. Hısn b. Bedr ile el-Hâris b. Avf'a haber göndererek Medine hurmalarının üçte birinin kendilerine verilmesi karşılığında yanlarında bulunan bedevîleri kuşatmadan geri çekmelerini istedi. Müşrik kabile liderleri bu teklifi kabul ettiler. Ardından anlaşmayı karara bağlamak için kabilelerinden on kişiyle birlikte Rasûlüllah'ın (s.a.s) yanına geldiler. Hz. Peygamber (s.a.s) Osman b. Affân'ı çağırıp kendisinden anlaşma hazırlıkları yapmasını istedi. Bu esnada gelişmeyi haber alan Evsli Üseyd b. Hudayr toplantı yerine gelerek eğer bu anlaşma Allah'ın emri ise onu yerine getirmesini, ancak kendi kararı ise Medinelilerin düşmanlarına kılıçtan başka bir şey veremeyeceklerini açıkladı. Bunun üzerine Allah Rasûlü (s.a.s) Ensârın diğer liderleri Sa'd b. Ubâde ve Sa'd b. Mu'âz'ı çağırarak bu konuda kendilerinin görüşlerini sordu. Onlar da bu hususta Üseyd b. Hudayr gibi düşündüklerini açıklayınca Rasûlüllah (s.a.s) Uyeyne ile yapmayı düşündüğü anlaşmayı iptal etti.[778]

Müslümanlar için tehlikenin iyice arttığı esnada onları bu sıkıntılı durumdan kurtaran ve savaşın kaderini değiştiren ilginç bir gelişme yaşandı:

Mekke ordusu içerisinde yer alan Eşca' kabilesinden Nuaym b. Mes'ûd, Müslüman muhafızlardan izin alıp Hz. Peygamber'in (s.a.s) yanına gelerek kendisinin İslâm'ı kabul ettiğini, şayet izin verilirse Medine'yi Yahûdîlerin sebebiyet verdikleri bu sıkıntılı durumdan kurtarmak için kendilerine yardımcı olabileceğini ifade etti. Nuaym, hem Mekke müşrikleri hem de Yahûdîler tarafından tanınan ve güvenilen bir kişiydi. Üstelik adı geçen gruplardan hiç biri onun İslâm'a girdiğinden haberdar değildi.

Nuaym b. Mes'ûd, Hz. Peygamber'in (s.a.s) de olurunu alarak planını uygulamaya başladı. Önce müşriklerle ortak hareket etmeye karar veren Benî Kureyzalıların yanına giderek kendilerine Müslümanlarla yaptıkları anlaşmayı bozmakla büyük hata yaptıklarını, Mekke'den gelenlerin artık savaştan sıkılmaya başladıkları için yakında geri döneceklerini, sonuçta Yahûdîleri

Müslümanlarla baş başa bırakacaklarını söyledi. Bu tehlikeli duruma düşmemek, aynı zamanda Mekkelilerin kuşatmayı sürdürmelerini sağlamak için onlardan bazı önemli kişileri yanlarında rehin olarak tutmaları tavsiyesinde bulundu. Muhatapları verdiği bilgiler ve tavsiyeler sebebiyle kendisine teşekkür ettiler. Nuaym planının ikinci aşamasını gerçekleştirmek için bu defa Ebû Süfyân 'a giderek Yahûdîlerin Hz. Muhammed (s.a.s) ile yaptıkları anlaşmayı bozduklarına pişman olduklarını, eski anlaşmayı yenilediklerini, hatalarını affettirebilmek için de Mekkelilerden bazı kişileri rehin olarak alıp Müslümanlara teslim edeceklerini bildirdikten sonra onların rehine taleplerinin kesinlikle yerine getirilmemesinin gereğine işaret etti. Nuaym'ın girişimleri ilk olarak Müslümanlara karşı birlikte hareket etme kararı almış bulunan taraflar arasında karşılıklı güven bunalıma sebebiyet verdi. Nitekim Mekkeliler kendilerine ulaşan bilgileri kontrol etmek amacıyla Yahûdîleri Müslümanlara karşı aynı anda saldırıya davet ettiler. Ancak Nuaym'ın da söylediği gibi Yahûdîler girişilecek saldırı karşılığında muhataplarından rehine istediler. Gelen talep üzerine Kureyşliler Eşca' reisinin doğru söylediğine kanaat getirerek kesinlikle rehine vermeyeceklerini, üstelik zamanı geldiğinde yurtlarına geri döneceklerini, Kureyzalıları ise kendi hallerine bırakacaklarını bildirdiler. Mekkelilerin son kararını haber alan Yahûdîler de Nuaym'ın uyarılarının gerçekliğine kesin olarak inandılar. Böylece taraflar savaşın başladığı pozisyonlarına dönmüş oldular.[779] Neticede Müslümanların aleyhine gerçekleşme ihtimali taşıyan Kureyza planı Nuaym'ın şahsî gayretleriyle boşa çıkarılmış, başlangıçta büyük tehlike oluşturacak girişim Müslümanlar lehine sonuç getirmiştir.

Gerek Hz. Peygamber'in (s.a.s) aldığı yerinde tedbirler gerekse Nuaym b. Mes'ûd'un taktiği neticesinde Mekke müşriklerinin Medine 'yi ele geçirme ihtimali tamamen ortadan kalkmış oldu. Aslında düşman ancak kısa süreli bir savaş için hazırlık yapmıştı. Kuşatmanın uzayıp gitmesi hem insanlar, hem de binek hayvanları için ciddi erzak sıkıntısına yol açtı. Hiç kuşkusuz müşrikler çok yüksek fiyata da olsa Benû Kureyza Yahûdîlerinden bazı yiyecek maddeleri ve hayvan yemi satın aldılar. Ancak bu malların tamamı, karargâhlarına taşınması esnasında bir Müslüman birliğinin eline düştü. Ayrıca havalar iyice soğumuş, Medine'nin şiddetli ayazı

Mekkelilerin direncini kırmıştı. Üstelik Şevvâl ayının sona ermesiyle Haram aylar devreye girmekte ve Hac mevsimi yaklaşmaktaydı. Mekkeliler bu dönemde şehirlerinden uzak kalıp önemli bir gelir kaynağından mahrum bırakılmayı göze alamazlardı. Bu durumda Mekkelilerin komutanı Ebû Süfyân için eve dönmek üzere kuşatmayı kaldırmak, paralı askerlere de gitmekten başka çare kalmamış görünüyordu. Mekkeliler adına bütün bu olumsuz gelişmelere ilave olarak Hendek Savaşı'nın sonuna doğru meydana gelen şiddetli çöl fırtınası müşrik ordusunda ümitlerin tamamen tükenmesine sebep oldu. Öyle ki rüzgârın etkisiyle çadırlar yıkıldı, yemek kazanları devrildi, yük taşımak ve savaşta kullanılmak için getirilen hayvanlar etrafa dağıldı. Bu gelişmeler karşısında Ebû Süfyân yaptığı açıklamayla muhasaranın kaldırıldığını ilan etti:

"Ey Kureyş topluluğu. Şüphesiz siz artık kalınabilecek bir yurtta bulunmuyorsunuz. Atlar ve develer helâk oldu. Benî Kureyza bize vadini yerine getirmedi. Üstelik bizler gördüğünüz gibi rüzgârın şiddetine de maruz kaldık. Artık ateşimiz yanmıyor, yemek çömleklerimiz devrildi, çadırlarımız ise tamamen yıkıldı. Artık yola çıkıp burayı terk edin. İşte ben yola çıkıyorum". [780]

Ahzâb sûresi de müşriklerin düştüğü hali şu şekilde tasvir eder:

"Ey inananlar! Allah'ın size olan nimetini hatırlayın; üzerinize ordular gelmişti. Biz de onların üzerine rüzgâr ve göremediğiniz ordular göndermiştik. Allah, yaptıklarınızı görüyordu".[781] Aynı sûrede geçen "Allah inkâr edenleri kinleriyle geri çevirdi, bir hayra ulaşamadılar; savaşta inananlara Allah'ın yardımı yetti. Allah kuvvetli olandır, güçlü olandır"[782] âyetinde de belirtildiği gibi Mekke müşrikleri bu üçüncü teşebbüslerinde de yine istedikleri sonucu alamadan geri döndüler.[783]

Hicretin 5. yılı Zilkâde ayında (Nisan 627) tamamlanan Hendek Savaşı , sonuçları itibariyle hem Medineli Müslümanlar, hem de Mekke müşrikleri için Hicretle başlayan mücadelede yeni bir dönüm noktası olmuştur. Herhangi bir kayıp vermeden müttefik ordusunu Medine 'den uzaklaştırmış olmaları sebebiyle bu sonuç Müslümanlar için büyük bir zafer sayılmalıdır. Mekkeliler açısından bakıldığında ise Arap Yarımadası'nda Müslümanlara düşman olan bütün unsurları bir araya getirmelerine rağmen onları yok etme hedefine yine ulaşamadıkları için bu sonuca onlar için tartışmasız bir başarısızlıktır.

Dolayısıyla son neticesiz teşebbüs, müşriklerin Müslümanları mağlup edeceklerine dair bütün umutlarını söndürmüş, onların artık on bin kişilik bir orduyu tekrar bir araya getirme imkânı da kalmadığı için Medine üzerine yeni bir saldırı ihtimali tamamen ortadan kalkmıştır. Binaenaleyh Hendek Savaşı, Kureyş müşriklerinin Medine'ye karşı gerçekleştirdikleri son saldırı harekâtı olmuştur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), ashâbına Kureyş'in bundan sonra kendilerine karşı savaş tertip edemeyeceğini, askerî faaliyetlerin artık kendileri tarafından gerçekleştirileceğini müjdelemiştir.[784] Artık bundan sonra Müslümanlar karşısında şehirlerini koruma endişesi taşıyan ve savunmaya çekilenler Mekkeliler olacaktır.

Hendek Savaşı'nı kaybeden Mekkeliler hedeflerini gerçekleştirememiş olmanın üzüntüsüyle umutsuz bir şekilde yurtlarına dönerlerken, buna karşılık Müslümanlar çok endişe duydukları savaş meydanından son derece memnun ayrıldılar. Üstelik onlar bu döneme kadar Hicaz 'da bir araya getirilmiş en büyük orduyla başa çıkmayı başarmışlardı. Böylece artık Medine 'nin güney tarafından bir saldırıya maruz kalma ihtimali tamamen ortadan kalkmış oldu. Hendek Savaşı sonucuyla Mekke cephesini güven altına alan Hz. Peygamber (s.a.s) için de diğer düşmanları ile daha rahat şartlarda ilgilenme fırsatı doğmuştur.[785]

4. Hudeybiye Musâlahası (H.6/M.628)

Müslümanların Medine'ye hicreti sıradan bir kaçma veya karşı tarafa sığınma değil, aslında Mekke 'ye tekrar dönme hedefi taşıyan planlı bir göç hareketiydi. Hz. Peygamber (s.a.s) görevini Mekke'de sağlıklı bir şekilde yerine getiremediğini, buranın bir tebliğ merkezi olamayacağını görünce Medine 'ye göç etmişti. Müslümanlar gerçekten de onun önderliğinde Medine merkezli büyük bir siyasî ve askerî güç oluşturmuşlardı. Artık onlar için dönüş yolunun ilk adımlarının atılma zamanı gelmişti.

Müslümanlar Hendek Savaşı'ndan sonra Benî Kureyza 'yı tamamen etkisiz hale getirerek Medine 'nin iç güvenliğini sağlamışlar, bunun ardından Mustalikoğulları Gazvesi'yle Medine'ye saldırmak isteyen müşrik Arapları kendilerine itaat eder hale getirmişlerdi. Müslümanlar lehine gerçekleşen bu ortamdan istifade

etmek isteyen Hz. Peygamber (s.a.s), umre niyetiyle silahsız bir şekilde yaklaşık 1600 kişiye ulaşan ashâbıyla birlikte hicretin 6. Yılı Zilkâde ayında (Mart 628) tarihinde Medine'den Mekke 'ye doğru harekete geçti.[786]

Allah Rasûlü (s.a.s) Medine dışında yaşayan bedevîlerden bir kısmını da Kâbe'yi ziyaret amacıyla gerçekleştirilen mezkür faaliyete davet etmişti. Fakat onların çoğu Müslümanlar ile Mekkeliler arasında çatışma çıkacağından, onların böylesine riskli bir seferde hüsrana uğrayacaklarından çekindikleri için bir kısım mazeretler ileri sürerek davete katılmamışlar, Hz. Peygamber (s.a.s) ile beraber olmaktan kaçınmışlardır.[787] Kaynaklara göre davete icabet etmeyenler Benî Bekr, Müzeyne ve Cüheyne kabilelerine mensup bedevîlerdi. Adı geçen kabileler Müslümanların düşman karşısında mağlup edileceklerini ve bu seferden sağ olarak geriye dönemeyeceklerini, üstelik yanlarında savaş silahı da almayarak düşmanları karşısında büyük bir riske girdiklerini seslendirmeye başladılar.[788] Onların düşüncelerini Kur'ân-Kerîm de açıkça ortaya koyar:

"Bedevîlerin savaştan geri kalmış olanları, sana: "Bizi mallarımız ve ailelerimiz alıkoydu. Allah'tan bizim bağışlanmamızı dile" diyecekler. Dilleriyle, gönüllerinde bulunmayanı söylerler; de ki: "Allah size bir zarar gelmesini dilerse yahut bir fayda elde etmenizi dilerse, O'na karşı kimin gücü bir şeye yeter? Kaldı ki, Allah yaptıklarınızdan haberdardır." Aslında siz, Peygamberin ve inananların, ailelerine bir daha dönmeyeceklerini sanmıştınız. Bu, gönüllerinize güzel görünmüştü de kötü sanıda bulunmuştunuz. Hayırsız bir topluluk oldunuz. Allah'a ve Peygamberine kim inanmamışsa bilsin ki, şüphesiz Biz, inkârcılar için çılgın alevli cehennemi hazırlamışızdır. Göklerin ve yerin hükümranlığı Allah'ındır. O, dilediğini bağışlar, dilediğine azabeder. Allah bağışlayandır, merhamet edendir. Savaştan geri kalmış olanlar, siz ganimetleri almaya giderken: "Bırakın, biz de sizinle gelelim" diyeceklerdir. Onlar Allah'ın sözünü değiştirmek isterler. De ki: "Bize uymayacaksınız; Allah sizin için önceden böyle buyurmuştur." Size: "Hayır, bizi çekemiyorsunuz" diyecekler. Aksine, kendileri ancak pek az söz anlayan kimselerdir. Bedevîlerden geri kalmış olanlara de ki: "güçlü kuvvetli bir millete karşı, onlar müslüman olana kadar savaşmaya çağrılacaksanız; eğer

itaat ederseniz Allah size güzel ecir verir, ama daha önce döndüğünüz gibi yine dönecek olursanız sizi can yakan bir azaba uğratır”.[789]

Allah Rasûlü (s.a.s) bütün Müslümanlardan sefere katılması istemiş, ancak inen âyetle meşru mazeretleri olanların bu sorumluluktan istisna tutuldukları açıklanmıştır:

“Âmâ (gözleri görmeyen) kimse savaşa gelmezse ona bir sorumluluk yoktur; topala ve hastaya da sorumluluk yoktur. Kim Allah’a ve peygamberine itaat ederse, Allah onu, içlerinden ırmaklar akan cennetlere koyar. Kim yüz çevirirse, onu can yakıcı azaba uğratır”. [790]

Müslümanların Mekke’ye gidişleri her zaman için bir çatışma ihtimali taşısa da, Allah Rasûlü’nün (s.a.s) bu adımıyla esasında Medine ile Mekke arasında savaş dışında bir temas fırsatı aradığı anlaşılmaktadır. Zira Medine’deki Müslüman toplulukla Mekkelilerin pek çok irtibat kurma imkânları bulunuyordu. Her şeyden önce Allah Rasûlü (s.a.s) ve çok sayıda Müslüman muhacir aslen Mekkeli idi. Ayrıca İslâm dini, günlük vakit namazları ve Hac görevi dolayısıyla Mekke’deki Kâbe’yi dinî merkez olarak seçmişti. Aralarındaki kan akrabalığı göz önünde bulundurulmasa bile sırf Mekke ile yapılacak bir uzlaşma, Müslümanların geleceği bakımından bu şehri tahrip ve yok etmekten daha çok tercih edilebilir görünüyordu. Zira bu şehir, sadece saygı ve hürmet gösterilen Kâbe’nin burada bulunmasından dolayı değil, aynı zamanda ekonomik ilişkileri sebebiyle de bütün Arabistan’da büyük bir saygınlığa sahipti. Her şeyden önce kültürel bakımdan Arap Yarımadası’nın diğer çoğu bölgesinden daha ileri ve gelişmiş durumda idi. Üstelik bir takım göçebe insanların oluşturduğu bir yer olmaktan öte, burada çok iyi örgütlenmiş bir Şehir-Devletei mevcuttu. Diğer taraftan Mekke sakinlerinin de özellikle Hendek Savaşı’ndan sonra Müslümanlarla bir barış anlaşması yapmayı arzu ettikleri düşünülebilir. Çünkü bir yandan kervan ticaretlerinin sekteye uğraması, öte yandan Medine ile tutuştukları savaş onların üzerlerinde büyük bir siyasî ve iktisadî baskı oluşturmaktaydı. Dolayısıyla en azından durumlarını kurtaracak onurlu bir anlaşma onlar tarafından da kabul edilebilir görünüyordu. Üstelik Müslümanların Hudeybiye seferine çıktıkları yıl kıtlık ve açlık Mekke’yi tehdit etmekteydi. Bu yetmezmiş gibi Arabistan’ın tahıl

ambarlarından Necid bölgesinde bulunan Yemâme kabilesi reislerinden Sümâme b. Usâl İslâm'ı kabul etmiş, ardından kendisinin de düşman gördüğü Mekke'ye yapılan her türlü tahıl ürünü ihracını yasaklamış, bu da Mekke'de ciddi boyutlarda gıda sıkıntısına sebep olmuştu. Bunun üzerine bazı Mekkeliler, Rasûlüllah'a (s.a.s) hem kendisinin cömertliğini hem de aralarındaki akrabalık ilişkilerini hatırlatan bir haber gönderip bu ambargonun kaldırılmasını rica etmişlerdi. Hz. Peygamber (s.a.s) bu talebi derhal kabul etmiş, ayrıca ilave olarak beş yüz dinar (altın para) gibi önemli bir meblağı Mekke'nin yoksullarına dağıtılmak üzere göndermişti.[791] Anlaşılan o ki bu son gelişme iki taraf arasındaki düşmanca hislerin bir nebze ortadan kalkmasına fırsat vermişti. Allah Rasûlü (s.a.s) bu iyi niyet adımlarıyla iktifa etmeyip Mekkeliler ile esaslı bir anlaşma ihtimalini kuvvetlendirmek için başka girişimlerde de bulundu. Bu amaçla şehrin lideri Ebû Süfyân'a önemli miktarda Medine hurması gönderip bunları Mekke'nin ihraç ürünü olan ve Ebû Süfyân'ın depolarında çürümeye terk edilen derilerle takas etmeyi önermiş, aynı zamanda Mekke reisine bir ticaret kervanının başında olduğu halde büyük bir sükûnet ve emniyet içerisinde İslâm topraklarından geçerek Suriye-Filistin yönüne gitmesine izin vermişti.[792] Zikri geçen gelişmeler vesilesiyle Mekkelilerle uzlaşma ihtimalini en üst düzeye çıkaran Rasûlüllah (s.a.s), tam o sıralarda Ebû Süfyân'ın Habeşistan'a hicret etmiş olan ve kocası orada öldüğü için dul ve himayesiz kalan kızı ile evlendi. Müfessirler "Olur ki Allah sizinle düşman olduklarınız arasında bir dostluk meydana getirir." âyetinin[793] bu gelişmelere işaret ettiği kanaatindedirler.[794]

Hz. Peygamber (s.a.s) Kureşlilere karşı sergilediği bütün bu olumlu girişimlerden sonra barışın tesisi adına daha esaslı bir adım atmaya karar verdi. Bunun için önce umre yapmak niyetinde olduğunu ilan edip ardından da Mekke'ye gizli görevliler göndererek şehirdekilerin bu teşebbüse olan tepkisini ölçmeye çalıştı. Bununla birlikte Müslümanlar karşı taraftan hemen hoş bir karşılanma da beklemiyorlardı. Ancak Allah Rasûlü (s.a.s) kötü niyetli bazı kuşkuları gidermek adına yolculuk için savaşın yasak olduğu Haram Aylar mevsimini tercih etti. Onun bütün hareketleri sadece Mekke'ye dinî bir vecibe olan umrenin yerine getirilmesi için yola çıktığını göstermek içindi. Hakikaten de Müslümanların sefere savaş

silahlarıyla değil, sadece zaruri yolcu tertibatıyla çıkmış olmaları da onları barışçıl amaçla harekete geçtiklerinin açık bir deliliydi. Nitekim Müslümanlardan bir kısmının kendileriyle savaş halinde olan bir topluluğa karşı herhangi bir askerî techizât bulundurmadan gitmelerinin ne kadar doğru olduğuna dair endişelerini dile getirmeleri ve Kureyşli müşriklerin bundan istifadeyle kendilerine saldırı düzenleyebileceği ihtimalini hatırlatmaları üzerine Allah Rasûlü (s.a.s) "Umreye gidiyorum ve yanımda silah taşımak istemiyorum" diyerek savaş yapma niyetinde olmadığını bir kez daha vurgulamıştır.[795]

Muhammed Hamidullah, umre ziyaretinin yanı sıra Hudeybiye seferinin başka gerekçelerinin de olduğunu belirtmektedir. Ona göre Hz. Peygamber (s.a.s) bu dönemde oluşan şartlarda Müslümanlar bütün düşmanlarıyla aynı anda başa çıkabilecek, aynı anda iki ordu sevk edebilecek güce sahip olmadıkları için, düşmanlardan en az biriyle anlaşma yapmak, onun tarafsızlığını temin etmek suretiyle diğer düşmanlarıyla daha rahat mücadelenin yolunu aramışlar; bu amaçla en tehlikeli düşmanları olan Mekke müşrikleriyle aralarını düzeltmek için bazı sosyal, siyasî ve iktisadî adımlar atmışlar, bunların ardından dostane ilişkiler geliştirebilmek ümidiyle de Mekke'ye barışçı niyetler taşıyan bir sefer düzenlemişlerdir.[796]

Sefer için bütün hazırlıklar tamamlandıktan sonra Medine'den yola çıkan kafile yeni katılanlarla birlikte Mekke'ye yaklaşık 12 km uzaklıkta bulunan Hudeybiye mevkiine ulaştı. Allah Rasûlü (s.a.s) niyetinin savaş olmadığını, sadece Beytullâh'ı ziyaret etmek istediğini göstermek amacıyla yanında kurbanlık hayvanlar getirmiş, umre için ihrama girmişti. Hz. Peygamber'in (s.a.s) Mekke'ye yöneldiği haberi müşriklere ulaşınca durumu görüşmek üzere bir acil toplantı tertip ettiler. Şehrin ileri gelenleri istişare sonucunda şu görüşe ulaştılar: Muhammed umre için ordusuyla birlikte Mekke'ye girmek istemektedir. Kureyş dışındaki Araplar, Müslümanlarla kendi aralarında meydana gelen hadiseleri bildiği için Muhammed'in zorla şehre girmek istediğini anlarlar ki bu durum Kureyş'in sâir Araplar nazarındaki itibarına büyük zarar verir. Bu durumda hiçbir şekilde onların Mekke'ye girmelerine müsaade edilmemelidir. Müşrikler bu konudaki kararlılıklarını göstermek amacıyla Gamîm tarafına iki yüz süvari göndermeye, birliğin başına da Hâlid b. Velîd'i getirmeye karar

verdiler.[797] Kureyşliler aynı anda müttefik müşrik kabileleri de bu hususta kendileriyle birlikte hareket etmeye çağırdılar. Nitekim Tâif'te meskun Sakîf kabilesi kendileriyle birlikte hareket edeceğini açıkladı. Bunun ardından Mekke müşrikleri tedbir amacıyla dağların başına varıncaya kadar etrafa gözcü yerleştirdiler.[798]

Müslümanlar Hudeybiye 'de iken onlarla Mekkeliler arasında elçiler gidip gelmeye başladı. Önce Hz. Peygamber'i (s.a.s) temsilen Huzâa kabilesi reislerinden Büdeyl b. Verkâ başkanlığında bir heyet daha sonra da aynı kabileden Hırâş b. Ümeyye Mekke'ye gittiler. Buna karşılık Kureyşliler de Hz. Peygamber'e (s.a.s) sırasıyla Mikrez b. Hafs ile Urve b. Mes'ûd es-Sekafî'yi gönderdiler. Hz. Peygamber (s.a.s) hem gönderdiği, hem de kendisine gelen elçilere ısrarla savaş niyetlerinin olmadığını, sadece Kâbe 'yi ziyaret etmek istediklerini iletiyor, buna karşılık Kureyşliler Müslümanların Mekke'ye girmelerine hiçbir şekilde müsaade etmeyeceklerini tekrarlıyorlardı.[799] Görüşmelerin kilitlenmesi üzerine bu defa Hz. Peygamber (s.a.s) geliş niyetlerini iletmek üzere Hz Osman 'ı Kureyşlilere göndermeye karar verdi. Hz. Osman 'ın görüştüğü Kureyşliler Medine 'den gelenlerin şehre girmelerine kesinlikle izin vermeyeceklerini, kendisi isterse Kâbe 'yi tavaf edebileceğini bildirdiler. Ancak Allah Rasûlü'nden (s.a.s) önce Kâbe'yi tek başına tavaf etmeyeceğini söylediğinde onu hapsettiler. Hz. Osman'ın dönmesi birkaç gün gecikince onun öldürülmüş olduğundan endişelenen Hz. Peygamber (s.a.s) müşriklerle savaşmadan oradan ayrılmayacaklarına dair ashâbıyla sözleşti. Bu ahitleşme, Rıdvan Biatı olarak anılmıştır.[800] Kur'ân -ı Kerîm 'de bu biata şöyle bir atıf vardır:

"Şüphesiz sana baş eğerek ellerini verenler (biat edenler), Allah'a baş eğip el vermiş sayılırlar. Allah'ın eli onların ellerinin üstündedir. Verdiği bu sözden dönen, ancak kendi aleyhine dönmüş olur. Allah'a verdiği sözü yerine getirene Allah büyük ecir verecektir".[801] "Allah inananlardan, ağaç altında sana baş eğerek el verirlerken andolsun ki hoşnut olmuştur. Gönüllerinde olanı da bilmiş, onlara güvenlik vermiş, onlara yakın bir zafer ve ele geçirecekleri bol ganimetler bahşetmiştir. Allah, güçlü olandır, Hakîm olandır. Allah size, ele geçireceğiniz bol bol ganimetler vadetmiştir. İnananlar için bir belge olması, sizi doğru yola eriştirmesi için bunları size hemen vermiş ve

insanların size uzanan ellerini önlemiştir. Bundan başka, sizin gücünüzün yetmediği fakat Allah'ın sizin için sakladığı ganimetler de vardır. Allah her şeye kâdir olandır".[802]

Hudeybiye 'de Müslümanların savaş için sözleştiklerini haber alan Mekkeliler durumun ciddiyetini fark ederek Hz. Osman 'ı serbest bıraktıkları gibi, Allah Rasûlü (s.a.s) ile görüşmeler yapmak üzere Süheyl b. Amr başkanlığında bir heyet gönderdiler. Anlaşılan Hendek Savaşı'nda on bin kişilik bir ordu toplayan müşrikler, sadece basit yolcu kılıçlarıyla yanlarına kadar gelen ve sayıları ancak 1400 kişiyi bulan Müslümanlara saldırmak ve onları bölgeden uzaklaştırmak cesaretini ve gücünü kendilerinde bulamamışlar, sonuçta onlarla görüşme yapmaya mecbur kalmışlardı.

Kureyş elçisi Süheyl b. Amr Müslümanların bulunduğu yere ulaşınca, kendilerine muhtemel bir anlaşmanın temel şartlarını açıkladı. Buna göre Müslümanlar bu yıl kesinlikle Mekke'ye girmeyecekler, ancak gelecek yıl gelip üç gün içinde umrelerini yapıp geri dönecekler, bu esnada kesinlikle Mekkeliler ile bir araya gelmeleri de mümkün olmayacaktı.[803] Kureyş temsilcilerinin en azından görüşme şartlarını öne sürmüş olmaları dahi Müslümanlarla müşrikler arasında bir anlaşma zemininin olduğunu ortaya koymuş oldu. Bunun ardından sıra bir anlaşma metni kaleme almaya geldi. Ancak Hz. Ömer başta olmak üzere bir kısım Müslümanlar Mekkelilerin ileri sürdükleri şartların aleyhlerine olduğunu, kendileri üstün durumda iken böyle bir teklife razı olmanın zillete razı olmak anlamına geleceğini ifade ettiler. Hz. Ebû Bekir ise itirazcılara bu bahiste Allah ve Rasûlü'ne (s.a.s) itaatin esas olduğu kanaatini açıkladıktan sonra, kendilerine düşenin Hz. Peygamber'in (s.a.s) verdiği karara uymak olduğunu bildirdi.[804] Nitekim kısa süre sonra taraflar arasında aşağıdaki şu şartlarda bir barış antlaşması imzalandı:

1. Müslümanlar ile Mekkeliler arasında on yıl süreli bir barış anlaşması yapılacaktır. Taraflardan herhangi biri üçüncü bir tarafla savaşa girerse diğeri bu çatışmaya müdahil olmayacaktır. 2. Müslümanlar bu yıl Mekke 'ye girmeyeceklerdir. 3. Ziyaretlerini gelecek yıl yapacaklar, ancak şehirde üç günden fazla kalmayacaklardır. 4. Bu esnada Müslümanların yanında sadece yolcu kılıçları bulunacaktır. 5. Anlaşmadan sonra Mekkelilerden biri

Müslümanların yanına sığınırsa geri çevrilecek fakat Müslümanlardan biri Mekke'ye dönerse şehirden çıkarılmayacaktır. 6. Başka kabileler istedikleri tarafla ittifak yapabileceklerdir. Nitekim bu maddeye istinaden Mekke müşrikleri Benî Bekir , Müslümanlar ise Huzâ a kabilesi ile anlaşma yapmışlardır.[805]

Hudeybiye Barış Antlaşması'nın imzalandığı esnada ilginç bir hadise meydana geldi: Mekkelilerin temsilcisi sıfatıyla toplantı yerinde hazır bulunan Süheyl b. Amr 'ın oğlu Ebû Cendel, Hudeybiye mevkiine gelerek doğruca Müslümanların arasına katıldı. Anlaşılan daha önce Müslüman olan, ancak babası tarafından alıkonulan Ebû Cendel, babasının yokluğundan istifade ederek bir yolunu bulup toplantı mekânına ulaşmıştı. Fakat anlaşma maddelerinden birinde Müslümanlar arasına katılacak bir Mekkelinin her halükârda geriye gönderileceği hükme bağlanmıştı. Bu sebeple Hz. Peygamber (s.a.s) yapılan anlaşmaya uyma sorumluluğu gereği Ebû Cendel'i babasına iade kararı verdi. Ardından Müslümanlara kavuşmanın sevincini daha yaşayamadan tekrar müşrik babasının yanına dönmek zorunda kalan Ebu Cendel'e de bu fedakârlığının karşılığını mutlaka Allah'ın kendisine vereceğini, yakın zamanda da ona ve onun gibi olanlara bir ihsanın bahşedileceğini müjdeleyerek kendilerinin bir anlaşma yaptıklarını, dolayısıyla bu anlaşmadan ve verdikleri sözden dönmenin mümkün olamayacağını ifade etti.[806] Ebû Cendel hadisesinde şahit oldukları manzara Müslümanları son derece rahatsız etti. Mekke'ye kadar gelmişken umre görevinin yerine getirilmeden dönülmesi, sığınmacıların tek taraflı olarak iadesi, peygamberlerinin kutsal unvanının anlaşma metninden çıkarılması gibi karşı tarafa verilen her taviz, hasımlarına karşı psikolojik üstünlüğü ellerinde bulunduran Müslümanların gururunu ciddi bir şekilde rencide etmişti. Bunun üzerine bir de Ebû Cendel'in başına gelenler onların rahatsızlığını daha da artırdı. Bilhassa Hz. Ömer adeta Müslümanlar için acziyet ifadesi taşıyan anlaşma maddeleri karşısında hoşnutsuzluğunu açıkça dile getirdi. Kendileri hak üzere, düşmanları batılın peşinde iken onlar karşısında bu ezikliğe razı olmayı kabullenemediğini yüksek perdeden Allah Rasûlü'ne (s.a.s) ifade etti. Esasında Hz. Ömer'in seslendirdiği bu kanaat sadece onun değil, orada bulunan Müslümanların neredeyse tamamının hissiyatının tercümesi mahiyetindeydi. Bunun farkında olan Allah

Rasûlü (s.a.s) Hz. Ömer'in şahsında ashâbına şu teminatı verdi: "Ben Allah'ın elçisiyim ve asla O'na isyan edemem. Allah da beni zayi etmeyecektir".[807] Bu sözüyle Allah Rasûlü (s.a.s) başta Hz. Ömer olmak üzere kedisine sitemde bulunarak İslâm'a girmiş bir kişiyi müşriklere teslim etmelerinin ne kadar doğru olduğunu dile getirenlere karşı, yaptığı anlaşmaya uymaktan başka bir imkânın bulunmadığını ifade etmiş oluyordu. Anlaşılan Hz. Peygamber (s.a.s) bu seferi, esas olarak Hayber'e karşı askerî bir harekât düzenlenmesi durumunda Mekkelilerin tarafsızlığını sağlamak amacıyla düzenlemişti. Anlaşmanın birinci maddesiyle bu hedefine ulaştığı için her türlü taktik tavize hazırdı. Göründüğü kadarıyla Hudeybiye'de Mekke müşriklerinin kırmızı çizgisi kendi prestijlerini kurtarmak amacıyla Müslümanların bu yıl Mekke'ye girmelerine müsaade etmemekti. Müslümanları Kâbe'ye sokmamaya odaklanan Mekkelilerin diğer maddelerin kendileri için ne anlama geldiğiyle pek ilgilenme niyetleri yok gibiydi. Bundan dolayıdır ki Hz. Peygamber'in (s.a.s) bazı tavizler vermek suretiyle mutlaka bir anlaşmayı temin etmeye çalıştığı görülmektedir. Ancak anlaşmanın bir gereği de olsa Ebû Cendel'in müşriklere geri verilmesinin Müslümanlarda büyük bir infiale sebebiyet verdiği açıktır. O kadar ki onlar dönüş emri verildiğinde neredeyse gizli bir protesto anlamına gelecek şekilde Hz. Peygamber'in (s.a.s) sözlerini duymazdan gelerek üç kere tekrarlamasına rağmen ne yanlarında getirdikleri kurbanları kesmişler ne de ihramdan çıkmışlardır. Ashâbının tavrından son derece müteessir olarak çadırına dönen Rasûlüllah'ın (s.a.s) üzüntüsüne şahit olan eşi Ümmü Seleme ona kendi kurbanını kesmesi, traş olması ve ihramdan çıkması tavsiyesinde bulunmuş, bu durumda Müslümanların da kendisine uyacaklarını söylemiştir. Nitekim kısa bir tereddütten sonra ashâb Hz. Peygamber'i (s.a.s) takip etmiştir. [808]

Allah Rasûlü'nün (s.a.s) Kureyş müşrikleriyle yapmış olduğu Hudeybiye Antlaşması'nın başlangıçta Müslümanların büyük çoğunluğu tarafından bir mağlubiyet olarak algılandığı anlaşılmaktadır. Onların Hudeybiye öncesindeki konumları dikkate alındığında bu hususta haklılık payları da yok değildi. Zira Müslümanlar uzun ve tehlikeli bir yolculuktan sonra Mekke'ye ulaşmışlar ancak Kâbe'yi ziyaret etmeden geri dönmek durumunda

kalmışlardı. Bu sonuç kendilerinde Mekke müşriklerine karşı bir nevi mağlup oldukları hissini uyandırdı. Ayrıca anlaşmanın ikinci maddesinde geçen Mekkelilerden bir fırsatını bulup kaçmayı başaran Müslümanların Medine'ye hiçbir şekilde kabul edilmeyecekleri hükmü onların rahatsızlığını daha da artırmıştı. Bütün bu olumsuzluklara rağmen Müslümanların tek tesellisi Mekkelilerle bir barış anlaşması yapılmış olmasıydı.

Bir taraftan Mekkeliler ile barış yapmanın sevinci diğer taraftan ise Ebû Cendel 'in müşriklere geri verilmesinin üzüntüsü arasında karışık duygular yaşayan Müslümanlar dönüş yolunda nâzil olan âyetlerin müjdesi ile ferahladılar:[809]

"Doğrusu Biz sana apaçık bir zafer sağlamışızdır. Allah böylece, senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlar, sana olan nimetini tamamlar, seni doğru yola eriştirir. Böylece sana, kimsenin güç yetiremeyeceği bir şekilde yardım eder. İnananların, imanlarını kat kat artırmaları için kalblerine güven indiren O'dur. Göklerdeki ve yerdeki ordular Allah'ındır. Allah bilendir, Hakîm olandır. İnanan erkek ve kadınları, içinde temelli kalacakları, altlarından ırmaklar akan cennetlere koyar, onların kötülüklerini örter. Allah katında büyük kurtuluş işte budur. İnananlara yardım etmez diye Allah'a kötü zanda bulunan ikiyüzlü erkek ve kadınlara, puta tapan erkek ve kadınlara Allah azabetsin; kötü sanıları kendi başlarına gelsin! Allah onlara gazabetmiş, onları lanetlemiş ve cehennemi kendilerine hazırlamıştır. Ne kötü dönüş yeridir! Göklerdeki ve yerdeki ordular Allah'ındır. Allah güçlü olandır. Hakîm olandır. Doğrusu seni şahit, müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik. Ey insanlar, siz de Allah'a ve Peygamberine inanasınız, ona yardım edesiniz, O'na saygı gösteresiniz ve O'nu sabah akşam tesbih edesiniz".[810]

Fetih sûresinde Hudeybiye Barışı'yla Müslümanların bir mağlubiyet değil, aksine büyük bir zafer kazandıkları açıkça ifade edilmiştir:

"Sizi onlara üstün kıldıktan sonra, Mekke bölgesinde onların ellerini sizden, sizin ellerinizi onlardan geri tutan, savaşı önleyen O'dur. Allah yaptıklarınızı görendir. Onlar inkâr edenlerdir, sizi Mescid-i Harâm'ı ziyaretten ve bağlı kurbanları yerlerine gitmekten alıkoyanlardır. Eğer, oradaki henüz tanımadığınız inanmış erkeklerle inanmış kadınları bilmeyerek ezmek suretiyle üzüntüye kapılmanız ihtimali olmasaydı Allah savaşı önlemezdi. Allah dilediklerine rahmet

etmek için böyle yapmıştır. Eğer inananlarla inkârcılar birbirinden ayrılmış olsalardı, inkâr edenleri can yakıcı bir azaba uğratırdık. İnkâr edenler, gönüllerindeki cahiliyye çağının asabiyet ateşini ateşlendirdiklerinde, Allah, Peygamberine ve inananlara huzur indirdi; onların takva sözünü tutmalarını sağladı. Onlar, bu söze layık ve ehil kimselerdi. Allah her şeyi bilmektedir". [811]

Âyetlerde de açıkça ifadesini bulduğu gibi Hudeybiye Barış Antlaşması ilerleyen zaman içerisinde Müslümanlara çok büyük imkânlar sağlamıştır. Aslında anlaşmadan önce Müslümanlar için şartlar pek de iç açıcı değildi: Güneyde sürekli düşmanca niyetler besleyen bir Mekke, Müslümanların varlığını açıkça tehdit etmekteydi. Kuzeyde yegâne meslek ve uğraşları yağmacılık olan Gatafân ve Fezâre kabileleri, ilk haince girişimleri Hendek Savaşı'nda boşa çıkarılan ama Medine'nin geleceği bakımından hiç de güven vaat etmeyen Hayberli Yahûdîlerle güç birliği içine girmişlerdi. Kaldı ki Mekke ve Hayber toplulukları arasında Müslümanlar aleyhine çoktan bir anlaşma yapılmıştı. Buna göre Allah Rasûlü (s.a.s) iki taraftan biri üzerine yürüyecek olursa, diğeri Medine'ye karşı saldırı düzenleyebilirdi. Dolayısıyla her iki düşmandan da kurtulmak gerekiyordu, ama İslâm Devleti o sıralarda hem Mekke'ye hem de Hayber'e aynı anda sefer düzenleyecek kudrete sahip değildi. Bu sebeple Müslümanların umumî menfaati bu iki düşmandan biri ile barış yapılmasını zaruri kılıyordu. Binaenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s) Hayber'e karşı bir sefer düzenlemesi durumunda Mekkelilerin tarafsızlığını sağlamak için bazı tavizler vermek suretiyle onlarla bir anlaşma imzalandı. Neticede Müslümanların Arap Yarımadası 'nda en büyük düşmanları olan Mekkelilerin Medine'ye dönük muhtemel bir saldırı tehlikesi resmen ortadan kalkmış oldu. Bu vaziyet aynı zamanda Hz. Peygamber'in (s.a.s) bir yönetici olarak başarılı bir siyaset yürüttüğünü, bu anlaşmayla güçlenen ve kendine güvenen tarafın Müslümanlar olduğunu, buna mukabil Mekkelilerin ise anlaşmayla esasında özgüvenlerini kaybeden ve savunmaya geçen taraf haline geldiğini açıkça ortaya koyar.[812]

Hudeybiye Antlaşması vesilesiyle Medine 'nin güney tarafını emniyet altına alan Hz. Peygamber (s.a.s), bundan sonra diğer düşmanları ile daha rahat mücadele fırsatı buldu. Nitekim

Medine'den çıkarılmış bulunan bir kısım Yahûdîleri himaye eden ve başta Mekke müşrikleri olmak üzere Yarımada'nın bütün müşrik Araplarını Müslümanlar üzerine kışkırtan Hayber Yahûdîleri Mekkelilerle oluşturulan barış şartlarının sağladığı imkânla kısa süre zarfında etkisiz hale getirilmiştir.[813]

Hudeybiye Barışı'nın Hz. Peygamber'e (s.a.s) sağladığı diğer bir önemli kazanç Mekke müşriklerinin ilk kez Müslümanları siyasî bir muhatap olarak kabul etmeleri, onları nihayet hukuken tanımış olmalarıdır. Halbuki bu döneme kadar Mekkeliler Müslümanları bozguncu ve âsî topluluk olarak görmüşler, kendilerini de daima onları yola getirecek efendiler olarak kabul etmişlerdir. Diğer yandan alınan sonuç aynı zamanda Arap Yarımadası 'nda Kureyş 'in itibarının sarsılmasına sebep olmuş, artık diğer Arap kabileleri Kureyş otoritesi konusunda şüpheye düşmüşler, Kureyş'e karşı kendilerini daha bağımsız hissetmeye başlamışlardır. Bu durumda Mekkelilerin Arap kabileleri üzerindeki siyasî nüfuzunun ve tesirinin azalmaya başladığı yeni bir döneme geçilmiştir. Öyle ki daha önce Kureyş'in gücünden çekinerek Müslümanlarla ilişki kuramayan bazı Arap kabileleri bu anlaşmayla birlikte Medine ile daha rahat bir şekilde irtibata geçme imkânı bulmuşlardır. Aynı anda Müslümanlar adına gelişen olumlu şartlardan istifadeyle Hz. Peygamber (s.a.s) gerek Arap Yarımadası'ndaki kabileleri, gerekse komşu ülke idarecilerini İslâm'a davet etme imkânı bulmuş, bir taraftan onları Müslümanların siyasî varlığından haberdar etmiş, diğer taraftan da risâlet vazifesini îfâ etmiştir. Bunun sonucunda Arabistan'da Müslümanların etkisi ve sayısı hızla artmaya başlamıştır. Öyle ki Hudeybiye Barış Antlaşması'dan Mekke'nin fethine kadar geçen yaklaşık iki yıllık zaman zarfında İslâm'a girenler, tebliğin başlangıcından o döneme kadar geçen sürede Müslüman olanlardan kat kat fazla sayıya ulaşmıştır. Nitekim Hicretin 6. (M.628) yılında Kâbe 'yi ziyaret için Hz. Peygamber (s.a.s) ile birlikte Mekke'ye gelenlerin sayısı kaynaklarda en fazla 1700 iken[814], bundan sadece iki yıl sonra aynı şehri fethe çıkan ordu 10.000 kişiye ulaşmıştır.[815] Hudeybiye hadisesi hakkında aktarılan bilgiler ve verilen rakamlar İslâm'ın yayılması için nasıl bir sosyal ortama ihtiyaç duyulduğunu da açıkça ortaya koyar. Buna göre dinin yayılabilmesi için en önemli şart savaş ve çatışma değil, karşılıklı barış ortamının tesis edilmesidir.

Müslümanlarla Kureyş arasındaki savaş hukukunu sona erdiren Hudeybiye Barış Antlaşması savaş şartları ve psikolojisini ortadan kaldırdığı için Kureyşliler, Müslümanlar ve İslâmiyet hakkında daha sağlıklı düşünme ve değerlendirme yapma fırsatı bulmuşlardır. Özellikle gençler Medine 'ye göç etmiş olan akrabaları ile yakın ilişkiler geliştirmişler, bu ortamda Mekke ile Medine arasında ticarî ve insanî gidiş – gelişler önyargısız diyaloga vesile olmuş, bu da İslâm dininin Kureyşliler arasında hızla yayılmasını temin etmiştir. O kadar ki barış sürecinde sadece sıradan Mekkeliler değil, Kureyş'in önde gelen şahsiyetlerinden Hâlid b. Velîd ile Amr b. el-Âs gibi şahıslar Mekke'den Medine'ye hicret ederek Müslüman olmuşlardır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), huzuruna Müslüman olmak üzere gelen bu şahısları görünce "Mekke ciğerparelerini kucağınıza atmıştır" sözleriyle memnuniyetini izhar etmiştir.[816]

Hudeybiye'de Müslümanlar aleyhine görülen beşinci madde bir müddet daha onları rahatsız etmeyi sürdürdü. Çünkü Medineliler kendilerine gelen Mekkeli din kardeşlerini şehre almamak ve müşriklerin insafına terk etmek zorunda kalıyorlardı. Buna karşılık Müslüman olup da Mekke'den Medine'ye gelen hanım sahâbîler geri gönderilmeyip kocalarına mehirleri geri ödenmek suretiyle Medine'de tutulmuşlardır. Esasında Müslüman kadınların geri verilip verilmeyeceği hususu anlaşma sonucunda iki taraf arasında ihtilâf sebebi olmuştu. Mekke müşrikleri anlaşma gereği onların da geri gönderilmelerini istemişlerdir. Rasûlüllah'ın (s.a.s) bu hususta ki görüşü ise, anlaşmada kadınların bu şartlara dâhil olmadığı şeklindeydi.[817] Bunun üzerine nâzil olan Mümtenihe sûresi 10. âyetinin hükmüne dayanılarak Müslüman kadınların geri gönderilme talepleri geri çevrilmiştir: "Ey inananlar! İnanmış kadınlar hicret ederek size gelirlerse onları deneyin, hicretlerinin sebebini inceleyin. Allah onların imanlarını çok iyi bilir. Onların mümin kadınlar olduklarını öğrenirseniz, inkârcılara geri çevirmeyin. Bu kadınlar, o inkârcılara helal değildir. Onlar da bunlara helal olmazlar. İnkârcıların bu kadınlara verdikleri mehirleri iade edin: Bu kadınların mehirlerini kendilerine verdiğiniz zaman, onlarla evlenmenizde bir engel yoktur. İnkârcı kadınları nikâhınızda tutmayın; onlara verdiğiniz mehri isteyin; inkârcı erkekler de hicret eden mümin kadınlara verdikleri

mehirleri istesinler. Allah'ın hükmü budur; aranızda O hükmeder. Allah bilendir, Hakîm'dir".[818]

Müslüman olarak Medine'ye gelen ancak Hudeybiye Antlaşması mucibince şehre kabul edilmeyip geri gönderilen Müslümanlardan biri de Ebû Basîr'di. Mekke'ye dönüş yolunda kendisini teslim alan müşriklerden birini öldüren, diğerinin de elinden kurtulan Ebû Basîr, anlaşma gereği Medine 'ye dönemeyeceği için Şam -Mekke yolu üzerinde Kureyş kervanlarının geçtikleri Zilmerve'yi yurt edindi. Daha sonra kendisiyle aynı durumda Medine'ye kabul edilmeyen başka Müslümanlar da silahlanıp onun bulunduğu yere geldiler. Burada toplananlar sayılarının artmasından cesaretlenerek bulundukları bölgeden geçen Kureyş kervanlarına karşı saldırı düzenlemeye başladılar. Bu durum Mekkelileri çok zor durumda bıraktı. Sonunda Şam yolundaki ticaretlerinin engellenmesinden endişe duyan Mekke müşrikleri Hz. Peygamber'e (s.a.s) bir heyet göndererek Hudeybiye Barış Antlaşması'nda bulunan ve Mekke'den Medine'ye sığınan Müslümanların geri gönderilmeleri hükmünü taşıyan ilgili maddenin iptalini istediler.[819] Allah Rasûlü (s.a.s) de bu talebi memnuniyetle kabul etti. Böylece Hudeybiye'nin Müslümanlar aleyhine işleyen bir maddesi bizzat müşriklerin teşebbüsü neticesinde geçersiz kılınmış oldu.[820]

Hicretin 7. yılı Zilkâde ayının ilk gününde Rasûl-i Ekrem (s.a.s) Hudeybiye Antlaşması gereği umre yapmaları (umrelerini kaza etmeleri) ve Hudeybiye'ye katılan hiç kimsenin bu vazifeden geri kalmaması konusunda ashâbına çağrıda bulundu. Bu tarih Allah Rasûlü'nün (s.a.s) Hayber'den Medine'ye gelmesinden dört ay sonrasına tekabül eder. Hayber'de şehit olan ya da vefat edenler dışında Hudeybiye'ye katılanlardan hiç kimse bu seferden geri kalmadı. Diğer taraftan Hudeybiye ehlinin dışında umreci olarak Hudeybiye antlaşmasına katılmayan bazı Müslümanlar da Rasûlüllah'ın (s.a.s) izniyle kafileye dâhil oldular. Yaklaşık ikibin müslümanın iştirak ettiği bu ziyaret kaynaklarda Umretü'l-Kazâ olarak zikredilmiştir.[821]

Mekkeliler Müslümanların kaza umresi esnasında şehirlerini tamamen boşaltarak çevredeki dağlara çekilmişlerdi. Müslümanlardan hiç kimse Mekkelilerin evlerine ve terk edilmiş mallarına ilişmediği gibi şehir halkının duygularını incitecek hiçbir

kışkırtmada da bulunulmadı. Rasûlüllah (s.a.s) Umretü'l-Kazâ'da Kâbe'nin içine girmek için müşriklere haber gönderdiyse de, onlar anlaşmada böyle bir hükmün olmadığını ileri sürerek onun Kâbe'ye girmesine izin vermediler.[822]

Müslümanların Mekke'ye gelişlerinin dördüncü günü öğle vakti olunca Mekke liderlerinden Süheyl b. Amr, Huveytıb b. Abdüluzzâ ile birlikte Hz. Peygamber'e (s.a.s) gelerek tespit edilen sürenin bittiğini, artık şehri terk etmeleri vaktinin geldiğini bildirdiler. Hz. Peygamber (s.a.s) bu süre esnasında Mekkeli Meymûne ile evlilik gerçekleştirmeye karar vermişti. Bu sebeple muhataplarına Meymûne ile düğün yapmak, yemeğe de bütün Kureyşlileri davet etmek istediğini bildirdi. Ancak onlar yemeğe ihtiyaçlarının olmadığını, aralarındaki anlaşma gereği üç günlük sürenin dolduğunu, dolayısıyla bir an evvel Müslümanların Mekke'yi terk etmeleri gerektiğini tekrarladılar. Müşriklerin Rasûlüllah'a (s.a.s) karşı sert konuşmalarından rahatsız olan Sa'd b. Ubâde burasının bütün insanlığın ortak bir mekânı olduğunu, dolayısıyla Allah Rasûlü'nün (s.a.s) onların isteğiyle değil, ancak kendi kararıyla çıkacağını söyleyince taraflar arasında karşılıklı söz düellosu yaşandı. Tartışmanın bir çatışmaya dönüşeceğinden endişelenen Hz. Peygamber (s.a.s) tebessüm ederek Sa'd'a dönüp konakladığı yerde kendilerini ziyarete gelenlere eziyet etmenin doğru olmayacağını ifade edip[823] Mekke müşriklerine söz verdiklerini, dolayısıyla şehri en yakın zamanda terk edecekleri teminatını verdi. Bu görüşmeden kısa süre sonra Hz. Peygamber (s.a.s) ile Mekkeli Meymûne'nin (rah) evliliği gerçekleştirildi. Ancak Mekke müşrikleri düğün yemeğine iştirak etmediler. Allah Rasûlü (s.a.s) düğün merasiminin hemen ardından ashâbıyla birlikte umresini tamamlayıp Mekke'den ayrıldı. [824]

5. Mekke 'nin Fethi (H.8/M.630)

Mekke civarında yaşayan Benî Bekir ile Benî Huzâa kabileleri İslâm öncesi dönemden beri birbirine düşmandılar. Vâkıdî'nin rivayetine göre Huzâa kabilesi, Cahiliye döneminde Benî Bekr'den bir adamı ele geçirip malını gasp etmişti. Bu olaydan sonra onlar da Huzâalılardan bir şahsı intikam için öldürdüler. Böylece taraflar

arasında kan davası başlamış oldu. Benî el-Esved b. Rezen'den Züeyb, Sülmâ ve Külsûm gibi şahıslar başka bir zaman Huzâalıların yanından geçerken Huzâalılar da onları Harem'in sınırlarının yanında katlettiler.[825] Hudeybiye Anlaşması sayesinde taraflar arasında kısa süreli de olsa bir çatışmasız dönem yaşandı. Ancak Hudeybiye'den yaklaşık iki yıl sonra Bekiroğulları'nın Benî Nüfâse kolu anlaşmaya göre Müslümanların müttefiki olan Huzâa'ya Mekke yakınlarında Vetîr adı verilen su kıyısında ani bir baskın düzenledi. Saldırıya maruz kalan Huzâalılar kaçarak Harem'e sığınmışlarsa da onları takip eden Benî Bekir mensupları haremin kurallarını çiğnemek suretiyle onlardan kabile reislerinden Ka'b b. Amr da dâhil olmak üzere yaklaşık yirmi kişiyi katlettiler. Saldırı esnasında Kureyşliler de Benî Bekir'e yardımcı olmuş hatta Safvân b. Ümeyye, İkrime b. Ebû Cehil ve Süheyl b. Amr gibi Kureyş ileri gelenleri yüzlerini gizlemek suretiyle baskına katılmışlardı.[826]

Siyer kaynaklarına göre taraflar arasında yeniden çatışmanın çıkmasına, dolayısıyla Hudeybiye Barış Antlaşması'nın geçersiz olmasına sebebiyet veren hadisenin Benî Bekir kabilesine mensup bir kişinin Hz. Peygamber'i (s.a.s) hicveden bir şiir söylemesi, aynı kabileye mensup başka bir kişinin bu sözleri şarkı şeklinde terennüm ederek gerek Allah Rasûlü (s.a.s), gerekse Müslümanlara hakaret etmesinden kaynaklandığı zikredilir. Bunun üzerine Huzâa kabilesi mensupları müttefiklerine karşı yapılan bu sözlü saldırıya cevaben Hz. Peygamber'e (s.a.s) dil uzatan şahsı öldürmüşler, buna karşılık olarak da Benî Bekir mensupları Mekke müşriklerini de yardıma çağırmak suretiyle Huzâa'ya saldırı düzenlemişlerdir. [827]

Benî Bekir'in Huzâalılara yönelik gerçekleştirdiği saldırının ardından Huzâa ileri gelenleri Hudeybiye Antlaşması'ndan müttefikleri olan Müslümanlardan yardım istemek amacıyla önce Amr b. Sâlim, ardından da Büdeyl b. Verkâ başkanlığında iki heyeti peş peşe Medine 'ye gönderdiler.[828] Gelen ilk heyetin sözcüsü Amr b. Sâlim, Allah Rasûlü'nün (s.a.s) huzurunda şu şiiri okuyarak Müslümanlardan yardım talebinde bulunmuştur:

"Ey Allah'ım… Muhammed'e babası ve bizim babamız arasındaki ittifak anlaşmasını hatırlaması için yalvarırım.

Gerçekte Kureyşliler anlaşmayı bozdular ve senin muhteşem anlaşmanı böylece çözmüş oldular;

Onlar bana Kedâ'da bir pusu kurdular ve böylece benim kimseden yardım isteyemeyeceğimi sandılar…

Bununla birlikte onların başları öne eğik ve sayıca daha azdılar. Onlar bizi, diz üstü veya secdede iken basıp öldürenlerdir".[829]

Huzâalıların Benî Bekir kabilesinin kendilerine saldırdığını haber vermeleri üzerine Allah Rasûlü (s.a.s) Mekke 'ye derhal bir haberci göndererek onlardan ya Huzâa'dan öldürülen kişilerin diyetlerini ödemeleri ya da Bekiroğulları'yla olan ittifaklarını bozmalarını, aksi takdirde aralarındaki anlaşmanın hükümsüz sayılacağını bildirdi. Mekkeliler Hz. Peygamber'in (s.a.s) elçisine olumsuz cevap verdiler.[830] Bu durum Ebû Süfyân'a bildirildiğinde yapılanın son derece yanlış olduğunu ifade edip bunun Mekkeliler için kötü sonuçlar getireceği değerlendirmesinde bulunmuştur: "Vallahi bu (Huzâalılara yapılan saldırı), öyle bir iştir ki ne onda hazır bulundum, ne de ondan haberim vardı. Bunun vebali de benim üzerimde olacaktır. Vallahi bana danışılmadı, bana haber geldiğinde de sevinmedim. Eğer tahminim beni yanıltmıyorsa ki, yanıltmıyor, Muhammed üzerimize gelecektir. Bu haber Muhammed'e ulaşmadan benim bir an önce gidip barış sürecini uzatması ve yeni bir antlaşma yapması için onunla konuşmaktan başka çarem yok." dedi. Diğer taraftan Kureyşliler, Huzâalılara karşı Benî Bekr'e yaptıkları yardım sebebiyle pişman oldular. Hz. Peygamber'in (s.a.s), savaş ilan etmeden onları bırakmayacağını anladılar. Bunun üzerine Ebû Süfyân ve bir mevlası iki deve üzerinde yola çıktılar. Medine'ye ulaşan Ebû Süfyân önce Rasûlüllah'ın (s.a.s) yanına gittiyse de kendisinden hiç yüz bulamadı. Onun barış antlaşmasını yenileme talebine Hz. Peygamber'in (s.a.s) olumlu cevap vermemiş olması, ilk anda barış yerine savaşı tercih etmiş olduğu kanaatini akla getirebilir. Ancak unutulmamalıdır ki barışı ihlâl eden Kureyş ve müttefikleriydiler, ayrıca Hz. Peygamber'in (s.a.s) barışın devamını sağlayacak tekliflerine kulak tıkayarak anlaşmayı tümden geçersiz hale getirenler yine onlardı. Diğer taraftan Hz. Peygamber (s.a.s) Ebû Süfyân'ın talebi doğrultusunda anlaşmayı yenilemiş olsaydı bile buna gerek Mekke müşriklerinin, gerekse onların müttefikleri olan Bekiroğulları'nın uyacağını kim garanti edebilirdi.[831] Ayrıca Benî Bekir'in saldırıları olmamış gibi kabul edilip Huzâalardan öldürülenlerin hukuki durumları çözülmeden yeni bir anlaşma yapmak da doğru olmazdı.

Ebû Süfyân, Hz. Peygamber'le (s.a.s) görüşmesinden herhangi bir netice elde edemeyince Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer gibi ashâb ileri gelenleri nezdindeki girişimler de sonuçsuz kalınca, son çare olarak Hz. Ali 'nin tavsiyesi doğrultusunda şehir meydanında tek taraflı olarak anlaşmayı yenilediğini ilân ederek Mekke'ye döndü.[832] Ebû Süfyân şehir ileri gelenlerine barışı yenileme çabaları hakkında bilgi vermiş, ancak bu konuda kimseyi ikna edememiştir. Nitekim Mekkeliler kendisine "Senden daha ahmak bir kişi görmedik. Bize savaş haberi getirmedin ki savaş için hazırlık yapalım, barış haberi getirmedin ki ona göre davranalım" sözleriyle tepki göstermişlerdir. [833]

Her iki tarafın mutabakatıyla gerçekleşmediği için Ebû Süfyân'ın Medine'deki anlaşmayı devam ettirme ilanının hukuken hiçbir geçerliliği yoktu. Böylece on yıl sürmesi planlanan anlaşma daha iki yıl geçmeden hükmünü yitirmiş oldu. Kureyşliler tarafından Hudeybiye Antlaşması'na karşı gerçekleştirilen bu ihlâl girişimi Müslümanlar için ise Mekke fethinin hukukî dayanağını teşkil etmiştir. Bu nedenle Hz. Peygamber (s.a.s) vakit kaybetmeden Mekke üzerine sefer hazırlıkları başlattı. Esasında Mekke'nin er ya da geç Müslümanların eline geçeceği hususu Hudeybiye dönüşünde nâzil olan Fetih sûresi ile Müslümanlara müjdelenmişti. Dolaysıyla Mekke müşriklerinin Hudeybiye Barışı'nı geçersiz hale getirmiş olmaları Müslümanlar için hukukî mesned oluşturmanın yanında, aslında fetih tarihinin de belirlenmesini sağlamıştır.

Kendisinden imdat isteyen Huzâa kabilesine yardım vaadinde bulunan Allah Rasûlü (s.a.s) ashâbına sefer için hazırlık yapmalarını emretmekle birlikte harekâtın nereye yapılacağını gizli tutmuştur. Öyle ki askerî faaliyetin hedefi hakkında onun en yakınları dahi başlangıç aşamasında bilgi sahibi olamadılar. Nitekim Allah Rasûlü (s.a.s) eşi Hz. Âişe'ye de yolculuk için hazırlanmasını istemiş, ancak onun seferle ilgili sorularına cevap vermemiştir. Benzer şekilde kızının yanına uğrayan Hz. Ebû Bekir (ra) onun hareket için hazırlık yaptığına şahit olunca bilgi öğrenmek istemiş ancak Hz. Âişe kendisinin de bu konuda bilgisinin olmadığını söyledikten sonra bir tahmin yürüterek "kim bilir, belki Hevâzin, belki Sakîf, belki de Benî Süleym üzerine gidecektir" demiştir. Kızından bilgi alamayan Hz. Ebû Bekir, bu defa doğrudan Hz. Peygamber'e (s.a.s) seferin nereye

yapılacağını sorduğunda ondan “Kureyş” cevabını alınca, onlarla anlaşmanın var olduğunu söylemiş, bunun üzerine Allah Rasûlü (s.a.s) anlaşmanın bizzat Kureyşliler tarafından ihlâl edildiğini, bundan dolayı kendilerinin Mekke üzerine yürümeleri gerektiğini ifade etmiştir.[834]

Hz. Peygamber (s.a.s) Mekke için sefer hazırlıklarını tamamladıktan sonra Hicrî 8. yılın 10 Ramazan’ında (1 Ocak Miladî 630) Medine’den harekete geçti. Yola çıkmadan önce Medine civarındaki Müslüman kabilelere haber gönderip yakında gerçekleştirecekleri sefer için hazırlıklı olmalarını tenbihlemiş, sefere iştirak edecek kabilelerin Medine’ye gelmek yerine kendilerine sefer esnasında katılmalarını istemiştir. Nitekim Ensâr ve Muhâcirler Medine’den ayrıldıktan sonra Eslem , Ğıfâr , Müzeyne , Cüheyne , Eşca’ gibi farklı kabileler yolda Müslümanlara katılmışlardır.[835] Allah Rasûlü (s.a.s) mîkât yeri olan Zülhuleyfe’de ihrama girmeyerek seferin yönü konusundaki gizliliği devam ettirmiştir. Dolayısıyla Kureyşliler harekâtın gerçek hedefi konusunda herhangi bir işaret alamamamışlardır. Nihayet uzun bir yolculuğun ardından on bin sayısına ulaşan Müslüman askerler günümüzde Mekke’ye 16 km. mesafede bulunan Merrüzzahrân ’da ulaşıp burada konaklamıştır. [836]

Hz. Peygamber (s.a.s) Müslüman askerlere konak yerinde binlerce meşalenin yakılmasını emretti. Kısa süre sonra tutuşturulan meşaleler sayesinde Mekke’nin üst kısımları gece karanlığında aydınlandı. Şehrin dışındaki olağandışı gelişmeler tabiatıyla Kureyşliler i endişelendirmeye başlayınca Ebû Süfyân başta olmak üzere bir kaç Mekkeli durumun mahiyetini anlamak amacıyla Müslümanların bulunduğu mevkiye doğru yöneldiler. Kısa süre zarfında gelen şahıslar Müslüman gözcüler tarafından alınıp Müslümanların toplandıkları mevkie getirildiler. Hz. Ömer yakalanmış bulunan Ebû Süfyân’ı öldürmek istediyse de Abbâs ona emân verdiğini bildirerek bu teşebbüse izin vermemiştir.[837] Abbâs’ın himayesiyle Müslümanların karargâhına götürülen Mekke önderleri Allah Rasûlü (s.a.s) ile ilk görüşmenin ardından Müslüman askerlerce gerçekleştirilen büyük bir geçit törenini izlediler. Düzenlenen merasimin asıl hedefi gelen ordunun gücünü Mekke liderlerine göstermek suretiyle onların herhangi bir direniş

yaşanmadan Müslümanlara teslim olmalarını sağlamaktı. Müşrik önderlerinin de korku ve şaşkınlıkla izledikleri merasimin ardından Hz. Peygamber'in (s.a.s) amcası Abbâs 'ın da teşebbüsüyle gelenlerden Ebû Süfyân gönüllü-gönülsüz müslüman olduğunu açıkladı. Ebû Süfyân, Müslüman ordunun azametine şahit olduktan sonra böylesi bir güce karşı Kureyşlilerin direnmesinin imkânsız olacağına ikna edilmiş, bundan sonra da kendisinin Mekke'ye dönmesine izin verilmiştir. Rasûlüllah (s.a.s) ayrıca Ebû Süfyân'ın evine sığınanın, Kâbe'ye sığınanın hatta kendi evinden çıkmayıp Müslümanlara direnmeyen Mekkelilerin emniyette olacağını şehir halkına duyurması için Ebû Süfyân ile yanındaki şahısları serbest bıraktı. Allah Rasûlü'nün (s.a.s) başta Ebû Süfyân olmak üzere Ümmü Hânî, Hakîm b. Hizâm, Ebû Ruveyhâ ve Büdeyl b. Verkâ gibi başka Mekkeliler'in evine sığınanlara himaye hakkı verip bu kişileri onurlandırmış ve gönüllerini İslâm'a ısındırmak istemiştir. Ayrıca Ebû Süfyân'ın ardından Mekke'ye gelen Hz. Peygamber'in (s.a.s) amcası Abbâs da şehir halkına evlerine çekilerek Müslümanlara karşı direnmemeleri tavsiyesinde bulundu. Bunun üzerine Mekkelilerin pek çoğu Mescid-i Harâm'a sığındılar ya da evlerine çekildiler.[838]

Ebû Süfyân Mekke'ye döner dönmez Kureyşlilere Müslümanlara karşı koymanın mümkün olmadığını, dolayısıyla şehir halkı için teslim olmaktan başka çaresinin bulunmadığını açıkladı. Bu durum karşısında Mekkeliler İslâm ordusuna karşı konulamayacağını gördüler. Üstelik şehrin önde gelen bir liderinden duydukları bu sözler direnme kararında olanların ümidini kırmış, onlardan pek çoğunun Müslümanlara karşı koyma niyetinden vazgeçmelerine sebep olmuştur.[839] Kaldı ki, Ebû Süfyân'ın Kâbe'nin avlusunda Mekkeliler'e kendisinin İslâmiyet'i kabul ettiğini ve teslim olmaktan başka çarelerinin kalmadığını söyleyerek Mescid-i Harâm'a veya kendi evine sığınmalarını tavsiye etmesi aslında Mekke'nin teslimi anlamına geliyordu. Binaenaleyh Ebû Süfyân'ın Mekke'nin Müslümanlarca kolay bir şekilde fethedilmesinde dolaylı olarak katkısının bulunduğunu ifade etmek mümkündür. Buna rağmen Müslümanların kuşatma esnasında bazı müşrik gruplarla çatışmak durumuna kaldıkları da bir gerçektir. Ancak bu direniş mevzi ve küçük çaplı sokak çatışmaları şeklinde kendini göstermiştir. Ebû Süfyân 'ın fetih öncesindeki teslim olma çağrısı ise daha çok

müşriğin iştirak edebileceği ve karşılıklı olarak her iki tarafta da pek çok insan kaybına sebep olabilecek kanlı çatışmaları engellemiştir.

Fetih için bütün hazırlıkların tamamlanmasının ardından Hz. Peygamber (s.a.s) ordusunu Zî Tuvâ denilen mevkide Zübeyr b. el-Avvâm, Sa'd b. Ubâde , Hâlid b. Velîd ve Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh 'ın komutanlıklarında dört kola ayırıp her birine Mekke 'nin farklı yerlerinden girmeleri emrini verdi. Ayrıca komutanlarına mecbur kalmadıkça savaşmamalarını, sadece saldırı başlatanlara karşılık vermelerini, çarpışmalar sonrasında kaçanları da takip etmemeleri emrini verdi.[840] Allah Rasûlü (s.a.s) ilave olarak yeni düşmanlıklara meydan verilmemesi için askerlerinden taşkınlık yapmamalarını ve intikam hırsıyla hareket etmemelerini istemiştir. Bunun bir gereği olarak savaş öncesinde "Bu gün savaş ve intikam günüdür, bu gün Kureyş'in zelil olacağı gündür" sözleriyle intikam naraları atan Ensâr önderi Sa'd b. Ubâde'nin sancaktarlık yetkileri alınarak Ensâr'ın sancağı onun oğlu Kays b. Sa'd'a teslim edilmiştir.[841] Allah Rasûlü (s.a.s) aynı anda "Hayır bu gün merhamet günüdür. Bu gün Allah'ın Kureyş'i aziz kılacağı gündür. Bu gün Allah'ın Kâbe'nin şanını yücelteceği gündür. Bu gün intikam günü değildir" sözleriyle asıl maksatlarının intikam değil, barış içinde birlik olduğunu yeniden hatırlatmıştır.[842]

Müslüman ordunun her üç grubu herhangi bir direnişle karşılaşmadan şehre girdi. Sadece Hâlid b. Velîd'in idare ettiği askerler Müslümanların Mekke'ye girmelerine kesinlikle müsaade etmeyeceklerine dair yeminler eden İkrime b. Ebû Cehil , Safvân b. Ümeyye ve Süheyl b. Amr idaresindeki müşriklerin direnişiyle karşılaştılar. Hâlid b. Velîd, Handeme Dağı eteklerinde karşısına çıkan Mekkelileri kısa sürede bozguna uğrattı. Bu esnada gerçekleşen çarpışmalarda sadece Kürz b. Câbir el-Fihrî ile Hâlid b. Eşgar el-Huzâî'yi şehid veren Müslümanlar müşriklerden yirmi kişiyi etkisiz hale getirerek şehre girdiler.[843] Kuşatmanın sonucunda Allah Rasûlü (s.a.s) Hicretin 8. yılı 20 Ramazan'ında (11 Ocak 630) Mekke'nin yukarı kısmından Mescid-i Harâm 'a girerek Safâ tepesi nde bütün birlikleriyle buluştu. Netice itibariyle Mekke Müslümanlar tarafından fethedilmiş oldu.[844]

Mekke tamamen Müslümanların eline geçtikten sonra Hz. Peygamber (s.a.s) Kâbe 'ye gidip ilk tavafını gerçekleştirdi. Adından "Hak geldi batıl zâil oldu, muhakkak ki batıl zâil olucudur."[845] âyetini okumak suretiyle Kâbe'nin içinde bulunan bütün putları parçaladıktan sonra Bilâl-i Habeşî 'ye Kâbe'nin tavanına çıkarak ezan okumasını istedi.[846] Böylece uzun yıllar sonra Kâbe aslî hüviyete kavuşmuş, puthane olmaktan kurtularak yeniden Tevhid inancının merkezi haline gelmiştir. Rasûlüllah (s.a.s) ziyaretini tamamladıktan sonra Kâbe etrafında toplanıp merak ve endişe içinde onun kararını bekleyen şehir halkına şu veciz hitabesini sundu:

"Vaadini yerine getiren, kuluna yardım eden ve tek başına müttefik orduları (Ahzâb'ı) mağlup eden Allah'a hamd olsun. Şu anda ne söylüyor ve ne tahmin ediyorsunuz?" dedi. Onlar, "Hayır söylüyor ve hayır umuyoruz. Kerim bir kardeş ve kerim bir kardeşin oğlusun ve şu anda galip durumdasın." dediler. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.s) şöyle seslendi: "Yûsuf kardeşimin dediği gibi diyorum ki: "Bugün size kınama yoktur. Allah sizi bağışlasın. O merhametlilerin en merhametlisidir."[847] Bilin ki, Câhiliyye dönemindeki her ribâ, kan, mal ya da soy-sopla övünmek şu iki ayağımın altındadır. Sadece Kâbe'nin sidânesi ve hacıların sikâyesi bunun dışındadır. Taammüde benzer şekilde hata yoluyla, sopa ya da kamçıyla öldürmelerde 100 develik güçlü diyet vardır. Bunların 40 tanesi hamile olmalıdır. Hiç şüphesiz ki Allah, Câhiliyye döneminin böbürlenme ve atalarıyla övünmesini kaldırmıştır. Hepiniz Âdem'densiniz, Âdem de topraktandır. Allah'ın yanında en şerefli olanınız, kuşkusuz ona karşı en çok sorumlu davrananınızdır." "Bilin ki Allah, gökleri ve yeri yarattığı zaman Mekke'yi haram kılmıştır. Mekke, Allah'ın emriyle haram bir bölgedir. Benden önce kimseye helal kılınmamıştır. Benden sonra da kimseye helal olmayacaktır. Benim için de sadece bugün bu saatte helal olmuştur. -Rasûlullah (s.a.s) (helal olma süresini) bu şekilde eliyle kısaltıyordu- Mekke'nin avları ürkütülmez, ağaçlarına balta vurulmaz. Buluntu eşyası, tarif eden kimse dışında (sahibini aramak dışında) kimse için helal değildir. Onun yeşil otları biçilmez." Abbâs b. Abdülmuttalib -tecrübe sahibi bir yaşlıydı-, "hoş kokulu el-İzhir otu hariç ey Allah'ın Rasûlü! Çünkü o gereklidir. Özellikle kabir için ve ölüyü temizlemek için gereklidir." dedi. Rasûlullah (s.a.s) bir müddet sustuktan sonra şöyle dedi: "el-İzhir otu

hariç. O helaldir. Varis için vasiyet yoktur. Çocuk hangi yatakta doğmuş ise o yatağın sahibine aittir. Zina eden kimse için ise hüsran ve mahrumiyet vardır. Kocasının izni olmadan bir kadının malını harcaması helal değildir. Müslüman, Müslümanın kardeşidir. Müslümanlar kendilerinden olmayanlara karşı tek güçtürler. Kanları eşittir. Müslümanların en uzak olanları ganimetin geri kalan kısmını diğerlerine verir. Onların en yakınları da onların dostluğu için çaba gösterir. Güçlü olan gâziler elde ettikleri ganimetten zayıf olanlara verirler. Zengin olanlar fakir olanlarına yardım eder. Bir kâfire karşılık bir Müslüman öldürülmez. Antlaşmalı olan bir kimse de antlaşma süresinde öldürülmez. Farklı iki dinin insanları birbirine varis olamaz. Celeb de yoktur, ceneb de yoktur.[848] Müslümanların zekâtları ancak evlerinde veya avlularında alınır. Bir kadın, halasının veya teyzesinin üzerine nikâh edilmez. Şahit getirmek davacıya aittir. İnkâr eden ise yemin etmekle mükelleftir. Bir kadın üç günlük mesafede ancak mahremiyle birlikte yolculuk yapabilir. Sabah ve ikindi namazlarından sonra namaz yoktur. İki günde, Ramazan bayramı ile Kurban bayramında oruç tutmayı size yasaklıyorum. İki giysiyi de size yasaklıyorum: Sizden birisi, avret yerlerini semaya doğru gösteren bir tek elbiseye bürünmesin. Ayrıca “es-Sammâ” denilen (kolsuz, yensiz ve insan avretini gösterecek kadar önü açık) elbiseye bürünmesin. Tanıtmak gibi bir amaç dışında bunları giyeceğinizi sanmıyorum.” [849]

Hz. Peygamber (s.a.s) şehir halkına yaptığı konuşmasının ardından onun kendilerine nasıl bir muamelede bulunacağı hususunda merak ve endişe içinde bekleyen Mekkelilere umûmî af ilânını duyurdu. Bununla birlikte gerek Mekke gerekse Medine döneminde Müslümanlar aleyhine faaliyette bulunan ve Hz. Peygamber’e (s.a.s) hakaret eden İbn Hatal , Mikyas b. Sübâbe ve Huveyris b. Nükayz gibi müşrikler bu aftan istisna tutularak ölümle cezalandırılmışlardır.[850] Asıl adı Abdüluzzâ b. Hanzala olan ve Medine’ye hicretinden sonra Hz. Peygamber (s.a.s) tarafından Abdullah ismiyle anılan İbn Hatal, haksız yere bir insanı öldürmesi üzerine kısas yapılmasından korktuğu için Mekke’ye kaçıp Kureyşlilere sığınmış, üstelik İslâm inancıyla ve Hz. Peygamber’in (s.a.s) şahsıyla alay eden şiirler inşad etmiştir. Müslümanların Mekke’ye girişi esnasında canını kurtarmak amacıyla Kâbe’ye

sığınmış, onun durumu Allah Rasûlü'ne haber verildiğinde asiyi Kâbe'nin dahi korumayacağı ifade edilerek infazına karar verilmiştir. [851] İbn Hatal'ın cariyeleri Fertana ve Erneb de onun Hz. Peygamber'i (s.a.s) hicveden şiirlerini şarkı sözü olarak kullanmışlar, Kureyş'in içki meclislerinde bu şarkılarla müşrikleri eğlendirmişlerdir. Erneb fetih günü yakalanıp öldürülmüş, Fertane ise kaçmış, bir süre sonra affedilmesi için müracaat edildiğinde affa uğramış, kendisi de Müslüman olmuştur.[852] Hz. Peygamber'in (s.a.s) kızı Zeyneb'in Medine'ye hicret etmesi esnasında devesini ürkütmesi neticesinde karnındaki çocuğu düşürmesine sebebiyet veren Hebbâr b. el-Esved de öldürülmesi gerekenler arasında olmasına rağmen fetih esnasında gizlenmiş, ortalığın yatışmasından sonra Medine'ye gidip af talebinde bulununca Allah Rasûlü (s.a.s) kendisini bağışlamıştır. [853]

Abdülmuttaliboğulları'ndan Amr b. Hâşim'in azatlısı olan Sâre, ilk önce Müslüman olup Medine'ye hicret etmiştir. Burada Allah Rasûlü'nün (s.a.s) yardımlarıyla hayatını idame ettirirken Mekke fethiyle ilgili haberlerin gizlenmesi konusundaki kesin emre rağmen Hâtıb b. Ebû Beltea'nın Kureyşlilere yazdığı mektubunu Mekke'ye götürmek üzere iken yakalanmış, herhangi bir cezaya çarptırılmadan serbest bırakılmıştır. Ancak bir süre sonra dininden dönerek Mekke'ye kaçmış, burada Müslümanlar aleyhine faaliyetlerde aktif bir şekilde yer almıştır. Bundan dolayı kanı heder edilenler arasında sayılmış, fetih esnasında Hz. Ali tarafından öldürülmüştür. [854]

Hz. Peygamber'in (s.a.s) adı geçen şahıslar hakkında böyle bir karara varmasında şahsî kin veya nefretin değil, daha ziyade bu insanların Müslümanların gerek can güvenliklerini, gerekse inançlarını hedef almalarının etkili olduğu görülür.[855] Bununla birlikte ismi geçenler dışında suçlarının büyüklüğü sebebiyle öldürülmesi emrini verdiği insanların pek çoğu da affedilmiştir. Nitekim savaş şartlarında sahâbiler öldürülmesi konusunda karar verilmiş bulunan şahıslardan ele geçirdiklerini öldürmüşler, bu esnada bir yere saklanıp canını kurtaranlar veya başka bir sahâbinin delaletiyle af dileyenler infaz edilmemişlerdir. Can güvenlikleri kaldırılan şahısların kaç kişi olduğuna dair kaynaklarda farklı rakamlar verilmektedir. Buna göre kanı helal kılınanlar altı erkek, dört

kadın, onbir erkek altı kadın, sekiz erkek dört kadın şeklinde zikredilir. Bu farklılığa bazı tarihçilerin sadece can güvenlikleri kaldırılıp öldürülenleri zikretmesinin, bazılarının ise Kureyş önde gelenlerinden Mekke'yi terk ederek başka yerlere kaçanları sayıya dâhil etmelerinin sebep olduğu söylenebilir.[856]

Haklarında idam fermanı bulunan Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh , İkrime b. Ebû Cehil ve Safvân b. Ümeyye gibi bazı Mekkeliler ise çeşitli vesilelerle affa uğramak suretiyle kısa süre sonra Müslümanlar arasına dâhil olmuşlardır. Hz. Osman'ın sütkardeşi olan Abdullah b. Sa'd, Hudeybiye Barış Antlaşması'ndan sonra Müslüman olarak Medine'ye hicret etmiş, vahiy kâtipleri arasına dâhil olmuşsa da bir süre sonra irtidat edip Mekke'ye kaçmış, burada gerek Hz. Peygamber (s.a.s), gerekse Müslümanlar aleyhine açıklamalar yapmıştır. Bundan dolayı kanı heder edilenler listesinde adı geçen Abdullah fetih esnasında bir süre gizlenerek canını kurtarmış, daha sonra sütkardeşi Hz. Osman aracılığıyla Allah Rasûlü'nün (s.a.s) huzuruna getirilince affa uğramıştır. Benî Mahzûm kabilesinden Ebû Cehil'in oğlu olan İkrime de bilhassa babasının öldürülmesinden sonra Müslümanlara karşı düşmanca tavır takınmış, Müslümanların Mekke'ye savaşsız ele geçirme teşebbüslerine şiddetle karşı çıkarak şehri kesinlikle teslim etmeyeceklerini açıklamış, Hâlid b. Velîd'in birliklerine karşı direnmiş ancak yenilginin mukadder olduğunu anlayınca kaçıp Yemen'e, oradan da Habeşistan'a gitmek üzere iken Tihâme'ye kadar ulaşmıştır. Fetihten sonra umumî af ilanı üzerine hanımı Ümmü Hakîm, kocası adına Allah Rasûlü'nden af talebinde bulmuş, isteğinin kabulü üzerine bizzat harekete geçerek bulduğu eşini Mekke'ye tekrar geri getirmiştir. Safvân b. Ümeyye de Müslümanlara karşı düşmanca faaliyetlere etkin rol oynamış, Mekke'nin fethi esnasında Müslüman askerlere karşı direnenler arasında yer almıştır. O da yenilgiyi mutlak görünce İkrime gibi Yemen'e kaçmak üzere harekete geçmiş. Kardeşinin oğlu Umeyr b. Vehb'in Hz. Peygamber (s.a.s) nezdinde girişimleri sonucunda affedilmiştir.[857]

Yukarıda zikri geçen şahıslar Mekke adına Müslümanlara karşı düzenlenen faaliyetlere öncülük yapmışlar, bundan dolayı öldürülmeyi hak etmişlerdi. Kendileri de bunun farkındaydılar. Ancak Allah Rasûlü'nün (s.a.s) öncelikli hedefi suçluları cezalandırmak

değil, gönülleri hatta düşmanları kazanmaktı. Eğer şehrin önderi konumunda olan bu insanları ölümle cezalandırsaydı, Mekke ile Medine halklarının bir araya getirilmesi hedefini gerçekleştirmek oldukça zorlaşırdı. Üstelik bu şahıslar Medine'ye hicret eden pek çok Müslümanın da yakın akrabalarıydılar. Dolayısıyla onlar da yakınlarının öldürülmesinden ziyadesiyle rahatsızlık duyacaklardı. Bu sebeple mezkür şahısların öldürülmek yerine affedilmesi Kureyşli Müslümanları da memnun etmiştir.[858] Fethin esas hedefi Mekke ile Medine halklarını birleştirmekti. Şayet bu birlik büyük oranda temin edilmemiş olsaydı, fetihten çok kısa süre sonra gerçekleşecek olan Huneyn Savaşı'nda Müslümanlar Hevâzin kabileleriyle Kureyş arasında kalabilirlerdi. Ayrıca Mekke ileri gelenlerinin affedilmeleri aynı zamanda onların ve kabilelerinin Hz. Peygamber'e (s.a.s) karşı minnet duymalarına sebep olmuş, netice olarak kalplerinin İslâm ve Müslümanlara ısınmaları sağlanmıştır.[859]

Hz. Peygamber (s.a.s) şehrin kontrolünü tamamen sağladıktan ve genel af ilan ettikten sonra Müslüman olan Mekkelilerden biat almaya başladı. Mekkeliler'in Müslüman olduklarını açıklamaları fethin en önemli hedeflerinden biri olan Mekke-Medine bütünlüğünün resmen tamamlanması aşamasının son safhasını teşkil etmiştir.

Allah Rasûlü (s.a.s) Mekke'yi mutlak anlamda teslim almasına rağmen şehrin idarî işleyişiyle ilgili olarak köklü değişikliklere, eski siyasî dengeleri sarsacak uygulamalara gitmemiştir. Nitekim İslâm öncesi dönemde Hâşimoğulları'nın uhdesinde bulunan hacılara su temini vazifesi olan Sikâye'yi geçmişte olduğu gibi kendi ailesinin yetkisine verirken amcaoğullarının ısrarlı taleplerine rağmen Hicâbe vazifesini bu görevin eski sahibi Osman b. Talha'ya iade etmiştir.[860] Rasûl-i Ekrem (s.a.s) şehirden ayrılmadan önce de Ebû Süfyân'ın kabilesi Ümeyyeoğulları'na mensup genç sahâbî Attâb b. Esîd'i valiliğe getirmek suretiyle şehrin idari hayatına müdahale etmediğini göstermiştir.[861] Hz. Peygamber'in (s.a.s) Mekke'ye ilk Müslümanlardan bir Kureyşliyi, Müslümanlar nezdinde sevilen ve dindar bir şahsı değil de fetihle birlikte Müslüman olan üstelik İslâm ile ilgili yeterli bilgiye sahip bulunmayan genç bir Mekkeliyi vali tayin etmesi onun İslâm'a ısınma safhasında olan şehir halkının psikolojisini dikkate almasıyla izah edilebilir. Kaldı ki Attâb, Hz. Peygamber'in (s.a.s) kabilesinden değil, geçmişten beri kabilesiyle

rakip, hatta düşman konumunda olan Ümeyyeoğullarındandı. Bununla Allah Rasûlü (s.a.s) geçmişteki husumetlerin iptal edildiğini, bütün taraflar için yeni bir sayfanın açıldığını göstermiş oldu. [862]

Mekke 'nin fethiyle birlikte Kureyş müşriklerinin Hz. Peygamber (s.a.s) ve Müslümanlara karşı düşmanlığı ve tebliğin yayılmasına karşı direnişi etkisiz hale getirilmiş, Hicaz bölgesinde İslâm sayesinde bir taraftan Mekke-Medine bütünlüğü temin edilirken diğer taraftan da tebliğin önündeki engeller büyük oranda ortadan kaldırılmıştır. Zira Mekkelilerin Müslümanlara itaat etmiş olmalarıyla birlikte bu kabileyle geçmişten beri siyasî, sosyal, dinî ve ticarî ilişkileri bulunan başka Arap soyları da artık Hz. Peygamber'e (s.a.s) itaat etmeye başlamışlar, bunun tabiî neticesi olarak İslâm dini kısa sürede Arap Yarımadası'nın diğer bölgelerinde de yayılma imkânı bulmuştur.[863] Diğer taraftan yakın dönemin müşrik Arap kabileleri kendilerini Kureyş'e karşı bağımsız hissederek Müslümanlarla yakın ilişki kurma fırsatı bulmuşlar, özellikle Hicretin dokuzuncu yılından itibaren Medine'ye gönderdikleri heyetler vasıtasıyla İslâm'a girdiklerini ve Müslümanlara itaat ettiklerini açıklamışlardır. Bu durumda Medine şehir devleti kısa sürede Arabistan'ın siyasî ve dinî merkezi olma özelliğini kazanmıştır.

Fetihle birlikte Mekke ile Medine arasındaki düşmanlık sona ermiş, artık Hicaz'da İslâm'ın üstünlüğü tesis edilmiştir. Nasr sûresine isim olan "nasr" (yardım) kelimesinin bütün Araplara üstün gelmeye, aynı sûredeki "feth" kelimesinin de Mekke'nin fethine işaret ettiği ileri sürülmüştür. Feth kelimesinin "açmak" şeklindeki anlamından hareketle İbn Abbâs, Mekke'nin fethine "fethu'l-fütûh" adını vermiştir. Çünkü buradaki fetih sadece düşman elindeki bir şehrin alınmasından ibaret olmayıp Mescid-i Harâm'ın kontrolü ve Kâbe'nin fethi anlamına da gelmekte, aynı zamanda kalplerin Allah'ın dinine, İslâm kapısının bütün insanlığa açılışını ifade etmektedir. Bütün bunlar sebebiyle Mekke'nin fethedilmesi İslâm fetihlerinin başlangıcı olarak kabul edilmiştir.[864]

Mekke'nin fethiyle birlikte Medine'ye hicret sona ermiştir. Bu durum Allah Rasûlü (s.a.s) tarafından "Fetihten sonra hicret yoktur, ancak cihad ve niyet kalmıştır, cihada çağırdığımızda icabet edin"[865] sözüyle ifade edilmiştir. Nihayet fetihle birlikte Mekke ve Kâbe asıl misyonuna dönmüş, zamanla adeta bir puthaneye çevrilen Kutsal

mekan yeniden aslî hüviyetine büründürülerek Tevhid inancının merkezi haline getirilmiştir. Nitekim Allah Rasûlü (s.a.s) fethin hemen ardından ilk faaliyet olarak Kâbe'de bulunan şirk unsurlarını temizlemiş, burayı yeniden ibadet ve taatin sadece Allah'a has kılındığı mekâna çevirmiştir.

Hz. Peygamber (s.a.s) Mekke 'yi fethedince onun doğduğu şehirde kalıp Medine 'ye geri dönmeyeceğini düşünen Ensâr endişelerini kendisine ilettiklerinde şu cevabı almışlardır: "Öyle bir şeyden Allah'a sığınırım. Benim hayatım sizin hayatınızdır, benim ölümüm sizin ölümünüzdür".[866] Bu ifadeleriyle Hz. Peygamber'in (s.a.s) Mekke'de kalmayıp Medine'ye avdet edeceği kesinleşmiştir. Nitekim 19 gün daha kaldıktan sonra dönüş hazırlıklarına başlamıştır.[867]

B. MEKKE DIŞINDAKİ MÜŞRİK ARAPLAR

Hz. Peygamber'in (s.a.s) İslâm dinini tebliği döneminde Arabistan'ın en önemli hususiyetlerinden biri ülkede herhangi bir merkezi hükümetin bulunmamasıydı. Öyle ki burada dağınık vaziyette yaşayan her bir küçük kabile kendini herhangi bir krallık ya da imparatorluğun sahip olduğu egemenliğe sahip olduğunu iddia ediyordu. Bu durum ise kabileler arasında sadece anarşi ve kargaşaya yol açıyor, sonuçta neredeyse herkes birbiri ile çatışma halinde bulunuyordu. Bu sebepledir ki Arabistan'ın en belirgin sosyal hadiseleri her daim bitmek bilmeyen kabile savaşları olmuştur.

Medine'ye gerçekleştirdiği hicret sonrasında Arap toplumundaki bu kargaşa ortamını ortadan kaldırmak isteyen Hz. Peygamber (s.a.s), Medine sözleşmesiyle öncelikli olarak üçü Yahûdî, ikisi ise Arap olmak üzere beş kabileyi Medine'de bir araya getirerek küçük bir şehir devleti kurulmasını sağladı. Ancak gerek siyasî hâkimiyetin tesisi gerekse dinin yayılması için zorunlu olarak Müslümanların ilgi alanının Medine dışına da çıkması zarureti vardı. Zira Mekke'deki putperest sermaye çevreleri sürekli olarak göçebe kabileler şeklinde yaşayan müşrik Arapları Müslümanlara karşı kışkırtıyorlardı. Bundan dolayı Allah Rasûlü (s.a.s) Medine'de bulunan çeşitli toplulukları hukukî bir çerçevede birleştirdikten sonra Arap Yarımadası'nda Müslümanlara yeni dost ve müttefikler edinme teşebbüslerini

başlattı. Bu amaçla ilk önce Medine'ye yakın kabilelerden başlamak üzere diğer Arap kabileleriyle çeşitli düzeyde ilişkiler gerçekleştirdi. Bu ilişkilerin bir kısmı dostane seyrederken bir kısmı ise silahlı çatışmalara kadar uzandı. Ancak zamanla Müslümanlar adına elde edilen başarılarla Arabistan'daki hemen bütün Arap kabileler Medine'nin otoritesini kabul etmeye başladılar. Allah Rasûlü'nün (s.a.s) ehemmiyet derecesine göre irtibat içinde olduğu kabileleri birbirleriyle ortak yönlerini dikkate alarak aşağıdaki şekilde tasnif etmek mümkündür:

1. Medine Civarındaki Kabileler (Ğıfâr, Damre, Müdlic, Cüheyne, Müzeyne)

Bu başlık altında zikredilen kabilelerin ortak özelliği tamamının Medine'nin batısında yaşıyor olmalarıdır. Bunlarda Ğıfâr, Damre ve Müdlic kabileleri Bedir yakınlarında, Müzeyne, Yenbu' civarında, Cüheyne ise daha kuzeyde mukimdi.

Hz. Peygamber (s.a.s) Medine'ye hicretinden altı ay sonra amcası Hz. Hamza'nın komutasında otuz kişilik küçük bir askerî birliği bu esnada bölgeden geçmekte olan Mekkeli bir ticaret kervanını takip etmek amacıyla Cüheynelilerin yurdundaki el-Îs mevkiine gönderdi. Kabilenin lideri Mecdî b. Amr, kendi bölgesinde meydana gelecek muhtemel çatışmaya engel olmak için araya girince, iki taraf herhangi bir silahlı faaliyete girişmeksizin yollarına devam etti.[868]

Allah Rasûlü (s.a.s) ilk askerî seferden bir ay sonra Ubeyde b. el-Hâris komutasında yaklaşık seksen kişiden oluşan askerî birliği başka bir Mekke kervanın bölgeden geçişine engel olmak üzere zikri geçen kabilelerin yaşadıkları bölgeye gönderdi. Burada iki taraf arasında karşılıklı ok atışları gerçekleşti. Ancak bölgedeki müşrik Arap kabileleri Müslüman askerlerden üç kat daha fazla sayıda olmasına rağmen savaşa cesaret edemeyip geri çekildiler. Sonraki ay başka bir İslâm birliği aynı bölgede bulunan Hum (Cuhfe, Râbiğ) yakınlarındaki Harrâr'a gönderildi. Sa'd b. Ebû Vakkâs komutasındaki seriyye herhangi bir çatışmaya girmeden keşif harekâtını tamamlayıp Medine'ye geri döndü.[869] Görüldüğü gibi bölge üzerine tertip edilen hareketler, doğrudan zikredilen kabile grupları üzerine değil, daha ziyade onların bölgesinden geçmekte

olan Kureyş kabilelerine yönelik faaliyetler şeklindedir. Bununla birlikte Allah Rasûlü (s.a.s) mezkür kabilelerle zaman zaman gerek dostluk gerekse hasmâne ilişkiler içine de girmiştir. Bu kabile grubundan Ğıfâr'ın İslâm tarihinde adını ilk duyuran şahıs şüphesiz Ebû Zerr'dir. Çünkü kendisi çok erken dönemde Müslüman olmuş, ardından da İslâm dinini kabilesi içinde yayma faaliyetlerini başlatmıştır. Bu sebepledir ki kendisi Medine'ye hicretten sonra kabilesi ile Hz. Peygamber (s.a.s) arasındaki olumlu ilişkilerin gelişmesinde kilit rol oynamıştır. Nitekim Allah Rasûlü (s.a.s), Hicretin İkinci yılının Safer ayında (M.624) altmış kadar sahâbiyle birlikte Benî Ğıfâr'ın akrabaları olan Benî Damre topraklarındaki Veddân'a kadar ulaşmış, yaklaşık iki hafta burada kalarak bölgedeki kabileler ile anlaşmalar akdetmiştir. Yapılan müzakereler sonucunda ortaya çıkan belge Hz. Peygamber'in (s.a.s) Medine dışındaki kabilelerle yaptığı ilk resmî sözleşme kabul edilir. Damrelilerle akdedilen anlaşmanın metni aşağıdaki şekildedir:

"Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla!

Bu, Rasûlüllah Muhammed'in Benî Damre kabilesiyle yaptığı anlaşmadır:

"Onların canları ve malları emniyette olacak ve kendilerine bir saldırı olması halinde yardım edilecektir. Buna karşılık onlar da Rasûlüllah'a (s.a.s) yardım ellerini uzatacaklardır. Bu hükümler, deniz dalgaları bir istiridye kabuğunu (veya bir yün parçasını) eritip yok edinceye kadar yürürlükte olacaktır. Müslümanların Allah yolunda yapacakları seferler bundan müstesnadır. Ayrıca Peygamber (s.a.s) kendilerini ne zaman yardıma çağırsa, onlar hiç vakit geçirmeden yardıma koşacaklardır. Bu nedenle onlar, Allah'ın ve Rasûlü'nün (s.a.s) teminatı altındadırlar. Yine onlar arasında olup verdikleri bu sözleri tutacak ve anlaşmayı bozmaktan kaçınacak kimselere de yardım eli uzatılacaktır". [870]

Hz. Peygamber (s.a.s) aynı esnada Benî Ğıfâr kabilesi ile de benzer bir ittifak anlaşması yapmıştır: "Benî Ğıfâr kabilesi de Müslümanların bir parçasıdırlar ve Müslümanlarla aynı hak ve sorumlulukları üstlenmişlerdir. Ayrıca Rasûlüllah (s.a.s) canları ve malları konusunda onlar lehine Allah'ın ve O'nun elçisinin teminatını mahfuz tutacaktır. Şayet Rasûlüllah (s.a.s) kendilerinden bir yardım talebinde bulunursa, onlar yapılan çağrıya derhal cevap

vereceklerdir. Din uğruna yapılacak bir savaş dışında, onun yardımına koşmak onların görevidir. Bu hükümler, deniz dalgaları bir sûfeyi (istiridye kabuğu ya da bir yün parçasını) eritip yok edinceye kadar yürürlükte olacaktır. Taraflar, işlenecek bir suçun bağışlanması amacıyla birbirlerine müdahale ederek bu anlaşmanın ihlâl edilmemesinde mutabıktırlar".[871]

Ğıfârlılar bilhassa Hicretin dokuzuncu yılında (M.630) gerçekleşen Tebük Seferi'ne gönülden iştirak etmişlerdir. O kadar ki bu kabile mensuplarından bazıları ulaşım araçlarının yetersizliği nedeniyle orduya alınmayınca üzüntüden ağlamış, bu yüzden kendilerine Benî Bekkâûn (Çok ağlayanlar) kabilesi denmiştir.[872]

İslâm'ın başlangıç döneminde Ğıfâr ve Damre kabileleriyle birlikte Cüheyne'ye mensup pek çok insan İslâm'a geçmiş, üstelik onlardan bir kısmı kabilelerini terk ederek Medine'ye yerleşmişlerdi. Allah Rasûlü (s.a.s) Hz. Peygamber (s.a.s) hicretten 13 ay sonra Rabîülevvel ayında Ümeyye b. Halef riyâsetinde toplam yüz Kureyşlinin bulunduğu 2500 devenin taşıdığı kervanı karşılamak üzere Buvât Seferi'ne çıkmıştı. Buvât, Zû Huşub taraflarında Dabbe yakınlarında bulunan bir yerin ismidir. Allah Rasûlü (s.a.s) bu seferinden herhangi bir Kureyş kervanıyla karşılaşmadan geri dönmüş, ancak mezkür gazve çok verimli bir anlaşmaya vesile olmuştur. Öyle ki Cüheyne'nin kollarından olan Zür'a ve Rab'a ile daha önce Damre ve Ğıfâr kabileleriyle gerçekleştirilmiş bulunan anlaşmaya benzer hükümler ihtiva eden bir muâhede gerçekleştirilmiştir:

"Cüheyne kabilesinin Benî Zur'a ve Benî Rab'a soylarına: Onların canları ve malları emniyette olacak ve dinî amaçlı ya da kabile üyeleri yüzünden girişilen çatışma ve savaşlar dışında herhangi bir baskı ya da saldırıya uğramaları halinde kendilerine yardım edilecektir. Kabile üyelerinden verdikleri sözü tutarak yükümlülüklerini yerine getirenlere, kendilerini her türlü saldırı ve haksızlığa girişmekten alıkoyanlara yerleşik kabilelere tanınmış olan bütün haklar tanınacaktır. Allah onların yardımcısı olacaktır".[873]

Allah Rasûlü (s.a.s) Cüheyne kabilesi mensuplarıyla gerçekleştirmiş olduğu bu anlaşmayla her iki taraf arasında karşılıklı saldırmazlık mutabakatına varılmış, muhataplar herhangi bir tehlike durumunda yardımlaşma konusunda sözleşmişlerdir. Şayet

anlaşmada ifadesini bulan maddelere bağlı kalırlarsa onların Müslümanlarca himaye edilecekleri hususu da kendilerine garanti edilmiştir.

Cüheyne kabilesi ile Müslümanların irtibatı esasında daha eskiye dayanır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) Mekke'den Medine'ye hicreti esnasında onların topraklarından geçmiş, kabilenin reislerinden Sürâka hicret yolunda iken peşlerinden yetişmiş, ancak zarar vermek bir yana arkadan kendilerini takip edenleri yanlış yola yönlendirerek onlara yardımcı olmuştu. Allah Rasûlü (s.a.s) Hicretin ikinci yılının ortalarında (M.624) 150 kişilik bir grupla Müdliclilerin topraklarına girdiğinde kabile önderlerinden Sürâka onlara büyük bir konukseverlik göstermiştir.[874] Kaynaklarda Müslümanlarla Cüheyne arasında bir sulh yapıldığı ifade edilmekle birlikte anlaşma metni zikredilmemiştir. Bununla birlikte anlaşmadaki hükümlerin gerek Damre gerekse Müdlic kabileleriyle yapılan anlaşmaya benzer maddeler ihtiva ettiğini ileri sürmek mümkündür. [875]

Damre kabilesiyle yakın akraba olan Müzeyneliler, Medine'nin batısında ikamet ediyorlardı. Onlardan Hicretin Beşinci yılında (M.627) birkaç yüz kişilik bir grup Medine'ye gelerek İslâm'ı kabul etti. Hz. Peygamber (s.a.s) bu soy mensuplarına hicret etmek yerine Medine'ye sadece yirmi mil uzaklıkta bulunan kendi topraklarında kalmalarını istemiştir.[876]

Zamanın en büyük şairlerinden sayılan Ka'b b. Zuheyr, Müzeyne kabilesine mensuptur. Rivayete göre Ka'b, İslâm'a giren erkek kardeşine çok kızmış, ardından da Allah Rasûlü'nü (s.a.s) yeren şiirler okumuştu. Hicretin Dokuzuncu yılında (M.630) Müzeyneliler de dâhil Arabistan'ın büyük bir bölümü Rasûlüllah'ı (s.a.s) tanıyarak Müslüman olunca Hz. Peygamber'e (s.a.s) şiirleriyle dil uzatan şairlerini dışladılar. Bu durumda himayesiz kalan ve itibar kaybına uğrayan Ka'b, gizlice Medine'ye giderek İslâm'ı kabul etmiş, ardından da Hz. Muhammed'e (s.a.s) övgü dolu şiirler okumaya başlamıştır. Gelişmeden memnun olan Allah Rasûlü (s.a.s) şairi affettiği gibi ona kendi hırkasını (bürde) hediye etmiştir. Ka'b'ın Kaside-i Bürde adıyla anılan şiiri Hz. Peygamber'le (s.a.s) ilgili şiirlerin en meşhuru ve daha sonlar yazılan benzer manzum eserlerin de öncüsü ve ilham kaynağı olmuştur.[877]

2. Huzâa

Neseb âlimlerinin büyük bir kısmı Huzâa kabilesini Güney Arabistan menşeli Kahtânîlere mensup kabul eder. Rivayete göre Yemen'de bulunan Me'rib Seddi'nin yıkılacağı anlaşılınca aralarında Huzâa'nın da bulunduğu bir kısım Arap kabileleri kuzeye doğru göç etmişlerdir. Huzâa mensupları Mekke civarına geldiklerinde buraya yerleşmeye karar vermişler, sonra da şehri elinde bulunduran Cürhümlüleri uzaklaştırıp Mekke'nin yeni hâkimi olmuşladır.[878] Şehrin idaresi konusunda Cürhümlüler ile Huzâa arasında gerçekleşen mücadelede tarafsız kalan İsmailoğulları ise Mekke'deki varlıklarını Huzâa idaresi döneminde de sürdürmüşlerdir. Burada Huzâa hâkimiyetini kurmakla büyük bir itibar kazanan Amr b. Luhay, gittiği Belkâ'dan Hübel putunu getirip Kâbe'nin kenarında dikmek suretiyle tevhid inancını tahrip eden kişi olarak kabul edilir. Öyle ki bu adımla birlikte Kâbe putperestliğin en önemli merkezlerinden biri halini almıştır.[879]

Mekke'deki yönetim Huzâa'dan sonra Kusay b. Kilâb eliyle Kureyş kabilesinin eline geçti. Kusay, Huzâa'nın son Mekke idarecisi Huleyl'in damadı idi. Reisin hastalanması üzerine eşi Hubbâ vasıtasıyla Kâbe'nin anahtarını eline geçirdi. Huleyl'in ölümü üzerine Kusay şehrin idaresini tamamen sahiplenmek isteyince Huzâa kabilesi buna karşı çıktı. Kusay da Kinâneoğulları'nın ve diğer müttefiklerinin yardımıyla Huzâa'ya karşı savaş açtı. Ebtah denilen mevkide yapılan savaş her iki taraftan da pek çok kayıp verilmesine sebep oldu. Bunun üzerine taraflar kimin haklı olduğunun tespiti için Ya'mer b. Avf isimli hakeme müracaat ettiler. Hakem, Kusay lehine karar verince Mekke'deki hâkimiyet resmen Huzâa'dan çıkıp Kureyş'in eline geçmiş oldu.[880] Bundan sonra adı geçen kabile mensuplarından pek çoğu Mekke'yi terk ederek Arabistan'ın çeşitli bölgelerine dağıldılar. Onlardan çok az kişi Mekke'de kaldı bunların en meşhuru Hz. Peygamber (s.a.s) döneminde de yaşayan ve Hudeybiye Barışı öncesinde Müslümanlarla Mekke müşrikleri arasında arabuluculuk görüşmelerinde bulunan Büdeyl b. Verkâ'dır.[881]

Mekke idaresinin Kureyş'in eline geçmesinden sonra gelişen tarihi hadiselerden, Kusay'ın önderliğindeki Kureyş ile Huzâa arasında

meydana gelen savaşın doğurduğu kin ve nefretin zamanla kaybolduğu, yerini dostane münasebetlere bıraktığı anlaşılır. Nitekim Huzâa'nın Mustalik kolu zaman içinde Kureyş ile ittifak yapmışlardır. Bunun bir işareti olarak Abdülmuttalib zamanında Mekke'ye hücum eden Benî Bekir'e karşı Huzâalılar Kureyş'in yanında yer almışlardır. Bu hadiseden sonra Abdülmuttalib ile Huzâa arasında özel ittifak anlaşması akdedilmiştir. Başlangıçtan itibaren bu kabile ile Hâşimoğulları arasında gerçekleşen dostane ilişkiler, Huzâa'nın Hz. Peygamber'e (s.a.s) yakınlık hissetmesine ve kabile içinde pek insanın erken dönemde İslâm'a girmelerine zemin hazırlamış görünmektedir. Nitekim bu kabileye mensup Muattib b. Avf, Mekke döneminde Müslüman olmuş hatta Habeşistan'a göç edenlere katılmış, sonra da Medine'ye hicret etmiştir.[882]

Hicret sırasında Huzâa'ya bağlı Eslemliler'in arazisinden geçerken kabilenin reisi Büreyde b. Husayb tarafından yolu kesilen Hz. Peygamber (s.a.s), büyük bir tehlike atlatmış fakat kısa bir konuşmanın ardından Büreyde ve adamlarının müslüman olmalarını temin ederek onların muhafızlığı ile emniyet içinde Medine'ye ulaşmıştır.[883] Bu olayın ardından Büreyde vasıtasıyla İslâmiyet Eslem kabilesi arasında yayılmaya başlamıştır. Nitekim Bedir şehidleri arasında Huzâalılar'dan Züşşimâleyn b. Abdü Amr da bulunur.[884]

Kureyş, Uhud Gazvesi için Mekke'den hareket ettiği zaman duruma şahit olan Huzâa'nın meşhur şairi Amr b. Sâlim yanında kabilesinden bir grupla Medine'ye giderek durumu Hz. Peygamber'e (s.a.s) haber vermiştir.[885] Uhud Gazvesi'nin ardından Ebû Süfyân'a Müslümanların büyük bir orduyla kendilerini takip ettiğini söyleyerek onların telâş içinde Mekke'ye dönmesini sağlayan da Ma'bed de bir Huzâalıdır.[886]

İslâm'a karşı Eslem'in ve genelde Huzâa kabilesinin olumlu tavrına karşılık bu soyun diğer bir kolu olan Benî Mustalik Hicretin 5. (M.627) yılına kadar umumiyetle Kureyş müşriklerinin yanında yer almıştır. Nitekim Benî Mustalik kabilesi reisi Hâris b. Ebû Dırâr kendi kabilesi ve çevrede yaşayan diğer müşrik Arap boylarını bir araya getirerek bunları Medine üzerine saldırıya hazırlamıştır. Hz. Peygamber (s.a.s) faaliyeti haber alınca Şaban-Ramazan 5 (Ocak-Şubat 627) tarihinde

bu kabile ve müttefikleri üzerine yaklaşık yedi yüz kişiden oluşan bir orduyla harekete geçti. Müslümanların kendilerine doğru geldiklerini haber alan müttefik kabileler dağılınca desteksiz kalan Mustalikoğulları Müslümanların anî hücumu karşısında tutunamayıp mağlup oldular.[887] Bu savaş neticesinde Müslümanlar beş bin koyun ve iki bin kadar deve ele geçirmişlerdi ki bu onlar için şimdiye kadar kazanılan en büyük savaş ganimetiydi. Ayrıca yedi yüz kişi de çarpışmalar sonucunda Müslümanların eline esir düştü. Esirler arasından bulunan kabile reisinin kızı Cüveyriye Hz. Peygamber'e (s.a.s) başvurmak suretiyle fidye karşılığında kendisinin serbest bırakılmasını talep etti. Allah Rasûlü (s.a.s) onun fidye bedelini ödeyerek serbest bıraktı, ardından da evlenme teklifinde bulundu. Gerçekleşen evlilik Hz. Peygamber'in (s.a.s) Benî Mustalik kabilesiyle akraba olması sonucunu getirdiği için ashâbın büyük çoğunluğu ellerinde bulunan esirleri serbest bıraktılar. Bu kadirşinaslığa şahit olan Mustalikoğulları toplu bir şekilde Müslüman olduklarını ilân etmişlerdir. Böylece Müslümanları yok etmek amacıyla harekete geçen bir müşrik Arap kabilesi savaştan kısa süre sonra müminler arasına katılmıştır. Dolayısıyla Benî Mustalik gazvesi hem maddî hem de manevî açıdan Müslümanlar için çok semereli bir askerî harekât olmuştur.[888]

Rasûl-i Ekrem'in (s.a.s) Hicretin altıncı (M.628) yılındaki umre yolculuğu Kureyş'in engellemesi yüzünden Hudeybiye'de sona erince Huzâa'nın reislerinden Büdeyl b. Verkâ gelip Hz. Peygamber'le (s.a.s) görüşmüş, arabulucu sıfatıyla Mekke'ye dönüşünde de Kâbe'yi tavaf amacıyla gelen insanları engellemenin doğru olmayacağını belirterek Kureyş eşrafına bu ziyareti kabul ettirmeye çalışmış ancak onun teşebbüsü herhangi bir netice vermemiştir.[889]

Hudeybiye'de Mekke müşrikleriyle imzalanan antlaşmaya göre Benî Bekir b. Abdümenât Kureyş'in yanında yer alırken, Mekke civarında yaşayan ve baştan beri Hz. Peygamber'e (s.a.s) yakın duran Huzâa Müslümanlara bağlı taraf olmuştur. Bu gelişmeyle Huzâa'dan İslâm'a girmeyen kimse kalmamıştır.[890]

Hudeybiye Barış Antlaşması'yla birlikte Müslümanların resmî müttefiki olan Huzâa ile komşuları Benî Bekir arasında Câhiliyye döneminden beri süregelen bir kan davası vardı. Hudeybiye Antlaş-

ması bu kan davasının bir süre ertelenmesini temin etmiştir. Ancak Hicretin Sekizinci (M. 630) yılında Kureyş'in desteğini alan Benî Bekir Huzâa'ya bir gece baskını düzenledi. Baskın sırasında vaktiyle Abdülmuttalib'le bir araya gelerek Hâşimoğulları-Huzâa antlaşmasına Huzâa adına imza koyan yaşlı reis Kâ'b b. Amr da öldürüldü. Huzâa, bu olayın intikamının alınması konusunda Medine'ye bir heyet göndererek Hz. Peygamber'e (s.a.s) müracaat etti.[891] Allah Rasûlü (s.a.s) anlaşmadan doğan sorumluluğu sebebiyle destek talebine olumlu cevap verdi. Bu şekilde Huzâa'ya karşı gerçekleştirilen katliam Mekke'nin fethiyle sonuçlanan bir seferin hukuki gerekçesi oldu.[892] Allah Rasûlü'nün (s.a.s) Mekke seferine Huzâa'dan yaklaşık beş yüz kişilik bir kuvvet katıldığı rivayet edilir. Fethin gerçekleşmesinden sonra da bu kabile mensupları Müslümanlarla iyi ilişkiler içinde olmuş, daha sonraki İslâmi fetihlerde önemli görevler îfâ etmişlerdir.[893]

3. Süleym

Süleym kabilesi Medine'nin güneydoğusunda oturuyordu. Onlar, Arabistan'da daha çok dehşet saçan savaşçı özellikleri ile tanınmıştır. Arap edebiyatının en büyük kadın şairlerinden kabul edilen Hansâ da bu kabileye mensuptur.

Süleymlilerin İslâm öncesi dönemde Hz. Peygamber'in (s.a.s) soyu ile yakın akrabalık ilişkilerinin olduğu bilinmektedir. Nitekim Allah Rasûlü'nün (s.a.s) annesinin babası Vehb ile yine dedeleri olan Hâşim ve Abdümenâf Süleymli annelerden dünyaya gelmişlerdir.[894] Bu yakınlıklara rağmen Süleymiler genel olarak Hz. Peygamber'in (s.a.s) risâletine karşı bütün güçleriyle mücadele etmişlerdir.

Müslümanların Medine'ye hicret etmesiyle birlikte Mekke ekonomisine karşı girişilen askerî operasyonlardan ilki Abdullah b. Cahş'ın Süleymlilerin tapınağının bulunduğu Nahle'ye yaptığı seferdir.[895] Hz. Peygamber (s.a.s), Bedir Savaşı'ndan sonra bizzat Süleymlilerin bölgesine girerek Küdr adı verilen su kaynağının başında beklemiş fakat adı geçen kabile mensupları burada Müslümanlara karşı çıkma cesareti gösterememişlerdir. Müslümanlar bu seferden Süleymlilere ait beş yüz deveyi ganimet alarak Medine'ye dönmüşlerdir.[896] Allah Rasûlü Hicretin 27. ayında

Cemâziyelevvel ayından birkaç gece geçtikten sonra yine Benî Süleym kabilesinden büyük bir topluluğun Buhrân'da toplandığı haberini alınca ashâbından üç yüz kişiyle adı geçen bölgeye hareket etmiş, ancak bu seferde de kimseyle karşılaşılmamış, Müslüman askerler ikinci seferin tamamlanmasının ardından Medine'ye geri dönmüşlerdir. [897]

Hicretin Dördüncü yılının (M.626) Safer ayında İslâm'ı tebliğ amacıyla yola çıkan yetmiş sahâbenin Süleymlilerin topraklarında bulunan Bi'ru Maûne mevkiinde Âmir b. Tufeyl tarafından pusuya düşürülerek haince kılıçtan geçirildiği acı olay meydana gelmiştir. Kaynaklarımızın bildirdiğine göre Uhud Savaşı'ndan yaklaşık dört ay sonra Âmir b. Sa'saa kabilesinin reisi Ebû Berâ Âmir b. Mâlik Medine 'ye gelerek Hz. Peygamber'den (s.a.s) İslâmiyet hakkında bilgi aldıktan sonra kabilesine İslâm'ı anlatacak kişilerin gönderilmesinin faydalı olacağını söylemiş, Rasûlüllah (s.a.s), bölgeye gidecek Müslümanların can güvenliği konusunda kendisinden kesin söz almasının ardından çoğu Ensârdan oluşan Müslüman topluluğu Münzir b. Amr başkanlığında yola çıkarmıştır.[898]

Hz. Peygamber'in (s.a.s) görevlendirdiği tebliğ heyeti Medine - Mekke yolu üzerindeki Bi'ru Maûne 'ye gelince aralarından Harâm b. Milhân Hz. Peygamber'in (s.a.s) davet mektubuyla birlikte Benî Âmir reislerinden ve Ebû Berâ'nın yeğeni Âmir b. Tufeyl 'e gönderildi. İbn Tufeyl gelen mektubu okumadan elçinin üzerine saldırarak kendisini katlettikten sonra Benî Âmir 'den Müslümanlara hücum etmelerini istedi. Ancak onlar, bu sırada Necid taraflarında bulunan Ebû Berâ 'nın Hz. Peygamber'e (s.a.s) verdiği söze sadık kalacaklarını bildirerek İbn Tufeyl'in çağrısına iştirak etmediler. Bunun üzerine Âmir bölgede yaşayan müşrik Benî Süleym kabilelerinden topladığı askerlerle Müslümanlar üzerine bir saldırı düzenledi. Karşılıklı çarpışmalar neticesinde Ka'b b. Zeyd , Amr b. Ümeyye ed-Damrî ve Münzir b. Muhammed dışında tebliğ heyetinin tamamı şehit edildi. Bu hadiseyi öğrenen Rasûlüllah (s.a.s) hiçbir felâket karşısında olmadığı derecede üzülmüş ve faciaya yol açanlara bir ay süreyle sabah namazlarında beddua etmiştir.[899]

Hz. Peygamber (s.a.s) Bi'ru Maûne cinayetini gerçekleştiren Benî Âmir üzerine Hicrî Sekizinci yılın Rabîülevvel ayında (Temmuz 629) Şücâ' b. Vehb kumandasında bir kuvvet göndermiş; gerçekleştirilen

baskında pek çok ganimet alınmış, onların kadın ve çocukları esir edilmiştir. Ancak kadınlar ve onları almaya gelen kabile mensupları İslâmiyet'i kabul ettiklerini bildirince Allah Rasûlü (s.a.s) esir alınanları serbest bırakmıştır.[900]

Süleymliler Müslümanlara karşı düşmanlıklarını Hendek Savaşı sırasında da açıkça göstermişlerdir. Zira Medine'ye karşı topyekün bir saldırı ittifakı için hazırlık yapmakta olan Hayber Yahûdîlerinin girişimi sonucunda bu kabile mensuplarından meydana gelen yedi yüz kişilik bir kuvvet müttefik orduya dâhil olmuştur.[901]

Süleymlilerin genel anlamda Müslümanlara düşmanlık göstermelerine rağmen ferdi olarak kabile içinde İslâmlaşma faaliyetlerine de şahit olunmuştur. Nitekim Mekke'nin fethi sırasında bu kabileden bazı boyların Müslüman orduya iştirak ettikleri bilinmektedir. Ancak onların çoğunluğunun gönüllerinin hala Mekkelilerle birlikte olduğu da açıktır. O kadar ki Müslüman ordu içinde savaşıp Mekke fethine katılan Süleymliler bile kısa süre sonra gerçekleşen Huneyn'de isteksiz savaştıkları gibi, çarpışmalar esnasında Hz. Peygamber'in (s.a.s) bazı talimatlarını da dinlememişlerdir. Buna rağmen Allah Rasûlü (s.a.s) bu kabilenin gönlünü kazanabilmek adına kabile liderlerinden Abbâs b. Mirdâs'a Huneyn ganimetlerinden yüklü miktarda mal tahsis etmiştir.[902] Kabileye dönük bu ve benzeri adımlar daha sonra da devam etmiş, neticede Süleymliler yavaş yavaş İslâm dinini benimsemeye başlamışlardır. Rasûl-i Ekrem (s.a.s) bu kabile ile bağlarını daha da güçlendirmek amacıyla Senâ bint Salt adlı Süleymli bir kızla evlenmeye karar vermiş, ancak gelin adayı daha Medine'ye gelmeden yolda vefat edince akrabalık teşebbüsü neticesiz kalmıştır.[903]

4. Hevâzin

Adını Hevâzin b. Mansûr b. İkrime'den alan kabile Arapların Adnânî koluna mensuptur. Kabileye bağlı muhtelif boylar genelde Mekke ile Necid arasında yer alan geniş sahada yaşamışlar, ayrıca Güney Yemen'i de kendilerine hayat alanı olarak seçmişlerdir. İslâm öncesi dönemde Hevâzin ile Kureyş arasında haram aylarda gerçekleşen, bu sebeple Ficâr (günah) adı verilen savaşlar meydana

gelmiştir ki çarpışmaların pek çoğu Kureyş ve müttefiklerinin üstünlüğün ile neticelenmiştir. Bunlardan Dördüncü Ficâr olarak bilinen savaşa Hz. Muhammed (s.a.s) de genç yaşlarında iken iştirak etmiştir.[904]

Hevâzin kabilesinin en önemli boylarından olan Sakîfliler, Tâif şehrinin sakinleridirler. Hevâzin'in kollarından bir de Benî Sa'd olup Hz. Peygamber'in (s.a.s) sütannesi Halîme bint Ebû Züeyb bu kabiledendir. Allah Rasûlü (s.a.s) sütanneye teslim edildikten sonra çocukluğunun birkaç yılını bu kabilenin yurdunda geçirmiştir.[905]

Tebliğin Mekke döneminde Sakîf başta olmak üzere bütün Hevâzinliler Kureyş müşriklerinin yanında yer almışlardır. Nitekim Allah Rasûlü (s.a.s) himaye elde etmek için çıktığı Tâif seferinden bir netice alamadan geri dönmüştür. Hicretten sonra muhtelif kabileler üzerine gönderilen seriyyelerden Hevâzin de nasibini almıştır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) bu kabilenin muhtelif kolları üzerine Hicretin Altıncı (M.627-28) yılında Hz. Ali, Yedinci (M.628-29) yılında Hz. Ömer ve Hz. Ebû Bekir, Sekizinci (M.629-30) yılında ise Şücâ' b. Vehb el-Esedî kumandasında askerî birlikler yollamıştır.[906]

Müslümanlar ile Hevâzin kabileleri arasında asıl hesaplaşma ise Mekke fethinin hemen ardından gerçekleşen Huneyn (Hevâzin) savaşıdır. Bu hadise Mekke fethinden on altı gün sonra gerçekleşmiştir. Sebebi ise Mekke'nin fethedildiğine şahit olan Hevâzin kabilelerinin sıranın kendilerine geleceğini düşünerek fetih bayramını kutlamakta olan Müslümanlar üzerine ani bir saldırı düzenleme hazırlığı içinde olduklarının haber alınmasıdır. Hevâzinliler Mekke fethedildikten sonra Kureyş 'in müşrik Araplara liderlik yapma özelliğini kaybettiğini hatta Mekkelilerin önemli bir kısmının da müslüman olduğunu duyduklarında kendi akıbetleriyle ilgili olarak endişeye kapılmışlar, son bir girişim olarak bütün güçlerini toplamak suretiyle Mekke üzerine saldırıya niyetlenmişlerdir. Hevâzin kabilesinin reisi olan Mâlik b. Avf diğer tecrübeli kabile önderlerinin ikazlarına aldırmayıp saldırıya karar vermiş, üstelik askerlerine bunun bir ölüm-kalım savaşı olduğunu göstermek için kabilenin kadınlarını, çocuklarını ve bütün varlıklarını bir araya toplamıştır.[907]

Hz. Peygamber (s.a.s) casusları vasıtasıyla Hevâzinlilerin Mekke 'ye saldıracakları haberini alınca derhal sefer hazırlıklarına başladı. Yaklaşık on iki bin kişiyi bulan orduyla Hicretin Sekizinci yılı Şevvâl

ayında (Ocak-Şubat 630) yola çıktı.[908] Müslümanlar ilk kez bu kadar büyük bir askerî güce, düşmanlarından daha fazla savaşçı sayısına ulaşmışlardı. Bu durum kendilerinde aşırı bir özgüven ve düşmanı küçük görme eğilimini ortaya çıkardı. Kur'ân -ı Kerîm 'de onların halet-i ruhiyesi ve akabinde meydana gelenler şu şekilde tasvir edilir:

"Andolsun, Allah birçok yerde ve Huneyn savaşı gününde size yardım etmiştir. Hani, çokluğunuz size kendinizi beğendirmiş, fakat (bu çokluk) size hiçbir yarar sağlamamış, yeryüzü bütün genişliğine rağmen size dar gelmişti. Nihayet (bozularak) gerisin geriye dönüp kaçmıştınız. Sonra Allah, Rasûlü ile müminler üzerine kendi katından güven duygusu ve huzur indirdi. Bir de sizin göremediğiniz ordular indirdi ve inkâr edenlere azap verdi. İşte bu, inkârcıların cezasıdır. Sonra Allah, bunun ardından yine dilediği kimsenin tövbesini kabul eder. Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir".[909]

Müslümanlar savaşın neticesinden neredeyse emin bir vaziyette Mekke 'den ayrılmışlardı. Diğer taraftan Hevâzinliler, Huneyn vadisinin iki tarafını okçularla tahkim etmiş hazır bekliyorlardı. Nitekim savaşın başlangıcı esnasında gerçekleşen yoğun ok atışı Müslümanların öncü birliklerini bozguna uğrattı. Daha sonra bu dağılma ordunun geri kalan kısımlarına da sirâyet etti. O kadar ki askerlerden bazıları savaş meydanını terk edip kaçmaya başladılar. İşte bu esnada başta Hz. Peygamber (s.a.s) olmak üzere yanında yer alan Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Ali, Hz. Abbâs, Üsâme b. Zeyd başta olmak üzere yaklaşık yüz kişilik bir topluluk büyük gayretle ordunun tamamen dağılmasını önleyip Müslümanları tekrar bir araya getirebildiler. Nihayet yeniden toparlanan Müslümanlar savaşın ilk safhasını kazanan ve galibiyetin kendilerine yakın olduğunu düşünen Hevâzinliler üzerine yeni bir hücum başlattılar. Kısa süre sonra savaş mutlak anlamda Müslümanların zaferiyle sonuçlandı.[910]

Huneyn Savaşı'na katılan Müşrikler yenilginin ardından dağıldılar. Allah Rasûlü (s.a.s) bozgunun ardından Evtas'ta tekrar toplanan müşrik Araplar üzerine Ebû Âmir el-Eşarî komutasında bir askeri birliği gönderdi. Burada gerçekleşen çarpışmalar esnasında Ebû Âmir şehid olunca kendisinin görevini amcasının oğlu Ebû Mûsâ el-

Eşarî devraldı. Onun başarılı komutası sonucunda Müslümanlar düşmanlarına karşı üstünlük sağladılar.[911]

Huneyn Savaşı'nda Müslümanlara karşı savaşan kabilelerden biri de Tâif şehrini yurt edinmiş bulunan Sakîflilerdi. Onlar savaşta bozguna uğrayınca surlarla çevrili olan şehirlerine çekilerek savunma vaziyeti aldılar. Hz. Peygamber (s.a.s) de Mekke için tehlike oluşturan Tâif'in kontrol altına alınmasını gerekli gördüğü için ordusunu bu şehre doğru harekete geçirdi. Ancak Müslümanlar yaklaşık yirmi gün süren muhasaraya rağmen fetih hedefine ulaşamadılar. Zira kalede bulunan Tâifliler kendi menzillerine giren Müslüman askerleri attıkları oklarla öldürüyorlardı. Üstelik onlar korunaklıkalelerinde bir yıllık kuşatmaya yetecek erzak depolamışlardı. Diğer yandan yüksek duvarlar ve dayanıklı kale kapıları sebebiyle Müslümanlar içeriye girmeye muvaffak olamıyorlardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber'in (s.a.s) emriyle kurulan mancınıklarla kaleye taş atıldı. Ayrıca surlara tırmanma aleti (debbâbe) de kullanıldı. Müslüman askerler debbâbe ile surlara yaklaşıp tırmanmaya başladıklarında kale üzerinde bulunan Sakîfliler onların üzerine kızgın demirler atınca canlarını kurtarmak için debbâbeyi terk ettiler. Kaledekiler çekilen Müslüman askerlerin üzerine bu defa ok yağdırdılar. Neticede muhasaracı askerlerden bir kaçı daha hayatını kaybetti. Sonuçsuz hamlelerin ardından Hz. Peygamber (s.a.s) ashâbıyla yaptığı istişareden sonra Tâif kuşatmasını kaldırmaya karar verdi.[912]

Hz. Peygamber (s.a.s) Tâif muhasarasını kaldırmasının ardından daha önce Huneyn Savaşı'nda elde edilmiş bulunan ganimetlerin toplandığı günümüzde Mekke'nin yaklaşık 24 km. kuzeydoğusunda bulunan Ci'râne mevkiine ulaştı. Müslümanlar savaş sonucunda çok fazla sayıda esire ve ganimete sahip olmuşlar; altı bin esir, yirmi dört bin deve, kırk bin koyun ve çok miktarda altın ve gümüş ele geçirmişlerdi.[913] Bu esnada Hevâzin kabilesinden on dört kişilik bir heyet geldi. Onlar sütkardeşliği hatırına kendilerine güzel muamele edilmesi talebinde bulundular. Gelenler arasında onun süt amcası Ebû Burkân da bulunuyordu. Heyetin başı ve sözcüsü Züheyr b. Surad idi: "Ey Allah'ın Rasûlü! Biz senin ailen ve aşiretiniz. Senin de bildiğin gibi başımıza bir musibet gelmiş bulunuyor. Ey Allah'ın Rasûlü! Bu ağıllarda esir olarak senin halaların, teyzelerin ve seni

büyüten dadıların var. Eğer el-Hâris b. Ebû Şimr ve en-Nu‘mân b. el-Müzir’i emzirmiş olsaydık, sonra senin bulunduğun makama onlar gelselerdi, onların şefkatlerinden ve faziletlerinden ümitli olurduk. Oysa sen büyütülenlerin en hayırlısısın. Bu ağıllarda esir tutulanlar senin kızkardeşlerin, halaların, amcakızların, teyzelerin ve teyzekızlarındır. Onların en uzakları bile sana yakındır. Anam-babam sana feda olsun ey Allah’ın Rasûlü! Onlar evlerinde seni büyüttüler; memelerinden seni emzirdiler ve dizlerinde seni oturttular. Sen büyütülenlerin en hayırlısısın!” [914]

Gelen elçilere Allah Rasûlü (s.a.s) kendilerine esir olan kadın ve çocuklarını mı, yoksa ganimet olarak el konulan mallarını mı tercih ettiklerini sorduğunda, kadın ve çocuklarını istediklerini bildirdiler. Hz. Peygamber (s.a.s) kendisine ve Abdülmuttalib oğullarına ait esirleri serbest bırakacağını ifade ettikten sonra öğle namazının ardından kendisine aynı talebi yapmalarını istedi. Planlandığı şekilde Hevâzinliler kadın ve çocuklarının serbest bırakılmasını istediler. Allah Rasûlü (s.a.s) şahsına ve kabilesine ait esirleri karşılıksız serbest bırakacağını ilan etti. Bunun üzerine sırasıyla Ensâr ve Muhâcir temsilcileri de Allah Rasûlü’nün (s.a.s) kararına uyarak kendilerine düşen esirleri serbest bırakacaklarını ifade ettiler. Sadece Benî Temîm reisi Akra’b. Hâbis, Benî Fezâre reisi Uyeyne b. Hısn ve Benî Süleym önderi Abbâs b. Mirdâs ellerindeki esirleri serbest bırakmayacaklarını söylediler. Ancak Abbâs b. Mirdâs’a karşı çıkan diğer Süleymliler ellerindeki esirleri serbest bıraktılar. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) “Sizden kim bu esirlerden hakkını elinde tutarsa, ona her bir fert karşılığında bundan sonra elime geçen esirlerden altı hisse verilecektir. Şimdi artık ellerinizdeki çocuk ve kadınları serbest bırakınız” talimatını verince Uyeyne b. Hısn’ın elinde tuttuğu yaşlı bir kadın dışında bütün esirler ailelerine teslim edildi. [915] Netice itirabiyle aynen Mustalikoğulları gazvesinde olduğu gibi Huneyn Savaşı’ndan sonra da Müslümanlar hem çok büyük miktarda ganimet, hem de yeni din kardeşleri kazanmış oldular.[916]

Huneyn esirleri arasında Benî Sa’d kabilesinden Hz. Peygamber (s.a.s) sütkardeşi olan Şeymâ da bulunuyordu. Allah Rasûlü (s.a.s) ona, isterse kendi yanında kalabileceğini, isterse de hür olarak yurduna dönebileceğini söyledi. Şeymâ memleketini tercih etti.

Bunun üzerine Allah Rasûlü (s.a.s) kendisine ikramda bulundu, ayrıca Mekhûl denilen bir ile ve bir cariye hediye etti.[917]

Huneyn 'e iştirak edenler arasında özellikle İslâm'a yeni girmiş olanlar, Hz. Peygamber'den (s.a.s) ısrarla ganimetleri dağıtmasını istiyorlardı. Bunun üzerine Rasûl-i Ekrem (s.a.s) ele geçirilmiş olan malları taksime başladı. Ganimetlerden kendilerine en çok pay verilenler ise İslâm'a yeni giren müşrik kabile liderleriydi. Hz. Peygamber (s.a.s) bunlar arasında yer alan Ebû Süfyân 'a, onun oğulları Yezîd ile Muaviye 'ye yüzer deve vermiştir. Yüz deve alan diğer şahıslar ise Hâkim b. Hişâm ile Hâris b. Hâris b. Kelede'dir.[918] Aynı şekilde kabile reisleri Akra' b. Hâbis ile Uyeyne b. Hısn da yüz deve aldılar.[919] Bu uygulama Hz. Peygamber'in (s.a.s) ilk "Müellife-i Kulûb" tatbikatı kabul edilir. Bunun amacı yeni müslüman olanlara dünya nimetleri vermek suretiyle onları dine ısındırmaktır. Bu faaliyetle aynı zamanda müslüman gibi görünen fakat gerçekte iman ettiği şüpheli olan, dolayısıyla Müslümanlara zarar verme ihtimali bulunan kabile reisi konumundaki itibarlı kişilerin maddiyat ile etkisiz hale getirilmesi ve o şahısların kendilerini Müslümanlara borçlu hissetmelerinin sağlanması hedeflenmiştir.[920] Din sebebiyle dünyalık elde edenlerin İslâm adına gönülden gayret sarf etmeseler de, en azından onların Müslümanlara zarar vermeleri engellenmiştir. Bu hususta ilk akla gelen örnek Ebû Süfyân'dır. Nitekim kendisi Huneyn Savaşı'nın başlangıç safhasında Müslümanların bozguna uğramalarına oldukça sevinmiş ancak onların galip gelmesiyle üç yüz develik bir servete kavuşmuştur. Bu nedenle sonraki savaşlarda kendisi daha fazla dünyalık kazanmak için tabiî ki Müslümanların galip gelmesini isteyecek hatta bu konuda şahsî gayret gösterecektir.

Hicrî 9. yıldan (M.630-631) itibaren Arap Yarımadası'nda bulunan kabileler Medine'ye heyetler göndermeye başladıklarında[921] gelen heyetlerden biri de Hz. Peygamber'in (s.a.s) Huneyn Savaşı'ndan sonra kalelerini muhasara altına aldığı, fakat fethine muvaffak olamadığı Tâiflilerdir. Onlar kuşatma esnasında şehirlerini Müslümanlara karşı korumuş olmakla birlikte, en sonunda Medine'ye bizzat gelerek Allah Rasûlü'ne (s.a.s) bağlılıklarını bildirmek durumunda kalmışlardır. Sakîf liler müslüman olmaları karşılığında belli bir süre putlara ibadet etmek, şarap içmek, zina ve faiz gibi

dinen yasak sayılan fiilleri sürdürmek için kendisinden izin istemişlerdir. Rasûlüllah (s.a.s) onların kabul edilemez tekliflerini dikkate almadığı gibi, kendisi de Sakîf li olan Muğîre b. Şu'be 'yi Tâif'e göndermek suretiyle onların taptıkları Tağıye (Lât) isimli putun yıktırılmasını sağlamıştır.[922]

5. Ezd

Ezd, Güney Arabistan menşeli bir kabiledir. Asıl yurtları Yemen olan Ezdliler Me'rib Seddi'nin yıkılmasından sonra Arap Yarımadası'da çeşitli beldelere dağılmışlar, bunlardan Evs ve Hazrec Yesrib'e; Huzâa kolu Mekke ve Tihâme'ye; Vâdia, Yahmed, Hizam, Atik kolları Umân'a; Mâsiha, Meydean, Lehb, Gâmid, Yeşkür ve Bank kolları Serât'a; Mâlik b. Osman ve Cezîme b. Veddâh kolu Irak'a, Cefne, Âl-i Muharrik ve Kudâa kolları ise Suriye'ye göç etmişlerdir.

Hz. Peygamber (s.a.s) Hicretin Yedinci ve Sekizinci M. 628-630) yıllarında çevre ülke krallarını elçiler vasıtasıyla İslâm'a davet ettiğinde çoğunluğunu Ezdlilerin oluşturduğu Umân'a Amr b. el-Âs'ı gönderdi. Onun görevi öncelikli olarak bölge idarecileri ve halkını İslâm'a davet etmekti. Bu amaçla Amr'ın yanında dinî bilgileri öğretmek üzere Ebû Zeyd el-Ensârî görevlendirildi.[923] Gideceği bölge idarecilerini ve halkı İslâm'a davetin yanında Amr b. el-Âs'a diğer elçilerden farklı olarak bir görev daha verildi. Bu da şayet Umânlılar İslâm'ı kabul ederlerse, bölgenin bazı idarî işlerini üstlenme, onların zenginlerden sadaka alıp fakirlere dağıtma, Umân'da yaşayan Mecûsîler'den cizye alma ve Müslümanların aralarındaki davaları çözme vazifelerini hâvî bir çeşit özel statülü valilik idi.[924] Ezdlilerin yurduna ulaşan Amr b. el-Âs öncelikle ülkeyi idare eden iki kardeşten küçüğü olan Abd ile görüştü. Daha sonra bölgenin esas idarecisi olan Ceyfer'in huzuruna çıkarak kendisine Allah Rasûlü'nün (s.a.s) mektubunu takdim etti.

"Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla.

Rasûlüllah Muhammed'den Cülenda'nın iki oğlu Ceyfer ve Abd'a. Allah'ın hidâyet yolu üzerinde olan kimselere selam olsun. Ben her ikinizi de İslâm'ın çağırdığı yola davet ediyorum. O halde ikiniz de İslâm'a giriniz ve böylece emniyet ve selamet içinde olunuz. Zira ben, Allah'ın bütün insanlar için gönderdiği ve bütün canlı varlıkları

aydınlatmak üzere vazifelendirdiği bir Rasûlüm. Allah'ın sözü kâfirler üzerine gerçekleşecektir. Bu duruma göre her ikiniz de İslâm'ı kabul edecek olursanız, sizleri görevinizin başında tutacağım. Eğer İslâm'ı reddedecek olursanız, o halde de mülk ve saltanatınızı elinizden alacağım. Süvarilerim sizin ülkenizde karargâh kuracaklar ve benim nübüvvetim, her ikinizin de mülkü üzerine muzaffer olacaktır". Mektubu okuyan Ezd yöneticileri Ceyfer ve Abd kardeşler kabileleriyle birlikte İslâm'a girdiler. Hem vali olarak gönderilen Amr, hem de İslâm'ı insanlara öğretmek niyetiyle Umân'a vazifelendirilen Ebû Zeyd, Hz. Peygamber'in (s.a.s) vefatına kadar vazifelerinde kaldılar. Bu süre zarfında eski emirler Ceyfer ve Abd, Amr'a herhangi bir itaatsizlikte bulunmadıkları gibi bölgede İslâm'ın daha da yayılmasına yardımcı oldular.[925]

Elçiler yılında (H.10/M.631) Ezd kabilesinden Surad b. Abdullah başkanlığındaki bir heyet Medine'de on gün misafir kaldıktan ve İslâmiyet'e dair bilgiler öğrendikten sonra geri döndü. Gidenler daha sonra kabilelerinden geri kalan insanların da İslâm'a dahil olması için gayret göstermişlerdir.[926]

Büyük bir kabile olan Ezd'in başka kolları da muhtelif tarihlerde Medine'ye gelerek İslâmiyet'i kabul etmişlerdir. Nitekim kabilenin boylarından Gâmid'e mensup bir heyet Hicretin Onuncu yılının Ramazan ayında (Aralık 631) gelip Hz. Peygamber'e (s.a.s) biat etmişlerdir. Benzer şekilde Ezd'in Bârık kolu da Medine'de Müslüman olduğunu açıklamıştır. Medine'de Hz. Peygamber (s.a.s) tarafından kabul edilen diğer Ezdli başkanlar ise Umânlı Esed b. Yebrah, Mahrebe el-Abd, Seleme b. Ayaz, Ebû Sufre el-Atekî, Mehrâ b. Ebyâd'dır.[927]

6. Gatafân

Adnânî asıllı Arap kabilelerinden biri olan Gatafân'ın asıl yurdu Hicaz'ın Necid bölgesidir. Ancak bu kabilenin bazı boyları zamanla Arap Yarımadası'nın çeşitli bölgelerine dağılmışlardır. Fezâre, Eşca, Abs, Zübyân, Muhârib, Sa'lebe ve Mürre bu kabilenin alt kolları kabul edilir. İslâm öncesi dönemde Gatafân'ın kollarından olan Abs ile Zübyân arasında vuku bulan Dâhis harbi en mühim Arap kabile savaşlarından biridir.

Bu kabileden İkinci Akabe Biatı'nda bulunarak Hz. Peygamber'e (s.a.s) biat eden ve önce Mekke'ye, sonra da Medine'ye göç eden Ukbe b. Vehb[928], Rasûl-i Ekrem (s.a.s) tarafından Benî Hilâl soyuna davetçi olarak gönderilen Ma'kıl b. Sinan[929] ve Hendek Gazvesi sırasında Müslümanlara yardımcı olan Eşça' reisi Nuaym b. Mes'ûd[930] gibi kabile mensupları istisna olmak üzere Gatafânlılar genel anlamda Müslümanlara düşmanca tavır sergilemişlerdir. Nitekim bu kabilenin Muhârib ve Sa'lebe kollarının Medine çevresini yağmalamaya hazırlandıklarını öğrenen Hz. Peygamber (s.a.s), onlar üzerine bir sefer düzenlemiştir. (Rabîülevvel 3 / Eylül 624).[931] Allah Rasûlü (s.a.s) bu hadiseden bir yıl sonra aynı kabileler üzerine Zâtü'r-Rika olarak bilinen ikinci seferini gerçekleştirmiştir.[932]

Gatafânlılar Hendek Savaşı sırasında Kureyş kabilesinin müttefikleri arasında yer almışlardır. Bununla birlikte kabilenin Eşca kolunun lideri Nuaym b. Mes'ûd savaşın kaderini değiştirecek şekilde Müslümanlara yardımcı olmuştur. Rivayete göre Nuaym Hendek savaşı esnasında Müslüman muhafızlardan izin alıp Hz. Peygamber'in (s.a.s) yanına gelerek kendisinin İslâm'ı kabul ettiğini, şayet izin verilirse Müslümanlara ihanet etmek suretiyle Yahûdîlerin sebebiyet verdikleri bu sıkıntılı durumdan kurtarmak için yardımcı olabileceğini ifade etti. Kendisi hem Mekke müşrikleri hem de Yahûdîler tarafından tanınan ve güvenilen bir kişiydi. Şu kadar var ki adı geçen gruplardan hiç biri onun İslâm'a girdiğinden haberli değildi. Nuaym b. Mes'ûd Hz. Peygamber'in (s.a.s) olurunu alarak planını uygulamaya başladı. Önce müşriklerle ortak hareket etmeye karar veren Benî Kureyzalıların yanına gitti. Kendilerine Müslümanlarla yaptıkları anlaşmayı bozmakla büyük hata yaptıklarını, Mekke'den gelenlerin artık savaştan sıkılmaya başladıkları için yakında geri döneceklerini ve Yahûdîleri Müslümanlarla baş başa bırakacaklarını söyledi. Bu tehlikeli duruma düşmemek ve Mekkelilerin kuşatmayı sürdürmelerini sağlamak için onlardan bazı önemli kişileri yanlarında rehin olarak tutmalarını tavsiye etti. Muhatapları verdiği bilgiler sebebiyle kendisine teşekkür ettiler. Nuaym daha sonra planının ikinci aşamasını gerçekleştirmek için bu defa geriye dönerek Ebû Süfyân 'a Yahûdîlerin Hz. Muhammed (s.a.s) ile yaptıkları anlaşmayı bozduklarına pişman olduklarını, eski anlaşmayı yenilediklerini,

hatalarını affettirebilmek için de Mekkelilerden bazı kişileri rehin olarak alıp Müslümanlara teslim edeceklerini bildirerek onların rehine taleplerinin kesinlikle yerine getirilmemesinin gereğine işaret etti. Nuaym'ın girişimleri yakında ortak harekâta başlamayı planlayan iki taraf arasında karşılıklı güven sorunu meydana getirdi. Nitekim Mekkeliler kendilerine ulaşan bilgileri kontrol etmek amacıyla Yahûdîleri Müslümanlara karşı aynı anda saldırıya davet ettiler. Ancak onlar Nuaym'ın da söylediği gibi, girişilecek saldırı karşılığında ortaklarından rehine istediler. Onlardan gelen talep üzerine Kureyşliler, Eşca reisinin doğru söylediğine kanaat getirerek kesinlikle rehine vermeyeceklerini, zamanı geldiğinde de geri döneceklerini ve Kureyzalıları kendi hallerine bırakacaklarını bildirdiler. Mekkelilerin son kararını haber alan Yahûdîler de Nuaym'ın uyarılarının gerçekliğine kesin olarak inandılar. Böylece taraflar savaşın başladığı pozisyonlara dönmüş oldular. Neticede Müslümanların aleyhine gerçekleşme ihtimali taşıyan Yahûdî ihaneti Nuaym'ın şahsî gayretleriyle boşa çıkarılmış, başlangıçta büyük tehlike oluşturacak girişim Müslümanlar lehine işlemeye başlamıştır. [933]

Hz. Peygamber (s.a.s) Eşca'dan başka Gatafân soylarını da Mekkeli müşriklerle ittifaktan ayırmak için onlara Medine'nin hurma gelirlerinin üçte birini teklif etmiş, ancak bu anlaşma gerçekleşmemiştir. Hendek Savaşı'ndan sonra da Müslümanlar ile Gatafânlılar arasındaki hasmane ilişkiler devam etmiştir. [934]

Hayber Yahûdîleri Hendek Savaşı'ndan sonra Müslümanlara karşı düşmanlıklarına devam etmişler, bir taraftan Medine 'de bulunan münafıklarla işbirliği yaparken diğer taraftan da Medine civarında bulunan Gatafân kabilesinin Fezâre koluna mensup müşrik Arapları Müslümanlar üzerine saldırmaya teşvik etmişlerdir. Bu kışkırtmalar neticesinde müşrik Araplar , Medine topraklarına girmişler, burada yakaladıkları Ebû Zerr el-Ğıfârî 'nin oğlunu öldürmüşler, Hz. Peygamber'in (s.a.s) develeri de dâhil olmak üzere buldukları hayvanları gasp etmişlerdir. Müslümanların peşlerine düşmeleri sebebiyle saldırganlar aldıklarını bırakarak kaçmışlardır. Yaşanan bu gelişme Hayber üzerine bir seferi kaçınılmaz hale getirmiştir.[935]

Hz. Peygamber (s.a.s) Hudeybiye Musâlahası 'nın ardından Medine şehir devletini tehdit eden Hayberlileri tamamen etkisiz hale

getirmek amacıyla hazırladığı 1500 kişilik kuvvetle Hicretin Yedinci yılının Muharrem sonunda (Haziran 628) Medine'den hareket etti. İlk önce yol üzerinde daha önce Müslümanlara saldırı düzenlemiş olan Gatafân'a mensup Fezâreli müşrik kabileler bölgeden uzaklaştırıldı.[936] Allah Rasûlü (s.a.s) kısa süre sonra ise Fezâreliler üzerine Beşîr b. Sa'd kumandasında bir kuvvet birlik yolladı. Beşîr bazı esir ve ganimetlerle geri döndü. Hicretin Sekizinci yılının Şaban ayında (Aralık 629) Ebû Katâde el-Ensârî'nin kumandasında Gatafân üzerine tertip edilen seriyye ile de çok sayıda ganimet ve esir alındı. Müslümanlara karşı direnemeyeceğini anlayan kabile reisi Uyeyne b. Hısn, düşmanca davranışlardan vazgeçmek zorunda kaldı. Üstelik daha sonra da Mekke'yi fetheden Müslüman orduya dâhil oldu. Huneyn Savaşı'ndan sonra elde edilen ganimetlerden en fazla pay verilenlerden biri de Gatafânlı Uyeyne'dir.[937] Bu gelişme ile birlikte İslâmiyet'e karşı uzun süre cephe alan Gatafânlılar arasında yoğun bir İslâmlaşma faaliyeti başladı. Nitekim Gatafân'ın Benî Fezâre ile Mürre kolları Hârice b. Hısn ve Hâris b. Avf başkanlığındaki heyetleri Medine'ye göndererek İslâmiyet'i kabul ettiklerini ilan etmişlerdir.[938]

7. Tay

Tay kabilesi Kahtânî Araplarının Kehlân koluna mensuptur. Asıl yurdu Güney Arabistan'da Yemen ile Tihâme arasındaki bölge olup bu kabile üyeleri Me'rib Seddi'nin yıkılması tehlikesi karşısında Miladî III. Asırda Yemen'den Arabistan'ın kuzey bölgelerine göç etmiş, öncelikli olarak Şemmâr Platosu ile Nufûd Çölü arasındaki bölgeye gelmişler, burada Andânî asıllı Benî Esed soyunu mağlup ederek onların topraklarının büyük bir kısmına hâkim olmuşlardır. Onların yerleştikleri bölgede bulunan Ece ve Selmâ sıra dağları zamanla Tay Dağları (Cebel-i Tay) olarak meşhur olmuştur.

Taylılar İslâm öncesi hadiselerde önemli rol oynamışlardır. O kadar ki şöhretleri sebebiyle Suriye kaynaklarında Tay kelimesi mutlak anlamda Arap tabirinin karşılığı olarak kullanılmıştır. Taylılar İslâm öncesinde Kuzey Arabistan'da Bizans ve bu devletin vasalı konumundaki Şamlı Gassânîler ve Sâsânî İmparatorluğu'nun himayesindeki Lahmîler (Hîreliler) ile çok yakın münasebetler geliştirmişlerdir. Kabilenin büyük kısmı Irak sınırında kaldığı için

gerek Lahmîler gerekse İran ile gerçekleştirilen münasebetler daha önem kazanmıştır. İyi münasebetler çerçevesinde Lahmîlerin son kralı Numan b. Münzir, Tay kabilesine mensup iki kadın ile evlenmek suretiyle bu boyla akrabalık kurmuştur. Ancak buna rağmen Taylılar kabile menfaatleri gereği, kendileri gibi Arap olan Lahmîler yerine onların siyasî hâmisi konumundaki Sâsânîler ile işbirliğini tercih etmişlerdir. Nitekim İran Kisrâsı Hüsrev'in düşmanlığından korunmak için kendilerine sığınan enişteleri Numan b. Münzir'i kaderiyle baş başa bırakmışlar, onun bütün yardım taleplerini geri çevirmişlerdir. Numan'ın ölümünden sonra Tay kabilesinin Sâsânîler ile ilişkileri daha ileri boyuta taşınmış, bunun neticesinde Hîre'de Lahmîlerin yerini Taylılar almıştır. Nitekim bu kabileden İyâs b. Kabîsa M. 602-611 yılları arasında Lahmîlerin başkenti Hîre'de Sâsânîler adına bölge valiliği yapmıştır.[939] Tarihte İran-Arap rekabetinin önemli hadiselerinden kabul edilen Zîkar savaşında Taylıların da içinde yer aldıkları ve bizzat vali İyâs b. Kabîsa'nın komutasındaki İran ordusu Benî Bekir kabilesine karşı sefer düzenlemiş, ancak gerçekleşen muharebe sonucunda beklenmedik bir şekilde Sâsânî ordusu mağlup olmuştur. Bu yenilgiye rağmen Tay kabilesinin büyük çoğunluğu Arap Yarımadası'nın Irak sınırında yaşamayı sürdürmüştür.[940]

İslâm öncesi dönemde Tay kabilesinin asıl şöhret bulmasına sebep olan kişi, kabilenin reisi ve şairi Hâtim et-Tâî'dir. M. 578 yılında öldüğü tahmin edilen Hâtim, cahiliye dönemindeki mert ve cömert Arap tipinin en ideal örneği olarak kabul edilmiştir. Kendisi bilhassa israf denilecek derecede cömertliğiyle tanınmıştır. Nitekim Arap tarihinde onun cömertliği bir darb-ı mesel olarak kullanılmıştır. Sadakati ve cömertliği kadar şairliği ile de tanınan Hâtim'in divanı günümüze kadar ulaşmış, ona nispet bu divan pek çok dünya diline çevrilmiştir. Hâtim sadece Arap edebiyatı değil, İran ve Türk edebiyatı eserlerinde de cömertlik timsali olarak kabul edilmiştir.[941]

Müslümanlar ile Taylıların münasebetleri esas itibariyle tebliğin Medine döneminin son yıllarında başlamıştır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) Hz. Ali'yi Hicretin Dokuzuncu yılı (M.630) Rabîulâhir ayında bir seriyye ile Tay kabilesi yurduna göndererek onların putları Fels'i bulunduğu yerden kaldırtmıştır. Bu sefer sonunda Müslümanlara karşı çıkan bazı kabile mensupları esir

alınarak Medine'ye getirilmiştir. Esirler arasında kabile reisi Hâtim'in kızı Seffâne'de bulunuyordu. Hz. Peygamber (s.a.s) durumu öğrenince Hâtim'i överek onun hatırına kızını serbest bırakmıştır. Diğer taraftan Hz. Ali'nin üzerlerine geldiğini haber alarak Şam topraklarına kaçan ve Hıristiyanlığı benimsemiş bulunan Hâtim'in oğlu Adî de daha sonra Medine'ye gelerek İslâm'ı kabul etmiştir. Allah Rasûlü (s.a.s) daha sonra Adî'yi Tay ve komşuları olan Esed kabilesinin sadakalarını toplamakla görevlendirmiştir.[942]

Hicretin Onuncu (M.630-631) yılında gerçekleşen "Elçiler Yılı"nda Tay kabilesi Zeyd el-Hayl liderliğinde Medine'ye bir heyet göndermiştir. Gelenler Hz. Peygamber'in (s.a.s) huzurunda Müslüman olmuşlardır. Allah Rasûlü (s.a.s) kendilerine kıymetli hediyelerle birlikte yaşadıkları bölgeden bazı arazi ve meraları Taylılara tahsis etmiştir. Kabile temsilcileri hem İslâm'a dahil olduklarını hem de Medine'nin siyasî otoritesini tanıdıklarını ilan ettikten sonra Medine'den ayrılmışlar, Hz. Peygamber (s.a.s) heyetin reisi Zeyd el-Hayl'in adını Zeyd el-Hayr olarak değiştirmiştir.[943]

Hz. Peygamber'in (s.a.s) huzurunda Müslüman olduklarını beyan etmelerine rağmen Tay kabilesinin önemli bir kısmı, komşuları ve müttefikleri olan Esedliler ve Gatafân kabilelerinin teşvikiyle ridde hadisesine katılmışlar ve peygamberlik iddiacısı Tuleyha'nın liderliğinde Medine'ye karşı isyan hareketi başlatmışlardır. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir, Hâlid b. Velîd komutasındaki orduyu onların üzerine göndermeye karar vermiştir. Halife, ordu hareket etmeden önce kabilesinin zekâtlarını teslim etmek üzere Medine'de bulunan Hâtim et-Tâî'nin oğlu Adî'den mensubu olduğu kabileye giderek onların Tuleyha'dan ayrılmalarını sağlamaya çalışmasını rica etmiştir.[944] Nitekim Adî b. Hâtim'in gayretleriyle Tayyılıların pek çoğu Tuleyha'yı terk ettikleri gibi, Medine'den gelen Hâlid'in ordusuna iştirak etmişlerdir. Onların da desteğiyle Müslümanlar mürted isyancıları kısa sürede etkisiz hale getirebilmişlerdir. [945]

8. Esed

Adnânîlere mensup bir kabile olup ana yurdu Kuzey Arabistan'dır. Bu soy daha sonra Medine'den Fırat'a kadar uzanan çok geniş bir alana yayılmıştır. Kabilenin en önemli kolları Dûdân, Sa'b, Hulme,

Kâhil ve Amr'dır. Bunlar arasında en güçlü olanı Dûdân'ın neslidir. Zamanla Yemen'den göç eden Tay kabilesi Esed soylarına saldırarak onların ellerinde bulunan toprakların önemli bir kısmını işgal etmiştir.

İslâm tarihi hadiselerinde Esed kabilesinin adı ilk defa Uhud Savaşı'nın hemen akabinde duyulur. Hz. Peygamber (s.a.s) bu kabilenin Medine'ye karşı bir saldırı tertip edeceğini haber alınca üzerlerine ani bir hücumla onları mağlup etmiş, siyer kaynaklarında bu askerî faaliyet kayıtlara Katan seferi olarak geçmiştir. Bu gelişme sebebiyle Müslümanlıklara düşmanlıkları daha da artan Esed kabilesi, Hendek Gazvesi'nde Medine'yi muhasara eden müttefik ordusuna dâhil olmuştur.[946]

Hicretin 9. yılında başlayan Elçiler yılında (M.630) Benî Esed soyu, aralarında Tuleyha'nın da bulunduğu bir heyeti Medine'ye göndererek müslüman olduklarını açıklamışlardır.[947] Bu görüşmede adı geçen kabile mensuplarının Hz. Peygamber'e (s.a.s) karşı bazı saygısız davranışları sebebiyle Hucurât sûresinin 14-18. âyetlerini nâzil olduğu rivayet edilir. Rasûl-i Ekrem (s.a.s) daha hayatta iken peygamberliğini ilân eden Tuleyha b. Huveylid, Esed kabilesinden pek çok kişiyi kendi yanında toplamak suretiyle isyan başlatmıştır. Allah Rasûlü'nün (s.a.s) vefatından sonra ise Esedlilere ilave olarak Gatafân, Fezâre, Abs, Zübyân ve Tay kabilelerinin bir kısmının da desteğiyle isyan daha da genişlemiştir. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir, Hâlid b. Velîd'i bölgeye doğru harekete geçirmiştir. Hâlid'in müttefik kabile birliklerini mağlup etmesiyle birlikte diğer kabileler gibi Esed soyu da tekrar İslâm'a döndüğünü ilan etmiştir.[948] Kabile mensupları başta Tuleyha olmak üzere Hz. Ömer'in halifeliği zamanında başlatılan Irak ve İran fetihlerine büyük katkı sağlamışlardır.[949]

9. Kudâa

Kudâa, Arap nesep âlimlerinin aslının Adnânî mi yoksa Kahtânî mi olduğu konusunda ihtilâfa düştükleri kabilelerin başında yer alır. Bunda kabile soylarının çokluğu ve tarihi hadiselerde rol oynamasının şüphesiz büyük rolü bulunmaktadır. Zira Kudâa, Adnân, Kahtân ve Rebîa ile birlikte bir Arabın mutlaka içlerinden

birine mensup olması gereken dört ana koldan biri kabul edilir. Bu soyun en önemli temsilcileri olan alt kolları ise Kelb, Cüheyne, Belî, Behrâ, Havlan, Mehre, Huşeyn, Cerm, Uzre, Belkayn (Kayn), Tenûh ve Selîh kabul edilir.

Kudâa kabilelerinin önemli bir kısmı Bizans'ın etkisinde kalarak genellikle Hıristiyanlığı kabul etmiştir. Kuzey Arabistan, Suriye ve Filistin bölgelerinde yaşayan Tenûh ve Selîh gibi Kudâa kabileleri Bizans'ın hâkimiyetini tanımak suretiyle bu devletle ittifak antlaşmaları yapmışlar, kabilenin bir kısmı ise doğuda Sâsânî hâkimiyetini kabul etmiştir. Hz. Peygamber'in atalarından Kusay b. Kilâb, Kureyş adına Mekke'nin yönetimini Huzâalılar'dan almak istediği zaman Kudâalıların Benî Uzre kolundan yardım istemiştir.[950]

Kudâa kabilesiyle Müslümaların karşı karşıya geldikleri ilk hadise Hicretin 8. (M.629) yılında Kâ'b b. Umeyr'in yönettiği Zâtülatlâh seriyyesi kabul edilir.[951] Aynı yıl gerçekleşen Mûte Savaşı'nda Zeyd b. Hârise kumandasındaki İslâm ordusuna karşı Bizans kuvvetlerini destekleyen Hıristiyan Arap kabileleri arasında Kudâalılar da yer almıştır.[952] Bu hadisenin gerçekleştiği yılda Hz. Peygamber (s.a.s) Rumlar la siyasî müttefik olan Kudâa kabilesi üzerine Amr b. el-Âs komutasında bir ordu göndermiştir. Amr'ın ardından gelen Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh idaresindeki takviye orduyla birlikte Zâtu's-Selâsil denilen bölgesinde düşman mağlup edilmiş, bu sayede Müslümanlar hem Mûte'nin intikamını almışlar hem de topraklarına girmek suretiyle Bizans 'a yeniden meydan okumuşlardır. [953]

Allah Rasûlü (s.a.s) Hicretin Dokuzuncu (M. 630) yılında yine Kudâa'nın Belî ve Uzre kollarına Ukkâşe b. Mihsan kumandasında bir seriyye gönderdi.[954] Müslümanların Arap Yarımadası üzerinde mutlak hâkim hale gelmeye başladığını gören Belî, Behrâ, Uzre, Cüheyne, Kelb, Cerm ve Mehre gibi Kudâa kabilelerine mensup heyetler Medine'ye gelerek Müslümanlığı kabul ettiklerini açıkladılar. [955] Hz. Peygamber'in (s.a.s) son askerî faaliyeti kabul edilen Tebük Gazvesi sırasında Hâlid b. Velîd kumandasında gönderdiği askerî birliğin hedefi olan Dûmetül-Cendel Kudâalıların yaşadığı topraklar arasındaydı.[956]

Hz. Peygamber'in (s.a.s) göndermeyi planladığı, ancak hastalığı sebebiyle harekete geçirilemeyen Üsâme b. Zeyd ordusu seferinin

hedefi de yine Şam bölgesindeki Kudâa topraklarıydı. Hz. Ebû Bekir'in halife olduktan sonra ilk icraatı kabul edilen bu askerî sefer daha sonra tamamlanmış, Üsâme kumandasındaki ordu Kudâa topraklarında hâkimiyeti temin ettikten sonra geri dönmüştür.[957] Halife daha sonra irtidad eden Kudâalıları Amr b. el-Âs'ın emri altındaki ordu vasıtasıyla itaat altına almıştır.[958]

Kudâalıların bir kısmının ihtida edip fetihler sırasında İslâm ordusunda, bir kısmının da hıristiyan olarak kalıp Bizans ordusunda yer aldıkları görülmektedir. Nitekim Kâdisiye Savaşı'nda Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın emrinde birçok Kudâalı bulunurken yine aynı tarihlerde gerçekleşen Yermük Savaşı'nda Bizans İmparatoru Herakleios'un saflarında savaşan Arap kabileleri arasında Kudâa'nın Belî ve Belkayn gibi kolları yer almıştır. [959]

10. Kelb

Kelbliler Güney Arabistan menşeli bir kabile olup soyu Kelb b. Vebre b. Tağlib b. Hulvân b. İmrân b. Halef b. Hâff b. Kudâa vasıtasıyla Kahtân'a ulaşır. Kelbliler Güney Arabistan'dan göç ettikten sonra daha ziyade Şam'ın Dûmetü'l-Cendel, Tedmür, Sava ve Semâve civarına yerleşmişlerdir. Kabilenin başlıca kolları Benî Adî, Benî Züheyr, Benî Uleym, Benî Cenâb b. Hubel, Benî Abdullah ve Benî Ureyne'dir.

Allah Rasûlü (s.a.s) Medine'ye hicret gerçekleşmeden önce Kelb kabilesinin Benî Abdullah kolunu İslâm'a davet etmiş ancak onlardan olumlu cevap alamamıştır. Bununla birlikte Mekke döneminde Zeyd b. Hârise ve Dihye b. Halîfe gibi Kelb kabilesine mensup bazı kişiler İslâm'a girmişlerdir. Kabilede toplu İslâmlaşma ise Medine döneminde gerçekleşmeye başlamıştır. Allah Rasûlü'nün (s.a.s) Kelbliler'le ciddi anlamda münasebeti ise Elçiler Yılı da denilen Hicretin Dokuzuncu yılında (M.630) gerçekleşmiş, bu yıl kabilenin reislerinden Hârise b. Katan ve Hamel b. Sa'dâne başkanlığında bir heyet Medine'ye gelip müslüman olmuştur.[960] Hulefâ-i Râşidin dönemi hadiselerinde Kelb kabilesiyle ilgili rivayetler pek yoktur. Sadece halife Hz. Osman'ın Nâile adında Kelbli bir hanımla evlenmesi zikredilir.[961] Kelblilerin İslâm siyaset sahnesine çıkışları

daha ziyade Muaviye'nin hilafetiyle Emevîler dönemine tesadüf eder.[962]

11. Cüzâm

Menşei tartışmalı olan Arap kabilelerinden biri de Cüzâm'dır. Bunda kabile mensuplarının hem Adnânî hem de Kahtânî kabilelerle karışmış olmasıdır. Ancak bu soydan geldiklerini iddia eden Arapların büyük çoğunluğu kendilerini Kahtânîlere nisbet ederler. Bu kabile mensupları Arîm Seddi'nin yıkılmasından sonra Yemen civarından ayrılarak özellikle Hicaz, Suriye ve Mısır arasındaki beldelerde yayılmışlardır. Nitekim onlar, zikredilen bölgelerden geçen ticaret yollarında kılavuzluk ve kervan muhafızlığı ile geçimlerini sağlamışlardır.

İslâm öncesi dönemde yaşadıkları bölgelerin Bizans hâkimiyetinde olması sebebiyle Cüzâmlılardan pek çoğu Hıristiyanlığı benimsemiştir. İslâm'ın yayılış dönemlerinde Cüzâm içinde İslâmlaşma faaliyetine tesadüf edilmez. Ancak Hicretin Altıncı (M. 628) yılında bu kabileden Rifâa b. Zeyd, Medine'ye gelerek müslüman olmuş, ayrıca Hz. Peygamber'in (s.a.s) verdiğini mektupla kabilesini de İslâm'a davet etmiştir.[963] Bununla birlikte Cüzâmlılar arasında hissedilir bir İslâmlaşma faaliyeti gerçekleşmemiştir. Üstelik Hz. Peygamber'in (s.a.s) Bizans İmparatoru Herakleios'a gönderdiği elçisi Dihye b. Halîfe el-Kelbî dönüşte Cüzâmlıların arazisinden geçerken saldırıya uğramış ve soyulmuştur.[964] Ayrıca Cüzâmlılar Mûte'de Bizans kuvvetleri arasında yer alıp Müslümanlara karşı savaşmışlardır.[965]

Allah Rasûlü (s.a.s) Hicretin Yedinci (M.629) yılında Amr b. el-Âs komutasındaki bir orduyu Cüzâmlılar üzerine sevk etmiştir. Medine'den istediği takviye kuvvetlerinin gelmesinden sonra Amr, bu kabileyi Selâsil suyu yakınında mağlûp etmiştir. Nitekim gerçekleştirildiği yere nispetle bu askerî faaliyete Zâtü's-Selâsil gazvesi adı verilmiştir.[966] Bu hadiseden bir yıl sonra düzenlenen Tebük Seferi sırasında bazı Cüzâm reisleri Hz. Peygamber'le (s.a.s) görüşme yaptıktan sonra İslâmiyet'i kabul etmişlerdir.[967] Mezkür kabile mensuplarının büyük bir kısmının ise Hz. Ömer zamanında gerçekleşen Yermük Savaşı'nda Bizanslılar safında yer aldığı

bilinmektedir. Dolayısıyla adı geçen kabilenin ancak Hulefâ-i Râşidin döneminde İslâmlaşmaya başladığı kabul edilebilir.[968]

C. YAHÛDÎLER

Kimi zaman Yahûdî ve İsrailli kavramları ile ifade edilen bu topluluk tamamen soy temeli üzerine kurulmuş olan ve yeryüzünde halen yaşayan milletlerin en eskilerinden birini temsil eder. Yahûdîlerin atası İsrail lâkaplı Yakûb Peygamber olup kendisi İbrahim Peygamber'in torunudur. İbrahim (as) ise aslen Mezopotamyalı olmakla birlikte tarih kayıtlarında Arabistan, Suriye, Mısır gibi Orta-Doğu'nun hemen her ülkesinin geçmişinde onunla ilgili bilgiler mevcuttur. Bu sebepledir ki İbrahim (as) soyundan gelenlerin adı geçen bölgelerde yerleşmiş oldukları kabul edilir. Başta Kur'ân'da Yûsuf sûresi olmak üzere İslâmî kaynaklardaki bilgilere göre bu ailenin Mısır'a göç etmesinin temelinde Yakûb'un oğulları arasındaki kıskançlık yatmaktadır: Öyle ki, Yakûb'un gözde oğlu Yûsuf kardeşleri tarafından çölde terk edildikten sonra oradan geçmekte olan kervancılar tarafından bulunup Mısır'a götürülmüştür. Gelişen olaylar sonunda Yûsuf, Firavun'un (Suriye asıllı Hiksos hanedanı, M.Ö. 1700-1580) bakanlık hizmetine girer. Onun yönetimi döneminde krallık büyük bir refah seviyesine ulaşır. Kendisi Mısır topraklarında kıtlık ve bereket yıllarının nöbetleşe birbirini izlediğini gözlemleyince büyük miktarda hububat stoku yapmıştır. Yine büyük bir kıtlığın baş gösterdiği sırada Yakûb'un diğer oğulları erzak bulma ümidiyle Mısır'a gelmişler, Yûsuf kardeşlerini tanımış, böylece yaşlı ebeveynler de dâhil bütün aile Mısır'a göç etmiştir.[969]

Suriyeli Hiksos hanedanı çok geçmeden yerini Mısır'daki başka bir Firavun hanedanına terk etmek zorunda kalmıştır. Hiksosların iktidardan düşüş tarihi olarak M.Ö. 1580'i alınır ve Yahûdîlerin II. Ramses'in hükümdarlığı sırasında Mısır'dan çıkış tarihi olarak da M.Ö. 1260 tarihini kabul edilirse, bu durumda İsrailoğulları'nın yaklaşık üç yüzyıllık bir süre boyunca Mısır'da büyük bir baskıya maruz kaldıkları ortaya çıkar. Ramses, I. Siti'nin oğlu ve veliahtı olup, rivayetlere göre M.Ö. 1330-1260 yılları arasında hükümran olmuştur. İsrailoğulları Firavun'un din değiştirmesi için yaptığı girişimlerden sonra Mûsâ ve Hârûn'un idaresinde topluca Mısır'ı terk etme kararı

almışlardır. Ramses ordusuyla birlikte onların peşinden gittiyse de suda boğularak ordusuyla birlikte yok olmuştur.[970]

Kur'ân'ın bildirdiğine göre[971] Mûsâ (as) halkı ile birlikte yerleşmek üzere Filistin'e doğru yola koyuldu. Ancak Yahûdîler bu ülkenin Arap halkından korktukları için Mûsâ'yı (as) dinlemediler. Peygamberlerine karşı çıkışın ilk cezası olarak kırk yıl boyunca çölde perişan bir vaziyette kalmaya mecbur bırakıldılar. Bu arada Mûsâ (as) ve kendisi gibi bir peygamber olan kardeşi Hârûn vefat ettiler. Yahûdîler daha sonra Filistin'e gidip burada bulunan Amâlika Araplarını mağlup etmek suretiyle bölgede bir Yahûdî krallığı kurdular. Yahûdî devleti en parlak dönemlerini Dâvûd ve Süleyman peygamberler zamanında yaşadıktan sonra zamanla zayıflama sürecine girdi. Ülke bu dönemde gerek Irak gerekse Suriye'den gelen saldırılara maruz kaldı. Bunlar sonucunda Yahûdîler bulundukları bölgeden çıkarak Arabistan da dâhil olmak üzere o günkü dünyanın farklı beldelerine dağıldılar. Yahûdîler gerek bireysel gerekse küçük topluluklar halinde Akabe Körfezi'ndeki Eyle Limanı'ndan Yemen ve Umân'a, Medine'den Bahreyn'e kadar uzanan topraklara yayıldılar. Arap Yarımadası'nın kuzeyine Yahûdî toplulukların ne zaman gelip yerleştikleri tam olarak bilinmemekle birlikte, onların Arabistan'ın daha ziyade Maknâ, Vâdi'l-Kurâ, Teymâ, Fedek, Hayber ve Yesrib gibi bölge ve şehirlerini tercih ettikleri açıktır. Mezkür beldelerden onların bilhassa ticaret merkezlerini mekân tuttukları anlaşılmaktadır.[972]

Hz. Peygamber (s.a.s) Mekke'den Mendine'ye hicret ettiğinde burada Arapların dışında Benî Kaynuka , Benî Nadîr ve Benî Kureyza Yahûdî kabileleri ile de karşılaştı. Öyle ki şehir nüfusunun neredeyse yarısını Yahûdîler teşkil ediyordu. Ancak İslâm'ın hemen öncesinde bunlar tamamen Araplaşmış durumdaydılar. Zira İbrani alfabesiyle yazmalarına rağmen Arapçayı çok iyi konuşuyorlar, ayrıca çocuklarına da Arap adları veriyorlardı. Medine'deki Yahûdîler, Arap asıllı Evs ve Hazrec arasında geçmişten gelen düşmanlıkları kışkırtmak suretiyle onların güçlerini kaybetmelerine doğrudan sebep olmuşlar, böylece Medine'nin hem siyasî hem de iktisadî hayatına büyük oranda hâkim duruma gelmişlerdir. Hz. Peygamber'in (s.a.s) Medine'ye hicretinin akabinde Evs ile Hazrec, ardından da Ensâr ile Muhâcir arasında kardeşlik tesis edilmiş bu şekilde şehirdeki Araplar

birleştirilmek suretiyle Yahûdîler karşısında güçlü hale getirilmişti. Bu gelişmeden Medineli Yahûdîler hiç memnun olmamışlardır. Kur'ân-ı Kerîm onların halini şu şekilde tasvir eder:

"Ey İsrailoğulları! Size verdiğim nimeti hatırlayın. Bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki ben de size verdiğim sözü yerine getireyim. Yalnız benden korkun. Elinizdeki Tevrat'ı tasdik edici olarak indirdiğimize (Kur'ân'a) iman edin. Onu inkâr edenlerin ilki olmayın. Âyetlerimi az bir karşılığa değişmeyin ve bana karşı gelmekten sakının. Hakkı bâtılla karıştırıp da bile bile hakkı gizlemeyin. Namazı kılın, zekâtı verin. Rükû edenlerle birlikte siz de rükû edin. Siz Kitabı (Tevrat'ı) okuyup durduğunuz halde, kendinizi unutup başkalarına iyiliği mi emrediyorsunuz? (Yaptığınızın çirkinliğini) anlamıyor musunuz?".[973]

Medine Yahûdîleri Allah Rasûlü'nün (s.a.s) hicretinden son derece rahatsız olmuşlar, her şeyden önce kendilerinden olmayan bir peygamberin varlığını kabullenememişlerdir. Çünkü onlar Allah'ın peygamberliği sadece İsrailoğulları'na has kıldığını, dolayısıyla kendilerinden başka hiçbir kavme peygamberlik verilmeyeceği kanaatini taşıyorlardı. Hz. Muhammed (s.a.s) İsrailoğulları'ndan değildi, o halde onun peygamber olarak gönderilmiş olması da kabul edilemezdi. Kur'ân'da Yahûdîlerin bu bencil ve kibirli düşüncesi şu şekilde tenkit edilir:

"De ki: "Ey Yahûdî akidesini benimseyenler! Bütün insanlar değil de, yalnız kendinizin Allah'ın dostları olduğunu iddia ediyorsanız, (bunda da) samimi iseniz haydi ölümü isteyin!"[974] "(Bir de) Yahûdîler ve hıristiyanlar, "Biz Allah'ın oğulları ve sevgili kullarıyız" dediler. De ki: "Öyleyse (Allah) size neden günahlarınız sebebiyle azap ediyor? Hayır, siz de onun yarattıklarından bir beşersiniz." (Allah) dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder. Göklerin, yerin ve bunların arasında bulunanların da hükümranlığı Allah'ındır. Dönüş de ancak O'nadır".[975]

Yahûdîlerin Rasûl-i Ekrem'e (s.a.s) karşı faaliyetlerinden biri de tıpkı Mekke müşriklerinin yaptıkları gibi, onunla münazara ve münakaşaya girmek, kendisinden gerçekleştirmesinin mümkün olmayacağını düşündükleri birtakım isteklerde bulunmak olmuştur. Yahûdîler Hz. Peygamber'den (s.a.s) Hz. Mûsâ 'ya gökyüzünden inen levhalar gibi kitap indirmesini istemişler, ayrıca kendisine

Zülkarneyn hakkında soru sormuşlardır.[976] Kur'ân onların taleplerine Hz. Mûsâ ile İsrailoğulları arasında geçen hadiseleri hatırlatmak suretiyle cevap vermiştir:

"Kitap ehli senden kendilerine gökten bir kitap indirmeni istiyorlar. (Buna şaşma!) Mûsâ'dan, bundan daha büyüğünü istemişler ve "Allah'ı bize açıkça göster" demişlerdi. Böylece zulümleri sebebiyle onları yıldırım çarptı. Sonra kendilerine apaçık deliller gelmesinin ardından (tuttular) buzağıyı tanrı edindiler. Biz bunu da affettik ve Mûsâ'ya apaçık bir güç ve yetki verdik. Verdikleri sağlam söz(ü yerine getirmemeleri) sebebiyle "Tûr"u üzerlerine kaldırdık ve onlara, "Tevazu ile kapıdan girin" dedik. Yine onlara, "Cumartesi (yasakları) konusunda haddi aşmayın" dedik ve onlardan sağlam bir söz aldık. Verdikleri sağlam sözü bozmalarından, Allah'ın âyetlerini inkâr etmelerinden, peygamberleri haksız yere öldürmelerinden ve "kalplerimiz muhafazalıdır" demelerinden dolayı (başlarına türlü belâlar verdik. Onların kalpleri muhafazalı değildir), tam aksine inkârları sebebiyle Allah onların kalplerini mühürlemiştir. Artık onlar inanmazlar. Bir de inkârlarından ve Meryem'e büyük bir iftira atmalarından ve "Biz Allah'ın peygamberi Meryemoğlu Îsâ Mesih'i öldürdük" demelerinden dolayı kalplerini mühürledik. Oysa onu öldürmediler ve asmadılar. Fakat onlara öyle gibi gösterildi. Onun hakkında anlaşmazlığa düşenler, bu konuda kesin bir şüphe içindedirler. Onların bu hususta hiçbir bilgileri yoktur. Sadece zanna uyuyorlar. Onu kesin olarak öldürmediler. Fakat Allah onu kendisine yükseltmiştir. Allah üstün ve güçlüdür, hüküm ve hikmet sahibidir. Kitab ehlinden hiç kimse yoktur ki ölümünden önce, ona (Îsâ) iman edecek olmasın. Kıyamet günü o (Îsâ) onların aleyhine şahit olacaktır. Yahûdîlerin yaptıkları zulüm ve birçok kimseyi Allah yolundan alıkoymaları, kendilerine yasaklanmış olduğu halde faiz almaları, insanların mallarını haksız yere yemeleri sebebiyle önceden kendilerine helâl kılınmış temiz ve hoş şeyleri onlara haram kıldık. İçlerinden inkâr edenlere de acı bir azap hazırladık. Fakat onlardan ilimde derinleşmiş olanlar ve müminler, sana indirilene ve senden önce indirilene iman ederler. O namazı kılanlar, zekâtı verenler, Allah'a ve Âhiret gününe inananlar var ya, işte onlara büyük bir mükâfat vereceğiz".[977]

Yahûdîlerin bu isteklerine karşısından bunalan Allah Rasûlü'nü (s.a.s) teselli sadedinde şu âyetler nâzil olmuştur:

"Ey Peygamber! Kalpten inanmadıkları halde ağızlarıyla "İnandık" diyenler (münafıklar) ile Yahûdîlerden küfürde yarışanlar seni üzmesin. Onlar, (Yahûdîler) yalan uydurmak için (seni) dinlerler, sana gelmeyen bir topluluk hesabına dinlerler. Kelimelerin (ifade içindeki) yerlerini bildikten sonra yerlerini değiştirir ve şöyle derler: "Eğer size şu hüküm verilirse onu tutun. O verilmezse sakının." Allah kimin azaba uğramasını istemişse artık sen onun için asla Allah'a karşı hiçbir şey yapamazsın. Onlar Allah'ın kalplerini temizlemeyi istemediği kimselerdir. Onlara dünyada bir rüsvalık, âhirette ise yine onlara büyük bir azap vardır. Onlar, yalanı çok dinleyen, haramı çok yiyenlerdir. Eğer sana gelirlerse ister aralarında hüküm ver, ister onlardan yüz çevir. Onlardan yüz çevirecek olursan sana asla hiçbir zarar veremezler. Eğer hükmedecek olursan aralarında adaletle hükmet. Çünkü Allah âdil davrananları sever. Yanlarında içinde Allah'ın hükmü bulunan Tevrat varken nasıl oluyor da seni hakem yapıyorlar, sonra bunun ardından verdiğin hükümden yüz çeviriyorlar? İşte onlar (kendi kitaplarına da, sana da) inanmış değillerdir".[978]

Yahûdîler Hz. Peygamber'in (s.a.s) risâletini kabul etmeyen, onu küçük gören ve alaya alan ifadeler de kullanıyorlardı.

"Yahûdîlerden öyleleri var ki (kelimeleri yerlerinden kaydırıp) tahrif ederek onları anlamlarından uzaklaştırırlar. Dillerini eğip bükerek ve dine saldırarak "İşittik, karşı geldik", "İşit, işitmez olası!" "Râ'inâ" derler. Hâlbuki onlar, "İşittik ve itaat ettik; dinle ve bize bak" deselerdi bu kendileri için daha hayırlı olurdu. Fakat Allah, küfürleri yüzünden kendilerini lânetlemiştir. Bu yüzden pek az iman ederler".[979] Bu âyet, Yahûdîlerin Rasûlüllah (s.a.s) ile alay ettiklerine işaret etmektedir. Çünkü onlar "Râinâ" (bizi gözet) kelimesiyle ilgili olarak dillerini bükerek bu kelimenin yerine sövmek anlamında "ruunet" kelimesini kullanıyorlardı. Bu şekilde "bizi gör, gözet" anlamına gelen sözcüğe, İbranca'da yapılan vurgularla kolayca "kötü, rezil" gibi sövgü anlamı yüklüyorlardı. Onlar Arapça'da kullanılan "işittik ve itaat ettik" cümlesi yerine "işittik ve isyan ettik" diyorlardı. Ona karşı "dinliyorum, duymadım", ya da "duyuyorum, kabul etmiyorum" şeklinde mukabelede bulunuyorlardı. Zaman zaman da

Müslümanların ibadetle ilgili hareketlerini eğlence konusu yapıyorlar, bütün bunlarla Allah Rasûlü'nün (s.a.s) mesajını ve kişiliğini inananları karşısında küçük düşürmek, karalamak amacı güdüyorlardı.[980]

Hz. Peygamber'in (s.a.s) hazırladığı ve Medine Anayasası olarak bilinen hukukî belgenin 25-27. maddeleri Yahûdîlerle ilgiliydi. Burada Müslümanlarla Yahûdîlerin karşılıklı dayanışma içinde bulunacaklarına, her iki tarafın dinî inanış ve yaşayışlarında serbest kalacaklarına, Medine herhangi bir hücuma maruz kaldığında şehri birlikte savunacaklarına, savaşa, barışa ve diyet ödemeye ortak dâhil olacaklarına işaret ediliyordu. Kendilerinin de onayladıkları bu anlaşmaya uydukları müddetçe Hz. Peygamber (s.a.s) kendileriyle iyi ilişkilerini devam ettirdi. Nitekim onun müsbet tavrı bazı Yahûdîler üzerinde olumlu etki yapmış, Benî Kaynuka kabilesi önder ve din âlimlerinden Abdullah b. Selâm ailesiyle birlikte müslüman olmuştur. Adı geçen Yahûdî bilgini İslâm'a girerken Rasûlüllah'a (s.a.s) Yahûdîlerin söyledikleri şeylere güvenilmemesi gerektiğini bildirmiş, bunu kanıtlamak için kendisinin Müslüman olduğunu onlara haber vermeden, kişiliği hakkında Yahûdîlere bazı sorular yöneltmesini önermişti. Hz. Peygamber (s.a.s) onun talebini gerçekleştirdi: Davet edilen Yahûdîler ona Abdullah b. Selâm'ın kendilerinin başkanı, kabilelerinin bilgini ve çok iyi yetişmiş bir insan olduğunu söylediler. Tam bu sırada Abdullah b. Selâm gizlendiği yerden çıkarak Yahûdîlere kendisinin Müslüman olduğunu açıkladıktan sonra Hz. Muhammed'in (s.a.s) beklenen peygamber olduğunu söyleyerek dindaşlarını da İslâm'a girmeye davet etti. Bunun üzerine Yahûdîler kesin bir tavır değişikliği ile Abdullah'ın sahip olduğu nitelik ve unvanları hor görüp onu küçümsemişlerdir.[981]

Medine Yahûdîlerinin Rasûlüllah'ın (s.a.s) peygamberliğini hoş karşılamadıkları açıktır. Ticaret, ziraat ve el sanatları sayesinde zenginleşen, kendi ırklarının üstünlüğü ile övünen, aynı zamanda soylarına has bir dine ve kutsal bir kitaba sahip olan, kendilerince Arabistanlı bedevîlere göre çok daha üstün şan ve şerefe erişmiş bu Yahûdîler, dinlerini bırakıp başkalarının dinini kabul etmeye istekli görünmüyorlardı. Kuşkusuz onlar aslında Mesih'in gelmesini bekliyorlardı. Ama onların Mesih'ten bekledikleri şey, sadece takva sahibi kimselerin üstün sayılacağı, insanlar arasında eşitlik ilkesine

dayalı bir dünyadan çok tüm yeryüzünde Yahûdîlerin egemen kılmasıydı. Bu sebeple İslâm'ın getirdiği eşitlik anlayışı, onların güç ve kuvveti ve ekonomik zenginliği kendi tekellerine almak konusunda besledikleri ümitlerini tamamen ortadan kaldırdı.

İslâm dinine iltifat etmeyen Yahûdîler bununla yetinmeyip Müslüman olan Arapları da dinlerinden döndürmek için çeşitli faaliyetler gerçekleştirmişlerdir. Nitekim onlar Müslümanların en büyük düşmanları olan Kureyş müşriklerine de dinlerinden vazgeçmemeleri, zira sahip oldukları inanç ve geleneklerin Muhammed'in (s.a.s) getirdiği dinden daha üstün olduğu telkininde bulunmuşlardır.

"Kendilerine Kitap'tan bir nasip verilmiş olanları görmüyor musun? Onlar "cibt"e ve "tâğut"a inanıyorlar. İnkâr edenler için de, "Bunlar, iman edenlerden daha doğru yoldadır" diyorlar. Onlar, Allah'ın lanet ettiği kimselerdir. Allah kime lanet ederse, artık ona asla bir yardımcı bulamazsın".[982]

Yahûdîlerin Müslümanlar aleyhine tutumlarından biri de Medine'deki münafıklarla işbirliği içine girmek olmuştur. Bunu gerçekleştirmek için onlardan bazıları Müslüman olmuş gibi görünmek suretiyle münafıklarla daha yakın ilişkiler geliştirmeye çalışmışlardır. Siyer kaynaklarında görünüşte İslâm'ı kabul etmekle birlikte içerden Müslümanlar arasında ayrılık tohumları serpmeye çalışan Yahûdîlerin faaliyetlerinden bahsedilir.[983]

Yahûdîlerden bazıları zaman zaman Rasûlüllah'a (s.a.s) gelerek sorular sormuşlar, kendilerine cevap verildiği takdirde inanacaklarını ifade etmişler fakat istedikleri cevabı almalarına rağmen sözlerinde durmamışlardır.[984] Cenâb-ı Hakk, Hz. Peygamber'e (s.a.s) bunu alışkanlık haline getiren Yahûdîlerle ilgili olarak nasıl bir tavır takınması gerektiğini şu âyetlerde ortaya koymuştur:

"Ey Peygamber! Kalpten inanmadıkları halde ağızlarıyla "İnandık" diyenler (münafıklar) ile Yahûdîlerden küfürde yarışanlar seni üzmesin. Onlar, (Yahûdîler) yalan uydurmak için (seni) dinlerler, sana gelmeyen bir topluluk hesabına dinlerler. Kelimelerin (ifade içindeki) yerlerini bildikten sonra yerlerini değiştirir ve şöyle derler: "Eğer size şu hüküm verilirse onu tutun. O verilmezse sakının." Allah kimin azaba uğramasını istemişse artık sen onun için asla Allah'a karşı hiçbir şey yapamazsın. Onlar, Allah'ın kalplerini temizlemeyi

istemediği kimselerdir. Onlara dünyada bir rüsvalık, Âhirette ise yine onlara büyük bir azap vardır. Onlar, yalanı çok dinleyen, haramı çok yiyenlerdir. Eğer sana gelirlerse ister aralarında hüküm ver, ister onlardan yüz çevir. Onlardan yüz çevirecek olursan sana asla hiçbir zarar veremezler. Eğer hükmedecek olursan aralarında adaletle hükmet. Çünkü Allah, âdil davrananları sever. Yanlarında içinde Allah'ın hükmü bulunan Tevrat varken nasıl oluyor da seni hakem yapıyorlar, sonra bunun ardından verdiğin hükümden yüz çeviriyorlar? İşte onlar (kendi kitaplarına da, sana da) inanmış değillerdir. Şüphesiz Tevrat'ı biz indirdik. İçinde bir hidayet, bir nur vardır. (Allah'a) teslim olmuş nebiler onunla Yahûdîlere hüküm verirlerdi. Kendilerini Rabb'e adamış kimseler ile âlimler de öylece hükmederlerdi. Çünkü bunlar Allah'ın kitabını korumakla görevlendirilmişlerdi. Onlar Tevrat'ın hak olduğuna da şahit idiler. Şu halde siz de insanlardan korkmayın, benden korkun ve âyetlerimi az bir karşılığa değişmeyin. Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler kâfirlerin ta kendileridir. Onda (Tevrat'ta) üzerlerine şunu da yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş kısas edilir. Yaralar da kısasa tabidir. Kim de bu hakkını bağışlar, sadakasına sayarsa o, kendisi için keffaret olur. Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler zalimlerin ta kendileridir".[985]

Kısacası Yahûdîler Medine döneminde Hz. Muhammed'e (s.a.s) ve Müslümanlara karşı sürekli art niyetli davranış içinde olmuşlar, onunla anlaşma imzalamış olmalarına rağmen fırsat buldukça bu mutabakatı ihlâl etmekten geri durmamışlardır. Bunun sonucunda bizzat kendi hataları sebebiyle Hz. Peygamber (s.a.s) Medine Anayasası'ndan aldığı yetkiyle onları sırayla şehirden uzaklaştırmıştır. Bu faaliyetin üç aşamada gerçekleştiği görülür ki her aşamanın muhatabı Yahûdîlerden bir gruptur. Bu da cezalandırma faaliyetinin planlı yapılmadığını, ancak zaruret ve hukuk ölçüsünde gerçekleştiğini, yakın ve kesin olan zararı ve tehlikeyi önlemek amacıyla yürürlüğe konulduğunu gösterir. Başka bir ifadeyle Yahûdîlerden sadece suç ve ihlâle konu olan grup cezalandırılmış, toplu bir Yahûdî cezalandırılmasına gidilmemiştir. Kaldı ki Yahûdîlerden herhangi bir grubun cezalandırılması esnasında diğerleri olaylara müdahil olmamışlardır. Buradan Medine'de Müslüman-Yahûdî ilişkilerinde bir ortak Yahûdî dayanışmasının

olmadığını ileri sürmek mümkündür. Anlaşılan o ki İslâm öncesi dönemde onlardan bir kısmı Evs, diğer kısmı da Hazrec ile antlaşma yapmış birbirlerine karşı savaşlara girişmişlerdi. Nitekim Bakara sûresinde geçen şu âyetlerde Yahûdîlerin daha önce kendi yasalarına aykırı düştükleri, birbirleriyle savaştıkları, karşılıklı olarak birbirlerinden esir aldıklarına açıkça işaret edilmiştir:

"Hani, "Birbirinizin kanını dökmeyeceksiniz, birbirinizi yurtlarınızdan çıkarmayacaksınız" diye de sizden kesin söz almıştık. Sonra bunu böylece kabul etmiştiniz. Kendiniz de buna hâlâ şahitlik etmektesiniz. Ama siz, birbirinizi öldüren, içinizden bir kesime karşı kötülük ve zulümde yardımlaşarak; size haram olduğu halde onları yurtlarından çıkaran, size esir olarak geldiklerinde ise fidye verip kendilerini kurtaran kimselersiniz. Yoksa siz Kitab'ın (Tevrat'ın) bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz? Artık sizden bunu yapanın cezası, dünya hayatında rezil olmaktan başka bir şey değildir. Kıyamet gününde ise onlar azabın en şiddetlisine uğratılırlar. Çünkü Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir" .[986]

Âyetlerde de ifade edildiği gibi Medine'deki Yahûdî kabileler arasında geçmişe dayalı düşmanlıklar vardı. Tıpkı komşuları putperest Araplar gibi Medineli Yahûdîler de kabilelere ayrılmış olmanın yanı sıra, birbirine muhalif ve hasım olacak şekilde küçük gruplar halinde yaşıyorlardı. Ayrıca esaslarını Rasûlüllah'ın (s.a.s) belirlediği Medine Şehir Devleti Anayasasında, adları belli olmayan dokuz Yahûdî kabilesi daha zikredilmektedir. Bunlar arasında bazı Yahûdî kabileleri Arap kabileleriyle ittifak anlaşması yaparken bir kısmı ise bu Yahûdî kabileleriyle ittifak halindeki diğer Araplarla savaşmışlardır. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in (s.a.s) şehirde hem siyasî hâkimiyet kurmasında hem de Yahûdî kabilelere karşı üstünlük sağlamasında bu parçalı sosyal ortam kendisi için büyük bir avantaj teşkil etmiştir.

Burada sonuç olarak Yahûdîlerin Medine'deki davete karşı tavırlarını şu şekilde özetlemek mümkündür: Yahûdîler Hz. Peygamber'e (s.a.s) karşı sürekli olarak çaresiz bırakma, meydan okuma, ona karşı büyüklenme, mücadele ve alay etme tutumlarını takınmışlardır. Onlardan büyük bir kısım ise risâleti inkâr etmeye, daveti etkisiz hale getirmeye, onun risâleti hakkında Müslümanları şüpheye düşürmeye çalışmışlardır. Bu tavırlarına karşı Kur'ân

âyetleri onların tutumlarıyla ilgili olarak öncelikle yumuşak yaklaşımlara yer vermiş; bazen tartışma, bazen eleştirme, bazen delillerini çürütme, bazen öğüt verme, hatırlatma, korkutma ve müjdeleme, bazen de azgınlıklarını azaltma ve uyum içinde tevbe etme çağırısında bulunmuştur. Allah Rasûlü (s.a.s) de kendilerine karşı son derece müsamahalı davranmıştır. Her şeyden önce Yahûdîleri inanç ve ibadetlerinde ekonomik işlerdeki faaliyetlerinde, bireysel, siyasal ve sosyal ilişkilerini yürütmede serbest bırakmıştı. Onlar da kendilerine sunulan bu imkânlardan ziyadesiyle istifade etmişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.s) ise kendisini ve Müslümanları hedef alan bütün olumsuz tavır ve davranışlara rağmen onlara hoşgörülü tavrını sabırla sürdürmüş, sınırları aşmadıkları, antlaşmaları ihlâl etmedikleri, Müslümanlara karşı hainlik sergilenmedikleri sürece kendilerine herhangi bir ceza yaptırımı uygulamamıştır. Ancak gerekli durumlarda Yahûdîleri toptan cezalandırmak yerine, sadece olaylardaki sorumluların takibinin yapılmasını tercih etmiştir.

1. Benî Kaynuka

Kaynuka, kuyumcu anlamına gelir. Zira bu kabile mensupları İslâm'ın başlangıcında Medine'de kuyumculuk mesleğinin yanısıra genel ticaretle de uğraşmaktaydılar. Hz. Peygamber'in (s.a.s) Medine 'den uzaklaştırdığı ilk Yahûdî grup bunlardır. Sebebi ise onların Müslümanları küçümsemeleri ve onlara karşı düşmanca tavırlar içine girmeleridir. Yahûdîler ashâbın müşrik Mekkelilere karşı kazandıkları Bedir Savaşı'nın sonucunu hafife almışlar, "Siz elde ettiğinize aldanmayın, zira savaş bilmeyen bir milletle savaştınız. Onların zaafından faydalandınız. Allah'a yemin olsun ki, eğer biz seninle savaşırsak, bizim nasıl adamlar olduğumuzu görürsünüz" sözleriyle kendilerinin Araplara benzemediğini, isterlerse Müslümanları rahatlıkla yenebileceklerini dile getirmişler, onları tehdit etmişlerdir. Bu meydan okumaya ilâhi cevap gecikmemiştir:

"İnkâr edenlere de ki: "Siz mutlaka yenilgiye uğrayacak ve toplanıp cehenneme doldurulacaksınız. Orası ne fena yataktır! Şüphesiz, karşı karşıya gelen iki toplulukta sizin için bir ibret vardır: Bir topluluk Allah yolunda çarpışıyordu. Öteki ise kâfirdi. (Onları) göz bakışıyla

kendilerinin iki katı görüyorlardı. Allah da dilediğini yardımıyla destekliyordu. Basireti olanlar için bunda elbette ibret vardır”.[987]

Karşılıklı meydan okumalar sonucunda Medine’de Müslümanlar ile Benî Kaynuka arasında bir güvensizlik zamanla husumete dönüşmeye başladı. Kur’ân -ı Kerîm bu hususu ve Allah Rasûlü’ne (s.a.s) Yahûdîler hakkında harekete geçme ruhsatını şu âyetle ortaya koyar:

“Eğer bir topluluğun antlaşmaya hıyanet etmesinden korkarsan, sen de onlara karşı aynı şekilde davran”.[988]

Kaynukalılarla Müslümanları çatışmaya götüren zâhirî sebep ise bir grup Yahûdînin çarşılarında alış-veriş yapan bir müslüman kadına karşı gerçekleştirdikleri taciz hareketidir. Onların yaptıklarına şahit olan bir müslümanın olayın müsebbiplerinden birini öldürmesi, kendisinin de orada bulunan başka Kaynukalı Yahûdîler tarafından şehit edilmesi çatışmayı gündeme getirmiştir.[989] Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) Hicretin ikinci yılının Şevvâl ayında (Mart-Nisan 624) harekete geçerek bu kabileyi muhasara altına aldı. Müslümanlara karşı direnemeyeceklerini anlayan Yahûdîler on beş gün süren kuşatma sonunda teslim oldular. İki hafta boyunca devam eden bu muhasara esnasında her iki taraftan da tek bir ölüm ya da yaralanma gerçekleşmemiştir. Kuşatmanın sonucunda Hz. Peygamber (s.a.s) silah ve mallarını ganimet olarak Müslümanların hazinesine dâhil ettikten sonra Benî Kaynuka Yahûdîlerini Medine ‘den uzaklaştırdı. Kaynukalıların daha ağır bir ceza almamalarında onların eski müttefiklerinin liderlerinden Abdullah b. Übey’in Hz. Peygamber’den (s.a.s) ricaları etkili olmuştur. Hâsılı Medine’den uzaklaştırılan ilk Yahûdî topluluk Kaynukalılardır. [990] İlginç bir şekilde Kaynuka muhasarası esnasında Medineli diğer Yahûdîler gelişmelere herhangi bir müdahalede bulunmamışlardır. Bu durum Yahûdîlerin kendi aralarında dayanışma içinde bulunmadıkları, şehirde bir Yahûdî ittifakının olmadığının en büyük delili olarak kabul edilebilir. Nevar ki adı geçen kabile mensuplarının şehirden sürülmüş olması, muhtemelen Müslümanlarla Yahûdîler arasındaki ilişkilerin daha da gerilmesine neden olmuştur.

2. Benî Nadîr

Nadîr kelimesi birçok anlamının yanı sıra yeşil ve çiçekli bir bitki manasına da gelir.[991] Kabilenin bu adı büyük hurma bahçelerine sahip olmasından aldığı ileri sürülür. Müslümanlar ile bu Yahûdî kabilesi arasında husumetin en üst noktaya çıktığı dönem, Uhud Savaşı'nın hemen sonrasına tesadüf eder. Sebebi ise Nadîroğulları' nın Medine Sözleşmesi'nin kendileriyle ilgili maddesini ihlâl etmeleri, bu yetmezmiş gibi Hz. Peygamber'e (s.a.s) karşı da suikast girişiminde bulunmalarıdır. Zira Medine Sözleşmesi gereğince şayet şehirde yaşayan herhangi bir kişi, başka bir kabileden bir şahsı öldürürse onun diyeti Müslüman olsun, Yahûdî olsun bütün Medinelilerin üzerine ortak borç kabul ediliyordu. Ancak Nadîr Yahûdîleri müşriklerin düzenledikleri Bi'ru Maûne katliamından kurtulan Amr b. Ümeyye ed-Damrî'nin dönüş yolunda Hz. Peygamber (s.a.s) ile anlaşması bulunan Benî Âmir 'den iki kişiyi öldürmesi sebebiyle onların yakınlarına verilmesi gereken diyetten kendi paylarına düşeni ödemediler.[992] Allah Rasûlü'nün (s.a.s) bu hususta gönderdiği elçilere diyet ödemeye razı olduklarını bildirerek Rasûlüllah'ı (s.a.s) kendi yurtlarına davet ettiler. Hz. Peygamber (s.a.s) ashâbıyla onların mahallinde bir evin duvarının kenarında dinlenirken kendisini hedef alan bir suikast planı yaptılar. Vahiy yoluyla Yahûdîlerin girişiminden haberdar olan Allah Rasûlü (s.a.s) derhal onların mahallesinden ayrıldı. Bu hususta kaynaklarda geçen başka bir rivayete göre ise Mekkeli putperestler, Rasûlüllah'a (s.a.s) karşı kendilerini kışkırtmak amacıyla Benî Kaynuka Yahûdîlerinin Medine'den sürüp çıkarılması üzerine Benî Nadîrlere bir mektup göndermişlerdir. Bunun sonucunda onlar kendi aralarında İslâm Peygamberi'ne (s.a.s) karşı bir komplo düzenlemeye karar verdiler. Bu amaçla bir gün Rasûlüllah'a (s.a.s) haberci göndererek:

"Arkadaşlarından üç kişiyle bizim yanımıza gel ve bilginlerimizden üçüyle oturup konuş. Şayet bunlar (bizimkiler) sana inanacak olursa, biz de hep beraber senin yoluna tabi olacağız" diyerek onu yanlarına davet ettiler. Bu üç Yahûdî giysilerinin içine hançer saklamışlardı. Ancak Benî Nadîrlilerden bir kadın, Ensâr zümresi arasında oturan erkek kardeşlerinden birine Nadîrlilerin suikast girişimini haber verince kardeşi de durumu daha Rasûlüllah (s.a.s) Nadirlilerin mahallesine varmadan yerine ulaştırdı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) yoldan geri döndü. Ertesi sabah yanında

askerleriyle birlikte Nadîrlilerin karşısına çıkarak onları bütün gün kuşatma altında tuttu. Müslümanlara karşı mukavemet gösteremeyeceklerini anlayan Nadîrliler Medine'den ayrılmaya karar verdiler.[993] Bu esnada şehirdeki münafıkların lideri Abdullah b. Ubey b. Selûl kendilerine haber göndererek sabretmelerini, onlara bizzat kendilerinin yardıma geleceklerini bildirdi. Kur'ân -ı Kerîm 'de bu durum şöyle dile getirilir:

"Kitap ehlinden O inkâr eden kardeşlerine, "Yemin ederiz ki, siz (Medine'den) çıkarılırsanız, muhakkak biz de sizinle beraber çıkarız. Sizin hakkınızda asla kimseye boyun eğmeyiz. Eğer size karşı savaşılırsa size mutlaka yardım ederiz" diyerek münafıklık yapanlara bakmaz mısın? Hâlbuki Allah onların kesinlikle yalancı olduklarına şahitlik eder. Andolsun, eğer (kardeşleri Medine'den) çıkarılırsa, onlarla beraber çıkmazlar. Kendilerine karşı savaşılırsa, onlara yardım etmezler. Yardım edecek olsalar bile, andolsun mutlaka arkalarını dönüp kaçarlar, sonra kendilerine de yardım edilmez. Onların kalplerinde size karşı duydukları korku, Allah'a karşı duydukları korkudan daha baskındır. Bu onların anlamaz bir toplum olmaları sebebiyledir. Onlar müstahkem kaleler içinde veya duvarlar arkasında olmadan sizinle toplu halde savaşmazlar. Kendi aralarındaki çekişmeleri şiddetlidir. Sen onları toplu sanırsın. Hâlbuki kalpleri darmadağınıktır. Bu, onların akılları ermez bir topluluk olmalarındandır. Onların durumu, kendilerinden az öncekilerin (Mekkeli müşriklerin) durumu gibidir. Onlar (Bedir'de) yaptıklarının cezasını tatmışlardır. Onlara (Âhirette de) elem dolu bir azap vardır. Münafıkların durumu ise tıpkı şeytanın durumu gibidir. Çünkü şeytan insana, "İnkâr et" der; insan inkâr edince de, "Şüphesiz ben senden uzağım. Çünkü ben âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım" der. Nihayet ikisinin de (azdıranın da azanın da) akıbeti, ebediyen ateşte kalmaları olmuştur. İşte zalimlerin cezası budur".[994]

Abdullah b. Ubey'in yardım vaadini haber alan Nadîrliler yurtlarını terk etmekten vazgeçtiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) 18 Rabîülevvel 4 (28 Ağustos 625) tarihinde onların kalelerini muhasara etti. Kur'ân onların yeni durumunu şu şekilde tasvir eder:

"O, kitap ehlinden inkâr edenleri ilk toplu sürgünde yurtlarından çıkarandır. Siz onların çıkacaklarını sanmamıştınız. Onlar da kalelerinin kendilerini Allah'tan koruyacağını sanmışlardı. Ama

Allah‘ın emri onlara ummadıkları yerden geldi. O, yüreklerine korku düşürdü. Öyle ki evlerini hem kendi elleriyle, hem de müminlerin elleriyle yıkıyorlardı. Ey basiret sahipleri ibret alın”.[995]

Müslümanların muhasarasına karşı direnen Benî Nadîr, yaklaşık on beş gün devam eden kuşatma sonunda kendilerine herhangi bir yardımın da gelmediğini görünce Müslümanlara teslim olmaktan başka çare bulamadılar. Hz. Peygamber (s.a.s) Benî Kaynukalılar’da olduğu gibi, yanlarına sadece develerle taşıyabilecekleri mallarını almalarına müsaade ederek Nadîr oğulları’nın Medine ‘yi terk etmelerine izin verdi. O kadar ki Nadîrliler Medine’den çıkarken mücevher ve diğer değerli eşyalarının yanı sıra evlerinin kapılarına varıncaya kadar her şeylerini söküp yanlarında götürdüler.[996] Onlardan bir kısmı Şam taraflarına giderken büyük bir bölümü ise yakındaki Hayber ’e sığındı.[997]

Rasûlüllah (s.a.s) Nadîrlilerin mallarını Ensâr ’dan iki fakir Müslüman istisna olmak üzere Muhâcirûna taksim etti.[998] Bu şekilde Uhud Savaşı’nın ardından ikinci Yahûdî kabile de şehirden uzaklaştırılmış oldu. Müslümanlar bu sayede hem Medine ‘deki tehlikeli düşmanlarından birini daha bertaraf etmişler, hem de onların bıraktıkları emlâk ile maddî sıkıntılarını bir nebze de olsa giderebilmişlerdir.

Kur’ân’da Benî Nadîr Yahûdîlerinin durumu ve akıbetleri şu âyetlerde özetlenir:

“O, kitap ehlinden inkâr edenleri ilk toplu sürgünde yurtlarından çıkarandır. Siz onların çıkacaklarını sanmamıştınız. Onlar da kalelerinin, kendilerini Allah’tan koruyacağını sanmışlardı. Ama Allah‘ın emri onlara ummadıkları yerden geldi. O, yüreklerine korku düşürdü. Öyle ki, evlerini hem kendi elleriyle, hem de müminlerin elleriyle yıkıyorlardı. Ey basiret sahipleri ibret alın. Eğer Allah, onlar hakkında sürülmeye hükmetmemiş olsaydı, muhakkak kendilerine dünyada azap edecekti. Âhirette ise onlar için cehennem azabı vardır. Bu, onların Allah’a ve Rasûlü’ne karşı gelmeleri sebebiyledir. Kim Allah’a karşı gelirse bilsin ki, Allah’ın azabı şiddetlidir. Savaş gereği, hurma ağaçlarından her neyi kestiniz yahut (kesmeyip) kökleri üzerinde dikili bıraktınızsa hep Allah’ın izniyledir. Bu da fâsıkları rezil etmesi içindir. Onların mallarından Allah’ın, savaşılmaksızın peygamberine kazandırdığı mallar için siz, at ya da

deve koşturmuş değilsiniz. Fakat Allah, peygamberlerini, dilediği kimselerin üzerine salıp onlara üstün kılar. Allah'ın her şeye hakkıyla gücü yeter. Allah'ın, (fethedilen) memleketlerin ahalisinden savaşılmaksızın peygamberine kazandırdığı mallar; Allah'a, peygambere, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir. O mallar, içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir servet (ve güç) haline gelmesin diye (Allah böyle hükmetmiştir). Peygamber size ne verdiyse onu alın, neyi de size yasak ettiyse ondan vazgeçin. Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz, Allah'ın azabı çetindir".[999]

3. Benî Kureyza

Kureyza kelimesi, Arabistan'da deri tabaklamakta kullanılan bir ağaç olan akasya anlamını taşır.[1000] Buradan adı geçen kabilenin Yesrib'de deri işlemeciliği ile geçimini sağladığı sanılmaktadır. Hz. Peygamber'in (s.a.s) Medine 'de daha önce anlaşma yaptığı Yahûdî kabilelerden Benî Kaynuka ve Benî Nadîr sözleşmeye aykırı davrandıkları için cezalandırılarak Medine'den uzaklaştırılmışlar, şehirde sadece Kureyza Yahûdîleri kalmıştı. Onlar da anlaşmaya bağlı kalacaklarını beyan etmelerine rağmen gizli bir şekilde gerek Hayber Yahûdîleri gerekse Mekke müşrikleri ile irtibat kurmak suretiyle Müslümanlar aleyhine her türlü faaliyeti desteklemeyi sürdürmüşlerdir. Bu hususstaki son adımları ise Hendek Savaşı esnasında Müslümanlara ihanet etmeleridir.

Kureyzalılar Hayber Yahûdîlerine sığınmış olan Benî Nadîr reisi Huyey b. Ahtab 'ın girişimleri sonucunda Müslümanlarla yaptıkları sulhu Hendek savaşı esnasında bozdular. Hâlbuki Medine Antlaşması'na göre onların şehre saldıranlara karşı Müslümanlarla birlikte hareket etmeleri gerekiyordu. Yahûdîler sorumluluklarını yerine getirmek bir tarafa, Medine'ye hücum eden düşmanla Müslümanlar aleyhine işbirliği yapmaya yeltendiler. Uhud Savaşı'nın ardından Medine'den uzaklaştırılmaları sebebiyle Hayber 'e sığınmış bulunan Nadîr Yahûdîlelerinin reisi olan Huyey b. Ahtab 'ın ısrarlı girişimleri sonucunda Kureyza kabilesi önderi Ka'b b. Esed Müslümanlarla yaptıkları anlaşmayı bozarak Mekke müşrikleriyle ortak hareket etmeye karar verdi. Buna göre saldırganlar dışarıdan

hücuma kalktıklarında onlar da içeriden aynı anda Müslümanların savunma cephesinin arkasından bir saldırı başlatacaklardı.[1001]

Gelişmenin haberi derhal Hz. Peygamber'e (s.a.s) intikal ettirildi. Rasûlüllah (s.a.s) öncelikli olarak meselenin esasının tespiti için ashâbdan Zübeyr b. el-Avvâm'ı Kureyzalılara gönderdi. Zübeyr durumu yerinde gördükten sonra Allah Rasûlü'ne (s.a.s) Yahûdîlerin kalelerini tamir edip yollarını düzelttiklerini hatta saldırı için hazırlık içinde olduklarını haber verdi. Onların ihaneti sebebiyle geride kalan Müslüman kadın ve çocukların saldırıya uğrama ihtimalleri ortaya çıkınca Hz. Peygamber (s.a.s) ilk tedbir olarak ailelerin daha güvenli yerlere nakledilmesini emretti.[1002] Aynı anda Ensâr önderleri Sa'd b. Mu'âz, Sa'd b. Ubâde ve Üseyd b. Hudayr'ı çağırarak onlardan Yahûdîlerin durumunu son defa tespit etmelerini istedi. Ensâr temsilcileri Benî Kureyza yurduna gittiklerinde onların açıkça anlaşmayı ihlâl ettiklerini gördüler. Geri döndüklerinde Hz. Peygamber'e (s.a.s) onların kesin olarak Müslümanlara ihanet içinde olduklarını bildirdiler.[1003]

Kureyzalıların müşriklerle ittifak etmeleri netice olarak Müslümanların iki düşman arasında kalması anlamına geliyordu. Zira onların Müslümanlara saldırması, Mekkelilerin rahatça hendek engelini aşmalarına vesile olabilirdi.[1004] Kureyza Yahûdîleri Müslümanlar üzerine taciz saldırılarına başladılar. Vâkıdî'nin rivayetine göre onlardan on kişi Nebbâş b. Kays liderliğinde kalelerinden çıkarak Müslümanların mahallesine ulaşmışlar, Bakî el-Garkad'a geldiklerinde Seleme b. Eslem b. Hureys'in idaresinde bir grup Müslümanla karşılaşmışlar, burada taraflar arasında karşılıklı ok atışları şeklinde bir çatışma gerçekleşmiştir. Müslümanlar karşısında daha fazla ilerleyemeyeceklerini anlayan Kureyzalılar geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu gelişme üzerine Müslümanlar onlar üzerine karşı saldırı gerçekleştirerek Kureyzalıların kalelerine kadar gidip onları muhasara altına almışlardır. Muhtemelen bu girişim sebebiyle Yahûdîler bir daha kalelerinden çıkma ve Müslümanlara saldırma cesareti gösterememişlerdir. [1005]

Hendek Savaşı esnasında Nuaym b. Mes'ûd 'un Müşrik-Yahûdî ittifakını boşa çıkaran faaliyetleri[1006] ile kuşatmanın son günü ortaya çıkan çöl fırtınasının Mekkelileri savaşamayacak hale getirmesi

Kureyzalıların Müslümanlara karşı girişimlerini neticesiz kılmıştır. [1007] Mekkeliler hedeflerine ulaşamadan geri dönünce Hz. Peygamber (s.a.s) en büyük düşmanlarını bertaraf etmenin rahatlığıyla, savaş sırasında kendilerine ihanet eden Benî Kureyza ile ilgilenme fırsatı buldu. Nitekim Hendek Savaşı biter bitmez Benî Kureyza yurduna doğru hareket emri verdi. Yahûdîler bunun üzerine kale kapılarını kapatarak savunmaya çekildiler. Kureyzalılar yaklaşık iki hafta süren kuşatma sonucunda Müslümanlarla başa çıkamayacaklarını anladıklarında teslim olmaya karar verdiler. Diğer taraftan Evsliler, Rasûlüllah (s.a.s) nezdinde girişimde bulunarak eski müttefikleri olan mezkür kabileyi hafif bir ceza ile kurtarma gayreti içine girdiler. Zira biliyorlardı ki daha önce Hazrecliler Abdullah b. Übey vasıtasıyla Benî Kaynukalılar adına Hz. Peygamber'den (s.a.s) ricacı olmuşlar ve istediklerini almışlardı. Evslilerin de benzer bir taleple kendisine geldiklerini gören Allah Rasûlü (s.a.s), Kureyzalılar hakkında kendisinin değil, Evs reislerinden Sa'd b. Muâz 'ın hüküm vermesini teklif etti. Neticede hem Evsliler, hem de Kureyzalılar bu karardan memnun oldular . Sa'd, Hendek Savaşı sırasında aldığı yaralar sebebiyle bir süredir tedavi atlında olduğu için, Allah Rasûlü (s.a.s) kendisiyle uzun bir süre konuşma imkânı bulamamıştı. Biraz kendisine geldikten sonra bir merkebin sırtına bindirilerek getirilen Sa'd, Rasûlüllah'ın (s.a.s) huzuruna çıktı; önce kendi kabile üyelerine hakem sıfatıyla vereceği tüm kararları kabul edip etmeyeceklerini sordu. Onların olumlu cevabını aldıktan sonra aynı soruyu Hz. Peygamber'e (s.a.s) de yöneltti; ondan da müspet cevap alınca kabilesinin eski müttefiki olan Kureyza Yahûdîleri hakkında kararını verdi: Savaşacak gücü bulunanların tamamı öldürülecek, kadın ve çocuklar esir, malları da ganimet sayılacak.[1008] Kur'ân -ı Kerîm 'de Benî Kureyza'nın akıbetine şu şekilde işaret edilir:

"Kitap ehlinden olup da Mekke müşriklerine yardımda bulunan Yahûdîleri kalplerine korku düşürerek kalelerinden indirdi. Bir kısmını öldürüyordunuz, bir kısmını da esir ediyordunuz. Onların yerlerine, yurtlarına, mallarına ve henüz ayak basmadığınız diğer araziye de sizi mirasçı yaptık. Allah her şeye kâdirdir".[1009]

Sa'd b. Muâz 'ın verdiği bu karar aslında Yahûdîlerin kutsal kitabı Tevrat 'a da uygundu. Nitekim bu ve benzeri olaylarla ilgili olarak Tevrat'taki hüküm açıktır: "Bir şehre karşı cenk etmek için yaklaştığın

zaman, onu barışa çağıracaksın. Eğer sana sulh cevabı verirse ve kapılarını sana açarsa, içinde bulunan bütün kavim sana angaryacı olacaklar ve kulluk edecekler. Eğer seninle musâlaha etmeyip savaşırsa, bu takdirde onu muhasara edeceksin. Rab onu senin eline verdiği zaman, onun her erkeğini kılıçtan geçireceksin. Ancak kadın ve çocukları, hayvanları, şehirde olan her şeyi, bütün malını kendin için çapul edeceksin. Allah Rabbi'nin sana verdiği düşmanlarının malını yiyeceksin".[1010]

Kureyza Yahûdîleri kendileri hakkında eski müttefikleri olan bir kabilenin reisi tarafından hüküm verildiği için karara herhangi bir itirazda bulunamadılar. Neticede Müslümanlara karşı kılıçla mukavemet gösterenler başta reisleri Nadîrli Huyey b. Ahtab ile Hayberli Ka'b b. Esed olmak üzere sayıları 900'e ulaşan Yahûdî erkek öldürüldü. Ayrıca savaş esnasında Müslümanlardan birinin şehit edilmesine sebep olan Yahûdî bir kadına da kısas uygulandı.[1011] Onlardan geriye kalan kadın ve çocukları esir kabul edilip bütün malları, eşyaları, arazileri de Müslümanların mülkiyetine geçti.[1012]

Hz. Peygamber'in (s.a.s) Kureyza Yahûdîlerine karşı uygulaması bir kısım doğu bilimcilerin dikkatini çekmiş, onların ekserisi bu hususta Müslümanların Yahûdîlere zalimce davrandığını, haksız yere pek çok insanın kanının döküldüğü hatta soykırım gerçekleştirildiğini iddia etmişlerdir. Görünen o ki bu kanaatleri dile getirenler hadisenin sadece sonucu ile ilgilenmiş, sebeplerini pek dikkate almamış görünmektedirler. Ayrıca onların Medineli diğer Yahûdî topluluklara yapılanlarla mezkür hadiseyi mukayese etme gereği de duymadıkları anlaşılmaktadır. Bununla birlikte sayıları az da olsa bazı müsteşrikler hadisenin esasına girerek Kureyzalı Yahûdîlere yapılanın hak edilmiş bir ceza olduğunu, Hz. Peygamber'in (s.a.s) bu hususta gayr-i hukuki bir tasarrufunun bulunmadığını dile getirmişlerdir. Nitekim *İslâm Ansiklopedisi'*nde "Kurayza" maddesinin yazarı Vacca, Kureyzaoğulları'nın Hz. Peygamber'e (s.a.s) karşı başlangıcından itibaren takındığı tavrın diğer Yahûdîlerinki gibi düşmanca olduğunu, Kureyş ve Gatafân kabilesiyle Medine'ye karşı bir hücum planı hazırladıklarını ancak bunda başarısız olduklarını, bunun üzerine Sa'd b. Muâz'ın verdiği kararla onların diğer Yahûdîlere nazaran sert bir şekilde cezalandırıldıklarını dile getirir.[1013] Diğer bir müsteşrik Wensinck de

benzer kanaatler taşır. Ona göre hangisi olursa olsun, en medenî milletler bile bu şartlarda Benî Kureyza'ya tesliminden sonra verilen cezanın aynısını tatbik ederlerdi. Hz. Peygamber (s.a.s) daha önce gerek Nadîr, gerekse Kaynukalılara hoşgürülü davranmış fakat onlar kendisinin bu müsamahasına Hendek kuşatmasını organize etmekle karşılık vermişlerdi. Aynı af ve hoşgörüyü şimdi Benî Kureyza'ya göstermek doğrusu büyük tehlikelerle karşı karşıya kalmak demekti. Eğer Benî Kureyza kayıtsız şartsız teslim olmayı kabul etseydi, Rasûlüllah'ın (s.a.s) onları Medine'den uzaklaştırmakla yetinebileceği düşünülebilir. Zira Benî Nadîr Yahûdîleri bizzat onun hayatına kastetmiş oldukları halde onlara böyle davranmıştı.[1014] Kureyzalılara yapılan muamele konusunda kendisi de bir Yahûdî olan İsrâel Welfelson'un değerlendirmeleri ise ayrı bir önem taşır:

"Medine'den sürgün edilen Yahûdîlerin kendi topraklarına dönmek için uğraşmaları kınanacak bir durum değildir. Ancak Yahûdîlerin ayıplandıkları husus bir grup Yahûdî ile Kureyş müşrikleri arasında vukû bulan konuşma ve anlaşmalardır. Yahûdîlerin böylesine çirkin bir hata işlememeleri gerekirdi. Kureyza Yahûdîleri puta tapanlarla birlikte savaşmışlar ve Tevrat'ta putperestlere nefretle bakmayı tavsiye eden, onlara düşmanca davranmayı emreden hükümlere açıkça aykırı hareket etmişlerdir".[1015]

Benî Kureyza hadisesine dikkatle bakıldığında Hz. Peygamber'in (s.a.s) onlara Medine 'deki diğer Yahûdîlerden farklı muamelede bulunduğu görülür. Daha önce Kaynukalılar ve Nadîrlilere taşıyabilecekleri mallarını alarak şehri terk etmelerine müsaade edilmişken Kureyzalıların tamamı kılıçtan geçirildiler. Bu uygulama farklılığının en önemli sebebi Kureyzalıların Müslümanlara ihanet ederek onların düşmanları ile iş birliği yapmış olmalarıdır. Esasında bu tür hareketlerin cezası neredeyse evrensel bir hukuk kuralı olarak ölümdür. Nitekim müsteşrik Hodgson, Kureyza'ya verilen cezanın ilk olmayıp bunun birçok eski milletlerde ve Arap geleneklerinde mevcut bulunduğunu dile getirir.[1016]

Şurası açıktır ki Kureyza Yahûdîleri Müslümanlara kılıçla mukabelede bulundukları için cezalandırılmamıştır. Zira Hz. Peygamber (s.a.s) bundan önce ve sonraki başka savaşlarda da kendisine kılıçla karşılık veren pek çok düşman askerini esir almış, ancak bunlara Kureyzalılarda olduğu gibi toptan ölüm cezası

uygulamamış, Müslüman olanlarını affetmiş, olmayanları diyet karşılığında serbest bırakmıştır. Nitekim Allah Rasûlü (s.a.s) Kureyza gazvesine göre çok daha şiddetli çarpışmalara sahne olan Hayber savaşı sonrasında ele geçen esirlere de Kureyzalılar gibi muamelede bulunmamıştır. Bu takdirde onların cezalandırılmasının hakiki sebebi ihanetleridir.

Kureyza gazvesinin hemen ardından Müslümanlar , Hz. Peygamber'in (s.a.s) de izniyle Kureyş 'i ve müttefiklerini Medine'ye saldırı düzenlemeleri için en fazla teşvik eden Hayber Yahûdîlerinden Sellâm b. Ebi'l-Hukayk 'ı da düzenledikleri bir suikast girişimiyle öldürmüşlerdir.[1017] Daha önce de Mekke müşriklerini Müslümanlar aleyhine kışkırtması, Bedir'de öldürülmüş olan müşrik liderleri için ağıt yakması, Hz. Peygamber'i (s.a.s) şiirleriyle hicvetmesi, nihayet iffetli Müslüman kadınlarla ilgili olarak çirkin şiirler söylemesi sebebiyle Yahûdî şair Ka'b b. Eşref de benzer bir akıbete uğramıştı.[1018]

Kureyzalılar şehirden uzaklaştırılmış olmasına rağmen, Medine'de bu kabilelerden bağımsız veya Arap kabilelerinin müttefiki olan az sayıda Yahûdî kalmıştır. Hicretin Onuncu yılında (M.630) halâ Medine'de bazı zengin Yahûdî tüccarlar bulunduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) bu yılda amcası Abbâs'ın kendisine hediye olarak verdiği değerli kaftanı 8000 dirhem karşılığında bir Yahûdî'ye satmıştır. Yine bilinmektedir ki Allah Rasûlü'nün (s.a.s) Hicretin on birinci yılında (M.632) vefat ettiği sırada, onun zırhlı gömleği, Benû Zafarlar'ın mevlası olarak Medine'de ticaretle uğraşan ve Ebû'ş-Şehm adı verilen bir Yahûdî'nin elinde bir borca karşılık rehin tutuluyordu.[1019]

4. Hayber Yahûdîleri

Hayber , Medine -Şam yolu üzerinde Medine'ye 150 km. uzaklıkta bir şehir olup Arabistan Yahûdîliğinin merkezi ve Hicaz 'ın en verimli topraklarının bulunduğu bölgedir. Elde edilen maddî refahın bir neticesi olarak İslâm'ın yayılmaya başladığı sıralarda Hayber güçlü bir ordu çıkarabilecek imkana sahipti. Üstelik burada yedi sekiz adet müstahkem kale bulunmaktaydı. Bunlar arasında Kamus adını

taşıyan ve Merhab b. el-Hâris'e ait olduğu bildirilen bir kalenin kalıntıları Hısnu Merhab adıyla günümüzde hâlâ ayakta durmaktadır.

Hz. Peygamber (s.a.s) Medine'de meskûn Yahûdî kabileleri sırayla şehirden uzaklaştırınca onlardan Nadîrliler Hayber'e sığınmışlardı. Bu şekilde Hayber'deki Yahûdî nüfusu hem sayıca artmış, hem de servetçe daha zenginleşmiş oldu. Tabiî olarak bu durumda Hayber, Müslümanlar için daha da tehlikeli bir merkez haline gelmiştir. Nitekim buradaki Yahûdîler bir taraftan Medine'yi doğrudan tehdit ederlerken, diğer taraftan da dolaylı olarak Mekke müşriklerinin Müslümanlara karşı gerçekleştirdikleri düşmanca hareketlerin, özellikle de Hendek Savaşı'nın teşvikçileri olmuşlardır.[1020] Ayrıca Hendek Savaşı esnasında Medine'de kalan tek Yahûdî kabile Benî Kureyza 'yı Müslümanlara karşı kışkırtan ve onların anlaşmalarını ihlâl etmelerine sebep olanlar da yine Hayber'de bulunan Yahûdîlerdir.

Hayberliler Hendek Savaşı'ndan sonra Müslümanlara karşı düşmanlıklarını artırmışlardır. Öyle ki onlar bir taraftan Medine 'de bulunan münafıklarla işbirliği yaparken, diğer taraftan da Medine civarında yaşayan Gatafân ve Fezâre gibi müşrik Arapları Müslümanlar üzerine saldırmaya teşvik etmişlerdir. Bu kışkırtmalar neticesinde müşrik Araplardan bir kısmı Medine topraklarına girmişler, burada karşılaştıkları Ebû Zerr el-Ğıfârî 'nin oğlunu şehit etmişler, ardından da Hz. Peygamber'in (s.a.s) develeri de dâhil olmak üzere buldukları hayvanlara el koymuşlardır. Yaşanan hadise Hz. Peygamber (s.a.s) için Hayber üzerine bir seferi kaçınılmaz hale getirmiştir.[1021]

Allah Rasûlü (s.a.s), Hudeybiye'de Mekkelilerin öne sürdükleri kendi aleyhlerine olan şartlara razı olma pahasına bir barış anlaşması imzalanmıştı. Anlaşmaya göre Müslümanlar üçüncü bir tarafla (Hayber de dâhil) savaşa girmeleri durumunda Mekkeliler tarafsız kalacaklardı. Bu olumlu gelişmeden istifade etmek isteyen Hz. Peygamber (s.a.s), Hudeybiye Musâlahası 'nın hemen ardından Medine şehir devletini tehdit eden Hayberlileri tamamen etkisiz hale getirmek amacıyla hazırladığı 1500 kişilik kuvvetle Hicretin yedinci yılının Muharrem sonunda (Haziran 628) Medine'den hareket etti. Müslümanlar önce Gatafânlıların bölgesine girdiler. Onlar Hayberlilerle müttefik oldukları için Rasûlüllah (s.a.s) kendilerine

tarafsız kalmaları karşılığında bir miktar Medine hurması vermeyi önerdi. Ancak muhatapları yapılan teklifi reddettikleri gibi Hayber'i savunmak üzere kuvvetli bir askerî birliği yola çıkardılar. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), sefer güzergâhını değiştirip, öncelikli olarak Gatafânlıların oturduğu bölgeye yöneldi. Gatafânlılar asıl askerî güçlerini Hayber'e gönderdikleri için yurtlarında sadece kolay bir ganimet olabilecek durumdaki kadınlar, çocuklar ve sürü hayvanları kalmıştı. Yeni gelişmeyi haber alan Gatafânlılar Hayber'den kendi memleketine dönmek zorunda kaldılar. Üstelik Hayber harekâtı tamamlanıncaya kadar da yerlerinden kıpırdayamadılar. Bu şekilde Gatafân ve kendileriyle birlikte hareket eden Fezâre gibi müşrik Arapların Hayberlilere desteği imkânsız hale getirilmiş oldu. Rasûl-i Ekrem (s.a.s) bundan sonra asıl hedef olan Hayber'e yöneldi. Ancak şehir güçlü bir savunma sistemine sahipti. Onların (harabeleri günümüzde halen mevcut olan) taştan inşâ edilmiş çok sayıda müstahkem kaleleri ve hatta kuşatmaların uzun sürmesi halinde bu kaleleri birbirine bağlayan yeraltı tünelleri bulunmaktaydı. Ayrıca Hayberlilerin elinde açık arazide hücuma kalkan savunmasız kuşatmacılar üzerine taş yağdıran mancınıklar da mevcuttu. Şehrin en müstahkem savunma merkezi olan Merhab kalesi ise yalçın kayalıklar üzerine inşâ edilmiş olup adeta ele geçirilmesi imkânsız görünüyordu. Ancak bu olumsuzluklara rağmen kuşatma esnasında Müslümanların fetih yolunu açan sürpriz bir gelişme yaşandı: Kuşatma devam ederken Simak adındaki bir Yahûdî, kendisine emân verilmesi karşılığında Müslümanlara kalenin savunma açısından zayıf kalan tarafları hakkında bilgi verdi. Yaklaşık yirmi gün süren kuşatma sonunda Hayber'in müstahkem kaleleri içindekilerle birlikte peşpeşe teslim alındı. (Muharrem-Safer 7/Mayıs-Haziran 628). [1022] Hayber esirleri arasında Benî Nadîr reisinin kızı, aynı zamanda Hayber Yahûdîlerinden Kinâne b. Rebi 'in karısı olan Safiyye bint Huyey b. Ahtab da bulunuyordu. Hz. Peygamber (s.a.s) savaştan sonra bu hanımla evlilik gerçekleştirmiştir.[1023]

Hayber kuşatmasının bitiminden sonra Allah Rasûlü (s.a.s) Yahûdîlerle altın, gümüş ve silahların Müslümanlara bırakılması, bunun yanı sıra Hayberlilerin hiçbir şeyi gizleyip saklamaksızın yük hayvanlarının taşıyabileceği her şeyi beraberlerinde götürebilecekleri, aksi takdirde her türlü himaye ve güvenceyi

kaybedeceklerini kabul etmeleri şartıyla anlaştı. Ancak bundan kısa süre sonra mağlup Yahûdîler Hz. Peygamber'e (s.a.s) gelerek kendilerinin buradan sürülmemeleri, bunun karşılığında toprakları işlemeyi sürdürerek elde edecekleri ürünün yarısını Müslümanlara vermeyi teklif ettiler. Bu şekilde toprağın mülkiyeti Müslümanlar 'da olacak, Yahûdîler ise elde edilen ürünün yarısı karşılığında orada bir anlamda kiracı olarak kalacaklardı. Hz. Peygamber (s.a.s) bu teklifi kabul ettikten sonra Hayber arazisinin mülkiyet hakkını fatih gazilere dağıttı.[1024] Alınan bu karar bölgenin İslâm idaresine geçmesi üzerine bir çöle dönüşmemesi için büyük bir adımdı. Zira özellikle Hayber arazisi kendilerine tahsis edilen Mekkeliler arasında çiftçilikle uğraşan pek kimse yoktu. Bu sebeple yerli halk, yeni ve kesin bir karar alınıncaya kadar ziraî gelirlerinin yarısını her yıl İslâm hükümetine vermek şartıyla yerlerinde bırakılmıştır. Hz. Peygamber (s.a.s) onların verecekleri ürünü takdir etmek üzere Ensâr'dan Abdullah b. Revâha'yı[1025], onun bir yıl sonra Mûte'de şehit edilmesinden sonra ise Muâz b. Cebel'i tayin etmiştir.[1026]

Hayber'in fethinden sonra bu kale civarında yaşayan Fedek Yahûdîleri Hz. Peygamber'e (s.a.s) müracaat ederek kendilerinin de Hayber Yahûdîleri'nin kabul ettikleri şartlarda barış yapmak istediklerini bildirdiler. Hz. Peygamber (s.a.s) onların teklifini kabul etti. Fedek arazisi savaş yapılmaksızın Müslümanların hâkimiyetine girdiği için bu topraklar fatih askerlere dağıtılmayıp tamamen Beytülmâl 'e bırakıldı.[1027] Dolayısıyla Fedek'in mülkiyeti Hayber'dekinden farklı olarak şahıslara değil, kamuya geçmiş oldu. Hayber'e yakın başka bir bölge olan Vâdi'l-Kurâ 'da yaşayan Yahûdîler ise Müslümanlara kılıçla mukâbelede bulundular. Fakat birkaç gün süren kuşatmadan sonra onlar da mağlup oldular. Allah Rasûlü (s.a.s) Hayber'de olduğu gibi Müslümanlara savaş açan Vâdi'l-Kurâ halkının mallarını ganimet olarak aldıktan sonra Hayber'e benzer şekilde onlarla elde ettikleri mahsulün yarısını Müslümanlara vermeleri şartıyla anlaşma imzaladı.[1028]

Vâdil'l-Kurâ'nın akıbetinden haberdar olan Teymâ bölgesi Yahûdîleri Fedekliler gibi Müslümanlarla savaşmak yerine cizye karşılığında anlaşmak için Hz. Peygamber'e (s.a.s) müracaat ettiler.[1029] Buna göre Hayber ve Vâdi'l-Kurâ toprakları gaziler için ganimet

kabul edilirken Fedek arazisi ise Müslümanların ortak mülkiyeti (fey) sayılmıştır. Gerek savaşla fethedilen Hayber ve Vâdi'l-Kurâ, gerekse anlaşmayla teslim alınan Fedek ve Teymâ toprakları bundan sonraki İslâm tarihi sürecinde Müslümanların sulhen (barış yoluyla) veya anveten (kılıçla) fethedecekleri topraklar için uygulanacak hukukî muamelenin ilk uygulamaları olmuştur.[1030]

Hayber 'in fethiyle birlikte Müslümanlar Hicret'ten itibaren Medine 'yi kuzeyden tehdit eden en büyük düşman ve çok tehlikeli bir şer odağını tesirsiz hale getirmiş oldular. Bu sonuçla birlikte Yahûdîlerin Arap Yarımadası 'nda siyasî güç olma konumları fiilen ortadan kaldırılmış, yeni durumda Müslümanlar için Şam cihetine doğru fetih yolu tamamen açılmış oldu. Hayber'in kuzeyindeki topraklar Bizans 'ın kontrolünde olduğu için Müslümanlar yakın zamanda kaçınılmaz olarak bu büyük güçle hesaplaşma sürecine gireceklerdir.

Diğer taraftan Yahûdîlerle yapılan savaşlarda elde edilen ganimetler Müslümanlar için büyük iktisadî rahatlama meydana getirmiştir. Öncelikli olarak Hayber ve Vâdi'l-Kurâ arazileri Muhâcirlere dağıtılmak suretiyle onların ekonomik sıkıntıları giderilmiş oldu. Bu şekilde onların Medineli kardeşlerine maddî açıdan yük olmaları durumu ortadan kalmış, üstelik Medine 'nin iktisadî hayatı da canlanmıştır.

Hayber Savaşı'nın neticesi aynı zamanda o dönemde Müslümanlarla barış anlaşmaları devam eden Mekke müşriklerine de dolaylı bir mesaj olmuştur. Bu zafer her şeyden önce onların Müslümanları yok etme hayallerini tamamen suya düşürmüştür. Zira müşrik Mekkeliler Müslümanlara karşı en büyük müttefiklerini bu savaş sonucunda kaybettikleri için Medineliler karşısında yalnız kaldıklarını anlamışlar, Müslümanlar üzerine muhtemel bir harekât konusundaki son ümitlerini de yitirmişlerdir. Hâsılı Mekke müşrikleri için artık Mekke'nin Müslümanlar eline geçmesini beklemekten başka yapılabilecek bir şey kalmamıştır.

D. BİZANS'LA İLK TEMASLAR

1. Mûte Savaşı (H.8/M.629)

Hz. Peygamber (s.a.s) Mekkelilerle gerçekleştirdiği Hudeybiye Musâlahası sonrasında sağlanan barış ortamından istifade ederek

tebliğ faaliyetlerini uluslararası boyuta taşımaya karar verdi. Bunun için Arabistan 'a komşu devlet başkanlarına ve büyük kabile reislerine elçiler göndermek suretiyle bir taraftan İslâm dinine daveti gerçekleştirirken, diğer taraftan da komşu devlet ve emirliklerle diplomatik münasebetler kurmaya çalıştı. Allah Rasûlü (s.a.s), gerçekleştirdiği bu tür faaliyetiyle peygamberlik vazifesiyle devlet başkanlığı sorumluluğunu birlikte îfâ etmiştir. Arap kabilelerinden ve komşu devlet idarecilerden bir kısmı Medine'den gelen elçilere güzel muamelede bulunurlarken, -hatta Amr b. el-Âs 'ın elçi olarak gittiği Umân 'da kabile yöneticileri müslüman olmuşlar ve onun idareciliğini kabul etmişlerdir[1031]- bir kısmı ise Müslümanlara düşmanlıkları sebebiyle gelenlere ilgisiz davranmışlar hatta onlardan birisini öldürmüşlerdir. Elçiyi katletmek evrensel bir hukuk ihlâli ve savaş sebebidir. İşte Mûte savaşı da böyle bir olay neticesinde meydana gelmiştir.

Hz. Peygamber (s.a.s), Hicretin Sekizinci yılının başında (M. 629) ashâbdan Hâris b. Umeyr el-Ezdî'yi İslâm'a davet mektubuyla birlikte Busra valisine elçi olarak göndermişti. Bizans İmparatorluğu 'na bağlı olarak görev yapan Gassânî Emîri Şürahbil b. Amr , Hâris'i kendi kontrolündeki bölgeden geçerken yakalayıp öldürdü.[1032] Hz. Peygamber (s.a.s) geleneksel elçilik hukukunu çiğneyen ve Müslümanlara alenî düşmanlık işareti olarak gördüğü bu hareketi karşılıksız bırakmamak için Zeyd b. Hârise komutasında bir orduyu Şam 'a doğru harekete geçirdi. Askerî birliğin ikinci komutanlığına Cafer b. Ebû Tâlib , üçüncü komutanlığa da Abdullah b. Revâha getirildi. Allah Rasûlü (s.a.s) komutanlarına gittikleri bölge halklarını önce İslâm'a davet etmelerini, düşmanlarına verdikleri sözlerinde durmalarını, çocuklara, kadınlara, yaşlılara ve manastırlara çekilmiş insanlara zarar vermemelerini, ziraat alanlarına dokunmayıp ağaçları kesmemelerini ve insanların evlerini de yıkmamalarını emretti.[1033] Bu talimatlar daha sonraki dönemlerde Müslümanlar için İslâm savaş hukukunun en önemli prensipleri olarak kabul edilmiştir.

Diğer taraftan elçiyi öldüren Gassân Meliki Şürahbil Müslümanların kendi bölgesine doğru yürümekte olduklarını haber alınca durumu siyasî hâmisi Bizans İmparatoru'na bildirdi. Bunun üzerine bölgede bulunan Lahm , Cüzâm , Behrâ , Belî gibi Arap kabilelerinin dâhil olmalarıyla birlikte yaklaşık yüz bin kişilik bir Bizans ordusu toplandı.

Savaş için hazırlıklarını tamamlayan taraflar Belkâ şehrine bağlı Mûte bölgesinde karşı karşıya geldiler. Cemâziyelevvel 8 (Eylül 629) tarihinde gerçekleşen savaşı Medine ‘de bulunan Hz. Peygamber (s.a.s) gözyaşları içinde ashâba aktarmış, tayin ettiği komutanların sırayla şehit düştüklerini, nihayet orduda bulunan Hâlid b. Velîd ’in idareyi ele alarak başarılı bir ric’at hareketiyle Müslümanları hezimetten kurtardığını haber vermiştir.[1034]

Hâlid b. Velîd savaş esnasında ordunun sağ tarafında olan askerleri sol tarafa, sol taraftakileri sağ tarafa kaydırmak, öndeki askerleri arkaya, arkadaki savaşçıları da öne almak suretiyle kendilerine takviye birlikler geldiği izlenimi verdirerek düşmanı şaşırtmış, bundan istifadeyle başarılı bir dönüş manevrası sonucunda ordusunu geri çekmeye muvaffak olmuştur. Onun bu taktiği bazı Müslümanlar tarafından savaştan kaçmak olarak değerlendirilmiş, ancak Hz. Peygamber (s.a.s) ordudaki askerlerin çarpışmalardan kaçan değil, tekrar tekrar Allah adına savaşan mücahidler olduklarını ifade etmek suretiyle onların kaçtıkları iddiasını reddetmiştir. Üç bin kişilik bir topluluğun, yüz bin askere ulaştığı rivayet edilen Rum müttefik ordusu karşısında savaşma cesareti göstermesi ve sadece on beş kayıpla savaş meydanından ayrılması Müslümanlar için sembolik anlamda da olsa bir başarıdır. Hz. Peygamber’in (s.a.s) Mescid-i Nebevî ’de ashâbına savaşın cereyan tarzını anlattıktan sonra sözlerini “fetih mücahidlere müyesser oldu” ifadeleriyle tamamlamış olması bu başarının işaretidir.[1035]

Allah Rasûlü’nün (s.a.s) Rumlar üzerine düzenlediği bu sefer, başarısız bir teşebbüs izlenimi verse de aslında hedefine ulaşmış bir askerî faaliyettir. Her şeyden önce bu hareketle Müslümanların bir elçisinin katledilmesi cevapsız bırakılmamıştır. Ayrıca Müslümanlar bu kadar büyük bir Rum ordusu ile az sayıdaki askerle dahi savaşabilecek cesarette olduklarını hem Rumlara hem de muhtemel başka düşmanlarına göstermişlerdir. Bu savaş aynı zamanda Müslümanların Arap Yarımadası dışına doğru daha sonra tertip edecekleri fetih hareketlerinin de ilk adımını teşkil eder. Artık onlar için yeni hedef Arabistan ’ın kuzeyinde yer alan Şam toprakları, Doğu Roma’nın hâkimiyet sahasıdır. Böyle olduğu içindir ki Mûte harbinin üzerinden daha bir ay geçmeden Allah Rasûlü (s.a.s),

Rumlar la siyasî müttefik olan Kudâa kabilesi üzerine Amr b. el-Âs komutasında bir ordu göndermiştir. Amr'ın ardından gelen Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh idaresindeki takviye orduyla birlikte Zâtü's-Selâsil denilen bölgede düşmanı mağlup etmiş, bu sayede Müslümanlar hem Mûte'nin intikamını almışlar, hem de topraklarına girmek suretiyle Bizans 'a yeniden meydan okumuşlardır.[1036] Bu sebeple Şam bölgesinde her iki taraf için de yeni bir hesaplaşma kaçınılmaz hale gelmiştir.

2. Tebük Seferi (H.9/M.630)

Tebük , Hicaz 'ın kuzeyinde ve Medine ile Şam arasında bulunan bir yerleşim alanıdır. Veda Haccı'ndan önce gerçekleştirilen Tebük Seferi Hz. Peygamber'in (s.a.s) iştirak ettiği son askerî faaliyettir. Seferin asıl sebebi Bizans devletinin Şam'da bulunan ve kendisine bağlı hareket eden Arap kabilelerini de yanına almak suretiyle kuzeyden Hicaz topraklarına doğru büyük bir saldırı düzenleyeceği haberinin alınmasıdır. Esasında yakın zamanda Rumların Müslümanlar üzerine bir saldırı gerçekleştireceğini tahmin eden Hz. Peygamber (s.a.s) bu tür haberlerin de duyulması üzerine derhal sefer hazırlıklarına başlama emri verdi. Ancak harekât zamanı Arap Yarımadası 'nda sıcağın ve kuraklığın en yoğun hissedildiği, üstelik hurma hasadının da yapıldığı bir mevsimdi.[1037] Dolayısıyla gerçekleştirilen askerî faaliyet Müslümanlar için hem hazırlık safhası, hem de tertibi itibariyle en şiddetli ve en sıkıntılı harekât olmuştur. Nitekim kaynaklarda zorluğu sebebiyle bu sefere "Sâatü'l-Usre"[1038], "Gazvetül-Usre" adı verilmiş, harekete iştirak eden orduya da "Ceyşül-Usre" denilmiştir.[1039] Bütün bunlardan dolayı Tebük Seferi aynı zamanda Müslümanların iman, ihlâs ve Hz. Peygamber'e (s.a.s) sadakat imtihanına dönüşmüştür. Nitekim Müslümanlardan bir kısmı sefere katılma konusunda tereddüde düşmüşlerdir. Onların halini Kur'ân şu âyetlerle ortaya koyar:

"Ey inananlar!. Ne oldu size? Allah yolunda savaşa çıkın denilince yere yığılıp kaldınız. Âhiret yerine dünya hayatına mı razı oluyorsunuz? Oysa dünya hayatının geçimliliği Âhirete göre pek azdır. Eğer savaşa çıkmazsanız, Allah sizi elem verici bir azap ile cezalandırır ve yerinize sizden başka bir kavim getirir. Siz savaşa

çıkmamakla ona hiçbir zarar veremezsiniz. Allah her şeye kadirdir. Eğer siz Muhammed'e yardım etmezseniz, bilin ki inkâr edenler onu, iki kişinin ikincisi olarak yurdundan çıkardıklarında, Allah ona yardım etmiştir. Hani o, mağarada arkadaşına 'Üzülme Allah bizimledir' diyordu. Bunun üzerine Allah ona emniyetini indirdi. Görmediğiniz askerlerle onu destekledi ve inkâr edenlerin sözünü alçalttı. Allah'ın sözü en üstündür. Allah yücedir, bilendir. Haydi hafifiyle, ağırıyla hepiniz yola koyulun ve Allah yolunda mallarınızla, canlarınızla cihad edin. Eğer bilirseniz, bu sizin için daha hayırlıdır".[1040] "Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla, bir de mallar, canlar ve ürünlerden eksilterek deneriz. Sabredenleri müjdele".[1041]

Hz. Peygamber'e (s.a.s) sadakat sınavını ilk kaybedenler münafıklar oldu. Onlardan bir kısmı bu adımın hesapsızca bir girişim olduğunu iddia ettikten sonra çeşitli mazeretler ileri sürerek seferden aflarını istemişler, Hz. Peygamber (s.a.s) de asıl durumlarını bilmesine rağmen hiçbir araştırmaya girmeden onların mazeretlerini kabul etmiştir. Ancak nâzil olan âyet onların yalanlarını açıkça yüzlerine vurmakta gecikmemiştir:

"Eğer yakın bir dünya malı ve kolay bir yolculuk olsaydı, sana uyup peşinden gelirlerdi. Fakat meşakkatli bir hedef onlara uzak göründü, bir de 'gücümüz yetseydi sizinle beraber çıkardık' diye Allah'a yemin ederek kendilerini helâk ediyorlar. Hâlbuki Allah onların yalan söylediklerini biliyor. Allah seni affetsin! Doğru söyleyenler sana iyice belli olup, yalancıları bilinceye kadar beklemeden niçin onlara izin verdin?. Allah'a ve âhiret gününe iman edenler, mallarıyla ve canlarıyla cihad etmekten geri kalmak için senden izin istemezler. Allah kendine karşı gelmekten sakınanları çok iyi bilendir. Ancak Allah'a ve Âhiret gününe inanmayan, kalpleri şüpheye düşüp kendileri de o şüphelerinin içinde bocalayan kimseler senden izin isterler. Onlar eğer savaşa çıkmak isteselerdi, elbette bunun için bir hazırlık yaparlardı. Fakat Allah onların harekete geçmelerini istemedi de onları geri bıraktı ve onlara, "Oturun, oturan acizlerle beraber" denildi. Eğer onlar da sizin içinizde (sefere) çıksalardı, size bozgunculuktan başka bir katkıları olmayacak ve sizi fitneye düşürmek için aranızda koşuşturacaklardı. Aranızda onları dinleyecek kişiler de vardı. Allah zalimleri hakkıyla bilendir. Andolsun bunlar daha önce de fitne çıkarmak istemişler ve sana karşı türlü

türlü işler çevirmişlerdi. Nihayet hak geldi ve onlar istemedikleri halde Allah'ın dini galip geldi. Onlardan "Bana izin ver, beni fitneye (isyana) sevketme" diyen de vardır. Bilesiniz ki onlar (böyle diyerek) fitnenin ta içine düştüler. Şüphesiz ki cehennem kâfirleri elbette kuşatacaktır".[1042]

Allah Rasûlü'nün (s.a.s) çağrısına Medine civarında yaşayan bedevî kabilelerden bazıları da olumsuz cevap vermişlerdir. Kur'ân onların hallerini de şu şekilde ortaya koyar:

"Bedevîlerden mazeret ileri sürenler, kendilerine izin verilsin diye geldiler. Allah'a ve Rasûlü'ne yalan söyleyenler ise (mazeret bile belirtmeden) oturup kaldılar. Onlardan kâfir olanlara elem dolu bir azap isabet edecektir".[1043] "Bedevîlerden öyleleri vardır ki (Allah yolunda) harcayacakları şeyi bir zarar sayar ve (bundan kurtulmak için) size belâlar gelmesini beklerler. Kötü belâlar kendi başlarına olsun. Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir. Bedevîlerden kimileri de vardır ki Allah'a ve Âhiret gününe inanır. Harcayacaklarını, Allah katında yakınlığa ve Peygamberin dualarını almağa vesile sayarlar. Bilesiniz ki bu, (Allah katında) onlar için yakınlıktır. Allah onları rahmetine sokacaktır. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir".[1044] "Çevrenizdeki bedevîlerden birtakım münafıklar vardır. Medine halkından da münafıklıkta direnenler var ki sen onları bilmezsin. Biz onları biliriz. Onlara iki defa azap edeceğiz. Sonra da büyük bir azaba itileceklerdir".[1045] "Medine halkı ve onların çevresinde bulunan bedevîlere, Allah'ın Rasûlü'nden geri kalmak, kendi canlarını onun canından üstün tutmak yaraşmaz. Çünkü onların Allah yolunda çektikleri susuzluk, yorgunluk, açlık, kâfirleri öfkelendirmek üzere bir yere adım atmaları ve düşmana karşı herhangi bir başarı kazanmaları gibi hiçbir olay yoktur ki karşılığında kendilerine iyi bir amel (in sevabı) yazılmış olmasın. Şüphesiz Allah iyilik yapanların mükâfatını elbette zayi etmez".[1046]

Tebük Seferi sebebiyle imtihanda başarısız olan gruplardan biri de esasında samimi anlamda Müslüman olan, üstelik sefere çıkabilecek güce sahip bulunmakla birlikte yolculuğun zorluğunu göze alamayıp keyfî mazeretlerle geri kalanlardır. Bu şahıslar Ka'b b. Mâlik , Mürâre b. Rebi' ve Hilâl b. Ümeyye 'dir. Bunlar seferin tamamlanmasından

sonra pişmanlıklarını ifade etmişler ve aşağıdaki âyette de belirtildiği üzere affa uğramışlardır.[1047]

“Savaştan geri kalan üç kişinin de tevbelerini kabul etti. Yeryüzü bütün genişliğine rağmen onlara dar gelmiş, vicdanları da kendilerini sıktıkça sıkmış, böylece Allah(ın azabın)dan yine ona sığınmaktan başka çare olmadığını anlamışlardı. Sonra (eski hallerine) dönsünler diye onların tevbelerini de kabul etti. Şüphesiz Allah, tevbeyi çok kabul eden ve çok merhamet edendir”.[1048]

Müslümanlar arasında başka bir grup daha vardı ki onlar imkânları bulunduğu halde orduya katılmamışlar fakat hatalarını anlayıp daha sonra Hz. Peygamber’e (s.a.s) ulaşmışlardır. Ebû Heyseme bunlara örnek olarak verilebilir.[1049] Ashâb-ı Kirâm arasında imanları sağlam, bedenleri sağlıklı olmasına rağmen bineği, yol azığı bulunmaması sebebiyle seferde yer alamayan başka bir topluluk daha vardır ki bunlara Bekkâûn (Ağlayanlar) adı verilmiştir. [1050]

“Kendilerini bindirip (cepheye) sevk edesin diye sana geldikleri zaman, senin, “Sizi bindirebileceğim bir şey bulamıyorum” dediğin; bu uğurda harcayacakları bir şey bulamadıklarından dolayı üzüntüden gözleri yaş döke döke geri dönen kimselere de bir sorumluluk yoktur”.[1051]

Gerek tabiî şartların zorluğu, gerekse münafıkların girişimlerine rağmen Müslümanların büyük çoğunluğu Hz. Peygamber’in (s.a.s) çağırısına cevap vermek suretiyle onunla birlikte bu meşakkatli yolculuğa iştirak etmişlerdir. Kur’ân onları şu ifadelerle takdir eder:

“İslâm’ı ilk önce kabul eden Muhâcirler ve Ensâr ile iyilikle onlara uyanlar var ya, Allah onlardan razı olmuş; onlar da O’ndan razı olmuşlardır. Allah onlara içinden ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler hazırlamıştır”.[1052]

Bedenen sefere iştirak eden Müslümanların yanından ordunun techizinde özellikler müslüman zenginlerin büyük yardım ve desteği görülmüştür. Bunlar arasında bin deve, yetmiş at, iki yüz deve yükü elbise ve gıda, bin altın ve bin dirhem gümüş ile Hz. Osman başta gelir. Hz. Ebû Bekir ise dört bin dirhem miktarındaki parasının tamamını, Hz. Ömer ise mal varlığının yarısını orduya bağışlamıştır. [1053]

Tebük Seferi'ne kadar genel olarak harekât düzenlenecek yeri düşmanları tedbir almasınlar düşüncesiyle gizli tutma alışkanlığında olan Hz. Peygamber (s.a.s) bu kez hedefini açıkça ilan etti. Amacı ise bedevîler üzerinde psikolojik bir etki uyandırmaktı: "Muhammed, Bizans İmparatoru ile savaşmaya gidiyordu!" Sefer için bütün hazırlıklar tamamlandıktan sonra Allah Rasûlü (s.a.s) Muhammed b. Mesleme veya Siba' b. Urfuta 'yı Medine 'de kendi yerine vekil tayin ederek Hicretin dokuzuncu yılı Receb ayında (Ekim 630) yaklaşık otuz bin kişiye ulaşan bir kuvvetle harekete geçti. Abdullah b. Übey başta olmak üzere münafıkların bir kısmı Medine'de kalmışlardı.[1054]

Hz. Peygamber (s.a.s), Hz. Ali 'yi Ehl-i Beyt'in başında kalması için Medine'de bırakmıştı. Münafıklar, sefere iştirak edememiş olmasını Hz. Ali için alay konusu yapmışlar, Allah Râsulü'nün (s.a.s) onu kadın ve çocuklara bekçi olarak bıraktığını söylemişlerdi. Bu sözlerden oldukça rahatsız olan Hz. Ali derhal yola çıkıp orduya yetişti. Ondan Medine'yi terk etme sebebini öğrenen Hz. Peygamber (s.a.s), "bana nisbetle sen Mûsâ 'ya nisbetle Hârûn derecesinde olmak istemez misin?" sözleriyle kendisine iltifat etmiş ve tekrar Medine'ye dönmesini sağlamıştır.[1055]

Müslümanlar sıkıntılı yolculuk sonunda önemli bir problem yaşamadan Tebük 'e kadar ilerlediler. Hz. Peygamber (s.a.s) burada yirmi gün beklemesine rağmen ne Rumlardan ne de onlara tabi olan Hıristiyan Araplardan herhangi bir grupla karşılaşmadı.[1056]

Allah Rasûlü (s.a.s) Tebük'te konaklaması esnasında İslâmiyet'e davet amacıyla Cerbâ , Eyle Limanı , Ezruh , Maknâ ve Maan 'a birlikler gönderildi. Adı geçen kabile temsilcileri sırasıyla gelerek cizye ödemek şartıyla barış yapmayı ve Müslümanların tebeası olmayı kabul ettiler. Aynı anda Hâlid b. Velîd kumandasındaki bir ordu yakın bir mevkide bulunan Dûmetü'l-Cendel üzerine sevkedildi. Bölge sakini Araplar da Müslümanların hâkimiyetini kabul ettiler.[1057] Bu şekilde Şam'ın güneyinde yaşayan Hıristiyan Araplar ile Yahûdîlerin oturduğu Filistin'deki birçok bölge, resmen Bizans'tan ayrılarak İslâm Devleti'ne bağlanmış oldu. Rasûl-i Ekrem (s.a.s) Suriye topraklarındaki faaliyetlerini tamamladıktan sonra geri dönme kararı aldı.[1058]

Tebük Seferi Hz. Peygamber'in (s.a.s) Sâsânî İmparatorluğu ile birlikte o dönemin iki büyük devletinden biri olan Doğu Roma İmparatorluğu 'na açıkça meydan okuma girişimidir. Büyük bir orduyla Arap Yarımadası 'nı işgal edeceklerini iddia eden Rumların kendi topraklarına giren ve burada yirmi gün bekleyen Müslümanlara karşı çıkamamış olması, Bizans 'ın doğu sınırının daha batıya kaydırıldığının, başka bir ifadeyle onların Arabistan 'ın kuzey tarafında yer alan bölgeleri terk ettiklerinin açık bir işaretidir. Nitekim bu hadiseden sonra ne Bizanslılar ne de bölgede onların müttefiki durumundaki Hıristiyan Araplar , Müslümanlar üzerine herhangi bir askerî faaliyet düzenleme cesareti gösterememişlerdir. Artık yakın gelecekte Araplar ile Bizans'ın hesaplaşma merkezinin Suriye toprakları olacağı belli olmuş, yeni durumda Müslümanlar için hücum, Hıristiyanlar için ise savunma ve geri çekilme süreci başlamıştır. Binaenaleyh Arap Yarımadası'nın kuzeyinden başlayarak bir taraftan Küçük Asya (Anadolu) içlerine, diğer taraftan Atlas Okyanusu 'na oradan da Fransa içlerine kadar ulaşacak olan Müslüman Arap fetih harekâtının esas başlangıç adımının Tebük Seferi'nin olduğunu söylemek, dolayısıyla bunu ilk kez Hz. Peygamber'in (s.a.s) gerçekleştirdiğini ileri sürmek mümkündür.[1059]

E. MÜNAFIKLAR

Hz. Peygamber'in (s.a.s) Hicret sonrası Medine 'deki sosyal ortamda karşılaştığı en büyük problemlerden biri şüphesiz nifak hareketiydi. Münafıkların Medine'de ortaya çıkışları esasında tabiî bir durumdu. Zira Müslümanlar şehirde kuvvet ve otoriteyi ellerinde bulunduruyorlardı. Burada bir kişinin gerçekte İslâm'a girmemiş olsa dahi müslüman görünmesinin bazı imkan ve avantajları vardı. Halbuki durum Mekke'de böyle değildi; Mekke'de Müslüman olduğunu beyan etmek, kişilere dünyevî bir kısım menfaatler sağlamak bir yana, aksine onların bir çok imkânlardan mahrum kalmaları, hatta burada yaşamalarının tehlikeye girmesi anlamına geliyordu. Dolayısıyla bu şartlar altında Mekke'de İslâm'ı hayat tarzı olarak benimsemiş insanlar arasında gerçekte Müslüman olmadığı halde bir kısım menfaatler temin etmek amacıyla Müslüman gibi görünen kişilere tesadüf etmek mümkün değildi. Şehirde hâkim topluluk müşrikler olduğu için onlar gerek Allah Rasûlü'ne (s.a.s),

gerekse diğer Müslümanlara karşı diledikleri şekilde açıkça düşmanlık gösteriyorlardı. Özellikle onların ileri gelenleri Müslümanlara acımasızca baskı ve işkence uyguluyorlar, her türlü yola başvurmak suretiyle İslâmî daveti engellemeye çalışıyorlardı. Bunun neticesinde Müslümanların önemli bir kısmı canlarını ve dinlerini korumak için önce Habeşistan'a, sonra da Medine'ye hicret etmek zorunda kalmışlardı.

Mekke'ye kıyasla Medine'de şartlar tamamen farklıydı. Her şeyden önce burada Müslümanlar hâkim durumdaydılar. Azınlıkta kalan müşriklerin Allah Rasûlü'ne (s.a.s) ve diğer Müslümanlara inkârcılıklarını ve açık düşmanlarını göstermeleri kolay değildi. Onların Müslümanlara karşı açıkça faaliyet gösterememiş olmalarının temelinde akrabalık bağlarının önemli bir etkisi vardı. Çünkü Medine'nin Araplarını teşkil eden Evs ve Hazrec kabilelerinin ileri gelenleri İslâm'a dâhil olmuşlar, ardından yurtlarına hicret eden diğer Müslümanlara destek olma hususunda Allah Rasûlü'ne (s.a.s) söz vermişlerdi. Dolayısıyla bu şartlarda şirk inancıyla bağını kopart(a)mayan Medinelilerin inançsızlıklarını ve Müslümanlara düşmanlıklarını açıkça ortaya koymak zor ve riskliydi. Bütün bunlar sebebiyle Medine'de bulunan gizli müşrikler (münafıklar) gerçekte İslâm'a inanmadıkları halde gerek toplumdaki mevkilerini korumak, gerek bazı maddî menfaatler elde etmek, gerekse Müslümanların gücünden çekinmek gibi farklı niyetlerle nifaklarını gizleyerek sureta inanmış gibi görünmeyi tercih etmişlerdir. Zira onların önlerinde İslâm'a girmiş, İslâm'ın ilkelerini yerine getiriyormuş görünmekten, Müslümanlara karşı planlarını, tuzaklarını ve komplolarını ise ancak gizli ve sinsi yöntemlerle yürütmekten başka yol yoktu.[1060] Ancak buna rağmen onlar aynen Mekke müşriklerinin yaptığı gibi Hz. Peygamber'e (s.a.s) karşı alay etmekten başlayıp suikast düzenlemeye teşebbüse kadar çeşitli şekillerde düşmanlıklarını göstermişler, daha da tehlikeli olanı ise Müslümanlar arasında birliği bozma adına her türlü bozguncu faaliyetin içinde yer almışlardır. Şehirdeki münafıkların Mekke müşriklerinden şekil olarak tek farkı ise Müslümanlara düşmanlıklarını alenen değil, gizli olarak gerçekleştirmiş olmalarıdır.[1061]

Arapça'da nfk kelimesinden neşet eden nifâk tabiri, mufâale babından mastardır. Münafık tabirinin ise 'dehliz' anlamına gelen

nefak veya benzer anlam taşıyan “köstebek yuvası” manasındaki Nâfikâü’l-Yerbû’ kelimesinden türetildiği söylenir.[1062] Köstebek, tarla faresi veya arab tavşanı denilen hayvanın yer altındaki yuvası iki deliklidir. Deliklerden biri yeryüzüne açık olup buna “kâsıa” adı verilir; diğeri ise yeryüzüne kapalıdır, buna da “nâfıka” denilir. Köstebek ihtiyaç anında kapalı olan deliği başıyla hafif vurup yeryüzüne çıkacak şekilde ince olarak inşa etmiştir. Hayvanın bu deliği gizlemekteki maksadı güvenlik amaçlıdır. Şayet avcı veya düşmanı “kâsıa” denilen giriş deliğine gelirse o hemen “nâfika” denilen gizli deliğinden dışarı çıkarak canını kurtarırdı. İşte köstebeğin yuvasına bir tarafından girip diğer tarafından çıktığı gibi, münafık da İslâm’ın bir tarafından girip diğer tarafından çıkan kişi olarak görülmüştür.[1063] Kelime İslâm literatüründe zamanla itikadî bir anlama bürünerek küfrünü gizleyip imanını açığa vuran veya gerçekte inanmadığı halde iman etmiş görünen insan anlamında kullanılmıştır.[1064] Başka bir ifadeyle nifak “kendini mümin göstermek suretiyle sözde imanlı olduğunu iddia etme, fakat aynı anda Allah’a, Rasûlü’ne (s.a.s) ve müminlere karşı inkârını ve düşmanlığını gizleme” halidir. Modern dönemde nifak kavramı için gizli ihtilâf ve iç barışın bozulması gibi anlamlar da yüklenmiştir.[1065]

Kur’ân âyetlerinde münafık “kendini mümin göstererek sözde imanlı olduğunu savunup Allah’a, Rasûlü’ne ve müminlere düşmanlığını gizleyen kişi” olarak tanımlanır.[1066] Buna göre münafık, başkalarına içindekinin aksini göstermeye çalışan kişidir. Ayrıca kalben inandığı halde Allah’ın emir ve yasaklarını yerine getirmede ihmalkârlık gösteren insanlar için de münafık tabiri kullanılmıştır. Buna göre iki nifak çeşidini ayırmak amacıyla inanmadığı halde inanmış görünmeye itikadî nifak (münafıktan asıl kastedilen bu manadır), imanı olduğu halde amel konusunda yanlış hareket etmeye veya eksik davranış haline amelî nifak denilmiştir.[1067] Meşhur hadis âlimi Tirmizî “Kendisinde dört özellik bulunan kişi münafıktır. Şayet kendisinde bunlardan biri bulunursa, onu terk edinceye kadar onda nifaktan bir parça kalacaktır: Konuştuğu zaman yalan söyler, söz verdiği zaman sözünde durmaz, dava ettiği zaman itidal ölçülerini aşar ve anlaştığı zaman anlaşmayı bozar” hadisini

aktardıktan sonra ilim adamlarına göre bu hadiste zikredilen nifakın itikadî değil, amelî nifak olduğunu ifade etmiştir.[1068]

Kur'ân -ı Kerîm 'de "nifâk", "münâfikûn" ve "münâfikât" kelimeleri geçer.[1069] Çeşitli âyetlerde ise münafıkların psikolojik durumlarının ictimaî hayata yansıyan tezahür ve etkilerine temas edilir. Nitekim onların dış görünüşlerinin aksine korkak insanlar oldukları, savaştan endişe duydukları[1070], yine cimri, yalancı ve kibirli oldukları[1071], gösterişe önem verdikleri, maddi menfaatler için namaz kıldıkları, ibadet hayatında ise isteksiz davrandıkları[1072], ekini (üretim ve ekonomi) ve nesli (soyu ve toplumu) bozmaya çalıştıkları[1073], kötülüğü yaygınlaştırıp, buna karşılık iyiliği engellemeye çabaladıkları[1074], Allah'ı ve müminleri alaya aldıkları[1075], Müslümanlara yardım edilmesini engellemeye çalıştıkları[1076] müminlere karşı kin besledikleri[1077], kötü haberler yaydıkları[1078], düşmanlık yapıp Hz. Peygamber'e (s.a.s) karşı isyan konusunda gizli faaliyetler yürüttükleri[1079] ifade edilir.[1080]

Kur'ân -ı Kerîm 'in pek çok yerinde bilhassa da Haşr, Bakara ve Tevbe surelerinde münafıkların özelliklerinden ve faaliyetlerinden çokça bahsedilmiştir. Ayrıca Kur'ân'da Münafıkûn isminde bir sûre de bulunmaktadır. Nitekim mezkür sûrede onların hususiyetleri şu şekilde ortaya konulur:

"(Ey Muhammed!) Münafıklar sana geldiklerinde, "Senin, elbette Allah'ın peygamberi olduğuna şahitlik ederiz" derler. Allah senin, elbette kendisinin peygamberi olduğunu biliyor. (Fakat) Allah o münafıkların hiç şüphesiz yalancılar olduklarına elbette şahitlik eder. Yeminlerini kalkan yaptılar da insanları Allah'ın yolundan çevirdiler. Gerçekten onların yaptıkları şey ne kötüdür! Bu, onların önce iman edip sonra inkâr etmeleri, bu yüzden de kalplerine mühür vurulması sebebiyledir. Artık onlar anlamazlar".[1081]

Benzer şeklide Nûr sûresinde geçen âyetler onların bütün hallerini özetler mahiyettedir:

"(Münâfıklar), "Allah'a ve peygambere inandık ve itaat ettik" derler. Sonra da onların bir kısmı bunun ardından yüz çevirirler. Hâlbuki onlar inanmış değillerdir. Aralarında hüküm vermesi için Allah'a (Kur'ân'a) ve peygambere çağırıldıkları zaman, bir de bakarsın ki içlerinden bir grup yüz çevirmektedir. Ama gerçek (verilen hüküm)

kendi lehlerinde ise, boyun eğerek ona gelirler. Kalplerinde bir hastalık mı var, yoksa şüphe ve tereddüde mi düştüler? Yoksa Allah ve Rasûlünün kendilerine karşı zulüm ve haksızlık edeceğinden mi korkuyorlar? Hayır, işte onlar asıl zalimlerdir".[1082]

İnançsızlıklarını açıkça ortaya koyamayan Medine'deki münafıkların önünde İslâm'a girmiş, dinin emirlerini yerine getiriyormuş gibi görünmekten, kabileleri ile dayanışma içine girmekten, planlarını, tuzaklarını ve oyunlarını ise sinsi, gizli ve komplesk yöntemlerle yürürlüğe koymaktan başka yol yoktu. Onların Müslümanlara karşı nifak, tuzak ve komploları Allah Rasûlü (s.a.s) tarafından biliniyordu. Ayrıca Kur'ân âyetleri onları eleştiriyor, gizli planlarını açık ediyordu.[1083]

"İnsanlardan, inanmadıkları halde, "Allah'a ve Âhiret gününe inandık" diyenler de vardır. Bunlar Allah'ı ve müminleri aldatmaya çalışırlar. Oysa sadece kendilerini aldatırlar da farkında değillerdir. Kalplerinde münafıklıktan kaynaklanan bir hastalık vardır. Allah da onların hastalıklarını artırmıştır. Söyledikleri yalana karşılık da onlara elem dolu bir azap vardır. Bunlara, "Yeryüzünde fesat çıkarmayın" denildiğinde, "Biz ancak ıslah edicileriz!" derler. İyi bilin ki onlar bozguncuların ta kendileridir. Fakat farkında değillerdir. Onlara, "İnsanların inandıkları gibi siz de inanın" denildiğinde ise, "Biz de akılsızlar gibi iman mı edelim?" derler. İyi bilin ki, asıl akılsızlar kendileridir, fakat bilmezler. İman edenlerle karşılaştıkları zaman, "İnandık" derler. Fakat şeytanlarıyla (münafık dostlarıyla) yalnız kaldıkları zaman, "Şüphesiz, biz sizinle beraberiz. Biz ancak onlarla alay ediyoruz" derler. Gerçekte Allah onlarla alay eder (alaylarından dolayı onları cezalandırır); azgınlıkları içinde bocalayıp dururlarken onlara mühlet verir. İşte onlar, hidayete karşılık sapıklığı satın almış kimselerdir. Bu yüzden alışverişleri onlara kâr getirmemiş ve (sonuçta) doğru yolu bulamamışlardır".[1084]

"İman edip sonra inkâr eden, sonra inanıp tekrar inkâr eden, sonra da inkârlarında ileri gidenler var ya; Allah onları bağışlayacak da değildir, doğru yola iletecek de değildir. Münafıklara, kendileri için elem dolu bir azap olduğunu müjdele".[1085] "Onlar sizi gözetleyip duran kimselerdir. Eğer Allah tarafından size bir fetih (zafer) nasip olursa, "Biz sizinle beraber değil miydik?" derler. Şayet kâfirlerin (zaferden) bir payı olursa, "Size üstünlük sağlayıp sizi müminlerden

korumadık mı?” derler. Allah, kıyamet günü aranızda hükmünü verecektir. Allah, müminlerin aleyhine kâfirlere hiçbir yol vermeyecektir. Münafıklar, Allah’ı aldatmaya çalışırlar. Allah da onların bu çabalarını başlarına geçirir. Onlar, namaza kalktıkları zaman tembel tembel kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar ve Allah’ı pek az anarlar. Onlar küfür ile iman arasında bocalayıp dururlar. Ne bunlara (müminlere) ne de şunlara (kâfirlere) bağlanırlar. Allah kimi saptırırsa ona asla bir çıkar yol bulamazsın”.[1086]

“Kesinlikle sizden olduklarına dair Allah’a yemin ederler. Oysa onlar sizden değillerdir. Fakat onlar korkudan ödleri patlayan bir topluluktur. Eğer sığınacak bir yer veya (gizlenecek) mağaralar yahut girilecek bir delik bulsalardı, hemen koşarak oraya kaçarlardı”.[1087] “Sizi razı etmek için, Allah’a yemin ederler. Eğer gerçekten mümin iseler (bilsinler ki), Allah ve Rasûlü’nü razı etmeleri daha önceliklidir. Allah’a ve Rasûlü’ne karşı gelen kimseye, içinde ebedî kalacağı cehennem ateşinin olduğunu bilmediler mi? İşte bu, büyük bir rezilliktir”.[1088]

“Ey Muhammed!) Münafıklar sana geldiklerinde, “Senin, elbette Allah’ın peygamberi olduğuna şahitlik ederiz” derler. Allah senin, elbette kendisinin peygamberi olduğunu biliyor. (Fakat) Allah o münafıkların hiç şüphesiz yalancılar olduklarına elbette şahitlik eder. Yeminlerini kalkan yaptılar da insanları Allah’ın yolundan çevirdiler. Gerçekten onların yaptıkları şey ne kötüdür! Bu, onların önce iman edip sonra inkâr etmeleri, bu yüzden de kalplerine mühür vurulması sebebiyledir. Artık onlar anlamazlar. Onları gördüğün zaman kalıpları hoşuna gider. Konuşurlarsa sözlerine kulak verirsin. Onlar sanki elbise giydirilmiş kereste gibidirler. Her kuvvetli sesi kendi aleyhlerine sanırlar. Onlar düşmandır, onlardan sakın! Allah onları kahretsin! Nasıl da (haktan) çevriliyorlar!”.[1089]

Medine ‘deki nifak hareketinin başında bulunan Abdullah b. Übey b. Selûl, Yesrib şehrinin idaresini üstlenmek üzereyken Hz. Peygamber’in (s.a.s) hicreti sebebiyle reisliği gerçekleşmediği için ona ve diğer Müslümanlara düşmanlık beslemiş, etrafında topladığı münafıklar ile ashâb aleyhine her türlü faaliyetin içinde yer almıştır.[1090] Onun idaresindeki münafıklar Medine’de kurulmaya çalışılan Müslüman toplumu hedef alan bütün düşman unsurlarla işbirliği

içinde olmuşlar; bir taraftan onları Müslümanlara karşı kışkırtmışlar, diğer taraftan da Müslümanların zayıf yönlerini düşmanlarına haber vermişlerdir. Gerek Mekke müşriklerini, gerek Medine içinde veya dışında yaşayan Yahûdîleri, gerekse Medine çevresinde bulunan müşrik Arapları Müslümanlara karşı tahrik ve teşvik etmişlerdir. Şüphesiz onların en büyük ortakları Medineli Yahûdîlerdir. Onlar da benzer şekilde Müslümanlara karşı koyma, tuzaklar hazırlama konusunda dayanışma içine girmişler, faaliyetlerini birleştirmişlerdir. Hatta denilebilir ki münafıkların güçlenmesi, direnmesi, hile ve tuzaklar peşinde olmaları, ancak Yahûdîlerden gördükleri destek, onlarla aralarında gerçekleşen dayanışma ve yardımlaşma sayesinde olmuştur.[1091]

Münafıkları Müslümanlar için asıl tehlikeli hale getiren husus bizzat Medine'de ve ashâbın arasında bulunmaları ve her birinin şehirde yaşayan Evs veya Hazrec kabilesine mensup olmalarıdır. Bu sebeple onlara karşı herhangi bir müdahale neredeyse imkânsızdı. Hz. Peygamber (s.a.s) de bunun bilincinde olarak bu gizli düşmanla mücadelede son derece dikkatli davranmış, Medine'deki toplumsal bütünlüğü tehdit eden dâhilî düşmanla sabırlı ve dengeli bir şekilde mücadele gerçekleştirmiştir. Nitekim bu noktada Hz. Peygamber'in (s.a.s) münafıkları savaşılması gereken düşmanlar saydığını, onların öldürülmesini emrettiğini ya da onların ileri gelenlerinin salt nifakları nedeniyle ezici bir karşı hareketle engellediğine dair bir nakil yoktur. Gizliden gizliye düşmanlık, Müslümanlara karşı gelme, cihattan alıkoyma, savaşta Müslümanları aldatma, kinleri ve düşmanlıkları körükleme, Müslümanlar arasında korkuları yaymaya çalışma, onların rahatsızlıklarını körükleme, kadınlarına dil uzatma, İslâm düşmanlarıyla dayanışma içine girme, onlarla dost olma, imanlarından sonra küfürlerinin peşine düşme gibi davranışlar sergilemelerine rağmen münafıklara karşı şiddetle muamelede bulunulmamıştır. Aksine Allah Rasûlü (s.a.s) onlara karşı yumuşaklık ve sabırla hareketi uygun görmüştür. Çünkü münafıklarla samimi Müslümanlar arasında yakın akrabalık bağları, hısımlık ilişkileri bulunuyordu. Hz. Peygamber (s.a.s) münafıklara karşı girişilecek bir hareketin müminlerin safında büyük gedikler açacağını, içten içe onların arasında krizlere neden olacağını biliyordu. Bunun için münafık problemini zamana yaymaya ve onları suhuletle etkisiz hale

getirmeye çalıştı. Nitekim Medine döneminin ikinci yarısının başlarında Yahûdîlerin güçlerinin kırılmasından sonra münafıkların seslerinin alçalmaya başladığını, faaliyetlerinin etkinlik kaybettiğini, Müslümanlara karşı şirin görünmelerinin arttığını, sayılarının azaldığını herkes müşahade etmeye başladı. Bu gelişmeler Allah Rasûlü'nün (s.a.s) münafıklara karşı siyasetinin ne kadar doğru bir adım olduğunu açıkça ortaya koyar.[1092]

Medine 'deki münafıklar Müslümanlar aleyhindeki faaliyetlerini hicretin hemen ardından başlatmışlardır. Nitekim onların lideri olan Abdullah b. Übey, Hz. Peygamber'in (s.a.s) Ensâr 'ın bulunduğu bir toplantı yerinde Kur'ân okuduğuna, onlara dinin hükümlerini anlattığına şahit olduğu zaman yanlarına gidip evinde oturmasını, ancak yanına gelenlere anlatmasını, dışarıya çıkarak başkalarını rahatsız etmemesini söylemek suretiyle Medine'de gerçekleştirilen tebliğ faaliyetlerinden rahatsızlığını açıkça ifade etmiştir.[1093] İbn Übey başka bir gün merkebe binmiş halde yanına gelen Allah Rasûlü'ne (s.a.s) "benden uzak dur, vallahi merkebinin kokusu beni rahatsız etti" demek suretiyle onun gelişinden duyduğu memnuniyetsizliği birkez daha dile getirmiştir.[1094]

Münafıkların Medine 'de Müslümanlar için oluşturdukları tehlike, onların özellikle şehirde bulunan Yahûdîlerle ortak hareket etmeye başlamalarıyla daha da artmıştır. Zira şehirde bozgunculuk yapma hususunda bu iki topluluk sürekli olarak birbirlerine yardımcı olmuşlardır. Nitekim Bedir Savaşı'nın ardından gerçekleşen Kaynuka Gazvesi sonucunda münafıkların reisi Abdullah b. Übey, Hz. Peygamber'den (s.a.s) onlar adına emân istemiştir .[1095] Abdullah b. Übey , Uhud Savaşı'ndan sonra muhasara altına alınan Nadîr Yahûdîleri'ne yardım edecekleri vadiyle Müslümanlara karşı direnmeleri tavsiyesinde bulunarak onların Müslümanlar'a teslim olmalarını geciktirmiştir.[1096]

Ashâb ile birlikte yaşayan münafıklar sureta Müslüman görünmek ve bilinmekle birlikte bilhassa zor şartlarda onları terk etmekten ve zaafa düşürmekten de geri durmamışlardır. Onlar Uhud Savaşı öncesinde orduda yer almalarına rağmen Medine ile Uhud arasında Abdullah b. Übey idaresinde yaklaşık üç yüz kişiyle Müslüman ordusunu terk etmişler ve onları sayıları üç bin kişiye ulaşan

müşrikler karşısında yardımsız bırakmışlardır.[1097] Uhud sonrasında Müslümanların fazla kayıp vermelerini kendilerini dinlemeyip meydan savaşına girişmelerine bağlamışlar, bu şekilde onların kuvve-i maneviyelerini zaafa uğratmaya çalışmışlardır:

"Ey iman edenler! Kardeşleri sefere veya savaşa çıktığında onlar hakkında, "Onlar bizim yanımızda olsalardı ölmezlerdi ve öldürülmezlerdi" diyen inkârcılar gibi olmayın. Allah bunu (bu düşünceyi) onların kalplerine bir hasret (yarası) olarak koydu. Allah yaşatır ve öldürür. Allah, yaptıklarınızı görmektedir".[1098]

Münafıklar Mekke müşriklerine karşı nihaî savunma savaşından önce gerçekleştirilen hendeğin kazılması faaliyetine de gönülsüz iştirak etmişler, Hz. Peygamber (s.a.s) başta olmak üzere diğer ashâb gece gündüz çalışırlarken onlar bir taraftan işi yavaşlatmaya çalışmışlar, diğer taraftan da Allah Rasûlü'nün (s.a.s) izni olmadan görev yerini terk edip evlerine gitmişlerdir.[1099] Ahzâb sûresinde Hendek savaşı şartları ve münafıkların durumu şu şekilde ortaya konulur:

"Ey iman edenler! Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani (düşman) ordular üzerinize gelmişti de biz onların üzerine bir rüzgâr ve göremediğiniz ordular göndermiştik. Allah yaptıklarınızı hakkıyla görmektedir. Hani onlar size hem üst tarafınızdan hem alt tarafınızdan gelmişlerdi. Hani gözler kaymış ve yürekler ağızlara gelmişti. Siz de Allah'a karşı çeşitli zanlarda bulunuyordunuz. İşte orada müminler denendiler ve şiddetli bir şekilde sarsıldılar. Hani münafıklar ve kalplerinde hastalık olanlar, "Allah ve Rasûlü bize, ancak aldatmak için vaadde bulunmuşlar" diyorlardı. Hani onlardan bir grup, "Ey Yesrib (Medine) halkı! Sizin burada durmak imkânınız yok. Haydi geri dönün" demişti. Onlardan bir başka grup da, "Evlerimiz açık (korumasız)" diyerek Peygamberden izin istiyorlardı. Oysa evleri açık (korumasız) değildi. Onlar sadece kaçmak istiyorlardı. Eğer Medine'nin her tarafından üzerlerine gelinse ve orada karışıklık çıkarmaları istenseydi, onu mutlaka yaparlardı; o konuda fazla gecikmezlerdi. Andolsun ki onlar, daha önce geri dönüp kaçmayacaklarına dair Allah'a söz vermişlerdi. Allah'a verilen söz ise sorumluluğu gerektirir".[1100]

Münafıkların ashâb arasında fitne çıkarma teşebbüslerinin yoğun olduğu hadiselerden biri de Müreysi Gazvesi'dir. Hz. Peygamber

(s.a.s) Mekke ‘den Medine ‘ye hicret ettikten sonra Ensâr ile Muhâcirûn’u kardeş ilan ederek kabilevî ortaklık yerine akidevî birliği temin etmiş, hangi kabileye mensup olursa olsun bütün Müslümanları din kardeşliği paydasında bir araya getirmişti. Onun teşkil ettiği bu güçlü topluluk hiç bir zaman dağılmamış, bunun neticesi olarak Müslümanlar düşmanlarına karşı daima üstün gelmişlerdir. Ancak, geçmişten gelen kabilecilik duygu ve davranışlarının zaman zaman gün yüzüne çıkmasına da engel olunamamıştır. Ortaya çıkan bu tür problemleri daha da derinleştirmeye çalışanlar ise Abdullah b. Übey liderliğindeki münafıklar olmuştur. Nitekim Müreysi dönüşü esnasında biri Ensâr, diğeri de Muhâcirler adına su temin etmekle görevli olan iki şahıs arasında önce kimin su alacağı tartışması sebebiyle taraflar derhal çatışma ortamına girmişlerdir. Hadiseden haberdar olan Hz. Peygamber (s.a.s) derhal olay yerine gelerek yapılanların câhiliyye davası peşinde olmak manasına geldiğini, benzeri davranışların kişiyi Cehennem’e götüreceğini bildirerek olaya iştirak edenleri uyarmış ve tarafları yatıştırmaya çalışmıştır. Ancak meydana gelen hadise Müslümanlarla birlikte gazveye iştirak eden münafıklar tarafından istismar edilmiş ve ashâb arasındaki basit tartışma büyütülmeye çalışılmıştır. Nitekim Abdullah b. Übey hemşehrilerine Mekke’den gelenleri kabul etmekle onların emrine girdiklerini ve başlarına belâ aldıklarını söylemiş, ardından Medinelileri şehre döner dönmez Muhâcirleri yurtlarından çıkarmaya çağırmıştır.[1101] Münafık liderinin faaliyetleri Müslümanların rahatsızlığına sebep olmuş, bunun üzerine ashâb ileri gelenleri Hz. Peygamber’e (s.a.s) Abdullah b. Übey’in ortadan kaldırılmasını teklif etmeye başlamışlardır. Allah Rasûlü (s.a.s) onlara, “olmaz böyle bir şey. İşin iç yüzünü bilmeyenler, Muhammed ashâbını öldürüyor diye konuşmaya başlarsa durum nice olur” cevabıyla sorumlunun kesinlikle öldürülmeyeceğini bildirmiştir.[1102] Diğer taraftan babasının öldürüleceğine dair haberler duyan Abdullah b. Übey’in oğlu Abdullah da eğer böyle bir karar alınmışsa bunu bizzat kendisinin gerçekleştirmek istediğini Allah Rasûlü’ne (s.a.s) iletmiştir. Ancak Hz. Peygamber (s.a.s) ona da böyle bir düşüncesinin olmadığını açıkça ifade etmiştir.[1103]

Allah Rasûlü'nün (s.a.s) Abdullah b. Übey ile ilgili olarak bir yaptırım uygulamamasının sebebi onun cezayı hak etmemesi değil, kendisinin Ensâr ile Muhâcir ve özellikle de Ensâr içinde Evs ile Hazrec arasındaki hassas dengeyi ve bütünlüğü koruma endişesidir. Müslümanların tamamının selameti uğruna Abdullah b. Übey 'in yaptıklarına müsamaha göstermiş, onun durumunu hukukî değil, siyasî açıdan değerlendirmiştir. Abdullah b. Übey Ensâr'ın büyük kolunu teşkil eden Hazrec'in önemli şahıslarından olduğu için her ne kadar hak etmiş olsa da kendisine karşı atılacak bir adımın özelde Hazrec, genelde de Ensâr'ın rahatsızlığına ve hatta tepkisine sebep olma ihtimali yüksekti.[1104] Bu da netice itibariyle Allah Rasûlü'nün (s.a.s) üstüne titrediği Medine'deki Müslüman bütünlüğünü tehlikeye düşürebilirdi. Dolayısıyla Hz. Peygamber (s.a.s) Hazrec'i ve Ensâr'ı tedirgin edebilecek böyle bir girişime kesinlikle teşebbüs etmemiştir ki, bu esasında onun münafıklara karşı takip ettiği genel siyasetin bir tezahürüdür.[1105]

Allah Rasûlü'nün (s.a.s) Abdullah b. Übey hakkında takip ettiği siyasetin yerindeliği Müreysi Gazvesi sırasında gerçekleşen ve Abdullah b. Übey'in başrol oynadığı İfk hadisesinde açıkça görülmüştür. Hz. Âişe'ye iftira atanlara karşı yardım talebinde bulunan Hz. Peygamber'e (s.a.s) Evs reislerinden Sa'd b. Muâz , "biz sana yardım ederiz, şayet bu iftirayı çıkaran Evs kabilesinden ise onu derhal cezalandırırız. Hazrec 'den ise sen ne emredersen yerine getiririz" sözleriyle destek vermiş, onun ifadelerine Hazrec önderlerinden Sa'd b. Ubâde sert bir şekilde cevap vererek hiç kimsenin Abdullah b. Übey'i öldürmeye güç yetiremeyeceğini açıkça beyan etmiştir. Bunun üzerine Evs ileri gelenlerinden Üseyd b. Hudayr elbette onu öldürmeye güçlerinin yeteceğini tekrarlamış, ardından Hazrec reisi Sa'd b. Ubâde'yi münafıklıkla suçlamıştır. Bizzat reislerin başlattığı bu tartışmalar kabilecilik hislerini harekete geçirmiş, taraflar derhal çatışma vaziyeti almışlardır. Hadisenin ciddiyetini fark eden Hz. Peygamber (s.a.s) onları yatıştırmak suretiyle meselenin daha da büyümesini engellemiştir.[1106] Gerçekleşen bu olay, Allah Rasûlü'ün (s.a.s) Abdullah b. Übey ve diğer münafıklarla ilgili olarak takip ettiği stratejinin isabetini açıkça ortaya koyar.

Medine ‘de münafıkların bozgunculuklarını en üst düzeye çıkardıkları ve Hz. Peygamber’e (s.a.s) ve Müslümanlara karşı düşmanlıklarını en açık biçimde gösterdikleri diğer önemli hadise Tebük Seferi’dir. Nitekim bu olayın başlangıcından nihayetine kadar onların bozgunculukları devam etmiştir. Kaldı ki seferin hazırlık safhasında Abdullah b. Übey başta olmak üzere münafıklar grubu geçersiz mazeretler ileri sürerek Müslümanlara katılmamışlardır.[1107]

“Eğer yakın bir dünya menfaati ve kolay bir yolculuk olsaydı, (sefere katılmayan münafıklar da) mutlaka sana uyarlardı. Fakat meşakkatli yol, onlara uzak geldi. Gerçi onlar, “Eğer gücümüz yetseydi, elbette sizinle beraber çıkardık” diye Allah’a yemin edeceklerdir. Onlar kendilerini helâke sürüklüyorlar. Allah biliyor ki onlar kesinlikle yalancıdırlar. Allah seni affetsin! Doğru söyleyenler sana iyice belli olup yalancıları bilinceye kadar beklemeden niçin onlara izin verdin? Allah’a ve âhiret gününe iman edenler, mallarıyla ve canlarıyla cihad etmekten geri kalmak için senden izin istemezler. Allah kendine karşı gelmekten sakınanları çok iyi bilendir. Ancak Allah’a ve âhiret gününe inanmayan, kalpleri şüpheye düşüp kendileri de o şüphelerinin içinde bocalayan kimseler senden izin isterler. Onlar eğer savaşa çıkmak isteselerdi, elbette bunun için bir hazırlık yaparlardı. Fakat Allah onların harekete geçmelerini istemedi de onları geri bıraktı ve onlara, “Oturun oturan acizlerle beraber” denildi. Eğer onlar da sizin içinizde (sefere) çıksalardı, size bozgunculuktan başka bir katkıları olmayacak ve sizi fitneye düşürmek için aranızda koşuşturacaklardı. Aranızda onları dinleyecek kişiler de vardı. Allah zalimleri hakkıyla bilendir. Andolsun bunlar daha önce de fitne çıkarmak istemişler ve sana karşı türlü türlü işler çevirmişlerdi. Nihayet hak geldi ve onlar istemedikleri halde Allah’ın dini galip geldi”.[1108]

Sefere iştirak etmeyen münafıklar aynı anda Rumların diğer düşmanlara benzemediğini söylemek suretiyle orduya iştirak eden ashâbı psikolojik olarak zaafa uğratmaya ve onların faaliyete iştiraklerini engellemeye çalışmışlardır.[1109] Münafıklar bir taraftan müminleri savaşa gitmekten vazgeçirmeye çalışırlarken diğer taraftan da orduya maddî yardımda bulunanları engellemek istemişler[1110], çok az yardım yapabilen Ebû Âkil gibi Müslümanlarla da “Allah’ın bu kadarcık yardıma ihtiyacı mı var?” sözleriyle alay

etmeye kalkışmışlardır.[1111] Fakat Kur'ân -ı Kerîm , münafıkların bu faaliyetlerine anında cevap vermek suretiyle Müslümanların kararlarında sabit kalmalarını temin etmiş, onların maneviyatlarını canlı tutmuştur:

"Tebük seferine katılmayıp geri kalan münafıklar Rasûlüllah'a muhalefet ederek oturup kalmaları ile sevindiler. Allah yolunda malları ve canları ile mücadele etmeyi çirkin gördüler ve bu sıcakta savaşa çıkmayın dediler. De ki: Cehennem ateşi daha sıcaktır. Fakat gideceği yeri bir bilseler".[1112]

Müslümanlar arasında sefere iştirak eden münafıklar ise yol boyunca sürekli olarak endişeye sevkedici haberler yayarak mücahitlerin morallerini bozmaya çalışmışlardır.[1113] Ayrıca onlar Hz. Peygamber'i (s.a.s) bu sefere çıkarak maceracılıkla suçlamışlar ve gıyabında onunla alay etmeye kalkışmışlar[1114], söyledikleri ve yaptıkları Allah Rasûlü'ne (s.a.s) ulaştırıldığı zaman da faaliyetlerini inkâra çalışmışlardır.[1115] Ancak nâzil olan âyetler onları sürekli olarak mahcup etmiştir:

"Münafıklar kalplerinde olan küfrü yüzlerine vuracak bir sûrenin üzerlerine indirilmesinden hem çekinirler, hem de alay ederler. De ki: Eğlenin bakalım. Allah sizin o korktuğunuz şeyleri meydana çıkaracaktır. Ey Rasûlüm! Kendilerine niçin böyle dediniz diye sorarsan, biz ancak şakalaşıyorduk derler. Sen de ki, Allah'la, onun âyetleri ve onun Peygamberi ile mi eğleniyorsunuz? Siz iman ettiğinizi söyledikten sonra içinizdeki küfrü açığa çıkardınız. İçinizden bir kısmını bağışlasak bile diğer bir kısmını suçlarında ısrar ettikleri için azaba uğratacağız".[1116]

Tebük Seferi esnasında münafıkların bozguncu davranışlarından biri de onların Allah Rasûlü'nün (s.a.s) emir ve tavsiyelerine itaat etmemeleri hatta zaman zaman kendilerine emredilenlerin aksini yapmaları olmuştur. Bu sebeple onlar yol boyunca Müslümanları zor durumlarla karşı karşıya bırakmışlardır.[1117] Tebük mevkiinden dönüşleri esnasında sebep oldukları sıkıntıları daha da artırmışlar[1118], nihayet işi Allah'ın Rasûlü'ne (s.a.s) suikast düzenlemeye kadar vardırmışlardır. Hz. Peygamber (s.a.s) bu hadiseden vahiyle haberdar edilmiş[1119], böylece münafıkların planı engellenmiştir.[1120] Münafıkların suikast girişimlerinin duyulması

üzerine bazı ashâb ileri gelenleri olaya adı karışanların öldürülmesini teklif etmişler ancak “ben insanların, müşriklerle arasındaki savaş sona erince Muhammed ashâbını öldürmeye el attı demelerini istemem” sözleriyle bu tür istekleri kabul etmemiş, Üseyd b. Hudayr ’ın, onların ashâb olmadığını söylemesini de “onlar açıktan Allah’ın birliğine, benim de onun rasûlü olduğuma şehâdet etmiyorlar mı? Bana bunları öldürmek yasaklandı” ifadeleriyle reddetmiştir.[1121]

Münafıklar Tebük Seferi öncesinde yağmurlu havalarda merkeze uzak yerlerde oturan Müslümanların Mescid-i Nebevî ’ye ulaşamadıkları gerekçesiyle yeni bir mescid yaptırmışlar, açılışına da Hz. Peygamber’i (s.a.s) çağırmışlardı. Ancak Allah Rasûlü (s.a.s) sefer hazırlıklarıyla meşgul olması sebebiyle onların talebini yerine getirmeyi erteledi. Münafıkların asıl gayesi, yeni bir ibadet mahallinin temininden ziyade Mescid-i Nebevî’ye alternatif ve de bozgunculuklarını gizleyebilecekleri bir merkez oluşturmak, Hz. Peygamberi (s.a.s) davet etmek suretiyle buraya meşrûiyet kazandırmaktı. Ancak Tebük Seferi dönüşünde inen “o kimseler ki, müminlerin arasını ayırmak, küfürlerini kuvvetlendirmek, zarar yapmak için ve daha önce Allah’a ve Rasûlü’ne karşı harp eden kimseye yatak hazırlayıp beklemek için bir mescid edindiler: İyilikten başka bir şey murad etmedik diye de yemin edecekler. Fakat Allah şahid ki, bunlar gerçekten yalancıdır. Ey Rasûlüm, orada ebebiyyen namaz kılma. İlk günden beri temelleri takva üzerine kurulan Mescidde (Kuba mescidi) namaza durman daha layıktır. Orada günahlardan ve pisliklerden temizlenmeyi seven adamlar vardır. Allah da böyle çok temizlenenleri sever”[1122] âyetlerinde bu mescidin Müslümanlar aleyhine faaliyet merkezi olarak tasarlandığı ifade edilip Hz. Peygamber’e (s.a.s) buraya girmemesi emredilince ashâbtan Mâlik b. Duhşum ile Ma’n b. Adî ve Âsım b. Adî kardeşler görevlendirerek Kur’ân ’da Dırâr mescidi olarak zikredilen mezkur binayı yıktırdı.[1123]

Hz. Peygamber (s.a.s) İfk hadisesinde olduğu gibi Tebük Seferi’nin başlangıç ve sonundaki olaylarda sorumluluğu bulunan Abdullah b. Übey’e karşı bu hadiseden sonra da herhangi bir adım atmamış, ashâbın onun cezalandırılması taleplerini geri çevirmiştir. Rasûlüllah (s.a.s) onu cezalandırma yoluna gitmediği gibi, ashâbından da ona karşı iyi davranılmasını istemiş[1124], kendisi de ölünceye kadar İbn

Übey'le alâkasını kesmemiş, onunla konuşmayı ve ilgilenmeyi sürdürmüştür.[1125] Hz. Peygamber'in (s.a.s) bu konudaki hassasiyeti o dereceye ulaşmıştır ki münafıkların reisi olmasına rağmen -oğlu Abdullah'ın da ricasıyla- öldüğünde gömleğinin onun üzerine örtülmesine müsaade etmiş[1126], Hz. Ömer 'in ısrarlı itirazlarını dikkate almayarak cenaze namazını da kıldırmıştır.[1127] Bu ve benzeri kişilerin kesinlikle af edilmeyeceği[1128] ve namazlarının da kılınmaması gerektiği hususunda âyetlerin[1129] nâzil olmasından sonra ise başka bir münafığın namazını kıldırmamıştır.[1130] Dolayısıyla Allah Rasûlü'nün (s.a.s) İbn Übey ve onun gibi şahıslar hakkındaki müsamahakâr tavrının temelinde Medine 'de Evs -Hazrec arasındaki asabiyet çekişmesinin tekrar canlanması endişesinin yattığı anlaşılmaktadır. Yoksa onların Hz. Peygamber (s.a.s) nezdinde en küçük bir saygınlık ve itibarlarının olmadığı açıktır. Nitekim Allah Rasûlü (s.a.s) "gömleğim ve onun üzerine kıldığım namazım, kendisini Allah'tan gelecek azaptan kurtarmayacaktır. Fakat ben, bu sayede onun kavminden bir kişinin müslüman olmasını ve nifaktan kurtulmasını umuyorum"[1131] demek suretiyle münafıklara karşı davranışlarındaki asıl niyetini ortaya koymuştur. Hz. Peygamber (s.a.s) İbn Übey'in cenaze namazını kıldırarak hem onun samimi Müslüman olan oğlunu memnun etmiş, hem de taraftarlarından ve kabilesinden o zamana kadar Müslüman olmayanların dine girmelerini sağlamıştır. Kaldı ki Hz. Peygamber'in (s.a.s) haklarında bir işlem yapmamasına rağmen İbn Übey ve diğer münafıklarla ilgili olarak nâzil olan âyetler, onların gerek Medine içinde, gerekse kendi kabileleri arasında yavaş yavaş itibar kaybetmelerine sebep olmuş, bu durum onların Müslümanlara karşı zararlarını en alt düzeye indirmiştir. Böyle olduğu içindir ki Abdullah b. Übey , Hz. Peygamber'in (s.a.s) kendisine bunca hoşgörülü tavrı sebebiyle bizzat kendi oğlunun ve kabilesinin tenkidine ve azarlamasına muhatap olmuştur.[1132] Onunla ilgili gelişmelerin farkında olan Allah Rasûlü (s.a.s), daha önce kendisine ısrarla İbn Selûl'ü öldürmesi tavsiyesinde bulunan Hz. Ömer'e "eğer sen dediğin zaman ben onu öldürseydim onun için Medine'de narin yürekler titrerdi. Bugün ise onun öldürülmesini emretsem bizzat bunu kendileri yaparlar" demek suretiyle bu münafık hakkındaki

uygulamasının doğruluğuna işaret etmiştir.[1133] Bunun üzerine Hz. Ömer de İbn Übey'in cenaze namazı öncesinde Hz. Peygamber'e (s.a.s) karşı sergilediği sabırsız tavrından dolayı pişman olmuş ve kendisinin bu hususta hatalı olduğunu itiraf etmiştir. Gerçekten Abdullah b. Übey'in ölümüyle Müslümanlar onun ve diğer münafıkların doğrudan veya dolaylı bozgunculuklarından kurtulmuşlardır.[1134]

---

[616] İbn Habîb, *Kitâbü'l-Muhabber,* s. 271.

[617] Hz. Peygamber'in (s.a.s) Medine'de karşı karşıya kaldığı problemler hakkında geniş bilgi için bk. Sezikli, Ahmet, *İslâm Toplumunun Teşekkülünde Medine Döneminde Hz. Muhammed'in Karşılaştığı Engeller,* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ ÜSBE, Bursa 1984.

[618] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 90.

[619] İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber,* s. 271.

[620] Ebû Dâvûd, *Harac ve'el-İmâre* 23.

[621] Hacc, 22/38-41.

[622] Bakara, 2/190-193.

[623] Keleş, Ahmet, "Cihad-Kılıç-Tebliğ Bağlamında İslâm'ın Yayılışı", *Câhiliyye Toplumundan Günümüze Hz. Muhammed Sempozyumu Bildiri Kitabı,* Ankara 2007, s. 260-261.

[624] Ebû Zehra, *İslâm'da Savaş Kavramı,* (çev. Cemal Karaağaç), İstanbul 1985, s. 47. Ayrıca bk. Mevlânâ, Şiblî Numânî, *Son Peygamber Hz. Muhammed,* s. 349-379.

[625] İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber,* s. 116-124. Bu konuda geniş bilgi için bk. Özdemir, Serdar, *Hz. Peygamber'in Seriyyeleri,* İstanbul 2001, s. 15-87.

[626] Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî,* I, 9-10; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I-XV, (thk. Muhammed Abdülhamid en-Nümeysî), Beyrut 1999, I, 71.

[627] Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî,* I, 11-12; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 241; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 8; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 73.

[628] Muhammed Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye,* Beyrut 1985, s. 268 (no: 161).

[629] Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî,* I, 12; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 248.

[630] Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî,* I, 12-13; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 248-249.

[631] Bu konuda bk. Kapar, Mehmet Ali, “Hz. Peygamber’in Müşriklerle Yaptığı Bazı Antlaşmalar”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 1986, sy. 2, s. 299-314; Hurç, Ramazan, “Hz. Muhammed’in Müşriklerle Yaptığı Anlaşmalara Siyasal Bağlamda Bir Bakış”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 2001, sy. 16, s. 21-39.

[632] Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 9-19; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 241-252; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, II, 5-10. Belâzürî, *Ensâb*, I, 287, 371. Seriyye faaliyetleri sadece Medine‘ye hicretin başlangıcına değil, sonraki dönemlerde de ihtiyaç duyuldukça devam ettirilmiştir. Nitekim Uhud ile Hendek savaşları arasında Hz. Peygamber’in (s.a.s) idaresinde Zâtü’r-Rika ve Dûmetü’l-Cendel gazveleri düzenlenmiştir. (Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 395-404; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 213-220, 224; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, II, 61-63). Benzer şekilde Benî Kureyza gazvesinden sonra da Benî Lihyan ve Zîkarad gazveleri tertip edilmiştir. (İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 292-302; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, II, 74-78).

[633] Bakara, 2/ 217.

[634] Bakara, 2/194.

[635] Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 9-19, 395-404; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 241-256, III, 213-224; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, II, 5-11; Belâzürî, *Ensâb*, I, 287, 371-372; Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi,* I, 217-224; Mevlânâ, Şiblî Numânî, *Son Peygamber Hz. Muhammed,* s. 349-379; Ebû Zehra, Muhammed*, İslâm’da Savaş Kavramı*, s. 40-47; Özdemir, Serdar, *Hz. Peygamber’in Seriyyeleri,* s. 15-87; Şentürk, Recep, *İnsan Hakları ve İslâm,* İstanbul 2007, s. 21-25, 35.

[636] İbn Sa’d, *et-Tabakât*, II, 13.

[637] Ebû Dâvûd, *Harâc* 23.

[638] Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 27-28; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 257.

[639] Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 19.

[640] Enfâl, 8/5-6.

[641] Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, I-III, (thk. Ahmed Ferîd), Beyrut 2003, II, 5;Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, XIII, 391-391; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kurâni’l-Azîm,* I-VIII, (thk. Sâmi b. Muhammed Selâme), Suudi Arabistan 1999, IV, 14-18.

[642] Enfâl, 8/7-8.

[643] Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 27-28.

[644] İbn Hişâm, *es-Sîre,* II, 322.

[645] Enfâl, 8/7.
[646] Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, II, 6; Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 131-132.
[647] Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 21-23; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 81-82.
[648] Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 28; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 257-258.
[649] Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 28-31, 41; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 269-270; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 13; Belâzürî, *Ensâb*, I, 290; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 85.
[650] Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 31-36.
[651] Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 43; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 270; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 13.
[652] Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 43-44; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 270.
[653] Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 33, 36; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 260-261, 301; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 14; Belâzürî, *Ensâb*, I, 291-292.
[654] Watt, W. Montgomery, *Hz. Muhammed Mekke'de,* s. 32.
[655] Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 44-45; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 271; Belâzürî, *Ensâb*, I, 291; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 90-91.
[656] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 271.
[657] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 281; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 108.
[658] Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 41-42, 63-67; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 274-276; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 16.
[659] Watt, W. Montgomery, *Hz. Muhammed Mekke'de,* s. 32.
[660] Mâide, 5/24.
[661] Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 48-49; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 266-267; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 93-94.
[662] Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 53-54; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 271-272; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 15; Belâzürî, *Ensâb*, I, 293.
[663] Âl-i İmrân, 3/139.
[664] Enfâl, 8/11.
[665] Enfâl, 8/18.
[666] Enfâl, 8/44.
[667] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 281, 320.
[668] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 281.
[669] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 300.
[670] İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 3.
[671] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 291.
[672] Mümin (Gâfir), 40/10.

[673] Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 58-59; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 100-101.
[674] Müslim, *Cihad ve's-Siyer* 58; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 30, 32; Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 59, 67, 81.
[675] Âl-i İmrân, 3/13.
[676] Vâkıdî, *Meğâzî,* I, 61; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 101.
[677] Vâkıdî, *Meğâzî,* I, 68; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 104.
[678] Buhârî, *Meğâzî* 8; Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 68-70; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 277-278; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 17, 23-24; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 104.
[679] Bu konuda geniş bilgi için bk. Sarıçam, İbrahim, *Emevî-Hâşimî İlişkileri,* s. 329; Adnan Demircan, *İslâm Tarihinin İlk Asrında İktidar Mücadelesi,* İstanbul 1996, s. 301.
[680] Âl-i İmrân, 3/123-127.
[681] Enfâl, 8/9-14.
[682] Enfâl, 8/15-16.
[683] Enfâl, 8/43-44.
[684] Enfâl, 8/65-66.
[685] Bakara, 2/249. Bedir savaşı esnasında gerçekleşen ilahi yardım konusunda değerlendirmeler için bk. Balcı, İsrafil, "Bedir Savaşıyla İlgili Mucizevi Rivayetlerin Kur'ân, Hadis ve Tarih Verilerine Göre Kritiği", *İstem*, Konya 2006, yıl. 7, sy.13, s. 85-124.
[686] Buhârî, *Meğâzî* 2, 10; Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 128-130, 138-144, 145-147, 147-152; Belâzürî, *Ensâb*, I, 296-306.
[687] Enfâl, 8/18.
[688] Enfâl, 8/17.
[689] Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 42; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 300, 365-374; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 17-18.
[690] Vâkıdî, *Meğâzî,* I, 111-112; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 118-119.
[691] Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 105.
[692] Müslim, *Cihâd ve's-Siyer* 58; Tirmizî, *Cihâd* 34; Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 107-110; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 316; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 115.
[693] Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 119.
[694] Vâkıdî, *Meğâzî,* I, 119.
[695] Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 130-131; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 303-304.
[696] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 314-315; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 18.

[697] Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 247; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 22; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 119.

[698] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 307-308; İbn Sa'd, VIII, 31. Ayrıca bk. Âişe Abdurrahman, *Terâcimü Seyyidâti Beyti'n-Nübüvve*, Kahire ts., s. 218-234; Kazıcı, Ziya, *Hz. Muhammed'in Aile Hayatı ve Eşleri,* İstanbul 2003, s. 85-121; Kandemir, M. Yaşar, "Hatice", *DİA,* XVI, 465-466.

[699] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 308-310.

[700] Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi,* I, 227-228.

[701] Tirmizî, *Menâkıb*, 19; İbn Abdilberr, *el-İstîâb,* III, 1038.

[702] Vâkıdî, *Meğâzî,* I, 120-121; İbn Hişâm, *es-Sîre,* II, 302-303.

[703] Vâkıdî, *Meğâzî,* I, 124; İbn Hişâm, *es-Sîre,* III, 47.

[704] Vâkıdî, *Meğâzî,* I, 123; İbn Hişâm, *es-Sîre,* II, 303.

[705] İbn Hişâm, *es-Sîre,* II, 305-306; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 114.

[706] Vâkıdî, *Meğâzî,* I, 129-130; İbn Hişâm, *es-Sîre,* II, 303-304, 316. Bu konuda geniş bilgi için bk. Ayyâşî, Şerîf İbrahim, *Gazvetü Bedri'l-kübrâ fî Rihâbi'l-Cihâdi'l-Mukaddes,* Medine 1981; Kâfûrî, Ali Ahmed, *Gazvetü Bedri'l-Kübrâ fî Kadâyâ Muâsıra,* Kahire 1990; Fayda, Mustafa, "Bedir Gazvesi", *DİA,* V, 327.

[707] Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 181-182; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 47-48; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 30; Belâzürî, *Ensâb*, I, 310; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 123-124. Ayrıca bk. Yiğit, İsmail, "Sevîk Gazvesi", *DİA,* XXXVI, 585.

[708] Önkal, Ahmet "Karede Seriyyesi", *DİA,* XXIV, 487.

[709] Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 19-182; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 257-300, III, 47-48; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 13-30; Belâzürî, *Ensâb*, I, 310; Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi,* I, 227-228.

[710] Watt, W. Montgomery, *Hz. Muhammed Mekke'de,* s. 39.

[711] İbn Hişâm, *es-Sîre,* III, 64; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 131.

[712] Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 199-202; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 37; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 131.

[713] Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 199-200, 203-204; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 64-67; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 37; Belâzürî, *Ensâb*, I, 312-313.

[714] İbn İshâk, *Sîre,* 306; Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 199-202.

[715] Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 203-204; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 131-132.

[716] Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 203-204.

[717] Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 209-214; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 38-39; Belâzürî, *Ensâb*, I, 314-315.

[718] Buhârî, *Meğâzî* 17; Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 219; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 67-68, 70; Belâzürî, *Ensâb*, I, 315; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 137.

[719] Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 224-225; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 141.

[720] Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 219-220, 224-225; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 69-70; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 39-40, 47.

[721] Buhârî, *Meğâzî* 17; Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 229-230; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 144-145.

[722] Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 145-146.

[723] Âl-i İmrân, 3/144.

[724] Buhârî, *Cihâd ve's-Siyer* 164, *Meğâzî* 17-25; Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 229-296; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 84-92; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 40-42, 44-48; Belâzürî, *Ensâb*, I, 318-321.

[725] Âl-i İmrân, 3/121-128.

[726] İbn İshâk, *Sîre*, s. 310-311; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 169.

[727] Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 249; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 154.

[728] Vakıdî, *Meğâzî,* I, 247.

[729] Buhârî, *Meğâzî* 22; İbn Mâce, *Fiten* 23.

[730] Buhârî, *Meğâzî* 10.

[731] Vakıdî, *Meğâzî,* I, 296-298; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 99-100; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 47; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 171.

[732] Buhârî, *Meğâzî* 22-25; Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 300-307; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 129-134; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 47; Belâzürî, *Ensâb*, I, 328-334.

[733] Buhârî, *Cenâiz* 25, 26; Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 239-240, 285-286, 311; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 77-78.

[734] Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 285-286; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 74-76; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 42-43; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 165-166.

[735] İbn İshâk, *Sîre,* s. 321; Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 274, 332.

[736] Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* XVII, 322-325.

[737] Nahl, 16/126. Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, II, 244; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kurâni'l-Azîm,* IV, 614.

[738] İbn İshâk, *Sîre,* s. 314-315; Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 297; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 168.

[739] Vakıdî, *Meğâzî,* I, 292.

[740] Vakıdî, *Meğâzî,* I, 292; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 162-163.
[741] Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, I, 197; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, VII, 282-283.
[742] Âl-i İmrân 3/152-153.
[743] Hattâb, Mahmûd, Şît, *er-Rasûlü'l-Kâid,* Bağdat 1960, s. 119-120; Ferec, Muhammed, *el-Abkariyyetü'l-Askeriyye fî Gazavâti'r-Rasûl,* Kahire 1977, s.383-384.
[744] Uhud Savaşı'yla ilgili âyetler hakkında bk. Âl-i İmrân, 3/121, 122, 140, 144, 153, 154, 155, 165, 166. Ayrıca bk. Hamidullah, Muhammed-Casim Avcı, "Uhud Gazvesi", *DİA,* XXXXII, 54-57.
[745] Âl-i İmrân, 3/140.
[746] Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 384-389; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 107-110.
[747] Sarıçam, İbrahim, "Hamrâülesed Gazvesi", *DİA,* XV, 498.
[748] Buhârî, *Meğâzî* 17; İbn İshâk, *Sîre,* s. 313; Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 297.
[749] Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 384.
[750] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 59.
[751] İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 110.
[752] Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 384-389; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 220; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 59-60; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 192-194.
[753] Gazâlî, Muhammed, *Fıkhü's-Sîre,* Dımaşk 1989, s.283; Hattâb Mahmûd Şît, *er-Rasûlü'l-Kâid,* s. 137.
[754] Fayda, Mustafa, "Bedrü'l-Mev'id", *DİA,* V, 335.
[755] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 441-443; Belâzürî, *Ensâb*, I, 343.
[756] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 443-444; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 224-226, 230; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 65-66.
[757] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 443-444; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 66.
[758] Buhârî, *Meğâzî* 29.
[759] Buhârî, *Meğâzî* 29; Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 444-446; Belâzürî, *Ensâb*, I, 343; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 224-226.
[760] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 446; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 66.
[761] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 446.
[762] Buhârî, *Cihâd ve's-Siyer* 34;Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 448-449, 454; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 226-230, 235; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 66-67.
[763] Buhârî, *Cihâd ve's-Siyer* 34.
[764] Buhârî, *Cihâd ve's-Siyer* 34;Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 454; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 226-230, 235; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 66-67.

[765] Ahzâb, 33/10-11.
[766] İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 230-231.
[767] Vâkıdî, *Meğâzî*, II,471-496.
[768] Vâkıdî, *Meğâzî*, II,440, 464-466, 471-472, 491; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 233, 235; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 67-68.
[769] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 375; Nesaî, *Ezân* 21-23.
[770] İbn Mâce, *Salât* 6.
[771] Buhârî, *Meğâzî* 20.
[772] Ahzâb, 33/13-20.
[773] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 454-456; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 231-233; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 71.
[774] Müslim, *Fedâilü's-Sahâbe* 49.
[775] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 458-459; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 232-233; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 231-232.
[776] Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 235.
[777] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 462.
[778] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 477-480; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 234; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 239-240.
[779] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 470-488; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 240-242; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 69; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 240-241.
[780] İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 243-244.
[781] Ahzâb, 33/9.
[782] Ahzâb, 33/25.
[783] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 488-490; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 243-244; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 69, 71-74; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 242.
[784] Buhârî, *Meğâzî* 29; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 266.
[785] Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XX, 243-245. Bu konuda bk. Hamidullah, Muhammed, "Hendek Gazvesi", *DİA*, XVII, 195.
[786] Buhârî, *Meğâzî* 35; Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 572-579; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 321-323; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 95; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 274-276.
[787] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 572; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 321-322.
[788] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 574-575.
[789] Fetih, 48/11-16. Bk. Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, III, 248-250.
[790] Fetih, 48/17.

[791] İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, V, 550; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, I, 214-215; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Ğâbe,* I, 294-295.

[792] Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi,* I, 252.

[793] Mümtehine, 60/7.

[794] Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, III, 350; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 238, 277, IV, 6, 10; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kurâni’l-Azîm,* VIII, 89.

[795] Vâkıdî, *Meğâzî,* III, 573.

[796] Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi,* I, 250-253.

[797] Buhârî, *Meğâzî* 35; Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 572-579; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 321-323; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, II, 95; Makrîzî, *İmtâü’l-Esmâ,* I, 279-280.

[798] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 579-580.

[799] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 593-600; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 325-329; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, II, 96.

[800] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 600-603; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 329-330.

[801] Fetih, 48/10.

[802] Fetih, 48/18-21.

[803] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 605.

[804] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 606-607; Makrîzî, *İmtâü’l-Esmâ,* I, 291.

[805] Buhârî, *Cizye ve’l-Muvâdaa* 19, *Meğâzî* 35; Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 603-607, 611-612; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 331-332; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, II, 97-98, 101-102; Belâzürî, *Ensâb*, I, 349-350; Makrîzî, *İmtâü’l-Esmâ,* I, 295-296.

[806] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 607-609; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, II, 98; Makrîzî, *İmtâü’l-Esmâ,* I, 292-294.

[807] Buhârî, *Tefsîru’l-Kur’ân* 48; Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 608.

[808] Buhârî, *Cizye ve’l-Muvâdaa* 18; Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 613; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, II, 97-98; Makrîzî, *İmtâü’l-Esmâ,* I, 294, 297-299.

[809] Buhârî, *Tefsîru’l-Kur’ân* 48; Vâkıdî, *Meğâzî*, II,617-624; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 334; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, II, 104-105.

[810] Fetih, 48/1-9.

[811] Fetih, 48/24-26.

[812] Watt, Mongomery, “The Expedition of Al-Hudaybiya Reconsidered”, *Essay on Islam,* Karachi: Felicitation Volüme in Honor of Dr. Muhammad Hamidullah, 1992, p. 194-195.

[813] Buhârî, *Cihâd ve's-Siyer* 122, 143, *Fedâilü's-Sahâbe* 9, *Salâtu'l-Havf* 6, *Meğâzî* 40; Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 653-670; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 349-350; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 106-107, 111-112.

[814] Buhârî, *Meğâzî* 35; Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 572-579; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 321-323; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 95.

[815] Buhârî, *Meğâzî* 47;Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 799-802, 806; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 135; Belâzürî, *Ensâb*, I, 355.

[816] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 741-750; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 289-291; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, III, 1185; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe,* IV, 244.

[817] Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, III, 351-352; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XXIII, 328-335; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kurâni'l-Azîm,* VIII, 91-95.

[818] Mümtehine, 60/10. Ayrıca bk. Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 302-303.

[819] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 731; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 337-339.

[820] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 731; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 337-339; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 330-331. Hudeybiye barışı sonuçları hakkında geniş bilgi ve değerlendirmeler için bk. Ebû Halîl, Şevkî, *Sulhu'l-Hudeybiyye*, Dimaşk 1986, s. 130-149; Hicâzî, Selîm Abdullah, *Menhecü'l-İ'lâmi'l-İslâmî fî Sulhi'l-Hudeybiyye,* Cidde 1986, s. 184-209; Hakemî, Hâfız M., *Merviyyâtü Ğazevâti'l-Hudeybiyye,* Riyâd 1990, s. 113-200; Bahrülulûm, Seyyid Muhammed, *Sulhü'l-Hudeybiyye Beyne't-Taktîk ve'l-İstiratîciyye,* Beyrut 1991, s. 14-43.

[821] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 624-633; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 338; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 120-121.

[822] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 738.

[823] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 739-740.

[824] Buhârî, *Meğâzî* 43; Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 731-741; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 12-14; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 120-123; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 332-334; Şeybe, Mustafa, "Sulhu'l-Hudeybiyye fî İtâr Nizâmi't-Teâhüdi'l-İslâmî", *el-Mevsim,* (1990), s. 1263-1272; Azimli, Mehmet, "Tarihin Kırılma Noktası: Hudeybiye Antlaşması", *Hikmet Yurdu,* 2010, c.III, sayı, 6, s.35-48; Lammens, H., "Hudeybiye", *İA,* V/1, 578-579; Hamidullah, Muhammed, "Hudeybiye Antlaşması", *DİA*, XVIII, 376.

[825] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 781; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 31.

[826] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 783-784; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 31-32; İbn Sa'd*, et-Tabakât*, II, 134; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 348.

[827] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 782-783.

[828] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 789, İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 31-38; İbn Sa'd*, et-Tabakât*, II, 134; Belâzürî, *Futûhu'l-Buldân*, (thk. Abdullah Enîs et-Tabbâ), Beyrut 1987, s. 50-51.

[829] İbn Hişâm, *es-Sîre,* IV, 36-37. Esasında Huzâa Kabilesi İslam öncesi dönemde Hz. Peygamber'in (s.a.s) dedesi Abdülmuttalib ile de bir dostluk anlaşması gerçekleştirmişti. Dolayısıyla Benî Bekir'in kendilerine saldırı üzerine yardım talebi için Medine'ye gittiklerinde Huzâalılar, Hudeybiye Antlaşması'ndan doğan haklarının yanı sıra dedesi Abdülmuttalib ile geçmişteki dostluk anlaşmasını da hatırlatmışlardır. (Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 781-782; Belâzürî, *Futûhu'l-Buldân,*s. 49-50).

[830] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 786-787.

[831] Sâlih, Ahmed Ali, *Devletü'r-Rasûl fi'l-Medîne,* Beyrut ts., s. 312.

[832] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 785, 788, 792-795; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 38-39; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 134; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 348-350.

[833] Belâzürî, *Futûh,* s. 51; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 351.

[834] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 796; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 352.

[835] Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 353-354.

[836] Buhârî, *Meğâzî* 47;Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 799-802, 806, 814; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 135; Belâzürî, *Ensâb*, I, 355; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 354-355.

[837] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 817-818; Belâzürî, *Futûh,* s. 52.

[838] Buhârî, *Meğâzî* 48;Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 818-820; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 39-47; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 135; Belâzürî, *Ensâb*, I, 355.

[839] Vâkıdî, *Meğâzî*, 823; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 47; Belâzürî, *Futûh,* s. 52, 54-55; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 358-362, 383.

[840] Buhârî, *Meğâzî* 48;Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 825; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 48-49; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 136; Belâzürî, *Futûh,* s. 54; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 385.

[841] Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 382-383.

[842] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 821-822; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 135. İbn Hişâm'a göre Sa'd b. Ubâde'nin vazifesi Hz. Ali'ye tevdi edilmiştir. (İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 49).

[843] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 825-826; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 48-50; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 136; Belâzürî, *Futûh,* s. 53; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 386.

[844] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 827-828; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 54.

[845] İsrâ, 15/81.

[846] Buhârî, *Mezâlim ve'l-Ğasb* 32, *Meğâzî* 48, 49, *Tefsîru'l-Kur'ân* 12; Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 832-835; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 56; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 136; Belâzürî, *Futûh,* s. 55.

[847] Yûsuf, 12/92.

[848] Zekât ve sadakaları teslim almak için zekât mallarını bir yerden başka bir yere sürükleyip götürmek yoktur. Celeb iki şeyde olur. Birisi zekâtta olur; şöyle ki: Zekâtı toplayan memur, bölgenin uzak bir noktasında durur ve herkesin zekâtını oraya getirmesini ister. Bu yasaklanmıştır. İkincisi yarışmada olur; şöyle ki: Bir adam atının peşinde gider ve onu koşuya teşvik eder. Bu da yasaklanmıştır. Ceneb ise at koşusuna katılan bir adam, koşuya koyduğu atının yanına yedek bir at daha koşturur. Birisi yorulduğunda diğerini devreye sokar. Zekât toplamada ceneb şöyledir. Zekât memuru bölgenin uzak bir noktasına yerleşir ve zekât mallarının kendisine getirilmesini emreder. (İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab,* I, 277).

[849] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 835-837; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 54-55, 59; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 136-137, 143; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 392-394.

[850] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 825, 857-862; Belâzürî, *Futûh*, s. 56; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 399-400.

[851] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 826-827, 859-860; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 52-53; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 139-140. Belâzürî, *Futûh*, s. 55-56; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 399.

[852] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 860; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 52-53; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 136; Belâzürî, *Futûh*, s. 55-56; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 400.

[853] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 825; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 136; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 399.

[854] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 857-859; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 53; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 136.

[855] Afzalurrahman, *Sîret Ansiklopedisi,* (çev. Komisyon), İstanbul 1996, I, 432.

[856] İbn Sa'd, *et-Tabakât,* II, 136.

[857] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 846-857; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 51-53, 60-61; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 136, 141; Belâzürî, *Ensâb*, I, 357-364; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 398-399.

[858] Örnek vermek gerekirse hakkında idam kararı verilen Mekkelilerden Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh sütkardeşi olan Hz. Osman'ın özel ricası sayesinde cezadan kurtulmuş, bu netice her ikisinin de mensubu olduğu Mekke'nin en büyük kabilelerinden olan Benî Ümmeye'yi ziyadesiyle memnun etmiştir. (Abdilberr, *el-İstiâb,* III, 918; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe,* III, 259).

[859] Bu hususta değerlendirmeler için bk. Watt, W. Montgomery, *Hz. Muhammed Medine'de*, (çev. Süleyman Kalkan), İstanbul 2016, s. 95-97.

[860] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 833-834; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 55; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 136-137; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 391-392.

[861] İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 143; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 137, 145; Belâzürî, *Futûh,* s. 55.

[862] Kılıç, Ünal, *Mekke'nin Fethi,* İstanbul 2009, s. 105.

[863] Özel, Ahmet, "Muhammed"*, DİA*, XXX, 435.

[864] Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili,* VII, 155.

[865] Tirmizî, *Siyer* 33.

[866] İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 59.

[867] Buhârî, *Meğâzî* 52; Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 781-857; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 31-59; İbn Sa'd*, et-Tabakât*, II, 134-143; Belâzürî, *Ensâb*, I, 353-364; Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi,* I, 260-271.

[868] Vâkıdî, *Meğâzî,* I, 9-10; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 71.

[869] Vâkıdî, *Meğâzî,* I, 10-11; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 7; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 72.

[870] Vâkıdî, *Meğâzî,* I, 11-12; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 241; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 8; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 73.

[871] Hamidullah, Muhammed, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye,* s. 268 (no: 161).

[872] Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 993-994; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 161-162; İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber,* s. 281.

[873] Vâkıdî, *Meğâzî,* I, 12; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 248.

[874] Vâkıdî, *Meğâzî,* I, 12-13; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 248-249.

[875] Bu konuda bk. Kapar, Mehmet Ali, "Hz. Peygamber'in Müşriklerle Yaptığı Bazı Antlaşmalar", s. 299-314; Hurç, Ramazan, "Hz. Muhammed'in Müşriklerle Yaptığı Anlaşmalara Siyasal Bağlamda Bir Bakış", s. 21-39.

[876] İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 291-292.

[877] İbn Abdilberr, *el-İstîâb,* III, 1313-1317; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV, 475-477. Ayrıca bk. Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi,* I, 432-445; Sarıçam, İbrahim, "Müzeyne", *DİA,* XXXII, 250-251; Savran, Ahmed, "Ka'b b. Züheyr", *DİA,* XXIV, 7-8.

[878] İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 116-122; Belâzürî, *Ensâb*, I, 8.

[879] Buhârî, *Menâkıb* 9; İbnü'l-Kelbî, *Putlar Kitabı,* s. 26; İbn Hişâm, *es-Sîre,* I,79.

[880] İbn Habîb, *Kitabu'l-Münemmak*, s. 29.

[881] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 593-600; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 325-329; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 96.

[882] İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, III, 1430.

[883] İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, I, 185.

[884] İbn İshâk, *Sîre*, s. 288.

[885] Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 203-204.

[886] Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, VII, 405.

[887] Buhârî, *Meğâzî* 32; Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 405-408; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 302; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 63-64; Belâzürî, *Ensâb*, I, 343.

[888] Vâkıdî, *Meğâzî*, 408-411; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 295; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 64; Belâzürî, *Ensâb*, I, 343.

[889] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 593-600; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 325-329; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 96.

[890] Buhârî, *Cizye ve'l-Muvâdaa* 19, *Meğâzî* 35; Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 603-607, 611-612; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 331-332; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 97-98, 101-102; Belâzürî, *Ensâb*, I, 349-350.

[891] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 789, İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 31-38; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 134; Belâzürî, *Futûh*, s. 50-51.

[892] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 785, 788, 792-795; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 38-39; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 134; Belâzürî, *Futûh,* s. 51.

[893] Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi,* I, 452-466; Önkal, Ahmet, "Huzâa", *DİA,* XVIII, 431-433.

[894] İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 59-66.

[895] Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 19; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 252-256; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 10-11; Belâzürî, *Ensâb*, I, 371-372.

[896] Vâkıdî, *Meğâzî,* I, 182-184; İbn Hişâm, *es-Sîre,* III, 46; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 124-125. Ayrıca bk. Algül, Hüseyin, "Karkaratülküdr", *DİA,* XXIV, s. 498.

[897] Vâkıdî, *Meğâzî,* I, 196-197; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 31.

[898] Buhârî, *Meğâzî* 28; Vâkıdî, *Meğâzî*, I; 346-347; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 51-52.

[899] Buhârî, *Meğâzî* 28; Müslim, *Mesâcid* 297;Vâkıdî, *Meğâzî*, I,349-350; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 53-54.

[900] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 753-754.

[901] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 753-754; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 127.

[902] Buhârî, *Meğâzî* 56; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 136; İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber,* s. 473-474; Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* XIV, 181; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* II, 28-29.

[903] İbn Sa'd, *et-Tabakât,* VIII, 149-150. Bu konuda bk, Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi,* I, 466-482; Azimli, Mehmet, "Süleym", *DİA*, XXXVIII, 55-56.

[904] İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 195-198; İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 128; İbn Habîb, *Kitabu'l-Münemmak,* s. 160-185; Belâzürî, *Ensâb*, I, 100-103.

[905] İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 171-177; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 112; Belâzürî, *Ensâb*, I, 93.

[906] Vakıdî, Meğâzî, II, 772, III, 981.

[907] Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 885-889, 897; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 80-82, İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 149-150; Belâzürî, *Ensâb*, I, 3 364-365.

[908] Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 889-891; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 82-83; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 150.

[909] Tevbe, 9/25-26.

[910] Buhârî, *Meğâzî* 54;Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 897-909; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 85-92; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II,150-151; Belâzürî, *Ensâb*, I, 365.

[911] İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 97; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 152.
[912] Buhârî, *Meğâzî* 56, *Tevhîd* 31; Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 923-938; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 121-129; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 158-159; Belâzürî, *Futûh,* s. 74-75; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* II, 22-26.
[913] Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 943-944; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 130-131; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 152.
[914] Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 949-950.
[915] İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 131-132; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 153-154.
[916] Buhârî, *Farzu'l-Hums* 15*;* Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 9451-954; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 131-133; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 153-154, 155-156; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* II, 31-34.
[917] Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 913-914; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 100-101.
[918] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 944-946; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 135-136; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 152-153.
[919] Buhârî, *Meğâzî* 56; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 136; İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber,* s. 473-474; Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* XIV, 181; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* II, 28-29.
[920] Kallek, Cengiz, "Müellefe-i Kulûb", *DİA,* XXXI, 475-476.
[921] Buhârî, *Meğâzî* 67, 68, 69, 73, 74, 75, 76*;* İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 205; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 291-364.
[922] Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 966-970; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 182-186; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 312-313. Kapar, Mehmet Ali, "Hevâzin", *DİA,* XVII, 276-277.
[923] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 262; Belâzurî, *Ensâb*, I, 530, *Futûhu'l-Buldân*, s. 104.
[924] Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân*, s. 104; Hamidullah, *Muhammed İslâm Peygamberi*, I, 410, 424.
[925] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 262; Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân*, s. 104. Ayrıca bk. Fayda, Mustafa, *İslâmiyetin Güney Arabistan'a Yayılışı,* s. 131.
[926] İbn Hişâm, *es-Sîre,* IV, 233-234.
[927] İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 337-338; Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi,* I, 505-508; Algül, Hüseyin, "Ezd", *DİA,* XII, 46-47.
[928] İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 226.
[929] İbn Sa'd, *et-Tabakât,* IV, 279.

[930] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 470-488; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 240-242; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 69; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 240-241.

[931] Vâkıdî, *Meğâzî,* I, 193-196; İbn Hişâm, *es-Sîre,* III, 49; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 34-35; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 127-128.

[932] Vâkıdî, *Meğâzî,* I, 395-397; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 213-219.

[933] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 470-488; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 240-242; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 69.

[934] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 477-480; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 234; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 239-240.

[935] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 80-84. Ayrıca bk. Kapar, Mehmet Ali, "Fezâre", *DİA,* XII, 538-539.

[936] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 638-643; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 344.

[937] Buhârî, *Meğâzî* 56; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 136; İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber,* s. 473-474; Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* XIV, 181; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* II, 28-29.

[938] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 297-298. Ayrıca bk. Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, I, 508-518; Ayrıca bk. Algül, Hüseyin, "Gatafân", *DİA*, XIII, 399-400.

[939] İbn Hâbîb, *Kitabü'l-Muhabber,* s. 8, 360.

[940] Ya'kûbî, *Tarih,* I, 225.

[941] İsfahânî, *Kitabü'l-Eğânî,*(thk. İbrahim el-Ebyârî), I-XXXI, Kahire 1970, XIX, 6697-6698.

[942] İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 321-322.

[943] İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 322-323.

[944] Vâkıdî, *Ridde*, s. 63-67; Taberî, *Tarih*, III, 253-254.

[945] Vâkıdî, *Ridde*, s. 72-102; Belâzürî, *Futûhu'l-Buldân*, s. 135; Taberî, *Tarih*, III, 254-261; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 234-236; Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi,* I, 518-521; Brau, H.H., "Tayy", *İA,* XII (2), 69-70; Apak, Adem, "Benî Tay", *DİA*, XL, 187-188.

[946] Vâkıdî, *Meğâzî,* I, 340-343; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 50. Ayrıca bk. Kallek, Cengiz, "Esed (Benî Esed)", *DİA,* XI, 364; Önkal, Ahmet, "Katan Seferi", *DİA,* XXV, 28.

[947] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 292-293.

[948] Vâkıdî, *Ridde*, s. 72-102; Belâzürî, *Futûhu'l-Buldân*, s. 135; Taberî, *Tarih*, III, 254-261; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 234-236.

[949] Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-Harâc,* (thk. Kusay Muhibbuddîn el-Hatîb), Kahire 1396, s. 34-36; Belâzürî, *Futûh*, 426-429, 433; Taberî,

Tarih, IV,116-120, 126-133, 146-148; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 4-8; Kallek, Cengiz, "Esed", *DİA,* XI, 363-365.

[950] Ezrakî, *Ahbâru Mekke,* I,105; Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf,* I,49.

[951] Vâkıdî, *Meğâzî,* II, 752-753.

[952] Buhârî, *Cenâiz* 4,*Cihâd ve's-Siyer* 7, 183, *Fedâilü's-Sahâbe* 25, *Meğâzî* 44.

[953] Buhârî, *Fedâilu's-Sahâbe* 5, *Meğâzî* 63; Vakıdî, *Meğâzî*, II, 771; İbn Sa'd, e*t-Tabakât*, II, 131; Belâzurî, *Ensâb*, I, 381.

[954] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 550.

[955] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 330-335, 355.

[956] Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1025-1047; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 169-170; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 166; Belâzürî, *Futûh,* s. 79-85.

[957] Taberî, *Tarih*, III, 227; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 227.

[958] Belâzürî, *Futûh*, s. 132-134; Taberî, *Tarih*, III, 249; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 234.

[959] Belâzürî, *Futûh,* s. 184-185. Ayrıca bk. Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi,* I, 522-525; Avcı, Casim, "Kudâa", *DİA,* XXVI, 308-309.

[960] İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 333-334.

[961] İbn Abdirabbih, *el-Ikdü'l-Ferîd,* VI, 91; İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât,* II, 248.

[962] Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi,* I, 525-535; Özkuyumcu, Nadir, "Kelb", *DİA,* XV, 203-204. Kelb kabilesinin Arap tarihindeki rolü hakkında bk. Kara, Cahid, *İslâm Öncesinden Emevîlerin Sonuna Kadar Kelb Kabilesi,* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara ÜSBE, Ankara 2001.

[963] İbn Hişâm, *es-Sîre,* IV, 260.

[964] İbn Sa'd, *et-Tabakât,* IV, 250-251; İbn Abdilberr, *el-İstîâb,* I, 461-462. Ayrıca bk. Yardım, Ali, "Diyhe b. Halîfe", *DİA*, IX, 294.

[965] Buhârî, *Cenâiz* 4,*Cihâd ve's-Siyer* 7, 183, *Fedâilü's-Sahâbe* 25, *Meğâzî* 44.

[966] Buhârî, *Fedâilu's-Sahâbe* 5, *Meğâzî* 63; Vakıdî, *Meğâzî*, II, 771; İbn Sa'd, e*t-Tabakât*, II, 131; Belâzurî, *Ensâb*, I, 381.

[967] Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1025-1047; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 169-170; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 166; Belâzürî, *Futûh,* s. 79-85.

[968] Önkal, Ahmet, "Cüzâm", *DİA*, VIII, 149.

[969] Yûsuf, 12/1-111.

[970] Bakara, 2/50; A'raf, 7/136; Enfâl, 8/54; İsrâ, 17/103.
[971] Mâide, 5/23-29.
[972] Afzalurrahman, *Siret Ansiklopedisi*, IV, 421-426. Ayrıca bk. Gürkan, Saime, Leyla, "Yahûdîlik", *DİA*, XLIII, 187-197.
[973] Bakara, 2/40-44.
[974] Cuma, 62/2-6.
[975] Mâide, 5/18.
[976] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 219-220.
[977] Nisâ, 4/153-162.
[978] Mâide, 5/41-43.
[979] Nisâ, 4/46.
[980] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, V, 117-121.
[981] İbn Hişâm, *es-Sîre,* II, 163-164.
[982] Nisâ, 4/51-52.
[983] İbn Hişâm, *es-Sîre,* II, 519 vd., II, 527.
[984] Buhârî, *İlim* 47.
[985] Mâide, 5/41-45.
[986] Bakara, 2/84-85.
[987] Âl-i İmrân, 3/12-13.
[988] Enfâl, 8/58.
[989] Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 176-177; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 50-51;İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 29; Belâzürî, *Ensâb*, I, 308-309.
[990] Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 177-180; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 51-53; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 29-30.
[991] İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab,* V, 213.
[992] Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 363-164; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 53; Belâzürî, *Ensâb*, I, 339.
[993] Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 364-368.
[994] Haşr, 59/11-17.
[995] Haşr, 59/2.
[996] "Eğer Allah, onlar hakkında sürülmeye hükmetmemiş olsaydı, muhakkak kendilerine dünyada azap edecekti. Âhirette ise onlar için cehennem azabı vardır". (Haşr, 59/3).
[997] Buhârî, *Meğâzî* 14; Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 368-380; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 199-201; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 57-58.
[998] Belâzürî, *Futûh,* s. 27-31; Belâzürî, *Ensâb*, I, 518.
[999] Haşr, 59/2-7.

[1000] İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, VII, 454-456.
[1001] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 454-456; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 231-233; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 71.
[1002] Müslim, *Fedâilü's-Sahâbe* 49.
[1003] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 458-459; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 232-233; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 231-232.
[1004] Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 235.
[1005] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 462.
[1006] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 470-488; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 240-242; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 69; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 240-241.
[1007] İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 243-244.
[1008] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 510-515; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 249-251; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 74-75; Belâzürî, *Futûh,* s. 32-33.
[1009] Ahzâb, 33/26-27.
[1010] Tesniye, XX/13-14.
[1011] Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensâr* 12, *Meğâzî* 14, 30; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 251-253.
[1012] İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 255-256.
[1013] Vacca, V, "Kurayza", *İA,* VI, 1012-1013.
[1014] Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi,* I, 587'den naklen.
[1015] Tabbâra, Afîf Abdülfettah, *el-Yehûd fi'l-Kur'ân*, Beyrut 1966, 73-74.
[1016] Hodgson, M.G.S., *İslâm'ın Serüveni,* (çev. Komisyon), I-III, İstanbul 1995, s. 131.
[1017] İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 286-288.
[1018] Buhârî, *Rehn* 3, *Meğâzî* 15; Ebû Dâvûd, *Harâc* 22; Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 184-193; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 31-34; Belâzürî, *Ensâb*, I, 374.
[1019] Buhârî, *Rehn* 3, *Meğâzî* 15; Ebû Dâvûd, *Harâc* 22.
[1020] Buhârî, *Meğâzî* 16.
[1021] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 80-84.
[1022] Buhârî, *Cihâd ve's-Siyer* 122, 143, *Fedâilü's-Sahâbe* 9; Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 653-670; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 349-350; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 106-107, 111-112.
[1023] Buhârî, *Meğâzî* 38; Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 673-675; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 344-345, 350-351, IV, 296; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 108.

[1024] Buhârî, *İcâre* 22, *el-Hars ve Müzâraa* 17, *Farzu'l-Humus* 19; Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 690-691; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 113-114; Belâzürî, *Futûh,* s.33-41; Belâzürî, *Ensâb*, I, 352.

[1025] Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ,* I-XXIII, (thk. Şuayb Arnavud), Beyrut 1985*,* I, 337.

[1026] İbn Abdilberr, *el-İstîâb,* IV, 1403-1404.

[1027] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 706-707; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 351-352, 368; Belâzürî, *Futûh,* s. 41-47; Belâzürî, *Ensâb*, I, 352.

[1028] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 709-711; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 353; Belâzürî, *Futûh,* s. 47; Belâzürî, *Ensâb*, I, 352-353.

[1029] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 71; Belâzürî, *Futûh,* s. 48.

[1030] Vâkıdî, *Meğâzî,* I, 176-380, II, 638-711; İbn Hişâm, *es-Sîre,* II, 160-210, III, 50-367; İbn Sa'd, et-Tabakât, II, 29-108. Medine döneminde Hz. Peygamber'in (s.a.s) Yahûdîlerle münasebetleri hakkında geniş bilgi ve değerlendirmeler için bk. Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi,* I, 546-616; Derveze, İzzet, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, III, 136-137; Özkuyumcu, Nadir, "Asr-ı Saadette Yahûdîlerle İlişkiler", II, 417-493; Atçeken, İsmail Hakkı, *Asr-ı Saadette Yahûdîlerle İlişkiler,* İstanbul 1996; Mevlânâ Şiblî Numânî, *Son Peygamber Hz. Muhammed,* s. 253-263, 275-278, 298-315; Baş, Eyüp, *İslâm'ın İlk Döneminde Müslüman Yahûdî İlişkileri,* İstanbul 2004; s. 31-79; Vacca, V, "Kurayza", *İA,* VI, 1012-1013.

[1031] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 262-263; Belâzürî, *Futûh,* s. 104.

[1032] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 755-756; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 128.

[1033] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 757-258.

[1034] Buhârî, *Cenâiz* 4,*Cihâd ve's-Siyer* 7, 183, *Fedâilü's-Sahâbe* 25, *Meğâzî* 44; Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 756-763; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 22-23; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 128-129.

[1035] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 763-765; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 21-24; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 129-130.

[1036] Buhârî, *Fedâilü's-Sahâbe* 5, *Meğâzî* 63.

[1037] Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 990-991; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 159; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 165.

[1038] Tevbe,9/117.

[1039] Buhârî, *Meğâzî* 78.

[1040] Tevbe, 9/38-41.

[1041] Bakara, 2/155.
[1042] Tevbe, 9/41-49.
[1043] Tevbe, 9/90.
[1044] Tevbe, 9/98-99.
[1045] Tevbe, 9/101.
[1046] Tevbe, 9/120.
[1047] "Savaştan geri kalan üç kişinin de tevbelerini kabul etti. Yeryüzü bütün genişliğine rağmen onlara dar gelmiş, vicdanları da kendilerini sıktıkça sıkmış, böylece Allah(ın azabın)dan yine ona sığınmaktan başka çare olmadığını anlamışlardı. Sonra (eski hallerine) dönsünler diye, onların tövbelerini de kabul etti. Şüphesiz Allah, tevbeyi çok kabul eden ve çok merhamet edendir". (Tevbe, 9/118); Buhârî, *Meğâzî* 79, *Tefsîru'l-Kur'ân* 14; Müslim, *Tevbe* 35; Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 996-999; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 162; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 166; İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber,* s. 284-285).
[1048] Tevbe, 9/118.
[1049] İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 163-164.
[1050] Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 993-994; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 161-162; İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber,* s. 281.
[1051] Tevbe, 9/92.
[1052] Tevbe, 9/100.
[1053] Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 991; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 161.
[1054] Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1002; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 162.
[1055] Buhârî, *Meğâzî* 78; Tirmizî, *Menâkıb*, 21; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 163.
[1056] Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1015.
[1057] Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1025-1047; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 169-170; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 166; Belâzürî, *Futûh,* s. 79-85.
[1058] İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 170.
[1059] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 755-771, III, 990-1047; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 21-170; İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 262-263, II, 128-129, 165-166. Üstelik Hz. Peygamber'in (s.a.s) defalarca Kayser'in ve Kisrâ'nın mülkünün fethedileceği, onların hazinelerinin Müslümanların eline geçeceğini de müjdelediği, bu konuda ashâbını teşvik ettiği de unutulmamalıdır. (bk. Buhârî, *Îmân ve'n-Nüzür* 3). Rasûlüllah'ın (s.a.s) Medine döneminde Hıristiyanlar'la ilişkileri hususunda geniş bilgi için bk. Ağarı, Murat, *Hz. Muhammed'in*

Hıristiyanlarla Mücadele Stratejisi, İstanbul, 2003, s. 100-131. Ayrıca bk. Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi,* I, 617-646; Özkuyumcu, Nadir, "Asr-ı Saadette Hıristiyanlarla İlişkiler", II, 381-414.

[1060] Derveze, İzzet, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı,* s. 74-75.

[1061] Nifakın ortaya çıkışı hakkında değerlendirmeler için bk. Yıldız, Abdullah, *Hz. Peygamber ve Gizli Düşmanları: Münafıklar,* İstanbul 2000, s. 33-38.

[1062] Râğıb el-Isfahânî, , *el-Müfredât,* s. 766.

[1063] İbn Mânzûr, *Lisânü'l-Arab,* X, 358-359.

[1064] Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs,* VII, 79; Humeydî, Abdülaziz, *el-Münâfikûn fi'l-Kur'âni'l-Kerîm,* Cidde 1989, s. 14.

[1065] Fârûkî, Kemal Ali, *Islamic Jurrispadance,* İslâmabad 1987, s. 225. Ayrıca bk. Izutsu, Toshihiko, *Kur'ân'da Dini ve Ahlâki Kavramlar,* (çev. Selahattin Ayaz), İstanbul ts., s. 238. Nifak ve münafık kelimesinin farklı anlamları hakkındaki değerlendirmeler için bk. Yıldız, Abdullah, *Hz. Peygamber ve Gizli Düşmanları:Münafıklar,*s. 19-26.

[1066] Bakara, 2/8-10.

[1067] Kılıç, Sadık, *Kur'ân'a göre Nifâk,* İstanbul 1982, s. 33, 135, 142; Humeydî, *el-Münâfikûn fi'l-Kur'âni'l-Kerîm,* s. 14-18; Sezikli, Ahmet, *Hz. Peygamber Devrinde Nifak Hareketleri,* Ankara 2001, s. 10-17.

[1068] Tirmizî, *Îmân* 14.

[1069] Bakara, 2/8-20; Nisâ, 4/138-142; Mâide, 5/33; Tevbe, 9/64, 74; Ahzâb, 33/12-18, 48; Hadîd, 57/13-14; Haşr, 59/11; Münâfikûn, 63/1-11.

[1070] Tevbe, 9/56-57; Muhammed, 47/20-21; Haşr, 59/11-13; Münâfikûn, 63/4.

[1071] Tevbe, 9/67; Münâfikûn, 63/4.

[1072] Nisâ, 4/142.

[1073] Bakara, 2/205.

[1074] Tevbe, 9/67.

[1075] Tevbe, 9/65, 79.

[1076] Münâfikûn, 63/7.

[1077] Âl-i İmrân, 3/119.

[1078] Ahzâb, 33/57-60.
[1079] Mücadele, 58/8.
[1080] Bk. Alper, Hülya, “Münafık”, *DİA*, XXXI, 566-568.
[1081] Münâfikûn, 63/1-3.
[1082] Nûr, 24/47-50.
[1083] Derveze, İzzet, *Kur’ân’a Göre Hz. Muhammed’in Hayatı*, III, 76.
[1084] Bakara, 2/8-18.
[1085] Nisâ, 4/137-138.
[1086] Nisâ, 4/141-143.
[1087] Tevbe, 9/56-57.
[1088] Tevbe, 9/62-63.
[1089] Münâfikûn, 63/1-4.
[1090] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 234-235; Medine‘deki münafıklar hakkında bk. Belâzürî, *Ensâb*, I, 274-287.
[1091] Derveze, İzzet, *Kur’ân’a Göre Hz. Muhammed’in Hayatı,* III, 77-78.
[1092] Derveze, İzzet, *Kur’ân’a Göre Hz. Muhammed’in Hayatı,* III, 79-81.
[1093] Buhârî, *Merdâ* 15, *Edeb* 115, *Tesîru’l-Kur’ân* 15; Müslim, *Cihâd* 116; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 236-237.
[1094] Buhârî, *Sulh* 1, *Edeb* 115; Müslim, *Cihâd* 117.
[1095] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 497-510; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, II, 29.
[1096] Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 368-380; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 199-201; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, II, 57-58. Medine‘de Münafık-Yahûdî ittifakı hakkında değerlendirmeler için bk, Sezikli, *Hz. Peygamber Devrinde Nifak Hareketleri,* s. 52-60.
[1097] İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 67-68, 70.
[1098] Âl-i İmrân, 3/156.
[1099] İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 226.
[1100] Ahzâb, 33/9-15.
[1101] “Onlar, ‘Andolsun, eğer Medine’ye dönersek, üstün olan, zayıf olanı oradan mutlaka çıkaracaktır” diyorlardı. Hâlbuki asıl üstünlük ancak Allah’ın Peygamberinin ve müminlerindir. Fakat münafıklar (bunu) bilmezler”. (Munâfikûn, 63/8). Buhârî, *Tefsîru’l-Kur’ân* 63; Müslim, *Tefsîr* 64.
[1102] İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 303.

[1103] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 415-419; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 305.

[1104] Nitekim bu duruma benzer bir hadise kısa süre sonra ilk halîfe seçimi esnasında yaşanacaktır. Hz. Ebû Bekir'in halîfe seçilmesine karşı çıkan ve ona biat etmeyen Sa'd b. Ubâde'ye baskı yapılacağına dair duyumlar alan Hazrecli Beşîr b. Sa'd , Hz. Ebû Bekir'i şu şekilde ikaz etmiştir: "O inat ederek biatı kabul etmemiştir. Öldürülünceye kadar da size biat etmeyecektir. Beraberinde çocukları, ailesi ve aşiretinden bir grup öldürülünceye kadar da o, öldürülemeyecektir. Bütün Hazrec öldürülmedikçe, onları öldüremeyeceksiniz. Evs 'i öldürmedikçe de Hazrec'i öldüremeyeceksiniz. Artık yolunda giden bu işi bozmayın. O halde onu kendi başına bırakın. Onu bu şekilde terk etmeniz size zarar vermez. O sadece tek bir kişidir". (İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 616) .

[1105] Allah Rasûlü'nün (s.a.s) münafıklara karşı uyguladığı siyaset hakkında bk. Sezikli, *Hz. Peygamber Devrinde Nifak Hareketleri,* s. 173-214.

[1106] Buhârî, *Meğâzî* 34, *Tefsîru Sûreti'n-Nûr* 6, 11; Müslim, *Tevbe* 56; Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 431-432; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 312-313.

[1107] İbn Hişâm, *es-Sîre*, 159-160.

[1108] Tevbe, 9/48.

[1109] Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 995-996; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 165.

[1110] İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 159-160.

[1111] Taberî, *Câmi'u'l-Beyân,* X, 196-197.

[1112] Tevbe, 9/81.

[1113] Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1003-1005; Belâzürî, *Ensâb*, I, 275.

[1114] Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1004.

[1115] İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 166-169.

[1116] Tevbe, 9/64-66.

[1117] Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1005-1012.

[1118] Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1039.

[1119] Tevbe, 9/74.

[1120] Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* V, 453.

[1121] Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1042-1044.

[1122] Tevbe, 9/107-108.

[1123] Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1048-1049; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 173-174.

[1124] Koçyiğit, Talat, "Abdullah b. Übey b. Selûl"*, DİA,* I, 140.

[1125] Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1057; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 65.

[1126] Buhârî, *Libâs* 8; Müslim, *Sıfatü'l-Münâfikîn* 3; İbn Mâce, *Cenâiz* 31; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* II, 18; Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1057.

[1127] Buhârî, *Cenâiz* 22, 84, *Tefsîru Sûreti't-Tevbe* 12, 13; Tirmizî, *Tefsîr* 10; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 196-197.

[1128] "Onlar için ister bağışlanma dile ister dileme (farketmez.) Onlar için yetmiş kez bağışlanma dilesen de, Allah onları asla affetmeyecektir. Bu, onların Allah ve Rasûlünü inkâr etmiş olmaları sebebiyledir. Allah fasık topluluğu doğru yola iletmez". (Tevbe, 9/80).

[1129] "Onlardan ölen kimsenin namazını asla kılma, mezarı başında da durma. Çünkü onlar Allah'ı ve onun elçisini inkâra yeltendiler ve bu günah içinde öldüler". (Tevbe, 9/84).

[1130] Buhârî, *Cenâiz* 22, 84, *Tefsîru'l-Kur'ân* 11, 12, 13; Vâkıdî, *Meğâzî*, Meğâzî, III, 1057-1058; İbn Hişâm, *es-Sîre,* IV, 196-197.

[1131] Taberî, *Câmi'u'l-Beyân,* X, 206.

[1132] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 65.

[1133] İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 305.

[1134] Tirmizî, *Tefsîr* 10; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* II, 18; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 197. Hz. Peygamber'in Medine'deki münafıklarla ilgili uygulamaları hakkında geniş bilgi için bk. Sezikli, Ahmet, *Hz. Peygamber Devrinde Nifak Hareketleri,* s. 25-155; Demircan, Adnan, *Hz. Peygamber Devrinde Münafıklar,* Konya 1996, s. 41-131; Yıldız, Abdullah, *Hz. Peygamber ve Gizli Düşmanları,* s. 187-217.

[1083]
[1055]
[993]
[965]
[1021]
[748]
[710]
[841]
[832]
[813]
[682]
[654]
[956]

[1111]
Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 42; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 300, 365-374; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 17-18.
[1120]
Enfâl, 8/9-14.
Enfâl, 8/15-16.
Enfâl, 8/43-44.
Enfâl, 8/65-66.
[649]
Bakara, 2/249. Bedir savaşı esnasında gerçekleşen ilahi yardım konusunda değerlendirmeler için bk. Balcı, İsrafil, "Bedir Savaşıyla İlgili Mucizevi Rivayetlerin Kur'ân, Hadis ve Tarih Verilerine Göre Kritiği", *İstem*, Konya 2006, yıl. 7, sy.13, s. 85-124.
Buhârî, *Meğâzî* 2, 10; Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 128-130, 138-144, 145-147, 147-152; Belâzürî, *Ensâb*, I, 296-306.
Enfâl, 8/18.
Enfâl, 8/17.
Âl-i İmrân, 3/123-127.
[1092]
Buhârî, *Meğâzî* 8; Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 68-70; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 277-278; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 17, 23-24; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 104.
Bu konuda geniş bilgi için bk. Sarıçam, İbrahim, *Emevî-Hâşimî İlişkileri,* s. 329; Adnan Demircan, *İslâm Tarihinin İlk Asrında İktidar Mücadelesi,* İstanbul 1996, s. 301.
İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 3.
İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 291.
Mümin (Gâfir), 40/10.
Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 58-59; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 100-101.
Müslim, *Cihad ve's-Siyer* 58; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 30, 32; Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 59, 67, 81.
Âl-i İmrân, 3/13.
Vâkıdî, *Meğâzî,* I, 61; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 101.
Vâkıdî, *Meğâzî,* I, 68; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 104.
[639]
[691]
Vâkıdî, *Meğâzî,* I, 124; İbn Hişâm, *es-Sîre,* III, 47.

Vâkıdî, *Meğâzî,* I, 123; İbn Hişâm, *es-Sîre,* II, 303.

İbn Hişâm, *es-Sîre,* II, 305-306; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 114.

Vâkıdî, *Meğâzî,* I, 129-130; İbn Hişâm, *es-Sîre,* II, 303-304, 316. Bu konuda geniş bilgi için bk. Ayyâşî, Şerîf İbrahim, *Gazvetü Bedri'l-kübrâ fî Rihâbi'l-Cihâdi'l-Mukaddes,* Medine 1981; Kâfûrî, Ali Ahmed, *Gazvetü Bedri'l-Kübrâ fî Kadâyâ Muâsıra,* Kahire 1990; Fayda, Mustafa, "Bedir Gazvesi", *DİA,* V, 327.

Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 181-182; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 47-48; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 30; Belâzürî, *Ensâb*, I, 310; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 123-124. Ayrıca bk. Yiğit, İsmail, "Sevîk Gazvesi", *DİA,* XXXVI, 585.

Önkal, Ahmet "Karede Seriyyesi", *DİA,* XXIV, 487.

Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 19-182; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 257-300, III, 47-48; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 13-30; Belâzürî, *Ensâb*, I, 310; Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi,* I, 227-228.

Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi,* I, 227-228.

Tirmizî, *Menâkıb*, 19; İbn Abdilberr, *el-İstîâb,* III, 1038.

Vâkıdî, *Meğâzî,* I, 120-121; İbn Hişâm, *es-Sîre,* II, 302-303.

[757]

[663]

Müslim, *Cihâd ve's-Siyer* 58; Tirmizî, *Cihâd* 34; Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 107-110; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 316; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 115.

Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 119.

Vâkıdî, *Meğâzî,* I, 119.

Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 130-131; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 303-304.

İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 314-315; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 18.

Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 247; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 22; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 119.

[940]

İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 307-308; İbn Sa'd, VIII, 31. Ayrıca bk. Âişe Abdurrahman, *Terâcimü Seyyidâti Beyti'n-Nübüvve*, Kahire ts., s. 218-234; Kazıcı, Ziya, *Hz. Muhammed'in Aile Hayatı ve Eşleri,* İstanbul 2003, s. 85-121; Kandemir, M. Yaşar, "Hatice", *DİA,* XVI, 465-466.

İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 308-310.

[785]

Vâkıdî, *Meğâzî,* I, 111-112; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 118-119.

Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 105.

Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-Harâc,* (thk. Kusay Muhibbuddîn el-Hatîb), Kahire 1396, s. 34-36; Belâzürî*, Futûh*, 426-429, 433; Taberî, *Tarih,* IV,116-120, 126-133, 146-148; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 4-8; Kallek, Cengiz, "Esed", *DİA,* XI, 363-365.

Vâkıdî, *Ridde*, s. 72-102; Belâzürî, *Futûhu'l-Buldân*, s. 135; Taberî, *Tarih*, III, 254-261; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 234-236.

İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 292-293.

Vâkıdî, *Meğâzî,* I, 340-343; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 50. Ayrıca bk. Kallek, Cengiz, "Esed (Benî Esed)", *DİA,* XI, 364; Önkal, Ahmet, "Katan Seferi", *DİA,* XXV, 28.

Vâkıdî, *Ridde*, s. 72-102; Belâzürî, *Futûhu'l-Buldân*, s. 135; Taberî, *Tarih*, III, 254-261; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 234-236; Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi,* I, 518-521; Brau, H.H., "Tayy", *İA,* XII (2), 69-70; Apak, Adem, "Benî Tay", *DİA*, XL, 187-188.

Vâkıdî, *Ridde*, s. 63-67; Taberî, *Tarih*, III, 253-254.

Âl-i İmrân, 3/121-128.

[884]

İbn İshâk, *Sîre*, s. 310-311; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 169.

Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 249; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 154.

[823]

[866]

Vakıdî, *Meğâzî,* I, 247.

Buhârî, *Meğâzî* 22; İbn Mâce, *Fiten* 23.

Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 219-220, 224-225; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 69-70; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 39-40, 47.

Buhârî, *Meğâzî* 17; Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 229-230; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 144-145.

[795]

Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 145-146.

Âl-i İmrân, 3/144.

Buhârî, *Cihâd ve's-Siyer* 164, *Meğâzî* 17-25; Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 229-296; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 84-92; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 40-42, 44-48; Belâzürî, *Ensâb*, I, 318-321.

İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 322-323.

İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 321-322.

İsfahânî, *Kitabü'l-Eğânî,*(thk. İbrahim el-Ebyârî), I-XXXI, Kahire 1970, XIX, 6697-6698.

Ya'kûbî, *Tarih,* I, 225.

İbn Hâbîb, *Kitabü'l-Muhabber,* s. 8, 360.

İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 297-298. Ayrıca bk. Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, I, 508-518; Ayrıca bk. Algül, Hüseyin, "Gatafân", *DİA*, XIII, 399-400.

Buhârî, *Meğâzî* 56; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 136; İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber,* s. 473-474; Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* XIV, 181; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* II, 28-29.

Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 638-643; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 344.

İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 80-84. Ayrıca bk. Kapar, Mehmet Ali, "Fezâre", *DİA,* XII, 538-539.

Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 477-480; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 234; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 239-240.

Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 470-488; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 240-242; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 69.

İbn İshâk, *Sîre,* 306; Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 199-202.

Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 203-204; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 131-132.

Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 203-204.

Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 209-214; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 38-39; Belâzürî, *Ensâb*, I, 314-315.

Buhârî, *Meğâzî* 17; Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 219; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 67-68, 70; Belâzürî, *Ensâb*, I, 315; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 137.

[894]

Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 224-225; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 141.

[912]

Watt, W. Montgomery, *Hz. Muhammed Mekke'de,* s. 39.

İbn Hişâm, *es-Sîre,* III, 64; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 131.

Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 199-202; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 37; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 131.

Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 199-200, 203-204; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 64-67; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 37; Belâzürî, *Ensâb*, I, 312-313.

Vâkıdî, *Meğâzî,* I, 395-397; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 213-219.

Vâkıdî, *Meğâzî,* I, 193-196; İbn Hişâm, *es-Sîre,* III, 49; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 34-35; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 127-128.

Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 470-488; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 240-242; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 69; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 240-241.

Sarıçam, İbrahim, "Hamrâülesed Gazvesi", *DİA,* XV, 498.

Buhârî, *Meğâzî* 17; İbn İshâk, *Sîre,* s. 313; Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 297.

Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 384.

Vakıdî, *Meğâzî,* I, 292; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 162-163.

Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, I, 197; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, VII, 282-283.

Âl-i İmrân 3/152-153.

Hattâb, Mahmûd, Şît, *er-Rasûlü'l-Kâid,* Bağdat 1960, s. 119-120; Ferec, Muhammed, *el-Abkariyyetü'l-Askeriyye fî Gazavâti'r-Rasûl,* Kahire 1977, s.383-384.

Uhud Savaşı'yla ilgili âyetler hakkında bk. Âl-i İmrân, 3/121, 122, 140, 144, 153, 154, 155, 165, 166. Ayrıca bk. Hamidullah, Muhammed-Casim Avcı, "Uhud Gazvesi", *DİA,* XXXXII, 54-57.

Âl-i İmrân, 3/140.

Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 384-389; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 107-110.

[856]

[767]

Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* XVII, 322-325.

Nahl, 16/126. Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, II, 244; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kurâni'l-Azîm,* IV, 614.

İbn İshâk, *Sîre,* s. 314-315; Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 297; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 168.

Vakıdî, *Meğâzî,* I, 292.

Buhârî, *Meğâzî* 10.

[922]

Vakıdî, *Meğâzî,* I, 296-298; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 99-100; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 47; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 171.

[620]

Buhârî, *Meğâzî* 22-25; Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 300-307; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 129-134; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 47; Belâzürî, *Ensâb*, I, 328-334.

Buhârî, *Cenâiz* 25, 26; Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 239-240, 285-286, 311; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 77-78.

Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 285-286; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 74-76; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 42-43; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 165-166.

İbn İshâk, *Sîre,* s. 321; Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 274, 332.

Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 709-711; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 353; Belâzürî, *Futûh,* s. 47; Belâzürî, *Ensâb*, I, 352-353.

[1065]
Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 706-707; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 351-352, 368; Belâzürî, *Futûh,* s. 41-47; Belâzürî, *Ensâb*, I, 352.
İbn Abdilberr, *el-İstîâb,* IV, 1403-1404.
Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ,* I-XXIII, (thk. Şuayb Arnavud), Beyrut 1985*,* I, 337.
Buhârî, *İcâre* 22, *el-Hars ve Müzâraa* 17, *Farzu'l-Humus* 19; Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 690-691; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 113-114; Belâzürî, *Futûh,* s.33-41; Belâzürî, *Ensâb*, I, 352.
Buhârî, *Meğâzî* 38; Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 673-675; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 344-345, 350-351, IV, 296; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 108.
Buhârî, *Cihâd ve's-Siyer* 122, 143, *Fedâilü's-Sahâbe* 9; Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 653-670; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 349-350; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 106-107, 111-112.
İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 80-84.
[738]
Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 71; Belâzürî, *Futûh,* s. 48.
Buhârî, *Meğâzî* 16.
[1101]
İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 286-288.
Hodgson, M.G.S., *İslâm'ın Serüveni,* (çev. Komisyon), I-III, İstanbul 1995, s. 131.
Tabbâra, Afîf Abdülfettah, *el-Yehûd fi'l-Kur'ân*, Beyrut 1966, 73-74.
Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi,* I, 587'den naklen.
Vacca, V, "Kurayza", *İA,* VI, 1012-1013.
İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 255-256.
Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensâr* 12, *Meğâzî* 14, 30; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 251-253.
Tesniye, XX/13-14.
Buhârî, *Rehn* 3, *Meğâzî* 15; Ebû Dâvûd, *Harâc* 22.
Buhârî, *Rehn* 3, *Meğâzî* 15; Ebû Dâvûd, *Harâc* 22; Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 184-193; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 31-34; Belâzürî, *Ensâb*, I, 374.
[700]
[1031]
İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 163-164.
Tevbe, 9/118.

“Savaştan geri kalan üç kişinin de tevbelerini kabul etti. Yeryüzü bütün genişliğine rağmen onlara dar gelmiş, vicdanları da kendilerini sıktıkça sıkmış, böylece Allah(ın azabın)dan yine ona sığınmaktan başka çare olmadığını anlamışlardı. Sonra (eski hallerine) dönsünler diye, onların tövbelerini de kabul etti. Şüphesiz Allah, tevbeyi çok kabul eden ve çok merhamet edendir”. (Tevbe, 9/118); Buhârî, *Meğâzî* 79, *Tefsîru'l-Kur'ân* 14; Müslim, *Tevbe* 35; Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 996-999; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 162; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 166; İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber,* s. 284-285).

Tevbe, 9/120.

Tevbe, 9/101.

Tevbe, 9/98-99.

Tevbe, 9/90.

[913]

[1121]

Tevbe, 9/41-49.

Bakara, 2/155.

Tevbe, 9/38-41.

[630]

Buhârî, *Meğâzî* 78.

Tevbe,9/117.

Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 990-991; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 159; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 165.

Buhârî, *Fedâilü's-Sahâbe* 5, *Meğâzî* 63.

Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 763-765; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 21-24; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 129-130.

Buhârî, *Cenâiz* 4,*Cihâd ve's-Siyer* 7, 183, *Fedâilü's-Sahâbe* 25, *Meğâzî* 44; Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 756-763; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 22-23; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 128-129.

Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 757-258.

Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 755-756; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 128.

[857]

İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 262-263; Belâzürî, *Futûh,* s. 104.

Vâkıdî, *Meğâzî,* I, 176-380, II, 638-711; İbn Hişâm, *es-Sîre,* II, 160-210, III, 50-367; İbn Sa'd, et-Tabakât, II, 29-108. Medine döneminde Hz. Peygamber'in (s.a.s) Yahûdîlerle münasebetleri hakkında geniş bilgi ve değerlendirmeler için bk. Muhammed Hamidullah, *İslâm*

Peygamberi, I, 546-616; Derveze, İzzet, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, III, 136-137; Özkuyumcu, Nadir, "Asr-ı Saadette Yahûdîlerle İlişkiler", II, 417-493; Atçeken, İsmail Hakkı, *Asr-ı Saadette Yahûdîlerle İlişkiler,* İstanbul 1996; Mevlânâ Şiblî Numânî, *Son Peygamber Hz. Muhammed,* s. 253-263, 275-278, 298-315; Baş, Eyüp, *İslâm'ın İlk Döneminde Müslüman Yahûdî İlişkileri,* İstanbul 2004; s. 31-79; Vacca, V, "Kurayza", *İA,* VI, 1012-1013.

Buhârî, *İlim* 47.

İbn Hişâm, *es-Sîre,* II, 519 vd., II, 527.

Nisâ, 4/51-52.

[720]

İbn Hişâm, *es-Sîre,* II, 163-164.

Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, V, 117-121.

Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 176-177; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 50-51;İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 29; Belâzürî, *Ensâb*, I, 308-309.

Enfâl, 8/58.

Âl-i İmrân, 3/12-13.

Bakara, 2/84-85.

Mâide, 5/41-45.

Bakara, 2/40-44.

Afzalurrahman, *Siret Ansiklopedisi*, IV, 421-426. Ayrıca bk. Gürkan, Saime, Leyla, "Yahûdîlik", *DİA*, XLIII, 187-197.

Mâide, 5/23-29.

Bakara, 2/50; A'raf, 7/136; Enfâl, 8/54; İsrâ, 17/103.

Nisâ, 4/46.

Mâide, 5/41-43.

[664]

Nisâ, 4/153-162.

İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 219-220.

Mâide, 5/18.

Cuma, 62/2-6.

[794]

Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 470-488; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 240-242; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 69; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 240-241.

Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 462.

Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 235.

Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 458-459; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 232-233; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 231-232.

Müslim, *Fedâilü's-Sahâbe* 49.

Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 454-456; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 231-233; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 71.

İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, VII, 454-456.

Ahzâb, 33/26-27.

Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 510-515; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 249-251; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 74-75; Belâzürî, *Futûh,* s. 32-33.

İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 243-244.

[775]

[831]

Haşr, 59/2.

Haşr, 59/11-17.

Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 364-368.

Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 363-164; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 53; Belâzürî, *Ensâb*, I, 339.

İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab,* V, 213.

Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 177-180; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 51-53; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 29-30.

[1130]

Haşr, 59/2-7.

Belâzürî, *Futûh,* s. 27-31; Belâzürî, *Ensâb*, I, 518.

Buhârî, *Meğâzî* 14; Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 368-380; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 199-201; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 57-58.

"Eğer Allah, onlar hakkında sürülmeye hükmetmemiş olsaydı, muhakkak kendilerine dünyada azap edecekti. Âhirette ise onlar için cehennem azabı vardır". (Haşr, 59/3).

[673]

[1064]

[975]

[729]

[1074]

[1012]

[1084]

Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi,* I, 525-535; Özkuyumcu, Nadir, "Kelb", *DİA,* XV, 203-204. Kelb kabilesinin Arap

tarihindeki rolü hakkında bk. Kara, Cahid, *İslâm Öncesinden Emevîlerin Sonuna Kadar Kelb Kabilesi,* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara ÜSBE, Ankara 2001.

İbn Abdirabbih, *el-Ikdü'l-Ferîd,* VI, 91; İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât,* II, 248.

İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 333-334.

[1002]

Yûsuf, 12/1-111.

Önkal, Ahmet, "Cüzâm", *DİA*, VIII, 149.

Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1025-1047; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 169-170; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 166; Belâzürî, *Futûh,* s. 79-85.

Buhârî, *Fedâilu's-Sahâbe* 5, *Meğâzî* 63; Vakıdî, *Meğâzî*, II, 771; İbn Sa'd, e*t-Tabakât*, II, 131; Belâzurî, *Ensâb*, I, 381.

Buhârî, *Cenâiz* 4,*Cihâd ve's-Siyer* 7, 183, *Fedâilü's-Sahâbe* 25, *Meğâzî* 44.

İbn Sa'd, *et-Tabakât,* IV, 250-251; İbn Abdilberr, *el-İstîâb,* I, 461-462. Ayrıca bk. Yardım, Ali, "Diyhe b. Halîfe", *DİA*, IX, 294.

İbn Hişâm, *es-Sîre,* IV, 260.

[621]

[739]

Vâkıdî, *Meğâzî,* II, 752-753.

Ezrakî, *Ahbâru Mekke,* I,105; Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf,* I,49.

Belâzürî, *Futûh,* s. 184-185. Ayrıca bk. Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi,* I, 522-525; Avcı, Casim, "Kudâa", *DİA,* XXVI, 308-309.

Belâzürî, *Futûh*, s. 132-134; Taberî, *Tarih*, III, 249; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 234.

Taberî, *Tarih*, III, 227; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 227.

Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1025-1047; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 169-170; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 166; Belâzürî, *Futûh,* s. 79-85.

İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 330-335, 355.

Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 550.

Buhârî, *Fedâilu's-Sahâbe* 5, *Meğâzî* 63; Vakıdî, *Meğâzî*, II, 771; İbn Sa'd, e*t-Tabakât*, II, 131; Belâzurî, *Ensâb*, I, 381.

Buhârî, *Cenâiz* 4,*Cihâd ve's-Siyer* 7, 183, *Fedâilü's-Sahâbe* 25, *Meğâzî* 44.

[893]

[804]
[758]
[992]
[719]
[903]
[814]

Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 28; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 257-258.

Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 28-31, 41; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 269-270; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 13; Belâzürî, *Ensâb*, I, 290; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 85.

Enfâl, 8/5-6.

Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, I-III, (thk. Ahmed Ferîd), Beyrut 2003, II, 5;Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIII, 391-391; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kurâni'l-Azîm,* I-VIII, (thk. Sâmi b. Muhammed Selâme), Suudi Arabistan 1999, IV, 14-18.

Enfâl, 8/7-8.

Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 27-28.

İbn Hişâm, *es-Sîre,* II, 322.

Enfâl, 8/7.

[985]

Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, II, 6; Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 131-132.

Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 21-23; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 81-82.

[923]

Ebû Dâvûd, *Harâc* 23.

Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 27-28; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 257.

Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 19.

Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî,* I, 12-13; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 248-249.

Bu konuda bk. Kapar, Mehmet Ali, "Hz. Peygamber'in Müşriklerle Yaptığı Bazı Antlaşmalar", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 1986, sy. 2, s. 299-314; Hurç, Ramazan, "Hz. Muhammed'in Müşriklerle Yaptığı Anlaşmalara Siyasal Bağlamda Bir Bakış", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 2001, sy. 16, s. 21-39.

Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 9-19; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 241-252; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 5-10. Belâzürî, *Ensâb*, I, 287, 371. Seriyye faaliyetleri sadece Medine'ye hicretin başlangıcına değil, sonraki dönemlerde de ihtiyaç duyuldukça devam ettirilmiştir. Nitekim Uhud ile Hendek

savaşları arasında Hz. Peygamber'in (s.a.s) idaresinde Zâtü'r-Rika ve Dûmetü'l-Cendel gazveleri düzenlenmiştir. (Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 395-404; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 213-220, 224; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 61-63). Benzer şekilde Benî Kureyza gazvesinden sonra da Benî Lihyan ve Zîkarad gazveleri tertip edilmiştir. (İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 292-302; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 74-78).

Bakara, 2/ 217.

Bakara, 2/194.

Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 9-19, 395-404; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 241-256, III, 213-224; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 5-11; Belâzürî, *Ensâb*, I, 287, 371-372; Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi,* I, 217-224; Mevlânâ, Şiblî Numânî, *Son Peygamber Hz. Muhammed,* s. 349-379; Ebû Zehra, Muhammed*, İslâm'da Savaş Kavramı*, s. 40-47; Özdemir, Serdar, *Hz. Peygamber'in Seriyyeleri,* s. 15-87; Şentürk, Recep, *İnsan Hakları ve İslâm,* İstanbul 2007, s. 21-25, 35.

İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 13.

[1063]
[957]
[874]
[768]
[683]
[902]
[730]
[640]
[638]
[784]
[911]
[949]
[756]
[994]
[681]
[914]
[1032]
[966]
[942]
[1054]
[629]

[876]
[1129]
[983]
[1072]
[805]
[1100]

Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî,* I, 9-10; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I-XV, (thk. Muhammed Abdülhamid en-Nümeysî), Beyrut 1999, I, 71.

Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî,* I, 11-12; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 241; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 8; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 73.

[1011]

Muhammed Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye,* Beyrut 1985, s. 268 (no: 161).

Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî,* I, 12; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 248.

[1103]

Ebû Dâvûd, *Harac ve'el-İmâre* 23.

Hacc, 22/38-41.

Bakara, 2/190-193.

Keleş, Ahmet, "Cihad-Kılıç-Tebliğ Bağlamında İslâm'ın Yayılışı", *Câhiliyye Toplumundan Günümüze Hz. Muhammed Sempozyumu Bildiri Kitabı,* Ankara 2007, s. 260-261.

Ebû Zehra, *İslâm'da Savaş Kavramı,* (çev. Cemal Karaağaç), İstanbul 1985, s. 47. Ayrıca bk. Mevlânâ, Şiblî Numânî, *Son Peygamber Hz. Muhammed,* s. 349-379.

İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber,* s. 116-124. Bu konuda geniş bilgi için bk. Özdemir, Serdar, *Hz. Peygamber'in Seriyyeleri,* İstanbul 2001, s. 15-87.

İbn Habîb, *Kitâbü'l-Muhabber,* s. 271.

Hz. Peygamber'in (s.a.s) Medine'de karşı karşıya kaldığı problemler hakkında geniş bilgi için bk. Sezikli, Ahmet, *İslâm Toplumunun Teşekkülünde Medine Döneminde Hz. Muhammed'in Karşılaştığı Engeller,* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ ÜSBE, Bursa 1984.

İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 90.

İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber,* s. 271.

[1075]
[833]

[1003]
[905]

Tirmizî, *Tefsîr* 10; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* II, 18; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 197. Hz. Peygamber'in Medine'deki münafıklarla ilgili uygulamaları hakkında geniş bilgi için bk. Sezikli, Ahmet, *Hz. Peygamber Devrinde Nifak Hareketleri,* s. 25-155; Demircan, Adnan, *Hz. Peygamber Devrinde Münafıklar,* Konya 1996, s. 41-131; Yıldız, Abdullah, *Hz. Peygamber ve Gizli Düşmanları,* s. 187-217.

İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 305.

[652]

İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 65.

Taberî, *Câmi'u'l-Beyân,* X, 206.

Buhârî, *Cenâiz* 22, 84, *Tefsîru'l-Kur'ân* 11, 12, 13; Vâkıdî, *Meğâzî*, Meğâzî, III, 1057-1058; İbn Hişâm, *es-Sîre,* IV, 196-197.

[718]
[1023]
[672]
[885]
[802]
[721]

Allah Rasûlü'nün (s.a.s) münafıklara karşı uyguladığı siyaset hakkında bk. Sezikli, *Hz. Peygamber Devrinde Nifak Hareketleri,* s. 173-214.

Nitekim bu duruma benzer bir hadise kısa süre sonra ilk halîfe seçimi esnasında yaşanacaktır. Hz. Ebû Bekir'in halîfe seçilmesine karşı çıkan ve ona biat etmeyen Sa'd b. Ubâde'ye baskı yapılacağına dair duyumlar alan Hazrecli Beşîr b. Sa'd , Hz. Ebû Bekir'i şu şekilde ikaz etmiştir: "O inat ederek biatı kabul etmemiştir. Öldürülünceye kadar da size biat etmeyecektir. Beraberinde çocukları, ailesi ve aşiretinden bir grup öldürülünceye kadar da o, öldürülemeyecektir. Bütün Hazrec öldürülmedikçe, onları öldüremeyeceksiniz. Evs 'i öldürmedikçe de Hazrec'i öldüremeyeceksiniz. Artık yolunda giden bu işi bozmayın. O halde onu kendi başına bırakın. Onu bu şekilde terk etmeniz size zarar vermez. O sadece tek bir kişidir". (İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 616) .

Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 415-419; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 305.

İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 303.

“Onlar, ‘Andolsun, eğer Medine’ye dönersek, üstün olan, zayıf olanı oradan mutlaka çıkaracaktır” diyorlardı. Hâlbuki asıl üstünlük ancak Allah’ın Peygamberinin ve müminlerindir. Fakat münafıklar (bunu) bilmezler”. (Munâfikûn, 63/8). Buhârî, *Tefsîru’l-Kur’ân* 63; Müslim, *Tefsîr* 64.

Ahzâb, 33/9-15.

Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 995-996; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, II, 165.

Tevbe, 9/48.

İbn Hişâm, *es-Sîre*, 159-160.

Buhârî, *Meğâzî* 34, *Tefsîru Sûreti’n-Nûr* 6, 11; Müslim, *Tevbe* 56; Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 431-432; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 312-313.

[991]

Buhârî, *Sulh* 1, *Edeb* 115; Müslim, *Cihâd* 117.

Buhârî, *Merdâ* 15, *Edeb* 115, *Tesîru’l-Kur’ân* 15; Müslim, *Cihâd* 116; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 236-237.

Derveze, İzzet, *Kur’ân’a Göre Hz. Muhammed’in Hayatı,* III, 79-81.

Derveze, İzzet, *Kur’ân’a Göre Hz. Muhammed’in Hayatı,* III, 77-78.

İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 234-235; Medine‘deki münafıklar hakkında bk. Belâzürî, *Ensâb*, I, 274-287.

[701]

İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 226.

Âl-i İmrân, 3/156.

İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 67-68, 70.

Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 368-380; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 199-201; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, II, 57-58. Medine‘de Münafık-Yahûdî ittifakı hakkında değerlendirmeler için bk, Sezikli, *Hz. Peygamber Devrinde Nifak Hareketleri,* s. 52-60.

Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 497-510; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, II, 29.

[759]

İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 281, 320.

Buhârî, *Cenâiz* 22, 84, *Tefsîru Sûreti’t-Tevbe* 12, 13; Tirmizî, *Tefsîr* 10; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 196-197.

İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 281.

Buhârî, *Libâs* 8; Müslim, *Sıfatü’l-Münâfikîn* 3; İbn Mâce, *Cenâiz* 31; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* II, 18; Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1057.

İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 300.

Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1057; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, II, 65.

Koçyiğit, Talat, “Abdullah b. Übey b. Selûl”*, DİA,* I, 140.
Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1048-1049; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 173-174.
Tevbe, 9/107-108.
Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1042-1044.
Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* V, 453.
Mâide, 5/24.
Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 48-49; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 266-267; Makrîzî, *İmtâü’l-Esmâ,* I, 93-94.
Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 53-54; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 271-272; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, II, 15; Belâzürî, *Ensâb*, I, 293.
Âl-i İmrân, 3/139.
Enfâl, 8/11.
Enfâl, 8/18.
“Onlardan ölen kimsenin namazını asla kılma, mezarı başında da durma. Çünkü onlar Allah’ı ve onun elçisini inkâra yeltendiler ve bu günah içinde öldüler”. (Tevbe, 9/84).
Enfâl, 8/44.
“Onlar için ister bağışlanma dile ister dileme (farketmez.) Onlar için yetmiş kez bağışlanma dilesen de, Allah onları asla affetmeyecektir. Bu, onların Allah ve Rasûlünü inkâr etmiş olmaları sebebiyledir. Allah fasık topluluğu doğru yola iletmez”. (Tevbe, 9/80).
[1029]
İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 271.
Tevbe, 9/64-66.
İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 281; Makrîzî, *İmtâü’l-Esmâ,* I, 108.
İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 166-169.
[822]
Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 41-42, 63-67; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 274-276; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, II, 16.
Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1004.
Watt, W. Montgomery, *Hz. Muhammed Mekke’de,* s. 32.
Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1003-1005; Belâzürî, *Ensâb*, I, 275.
Tevbe, 9/81.
Taberî, *Câmi’u’l-Beyân,* X, 196-197.
İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 159-160.
Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 31-36.

Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 43; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 270; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 13.

Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 43-44; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 270.

[692]

Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 33, 36; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 260-261, 301; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 14; Belâzürî, *Ensâb*, I, 291-292.

Tevbe, 9/74.

Watt, W. Montgomery, *Hz. Muhammed Mekke'de,* s. 32.

Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1039.

Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 44-45; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 271; Belâzürî, *Ensâb*, I, 291; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 90-91.

Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1005-1012.

Nifakın ortaya çıkışı hakkında değerlendirmeler için bk. Yıldız, Abdullah, *Hz. Peygamber ve Gizli Düşmanları: Münafıklar,* İstanbul 2000, s. 33-38.

Derveze, İzzet, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı,* s. 74-75.

Bakara, 2/8-20; Nisâ, 4/138-142; Mâide, 5/33; Tevbe, 9/64, 74; Ahzâb, 33/12-18, 48; Hadîd, 57/13-14; Haşr, 59/11; Münâfikûn, 63/1-11.

Tirmizî, *Îmân* 14.

Kılıç, Sadık, *Kur'ân'a göre Nifâk,* İstanbul 1982, s. 33, 135, 142; Humeydî, *el-Münâfikûn fi'l-Kur'âni'l-Kerîm,* s. 14-18; Sezikli, Ahmet, *Hz. Peygamber Devrinde Nifak Hareketleri,* Ankara 2001, s. 10-17.

Bakara, 2/8-10.

Fârûkî, Kemal Ali, *Islamic Jurrispadance,* İslâmabad 1987, s. 225. Ayrıca bk. Izutsu, Toshihiko, *Kur'ân'da Dini ve Ahlâki Kavramlar,* (çev. Selahattin Ayaz), İstanbul ts., s. 238. Nifak ve münafık kelimesinin farklı anlamları hakkındaki değerlendirmeler için bk. Yıldız, Abdullah, *Hz. Peygamber ve Gizli Düşmanları:Münafıklar,*s. 19-26.

Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs,* VII, 79; Humeydî, Abdülaziz, *el-Münâfikûn fi'l-Kur'âni'l-Kerîm,* Cidde 1989, s. 14.

İbn Mânzûr, *Lisânü'l-Arab,* X, 358-359.

Râğıb el-Isfahânî, , *el-Müfredât,* s. 766.

Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 755-771, III, 990-1047; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 21-170; İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 262-263, II, 128-129, 165-166. Üstelik Hz. Peygamber'in (s.a.s) defalarca Kayser'in ve Kisrâ'nın

mülkünün fethedileceği, onların hazinelerinin Müslümanların eline geçeceğini de müjdelediği, bu konuda ashâbını teşvik ettiği de unutulmamalıdır. (bk. Buhârî, *Îmân ve'n-Nüzür* 3). Rasûlüllah'ın (s.a.s) Medine döneminde Hıristiyanlar'la ilişkileri hususunda geniş bilgi için bk. Ağarı, Murat, *Hz. Muhammed'in Hıristiyanlarla Mücadele Stratejisi,* İstanbul, 2003, s. 100-131. Ayrıca bk. Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi,* I, 617-646; Özkuyumcu, Nadir, "Asr-ı Saadette Hıristiyanlarla İlişkiler", II, 381-414.

Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 993-994; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 161-162; İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber,* s. 281.

[793]

İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 170.

Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1025-1047; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 169-170; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 166; Belâzürî, *Futûh,* s. 79-85.

Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1015.

Buhârî, *Meğâzî* 78; Tirmizî, *Menâkıb*, 21; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 163.

[1066]

Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1002; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 162.

Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 991; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 161.

Tevbe, 9/100.

Tevbe, 9/92.

[747]

Derveze, İzzet, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, III, 76.

Nûr, 24/47-50.

Münâfikûn, 63/1-3.

Bk. Alper, Hülya, "Münafık", *DİA*, XXXI, 566-568.

Münâfikûn, 63/1-4.

Tevbe, 9/62-63.

Tevbe, 9/56-57.

[1112]

Nisâ, 4/141-143.

Nisâ, 4/137-138.

Bakara, 2/8-18.

Nisâ, 4/142.

Tevbe, 9/67; Münâfikûn, 63/4.

Tevbe, 9/56-57; Muhammed, 47/20-21; Haşr, 59/11-13; Münâfikûn, 63/4.
[796]
[974]
Mücadele, 58/8.
Ahzâb, 33/57-60.
Âl-i İmrân, 3/119.
Münâfikûn, 63/7.
[655]
Tevbe, 9/65, 79.
Tevbe, 9/67.
Bakara, 2/205.
[1040]
[868]
[1132]
[1049]
[954]
[675]
[865]
[842]
[931]
[1020]
[776]
[792]
[887]
[882]
[943]
[977]
[854]
[1128]
[637]
[1123]
[1000]
[1095]
[699]
[670]
[953]

[1038]
[708]
[797]
[863]
[958]
[816]
[1047]
[788]
[694]
[1042]
[968]
[839]
[618]
[661]
[1119]
[1113]
[1090]
[1024]
[623]
[646]
[712]
[684]

Buhârî, *Meğâzî* 35; Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 572-579; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 321-323; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 95; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 274-276.

Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XX, 243-245. Bu konuda bk. Hamidullah, Muhammed, "Hendek Gazvesi", *DİA*, XVII, 195.

Buhârî, *Meğâzî* 29; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 266.

Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 488-490; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 243-244; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 69, 71-74; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 242.

Ahzâb, 33/25.

Ahzâb, 33/9.

İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 243-244.

[774]
[869]

Fetih, 48/11-16. Bk. Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, III, 248-250.

Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 574-575.

Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 572; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 321-322.

[807]

Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 458-459; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 232-233; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 231-232.

Müslim, *Fedâilü's-Sahâbe* 49.

Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 454-456; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 231-233; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 71.

Ahzâb, 33/13-20.

Buhârî, *Meğâzî* 20.

İbn Mâce, *Salât* 6.

Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 470-488; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 240-242; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 69; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 240-241.

Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 477-480; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 234; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 239-240.

Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 462.

Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 235.

[782]

[877]

Buhârî, *Cizye ve'l-Muvâdaa* 18; Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 613; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 97-98; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 294, 297-299.

Buhârî, *Tefsîru'l-Kur'ân* 48; Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 608.

Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 607-609; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 98; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 292-294.

Buhârî, *Cizye ve'l-Muvâdaa* 19, *Meğâzî* 35; Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 603-607, 611-612; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 331-332; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 97-98, 101-102; Belâzürî, *Ensâb*, I, 349-350; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 295-296.

Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 606-607; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 291.

Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 605.

Fetih, 48/18-21.

Fetih, 48/10.

Buhârî, *Tefsîru'l-Kur'ân* 48; Vâkıdî, *Meğâzî*, II,617-624; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 334; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 104-105.

[959]

[1057]

Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 600-603; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 329-330.

Buhârî, *Meğâzî* 35; Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 572-579; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 321-323; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 95; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 279-280.

[1015]

Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi,* I, 250-253.

Vâkıdî, *Meğâzî,* III, 573.

Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, III, 350; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 238, 277, IV, 6, 10; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kurâni'l-Azîm,* VIII, 89.

Mümtehine, 60/7.

Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi,* I, 252.

İbn Sa'd*, et-Tabakât*, V, 550; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, I, 214-215; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe,* I, 294-295.

Fetih, 48/17.

Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 593-600; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 325-329; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 96.

Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 579-580.

[680]

[726]

[631]

[1048]

[1114]

Buhârî, *Cihâd ve's-Siyer* 34;Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 454; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 226-230, 235; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 66-67.

Buhârî, *Cihâd ve's-Siyer* 34.

Buhârî, *Cihâd ve's-Siyer* 34;Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 448-449, 454; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 226-230, 235; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 66-67.

Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 446.

Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 446; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 66.

Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 375; Nesaî, *Ezân* 21-23.

Vâkıdî, *Meğâzî*, II,440, 464-466, 471-472, 491; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 233, 235; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 67-68.

Vâkıdî, *Meğâzî*, II,471-496.

İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 230-231.

Ahzâb, 33/10-11.

[864]

[1127]

[920]
[873]
[962]

Gazâlî, Muhammed, *Fıkhü's-Sîre,* Dımaşk 1989, s.283; Hattâb Mahmûd Şît, *er-Rasûlü'l-Kâid,* s. 137.

Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 384-389; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 220; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 59-60; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 192-194.

İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 110.

İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 59.

Buhârî, *Meğâzî* 29; Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 444-446; Belâzürî, *Ensâb*, I, 343; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 224-226.

Buhârî, *Meğâzî* 29.

Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 443-444; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 66.

Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 443-444; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 224-226, 230; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 65-66.

Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 441-443; Belâzürî, *Ensâb*, I, 343.

Fayda, Mustafa, "Bedrü'l-Mev'id", *DİA,* V, 335.

[896]
[801]
[765]
[709]
[824]
[1104]
[791]
[627]
[693]
[919]
[1081]
[703]
[662]
[789]
[895]
[1091]
[645]
[1131]
[840]
[952]

[838]
[930]
[711]
[702]
[829]
[1096]
[1025]
[800]
[1041]
[749]
[886]
[976]
[671]
[881]
[798]
[742]
[676]
[653]
[904]
[1082]

İbn Hişâm, *es-Sîre,* IV, 36-37. Esasında Huzâa Kabilesi İslam öncesi dönemde Hz. Peygamber'in (s.a.s) dedesi Abdülmuttalib ile de bir dostluk anlaşması gerçekleştirmişti. Dolayısıyla Benî Bekir'in kendilerine saldırı üzerine yardım talebi için Medine'ye gittiklerinde Huzâalılar, Hudeybiye Antlaşması'ndan doğan haklarının yanı sıra dedesi Abdülmuttalib ile geçmişteki dostluk anlaşmasını da hatırlatmışlardır. (Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 781-782; Belâzürî, *Futûhu'l-Buldân,*s. 49-50).

Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 789, İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 31-38; İbn Sa'd*, et-Tabakât*, II, 134; Belâzürî, *Futûhu'l-Buldân*, (thk. Abdullah Enîs et-Tabbâ), Beyrut 1987, s. 50-51.

Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 782-783.

Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 783-784; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 31-32; İbn Sa'd*, et-Tabakât*, II, 134; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 348.

Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 781; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 31.

Buhârî, *Meğâzî* 43; Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 731-741; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 12-14; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 120-123; Makrîzî, *İmtâü'l-*

Esmâ, I, 332-334; Şeybe, Mustafa, "Sulhu'l-Hudeybiyye fî İtâr Nizâmi't-Teâhüdi'l-İslâmî", *el-Mevsim,* (1990), s. 1263-1272; Azimli, Mehmet, "Tarihin Kırılma Noktası: Hudeybiye Antlaşması", *Hikmet Yurdu,* 2010, c.III, sayı, 6, s.35-48; Lammens, H., "Hudeybiye", *İA,* V/1, 578-579; Hamidullah, Muhammed, "Hudeybiye Antlaşması", *DİA*, XVIII, 376.

Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 739-740.

Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 738.

Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 624-633; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 338; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 120-121.

Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 731; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 337-339; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 330-331. Hudeybiye barışı sonuçları hakkında geniş bilgi ve değerlendirmeler için bk. Ebû Halîl, Şevkî, *Sulhu'l-Hudeybiyye*, Dimaşk 1986, s. 130-149; Hicâzî, Selîm Abdullah, *Menhecü'l-İ'lâmi'l-İslâmî fî Sulhi'l-Hudeybiyye,* Cidde 1986, s. 184-209; Hakemî, Hâfız M., *Merviyyâtü Ğazevâti'l-Hudeybiyye,* Riyâd 1990, s. 113-200; Bahrülulûm, Seyyid Muhammed, *Sulhü'l-Hudeybiyye Beyne't-Taktîk ve'l-İstiratîciyye,* Beyrut 1991, s. 14-43.

Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 731; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 337-339.

Mümtehine, 60/10. Ayrıca bk. Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 302-303.

Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, III, 351-352; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XXIII, 328-335; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kurâni'l-Azîm,* VIII, 91-95.

Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 741-750; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 289-291; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, III, 1185; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe,* IV, 244.

Buhârî, *Meğâzî* 47;Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 799-802, 806; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 135; Belâzürî, *Ensâb*, I, 355.

Buhârî, *Meğâzî* 35; Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 572-579; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 321-323; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 95.

Buhârî, *Cihâd ve's-Siyer* 122, 143, *Fedâilü's-Sahâbe* 9, *Salâtu'l-Havf* 6, *Meğâzî* 40; Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 653-670; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 349-350; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 106-107, 111-112.

Watt, Mongomery, "The Expedition of Al-Hudaybiya Reconsidered", *Essay on Islam,* Karachi: Felicitation Volüme in Honor of Dr. Muhammad Hamidullah, 1992, p. 194-195.

[935]

[1001]

Fetih, 48/24-26.

Fetih, 48/1-9.

Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 835-837; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 54-55, 59; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 136-137, 143; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 392-394.

Zekât ve sadakaları teslim almak için zekât mallarını bir yerden başka bir yere sürükleyip götürmek yoktur. Celeb iki şeyde olur. Birisi zekâtta olur; şöyle ki: Zekâtı toplayan memur, bölgenin uzak bir noktasında durur ve herkesin zekâtını oraya getirmesini ister. Bu yasaklanmıştır. İkincisi yarışmada olur; şöyle ki: Bir adam atının peşinde gider ve onu koşuya teşvik eder. Bu da yasaklanmıştır. Ceneb ise at koşusuna katılan bir adam, koşuya koyduğu atının yanına yedek bir at daha koşturur. Birisi yorulduğunda diğerini devreye sokar. Zekât toplamada ceneb şöyledir. Zekât memuru bölgenin uzak bir noktasına yerleşir ve zekât mallarının kendisine getirilmesini emreder. (İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab,* I, 277).

Yûsuf, 12/92.

Buhârî, *Mezâlim ve'l-Ğasb* 32, *Meğâzî* 48, 49, *Tefsîru'l-Kur'ân* 12; Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 832-835; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 56; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 136; Belâzürî, *Futûh,* s. 55.

İsrâ, 15/81.

[751]

[999]

[636]

[725]

Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 827-828; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 54.

Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 825-826; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 48-50; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 136; Belâzürî, *Futûh,* s. 53; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 386.

Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 821-822; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 135. İbn Hişâm'a göre Sa'd b. Ubâde'nin vazifesi Hz. Ali'ye tevdi edilmiştir. (İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 49).

Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 382-383.

Buhârî, *Meğâzî* 48;Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 825; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 48-49; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 136; Belâzürî, *Futûh,* s. 54; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 385.

Vâkıdî, *Meğâzî*, 823; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 47; Belâzürî, *Futûh,* s. 52, 54-55; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 358-362, 383.

Buhârî, *Meğâzî* 48;Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 818-820; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 39-47; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 135; Belâzürî, *Ensâb*, I, 355.

Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 817-818; Belâzürî, *Futûh,* s. 52.

Buhârî, *Meğâzî* 47;Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 799-802, 806, 814; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 135; Belâzürî, *Ensâb*, I, 355; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 354-355.

Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 353-354.

Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 796; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 352.

Belâzürî, *Futûh,* s. 51; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 351.

Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 785, 788, 792-795; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 38-39; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 134; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 348-350.

Sâlih, Ahmed Ali, *Devletü'r-Rasûl fi'l-Medîne,* Beyrut ts., s. 312.

Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 786-787.

Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 885-889, 897; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 80-82, İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 149-150; Belâzürî, *Ensâb*, I, 3 364-365.

[872]

Vakıdî, Meğâzî, II, 772, III, 981.

İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 171-177; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 112; Belâzürî, *Ensâb*, I, 93.

İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 195-198; İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 128; İbn Habîb, *Kitabu'l-Münemmak,* s. 160-185; Belâzürî, *Ensâb*, I, 100-103.

[967]

İbn Sa'd, *et-Tabakât,* VIII, 149-150. Bu konuda bk, Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi,* I, 466-482; Azimli, Mehmet, "Süleym", *DİA*, XXXVIII, 55-56.

Buhârî, *Meğâzî* 56; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 136; İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber,* s. 473-474; Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* XIV, 181; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* II, 28-29.

[970]

Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 753-754; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 127.

Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 753-754.

Tevbe, 9/25-26.

Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 889-891; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 82-83; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 150.

Vâkıdî, *Meğâzî,* I, 182-184; İbn Hişâm, *es-Sîre,* III, 46; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 124-125. Ayrıca bk. Algül, Hüseyin, "Karkaratülküdr", *DİA,* XXIV, s. 498.

Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 19; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 252-256; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 10-11; Belâzürî, *Ensâb*, I, 371-372.

İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 59-66.

Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi,* I, 452-466; Önkal, Ahmet, "Huzâa", *DİA,* XVIII, 431-433.

Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 785, 788, 792-795; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 38-39; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 134; Belâzürî, *Futûh,* s. 51.

Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 789, İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 31-38; İbn Sa'd*, et-Tabakât*, II, 134; Belâzürî, *Futûh*, s. 50-51.

Buhârî, *Cizye ve'l-Muvâdaa* 19, *Meğâzî* 35; Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 603-607, 611-612; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 331-332; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 97-98, 101-102; Belâzürî, *Ensâb*, I, 349-350.

Buhârî, *Meğâzî* 28; Müslim, *Mesâcid* 297;Vâkıdî, *Meğâzî*, I,349-350; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 53-54.

Buhârî, *Meğâzî* 28; Vâkıdî, *Meğâzî*, I; 346-347; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 51-52.

Vâkıdî, *Meğâzî,* I, 196-197; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 31.

[1073]

İbn Sa'd, *et-Tabakât,* IV, 279.

İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 226.

İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 337-338; Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi,* I, 505-508; Algül, Hüseyin, "Ezd", *DİA,* XII, 46-47.

İbn Hişâm, *es-Sîre,* IV, 233-234.

İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 262; Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân*, s. 104. Ayrıca bk. Fayda, Mustafa, *İslâmiyetin Güney Arabistan'a Yayılışı,* s. 131.

Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân*, s. 104; Hamidullah, *Muhammed İslâm Peygamberi*, I, 410, 424.

[815]

İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 262; Belâzurî, *Ensâb*, I, 530, *Futûhu'l-Buldân*, s. 104.

Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 966-970; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 182-186; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 312-313. Kapar, Mehmet Ali, "Hevâzin", *DİA,* XVII, 276-277.

Buhârî, *Meğâzî* 67, 68, 69, 73, 74, 75, 76*;* İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 205; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 291-364.

Kallek, Cengiz, "Müellefe-i Kulûb", *DİA,* XXXI, 475-476.

[766]
Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 944-946; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 135-136; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 152-153.
Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 913-914; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 100-101.
Buhârî, *Farzu'l-Hums* 15*;* Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 9451-954; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 131-133; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 153-154, 155-156; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* II, 31-34.
İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 131-132; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 153-154.
Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 949-950.
Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 943-944; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 130-131; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 152.
Buhârî, *Meğâzî* 56, *Tevhîd* 31; Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 923-938; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 121-129; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 158-159; Belâzürî, *Futûh,* s. 74-75; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* II, 22-26.
İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 97; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 152.
Buhârî, *Meğâzî* 56; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 136; İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber,* s. 473-474; Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* XIV, 181; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* II, 28-29.
Buhârî, *Meğâzî* 54;Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 897-909; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 85-92; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II,150-151; Belâzürî, *Ensâb*, I, 365.
[685]
Özel, Ahmet, "Muhammed"*, DİA*, XXX, 435.
Kılıç, Ünal, *Mekke'nin Fethi,* İstanbul 2009, s. 105.
İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 143; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 137, 145; Belâzürî, *Futûh,* s. 55.
Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 833-834; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 55; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 136-137; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 391-392.
[921]
Vâkıdî, *Meğâzî,* I, 10-11; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 7; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 72.
Vâkıdî, *Meğâzî,* I, 9-10; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 71.
Buhârî, *Meğâzî* 52; Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 781-857; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 31-59; İbn Sa'd*, et-Tabakât*, II, 134-143; Belâzürî, *Ensâb*, I, 353-364; Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi,* I, 260-271.
[622]
[1010]

İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 59.

Tirmizî, *Siyer* 33.

Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili,* VII, 155.

Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 860; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 52-53; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 136; Belâzürî, *Futûh*, s. 55-56; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 400.

Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 826-827, 859-860; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 52-53; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 139-140. Belâzürî, *Futûh*, s. 55-56; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 399.

Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 825, 857-862; Belâzürî, *Futûh*, s. 56; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 399-400.

Bu hususta değerlendirmeler için bk. Watt, W. Montgomery, *Hz. Muhammed Medine'de*, (çev. Süleyman Kalkan), İstanbul 2016, s. 95-97.

Örnek vermek gerekirse hakkında idam kararı verilen Mekkelilerden Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh sütkardeşi olan Hz. Osman'ın özel ricası sayesinde cezadan kurtulmuş, bu netice her ikisinin de mensubu olduğu Mekke'nin en büyük kabilelerinden olan Benî Ümmeye'yi ziyadesiyle memnun etmiştir. (Abdilberr, *el-İstiâb,* III, 918; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe,* III, 259).

Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 846-857; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 51-53, 60-61; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 136, 141; Belâzürî, *Ensâb*, I, 357-364; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 398-399.

İbn Sa'd, *et-Tabakât,* II, 136.

Afzalurrahman, *Sîret Ansiklopedisi,* (çev. Komisyon), İstanbul 1996, I, 432.

Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 857-859; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 53; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 136.

Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 825; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 136; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 399.

[1007]

[717]

[628]

[918]

Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 203-204.

İbn İshâk, *Sîre*, s. 288.

İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, I, 185.

İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, III, 1430.

Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 593-600; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 325-329; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 96.

İbn Habîb, *Kitabu'l-Münemmak*, s. 29.

[806]

Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 593-600; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 325-329; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 96.

Vâkıdî, *Meğâzî*, 408-411; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 295; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 64; Belâzürî, *Ensâb*, I, 343.

Buhârî, *Meğâzî* 32; Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 405-408; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 302; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 63-64; Belâzürî, *Ensâb*, I, 343.

Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, VII, 405.

Vâkıdî, *Meğâzî,* I, 12-13; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 248-249.

Vâkıdî, *Meğâzî,* I, 12; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 248.

Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 993-994; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 161-162; İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber,* s. 281.

Hamidullah, Muhammed, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye,* s. 268 (no: 161).

Vâkıdî, *Meğâzî,* I, 11-12; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 241; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 8; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 73.

Buhârî, *Menâkıb* 9; İbnü'l-Kelbî, *Putlar Kitabı,* s. 26; İbn Hişâm, *es-Sîre,* I,79.

İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 116-122; Belâzürî, *Ensâb*, I, 8.

İbn Abdilberr, *el-İstîâb,* III, 1313-1317; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV, 475-477. Ayrıca bk. Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi,* I, 432-445; Sarıçam, İbrahim, "Müzeyne", *DİA,* XXXII, 250-251; Savran, Ahmed, "Ka'b b. Züheyr", *DİA,* XXIV, 7-8.

İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 291-292.

Bu konuda bk. Kapar, Mehmet Ali, "Hz. Peygamber'in Müşriklerle Yaptığı Bazı Antlaşmalar", s. 299-314; Hurç, Ramazan, "Hz. Muhammed'in Müşriklerle Yaptığı Anlaşmalara Siyasal Bağlamda Bir Bakış", s. 21-39.

[1105]

[619]

[1016]

[668]

[961]

[878]

[1056]
[783]
[1079]
[984]
[734]
[855]
[1039]
[760]
[944]
[1122]
[1033]
[625]
[659]
[687]
[960]
[1050]
[809]
[743]
[715]
[1026]
[837]
[998]
[936]
[771]
[780]
[899]
[908]
[752]
[870]
[927]
[616]
[818]
[861]
[1017]
[1045]
[989]
[846]

[1088]
[1116]
[1126]
[677]
[950]
[761]
[1134]
[880]
[643]
[847]
[945]
[979]
[988]
[889]
[860]
[1035]
[781]
[946]
[1044]
[644]
[733]
[851]
[762]
[634]
[686]
[1107]
[624]
[926]
[1087]
[696]
[1117]
[909]
[716]
[1097]
[1008]
[706]
[827]

[890]
[1046]
[695]
[1018]
[928]
[707]
[980]
[845]
[879]
[1034]
[997]
[1006]
[1051]
[1124]
[667]
[969]
[1037]
[704]
[853]
[871]
[850]
[1009]
[626]
[732]
[1078]
[735]
[925]
[836]
[669]
[808]
[897]
[1098]
[799]
[635]
[741]
[1106]
[1060]

[848]
[810]
[779]
[1080]
[698]
[1086]
[790]
[828]
[917]
[753]
[1118]
[819]
[1089]
[658]
[724]
[888]
[934]
[1115]
[971]
[937]
[632]
[750]
[770]
[1043]
[951]
[678]
[773]
[1069]
[862]
[744]
[948]
[820]
[859]
[764]
[915]
[910]
[736]

[641]
[972]
[1067]
[769]
[727]
[825]
[981]
[844]
[1019]
[996]
[740]
[666]
[1109]
[891]
[963]
[1062]
[656]
[1014]
[722]
[986]
[849]
[933]
[1028]
[900]
[995]
[830]
[843]
[657]
[713]
[1052]
[689]
[1077]
[745]
[647]
[787]
[1061]
[746]

[651]
[660]
[778]
[1133]
[1058]
[939]
[811]
[929]
[906]
[834]
[755]
[821]
[982]
[1071]
[1094]
[916]
[617]
[1005]
[723]
[690]
[728]
[817]
[1108]
[1013]
[812]
[907]
[772]
[679]
[650]
[1068]
[978]
[883]
[867]
[858]
[1070]
[1022]
[714]

[932]
[1110]
[1004]
[826]
[674]
[955]
[777]
[973]
[697]
[754]
[633]
[1027]
[938]
[1036]
[705]
[835]
[852]
[1085]
[648]
[1093]
[987]
[990]
[901]
[892]
[1099]
[803]
[1125]
[1102]
[947]
[924]
[898]
[763]
[737]
[1076]
[665]
[1059]
[1053]

[786]
[964]
[875]
[688]
[731]
[941]
[1030]
[642]

III. İSLÂM'A DAVET ÇAĞRILARI VE MEDİNE'YE GELEN ARAP HEYETLERİ

A. İSLÂM'A DAVET ÇAĞRILARI

Hz. Peygamber (s.a.s) Hudeybiye Barış Antlaşması'nın imzalanmasının hemen ardından Arap Yarımadası'nda bulunan komşu devletler ile bağımsız emirliklere İslâm'a davet mektupları göndermeye karar verdi. Buna göre Dihye b. Halîfe el-Kelbî Rum kralına; Abdullah b. Ebû Huzâfe İran Kisrâsına; Amr b. Ümeyye ed-Damrî Habeş kralı Necâşî 'ye; Hâtıb b. Ebû Beltea İskenderiye meliki Mukavkıs 'a; Amr b. el-Âs Umân melikleri Ceyfer b. Cülende ve İyâz b. Cülende el-Ezdî kardeşlere; Selît b. Amr Yemâme melikleri olan Sümâme b. Usâl ile Hevze b. Ali el-Hanefî 'ye; Alâ b. Hadramî Bahreyn meliki Münzir b. Sâve el-Abdî 'ye; Şüca' b. Vehb el-Esedî Şam sınırlarına hâkim olan Hâris b. Şimr el-Gassânî 'ye veya Cebele b. Eyhem el-Gassânî 'ye; Muhâcir b. Ümeyye el-Mahzûmî de Yemen meliki Hâris b. Abdikülâl el-Himyerî 'ye gönderildi.

Allah Rasûlü (s.a.s) gönderdiği mektuplarda muhataplarına güven ve himaye sözü vererek onlara elleri altında bulunan toprakların ve hazinelerin, vergilerin, imar edilmiş yerlerin kendilerine ait kalacağını garanti etmiştir. Salâtı ikame edip zekâtı verdikleri sürece bu haklarının korunacağını, dinden dönmeleri halinde ise artık güvencelerini kaybedeceklerini bildirmiştir.

İbn Sad'a göre ilk mektup Amr b. Ümeyye ed-Damrî ile Habeş Necâşîsi Ashame 'ye gönderildi. Mektup metni şu şekildeydi:

"Allah'ın Elçisi Muhammed'den, Habeşistan hükümdarı Necâşî'ye:

Kendisinden başka hiçbir tanrı olmayan gerçek Hükümdar (Melik), Mukaddes (Kuddûs), Esirgeyici, Kurtarıcı olan Allah'a hamd ile sözlerime başlarım. Kesinlikle onaylayıp tanıklık ederim ki Meryem oğlu Îsâ Allah'ın Ruhu ve Kelimesidir ve O, bu (Kelime'yi) iffetli Meryem üzerine bırakarak, tıpkı Âdem'i kendi eliyle yarattığı gibi, onu kendi Ruhu ve üflemesinin etkisiyle gebe bırakmıştır.

Seni Tek ve hiçbir ortağı olmayan Allah'ın yoluna ve O'na itaat konusunda karşılıklı yardımlaşmaya davet ediyorum; beni izle ve

bana gelmiş olan şeye iman et. Zira ben Allah'ın elçisiyim. Öyleyse seni ve sorumluluk ve yönetimin altındakileri her şeye gücü yeten (Kâdir) ve Yüce olan Allah'a davet ediyorum. Öğüt ve önerilerimi kabul etmenizi tavsiye ederim".

Necâşî şahsına gönderilen mektubu aldıktan sonra hürmetle tahtından inerek yere oturmuş ve şehadet getirerek Müslüman olduğunu ilân etmiştir. Kral gelen elçiye takdim ettiği cevabî mektubunda da Allah Rasûlü'ne (s.a.s) İslâm'a girdiğini bildirmiş, ayrıca Hz. Peygamber'in (s.a.s) talebi üzerine ülkesinde bulunan Ebû Süfyân 'ın kızı Ümmü Habîbe 'yi Allah Rasûlü'ne (s.a.s) nikâhlamış, daha sonra da Muhâcirlerin güvenli bir şekilde Medine 'ye ulaşmalarına yardımcı olmuştur. [1135]

Hz. Peygamber'in (s.a.s) emriyle Şam tarafına hareket eden Dihye b. Halîfe el-Kelbî bu esnada Hıms'ta bulunan Bizans kralına davet mektubunu takdim etmiştir:

"Esirgeyen ve Bağışlayan Allah'ın Adıyla!

Allah'ın Kulu ve Elçisi Muhammed'den, Rûmların kralı Heraklios'a:

Allah'ın selamı hakikat yolunu izleyen kimsenin üzerine olsun! Seni tam bir İslâm daveti ile dine çağırıyorum: İslâm'a tabi olursan esenlik içinde olursun ve Allah sana iki kat ecir ve sevap verir. Ama bundan kaçınacak olursan, köylülerinin (hükmün altındaki tebeanın) günahları da senin üzerine olacaktır. "Ve (siz) "Ey kendilerine Kitap gönderilenler! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze geliniz: Allah'tan başkasına kulluk etmeyelim; O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım ve aramızdan hiç kimse çıkıp da Allah'tan başkasını tapınacak Rab edinmesin." Eğer tüm bunlardan sonra onlar yine yüz çevirirlerse, işte o zaman "Siz şahit olun ki kuşkusuz biz Müslümanız (Allah'a teslim olup inananlardanız) deyiniz."

Davet mektubunu okuduktan sonra gelen elçiye iyi davranan ve Müslüman olma temayülü gösteren kral, etrafındakilerin bundan rahatsız olduklarını fark etmesi üzerine iktidarı kaybetme endişesiyle Hz. Peygamber'e (s.a.s) tabi olmayacağını açıklamıştır. [1136]

Abdullah b. Huzâfe tarafından Sâsânî Hükümdarı Kisrâ II. Hüsrev Pervîz'e aşağıdaki mektup götürülmüştür:

"Esirgeyen ve Bağışlayan Allah'ın adıyla !

Allah'ın Elçisi Muhammed'den İranlıların Başbuğu Kisrâ'ya:

Allah’ın selamı, hakikat yolundan giden, Allah’a ve O’nun Elçisine inanan, Allah’tan başka tanrı olmadığına, O’nun Tek ve ortaksız olduğuna, Muhammed’in O’nun Kulu ve Elçisi olduğuna şehadet edip bunu kabul edenin üzerine olsun! Ben seni tam bir İslâm daveti ile çağırıyorum. Zira ben, can taşıyan herkesi uyarmak ve Allah’ın inanmayanlar hakkındaki sözünü gerçekleştirmek üzere Allah’ın tüm insanlara gönderdiği bir elçiyim. Öyleyse (İslâm’a) tabi ol ki esenliğe kavuşasın; ama reddedersen o zaman Mecûsîlerin günahı senin üzerine olacaktır.”

Allah Rasûlü’nün (s.a.s) kendisine gönderdiği mektup kralı öfkelendirmiş, mektubu yırtan Hüsrev San’a’daki valisi Bâzân ’dan kendisi için Hz. Muhammed (s.a.s) hakkında bilgi edinmesini istemiştir. Davet mektubunun yırtıldığını haber alan Rasûlüllah (s.a.s), bu saygısız davranışından dolayı onun cezalandırılmasını Cenâb-ı Hak’tan niyaz etmiştir. Diğer taraftan Yemen valisi Bâzân kraldan emir aldıktan sonra iki adamını Medine ‘ye yollamıştır. Kısa süre sonra Hz. Peygamber (s.a.s), kendisine gelen elçilere İran Kralı Hüsrev Pervîz’in bizzat kendi oğlu tarafından öldürüldüğünü haber vermiş, ayrıca Bâzân’a müslüman olduğu takdirde valilik görevinde bırakılacağını bildirmelerini söylemiştir. Elçiler ülkelerine geldiklerinde Allah Rasûlü’nün (s.a.s) İran ’daki yönetim değişikliğiyle ilgili verdiği bilgilerin doğruluğunu anlamışlar ve valilerine Hz. Peygamber’in (s.a.s) teklifini iletmişlerdir. Kısa süre sonra da Bâzân pek çok Yemenli’yle birlikte Müslüman olduğunu ilân etmiştir.[1137]

Hz. Peygamber (s.a.s) Hâtıb b. Ebû Beltea’yı aşağıdaki davet mektubuyla Mısır hâkimi Mukavkıs ’a gönderdi:

“Esirgeyen ve bağışlayan Allah’ın adıyla!

Allah’ın kulu ve elçisi Muhammed’den, Kıptîlerin büyük başkanı Mukavkıs’a:

Allah’ın selamı hakikat yolundan gidenlerin üzerine olsun! Ben sana İslâm’ın daveti ile sesleniyorum. İslâm’ı kabul edersen esenliğe ulaşırsın ve Allah seni iki kez sevapla ödüllendirir; ama bundan kaçınırsan tüm Kıptîlerin günahını da sen üstlenmiş olursun.

“Ey kendilerine Kutsal Kitap getirilen sizler! Gelin sizinle bizim aramızda ortak olan bir kelime üzerinde, “Allah’tan başkasına kulluk etmemek, ona hiçbir şeyi ortak koşmamak ve aramızda Allah’tan başka kimseyi Efendi olarak kabul etmemek konusunda” birleşelim.

Artık yüz çevirip bundan kaçınacak olurlarsa şöyle deyiniz: “Siz şahit olun ki bizler kesinlikle (Allah’a) teslim olmuş Müslümanlarız”.

Mısır kralı Mukavkıs cevabî mektubunda Arabistan’dan peygamber çıkma ihtimalini nâzik bir dille reddetmiş, bununla birlikte iki cariye, bir elbise ve bir katırdan oluşan hediyeler gönderdiğini ifade etmiştir. Mısır’dan gelen cariyelerden birisi de Allah Rasûlü’nün (s.a.s) son çocuğu İbrahim ’in annesi Mısırlı Mâriye’dir.[1138]

Gassânî Emiri Hâris b. Ebû Şemir’e davet mektubunu Şücâ’ b. Vehb götürdü. Ona gönderilen mektubun metni şu şekildedir:

“Esirgeyen ve Bağışlayan Allah’ın Adıyla!

Allah’ın Elçisi Muhammed’den, el-Hâris b. Ebû Şemir’e:

Allah’ın selamı, hakikat yolundan giden, Allah’a inanan ve bunu açıkça söyleyenin üzerine olsun! Buna göre ben mülkünün (ülkenin, krallığının) elinde kalması için seni, hiçbir benzeri ve ortağı olmayan bir Tek Allah’a inanmaya davet ediyorum.”

Emir bu mektubu okuduktan sonra yere atmış, üstelik Müslümanlar üzerine saldırı tehdidinde bulunmuştur. Medine üzerine yürümek için hazırlık başlatan Hâris, Kayser ’den gerekli desteği alamayınca amacını gerçekleştirememiştir. [1139]

Selît b. Amr el-Âmirî’nin elçi olarak gittiği Hevze b. Ali el-Hanefî ise Hz. Muhammed’in (s.a.s) mektubunu okuduktan sonra onun elçisine iyi davranmış ve hediyeler takdim etmiştir. Hevze, Allah Rasûlü’ne (s.a.s) yazdığı cevabî mektubunda ondan Müslüman olması karşılığında bazı görevler talep etmiş ancak istekleri kabul edilmemiştir. [1140]

Allah Rasûlü (s.a.s) Umân ’a elçi olarak aşağıdaki mektupla Amr b. el-Âs ’ı gönderdi:

“Esirgeyen ve Bağışlayan Allah’ın adıyla.

Allah’ın Elçisi Muhammed’den, el-Cülende’nin iki oğlu Ceyfer ve Abd’e:

Selam, hakikat yoluna tabi olanlar üzerine olsun!

Sizin her ikinizi İslâm’ın davetine çağırıyorum. İslâm’a tabi olun ki kurtuluşa eresiniz. Zira ben, Allah’ın tüm canlıları uyarmak üzere ve vaadini kâfirler üzerinde tamamlaması için tüm insanlığa gönderdiği elçisiyim. Şimdi, eğer her ikiniz de İslâm’ı kabul edecek olursanız, her ikinizi de iş başında tutacağım. Ancak İslâm’ı kabul etmeyi reddederseniz, bu durumda ikinizin de krallığı sizden uzaklara

gidecektir. Süvarilerim ülkenizde karargâh kuracaklar ve benim Peygamberlik vasfım her ikinizin krallığına galip gelecektir".

Davet mektubunu alan Ceyfer ve Abd kardeşler Müslüman olmuşlardır. Elçi olarak giden Amr da Hz. Peygamber'in (s.a.s) emriyle bölgenin idareciliğini yapmış, bu görevini Hz. Ebû Bekir 'in hilafet görevini üstlenmesine kadar devam ettirmiştir.[1141]

Alâ b. Hadramî 'nin elçi olarak gittiği Bahreyn meliki Münzir b. Sâve el-Abdî de diğer Umân kralları gibi Müslümanlığını ilan etmiş, üstelik Hz. Peygamber'e (s.a.s) yazdığı mektupta komşuları olan Hecerlilere de daveti duyurduğunu, onlardan bir kısmının Müslüman olduğunu, bir kısmının ise tebliği reddettiğini bildirmiş, ayrıca ülkesinde bulunan Mecûsî ve Yahûdîlere nasıl muamele yapması gerektiğini sormuştur. Bunun üzerine Allah Rasûlü (s.a.s), gönderdiği emirnamede kendisini görevinde bıraktığını, ülkesinde yaşayıp da eski dinlerinde kalmak isteyenlerden cizye alması gerektiğini bildirmiştir.

"Esirgeyen ve Bağışlayan Allah'ın adıyla!

Allah'ın Elçisi Muhammed'den Münzir b. Sâve'ye:

Selam senin üzerine olsun! O halde ben, kendisinden başka tapınılacak bir tanrı bulunmayan Allah'ın hamd ve senasını iletir ve beyan ve ikrar ederim ki, Allah'tan başka tanrı yoktur. Muhammed onun Kulu ve Elçisidir. Ayrıca sana sonsuz güç ve kudret sahibi olan yüce Allah'ı hatırlatırım. Zira iyi ve güzel bir öğüdü tutan kişi kendi menfaatine çalışmış olur. Benim gönderdiğim elçilere itaat eden ve onların emirlerine uygun hareket eden kimse de bana itaat etmiş olur. Ayrıca kim onlara saygı ve ilgi gösterirse, bizzat bana saygı ve ilgi göstermiş olur. Gerçekten gönderdiğim elçiler senden bana övgüyle söz ettiler. Ben de halkının nazarında sana şefaatçi olmayı kabul ettim. O halde sen de İslâmiyet'e girdikleri sırada Müslümanların sahip olduğu malları onların elinde bırak. Ben suçluları bağışlayan bir kimseyim. Öyleyse sen de (onların af isteklerini) kabul et. Sen iyi ve güzel davrandığın sürece biz de seni üstlendiğin görevlerinden alıkoymayız. Aksine kim Yahûdîliğinde ya da Mecûsîliğinde ısrar ederse bu durumda cizye ödemeye tabi tutulur".[1142]

Gassân emirlerinden Cebele b. Eyhem kendisine gelen elçiyi kabul edip Müslüman olduğunu açıkladıktan sonra onu hediyelerle birlikte bir mektupla geri gönderdi. Hz. Peygamber (s.a.s) burada

zikredilenlerden başka pek çok Arap kabilesine davet mektubu göndermiş, bunların büyük bölümü İslâm'a girdiklerini belirtmişler Yahûdîlik , Hıristiyanlık veya Mecûsîlik üzerine kalmak isteyenler de cizye karşılığında Medine 'nin siyasî hâkimiyetini kabul etmişlerdir. [1143]

Hz. Peygamber (s.a.s) Hicretin Sekizinci yılının başında (M. 629) Hâris b. Umeyr el-Ezdî'yi Bizans 'a bağlı Busra valisine İslâm'a davet mektubuyla göndermiş ancak Gassânî emirlerinden Şürahbil b. Amr kendi topraklarından geçen Hâris'i hedefine ulaşamadan katletmiştir. Hâris Rasûl-i Ekrem'in (s.a.s) öldürülen tek elçisidir. Nitekim bu gelişme üzerine Allah Rasûlü (s.a.s) Gassânîler üzerine Mûte seferini tertip etmiştir. [1144]

B. MEDİNE'YE GELEN HEYETLER

Medine 'de bulunan Yahûdîlerin şehirden uzaklaştırılması, ardından Mekke 'nin Müslümanlar tarafından fethedilmesi, dolayısıyla Kureyş 'in itaat altına alınması, Hayber 'in fethiyle yarımadadaki Yahûdîlerin etkisiz hale getirilmesi nihayet Mustalikoğulları Gazvesi ve Huneyn Savaşı'nda Mekke ve Medine dışındaki müşrik Arapların mağlup edilmeleri gibi hâdiseler Müslümanları Arap Yarımadası 'nın en büyük gücü, Medine'yi de Hicaz 'ın yeni siyasî merkezi haline getirmişti. Bu şartlar altında daha önce Mekke'de Kureyş'in, Tâif 'te Sakîf 'in, Hayber'de Yahûdîlerin, Umân 'da Sâsânîlerin, Şam sınırında da Bizans devletinin siyasî nüfuzu altında kalan Arap toplulukları bir taraftan kendilerini eski efendilerine karşı bağımsız hissetmeye, diğer taraftan da Medine'deki Müslümanlara boyun eğmeyi gündemlerine almaya başladılar. Çünkü bu topluluklardan hiç biri Müslümanlar karşısında müstakil hareket edebilecek güce ulaşamamışlardı. Bundan dolayıdır ki onların kimi gönüllü kimi de mecbur kalarak Medine'nin otoritesini tanımak ve Hz. Peygamber'e (s.a.s) biat etmek niyetiyle Hicretin Dokuzuncu yılından (M.630-631) itibaren başkente heyetler göndermeye başladılar. İbn Sa'd 'ın rivayetine göre bu süreçte Arabistan 'ın çeşitli bölgelerinden Medine'ye yetmiş bir heyet gelmiştir. Dolayısıyla bu yıla Senetü'l-Vüfûd (Elçiler Yılı) adı verilmiştir.[1145]

Gelen heyetler bir taraftan kabilelerinin Medine ‘ye siyasî bağlılıklarını bildirmişler, diğer taraftan da Hz. Muhammed’i (s.a.s) peygamber olarak kabul etmek suretiyle İslâm dinine dâhil olmuşlardır. Allah Rasûlü (s.a.s) kabile temsilcilerini Medine’de birkaç gün misafir edip kendilerine Kur’ân ’ı, İslâm dininin temel esaslarını ve ahlâk kurallarını öğretmiştir. Siyasî hâkimiyetin bir sembolü olarak da dönüşleri esnasında kendilerine su kuyuları ve bazı toprak tahsislerinin yapıldığı bildirilmiş, ayrıca misafirlere çeşitli hediyeler takdim edilmiştir. Rasûlüllah (s.a.s) gelen heyetle birlikte veya onların başkenti terk etmesinden sonra bulundukları bölgelere dini talim edecek öğretmenler göndermiştir. Arap Yarımadası’nın muhtelif beldelerinden gelen bu heyetlerin neredeyse tamamına yakını Müslüman olduğunu ilan etmiş, sadece Benî Tağlib[1146] ve Necran heyeti Hıristiyanlık dini üzerine kalmayı tercih ettiklerini, dolayısıyla cizye vermek suretiyle Müslümanların siyasî hâkimiyetini tanıyacaklarını bildirmişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.s) bu talepleri kabul etmiş, üstelik Medine’ye geldikleri zaman onların Mescid-i Nebevî ’de kendi inançlarına göre ibadet yapmalarına dahi müsaade etmiştir.[1147] Bu yılda Allah Rasûlü’nün bilhassa Necran heyeti ile ilişkileri ve onlarla ilgili olarak atmış olduğu adımlar daha sonraki dönemde Müslümanların kendi içlerinde yaşayan gayr-i Müslimlere karşı tavrı konusunda esaslı örnekler sunmuştur:

“Esirgeyen ve Bağışlayan Allah’ın Adıyla!

Bu, Rasûlüllah Muhammed’in (s.a.s) üzerinde yetkili kılındığı Necrân ahalisi adına, bütün meyve (mahsulleri), bütün sarı ve beyaz (altın ve gümüş para), bütün köleler konusunda yazıp tespit ettiği bir belgedir. Kendisi cömertlik göstererek, bütün bunları, bin tanesi her yılın Recep ayında, diğer bin tanesi ise her yılın Safer ayında teslim edilmek üzere iki bin zırhlı elbise karşılığında onlara terk etmiştir. Ayrıca her zırhlı giysi başına bir ûkiye ağırlığında gümüş de verilecektir. Belirlenen vergi miktarının üzerinde ya da gümüş miktarından eksik olan kısım hesaplama sırasında göz önünde bulundurulacaktır. Ayrıca, üzerlerinde taşıdıkları zırhlı giysi ya da at ve binek hayvanı gibi yanlarında götürdükleri her şey onların hesabına yazılacaktır. Gönderdiğim elçilerin en çok bir ay süreyle yedirilip içirilmesi ve ihtiyaçlarının sağlanması Necrânlılara aittir. Elçilerimin onların yanında kalma süresi bir ayı geçemez. Yemen’de

bir suç işlenmesi ya da bir savaş çıkması halinde, onlar (Necrânlılar), (gönderdiğim elçilere) ödünç olarak otuz zırhlı gömlek, otuz at, otuz deve vereceklerdir. Elçilerime ödünç olarak verilen bu zırhlı gömleklerden, atlardan ve binitlerden diğer temin edilen şeylerden telef olup kaybolanlar Necrânlılara geri verilmek üzere bu elçilerimin zimmet ve sorumlulukları altındadır.

Allah'ın himayesi ve Rasûlüllah Muhammed'in (s.a.s) zimmeti, onların gerek malları, gerek canları ve gerekse dini inançlarını yerine getirmeleri konusunda hazır bulunanlarını ve bulunmayanlarını, ailelerini, mabetlerini ve az ya da çok ellerinin altında bulunan her şeyi kapsayacak şekilde Necrânlılar ve çevresindeki müttefikleri üzerine bir haktır. Hiç bir piskopos kendi dini görev yeri dışına, hiç bir keşiş, içinde yaşadığı manastırından başka bir yere, hiçbir papaz görevli olduğu kilisenin dışına gönderilmeyecektir. Alınan borç paralar için hiç bir şekilde faiz söz konusu olmayıp bu tâbi oluştan önceki Câhiliyye dönemine ait kan davaları da kaldırılmıştır. Onlar hiçbir şekilde toplanıp bir araya getirilmeyecek ve öşür vergisine tâbi tutulmayacaklardır. Onların toprakları üzerine hiç bir askeri birlik ayak basmayacaktır. İçlerinden biri alacağını talep ettiğinde hakkaniyet ölçüleri içerisinde hareket edilecektir. Onlar ne zulmedenlerden ne de kendileri zulme uğrayanlardan olacaklardır. Eğer içlerinden biri daha sonra faizli muamelelere girecek olursa benim himayemin dışında kalacaktır. Aralarından hiçbir kimse bir başkasının işlediği suç ve yaptığı haksızlıktan sorumlu tutulmayacaktır.

Bu durumda Necrânlılar iyi davranışlar sergiledikleri, üzerlerine düşen görevleri gereğince yerine getirip hiç bir zulümde bulunmadıkları sürece, Allah'ın bütün kuvvet ve kudretini göstereceği güne kadar Allah'ın himâyesi ve Rasûlüllah Muhammed'in (s.a.s) koruyup gözetmesi bu belgenin içerdiği hususlar üzerinde olacaktır." Hz. Peygamber'in (s.a.s) Necran halkı ile yaptığı mezkür anlaşmadan sonra ülkelerine dönen heyetin başkanı ve rahibi kısa süre sonra tekrar geri gelerek müslümanlıklarını açıklamışlardır.[1148]

Elçiler yılında Medine 'ye gelen kabile heyetlerinden bir kısmının Hz. Peygamber'e (s.a.s) karşı saygısız davranışlarına şahit olunmuştur. Kur'ân'ın da işaret ettiği bu davranışlar bir yönüyle Allah Rasûlü'nün (s.a.s) tebliğine muhatap olan insanları tanıma

noktasında da ilginç örnekler verir. Bu kabilelerden olan Benî Esed , Uhud Gazvesi'nden sonra Müslümanların güç kaybettikleri düşüncesine kapılarak Medine'ye karşı ânî bir saldırı tasarlamış, Hendek Savaşı esnasında düşman gruplar ittifakı içinde yer almıştı. Hadiseler onların bekledikleri gibi gerçekleşmeyince çaresiz bir şekilde Medine'ye gelerek Müslüman olduklarını açıklamak zorunda kalmışlardı. Onların Hz. Peygamber (s.a.s) ile görüşmeleri sırasında sergiledikleri olumsuz hatta saygısız hareketler, esasında gerçek anlamda iman etmediklerinin, sadece Müslüman olmuş gibi davrandıklarının açık işaretidir. Bu kabilenin hareketlerine Kur'ân -ı Kerîm 'de hemen cevap verilmiştir:

"Ey Rasûlüm Bedevîlere de ki: Siz dininizi Allah'a mı öğretiyorsunuz. (sadece inandık demekle mümin mi oluyorsunuz?). Allah, göktekileri ve yerdekileri bilir. Allah her şeyi bilendir. Bedevîler (Benî Esed kabilesi), biz Müslüman olduk, bize ikram et, bize yiyecek ver diye İslâm'a girdiklerini senin başına kakıyorlar. Onlara de ki: İslâm oluşunuzu benim başıma kakmayın. Doğrusu size hidayet verdiğinden dolayı Allah sizin başınıza kakar (sizi minnet altında bulundurur), eğer siz (imanınızda) sadık kişiler iseniz. Muhakkak ki, Allah göklerin ve yerin gaybını bilir. Allah bütün yaptıklarınızı da görür".[1149]

Esed kabilesinin tavırlarına benzer şekilde Benî Temîm heyetindekiler de Medine 'ye geldikleri zaman Rasûlüllah'a (s.a.s) saygısız bir şekilde hitap etmişler, kendisinden dinlerini öğrenmek yerine yanlarında getirdikleri şairle onun şairini yarıştırmaya kalkışmışlardır.[1150] Onların tavırlarına karşı şu âyetler nâzil olmuştur:

"Ey iman edenler! Allah'ın ve Peygamberinin önüne geçmeyin. Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir. Ey iman edenler! Seslerinizi, Peygamber'in sesinin üstüne yükseltmeyin. Birbirinize bağırdığınız gibi Peygamber'e yüksek sesle bağırmayın, yoksa siz farkına varmadan işledikleriniz boşa gider. Allah'ın elçisinin huzurunda seslerini kısanlar, Allah'ın, gönüllerini takvâ (Allah'a karşı gelmekten sakınma) konusunda sınadığı kimselerdir. Onlar için bir bağışlanma ve büyük bir mükâfat vardır. (Ey Muhammed!) Odaların arkasından sana bağıranların çoğu aklı ermeyen kimselerdir. Onlar, sen yanlarına çıkıncaya kadar

sabretselerdi, elbette kendileri için daha iyi olurdu. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir".[1151]

Elçiler yılında Medine 'ye gelen heyetlerden biri de Hz. Peygamber'in (s.a.s) Huneyn Savaşı'ndan sonra kalelerini muhasara altına aldığı fakat iyi savunulduğu için fethine muvaffak olamadığı Tâiflilerdir. Onlar kuşatma esnasında şehirlerini Müslümanlara karşı korumuş olmakla birlikte en sonunda Medine'ye bizzat gelerek Allah Rasûlü'ne (s.a.s) bağlılıklarını bildirmekten başka çare bulamamışlardır. Sakîf liler müslüman olmaları karşılığında belli bir süre putlara ibadet etmek, şarap içmek, zina ve faiz gibi dinen yasak sayılan fiilleri sürdürmek için kendisinden izin istemişlerdir. Rasûlüllah (s.a.s) onların kabul edilemez tekliflerini dikkate almadığı gibi, kendisi de Sakîf li olan Muğîre b. Şu'be 'yi Tâif'e göndermek suretiyle onların taptıkları Tağıye (Lât) isimli putun yıktırılmasını sağlamıştır.[1152]

Arap Yarımadası 'nın çeşitli bölgelerindeki kabileler Medine 'ye gelip Müslümanlara boyun eğdiklerini açıkladıktan sonra Hz. Peygamber (s.a.s) buralara gerek zekât, gerekse cizye tahsili için amiller göndermeye başladı. Bu amaçla görevlendirilenlerden biri de Necran Hıristiyanlarının cizyelerini Medine'ye ulaştıran Hz. Ali 'dir. [1153]

Elçiler yılında çok sayıda Arap kabilesinin müslüman olduğunu ilan etmesine rağmen, başta Hanîfe ve Esed olmak üzere bazı bedevî kabileler arasında İslâmiyet'in gerçek anlamda yerleşmiş olduğunu söylemek mümkün değildir. Dolayısıyla onların mevcut durumlarını bir İslâmlaşmadan ziyade, zorunlu olarak Medine 'nin siyasî otoritesini kabul etme hali olarak değerlendirmek daha doğru olur. Nitekim çöl Araplarının (bedevîler) gerçek anlamda değil, (sûretâ) şeklen iman etmiş oldukları hususu Kur'ân -ı Kerîm 'de açık bir şekilde dile getirilir:

"Bedevîler, inandık dediler. De ki: Siz iman etmediniz, o zaman boyun eğdik deyin. Zira henüz iman kalplerinize yerleşmedi. Eğer Allah'a ve elçisine itaat ederseniz, Allah işlerinizden hiçbir şeyi eksiltmez. Çünkü Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir".[1154]

Burada sonuç olarak ifade etmek gerekirse, özellikle Elçiler yılında toplu bir şekilde müslüman olduklarını açıklayan ve merkezden çok uzak bölgelerde yaşayan bedevî kabileler, İslâm dinini özümsemek

ve inançlarını sağlamlaştırmak için yeterli zaman bulamadıkları gibi eski inanış ve geleneklerini de terk edememişler, câhiliyye dönemi alışkanlıklarından vazgeçememişlerdir. Bundan dolayı onların büyük bir kısmı Hz. Peygamber'in (s.a.s) vefatıyla birlikte Müslümanlıklarını hemen unutarak yalancı peygamberlerin peşine düşmüşlerdir.[1155]

[1135] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 258-259.
[1136] Buhârî, *Bedü'l-Vahy* 5, *Cihâd ve's-Siyer* 101, *Meğâzî* 82, *Tefsîru'l-Kur'ân* 4; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 295.
[1137] Buhârî, *Cihâd ve's-Siyer* 101, Buhârî, *Meğâzî* 82; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 259-260. Ayrıca bk. Fayda, Mustafa, *İslâmiyetin Güney Arabistan'a Yayılışı,* s. 66-76.
[1138] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 260; Belâzürî, *Ensâb*, I, 448-449.
[1139] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 261.
[1140] İbn Sa'd, *et-Tabakât*ı, I, 262.
[1141] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 262-263. Bu konuda bk. Apak, Adem, *İslâm Siyaset Geleneğinde Amr b. el-Âs,* Ankara 2001, s.69-72.
[1142] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 263; Belâzürî, *Futûh,* s. 107-109.
[1143] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 265.
[1144] İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 15-31; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 128-131. Hz. Peygamber'in (s.a.s) yakın devlet başkanlarına gönderdiği davet mektupları, metinleri ve açıklamaları hakkında geniş bilgi için bk. Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi,* I, 308-427; Nedvî, Ebu'l-Hasen Ali, *Rahmet Peygamberi,* s. 251-271.
[1145] Buhârî, *Meğâzî* 67, 68, 69, 73, 74, 75, 76. Bu konuda ayrıca bk. Fayda, Mustafa, "Senetü'l-Vüfûd", *DİA*, XXXVI, 520-521.
[1146] İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 316.
[1147] İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 356-359.
[1148] İbn Hişâm, *es-Sîre,* IV, 206-232, 243-246; İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 357.
[1149] Hucurât, 49/16-18.
[1150] Buhârî, *Meğâzî* 68, 69.
[1151] Hucurât, 49/1-5.
[1152] Vâkıdî, *Meğâzî,* III, 966-970.
[1153] İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 246-247.
[1154] Hucurât, 49/14.

[1155] Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 966-970; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 206-232, 243-246, 254-255; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 259-357 Bu konuda geniş bilgi için bk. Muhammed Hamidullah, *el-Vesâik,* s. 176-179, 213, Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi,* I, 308-427.
[1148]
[1138]
[1139]
[1149]
[1137]
[1155]
[1150]
[1140]
[1146]
[1141]
[1147]
[1143]
[1152]
İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 261.
İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 260; Belâzürî, *Ensâb*, I, 448-449.
Buhârî, *Cihâd ve's-Siyer* 101, Buhârî, *Meğâzî* 82; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 259-260. Ayrıca bk. Fayda, Mustafa, *İslâmiyetin Güney Arabistan'a Yayılışı,* s. 66-76.
Buhârî, *Bedü'l-Vahy* 5, *Cihâd ve's-Siyer* 101, *Meğâzî* 82, *Tefsîru'l-Kur'ân* 4; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 295.
İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 258-259.
Hucurât, 49/16-18.
İbn Hişâm, *es-Sîre,* IV, 206-232, 243-246; İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 357.
İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 356-359.
İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 316.
Buhârî, *Meğâzî* 67, 68, 69, 73, 74, 75, 76. Bu konuda ayrıca bk. Fayda, Mustafa, "Senetü'l-Vüfûd", *DİA*, XXXVI, 520-521.
İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 15-31; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 128-131. Hz. Peygamber'in (s.a.s) yakın devlet başkanlarına gönderdiği davet mektupları, metinleri ve açıklamaları hakkında geniş bilgi için bk. Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi,* I, 308-427; Nedvî, Ebu'l-Hasen Ali, *Rahmet Peygamberi,* s. 251-271.

İbn Sa’d, *et-Tabakât*, I, 265.

İbn Sa’d, *et-Tabakât*, I, 263; Belâzürî, *Futûh,* s. 107-109.

İbn Sa’d, *et-Tabakât*, I, 262-263. Bu konuda bk. Apak, Adem, *İslâm Siyaset Geleneğinde Amr b. el-Âs,* Ankara 2001, s.69-72.

İbn Sa’d, *et-Tabakât*ı, I, 262.

Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 966-970; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 206-232, 243-246, 254-255; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, I, 259-357 Bu konuda geniş bilgi için bk. Muhammed Hamidullah, *el-Vesâik,* s. 176-179, 213, Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi,* I, 308-427.

Hucurât, 49/14.

İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 246-247.

Vâkıdî, *Meğâzî,* III, 966-970.

Hucurât, 49/1-5.

Buhârî, *Meğâzî* 68, 69.

[1151]
[1142]
[1154]
[1136]
[1145]
[1153]
[1135]
[1144]

IV. HZ. PEYGAMBER'İN VEDA HACCI VE VEFATI

A. VEDA HACCI

Hz. Peygamber (s.a.s) Hicretin Dokuzuncu yılındaki (M. 631) hac mevsiminde kendisi Medine 'de kalırken Hz. Ebû Bekir 'i hac emiri olarak yaklaşık 300 kadar sahâbî ile birlikte Mekke 'ye gönderdi. Onların şehirden ayrılmalarının ardından müşriklerin durumu ve onlarla yapılan antlaşmalar hakkında Tevbe sûresinin ilk yirmi sekiz âyeti nâzil oldu. Rasûl-i Ekrem (s.a.s) bu hükümlerin insanlara açıklanması için Hz. Ali 'yi de yola çıkardı. Hz. Ali, bayramın birinci günü Mina 'da toplanan halka Tevbe sûresinin ilk âyetlerini okudu:

"Allah ve Rasûlü'nden, kendileriyle antlaşma yapmış olduğunuz müşriklere bir ültimatomdur: Yeryüzünde dört ay daha dolaşın. Şunu bilin ki siz Allah'ı âciz bırakacak değilsiniz; Allah ise inkârcıları perişan edecektir. Hacc-ı ekber gününde, Allah ve Rasûlünden bütün insanlara bir bildiridir: Allah ve Rasûlü, Allah'a ortak koşanlardan uzaktır. Eğer tövbe ederseniz, bu sizin için hayırlıdır. Ama yüz çevirirseniz, şunu iyi bilin ki siz Allah'ı âciz bırakabilecek değilsiniz. İnkârcılara elem dolu bir azabı müjdele! Ancak Allah'a ortak koşanlardan, kendileriyle antlaşma yapmış olduğunuz, sonra da antlaşmalarında size karşı hiçbir eksiklik yapmamış ve sizin aleyhinize hiç kimseye yardım etmemiş olanlar, bu hükmün dışındadır. Onların antlaşmalarını, süreleri bitinceye kadar tamamlayın. Şüphesiz Allah kendine karşı gelmekten sakınanları sever. Haram aylar çıkınca bu Allah'a ortak koşanları artık bulduğunuz yerde öldürün, onları yakalayıp hapsedin ve her gözetleme yerine oturup onları gözetleyin. Eğer tövbe ederler, namazı kılıp zekâtı da verirlerse, kendilerini serbest bırakın. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir. Eğer Allah'a ortak koşanlardan biri senden sığınma talebinde bulunursa, Allah'ın kelâmını işitebilmesi için ona sığınma hakkı tanı. Sonra da onu güven içinde olacağı yere ulaştır. Bu, onların bilmeyen bir kavim olmaları sebebiyledir. Allah'a ortak koşanların Allah katında ve Rasûlü yanında bir ahdi nasıl olabilir? Ancak Mescid-i Harâm'ın yanında kendileriyle antlaşma yaptıklarınız başkadır. Bunlar size

karşı dürüst davrandığı sürece siz de onlara dürüst davranın. Çünkü Allah kendine karşı gelmekten sakınanları sever. Onların bir ahdi nasıl olabilir ki! Eğer onlar size üstün gelselerdi, ne akrabalık (bağlarını) ne de antlaşma (yükümlülüğünü) gözetirlerdi. Ağızlarıyla sizi hoşnut etmeye çalışıyorlar, oysa kalpleri buna karşı çıkıyor. Onların pek çoğu fâsık kimselerdir. Allah'ın âyetlerini az bir karşılığa değiştiler de insanları onun yolundan alıkoydular. Bunların yapmakta oldukları şeyler gerçekten ne kötüdür! Bir mümin hakkında ne akrabalık (bağlarını) ne de antlaşma (yükümlülüğünü) gözetirler. İşte onlar taşkınlık yapanların ta kendileridir. Fakat tevbe edip namazı kılar ve zekâtı verirlerse, artık onlar sizin din kardeşlerinizdir. Bilen bir kavme âyetleri işte böyle ayrı ayrı açıklarız. Eğer antlaşmalarından sonra yeminlerini bozup dininize dil uzatırlarsa, küfrün elebaşlarıyla savaşın. Çünkü onlar yeminlerine riâyet etmeyen kimselerdir. Umulur ki vazgeçerler. Yeminlerini bozan, peygamberi yurdundan çıkarmaya kalkışan ve üstelik size tecavüzü ilk defa kendileri başlatan bir kavimle savaşmaz mısınız? Yoksa onlardan korkuyor musunuz? Oysa Allah, -eğer siz gerçek müminler iseniz- kendisinden korkmanıza daha lâyıktır. Onlarla savaşın ki Allah onlara sizin ellerinizle azap etsin, onları rezil etsin, onlara karşı size yardım etsin, mümin topluluğun gönüllerini ferahlatsın ve onların kalplerindeki öfkeyi gidersin. Allah dilediğinin tövbesini kabul eder. Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir. Yoksa; Allah içinizden, Allah'tan, Rasûlünden ve müminlerden başkasını kendilerine sırdaş edinmeksizin cihad edenleri ayırt etmeden bırakılacağınızı mı sandınız? Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır. Allah'a ortak koşanların, inkârlarına bizzat kendileri şahitlik edip dururken Allah'ın mescidlerini imar etmeleri düşünülemez. Onların bütün amelleri boşa gitmiştir. Onlar ateşte ebedî kalacaklardır. Allah'ın mescidlerini ancak Allah'a ve ahiret gününe inanan, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte onların doğru yolu bulanlardan olmaları umulur. Siz hacılara su dağıtmayı ve Mescid-i Harâm'ın bakım ve onarımını, Allah'a ve âhiret gününe iman edip Allah yolunda cihad eden kimse(lerin amelleri) gibi mi tuttunuz? Bunlar Allah katında eşit olmazlar. Allah zâlim topluluğu doğru yola erdirmez. İman edip hicret eden ve Allah yolunda mallarıyla,

canlarıyla cihad eden kimselerin mertebeleri, Allah katında daha üstündür. İşte onlar başarıya erenlerin ta kendileridir. Rableri onlara kendi katından bir rahmet, bir hoşnutluk ve kendilerine içinde tükenmez nimetler bulunan cennetler müjdelemektedir. Onlar orada ebedi kalacaklardır. Şüphesiz Allah katında büyük bir mükâfat vardır. Ey iman edenler! Eğer küfrü imana tercih ederlerse, babalarınızı ve kardeşlerinizi bile dost edinmeyin. İçinizden kim onları dost edinirse, işte onlar, zalimlerin ta kendileridir. De ki: "Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, aşiretiniz, kazandığınız mallar, kesada uğramasından korktuğunuz bir ticâret ve beğendiğiniz meskenler size Allah'tan, peygamberinden ve onun yolunda cihattan daha sevgili ise artık Allah'ın emri gelinceye kadar bekleyin! Allah fasık topluluğu doğru yola erdirmez." Andolsun, Allah birçok yerde ve Huneyn savaşı gününde size yardım etmiştir. Hani çokluğunuz size kendinizi beğendirmiş fakat (bu çokluk) size hiçbir yarar sağlamamış, yeryüzü bütün genişliğine rağmen size dar gelmişti. Nihayet (bozularak) gerisin geriye dönüp kaçmıştınız. Sonra Allah, bunun ardından yine dilediği kimsenin tevbesini kabul eder. Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir. Ey iman edenler! Allah'a ortak koşanlar ancak bir pislikten ibarettir. Artık bu yıllarından sonra Mescid-i Harâm'a yaklaşmasınlar. Eğer yoksulluktan korkarsanız, Allah dilerse lütfuyla sizi zengin kılar. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir".[1156]

Burada zikredilen âyetlerde özetle şu temel hususlara değinilmiştir:

1. Varlık nedeni aynı zamanda kendi dünya görüşünü ön plana çıkarıp yaymak olan İslâm daveti, İslâmî ilke ve temellere dayalı olmakla birlikte, diğer dinlerin mensupları lehine de önemli bir hoşgörü tanımıştır.[1157] Herşeyden önce bunlar İslâm toplumunun tebeası ve vatandaşı olarak kabul edilmişlerdir. Bu inanç özgürlüğünü Yahûdî, Sâbiî, Hıristiyan ve Mecûsîlere bizzat Rasûlüllah (s.a.s) tanımıştır. Onun sahâbesi de Hulefâ-i Râşidîn döneminde bu hoşgörünün Berberîlere, Budistlere ve Brahmanlara tanınmasında hiçbir güçlük çıkarmamışlardır. Eserleri bize kadar ulaşan Abbâsî dönemi hukukçuları ise bu hükmü daha da yaygınlaştırmak suretiyle puta tapanların ve hatta ateistlerin de bu inanç özgürlüğünden yararlanabileceklerini belirtmişlerdir.

2. Müslümanlara, müşrik ya da putperest bütün gayrı müslimlerle yapmış oldukları barış veya ittifak anlaşmalarına titizlikle uymaları emredilmektedir.

3. Gayrı müslimlerle yapılan ittifak anlaşmaları ebedî olmak üzere imzalanmamıştır. Kur'ân, belli sürelere bağlı yeni anlaşmalar yapmaları için, gayrı müslimlere dört aylık ek bir süre tanımıştır. Allah Rasûlü (s.a.s) da süresi en çok on yıla kadar varan anlaşmalar yapmıştır.

4. Şu hüküm gayet net ve açıktır: "Ve eğer müşriklerden biri senden emân dilerse, Allah'ın sözünü işitip dinleyinceye kadar ona emân ver, sonra (Müslüman olmazsa) onu güven içinde bulunacağı yere ulaştır".[1158]

5. Kâbe sadece Müslümanların ibadet etmelerine tahsis edilmiştir; müşriklerin orada kendi âdet ve usûllerine göre tapınmaya hakları yoktur. (Tevbe, 9/28). Bir başka deyişle Medine İslâm Devleti'nin siyasal başkenti olduğu halde, Mekke sonsuza dek dinî merkez olarak seçilmiştir.[1159]

Allah Rasûlü (s.a.s), müşriklere ültimatom verilen hac mevsiminden tam bir yıl sonra bizzat kendisi hac yapmak üzere hazırlığa başladı. Daha sonra da bütün beldelere haber göndererek Müslümanların hacca iştirakini talep etti. 26 Zilkâde 10 (23 Şubat 632) tarihinde yanında hanımları ve kızı Fâtıma olduğu halde diğer Müslümanlarla birlikte Medine 'den harekete geçti. Zülhuleyfe 'de ihrama girdikten sonra Zilhicce'nin 4. günü Mekke 'ye ulaştı. [1160]

Hz. Peygamber'in (s.a.s) Hicretin onuncu yılında (Miladi 632) gerçekleştirdiği haccına Vedâ Haccı, bu vesileyle toplanan Müslümanlara hitabına da Vedâ Hutbesi adı verilir. Vedâ Hutbesi (Hutbetü'l-Vedâ) tabiri İslâm tarihi kaynakları arasında ilk defa Câhiz'in *el-Beyân ve Tebyîn*'inde zikredilmiş[1161], kendisinden sonra gelen Müslüman müellifler de bu tabiri kullanmıştır. Öyle ki gerek İslâm dünyasında gerekse ülkemizde bu tabirin isminde yer aldığı müstakil eserler kaleme alınmıştır.[1162]

Kâbe ziyaretini tamamlamasının ardından Zilhicce ayının 8. günü Mekke 'den ayrılarak Mina 'ya gitti. Ertesi sabah güneş doğduktan sonra Müzdelife yoluyla Arafat 'a ulaştı. Burada vakfe için toplanan

ve kaynaklarda sayıları 120 bine ulaştığı bildirilen Müslümanlara Vedâ Hutbesi olarak bilinen hutbesini îrâd etti:[1163]

"Hamd ve şükür Allah'a mahsustur. Biz O'na hamd eder, ondan yardım ister, affımızı O'ndan diler ve O'na yöneliriz. Nefislerimizin şerrinden, fiillerimizin kötülüğünden O'na sığınırız. Allah kimi doğru yola iletirse, artık o kimse için sapıklık olmaz, kimi de sapıklığa sevk ederse, o kimse doğru yola bir daha ulaşamaz. Allah'tan başka ilah olmadığına, O'nun tekliğine ve bir denginin bulunmadığına şehâdet ederim. Yine ben şehâdet ederim ki Muhammed O'nun kulu ve elçisidir.

Ey Allah'ın kulları! Sizlere Allah'tan korkmanızı tavsiye ve sizi O'na itaatte bulunmayı teşvik ederim. Bu suretle en iyiyi ve hayırlı olan bir şey ile sözlerimi başlamak istiyorum.

Ey insanlar! Size açıkladığım şeyleri dinleyin. Zira bilmiyorum, bu yıldan sonra bulunduğum bu yerde belki de sizlerle tekrar buluşamayacağım.

Ey insanlar! Kanlarınız, mallarınız, haysiyet ve şerefleriniz Rabbinizle buluşacağınız güne kadar bu yerde (Mekke), bu ayda (Zilhicce), bu günün mukaddes olması gibi mukaddestir. Dikkat edin tebliğ ettim mi? Ey Allah'ım sen şahit ol.

Emânet olarak eli altında bir şey bulunduran kimse onu kendisine emânet etmiş olan şahsa iade etmelidir. Artık câhiliyye devrinde mevcut olan faiz kaldırılmıştır. Ancak borç olarak verdiğiniz sermayeleriniz sizindir. Bu suretle siz ne zulmedecek, ne de zulme uğrayacaksınız. Allah bundan böyle faizin geçerli olmayacağına hükmetti. Kaldırdığım ilk faiz uygulaması ise amcam Abbâs'ın faizidir.

Artık câhiliyye döneminin kan davaları kaldırılmıştır. Kaldıracağım ilk kan davası ise yeğenim Âmir b. Rebîa b. Hâris'in kan davasıdır. Yine câhiliyye dönemi Mekke şehri ile ilgili vazifeler de lağvedilmiştir. Kâbe muhafızlığı (sidâne) ve hacıların su ihtiyacını karşılama görevi (sikâye) bunlardan istisnadır.

Kasten adam öldürmenin cezası kısastır. Taş ve sopa ile öldürmek gibi şüpheli kasıt hallerinde yüz deve kan diyeti vardır. Daha fazlasını isteye kimse, câhiliyye devri insanıdır. Dikkat edin, tebliğ ettim mi? Allah'ım sen şahit ol.

Ey insanlar! Gerçekten şeytan, sizin bu ülkenizde kendisine tapılmaktan ümidini kesmiş bulunuyor. Fakat o, bunun dışındaki iş ve davranışlarınızdan önemsiz saydıklarınızda kendisine tabi olmanızdan memnuniyet duyacaktır.

Ey insanlar! Nesî usulünü (Haram aylarda olan mukaddes aylara bunun dışından bir ay ilave uygulamasını) tatbik etmek küfürde aşırı gitmektir. Kâfirler bununla sapıtmışlardır. Onlar bu bir aylık (zamanı) bir sene kutsiyetsiz (yani haram aylar dışı, alelade bir ay) diğer bir sene de haram (yani Haram aylara dâhil, mukaddes bir ay) sayarlar. Bu suretle onlar Allah'ın helâl ettiği şeyi haram hale getirmiş oluyorlar. Şimdi zaman (yani takvim) Allah'ın yeri ve semâvâtı yarattığı gündeki durumuna dönmüş bulunuyor. (Yani nesî tatbik edilen sene ile nesîsiz aylar birbiri üzerine çakışmış, diğer bir ifade ile kameri takvim, nesi ameliyesine ihtiyaç göstermeksizin o yıl tam güneş takvimindeki aylar üzerine intibak edip oturmuştu). "Gerçekte Allah nazarında, yeri ve semâvâtı yarattığı günde takdir ettiğine göre ayların sayısı on ikidir. Bunlardan dördü haram aylardır. Bu dördün üçü birbiri arkasında gelir: Zilkade, Zilhicce, Muharrem, dördüncüsü Mudar kabilesinin Recep ayıdır ki, bu ay Cemâziyelâhir ile Şaban arasında bulunur. Buna dikkat edin. Tebliğ ettim mi? Allah'ım sen şahit ol.

Ey insanlar! Hanımlarınızın sizin üzerinizde hakkı bulunduğu gibi sizin de onlar üzerinde hakkınız vardır. Sizin onlar üzerindeki hakkınız, sizden başka bir erkeğe döşeklerini çiğnetmemeleri ve sizin hoşlanmadığınız herhangi bir kimseyi izniniz olması müstesna evinize sokmamalarıdır. Kadınlara en iyi bir tarzda muamelede bulununuz, çünkü onlar sizin himaye ve muhafazanız altına girmiş kimselerdir. Sizler onları Allah'ın bir emâneti olarak almış bulunuyorsunuz. Onlara "Allah'ın adıyla" helâlinden yaklaşın. Kadınlar hususunda Allah'tan korkup çekinin ve onlara karşı en iyi bir tarzda davranın. Dikkat edin. Tebliğ ettim mi? Allah'ım sen şahit ol.

Benden sonra küfre sapıp birbirinizi boğazlar hale gelmeyin. Ey insanlar! Rabbiniz bir, atanız birdir. Hepiniz Âdem'den türediniz. Âdem ise topraktan yaratılmıştır. Allah nazarında en makbul olanınız O'ndan hakkıyla korkanınızdır. Bir Arabın Arap olmayana üstünlüğü yoktur; varsa bu da ancak takva yönündendir. Tebliğ ettim mi? Allah'ım sen şahit ol.

Burada bulunanlar bulunmayanlara bu sözlerimi ulaştırsın. Allah muhakkak ki her varisin mirastan olan hissesini tayin ve tespit etmiştir. O halde vaziyet, herhangi bir varis lehine olmak üzere diğer varislerin mahfuz hisse sınırlarını aşamaz. Mirasçılardan başkası için yapılan bir vasiyet, miras olarak kalan mallar toplamının üçte birinden fazla olamaz. Çocuk kimin döşeğinde doğmuşsa oraya aittir. Babasından başka bir kimseye mensubiyet iddiasında bulunan yahut (kendisini himaye altına almış olan) efendisinden başkasını efendi edinenin üzerine Allah'ın, meleklerin ve bütün insanları lâneti olsun. Böyle bir insanın ne nafile ibadetleri ne de farz ibadetleri kabul olunacaktır. Allah'ın selamı üzerinize olsun".[1164]

Görüldüğü gibi Vedâ Haccı esnasında irâd edilen hutbelerde İslâm'ın bütün insanlığa hitap eden âlemşümul prensip ve esasları dile getirilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s), Âdem peygamberin (as) soyundan gelen bütün insanların eşit olduğunu ifade etmiş, Allah'a iman, insan haklarına saygı, özellikle kadın haklarının gözetilmesine dikkat çekmiş, Allah'ın affetmeyeceği iki günahtan biri olan kul hakkına önemle işarette bulunmuştur. Câhiliyye adetleri olan faiz ve kan davalarının kaldırıldığı bu hutbe vesilesiyle bir kez daha hatırlatılmış, suçun şahsîliği esasına atıfta bulunulmuş, ayrıca eşlerin birbirleri üzerindeki hak ve sorumlulukları, Müslümanların kardeşliği, emânetlerin sahiplerine iade edilmesinin önemi üzerinde durulmuş; inanç bağlarının güçlendirilerek din kardeşliğinin korunması ve nihayet Kur'ân 'a ve Sünnet'e sarılmanın önemi gibi dinin temel, insanlığın evrensel konuları vurgulanmış, her defasında ise hutbeleri dinleyen bütün Müslümanlar bu ilana şahit gösterilmiştir.

Kaynaklarda belirtildiği üzere Arafat'ta irâd edildiği yaygın olarak kabul edilmekle birlikte, Vedâ Hutbesi'nin sadece Arafat'ta değil, Mina ve Akabe gibi yerlerde de gerçekleştiği, farklı zaman ve mekânlarda irâd edilen bu hitabelerin daha sonra tarih ve edebiyat kitaplarında birleştirilip derlenmek suretiyle uzunca bir Vedâ Hutbesi telif edildiği anlaşılmaktadır. Sonraki dönem tarihçileri de eserlerinde bu hutbeyi bütün halinde vermeyi devam ettirmişlerdir.

Hz. Peygamber'in (s.a.s) arefe günü Arafat'ta irâd ettiği hutbeyi rivayet eden sahâbîlerden Câbir b. Abdullah'a göre Allah Rasûlü (s.a.s) Arafat'a ulaşınca Nemire denilen yerdeki çadırına yerleşmiş, daha sonra da devesiyle vadinin ortasına ulaştıktan sonra burada

bulunan ashabına hitap etmiştir. Vakfe sebebiyle Müslümanların tamamı toplanmış olduğu için Hz. Peygamber'in (s.a.s) hutbesinin en çok Arafat'ta dinlenildiği, dolayısıyla onun da hutbesinin büyük bir kısmını burada irâd etmiş olduğunu ileri sürmek mümkündür. Belki de bu sebeple Vedâ Hutbesi, kaynaklarda Arafat'la birlikte anılmış ve burada sunulduğu kabul edilmiştir. Ancak hadis kaynaklarında onun bayramın birinci günü de bu defa Mina'da Müslümanlara hitap ettiği aktarılır. Yine hadis rivayetlerine göre Allah Rasûlü (s.a.s) bayramın birinci günü şeytan taşlama mekânına gidildiğinde de bir konuşma yapmış, üstelik Abdullah b. Ömer'in rivayetine göre hitabesini bayramın ikinci ve üçüncü günü de aynı yerde tekrar etmiştir. Son olarak Hz. Peygamber (s.a.s) Akabe mevkiine gelmiş, sahâbîler etrafında toplanınca son kez onlara hitap etmiştir.[1165]

Allah Rasûlü'nün (s.a.s) birkaç ayrı mekânda yapmış olduğu konuşmaları aktaran rivayetlerde bazı farklılıklar mevcuttur. Bunun sebebi hutbede ifade edilen hususların lafzen değil, manen rivayet edilmesi ravilerin kendi tasarrufları ve mezhep faktörüdür. Nitekim hutbede Hz. Peygamber'in (s.a.s) Müslümanlara miras bıraktığı şeyin Kur'ân; Kur'ân ve Sünnet; Kur'ân, Sünnet, Ehl-i Beyt; Kur'ân ve Ehl-i Beyt olarak geçmesi ancak özellikle Şiiler'den kaynaklandığı anlaşılan mezhep faktörüyle açıklanabilir. Belki de bu sebeple hitabelerde hadis usulü açısından ferd, garîb, hatta şaz bazı rivayetler yer almıştır.[1166]

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse Hz. Peygamber'in (s.a.s) hutbelerinin genel olarak kısa, özlü ve anlaşılır olduğu hususu dikkate alınınca[1167], onun Vedâ Haccı'ndaki hitabelerinin de benzer nitelikler taşıması beklenir. Üstelik sayıları yüz bini aşan Müslüman bir topluluğa uzunca bir hutbenin irâd edilmesi -sözlerinin tekrar edilmek suretiyle bütün dinleyenlere aktarıldığı düşünüldüğünde- son derece zordur. Zira bu kadar kalabalık insan topluluğu arasında aktarılanların herkes tarafından tam olarak anlaşılması da mümkün olmaz. Dolayısıyla Vedâ Haccı sırasındaki hutbenin, tarih kaynaklarında ele alındığı gibi bir seferde ve sadece bir yerde değil, farklı zaman ve mekânlarda verildiği, bu esnada hazır bulunan ashâb tarafından parça parça rivayet edilen hitabelerin daha sonraki müellifler tarafından pratik olması ve esas olarak mesajın düşünülmesi sebebiyle birleştirilerek kaydedildiği, bu sebeple de

hutbenin bir yerde ve tek seferde verildiği izleniminin doğduğu anlaşılmaktadır. Bütün bunlarla birlikte Vedâ Hutbesi söz konusu olduğunda asıl üzerinde durulması gereken husus, hutbenin veya hutbelerin nerede veya nerelerde, hatta nasıl irâd edildiği değil, gerek Müslümanlar, gerekse bütün insanlık için hangi mesajların verildiğidir. Unutmamak gerekir ki Vedâ Hutbesi, Allah'ın son elçisi Hz. Muhammed'in (s.a.s) kıyamete kadar beşeriyete hidayet rehberi olacak vasiyeti mesabesindedir.[1168]

Hz. Peygamber (s.a.s) Arafat 'ta gerçekleştirdiği son konuşmasından sonra Müzdelife 'ye oradan da Mina 'ya geldi. Şeytan taşladı, kurban kesti. Bütün hac menâsikini Müslümanlara gösterdi. Ardından Mekke 'ye dönüp veda tavafını yaptıktan sonra Medine 'ye doğru harekete geçti.[1169]

Veda Haccı dönüşünde Mekke-Medine yolu kısmında tarihte Ğadîr-i Hum hadisesi olarak bilinen bir olay gerçekleşmiştir ki, bu hâdise daha sonraki İslâm siyaset tarihinde derin izler bırakmıştır. Zira Şiiler bu gelişmeyi Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ali'nin halife olmasının en güçlü delillerinden biri olarak kabul etmişlerdir. Rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.s) Veda Haccı'ndan dönerken Gadîr-Hum denilen yere gelindiğinde "Ey Peygamber, Rabbi'nden sana indirileni tebliğ et, eğer bunu yapmazsan O'nun elçiliğini yapmamış olursun. Allah seni insanlardan korur" âyeti nazil olur.[1170] Hz. Peygamber (s.a.s) bu âyetin hemen ardından ashâbını bir araya topladıktan sonra "Ben kimin mevlâsıysam, Ali'de onun mevlâsıdır" demek suretiyle Hz. Ali'nin imametini ilan eder.[1171] Hadis ve İslâm tarihi kaynakların çoğunda da bu yerin Gadîr-i Hum olduğuyla ilgili netlik söz konusu değildir. Nitekim Ahmed b. Hanbel'de geçen Büreyde rivayetine göre, Büreyde Hz. Ali ile birlikte Yemen'e gitmiş, orada Hz. Ali'nin bazı kusurlarını görmüş, Hz. Peygamber'in (s.a.s) yanına gelince ona anlatınca Allah Rasûlü (s.a.s), "Ey Büreyde, ben müminlerin nefislerinden daha evlâ değil miyim? Büreyde, "evet" cevabını verince. Ben kimin mevlâsı ise Ali 'de onun mevlâsıdır" buyurmuştur.[1172]

Şiilerin, Hz. Peygamber'in (s.a.s) vefatından sonra Hz. Ali'nin halife (imam) olması gerektiğine dair dayanak, görüş ve kanaatlerini

burada kısaca zikrettikten sonra şu değerlendirmelere ulaşmak mümkündür:

Hz. Peygamber'in (s.a.s) Veda Haccı dönüşünde "Ben kimim mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır" demiş olması muteber Sünni kaynakların büyük bir bölümünde zikredilmemiştir. Nitekim İbn İshâk, İbn Hişâm, Vâkıdî, Buhârî ve Taberî gibi büyük müellifler bu konuda rivayet aktarmamışlardır. Bunun birkaç sebebi olabilir. Birincisi müelliflerin takip ettikleri usül ve rivayetleri değerlendirme esasları itibariyle bu olaya değinmedikleridir. Bu metod daha ziyade hadis uleması için geçerlidir. İkinci olarak onların böyle bir olayın gerçekleştiğine inanmamış olmalarıdır. Üçüncüsü bilhassa tarihçilerin bu hadisenin zikre değer bir gelişme olarak kabul etmemiş olmaları, dördüncüsü ise bu gelişmenin bilinmekle birlikte Şiiler tarafından istismar konusu yapılmasından duyulan endişe olabilir.[1173]

Gadîr-i Hum rivayetini az sayıdaki bir kısım Sünnî kaynaklar da aktarmışlardır. Ancak burada zikredilen ifadeden Hz. Ali'nin imam tayin edildiğini çıkarmak ne kadar mümkün olur? Şayet Hz. Peygamber (s.a.s) onun imam olarak atandığını söylemek isteseydi, rumuzlu olarak değil, daha açık ifadelerle bu kararını ashâbına ilan ederdi. Bu kanaati destekler mahiyette Zeydî imamlardan İbn Murtazâ da şu görüşü dile getirir: "Râfizîlerin mezhepleri ilk devir geçtikten sonra ortaya çıkmıştır. Sahâbe arasında hiç kimsenin Ali hakkında açık, mütevatir nassdan söz ettiği duyulmamıştır. Onlar, önce Ammâr, Ebû Zerr, Mikdâd b. el-Esved'in Hz. Ali'nin imam olduğu görüşünde olduklarını ileri sürmüşlerdir. Lakin isimleri zikredilen bu kimseler, ilk iki halifeye biat etmişler, üstelik Ammâr Kûfe'de, Selmân Medain'de ikinci halife Hz. Ömer'in idarecileri olarak görev yapmışlardır".[1174] Dolayısıyla onların gayr-i meşru olarak gördükleri bir halifenin emrinde idareci olarak çalışmış olmaları mümkün değildir.[1175]

Bu hadisle ilgili olarak *Şianın Hadis Anlayışı* isimli kitabında Sofuoğlu şöyle bir değerlendirmede bulunur: "Bu hadisin mevzu olduğuna dair herhangi bir işarete rastlamadık. Ehl-i Sünnet uleması hadisi reddetmemekte, bilakis doğruluğunu tasdik etmektedir. Ancak onlar, hadisi Şiîlerin anladığı gibi anlamamaktadırlar.".[1176] "Kanaatimiz odur ki Humm hadisini inkâr etmek ne kadar imkânsız

ise, bu hadis ile Hz. Peygamber'in Ali'yi halife olarak bıraktığını iddia etmek de o kadar imkânsızdır. Hz. Peygamber Gadîr-i Humm denilen mevkide namaz kılıp dinlenmiş ve ashabıyla sohbet etmiş olabilir. Eğer Ali'yi gerçekten halife tayin etseydi Hz. Peygamberin (s.a.s) bu vasiyetini duyanlardan hiç olmazsa birisi bunu açıklardı. Öyle anlaşılıyor ki Şiiler daha sonraları Humm hadisi diye şöhret buldurdukları bu hadise bir vürûd (hadisin söylenme sebebi) icad etmişler ve bunu Humm mevkiine ıtlak etmişlerdir. Zaten başta Şiiler olmak üzere hadis uyduranların metodlarından birisi de budur".[1177]

Hadisin Şia'nın anladığı gibi anlaşılmaması gerektiğini Hz. Ali'nin torunu Hasan el-Müsennâ da şu şekilde ifade eder: "Evet Hz. Peygamber 'ben kimin mevlâsıysam Ali de onun mevlâsıdır demiştir.' Fakat vallahi Rasûlüllah bununla emirliği ve sultanlığı kastetmemiştir. O, bunu kastetmiş olsaydı, Rasûlüllah 'Ey insanlar bu, işinizin velisi ve benden sonra size hükmedecek kimsedir. Onun dinleyin ve itaat edin' derdi. Vallahi eğer Allah ve Rasûlü bu iş için Ali'yi seçip onu Hz. Peygamber'den sonra Müslümanlara idareci yapsalardı ve Ali de Allah ve Rasûlü'nün emrini yerine getirmeseydi, bu takdirde o, Allah'ın ve Rasûlü'nün emrini ilk terk eden kimse olurdu".[1178]

Burada şu hususa da dikkat çekmek gerekir ki, şayet Hz. Ali, Allah Rasûlü (s.a.s) tarafından halife tayin edilmiş olsaydı, bütün Müslümanları ilgilendiren bu husus, Hz. Ebû Bekir'in ilk halife seçildiği aynı zamanda Ensâr ile Muhâcirûn arasında hilafet konusunda ciddi tartışmalara sahne olan Benî Sâide Toplantısı'nda mutlaka gündeme getirilirdi. Hz. Ali'nin ilk halife seçimi sonrasında Hz. Ebû Bekir'e geç de olsa biat etmesinin sebebi ise kaynakların bildirdiğine göre, kendi hakkının gasp edilmesi gerekçesiyle değil, kendilerine danışılmadan hilafet meselesinin karara bağlanmasına duyulan rahatsızlıktan ve kırgınlıktan başka bir şey değildir.[1179] Nitekim benzer durum Hz. Ömer'in halife tayin edilmesinde de yaşanmamış, Hz. Ali halife seçilen Hz. Ömer'e itirazsız biat etmiştir. Üstelik Hz. Ali, Hz. Ömer'in teşkil ettiği halife seçimi şurasını katılmış, bu hususta erken davranarak kendisini halife ilan etmesi için amcası Abbâs tarafından yapılan telkinlere aldırmayıp şura sonucunda halife seçilen Hz. Osman'a biat etmiştir.[1180]

Diğer yandan Hz. Ali, üçüncü halife Hz. Osman'ın asiler tarafından öldürülmesinin ardından halife olması için şahsına teklifte bulunanları

geri çevirmiş, k endisinin yerine Hz. Ömer ’in tespit ettiği şûrânın diğer üyeleri Hz. Talha, Hz. Zübeyr ve Hz. Sa‘d b. Ebî Vakkâs’tan birine biat edilmesini istemiştir. Fakat onlar da hilâfet görevini üstlenmeye razı olmayınca gerek Medinelilerin ısrarlı talepleri gerekse asilerin baskılarıyla halîfeliği kabul etmek durumunda kalmıştır.[1181] Burada Hz. Ali’nin halifeliği kabulü kendi hakkını alması olarak değil, Müslümanların menfaati adına zorunlu bir vazifenin yüklenilmesi olarak değerlendirilmelidir. Görüldüğü gibi Şia tarafından Hz. Peygamber’in (s.a.s) işaretiyle imam tayin edildiği öne sürülen Hz. Ali, hiçbir dönemde halifeliğin sadece kendi hakkı olduğunu, peygamberin onu tayin ettiği görüşünü dile getirmemiştir.

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse Hz. Peygamber (s.a.s) vefatından önce kendi yerine hiç kimseyi idareci olarak bırakmamıştır. Şayet böyle olsaydı, gerek Medinelilerin kendi içlerinden birini halife seçmek için toplanmaları gerekse onlarla bir araya gelip halifenin Kureyş’ten olması gerektiğini dile getiren Muhâcir önderlerinin onlarla görüşmeleri anlamsız olurdu. Eğer böyle bir vasiyet söz konusu olsaydı o dönemi yaşayan bütün Müslümanlar Hz. Peygamber’in (s.a.s) açık emrini ve nasihatini dinlememiş duruma gelirlerdi ki bu bütün ashâba büyük bir bühtan olur. Açıkça bilinmektedir ki bu tartışmalar esnasında hiç kimse Hz. Ali’nin halife olması gerektiğini dile getirmemiştir.[1182]

Şia’nın fikrinin temelini teşkil eden Hz. Ali’nin imameti hususu esasında sahabe döneminin değil, daha sonraki siyasî fırkalaşma faaliyetleri döneminin bir meselesi, başka bir ifadeyle Şia’nın geriye dönük olarak tarihi yeniden kurgulama ve siyasallaştırmasından başka bir şey değildir. Öyle ki bu mezhep mensupları hilafetle ilgili tartışmalarda Hz. Ali’nin imameti bahsinde Kur’ân-ı Kerîm’de kendilerine delil bulamadıkları için çoğunlukla hadislere müracaatla bazı rivayetlere ilgisiz anlamlar vermek ve tarihi bağlamından koparmak suretiyle kendi görüşlerini destekleyen deliller çıkarmaya çalışmışlardır. Böyle olduğu içindir ki tarih boyunca oluşan Hz. Ali portresi, bir tarihî şahsiyet görüntüsü değil, zamanla gelişen tartışmaların yansımasının bir neticesi olarak günümüze kadar ulaşan kurgusal şahsiyet niteliğini kazanmıştır.

B. VEFATI

Hz. Muhammed'in (s.a.s) ilâhî davetle üstlendiği peygamberlik görevi zor olmakla birlikte, kendisi bunu daha önce gelip geçmiş herhangi bir Nebî'den çok daha mükemmel bir biçimde tamamlama mutluluğuna erişmiştir. Ancak vazifesini hayata geçirirken çok büyük zorluklarla karşılaştığı da bir gerçektir. Öyle ki son nefesini verinceye kadar bedenen ve ruhen elindeki bütün imkânlarla ve kendisini bu davasına tam manasıyla adayarak mücâdele etmiştir. Ama sonunda Vedâ Hutbesi'ni söylediği gün kendisini dinlemeye gelen onbinlerce Müslüman'a teblîğ ettiği şu ilâhî vahyi almış olması, hem kendisi hem de müminler için büyük bir mutluluk kaynağı olmuştur: "Bugün sizin dininizi kemâle erdirdim, üzerinizdeki nimetimi tamamladım ve size din olarak İslâm'ı (verip ondan) hoşnut oldum".[1183]

Hz. Peygamber (s.a.s) Vedâ Hutbesi'nde "ey insanlar! Sözlerimi dikkatle dinleyiniz. Çünkü bu seneden sonra bir daha sizinle tekrar burada buluşup buluşamayacağımı bilmiyorum" ifadesini kullanmıştı. Onun sözleri ashâb arasında vefatının yaklaştığına bir işaret olarak kabul edilmiştir. Ayrıca vefatına yakın zamanda nâzil olan Nasr sûresi[1184] ve Mâide sûresinin üçüncü âyeti de onun dünyadan ayrılma vaktinin geldiği şeklinde anlaşılmıştır.[1185] Diğer taraftan Hicretin onuncu yılı Ramazan ayında (Aralık 631) Cebrail 'in Kur'ân -ı Kerîm 'i Hz. Peygamber'e (s.a.s) iki defa tilâvet ettirmesi[1186], ayrıca Allah Rasûlü'nün (s.a.s) daha önceleri on gün süren itikâfını yirmi güne çıkarmış olması da onun dünyadaki vazifesini tamamladığına hamledilmiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.s) vefatına yakın dönemde sık sık şehitlerin bulundukları mezarlıkları ziyaret ettiği ve tesbih ile istiğfarı son dönemlerinde iyice artırdığı da kaynaklarda zikredilir.

Vedâ Haccı'ndan dönüşünden sonra Rabîulevvel'in ilk günlerinden sonra Resûl-i Ekrem'in sağlığı bozuldu. O kadar ki artık Mescid-i Nebevî 'ye ancak yardım alarak gidebiliyordu. Bu dönemde minbere çıktığı bir gün ashâbına hitabı esnasında Allah'ın, kuluna dünya hayatı ile kendi yanı arasında tercih hakkı verdiğini, kulun ise Allah'ı seçtiğini ifade edince bu sözlerinden onun ölümünü îmâ ettiğini anlayan Hz. Ebû Bekir ağlamaya başlamıştır.[1187]

Rasûl-i Ekrem (s.a.s) hastalığının daha da ağırlaşması sebebiyle mescide çıkamayınca bu sürede namazları Hz. Ebû Bekir 'in

kıldırmasını emretti.[1188] Bu andan vefatına kadar geçen günlerini diğer hanımlarının da rızasını almak suretiyle Hz. Ebû Bekir'in kızı Hz. Âişe'nin evinde tamamladı.[1189] Hz. Peygamber (s.a.s) kendisini iyi hissettiği bir gün mescide çıkmaya karar verdi. Namaz kıldırmakta olan Hz. Ebû Bekir onu görünce geri çekilip mihrabı asıl sahibine terk etmek istediyse de, Allah Rasûlü (s.a.s) vazifesine devam etmesi için ona işarette bulunarak ve onun yanında namazını tamamladı. Hz. Ebû Bekir bu şekilde Mescid-i Nebevî 'de Hz. Peygamber (s.a.s) hayatta iken on yedi vakit namaz kıldırmıştır.

Allah Rasûlü'nün (s.a.s) vefat ettiği günün sabah namazından sonra Hz. Ebû Bekir kendisini ziyaret ettiğinde onun hastalığının hafiflediğini görünce evine gitti. Ancak Hz. Peygamber'in (s.a.s) durumu onun ayrılmasında sonra ciddileşti. Kısa süre sonra da Hz. Âişe'nin kolları arasında "ma'a'r-refîki'l-a'lâ" (en yüce dosta) sözleriyle hastalığının on üçüncü gününde (12/13 Rebîülevvel 11 /8 Haziran 632 Pazartesi) altmış üç yaşında Rabb'ine kavuştu.[1190]

Rasûlüllah'ın (s.a.s) cenazesi amcası Abbâs , onun oğulları Fazl ve Kusem , Üsâme b. Zeyd ve Hz. Peygamber'in (s.a.s) azatlı kölesi (mevlâ) Şukrân'ın yardımıyla Hz. Ali tarafından yıkanıp kefenlendi. Ensâr 'dan Evs b. Havlî de Hz. Ali'den aldığı müsaadeyle bu faaliyetlere iştirak etmiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.s) cenaze namazını hiç kimse kıldırmamış, önce erkekler, ardından kadın ve çocuklar olmak üzere gruplar halinde herkes önlerinden bir imam olmaksızın namazı ferdî olarak îfâ etmişlerdir. Bu sebeple cenazenin defnedilmesi gecikmiş, Rasûl-i Ekrem (s.a.s) ancak salıyı çarşambaya bağlayan gece yarısından sonra toprağa verilebilmiştir. Techiz ve tekfiniyle görevli olanlar onun kabre konulmasını da gerçekleştirmişlerdir. Hz. Peygamber'in (s.a.s) defnedildiği yer, vefat ettiği mekân olan Hz. Âişe'nin odasıdır.[1191]

Sade bir hayat yaşayan, elde ettiği maddî imkânları Allah yolunda harcayan Râsûl-i Ekrem'den (s.a.s) geriye son derece mütevazı bir miras kalmıştır. Zaten kendisi de, "biz peygamberler miras bırakmayız; bizim geride bıraktığımız her türlü servet sadakadır" buyurmuştur.[1192]

Rivayetlere göre Rasûlüllah (s.a.s) vefatından hemen önce vasiyyet yazdırmak için kağıt-kalem getirilmesini istemiş, buna

karşılık Hz. Ömer hastalığının ağırlaştığını ileri sürerek buna karşı çıkmıştır. Yanında tartışma yapılmasından rahatsız olan Allah Rasûlü (s.a.s) kendisinin yalnız bırakılmasını istemiş, bu şekilde vasiyetini yazdırmamıştır.[1193] Kaynaklarda "Kırtas hadisesi" olarak bilinen bu olay, daha sonraki İslâm tarihi sürecinde ortaya çıkan siyasî-itikadî fırkalar arasında en fazla tartışılan hadiselerden biri olmuştur. Nitekim Şiilerin Hz. Ali 'nin hilafette hak sahibi olduğu iddiasını dayandırdıkları delillerden biri de bu olaydır. Onlara göre şayet Hz. Peygamber'e (s.a.s) vasiyetini yazdırma imkânı verilseydi o kendisinden sonra Müslümanların yönetimine Hz. Ali'nin geçmesini emredecekti. Bu sebeple Şiiler bunun gerçekleşmesine engel olduğu gerekçesiyle Hz. Ömer'i, Hz. Ali'nin ilk halîfe olmasını engellemekle suçlamışlardır.[1194]

[1156] Tevbe, 9/1-28.

[1157] Tevbe, 9/29.

[1158] Tevbe, 9/6.

[1159] Buhârî, *Cizye ve'l-Muvâdaa* 16, *Salât*, 2, 10, *Hac*, 67, *Meğâzî*, 66, *Tefsîru Sûreti't-Tevbe* 2, 3, 4, *Cizye*, 16; Müslim, *Hac* 435; Tirmizî, *Hac* 44.

[1160] Buhârî, *Meğâzî* 77*;* Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1089-1091; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 248-249; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 172-173.

[1161] (nşr. Abdüsselam M. Hârûn), I-IV, Kahire 1968, II, 30-31.

[1162] Hâşim Sâlih Mennâ, *Hutbetü'r-Rasûl fî Hacceti'l-Vedâ*, Dübey 1996; Aktaş, Cihan, *Vedâ Hutbesi: İnsanın Temel Hakları,* İstanbul 1992; Ünal, Vehbi, *Peygamber Efendimizin Vedâ Hutbesi,* İstanbul 1998; Ünal, Yavuz *Hz. Muhammed'in Vasiyeti Vedâ Hutbesi,* Çorum 2006.

[1163] Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1096-1102.

[1164] Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VII, 307, 330, 372; Buhârî, *Meğâzî* 77, *Hudûd* 9; *Hac* 132; Müslim, *Hac* 147; Ebû Dâvûd *Menâsik* 56, 61; Tirmizî, *Tefsîru'l-Kur'ân 10*; İbn Mâce *Menâsik* 76, 84; Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1103; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 250-252; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 184-186; Hamidullah, Muhammed, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye*, s. 360-368.

[1165] Bu konuda rivayetler ve değerlendirilmesi için bk. Gökalp, Murat, *İlk Dönem Hadis ve İslâm Tarihi Kaynaklarına Göre Vedâ*

Hutbesi Rivayetlerinin Tekiki, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara 2001).

[1166] Erul, Bünyamin, "Vedâ Hutbesi", *DİA*, XLII,591.

[1167] Buhârî, *İlim* 11.

[1168] Hz. Peygamber'in Vedâ Hutbesi hakkında geniş bilgi ve değerlendirmeler için bk. Şekerci, Osman, *İnsan Hakları Alanında Temel Belgeler ve İslâm*, İstanbul 1996; Bayraklı, Bayraktar, "İslâm'ın İnsana Tanıdığı Bazı Temel Haklar ve Vedâ Hutbesi", *Erzurum Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. IX, Erzurum 1990, s. 245-269; Özdemir, H. Ahmet, "Son Peygamber'in Son Mesajı Olarak Vedâ Hutbesi", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, V/1, 2005, s. 95-112; Erul, Bünyamin, "Vedâ Hutbesi", *DİA*, 42/591-592).

[1169] İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 252-253.

[1170] Mâide, 5/67.

[1171] Tabersî, *İ'lâmu'l-Verâ,* Beyrut 1979, s. 138-139.

[1172] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 347.

[1173] Demircan, Adnan, *Gadîr-i Hum Olayı,* İstanbul 1997, s. 16-17.

[1174] İbn Murtazâ, *Tabakâtü'l-Mutezile*, (thk. Susanna Diwald Wilzer, Beyrut 1961, s. 5.

[1175] Bu konuda bk. Demircan, Adnan, *Gadîr-i Hum Olayı,* s. 22-77.

[1176] Sofuoğlu, Cemal, *Şia'nın Hadis Anlayışı*, (Basılmamış Doktora Tezi), 1997, s. 27.

[1177] Sofuoğlu, s. 32.

[1178] İbnü'l-Arabî, *el-Avâsım Mine'l-Kavâsım,* (thk. Muhibbüddin el-Hatîb, Kahire 1399, s. 185-186. Ayrıca bk. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 320.

[1179] bk. Zorlu, Cem, *İslam'da* İlk *İktidar Mücadelesi*, Konya 2002, s.184-245.

[1180] Taberî*, Tarih,* IV, 229-230.

[1181] Taberî, *Tarih*, IV, 428-429.

[1182] Bu konuda bk. Onat, *Hasan*, "Şiilik", *Evrensel Mesajlar-İslam'a Giriş,* İstanbul, 2010, s. 184-192.

[1183] Mâide, 5/3.

[1184] Nasr, 110/1-3.

[1185] Buhârî, *Tefsîru'l-Kur'ân* 109.

[1186] Buhârî, *Bedü'1-Vahy* 5, *Menâkıb* 25.
[1187] Buhârî, *Fedâilu's-Sahâbe* 3.
[1188] Buhârî, *Ezân* 39, 46, 68, 70.
[1189] Buhârî, *Farzu'l-Humus* 4.
[1190] Buhârî, *Menâkıb* 19, Buhârî, *Meğâzî* 84, 85, 86.
[1191] İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 312-315; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 288-305; Belâzürî, *Ensâb*, I, 573-574, 577-578.
[1192] Buhârî, *Humus* 1, *Nafakât* 3, *Tıbb* 17; Müslim, *Cihâd*, 49, 56.
[1193] Buhârî, *el-İ'tisâm bi'l-Kitâb ve's-Sünne* 26.
[1194] Vâkıdî, *Meğazi III*, 1077-1115; İbn Hişâm, *es-Sîre,* IV,188-192, 248-252, 301-316; İbn Sa'd, *et-Tabakât,* II, 172-287, 288-305; Kapar, Mehmet Ali, *Hz. Muhammed'in Müşriklerle Münasebeti, s.* 270-285.
[1167]
[1158]
[1186]
[1168]
[1177]
[1194]
[1187]
[1159]
[1185]
[1156]
[1176]
[1179]
Tevbe, 9/29.
Tevbe, 9/6.
Tevbe, 9/1-28.
Buhârî, *Cizye ve'l-Muvâdaa* 16, *Salât*, 2, 10, *Hac*, 67, *Meğâzî*, 66, *Tefsîru Sûreti't-Tevbe* 2, 3, 4, *Cizye*, 16; Müslim, *Hac* 435; Tirmizî, *Hac* 44.
Buhârî, *Meğâzî* 77*;* Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1089-1091; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 248-249; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 172-173.
(nşr. Abdüsselam M. Hârûn), I-IV, Kahire 1968, II, 30-31.
Hz. Peygamber'in Vedâ Hutbesi hakkında geniş bilgi ve değerlendirmeler için bk. Şekerci, Osman, *İnsan Hakları Alanında Temel Belgeler ve İslâm*, İstanbul 1996; Bayraklı, Bayraktar, "İslâm'ın

İnsana Tanıdığı Bazı Temel Haklar ve Vedâ Hutbesi", *Erzurum Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. IX, Erzurum 1990, s. 245-269; Özdemir, H. Ahmet, "Son Peygamber'in Son Mesajı Olarak Vedâ Hutbesi", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, V/1, 2005, s. 95-112; Erul, Bünyamin, "Vedâ Hutbesi", *DİA*, 42/591-592).

İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 252-253.

Erul, Bünyamin, "Vedâ Hutbesi", *DİA*, XLII,591.

Buhârî, *İlim* 11.

Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VII, 307, 330, 372; Buhârî, *Meğâzî* 77, *Hudûd* 9; *Hac* 132; Müslim, *Hac* 147; Ebû Dâvûd *Menâsik* 56, 61; Tirmizî, *Tefsîru'l-Kur'ân 10*; İbn Mâce *Menâsik* 76, 84; Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1103; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 250-252; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 184-186; Hamidullah, Muhammed, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye*, s. 360-368.

Bu konuda rivayetler ve değerlendirilmesi için bk. Gökalp, Murat, *İlk Dönem Hadis ve İslâm Tarihi Kaynaklarına Göre Vedâ Hutbesi Rivayetlerinin Tekiki,* (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara 2001).

Hâşim Sâlih Mennâ, *Hutbetü'r-Rasûl fî Hacceti'l-Vedâ*, Dübey 1996; Aktaş, Cihan, *Vedâ Hutbesi: İnsanın Temel Hakları,* İstanbul 1992; Ünal, Vehbi, *Peygamber Efendimizin Vedâ Hutbesi,* İstanbul 1998; Ünal, Yavuz *Hz. Muhammed'in Vasiyeti Vedâ Hutbesi,* Çorum 2006.

Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1096-1102.

Tabersî, *İ'lâmu'l-Verâ,* Beyrut 1979, s. 138-139.

Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 347.

Mâide, 5/67.

bk. Zorlu, Cem, *İslam'da* İlk *İktidar Mücadelesi*, Konya 2002, s.184-245.

Sofuoğlu, s. 32.

İbnü'l-Arabî, *el-Avâsım Mine'l-Kavâsım,* (thk. Muhibbüddin el-Hatîb, Kahire 1399, s. 185-186. Ayrıca bk. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 320.

Bu konuda bk. Demircan, Adnan, *Gadîr-i Hum Olayı,* s. 22-77.

Sofuoğlu, Cemal, *Şia'nın Hadis Anlayışı*, (Basılmamış Doktora Tezi), 1997, s. 27.

Demircan, Adnan, *Gadîr-i Hum Olayı,* İstanbul 1997, s. 16-17.

İbn Murtazâ, *Tabakâtü'l-Mutezile*, (thk. Susanna Diwald Wilzer, Beyrut 1961, s. 5.

Bu konuda bk. Onat, *Hasan*, "Şiilik", *Evrensel Mesajlar-İslam'a Giriş,* İstanbul, 2010, s. 184-192.

Mâide, 5/3.

Taberî*, Tarih,* IV, 229-230.

Taberî, *Tarih*, IV, 428-429.

Buhârî, *Ezân* 39, 46, 68, 70.

Buhârî, *Farzu'l-Humus* 4.

Buhârî, *Bedü'1-Vahy* 5, *Menâkıb* 25.

Buhârî, *Fedâilu's-Sahâbe* 3.

Nasr, 110/1-3.

Buhârî, *Tefsîru'l-Kur'ân* 109.

Buhârî, *el-İ'tisâm bi'l-Kitâb ve's-Sünne* 26.

Vâkıdî, *Meğazi III*, 1077-1115; İbn Hişâm, *es-Sîre,* IV,188-192, 248-252, 301-316; İbn Sa'd, *et-Tabakât,* II, 172-287, 288-305; Kapar, Mehmet Ali, *Hz. Muhammed'in Müşriklerle Münasebeti, s.* 270-285.

İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 312-315; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 288-305; Belâzürî, *Ensâb*, I, 573-574, 577-578.

Buhârî, *Humus* 1, *Nafakât* 3, *Tıbb* 17; Müslim, *Cihâd*, 49, 56.

Buhârî, *Menâkıb* 19, Buhârî, *Meğâzî* 84, 85, 86.

[1164]
[1178]
[1180]
[1163]
[1169]
[1190]
[1162]
[1172]
[1171]
[1181]
[1191]
[1182]
[1170]
[1161]
[1173]
[1174]

[1193]
[1165]
[1188]
[1184]
[1157]
[1175]
[1192]
[1189]
[1183]
[1160]
[1166]

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER'İN (S.A.S) ÖRNEK ŞAHSİYETİ

I. ŞAHSÎ ÖZELLİKLERİ VE AHLÂKI

A. ŞAHSÎ ÖZELLİKLERİ

Dünya üzerinde herhangi bir sahada büyük etkiler bırakmış pek çok özel nitelikli insana şahit olunmuştur. Nice büyük krallar, savaşçılar, fatihler, filozoflar, kanun adamları, şairler ve yazarlar bu dünyadan gelip geçmişler, her biri toplumların hayatlarını bir yönde ve belli bir dönemde etkilemişlerdir. Ancak onlardan hiçbirinin etkisi ebedî ve kalıcı olmamış, hiçbiri insan hayatını her yönüyle etkileyememiştir. Tarih boyunca hayatı bütünüyle etkileyenler ise sadece Allah'ın insanlığa hidayet rehberi olarak gönderdiği peygamberler olmuştur. Öyle ki peygamberler insanlığa fazilet ve iyilik getirerek günah ve zulme karşı mücadele etmişler, yaşadıkları dönemin hâkim sistemlerini ekonomik, sosyal ve siyasî olarak aşırılık ve fenalıklardan temizlemişlerdir. Onlar bu köklü değişimi gönderilme gayelerinin temelini teşkil eden tevhidi öğreti ve bizzat yaşadıkları hayatlarıyla gerçekleştirmişlerdir.

Seçkin kabiliyet ve şahsiyetleriyle çok sayıda insanı ve toplumu etkileyen peygamberlerin büyük bir kısmının hayatının tüm teferruatına kadar bilinmesi mümkün olmamıştır. Nitekim Hz. İbrahim, Hz. Mûsâ ve Hz. Îsâ gibi tarihin seyrini değiştiren peygamberlerin dahi hayatları hakkında bilgiler son derece sınırlıdır. Kaldı ki onların öğretilerinin büyük kısmı ya kaybolmuş veya değişerek hakikî hüviyetini kaybetmiştir. Bütün bu hususlar dikkate alındığında hayatı tamamıyla kaydedilebilen tek peygamber şüphesiz son İlahî elçi Hz. Muhammed'dir. Zira hayatında geçen önemli olaylarla birlikte onun vefatına kadar günlük hayatı ravilerin gayretleriyle bizlere kadar ulaşmıştır.

Allah Rasûlü'nün (s.a.s) şümullü ve mükemmel hayatı, şüphesiz her yaş ve meslekteki kadın-erkek bütün insanlık için ideal bir örnektir. Unutmamak gerekir ki Hz. Muhammed (s.a.s) sadece bir peygamber değil, aynı zamanda da bir insandı. Dolayısıyla onun öğretisi sadece dinî hayatla/ibadetle sınırlı kalmamıştır. Zira o, şahsî ve sosyal ilişkilerinde insanlara iyi, doğru ve âdil olmayı öğretmiştir. Kendisi insanlarla konuşur günlük hayata dair kanaatlerini dillendirir, çarşıda alış-veriş esaslarını anlatır, gördüğü bir yanlışlığı usulünce

düzeltmeye çalışır, aynı zamanda dışarıdan heyetler geldiğinde devletlerarası meselelere temas ederdi.

Bir beşer olarak Rasûl-i Ekrem (s.a.s) ömründe her insanın tecrübe edebileceği çeşitli safhalar geçirdi. Çocukluğunda Mekke'de aile ve komşularının sürülerini otlattı. Daha sonra geçimini sağlamak için bir süre tüccarlık mesleğini icra etti. Zamanı geldiğinde evlenerek çocuk sahibi oldu. Medine'ye hicretten sonra ise toplumun başkanı oldu; bu görevinin gereği olarak hâkimlik, yöneticilik ve komutanlık gibi muhtelif görevler îfâ etti. Hâsılı hayatın muhtelif yönlerinde engin bir tecrübe sahibi oldu. Onun uygulama tecrübelerinin tamamı orijinal haliyle gerek Kur'ân'da gerekse Hadis kaynaklarında muhafaza edildi. Bu bilgilerde onun şahsiyetiyle birlikte ahlâk, maneviyat, iktisat, sosyoloji ve siyaset ile ilgili pek çok mesele de mevcuttur. Zira onun getirdiği İslâm dini hayatı tamamıyla kuşatan ve insanın bütün ihtiyaçlarını karşılayan pratik bir dindir. Aynı şekilde ilâhî vahyin yönlendirdiği Rasûl-i Ekrem'in (s.a.s) sîreti de bütün Müslümanlar için bir örnek, insanlık için de canlı bir ışıktır. Bu sebeple insanlık onun mesajından "ışık", hayatından "rehberlik" bulacaktır. Şüphesiz bu ışık ve rehberlik misyonu bir arada insanlığın ahlâk, maneviyat ve hayatın sosyal alanında mükemmellik mücadelesinde yolunu aydınlatan ebedî kaynaklardır.[1195]

Örnek şahsiyet olarak gönderilmiş olması sebebiyle pek çok âyet ve hadiste Rasûlüllah'ın (s.a.s) bildirdiği ve günlük hayatında tatbik ettiği hükümlere uyulması ve onun izinden gidilmesi emredilmiştir. Çünkü o, din konusunda kendisine vahyedilenleri bildirmiş[1196], bizzat yaşantısında da kendisine vahyedilenleri uygulamıştır.[1197] Dolayısıyla Rasûlü'nü (s.a.s) örnek almak ve ona itaat etmek doğrudan Allah'a itaat etmekle bir kabul edilmiştir.

"Kim Rasûl'e itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur. Yüz çevirene gelince, seni onların başına bekçi göndermedik!".[1198]

Hz. Peygamber'in (s.a.s) Muhammed, Ahmed, Mâhî, Haşir ve Âkıb olmak üzere kendine has beş ismi bulunmaktadır.[1199] Muhammed en çok bilinen ismi "övgüye değer bütün güzellikleri ve iyilikleri kendinde toplayan kişi" anlamına gelir. Kur'ân-ı Kerîm'de, "Muhammed ancak bir peygamberdir"[1200]; "Muhammed sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir"[1201]; "Rableri tarafından

hak olarak Muhammed'e indirilene inananların günahlarını Allah bağışlamıştır"[1202]; "Muhammed Allah'ın elçisidir"[1203] mealindeki âyetlerde geçen bu isim aynı zamanda kırk yedinci sûrenin de adıdır.

Allah Rasûlü'nün (s.a.s) Muhammed'den sonra en çok zikredilen ismi ise Ahmed'dir. Bu da "hamd" kökünden türemiş olup "Allah'ı herkesten daha iyi ve daha çok öven, aynı zamanda herkesten daha çok övülen" anlamına gelir.[1204] Zikri geçen isim ise Kur'ân-ı Kerîm'de bir yerde geçmekte olup burada Hz. Îsâ'nın İsrâiloğullarına kendisinden sonra gelecek Ahmed adındaki peygamberi müjdelediği belirtilmektedir.[1205]

Hz. Peygamber'in (s.a.s) diğer bir adı olan Mâhî, küfrün onun eliyle yok edileceği, Haşir kıyamet gününde insanların onun ardından giderek haşrolacağı, Âkıb da kendisinden sonra hiçbir peygamberin gelmeyeceği manalarını taşır. Ayrıca Allah Rasûlü'nün (s.a.s) kendi isimlerinden olduğunu bildirdiği diğer adlar arasında "nebiyyü'l-melhame" (kendisi için savaşın meşru kılındığı peygamber)[1206], Mukaffî (son peygamber), "nebiyyü't-tevbe" ve "nebiyyü'r-rahme" (tövbe etmeyi ve merhametli olmayı insanlara öğreten)[1207] de bulunmaktadır. Hz. Peygamber'in (s.a.s) yaygın adlarından biri de Mustafâ olup "seçilmiş" anlamında bir sıfattır. Bunlardan başka Kur'ân-ı Kerîm'de onun için "müzekkir"[1208], "beşîr"[1209], "şâhid, mübeşşir, nezîr, dâî ilallah, sirâc"[1210] ve "rahmet"[1211]gibi isimler de zikredilmektedir.

Hz. Peygamber'in (s.a.s) fizikî görünümü kendisini görenleri etkilemiştir. Nitekim onu tasvir etmek isteyen sahâbîler yüzünü aya, güneşe benzetmişler ve on dördüncü gecesindeki aydan daha güzel olduğunu ifade etmişlerdir.[1212] Allah Rasûlü'nün (s.a.s) şemaili ile ilgili en güzel ve detaylı tasvirler bilhassa kendi terbiyesi altında yetişen üvey oğlu Hind b. Ebû Hâle'den rivayet edilmiştir. Onun ifadesine göre Allah'ın elçisi (s.a.s) iri yapılı ve heybetli bir görünüme sahipti. Yüzü ayın on dördü gibi parlaktı. Uzuna yakın orta boylu, büyükçe başlı olup saçları hafif dalgalıydı. Saçı bazen kulak memesini geçecek kadar uzardı. Rengi nûrânî beyaz, alnı açık, kaşları hilâl gibi ince ve sıktı. Burnu ince, hafifçe de kavisliydi. Sakalı sık ve gürdü. Vücudunun bütün organları birbiriyle uyumlu olup göğsü ile iki omuzunun arası genişçe, mafsalları kalıncaydı. Bilekleri

uzun, avucu genişti. Yürürken ayaklarını yere sert vurmaz, sakin fakat hızlı ve vakarlı yürür, karşıdan gelen için meyilli bir yerden iniyormuş görünümü verirdi. Bir tarafa döndüğünde sadece kafasını çevirmez, bütün vücuduyla dönerdi. Konuşmadığı zaman gözlerini yere doğru diker ve düşünceli bir hal alırdı. Arkadaşlarıyla yürürken onları öne geçirir, kendisi arkadan yürümeyi tercih ederdi. Yolda karşılaştığı kimselere önce selâm vermeye çalışırdı.[1213]

Ünlü hadis âlimi Tirmizî Allah Rasûlü'nün (s.a.s) üstün şahsî özelliklerini şu şekilde özetler: "Hz. Peygamber (s.a.s) her zaman güleryüzü, yumuşak huylu, ciddi ve vakur idi. Kaba değildi; hiçbir zaman bağırarak konuşmaz, kötü söz söylemezdi".[1214] Buharî'nin rivayet ettiği bir başka hadiste ise onun bu hasletlerinin Tevrat'ta da mevcut olduğu zikredilir: Sahabî Abdullah b. Amr'a Allah Rasûlü'nün (s.a.s) Tevrat'taki vasıfları sorulduğunda o şöyle demiştir: "Evet. Allah'a yemin ederim ki Hz. Peygamber, Kur'ân'daki bazı vasıflarıyla Tevrat'ta da nitelenmiştir. Bu muhakkaktır ve şöyledir: "Ey Sevgili Peygamberim! Şüphesiz biz seni hakka şahit, (müminlere) müjdeci, (inanmayanlara) korkutucu, acizlere yardımcı olarak gönderdik. Sen, elbette benim kulum ve peygamberimsin. Ben sana Mütevekkil adını verdim. Bu peygamber kaba ve kötü huylu, katı kalpli değildir. Çarşı-pazarda çığırtkanlık etmez. Kötülüğe kötülükle karşılık vermez. Aksine kötülüğü af ve mağfiretle karşılar".[1215]

B. AHLÂKI

Ahlâk Arapça'da seciye, tabiat, huy gibi manalara gelen hulk veya huluk kelimesinin çoğuludur. Sözlüklerde ise genel olarak insanın fizikî yapısı için halk, manevî yapısı için hulk kelimeleri kullanılmıştır.[1216] İslâmî kaynaklarda da hulk ve ahlâk terimleri genellikle iyi ve kötü huyları, fazîlet ve rezîletleri birlikte ifade etmek üzere kullanılmış; iyi huylar ve faziletli davranışlar hüsnü'l-huluk, mehâsinü'1-ahlâk, mekârimü'l-ahlâk, el-ahlâku'l-hasene, el-ahlâku'l-hamîde, buna karşılık kötü huylar ve hareketler ise sûü'l-huluk, el-ahlâku'z-zemîme, el-ahlâku's-seyyie gibi tabirlerle karşılanmıştır. Ahlâkın yanında yeme, içme, sohbet, yolculuk gibi günlük hayatın çeşitli alanlarıyla ilgili davranış ve görgü kurallarına, terbiyeli ve kibar davranış biçimlerine, bunlara dair öğüt verici kısa ve hikmetli sözlere ve bu sözlerin derlendiği eserlere edep veya âdâb da denilmiştir.

İslâmî literatürde edep terimi ilk dönemlerden itibaren özel davranış alanları hakkında kullanılırken, ahlâk ise daha geniş anlamda tutum ve davranışların kaynağı mahiyetindeki ruhî ve manevî melekeleri, insanın ruhî kemalini sağlamaya yönelik bilgi ve düşünce alanını ifade etmiştir.[1217]

İslâm öncesi Arap toplumu dil ve edebiyatında ahlâk kelimesine tesadüf edilmez. Ahlâk'ın tekili olan hulk tabiri ise nadiren kullanılmıştır. Bunun yerine iyi ahlâk manasına gelebilecek mürûe (mürüvvet) kelimesi tercih edilmiştir. O kadar ki Câhiliyye döneminin en yüce hasleti olarak kabul edilen mürûe, kısaca insanlığın ve adamlığın kemâli olarak nitelendirilmiştir.[1218] Kişi için bu dereceye ulaşmış olmanın tezahürleri ise hilm, sabır, güçlü iken affetmek, yardım isteyenin yardımına koşmak, özellikle komşuya alâka göstermek ve zayıfları himaye etmek gibi hasletlerdir. Zikri geçen hususiyetleri kendisinde toplanmış olanlar kavimleri arasında en yüce makama ulaşmış kâmil insanlar olarak kabul edilmişlerdir.[1219] Ayrıca hayır, mâruf ve hak gibi ahlâkî muhteva taşıyan kavramlar ve câhiliyye erdemlerini ifade etmek üzere şecaat, kerem, sehâ, cûd, vefa gibi muhtelif tabirler ile bunların zıtlarının kullanımı da oldukça yaygındı. Ancak bütün bu kavramlar yüksek ve cihanşümul bir ahlâk anlayışını ifade etmekten tamamen uzak olup daha ziyade dünyevî, bencil ve kabileci bir karakter taşımaktaydı. Nitekim câhiliyye edebiyatının önemli temsilcilerinden olan Züheyr b. Ebî Sülmâ'nın şiirinde geçen beyitlerde câhiliyye erdemlerinin başında yer alan yiğitliğin ne anlama geldiği şöyle açıklanır: "O bir aslandır, pür-silâh, keçeleşmiş yeleleri; tırnakları kesilmemiş yiğittir: Zulme uğrayınca zâlimce karşılık verir. Zulme uğramazsa kendisi zulme başlar"; "Soyunu silahıyla savunmayan kişi zillete uğratılır. Ve insanlara zulmetmeyen zulme mâruz kalır".[1220]

Görüldüğü gibi câhiliyye döneminin bütün ahlâkî faziletlerinin arkasında yüksek insanî erdemler yerine kişinin veya kabilenin gururunu ve kavmiyet duygularını tatmin etme, asâlet, cömertlik ve yiğitlikte şöhret kazanma, saygı görme, insanlarda hem korku hem de hayranlık duygusu uyandırma gibi dünyalık arzular yatmaktaydı.

İslâm dünya görüşünün teklif ettiği ahlâk anlayışı câhiliyye döneminin ahlâk anlayışını temelden değiştirmiştir. Zira İslâm dini kabile ruhunun, rekabet ve küçümseme duygusuyla geçici hazlara

düşkünlüğün doğurduğu kaba ve hoyrat geleneklerin karşısına insanın nefsini dizginlemesi, tabiatını öfke ve şiddetten koruması anlamına gelen hilm ve şefkati koymuş, bu suretle insana, o güne kadar şahsı dışındaki varlıklara yönelttiği mücadele enerjisini bizzat kendi nefsinin kötü temayüllerine karşı yöneltmesini teklif etmiştir. Yeni anlayışa göre insan gerek kendisi gerek kabilesiyle övünmeyi bir kenara bırakıp doğrudan nefsini hesaba çekecek, üstelik başka şahıs ve kabilelere de saygılı olmayı öğrenecektir. Dolayısıyla ahlâk anlayışının kabile örfleri üzerine değil, ilahî esaslı prensipler üzerine kurulduğu anlaşılır. Bu durumda kabile ve soy sop anlayışı yerine Allah'a saygı (takva), ferdî ve sosyal planda yücelmenin ve değer kazanmanın ölçüsü haline gelmiş; bu esasa uygun olarak İslâm'ın öğretileri Allah'ın bütün yaratıklarına karşı merhametli olmayı, beşerî ilişkilerde dürüstlük ve güvenilirliği, karşılıksız sevgi ve fedakârlığı, samimiyet ve iyi niyeti, kötü eğilimlerin bastırılmasını ve daha birçok faziletleri gündeme getirmiştir.

Şüphesiz İslâm ahlâkının asıl kaynağını Kur'ân ve onun ışığında oluşan sünnet teşkil eder. Nitekim müminlerin annesi Hz. Âişe de kendisine yöneltilen bir soru münasebetiyle Hz. Peygamberin (s.a.s) ahlâkının Kur'ân ahlâkı olduğunu açıklamıştır.[1221] Binaenaleyh İslâm ahlâk düşüncesi ilhamını doğrudan Kur'ân ve Sünnet'den alır. Bu iki temel kaynak dinî ve dünyevî hayatın genel çerçevesini çizmiş, peşinden bu çerçeveyi esas alan amelî kurallarını belirlemiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de eksiksiz bir ahlâk sistemi oluşturacak zenginlikte nazarî prensipler ile bunların pratik uygulamalarına işaret eden örnekler verilmiştir. İlâhi kitapta ahlâk kelimesi yer almamakla birlikte, biri âdet ve gelenek diğeri de ahlâk manasında olmak üzere iki yerde[1222] ahlâkın tekili olan huluk kelimesine rastlanır. Ayrıca pek çok âyette geçen amel teriminin alanı ahlâkî davranışları da içine alacak şekilde geniş tutulmuştur. Bunun yanında yine birr, takvâ, hidâyet, sırât-ı müstakîm, sıdk, amel-i sâlih, hayır, mâruf, ihsan, hasene ve istikamet gibi iyi ahlâklılık; ism, dalâl, fahşâ, münker, bağy, seyyie, hevâ, israf, fısk, fücur, hatîe, zulüm gibi kötü ahlâklılık ile aynı veya yakın anlam ifade eden birçok terim mevcuttur.

İslâmî öğretinin insanın ahlâkî mahiyeti konusuna özel bir önem atfettiğini görmek mümkündür. Nitekim Kur'ân'da her şeyden önce insanın diğer varlıklardan üstün olduğu ve en güzel tabiatta

yaratıldığına işaret edilmiştir.[1223] Allah yaratması esnasında insanın ruhunu kendi ruhundan üflemiştir.[1224] İnsanlığın atası olan Hz. Âdem karşısında Allah'ın emri gereğince melekler secde etmişlerdir. Bütün bunlar insanın Allah nazarında diğer yaratıklara kıyasen itibar ve seviyesini ortaya koyan hususiyetlerdir. Ancak insanın bu üstün özelliklerinin yanı sıra bir de topraktan yaratılan beşerî yönü vardır. Dolayısıyla insandaki bu ikilik onun ahlâkî bakımdan çift kutuplu bir varlık olması sonucunu getirmiştir. Buna göre Allah insanı yaratmış, onun nefsine potansiyel olarak fücûrunu da takvâsını da ilham etmiş, yani ona iyilik ve kötülüğün kaynakları olan kabiliyetleri birlikte vermiş, ardından da kendisine bunlardan istediğini seçme imkânı sunmuştur. Buna göre nefsini temiz tutan kurtuluşa ermiş, onu kirletense hüsrana uğramıştır.

"Gerçek şu ki, biz insanı katışık bir nutfeden (erkek ve kadının dölünden) yarattık; onu imtihan edelim diye, kendisini işitir ve görür kıldık. Şüphesiz biz ona (doğru) yolu gösterdik. İster şükredici olsun ister nankör".[1225]

"Nefse ve ona birtakım kabiliyetler verene, sonra da ona iyilik ve kötülükleri ilham edene yemin ederim ki, nefsini kötülüklerden arındıran kurtuluşa ermiştir. Onu kötülüklere gömen de ziyan etmiştir".[1226]

Kurân'da birçok eski milletlerin yıkılışlarında ahlâkî bozulma ve çöküntünün önemli ölçüde rol oynadığını haber veren bilgiler mevcuttur. Diğer yandan kişinin ruhî benliğinde iyiliğin meydana getirdiği sevincin, kötülüğün meydana getirdiği pişmanlık ve elemin Kur'ân ve Sünnet'te büyük bir değer taşıdığı görülür. Nitekim Hz. Muhammed, "Bir insan iyilik yaptığında sevinç, kötülük yaptığında üzüntü duyabiliyorsa artık o gerçekten mümindir"[1227] buyurmuş, iyilik ve kötülüğü, kişinin vicdanında meydana getirdiği etkilenmenin mahiyetine göre tarif etmiştir.[1228]

İslâm'ın öngördüğü ahlâkî terakkinin ulaşacağı son nokta insanın gaye bakımından çıkar kaygılarını aşması hatta cennet ümidi ve cehennem korkusunun da ötesinde bütün düşünce ve davranışlarını Allah'ın emrine ve rızasına uygun düşüp düşmeyeceği açısından değerlendirmesidir.[1229] Bu son noktada İslâm ahlâkı pragmatik

eğilimleri tamamen ortadan kaldırıp kategorik bir ahlâk hüviyeti kazanmaktadır.

İslâm'ın ilk yüzyılında ahlâk tamamen yukarıda ana hatlarıyla gösterilen dinî ilke ve kurallara dayanıyordu. Buna göre bütün Müslümanlar Kur'ân'ın emrine uyarak hayatlarını Hz. Peygamber'in (s.a.s) getirdiği öğretilere göre düzenlemenin gerektiğine inanmışlardı. Yaklaşık II. yüzyılın başlarından itibaren ortaya çıkan yeni durumlar karşısında az çok farklı ahlâk anlayışları doğmakla birlikte, temelini Kur'ân'dan alan ve Hz. Peygamber (s.a.s) ile ashâbın hayatlarında şekillenmiş olan geleneksel İslâm ahlâkına bağlılığı ilke edinen anlayış varlığını devam ettirdi. Bunun sonucunda Müslüman müellifler eliyle genel olarak ahlâka veya bu alanın özel konularına dair eserlerden oluşan zengin bir literatür oluşmaya başladı. Daha çok hadis ve fıkıh âlimleri tarafından yapılan bu yöndeki ahlâk çalışmalarının başlangıcını hadislerin tasnif dönemine kadar götürmek mümkündür. Nitekim başta Kütüb-i Sitte olmak üzere hemen bütün hadis mecmualarında Kitâbü'l-Edeb Kitâbü'l-Birr, Kitâbü Hüsni'l-hulk gibi başlıklar altında özellikle ahlâk hadislerini ihtiva eden bölümler mevcuttur. Ayrıca Buhârî'nin el-Edebü'l-Müfred ile Abdullah b. Mübârek'in Kitâbü'z-Zühd gibi yalnızca ahlâka dair hadis ve haberlerden oluşan eserleri yanında, İslâm kültür tarihi boyunca devam eden kırk hadis külliyatının başta gelen konularının ahlâk olduğu da dikkate sunulmalıdır. Burada fıkıh kitaplarındaki amelî ahlâk konularıyla tefsir ilminde "Ahkâmü'l-Kur'ân" türündeki eserlerde ahlâkla ilgili konuların varlığına da işaret etmek gerekir. [1230]

Hz. Peygamber (s.a.s) Kur'ân-ı Kerîm'de "üstün yaratılışlı" ve "en güzel örnek" olarak nitelenmiştir. Ayrıca Allah tarafından kıyamete kadar gelecek insanlara örnek bir şahsiyet, davranışlarından ders alınacak bir rehber olarak gönderilmiş[1231], hayatın her yönünü kapsayan üstün bir ahlâkla donatılmıştır.[1232] Allah Rasûlü (s.a.s) ortalama bir aile reisinden başlayıp devlet başkanlığına kadar devam eden hayat seyrinde üstün bir ahlâk ortaya koymuştur. Nitekim eşi Hz. Âişe, Rasûlüllah'ın (s.a.s) ahlâkının Kur'ân'dan ibaret olduğunu bildirmiş[1233], kendisi de ahlâkî erdemleri tamamlamak üzere

gönderildiğini bizzat ifade etmiş[1234], imanın ancak güzel ahlâkla sağlanabileceğini bildirmiştir.[1235]

Hz. Peygamber (s.a.s) insan olarak son derece yumuşak huylu, ağırbaşlı, ciddî ve vakur idi. Şefkat, merhamet ve yumuşak kalplilikte eşsizdi. Toplum hayatının gereği olarak çevresinde yaşayan insanlara karşı daima güleryüzlü davranırdı. Herhangi bir ayrım yapmaksızın bütün muhataplarına karşı mütebessim ve nazik davranmış, hiçbir zaman kaba ve hoyrat davranış sergilememiştir. Şu âyetler onun insani ilişkilerini mükemmel bir şekilde özetler:

"Andolsun ki size içinizden sıkıntıya düşmeniz kendisine ağır gelen, size düşkün, müminlere karşı şefkatli ve merhametli olan bir peygamber gelmiştir."[1236]; "Allah'ın rahmetinden dolayı sen, onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba ve katı yürekli olsaydın etrafından dağılıp giderlerdi."[1237]; "Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik."[1238] "Sana tâbi olan müminlere şefkat kanatlarını ger". [1239]

Allah Rasûlü'nün (s.a.s) öne çıkan ve bütün insanlara örnek olacak ahlâkî faziletlerini şu şekilde sıralamak mümkündür.

1. Emânet

Emin, emniyet ve emânet kelimeleri Arapça'da e-m-n kökünden gelir. Emin güvenilen, kendisine emniyet edilen demektir. İman ve mümin kelimelerinin kaynağı da aynı kelimedir. Dolayısıyla bu kelimeden emân, emânet, emniyet, gibi İslâm dininin pek çok kavramının türetildiğini görmek mümkündür.[1240] Bu terimin karşıtları ise, hain, kâfir gibi dinde menfî anlama gelen kavramlardır. Bu nedenledir ki İslâm dini inananlarından bu kelimenin olumlu manalarını üstlerinde taşımalarını, zıt anlamlarından da şiddetle kaçınmalarını ister.

Eminlik sıfatı ancak kişinin kendi niyeti, gayreti ve faaliyeti neticesinde kazanılabilecek bir haslettir. Başka bir ifadeyle bu sıfat doğuştan elde edilen, anne-babadan tevarüs yoluyla kazanılan bir özellik değildir. Ayrıca makam, mevki ve zenginlik sayesinde de güvenilir olma hususiyeti elde edilemez. Hatta makam ve mevki sahibi olmak kişiye daha çok emânet yüklediği için, bazen makam

sahibi olan kişinin emniyetsizliğini, güvenilir olmayışını daha da açık bir şekilde ortaya çıkarır.

Güvenilir olmak ancak kişinin kendi çaba ve gayreti neticesinde kazanılabildiği için herhangi bir kişiden niye güçlü biri olmadığı, niye çok hızlı koşamadığı, niye güzel bir fiziğe veya sese sahip olmadığı sorulamazken, buna karşılık kişi niçin güvenilir olmadığı hususunda hesaba çekilebilir. Çünkü ilk önce zikredilenler, Allah'ın kula verdiği veya vermediği özellikler olduğu için bunlarda kulun herhangi bir mesuliyeti olmaz. Ancak güvenilir olmama konusunda ferdin başkasını suçlama hakkı yoktur, bu halin sorumluluğu doğrudan şahsın kendisi üzerinedir. Kaldı ki evrensel hukuk da kişinin yaptıklarına göre hüküm ihdas etmesi sebebiyle kişiyi hainlikten, verdiği sözden dönme, vadini yerine getirememe gibi şahsî davranışlarından dolayı sorumlu tutmaktadır.

Emânet ehli olmak önce insan, sonra da Müslüman olmanın zeminini, esasını oluşturur. Başka bir ifadeyle ancak emin olarak görülen ve emânet sahibi olanlar iyi insan nihayette iyi Müslüman kabul edilebilirler. İnsanlık için her anlamda örnek bir hayat yaşayan Hz. Muhammed'in (s.a.s) İslâm öncesi dönemde en bilinen ve öne çıkan özelliği "emin" olmaktır. Bu sebepledir ki Mekkeliler ona risâletinden çok önce Muhammedü'l-Emin adını vermişlerdi.[1241] Peygamberliğinden sonra da müşrikler kendisini emin olarak tanımlamaya devam etmişler, şahsına şair, mecnûn, sihirbaz, kâhin gibi sıfatlar yakıştırmaya çalışmışlarsa da hiçbir zaman onu güvenilir olmamakla itham etmemişlerdir.[1242] Mekke'deki tebliğ süreci boyunca Hz. Peygamber'e (s.a.s) ve ona tabi olan Müslümanlara düşmanlık yapan hatta hicret öncesinde onu öldürme girişiminde bulunan Mekkeli müşrikler, ticaret amacıyla şehir dışına çıktıkları zaman ellerindeki nakit para ve kıymetli malları birbirlerine emânet etmek yerine, şehrin en güvenilir (emin) kabul ettikleri insanına, Hz. Peygamber'e (s.a.s) teslim etmişlerdir. Bu yüzden Allah Rasûlü (s.a.s) Mekke'den Medine'ye hicretinde önce yanında bulunan emânetleri sahiplerine geri vermesi için Hz. Ali'yi kendi yerinde bırakmıştır.[1243]

Her insanda zarurî olarak bulması gereken bir özellik olan emânet, peygamberlerin başta gelen sıfatlardandır. Onlarda bulunması şart olan sıfatlardan biri de sıdktır ki, esasında bu iki sıfat birbiriyle çok

yakın ilişkilidir. Buna göre peygamberler, sözünde ve fiilinde güvenilir kabul edilen ve kendilerine tebliğ görevi, yani dini yayma emâneti verilen sâdık insanlar olarak tanımlanabilir.

Emânet kelimesi aslında çok geniş anlamlara sahiptir. İnsanın en önemli görevi olan Allah'a kulluk vazifesinden, vücut ve ruh sağlığı, maddî-manevî sahip olunan varlık ve imkânlar, verilen görev, sorumluluk ve yetkilerden başlayıp korunması için bırakılan en küçük eşyaya varıncaya kadar her şey emânet dairesi içinde değerlendirilebilir.

Emâneti yüklenmek bir sorumluluk iken, yerinde kullanmak ve gereğini yerine getirmek ise daha büyük bir sorumluluk gerektirir. Buna göre her insan kendi canından başlamak üzere himayesi altında olanlardan, kendisine bahşedilen her türlü mal ve servetten hesap vermek durumundadır. Bu hususu Allah Rasûlü (s.a.s) şu ifadeleriyle veciz bir şekilde dile getirir:

"Hepiniz çobansınız ve hepiniz çobanlığınızdan sorumlusunuz. Devlet reisi halkıyla ilgilenmekten sorumludur. Kişi ailesinin koruyucusu ve eli altında olanlardan sorumludur. Kadın, eşinin evinin koruyucusu ve eli altında bulunanlardan sorumludur. Hizmetçi, efendisinin malının koruyucusu ve eli altında bulunanlardan sorumludur".[1244] Hz. Peygamber'in (s.a.s) burada zikrettiği mesuliyet zincirini uzatmak ve çoğaltmak mümkündür. Bu sıralamaya göre vazife ve yetki büyüdükçe görevi yerine getirenin sorumluluğu da tabiî bir şekilde artmaktadır. Gerek Allah'ın kitabında, gerekse Hz. Peygamber'in (s.a.s) sözlerinde emânetin üzerinde durulurken bunun tersi davranışlar da kınanmakta ve bunların ihmal edilmesi durumunda ceza vesilesi olacakları hatırlatılmaktadır. Nitekim Allah bu konuda müminleri şu âyetle uyarır:

"Ey iman edenler, Allah'a ve peygambere hainlik etmeyin. Siz kendiniz bilip dururken, kendi emânetlerinize hainlik eder misiniz?".[1245] Allah Rasûlü (s.a.s) de emânete hıyaneti bir münafıklık alâmeti olarak kabul etmiştir:

"Münafığın alameti üçtür: Konuştuğunda yalan söyler, söz verdiğinde vadinden döner, kendisine bir şey emânet edildiğinde ihanet eder".[1246]

Görevin ehline verilmesi de emânete riâyet prensibinin en temel esaslarından biridir. Çünkü emânete riâyet edilmesini beklemeden

önce, o emânete riâyet edebilecek, emânet sorumluluğunu yüklenebilecek kişilerin tespit edilmesi gerekir. Bu hususun önemini Kur'ân-ı Kerîm şu şekilde ortaya koyar:

"Allah, size emânetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz vakit adaletle hükmetmenizi emrediyor. Allah size ne güzel öğüt veriyor. Şüphesiz Allah her şeyi bilen ve görendir".[1247] Yine Kur'ân'da Müminûn sûresinde gerçek müminlerin özellikleri sıralanırken emânete riayet ve ahitleri yerine getirme de zikredilmektedir.[1248]

Emânetlerin ehline verilmemesi, başka bir ifadeyle emânetin zayi edilmesi, şüphesiz cemiyette fesada ve anarşiye sebep olur. Böyle bir durum cemiyetler için yıkım demektir. Allah Rasûlü (s.a.s) bu hali kıyamet alâmeti olarak nitelendirir:

"İşler ehil olmayan kimselere verildiği zaman kıyameti bekleyin". [1249]

Hz. Peygamber'in (s.a.s) idare anlayışında emâneti ehline verme prensibine son derece ehemmiyet verilmiştir. Nitekim kendisini vali tayin etmesini isteyen Ebû Zerr'e şu şekilde nasihatte bulunmuştur: "Ebû Zerr, sen zayıfsın, bu valilik ise bir emânettir, gerçekten kıyamet gününde perişanlıktır. Yalnız onu hakkıyla alan, bu hususta üzerine düşeni yapan müstesna".[1250]

Allah Rasûlü (s.a.s) emânette ehliyet ve liyakati esas aldığı içindir ki, ilk Müslümanlar arasında yer alan ve sahâbe arasında mümtaz bir konuma sahip bulunan Ebû Zerr'e (ra) valilik görevi vermezken çok geç dönemde İslâm'a giren ancak gerek askerî, gerekse idarî alanda üstün kabiliyet ve birikime sahip olan ehil kişileri çok önemli vazifelere tayin etmiştir. Nitekim Bedir Savaşı'na sebep olan, Uhud ve Hendek savaşlarında müşrik ordusuna komutanlık yapan Mekke reisi Ebû Süfyân, idareciliğindeki tecrübesi sebebiyle Mekke fethinden sonra Rasûl-i Ekrem (s.a.s) tarafından Tâif'e elçi, ayrıca zekât amili olarak görevlendirilmiş[1251], ardından Necran'a vali tayin edilmiştir.[1252] Hudeybiye Barış Antlaşması'ndan sonra geç sayılabilecek bir dönemde Medine'ye gelerek Müslüman olan Amr b. el-Âs'ı, siyasî ve askerî alandaki bilgi ve tecrübesi sebebiyle Hz. Ebû Bekir (ra), Hz. Ömer (ra) gibi ashâb önderlerinin de yer aldıkları Zatüs's-Selâsil gazvesinde ordu komutanı olarak tayin etmiştir.[1253]

2. Doğruluk

Peygamberimiz İslamiyet'i tebliğ etmeye başladığı günlerden birinde Safâ Tepesi'ne çıkarak "Ey Kureyşliler, size şu dağın ardında düşman atlıları var, üzerinize baskın düzenleyecekler dersem buna inanır mısınız" diye sorduğunda, "Elbette inanırız, çünkü şimdiye kadar senin yalan söylediğini hiç duymadık dediler".[1254] "Aslından onlar seni yalanlamıyorlar fakat o zalimler açıkça Allah'ın âyetlerini yalanlıyorlar" âyeti de bu hususa işaret etmektedir.[1255]

Aralarında Ebû Süfyân'ın da bulunduğu bir ticaret kafilesi Şam'a gittiğinde bu esnada bölgede bulunan Bizans kralı onun da içinde bulunduğu Kureyşli tüccarları huzuruna çağırıp onlara Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında sorular sordu. Sorulardan biri de "onun daha önce yalan söylediğini işittiniz mi?" şeklindedir. Ebu Süfyân da cevaben ondan hiçbir zaman yalan bir söz duymadıklarını itiraf etmiştir.[1256]

Sıdk, yani doğruluk peygamberlerin en önemli özelliklerindendir. Kur'ân'da bu husus açıkça Hûd sûresinde ifade edilmektedir: "O halde sen maiyetindeki tevbe edenlerle beraber, emr olunduğun şekilde dosdoğru ol. Aşırı gitmeyin. Çünkü O, ne yaparsanız hakkıyla görür".[1257]

Mezkür âyette Allah sadece Hz. Peygamber'e (s.a.s) değil, aynı zamanda bütün müminlere doğruluğu emretmektedir. İmanında sabit, amelinde devamlı, ahdine ve sözüne sadık olanlar gerçekten takdire şayan kişilerdir. Çünkü her hal ve şartta doğru olmak ve bu şekilde sabit kalmak gerçekten zordur. Doğru olmak bazen hatta çoğu zaman risklidir. Zira doğru söyleyenler ve doğru davrananlar pek çok kez zor duruma düşmüş, dünyevi imkânlarını ve makamlarını kaybetmekle karşı karşıya kalmışlardır. "Doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar" sözü herhalde birçok acı tecrübenin bir neticesi olsa gerektir. Bu sebepledir ki doğruluk gerçekten cesaret, azim ve fedakârlık ister. Tarihte doğru söyleyenler ve doğruya çağıranlar sıkıntı çekmişler, hayatlarını zor şartlar altında sürdürmüşlerdir. Bunun en bâriz örneği peygamberlerin hayatıdır.

Kur'ân'da "Ey iman edenler, Allah'tan korkun ve doğrularla beraber olun" emriyle kullardan doğru insanlarla birlikte olmaları, onları desteklemeleri istenmekte[1258], "Rabbimiz Allah'tır deyip doğruluğa

yönelenlere hiçbir korku yoktur. Onlar mahzun da olmayacaklardır”[1259] buyrularak da doğruların yardımcısının Allah olduğu açıkça beyan edilmektedir.

Hz. Peygamber (s.a.s) de doğruluğu ve doğru olanları övmüş, bunun aksi olarak yalanı ve yalancılığı da yermiştir:

“Doğruluk iyiliğe götürür, iyilik cennete götürür. Kişi doğrulukta devam eder durursa nihayet Allah nazarında doğru olarak yazılır. Yalan kötülüğe iletir, kötülükse ateşe götürür. Kişi yalan söylemeye devam ederse nihayet Allah katında yalancı olarak yazılır.[1260]

“Hz. Peygamber’e (s.a.s); Ya Rasûlallah mümin korkak olabilir mi diye soruldu. Evet dedi. Cimri olabilir mi dediler, Evet dedi. Peki yalancı olabilir mi dediklerinde ise asla cevabını verdi”.[1261]

“Senin doğru söylediğine inanan bir adama yalan söylemen en büyük ihanettir”.[1262]

Bir sahâbî Hz. Peygamber’e (s.a.s) gelerek “Ey Allah’ın elçisi. İslâm hakkında bana bir söz söyle ki, artık senden başka birisine sormama ihtiyaç kalmasın” dediğinde peygamberimiz kendisine “Allah’a inandım de, sonra da dosdoğru ol” buyurmuştur.[1263]

Allah Rasûlü (s.a.s) bir gün Abdullah b. Amr’ın evinde misafir iken annesi Abdullah’ı çağırarak kendisine bir şey vereceğini söyledi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) kadına, oğluna ne vereceğini sorduğunda, annesi hurma vereceğini ifade etti. Bunun üzerine “eğer onu aldatıp bir şey vermeseydin, sana yalan günahı yazılırdı” buyurmuştur.[1264]

Doğruluk ve dürüstlük, esaslı sosyal ilişkilerin yanında, sağlıklı ticarî hayatın da temelini oluşturur. Özellikle alış-verişlerde doğruluktan ayrılmamak, müşteriyi aldatmamak, ölçüp tartarken hile yapmamak, satılan malın kusurunu müşteriye söylemek dürüstlüğün esaslarının teşkil eder. Nitekim Kur’ân’da alışverişlerde hile yapanlar şiddetli bir şekilde kınanmışlardır:

“Eksik ölçüp noksan yapan hilekârlara yazıklar olsun! Onlar insanlardan alırken ölçüp tarttıklarında tam, vermek için ölçüp tarttıklarında ise eksik ölçer ve tartarlar. Onlar düşünmezler mi ki tekrar diriltilecekler! Büyük bir günde, öyle bir gün ki, insanlar o günde âlemlerin Rabbinin huzurunda divan duracaklardır”.[1265]

Allah Rasûlü (s.a.s) kendisini alıcı gibi gösterip müşteri kızıştırmaktan, bu şekilde fiyat yükseltmeye çalışmaktan menetmiştir.[1266] Ayrıca "Mal getiren kimseleri pazar dışında karşılamayınız. Biriniz diğerinin alışverişi üzerine alışverişe kalkışmasın. Müşteri kandırıp alışverişi kızıştırmayınız. Hiçbir şehirli, köylünün namına onun malını satamaz. Koyunları bol sütlü göstermeye çalışmayınız" talimatıyla ticareti ifsat edecek ve tarafların hak kayıplarına sebebiyet verecek uygulamaları yasaklamıştır.[1267] Ayrıca alış verişte yalan söylenirse veya malın ayıbı gizlenirse bunun ticaretin bereketini gidereceğini bildirmiştir.[1268]

Allah Rasûlü (s.a.s) ticarette dürüstlüğün temini için sadece nasihatle iktifa etmeyip bizzat çarşıları denetlemiş, hatalı uygulamalara anında müdahalede bulunmuştur. Nitekim bir gün denetlemesi esnasında elini tahıl çuvalına daldırdığında parmağına ıslaklık gelince satıcıya sebebini sormuş, muhatabı yolda gelirken yağmur sebebiyle ticaret malının ıslanmış olabileceğini söyleyince bu defa kendisine "Neden o ıslak tarafı müşterinin görebileceği şekilde üste koymadın. Bizi aldatan bizden değildir" ikazında bulunmuştur.[1269]

Alış verişte müşteriyi kandırmak için yalan söylemek, yalan yere yemin etmek büyük günahtır. Allah Rasûlü (s.a.s) bu konuda şöyle bir uyarıda bulunur: "Her kim, Müslüman bir kimsenin malını almak için yalan yere yemin ederse, kıyamet gününde Allah'ın öfkesine uğrayarak Allah'a kavuşur".[1270] Hz. Peygamber ticaretini dürüstlük üzere kuranları da "Doğru sözlü, güvenilir tüccar ahirette peygamberler, sıddîklar ve şehitlerle beraberdir"[1271] sözleriyle müjdelemiş, ticaretin esaslarını da şu ifadeleriyle özetlemiştir: "Satarken ve alırken, borcunu isterken ve öderken kolaylık gösteren kimseye Allah rahmet etsin".[1272]

3. Vefakârlık

Görülen iyilikleri unutmama, kendisine iyilikte bulunanlara misliyle veya daha güzeliyle karşılık vermeye vefa, bu şekilde davrananlara ise vefakâr adı verilir. İnsanda bulunması gereken huylardan ve ahlâkî güzelliklerden birisi de vefa duygusudur. Vefakârlığın zıddı

nankörlük olup iyiliğin kadirinin bilinmemesi veya iyiliğe karşılık kötülükle muamele bulunmak anlamına gelir.

Vefa aynı zamanda sevgide, dostlukta ve bağlılıkta sebat etmek demektir. İnsan için en büyük vefakârlık kendisini yaratan ve kendisine nimetler veren Allah'ı unutmayıp ona kulluk etmek, en büyük nankörlük ise kulun Rabbi'ni inkâr edip hayatını ona isyanla geçirmektir. Allah, insanın bu özelliğine dikkat çekerek uyarılarda bulunur:

"Şüphesiz insan Rabbine karşı pek nankördür".[1273] "Eğer şükrederseniz, elbette size (nimetimi) artıracağım, eğer nankörlük ederseniz, hiç şüphesiz azabım çetindir".[1274] "Allah'ın nimetine nankörlükle karşılık veren ve sonunda kavimlerini helâk yurduna sürükleyenleri görmedin mi? Onlar cehenneme girecekler. O ne kötü karargâhtır".[1275] "Biz insana önce bana, sonra da ana-babana şükret diye tavsiyede bulunmuşuzdur".[1276]

Bu konuda Hz. Peygamber (s.a.s) de şöyle buyurur: "İnsana teşekkür etmeyen kimse, Allah'a da şükretmez".[1277]

Vefakârlık dostluk ve dayanışmayı sağlayacağından bu şekilde toplumda karşılıklı güven ortamı doğar. Fertler arasında vefanın bulunmadığı toplumlarda ise sosyal çözülme muhakkak olur. Vefakârlığın en büyük örneklerini şüphesiz Hz. Peygamber'in (s.a.s) davranışlarında görmek mümkündür. Nitekim doğduğu zaman kendisini sadece bir hafta emzirmiş olan Ebû Leheb'in cariyesi Süveybe hanımı sürekli olarak gözetmiş, vefatına kadar onun ihtiyaçlarını karşılamış, vefatından sonra da yakını olup olmadığını araştırmıştır.[1278] Benzer şekilde çocukluğundan itibaren kendisine hizmet eden Ümmü Eymen'e de saygı göstermiş, sürekli olarak ona "Sen benim ikinci annem sayılırsın" sözleriyle iltifatta bulunmuştur.[1279]

Allah Rasûlü (s.a.s) ücret karşılığında dahi olsa kendisine bakan sütannesi Halîme'yi hiç unutmamış, bir defasında kendisini ziyarete geldiğinde onu "anneciğim" diye karşılamış, üzerindeki hırkasını çıkarıp yere sererek üstüne oturtmuş, dönüşünde de devesine yiyecek yüklemiş, kendisine ayrıca kırk koyuna baliğ bir sürü hediye etmiştir.[1280] Sütannesinin vefatından sonra da onun çocuklarıyla ilgilenmiştir: Huneyn esirler arasında Benî Sa'd kabilesinden Hz.

Peygamber (s.a.s) sütkardeşi olan Şeymâ da bulunuyordu. Allah Rasûlü (s.a.s) kendisini serbest bıraktıktan sonra ona isterse kendi yanında kalabileceğini, isterse yurduna dönebileceğini söylemiş, Şeymâ ise memleketini tercih etmiştir. Bunun üzerine Allah Rasûlü (s.a.s) kendisine ikramda bulunmuş, Mekhûl isimli bir köle ile bir cariye hediye etmiştir.[1281]

Allah Rasûlü (s.a.s) çocukluğunda kendisine annelik yapan Ebû Tâlib'in eşi Fâtıma bint Esed'i ömrü boyunca hiç unutmamış, onu daima hayırla yâdetmiştir. Vefat ettiğinde çok üzülmüş, gömleğini ona kefen yapmış, sonra da onun daha yeni kazılmış kabrine yatmıştır. Ashâb ilk kez gördükleri bu hareketinin sebebini sorduklarında şu cevabı vermiştir: "Ebû Tâlib ailesi içinde bana ondan daha fazla iyiliği dokunan olmamıştır. Ben ona cennet elbiselerinden birini giysin diye gömleğimi giydirdim. Yeri ısınsın diye de mezarına yattım" cevabını vermiştir.[1282]

Gerek hadis gerekse siyer kaynakları Hz. Peygamber'in (s.a.s) başka pek çok vefa örneğini aktarmaktadır. Onun en fazla vefa gösterdiklerinin başında şüphesiz kendisine en büyük desteği sağlayan hayat arkadaşı Hz. Hatice (rah) gelir. Allah Rasûlü (s.a.s) Mekke dönemindeki tebliğ faaliyetlerinde her türlü desteği veren, çocuklarının annesi ilk eşi Hz. Hatice'yi hiçbir zaman unutmamış, sürekli olarak onun aziz hatırasını yâdetmiştir. Kendisine niçin sürekli eşinden bahsettiği sorulduğunda da şu cevabı vermiştir: "Allah bana ondan daha hayırlısını vermemiştir. Çünkü herkes benim peygamberliğimi inkâr ederken o bana inandı. Herkes beni yalanlarken o beni tasdik etti. İnsanlar mallarını esirgerken, o malıyla bana destek oldu. Ayrıca Allah bana ondan çocuk da nasip etti".[1283]

Bir gün Allah Rasûlü (s.a.s) Hz. Âişe ile beraberken yanlarına Cessâme el-Huzelî-Allah Rasûlü (s.a.s) onun adını daha sonra Hassâne olarak değiştirmiştir- isimli bir hanım geldi. Kendisi bu ihtiyar kadına iltifat edip hâlini hatırını sorar, pek çok iltifatlarda bulundu. Yaşlı hanım gittikten sonra Allah Rasûlü'nün (s.a.s) ona gösterdiği ihtiram, ilgi ve alâkası dikkatinden kaçmamış olan Hz. Âişe bu kadının kim olduğunu sorduğunda şu cevabı aldı:

"Hatice'nin arkadaşı olup onun sağlığında bize gelip giderdi. Kuşkusuz ahde güzel bir şekilde vefâ göstermek îmandandır".[1284]

Hz. Peygamber (s.a.s) dosta yapılan iyiliğe bizzat ve en güzel şekilde karşılık vermeyi de vefânın gereği olarak görmüştür. Nitekim Habeşistan'dan Necâşî'nin gönderdiği heyet Medine'ye geldiğinde bizzat kendisi onlara hizmet etmeye başlayınca, ashâbı gelenlere kendilerinin hizmet yapabileceklerini söylediklerinde onlara şu cevabı vermiştir: "Onlar benim ashâbıma iyilik yaptılar, ben de bizzat onlara iyilik yapmak istiyorum".[1285]

Allah Rasûlü (s.a.s) İslâm dâvâsı uğrunda şehid olanların geride bıraktıkları çoluk çocuklarına ve yakınlarına da büyük bir şefkat ve merhamet örnekliği göstermiş, onlara sahip çıkmış, böylece onlara karşı da vefakârlığını sergilemiştir. Medîne'de kendi evinden sonra en çok Ümmü Süleym'in evine gittiğini gören sahâbe bunun sebebini sorduklarında şu cevabı almışlardır: **"**Ben ona merhamet ediyorum, çünkü onun kardeşi Bi'ru Maûne'de benim ashâbımla beraber şehid edilenler arasında idi".[1286]

Allah Rasûlü (s.a.s) bir insan olarak kendisine iyilik yapan, dinin yayılmasına katkı sağlayanlara kadirşinaslığın gereği vefa göstermekle birlikte verdiği söz anlamında kendi ahdine de vefa gösterirdi. Öyle ki sonucu ne olursa olsun sözünde durur, hiçbir engel onu sözünü yerine getirmekten geri çeviremezdi. Kime söz vermiş olursa olsun yerine getirir, bir ahde girmişse, ne pahasına olursa olsun mutlaka ahdine vefa gösterirdi.

İslâmiyet ahde vefayı, akitlere riayeti imanın gereği kabul eder, anlaşmalara riayet etmeyi, sözünün eri olmayı emreder. Ahd, vaad etme, misak ve vasiyet anlamındadır. İki taraf arasında yapılan sözleşmelere, yapılan mukaveleye de ahd denir. Ahd yapmanın yani ahidleşmenin insanlar arasında inşa edilen biçimine "muâhede" denir. Ahd, ayrıca hem yemin hem de kesin söz verme anlamındadır Yemin, ahdin dinî yönünü, söz verme ise, ahlâkî boyutunu ihtiva eder.[1287] Vefa ise sözünde durmak, ödemek anlamındadır. "Sözünde durmak, verdiği sözlere ve yaptığı antlaşmalara bağlı kalmak, özü ve sözü doğru olmak" anlamlarına gelen ahde vefâ ya da kısaca vefâ, Kur'ân ahlâkının en önemli ilkelerinden biridir. Zira Kur'ân'da ahde uygun hareket edilmesi imândan sayılmış, Allah ile yaptıkları antlaşmaya sadık kalanlara büyük ödüller vaad edilmiştir: "Sana bîat edenler ancak Allah'a bîat etmiş olurlar. Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir Verdiği sözden dönen kendi aleyhine dönmüş

olur Allah'a verdiği sözü yerine getirene, Allah büyük bir mükâfat verecektir".[1288] Buna karşılık Allah'a karşı ahitlerini hiçe sayanların âhirette hiçbir nasip alamayacakları haber verilmiştir: "Şüphesiz, Allah'a verdikleri sözü ve yeminlerini az bir karşılığa değişenler var ya, işte onların âhirette bir payı yoktur. Allah kıyamet günü onlarla konuşmayacak, onlara bakmayacak ve onları temizlemeyecektir Onlar için elem dolu bir azap vardır ".[1289]

"Onlar, Allah'a verdikleri sözü pekiştirilmesinden sonra bozan, Allah'ın korunmasını emrettiği bağları (iman, akrabalık, beşeri ve ahlâki bütün ilişkileri) koparan ve yeryüzünde bozgunculuk yapan kimselerdir İşte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir ".[1290]

Ahde vefanın Müslümanların karakteristik özelliklerinden olduğunun altını çizen Kur'ân-ı Kerîm, ayrıca bu hasleti insanın bireysel ve toplumsal hayatının önemli ve uyulması zorunlu unsurlarından biri olarak telakki eder. Dolayısıyla ahde vefa göstermek, hem Allah-insan irtibatının, hem de kulların birbirleriyle ilişkilerinin vazgeçilmez esasını teşkil eder. Zira Kur'ân-ı Kerîm, ahde vefa gösterilmesini bütün hayatın temeli ve faziletli bir yaşamın ön şartı kabul eder:

"Ey iman edenler! Akitlerinizi yerine getirin".[1291]

"Antlaşma yaptığınız zaman, Allah'a karşı verdiğiniz sözü yerine getirin. Allah'ı kendinize kefil kılarak pekiştirdikten sonra yeminlerinizi bozmayın Şüphesiz Allah yaptıklarınızı bilir".[1292]

Hz Peygamber (s.a.s) de "Emânete riâyeti olmayanın imanı yoktur, sözünde durmayanın da dini yoktur".[1293] " Dört özellik vardır; kimde bunlar bulunursa o kimse hâlis münafıktır. Kimde de bunlardan biri bulunursa, onu bırakıncaya kadar kendinde nifaktan bir özellik var demektir: Emânet edilince hıyanet eder, konuşunca yalan söyler, söz verince sözünde durmaz, husumet edince haddi aşar"[1294] sözleriyle ahde vefanın ehemmiyetine işaret etmiştir.

Allah Rasûlü (s.a.s) hayatı boyunca ahde vefanın güzel örneklerini vermiştir. Rivayete göre Akabe Biatleri'nde Medîneli heyetin içerisinde bulunan Ebu'l-Heysem b. et-Teyyihân;"Ey Allâh'ın Rasûlü, biz sana bey'at edip söz verdikten sonra Allah sana tekrar kavmine dönecek güç ve kuvveti verirse, senin onlara dönüp bizi

bırakmandan endişe ederiz.” demesi üzerine, Rasûl-i Ekrem (s.a.s) muhatabına şöyle cevap vermiştir:

“Sizin kanınız benim kanımdır. Sizin affınız, benim affımdır. Ben size iltihak edip katılıyorum, siz de bana iltihak ediyorsunuz. Siz kiminle çatışıp savaşırsanız, ben de onunla çatışıp savaşırım. Siz kiminle sulh yaparsanız, sen de onunla sulh yaparım”.[1295]

Hakikaten sonraki hâdiseler aynen onun dediği gibi gerçekleşmiştir. Tarih, Allah Rasûlü’nün (s.a.s) sözüne sâdık kaldığına, kendisine kucak açanları hiçbir zaman unutmadığına ve onları hep iyilikle yâdettiğine şahitlik eder:

Tâif seferinden mahzun bir şekilde dönen Allah Rasûlü’nün (s.a.s) Mekke ‘ye girebilmesi için kendisinden himaye görebileceği bir Kureyşli bulması gerekiyordu. Üstelik Sakîflilerin yapılan görüşmeleri Mekkelilere haber vermiş olmaları müşriklerin kendisine karşı kinini daha da artırmıştı. Allah Rasûlü (s.a.s) Mekke’nin dışındaki konaklaması esnasında ilk önce şehrin ileri gelenlerinden Ahnes b. Şerîk’e bir haberci göndererek ondan kendisine emân vermesini istedi. Ancak Ahnes, aslen Kureyşli olmadığını gerekçe göstererek kendisinin de emân altında biri olduğunu, dolayısıyla emân veremeyeceğini bildirip yapılan talebe olumlu cevap vermedi. Bu defa Hz. Peygamber (s.a.s) Suheyl b. Amr’a müracaat etti. Fakat o da “Benim kabilem Benî Âmir, Benî Kâ’b’a karşı emân vermez” (Bu kabile, Kureyşli olmasına rağmen, Mekkelilerin çoğunluğunun mensup olduğu Kâ’b kabilesinden gelmiyordu). Rasûlüllah (s.a.s) nihayet habercisini üçüncü olarak Nevfel kabilesinin reisi Mut’im b. Adî’ye gönderdi. Nihayet bu şahıs kendisine yapılan isteği kabul edip oğullarıyla birlikte onu himaye ederek Mekke’ye güvenli bir şekilde girmesini sağladı. [1296] Tâif seferi dönüşünde kendisine yapılan bu iyiliği hiçbir zaman unutmayan Allah Rasûlü (s.a.s) Bedir Savaşı’ndan sonra Mut’im’in oğlu Cübeyr’e şöyle demiştir: “Şayet baban Mut’im b. Adî sağ olsaydı ve benden Kureyş esirlerini isteseydi hiç fidye almadan onların tamamını serbest bırakırdım”. [1297]

Allah Rasûlü (s.a.s) Mekke’nin fethinden sonra doğduğu ve büyüdüğü şehir olan Mekke’ye yerleşmeyip Medine’ye dönmüştür. Mekke fethedilince onun burada kalıp Medine ‘ye geri gelmeyeceğini düşünen bir kısım Ensâr endişelerini kendisine ilettiklerinde “Öyle bir

şeyden Allah'a sığınırım. Benim hayatım sizin hayatınızdır, benim ölümüm sizin ölümünüzdür"[1298] sözleriyle Medine'ye avdet edeceğini açıklamıştır.[1299]

Hicretin 6. yılında (M 628) Allah Rasûlü ile bin beş yüz kadar ashâbı, Kâbe'yi ziyaret amacıyla yola çıktılar. Ancak müşrikler Müslümanları Mekke'ye sokmamak için diretmişler, uzun görüşmelerden sonra müşriklerle bir antlaşma yapılmıştı. Antlaşma maddelerinden birine göre: "Müşriklerden Müslümanların saflarına geçenler iade edilecekti. Allah Rasûlü (s.a.s) zahirde çok ağır olan bu maddeyi kabul etti. Müzakere henüz bitmişti ki bu sırada toplantı mekânına Süheyl'in oğlu Ebû Cendel geldi. Anlaşılan daha önce Müslüman olan, ancak babası tarafından alıkonulan Ebû Cendel babasının yokluğundan istifade ederek bir yolunu bulup toplantı mekânına ulaşmıştı. Fakat anlaşma maddelerinden birinde Müslümanlar arasına katılacak bir Mekkelinin geriye gönderileceğini hükme bağlanmıştı. Bu sebeple Hz. Peygamber (s.a.s) sırf yapılan anlaşmaya uyma sorumluluğu/ahde vefa gereği Ebû Cendel'i babasına iade kararı verdi. Müslümanlara kavuşmanın sevincini daha yaşayamadan tekrar müşrik babasının yanına dönmek zorunda kalan Ebû Cendel'e de bu fedakârlığının karşılığını mutlaka Allah'ın kendisine vereceğini, yakın zamanda ona ve onun gibi olanlara bir ihsanın bahşedileceğini müjdeleyerek kendilerinin bir anlaşma yaptıklarını, dolayısıyla bu anlaşmadan ve verdikleri sözden dönmenin mümkün olamayacağını ifade etti.[1300] Ebû Cendel hadisesinde şahit oldukları manzara Müslümanları son derece rahatsız etmiştir. Bilhassa Hz. Ömer adeta Müslümanlar için acziyet ifadesi taşıyan anlaşma maddeleri karşısında hoşnutsuzluğunu açıkça dile getirdi. Kendileri hak üzere, düşmanları batılın peşinde iken onlar karşısında bu ezikliğe razı olmayı kabullenemediğini yüksek perdeden Allah Rasûlü'ne (s.a.s) ifade etti. Esasında Hz. Ömer'in seslendirdiği bu kanaat sadece onun değil, orada bulunan Müslümanların neredeyse tamamının hissiyatının tercümesi mahiyetindeydi. Bunun farkında olan Allah Rasûlü (s.a.s) Hz. Ömer'in şahsında ashâbına şu teminatı verdi: "Ben Allah'ın elçisiyim ve asla O'na isyan edemem. Allah da beni zayi etmeyecektir".[1301] Bu sözüyle Allah Rasûlü (s.a.s) başta Hz. Ömer olmak üzere kedisine sitemde bulunarak İslâm'a girmiş bir kişiyi müşriklere teslim

etmelerinin ne kadar doğru olduğunu dile getirenlere karşı ahdine vefa, yaptığı anlaşmaya uymaktan başka bir imkânın bulunmadığını bir kez daha ifade etmiş oldu.[1302]

Hâsılı Hz. Peygamber (s.a.s) en zor şartlarda dahi kendisi ahde vefa gösterdiği gibi, aynı davranışı diğer Müslümanlardan da istemiştir. Üstelik bu söz düşmana da verilmiş olsa ona riayeti esas kabul etmiştir. Nitekim Müslüman olarak Medine'ye göç eden Huzeyfe b. Yemân, Allah Rasûlü'ne (s.a.s) gelerek daha önce müşriklerin ondan kendileriyle savaşmayacaklarına dair söz aldıklarını, ancak kendisinin kardeşleriyle birlikte Bedir'e katılmak istediğini bildirdiğinde Allah Rasûlü (s.a.s) kim olursa olsun verilmiş söze vefa gösterilmesi gerektiğini ifade ederek sözünde durması gerektiğini hatırlatmış, onun müşriklere savaşa iştirak etmesine izin vermemiştir.[1303]

4. Şefkat ve Merhamet

Rahmân ve Rahîm sıfatlarıyla muttasıf olan Allah, merhamet ve şefkat duygusunu yarattıklarının en üstünü olan insanın fıtratına da bahşetmiştir. İnsanlar arasında ise bu duygu en üst düzeyde Allah'ın hidayet rehberi olarak gönderdiği peygamberlerde bulunur. Allah'ın kalplerine yerleştirdiği şefkat hissiyle peygamberler bütün gayretlerini ümmetlerinin kurtuluşu yolunda sarfetmişlerdir. Ümmetine acıma ve şefkat konusunda Allah elçisi ve peygamber olarak görevlendirilen ve âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Muhammed (s.a.s) eşsizdir. Nitekim Kur'ân'da onun bu özelliğine işaret eder mahiyette "Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik" buyrulmuştur. [1304]

Allah Rasûlü (s.a.s), Cenab-ı Hakk'ın engin rahmetinin yeryüzündeki temsilcisi sıfatıyla bütün hayatı boyunca insanların İlahî rahmetten istifade etmesi için olağanüstü çaba harcamıştır. Öyle ki dünya ve ahiret saadetine götüren, Allah'ın engin rahmetinden istifade etme yollarını gösteren mesajına bîgâne kalan hatta inkâr edenlerin dahi hidayete ermeleri için özel gayret göstermiştir. Mekke liderleri zaman zaman kendisini zor durumda bırakmak, bu sayede gerek toplum gerekse inananları nazarında etkisiz hale getirmek için Hz. Peygamber'le (s.a.s) münakaşaya

girişmişler, buna rağmen Allah Rasûlü (s.a.s) büyük ümitlerle onların görüşme çağrılarına yakın ilgi göstermiştir. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Peygamber'in (s.a.s) Mekke liderlerini davet yolunda kazanmak adına çok istekli davrandığı, onların gönüllerini almak için aşırı gayret gösterdiğine işaret eden âyetler bulunmaktadır.

"Eğer onların yüz çevirmeleri sana ağır geldiyse; bir delik açıp yerin dibine inerek yahut bir merdiven kurup göğe çıkarak onlara bir mucize getirmeye gücün yetiyorsa durma, yap! Eğer Allah dileseydi elbette onları hidayet üzere toplardı. O halde sakın cahillerden olma".[1305] "Ta Sin Mim. Bunlar, apaçık Kitab'ın âyetleridir. Ey Muhammed! Mümin olmuyorlar diye adetâ kendini helak edeceksin! Biz dilesek, onlara gökten bir mucize indiririz de ona boyun eğmek zorunda kalırlar. Rahmân'dan kendilerine gelen her yeni öğütten mutlaka yüz çevirirler. Onlar (Allah'ın âyetlerini) yalanladılar, fakat alay edegeldikleri şeylerin haberleri başlarına gelecek".[1306] "Kötü ameli kendisine süslü gösterilip de onu güzel gören kimse, ameli iyi olan kimse gibi mi olacaktır? Şüphesiz Allah dilediğini saptırır, dilediğini hidayete erdirir. (Ey Muhammed!) Onlar için duyduğun üzüntüler yüzünden kendini helâk etme! Şüphesiz ki Allah onların yaptıklarını hakkıyla bilendir".[1307] "Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi elbette topyekün iman ederlerdi. Böyle iken sen mi mümin olsunlar diye insanları zorlayacaksın?". [1308]

Bütün gayretlerine rağmen netice alamaması sebebiyle üzülmesi üzerine "(Ey Muhammed!) Artık onların sözü seni üzmesin. Çünkü biz onların gizlediklerini de açığa vurduklarını da biliyoruz".[1309] "Onlardan yana üzülme. Kurdukları tuzaklardan ötürü de sıkıntıya düşme"[1310] "Onların (inkârcıların) sözleri seni üzmesin. Çünkü bütün güç Allah'ındır. O hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir".[1311] "Andolsun, onların söyledikleri şeylerden dolayı göğsünün daraldığını biliyoruz. O halde Rabbini hamd ile tesbih et (yücelt) ve secde edenlerden ol. Sana ölüm gelinceye kadar Rabbine ibadet et". [1312] "Hayır, böyle yapma! Çünkü bu (Kur'ân) bir öğüttür. Dileyen ondan öğüt alır"[1313] âyetleri teselli mahiyetinde nâzil olmuştur.

Allah Rasûlü (s.a.s) kendisine inananların memnuniyetini temin etmek, onları huzurlu ve mutlu kılmak için de üstün gayret göstermiş,

bilhassa ashâbının üzülmemesi ve zarar görmemesi hususunda çok titiz davranmıştır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de bu hususa açık işaret bulunmaktadır. "Size kendi aranızdan öyle bir peygamber geldi ki, sıkıntıya düşmeniz ona çok ağır gelir. Kalbi sizin için titrer, müminlere karşı pek şefkatli ve merhametlidir".[1314] Mezkür âyet, Peygamber Efendimiz'in (s.a.s) ümmetine olan şefkat ve ilgisini, onlar için nasıl endişelendiğini, inananların sıkıntılarına tahammül edemediğini, bunların kendisine çok ağır geldiğini, özetle müminlere olan şefkatini ve merhametini açık bir şekilde ifade etmektedir.

Allah Rasûlü'nün (s.a.s) insanlara engin rahmeti öyle boyutlara ulaşmıştır ki sadece müminlerin değil, davetini inkâr edenlerin dahi hidayete ermeleri için çabalamıştır. Nitekim Allah'ın dinine davet etmek için yurtlarına gelen Allah elçisini kötü bir şekilde karşılayan ve şehrin ayak takımı insanlarını üzerine salan Tâif halkı için beddua etmemiş, Allah'a şöyle yalvarmıştır:

"Allahım, kuvvetimin yetersizliğini, çarelerimin tükenişini ve insanlarca horlanışımı sana havale ediyorum. Ey acıyanların en merhametlisi, sen horlananların Rabbi, Sen beni kime bırakacaksın? Üstüme saldıran uzak birilerine mi, yoksa başıma geçirttiğin bir düşmana mı? Eğer bana bir kızgınlığın yoksa aldırmıyorum, ancak benim için afiyet vermen daha etkin ve etkileyicidir. Yüzünün, kendisiyle karanlıkların açıldığı, dünya ve âhiretin düzgünleştiği nuruna sığınırım. Bana gazabının inmesinden, kızgınlığına düşmekten sana sığınırım, sadece senin rızanı isterim, yeter ki sen razı ol, çare de ancak seninle, güç de ancak seninledir".[1315]

Buhârî'nin rivayetine göre bir keresinde kendisi düşmanları tarafından çok ağır hakaretlere maruz kaldığı esnada melek imdadına koşmuş, eğer isterse bir dağı kaldırıp bu âsî kavmin tepesine indirebileceğini söylemişti. Ancak o ellerini kaldırarak; "Allah'ın, onların neslinden (kıyamete kadar) yalnızca Allah'a ibadet edip O'na şirk koşmayan birilerini çıkacağını ümit ediyorum" diyerek onlara herhangi bir belânın gelmesini istememiştir.[1316]

Hz. Peygamber (s.a.s) Uhud Savaşı esnasında düşmanın ani hücumu karşısında dişi kırılıp yüzüne miğferinin bir parçası saplandığı ve yüzünden dökülen kan yere düşeceği esnada, hemen ellerini kaldırarak "Allah'ım kavmime hidayet et, çünkü onlar (beni)

tanımıyorlar” niyazıyla can düşmanı olan kâfirlerin başına gelmesi muhtemel bir belâyı da önlemeye çalışmıştı. [1317]

Hz. Peygamber’in (s.a.s) eşi Hz. Âişe (rah) dinin emir ve yasaklarında Efendimizin ümmetine olan şefkatini şöyle ifade etmiştir: “Allah Rasûlü iki şey arasında muhayyer bırakıldığında mutlaka kolay olanı tercih etmiştir”.[1318] Yine Hz. Âişe (rah), Allah Rasûlü’nün (s.a.s) şöyle dua ettiğini nakleder: “Allah’ım, kim, ümmetimin bir işini üzerine alır da onlara güçlük çıkarırsa, sen de ona güçlük çıkar. Kim de ümmetimin işini üzerine alır da onlara yumuşak davranır, iyi muamele ederse, sen de onlara yumuşak davran ve güzel muamele buyur”.[1319]

Peygamber Efendimiz (s.a.s) ashabına hitap ederek imkânı yerinde olanların hac yapmalarının farz olduğunu bildirmiş, onlardan hac görevini yerine getirmelerini istemişti. Orada bulunanlardan biri “Her sene mi hac yapacağız”? diye sual ettiğinde Allah Rasûlü (s.a.s) sessiz kalmıştı. Bunun üzerine, soran kişi üç kere sorusunu tekrar edince Peygamber Efendimiz (s.a.s): “Eğer evet deseydim her sene hac yapmanız farz olacaktı ve siz de buna güç yetiremeyecektiniz.” buyurmak suretiyle ümmetinin altından kalkamayacağı bir hükmün farz kılınmasını istemediğini beyan etmiştir.[1320] Hz. Peygamber (s.a.s) başka bir hadislerinde bu konuda “Eğer ümmetime zorluk vereceğimden çekinmeseydim, her namazın başında onlara misvak kullanmalarını emrederdim” demişlerdir.[1321]

Allah Rasûlü (s.a.s) birkaç gece mescidde ashâbına teravih namazını kıldırmış, daha sonra ise namazı cemaat halinde kıldırmayıp odasında tek başına edâ etmişti. Ancak ashâb Efendimizin çıkıp kendilerine teravih namazını kıldırmalarını arzu etmişlerdi. Rasûlüllah (s.a.s) onların bu arzularını gördüğünü fakat bu şekilde cemaatle devam ederse teravih namazının ümmetine farz kılınabileceğini, farz kılındığında da ümmetinin bunu yerine getirmekten aciz kalacağını ifade buyurarak namazı tek başına kılmıştır.[1322]

Hz. Peygamber (s.a.s) genelde namazlarını oldukça uzun kılardı. Bilhassa nâfile namazları ortalama sahâbenin tâkâtını aşacak mahiyette idi. Kendisi böyle bir namaz kılma niyetiyle namaza

duruyor, sonra da namaz esnasında bir çocuk ağlaması duyunca hemen namazı hızlandırıyordu. Çünkü erkekler gibi kadınlar da Allah Rasûlü'nün (s.a.s) imamlığında namaz kılmak için cemaate iştirâk ediyorlardı. Efendimiz, ağlayan çocuğun annesini namazı kısa tutarak rahatlatıyordu.[1323] Bu itibarla imamlık yapanlara şu tavsiyede bulunmuştu:"Sizden biri insanlara namaz kıldırırken cemaatin durumunu nazar-ı itibara alarak cemaate ağır gelmeyecek şekilde namaz kıldırsın. Zira onların içinde zayıf, hasta ve yaşlı olanlar vardır. Kendi başına kılarken ise istediği kadar namazını uzatabilir".[1324]

Bir sahâbî Allah Rasûlü'ne (s.a.s) gelerek imamın sabah namazını uzun kıldırdığı için cemaate katılamadığını ifade edince yanındakilere şöyle hitap etti: "Ey insanlar, içinizde Müslümanları dinden soğutanlar var. Sizden biriniz imam olursa namazı haddinden fazla uzatmasın. Çünkü onlar arasında yaşlısı vardır, zayıfı vardır, ihtiyacı olanı vardır".[1325]

Yeni müslüman olmuş biri Hz. Peygamber'in (s.a.s) yanına gelerek ondan yardım talep etmişti. Allah Rasûlü (s.a.s) adama bazı şeyler vermesine rağmen adam istemede edep sınırlarını zorlayınca ashâb o şahsın üzerine yürümüş ve saygısızlığını cezalandırmak istemişlerdi. Fakat Peygamber Efendimiz (s.a.s) onlara mani olmuş, ardından da şöyle buyurmuştu: "Benimle bu şahsın durumu, kaçan bir deve ile sahibinin durumu gibidir. İnsanlar devenin peşinde koşmuş, hep beraber onu yakalamaya çalışmışlardır ama deve kalabalıktan daha çok ürkmüştür. Sonunda deve sahibi, "Devemi benimle baş başa bırakın. Ben onu sizden daha iyi bilirim, ona karşı sizden daha yumuşak davranırım" diye seslenmiş; eline bir tomar ot alarak ona ön tarafından yavaş yavaş yaklaşmış ve sonuçta devesini sakinleştirerek boynuna yuları vuruvermiştir. Eğer siz de o adamı bana bırakmasaydınız onu ateşe atmış olurdunuz. Benimle ümmetimin arasına girmeyin, ashabımı bana bırakın".[1326]

Allah Rasûlü (s.a.s) ümmetinin hata ve kusurlarını affederek her zaman kırmadan, incitmeden onları şefkatle kucaklayarak irşat etmiştir. Helâl dairesi keyfe yeterli iken şeytani cazibesine kapılarak haramlara ve günahlara sürüklenmelerini, böyle bir durum karşısında kendisinin onları kurtarmak için gayretini bir temsille şu şekilde ifade etmiştir:

“Benimle sizin misaliniz, ateş yakan bir adamın misali gibidir ki; hemen pervaneler, kelebekler o ateşin içine düşmeye başlarlar. O bunları kovar. Ben de ateşten korumak için sizin eteğinizden tutuyorum. Hâlbuki siz elimden kaçıyorsunuz”.[1327]

Hz. Peygamber’e göre (s.a.s), şefkat ve merhamet her insanda tabiî olarak mevcuttur. Ancak insanlar zamanla fıtratlarında olan bu duyguyu kötülük işlemek suretiyle kaybedip merhametsiz canlılar hatta neslini yok etmeyi kendisine misyon gören canavarlar haline dönüşebilirler. Oysa Allah Rasûlü (s.a.s) çok sevdiği bir yakınının ardından dökülen bir iki damla gözyaşını Allah’ın kullarının kalbine yerleştirdiği merhametin bir işareti olarak kabul etmiş, ardından Allah’ın, sadece merhametli kullarına merhamet edeceğini bildirmiştir.[1328] Bu sebeple Allah Rasûlü (s.a.s) hem kendisi merhamet örnekliği göstermiş, hem de Allah’a, kullarına merhamet etmesi için dua ve niyazda bulunmuştur. Sahâbeden Üsâme b. Zeyd (ra) Rasûlüllah’ın (s.a.s) kendisini ve torunu Hasan’ı (ra) dizlerine alıp oturttuğunu ve “Ey Allah’ım! Onlara merhamet etmeni niyaz ediyorum, çünkü ben onlara merhamet ediyorum” diye duada bulunduğunu zikreder.[1329]

İnsanlar içinde şefkat ve merhamete en muhtaç ve layık olanlar, şüphesiz sahipsiz kalan güçsüzler, yoksullar ve özellikle koruma ve gözetime ihtiyaç duyan çocuklardır. Kaynaklarda Allah Rasûlü’nün (s.a.s) bilhassa masum çocuklara karşı şefkat ve merhametini gösteren çok güzel örnekler mevcuttur. Enes b. Mâlik (ra) şöyle rivayet ediyor: “İbrahim’in vefatında Rasûlüllah’ın (s.a.s) gözlerinden yaşlar süzülmeye başladı. Abdurrahman b. Avf (ra) O’na ‘Sen de mi ya Rasûlüllah?’ diye sorduğunda “İbn Avf, bu merhamettendir. Göz ağlar, kalp üzülür fakat biz sadece Allah’ın hoşnut olacağı sözü söyleriz. Senden ayrıldığımıza üzülürüz ya İbrahim!” cevabını almıştır.[1330] Bu hususta Allah Rasûlü (s.a.s) başka bir hadisinde şöyle buyurur: “Ben yüksek sesle ağlamayı ve ölünün aşırı övülmesini yasakladım. Sizin bende gördüğünüz ise ancak sevgi eseridir ve kalpteki merhamettir; merhamet etmeyene merhamet edilmez. Çocuğumuz için üzülüyoruz, gözler yaşla doluyor ve kalp içe doğru kabarmaktadır, yine de Rabbimizi üzecek hiçbir şey söylemeyiz. İbrahim, eğer bu ölüm, herkes tarafından takip edilecek

yol olmasaydı ve en sonuncumuz ilk gidenimize kavuşacak olmasaydı, senin için bundan daha fazla üzülürdüm”.[1331]

Allah Rasûlü (s.a.s) çocuklara karşı şefkat ve merhametle muamele edilmesini, bu hususta da onlar arasında adaletli davranılmasını, herhangi birine diğerleri aleyhine bir ayrıcalık tanınmamasını da özellikle hatırlatmış, anne babanın çocuklarına eşit muamele yapmasının, onların görevi ve çocukların da doğal hakkı olduğunu bildirmiş[1332] “Çocukların senin üzerindeki haklarından birisi de, onlara eşit davranmandır”buyurmuştur.[1333]

Adaletle muamele konusunda çocukların kız-erkek, büyük-küçük, öz veya üvey olması arasında fark yoktur. Dolayısıyla ana-babanın hibe, hediye, miras gibi maddî konularda olduğu gibi, sevgi, ilgi ve şefkat gibi manevî hususlarda da çocukları arasında adaletli davranmaya gayret etmesi gerekir. Allah Rasûlü (s.a.s) çocuklara mal bağışlanmasında âdil davranılmamasını merhametsizlik ve zulüm olarak değerlendirmiş, özellikle erkek çocukların üstün tutulup kızların aşağılandığı bir kültür ortamında, bu durumu tersine çevirerek kadın cinsiyle ilgili kalıplaşmış olumsuz tutum ve davranışları ortadan kaldırmayı amaç edinmiştir.[1334] Gerçekten de erkek cinsine göre kızlar daha nazik, korumasız ve zayıftırlar. Bu durumda kızlara daha fazla ilgi gösterip onların yetişmesine destek olmak, adalete daha uygun olanıdır. Rasûl-i Ekrem (s.a.s) bu hususta “Bağış ve ihsanlarda çocuklarınızın arasını eşit tutun” buyurur.[1335] Peygamber olarak görevlendirildiği toplumda kız çocuklarının ikinci sınıf muamele gördüğü ve horlandığı bir ortamda bu sözler aslında ezber bozan sözlerdir. Allah Rasûlü’nün (s.a.s) her konuda kızlara öncelik vermeyi teşvik eden ve kız çocuğu yetiştirmenin büyük ecir ve sevabını dile getiren söz ve uygulamalarını da[1336] bu çerçevede değerlendirmek gerekir. Rivayete göre bir adam Allah Rasûlü’nün (s.a.s) yanında oturuyordu. Bu sırada şahsın erkek çocuğu yanlarına çıkageldi. Bu çocuğu öpüp, dizlerine oturttu. Daha sonra kız çocuğu geldi. Adam onu ise yanına oturttu. Peygamber Efendimiz (s.a.s) bu tavır üzerine muhatabını “Niçin ikisini bir tutmadın?” diye kınadı.[1337]

İslâm öncesi dönem Araplarından bir kısmı çocuklarını, özellikle kızları geçim sıkıntısı, namus endişesi gibi sebeplerle öldürürlerdi.

[1338] Kur'ân her ne sebeple olursa olsun çocukların öldürülmesini tamamen reddetmiş, bunu yapanları kınamıştır.[1339] Hz. Peygamber (s.a.s) çocuklara, rengi ve cinsiyeti ne olursa olsun eşit davranılması gerektiğini öğretmiş, İslâm öncesi Arap toplumunda uzun süredir yerleşmiş bulunan yanlış tavırları değiştirmek için kız çocuklarına özel ilgi göstermiştir. Bu hususta "kim ki iki kız çocuğu erginlik çağına vardıktan sonra yanında kaldıkları veya o kimse onların yanında kaldığı sürece onlara iyi davranıp ihsanda bulunursa kızları onu cennete dâhil ederler, o kimse kızlarına ettiği iyilik sayesinde cennetlik olur"buyurmuştur.[1340] Bu hususta Hz. Âişe'den (rah) şöyle bir rivayet gelmiştir: Rasûlüllah (s.a.s) buyurdu ki: "Eğer bir kimse kızlara değer verdiğinden dolayı eziyet görürse ve onlara iyi davranırsa, onlar Cehennem'e karşı perde olurlar".[1341] Rasûl-i Ekrem'in (s.a.s) bunlardan başka kız çocuklarını güzelce ve özenle yetiştirenlere Allah'ın büyük mükâfat vereceğini belirten başka hadisler de mevcuttur. Ayrıca Hz. Peygamber'in (s.a.s) İslâm'la müşerref olan kadınlardan biat alırken biatın bir şartının da "çocuklarını öldürmeyecekleri"nin olduğu bilinmektedir.[1342]

Toplumda çocuklar arasında şefkat ve merhamete en fazla muhtaç olanlar ise, anne-babalarını veya bunlardan herhangi birini kaybetmiş olan öksüz ve yetimlerdir. Hz. Peygamber (s.a.s) tarafından insanlığa sunulmuş olan İslâm mesajının en karakteristik özelliklerinden birisi çocuk, yetim, kadın, köle, fakir gibi toplumun zayıf, savunmasız, ezilme ve istismara müsait mensuplarının haklarına sahip çıkarak, onları insanca bir ortamda ve güven içerisinde yaşatmak projesidir. Toplumsal çürümenin yaşandığı İslâm öncesi Arap toplumunda bu güçsüz unsurların nasıl ezildiği ve yaşama hakkına varıncaya kadar en tabiî temel haklarının dahi hiçe sayıldığı bilinen bir gerçektir. İşte böyle bir toplumsal ortamda Hz. Peygamber (s.a.s), çocuk haklarından söz etmiş ve bunların ısrarlı takipçisi olmuştur. Bu hususta en çarpıcı örnek İslâm dininin yetim çocuklar ve onların hakları ile ilgili emridir:

"Yetimleri deneyin. Evlenme çağına (buluğa) erdiklerinde, eğer reşid olduklarını görürseniz, mallarını kendilerine verin. Büyüyecekler (ve mallarını geri alacaklar) diye israf ederek ve aceleye getirerek mallarını yemeyin. (Velilerden) kim zengin ise (yetim malından

yemeğe) tenezzül etmesin. Kim de fakir ise, aklın ve dinin gereklerine uygun bir biçimde (hizmetinin karşılığı kadar) yesin. Mallarını kendilerine geri verdiğiniz zaman da yanlarında şahit bulundurun. Hesap görücü olarak Allah yeter". Miras taksiminde (kendilerine pay düşmeyen) akrabalar, yetimler ve fakirler hazır bulunurlarsa, onlara da maldan bir şeyler verin ve onlara (gönüllerini alacak) güzel sözler söyleyin. Kendileri geriye zayıf çocuklar bıraktıkları takdirde, onlar hakkında endişeye kapılanlar, (yetimler hakkında da) ürperip korksunlar. Allah'a karşı gelmekten sakınsınlar ve doğru söz söylesinler. Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler, ancak ve ancak karınlarını doldurasıya ateş yemiş olurlar ve zaten onlar çılgın bir ateşe (cehenneme) gireceklerdir".[1343]

Çocukların bakımı, beslenmesi, tedavisi ve her tür zarurî ihtiyaçları ana-baba tarafından karşılanmalı, eğer yoksa bütün bu sorumlulukları yönetim üstlenmelidir. Zira İslâm anlayışına göre çocuğun himayesiz ve sahipsiz bırakılması söz konusu olamaz. Nitekim Allah'ın Rasûlü (s.a.s) "Velisi olmayanın velisi benim"[1344] sözleriyle siyasî otorite olması sıfatıyla toplumdaki kimsesizlere sahip çıkmış, rahmet kanatlarıyla onların üzerine eğilmiştir.

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse Hz. Muhammed (s.a.s), Cenab-ı Hakk'ın engin rahmetinin yeryüzündeki temsilcisi olarak bütün hayatı boyunca her şeyden önce bütün insanların ilâhî rahmetin en üstünü olan hidayetten istifade etmesi için olağanüstü çaba sarfetmiştir. Dünya ve âhiret saadetine götüren, Allah'ın engin rahmetinden istifade etme yollarını gösteren mesajına bigâne kalan hatta inkâr edenleri dahi yılmadan hidayete tabi olmaya çağırmıştır. Hz. Muhammed (s.a.s) diğer taraftan bütün hayatı boyunca kendisine inananların güvenini temin etmek, onları huzurlu ve mutlu kılmak için de çok hassasiyet göstermiş, ashâbının üzülmemesi ve zarar görmemesi hususunda çok titiz davranmıştır. Bu da onun "rahmet ve merhamet" özelliğinin en güzel işaretidir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de onun mezkür özelliği açıkça belirtilir. "Size kendi aranızdan öyle bir peygamber geldi ki sıkıntıya düşmeniz O'na çok ağır gelir. Kalbi sizin için titrer, müminlere karşı pek şefkatli ve merhametlidir".[1345] Zikri geçen âyet, Peygamber Efendimiz'in (s.a.s) ümmetine olan şefkat ve ilgisini, onlar için nasıl endişelendiğini, kendisine inananların sıkıntılarına tahammül edemediğini, bunların kendisine

çok ağır geldiğini, müminlere olan şefkatini ve merhametini çarpıcı bir şekilde ifade etmektedir. Burada şu hususa da dikkat çekmek gerekir ki insanlara karşı rahmet ve şefkatle muamele etmek, sadece Allah Rasûlü'nün değil onun müminlerinin de hassasiyet göstermesi gereken bir sorumluluk ve görev olmalıdır. Zira Hucurât sûresinde müminlerden bahsedilirken "Muhammed Allah'ın Rasûlü'dür. Onunla beraber olanlar (müminler), inkârcılara karşı çetin, birbirlerine karşı ise merhametlidirler" buyrulur.[1346]

5. Sabır

İnsanoğlu bir tezatlar dünyasında yaşamaktadır. Belki de bu tezatlar dünyanın kuruluş gayesini de açıklamaktadır. İyiliğe karşı kötülük, güzelliğe karşı çirkinlik, doğruya karşı yanlışlık, ahlâka karşı ahlâksızlık, sağlığa karşılık hastalık vs. bahsettiğimiz tezatlar zincirinin sadece birkaç halkasıdır.

Dünyada sık sık karşılaşılan tezatlardan biri de sevinç/mutluluk ve keder/hüzün ikilemidir. İnsanoğlu kendisine sevinç ve mutluluk veren pek çok tecrübe yaşayabildiği gibi onu hüzne, ümitsizliğe ve kedere garkeden hadiselerle de karşılaşır. Yaşanan olumsuzluklar sebebiyle dünya hayatını zindan eden acı ve ümitsizliklerin tek ilacı ise sabırdır. Gözyaşlarının bollaştığı, hastalıkların fazlalaştığı, sıkıntıların çoğaldığı felaket, acı ve ızdırabın peş peşe geldiği dünyamızda sabır insanlar için sığınılacak yegâne limandır.

Sıkıntı ve üzüntüler geldiğinde ise sabırlı olmak ve Allah'a güvenmek esas olmalıdır. Allah'a teslim olmuş ve onun rahmetine inanmış bir insan bunalıma ve ümitsizliğe düşmez. Zira inanmaktadır ki her şey Allah'ın gözetimi ve kontrolü altındadır. Bu hakikate işaret eden âyette şöyle buyrulur:

"Yeryüzünde vuku bulan ve sizin başınıza gelen herhangi bir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce bir kitapta yazılmış olmasın. Şüphesiz bu, Allah'a göre kolaydır. (Allah bunu) elinizden çıkana üzülmeyesiniz ve Allah'ın size verdiği nimetlerle şımarmayasınız diye açıklıyor".[1347] Başına bir musibet geldiğinde müslümanın nasıl davranması gerektiği de Kur'ân'da açıkça ortaya konulmuştur:

“Andolsun ki sizi biraz korku ve açlık; mallardan, canlardan ve ürünlerden biraz azaltma ile deneriz. Sabredenleri müjdele! O sabredenler, kendilerine bir belâ geldiği zaman: Biz Allah’ın kullarıyız ve biz O’na döneceğiz, derler. İşte Rablerinden bağışlamalar ve rahmet hep onlaradır. Ve doğru yolu bulanlar da onlardır”.[1348]

Allah Rasûlü (s.a.s) de bu hususta müslümanın nasıl tavır alması gerektiğine işaret eder:

“Başına bir musibet gelen Müslüman, Allah’ın emrettiği şekilde ‘Biz Allah’ınız ve O’na döneceğiz. Allah’ım başıma gelen musibetin ecrini ver, bana bunun arkasından hayırlısını ihsan et’ derse, Allah ona hayırlısını ihsan eder”.[1349] Ebû Hüreyre’nin rivayetine göre Allah Rasûlü (s.a.s) şöyle buyurmuştur: “Allah buyurur ki dünyada sevdiği bir dostunu aldığım zaman, (sabredip) ecrini Allah’tan bekleyen mümin kulumun katımdaki karşılığı cennettir.”[1350]

Hak yolunda yürümek ve yürüyüş esnasında karşılaşılan sıkıntı ve meşakkatler hep sabrı gerektirir. Bu kadar sıkıntılarla dolu dünya ile baş edebilmek için sabır, Allah’ın kullarına bahşettiği en hayırlı nimetlerden birisidir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) “İnsana sabırdan daha güzel ve daha hayırlı nimet verilmemiştir”[1351] sözüyle bu gerçeğe işaret eder. Allah Rasûlü (s.a.s) bu konuda başka müjdeler de vermiştir: “Müminin durumu gıpta ve hayranlığa değer. Çünkü her hali kendisi için bir hayır sebebidir. Böylesi bir özellik sadece mümine mahsustur. Sevinecek olsa şükreder; bu onun için hayır olur. Başına bir bela gelecek olsa, sabreder; bu da onun için hayır olur.”[1352]

Ebû Saîd el-Hudrî’den nakledildiğine göre Medineli müslümanlardan bir kısmı Rasûlüllah’dan (s.a.s) bir şeyler istediler. O da kendilerine talep ettiklerini verdi. Sonra yine istekte bulundular. Rasulullah (s.a.s) elindekiler bitinceye kadar verdi. Verebileceği şeyler tükenince onlara şöyle hitab etti: “Yanımda bir şeyler olsaydı, onları sizden esirgemez, verirdim. Kim dilenmekten çekinir, iffetli davranırsa, Allah onun iffetini arttırır. Kim tok gözlü olmak isterse, Allah onu başkalarına muhtaç olmaktan kurtarır. Kim de sabretmeye gayret ederse, Allah ona sabır verir. Hiçbir kimseye, sabırdan daha hayırlı ve büyük bir lütufta bulunulmamıştır”.[1353]

Hayat boyunca karşılaşılan sıkıntılara sabretmek, aynı zamanda Allah’ın hükmünü kabul etmek ve ona teslim olmak anlamına gelir.

Böyle durumlarda sabırsızlık, Allah'ın hükmüne karşı gelme ve O'na şikâyette bulunma demektir ki, bu da bir bakıma Allah'ın tasarrufunu beğenmemek hatta O'nu tenkit etmek olur. Böyle bir tavrın devamı da netice itibariyle Allah'a isyana dönüşebilir. Başına gelen bir acı veya musibetten sonra, "Ben ne yaptım ki Allah bana bu musibeti verdi", "Allah'ım bu belayı verecek benden başka kimse bulamadın mı?" gibi ifadeler bir müminin sözleri olmamalıdır.

İnsan dünyaya imtihan için gönderilmiştir. Mülk sûresi'nde geçen "O ki, hanginizin daha güzel davranacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratmıştır"[1354] âyeti bu hususa işaret eder. Bu nedenle Allah hayat yolunda çeşitli vesilelerle kullarını farklı imtihanlara tabi tutmaktadır. "Andolsun ki biz, korku, açlık, mallardan, nefislerden ve ürünlerden bir miktar eksiltme ile sizi imtihan edeceğiz. Sabredenleri müjdele".[1355] Burada insanın imtihanı ile sabır peş peşe ifade edilmekte, zımnen imtihanı ancak sabreden kulların kazanabileceği beyan edilmektedir. Ardından gelen âyet-i kerimede ise herhangi bir musibetle karşılaşanların nasıl davranmaları gerektiği açıklanmaktadır: "O müminler, kendilerine bir bela geldiği zaman biz dünyada Allah'a teslim olmuş kullarız ve ahirette de ancak O'na dönücüyüz diyenlerdir. Onlar Rableri tarafından mağfiret edilmişlerdir ve rahmet onların üzerinedir, onlar doğru yola erenlerin ta kendileridir".[1356] Başka bir âyet-i kerimede başlarına gelen musibetlere karşı sabredenlerin mükâfatlandırılacağı ve ecirlerinin hesapsız verileceği beyan edilmektedir.

"(Rasûlüm!) Söyle: Ey inanan kullarım! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Bu dünyada iyilik yapanlara iyilik vardır. Allah'ın (yarattığı) yeryüzü geniştir. Yalnız sabredenlere, mükâfatları hesapsız ödenecektir".[1357]

Başta peygamberler olmak üzere hiçbir insan hayatı boyunca zorluk ve sıkıntıdan azade olmamıştır. Dünyevî sıkıntılarla en fazla yüz yüze gelenler ise Allah'ın elçileridir. Hz. Muhammed (s.a.s) ömrünün neredeyse tamamını zorluk ve sıkıntılarla mücadele ederek geçirmiştir. "Musibetlerin çoğu enbiyâya, sonra evliyâya, sonra da derecelerine göre diğer insanlara isabet eder. Kişi dindarlığına göre imtihana tabi tutulur" hadisi de bu gerçeğe açıkça işaret eder.[1358]

Tebliğin Mekke döneminde Müslümanlara düşmanlarına karşı silahlı mücadele izni verilmemiş olması, onların zulme uğramış kardeşlerini kurtarma ve hadiselere fiilen müdahil olma isteklerini engellemiştir. Nitekim hem Hz. Peygamber (s.a.s), hem de diğer Müslümanlar , Ebû Cehil tarafından işkenceye tabi tutulan ve öldürülen Yâsir ve Sümeyye için dua edip sabır dilemekten başka bir şey yapamamışlardır.[1359] Allah Rasûlü (s.a.s) müşriklerin yaptıkları eziyet ve işkenceleri kendisine şikâyet eden Habbâb b. Eret 'e bundan önceki devirlerde de inananların daha ağır işkencelere maruz kaldıklarını söyleyerek ona sabır tavsiyesinde bulunmuştur.[1360] Mekke müşriklerine Kur'ân 'ı duyurmak amacıyla Kâbe 'de bazı âyetleri yüksek sesle okuyan Abdullah b. Mes'ûd fecî bir şekilde dövülmüş, çaresiz kalan Müslümanlar ancak Habbâb'a yaptıkları gibi ona tesellide bulunabilmişler, sabretmesini istemişler, bir daha böyle bir davranışa girişmemesi konusunda kendisini uyarmışlardır.[1361] Görüldüğü gibi müşrik saldırılarına karşı gerek Hz. Peygamber'in (s.a.s), gerekse ilk Müslümanların yapabildikleri şey onların mağduriyetlerine karşı sabretmek olmuştur. Kur'ân'da da bu hususa açık işaret vardır:

"Andolsun, onların söyledikleri şeylerden dolayı göğsünün daraldığını biliyoruz".[1362] "Sabret! Senin sabrın ancak Allah'ın yardımı iledir. Onlardan yana üzülme. Tuzak kurmalarından dolayı da sıkıntıya düşme".[1363] "Rabbinin hükmüne sabret. Çünkü sen gözlerimizin önündesin, kalktığında Rabbini hamd ile tespih et".[1364] "Sen, Rabbinin hükmüne sabret. Balık sahibi (Yûnus) gibi olma. Hani o, (balığın karnında) kederli bir halde Rabbine yakarmıştı. Şayet Rabbinden ona bir nimet yetişmemiş olsaydı, o mutlaka kınanmış bir halde ıssız bir yere atılacaktı. Fakat böyle olmadı.) Rabbi onu (peygamber olarak) seçti ve salih kimselerden kıldı".[1365]

Müşriklerin Hâşimoğullarına karşı yaklaşık üç yıl süreyle uyguladıkları boykotun hemen akabinde Hz. Peygamber'i (s.a.s) çocukluğundan itibaren koruyan ve destekleyen amcası Ebû Tâlib vefat etmişti. Bu zor ve sıkıntılı şartlar altında Allah Rasûlü (s.a.s) kendisine Mekke dışından bir siyasî destek aramaya karar verdi. İlk önce Mekke'ye en yakın şehir olan Tâif 'e giderek Sakîf kabilesinin ileri gelenlerini hem İslâm'a davet edip hem de kendilerinden

Mekkelilere karşı himâye istedi. Ancak Kureyşliler ile sıkı ticarî bağları bulunan ve Mekkelilerden bağımsız siyâsî tavır belirlemekten çekinen Sakîfliler çağrıya olumlu cevap vermediler. Üstelik Hz. Peygamber'in (s.a.s) yapılan görüşmeyi Mekkelilere bildirmemeleri ricasını da dinlemeyip yapılan görüşmeleri haber verdiler. Ardından da şehrin ayak takımı insanlarını onun üzerine saldılar. Allah Rasûlü (s.a.s) bu hadisenin akabinde Rabb'ine yaptığı duada başına gelenlere sabredeceğini ifade etmiştir:

"Allahım, kuvvetimin yetersizliğini, çarelerimin tükenişini ve insanlarca horlanışımı sana havale ediyorum. Ey acıyanların en merhametlisi, sen horlananların Rabbi, Sen beni kime bırakacaksın? Üstüme saldıran uzak birilerine mi, yoksa başıma geçirttiğin bir düşmana mı? Eğer bana bir kızgınlığın yoksa aldırmıyorum, ancak benim için afiyet vermen daha etkin ve etkileyicidir. Yüzünün, kendisiyle karanlıkların açıldığı, dünya ve Âhiretin düzgünleştiği nuruna sığınırım. Bana gazabının inmesinden, kızgınlığına düşmekten sana sığınırım, sadece senin rızanı isterim, yeter ki sen razı ol, çare de ancak seninle, güç de ancak seninledir".[1366]

Yukarıda zikredilen âyet ve hadislerde tavsiye edilen sabır, bir musibete katlanmak, tahammül etmek, başa gelene karşı ümitsizliğe düşmeden sükûnetle beklemektir. Yoksa yapılan haksızlıklara sükût etmek, her kötülüğe seyirci kalmak, zillete boyun eğmek, batıla ve fenalığa teslim olmak sabır değil, mesuliyetten kaçmaktır, yaratılış gayesi hilafına yönelmedir. Zira sabır, geri çekilme ve pasif bir davranış değildir. Sabır, hareket alanının en kısıtlı olduğu zaman dahi direnmek, sıkıntılardan kurtulma çareleri aramak, çözüm bulmaya çalışmaktır.

Allah'ın insana teklif ettiği bütün ibadetler, karşılaştığı musibetler, dünyevî sıkıntıların hepsi bir imtihan gereğidir. Bu imtihanı geçmenin en güzel yolu ise sabırdır. Sabır, insanı her türlü sıkıntılardan koruyan bir kalkandır. İnsan, hem sıkıntılardan kurtulmak hem de imtihanı başarmak istiyorsa sabır sığınağına sarılmalı ve bu konuda gayret sarfetmelidir. Zira Hz. Peygamber (s.a.s), "Bir kimse sabretmek isterse, Allah ona sabır ihsan eder"[1367]. "Sabır, ışıktır, aydınlıktır"[1368] buyurur.

6. Tevazu ve Sade Hayat

Sözlükte “kendi itibar ve derecesini düşük görmek, birine boyun eğmek” anlamındaki vaz‘ kökünden türeyen tevâzu kibrin karşıtı olup kişinin başkalarını aşağılayıcı duygu ve davranışlardan kendini arındırmasını ifade eder.[1369] Bu tabir Türkçe’de alçak gönüllülük sözüyle karşılanmaktadır. Kaynaklarda tevazu ile aynı veya yakın anlamda tezellül ve huşû‘ kelimeleri de geçmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de tevazu kavramı bulunmamakla birlikte başka ifadelerle tevazu konusuna değinen âyetler vardır. İyi toplumun niteliklerini anlatan bir âyetteki[1370] “ezille” kelimesinin tevazu anlamına geldiği belirtilmiş, ayrıca ana babaya karşı ödevlerin yer aldığı diğer bir âyette[1371] “cenâha’z-zül” tabiri tevazuda mübalağa ve tevazudan kinaye şeklinde yorumlanmıştır. Lokmân’ın oğluna nasihatlerini içeren âyetlerde tevazuun yüksek bir ahlâkî erdem sayıldığına dikkat çekilir.[1372] Kaldı ki İslâm inancına göre gerçek anlamda büyüklük sadece Allah’a mahsustur.[1373] Bu durumda insanın kendinde büyüklük görmesi her şeyden önce Allah’a karşı saygısızlıktır. Nitekim Kur’ân’da büyüklük taslayanlar ağır biçimde eleştirilmiş, İblîs’in Allah katından kovuluşunun asıl sebebinin kibre kapılarak başkaldırması olduğu bildirilmiştir:

“Hani biz meleklere (ve cinlere): Âdem’e secde edin, demiştik. İblis hariç hepsi secde ettiler. O yüz çevirdi ve büyüklük tasladı, böylece kâfirlerden oldu”.[1374] “Yalnız İblis secde etmedi. O büyüklük tasladı ve kâfirlerden oldu”.[1375]

Tevazu kavramı hadislerde de geçer. Nitekim bir kısım hadis mecmualarında “Edeb, Birr, Zühd” gibi bu konudan bahseden özel bablar bulunur. Bir kutsî hadiste ululuk (kibriyâ) ve kudretin (izzet) Allah’a mahsus olduğu belirtildikten sonra, “Bunlarda benimle yarışmaya kalkışanı helâk ederim” buyurulmuştur.[1376] Bu hususta diğer bir hadiste ise “Sadaka malı eksiltmez, kul affederse Allah mutlaka onun şerefini arttırır, biri Allah için tevazu gösterirse Allah da onu yüceltir” denilmektedir.[1377]

Hz. Peygamber (s.a.s), mütevazı ve alçak gönüllü olup kendisini övmekten ve kibirlenmekten hoşlanmazdı. Bu hususta kendisinden “Allah bana birbirinize karşı mütevazı olmanızı, kimsenin kimseye

üstünlük taslamamasını vahyetti" mealinde bir hadis rivayet edilmiştir.[1378] Allah Rasûlü (s.a.s) ayrıca kibirli kişilerin cehennemlik olduklarını ifade etmiştir.[1379]

Rasûl-i Ekrem (s.a.s) davranışlarıyla da pek çok tevazu örnekliği göstermiştir. Nitekim herhangi bir topluluğa katıldığında kendisi için ayağa kalkılmasını ve şahsına özel yer açılmasını istemez, hemen en yakın ve boş bulduğu bir yere otururdu".[1380] Abdullah b. Abbâs'ın rivayetine göre Allah Rasûlü (s.a.s) Kâbe'nin yakınındaki şerbet dağıtılan yere geldiğinde bir kase şerbet istedi. Ancak amcası Abbâs, oğlu Fadl'ı eve gönderip ona daha özel şerbet getirmesini emredince, özel muameleye itiraz ederek "Hayır, bana halkın içtiği şerbetten verin" demiştir.[1381]

Adî b. Hâtim, Müslüman olmadan önce Hz. Peygamber'i (s.a.s) ziyarete gelmişti. Allah Rasûlü (s.a.s) misafirini evine götürürken yolda karşılaştığı yaşlı kadınla ilgilenip uzun süre onun derdini dinledi. Evine geldiklerinde ise içi lif dolu deri minderini misafirine verip kendisi yere oturdu. Onun davranışlarını dikkatle gözleyen İbn Hâtim bu mütevazılığından etkilenerek onun kral değil, ancak peygamber olduğuna hükmetmiş, ardından Müslümanlığını açıklamıştır.[1382] Allah Rasûlü (s.a.s) bir vesile ile huzuruna gelen, ancak korkudan titreyen bir yabancıya şöyle demiştir:

"Arkadaş titreme, ben bir kral değilim. Ben Kureyş'ten kuru ekmek yiyen bir kadının oğluyum".[1383] Başka bir gün ashâbına şöyle hitap etmiştir: "Ben bir kölenin yediğini yerim, kölenin oturduğu gibi otururum, çünkü ben kuldan başka bir şey değilim".[1384]

Toplumda her statüdeki insana karşı mütevazı davranış gösteren Hz. Peygamber (s.a.s), bu tavrına mütenasip olarak kendisi de son derece sade bir hayat sürmüştür. Nitekim Hz. Ömer onun evini ziyareti sonrasında gördüklerini şöyle anlatır:

"Allah Rasûlü bir hasırın üzerine yatmıştı. Öyle ki kuru hasır onun yüzünde iz bırakmıştı. Bir köşede bir kap içinde bir ölçek arpa unu vardı. Onun yanında çivi üzerinde asılı bir su kırbası bulunuyordu. Hepsi bu. Manzarayı görünce gözyaşlarımı tutamadım. Allah elçisi niçin ağladığımı sorduğunda, 'Ey Allah'ın Rasûlü, nasıl ağlamayayım. Bizans ve İran hükümdarları dünya nimetleri içinde

yüzüyorlar. Allah'ın peygamberi ise kuru bir hasır üzerinde yatıyor'. Bunun üzerine Allah Rasûlü şöyle cevap verdi:

"Ey Ömer, istemez misin ki bu dünya onların, âhiret ise bizim olsun".[1385] Kaldı ki Rasûl-i Ekrem (s.a.s) sık sık "Allah'ım Muhammed ailesine, ancak yetecek kadar rızık ihsan et" diye duada bulunmuştur.[1386] Rivayete göre vefatına kadar, ailesi de dâhil olmak üzere, iki gün peş peşe arpa ekmeğiyle bile karnını doyurmamıştır.[1387] Sahâbeden Ebû Talha'nın rivayetine göre kendisinin de aralarından bulunduğu bir grup sahâbî aç olduklarını ifade etmek üzere Allah Rasûlü'nün (s.a.s) huzuruna geldiklerinde karınlarına bağladıkları taşı göstermişler, bunun üzerine o da kendi kuşağının altındaki iki taşı göstermiştir.[1388] Az ile yetinme konusunda Hz. Âişe'den de şöyle bir bilgi aktarılır: "Biz peygamber kadınlarının evlerinde iki ay ateş yanmadığı olurdu. Bu zaman zarfından su ve hurma ile idare ederdik. Bazen de komşuların getirdiği sütü içerdik".[1389]

Hz. Peygamber (s.a.s) aşırı iltifattan ve övülmekten de son derece rahatsız olurdu. Nitekim "Hıristiyanların Meryem oğlu Îsâ'yı batıl ve aşırı surette methettiği gibi, sakın sizde beni övme yarışına girmeyiniz. Şüphesiz ben ancak bir kulum. Onun için bana Allah'ın kulu ve elçisi deyiniz"[1390] sözleriyle bu konuda muhataplarını uyarmıştır. Ölüm döşeğinde iken de peygamberlere aşırı övgüde bulunan hatta bu sebeple onların kabirlerini mabed edinenleri ağır bir dille kınamış, Müslümanları böyle bir davranıştan sakındırmıştır.[1391]

Hadis kaynaklarının naklettiğine göre peygamberimiz vefat ettiğinde ne bir dirhem, ne bir dinar, ne de bir köle miras bırakmıştır. Yalnız bir katır, bir harp silahı, bir de vakıf haline getirdiği arazi.[1392]

Görülüyor ki Hz. Peygamber (s.a.s) insanî vasıfları itibariyle yumuşak huylu, ağırbaşlı, ciddi ve vakurdu. Şefkat ve merhameti, buna ek olarak yumuşak kalpliliği kişiliğinde birleştirmişti. Bunların yanı sıra hilm ve tevazu sahibiydi. Karşılaştığı eziyetlere ve haksız muamelelere karşı sabır ve tahammül gösterirdi, insan ilişkilerine riayet edip aralarında fark gözetmezdi. Dürüstlüğü ve ahde vefayı kişiliğini oluşturan önemli hasletler haline getirmişti. Pek çok üstün insanî özelliklerin arasında bu hasletlere yer verilmesi onun peygamberlik görevini başarıya ulaştırmada önemli ölçüde yardımcı

oldukları içindir. Hâsılı o, şahsiyetinin esasını teşkil eden bu ahlâki hasletleri, toplum liderinde bulunması gereken kimi üstün yeteneklerleriyle birleştirince Allah tarafından Kur'ân-ı Kerîm'in ifadesiyle "güzel bir örnek" haline getirilmiştir.[1393]

[1195] Afzalurrahman, *Sîret Ansiklopedisi,* I, 36-37.

[1196] "O, arzusuna göre de konuşmaz. O (bildirdikleri) vahyedilenden başkası değildir. Çünkü onu güçlü kuvvetli biri (Cebrail) öğretti". (Necm, 53/3-5).

[1197] "De ki: Ben size Allah'ın hazineleri benim yanımdadır, demiyorum. Ben gaybı da bilmem. Size, ben bir meleğim de demiyorum. Ben, sadece bana vahyolunana uyarım. De ki, kör ile gören hiç bir olur mu? Hiç düşünmez misiniz?". (En'âm, 6/50).

[1198] Nisâ 4/80). Kendisi de aynı hususa şu sözleriyle dikkat çekmiştir: "Her kim bana itaat ederse, Allah'a itaat etmiştir. Her kim bana isyan ederse, Allah'a isyan etmiştir. Her kim benim emrime itaat ederse, bana itaat etmiştir. Her kim de benim emrime isyan ederse, bana isyan etmiştir". (Buhârî, *Ahkâm,* 1); "Kim bana itaat ederse Allah'a itaat etmiş; her kim bana isyan ederse Allah'a isyan etmiş olur; ve kim benim emrime itaat ederse bana itaat etmiş; her kim benim emrime isyan ederse bana isyan etmiş olur!» buyurmuşlar". (Müslim, *İmâre,* 33).

[1199] Buhârî, Menâkıb, 17, Tefsir, 61/1; Müslim, Fedâ'il, 124, 125, 126.

[1200] Âl-i İmrân, 3/144.

[1201] Ahzâb, 33/40.

[1202] Muhammed, 47/2.

[1203] Feth, 48/29.

[1204] İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab,* III, 156.

[1205] Sâf, 61/6.

[1206] Müsned, IV, 395, 404

[1207] Müslim, *Fedâil* 126.

[1208] Gâşiye 88/21.

[1209] İsrâ, 17/105; Fâtır, 35/24.

[1210] Ahzâb, 33/45, 46.

[1211] Enbiyâ, 21/107.

[1212] Dârimî, *Mukaddime*, 10; Müslim, *Fedâil*, 109.

[1213] İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 422.
[1214] Tirmizî, *Şemail*, 107.
[1215] Buhârî, *Buyu',* 3. Bu konuda bk. Kandemir, M. Yaşar, "Muhammed", *DİA,* XXX, 423-428.
[1216] İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab,* X, 85-89.
[1217] Çağrıca, Mustafa, "Ahlâk", *DİA,* II, 1.
[1218] Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muhît,* Beyrut 1986, s. 66.
[1219] Cevâd Ali, *el-Mufassal*, IV, 574.
[1220] Zevzenî, *Şerhu'l-Mu'allakâi's-Seb',* Beytur ts. (Dâru Sâdır), s. 84.
[1221] Müslim, *Müsâfirîn* 139.
[1222] Şuarâ, 26/ 137; Kalem, 68/4.
[1223] Tîn 95/4.
[1224] Hicr, 15/ 29.
[1225] İnsân, 76/2-3.
[1226] Şems 91/ 9-10.
[1227] Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 398.
[1228] Müslim, *Birr* 14, 15; Tirmizî, *Zühd* 52.
[1229] Hûd, 11/112; Şûrâ, 42/15; İnsân, 76/8-9.
[1230] Çağrıcı, Mustafa, "Asr-ı Saadette Oluşan İslâm Ahlâkı", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm,* V, 65-153; Çağrıcı, "Ahlâk" *DİA*, II, 1-3.
[1231] Ahzâb, 33/ 21.
[1232] Kalem, 68/4.
[1233] Müslim, *Müsâfirîn,* 139.
[1234] Muvattaa, Hüsnü'l-Huluk, 8.
[1235] Ebû Dâvûd, *Sünnet* 15.
[1236] Tevbe, 9/128.
[1237] Âl-i İmrân, 3/159.
[1238] Enbiyâ, 21/107.
[1239] Şûrâ, 26/205. Bu konuda bk. Kandemir, M. Yaşar, "Muhammed", *DİA,* XXX, 425-426.
[1240] İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab,* XII, 21.
[1241] bk. Süheylî, *Ravzü'l-Ünüf,* V, 240.
[1242] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 288-289; Belâzürî, *Ensâb*, I, 133, 150.
[1243] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 124-126; İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 228; Belâzürî, *Ensâb*, I, 260-261.

[1244] Buhârî, *Cumua,* 11.
[1245] Enfâl, 8/27.
[1246] Buhârî, *İman,* 24.
[1247] Nisâ, 4/58.
[1248] Müminûn, 23/8.
[1249] Buhârî, *İlim,* 2; *Rikak*, 35.
[1250] Müslim, *İmamet*, 17; Ebû Dâvûd, *Vesâyâ,* 4; Nesaî, *Vesâyâ,* 4.
[1251] Belâzurî, *Ensâ* I, 229-230.
[1252] İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber,* s. 126; İbn Hacer, *el-İsâbe,* I-IV, Mısır 1328, II, 189.
[1253] Vâkıdî, *Meğâzî,* II, 771.
[1254] Buhârî, *Tefsir'l-Kur'ân,* Suretü Tebbet, 1-3; Müslim, *İmân,* 355.
[1255] En'âm, 6/33.
[1256] Buhârî, *Bed'u'l-Vahy* 1.
[1257] Hûd, 11/ 112.
[1258] Tevbe, 9/ 119.
[1259] Ahkaf, 46/13.
[1260] Buhârî, *Edeb* 69; Müslim, *Birr* 103.
[1261] Mâlik, *Muvatta, Kelam* 19.
[1262] Ebû Dâvûd, *Edeb* 71.
[1263] Müslim, *İmân* 62.
[1264] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 477.
[1265] Mutaffifîn, 83/1-6.
[1266] Buhârî, *Buyû* 60.
[1267] Buhârî, *Buyû* 64.
[1268] Buhârî, Buyû 44.
[1269] Müslim, *İmân* 164; İbn Mâce, *Ticârât* 45.
[1270] Buhârî, *Musâkât* 4.
[1271] Tirmizî, *Buyû* 4.
[1272] Buhârî, *Buyû* 16.
[1273] Âdiyât, 100/6.
[1274] İbrahim, 14/7.
[1275] İbrahim, 14/28-29.
[1276] Lokmân, 31/14.
[1277] Ebû Dâvûd, *Edeb* 11; Tirmizî, *Birr* 35.

[1278] İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 109.
[1279] Müslim, *Fedâil* 102.
[1280] İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 113-114.
[1281] Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 913-914; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 100-101.
[1282] İbn Abdilberr, *el-İstîâb,* IV, 1891.
[1283] Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VI, 117-118.
[1284] Hâkim, *Müstedrek ale's-Sahîhayn,* I-IV, Beyrut 1990, I, 62.
[1285] İbn Kesîr, *el-Bidâye,* III, 78.
[1286] Buhârî, *Cihâd* 38.
[1287] İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab,* III, 311-312.
[1288] Fetih, 48/10.
[1289] Âl-i İmrân, 3/77.
[1290] Bakara, 2/27.
[1291] Mâide,5/1.
[1292] Nahl,16/ 91.
[1293] Ahmed b Hanbel, *Müsned,* III, 135.
[1294] Buharî, *Îmân* 24, *Mezâlim* 17; Müslim, *Îmân* 106; Ebû Dâvûd, *Sünnet* 16; Tirmizî, *Îmân* 14, Nesâî, *Îmân* 20.
[1295] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 85-87.
[1296] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 20; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 212; Belâzürî, *Ensâb*, I, 237.
[1297] Buhârî, Meğâzî 12.
[1298] İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 59.
[1299] Buhârî, *Meğâzî* 52; Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 781-857; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 31-59; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 134-143; Belâzürî, *Ensâb*, I, 353-364; Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi,* I, 260-271.
[1300] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 607-609; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 98; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 292-294.
[1301] Buhârî, *Tefsîru'l-Kur'ân* 48; Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 608.
[1302] Buhârî, *Cizye ve'l-Muvâdaa* 18; Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 613; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 97-98; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 294, 297-299.
[1303] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğabe,* I, 391.
[1304] Enbiyâ, 21/107.
[1305] En'âm, 6/35.
[1306] Şuarâ, 26/1-6.
[1307] Fâtır, 35/8.

[1308] Yûnus, 10/99.
[1309] Yâsin, 33/76.
[1310] Neml, 27/70.
[1311] Yûnus, 10/65.
[1312] Hicr, 15/97-99.
[1313] Abese, 80/10-11.
[1314] Tevbe, 9/128-129.
[1315] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 60-63; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 210-212; Belâzürî, *Ensâb*, I, 227.
[1316] Buhârî, *Bedü'l-Halk*, 7; Müslim, *Cihâd*, 111.
[1317] Buhârî, *Enbiyâ*, 54; Müslim, *Cihâd*, 105.
[1318] Buhârî, *Menâkıb*, 27; Müslim, *Fezâil,* 77.
[1319] Müslim, *İmâre* 19.
[1320] Müslim, *Hac*, 412; Nesaî, *Menâsik*, 1.
[1321] Buhârî, *Cum'a* 8; Müslim, *Tahâre*, 42.
[1322] Buhârî, *Salâtü't-teravih* 2;Müslim, *Salâtü'l-müsafirin* 178.
[1323] Buharî, *Ezan*, 65; Ebû Dâvûd, *Salât*, 123.
[1324] Buhârî, *Salât*, 183; Tirmizî, *Salât*, 61.
[1325] Buhârî, *Ahkâm* 13; Müslim, *Salât* 182.
[1326] Kadı İyâz, *Şifa-i Şerif,* I, 124-125.
[1327] Buhârî, *Rikak*, 26; Müslim, *Fedâil,* 17-19.
[1328] Buhârî, *Cenâiz* 32.
[1329] Buhârî, *Menâkıb* 27; Müslim, *Fedâil* 17.
[1330] Buhârî, *Cenâiz* 43.
[1331] Buhârî, *Cenâiz* 32.
[1332] Buhârî, *Hibe* 12-13; Müslim, *Hibât* 9-19.
[1333] İbn Mâce, *Ticârât* 67.
[1334] Ahmed b. Hanbel *Müsned,* IV, 151.
[1335] Buhârî, *Hibe* 12.
[1336] İbn Mâce, *Edeb* 3; Tirmizî, *Birr* 33.
[1337] Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid,* VIII, 156.
[1338] En'âm, 6/137, 140, 151; İsrâ, 17/31; Tekvîr, 81/6-9.
[1339] Nahl, 16/58-59.
[1340] İbn Mâce, *Edeb* 3.
[1341] Buhârî *Edeb* 18.
[1342] Mümtehine, 60/12. Cahiliye dönemi Arap toplumunda kız çocuklarına karşı olumsuz tavır esasında onların kadın cinsine karşı

olumsuz tavrın yansımasından başka bir şey değildir. Bu sebeple Allah Rasûlü (s.a.s) pek çok defa Müslümanları kadınlarına karşı da saygı ve merhamet göstermelerini istemiş, bu konuda kendilerini uyarmıştır: “Ey insanlar, Kadınların haklarını gözetmenizi ve bu hususta Allah’tan korkmanızı tavsiye ederim. Siz kadınların Allah emaneti olarak aldınız. Onları namuslarını ve iffetlerini Allah adına söz vererek helâl edindiniz. Sizin kadınlar üzerinde hakkınız, onların da sizlerin üzerinizde hakları vardır”. (İbn Hişâm, *es-Sîre,* IV, 345). “Müminlerin iman bakımından en mükemmel olanı ahlâkı en iyi olanıdır, sizin hayırlı olanlarınız da kadınlara karşı hayırlı olanlarınızdır”. (Ebû Dâvûd, *Sünnet* 14; Tirmizî, *İmân* 1). “Kadınlarını döven erkekler, sizin hayırlılarınız değildir”. (Ebû Dâvûd, *Nikâh* 42; İbn Mâce, *Nikâh* 51).

[1343] Nisâ, 4/6-10.
[1344] Tirmizî, *Cihad* 21.
[1345] Tevbe, 9/128-129.
[1346] Fetih, 48/29.
[1347] Hadîd, 57/22-23.
[1348] Bakara, 2/155-157.
[1349] Müslim, *Cenâiz* 3; Ebû Dâvûd, *Cenâiz* 22.
[1350] Buhârî, Rikak, 6.
[1351] Müslim, *Zekât* 124.
[1352] Müslim, *Zühd* 64.
[1353] Buhârî, *Rikak* 20.
[1354] Mülk, 62/2.
[1355] Bakara, 2/155.
[1356] Bakara, 2/156-157.
[1357] Zümer, 39/10.
[1358] İbn Mâce, *Fiten* 23.
[1359] Buhârî, *Tefsîru’l-Kur’ân* 21; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 342, II, 110; Belâzürî, *Ensâb*, I, 158, 160.
[1360] Belâzürî, *Ensâb*, I, 176, 179.
[1361] İbn İshâk, *Sîre*, s. 166; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 336; Belâzürî, *Ensâb*, I, 162.
[1362] Hicr, 15/97.
[1363] Nahl, 16/127.
[1364] Tûr, 52/48.

[1365] Kalem, 68/48-50.
[1366] Buhârî, *Bed'ül-Halk* 7; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 60-63; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 210-212.
[1367] Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* V, 437.
[1368] Müslim, *Tahâret* 1; Tirmizî, *Deavât* 85.
[1369] İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab,* VIII, 397.
[1370] Mâide 5/54.
[1371] "Onları esirgeyerek alçakgönüllülükle üzerlerine kanat ger ve: "Rabbim! Küçüklüğümde onlar beni nasıl yetiştirmişlerse, şimdi de sen onlara (öyle) rahmet et!" diyerek dua et". (İsrâ 17/24).
[1372] "Küçümseyerek insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Zira Allah, kendini beğenmiş övünüp duran kimseleri asla sevmez. Yürüyüşünde tabiî ol, sesini alçalt. Unutma ki, seslerin en çirkini merkeplerin sesidir". (Lokmân 31/18-19).
[1373] Câsiye 45/37.
[1374] Bakara 2/34.
[1375] Sâd 38/74.
[1376] Ebû Dâvûd, *Libâs* 25; İbn Mâce, *Zühd* 16.
[1377] Müslim, *Birr* 69; Tirmizî, *Birr* 82. Bu konda bk, Çağrıcı, Mustafa, "Tevazu", *DİA,* XXXX, 583-584.
[1378] Müslim, *Cennet* 64; Ebû Dâvûd, *Edeb* 40; İbn Mâce, *Zühd* 16, 23.
[1379] Buhârî, *Edeb* 6; Müslim, *Cennet* 46.
[1380] Tirmizî, *İsti'zân* 47.
[1381] Buhârî, *Hac* 75.
[1382] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 378.
[1383] İbn Mace, *Et'ıme* 30.
[1384] San'ânî, *Musannaf*, I-XI, (thk. Habîbu'r-Rahmân el-A'zamî), (el-Meclisü'l-İlmî), X, 417.
[1385] Müslim, *Talak* 30.
[1386] Buhârî, *Rikâk* 17; Müslim, *Zühd* 18-19.
[1387] Müslim, *Zühd* 22-25.
[1388] Tirmizî, *Zühd* 39.
[1389] Buhârî, *Hibe* 1.
[1390] Buhari, *Enbiyâ* 48; Dârimî, Rikâk 68.
[1391] Buhârî, *Salât* 55; Müslim, *Mesâcid* 19-23.
[1392] Buhârî, *Vesâya* 1.

[1393] Uğur, Mücteba, “Asr-ı Saadette Sosyal Hayat”, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm,* I, 159-172; Afzalurrahman, *Sîret Ansiklopedisi,* I,36-84; Kandemir, M. Yaşar, “Muhammed”, *DİA,* XXX, 423-426.
[1236]
[1198]
[1273]
[1264]
[1245]
[1217]
[1255]
[1227]
[1382]
[1354]
[1326]
[1226]
[1246]
[1282]
[1316]
[1372]
[1283]
[1388]
[1381]
[1325]
[1207]
[1335]
[1263]
[1355]
[1345]
[1244]
[1272]
[1289]
[1362]
[1315]
[1364]
[1275]
[1336]

[1247]
[1218]
[1324]
[1344]
[1209]
[1353]
[1356]
[1235]
[1298]
[1307]
[1373]
[1284]
[1327]
[1215]
[1281]
[1370]
[1342]
[1280]
[1285]
[1375]
[1333]
[1238]
[1384]
[1361]
[1200]
[1328]
[1196]
[1206]
[1295]
[1351]
[1262]
[1319]
[1365]
[1352]
[1214]
[1270]
[1286]

[1253]
[1197]
[1276]
[1277]
[1239]
[1391]
[1279]
[1334]
[1343]
[1369]
[1374]
[1208]
[1320]
[1237]
[1360]
[1254]
[1357]
[1311]
[1248]
[1271]
[1366]
[1222]
[1294]
[1205]
[1383]
[1317]
[1199]
[1288]
[1203]
[1387]
[1321]
[1392]
[1330]
[1302]
[1349]
[1293]
[1358]

[1231]
[1249]
[1377]
[1259]
[1221]
[1312]
[1303]
[1368]
[1213]
[1359]
[1230]
[1339]
[1250]
[1240]
[1329]
[1367]
[1350]
[1223]
[1232]
[1195]

Afzalurrahman, *Sîret Ansiklopedisi,* I, 36-37.

“O, arzusuna göre de konuşmaz. O (bildirdikleri) vahyedilenden başkası değildir. Çünkü onu güçlü kuvvetli biri (Cebrail) öğretti”. (Necm, 53/3-5).

“De ki: Ben size Allah’ın hazineleri benim yanımdadır, demiyorum. Ben gaybı da bilmem. Size, ben bir meleğim de demiyorum. Ben, sadece bana vahyolunana uyarım. De ki, kör ile gören hiç bir olur mu? Hiç düşünmez misiniz?”. (En’âm, 6/50).

[1378]
[1204]

Tîn 95/4.

Hicr, 15/ 29.

İnsân, 76/2-3.

Şems 91/ 9-10.

Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 398.

Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-Muhît,* Beyrut 1986, s. 66.

Cevâd Ali, *el-Mufassal*, IV, 574.

Zevzenî, *Şerhu'l-Mu'allakâi's-Seb',* Beytur ts. (Dâru Sâdır), s. 84.
Müslim, *Müsâfirîn* 139.
Şuarâ, 26/ 137; Kalem, 68/4.
Muvattaa, Hüsnü'l-Huluk, 8.
Ebû Dâvûd, *Sünnet* 15.
Tevbe, 9/128.
Âl-i İmrân, 3/159.
Müslim, *Birr* 14, 15; Tirmizî, *Zühd* 52.
Hûd, 11/112; Şûrâ, 42/15; İnsân, 76/8-9.
Çağrıcı, Mustafa, "Asr-ı Saadette Oluşan İslâm Ahlâkı", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm,* V, 65-153; Çağrıcı, "Ahlâk" *DİA*, II, 1-3.
Ahzâb, 33/ 21.
Kalem, 68/4.
Müslim, *Müsâfirîn,* 139.
[1341]
Ahzâb, 33/40.
Muhammed, 47/2.
Feth, 48/29.
İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab,* III, 156.
Sâf, 61/6.
Müsned, IV, 395, 404
Müslim, *Fedâil* 126.
[1292]
Nisâ 4/80). Kendisi de aynı hususa şu sözleriyle dikkat çekmiştir: "Her kim bana itaat ederse, Allah'a itaat etmiştir. Her kim bana isyan ederse, Allah'a isyan etmiştir. Her kim benim emrime itaat ederse, bana itaat etmiştir. Her kim de benim emrime isyan ederse, bana isyan etmiştir". (Buhârî, *Ahkâm,* 1); "Kim bana itaat ederse Allah'a itaat etmiş; her kim bana isyan ederse Allah'a isyan etmiş olur; ve kim benim emrime itaat ederse bana itaat etmiş; her kim benim emrime isyan ederse bana isyan etmiş olur!» buyurmuşlar". (Müslim, *İmâre,* 33).
Buhârî, Menâkıb, 17, Tefsir, 61/1; Müslim, Fedâ'il, 124, 125, 126.
Âl-i İmrân, 3/144.
Dârimî, *Mukaddime*, 10; Müslim, *Fedâil*, 109.
İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 422.

Tirmizî, *Şemail*, 107.
Buhârî, *Buyu',* 3. Bu konuda bk. Kandemir, M. Yaşar, "Muhammed", *DİA,* XXX, 423-428.
İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab,* X, 85-89.
Çağrıca, Mustafa, "Ahlâk", *DİA,* II, 1.
Gâşiye 88/21.
İsrâ, 17/105; Fâtır, 35/24.
Ahzâb, 33/45, 46.
Enbiyâ, 21/107.
[1269]
Tevbe, 9/ 119.
Buhârî, *Buyû* 64.
Ahkaf, 46/13.
Buhârî, *Edeb* 69; Müslim, *Birr* 103.
Mâlik, *Muvatta, Kelam* 19.
Ebû Dâvûd, *Edeb* 71.
Müslim, *İmân* 62.
Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 477.
Mutaffifîn, 83/1-6.
Buhârî, *Buyû* 60.
Buhârî, Buyû 44.
Müslim, *İmân* 164; İbn Mâce, *Ticârât* 45.
[1313]
Buhârî, *Musâkât* 4.
Tirmizî, *Buyû* 4.
Buhârî, *Buyû* 16.
Âdiyât, 100/6.
İbrahim, 14/7.
İbrahim, 14/28-29.
Lokmân, 31/14.
Ebû Dâvûd, *Edeb* 11; Tirmizî, *Birr* 35.
[1338]
Enfâl, 8/27.
Buhârî, *İman,* 24.
Nisâ, 4/58.
Enbiyâ, 21/107.

Şûrâ, 26/205. Bu konuda bk. Kandemir, M. Yaşar, “Muhammed”, *DİA,* XXX, 425-426.

İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab,* XII, 21.

[1310]

bk. Süheylî, *Ravzü’l-Ünüf,* V, 240.

İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 288-289; Belâzürî, *Ensâb*, I, 133, 150.

İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 124-126; İbn Sa’d, *et-Tabakât,* I, 228; Belâzürî, *Ensâb*, I, 260-261.

Buhârî, *Cumua,* 11.

Buhârî, *Bed’u’l-Vahy* 1.

Hûd, 11/ 112.

Müminûn, 23/8.

Buhârî, *İlim,* 2; *Rikak*, 35.

Müslim, *İmamet*, 17; Ebû Dâvûd, *Vesâyâ,* 4; Nesaî, *Vesâyâ,* 4.

Belâzurî, *Ensâ* I, 229-230.

İbn Habîb, *Kitabu’l-Muhabber,* s. 126; İbn Hacer, *el-İsâbe,* I-IV, Mısır 1328, II, 189.

Vâkıdî, *Meğâzî,* II, 771.

Buhârî, *Tefsir’l-Kur’ân,* Suretü Tebbet, 1-3; Müslim, *İmân,* 355.

En’âm, 6/33.

[1287]

[1229]

[1241]

[1267]

[1376]

[1261]

[1258]

[1278]

[1301]

[1393]

[1304]

[1212]

[1390]

[1309]

[1219]

[1314]

[1252]

[1257]
Buhârî, Meğâzî 12.
Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 607-609; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 98; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 292-294.
Buhârî, *Tefsîru'l-Kur'ân* 48; Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 608.
Buhârî, *Cizye ve'l-Muvâdaa* 18; Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 613; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 97-98; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 294, 297-299.
İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğabe,* I, 391.
Enbiyâ, 21/107.
En'âm, 6/35.
Şuarâ, 26/1-6.
Fâtır, 35/8.
İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 59.
Buhârî, *Meğâzî* 52; Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 781-857; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 31-59; İbn Sa'd*, et-Tabakât*, II, 134-143; Belâzürî, *Ensâb*, I, 353-364; Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi,* I, 260-271.
Yûnus, 10/65.
Hicr, 15/97-99.
Abese, 80/10-11.
Tevbe, 9/128-129.
İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 60-63; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 210-212; Belâzürî, *Ensâb*, I, 227.
Buhârî, *Bedü'l-Halk*, 7; Müslim, *Cihâd*, 111.
Buhârî, *Enbiyâ*, 54; Müslim, *Cihâd*, 105.
Yûnus, 10/99.
Yâsin, 33/76.
Neml, 27/70.
[1347]
[1210]
Âl-i İmrân, 3/77.
Bakara, 2/27.
Mâide,5/1.
Nahl,16/ 91.
Ahmed b Hanbel, *Müsned,* III, 135.
Buharî, *Îmân* 24, *Mezâlim* 17; Müslim, *Îmân* 106; Ebû Dâvûd, *Sünnet* 16; Tirmizî, *Îmân* 14, Nesâî, *Îmân* 20.
İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 85-87.

İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 20; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 212; Belâzürî, *Ensâb*, I, 237.

Fetih, 48/10.

[1300]

[1318]

Tirmizî, *Cihad* 21.

Tevbe, 9/128-129.

Fetih, 48/29.

Hadîd, 57/22-23.

En'âm, 6/137, 140, 151; İsrâ, 17/31; Tekvîr, 81/6-9.

Nahl, 16/58-59.

İbn Mâce, *Edeb* 3.

Buhârî *Edeb* 18.

Mümtehine, 60/12. Cahiliye dönemi Arap toplumunda kız çocuklarına karşı olumsuz tavır esasında onların kadın cinsine karşı olumsuz tavrın yansımasından başka bir şey değildir. Bu sebeple Allah Rasûlü (s.a.s) pek çok defa Müslümanları kadınlarına karşı da saygı ve merhamet göstermelerini istemiş, bu konuda kendilerini uyarmıştır: "Ey insanlar, Kadınların haklarını gözetmenizi ve bu hususta Allah'tan korkmanızı tavsiye ederim. Siz kadınların Allah emaneti olarak aldınız. Onları namuslarını ve iffetlerini Allah adına söz vererek helâl edindiniz. Sizin kadınlar üzerinde hakkınız, onların da sizlerin üzerinizde hakları vardır". (İbn Hişâm, *es-Sîre,* IV, 345). "Müminlerin iman bakımından en mükemmel olanı ahlâkı en iyi olanıdır, sizin hayırlı olanlarınız da kadınlara karşı hayırlı olanlarınızdır". (Ebû Dâvûd, *Sünnet* 14; Tirmizî, *İmân* 1). "Kadınlarını döven erkekler, sizin hayırlılarınız değildir". (Ebû Dâvûd, *Nikâh* 42; İbn Mâce, *Nikâh* 51).

Nisâ, 4/6-10.

[1290]

Bakara, 2/155.

Bakara, 2/156-157.

Zümer, 39/10.

Bakara, 2/155-157.

Müslim, *Cenâiz* 3; Ebû Dâvûd, *Cenâiz* 22.

Buhârî, Rikak, 6.

[1379]

Müslim, *Zekât* 124.
Müslim, *Zühd* 64.
Buhârî, *Rikak* 20.
Mülk, 62/2.
Buhârî, *Salâtü't-teravih* 2;Müslim, *Salâtü'l-müsafirin* 178.
Buharî, *Ezan*, 65; Ebû Dâvûd, *Salât*, 123.
Buhârî, *Salât*, 183; Tirmizî, *Salât*, 61.
Buhârî, *Ahkâm* 13; Müslim, *Salât* 182.
Kadı İyâz, *Şifa-i Şerif,* I, 124-125.
Buhârî, *Rikak*, 26; Müslim, *Fedâil,* 17-19.
Buhârî, *Menâkıb*, 27; Müslim, *Fezâil,* 77.
Müslim, *İmâre* 19.
Müslim, *Hac*, 412; Nesaî, *Menâsik*, 1.
Buhârî, *Cum'a* 8; Müslim, *Tahâre*, 42.
İbn Mâce, *Ticârât* 67.
Ahmed b. Hanbel *Müsned,* IV, 151.
Buhârî, *Hibe* 12.
İbn Mâce, *Edeb* 3; Tirmizî, *Birr* 33.
Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid,* VIII, 156.
[1228]
Buhârî, *Cenâiz* 32.
Buhârî, *Menâkıb* 27; Müslim, *Fedâil* 17.
Buhârî, *Cenâiz* 43.
Buhârî, *Cenâiz* 32.
[1305]
Buhârî, *Hibe* 12-13; Müslim, *Hibât* 9-19.
Müslim, *Cennet* 64; Ebû Dâvûd, *Edeb* 40; İbn Mâce, *Zühd* 16, 23.
Buhârî, *Edeb* 6; Müslim, *Cennet* 46.
Tirmizî, *İsti'zân* 47.
Buhârî, *Hac* 75.
Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 378.
İbn Mace, *Et'ıme* 30.
San'ânî, *Musannaf*, I-XI, (thk. Habîbu'r-Rahmân el-A'zamî), (el-Meclisü'l-İlmî), X, 417.
Müslim, *Talak* 30.
Buhârî, *Rikâk* 17; Müslim, *Zühd* 18-19.
Müslim, *Zühd* 22-25.

[1224]

Buhârî, *Bed'ül-Halk* 7; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 60-63; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 210-212.

Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* V, 437.

İbn Mâce, *Fiten* 23.

Buhârî, *Tefsîru'l-Kur'ân* 21; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 342, II, 110; Belâzürî, *Ensâb*, I, 158, 160.

Belâzürî, *Ensâb*, I, 176, 179.

İbn İshâk, *Sîre*, s. 166; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 336; Belâzürî, *Ensâb*, I, 162.

Hicr, 15/97.

Nahl, 16/127.

Tûr, 52/48.

Kalem, 68/48-50.

Müslim, *Tahâret* 1; Tirmizî, *Deavât* 85.

Müslim, *Birr* 69; Tirmizî, *Birr* 82. Bu konda bk, Çağrıcı, Mustafa, "Tevazu", *DİA,* XXXX, 583-584.

[1323]

İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab,* VIII, 397.

[1234]

Mâide 5/54.

"Onları esirgeyerek alçakgönüllülükle üzerlerine kanat ger ve: "Rabbim! Küçüklüğümde onlar beni nasıl yetiştirmişlerse, şimdi de sen onlara (öyle) rahmet et!" diyerek dua et". (İsrâ 17/24).

"Küçümseyerek insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Zira Allah, kendini beğenmiş övünüp duran kimseleri asla sevmez. Yürüyüşünde tabiî ol, sesini alçalt. Unutma ki, seslerin en çirkini merkeplerin sesidir". (Lokmân 31/18-19).

Câsiye 45/37.

Bakara 2/34.

Sâd 38/74.

Ebû Dâvûd, *Libâs* 25; İbn Mâce, *Zühd* 16.

[1385]

[1296]

[1201]

İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 109.

Müslim, *Fedâil* 102.

İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 113-114.
Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 913-914; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 100-101.
İbn Abdilberr, *el-İstîâb,* IV, 1891.
Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VI, 117-118.
Hâkim, *Müstedrek ale's-Sahîhayn,* I-IV, Beyrut 1990, I, 62.
İbn Kesîr, *el-Bidâye,* III, 78.
Buhârî, *Cihâd* 38.
İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab,* III, 311-312.
[1389]
[1299]
[1220]
[1233]
[1266]
[1243]
[1332]
[1256]
[1211]
[1306]
Tirmizî, *Zühd* 39.
Buhârî, *Hibe* 1.
Buhari, *Enbiyâ* 48; Dârimî, Rikâk 68.
Buhârî, *Salât* 55; Müslim, *Mesâcid* 19-23.
Buhârî, *Vesâya* 1.
Uğur, Mücteba, "Asr-ı Saadette Sosyal Hayat", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm,* I, 159-172; Afzalurrahman, *Sîret Ansiklopedisi,* I,36-84; Kandemir, M. Yaşar, "Muhammed", *DİA,* XXX, 423-426.
[1322]
[1216]
[1260]
[1251]
[1371]
[1346]
[1348]
[1265]
[1380]
[1291]
[1274]

[1242]
[1331]
[1337]
[1340]
[1202]
[1297]
[1225]
[1308]
[1363]
[1268]
[1386]

II. EVLİLİĞİ VE AİLE HAYATI
A. EVLİLİKLERİ

Hz. Peygamber'in (s.a.s) özel hayatıyla ilgili en hassas konu hiç kuşku yok ki onun çok kadınla evlenmiş olmasıdır. Bilindiği gibi Rasûl-i Ekrem (s.a.s) çok sayıda hanımla evlenmiş, Müslümanların da çok kadınla evlenmelerine izin vermiştir. Bununla birlikte Kur'ân, karı-koca ilişkilerinde gözetilmesi gereken adalete daha uygun olduğunu beyan ederek tek hanımla evliliği açıkça teşvik etmektedir.

"Ne kadar uğraşırsanız uğraşın, kadınlar arasında adaleti yerine getiremezsiniz. Öyle ise (birine) büsbütün gönül verip ötekini (kocası hem var, hem yok) askıda kalmış kadın gibi bırakmayın. Eğer arayı düzeltir ve Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız, şüphesiz Allah çok bağışlayıcı ve çok merhamet edicidir".[1394]

Tarihin bütün devirlerinde en azından toplumun bazı sınıflarına mensup insanlar arasında çok kadınla evliliğin uygulamasına şahit olunmuştur. Nitekim İbrahim (as), Mûsâ (as), Dâvûd (as), Süleyman (as) başta olmak üzere geçmiş peygamberler de aynı anda birden çok hanımla evli kalmışlardır.

Çok evlilik konusunda şahsî tercihlerden ziyade toplumsal yaklaşımların ve ihtiyaçların daha belirleyici olduğu görülmektedir. Nitekim tarihte devletler arasında meydana gelen savaşlarda genelde savaşı yapan erkekler ölürken, ele geçirilen mal ve eşyayla birlikte geride büyük çoğunluğunu kadınların oluşturduğu esirler topluluğu kalıyordu. Hâlbuki günümüzdeki savaşlarda kullanılan modern silâhlar iki farklı cins arasında ayrım gözetmemekte, üstelik savaşların asıl mağdurları korumasız kadın ve çocuklar olmaktadır.

İslâm dininin getirdiği hukuk sisteminde kadın, nikâh akdi ile hayatını bir erkekle birleştirmeyi kabul ederken, erkeğinkiyle eşit bireysel bir özgürlük ve bağımsızlığa sahip kılınmıştır. Bu durumda nikâh akdi yapılırken çokeşli bir evliliğe razı olup olmaması tamamen kadına bağlıdır. Nitekim kendisine evlenme teklifi yapılan kadın, nikâh kıyıldığı sırada kocasına evlilikleri boyunca sadece kendisi ile nikâhlı kalacağı, ya da boşanma hakkını kendisine ya da bir hakeme bırakılacağı şartını ileri sürebilir.

Hz. Peygamber'in (s.a.s) çokeşli bir hayat sürmesinin çeşitli nedenleri vardır. Her şeyden önce birden fazla kadınla aynı anda evli

kalma İslâm'ın tebliği döneminde bütün Arabistan'da oldukça yaygın ve herkesçe benimsenen bir uygulamaydı. Diğer yandan çok eşliliğe dayanan evlilik ilişkileri farklı insan toplulukları arasında dostluk ve ittifak bağlarının güçlendirilmesi için en etkili vesilelerden birini oluşturmaktaydı. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in (s.a.s) çok kadınla evlenmiş olmasını, onun şahsî bir tercihi değil, misyonunun kendisine yüklediği bir sorumluluk hatta zorunluluk olarak değerlendirmek mümkün olur. Nitekim Allah Rasûlü (s.a.s) böyle bir sorumluluğunun bulunmadığı Mekke döneminde geçen hayatının tamamını tek eşli olarak tamamlamıştır. Binaenaleyh onun Medine dönemindeki evliliklerini buradaki üstlenmiş olduğu siyâsî kimliği ile doğrudan ilişkilendirmek gerekir. Unutulmamalıdır ki ilâhi tebliğ ile görevlendirildikten sonra, ömründe ilk kez ikinci bir hanımla evlenmeyi düşündüğünde o 53 yaşına ulaşmış olgun bir kişiydi.

Burada bir gerçeğe de işaret etmek gerekir ki çok kadınla evlenmeyi Hz. Muhammed (s.a.s) icat etmediği gibi, bunu dışardan kendi toplumuna getiren de o olmamıştır. Yaşadığı dönemde çok evlilik bilinen hatta sosyal şartların zorlaması sebebiyle de yaygın bir uygulamaydı. Üstelik kendisi hiçbir sınır gözetmeyen çokeşlilik kavramına ve uygulamasına bir takım sınırlar getirmiştir. Nitekim Kur'ân bu konu ile ilgili olarak şöyle hüküm ortaya koymaktadır:

"Eğer (kendileriyle evlendiğiniz takdirde) yetimlerin haklarına riayet edememekten korkarsanız, beğendiğiniz (veya size helâl olan) kadınlardan ikişer, üçer, dörder alın. Haksızlık yapmaktan korkarsanız bir tane alın yahut da sahip olduğunuz (cariyeler) ile yetinin. Bu, adaletten ayrılmamanız için en uygun olanıdır. Üzerine düşüp uğraşsanız da kadınlar arasında âdil davranmaya güç yetiremezsiniz. Bâri birisine tamamen kapılıp da diğerini askıya alınmış gibi bırakmayın. Eğer arayı düzeltir, günahtan sakınırsanız, Allah şüphesiz çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir".[1395]

Zikredilen âyetler ışığında Hz. Peygamber (s.a.s) kendisinin de bizzat gerçekleştirdiği gibi, müminlerine maddî bakımdan eşleri arasında âdil davranmaları ve onlara eşit miktarda zaman ayırmaları koşuluyla birden fazla kadınla nikâhlanabilmelerine imkân tanımıştır. Buradan yola çıkarak İslâm hukuku çerçevesinde birden fazla kadınla evli kalmanın meşrû sayıldığı görülür. Bu konuda üst sınır

dörttür. Nitekim Allah Rasûlü (s.a.s) dörtten fazla hanımla evli bulunan sahâbîlerin fazla sayıda olanları boşamalarını istemiştir.[1396]

Hz. Peygamber (s.a.s) kadınlarla ilgili bir takım İslâmî emir ve uygulamalar konusunda yine kadınlardan yardım almak durumundaydı. Zira kadınların gündelik hayatla ilgili olarak öyle farklı sorunları vardır ki bir hanım bunlar hakkında gerekli bilgiyi utanma duygusuna kapılmaksızın bir erkeğe sorarak öğrenemez. İşte bundan dolayı Rasûlüllah'ın (s.a.s) hanımları, Müslüman kadınların bir çeşit hukuk danışmanları görevini üstlenmişlerdir. Diğer taraftan Hz. Peygamber'in (s.a.s), İslâm'da aile hayatı ile ilgili bütün öğretilerini Müslümanlara aktarma görevini sadece bir kadının yerine getirmesi de mümkün değildi. Bu hususta özellikle Hz. Âişe'nin öne çıktığı bilinmekteyse de onun da dikkatinden kaçan pek çok rivayet diğer hanımları tarafından aktarılmıştır.[1397]

Rasûl-i Ekrem (s.a.s) ikisi câriye (Mâriye ve Reyhâne) olmak üzere değişik zamanlarda toplam on iki hanım ile evlenmiştir. Kendisi aynı anda dokuz eşi ile nikâhlı kalmış, eşlerinden Hatice, Zeyneb ve Reyhâne kendisinden önce vefat etmişlerdir.

Hz. Peygamber'in (s.a.s) ilk eşi Hz. Hatice, Kureyş'in Esed kabilesinden Huveylid'in kızı olup, nikâhlandığı sırada iki çocuk annesi olan dul bir kadındı.[1398] Allah Rasûlü (s.a.s) yirmi beş yıl boyunca vefatına kadar onunla evli kalmıştır. Bu evlilikten üç erkek ve dört kız dünyaya gelmiştir. Erkek çocuklar küçük yaşlarda vefat etmişlerdir. Onlardan ilki olan Kâsım'ın adı aynı zamanda babasına künye olarak verilmiş, bu vesileyle Allah Rasûlü (s.a.s) Ebu'l-Kâsım olarak tanınmıştır. İlk kızları Zeyneb, Hz. Hatice'nin kız kardeşinin oğlu olan yeğeni Ebu'l-Âs ile evlenmiştir. Diğer iki kızı olan Rukıyye ve Ümmü Gülsüm ilerde Müslümanların üçüncü halifesi olacak Hz. Osman ile birincinin evlendikten sonra vefatı üzerine diğerinin nikâhlanması şekliyle peş peşe evlenmişlerdir. Muhammed (s.a.s) ile Hatice validemizin en küçük kızları Hz. Fâtıma ise Hz. Ali'ye (ra) eş olmuştur. Allah Rasûlü'nün (s.a.s) soyu daha çok bu evlilikten dünyaya gelen çocuklar aracılığıyla devam etmiştir.[1399]

Hz. Peygamber (s.a.s) Mekke döneminde Hatice'nin vefatından sonra dul bir kadın olan Sevde bint Zem'a ile evlendi. Hz. Sevde de Hz. Hatice gibi Kureyşli Âmir b. Lueyy koluna mensuptur. Onun ilk eşi Şukrân b. Amr olup ikisi de İslâm'ın başlangıç döneminde

Müslüman olmuşlar, ardından Habeş muhaceretine iştirak etmişlerdir. Ancak Şukrân burada dinini terk edip Hıristiyanlığa geçmiş, kısa süre sonra da ölmüştür. Dul eşi Hz. Sevde ise bir müddet sonra Habeşistan'ı terk edip Mekke'ye dönerek ailesine sığınmıştır.[1400] Bu esnada eşi Hz. Hatice'yi kaybeden Allah Rasûlü (s.a.s) bakıma muhtaç çok sayıda küçük çocuğu sebebiyle evlenmeye karar vererek inancına olan bağlılık ve sadakatinden son derece etkilenmiş olduğu Hz. Sevde'ye evlenme teklifinde bulunmuştur.[1401] Allah Rasûlü (s.a.s), ilk eşi Hz. Hatice'nin vefatından sonra Mekke döneminin kalan üç yılını da bu hanım ile tek evli olarak tamamlamıştır. Bu gelişmenin Sevde'nin kabilesinin İslâm'a ilgisi yönüyle müsbet rol oynadığı anlaşılmaktadır. Zira onun erkek kardeşinin yanı sıra birçok yeğeni pek erken dönemde İslâm'ı kabul etmişlerdir. Diğer taraftan Hz. Sevde, Rasûlüllah'ın (s.a.s) küçük yaşta öksüz kalan çocuklarını anne şefkatiyle koruyup büyütmüştür. Allah Rasûlü'nden sonra da yaşayan Hz. Sevde, Hz. Ömer'in halifeliği döneminde vefat etmiştir.[1402]

Hz. Peygamber (s.a.s), Mekke dönemini sırasıyla Hz. Hatice ve Hz. Sevde ile evli olarak geçirmiş, bu süreçte tek eşli olarak kalmıştır. Onun için birden fazla hanımla evlilik uygulaması Medine'ye hicretten sonra, başka bir ifadeyle risâlet ile devlet başkanlığı görevini birlikte üstlendiği dönemde başlamıştır.

Allah Rasûlü (s.a.s) Medine'ye hicretin ardından Hz. Sevde ile nikâhlı iken ikinci eş olarak Hz. Âişe ile izdivaç gerçekleştirdi. Hz. Âişe (s.a.s) Rasûl-i Ekrem'in (s.a.s) dul olarak evlenmediği tek eşidir. Hz. Ebû Bekir'in kızı olan Hz. Âişe, Kureyş'in Teym kabilesine mensup olup Allah Rasûlü (s.a.s) kendisiyle hicretten iki yıl önce nişanlanmış, evlilik ise dört yıl sonra hicretin ikinci yılında (M.624) yılında Medine'de gerçekleşmiştir.[1403] Hz. Âişe'nin diğer peygamber eşleriyle kıyaslandığında en önemli hususiyeti, İslâmî öğretiyi bir talebe gibi Allah Rasûlü'nden (s.a.s) alma ve diğer insanlara intikal ettirme görevini yerine getirmesidir. Nitekim kendisi ashâb arasında en fazla hadis rivayet edenler arasında yer almış, bilhassa aile ve kadınlarla ilgili özel meselelerde sâir râviler arasında yeri doldurulamaz bir mevki elde etmiştir. Öyle ki kendisinden yapılan rivayetler arasında onun Allah Rasûlü (s.a.s) ile görüşmelerinde problemlerin çok derinliklerine indiğini ve ele alınan konuların her

yönüyle anlatılıp açıklığa kavuşturulması için kendisiyle uzun tartışmalara girdiğini gösteren çok sayıda hadis bulunmaktadır.[1404]

Hz. Âişe aynı zamanda Allah Rasûlü'nün (s.a.s) en yakın dostu Ebû Bekir'in kızıdır. Hz. Ebû Bekir ilk Müslümanlardan olup tebliğ sürecinde onun en yakınında bulunuyordu. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in (s.a.s), kızı Âişe'ye talip olmasından büyük bir memnuniyet duymuştur. Diğer taraftan izdivac neticesinde Allah Rasûlü'nün (s.a.s) Hz Âişe'ye karşı beslediği ümitler fazlasıyla gerçekleşmiş, o, İslâm'ın yetiştirdiği en büyük hukukçu hanımlardan biri olmayı başarmıştır. Nitekim Hz. Âişe, Rasûl-i Ekrem'in (s.a.s) vefatına kadar geçen sürede onun en yakın ve en samimi arkadaşı olmuş, bunun neticesi olarak din ve dünya hayatı hakkında mühim mesajlar ihtiva eden pek çok peygamber rivayeti onun vasıtasıyla Müslümanlara ulaşmıştır. Bu sebepledir ki Hz. Peygamber (s.a.s) Müslümanlar bu kadar hizmeti dokunan Hz. Âişe'ye özel bir ilgi ve sevgi göstermiş, ona hanımları arasında mühim bir mevki bahşetmiş nihayet son nefesini de onun hücresinde ve başını dizlerine dayanmış olarak vermiştir. Hz. Peygamber (s.a.s), hanımları arasında Hz. Hatice'den sonra en çok Hz. Âişe'ye iltifat etmiş, dünyada en çok kimi sevdiği sorusuna karşılık olarak onun adını vermek suretiyle bu sevgisini açıkça dile getirmiştir.[1405] Hanımları içinde yalnızca Hz. Âişe ile birlikte bulunduğunda kendisine vahiy geldiğini açıklaması, onun diğer hanımlarından daha faziletli olduğunu ve Hz. Peygamber'in (s.a.s) ona beslediği sevginin ilâhî kaynağa dayandığını gösterir.[1406] Sahâbîler Hz. Peygamber'e (s.a.s) sunacakları hediyeleri onun odasında bulunduğu günlerde takdim etmişlerdir. Buna karşılık hanımları arasında Rasûlülah'ı (s.a.s) en fazla kıskanan ve sevgisini kazanmak için en çok gayret sarf eden de Hz. Âişe (rah) idi. Allah Rasûlü'nden (s.a.s) sonra uzun yıllar yaşayan Hz. Aişe Hicretin 57. yılında vefat etmiştir.[1407]

Hz. Âişe Allah Rasûlü'nün (s.a.s) vefat ettiği zaman çok genç olmasına rağmen Kur'ân-ı Kerîm'i ve sünneti en iyi bilen, anlayan ve muhafaza eden sahâbîlerin başında yer alır.[1408] Zira kendisi hem baba evinde hem Hz. Peygamber'in (s.a.s) yanında en iyi şekilde yetişmiş, başkalarına nasip olmayan bilgiler edinmiştir. Arap dilini maharetle kullanmasının yanı sıra Arap şiirini de çok iyi bilirdi.

Fesâhat ve belâğatıyla da ünlü bir hatip olduğu için konuşması insanlara çok tesir ederdi. Babasının vefatı üzerine kabri başında yaptığı dua, Cemel Vak'ası'ndaki hutbesi ve bazı mektupları onun edebî ehliyet ve kabiliyetini gösteren şaheser örneklerdir. Ayrıca kendisi Arap tarihi, nesep ilmi, câhiliyye çağının içtimaî vaziyeti ile örf ve âdetleri hakkında geniş malumat sahibi idi. Şiir ve edebiyat ile tarih ve ensâbı bu konularda ihtisas derecesinde bilgi sahibi olan babası Hz. Ebû Bekir'den öğrenmişti. Hz. Peygamber'den (s.a.s) aldığı feyz sayesinde İslâm esaslarının en mümtaz öğreticisi oldu. Kur'ân-ı Kerîm'i tefsir etti. Küçük yaşından itibaren Kur'ân'ı ezberlemeye başlamış, âyetlerin kıraat tarzını iyice öğrenmişti. Sünneti de çok iyi anlamış olan Hz. Âişe hadislerden pek çok yeni hüküm çıkarmıştır. Kendisi Hz. Peygamber'in (s.a.s) ashâbı arasında, çok sayıda fetva vermesiyle meşhur olan yedi kişiden biri kabul edilir.[1409] Hadis ve fıkıh kaynaklarında onun bazı sahâbîlerden farklı fetvalarının geniş yer tuttuğu görülür. Buna istinaden Tâbiîn devrinin birçok hukukçusu, yüksek seviyedeki hukuk bilgisinden faydalanmak üzere kendisiyle ilmî istişarelerde bulunmuştur.

Hz. Âişe kuvvetli hafızası sayesinde Hz. Peygamber'in (s.a.s) hadis ve sünnetinin daha sonraki nesillere ulaştırılmasında emsalsiz hizmetler yerine getirmiştir. Rivayet ettiği hadislerin sayısı 2210'dur. Bunlardan Buhârî ve Müslim'in Sahîh'lerinde rivayet ettikleri 297 hadisin 174'ü her iki eserde, elli dördü yalnız Buhârî'de, altmış dokuzu da yalnız Müslim'de yer almaktadır. Hem Hz. Peygamber'in (s.a.s) diğer hanımlarından hem de Ebû Hüreyre, Abdullah b. Ömer ve Enes b. Mâlik dışında diğer sahâbîlerden fazla hadis rivayet etmiş olan tek kadındır.[1410] Binden fazla hadis rivayet ederek "müksirûn" diye adlandırılan yedi sahâbînin dördüncüsü olmuş, rivayet ettiği hadislerin çoğunu doğrudan doğruya Hz. Peygamber'den (s.a.s) nakletmiştir. Ondan gelen hadislerin muhtevası incelendiğinde, başta Rasûlüllah'ın (s.a.s) peygamberliği, aile hayatı, günlük yaşayışı, savaşları, Vedâ haccı vefatı ve ahlâkı olmak üzere, câhiliyye dönemi tarihi, kadınlara dair hükümler, Mekke ve Medine devirlerindeki Müslümanların çeşitli faaliyetleri, ibadetler ve ibadetler tarihi, gaybın bilinmesi, kıyamet, ölüm ve âhiret hayatına dair bazı kelâmî mesele ve haberleri ihtiva ettiği görülür.[1411]

Allah Rasûlü (s.a.s) hicretin üçüncü yılında (M.625) Hz. Âişe'den sonra diğer dostu Hz. Ömer'in kızı Hz. Hafsa ile evlilik gerçekleştirdi. Hz. Hafsa daha önce Huneys b. Huzâfe ile evlenmiş, ardından onunla birlikte Habeşistan'a hicret etmişti. Daha sonra karı-koca Medine'ye hicret ettiler. Huneys hicretin üçüncü yılında Uhud savaşında şehit olunca Hz. Hafsa 22 yaşında iken dul kaldı.[1412] Hz. Ömer, kızıyla evlenmeleri için önce Hz. Ebû Bekir, ardından da Hz. Osman'a teklifte bulundu, ancak onlar Hz. Hafsa ile evlenmek istemediler. Buna çok üzülen Hz. Ömer, içini Hz. Peygamber'e (s.a.s) dökünce onu teselli eden Allah Rasûlü (s.a.s) Hz. Hafsa'ya bizzat talip olduğunu bildirdi.[1413] Yaşadığı dönemde okuma-yazma bilen nadir hanımlardan biri olan Hz. Hafsa, aynen Hz. Âişe gibi Rasûlüllah'dan (s.a.s) ilim intikalinde büyük hizmetler görmüş, İslâm peygamberinden altmış hadis rivayet etmiştir.[1414]

Hz. Peygamber (s.a.s) Hz. Hafsa ile nikâhlandığı yıl (H.3/M.625) Hz. Zeyneb bint Huzeyme ile de izdivac gerçekleştirdi. Zeyneb aslen Necidli olup sonradan Mekke'ye yerleşen bir ailenin kızıydı. Onun asıl kabilesi ise Arabistan'ın güçlü soylarından 'Âmir b. Sa'saa'dır. Adı geçen kabile genel anlamda Müslümanlara karşı düşmanca faaliyetlerin içinde olmuştur. Hz. Zeyneb bint Huzeyme bu süreçte Hz. Peygamber'in (s.a.s) soyundan olan Ubeyde b. Hâris ile evliydi. Ubeyde'nin Bedir savaşı esnasında şehit olması üzerine Allah Rasûlü (s.a.s) hem şehidin dul eşiyle evlenip onu onurlandırmak hem de İslâm'a karşı gerçekleştirilen bütün tertiplerin içinde bulunan Âmir b. Sa'asaa kabilesi ile yakın ilişkiler gerçekleştirmek niyetiyle onunla evlenmeye karar verdi. Hz. Zeyneb bint Huzeyme evliliğin üzerinden daha bir yıl geçmeden vefat etmiştir.[1415]

Allah Rasûlü (s.a.s) Hicretin 4. yılında (M.626) Habeş muhâcirlerinden olan Ümmü Seleme olarak tanınan Hind ile nikâhlandı. Hind, Kureyş'in Mahzûm soyuna mensup Ebû Umeyye b. Mugîre'nin kızıdır. İlk eşi Ebû Seleme ile birlikte Müslüman olduktan sonra ailesinin baskılarına dayanamayarak Habeşistan'a hicret etti.[1416] Karı-koca bir süre sonra Medine'ye hicret niyetiyle Habeşistan'dan dönüp Mekke'ye uğradıkları sırada akrabaları engel olup onun eşiyle birlikte gitmesine izin vermediler. Dolayısıyla Ümmü Seleme Mekke'de kaldığı süre içerisinde, hem kendi ailesi hem de

eşinin ailesine karşı büyük bir mücadele vermek zorunda kaldı. Onun bu hali sonunda müşrik Mekkelileri insafa getirince Medine'ye ulaşma imkânı buldu.[1417]

Hicretin 3. yılında (M.625) gerçekleşen Uhud Savaşı'nda Ebû Seleme şehid olunca eşi Ümmü Seleme dul kaldı. Allah Rasûlü (s.a.s) birçok bakıma muhtaç çocuğu ile bir yıl yas tutan bu hanımı kendisine eş olarak kabul etti.[1418] Kaynakların bildirdiğine göre bu izdivac Ebû Cehil'in kabilesi olan Mahzûmluların Müslümanlara karşı düşmanlıklarını belli oranda azaltmıştır. Nitekim bu kabileden Hâlid b. Velîd yakın zamanda Medine'ye gelerek Müslümanlığını açıklamıştır. Dolayısıyla Allah Rasûlü'nün (s.a.s) Ümmü Seleme ile evlenmesi Mekke müşriklerinin Müslümanlarla daha sağlıklı bir diyalog kurmasında rol oynamıştır, denilebilir. Hicretin 61. yılına (M.661) kadar yaşayan Ümmü Seleme, Allah Rasûlü'nün (s.a.s) eşleri arasında en çok hadis rivayet edenlerindendir. Kaynaklara göre kendisinden 378 hadis rivayet edilmiştir.[1419]

Rasûl-i Ekrem (s.a.s), Hicretin 5. yılında (627) yapılan Benî Mustalik Gazvesi'nde esir düşen ve savaşta kocası ölen Cüveyriye bint Hâris'in fidyesini ödedikten sonra onunla evlendi. Hendek Savaşı ile hemen hemen aynı tarihlerde Benî Mustalikler İslâm'a karşı savaş hazırlıkları içine girmişlerdi. Nitekim kabilenin reisi Hâris b. Ebû Dırâr kendi kabilesi ve çevrede yaşayan diğer müşrik Arap boylarını bir araya getirerek tamamını Medine üzerine saldırıya hazırladı.[1420] Hz. Peygamber (s.a.s) bu faaliyeti haber alınca Şaban-Ramazan 5 (Ocak-Şubat 627) tarihinde bu kabile ve müttefikleri üzerine yaklaşık 700 kişiden oluşan bir orduyla harekete geçti. Müslümanların kendilerine doğru ilerlediklerini haber alan diğer kabileler dağılınca desteksiz kalan Mustalikoğulları Müslümanların anî hücumu karşısında tutunamayıp teslim oldular.[1421] Savaş neticesinde Müslümanlar beş bin koyun ve iki bin kadar deve ele geçirmişlerdi ki, bu onlar için şimdiye kadar kazanılan en büyük savaş ganimetiydi. Ayrıca yedi yüz kişi de Müslümanların eline esir düşmüştü. Esirler arasında kabile reisinin kızı Cüveyriye de bulunuyordu. Cüveyriye, iki askerin hissesine düşmüştü. Kendisi bunun üzerine Rasûlüllah'ın (s.a.s) huzuruna girip ondan yardım istedi. Allah Rasûlü (s.a.s) onun fidye bedelini ödeyerek serbest

bıraktı, ardından da kendisine evlenme teklifinde bulundu. Bu teklif Cüveyriye tarafından kabul edildi.[1422] Gerçekleşen evlilik Hz. Peygamber'in (s.a.s) Mustalikoğulları kabilesiyle akraba olması sonucunu getirdiği için ashâbın tamamı artık Allah Rasûlü'nün (s.a.s) akrabası duruma gelen ellerindeki esirleri serbest bırakmaya başladılar. Bu âlicenap davranışa şahit olan Mustalikoğulları toplu bir şekilde Müslüman olduklarını ilân ettiler. Böylece Müslümanları yok etmek amacıyla harekete geçen müşrik bir Arap kabilesi savaştan kısa süre sonra Müslümanlar arasına katılmıştır. Dolayısıyla Benî Mustalik gazvesi hem maddî, hem de manevî açıdan Müslümanlar için çok semereli bir askerî harekât olmuştur.[1423]

Hz. Peygamber (s.a.s) Cüveyriye ile evlendiği aynı yıl içinde kocası Zeyd b. Hârise'den boşanan halasının kızı Zeyneb bint Cahş ile Kur'ân'ın, "Onu sana nikâhladık" âyetinin[1424] işaretiyle evlilik gerçekleştirdi. Zeyneb baştan beri Allah Rasûlü'ne (s.a.s) karşı sevgi besliyor, hatta onunla nikâhlı olmayı temenni ediyordu. Belki de bu sebeple Hz. Peygamber'in (s.a.s) kararını beklemiş ve otuz beş yaşına kadar hiç evlenmemiştir.[1425]

Hz. Peygamber (s.a.s) toplumda azatlı kölelerin hür kadınlarla evlenemeyecekleri şekilde dinde olmayan, ancak gelenekte en katı biçimiyle uygulanan bir câhilî anlayışı geçersiz kılmak için en yakın akrabası olan hür bir hanımı, kendi azatlı kölesi ile evlendirmeyi düşünüyordu. Bunu gerçekleştirmek için Zeyneb, Allah Rasûlü'nün (s.a.s) ısrarıyla Zeyd'in zevcesi oldu.[1426] Fakat bu evlilik bir türlü mutlu bir aile yuvasına dönüşemedi. Allah Rasûlü (s.a.s) ise izdivacın devamını temin için çok gayret gösterdi. Bunun için karı-koca arasındaki anlaşmazlıkları çözmeye çalıştı. Ancak Zeyd, ısrarla eşinden ayrılmak istiyordu. Nihayet Hz. Peygamber'in (s.a.s) "Allah'tan kork ve zevceni boşama!" ısrarına rağmen Zeyd, kısa bir süre sonra nikâh akdinin feshinde ısrarcı oldu. Bunun ardından Hz. Peygamber (s.a.s) ile Zeyneb'in evlenmesini emreden ilahi emir geldi. Anlaşılan Kur'ân'ın bu âyeti ile evlenmeyle ilgili yasaklar konusunda öz oğulla evlatlık oğlu bir tutan geçmişten gelen yanlış örf ve âdetin değiştirilmesi amaçlanmaktaydı: Zira o dönemde Araplar arasında evlat edinilen oğulun boşanmış ya da kocasının vefatı nedeniyle dul kalmış karısının, kayınpederi ile nikâhlanması yasak

kabul ediliyordu. Bu gelenek toplumda o kadar yaygındı ki, inen âyetin muhtevasından bizzat Allah Rasûlü'nün (s.a.s) bu emir konusunda müteredditt kaldığı anlaşılır:

"Allah ve Rasûlü bir işe hüküm verdiği zaman, inanmış bir erkek ve kadına o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur. Her kim Allah ve Rasûlüne karşı gelirse, apaçık bir sapıklığa düşmüş olur. (Rasûlüm!) Hani Allah'ın nimet verdiği, senin de kendisine iyilik ettiğin kimseye: Eşini yanında tut, Allah'tan kork diyordun. Allah'ın açığa vuracağı şeyi, insanlardan çekinerek içinde gizliyordun. Oysa asıl korkmana lâyık olan Allah'tır. Zeyd, o kadından ilişiğini kesince biz onu sana nikâhladık ki evlâtlıkları, karılarıyla ilişkilerini kestiklerinde (o kadınlarla evlenmek isterlerse) müminlere bir güçlük olmasın. Allah'ın emri yerine getirilmiştir. Allah'ın, kendisine helâl kıldığı şeyde Peygamber'e herhangi bir vebal yoktur. Daha önce gelip geçenler arasında da Allah'ın âdeti böyle idi. Allah'ın emri mutlaka yerine gelecek, yazılmış bir kaderdir. O peygamberler ki Allah'ın gönderdiği emirleri duyururlar, Allah'tan korkarlar ve O'ndan başka kimseden korkmazlar. Hesap görücü olarak Allah (herkese) yeter. Muhammed, sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir. Fakat o, Allah'ın Rasûlü ve peygamberlerin sonuncusudur. Allah her şeyi hakkıyla bilendir".[1427]

Her ne kadar evlilik konusunda istenen neticeye ulaşılamamış olsa da, bu hadise İslâm'ın evrensel anlamda insanların eşitliğine yaptığı vurguyu ortaya koyması bakımından muazzam bir örneklik sunmuştur. Buna göre prensipte azat edilmiş bir kölenin hür bir kadınla evlenmesi mümkündür. Sembolik olarak takdim edilen bu örnek vak'a, bundan sonra İslâm'ın köleler hakkında getirdiği olumlu yeniliklerin de önemli bir adımını teşkil etmiştir. Diğer taraftan Hz. Peygamber'in (s.a.s) dul kalan Zeyneb ile evlenmesi, o zamana kadar azatlı kölelerin dul hanımlarıyla evlenmelerini engelleyen geleneğin geçersiz kılınmasını sağlanmıştır. Nihayet izdivac aynı zamanda sırf Allah Rasûlü'nün (s.a.s) ısrarı sebebiyle istemediği bir kişiyle hayatını birleştiren Zeyneb için de bir ödül olarak görülebilir.[1428] Zira Zeyneb'in asıl eşi olarak görmek istediği kişi bizzat Hz. Peygamber'in (s.a.s) kendisiydi. Nitekim onların evliliği ile ilgili vahyin geldiği haberi kendisine ulaşınca Zeyneb müjdeyi getiren kişiye o sırada üzerindeki mücevherleri çıkarıp hediye etmiştir. Allah

Rasûlü'nden (s.a.s) yirmi kadar hadis rivayet eden Zeyneb bint Cahş onun geride dul olarak bıraktığı hanımları arasında H. 20 yılında ilk vefat edendir.[1429]

Hz. Peygamber (s.a.s) Hicretin 7. yılında (628) Mekke reislerinden Ebû Süfyân'ın kızı Ümme Habîbe ile evlendi. Asıl adı Remle olup ilk çocuğunun adı sebebiyle Ümmü Habîbe ismiyle tanınmıştır. Remle, ilk önce Hz. Peygamber'in (s.a.s) halası Ümeyme bint Abdülmuttalib'in oğlu olan Ubeydullah b. Cahş ile evlenmişti. Hz. Peygamber'in (s.a.s) İslâm'ı tebliğinin başlangıcı aşamasında kocası Ubeydullah ile birlikte Müslüman oldu.[1430] Mekke müşriklerinin ilk Müslümanlara karşı her türlü psikolojik, ekonomik ve fizikî baskı ve işkence uygulamaları üzerine Ümmü Habîbe eşi Ubeydullah b. Cahş ile birlikte kızları Habîbe'yi de yanlarına alarak bu kafile içinde Habeşistan'a hicret etti.[1431]

Habeşistan'da muhâcir Müslümanlarla birlikte yaşarken Ümmü Habîbe'nin eşi Ubeydullah dinini terk edip Hıristiyan oldu, kısa süre sonra da öldü.[1432] Yurdundan uzakta yaşamak durumunda kalan Ümmü Habîbe (rah), hayat arkadaşını da kaybedince son derece mahzun oldu. Bu zor şartlarda onun gönlünü ferahlatacak, aynı zamanda da kendisini onurlandıracak bir haber geldi: Hz. Peygamber (s.a.s) Habeşistan muhâcirleri arasındaki Ümmü Habîbe (rah) ile evlenme kararı vermişti. Nitekim onun emriyle Medine'den gelen elçisi Amr b. Ümeyye ed-Damrî, Necâşî'den Ümmü Habîbe'nin Hz. Peygamber'le (s.a.s) nikâhlanmasını talep etti. Habeş muhâcirlerinden Ümeyyeli Hâlid b. Sa'îd'in kıydığı nikâh ve kralın şahsî hesabından ödediği dörtyüz dinar mehir ile gıyabî evlilik akdi gerçekleştirildi. Hz. Peygamber (s.a.s) bu girişimi ile İslâm adına birçok fedakârlıkta bulunan bu muhâcire hanımı taltif etmiş, onu müminlerin annesi olma payesiyle şereflendirmiştir.[1433]

Hz. Peygamber'in (s.a.s) bu evliliğinin, Ümmü Habîbe'nin onurlandırılması kadar Müslümanlığın yayılması ve Mekke-Medine birliğinin sağlanması noktasında da önemli bir rol îfâ ettiği unutulmamalıdır. Gerçekten de Ebû Süfyân'ın kızı ile evlenmiş olması Hz. Peygamber'in (s.a.s) Mekkeliler ile yakın ilişkiler kurmasına imkân vermiş, bu vesile ile Mekke-Medine gerginliği azalma sürecine girmiştir. Kur'ân'da geçen "Olur ki Allah, sizinle

düşman olduklarınız arasında yakında bir dostluk meydana getirir” âyetinin[1434] bu hadise ile ilgili nâzil olduğu rivayet edilir. Gerçekten de Ebû Süfyân’ın bu gelişmeden sonra Rasûlüllah’a (s.a.s) karşı tavrında olumlu anlamda değişikliklere şahit olunmuştur. Bunu destekleyen tarihî rivayetlere de sahibiz:

Yemâme reislerinden Sümâme b. Usâl, müslüman olduktan sonra Umre için Mekke’ye gitmişti. Bu durumu öğrenen müşrikler üzerine saldırı düzenleyip onu öldürmek istediler. Bir Mekkelinin Sümâme’yi serbest bırakmalarını, aksi halde Mekke’nin tahıl ihtiyacının Yemâme’den geldiğini söylemesi üzerine ancak canını kurtarabildi. Kendisine yapılanlar sebebiyle Kureyş’e kin besleyen Sümâme, Rasûlüllah’ın (s.a.s) izni olmadan onlara bir tahıl tanesi dahi göndermeyeceğini ilân etti.[1435] Nitekim Sümâme kabilesine döndüğünde Mekke’ye zahire nakliyatını durdurdu. Tabiatıyla şehirde gıda sıkıntısı baş gösterdi. Bunun üzerine Ebû Süfyân ambargonun kaldırılması için bizzat Medine’ye gelerek Hz. Peygamber’den (s.a.s) yardım ricasında bulundu. Allah Rasûlü (s.a.s) de derhal bir mektup göndererek Sümâme’nin Mekke’ye uyguladığı ambargonun kaldırılmasını temin etti. Allah Rasûlü (s.a.s) İslâm Peygamberi (s.a.s) bu yakınlaşmadan istifadeyle Mekke’de bulunan akrabalarına başka maddî yardımlarda da bulunmuştur.[1436]

Mekke’nin fethinden hemen önce Rasûlüllah (s.a.s) “Ebû Süfyân’ın evine giren emniyettedir. Kâbe’ye sığınan emniyettedir. Kendi evinden çıkmayan güvendedir” ilânı ile Ebû Süfyân’ın gönlü alınmış, onun önce Müslüman olması, ardından da hemşehrilerini Müslümanlara karşı direnmeme konusunda ikna etmesiyle Mekke’nin zaptı daha kolay bir şekilde mümkün olmuştur.[1437]

Hz. Peygamber’le (s.a.s) dört yıl evli kalan Ümmü Habîbe (rah), onun vefatından sonra otuz yıl daha yaşadı. Emevîler devletinin kurucusu olan kardeşi Muaviye’nin hilafeti (H.41-60/M.661-680) devrinde yetmiş yaşında iken hicretin 44. yılında (M. 664) Medine’de vefat etti.[1438]

Ümmü Habîbe’nin ardından Hayber Gazvesi’nde esir alınan ve eşi bu savaşta ölen Safiyye bint Huyey, Hz. Peygamber’in (s.a.s) hanımları arasına dâhil oldu. Hicretin 7. yılında gerçekleşen ve Hayber’in fethiyle sonuçlanan olaylar sonucunda eşi öldürülen

Safiyye genç yaşta dul kalmıştı. Hz. Peygamber (s.a.s) bütün savaşlarından sonra “mağlûplarla uzlaşma ve anlaşma” anlayışının bir gereği olarak buradaki Yahûdî topluluk ile Müslümanlar arasında olumlu bir irtibatın başlamasını temin maksadıyla bu hanım ile nikâhlanmaya karar verdi. Sıradan bir kişinin eşi olmak yerine Müslümanların lideri ve peygamberinin eşi olmak Safiyye için de aslında bir teselli, aynı zamanda bir onur olmuştur. Nitekim Allah Rasûlü (s.a.s) bir cariye statüsünde kendisine eş olmasına rağmen Safiyye’yi diğer hanımlarından hiç ayrı tutmamıştır. Üstelik düğün günü kabilesinin uğradığı zarar ve kayıplar konusunda kendisini teselli etmiş, ardından Müslümanları Hayberlilerle savaşmaya iten nedenleri ona açıklamaya çalışmıştır.[1439]

Hz. Safiyye , Hicretin 50 yılının Ramazan ayında (Ekim 670) veya 52’de (Eylül 672) Muâviye b. Ebû Süfyân ’nın halîfeliği döneminde Medine ’de vefat etti. Cenaze namazı Medine valisi Saîd b. el-Âs tarafından kıldırılmış, naşı Baki’ Mezarlığı’na defnedilmiştir.[1440]

Allah Rasûlü (s.a.s), Hz. Safiyye’den sonra asıl adı Berre iken, evlenmesinin ardından ismi “cömert, dürüst ve itaatkâr” anlamına gelen Meymûne olarak değiştirilen Âmir b. Sa’saa kabilesine mensup Meymûne bint Hâris b. Hazm ile nikâhlandı. [1441] Hz. Meymûne ’nin (rah) öz kardeşleri arasında Hz. Abbâs’ın eşi Ümmü’l-Fazl Lübâbe Hâlid b. Velîd ’in annesi Lübâbe es-Suğrâ, ana bir kardeşleri arasında Hz. Hamza’nın eşi Selmâ bint Umeys, Ca’fer b. Ebû Tâlib ’in eşi Esmâ bint Umeys ve Rasûl-i Ekrem’le (s.a.s) üç ay kadar evli kaldıktan sonra vefat eden Zeyneb bint Huzeyme (rah) de bulunmaktadır.[1442]

Hz. Peygamber’in (s.a.s) Hz. Meymûne validemizle evlenmesiyle Umretü’l-Kaza arasında doğrudan irtibat bulunmaktadır. Bilindiği üzere Allah Rasûlü (s.a.s) Hudeybiye seferi sonucunda Mekke müşrikleriyle bir antlaşma yapmıştı. Antlaşma maddelerinden biri de Müslümanların bu yıl Mekke ‘ye girmeyecekleri, ziyaretlerini gelecek yıl yapacakları ancak şehirde üç günden fazla kalmayacakları şeklindeydi. Allah Rasûlü (s.a.s) anlaşmaya istinaden Kâbe ziyaretini bir yıl sonra gerçekleştirdi. Kaynaklarda bu ziyaret Umretü’l-Kaza olarak zikredilmiştir. Allah Rasûlü (s.a.s) bu ziyaret esnasında Meymûne validemiz ile evlilik gerçekleştirmiştir.[1443]

Meymûne validemiz İslâm'ın zuhurundan bir süre önce evlendiği Mes'ûd b. Amr es-Sekafî'den ayrılmasının ardından Ebû Rühm b. Abdüluzzâ ile evlilik gerçekleştirmişti. Ancak bu eşi de vefat etti. Bunun üzerine bizzat kendisi Hz. Peygamber (s.a.s) ile evlenmek istediğini kız kardeşi Ümmü'1-Fazl Lübâbe'ye açtı. Hz. Abbâs veya Ca'fer b. Ebû Tâlib de Rasûl-i Ekrem'e (s.a.s) baldızları Meymûne ile nikâhlanmasını teklif ettiler. Bu esnada Umretü'l-Kazâ hazırlıklarını gerçekleştiren Hz. Peygamber (s.a.s) yapılan teklifi kabul ederek Mekke 'deki amcası Abbâs'a (ra) haber gönderip Meymûne (rah) ile evlenmesine aracılık yapmasını istedi.[1444]

Allah Rasûlü (s.a.s) bu evlilik sebebiyle Meymûne 'ye beş yüz dirhem mehir vermiş, bundan sonra bir daha evlilik yapmamıştır. Birden çok kadınla evliliği konusunda pek çok hikmetler ve Müslümanlar adına hayırlar zikredilen Hz. Peygamber'in (s.a.s) bazı evliliklerinde siyasî hedefler de güttüğü bilinmektedir. Meymûne ile izdivacı da onun siyasî sebepli evliliklerinden sayılabilir. Hz. Peygamber'in (s.a.s) bu evliliğiyle yetmiş kadar sahâbînin şehid düştüğü Bi'ru Maûne olayından (H.4/M.625) sonra Meymûne'nin (rah) mensup olduğu Arabistan 'ın güçlü kabilelerinden Âmir b. Sa'saa ile akrabalık kurmak istediği anlaşılmaktadır. Allah Rasûlü (s.a.s) benzer bir gayeyle daha önce yine Âmir b. Sa'saa kabilesine mensup aynı zamanda Meymûne'nin üvey kardeşi olan Zeyneb bint Huzeyme ile de izdivaç gerçekleştirmişti. Onların kabileleri genel anlamda Müslümanlara karşı düşmanca faaliyetlerin içinde olmuştur. Hz. Zeyneb bint Huzeyme bu süreçte Hz. Peygamber'in (s.a.s) kabilesinden olan Ubeyde b. Hâris ile evliydi. Ubeyde'nin Bedir savaşı esnasında şehit olması üzerine Hz. Zeyneb dul kaldı. Allah Rasûlü (s.a.s) hem şehidin dul eşiyle evlenip onu onurlandırmak, hem de İslâm'a karşı gerçekleştirilen bütün tertiplerin içinde bulunan Âmir b. Sa'asaa kabilesi ile yakın ilişkiler kurabilmek hedefiyle onunla evlenmeye karar verdi. Gerçekten de aynı kabileden gerçekleşen bu iki evlilik, Hz. Peygamber'in (s.a.s) Âmir b. Sa'saa kabilesinin Müslümanlara katılmasına ne kadar ehemmiyet verdiğine işaret eder.

Rasûl-i Ekrem (s.a.s) Umretü'l-Kaza esnasında Meymûne 'yle (rah) gerçekleştirmeyi düşündüğü evlilik merasimine Mekkelileri de davet etmek suretiyle onlarla da bir yakınlık vesilesi oluşturmaya çalıştı.

Ancak Hudeybiye Barış Antlaşmasına göre üç günden fazla Mekke'de kalması mümkün değildi. Bunun için düğün işleri tamamlanıncaya kadar muhataplarından kendisine vakit tanımalarını istedi. Fakat Kureyş, dördüncü günün sabahında Süheyl b. Amr ile Huveytib b. Abdi'l-Uzzâ'yı Müslümanların Mekke'den çıkmaları gerektiğini hatırlatmak üzere Rasûlüllah'a (s.a.s) gönderdiler.[1445] Allah Rasûlü (s.a.s) bunun üzerine ashâbına Mekke'den ayrılma emri verdi. Kısa süre sonra da Hz. Peygamber (s.a.s), Hz. Meymûne (rah) ile evliliği planlandığı gibi Mekke'de değil, Mekke-Medine yolu üzerinde bulunan ve Serif adı verilen günümüzde de Nüveyriye olarak bilinen mevkide gerçekleştirdi. (Zilkade 7/Mart 629).[1446] Bu evlilik beklenen neticesini kısa sürede vermiş, Meymûne'nin (rah) kabilesi Âmir b. Sa'saa'ya mensup heyetler kısa süre içinde peş peşe Medine'ye gelip Hz. Peygamber'le (s.a.s) görüşmüş ve kabile içinde İslâmiyet yayılmaya başlamıştır. [1447]

Hadis kaynaklarında belirtildiğine göre Hz. Peygamber'in (s.a.s) ölümüne sebep olacak olan hastalık ilk defa Hz. Meymûne 'nin (rah) evinde başlamıştır. Bu hususta Hz. Âişe 'den (rah) şöyle bir rivayet gelir: "Rasûlüllah ilk defa Meymûne'nin evinde hastalandı. Sonra benim evimde bakılmak üzere zevcelerinden izin istedi. Onlar da kendisine izin verdiler. Rasûlüllah, bir eli Fadl b. Abbâs'ın diğer eli de başka bir adamın üzerinde idi, ayaklarını yerde sürüyerek buradan çıktı".[1448]

Hz. Meymûne (rah), Hz. Peygamber (s.a.s) vefat ettikten sonra insanların en hayırlısı ve şereflisi ile bir araya geldiği ve Serif'te onunla evlendiği bölgeye sık sık gitmeye başladı. İbn Sa'd 'ın ifadesine göre kendisi Serif'te vefat etmişti. Burada Hz. Peygamber'le (s.a.s) evlilik gerçekleştirdiği yerde defnedilmesini vasiyet ettiği için burada toprağa verilmiş, onun cenaze namazını yeğeni Abdullah b. Abbâs (ra) kıldırmıştır. (H.51/M.671). [1449]

Hz. Muhammed'in (s.a.s) adı geçen hanımlarından başka iki de cariyesi olmuştur. Bunlardan ilki Medine'deki Yahûdî Kureyza kabilesine mensup Reyhâne'dir. Kendisi Hicretin 5. yılı Zilhice (M.Mayıs 627) ayında gerçekleşen Benî Kureyza Gazvesi'nde esir alınarak İslâm Peygamberi'nin (s.a.s) payına ganîmet olarak düşmüş, bazı tereddütlerden sonra İslâm'ı kabul etmiştir. Bunun

üzerine Muhammed (s.a.s) ona nikâhlanma önerisinde bulunmuş ve böylece özgürlüğüne kavuşacağını söylemiş, o ise şu cevabı vermişti: “Beni nikâhlamaktansa cariyen olarak al! Ben bir câriye kadın olarak kalmayı yeğlerim, zira hür müslüman kadınlar gibi başıma örtü takmak istemiyorum.” Allah Rasûlü (s.a.s) bu teklifi kabul etmiştir. Bu hanım Hz. Peygamber’den (s.a.s) önce Hicretin 10. yılında vefat etmiştir.[1450]

Hz. Peygamber’in (s.a.s) diğer cariyesi ise Mısırlı Hıristiyan bir hanım olan Mâriye’dir. Hicretin 7. yılında Mısır yöneticisi Mukavkıs’a İslâm’a davet mektubu gönderilince Mukavkıs bir mektupla cevap vermiş ve aralarında bu kadın kölenin de olduğu pek çok hediyeler yollamıştır. Allah Rasûlü (s.a.s) gönderilen hediyeler arasında bulunan bu hanım ile izdivaç gerçekleştirmiş, onun en son doğan çocuğu İbrahim, Mâriye tarafından dünyaya getirilmiştir.[1451]

Yukarıda da izah edildiği gibi Hz. Peygamber’in (s.a.s) çok kadınla evlilikleri Medine döneminde gerçekleşmiştir. Bu süreçte Rasûlüllah’ın (s.a.s) şahsında iki yönü ortaya çıkar ki bunlardan biri siyâsî (yönetim sorumluluğu), diğeri de teşriî (dinin hükümlerinin ve vahyin açıklanması) yönüdür. Bu sebeple onun Medine dönemindeki bütün uygulama ve faaliyetlerini bu iki misyonunu dikkate alarak değerlendirmek gerekir. Gerçekleştirdiği evliliklerinde de hem devlet başkanı, hem de dinî vazifesinin (peygamberlik) esas belirleyici rol oynadığı söylenebilir. Gerçekten de Allah Rasûlü’nün (s.a.s) yapmış olduğu izdivaçların bir kısmında siyasî, bir kısmında sosyolojik veya psikolojik, başka kısmında ise teşriî yön ağır basar. Sözgelimi Hayber’in Müslümanlar tarafından fethinden sonra Nadîr Yahûdîleri liderinin (Huyey b. Ahtab) kızı, aynı zamanda Hayber Yahûdîliderlerinden birinin (Kinâne b. Rebi’) eşi olan Hz. Safiyye (rah) ile evlilik, Müslümanların Yahûdîlerle münâsebetlerini psikolojik ve sosyolojik olarak düzeltmeye yönelik atılmış bir adımdır.[1452] Aynı şekilde onun Müreysi Gazvesi’nden sonra Mustalikoğulları kabilesi reisinin (Hâris b. Ebî Dırâr) kızı olan Cüveyriye (rah) ile olan evliliği adı geçen kabilenin tamamının Müslüman olmasıyla neticelenmiştir.[1453] Allah Rasûlü’nün (s.a.s) Habeşistan’a hicret ettikten sonra kocasının ölümüyle dul kalan Ümmü Habîbe (rah) ile evlenmesi[1454], onun babası Mekke reislerinden Ebû Süfyân ile Medineli

Müslümanlar arasındaki düşmanlık hissiyatını büyük orandan azaltmış ve gelecekte Mekke-Medine birlikteliğinin temini için önemli bir adım atılmıştır.[1455] Yine Allah Rasûlü'nün (s.a.s) Hz. Ebû Bekir'in (ra) kızı Hz. Âişe (rah)[1456] ile Hz. Ömer'in (ra) Hz. Hafsa (rah)[1457] ile evlilikleri ise onun İslâm büyükleriyle yakınlığını daha anlamlı hale getirmiştir.

Allah Rasûlü'nün (s.a.s) evliliklerinde teşriî yön de mühimdir. Öyle ki onun aile içi hayatıyla ilgili sünneti, sadece hanımları vasıtasıyla gelmiştir. Değişik yaşta, huyda, mizaçta, farklı kabiliyet ve kültüre sahip, muhtelif kabile menşeli kadınların bir araya gelmesi çok farklı ailevî hadiselerin doğmasına sebep olmuş, bu sayede aile konusunda çok zengin bir sünnet hazinesi ortaya çıkmış, daha sonra bu tecrübe birikimi halindeki sünnet müminlerin anneleri tarafından Müslümanlara intikal ettirilmiştir. Bilhassa onun en genç eşi Hz. Âişe özellikle aile hayatıyla ilgili pek çok peygamber hadisi ve uygulamasının Müslümanlara ulaştırılmasında büyük rol oynamıştır. [1458]

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse hayatının yaklaşık son on yılına kadar tek evli olarak yaşayan Hz. Peygamber'in (s.a.s) evliliklerinin her birinin özel sebeplerinin bulunduğu açıktır. Bunları başlıca dört noktada toplamak mümkündür. 1. Dine son derece bağlı bazı müslüman hanımları kocaları ölüp dul kalmaları üzerine himaye etmek. 2. Araplar arasında evlilik konusunda yerleşmiş yanlış bazı âdetleri fiilî örnekle değiştirmek. 3. Bir kabileden veya aileden kız alarak bu yolla İslâm toplumunun kaynaşıp bütünleşmesini sağlamak. 4. Kadınları ilgilendiren bazı özel bilgileri hanımları vasıtasıyla diğer müslüman hanımlara öğretmek.

Allah Rasûlü'nün (s.a.s) yukarıda zikredilen evliliklerinden dördü erkek, dördü kız olmak üzere sekiz çocuğu dünyaya gelmiştir. Peygamberlikten önce doğan ve kendisinin Ebü'l-Kâsım künyesiyle anılmasına sebep olan ilk oğlu ve ilk ölen çocuğu Kâsım'ın ne kadar yaşadığı net değildir. Onun ardından sırasıyla Zeyneb, Rukıyye, Ümmü Gülsüm ve Fâtıma dünyaya gelmiştir. Oğulları Tayyib ile Tâhir peygamberlikten önce vefat etmişlerdir. Tayyib ile Tâhir'in iki ayrı çocuk değil Abdullah adlı bir oğlunun lakapları olduğu da rivayet edilir. Allah Rasûlü'nün (s.a.s) Mısırlı cariyesi Mâriye'den Hicretin 8. yılında (M.630) doğan oğlu İbrahim on sekiz ay yaşadıktan sonra

ölmüştür. Hz. Peygamber'in (s.a.s) soyu ise küçük kızı Fâtma'nın Hz. Ali ile evliliğinden doğan çocukları vasıtasıyla devam etmiştir.[1459]

B. AİLE HAYATI

Semavî dinleri teşkil eden Musevîlik, Hıristiyanlık ve İslâmiyet aile ile ilgili konulara büyük ehemmiyet vermiş hatta bu hususta bazen şaşılacak kadar ayrıntılara kadar inen esaslar ortaya koymuştur. Çünkü bu dinlerin ana prensiplerinden biri de neslin korunmasıdır. Binaenaleyh bu dinlerin kutsal kitaplarında evlenme, karı-koca-çocuk-akraba ilişkileri, boşanma, nafaka vs. konulara geniş bir şekilde yer ayrılmıştır.

Âlemde bütün canlı varlıklar gibi insan da çift olarak yaratılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de bu hususa işaret edilir: "Ey insanlar! Doğrusu biz sizleri bir erkekle bir dişiden yarattık".[1460] "Sizi bir tek nefisten yaratan ve gönlünün huzura kavuşacağı eşini de ondan var eden Allah'dır".[1461] "İyi kadınlar gönülden boyun eğenler ve Allah'ın korumasını emrettiğini, kocaları bulunmadığı zaman da koruyanlardır".[1462] Benzer şekilde Hadis kaynaklarında da Allah Rasûlü'nden (s.a.s) evliliği teşvik edici pek çok rivayet aktarılmıştır: "Dört şey Peygamber'in sünnetindendir: Hayâ, güzel koku sürünmek, misvak kullanmak ve evlenmek".[1463] "Şüphe yok ki kadınla ya dîni, ya malı veya güzelliği için evlenilir; sen dindar kadından şaşma".[1464] "Kimin evlenme külfetine gücü yeterse, evlensin. Zira (evlenme), gözü haramdan son derece meneder. İffeti de o nispette muhafaza eyler"[1465]. "Nikâha rağbet ediniz, çoğalınız. Zira ben kıyamet günü sizin çokluğunuzla, diğer ümmetlere karşı iftihar edeceğim".[1466] "Gençler! Evlilik külfetlerinin altından kalkabileceğine güvenenleriniz evlensin. Çünkü evlilik, gözü ve cinsel arzuları zinadan korur. Aksi halde (zinadan korunmak için) oruç tutunuz".[1467] "Ben hem namaz kılar, hem uyurum. Bazen nafile oruç tutar, bazen tutmam. Kadınlarla da evlenirim. Kim ki benim sünnetimden yüz çevirirse, benden değildir".[1468] Allah Rasûlü (s.a.s) ayrıca yüzüne baktığı zaman içini mutlulukla dolduracak bir eşe sahip olmayı, erkek için dünyada kavuşabilecekleri en değerli nimetlerden biri saymıştır.[1469]

Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de Rasûlü'nü (s.a.s) her hususta inananlara örnek olarak sunmaktadır: "Allah'ın Rasûlü'nde sizler için

gerçekten de (takip edilmeye değer) güzel bir örnek vardır”.[1470] Gerçekten de insanlar pek çok sahada iyi örneğe muhtaç olduğu gibi aile hayatında da buna ihtiyaç duyar. Çünkü gerek ferdî hayat gerekse cemiyet hayatı tamamen aileye bağlıdır. Hz. Peygamber (s.a.s) bizzat yaşadığı hayatla bizlere en iyi aile örneğini sunmuştur. Onun ashâbı da bu hayata şahit olmuş, kendisi de yaşamaya çalışmış ve bütün mükemmelliği ile sonraki nesillere intikal ettirmiştir.

Allah Rasûlü (s.a.s) hiçbir şekilde insanların tamamen zühd ve takvaya dönük, cemiyet dışı ve insanî ilişkilerden uzak bir hayat sürmelerini istememiştir. Aksine vasat insan için nasıl bir yaşayış gerekiyorsa onu yaşamış, tavsiye etmiş ve belli bir denge içinde kadın-erkek her iki cinse evli kalarak, lakin kesinlikle zina, fuhuş gibi gayr-i meşru ilişkilerden uzak bir aile hayatı sürmelerini istemiş, bu konuda kendisi örnek tavır ve davranışlar sergilemiştir.

1. Aile Reisi Olarak Hz. Peygamber (s.a.s)

Aile, anne-baba ve çocuklardan meydana gelen toplumun en küçük birimini teşkil eder. Ailenin âhenk ve huzuru ancak aileyi meydana getiren fertler arasındaki karşılıklı saygı ve sevgiye, bunun yanında karşılıklı olarak hak ve vazifelerin bilinmesine ve yerine getirilmesine bağlıdır. Buna göre ailede erkeğin öncelikli vazifesi yuvasını korumak, maddî ihtiyaçlarını (gıda, yiyecek, mesken ve tedavi) karşılamak, çocuklarının ev dışındaki himâye, tâlim ve terbiyelerini üstlenmektir. Kadının ailesine karşı en önemli vazifesi ise hayatı ve ailenin sorumluluğunu eşiyle paylaşmak, eşiyle birlikte çocuklarını en iyi şekilde eğitmektir.

Hz. Peygamber’in (s.a.s) aile hayatı, 25 yaşlarında iken kendisinden yaşça büyük dul bir hanım olan Hatîce bint Huveylid’le (rah) evliliğiyle başladı. Biri hariç çocuklarının tamamının annesi olan Hz. Hatîce (rah) ile yaklaşık yirmi beş yıl evli kaldı. Hayatının en sıkıntılı dönemi Hz. Hatîce (rah) ile olan beraberlik yıllarına tesadüf eder. Allah Rasûlü (s.a.s) kavmi tarafından reddedildiği, işkence ve hakaretlere maruz kaldığı Mekke döneminde eşi Hz. Hatîce’nin (rah) maddî ve manevî desteğine sahip olmuş, en büyük teselliyi onunla kurduğu huzurlu aile yuvasında bulmuştur. Hz. Hatîce (rah) hicretten üç yıl önce, nübüvvetin onuncu yılında vefat etmiştir. Rasûlullah

(s.a.s) peygamberliğinin onuncu yılında Ramazan ayında, daha Medine'ye hicret etmezden önce Mekke'de iken Sevde bint Zemea ile evlenmiştir. Medine'ye hicretten sonra ise Hz. Peygamber (s.a.s) diğer hanımlarıyla evlilikler gerçekleştirmiştir.

Hz. Peygamber (s.a.s) aile sorumluluğunun idraki konusunda bilhassa aile reislerine de örneklik sunmuştur. Onun örneklik misyonunun en önemli unsurları ise ailesinin geçimini temin, eşine değer verme, onu memnun ve razı etmedir. Nafaka temini aile reisinin en önemli görevi kabul edilir. Bu sadece İslamî öğretide değil, tarih boyunca şahit olunan bütün geleneksel aile formlarında böyledir. Ancak İslâm bu faaliyeti zorunlu bir geçim vazifesi olarak değil, dinin tavsiye ettiği hatta sevap kazanmaya vesile saydığı bir ibadet olarak telakki etmiştir. Bu hususta Allah Rasûlü'nün (s.a.s) hadis-i şerifleri açıktır: "Erkeğin hanımına yedirdiği yemek bile sadakadır".[1471] "Kıyamet günü kişinin mizanına konacak ilk şey ailesinin nafakası için harcadıklarıdır".[1472]

Nafakanın mühim bir bölümünü mesken teşkil eder. Hz. Peygamber (s.a.s) her hanımı için müstakil bir evi esas almıştır. Nitekim Medine'ye hicret edince yedi ay kadar Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin (ra) evinin alt katında ikamet etmiş ise de Mescid-i Nebevî' inşaasının tamamlanmasıyla birlikte ailesini avluda tanzim edilen müstakil hücrelere taşımıştır.[1473]

Hz. Peygamber (s.a.s) aile fertlerinin tamamına ilgi gösterdiğini, kıymet verdiğini ifade eden çeşitli söz ve davranışlarla onları memnun ve ruhen tatmin etmeye ehemmiyet vermiştir. Bu doğrultuda hanımlarından her biriyle alâkalı pek çok rivayet gelmiş olup bilhassa Hz. Hatîce (ra) ve Hz. Âişe (ra) ile ilgili olanlar daha çoktur.[1474] Hanımlarına faziletlerini söylemesi, sevdiğini ifade etmesi, yolculuk öncesinde hanımının hayvana binmesinde yardımcı olması ve bu esnada onları dizine bastırarak bindirmesi, bir sıkıntıyla kederlenip ağlayanın gözyaşlarını elleriyle silerek teselli etmesi gibi Rasûlullah'ın (s.a.s) pek çok davranışı hanımlarını memnun kılmaya yöneliktir.

Hz. Peygamber'in (s.a.s), aile reisi olarak mümtaz vasıflarından biri de hanımlarına karşı davranışta nezâket ve iyiliği ile onları razı ve memnun etmeyi esas almış olmasıdır. Nitekim ashâbına hitaben "En

hayırlınız, ehline karşı hayırlı olandır” buyururlar.[1475] Allah Rasûlü (s.a.s) ayrıca, Allah’ın kadınlara iyi davranılmasını emrettiğini, onların Allah’ın teslim ettiği emânetler olarak bilinmesi gerektiğini, kadınların, annelerimiz, kızlarımız ve teyzelerimiz olduğunu ısrarla ifade etmiştir.[1476]

Kadına karşı hayırlı olmanın ölçülerinden biri de onların hataları karşısında alınan tutumdur. Allah Rasûlü (s.a.s) bu hususu “Bir kimse karısına kin beslemesin. Onun bir huyunu beğenmezse, bir başka huyunu beğenir”[1477] ifadesiyle ortaya koymuştur. Karşılıklı münasebetlerde esas olan tavır nezâket ve sabırdır. Hz. Peygamber (s.a.s) bu noktada takınılacak tutumu, kadınların fıtrî hususiyetlerine dikkat çekerek tespit etmiştir. Zira kadın, erkekten daha hassas, daha ince bir mizaca sahiptir, onun tabiatında hemen incinme ve kırılma özelliği vardır. Bu sebeple Allah Rasûlü (s.a.s) ashabına kadınlarıyla ilgili çok hassasiyet göstermelerini istemiş[1478], sık sık kendilerine “Kadınlarınızı nasıl köle -veya hayvan- döver gibi dövüyor, sonra da akşam olunca utanmadan beraberce yatıyor-sunuz?” kınamasında bulunmuştur.[1479] Ashâbdan bazılarının kadınlarla ilgili olarak şiddetin engellenmesini onların şımarıp fesadı artırdıklarını söylemeleri üzerinde Allah Rasûlü’nden (s.a.s) şu cevabı almışlardır: “Bilin ki kadını ancak şerlileriniz döver”.[1480]

2. Baba Olarak Hz. Peygamber (s.a.s)

Rasûlüllah (s.a.s) erkek-kız, birçok çocuk sahibi bir babadır. Hz. Peygamber (s.a.s) adı geçen çocuklarıyla birlikte evinde yaşayan hizmetçi ve azatlı kölelerin çocuklarının eğitimiyle de doğrudan ilgilenmiş, daha doğrusu onları kendi çocuklarından ayırmamıştır. Nitekim Rasûlüllah’ın (s.a.s) on yıl hizmetinde bulunan Enes b. Mâlik (ra), (Allah elçisinin sevgilisi) unvanı olan Üsâme (ra), onun babası Zeyd b. Hârise (ra), kendi oğlu İbrahim’den farklı muamele görmemişlerdir.

Hz. Peygamber (s.a.s) yeni doğan çocukları için duada bulunur, kulaklarına ezan ve ikâmet okur, ardından da isim koyardı. Erkek çocuklarını ilk yedi gün içinde sünnet ettirir, ayrıca başlarındaki ilk saçları traş edip ağırlığınca tasaddukta bulunur, nihayet onlar için akîka kurbanı keserdi.[1481] Doğum haberiyle sevincini açığa vururdu.

Rivayetlere göre oğlu İbrahim'in doğum haberini getiren Ebû Râfi'ye bir köle hediye etmiştir. Rasûlüllah (s.a.s) çocukları dünyaya geldiğinde ayrıca dostlarına ziyafet de vermiştir.[1482]

Hz. Peygamberin (s.a.s) çocuklarına sınırsız şefkat ve sevgisinin bir başka tezahürü ise onların vefatları sırasında kendisinde görülen üzüntü halidir. Nitekim oğlu İbrahim'in vefatı üzerine gözyaşı dökerken dilinden şu sözcükler dökülmüştür: "Göz ağlar kalb üzülür fakat biz Allah'ın rızasına uymayan söz sarfetmeyiz. Vallahi ey İbrahim, ölümün sebebiyle hepimiz üzgünüz".[1483]

Allah Rasûlü (s.a.s) kendisi de bir baba olarak çocukların ağlamasına hiç tahammül edemezdi. Pek çok rivayette onun gözyaşı döken çocuklara olağanüstü ilgi gösterdiğine işaret eder. Bu konudaki hassasiyetini şu sözleriyle dile getirmiştir: "Vallahi ben namazda iken çocuk ağlaması işitince annesinin namazını fesada vereceğinden korkarım". Nitekim bir sabah namazında ilk rekâtta altmış âyetlik kıraatta bulunan Rasûlüllah (s.a.s) kulağına çocuk ağlaması gelmesi üzerine ikinci rek'atı en kısa bir sure ile tamamlamıştır.[1484]

Allah Rasûlü (s.a.s), terbiyesinde olan çocuklara karşı davranışlarını sevgi ve müsamaha üzerine bina etmiştir. O çocukların vâki hatalarını tashihte azar, tenkit, tahkir, surat ekşitme gibi yollara hiçbir şekilde başvurmamıştır. Enes b. Mâlik'ten bu konuda yapılan muhtelif rivayetleri şöyle birleştirmek mümkün: "Hazarda ve seferde on yıl Rasûlüllah'a (s.a.s) hizmet ettim. Yaptığım işler, her seferinde onun istediği şekilde gerçekleşmedi. Buna rağmen bana bir kerecik olsun ne vurdu, ne kötü söyledi, ne azarladı, ne surat yaptı, ne de ayıpladı. Bir kere olsun "of" dahi demedi. Yaptıklarımdan hoşuna gitmeyen için "Ne fena yaptın" demedi. Yaptığım bir şey için: "Bunu niye böyle yaptın?", yapmadığım bir emri için de: "Onu niye yapmadın!" diye hesaba çekmedi. Hanımlarından biri "Keşke şöyle yapsaydın!" diye müdâhale edecek olsa "Bırakın çocuğu, o Allah'ın murad ettiği şeyi yapmıştır" derdi.[1485]

Hz. Peygamber (s.a.s) zahire akseden her hususta çocuklar arasında eşit davranmayı emrederdi. Nitekim "Bağış ve ihsanlarda çocuklarınızın arasını eşit tutun" buyurmuştur.[1486]

Bir baba olarak Hz. Peygamber (s.a.s) ailesine mensup kimselerin evlenip yuva kurmalarıyla yakından ilgilenmiştir. Bu hususta yapılması gereken iş ve teşebbüsleri bizzat gerçekleştirmiştir. Kendi ailesinden kabul ettiği azatlısı Ebû Râfi'yi diğer azatlılarından Selmâ ile yine Ümmü Eymen'i azadlısı Zeyd b. Hârise ile evlendirmiştir.[1487] Aynı şekilde Zeyd'in, yakın akrabası Hz. Zeyneb bint Cahş'la evlenmesini teşvik etmiştir.[1488]

Rasûlüllah (s.a.s) kızlarından birini evlendireceği zaman yüz yüze olmaksızın -perde gerisinden- "Kızım seni falanca istiyor, istemiyorsan hayır de. İstiyorsan sükût et. Sükûtun ikrardır" diye hitâb etmiş, evlilik hususunda kızlarının görüşünü almadan onları nikâhlamamıştır. Nitekim Hz. Ali (ra) Hz. Fâtıma'yla (rah) evlenmek istediğini bildirince Rasûlüllah (s.a.s) durumu kızına iletmiş, Fâtıma'nın (rah) sükûtu üzerine onu Hz. Ali ile evlendirmiştir.[1489]

3. Dede Olarak Hz. Peygamber (s.a.s)

Hz. Peygamber'in (s.a.s) bütün çocuklara karşı gösterdiği emsalsiz sevgi, şefkat ve merhameti özellikle onun kendi torunları ile ilgili haberlerde bulmak mümkündür. Onun en büyük kızı Zeyneb, Ebu'l-Âs ile evlenmiş, ondan iki çocuğu olmuştur ki bunlar Ali ve Ümâme'dir. Ali'nin küçük yaşta öldüğü anlaşılıyor. Ümâme ise yetişinlik çağına gelince önce Hz. Ali ile ondan sonra da Muğîre b. Nevfel ile evlenmişti. Bir rivayete göre onun Muğîre'den (ra) Yahyâ isimli bir çocuğu olmuştur.[1490]

Hz. Peygamber'in (s.a.s) nesli çocuklarından sadece Hz. Fâtıma'dan (rah), onun da, oğulları Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'den devam etmiştir. Allah Rasûlü'nün (s.a.s) torunu Hz. Hasan'dan gelen nesline "şerif", Hz. Hüseyin'den gelen nesline "seyyid" denmiş, tarih boyunca bu soylar bütün Müslümanların saygı ve sevgilerine mazhar olmuşlardır. Rasûl-i Ekrem'in (s.a.s) torunlarından bir kısmı hakkında onlarla ilgili değişik olayları anlatan birçok haber vardır. Bunlarda bir dedenin torunlarına ilgisinin, onlara karşı sevgi ve ilgisinin muazzam örneklerini bulmak mümkündür.

Hz. Peygamber'in (s.a.s) torunlarıyla alâkası doğumdan itibaren başlar. Nitekim, doğan çocukların kulaklarına ezan okur, onlara isim verir, önceden kötü isim takılmışsa değiştirir, onlar için akîka kurbanı

keserdi. Meselâ Hz. Hasan doğduğunda iki kulağına “ezan” okumuştu.[1491] Torunları Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Muhassin’e başta konulan Harb ismini hoş bulmamış ve onları mezkûr isimlerle değiştirmişti.[1492]

Hz. Peygamber’in (s.a.s) bir dede olarak torunlarına karşı tavrında en dikkat çekici yönlerden biri de onlara karşı gösterdiği sevgisidir. Nitekim torunları Hasan ve Hüseyin’i her karşılaşmasında sevmiştir. Ayrıca kız torunu Ümâme’yi omzunda taşıyan Hz. Peygamber (s.a.s) onu sırtından indirmeden namaz kılmış, rükû ve secdeye gittikçe yere bırakmış, kıyama kalkarken ise tekrar omzuna almıştır. Aynı şekilde namaz kılarken secde sırasında sırtına binen torunları kendiliğinden ininceye kadar secdeyi uzatmış, rükû sıralarında onlar bacaklarının arasından da geçmek isteyince ayaklarını aralamış, gerek namaz esnasında, gerekse daha sonra bu hususta çocuğa hiçbir müdâhalede bulunmamıştır.[1493] Rivayete göre Rasûl-i Ekrem (s.a.s) secdeye gidince Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin de gelip sırtına binerlerdi. Hz. Peygamber (s.a.s) secdeden kalkarken onları yumuşak bir şekilde alıp yere bırakırdı. Secdeye gidince onlar yine sırtına binerlerdi, bu durum namaz bitinceye kadar bu şekilde devam ederdi. Namazın tamamlanmasından sonra ise Rasûlüllah (s.a.s) onları alıp dizlerine oturturdu.[1494] Bir defasında Hz. Peygamber (s.a.s) secdedeyken sırtına Hz. Hasan veya Hz. Hüseyin binince, ininceye kadar secdeyi uzatmıştı.[1495] Bir gün Hz. Peygamber (s.a.s) zekât hurmalarını dağıtıyorken Hz. Hasan kucağında bulunuyordu. Dağıtma işi bitince onu omzuna almıştı.[1496] Sahabeden Berâ (ra) Hz. Peygamber’in (s.a.s) omzunda Hz. Hasan olduğu halde; “Allah’ım, doğrusu ben bunu seviyorum. Onu sen de sev” dediğini rivayet eder.[1497] Çocuklar bineğinin üzerinde de Hz. Peygamber’in (s.a.s) yanındadırlar. Mekke’nin fethinde şehre girerken Hz. Zeyneb’den torunu Ali onun terkisinde bulunuyordu.[1498]

Rasûl-i Ekrem (s.a.s) torunlarına olan sevgisini, alâkasını her yerde, her fırsatta gösterirdi. Nitekim bir gün bir omzunda Hz. Hasan, diğerinde Hz. Hüseyin olduğu ve sırasıyla önce birini sonra diğerini öperken sahabenin yanına gelmiştir.[1499]

Ebû Hüreyre (ra) bir gün Allah’ın Rasûlü (s.a.s) ile dışarı çıktıklarını ve Fâtıma’nın (rah) evine geldiklerinde Peygamber’in (s.a.s) Hasan’ı

(ra) kastederek “Küçük adam orada mı? Küçük adam orada mı?” buyurduğunu, bu sırada Hasan’ın (ra) geldiğini, kucaklaştıkları sırada Allah’ın Rasûlü’nün (s.a.s): “Ey Allah’ım ben onu seviyorum, senin de onu ve onu sevenleri sevmeni niyaz ediyorum” buyurduğunu rivayet etmiştir.[1500] Üsâme b. Zeyd’in (ra) rivayetine göre, Hz. Peygamber (s.a.s) Hasan’ı (ra) ve onu alır: “Ey Allah’ım! onları sevdiğim için, onları sevmeni niyaz ediyorum” diye dua ederdi.[1501] Bir başka rivayette Üsâme b. Zeyd (ra) Rasûlüllah’ın (s.a.s) kendisini ve Hasan’ı (ra) dizlerine aldığını bir dizine kendisi ve bir dizine Hasan’ı (ra) oturttuğunu ve “Ey Allah’ım! Onlara merhamet etmeni niyaz ediyorum, çünkü ben onlara merhamet ediyorum” diye dua ettiğini söylemiştir.[1502] Yine Üsâme b. Zeyd (ra) şöyle der: “Bir gece bir işim için gittiğimde Peygamber (s.a.s) dışarıya elbisesinin içinde bir şeyle çıktı. Ben ona işimden bahsetmeyi bitirdiğimde, elbisesinin içinde ne olduğunu sorunca elbisesini açtığında Hasan ile Hüseyin’i gördüm. Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurdu: “Bunlar benim oğullarım, benim kızımın oğulları! Ey Allah’ım ben onları seviyorum, senin de onları ve onları sevenleri sevmeni niyaz ediyorum”.[1503] Benzer bir olay Hz. Hüseyin için de gerçekleşmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s) bir davete giderken yolda Hz. Hüseyin’i oynarken görünce öne çıkıp ellerini açmış ve Hz. Hüseyin’i tutup öpmüştür.[1504]

Rivayete göre Rasûlüllah (s.a.s) mescidde insanlara hitap ederken torunları Hasan (ra) ve Hüseyin (ra) uzun elbiseleri içinde düşe kalka yürüyerek yanlarına geldiler. Rasûl-i Ekrem (s.a.s) minberden indi, onları kaldırdı, ardından da şöyle buyurdu: “Allahu Teâlâ malınız ve evlâtlarınız birer imtihan sebebidir”[1505] diyerek hakikati buyurmuştur: Şu iki çocuğun düşe kalka yürüyüşlerine baktım ve vaazımı kesip onları yukarı almaktan kendimi alıkoyamadım”.[1506] İbn Abbâs rivayet etmiştir: Rasûlüllah (s.a.s) Hasan’ı omuzlarında taşırken sahâbeden biri Hasan’a (ra) “bineğin ne güzel binektir” dediğinde Hz. Peygamber (s.a.s) bunun üzerine “Sürücüsü ne güzel sürücüdür” cevabını vermiştir.[1507]

Hz. Ebû Bekir (ra) Allah’ın Rasûlü’nü (s.a.s) yanında Hasan’la (ra) birlikte minberde gördü. Hz. Peygamber (s.a.s) bir insanlara, bir de ona bakıyor ve şöyle diyordu: “Bu benim oğlum bir liderdir ve Allah’ın, iki büyük Müslüman fırkayı onun vasıtası ile uzlaştırması

umulur”.[1508] Enes b. Mâlik (ra) rivayet ediyor: “Rasûlüllah’a ehl-i beytinden en sevgili olanın kim olduğu sorulduğunda “Hasan ve Hüseyin” diye cevaplamıştır. Rasûlüllah’ın (s.a.s) “Hüseyin bana, ben Hüseyin’e aitim. Hüseyin’i seveni Allah sevsin” buyurduğu rivayet edilmiştir.[1509]

Hz. Peygamber’in (s.a.s) bu sevgi tezahürleri Arap kabile reislerinin oldukça garibine gitmiştir. Nitekim onlardan biri olan Akra’ b. Hâbis Hz. Peygamber’i (s.a.s) Hz. Hasan’ı öperken görünce “Doğrusu benim on çocuğun var, hiçbirini öpmemişimdir!” dediğinde, Hz. Peygamber (s.a.s) ona şöyle mukabelede bulunmuştur: “Merhamet etmeyene merhamet edilmez!”.[1510]

Rasûl-i Ekrem’in (s.a.s) torunlarıyla münasebetinde dikkat çeken bir husus da onlar arasında ayrım yapmamaya, onlara eşit davranmaya özen göstermesidir. Hz. Peygamber’in (s.a.s) torunları arasında adaletle muamelede bulunduğuna dair şu örnek verilebilir: Bir gün Hz. Peygamber (s.a.s), Hz. Fâtıma’nın (rah) evine gitmişti. Hz. Hüseyin içecek bir şey istedi. Hz. Peygamber (s.a.s) bu esnada koyun sağmakla meşguldü. Kısa süre sonra Hz. Hasan gelip kendisinden içecek bir şey istedi. Ama Rasûlüllah (s.a.s) sağdığını sütü ona değil, Hz. Hüseyin’e verdi. Bunun üzerine Hz. Fâtıma, Hz. Hüseyin’i mi daha çok sevdiğini sorduğunda Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle cevap vermiştir: “Hayır, o Hasan’dan önce istemişti!”.[1511] Bununla birlikte Allah Rasûlü’nün (s.a.s) bazı çocukları diğerlerinden daha çok sevdiğini belirten haberler vardır. Bunda ilk çocuk veya o esnadaki en küçük çocuk olma, bazı kabiliyetlere sahip bulunma gibi sebepler etkili olmuş olmalıdır. Nitekim Allah Rasûlü (s.a.s) kendisine hediye gelen bir gerdanlığı; “Bunu ailemden en çok sevdiğime vereceğim!” demiş, sonra onu torunu Ümâme’ye (rah) vermişti.[1512] Muhtemeldir ki bu olayın meydana geldiği zamanda Ümâme (rah) ailenin en küçüğüydü.[1513]

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse Hz. Peygamber’e (s.a.s) bir aile reisi, bir baba veya bir dede olarak bakıldığında kendisinde ideal İslâm aile reisinin canlı örneğini görmek mümkündür. Hele kadınların ayrımcılık ve baskı arasında ezildiği, İslâm’ın kadınlara getirdiği haklar hususunda efkâr-ı umûmiyenin sistemli şekilde zihninin bulandırıldığı şu dönemde bu idealleri bilmek ve yaşatmak önemlidir.

Günümüzde kendini Müslüman ve hatta dindar, çok dindar bilen muhitlerde olsun, bu meselelerde İslâm'ın aileyle ilgili hususları yeterince bilinmediği ve gereğince yaşanmadığı bir gerçektir. Hatta çoğu kere İslâm'ın kendisi diye takdim edilen pek çok örfî bilgilerin ve alışkanlıkların dinimiz ile hiç ilgisinin bulunmadığı gibi dinin temel öğretisinin tam tersi olduğu şüphe götürmez bir gerçektir.

Müslümanlar olarak gittikçe gelişen ve cemiyet halinde bütünleşmeye giden yarının problemli insanlık ailesi içerisinde eriyip yok olmak istemiyor, üstelik insanlığın karşı karşıya kaldığı sorunları azaltmada özgün ve sadra şifa katkılarda bulunmak istiyorsak, ibadet hayatını ilgilendiren belli tezahürlerin ötesine aşıp medenî ve sosyal hayatın her safhasını yönlendirmek için kendisinde en güzel örnekler bulunan Hz. Muhammed'in (s.a.s) yaşayışının her yönünü tanımak, örnekleri ondan almak, nihayet bunları hayata uygulamak gerekir. Zira bu hususta Müslümanların rehberi olan Kur'ân'ın çağrısı gayet açıktır: "Allah'ın Rasûlü'nde sizler için en güzel örnek vardır".[1514]

[1394] Nisâ, 4/129.
[1395] Nisâ, 4/3, 129.
[1396] Ebû Dâvûd, *Talâk* 25.
[1397] Bu konuda geniş değerlendirmeler için bk. Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi,* II, 263-276.
[1398] İbn İshâk, *Sîre,* s. 59-60; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 199-201; İbn Abdilberr, *el-İstîâb,* IV, 1817.
[1399] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 202; İbn Abdilberr, *el-İstîâb,* IV, 1818-1819.
[1400] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 345-355; İbn Sa'd, *et-Tabakât,* VIII, 52.
[1401] İbn Sa'd, *et-Tabakât,* VIII, 53.
[1402] İbn Sa'd, *et-Tabakât,* VIII, 58; İbn Abdilberr, *el-İstîâb,* IV, 1867.
[1403] Buhârî, *Nikâh,* 39, 40.
[1404] Buhârî, *İlim* 35.
[1405] Buhârî, *Fedâil*, 1, 5; İbn Mâce, *Mukaddime*, 27.
[1406] İbn Sa'd, *et-Tabakât,* VIII, 66-67.
[1407] İbn Sa'd, *et-Tabakât,* VIII, 76-78; İbn Abdilberr, *el-İstîâb,* IV, 1885.

[1408] İbn Abdilberr, *el-İstîâb,* IV, 1883.
[1409] İbn Hazm, *Ashâbu'l-Fütyâ*, s. 323.
[1410] Ümerî, Ekrem Ziya, *Bâki b. Mahled el-Kurtubî ve Mukaddimetü Müsnedih,* Medine 1984, s. 23-24.
[1411] Bu konuda geniş bilgi için bk. Erkocaaslan, Recep, *Hz. Âişe'nin Hayatı ve Şahsiyeti,* İstanbul 2016; Sabuncu, Ömer, "Âişe bint Ebû Bekir", *Müminleri Anneleri,* (ed. Adnan Demircan-Ömer Sabuncu), İstanbul 2017, s. 139-251.
[1412] İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 274, II, 341.
[1413] Buhârî, *Nikâh*, 33; İbn Sa'd, *et-Tabakât,* VIII, 82-83; İbn Abdilberr, *el-İstîâb,* IV, 1811.
[1414] İbn Sa'd, *et-Tabakât,* VIII, 86; İbn Abdilberr, *el-İstîâb,* IV, 1812. Bk. Ayşe Abdurrahman, *Terâcimü Seyyidâti Beyti'n-Nübüvve*, s. 300-318; Kazıcı, Ziya, *Hz. Muhammed'in Aile Hayatı ve Eşleri,* s. 188-189; Kandemir, M. Yaşar, "Hafsa", *DİA,* XV, 119-120.
[1415] İbn Sa'd, *et-Tabakât,* VIII, 92, 163-164, 218; İbn Abdilberr, *el-İstîâb,* IV, 1853.
[1416] İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 345-355; İbn Sa'd, *et-Tabakât,* III, 239, VIII, 86-87; İbn Abdilberr, *el-İstîâb,* IV, 1939.
[1417] İbn Hişâm, *es-Sîre,* II, 2-9, 111-113; Belâzürî, *Ensâb,* I, 227.
[1418] İbn Sa'd, *et-Tabakât,* VIII, 90-92.
[1419] İbn Sa'd, *et-Tabakât,* VIII, 96. Ayrıca bk. Ayşe Abdurrahman, *Terâcimü Seyyidâti Beyti'n-Nübüvve,* s. 320-332; Kazıcı, Ziya, *Hz. Muhammed'in Aile Hayatı ve Eşleri,* s. 215-240.
[1420] Vâkıdî, *Meğâzî,* I, 404-405.
[1421] Buhârî, *Meğâzî* 32; Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 405-408.
[1422] İbn Hişâm, es-Sîre, IV, 295; İbn Sa'd, *et-Tabakât,* VIII, 116-117; İbn Abdilberr, *el-İstîâb,* IV, 1804.
[1423] Vâkıdî, *Meğâzî,* I, 441-443.
[1424] Ahzâb 33/37.
[1425] İbn Sa'd, *et-Tabakât,* VIII, 101; İbn Abdilberr, *el-İstîâb,* IV, 1849.
[1426] İbn Sa'd, *et-Tabakât,* VIII, 101-102.
[1427] Ahzâb, 33/36-40.
[1428] Müslim, *Nikâh*, 15.
[1429] İbn Sa'd, *et-Tabakât,* VII, 110-112; İbn Abdilberr, *el-İstîâb,* IV, 309. Ayrıca bk. Ayşe Abdurrahman, *Terâcimü Seyyidâti Beyti'n-*

Nübüvve, s. 336-350; Kazıcı, Ziya, *Hz. Muhammed'in Aile Hayatı ve Eşleri,* s. 241-266.

[1430] İbn Abdilberr, *el-İstîâb,* IV, 297.

[1431] İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 342, 346.

[1432] İbn İshâk, *Sîre,* s. 319; İbn Abdilberr, *el-İstîâb,* IV, 1929.

[1433] İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 238, 277, IV, 6, 10.

[1434] Mümtehine, 60/7.

[1435] Buhârî, *Kitâbu'l-Meğâzî,* 69; Müslim, *Kitâbu'l-Cihad,*19.

[1436] İbn Sa'd*, et-Tabakât*, V, 550; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, I, 214-215; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe,* I, 294-295.

[1437] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 825-826.

[1438] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 100; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, IV, 1929.

[1439] Buhârî, *Salât,* 12; *Meğâzî,* 38; *Nikâh,* 68, *Cihâd,* 74; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 122-123; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, IV, 1872.

[1440] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 108, VIII, 128-129; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, IV, 1872.

[1441] İbn Hişâm, *es-Sîre,* IV, 296.

[1442] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 132; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, IV, 1914-1915.

[1443] Buhârî, *Meğâzî* 43.

[1444] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 132-133, 137.

[1445] İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, IV, 1917-1918.

[1446] Buharî, *Meğâzî*, 43; Müslim, *Nikâh*, 48.

[1447] İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 310-312.

[1448] Müslim, *Salât* 21; İbn Hişâm, *es-Sîre,* IV, 298.

[1449] İbn Sa'd, *et-Tabakât,* VIII, 135, 139.

[1450] İbn Sa'd, *et-Tabakât,* VIII, 218-219; İbnü'-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe,* VII, 120-121.

[1451] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 260; Belâzürî, *Ensâb*, I, 448-449.

[1452] Buhârî, *Salât,* 12; *Meğâzî,* 38; *Nikâh,* 68, *Cihâd,* 74; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 122-123; İbn Abdilberr, *el-İstîâb,* IV, 1872.

[1453] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 116-117; İbn Abdilberr, *el-İstîâb,* IV, 1804.

[1454] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 99; İbn Abdilberr, *el-İstîâb,* IV, 1845.

[1455] Mümtehine, 60/7.

[1456] Buhârî, *Nikâh,* 39, 40.

[1457] Buhârî, *Nikâh*, 33; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 82-83.

[1458] Bu konuda bk.Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi,*I, 250-251, II, 663-694; Ayşe Abdurrahman, *Rasûlüllah'ın Annesi ve Hanımları,* (çev. İsmail Kaya), Konya 1987;Vicdânî, Ebû Rıdvan Muhammed Sadık, *Hz. Muhammed Niçin Çok Evlendi,* (çev. Ahmet Karadut), Ankara 1998, s. 58-62; Yeniçeri, Celal, *Hz. Muhammed ve Yaşadığı Hayat*, s. 93-97;Ali Şeriati, Ali, *Muhammed'i Tanıyalım,* (çev. Ali Seyidoğlu), Ankara 2000, s. 99-100; Kazıcı, Ziya. *Hazret-i Muhammed'in Aile Hayatı ve Eşleri,* İstanbul 2003; Kandemir, Yaşar, "Hanımlarının Dilinden Hz. Peygamber", *Hz. Peygamber ve Aile Hayatı,* İstanbul 2006, s. 93-116; Savaş, Rıza, "Asr-ı Saadette Hz. Peygamber'in Aile Hayatı", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm,* I, 297-310; Demircan, Adnan, "Hz. Peygamber'in Çok Kadınla Evliliği Üzerine Bazı Düşünceler", *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu,* Nisan 2007, (İslami İlimler Dergisi Yayınları) 2007, s. 237-250.

[1459] Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 404-413, II, 731-741, II, 814-822; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 302-308, IV, 6, 12, 238, 277, 293-295; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 207-208, 295, II, 63-64, 120-123, VIII, 100; Belâzürî, *Ensâb*, I, 343, 198-227; İbn Abdirberr, *el-İstîâb,* IV, 1844-1845; Hamidullah, *İslâm Peygamberi,* I, 250-251, II, 663-694; Ayşe Abdurrahman, *Terâcimu Seyyidâti Beyti'n-Nübüvve,* Kahire ts. ; aynı müellif, *Rasûlüllah'ın Annesi ve Hanımları,* (çev.İsmail Kaya), Konya 1987; Muhammed, Abdurrahman Abdülganî, *Zevcâtü'n-Nebî Muhammed,* Beyrut-Kahire 1991, s. 52-53; Vicdânî, *Hz. Muhammed Niçin Çok Evlendi,* s. 58-62; Salihî, Muhammed b. Yusuf, *Ezvâcü'n-Nebî,* (thk. Muhammed Nizamüddin Fetih), Beyrut-Dimaşk 1999, s. 161-173; Yeniçeri, Celal, *Hz. Muhammed ve Yaşadığı Hayat*, s. 93-97; Ali Şeriati, *Muhammed'i Tanıyalım,* s. 99-100; Kazıcı, Ziya, *Hazret-i Muhammed'in Aile Hayatı ve Eşleri,* İstanbul 2003; Kandemir, Yaşar, "Hanımlarının Dilinden Hz. Peygamber", s. 93-116; Savaş, Rıza, "Asr-ı Saadette Hz. Peygamber'in Aile Hayatı", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm,* I, 297-310; Afzalurrahman, *Sîret Ansiklopedisi,* II, 121-213; Demircan, Adnan, *Allah Elçisinin Ailesi,* İstanbul 2006, s. 29-85.

[1460] Hucurât, 49/13.

[1461] A'raf, 7/189.
[1462] Nisâ, 4/34.
[1463] Nesâî, *Işratü'n-Nisâ* 1.
[1464] Buhârî, *Nikâh* 15; Nesaî, *Nikâh* 13.
[1465] Ebû Dâvûd, *Nikâh* 1; İbn Mâce, *Nikâh* 1.
[1466] İbn Mâce, *Nikâh* 1.
[1467] Buhârî, *Savm* 10.
[1468] Buhârî, *Nikâh* 1.
[1469] Ebû Dâvûd, *Zekât* 32.
[1470] Ahzâb, 33/21.
[1471] Buhârî, *Îmân* 41, *Cenâiz* 36, *Vesâyâ* 2, *Nefekât* 1, *Merdâ* 16, *Daavât* 43, *Ferâiz* 6; Müslim, *Vasıyyet* 5; Ebû Dâvûd, *Ferâiz* 3; Tirmizî, *Vesâyâ* 1; Nesâî, *Vesâyâ* 3; İbn Mâce, *Vesâyâ* 5.
[1472] Buhârî, *Nefekât* 14; Müslim, *Zekât* 39, 47.
[1473] Buhârî, *Salât* 62, 63, *Vesâyâ* 30; İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 239-241.
[1474] Buhârî, *Fedâil* 32; Müslim *Fedâil* 12, 13.
[1475] Tirmizî, *Radâ*`11; Ebû Dâvûd, *Sünnet* 15; İbn Mâce, *Nikâh* 50.
[1476] Tirmizî, *Radâ*` 11; İbni Mâce, *Nikâh* 50; Ebu Dâvud, *Sünnet* 16.
[1477] Müslim, *Radâ*` 61.
[1478] Buhârî, *Enbiyâ* 1, *Nikâh* 80; Müslim, *Radâ'* 60; Tirmizî, *Radâ*` 11, *Tefsîru sûre (9)* 2; İbn Mâce, *Nikâh* 3.
[1479] Müslim, *Cennet* 49; Tirmizî, *Tefsîru sûre 91*; İbn Mâce, *Nikâh* 51.
[1480] Buhârî, *Tefsîru sûre* 91; Müslim, *Cennet* 49; Ebû Dâvûd, *Nikâh* 43, İbn Mâce, *Nikâh* 51.
[1481] Ebû Dâvûd, *Edeb* 114.
[1482] Müslim, *Fedâil,* 62.
[1483] Buhârî, *Cenâiz* 32.
[1484] Buhârî, *Ezan* 65.
[1485] Müslim, *Fedâil* 51.
[1486] Buhârî, *Hibe* 12.
[1487] İbn Sa'd, *et-Tabakât,* III, 45.
[1488] Ahzâb, 33/36.

[1489] Nesaî, *Nikâh* 34. Bu konuda geniş bilgi için bk. Apak, Adem, *Hz. Peygamber'in (s.a.s) Etrafındaki Çocuklar ve Gençler,* Düşünce Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009, s. 69-78.

[1490] İbn Sa'd, *et-Tabakât,* VIII, 31; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe,* V, 22.

[1491] Ebû Dâvûd, *Edeb,* 114.

[1492] Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 98, 118.

[1493] Buhârî, Fedâilü's-*Sahâbe* 22, *İlim* 18, Salât 106; Tirmizî, *Menâkıb* 9, *Birr* 57; Ebû Dâvûd, *Tereccül* 15, İbn Mâce, *Edeb* 3.

[1494] Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* II, 513.

[1495] Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* III, 494; Nesâî, *Tatbik* 82.

[1496] Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* II, 279.

[1497] Buhârî, *Fedâilu'l-Ashâb* 22.

[1498] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğabe,* IV, 126.

[1499] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 440.

[1500] Buhârî, *Menâkıb* 27; Müslim, *Fedâil* 17.

[1501] Buhârî, *Menâkıb* 27; Müslim, *Fedâil* 17; Tirmizî, *Menâkıb* 31.

[1502] Buhârî, *Menâkıb* 27; Müslim, *Fedâil* 17.

[1503] Buhârî, *Menâkıb* 27; Tirmizî, *Menâkıb* 31.

[1504] İbn Mâce, *Mukaddime* 11.

[1505] Enfâl, 8/28.

[1506] İbn Mâce, *Libâs* 20; Tirmizî, *Menâkıb* 30; Ebû Dâvûd, *Salât* 17; Nesâî, *Cuma* 30.

[1507] Tirmizî, *Menâkıb* 31.

[1508] Buhârî, *Menâkıb* 27; Nesaî, *Cuma* 17.

[1509] Buhârî, *Fedâil* 18-22; Müslim, *Fedâil* 32, 56, 58-61, 67; Tirmizî, *Menâkıb* 31; İbn Mâce, *Mukaddime* 27.

[1510] Müslim, *Fedâil* 65.

[1511] Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 101.

[1512] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI,101.

[1513] Demircan, Adnan, *Allah Elçisinin Ailesi,* s.136-137.

[1514] Ahzâb, 33/ 21.

[1500]
[1453]
[1444]
[1416]

[1472]
[1425]
[1401]
[1400]
[1462]
[1426]
[1482]
[1463]
[1443]
[1499]
[1514]
[1402]
[1399]
[1445]
[1417]
[1483]
[1480]
[1442]
[1434]
[1454]
[1491]
[1451]
[1471]
[1474]

İbn Hişâm, *es-Sîre,* II, 2-9, 111-113; Belâzürî, *Ensâb,* I, 227.

İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 345-355; İbn Sa'd, *et-Tabakât,* III, 239, VIII, 86-87; İbn Abdilberr, *el-İstîâb,* IV, 1939.

İbn Sa'd, *et-Tabakât,* VIII, 92, 163-164, 218; İbn Abdilberr, *el-İstîâb,* IV, 1853.

İbn Sa'd, *et-Tabakât,* VIII, 86; İbn Abdilberr, *el-İstîâb,* IV, 1812. Bk. Ayşe Abdurrahman, *Terâcimü Seyyidâti Beyti'n-Nübüvve*, s. 300-318; Kazıcı, Ziya, *Hz. Muhammed'in Aile Hayatı ve Eşleri,* s. 188-189; Kandemir, M. Yaşar, "Hafsa", *DİA,* XV, 119-120.

Buhârî, *Nikâh*, 33; İbn Sa'd, *et-Tabakât,* VIII, 82-83; İbn Abdilberr, *el-İstîâb,* IV, 1811.

İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 274, II, 341.

Bu konuda geniş bilgi için bk. Erkocaaslan, Recep, *Hz. Âişe'nin Hayatı ve Şahsiyeti,* İstanbul 2016; Sabuncu, Ömer, "Âişe bint Ebû Bekir", *Müminleri Anneleri,* (ed. Adnan Demircan-Ömer Sabuncu), İstanbul 2017, s. 139-251.

Ümerî, Ekrem Ziya, *Bâki b. Mahled el-Kurtubî ve Mukaddimetü Müsnedih,* Medine 1984, s. 23-24.

İbn Hazm, *Ashâbu'l-Fütyâ*, s. 323.

İbn Abdilberr, *el-İstîâb,* IV, 1883.

Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 825-826.

İbn Sa'd*, et-Tabakât*, V, 550; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, I, 214-215; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe,* I, 294-295.

[1465]

Buhârî, *Kitâbu'l-Meğâzî,* 69; Müslim, *Kitâbu'l-Cihad,*19.

Mümtehine, 60/7.

İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 238, 277, IV, 6, 10.

İbn İshâk, *Sîre,* s. 319; İbn Abdilberr, *el-İstîâb,* IV, 1929.

İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 342, 346.

İbn Abdilberr, *el-İstîâb,* IV, 297.

İbn Sa'd, *et-Tabakât,* VII, 110-112; İbn Abdilberr, *el-İstîâb,* IV, 309. Ayrıca bk. Ayşe Abdurrahman, *Terâcimü Seyyidâti Beyti'n-Nübüvve,* s. 336-350; Kazıcı, Ziya, *Hz. Muhammed'in Aile Hayatı ve Eşleri,* s. 241-266.

Müslim, *Nikâh*, 15.

[1437]

Ahzâb, 33/36-40.

İbn Sa'd, *et-Tabakât,* VIII, 101-102.

İbn Sa'd, *et-Tabakât,* VIII, 101; İbn Abdilberr, *el-İstîâb,* IV, 1849.

Ahzâb 33/37.

Vâkıdî, *Meğâzî,* I, 441-443.

İbn Hişâm, es-Sîre, IV, 295; İbn Sa'd, *et-Tabakât,* VIII, 116-117; İbn Abdilberr, *el-İstîâb,* IV, 1804.

Buhârî, *Meğâzî* 32; Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 405-408.

Vâkıdî, *Meğâzî,* I, 404-405.

İbn Sa'd, *et-Tabakât,* VIII, 96. Ayrıca bk. Ayşe Abdurrahman, *Terâcimü Seyyidâti Beyti'n-Nübüvve,* s. 320-332; Kazıcı, Ziya, *Hz. Muhammed'in Aile Hayatı ve Eşleri,* s. 215-240.

İbn Sa'd, *et-Tabakât,* VIII, 90-92.

[1432]
[1513]
[1418]
[1508]
[1408]
[1414]
[1512]
[1450]
Ebû Dâvûd, *Edeb,* 114.
İbn Sa'd, *et-Tabakât,* VIII, 31; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe,* V, 22.
Nesaî, *Nikâh* 34. Bu konuda geniş bilgi için bk. Apak, Adem, *Hz. Peygamber'in (s.a.s) Etrafındaki Çocuklar ve Gençler,* Düşünce Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009, s. 69-78.
Ahzâb, 33/36.
[1433]
Buhârî, *Fedâilu'l-Ashâb 22*.
Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* II, 279.
Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* III, 494; Nesâî, *Tatbik* 82.
Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* II, 513.
Buhârî, Fedâilü's-*Sahâbe* 22, *İlim* 18, Salât 106; Tirmizî, *Menâkıb* 9, *Birr* 57; Ebû Dâvûd, *Tereccül* 15, İbn Mâce, *Edeb* 3.
Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 98, 118.
Buhârî, *Tefsîru sûre* 91; Müslim, *Cennet* 49; Ebû Dâvûd, *Nikâh* 43, İbn Mâce, *Nikâh* 51.
Müslim, *Cennet* 49; Tirmizî, *Tefsîru sûre 91*; İbn Mâce, *Nikâh* 51.
Buhârî, *Enbiyâ* 1, *Nikâh* 80; Müslim, *Radâ'* 60; Tirmizî, *Radâ`* 11, *Tefsîru sûre (9)* 2; İbn Mâce, *Nikâh* 3.
[1489]
[1423]
İbn Sa'd, *et-Tabakât,* III, 45.
Buhârî, *Hibe* 12.
Müslim, *Fedâil* 51.
Buhârî, *Ezan* 65.
Buhârî, *Cenâiz* 32.
Müslim, *Fedâil,* 62.
Ebû Dâvûd, *Edeb* 114.
[1456]

Buhârî, *Menâkıb* 27; Müslim, *Fedâil* 17.
Buhârî, *Menâkıb* 27; Müslim, *Fedâil* 17; Tirmizî, *Menâkıb* 31.
Buhârî, *Menâkıb* 27; Müslim, *Fedâil* 17.
Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 440.
İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğabe,* IV, 126.
Tirmizî, *Menâkıb* 31.
İbn Mâce, *Libâs* 20; Tirmizî, *Menâkıb* 30; Ebû Dâvûd, *Salât* 17; Nesâî, *Cuma* 30.
Enfâl, 8/28.
İbn Mâce, *Mukaddime* 11.
Buhârî, *Menâkıb* 27; Tirmizî, *Menâkıb* 31.
Buhârî, *Nikâh*, 33; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 82-83.
Buhârî, *Nikâh,* 39, 40.
Mümtehine, 60/7.
İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 99; İbn Abdilberr, *el-İstîâb,* IV, 1845.
İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 116-117; İbn Abdilberr, *el-İstîâb,* IV, 1804.
Buhârî, *Salât,* 12; *Meğâzî,* 38; *Nikâh,* 68, *Cihâd,* 74; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 122-123; İbn Abdilberr, *el-İstîâb,* IV, 1872.
İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 260; Belâzürî, *Ensâb*, I, 448-449.
İbn Sa'd, *et-Tabakât,* VIII, 218-219; İbnü'-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe,* VII, 120-121.
İbn Sa'd, *et-Tabakât,* VIII, 135, 139.
Müslim, *Salât* 21; İbn Hişâm, *es-Sîre,* IV, 298.
[1446]
İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 310-312.
Buharî, *Meğâzî*, 43; Müslim, *Nikâh*, 48.
İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, IV, 1917-1918.
İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 132-133, 137.
Buhârî, *Meğâzî* 43.
İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 132; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, IV, 1914-1915.
İbn Hişâm, *es-Sîre,* IV, 296.
İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 108, VIII, 128-129; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, IV, 1872.
Buhârî, *Salât,* 12; *Meğâzî,* 38; *Nikâh,* 68, *Cihâd,* 74; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 122-123; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, IV, 1872.

İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 100; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, IV, 1929.

Ebû Dâvûd, *Zekât* 32.

Buhârî, *Nikâh* 1.

Müslim, *Radâ`* 61.

Tirmizî, *Radâ`* 11; İbni Mâce, *Nikâh* 50; Ebu Dâvud, *Sünnet* 16.

Tirmizî, *Radâ`*11; Ebû Dâvûd, *Sünnet* 15; İbn Mâce, *Nikâh* 50.

Buhârî, *Fedâil* 32; Müslim *Fedâil* 12, 13.

Buhârî, *Salât* 62, 63, *Vesâyâ* 30; İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 239-241.

Buhârî, *Nefekât* 14; Müslim, *Zekât* 39, 47.

Buhârî, *Îmân* 41, *Cenâiz* 36, *Vesâyâ* 2, *Nefekât* 1, *Merdâ* 16, *Daavât* 43, *Ferâiz* 6; Müslim, *Vasıyyet* 5; Ebû Dâvûd, *Ferâiz* 3; Tirmizî, *Vesâyâ* 1; Nesâî, *Vesâyâ* 3; İbn Mâce, *Vesâyâ* 5.

Ahzâb, 33/21.

Bu konuda bk.Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi,*I, 250-251, II, 663-694; Ayşe Abdurrahman, *Rasûlüllah'ın Annesi ve Hanımları,* (çev. İsmail Kaya), Konya 1987;Vicdânî, Ebû Rıdvan Muhammed Sadık, *Hz. Muhammed Niçin Çok Evlendi,* (çev. Ahmet Karadut), Ankara 1998, s. 58-62; Yeniçeri, Celal, *Hz. Muhammed ve Yaşadığı Hayat*, s. 93-97;Ali Şeriati, Ali, *Muhammed'i Tanıyalım,* (çev. Ali Seyidoğlu), Ankara 2000, s. 99-100; Kazıcı, Ziya. *Hazret-i Muhammed'in Aile Hayatı ve Eşleri,* İstanbul 2003; Kandemir, Yaşar, "Hanımlarının Dilinden Hz. Peygamber", *Hz. Peygamber ve Aile Hayatı,* İstanbul 2006, s. 93-116; Savaş, Rıza, "Asr-ı Saadette Hz. Peygamber'in Aile Hayatı", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm,* I, 297-310; Demircan, Adnan, "Hz. Peygamber'in Çok Kadınla Evliliği Üzerine Bazı Düşünceler", *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu,* Nisan 2007, (İslami İlimler Dergisi Yayınları) 2007, s. 237-250.

Buhârî, *Savm* 10.

İbn Mâce, *Nikâh* 1.

Ebû Dâvûd, *Nikâh* 1; İbn Mâce, *Nikâh* 1.

Buhârî, *Nikâh* 15; Nesaî, *Nikâh* 13.

Nesâî, *Işratü'n-Nisâ* 1.

Nisâ, 4/34.

A'raf, 7/189.

Hucurât, 49/13.

Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 404-413, II, 731-741, II, 814-822; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 302-308, IV, 6, 12, 238, 277, 293-295; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 207-208, 295, II, 63-64, 120-123, VIII, 100; Belâzürî, *Ensâb*, I, 343, 198-227; İbn Abdirberr, *el-İstîâb,* IV, 1844-1845; Hamidullah, *İslâm Peygamberi,* I, 250-251, II, 663-694; Ayşe Abdurrahman, *Terâcimu Seyyidâti Beyti'n-Nübüvve,* Kahire ts. ; aynı müellif, *Rasûlüllah'ın Annesi ve Hanımları,* (çev.İsmail Kaya), Konya 1987; Muhammed, Abdurrahman Abdülganî, *Zevcâtü'n-Nebî Muhammed,* Beyrut-Kahire 1991, s. 52-53; Vicdânî, *Hz. Muhammed Niçin Çok Evlendi,* s. 58-62; Salihî, Muhammed b. Yusuf, *Ezvâcü'n-Nebî,* (thk. Muhammed Nizamüddin Fetih), Beyrut-Dimaşk 1999, s. 161-173; Yeniçeri, Celal, *Hz. Muhammed ve Yaşadığı Hayat*, s. 93-97; Ali Şeriati, *Muhammed'i Tanıyalım,* s. 99-100; Kazıcı, Ziya, *Hazret-i Muhammed'in Aile Hayatı ve Eşleri,* İstanbul 2003; Kandemir, Yaşar, "Hanımlarının Dilinden Hz. Peygamber", s. 93-116; Savaş, Rıza, "Asr-ı Saadette Hz. Peygamber'in Aile Hayatı", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm,* I, 297-310; Afzalurrahman, *Sîret Ansiklopedisi,* II, 121-213; Demircan, Adnan, *Allah Elçisinin Ailesi,* İstanbul 2006, s. 29-85.

[1424]

[1473]

[1504]

[1449]

[1455]

[1407]

[1409]

[1490]

[1498]

Buhârî, *Nikâh,* 39, 40.

İbn Sa'd, *et-Tabakât,* VIII, 58; İbn Abdilberr, *el-İstîâb,* IV, 1867.

İbn Sa'd, *et-Tabakât,* VIII, 53.

İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 345-355; İbn Sa'd, *et-Tabakât,* VIII, 52.

İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 202; İbn Abdilberr, *el-İstîâb,* IV, 1818-1819.

İbn İshâk, *Sîre,* s. 59-60; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 199-201; İbn Abdilberr, *el-İstîâb,* IV, 1817.

İbn Sa'd, *et-Tabakât,* VIII, 76-78; İbn Abdilberr, *el-İstîâb,* IV, 1885.

İbn Sa'd, *et-Tabakât,* VIII, 66-67.

Buhârî, *Fedâil*, 1, 5; İbn Mâce, *Mukaddime*, 27.

Buhârî, *İlim* 35.

[1447]

[1415]

[1441]

[1481]

Bu konuda geniş değerlendirmeler için bk. Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi,* II, 263-276.

Ebû Dâvûd, *Talâk* 25.

Nisâ, 4/3, 129.

Nisâ, 4/129.

[1458]

[1487]

[1464]

[1510]

[1486]

[1439]

[1411]

[1429]

[1496]

[1397]

[1495]

[1396]

[1410]

[1406]

[1430]

[1505]

[1509]

[1420]

[1485]

[1457]

[1419]

[1468]

[1497]

[1440]

[1459]

Ahzâb, 33/ 21.

Demircan, Adnan, *Allah Elçisinin Ailesi,* s.136-137.

Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI,101.

Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 101.

Müslim, *Fedâil* 65.

Buhârî, *Fedâil* 18-22; Müslim, *Fedâil* 32, 56, 58-61, 67; Tirmizî, *Menâkıb* 31; İbn Mâce, *Mukaddime* 27.

Buhârî, *Menâkıb* 27; Nesaî, *Cuma* 17.

[1431]
[1506]
[1405]
[1503]
[1422]
[1511]
[1494]
[1428]
[1448]
[1477]
[1460]
[1493]
[1488]
[1398]
[1394]
[1470]
[1475]
[1469]
[1466]
[1479]
[1413]
[1492]
[1436]
[1403]
[1502]
[1452]
[1395]
[1412]
[1501]
[1476]

[1427]
[1404]
[1467]
[1421]
[1435]
[1478]
[1507]
[1484]
[1438]
[1461]

III. SOSYAL HAYATI
A.GÜNLÜK HAYATI VE İBADETLERİ

Hz. Peygamber (s.a.s) Mekke'de önce dedesinin, ardından amcasının himayesinde büyümüştü. Bir ara çobanlık yapmış ve ticaretle uğraşmış, nihayet varlıklı bir hanım olan Hz. Hatice ile evlenmişti. Medine'ye hicret ettiğinde herhangi bir mal varlığı yoktu. O da diğer muhâcirler gibi bir süre Ensârın yardımıyla geçimini temin etti.

Medine'ye hicretinden sonra maddî imkânlara kavuşan Rasûl-i Ekrem (s.a.s) malının büyük bir kısmını Müslümanların ihtiyaçlarına harcar, kendisi ise son derece kısıtlı şartlar altında mütevazı bir hayat sürerdi. Elde ettiği geliri hemen ihtiyaç sahiplerine dağıttığı için bazen birkaç gün yemek yemediği, evinde bir iki ay boyunca yemek pişmediği de olurdu. Rivayetlere göre kendisi ve ailesi buğday ekmeğini pek nadir görür, çok defa arpa ekmeği yerdi.[1515] Nitekim Hz. Peygamber'in (s.a.s) vefatı sırasında, daha önce bir Yahûdîye zırhını rehin bırakarak aldığı otuz ölçek arpadan geriye pek az bir şey kalmış[1516], tereke olarak da sadece bir katırla silâhı yanında sadaka olarak ayırdığı bir araziyi bırakmıştı.[1517] Onun yatağının yüzü tabaklanmış deriden, içi de yumuşak hurma lifindendi.[1518] Oturması için kendisine minder verildiğinde minderi bir başkasına ikram edip yere oturmayı tercih ederdi.[1519] Kendisini hiçbir zaman ashabından üstün görmez, onların yaptığı işe de dâhil olurdu. Nitekim Hendek Gazvesi'ne hazırlık amacıyla hendek kazılırken kendisi de çalışmış, Kubâ Mescidi ve Mescid-i Nebevî inşa edilirken sırtında toprak ve kerpiç taşımıştı.[1520]

Hz. Peygamber (s.a.s) kendi işlerini kendi gördüğü, bu konuda kimsenin yardımını kabul etmediği bilinmektedir. Nitekim onun kendi söküğünü diktiği, elbise ve ayakkabılarını temizleyip tamir ettiği rivayet olunur. Ayrıca evde bulunduğu saatlerde ev işlerinde eşlerine yardım ederdi.[1521] Sofrada önüne getirilen yemekte kusur aramazdı; hoşuna giderse yer, gitmezse geri çekilirdi.[1522]

Allah Rasûlü (s.a.s) günlük hayatın önemli bir kısmını teşkil eden komşuluk ilişkilerine büyük ehemmiyet vermiştir. Öyle ki iyi bir mümin olabilmek için komşularına iyi davranmak, onları rahatsız etmemek,

kendisi için istediğini onlar için de istemek, komşusunun güvenini kazanmak, pişirdiğinden komşusuna ikram etmek gerektiğini söylerdi. Kendisi de komşularına fevkalâde yakın davranır, sık sık hâl-hatır ve sıhhatlerini sorardı. Çevresinde maddî veya manevî yardıma muhtaç komşuları varsa herkesten önce onlarla ilgilenirdi.[1523] Hz. Peygamber (s.a.s) bu hususta şöyle buyurmuştur: "Cibril, komşu hakkına riayeti o derece devamla tavsiye etmişti ki, hatta ben, (Allah'ın emriyle komşuyu) komşuya mirasçı kılacak sandım".[1524] Ebû Zer, Rasülullah'ın (s.a.s) şöyle dediğini rivayet eder: "Ey Ebâ Zer! Çorbanı pişirdiğin zaman suyunu çok koy ve komşularını (onların haklarını) da düşün!".[1525] Ebû Şüreyh'den de şöyle dediği rivayet olunmuştur. Peygamber (s.a.s) bir kere arka arkaya üç kere yemin ederek "Vallahi iman etmiş olmaz, vallahi iman etmiş olmaz, vallahi iman etmiş olmaz!" buyurdu. Mecliste hazır bulunanlar: "Ey Allah'ın Rasûlü! Bu iman etmiş olmayan kimdir?" diye sordular. Rasûl-i Ekrem: "Kim olacak; şu komşusu zulmünden, şerrinden emîn olmayan kişi" diye cevap verdi.[1526] Ebû Hüreyre'nin bir rivayetine göre ise Rasûlüllah (s.a.s) şöyle buyurmuştur: "Allah'a ve âhiret gününe imanı olan, ya hayır söylesin, ya ağzını mühürlesin. Allah'a ve âhiret gününe imanı olan, komşusuna ikram etsin, Allah'a ve âhiret gününe imanı olan misafirine ikram etsin".[1527]

Hz. Ali'den gelen rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.s) biri ibadet için, ikincisi insanlar için, üçüncüsü kendi şahsı için olmak üzere günü üç kısma bölmüştür. Hz. Peygamber'in (s.a.s) günlük hayatında en önemli faaliyetleri şüphesiz Allah'a kulluğun işareti olan ibadetleriydi. Bilhassa dinin temeli olan namaz, zekât, hac ve oruç gibi ibadetlere büyük ehemmiyet vermiştir.[1528] Sabah namazından güneş bir mızrak boyu yükselinceye kadar oturmak Hz. Peygamber'in (s.a.s) âdeti idi. Bu vakit toplantı zamanıydı. İnsanlar gelip Hz. Peygamber'in (s.a.s) etrafında oturur, bu esnada gelenlere tavsiyelerde bulunur, nasihat ederdi. Bu faaliyetten sonra Rasûlüllah (s.a.s) dört veya sekiz rekat namaz kılardı. Daha sonra evine gider, şahsî işleriyle meşgul olurdu. İkindi namazından sonra tek tek hanımlarını ziyaret eder, onlarla bir süre görüşürdü. Akşam Hz. Peygamber'in (s.a.s) bütün hanımları buraya gelir, yatsı namazına kadar orada birlikte kalırlardı. Allah Rasûlü (s.a.s) bunun ardından yatsı

namazını kıldırmak için mescide gider, daha sonra istirahate çekilirdi. Yatsı namazından sonra gecenin ilk yarısında dinlenmek Hz. Peygamber'in (s.a.s) âdeti idi. Hz. Peygamber (s.a.s) geceleri devamlı sekiz rekat namaz kılardı. Bazen de kendisine uyku galebe çalar, bu sebeple gece namazını kılamazdı.[1529]

Rasûl-i Ekrem (s.a.s) Ramazan ayının son on gününde mescidde itikâfa çekilerek bütün vaktini ibadetle geçirirdi.[1530] Bununla birlikte onun ibadetleri ölçülüydü. Ashâbına da güçlerinin yettiği kadar ibadet yapmayı tavsiye eder, Allah katında en değerli ibadetin az da olsa devamlı yapılanın olduğunu söylerdi.[1531] Enes b. Mâlik 'ten (ra) şöyle bir rivayet aktarılır: Hz. Peygamber (s.a.s) mescide girdiğinde iki direk arasında bir ipin çekilmiş olduğunu gördü. Bu ip nedir diye sorunca oradakiler : "Bu, Zeyneb'in ipidir. Zeyneb (namazda ayakta durmaktan) yorulunca bu ipe tutunur" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) : "Hayır (ibâdette böyle güçlük olmaz) bu ipi çözünüz. Sizden biriniz zinde ve kuvvetli oldukça namazı (ayakta) kılsın. Yorulunca da otursun" buyurmuştur.[1532]

Hz. Peygamber'in (s.a.s) ne kadar ibadet ettiğini onun eşlerinden sorup öğrenen üç sahâbî günahları bağışlandığı için onun ibadette aşırıya gitmediğini, kendilerinin ise daha çok ibadet etmeleri gerektiğini düşünmüş, biri hayatı boyunca bütün gece namaz kılacağını, diğeri her gün oruç tutacağını, bir diğeri de ibadetini kesintiye uğratmamak için evlenmeyeceğini söylemişti. Rasûl-i Ekrem (s.a.s) ise onlara Allah'tan en çok korkan ve O'na en üstün saygıyı besleyenin kendisi olduğunu, bununla beraber bazen oruç tutup bazen tutmadığını, hem namaz kıldığını hem uyuduğunu, ayrıca evlendiğini söyleyerek verdikleri kararın yanlış olduğunu ifade etmiştir.[1533] Genç sahâbî Abdullah b. Amr b. el-Âs'ı eşini ihmal edecek derecede ibadete düşkünlüğünden dolayı uyarmış, ona vücudunun, gözünün ve ailesinin de kendisi üzerinde hakkı olduğunu hatırlatarak bazan oruç tutup bazan tutmamasını, bazan namaz kılıp bazan uyumasını tavsiye etmiştir.[1534]

B. EĞİTİMCİ KİŞİLİĞİ

Hz. Peygamber'in (s.a.s) muallim olarak incelenmeye değer oluşu, her şeyden önce onun gönderildiği toplum üzerinde çok değişik ve zengin bir eğitim faaliyeti gerçekleşmesinden gelir. İptidaî bir kültürün

babalardan çocuklara daha çok taklitle intikal ettiği bir toplumda Hz. Peygamber'in (s.a.s) aldığı ilk vahiyle yeni değer ve kuralların benimsetilmesi ve öğretilmesi çok önemli bir konudur. Allah Rasûlü (s.a.s) bu yeni kültür ve manevî değerlerin tebliğ ve benimsetilmesi işindeki rolünü açıkça "muallimlik" olarak belirlemiş, yeni dünya görüşü içinde, önceden önemsiz bir çok kelime zamanla canlılık kazanarak, insan ve eğitim kavramları etrafında manalı ve tutarlı bir sistem oluşturmuştur. Netice olarak okuma, yazma, kalem, kâtib, muallim, mektep, öğretim, kalb, inanç, davranış vb. kelimelerin önem kazandığı canlı ve yepyeni bir zihniyet ve anlayış gündeme gelmiştir.

Muallim kavramının temelini teşkil eden ilim kelimesi, sözlükte bilmek anlamına gelir. Bu kelime genellikle bilgi ve bilim karşılığında kullanılır. Klasik sözlüklerde bir şeyi gerçek yönüyle kavramak, gerçekle örtüşen kesin inanç, bir nesnenin şeklinin zihinde oluşması, nesneyi olduğu gibi bilmek, nesnedeki gizliliğin ortadan kalkması gibi farklı şekillerde tarif edilmiştir. İlim, aynı zamanda bilgisizlik demek olan cehlin karşıtı olarak tanımlanır. Bu kelimeden türeyen âlim, alîm, allâm ve allâme, ma'lûm, malûmat, muallim, müteallim, muallem kelimeleri bilgi anlamıyla bağlantılı olarak kullanılmaktadır.[1535]

İslâm dini özelde tebliğin ilk muhatapları olan Araplarda, genelde de diğer insan topluluklarında sosyo-kültürel dönüşümü gerçekleştirmek için bir eğitim ve öğretim sistemi hedeflemiştir. Kaldı ki sistemin kurucusu olan Hz. Peygamber (s.a.s), açık bir şekilde kendisinin Allah tarafından bir muallim olarak gönderildiğini ifade etmiştir.[1536] Dolayısıyla tebliği boyunca onun uygulamalarının neredeyse tamamını bir eğitim ve öğretim faaliyeti olarak değerlendirmek mümkündür. Esasen Kur'ân'da da Hz. Muhammed'in (s.a.s) ilâhî tebliğ görevinin bir eğitim-öğretim işi olduğu açıkça vurgulanmaktadır.[1537]

İslâmî tebliğin başlangıcı aşamasında Hz. Peygamber'in (s.a.s) de dediği gibi Araplar "Ne okuyup yazmayı ne de hesap yapmayı bilen bir câhiller topluluğu" idi.[1538] Bundan dolayı topluluğun bir bütün olarak eğitim ve öğretime tabi tutulması zarureti vardı. Nitekim Allah Rasûlü (s.a.s) peygamberlik görevini üstlendiği andan itibaren ciddî bir eğitim faaliyetini de başlatmıştır. Zira kendisine ilk nâzil olan

âyetler oku emri ile başlamış ve aynı âyetler içinde kaleme özel olarak vurgu yapılmıştır.[1539]

Her ne kadar Hz. Peygamber'in (s.a.s) yoğun eğitim ve öğretim faaliyetleri Medine döneminde gerçekleşmişse de ilmin önemine dair Kur'ân âyetlerinin mühim bir kısmı Mekke döneminde nâzil olmuştur. Bu da İslâmî öğretinin ilme ve eğitime verdiği önemin en bâriz işareti kabul edilebilir. Nitekim "De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"[1540] "… Size ancak az bir bilgi verilmiştir."[1541]; "… ve şöyle de: Rabbim! Benim ilmimi artır!"[1542]; "Eğer yeryüzündeki ağaçlar kalem, deniz de arkasından yedi deniz katılarak (mürekkep olsa) yine Allah'ın sözleri (yazmakla) bitmez. Kuşkusuz Allah mutlak galip ve hikmet sahibidir."[1543] ; "Eğer bilmiyorsanız, bilenlere sorun."[1544]; "Kaleme ve (kalem tutanların) yazdıklarına andolsun ki!"[1545] gibi âyetlerin tamamı Mekke döneminde nâzil olmuştur.

İlimle ilgili pek çok âyet Mekke'de nâzil olmakla birlikte Hz. Peygamber'in (s.a.s) eğitim-öğretim uygulamaları konusundaki asıl faaliyetinin gerçek iktidarının ortaya çıktığı Medine döneminde gerçekleştiği görülür. Nitekim Medine'ye gelir gelmez içinde vakit namazlarının kılınabileceği ve İslâmî eğitim-öğretim faaliyetlerinin yapılabileceği bir mekânın inşasına girişmiştir ki, bu Mescid-i Nebevî'nin yapımı faaliyetidir. İnşa edilen bina üç bölümden meydana gelmiştir: Bunlardan ilki namaz kılmaya tahsis edilen geniş bir salon, ikincisi okul ve yurt mekanı olarak kullanılan ve Suffe denilen bölüm ve nihayet Allah Rasûlü'nün (s.a.s) ikametgâhı olarak düşünülen odalar.[1546] Mescid'in yanında inşa edilen Suffe İslâm'daki ilk düzenli eğitim-öğretim faaliyet merkezi olarak kabul edilir. Bu merkezin idarecisi ve ilk hocası olan Allah Rasûlü (s.a.s) burada bizzat ders vermiş, ayrıca henüz işin başında bulunanlara okuma-yazmayı ve Kur'ân'ı öğretmek üzere kendisine yardımcılar tayin etmiştir.

İlimle meşgul olmayı ve âlimi her zaman takdir eden Allah Rasûlü (s.a.s) "Âlim kimsenin âbid kimseye karşı üstünlüğü benim sizin en aşağı mertebede olanınıza karşı üstünlüğüm gibidir. Allah ve Melekleri, göklerin ve yerlerin halkı hatta yuvasındaki karıncalar hatta balıklar, insanlara hayır ve faydalı şeyler öğreten kimseye dua

ederler."[1547] "Bir tek âlim, Şeytana karşı (savaşta) bin zahitten daha çetindir" [1548] sözlerini de sık sık tekrarlamıştır.

Hz. Peygamber (s.a.s) Allah'ın aslında kendisini güzel ahlâkın gerçekleştirilmesi için bir muallim olarak gönderildiğini belirtmektedir. Klasik Müslüman yazarların Peygamberlerin ortak özellikleri olarak gösterdikleri hususlar bir bakıma onların ruh sağlığını, ruhî yapılarındaki ideal motiflerinin canlılığını ifade eder. Kısaca doğruluk, güvenirlik, günah işlememe, zeki olmak ve bildiklerini başkalarına duyurmak diye belirtilen bu niteliklerin, bulunduğu kimsede öğretim gücünü büyük ölçüde artıracağı şüphesizdir. Bilindiği gibi Hz. Peygamber (s.a.s) ümmî bir toplumda büyümüş ve okuma, yazmayı öğrenme imkânı bulamamıştır. Ancak onun kuvvetli bir sağduyuya sahip olduğu şüphesizdir. Ayrıca onun peygamberlik öncesindeki hayatında her bakımdan güvenilir bir kişiliğe sahip olduğunu biliyoruz. Sonuç olarak diyebiliriz ki Allah Rasûlü (s.a.s) fıtrî kabiliyeti ve vahyin kendisine sağladığı bilgi ve maharet ile örnek bir lider ve muallim olarak yetişmiştir. Örnek bir muallim olarak kendisini gösteren Rasûl-i Ekrem'in (s.a.s) eğitim anlayışı ve prensiplerini de şu şekilde ortaya koymak mümkündür:

Hz. Muhammed (s.a.s) eğitim anlayışının önemli bir hedefi olarak hayatı boyunca insanları haktan uzaklaştıran gayr-i ahlâki tutumları değiştirmeyi benimsemiştir Öyle ki insanları iyiliğe çağırmak ve bu hususta örnek olmak noktasındaki hassasiyetini, onları kötülükten uzaklaştırmak hususunda da göstermiş ve davranışların düzeltilmesinde mükemmel örneklik sunmuştur. Bu amaçla ashâbı arasında herhangi birinin yanlış bir davranışını veya uygun olmayan kıyafetini gördüğü zaman utandırmamak için hatasını yüzüne vurmamış, bu uyarıyı daha sonra başkalarının yapmasını istemiştir. [1549] Allah Rasûlü (s.a.s) tedip maksadıyla da olsa hayatında hiçbir kadını ve köleyi dövmemiş, kendisine yapılan haksızlıktan dolayı intikam almaya yönelmemiştir.[1550] Nitekim ona on yıl boyunca hizmet eden Enes b. Mâlik'i bir kere bile azarlamamıştır.[1551] Son derece nazik ve hatta utangaç sayılabilecek olan Allah Rasûlü (s.a.s) hayânın imandan olduğunu söylemiştir. Onun hoşlanmadığı bir söz veya davranış ile karşılaştığı yüzünden belli olurdu. Öyle ki

hanımların bazı özel hallerine dair sorulara muhatap olduğunda edebi sebebiyle cevaplama esnasında zorlanmıştır.[1552]

Allah Rasûlü (s.a.s) hiçbir zaman kendisine yapılmış olan kötülüğe kötülükle karşılık vermemiş, bunun yerine insanların kusurlarını görmezden gelmiştir.[1553] Çokça muhatap olduğu görgüsüz bedevîlerin kaba davranışlarına dahi tepki göstermeyip onları tebessümle karşılamıştır.[1554]

Bilindiği gibi insanlar içinde sadece peygamberler günah işlemekten korunmuşlardır. Zira Cenâb-ı Hakk onları ismet (günah işlememe) özelliği ile muttasıf kılmıştır. Bu nedenle peygamberler dışındaki bütün insanlar günah işleme ve hata yapma ile maluldürler. İslâm dini yasak olan fiilleri (günah) açıkça bildirmiş, müminlere bu davranış ve alışkanlıklardan uzak durmalarını emretmiştir. Kişi bu emirlere uyduğu takdirde kendisini kurtaracak ve Allah'ın sevgili kulları arasına girecektir. Ancak müslümanın vazifesi sadece yasak fiillerden kaçınmakla bitmez. Onun bir diğer görevi de, Allah'ın haram kıldığı amelleri işleyen kardeşlerini bu davranış ve alışkanlıklardan vazgeçirmeye çalışmaktır. Buna İslâmî literatürde "Emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker" "iyiliği yaygınlaştırmak, kötülüğü engellemek" adı verilmektedir. Cenâb-ı Allah yüce kitabında müslümanlar için bunun bir vazife olduğunu bildirmektedir.[1555] Hz. Peygamber'in (s.a.s) bu konudaki tavrını şu hadisi şerif çok veciz şekilde ifade eder: "Sizden bir kimse çirkin bir iş görürse onu eliyle değiştirsin (düzeltsin), eğer buna gücü yetmezse diliyle değiştirsin, buna da gücü yetmezse kalben nefret etsin. Bu ise imanın en zayıf derecesidir".[1556]

Allah Rasûlü'nün (s.a.s) iyiliği emretmesinin yanı sıra kötü alışkanlık ve davranışları önleme hususunda eşsiz örnekler sunduğu bilinmektedir. Hz. Peygamber (s.a.s) sürekli olarak ashâbıyla bir araya gelir, onlara kendisine vahyedilmiş bulunan âyetleri okur ve dinin hükümlerini anlatırdı. Toplantılarında ayrıca müminlere güzel huy ve davranışları anlatıp onları bu hususta teşvik ederken, aynı zamanda kötü davranış ve huylardan bahsederek de ashabını bu gibi hallerden sakındırmaya çalışırdı. "Gıybet, kardeşini onun hoşlanmadığı bir vasıf ile zikir ve tavsif etmendir. Eğer dediğin sıfat kardeşinde varsa işte o zaman gıybet olur, yoksa ona bühtan ve iftira

etmiş olursun”[1557] sözleriyle gıybet etmeyi; “Ara bozmak için laf getirip götüren kimse Cennet’e giremez” [1558] diyerek dedi-koduyu; “Doğru sözlülük iyiliğe, iyilik de Cennet’e götürür. Kişi doğru söyleye söyleye Allah nezdinde sıddîklar derecesine çıkar. Yalan kötülüğe, kötülük de Cehennem’e götürür. İnsan yalancılık yapa yapa nihâyet Allah katında yalancılar defterine yazılır”[1559] sözleriyle yalan söylemeyi; “Her kim, bir müslümanın malını haksız yere almak için yalandan yemin ederse, Allah’ın azabına uğrar”[1560] diyerek yalan yere yemin etmeyi; “Lânet etmek doğruların şanından değildir”[1561] “Hiç biriniz diğerine ‘Allah sana lânet etsin, Allah’ın gazabına uğra, Cehennem’de yan gibi beddualarla lânet etmesin”[1562] sözleriyle lânet etmeyi; “Hasedden sakının. Çünkü ateşin odunu ve otları yok ettiği gibi hased de güzel amelleri mahveder”[1563] diyerek hased etmeyi; “Ben sarhoşluk veren her şeyden sizi men ediyorum”[1564] sözüyle de içki içmeyi ashabına, dolayısıyla Müslümanlara yasaklamıştır.

Allah Rasûlü (s.a.s) hataları düzeltme amacıyla ashabı içinde muhatabını incitici sözler söyleyen veya hatalı hareket yapan birini gördüğünde derhal müdahale eder ve uygun bir şekilde hatalı davranışta bulunan şahsı uyarırdı. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) bir gün namazda iken cemaatten biri Mâlik b. Duhşüm’un nerede olduğunu sorduğunda orada bulunanlardan birisi, onun, Allah ve Rasûlü’nü (s.a.s) sevmeyen bir münafık olduğunu söyledi. Rasûlüllah (s.a.s) o adama, böyle söylememesini, çünkü onun Allah’ın rızasını isteyerek Lâilâhe İllallâh dediğini, Allah’ın da böyle diyen bir kişiyi Cehennem’e haram kılacağını buyurmuştur.[1565]

Rivayete göre ashâbdan Ebû Mesûd el-Bedrî, kölesini kamçı ile dövüyordu. Hz. Peygamber (s.a.s) onun yaptığını görünce kendisini “Ebû Mes’ûd, iyi bil ki senin bu köleye kudretinden Allah’ın senin üzerindeki kudreti daha büyüktür” sözleriyle uyarmış, bunun üzerine Ebû Mes’ûd kölesini âzâd etmiştir.[1566]

Hz. Peygamber’in (s.a.s) hatalı alışkanlık ve davranışlara karşı tavrı ve bunları ıslahı hususundaki uygulamaları yanında onun hatalarını düzeltmedeki üslubu da eşsizdir. Allah Rasûlü’nün (s.a.s) bu hususta ki ilk prensibi, hata yapan kişinin davranışını yüzüne vurmadan onun yanlışını düzeltme yoluna gitmesidir. Kendisi bir

kişide gördüğü yanlışı tashih ederken muhatabının şahsiyetini incitmemeye özen gösterir, yaptığını yüzüne vurarak ve onu teşhir ederek mahcup etmekten sakınırdı. Böyle durumda ya umumi bir tarzda konuşarak: "Bazıları neden böyle yapıyor?" diye uyarır veya hoşnutsuzluğunu gösteren bir tavır sergiler, böylece Hz. Peygamber'in (s.a.s) bu davranışı beğenmediği anlaşılırdı.[1567]

Allah Rasûlü'nün (s.a.s) hataları ıslah etmedeki ikinci prensibi muhatabını tatlı dille ve yumuşak sözle uyarmasıdır. Nitekim kendileri karşısındakinin bir yanlışını düzelteceği yahut ona bir şey söyleyeceği zaman iltifatlarla önce onun gönlünü kazanır, daha sonra asıl söyleyeceklerini ifade ederdi.[1568] Allah Rasûlü (s.a.s) insanlarla ilişkilerindeki nezaketi diğer Müslümanlara da tavsiye etmiştir:

"Allah, kullarına rıfk (yumuşaklık) ile muamele eder ve bütün işlerde nezâket ve yumuşaklığı sever".[1569] "Nezaket ve yumuşaklık hangi işte bulunursa o işi güzelleştirir. Herhangi bir şeyden nezaketin kaldırılması ise o şeyi çirkinleştirir".[1570] "Rıfk ve nezaketten mahrum olan bir kimse bütün hayırlardan da mahrum olur".[1571]

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse, bütün insanlığı tevhide davet etmek, onları bu hususta eğitmek ve onları güzel davranışlarla muttasıf kılmak üzere gönderilmiş olan Hz. Peygamber'in (s.a.s) bu yönünde sadece eğitimi meslek edinenlerin değil, bütün insanların alacağı pek çok dersin olduğu kuşkusuzdur.

C. SİYASİ KİŞİLİĞİ

Allah Rasûlü'nün (s.a.s) peygamberlik misyonu ferdî ve manevî hayat kadar maddî ve içtimaî hayatın da mükemmellik ölçüsünü ortaya koymayı, dolayısıyla insanlığa her iki alanda kılavuzluk yapmayı hedefler. Hz. Muhammed (s.a.s), bir Elçi olarak insanları Allah'ın davetine çağırmak, manevî anlamda onları olgunlaştırmakla birlikte, devlet adamı niteliğiyle de yönetim sanatının en ince örneklerini göstermiş, bu anlamda gelecekteki devlet adamlarına siyasî öncülük yapmıştır. Allah Rasûlü'nün (s.a.s) Mekke döneminde daha ziyade nübüvvet yönü ön planda iken, buna karşılık Medine döneminde nübüvvet ile iktidar, yani siyaset yönü birlikte işlev görmüştür. Başka bir ifadeyle Allah Rasûlü (s.a.s), Medine'de risâletini siyaset (devlet) destekli olarak gerçekleştirmiş, dinî

sorumluluk ile siyasî iradeyi birleştirmiştir. Dolayısıyla Medine döneminde Allah Rasûlü'nün (s.a.s) siyasî kişiliği, devlet adamlığı yönü, ayrıca bununla birlikte anılması gereken askerî şahsiyeti daha görünür hale gelmiştir. Binaenaleyh Allah Rasûlü'nün (s.a.s) risâlet hayatı ve faaliyetlerinin incelenmesinde mutlaka onun yönetici kişiliğinin de dikkate alınması gerekir.

Esasında Allah Rasûlü (s.a.s) hiçbir zaman maddî-dünyevî bir iktidar hedefinde olmamıştır. Bu da hemşehrilerinin kendi putlarına dil uzatmama koşuluyla ona Mekke riyaseti teklifi götürdüklerinde, onun:"Güneşi sağ elime ve ayı da sol elime verseniz, yine de davamdan vazgeçmem!" demesinden açıkça anlaşılır.[1572] Buradan Hz. Muhammed'in (s.a.s) risâletin Mekke döneminde bir siyasî organizasyon (devlet) oluşturmaktan ziyade kendine inananları teşkilatlandırmaya odaklanmış görünmektedir. Zira devlet onun gözünde bir amaç değil, dinin yayılması adına sadece bir araçtan ibaretti. Ancak Medine dönemindeki şartlar ve daha önce Mekke döneminde karşı karşıya kaldığı problemler onun için devleti zorunlu kıldığı için hicretten sonra Medine'de bir devlet oluşumuna gidilmiştir. Aslında devletin ilk adımları daha Medine'ye hicret gerçekleştirilmeden Akabe Biatları'nda (özellikle de ikincisinde) atılmıştır. Yapılan görüşmeler sonucunda Medineliler siyasî nitelikli olan şu hususlarda Hz. Peygamber'le (s.a.s) işbirliği içinde olacaklarını ilân etmişlerdir: "Genişlikte ve darlıkta, sevinçte ve tasada dinleyip itaat etmek esastır. Seni kendi nefsimizden üstün tutacağız. Her hal ve şartta sana muhalefet etmeyeceğiz. Allah yolunda kimsenin ayıplamasından korkmayacağız".[1573]

İkinci Akabe görüşmesinde dile getirilen sözler aslında yeni bir devletin kuruluş esaslarını belirlemiştir. Bu esnada daha henüz bir devlet olmamakla birlikte bir devletin ihtiyaç duyabileceği bütün diğer unsurlar ortaya konulmuştu. Allah Rasûlü (s.a.s) Mekke'de, doğrudan doğruya ve tek başına o küçük cemaatini yönetebilmişti. Akabe görüşmeleri neticesinde bazı Medineliler ona iman edince on iki müttefik kabilenin her birine temsilci (nakîb) olarak tayin etti. Bir anlamda bu temsilciler Medine'de hükümet üyeleri gibi görev yapmışlardır.[1574] Allah Rasûlü (s.a.s) hicretten sonra Medine'ye yerleştiği zaman bir devletin teşkili için kalan tek eksik "ülke"ye kavuşmuş, neticede buradaki yeni devletin başkanı olmuştur.

Hicretten sonra gerçekleştirilen Medine Sözleşmesi, görünürde sadece Medine şehri için geçerli olmakla birlikte, aslında bu anayasa İslâm'ı kabul eden bir başka yörede ya da Medine'ye ilâve olunan bir bölgeye de pekala uygulanabilirdi. Nitekim daha sona gelen Müslüman devlet idareciler hiçbir zaman bu belgeyi değiştirme ya da ortadan kaldırma gibi bir ihtiyaç duyulmamış, sadece zaman içinde şartların değişmesiyle bir takım yeni idarî düzenlemeler ekleyerek var olan sistemi uygulamaya devam etmişlerdir.[1575]

1. Dâhilî Siyaset

Hz. Peygamber'in (s.a.s) herşeyden önce kendisine inananların lideri olması sıfatıyla onun müslümanlar üzerindeki otoritesi Kur'ân'da "hükm" kavramı ile ifade edilmiştir:

"Ey Muhammed!) Sana indirilen Kur'ân'a ve senden önce indirilene inandıklarını iddia edenleri görmüyor musun? Tâğût'u tanımamaları kendilerine emrolunduğu halde onun önünde muhakeme olmak istiyorlar. Şeytan da onları derin bir sapıklığa düşürmek istiyor. Hayır! Rabbine andolsun ki onlar, aralarında çıkan çekişmeli işlerde seni hakem yapıp sonra da verdiğin hükme içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın tam bir teslimiyetle boyun eğmedikçe iman etmiş olmazlar".[1576]

Burada zikri geçen geçen âyetler, Rasûlüllah'a (s.a.s) itaatin somut ifadesini onu hâkim kabul edip verdiği hükmü tartışmasız benimsemek şeklinde ortaya koyar. Allah'a itaat Peygamber'e (s.a.s) itaatin temeli olurken aynı zamanda Peygamber'e itaat de Allah'a itaatin tek görünür kanıtıdır:

"Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e ve sizden olan yöneticilere de itaat edin. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz –Allah'a ve âhirete gerçekten inanıyorsanız- onu Allah'a ve Rasûl'e götürün (onların talimatına göre çözümleyin); bu hem hayırlı hem de sonuç bakımından daha güzeldir"[1577], "Allah'a ve Rasûlüne itaat edin, birbirinizle çekişmeyin; sonra korkuya kapılırsınız da kuvvetiniz gider. Bir de sabredin. Çünkü Allah sabredenlerle beraberdir"[1578]), "(…) Peygamber size neyi verdiyse onu alın, size neyi yasaklamışsa ondan da sakının. Allah'tan korkun. Çünkü Allah'ın azabı çetindir"[1579] "Andolsun ki Rasûlüllah, sizin için, Allah'a ve ahiret

gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok zikredenler için güzel bir örnektir".[1580]

Yukarıdaki âyetlerde görüldüğü gibi Hz. Muhammed'in (s.a.s) peygamberlik görevi tamamen fikrî ve ruhî nasihatle sınırlı olmayıp, bir İslâm toplumu (ümmet) kurma amacına yönelik olarak sosyal, siyâsî ve askerî faaliyetleri de ihtiva ettiğinden, kendisine itaat sadece ibadet vb. alanlarda değil, hayatın bütün yönlerinde söz konusudur. Allah'ın kendisine itaatle beraber peygamberine de itaati emretmesi ve eğer inanıyorlarsa insanların anlaşmazlık konularını hükme bağlamak için Allah'a ve elçisine götürmelerini istemesi[1581] onun otoritesini kabul etmenin sadece bir saygı ifadesi bir tercih değil, aksine imanın bir gereği olduğunu ve bu iki itaatin esasta birbirine bağlı, hatta birbirinin aynı olduğunu gösterir. Bununla birlikte Kur'ân'da Hz. Peygamber'in (s.a.s) toplum üzerindeki otorite konumu için mülk yerine "hükm" tabiri kullanılmıştır. Bu faklılık da şu şekilde açıklanır: Ahmed b. Hanbel'in naklettiği bir rivayete göre Allah Teâlâ, Rasûlüllah'ı (s.a.s) hükümdar-peygamber ile kul-peygamber olma arasında serbest bırakmış, o da tercihini kul-peygamber olmak şeklinde kullanmıştır.[1582] Kureyş'in lideri Ebû Süfyân'ın Mekke fethi sırasında İslâm ordusunun haşmeti karşısında Hz. Peygamber'in (s.a.s) amcası Abbâs'a, "Kardeşinin oğlunun mülkü büyümüş" demesi üzerine Abbâs, bunun mülk değil, nübüvvet olduğunu söyleyerek Rasûlüllah'ın (s.a.s) siyasî liderlik hususiyetinin peygamberlikten ayrı olarak değerlendirilmesine açıkça itiraz ettiği bilinmektedir.[1583]

Hz. Peygamber'in (s.a.s) Mekke döneminde yaşadığı tecrübelerden, gerek İslâm'ın evrensel boyutta tebliği gerekse Müslümanların barış ve güvenlik içinde yaşama imkânına kavuşması için siyasî hâkimiyetin büyük önem taşıdığı açık bir şekilde ortaya çıkmıştı. Bu amaçla Allah Rasûlü (s.a.s) genelde dinî emirler konusunda sözleşme maddeleri ihtiva eden Birinci Akabe Biatı'ndan bir yıl sonra gerçekleştirdiği İkinci Akabe Biatı'nda Medinelilerle daha ziyade siyasî içerikli bir anlaşma yapmış, muhataplarından yakında hicret edeceği şehirde şahsî otoritesinin tanınmasını kesin bir şekilde talep etmiştir.[1584]

Medine'de Evs ve Hazrec arasında geçmişten gelen düşmanlıkların klâsik kabile gelenekleriyle çözülmesi imkânsızdı. Zira taraflar bu problemi İslâm öncesi dönemde kendi aralarında çözememişler, bu sebeple aralarındaki meselenin halli için dışarıdan hakem sıfatıyla ve tarafsız bir grup veya şahsa ihtiyaç duymuşlardı. Nitekim Birinci Akabe Biatı gerçekleşmeden önce Allah Rasûlü (s.a.s) ile bir araya gelen Hazrec heyeti aralarındaki çözümsüz problemin halli için Hz. Peygamber'in (s.a.s) kendileri için bir fırsat olabileceğini ifade etmişlerdir. Gerçekten de Allah Rasûlü (s.a.s) Medine'de özellikle Araplar arasındaki çatışma halinin ortadan kaldırılmasında birinci derecede oynamış bu amaçla öncelikli olarak soy dayanışmasına (asabiyet) göre sağlanan kabile birliği yerine din kardeşliğini temel alan inanç esasıyla Medine'nin düşman kardeşlerini bir araya getirdi.[1585] Kureyşli Müslümanlar ile (Muhâcir), Medine Araplarını temsil eden Evs ve Hazrec (Ensâr) topluluğu inanç merkezli olarak birleşince yeni durumda şehrin hâkim gücü haline gelen Müslümanlar Hz. Peygamber'in (s.a.s) şahsında Medine'nin siyasî kontrolünü ellerine geçirdiler. Bunun tabiî neticesi olarak şehirde Allah Rasûlü'nün otoritesi sağlanınca Medine'nin Yahûdî toplulukları da kısa süre sonra imzalanan Medine sözleşmesiyle siyasî birliğe dâhil edildiler. Bu şekilde Rasûlüllah (s.a.s) tebliğin neşri konusunda zarurî olan ve Mekke'de bulamadığı siyasî hâkimiyeti Medine'de tesis etmiş oldu. İslâm artık bu siyasi gücün sağladığı şartlarda daha hızlı ve yoğun yayılma sürecine girdi. Dolayısıyla din artık devlet desteği ile yayılmaya başladı.

Medine'ye hicretin hemen akabinde Allah Rasûlü'nün (s.a.s) kuruluş halindeki şehir devletinin başkanı olma hususiyeti ön plana çıkmaya, kendisi için dinî rehberliğin yanı sıra siyasî liderlik de görünürleşmeye başladı. Medine Sözleşmesi'nde bu belgenin Rasûl-i Ekrem (s.a.s) tarafından düzenlendiğinin belirtilmesi, sözleşmenin asıl taraflarının müslümanlar olması, kendisinin peygamber sıfatıyla anılması ve şehir dâhilinde meydana gelebilecek her türlü anlaşmazlığın nihayetinde kendisine getirilmesinin hükme bağlanması da onun yönetimde inisiyatifi ele aldığının ve tüm taraflarca devlet başkanı olarak tanındığının açık işareti olarak kabul edilir.[1586] Zamanla Müslümanların tabiî düşmanlarına karşı kazandıkları başarılarla Allah Rasûlü'nün (s.a.s) Arabistan

çerçevesinde siyasî önderliği tartışmasız hale gelmiş, Medine'nin yeni güç merkezi olması sebebiyle Yarımada'daki pek çok kabile gerek gerçek anlamda gerekse görünüşte Hicaz'ın yeni başkentine gelip itaatlerini bildirmek durumunda kalmışlardır. Bunda en önemli kırılma noktası şüphesiz Mekke'nin fethi, yani o döneme kadar Arapların kendilerinden üstün kabul ettikleri ve izlerini takip ettikleri Kureyş'in İslâm'ın otoritesine boyun eğmiş olmasıdır. Gerçekten de Mekke'nin fethi, Hz. Peygamber'in (s.a.s) Arabistan içindeki misyonunun başarıyla tamamlandığının işareti olarak görülmüş, fetihle ve İslâmiyet'i kabul etmeleriyle birlikte Kureyş liderlerinin diğer inananların seviyesine inmiş olması asırlardan beri Kâbe'nin cazibesine tâbi olmaya alışmış kabileler arasında dahi yeni liderliğe itaat hususunda tabiî bir hareketin doğmasına yol açmıştır. Diğer taraftan Rasûl-i Ekrem'in (s.a.s) iyi ilişkileri ve barışı esas alması süreci daha da hızlandırmış, neticede İslâmiyet kısa sürede Arabistan'ın kalan kısmına da hâkim olmuştur. Bu şekilde Hz. Muhammed (s.a.s) sayesinde Arap Yarımadası'nda siyasî birlik tarihte ilk kez sağlanmış, o zamana kadar sadece kabile çerçevesinde hareket edebilen Araplar ilk kez millet olma seviyesine ulaşmışlardır. Allah Rasûlü'nün (s.a.s) tesis ettiği bu ortak şuur, onun vefatından kısa süre sonra gerçekleşecek ve Araplarla diğer milletlerin büyük hesaplaşmalarına sahne olacak İslâmî fetihlerin de başlangıç adımını oluşturacaktır.

Allah Rasûlü (s.a.s) Arap Yarımadası'nda siyasî birliği sağladıktan sonra bu birliğin kurumsallaşmasını temin ve gerçek anlamda otoriteyi tesis etmek amacıyla çeşitli bölgelere vali, kadı, vergi tahsil memuru, din âlimi vs. statüsünde görevliler sevketti. Vazifeli oldukları bölgelere giden şahısların ortak özellikleri dikkate alındığında Hz. Peygamber'in (s.a.s) sorumluluk verdiği kimseler hakkında daha ziyade liyakat ve ehliyete önem verdiği açıkça anlaşılır. Nitekim Ebû Zer el-Ğıfârî'nin kendisine yaptığı görev talebini, onun bu sorumluğu kaldırabilecek yeterlilikte olmadığını ifade ederek geri çevirdiği bilinmektedir.[1587] Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.s) ashabını bizzat görev istemekten sakındırmış, bu tür taliplilere kesinlikle görev verilmeyeceğini bildirmiştir.[1588]

Hz. Peygamber'e (s.a.s) göre yönetici olmada ve sorumluluk almada kriter geçmişteki vazifeler veya tanınmış olmak değil, o

alanda sahip olunan ehliyet ve liyakattir. Nitekim Allah Rasûlü (s.a.s) klasik Arap yönetim geleneğini şaşırtır bir şekilde pek çoğu genç ancak ehil olduğu anlaşılan sahâbîleri önemli görevlere getirilmiştir. O kadar ki Allah Rasûlü Mekke'nin fethi sırasında müslüman olan ve yirmili yaşlarına yeni girmiş bulunan Attâb b. Esîd'i Yarımada'nın bu en önemli şehri Mekke'nin idaresine getirmiştir.[1589] Hz. Peygamber'in (s.a.s) vefatından az önce göndereceği, içinde sahâbe önderlerinin de yer aldığı orduya kumandan tayin ettiği Üsâme b. Zeyd de yirmili yaşlara henüz girmiştir. Onun tecrübe eksikliğine dair şikâyetler kendisine ulaştırılınca Allah Rasûlü (s.a.s), Üsâme'nin bu vazife için ehil olduğunu ifade etmiştir. Kaldı ki Üsâme'nin bundan önceki yıllarda da daha genç yaşta seriyye komutanı olarak görev yaptığı da bilinmektedir.[1590] Hz. Peygamber (s.a.s) yönetimde ehliyet sahibi kişileri görevlendirmeye çalışırken, bunun tersi bir siyasî tasarrufun toplumlar için felakete sebep olacağını ifade etmiş, ehil olmayan kişilerin göreve getirilmesini kıyamet alâmeti olduğunu söylemiştir.[1591]

Hz. Peygamber'in (s.a.s) idarî hayatta ve dâhilî siyasette vazgeçmediği prensiplerden biri de meşveretti. Kendisi şayet açık bir vahiy söz konusu olmazsa, pek çok önemli icraatında ashabın ileri gelenleriyle istişare yapmayı, onların görüşlerini almayı adet edinmiştir.

İstişare kavramı, İslâm siyaset sisteminde büyük bir ehemmiyete sahiptir. Rasûlüllah'ın (s.a.s) kendisi idarî meselelerde sahâbesiyle daima istişarede bulunmuş ve uygulamalarıyla bu kavramın ehemmiyetini ashâbına ikna edici bir şekilde göstermiştir. Kur'ân bu hususta Rasûlüllah'a (s.a.s) şu şekilde öğüt vermektedir: "Allah'tan bir rahmet dolayısıyladır ki onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, çevrenden dağılır giderlerdi. Öyleyse onları bağışla, onlar için mağrifet dile. Ve (yapacağın) işler konusunda onlarla müşavere et. Bir kez azmedersen de artık Allah'a tevekkül et. Şüphesiz Allah kendisine tevekkül edenleri sever".[1592] Kur'ân-ı Kerîm bu kavramı Müslümanların özelliklerinden biri olarak da zikretmektedir. "Rabblerinin çağrısına icabet ederler, namazı dosdoğru kılarlar, onların işleri kendi aralarında şûra iledir".[1593] Kur'ân'da istişareden açık bir şekilde bahsedilmekle birlikte bu

konuda uygulanmanın nasıl gerçekleştirileceğine dair bir bilgi yoktur. Dolayısıyla Müslümanlara istişarenin pratiği bizzat Allah Rasûlü (s.a.s) tarafından gösterilmiştir. Nitekim kendisi mühim meselelerde nihaî kararı olmadan önce daima hikmet ve bilgi sahibi sahâbesi ile iman etmiş kabilelerin temsilcileriyle görüş alış-verişinde bulunmuştur. Bununla birlikte ne Kur'ân'da, ne de Rasûlüllah'ın (s.a.s) uygulamalarında müşavere edileceklerin sayısı, seçim, görev süreleri ile ilgili sıkı ve sabit kurallar bulunmaz. Anlaşılan bu meseleler tamamıyla Müslümanların takdirine ve yaşanılan zaman şartlarının imkânına bırakılmıştır. Dolayısıyla istişare herhangi bir şekilde ya da formda yapılabilir. Önemli olan istişarenin yönetimde esas alınmasıdır. Genelde halkın hayatını doğrudan etkileyecek önemli ülke meselelerini istişare edebilmek için her yönetici ya da yönetimin, temsil ettikleri halkın güvenine sahip, karakterce dürüst danışmanları bulunmalıdır. Bütün bunlar, istişarenin İslâm'ın siyasî yapısında çok önemli yer tuttuğuna işaret eder.

İnsanların hayatlarını ilgilendiren bir meselede karar vermek şüphesiz büyük bir mesuliyetir. Allah'tan korkup sakınan ve hesap gününde Rabbinin huzurundaki hesabının ne kadar zor olacağını bilen birisi bu tür sorumluluğun yükünü taşımaya asla cesaret edemez. Bu durumda başkalarını dikkate almadan hareket edenler ise ancak Allah'tan ve Adalet Gününden korkmayan kimseler olurlar. Hâsılı istişare, yapılacak işlerde toplumun desteğini almada, gerçekleştirilecek faaliyetin fikri ve zihnî meşruiyetini teminde mühim bir dayanaktır.

Hz. Peygamber (s.a.s) Allah'ın kendisine emir buyurduğu adaletle hükmetme ve hükmü esnasında danışma müessesesini uygulama emirlerine uymuş, bunu da icraatıyla açıkça ortaya koymuştur. Bu konuda İslâm tarihi kaynakları pek çok örnek aktarır. Hz. Peygamber (s.a.s) yönetimle ilgili işlerde karar vermeden önce daima ashâbıyla istişarede bulunmasının yanı sıra ihtiyaç duyulduğu takdirde gayr-i müslimlerin görüşlerini dahi dinlemiştir. Nitekim hicret sonrası Medine'de yeni bir toplum oluşturma çabaları adına Allah Rasûlü (s.a.s) burada yaşayan Yahûdîlerle görüşmeler yapmış, onların fikirlerini de almıştır. Bedir Savaşı'na karar verilmesi esnasında ashâbı ile istişare etmiş, savaştan önce Ebû Süfyân'ın başında bulunduğu kafilenin yolunun kesilmesi, aynı zamanda Mekke ile

savaşı göze almak anlamına geleceği için, bu konuda hem Muhâcirûn hem de Ensâr'ın ayrı ayrı görüşünü almış, onlarla mutabakat sağladıktan sonra Mekke kervanı üzerine sefer düzenlenmesi talimatını vermiştir.[1594] Diğer taraftan Bedir Savaşı öncesinde Medineli Hubâb b. Münzir'in teklifi doğrultusunda ordunun yerini değiştirmiştir.[1595] Yine savaştan sonra esirlere yapılacak muamelenin nasıl olması gerektiği hususunda ashâbla istişare yapılmış, netice olarak Hz. Ebû Bekir'in görüşü benimsenerek esirler fidye karşılığı serbest bırakılmıştır.[1596]

Rasûlüllah (s.a.s) Müslümanlar ile Mekke müşriklerinin ikinci büyük savaşı olan Uhud harbinden önce de takip edilecek savaş stratejisinin belirlenmesi hususunda ashâbın fikrini almıştır. Savaşın Medine dışında yapılması ya da sadece şehrin savunulması şeklindeki iki görüş müzakere edilmiş, Allah Rasûlü (s.a.s) bizzat şehrin savunulmasını isterken genel kanaat birinci alternatif üzerinde yoğunlaşınca bu görüşü benimsemiştir.[1597] Benzer şekilde Hendek Savaşı'nda da Rasûlüllah (s.a.s) gerçekleştirilen istişare toplantısı sonucunda Selmân-ı Fârisî'nin teklifi olan şehrin zayıf ve açık yerlerini korumak için Medine'nin etrafında hendek kazılması teklifini kabul etmiş ve savunma buna göre planlanmıştır.[1598]

Allah Rasûlü'nün (s.a.s) istişaresi sadece savaş stratejilerinin belirlenmesiyle alâkalı değildir. Nitekim vahiyle açıklanmayan her önemli sosyal meselede ashâbın görüşlerine müracaat etmiştir. Örneklendirmek gerekirse Rasûlüllah (s.a.s) Medine'ye geldiğinde namaza davet için en uygun aracın ne olduğu konusunda sahâbîleri ile görüş alış verişinde bulununca Müslümanlardan bazıları ateş yakılmasını, bir kısmı Yahûdîler ya da Hıristiyanlar gibi boru ya da çan çalınmasını önermişlerdir. Nihayet ashâbdan biri rüyasında bir insanın "gür sesiyle ezan okuduğunu" gördüğünü söyleyince Hz. Peygamber (s.a.s) namaz çağrısı için bu son teklifi kabul etmiştir.[1599]

Hudeybiye seferi sırasında Rasûlüllah (s.a.s) Mekkelilerin müttefiki olan ve İslâm aleyhine bir kaynaşma içinde bulunan müşrik kabileler üzerine harekete geçmek istemişti. Ancak Hz. Ebû Bekir'in tavsiyesi üzerine kararını değiştirerek ilk önce Mekkelilerle karşılaşmaya karar vermiştir.[1600]

Hevâzin Savaşı'nın ardından Müslümanların eline geçip köle statüsüne giren kadın ve çocukların da bulunduğu ganimetlerin dağıtımından sonra, mağlup kabileden bir heyet İslâm'a geçtiklerini bildirmek ve mallarının ve savaş esirlerinin iadesini istemek üzere Hz. Peygamber'in (s.a.s) huzuruna çıktı. Allah Rasûlü (s.a.s) kendilerine şöyle buyurdu: Mallarınızdan ya da esirlerinizden birini seçiniz." Heyettekiler esirleri tercih ettiler. Bunun üzerine ashâbını bir araya toplayan Rasûlüllah (s.a.s), Hevâzinlilerin İslâm'ı kabul ettiğini ve kararının, ganimetin paylaşımı sırasında kendisine ve kabilesinin mensuplarına düşen bütün esirlerin geri verilmesi yönünde olduğunu bildirdi. Bazı kabile başkanları onun tutumunu izlerken kimileri alınan karara karşı çıktılar. Rasûlüllah (s.a.s) bir tercih yapılmasını isteyerek her kabilenin içinde bulunan aile temsilcilerini huzuruna çağırdı. Sonunda sadece iki kabilenin esirlerini bedelsiz olarak serbest bırakmak istemedikleri ortaya çıktı. Bunun üzerine Rasûlüllah (s.a.s) inat ederek ellerindeki esirleri serbest bırakmaya karşı çıkan bu kabilelere herhangi bir zorlama ve baskı uygulamaksızın onlara devlet hazinesinden uygun bir tazminat ödemek suretiyle kalan esirlerin de serbest bırakılmalarını temin etmiştir.[1601]

Gerek Kur'ân âyetleri gerekse Hz. Peygamber'in (s.a.s) uygulamalarında insanların her türlü işlerinde mutlaka başkalarının görüş ve tecrübelerinden yararlanması sonucu çıkmaktadır. Bu hem Allah'ın bir emri hem Hz. Peygamber'in (s.a.s) bir sünneti hem de Müslümanların menfaati gereğidir. Bunun bilincinde olan Müslümanlar dışındaki topluluklar dahi danışma müessesinde istifade yoluna gitmişler ve günümüzde ettikleri giderek artan danışmanlık şirketleri kurma teşebbüslerine girişmişlerdir. Bu nedenle Müslümanlar şâyet her alanda başarılı olmak istiyorlarsa İslâm'ın ortaya koyduğu ve Hz. Peygamber'in de (s.a.s) icraatıyla en anlamlı örneklerini sunduğu bu müesseseden azami derecede istifade etmeye çalışmalıdırlar.

Müslümanlar için ideal yönetim örneklerini sunan Rasûlüllah (s.a.s) iç siyasette yöneticilerle halk arasında mesafe bulunmasını hiçbir zaman hoş karşılamamış, onların birbirleriyle sürekli temas halinde olmalarını hatta iç içe yaşamalarını istemiştir. "Kim insanların bir işini üzerine alır da zayıf ve güçsüzlerle arasına engeller koyarsa kıyamet gününde Allah da onun önüne engel çıkarır"[1602]; "Kim

müslümanların işini üstlenir de yoksullara, haksızlığa uğrayanlara ve ihtiyaç sahiplerine kapısını kapatırsa Allah da onun ihtiyacına karşı rahmet kapılarını kapatır”[1603] meâlindeki sözleri yönetici-halk ilişkilerinin sağlıklı yürümesi hususunda emsalsiz prensipleridir. Hz. Peygamber (s.a.s) kendisinin koyduğu bu esasları hayata geçirmek için sürekli olarak halkın arasına girer, çarşıları dolaşır, şikâyetleri dinler ve gerektiğinde müdahale eder, çözüm üretirdi. Devlet işleriyle vazifeli kimselerin bu vesile ile maddî menfaat sağlayıp sağlamadıklarını sürekli bir şekilde kontrol ederdi.[1604] “Kim bize âmil olmuşsa bir zevce edinsin, hizmetçisi yoksa bir hizmetçi alsın, evi yoksa bir ev edinsin”[1605] sözleriyle de yöneticilerin kendilerine bağlanan maaş dışında menfaat teminini, açıkça haksız kazanç ve hırsızlık olarak nitelerdi.[1606]

2. Dış Siyaset

İslâm’ın beşiği durumundaki Mekke göründüğü kadarıyla diplomasi ve yabancılarla ilişkiler konusunda çok eskilere dayanan teamül ve geleneklere sahipti. Nitekim Miladi 467 yılına doğru Hz. Muhammed’in (s.a.s) büyük dedesi Hâşim ve üç kardeşi Bizanslılardan, Sasânîlerden, Habeşlilerden ve Himyerîler’den ticaret kervanlarını gönderebilmek için yetki almak üzere bu ülkelere gitmişlerdi. Bu sayede Allah Rasûlü’nün (s.a.s) yakın ataları olan mezkür şahıslar insanların ve ticarî emtianın hiçbir zarara ve yağmaya uğramaksızın serbestçe geçişini sağlamak amacıyla kervan yolları üzerinde oturan kabilelerle de özel anlaşmalar yapmışlardır.[1607] Zamanla Mekke idaresinde dış ilişkileri düzenleyen bir kuruluşun oluşturulduğu ve bunun bir nevi dışişleri bakanlığı gibi çalıştığı anlaşılmaktadır. Sifâre adını alan bu birim Hz. Ömer’in kabilesi olan Adîoğulları’nın uhdesine verilmiştir. Bu sebeple Müslüman Arapların İslâm öncesinden gelen ve Hz. Peygamber’in (s.a.s) Mekke’de hazır bulduğu bir dış politika tecrübesine sahip oldukları açıktır.[1608]

Allah Rasûlü (s.a.s) Mekke’den Medine’ye hicretinden sonra ilk adım olarak burada hukukî temelli bir siyasî organizasyon teşkil etti. Şehir devleti sayılabilecek Medine’nin siyasî varlığından çevre kabile ve devletleri haberdar edebilmek, aynı zamanda site devletinin

güvenliğini temin edebilmek için de dış siyasete dönük adımlar atmaya karar verdi. Bu adımların ilk hedefinin Müslümanların en büyük düşmanı olarak görülen Mekke müşriklerinin ticaret yollarını kontrol altına almak olduğu anlaşılmaktadır. Allah Rasûlü (s.a.s) bunun için Medine-Şam ticaret yolu üzerinde yaşayan Arap kabilelerle dostluk anlaşmaları akdetmek suretiyle ilk dış politika adımlarını gerçekleştirmiştir. Müslümanlar bu teşebbüsler sayesinde Suriye ve Irak'a ulaşan bütün kervan yollarını kontrol altına almışlar, bu şekilde Medine'deki Müslüman toplumun en büyük düşmanı konumunda olan Kureyşliler büyük ölçüde çevrelerinden tecrit edilmişlerdir. Dolayısıyla Medine'ye hicretin hemen ardından gerçekleştirilen diplomatik faaliyetler, Müslümanların Mekke müşrikleriyle mücadelesinde avantaj sağlamalarına imkân vermiştir.

Hicretin 6. (M.628) yılında gerçekleşen Hudeybiye Barış Antlaşması'nın imzalanması -şartların bir kısmının Müslümanlar aleyhine olmasına rağmen- uzun vadede Müslümanlar için büyük bir dış politik başarı olarak görülmelidir. Zira bu sayede Kureyşliler, Müslümanları ilk kez siyasî muhatap olarak kabul etmişlerdir. Bundan da önemlisi tesis edilen barış ortamında Allah Rasûlü (s.a.s) bir taraftan diğer düşmanlarıyla daha rahat şartlarda mücadele ederken, diğer taraftan da gerek Arap Yarımadası'ndaki müşrik kabilelere, gerekse bölgeye yakın devlet başkanlarına dine davet nitelikli diplomatik adımlar atmış, sonuçta hem risaletini hem de siyasî etkinliğini uluslararası düzeye taşımıştır.

Hz. Peygamber (s.a.s) Mekke'nin fethinden sonra da Arabistan dışındaki devletlerden gelen tehditlere karşı dış politika adına yeni girişimlerden bulunmuştur. Nitekim onun son askerî faaliyeti olarak kayıtlara geçen Tebük Seferi bu amaçla gerçekleştirilmiştir. Şam bölgesine doğru düzenlenen bu askerî faaliyet sırasında Allah Rasûlü (s.a.s) öncelikli olarak Bizans'ın Suriye üzerindeki nüfuzunu açıkça tehdit etmiş, üstelik bu devlete bağlı Cerbâ, Ezruh, Dûmetülcendel bölgelerini kendi kontrolü altına almıştır. Bu adım aynı zamanda yakın dönemde gerçekleşecek olan İslâmî fetihlerin de yol haritasını çizmiştir.

Hz. Peygamber'in (s.a.s) dış politikaya dönük en önemli icraatlarında biri de şüphesiz çevre ülke hükümdarlarına gönderdiği dine davet mektuplarıdır. Bu mektuplar gerek hitap tarzı gerekse me-

ramını ifade bakımından büyük bir diplomatik incelik taşıdığı gibi, gönderilen elçilerin de diplomatik maharete sahip oldukları, onların hükümdarların huzurunda yaptıkları konuşmalardan anlaşılmaktadır.

Allah Rasûlü'nün (s.a.s) dış politikasının temelini oluşturan yukarıdaki hüküm ve uygulamalar dışında Kur'ân da, gayrimüslimlerle yapılan anlaşmalara titizlikle uyulması[1609], dinî hoşgörü[1610], İslâm topraklarına sığınıp himaye isteyen müşriklere iltica hakkı tanınması[1611], cezalandırma savaşı[1612], savunma savaşı[1613], zulme uğrayanlara yardım amacıyla destekleme savaşı[1614], fethedilen ülkelerin yönetimi[1615], savaş esirlerine nasıl davranılacağı[1616], kabul eden herkes ile barış anlaşması yapılması[1617], tarafsızlık[1618] gibi özellikle dış politikaya dönük konularda da çeşitli talimatlar mevcuttur. Ayrıca Kur'ân, dini kabul ettirmek için yapılan zorlama -ki buna asla izin yoktur (Bakara, 2/256)- ve sosyal adaleti kabul ettirmek için yapılan zorlama arasında açık bir ayrım yapmıştır. Nitekim Allah Rasûlü'nün (s.a.s) Bizans kralına kendisini İslâm'ı kabul etmeye ya da en azından müslüman olmak isteyen tebeasına güçlük çıkarmamaya davet eden mektubuna dayanarak gayrimüslim bir ülkede dinî hoşgörü ve vicdan özgürlüğü olmadığı ve bu durumu düzeltmek için yapılan bütün girişimler sonuçsuz kaldığı zaman, silâh zoruyla bu özgürlüğün elde edilmesinin İslâm'da mübah sayıldığını ileri sürmek mümkündür.[1619]

3. Savaş Yönetimi

Hz. Muhammed (s.a.s) bir kumandanda bulunması gereken güçlü irade ve cesaret, sabır ve tahammül, tereddütsüz sorumluluk üstlenme, emri altındakilere iyi davranma, zorluklara göğüs germe, dava arkadaşlarına güven ve saygı telkin etme, süratle doğru ve tereddütsüz karar verme, yardımcılarına danışma ve yenilgiden dolayı ümitsizliğe kapılmama gibi vasıflara sahipti. Kendisi mümkün olduğu ölçüde zamanındaki mevcut askerî strateji ve taktikleri kullanmaya önem verirken aynı anda askerlerinin moralini yüksek tutma konusunda da büyük başarı göstermiş, maddî ve manevî güçler arasında mükemmel bir denge kurmuştur. Savaş şartlarında insan psikolojisine ve sosyal ilişkilere büyük ehemmiyet vermiş, emrindeki

askerlerine karşılıklı sevgi ve saygıyı, yönetici ve komutanlara itaati, çekişme ve ayrılığa düşmemeyi tavsiye etmiştir.

Mekke döneminde Müslümanlar için savunma mahiyetinde de olsa savaş izni verilmemişti. Zira bu süreçte Müslümanlar düşmanlarıyla baş edebilecek güçten yoksundular. Bu imkâna ancak Medine döneminde sahip oldular. Nitekim hicretten kısa süre sonra haksız saldırıya uğramaları sebebiyle Müslümanlara savaşma izni veren[1620] ve onlardan düşmana karşı hazırlıklı olmalarını isteyen[1621] âyetler nâzil oldu. Bundan dolayı Allah Rasûlü (s.a.s) Müslümanlara karşı saldırma planlarını engellemek, saldırganları cezalandırmak, kendilerine karşı olan düşman güçlerinin birleşmesini önlemek, yol ve ticaret güvenliğini sağlamak gibi farklı hedeflerle yapılan bir dizi askerî seferler başlattı. Siyer kaynaklarında yukarıdaki amaçları gerçekleştirmek için teşkil edilen küçük askerî birliklere seriyye adı verilmiştir. Medine merkezli olarak gerçekleştirilen bu faaliyetlerin pek çoğuna Hz. Peygamber (s.a.s) de bizzat iştirak etmiştir.[1622]

Savaşların sadece harp meydanında mücadele ile kazanılamayacağı tarihî tecrübelerle sabittir. Bunun için başlangıçtan itibaren planlı bir strateji tespit etmek, her şarta göre yeni taktikler belirlemek, bunun yanı sıra fizikî güçlerin yanına psikolojik savaş tekniklerini de devreye almak şarttır. Medine dönemi askerî faaliyetlerine bir bütün olarak bakıldığında savaş için hayati ehemmiyet taşıyan organizasyon, moral, güvenlik, hareketlilik, sürat, merkezî kontrol, bölge coğrafyasından etkin bir şekilde istifade etme, faaliyetin bütünü için gizliliğin muhafazası, bunu destekler mahiyette sağlam ve sistemli istihbarat gibi temel yöntem ve harp prensiplerinin Hz. Peygamber (s.a.s) tarafından büyük bir maharetle uygulandığı görülür. Bu sayededir ki Müslümanlar gerçekleştirdikleri hemen bütün askerî teşebbüslerinde düşmanlarını hazırlıksız yakalamışlar, neticede savaşları her iki taraf için de çok az insan ve mal kaybıyla neticelendirmişlerdir. Nitekim Müslümanların müdâhil oldukları ancak çok az karşılaşmada küçük çaplı da olsa çatışmalar meydana gelmiştir. Bunda Allah Rasûlü'nün (s.a.s) askerî harekâtlarda silâhlı çatışma olmaması için özel tedbirler almasının kuşkusuz büyük payı vardır. Gerçekten de ilk adım olarak meselenin savaş yapılmadan halli için büyük gayret gösterilmiş, çatışma kaçınılmaz hale

geldiğinde ise düşman için dahi insan kaybını en alt düzeye indirmeye gayret edilmiştir. Böyle olduğu içindir ki, on yıl süren Medine döneminde Rasûl-i Ekrem'in (s.a.s) iştirak ettiği dokuz savaşta Müslümanların toplam kaybı 147, onlara karşı savaşan düşman grupların insan zayiatı ise 288 kişide kalmıştır.[1623]

Hz. Peygamber (s.a.s) düşmanlarına karşı gerçekleştirdiği askerî faaliyetlerde daima hukukî meşruiyet aramıştır. Meşruiyeti bulunmayan bir savaşa rıza göstermediği gibi, savaşın keyfîlikten uzak tutulması ve temel hukuk ilkelerine bağlı kalınması için çaba harcamıştır. Bu anlamda İslâm'ın getirdiği savaş hukukunun ilk ve eşsiz örneklerini Allah Rasûlü'nün (s.a.s) savaş pratiğinde görmek mümkündür. Kendisi bu şekilde davrandığı gibi komutanlarına da aynı esasları talimat olarak bildirmiş, fiilen çatışmaya katılmayan çocuk, kadın ve yaşlı kimselerin öldürülmesini, hıyanette bulunulmasını, ahde vefasızlık gösterilmesini yasaklamış onlardan yetkisini aşanlar olduğunda yaptıklarını onaylamamış üstelik kendilerini en ağır bir şekilde kınamıştır. Nitekim bu çerçevede Allah Rasûlü'ün (s.a.s) verdiği yetkileri aşan ve keyfî davranışlar sergileyen Abdullah b. Cahş, Hâlid b. Velîd ve Üsâme b. Zeyd gibi seriyye komutanları ashabın huzurunda açıkça kınamıştır.[1624] Bu konuda Hz. Peygamber'den gelen rivayetlerden en ilgi çekici olan ise ashabdan Mikdâd b. Amr'ın aktardığı bilgidir. Kendisi Rasûlüllah'a (s.a.s), "Ey Allah'ın Rasûlü! Kâfirlerden bir adam benimle savaşırken, kılıçla vurup ellerimden birisini kesti. Sonra bir ağaca çıkıp Müslüman olduğunu söyledi. Bu sözü söyledikten sonra onu öldüreyim mi?" diye sordum. Rasûlüllah (s.a.s), "Hayır, onu öldürme!" dedi. Ben, "Onu öldürdüm; bana ne lazım gelir?" dedim. Rasûlüllah (s), "O adam, onu öldürmeden önceki senin haline dönmüş oldu. Sen de, onun kelime-i şehâdet söylemeden önceki haline dönmüş oldun." cevabını vermiştir.[1625]

Allah Rasûlü (s.a.s) ayrıca savaşların tabiî neticesi olarak ele geçirilen esirlere iyi davranılmasını emretmiş, diğer milletlerin uyguladığı işkence vb. uygulamaları yasaklamış, özetle hukuka aykırı uygulamalara hiçbir zaman müsamaha göstermemiştir. Nitekim İslâm Peygamberi'nin (s.a.s) birçok savaştan sonra esir edilen insanlara gösterdiği insanî muamele onlardan pek çoğunun İslâm'ı kabul etmelerine vesile olmuştur. Mustalikoğulları Gazvesi ile

Huneyn Savaşı sonucunda İslâm'a girenler bu durumun en güzel örneklerini teşkil eder.

Bedir Savaşı ganimetlerinin dağıtılmasından sonra sıra esirlerle ilgili alınacak karara geldiğinde Allah Rasûlü (s.a.s) müşrik esirlere nasıl muamele edileceği konusunda ashâbının görüşüne müracaat ettiğinde toplantıda ilk önce söz alan Hz. Ömer esirlerin tamamının öldürülmesini teklif etmişti.[1626] Buna karşılık Hz. Ebû Bekir onların tespit edilecek bir diyet karşılığında serbest bırakılmasının uygun olacağını söyledi. Rasûl-i Ekrem (s.a.s) ikinci görüşü kabul ederek dört bin dirhem fidye ücreti getirenin serbest bırakılacağını ilan etmiştir.[1627] Bunun ardından esir Kureyşliler gruplar halinde Medine'ye getirilmiş, Müslümanlar kendilerini yok etmek üzere gelen düşman esirlerine son derece iyi davranmışlardır. Nitekim esirler arasında yer alan Velîd b. Velîd b. Muğire'nin bildirdiğine göre Müslümanlar onlara o kadar iyi muamelede bulunmuşlardı ki Medine'ye kadar kendileri yaya yürürlerken esirleri hayvanlara bindirerek intikal ettirmişlerdir.[1628] Diğer bir esir Ebu'l-Âs b. er-Rebî de Müslümanların müşrik esirlere muamelesini şu sözleriyle tasvir ve takdir eder: "Ben Ensâr'dan bir grupla birlikteydim; Allah onların hayrını versin. Akşam yemek yediğimizde kendileri hurma yiyorlar, bana ise ekmek veriyorlardı. Oysa ekmek onlarda son derece azdı. Hatta onlardan birisi eline bir parça ekmek düştüğünde bana uzatıyordu".[1629]

Allah Rasûlü (s.a.s) önemli bir askerî faaliyet gerçekleştirmeye karar verdiğinde öncelikli olarak savaş hazırlıklarını büyük bir gizlilik içinde sürdürür, fiilen savaş alanına ulaşıncaya kadar niyetinin düşman tarafından, hatta bazen kendi yanında bulunan kişilerce öğrenilmesine imkân vermezdi. Nitekim Mekke'nin fethi hazırlıkları esnasında Medine'de giriş ve çıkışlar kontrol altına alınmış, hedeflenen bölge konusunda ancak Hz. Ebû Bekir ve Âişe gibi çok yakın kişileri bilgilendirilmiş, Medine dışındaki kabilelerin orduya katılmaları yol boyunca sağlanmış, bu şekilde Mekkeliler ancak İslâm ordusu Mekke'ye yakın bir yere geldiğinde işin farkına varabilmişlerdir.[1630]

Savaşta düşmanı yanıltıcı strateji ve taktiklerin önemine dikkat çeken Rasûlüllah[1631] Hendek Gazvesi sırasında Gatafân ve Fezâre

liderleriyle anlaşma yolunu arayarak onları birlikten ayırmak için müşriklerin ittifakını bozmaya çalışmıştır.[1632] Psikolojik savaş taktiklerini de başarılı bir şekilde uygulayan Allah Rasûlü (s.a.s) Mekke'nin fethinden önce şehre hâkim tepelere pek çok ateşler yaktırmak suretiyle Mekkelilerin psikolojisini menfi yönde etkileyip onların muhtemel direncini kırmaya çalışmıştır. Müslüman devriyeler tarafından yakalanıp getirilen Ebû Süfyân'ın önünde orduya resmigeçit yaptırılması da onun psikolojik savaş taktiğinin farklı bir örneği olarak görülmelidir.[1633]

Düzenli orduların bulunmadığı Arap kabile toplumunda insanlar maddî güçlerine göre kendilerini koruyacak silâhlara sahip olup savaşlarda bu silahıyla orduya katılıyordu. Hz. Peygamber (s.a.s) savaş durumuyla sınırlı olsa da orduyu belli bir düzen içinde oluşturmak, silâhı bulunmayanlara silâh temin etmek, yeni silâhlar ve savaş teknikleri konusunda onları yetiştirmek için çeşitli tedbirler almıştır. Nitekim bazı sahâbîleri kale kuşatmalarında kullanılan savaş aletlerinin yapımını öğrenmekle görevlendirmiştir. Tâif kuşatmasında onların imâl ettikleri mancınıklar kullanmıştır.[1634] Benzer şekilde Hendek Gazvesi sırasında Medine'nin çevresine hendek kazılması da Araplar arasında o zamana kadar uygulanan bir savaş taktiği olmayıp Selmân-ı Fârisî'nin tavsiyesiyle gerçekleştirilmiştir.[1635]

Hz. Peygamber (s.a.s) bütün savaş taktiklerinin yanı sıra disiplinli ve başarılı bir haber alma teşkilâtına da sahipti. Öyle ki bir sefere çıkıldığında veya dönüşte gerek düşman hakkında bilgi edinmek, gerekse yol güvenliğini sağlamak amacıyla keşif kolları çıkarır, ayrıca bununla iktifa etmeyip kılavuz ve casuslar kullanırdı. Allah Rasûlü'nün (s.a.s) düşmanın casuslarını etkisiz hale getirebilmek için de tedbirler aldığı anlaşılmaktadır. Nitekim Benî Mustalik kabilesinin Medine'nin saldırıya açık kısımlarını keşif amacıyla gönderdiği casus, şehrin varoşlarını kontrol amaçlı görevlendirilen Müslüman devriyeler tarafından yakalanıp alıkonulmuştur.[1636] Benzer şekilde Hâtıb b. Ebû Beltea isimli bir müslümanın Mekke'de müşrikler arasında kalan yakınlarını korumak amacıyla Hz. Peygamber'in (s.a.s) Mekke'yi fetih hazırlıklarını bildiren bir mektubunu götüren Sâre adındaki müşrik bir kadın Hz. Ali, Zübeyr b. el-Avvâm ve Mikdâd b. el-Esved tarafından takip edilip yakalanmış, bu şekilde

Mekkelilerin Müslümanların faaliyetlerinden haberdar olmalarının önüne geçilmiştir.[1637]

Hz. Peygamber'in (s.a.s) savaş stratejisinin en önemli prensiplerinden bir de insan hayatının korunmasıdır. Öyle ki ashâbına savaş konusunda istekli olmamalarını, düşmanla karşılaşmayı temenni etmemelerini tavsiye etmiş, mücadelede kılıca müracaatı en son seçenek olarak kullanmalarını istemiş, mümkün olursa hiç çarpışmaya gidilmeden sulha ulaşılmasını hedeflemiştir.[1638] Bu amaçla silâhlı kuvvetlerin kullanılmasından ziyade psikolojik, özellikle de ekonomik savaşı öncelemiştir. Nitekim Mekke müşrikleriyle mücadelesini onların ticarî faaliyetlerini engellemek suretiyle başlatmıştır. Onun Mekke'ye karşı uyguladığı ekonomik baskının başka maksat ve nedenleri de vardı: Yüzlerce Müslüman aile Mekke'den göç etmek zorunda bırakılmış ve Mekkeli hemşehrileri bu muhâcirlerin geride bıraktığı taşınır ve taşınmaz bütün mallarına haksız yere el koymuşlardı. Uluslararası savaş hukuku kurallarının yanı sıra, Rasûlüllah'ın (s.a.s) elinde Mekkeli kervanları durdurup mallarına el koymak için başka imkânlar da bulunmaktaydı. Ayrıca unutulmamalıdır ki Mekke'nin bu kervan ticaretinden elde ettiği kazanç, İslâm'ın ortadan kaldırılması için istihdam edilecekti. Bu durumda Mekke ekonomisinin bu şekilde kullanımını engellemek, Müslümanlar için önemli bir hak ve imkân olmuştur.[1639]

[1515] Buhârî, *Hibe* 1; Müslim, *Zühd* 22, 34, 36.
[1516] Buhârî, *Cihâd* 89, *Farzü'l-Humus* 3.
[1517] Buhârî, *Vesâyâ* 1.
[1518] Buhârî, *Rikâk* 17.
[1519] Buhârî, *Savm* 59.
[1520] Buhârî, *Cihâd* 34, 161.
[1521] Müsned, VI, 256; İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 265-366.
[1522] Buhârî, *Et'ime* 21.
[1523] Buhârî, *Menâkıbü'l-Ensâr* 20, *Nikâh* 80, *Edeb* 31; Müslim, *Îmân* 71-75, *Birr* 142.
[1524] Buhârî, *Edeb* 28; Müslim, *Birr* 140.
[1525] Müslim, *Birr* 142.
[1526] Buhârî, *Edeb* 29; Müslim, *İmân* 73.

[1527] Buhârî, *Edeb* 85, *Rikâk* 23; Müslim, *Lukata* 14.
[1528] Buhârî, *Îmân* 2.
[1529] Buhârî, *Teheccüd* 10, 16; Müslim, *Salâtü'l-Müsâfirîn,* 105, 121.
[1530] Buhârî, *İ'tikâf* 1; Müslim, *Salâtü'l-Müsâfirîn,* 69, 74, 78, 79, 143.
[1531] Buhârî, *Îmân* 43, *Savm* 52; Müslim, *Salâtü'l-Müsâfirîn,* 215-221.
[1532] Müslim, *Salâtü'l-Müsâfirîn,* 219.
[1533] Buhârî, *Nikâh* 1.
[1534] Buhârî, *Teheccüd*, 20; *Savm,* 54-59.
[1535] İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab,* XII, 416-418.
[1536] İbn Mâce, *Mukaddime*17.
[1537] Bakara, 2/129.
[1538] Buhârî, *Savm* 13.
[1539] Alak, 96/1-5.
[1540] Zümer, 39/9.
[1541] İsrâ, 17/85.
[1542] Tâhâ, 20/114.
[1543] Lokman, 31/27.
[1544] Nahl, 16/ 43.
[1545] Kalem, 68/1.
[1546] Buhârî, *Salât* 62, 63, *Vesâyâ* 30. Bu konuda ayrıca bk. Güner, Ahmet, "Asr-ı Saadette Mescitler ve Fonksiyonları", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm,* IV, 155-223.
[1547] Dârimî, *Mukaddime* 17.
[1548] Tirmizî, *İlim* 19; İbn Mâce, *Mukaddime* 17.
[1549] Ebû Dâvûd, *Edeb*, 4.
[1550] Müslim, *Fedâil*, 79.
[1551] Müslim, *Fedâil*, 51.
[1552] Buhârî, *Hayz*, 13, 14, *Salât*,8, *Menâkıb*, 23, *Edeb*, 72, 77.
[1553] Tirmizî, *Birr* 69.
[1554] Ebû Dâvûd, *Edeb*, 1; Nesâî, *Kasâme,* 23, 24.
[1555] Âl-i İmran, 3/104, 110.
[1556] Buhârî, *Tevhid*, 37; Müslim, *İman*, 78.
[1557] Müslim, *Birr* 70.

[1558] Müslim, *İman,* 168; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 391, 396, 399, 406.
[1559] Buhârî, *Edeb,* 69; Müslim, *Birr*, 103, 104, 105; Ebû Dâvûd*, Edeb*, 80.
[1560] Buhârî, *Tevhid*, 24; Müslim, *İmân,* 218.
[1561] Müslim, *Birr*, 84; Tirmizî, *Birr,* 72.
[1562] Ebû Dâvûd*, Edeb*, 45; Tirmizî, *Birr*, 84.
[1563] İbn Mâce, *Zühd*, 22; Ebû Dâvûd, *Edeb,* 44.
[1564] Buhârî, *Eşribe*, 74; Ebû Dâvûd*, Eşribe*, 20.
[1565] Buhârî, *Salât*, 46, 65, *Teheccüd*, 36, *Rikâk*, 6; Müslim, *Mesâcid,* 24.
[1566] Müslim, *İmân*, 34, 35, 36; Ebû Dâvûd, *Edeb*, 124.
[1567] Ebû Dâvûd, *Edeb,* 6.
[1568] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 256
[1569] Buhârî, *Edeb* 35; Müslim, *Birr* 47.
[1570] Müslim, *Birr* 78.
[1571] Müslim, *Birr* 74-76.
[1572] İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 284-285.
[1573] Buhârî, *Tefsîru'l-Kur'ân* 60; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 81-84, 97; İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 221-222; Belâzürî, *Ensâb*, I, 240-255.
[1574] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 85-87; Belâzürî, *Ensâb*, I, 252.
[1575] Afzalurrahman, *Sîret Ansiklopedisi,* I, 481-489.
[1576] Nisâ 4/60, 65.
[1577] Nisâ, 4/59.
[1578] Enfâl, 8/46.
[1579] Haşr, 59/7.
[1580] Ahzâb, 33/21.
[1581] Nisâ, 4/59.
[1582] Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* II, 231.
[1583] Buhârî, *Meğâzî* 48.
[1584] Buhârî*, Menâkıbu'l-Ensâr* 46; İbn Hişâm*, es-Sîre,* II, 73-76.
[1585] Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensâr* 3 Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensâr* 3.
[1586] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 147-150.
[1587] Müslim, *İmâre* 16-17.
[1588] Buhârî, *İcâre* 1; Müslim, *İmâre* 13-15.
[1589] İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 143; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 137, 145; Belâzürî, *Futûh,* s. 55.

[1590] Buhârî, *Meğâzî*, 87; Müslim, *Fedâil*, 63.
[1591] Buhârî, *İlim* 2.
[1592] Âl-i İmrân, 3/159.
[1593] Şûrâ, 42/38.
[1594] Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 48-49; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 266-267; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 93-94.
[1595] Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 53-54; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 271-272; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 15; Belâzürî, *Ensâb*, I, 293.
[1596] Müslim, *Cihâd* 58; Tirmizî, *Cihâd* 34.
[1597] Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 209-214; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 38-39; Belâzürî, *Ensâb*, I, 314-315.
[1598] Buhârî, *Meğâzî* 29.
[1599] İbn Hişâm, *es-Sîre,* II, 141-150.
[1600] Buhârî, Meğâzî, 37.
[1601] Buhârî, *Farzu'l-Hums* 15*;* Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 9451-954; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 131-133; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 153-154, 155-156; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* II, 31-34.
[1602] Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* V, 239.
[1603] Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* III, 441, 480.
[1604] Buhârî, *Ahkâm* 24,41; Müslim, *İmâre* 7.
[1605] Ebû Dâvûd, *İmâre* 10.
[1606] Ebû Dâvûd, *İmâre* 10; Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 48-53, 108-109, 209-211, II, 445; İbn Hişâm, *es-Sîre,* II, 193-197, III, 52, 177. Bu konuda bk. Hamidullah, Muhamed, *İslâm Peygamberi,* I, 186-213, II, 837-907, 1030-1043; Sırma, İhsan Süreyya, "Asr-ı Saadette Devlet Başkanlığı", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm,* II, 21-42; Algül, Hüseyin, "Asr-ı Saadette İdari Hayat", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm,* II, 145-162; Afzalurrahman, *Sîret Ansiklopedisi,* I, 353-398.
[1607] İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 146-147; Cevad Ali, *el-Mufassal*, IV, 72.
[1608] Ezrakî, *Ahbâru Mekke,* I, 110; İbn Abdirabbih, *el-Ikdü'l-Ferîd*, III, 314; Taberî*, Tarih,* II, 258.
[1609] Tevbe, 9/7.
[1610] Bakara, 2/256, Yûnus, 10/99-100, Kâfirûn, 109/6.
[1611] Tevbe, 9/6.
[1612] Bakara, 2/190-3.

[1613] Nisâ, 4/75; Hac, 22/39-41.
[1614] Enfâl, 8/72.
[1615] A'raf, 7/10; Haşr: 59/6-10.
[1616] Muhammed, 47/4, İnsan, 76/8-9.
[1617] Enfâl, 8/61.
[1618] Nisâ, 4/90-93, Haşr, 59/11-12, Mümtehine, 60/8-9.
[1619] Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi,* I, 217-630, II, 904-906; Afzalurrahman, *Sîret Ansiklopedisi,* I, 438-474.
[1620] Hac, 22/39.
[1621] Enfâl, 8/60.
[1622] İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber,* s. 116-124. Bu konuda geniş bilgi için bk. Özdemir, Serdar, *Hz. Peygamber'in Seriyyeleri,* s. 15-87.
[1623] Özel, Ahmet, "Muhammed", *DİA,* XXX, 436-437.
[1624] Buhârî, *Cihâd ve's-Siyer,* 148.
[1625] Vâkıdî, *Meğâzî,* II, 725-726.
[1626] Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 105.
[1627] Müslim, *Cihâd ve's-Siyer* 58; Tirmizî, *Cihâd* 34; Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 107-110; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 316; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 115.
[1628] Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 119.
[1629] Vâkıdî, *Meğâzî,* I, 119.
[1630] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 796; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 352.
[1631] Buhârî, *Cihâd* 157; Müslim, *Cihâd* 17-18.
[1632] Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 477-480; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 234; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 239-240.
[1633] Buhârî, *Meğâzî* 48;Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 818-820; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 39-47; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 135; Belâzürî, *Ensâb*, I, 355.
[1634] Buhârî, *Meğâzî* 56, *Tevhîd* 31; Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 923-938; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 121-129; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 158-159; Belâzürî, *Futûh,* s. 74-75; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* II, 22-26.
[1635] Buhârî, *Meğâzî* 29.
[1636] Buhârî, *Menâkıbü'l-Ensâr* 45.
[1637] Buhârî, *Cihâd ve's-Siyer* 141.
[1638] Müslim, *Cihâd ve's-Siyer* 19-20.

[1639] Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi,* II, 993-1005; Afzalurrahman, *Sîret Ansiklopdedisi,* I, 420-438, 491-500, 506-613, 620-640; Ağırman, Mustafa, “Asr-ı Saadette Ordu ve Savaş Stratejisi, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm,* IV, 21-113; Özel, Ahmet, “Muhammed”, *DİA,* XXX, 431-438.
[1606]
[1578]
[1634]
[1587]
[1559]
[1535]
[1624]
[1525]
[1568]
[1526]
[1569]
[1625]
[1588]
[1615]
[1516]
[1605]
[1524]
[1558]
[1579]
[1536]
[1607]
[1633]
[1515]
[1561]
[1596]
[1604]
[1518]
[1527]
[1616]
[1553]
[1636]
[1570]

[1567]
[1544]
[1594]
[1599]
[1537]
Buhârî, *Menâkıbü'l-Ensâr* 20, *Nikâh* 80, *Edeb* 31; Müslim, *Îmân* 71-75, *Birr* 142.
Müsned, VI, 256; İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 265-366.
Buhârî, *Et'ime* 21.
Buhârî, *Savm* 59.
Buhârî, *Cihâd* 34, 161.
[1542]
Buhârî, *Vesâyâ* 1.
Buhârî, *Rikâk* 17.
Buhârî, *Hibe* 1; Müslim, *Zühd* 22, 34, 36.
Buhârî, *Cihâd* 89, *Farzü'l-Humus* 3.
Müslim, *Salâtü'l-Müsâfirîn,* 219.
Buhârî, *Nikâh* 1.
Buhârî, *İ'tikâf* 1; Müslim, *Salâtü'l-Müsâfirîn,* 69, 74, 78, 79, 143.
Buhârî, *Îmân* 43, *Savm* 52; Müslim, *Salâtü'l-Müsâfirîn,* 215-221.
Buhârî, *Îmân* 2.
Buhârî, *Teheccüd* 10, 16; Müslim, *Salâtü'l-Müsâfirîn,* 105, 121.
Buhârî, *Edeb* 29; Müslim, *İmân* 73.
Buhârî, *Edeb* 85, *Rikâk* 23; Müslim, *Lukata* 14.
Buhârî, *Edeb* 28; Müslim, *Birr* 140.
Müslim, *Birr* 142.
[1533]
Lokman, 31/27.
İsrâ, 17/85.
Tâhâ, 20/114.
Alak, 96/1-5.
Zümer, 39/9.
Bakara, 2/129.
Buhârî, *Savm* 13.
İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab,* XII, 416-418.
İbn Mâce, *Mukaddime*17.
Buhârî, *Teheccüd*, 20; *Savm,* 54-59.

Buhârî, *Hayz*, 13, 14, *Salât*,8, *Menâkıb*, 23, *Edeb*, 72, 77.

Tirmizî, *Birr* 69.

Müslim, *Fedâil*, 79.

Müslim, *Fedâil*, 51.

Tirmizî, *İlim* 19; İbn Mâce, *Mukaddime* 17.

Ebû Dâvûd, *Edeb*, 4.

Buhârî, *Salât* 62, 63, *Vesâyâ* 30. Bu konuda ayrıca bk. Güner, Ahmet, "Asr-ı Saadette Mescitler ve Fonksiyonları", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm,* IV, 155-223.

Dârimî, *Mukaddime* 17.

Nahl, 16/ 43.

Kalem, 68/1.

[1632]

[1623]

[1528]

[1551]

[1627]

[1576]

[1552]

[1546]

[1585]

[1595]

[1618]

[1631]

[1519]

[1608]

Nisâ, 4/75; Hac, 22/39-41.

Tevbe, 9/6.

Bakara, 2/190-3.

Tevbe, 9/7.

Bakara, 2/256, Yûnus, 10/99-100, Kâfirûn, 109/6.

İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 146-147; Cevad Ali, *el-Mufassal*, IV, 72.

Ezrakî, *Ahbâru Mekke,* I, 110; İbn Abdirabbih, *el-Ikdü'l-Ferîd*, III, 314; Taberî*, Tarih,* II, 258.

Ebû Dâvûd, *İmâre* 10.

Ebû Dâvûd, *İmâre* 10; Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 48-53, 108-109, 209-211, II, 445; İbn Hişâm, *es-Sîre,* II, 193-197, III, 52, 177. Bu konuda bk.

Hamidullah, Muhamed, *İslâm Peygamberi,* I, 186-213, II, 837-907, 1030-1043; Sırma, İhsan Süreyya, "Asr-ı Saadette Devlet Başkanlığı", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm,* II, 21-42; Algül, Hüseyin, "Asr-ı Saadette İdari Hayat", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm,* II, 145-162; Afzalurrahman, *Sîret Ansiklopedisi,* I, 353-398.

Buhârî, *Ahkâm* 24,41; Müslim, *İmâre* 7.

İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber,* s. 116-124. Bu konuda geniş bilgi için bk. Özdemir, Serdar, *Hz. Peygamber'in Seriyyeleri,* s. 15-87.

Özel, Ahmet, "Muhammed", *DİA,* XXX, 436-437.

Hac, 22/39.

Enfâl, 8/60.

Nisâ, 4/90-93, Haşr, 59/11-12, Mümtehine, 60/8-9.

Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi,* I, 217-630, II, 904-906; Afzalurrahman, *Sîret Ansiklopedisi,* I, 438-474.

[1529]

Muhammed, 47/4, İnsan, 76/8-9.

Enfâl, 8/61.

Enfâl, 8/72.

A'raf, 7/10; Haşr: 59/6-10.

Buhârî, *Meğâzî* 48;Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 818-820; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 39-47; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 135; Belâzürî, *Ensâb*, I, 355.

Buhârî, *Cihâd* 157; Müslim, *Cihâd* 17-18.

Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 477-480; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 234; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 239-240.

Vâkıdî, *Meğâzî,* I, 119.

Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 796; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 352.

Müslim, *Cihâd ve's-Siyer* 58; Tirmizî, *Cihâd* 34; Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 107-110; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 316; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 115.

Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 119.

Vâkıdî, *Meğâzî,* II, 725-726.

Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 105.

Buhârî, *Cihâd ve's-Siyer,* 148.

Müslim, *Cihâd ve's-Siyer* 19-20.

Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi,* II, 993-1005; Afzalurrahman, *Sîret Ansiklopdedisi,* I, 420-438, 491-500, 506-613, 620-640; Ağırman, Mustafa, "Asr-ı Saadette Ordu ve Savaş

Stratejisi, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm,* IV, 21-113; Özel, Ahmet, "Muhammed", *DİA,* XXX, 431-438.

Buhârî, *Menâkıbü'l-Ensâr* 45.

Buhârî, *Cihâd ve's-Siyer* 141.

Buhârî, *Meğâzî* 56, *Tevhîd* 31; Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 923-938; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 121-129; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 158-159; Belâzürî, *Futûh,* s. 74-75; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* II, 22-26.

Buhârî, *Meğâzî* 29.

[1545]

[1635]

[1591]

[1520]

Müslim, *İman,* 168; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 391, 396, 399, 406.

Buhârî, *Edeb,* 69; Müslim, *Birr*, 103, 104, 105; Ebû Dâvûd*, Edeb*, 80.

Buhârî, *Tevhid*, 37; Müslim, *İman*, 78.

Müslim, *Birr* 70.

Ebû Dâvûd, *Edeb*, 1; Nesâî, *Kasâme,* 23, 24.

Âl-i İmran, 3/104, 110.

Ebû Dâvûd*, Edeb*, 45; Tirmizî, *Birr*, 84.

İbn Mâce, *Zühd*, 22; Ebû Dâvûd, *Edeb,* 44.

Buhârî, *Tevhid*, 24; Müslim, *İmân,* 218.

Müslim, *Birr*, 84; Tirmizî, *Birr,* 72.

Buhârî, *Edeb* 35; Müslim, *Birr* 47.

Müslim, *Birr* 78.

Ebû Dâvûd, *Edeb,* 6.

Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 256

Buhârî, *Salât*, 46, 65, *Teheccüd*, 36, *Rikâk*, 6; Müslim, *Mesâcid,* 24.

Müslim, *İmân*, 34, 35, 36; Ebû Dâvûd, *Edeb*, 124.

Buhârî, *Eşribe*, 74; Ebû Dâvûd*, Eşribe*, 20.

Buhârî, *Tefsîru'l-Kur'ân* 60; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 81-84, 97; İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 221-222; Belâzürî, *Ensâb*, I, 240-255.

Müslim, *Birr* 74-76.

İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 284-285.

Ahzâb, 33/21.

Nisâ, 4/59.

Enfâl, 8/46.
Haşr, 59/7.
Nisâ 4/60, 65.
Nisâ, 4/59.
İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 85-87; Belâzürî, *Ensâb*, I, 252.
Afzalurrahman, *Sîret Ansiklopedisi,* I, 481-489.
Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* II, 231.
Buhârî, *Meğâzî* 48.
Buhârî, *İlim* 2.
Âl-i İmrân, 3/159.
İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 143; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 137, 145; Belâzürî, *Futûh,* s. 55.
Buhârî, *Meğâzî*, 87; Müslim, *Fedâil*, 63.
Müslim, *İmâre* 16-17.
Buhârî, *İcâre* 1; Müslim, *İmâre* 13-15.
Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensâr* 3 Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensâr* 3.
[1586]
İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 147-150.
Şûrâ, 42/38.
Buhârî*, Menâkıbu'l-Ensâr* 46; İbn Hişâm*, es-Sîre,* II, 73-76.
Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* V, 239.
Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* III, 441, 480.
Buhârî, Meğâzî, 37.
Buhârî, *Farzu'l-Hums* 15*;* Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 9451-954; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 131-133; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 153-154, 155-156; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* II, 31-34.
Buhârî, *Meğâzî* 29.
İbn Hişâm, *es-Sîre,* II, 141-150.
Müslim, *Cihâd* 58; Tirmizî, *Cihâd* 34.
Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 209-214; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 38-39; Belâzürî, *Ensâb*, I, 314-315.
Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 48-49; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 266-267; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 93-94.
Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 53-54; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 271-272; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 15; Belâzürî, *Ensâb*, I, 293.
[1609]
[1617]

[1560]
[1543]
[1600]
[1577]
[1626]
[1554]
[1583]
[1639]
[1521]
[1549]
[1530]
[1592]
[1620]
[1630]
[1602]
[1539]
[1601]
[1638]
[1621]
[1611]
[1522]
[1619]
[1582]
[1555]
[1541]
[1538]
[1584]
[1547]
[1573]
[1622]
[1610]
[1613]
[1590]
[1550]
[1564]
[1593]
[1566]

[1571]
[1523]
[1581]
[1637]
[1556]
[1575]
[1572]
[1628]
[1598]
[1562]
[1532]
[1563]
[1574]
[1603]
[1517]
[1548]
[1565]
[1612]
[1589]
[1614]
[1534]
[1531]
[1540]
[1629]
[1597]
[1557]
[1580]

IV. TOPLUM KESİMLERİYLE MÜNASEBETLERİ

A. ÇOCUKLAR

Bütün canlılarda olduğu gibi insanlarda da kendi soyunu devam ettirme konusunda fıtrî bir eğilim vardır. Dolayısıyla soyun devamını temin edecek nesillere karşı alâka ve sevgi insanın zihin kodlarında kökleşmiş durumdadır. Bununla birlikte çocuk sahibi olmanın icap ettirdiği sorumluluğu gereği gibi yerine getirme hususunda insanların aynı dikkat ve şuurluluk içerisinde olduklarını söylemek zordur.

Çocukluk ve hemen ardından yaşanan gençlik süreci insan hayatının en önemli, en kritik ve hatta en sorunlu dönemidir. Çünkü insanlar gerek fizikî, gerekse rûhi açıdan gelişim, değişim ve etkileşimi özellikle bu süreçte yaşamaktadırlar. İnsanda edep ve ahlâk eğitiminin temeli bu dönemde atılır, mesleğe ve hayata hazırlanma da yine aynı süreçte gerçekleşir. Çocukluk çağını aşan genç kimliğini, karakterini ve kişiliğini bu dönemde kazanmaya başlar; iyi veya kötü alışkanlıkları, faydalı veya zararlı bilgileri de yine bu zaman diliminde edinir. Aynı şekilde temizlik, disiplinli ve düzenli çalışma, ana-babaya, büyüklere ve çevreye saygı, insanlara karşı hoşgörü, sabır ve yardımlaşma, insan sevgisi, doğruluk, adalet gibi güzel erdemlerin temelleri de insanın ruhunda bu süreçte atılır.

İslâm dini bütün insanlık için evrensel mesajların yanı sıra aynı zamanda bir eğitim sistemi, toplumlar ve insanlar arası ilişkilerin temeli olan bir değerler ve davranışlar düzeni vaz'etmiştir. Gerek eğitim sistemi, gerekse davranış düzeni konusunda insanlık için en güzel örnek ise şüphesiz bu dinin mübelliği Hz. Muhammed'dir. (s.a.s). Bundan dolayı Rasûl-i Ekrem'in (s.a.s) bir eğitimci olarak yeni yetişen nesillere yaklaşımını, onlarla olan ilişkilerini doğru bir şekilde tespit etmek, onun tavır ve davranışlarının gerisinde yatan temel prensipleri kavramak ve nesillerini bu doğrultuda yetiştirmek Müslüman toplumların öncelikli görevi olmalıdır.

Müslüman toplumlar gelecekte dünya milletleri arasında saygın bir yer ve etkinlik kazanmak istiyorlarsa çocuklarını ve gençlerini geleceğe en iyi şekilde hazırlamakla yükümlüdürler. Bu hususta Müslümanların kuşkusuz en büyük avantajı, hayatın her alanına dair

insanî ve irfanî çözümler sunan bir dinlerinin olması, daha da önemlisi bu dini, davranışlarıyla yaşayan ve örnek olan Hz. Muhammed (s.a.s) gibi bir önderlerinin bulunmasıdır. Hayatı incelendiğinde dinî alanda olduğu gibi sosyal konularda da Allah Rasûlü'nün (s.a.s) bütün uygulamalarıyla özelde Müslümanlar, genelde de bütün insanlık için çağları aşan evrensel davranış örnekleri sunduğu görülecektir.

1. Hz.Peygamber'in (s.a.s) Çocuklara Yaklaşımı

Nesli korumak ve geliştirmek bütün semavî dinlerde olduğu gibi İslâm'ın da temel hedeflerinden biridir. Bu hedefe ulaşmak ise ancak sağlıklı çocuk sahibi olmak, yetiştirmek ve doğumundan başlayıp yetişkinliğiyle devam edecek şekilde onun hayatının tüm safhalarıyla ilgilenmekle mümkün olur. Bu sebeple Rasûl-i Ekrem (s.a.s), evliliği, çocuk sahibi olmayı ve çocuk yetiştirmeyi teşvik etmiştir. "Nikâha rağbet ediniz, çoğalınız. Ben kıyamet günü sizin çokluğunuzla, diğer ümmetlere karşı iftihar edeceğim".[1640]

Evlilik gerçekleştirip çocuk sahibi olduktan sonra onların gereği gibi gözetilip yetiştirilmesi gerekir. Bu sorumluluğu hatırlatma sadedinde Allah Rasûlü (s.a.s) şöyle buyurur: "Hepiniz çobansınız ve hepiniz emriniz altındakilerden sorumlusunuz".[1641] Allah Rasûlü (s.a.s) ayrıca çocuklarının yetişmesine ihtimam gösteren ana-babaları övmüş ve "Bir baba, çocuğuna iyi terbiyeden daha değerli bir armağan vermemiştir"[1642] sözleriyle çocukların güzel bir şekilde terbiye edilmelerinin ehemmiyetine işaret etmiştir.

Çocuklara karşı derin bir sevgi ve şefkat besleyen Hz. Peygamber (s.a.s), ciddiye alıp seviyelerine inmek suretiyle onların problemleriyle yakından ilgilenmiştir. Onun çocukları kucağına alıp sevdiği ile ilgili pek çok rivayet bulunmaktadır. Nitekim bir defasında Hz. Peygamber (s.a.s) torunu Hasan'ı öperken yanında bulunan bedevî kabile reislerinden Akra' b. Hâbis "Siz çocukları öper misiniz? Benim on çocuğum var, hiçbirini öpmedim" der. Gerçekten de katı, acımasız ve sert mizaçlı olan çöl Arapları Hz. Peygamber'in (s.a.s) çocuklara gösterdiği sevgi ve merhameti hiçbir zaman anlayamamışlar, onun çocuklara karşı tavırlarını tuhaf bir şey olarak

karşılamışlardır. Bunun üzerine Rasûl-i Ekrem (s.a.s) muhatabına “merhamet etmeyene merhamet olunmaz” cevabını vermiştir. Yine “Siz çocukları öper misiniz? Biz öpmeyiz” diyen başka bir şahsa “Allah senin kalbinden merhameti alıp çıkardıysa ben ne yapabilirim” buyurmuştur.[1643]

Allah Rasûlü (s.a.s) çağdaşlarının şaşkın bakışları arasında çocukları hoş tutmuş ve onların her türlü makul isteklerini yerine getirmeye gayret göstermiştir. Namaz kılarken hatta hutbe okurken dahi bu tutumunu değiştirmemiştir. Kaynaklar, onun torunu kucağında iken namaza geldiğini, çocuğu bırakıp namaza durduğunu, secdede iken çocuğun sırtına binmesi üzerine secdeyi uzattığını; kızlarından Zeyneb’in (rah) kızı Ümâme’yi namazda omzuna aldığını naklederler.[1644]

Sahâbeden Enes b. Mâlik (ra), ailesi tarafından Hz. Peygamber’e (s.a.s) hizmet etmesi için verilmişti. Enes (ra) on yıl süreyle Allah Rasûlü (s.a.s) ile birlikte kaldığını, bu süre içinde kendisinin bir defa dahi “Bunu niçin böyle yaptın veya yapmadın” şeklinde bir soruya muhatap olmadığını zikreder.[1645] Aynı sahâbînin bu konudaki bir başka hatırası şöyledir: “Rasûlüllah bir gün beni bir iş için gönderdi. Ancak ben sokakta oynayan çocuklara katıldım. Bu sırada bana verilen görevimi de unuttum. Belli bir süre geçtikten sonra Rasûlüllah bulunduğumuz yere geldi ve bana ‘Enescik gönderdiğim yere gittin mi?’ diye sordu. Ben de ‘hemen gidiyorum Ey Allah’ın Rasûlü’cevabını verdim”.[1646]

Çocuğun büyüklerin telkin ve tâlim ettikleri değerleri ve davranış modellerini içten benimseyip bütün hayatı boyunca bunlara sahip çıkması ve içselleştirmesi, her şeyden önce kendi ailesi içerisinde “dost ve güvenilir” bir çevrede yaşadığının tecrübesini edinmesine bağlıdır. Dolayısıyla çocuğun bu temel ihtiyacının yeterince karşılanması ve ona sevgi, şefkat ve ilgi gösterilmesi gereklidir. Rasûlüllah’ın (s.a.s) çocuklarla ilişkilerinde göze çarpan en başta gelen hususiyet onların dostluğunu ve güvenini kazanmak için gösterdiği gayrettir. Nitekim kendisi çocuklarla özel olarak ilgilenmiş, onları muhatap almış, onlarla her karşılaştığında selam vermiş, hal hatırlarını sormuştur.[1647] Çocuklarla şakalaşmış[1648], yolculuk esnasında onları bineğine almıştır.[1649] Hasta olan çocuklara da özel

olarak geçmiş olsun ziyaretlerinde bulunmuştur.[1650] Rasûl-i Ekrem (s.a.s) mevsimin ilk çıkan meyvelerini özellikle çocuklara ikram etmiştir. Onların dünyalarına girerek hoşlanacakları adlar takmak suretiyle kendileriyle şakalaşmış hatta onları eğlendirmiştir. Bütün bu sıcak yakınlıktan dolayı çocuklar da onu çok sevmişlerdir. Öyle ki, yolculuktan döneceği zaman hep birlikte toplanıp kendisini karşılamaya çıkmışlardır. Nitekim Hicret esnasında Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin (ra) evine misafir olacağı sırada Neccâroğulları'nın küçük kızları memnuniyetlerini ifade sadedinde def çalıp şarkı söylemişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.s) onlara "Beni seviyor musunuz"? diye sorduğunda onlar da "Evet yâ Rasûlallah" cevabını vermişler, bunun üzerine de "Ben de sizleri seviyorum" sözüyle mukabelede bulunmuş, üstelik bu ifadeyi üç defa tekrarlamıştır.[1651] Yine Medine dışında da çocuklara gösterdiği ilgi ile bilinecek ki Umretü'l-Kazâ için Mekke'ye gittiğinde şehirde meskûn bulunan Hâşimoğulları'nın çocukları kendisini karşılamışlar, yürümesi esnasında önünden ve ardından koşmuşlardır.[1652]

Hz. Peygamber (s.a.s) döneminde çocuklar sosyal hayatın bir parçasıydı. Rasûlüllah'ın (s.a.s) çağrısıyla Bayram namazının kılınacağı yere kadınlarla birlikte onlar da çıkarlardı.[1653] Kaynakların bildirdiğine göre Rasûl-i Ekrem (s.a.s) çocukların sağlık ve güvenlikleriyle de yakından ilgilenmiş, bu doğrultuda savaşlarda özellikle çocukların öldürülmemesini emretmiştir.[1654] Çocukların ekonomik yönden güçlü olmalarını, babalarının malı varken başkalarının yardımına muhtaç düşmelerini önlemek için gerekli tedbirleri almış; malının tamamını Allah yolunda harcanmak üzere vasiyet etmek isteyen sahâbeden Sa'd b. Mâlik'in (ra) bu tavrını hoş karşılamamış, ona "Çocuklarına ne bıraktın"? diye sormuş, bir şey bırakmadığını öğrenince de malının onda dokuzunu çocuklarına bırakmasının gereğine işaret etmiştir. Muhatabı onun ısrarı üzerine malının üçte birini tasadduk etmek istemiş, buna karşılık Allah Rasulü (sav) bunun da çok olduğunu söylemiştir.[1655] İmkânı olduğu halde Tebük Seferi'ne katılmayan, bundan dolayı Müslümanlar tarafından dışlanan Ka'b b. Mâlik'in (ra) tevbesi Allah tarafından kabul edilince onun bütün malını tasadduk etmek istemesi üzerine,

Allah Rasûlü (s.a.s) malının bir kısmını ailesinin geçimine ayırmasının kendisi için daha hayırlı olacağını ifade etmiştir.[1656]

Hz. Peygamber (s.a.s) namaz kıldırırken çocuk ağlaması duyunca ağlayan çocuğun üzülmemesi ve annesinin huzursuz olmaması için kısa sûreler okuyarak namazı çabuk bitirirdi. Hatta bazen namaza dururken Kur'ân'dan uzun bölümler okumayı düşünse bile, ağlama sesi duyunca bundan vazgeçer, namazı kısa sürede tamamlardı. Bu uygulama Hz. Peygamber'in (s.a.s) çocuklara merhametini açıkça ortaya koyar.[1657] Kendisinden bu hususta şöyle bir rivayette bulunulmuştur: "Ben namaza okuyuşumu uzatmak niyetiyle dururum. Fakat geriden bir çocuğun ağlamasını duyunca, annesine güçlük çıkarmamak için namazımı kısa keserim".[1658]

Hz. Peygamber (s.a.s) çocukları istismar etme, onları sözgelimi savaş meydanı gibi yaşlarına uygun olmayan alanlara sürme yoluna asla tevessül etmemiştir. Rivayete göre Bedir Seferi'ne çıkarken Medine dışında ordusunu durdurmuş; burada yaptığı kontroller neticesinde yaşlarını küçük gördüğü bazı sahâbîleri geri çevirmiştir. Onun orduya almadıkları arasında on üç yaşlarında bulunan Abdullah b. Ömer (ra), Berâ' b. Âzib (ra) ve Zeyd b. Sâbit (ra) bulunuyordu. Allah Rasûlü (s.a.s) o esnada on altı yaşında bulunan Umeyr b. Ebû Vakkâs'ı (ra) da geri çevirmek istemiş; ancak ağlaması ve aşırı ısrarı üzerine onun çarpışmalara katılmasına müsaade etmiştir.[1659] Hendek Savaşı esnasında ise buluğ çağına girmemiş çocukların çalışmasına, toprağı kazma faaliyetine iştirakine müsaade etmiş; ancak kuşatma başlayınca çarpışmalardan korumak için onları ailelerinin yanına göndermiştir. Bu savaşta cephede kalmaya müsaade ettiği çocuklar arasında yer alan Zeyd b. Sâbit'in (ra) ve Abdullah b. Ömer'in (ra) o sırada on beş yaşında bulunduğuna bakılırsa, bu yaşın altındakilerin evlerine gönderildiği anlaşılır. Hâlbuki bu savaşta kuşatmacıların sayısı Müslüman askerlerin sayısından üç kat fazla idi ve askere çok ihtiyaç duyuluyordu.[1660]

Medine'ye dokuzuncu hicrî yılda gelen yetmiş-seksen kişilik Benî Temîm heyetiyle birlikte o sırada çocuk yaşta bulunan Amr b. Ehtem (ra) de bulunuyordu. Heyet üyeleri onu eşyalarının başına nöbetçi olarak bırakmışlardı. Rasûl-i Ekrem (s.a.s) gelenlere birtakım hediyeler verdikten sonra içlerinde hediye almayan kimse olup

olmadığını sordu. Bunun üzerine sadece eşyalarının yanında bir çocuğun kaldığını söylediler. Hz. Peygamber (s.a.s) onun da gönderilmesini isteyince Kays b. Âsım (ra) adlı heyet üyesi, onun kabileleri arasında saygınlığı bulunmayan bir çocuk olduğunu bildirir. Peygamberimiz (s.a.s) de "Olsun, o da heyetle birlikte gelmiştir. Hediye almaya hakkı vardır" buyurmuş, ardından da çocuğu getirtip hediyesini vermiştir.[1661]

Hz. Peygamber'in (s.a.s) çocuklarla ilgili en önemli düzenlemelerinden biri de kız çocuklarına değer verilmesidir. Oysa İslâm öncesi dönemde Araplar toplumunda kız çocuğuna karşı davranışları, sosyal bir problem haline gelmiş ve hatta cinayet şeklini almıştı. Câhiliyye döneminde kız çocuğu ailede maddî bakımdan bir yük, hatta sosyal açıdan da bir utanç kaynağı kabul edilirdi. Ayrıca Araplardan bir kısmı çocuklarını ekonomik ve sosyal endişelerle öldürülürlerdi. Bu âdeti ortadan kaldırmak amacıyla Kur'ân-ı Kerîm'de câhiliyye insanının kız çocuğuna karşı tutumu kötülenmiş, çocukların öldürülmeleri şiddetle kınanmış ve yasaklanmıştır.[1662] Üstelik Hz. Peygamber (s.a.s) kız çocuğuna özel önem vermiş, kız çocuğu yetiştirenleri bilhassa övmüştür: "Her kim buluğ çağına ulaşmalarına kadar iki kız çocuğunun bakımını, nafakasını, terbiye ve yetiştirilmesini üzerine alır ve bunu yerine getirirse o kimse kıyamet günü benimle şöyle olacaktır" dedikten sonra parmaklarını birbirine kavuşturmuştur.[1663] Buna karşılık kız çocuğunu hakir görmeyi ve ona karşı kötü duygu ve düşünceler beslemeyi de yasaklamıştır.[1664]

Hz. Peygamber'in (s.a.s) öğretisi dikkate alındığında anne babanın çocuğa karşı sorumlulukları ona güzel bir isim koyma, iyi bir eğitim ve öğretim imkanı sunma, evlendirme ve kardeşler arasında eşit muamele etme şeklinde özetlenebilir. Hz. Peygamber (s.a.s) çocuklara ad koyma konusunda titiz davranılması gerektiğini bildirmiş, bu konuda ısrarlı tavsiyelerde bulunmuştur: "Siz kıyamet gününde kendi isimleriniz ve babalarınızın isimleriyle çağrılacaksınız, bu sebeple çocuklarınıza güzel isimler koyunuz".[1665] Bu doğrultuda putperestliği çağrıştıran ve İslâm adabına uymayan adların değiştirilmesini tavsiye etmiş ve bu tür isimleri kendisinin de değiştirdiği olmuştur. Çocuklara Allah'tan başkasına kulluk anlamı

taşıyan Abdü'l-Kâbe, Abdü Kusay, Abdü'l-Uzzâ, Abdü Menâf gibi isimler koymayı haram kabul etmiş, şayet kendilerine bu tür isimler verilmişse bunları derhal başka güzel isimlerle değiştirmiştir.[1666]

Günümüzde sıkça sözü edilen çağdaş sorunlardan birisi de çocuk haklarıdır. Çocukların da yetişkin insanlar gibi bazı haklara sahip olabileceği, ancak yakın zamanlarda farkına varılmış olan bir konudur. Oysa Hz. Peygamber (s.a.s) tarafından insanlığa sunulmuş olan İslâm mesajının en karakteristik özelliklerinden birisi çocuk, yetim, kadın, köle, fakir gibi toplumun en zayıf, savunmasız ve istismara müsait mensuplarının haklarına sahip çıkarak onları insanca bir ortamda ve güven içerisinde yaşatmak projesidir. Toplumsal çürümenin yaşandığı İslâm öncesi Arap toplumunda bu güçsüz unsurların nasıl ezildiği ve yaşama hakkına varıncaya kadar en tabiî temel haklarının bile hiçe sayıldığı bilinen bir gerçektir. İşte böyle bir toplumsal ortamda Hz. Peygamber (s.a.s) çocuk haklarından söz etmiş ve bunların ısrarlı takipçisi olmuştur. Bu hususta en çarpıcı örnek İslam dininin yetim çocuklar ve onların hakları ile ilgili emridir:

"Yetimleri deneyin. Evlenme çağına (buluğa) erdiklerinde, eğer reşit olduklarını görürseniz, mallarını kendilerine verin. Büyüyecekler (ve mallarını geri alacaklar) diye israf ederek ve aceleye getirerek mallarını yemeyin. (Velilerden) kim zengin ise (yetim malından yemeğe) tenezzül etmesin. Kim de fakir ise aklın ve dinin gereklerine uygun bir biçimde (hizmetinin karşılığı kadar) yesin. Mallarını kendilerine geri verdiğiniz zaman da yanlarında şahit bulundurun. Hesap görücü olarak Allah yeter. Miras taksiminde (kendilerine pay düşmeyen) akrabalar, yetimler ve fakirler hazır bulunurlarsa, onlara da maldan bir şeyler verin ve onlara (gönüllerini alacak) güzel sözler söyleyin. Kendileri geriye zayıf çocuklar bıraktıkları takdirde onlar hakkında endişeye kapılanlar, (yetimler hakkında da) ürperip korksunlar. Allah'a karşı gelmekten sakınsınlar ve doğru söz söylesinler. Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler, ancak ve ancak karınlarını doldurasıya ateş yemiş olurlar ve zaten onlar çılgın bir ateşe (cehenneme) gireceklerdir".[1667]

Çocukların bakımı, beslenmesi, tedavisi ve her tür zarurî ihtiyaçları ana-baba tarafından karşılanmalı, eğer yoksa bütün bu sorumlulukları devlet üstlenmelidir. İslâm anlayışına göre çocuğun himayesiz ve sahipsiz bırakılması söz konusu olamaz. Nitekim

Allah'ın Rasûlü (s.a.s) "Velisi olmayanın velisi benim" sözleriyle toplumdaki kimsesizlere sahip çıkmıştır.[1668]

Çocuğun bakımı ve himayesi kadar iyi bir şekilde eğitilmesi de önemlidir. Hz. Peygamber (s.a.s) bunu da çocuğun ana-babası üzerindeki haklarından birisi olarak zikretmiştir.[1669] Kuşku yok ki çocukların eğitilmesinde ana-babanın rolü ve payı büyüktür. Zira çocuklar yetişme çağlarından itibaren onları örnek almakta ve hatta taklit etmektedirler. Bu bakımdan başta anne ve baba olmak üzere bütün aile bireyleri çocuklara iyi örnek olmalıdırlar. Allah Rasûlü (s.a.s) yakın çevrenin çocuğun kişilik yapısına tesirini şu şekilde ifade eder: "Her çocuk fıtrat (hak dini kabul edebilecek nitelikte) üzerine doğar. Bundan sonra ana-babası Yahûdî ise onu Yahûdî yaparlar. Hıristiyan ise Hıristiyan, Mecûsî ise Mecûsî yaparlar".[1670] Çocuğun ahlâkî gelişimi yönünden de durum aynıdır. Çocuk doğruluğu da yalancılığı da iyiyi de kötüyü de ilk önce ebeveyninden öğrenir. Rivayete göre bir gün Allah Rasûlü (s.a.s) sahâbeden Abdullah b. Amr'ın (ra) evinde misafir iken, annesi oğlunu çağırarak kendisine bir şey vereceğini söylemişti. Peygamberimiz (s.a.s) bunun üzerine oğluna ne vereceğini sorduğunda annesi hurma vereceğini ifade etmiş, Allah Rasûlü (s.a.s) muhatabına "Eğer aldatıp da bir şey vermeseydin, sana bir yalan günahı yazılacaktı" buyurmuştur.[1671]

Çocuk ana-babası için yalnızca gönül eğlendirecek bir sevgi ve tatmin konusu değildir; onun her bakımdan ve zamanın şartlarına uygun şekilde yetiştirilip eğitilmesi, güzel ahlâkla süslenmesi ve iyi bir meslek edinmesi için çaba ve fedakârlık gösterilmesi gerekir. Bu sorumluluğunu tam olarak idrak etmiş ve bunun gereğini yerine getirmiş olan ana-baba, çocukları için bütün maddî değerlerin üstünde Allah Rasûlü'nün (s.a.s) ifadesiyle "en güzel miras"ı bırakmış olmaktadır.[1672]

Bütün insanların en temel hakkı yaşamaktır. Dünyaya gelen her çocuk yaşamalı, hayatını sürdürebilmek için gerekli maddî ve manevî imkânlara kavuşturulmalıdır. Bu hakkın ortadan kaldırılması için hiçbir gerekçe meşru olamaz. İslâm öncesi Arap toplumunda özellikle kız çocuklarının yaşama hakkı ebeveynleri tarafından acımasızca çiğneniyordu. Bu tutum Kur'ân-ı Kerîm'de şiddetle tenkit

edilerek reddedilmiş olup maddî ve sosyal endişelerle çocukların öldürülmesi bir beyinsizlik ve sapıklık olarak nitelendirilmiştir:

"Beyinsizlikleri yüzünden bilgisizce çocuklarını öldürenler Allah'ın kendilerine verdiği rızkı Allah'a iftira ederek haram sayanlar, mutlaka ziyan etmişlerdir. Gerçekten onlar sapmışlardır. Doğru yolu bulmuş da değillerdir".[1673] Çocukların öldürülmesi ayrıca hesabı sorulması gereken büyük bir suç ve günahtır da: "Yoksulluk korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin. Onları da, sizi de biz rızıklandırırız. Onları öldürmek gerçekten büyük bir günahtır".[1674] "Diri diri gömülen kız çocuğunun, hangi günahtan ötürü öldürüldüğü sorulduğu zaman..".[1675] Hangi şart altında olursa olsun çocuğun hayat hakkı korunmalıdır. Hz. Peygamber'in (s.a.s) huzuruna gelerek zina ettiğini ve bu fiile bağlı olarak hamile kaldığını itiraf edip cezasının verilmesini talep eden bir kadının, cezasının doğumdan ve hatta çocuğu sütten kesmesinden sonraya ertelemesi kararı[1676] bu hayat hakkında duyulan saygıyı dile getirir.

Çocuğun bir diğer önemli hakkı da ana-babasından, diğer kardeşlerine kıyasla farklı, adaletsiz bir muamele görmemesidir; onun da ailenin imkân ve değerlerinden eşit olarak yararlanmasıdır. Hz. Peygamber (s.a.s) anne babanın çocuklarına eşit muamele yapmasının onların görevi ve çocuğun da doğal hakkı olduğunu bildirmiştir.[1677] Bu hususta "Çocukların senin üzerindeki haklarından birisi de, onlara eşit davranmandır" buyurmuştur.[1678]

Eşit davranma konusunda çocukların kız-erkek, büyük-küçük, öz veya üvey olması arasında bir fark yoktur. Dolayısıyla ana-babanın hibe, hediye, miras gibi maddî konularda olduğu gibi sevgi, ilgi ve şefkat gibi manevî hususlarda da çocukları arasında adaletli davranmaya gayret etmesi gerekir. Aksi halde kardeşlerin birbirini kıskanması ve birbirine karşı olumsuz bazı duygu ve düşüncelere kapılması kaçınılmaz olacaktır.

Allah Rasûlü (s.a.s) çocuklara mal bağışlanmasında âdil davranılmamasını zulüm olarak değerlendirmiş, özellikle erkek çocukların üstün tutulup kızların aşağılandığı bir kültür ortamında bu durumu tersine çevirerek kadın cinsiyle ilgili kalıplaşmış tutumları ortadan kaldırmayı amaç edinmiştir. Öncelikle kız çocuğuna karşı kötü duygular beslenmesini men etmiştir.[1679] Gerçekten de erkek

cinsine göre kız daha nazik, korumasız ve zayıftır. Bu durumda kızlara daha fazla ilgi gösterip onların yetişmesine katkı vermek, adalete en uygun olanıdır. Rasûl-i Ekrem (s.a.s) bu hususta "Bağış ve ihsanlarda çocuklarınızın arasını eşit tutun" buyurur.[1680] Bilhassa kız çocuklarının ikinci sınıf muamele gördüğü ve horlandığı bir ortamda bu sözler ezber bozan ve çok anlamlı sözlerdir. Allah Rasûlü'nün (s.a.s) her konuda kızlara öncelik vermeyi teşvik eden ve kız çocuğu yetiştirmenin büyük ecir ve sevabını dile getiren söz ve uygulamalarını da[1681] bu çerçevede değerlendirmek gerekir. Rivayete göre bir adam Peygamberimizin (s.a.s) yanında oturuyordu. Bu sırada adamın erkek çocuğu yanlarına çıkageldi. Adam, çocuğu öpüp dizlerine oturttu. Daha sonra kız çocuğu geldi. Adam onu ise yanına oturttu. Peygamber Efendimiz (s.a.s) bu tavır üzerine muhatabını "Niçin ikisini bir tutmadın?"diye kınadı.[1682]

Burada sunulan örneklerde de görüldüğü gibi hediye, hibe, miras gibi maddî konularda ana-babanın tasarrufları, kardeşler arasında herhangi bir ayrıcalığa yer vermeyecek şekilde olmalıdır. "Allah'tan korkun ve çocuklarınız arasında adaleti gözetin"[1683] anlamındaki sözleriyle Hz. Peygamber (s.a.s) Müslümanların bu konuda dikkatini çekmiştir. Ana-baba maddî konularda olduğu kadar çocuklarının her birine karşı gösterdiği sevgi ve ilgide de adaleti gözetmek durumundadır. Aksi takdirde kardeşler arasında kıskançlık ve düşmanlık duygularının uyanmasına yol açabilirler, bu da neticede aile içindeki huzuru tehdit eder.[1684]

2. Hz. Peygamber'in (s.a.s) Çocuklarına İlgisi

Hz. Peygamber'in (s.a.s) kendisine Mısır kralı Mukavkıs tarafından cariye olarak hediye edilen Kıptî asıllı Mâriye'den (rah) dünyaya gelen İbrahim hariç bütün çocukları ilk hanımı Hatice'den (rah) doğmuştur. Bütün erkek çocukları daha küçüklüklerinde vefat etmiştir.

Hz. Peygamber'in (s.a.s) çocukları ve isimleri hakkında değişik rivayetler vardır. Altı çocuğu olduğu konusunda ittifak edilmiştir: Bunlardan iki erkek; Kâsım, İbrahim ve dört kız; Zeyneb, Rukıyye, Ümmü Gülsüm ve Fâtıma. Bazı rivayetlere göre onun Tâhir ve Tayyib adlı iki oğlu daha vardı. Bir diğer rivayete göre ise henüz

bebekken ölen Abdullah adında bir oğlu vardı ve onun diğer isimleri Tâhir ve Tayyib idi. Bütün bu bilgiler bir araya toplanırsa, çocukların toplam sayısı dokuz olur. Bunlardan beşi erkek, dördü kızdır. Kızlar hakkında hiçbir görüş ayrılığı yoktur. Ancak erkek çocukların sayısı hakkındaki rivayetlerde farklılıklar vardır. Bununla birlikte bütün rivayetler Hatice'den (rah) olan Kâsım'ı ve Mâriye'den olan İbrahim'i kabul etmektedirler.[1685]

Kâsım, Hz. Peygamber'in (s.a.s) en büyük oğlu olup nübüvvetten yaklaşık on bir yıl evvel doğmuştu. Ona izafeten Hz. Peygamber (s.a.s) Ebû'l-Kâsım olarak tanınmıştır. Kâsım doğumundan birkaç yıl sonra ölmüştür. Rivayetlere göre o, Hz. Peygamber'in (s.a.s) ilk çocuğu ve aynı zamanda ilk ölen çocuğu olmuştur. Allah Rasûlü (s.a.s) onu çok severdi ve kendisine Ebu'l-Kâsım denmesinden hoşlanırdı. Nitekim sahâbîler kendisine bu isimle seslenmişlerdir. [1686]

Zeyneb'in (rah), Hz. Peygamber'in (s.a.s) en büyük kızı olduğu ve Kâsım'dan sonra nübüvvetten on yıl kadar evvel doğduğu konusunda rivayetler ittifak halindedir. Zeynep genç kızlığı çağında teyzesinin oğlu Ebu'l-Âs ile evlenmiştir. Bedir Gazvesi'nden sonra Medine'ye hicret etmiştir. Bedir Gazvesi'nde müşrik kocası Ebu'l-Âs esir alınınca Zeyneb (rah) onun serbest bırakılması için annesi Hatice'nin (ra) hediyesi olan bir kolyenin de bulunduğu bir miktar para ve mücevherat göndermiştir. Ebu'l-Âs serbest bırakıldığında Hz. Peygamber (s.a.s) ondan Zeyneb'i (rah) Medine'ye göndereceğine dair söz aldı. Damadı da sözünü yerine getirdi. Fakat Zeyneb (rah) Medine yolunda iken müşriklerden Hebbâr b. Esved yolunu keserek onun bindiği deveden yere düşmesine sebep oldu. Zeyneb (rah) bu esnada hamile idi. Bu düşme sonucu çocuğunu kaybetti. Zeyneb (rah), Medine'ye geldi, kocası ise Mekke'de müşrik olarak kaldı. Daha sonraları kocası bir-iki kere daha Müslümanların eline geçti. Fakat Zeyneb (rah) eşini yine himaye etti. En sonunda o da İslâm'ı kabul etti. Zeyneb (rah) kocasının Medine'ye gelmesinden kısa süre sonra Hicretin 8. yılında (M. 630) vefat etti.[1687]

Zeyneb (rah) geride Ali adında bir erkek ve Ümâme adında bir kız çocuğu bırakmıştır. Hz. Peygamber (s.a.s) Ümâme'yi çok severdi. Onun hakkında meşhur bir rivayet vardır: Bir keresinde Hz. Peygamber (s.a.s) namaz kılıyorken Ümâme'yi de omuzlarında

taşıyordu. Rükua vardığında onu yere koyuyor, secdeden kalkınca yine omuzlarına alıyordu.[1688] Bir defasında Hazreti Peygamber'e (s.a.s) içinde altın bir kolye bulunan birkaç parça hediye gelmişti. Ümâme bir köşede oynuyordu. Rasûl-i Ekrem (s.a.s) bu kolyeyi ailesinin en sevgili olanına vereceğini söyledi. Hz. Peygamber'in (s.a.s) zevceleri bu şerefin Hz. Âişe'ye (rah) ait olacağını düşündüler. Fakat Hz. Peygamber (s.a.s) Ümâme'yi (rah) çağırdı ve kolyeyi onun boynuna taktı.[1689]

Rukıyye (rah) Hz. Peygamber'in (s.a.s) ikinci kızı idi. Onun Zeyneb'den (rah), üç yıl sonra doğduğu rivayet edilir. Nübüvvetten evvel Ebû Leheb'in oğlu Utbe ile nişanlı idi. Nübüvvetten sonra Ebû Leheb oğulları Utbe ve Hz. Peygamber'in (s.a.s) diğer kızı ile nişanlı olan Uteybe'ye nişanlarını bozmalarını istedi. Bunun üzerine her ikisi de Rasûl-i Ekrem'in (s.a.s) kızlarından ayrıldılar.[1690] Bunun üzerine Allah Rasûlü (s.a.s) Rukiyye'yi (rah) Hz. Osman (ra) ile evlendirdi. Hz. Osman (ra) ve eşi Rukıyye (rah), Habeşistan'a ilk hicret edenler arasında yer aldılar.[1691] Onların burada bir oğulları dünyaya gelmiş ise de altı aylık iken ölmüştür. Rukıyye (rah) Medine'ye geldiğinde hastalandı. Bedir Gazvesi esnasında vefat etti. Rasûlüllah (s.a.s) Bedir Gazvesi sebebiyle kızının cenazesine katılamamıştır.[1692]

Ümmü Külsüm (rah) Hz. Peygamber'in (s.a.s) üçüncü kızıdır. Önce Uteybe b. Ebû Leheb ile nişanlıydı. Fakat Uteybe'nin babası Ebû Leheb'in isteği üzerine ondan ayrıldı. Bedir Gazvesi'nin ardından Hz. Osman (rah) ile evlendi. Hicret'in 9. yılında vefat etti. Hiç çocuğu olmamıştır.[1693]

Fâtıma (rah), Hz. Muhammed'in (s.a.s) en küçük kızı idi. Nübüvvetin ilk yılında dünyaya geldi. Hicret'in ikinci yılında Hz. Ali (ra) ile evlendi. Onun Hz. Ali'den (ra) beş çocuğu doğdu. Bunlar Hasan, Hüseyin, Muhassin, Ümmü Külsüm ve Zeyneb'dir. Fâtıma (rah) hicretin 12.yılında Hz. Peygamber'in (s.a.s) irtihalinden altı ay sonra 29 yaşında vefat etti.[1694]

İbrahim Hz. Peygamber'in (s.a.s) en son çocuğuydu. Mısırlı Mâriye'den (rah) hicretin 8. (M.630) yılında doğmuştur. Oğlunun doğumu kendisine Ebû Râfi (ra) tarafından müjdelendiğinde ona bir köle hediye etmiştir. Çocuk, Medine civarında yaşayan sütanneye verildi. Hz. Peygamber (s.a.s) o eve sık sık oğlunu görmeye giderdi.

İbrahim sütannesinin evinde vefat etmiştir.[1695] İbrahim'in ömrü ile ilgili değişik rivayetler vardır. Bazıları vefatında 15 aylık olduğunu, bazıları 2.5 aylık ve diğerleri 1 yıl 10 aylık olduğunu söylerler. Hz. Âişe'nin (rah) rivayetine göre İbrahim 17 veya 18 ay yaşamış vefat edince de Cennetü'l-Bakî'e defnedilmiştir.[1696]

Hz. Muhammed (s.a.s) iyi ve müşfik bir baba olup çocuklarına samimi ve içten bir sevgi besliyor, yeri geldikçe bu sevgisini açıkça gösteriyordu. Çocukları ile olan ilişkileri sadece maddî ve geçici duygulara değil, derin sevgiye dayanıyordu. O her şeyden önce çocuklarının dünya ve âhiret hayatlarında gerçekten mesûd, bahtiyar ve başarılı olmalarını istiyordu. Çocuklarına iyilik, takva ve ahlâkî mükemmellik gibi ebedî değerleri miras bıraktı. Ayrıca çocukların Allah yolunda olmaları, hayatın yanlış ve kötü yollarından kaçınarak hakiki ve kalıcı huzur ve mutluluğa ulaşmaları için evrensel eğitim esasları bıraktı.

Hz. Muhammed (s.a.s) çocuklarını çok severdi. Sahâbeden Enes b. Mâlik (ra) bu konuda şöyle der: "Aile efradına karşı Peygamber'den daha müşfik olan hiç kimseyi görmedim. Oğlu İbrahim'in Medine'nin kenar mahallerinde oturan bir sütannesi vardı. Sütannenin kocası bir demirci idi. Beraberinde biz de olduğumuz halde Hz. Peygamber (s.a.s) oraya giderdi. Varınca demircinin dumanla kaplı evine girer, çocuğu kucaklar, öper koklar ve bir müddet sonra dönerdi: Bunu yaptığı zaman da kendisi Arap Yarımadası'nın hemen tamamını kaplayan ve Bizans İmparatorluğu'nun güney sınırlarına uzanan Medine devletinin tartışmasız yöneticisiydi".[1697]

Fâtıma (rah) en küçük ve kendisinden sonra yaşayan tek çocuğu idi. Hz. Peygamber (s.a.s) onu çok severdi. Öyle ki onu görünce sevinir, ayakta karşılar, elini tutarak yanaklarından öper, iltifat edip yanına veya kendi yerine oturturdu. Babası evine gelince Fâtıma (rah) da onu aynı şekilde karşılayıp ağırlardı.[1698] Hz. Peygamber (s.a.s) sefere giderken aile fertlerinden en son Fâtıma (rah) ile vedalaşır, seferden dönünce de ilk olarak onunla görüşür, sonra zevcelerinin yanına giderdi.[1699] Allah Rasûlü (s.a.s) ayrıca kadınlardan en çok Fâtıma'yı (rah), erkeklerden de Ali'yi sevdiğini ifade etmiştir.[1700] Sahâbe Hz. Âişe'ye (rah), Hz. Peygamber'e (s.a.s) bütün insanlar içinde en sevdiği kişinin kim olduğunu

sorduklarında ondan “Seyyide Fâtıma” cevabını almışlardır. Bunun üzerine sahâbe “Erkekler arasında kim?” sualini yönettiğinde ise bu defa kendisinden “Onun kocası” ifadesini duymuşlardır.[1701] Rasûl-i Ekrem’in (s.a.s) kızı Fâtıma (rah) hakkında şöyle dediği rivayet edilmektedir: “Fâtıma benim bir parçamdır. Ona eziyet eden bana eziyet etmiş gibidir. Onu taciz eden şey beni taciz eder ve onu inciten şey beni incitir”.[1702]

Hz. Peygamber’in (s.a.s) Fâtıma’ya (rah) olan sevgisini gösteren diğer önemli bir işaret ise Mekke’nin fethinden sonra Hz. Ali’nin (ra) Ebû Cehil’in kızı Cüveyriye ile evlenmek istemesi veya Ebû Cehil’in yakınlarının kızlarını Hz. Ali (ra) ile evlendirmek için Rasûl-i Ekrem’in (s.a.s) iznini talep etmeleri üzerine onun gösterdiği tepkidir. Bu vesile ile yaptığı konuşmalarda Fâtıma’nın (rah) kendisinin bir parçası olduğunu, onun üzülmesini istemediğini, Rasûlüllah’ın (s.a.s) kızı ile Allah düşmanının kızının bir araya gelemeyeceğini, Cenâb-ı Hakk’ın helâl kıldığı bir şeyi haram kılmamakla beraber bu evliliğe izin vermeyeceğini, ancak Ali’nin (ra) Fâtıma’yı (rah) boşadıktan sonra bir başka kadınla evlenebileceğini söylemiştir.[1703] Allah Rasûlü’nün (s.a.s) kendisinden sonra yaşayan tek çocuğu olan Fâtıma’ya (rah) karşı sevgi ve şefkatine eşi Hz. Âişe (rah) de şu rivayetiyle şahitlik eder: “Rasûlüllah’a konuşma tavrıyla, oturuş ve sohbet şekliyle Fâtıma’dan daha çok benzeyen birini görmedim. Fâtıma’yı ne zaman görse ileri çıkar, karşılar ve selamlardı. Sonra onun elinden tutar ve yanına getirirdi. Peygamber ne zaman Fâtıma’nın evine gitse, Fâtıma kalkar onu karşılar ve öperdi. Peygamber’in vefatı öncesi hastalığında Fâtıma onu ziyarete geldi. Peygamber “hoşgeldin kızım” diyerek karşıladı. Fâtıma’yı yanına oturttu ona bizim duyamayacağımız şekilde bir şey söyledi. Fâtıma ağlamaya başladı. Babası bunun üzerine onun kulağına eğilip tekrar gizli bir şey söyledi. Bu defa da Fâtıma güldü. Biz bu ağlamanın ve gülmenin sebebini sorduğumuzda “Ben Allah’ın Rasûlü’nün sırlarını açıklayıcı değilim” cevabını verdi. Peygamber’in vefatından sonra bu hadiseyi yine sorduğumda ‘benimle gizli olarak ilk konuştuğunda bana ecelinin yaklaştığını söyledi ben ağladım, benim sıkıntımı görünce bana Ehl-i Beyt’ten kendisine ilk ulaşacak olanın ben olduğumu söyleyince ben de gülümsedim’ dedi”.[1704]

Allah Rasûlü (s.a.s) Fâtıma'nın (rah) oğulları olan Hasan (ra) ve Hüseyin'i (ra) çok sever, onlarla çokça vakit geçirirdi. Ebû Hüreyre (ra) bir gün Allah'ın Rasûlü (s.a.s) ile dışarı çıktıklarını ve Fâtıma'nın (rah) evine geldiklerinde Peygamber'in (s.a.s) Hasan'ı (ra) kastederek "Küçük adam orada mı? Küçük adam orada mı?" buyurduğunu ve Hasan'ın (ra) geldiğini, kucaklaştıkları sırada Allah'ın Rasûlü'nün (s.a.s): "Ey Allah'ım ben onu seviyorum, senin de onu ve onu sevenleri sevmeni niyaz ediyorum" buyurduğunu rivayet etmiştir.[1705] Üsâme b. Zeyd'in (ra) rivayetine göre Hz. Peygamber (s.a.s) Hasan'ı (ra) ve onu alır: "Ey Allah'ım!, onları sevdiğim için onları sevmeni niyaz ediyorum" diye dua ederdi.[1706] Bir başka rivayette Üsâme b. Zeyd (ra) Rasûlüllah'ın (s.a.s) kendisini ve Hasan'ı (ra) dizlerine aldığını bir dizine kendisi ve bir dizine Hasan'ı (ra) oturttuğunu ve "Ey Allah'ım! Onlara merhamet etmeni niyaz ediyorum çünkü ben onlara merhamet ediyorum" diye dua ettiğini söylemiştir.[1707]

Hz. Ebû Bekir (ra) Allah'ın Rasûlü'nü (s.a.s) yanında Hasan'la (ra) birlikte minberde gördü. Hz. Peygamber (s.a.s) bir insanlara, bir de ona bakıyor ve şöyle diyordu: "Bu benim oğlum bir liderdir ve Allah'ın, iki büyük Müslüman fırkayı onun vasıtası ile uzlaştıracağını umuyorum".[1708] Enes (ra) rivayet ediyor: "Rasûlüllah'a ehli-beytinden en sevgili olanın kim olduğu sorulduğunda "Hasan ve Hüseyin" diye cevaplamıştır. Hz. Peygamber (s.a.s) Fâtıma'ya (rah) "Oğullarımı bana çağır, onları kucaklayayım" diyordu. Rasûlüllah'ın (s.a.s) "Hüseyin bana, ben Hüseyin'e aitim. Hüseyin'i seveni Allah sevsin" buyurduğu rivayet edilmiştir.[1709]

Zeyd b. Hârise (ra) Peygamber'in (s.a.s) kölesiydi. Sonradan onu serbest bırakıp evlât edindi. Babası ve amcası onu geri almak için geldiklerinde Rasûlüllah kararı Zeyd'e (ra) bıraktı. Zeyd (ra), Hz. Peygamber'in (s.a.s) muhabbeti ile o kadar doluydu ki onunla kalmaya karar verip babası ve amcası ile beraber gitmeyi reddetti. Babası ve amcası oğullarının hür olarak doğduğu yurduna gitmek yerine Peygamber'i (s.a.s) tercih etmesine çok şaşırmışlardı. Zeyd'in (ra) amcası Cebele bu hadiseyi şöyle dile getirir: "Rasûlüllah'a (s.a.s) geldim ve ey Allah'ın Rasûlü kardeşimin oğlunu benimle beraber gönder" dedim. Rasûlüllah (s.a.s) : "O buradadır, seninle gitmek

isterse kendisini alıkoyacak değilim” dedi. Fakat Zeyd, “Ey Allah’ın Rasûlü, sana hiç kimseyi tercih etmem” deyince kardeşimin düşüncesini benimkinden daha iyi buldum”.[1710]

Enes b. Mâlik (ra) şöyle bir şehadette bulunur: “İbrahim’in vefatında Rasûlüllah’ın (s.a.s) gözlerinden yaşlar süzülmeye başladı. Abdurrahman b. Avf (ra) O’na ‘Sen de mi ya Rasûlüllah?’ diye sordu. Hz. Peygamber (s.a.s), ‘İbn Avf, bu merhamettendir’ dedi ve daha çok gözyaşı döktü ardından “Göz ağlar, kalp üzülür fakat biz sadece Allah’ın hoşnut olacağı sözü söyleriz. Senden ayrıldığımıza üzülürüz ya İbrahim!” dedi.[1711]

Kızlarından biri Hz. Peygamber’e (s.a.s) oğlunun ölmekte olduğunu haber vererek ve çocuğun yanına gelmesini istedi. Rasûlüllah (s.a.s) selamını yolladı ve “Allah’ın aldığı O’na aittir ve O’nun verdiği O’na aittir, O herkes için bir ecel tayin etmiştir, öyleyse sabret ve Allah’tan mükâfatını bekle” dedi. Kızı tekrar, ısrarla gelmesini rica eden bir haber gönderince Rasûlüllah (s.a.s) sahâbîlerden bazıları ile beraber gitmek üzere yola koyuldu. Rahmet Peygamberi (s.a.s) ölmek üzere olan çocuğu kaldırırken gözleri yaşla doldu. Yanındaki bir şahıs : “Ya Rasûlallah, bu nedir?” dediğinde “Bu, Allah’ın kullarının kalbine yerleştirdiği merhamettir. Allah sadece merhametli kullarına merhamet eder” buyurdu.[1712]

Görüldüğü gibi bir insan olarak Hz. Peygamber (s.a.s) de çocuklarıyla beraber yaşadı, diğer insanların evlerinde çocuklarıyla beraber yaptığı her şeyi yaptı. Onların neşeli zamanlarında mutlu oldu, acılarına üzüldü. Çocukları ve kızının çocukları vefat ettiğinde gözyaşı döktü, üzüntü ve acı duydu ve etiyle kemiğiyle bir insan olduğunu, sevdiklerini kaybeden herhangi bir insanın duyacağı acıları hissettiğini gösterdi. Fakat Hz. Peygamber’in (s.a.s) büyüklüğü, alelâde kimselerin yaptığının aksine bu dünyanın geçici olayları karşısında kendi kontrolünü kaybetmemesi ve fakat zihnini ve kalbini mükemmel bir denge durumunda muhafaza etmesidir. Oğlu İbrahim öldüğünde yaşlar yüzünden aktı. Sahâbîler onu teselli ettiler. Ardından da onun başkalarına üzüntülerini azaltmalarını öğütlediğini hatırlattılar. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurdu: “Hayır, ben bağırarak ağlamayı ve ölünün aşırı övülmesini yasakladım. Sizin bende gördüğünüz sevgi eseridir ve kalpteki merhamettir; merhamet etmeyene merhamet edilmez. Çocuğumuz

için üzülüyoruz, gözler yaşla doluyor ve kalp de kabarmaktadır, yine de Rabbimizi üzecek hiçbir şey söylemeyiz. İbrahim, eğer bu, herkes tarafından takip edilecek yol olmasaydı ve en sonuncumuz ilk gidenimize kavuşacak olmasaydı, senin için bundan daha fazla üzülürdüm”.[1713]

Tarihte hiçbir insan davranış ve tavırda, iyi ahlâkta ve takvada Hz. Peygamber’in (s.a.s) yüceliğine erişememiştir. Bütün bunlar ahlâkî güzellik ve olgunluk ile mükemmel huzur ve mutluluğun kazanılabilmesi için insanlığın Hz. Peygamber’den (s.a.s) öğrenmesi ve günlük hayatında uygulaması gereken davranışlardır. Onun (s.a.s) çocuklarıyla olduğu kadar eşleriyle de çok iyi ve samimi ilişkileri olduğuna ve onlarla çok huzurlu ve sakin bir hayat geçirdiğine şüphe yoktur. Evinin bütün atmosferi sevgi, şefkat, iyilik ve takva doluydu. Aile ilişkilerinde herkes için onda bir ders vardır. Hanımlarıyla beraber vakit geçirmiş, hatta evde onlar için küçük işler yapmıştır. Bazen torunlarıyla oynamış hatta onları sırtına almıştır. Onun Peygamber ve devlet başkanı olarak yüksek seviyede olması, evdeki çocukları ve hanımları için normal şeyleri yapmaktan veya sade bir insan gibi aile fertleriyle sevgi ve mutluluk dolu bir hayat yaşamaktan hiçbir şekilde alıkoymamıştır. Hayatının bu gerçeği, onu bütün babalar ve kocalar için ebedi örnek kılmıştır. Üzerinde durulması gerekir ki Hz. Muhammed’in (s.a.s) çocuklarına karşı olan davranışlarınını esasını kız ve erkek çocuklar arasında ayrımın ortadan kaldırılması oluşturur.

Câhiliyye devrinde kız çocuklarından nefret edilir, bir erkek olarak doğmadıkları için onların suç işlediklerine inanılırdı. Kız çocuğunun doğum haberi bir kişinin hayatında alabileceği en kötü haber kabul edilirdi.

İslâm öncesi dönem Arapları çocuklarını özellikle kızları üç sebepten öldürürlerdi. Kur’ân, her üç sebebi de kötülemiştir. İlk olarak onlar putlarını memnun etmek için çocuklarını sunaklarda kurban ederlerdi: “Böylece putlara hizmet edenler, puta tapanların çocuğunu helâke sürüklemek, dinlerini karmakarışık etmek için çocuklarını öldürmelerini onlara iyi göstermişlerdir”.[1714] Kur’ân’da bu bahiste ayrıca şu ifadeler de yer alır: “Beyinsizlikleri yüzünden, körü körüne çocuklarını öldürenler ve Allah’ın kendilerine verdiği nimetleri Allah’a iftira ederek haram sayanlar mahvolmuşlardır”.[1715]

İkinci olarak, müşrikler çocuklarını fakirlik korkusuyla öldürmekte idiler. Kur'ân onları bu konuda uyarmış ve çocukların öldürülmesini yasaklamıştır. "Yoksulluk korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin. Sizin ve onların rızıklarını veren Biziz".[1716] Yine İsrâ sûresinde şu ifadeleri buluruz: "Çocuklarınızı yoksulluk korkusuyla öldürmeyin. Biz onlara da size de rızık veririz. Onları öldürmek şüphesiz büyük bir günahtır".[1717] Mezkür âyet eski çağlardan günümüze kadar devam etmekte olan kürtajı açıkça yasaklamaktadır. İnsanların çocuklarını öldürmeye veya çocuk düşürme usulüne başvurmalarının sebebi muhtaç olmak korkusu idi .

Üçüncü olarak; câhiliyye Arapları kız çocuğundan dolayı bir damada sahip olmayı zillet kabul ediyorlardı. Eğer kızları bir savaş sırasında yakalanırsa cariye hâline getirilirdi ki bu da onlar için ayrı bir zilletti. Bu sebepten onlar kızlarını öldürüyorlardı. Kur'ân bu fiilin hesap gününde hesaba çekileceğini şu âyette belirtmektedir: "Kız çocuğun hangi suçtan ötürü öldürüldüğü kendisine sorulduğu zaman…".[1718]

Kur'ân her ne sebeple olursa olsun çocukların öldürülmesini kesinlikle reddetmiş ve kötülemiştir.[1719] Hz. Peygamber (s.a.s) çocuklara, cinsiyeti ne olursa olsun eşit davranılması gerektiğini öğretmiştir. İslâm öncesi Arap toplumunda uzun süredir yerleşmiş bulunan tavırları değiştirmek için kız çocuklarına özel ilgi göstermiştir. Bu hususta "kim ki iki kız çocuğu erginlik çağına vardıktan sonra yanında kaldıkları veya o kimse onların yanında kaldığı sürece onlara iyi davranıp ihsanda bulunursa kızları onu Cennet'e dâhil ederler (yâni o kimse kızlarına ettiği iyilik sayesinde cennetlik olur)"buyurmuştur.[1720] Bu hususta Hz. Âişe'den (rah) şöyle bir rivayet gelmiştir: Rasûlüllah (s.a.s) buyurdu ki: "Eğer bir kimse kızlara değer verdiğinden dolayı eziyet görürse ve onlara iyi davranırsa onlar Cehennem'e karşı perde olurlar".[1721] Rasûl-i Ekrem'in (s.a.s) bunlardan başka kız çocuklarını özenle yetiştirenlere Allah'ın büyük mükâfat vereceğini belirten pek çok hadisi bulunmaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber'in (s.a.s) İslâm'la müşerref olan kadınlardan biat alırken biatın bir şartının da "çocuklarını öldürmeyecekleri"nin olduğu bilinmektedir.[1722]

Çocukların bir imtihan vesilesi olduğu hususu da unutulmamalıdır. Buna göre Müslümanlar çocuklarını terbiye etmek, sözleri ve amelleri ile onlara hayatın hakiki gayesini öğretmek için ellerinden gelen gayreti göstermelidirler. İnananlar çocuklarını sırat-ı müstakime getirmek için hiçbir sıkıntıdan kaçınmamalı ve bütün kudret ve servetlerini bu amaç için harcamalıdırlar. Çocuklarının İslâm toplumunun dindar, dürüst ve vicdanlı birer üyeleri olabilmeleri için onlara iyi bir terbiye vermek, ebeveynin ahlâkî, dinî ve sosyal vazifeleridir. Fakat bütün teşebbüs ve gayretlerine rağmen çocuklarını kendi hayat yollarının doğruluğuna inandıramıyorlarsa, o zaman onlar için kendilerini mahvetmemelidirler. Bu durumda onlar çocuklarının önünde inançlarını açıklamalı ve onları fiillerinin kötü sonuçları ile ilgili olarak uyarmalıdırlar. Kur'ân bu hususta şu iki kişinin kıssasından bahsetmektedir: Onlardan biri itaatkâr ve Allah'a iman etmekte, diğeri asi ve O'na iman etmemektedir. Birincisi şöyle söylemekte: "Rabbim! Bana ve ana-babama verdiğin nimete şükretmemi ve benim razı olacağın yararlı işler yapmamı sağla; bana verdiğin gibi soyuma da salah ver; doğrusu sana yöneldim, kendimi sana verenlerdenim". Fakat diğeri anne-babasına şöyle demektedir: "Of size, benden önce nice nesiller gelip geçmişken beni tekrar diriltilmemle mi tehdit ediyorsunuz?" Ana-babası Allah'a sığınarak: "Yazık sana! İnan, Allah'ın sözü gerçektir". Fakat o "Bu, öncekilerin masallarından başka bir şey değildir?" diye cevap vermektedir".[1723] Kur'ân'ın bu âyetlerinde iki insan örnek verilmektedir. Birisi ana-babasına muti ve gerçek mümin, diğeri ise kâfir ve ana-babasını itham eden, onlara karşı kaba kelimeler kullanan biri. Allah ilk örneğin tavrını övmekte ve şu âyetle ona en iyi mükâfatları vereceğini müjdelemektedir: "İşte yaptıklarını en güzel şekilde kabul ettiğimiz ve kötülüklerini geçtiğimiz bu kimseler cennetlikler içindedirler. Bu, verilen doğru bir sözdür".[1724] Diğer taraftan, kibirli ve âsî, anne-babasına hiçbir saygı göstermeyenler şiddetli ceza ile tehdit edilmektedirler: "İşte onlar kendilerinden önce cinlerden ve insanlardan gelip geçmiş ümmetler içinde, Allah'ın azap va'dinin aleyhlerine gerçekleştiği kimselerdir. Doğrusu onlar hüsranda olanlardır".[1725] Kur'ân'da verilen örnekler kendilerini hor gören, onların değerli ve kutsal gördükleri her şeyi reddeden, onları saygı ve hürmete layık olmayan kişiler olarak gören çocuklara sahip ana-

babalara açık bir derstir. Böyle bir çocuğa sahip olan ana-babalar, öğüt vermeye ve öğretmeye devam etmelidir. Fakat çocukları yine de onların yolundan gitmeyi reddediyorsa, o zaman ana-baba, çocuklarının peşinden giderek kendi iman gemilerini batırmamalıdırlar.

Kur'ân diğer taraftan ana-babaları, dünyevî servet ve evlât sevgisinin cazibesine karşı da uyarmaktadır: "Ey inananlar! Sizi mallarınız ve çocuklarınız Allah'ı anmaktan alıkoymasın; böyle olanlar hüsrana uğrayanlardır".[1726] Bu sebeple mal ve çocuk sevgisine çok fazla bağlanmak ana-babayı Allah'a ibadetten alıkoyabilir ve onların mahvına sebep olabilir. Bundan dolayı büyükler çocuklarının salt dünyevî iyiliği için çok aşırı çalışmamaları konusunda uyarılmıştır. Ana-babaların bütün gayretine rağmen çocuklar istenildiği gibi cevap vermiyorlarsa, o vakit çocuklarına karşı olan vazifelerinden affedilmiş olurlar. Ancak kendilerini yaratan Rabblerine karşı olan vazifelerinde devamlı olmalıdırlar. Zira Âl-i İmrân sûresinde şu hüküm açıktır: "İnkâr edenlerin malları ve çocukları Allah'a karşı onlara bir şey sağlamaz. İşte onlar ateşin yakıtlarıdır".[1727] Mücâdele sûresinde de benzer ifadeler vardır: "Malları ve çocukları onlara Allah katında bir fayda sağlamaz. Onlar Cehennemliklerdir. Orada temelli kalacaklardır".[1728] Kur'ân'ın mezkür âyetleri ana-babaların çocuklar İslâm üzere kaldıkları müddetçe onların durumlarının iyileştirilmesinden sorumlu oldukları, eğer bunu kabul etmezler de doğru yoldan saparlarsa mümkün olan en iyi yolla öğüt vermeye devam etmeleri gerektiği konularında hiçbir şüphe bırakmamaktadır. Fakat çocukları yine de hak yoldan ayrılırlarsa ana-babalar onları izleyerek kendilerini tehlikeye atmamalıdırlar. Eğer onları takip ederlerse bilmelidirler ki zenginlikleri ve soyları onları Allah'ın elim azabından koruyamaz. Böyle ana-babalar dünyevî zenginliğin gurur ve şaşaasının ve çocuklarının kendilerini aldatıp Sırât-ı Müstakîm'den alıkoymaması konusunda da uyarılmışlardır: "Bilin ki dünya hayatı oyun, oyalanma, süslenme, aranızda övünme ve daha çok mal ve çocuk sahibi olmaktan ibarettir. Dünya hayatı ise sadece aldatıcı bir geçinmedir".[1729]

Kur'ân'da ayrıca ana-babalara mal ve evlada çok fazla bağlanmanın ve onlarla çok fazla ilgilenmenin Allah katındaki durumlarına bir şey katmayacağı hatırlatılmıştır. Özellikle çocuklar yanlış yolu

seçmişse: “Ey İnsanlar! Sizi bana yaklaştıracak olan ne mallarınız ve ne de çocuklarınızdır; yalnız inanıp yararlı iş işleyenler (Bana yakınlaştırılırlar)”.[1730] Mezkür âyetin iki anlamı vardır: Birincisi, kişiyi Allah’a yakınlaştıracak olan mal ve evlât değil, iman ve salih ameldir. Diğerinin mesajı ise mallar Allah yolunda harcanırsa ve çocuklar Tevhid kavramının idrakine tamamen varacak, iman ve salih amellerinde sabit kalacak şekilde terbiye edilirse, mümin kul için Allah’a yaklaşma yolunda birer vasıta olabilir şeklindedir. Bu sebeple eğer iyi terbiye verilirse ve bu terbiye onları dindar ve faziletli olduğu kadar iyi insanlar haline getirirse çocuklar ana-baba için gerçekten çok kıymetli varlıklar olurlar.

Hz. Peygamber (s.a.s) Allah’ın dini yolunda bir mani olmaması için bir kişinin çocuklarına olan sevgi ve şefkatini normal ve makul sınırlar içinde tutması gerektiğine de işaret etmiştir. Zira sahip olunan mallarla beraber çocuklar da bir imtihan vesilesidir. Buna göre Allah kulunun, çocuklarının sevgisine dayanarak hayatının esas gayesini unutup unutmayacağını görmek istemektedir. Kur’ân da buna işaret vardır: “Ey inananlar! Allah’a ve Peygambere karşı hainlik etmeyin, size güvenilen şeylere bile bile ihanet etmiş olursunuz. Mallarınızın ve çocuklarınızın, aslında bir imtihan olduğunu ve büyük ecrin Allah katında bulunduğunu bilin”.[1731] Aynı konuya Teğabün sûresinde de işaret vardır: “Doğrusu mallarınız ve çocuklarınız bir imtihandır”.[1732] Zikri geçen âyetler esas olarak ana-babalara çocuklarına aşırı sevgi ve bağlılık duymalarının doğurabileceği tehlikeyi hatırlatmaktadır. Binaenaleyh ana-babaların çocuklarının sevgisi ile inançlarının sevgisi arasında bir ölçü koymaları gerekmektedir. Zira onların çocuklarına aşırı bağlanarak Allah’ın yolundan sapmaları ihtimali her zaman vardır.

Kur’ân’a ve Hz. Peygamber’in (s.a.s) uygulamalarına göre çocukları bir kuvvet vasıtası olarak görmek de doğru değildir. Zor anlarında çocuklarının ve servetinin kendisine yardım edeceğini düşünerek Allah’ın mesajına itibar etmemek akıllı insanın tavrı olamaz. Bu sebeple insanlar bu düşüncenin boş hayal olduğu ve ihtiyaç anında fayda vermeyeceği konusunda sık sık uyarılmıştır. “İnkâr edenlerin malları ve çocukları, Allah’a karşı onlara bir şey sağlamaz. İşte onlar ateşin yakıtlarıdır”.[1733] Yine Kur’ân, insanları çaresizlikleri ve yardımcılarının çaresizlikleri konusunda şöyle uyar-

maktadır: “Ey insanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Babanın, çocuğunun yaptığından ceza görmeyeceği, çocuğun da babasının yaptığından ceza görmeyeceği günden sakının”.[1734] Zira bu günde en sevgili oğul bile babasına yardım etmeye muktedir olmayacak. Bu hususu teyid sadedinde Mücâdele sûresinde şu âyet vardır: “Malları ve çocukları onlara Allah katında bir fayda sağlamaz”.[1735] İnsanlar zenginlikleri ve malları ile gurur duyarak övünebilirler fakat neticede eğer hayatlarını Allah’a ve peygamberlerine isyanla geçirmişlerse bunların hiçbir faydası yoktur.

Ebeveynler olarak çocukları sürekli olarak hamde davet etmek gerekir. Ana-babalar çocuklarına daima iyi şeyler öğretmeli, onlara sürekli olarak hamdetmeleri gereken nimet ve ihsanları hatırlatmalıdırlar. Kişinin yapmaya muktedir olduğu bütün iyi ve güzel eserler de Allah’ın yardım ve inayeti ile gerçekleşir. Zira O’nun yardımı olmadan kişi iyilik ve adalet yolunda ilerleyemez. Bu sebeple Rabbine şükretmek insanların aslî vazifelerinden olmalıdır: “... Rabbim! Bana ve ana babama verdiğin nimete şükürde, hoşnut olacağın işi yapmakta beni muvaffak kıl. Rahmetinle beni iyi kullarının arasına dahil et!”.[1736] “Rabbim! Bana ve ana-babama verdiğin nimete şükretmemi ve benim razı olacağın faydalı bir işi yapmamı sağla”.[1737] Böylece çocuklarda olduğu kadar ana-babalarda da onları hak yolda tutacak sağlıklı dengeli ve adil tavırlar oluşturulmuş olur. Bu tavır sayesinde insanlar dünyanın zevk ve nimetlerinden tattıkları gibi aynı zamanda Allah’ın kanunları içerisinde kalırlar.[1738]

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse, şahsiyetlerin gelişimi aşamasını yaşayan yeni nesillerin karakter oluşumu esnasında onlara Müslüman kimlik ve kişilik kazandırmak için öncelikli olarak Allah Rasûlü’nü (s.a.s) en doğru şekilde tanıtmak icâbeder ki onlar hayatlarında kendisini örnek alabilsinler. Eğer bu husus ihmal edilirse yeni nesillerin hayatlarında örnek alacakları modeller başka şahıslar olacaktır. Zira günümüzde içinde hiçbir iyinin olmadığı, sadece kendisi için yaşayan, tek derdi dünyalık olan sahte kahramanlar çocuklara rol modeli şeklinde takdim edilmektedir. Bunun yanı sıra insanlara sınırsız özgürlük teşvik edilmekte, üstelik yetişkinlik öncesi dönem adeta hayatın bir eğlence süreci olarak sunulmaktadır.

Hâlbuki yetişme dönemi boşa harcanacak bir zaman değildir. İlim öğrenmek, meslek edinmek, ibadet alışkanlığı kazanmak için bu süreç eşsiz bir fırsattır. Bu gerçeği vurgulayan Hz. Peygamber (s.a.s) ihtiyarlıktan önce gençliğin kıymetinin bilinmesini istemiştir. Zira yetişme çağında yapılan ibadetler daha makbul, hizmetler daha iştiyaklı ve verimlidir.

Hayatın bütün safhalarında olduğu gibi çocukların eğitiminde de Hz. Peygamber'in (s.a.s) metodu Müslümanlara rehberlik etmelidir. Zira Rasûlüllah (s.a.s) hayatı boyunca yeni yetişen nesillerle özel olarak ilgilenmiş, muhatap olması esnasında onların fıtratını tanıyarak hareket etmiştir. Öylesine şefkatli, candan ve sevgi dolu bir yürekle davranmıştır ki hayatı boyunca yeni nesiller onun etrafında pervane olmuşlar, ona gönülden bağlanmışlardır.

B. GENÇLER

Son semavî din olan İslâm, bütün insanlık için evrensel mesajların yanı sıra aynı zamanda bir eğitim sistemi, toplumlar ve insanlar arası ilişkilerin temeli olan bir değerler ve davranışlar düzeni getirmiştir. Gerek eğitim sistemi, gerekse davranış düzeni konusunda insanlık için en güzel örnek de şüphesiz bu dinin tebliğcisi Hz. Peygamber'dir (s.a.s). Bundan dolayı Rasûl-i Ekrem'in (s.a.s) bir insan olarak gençlere yaklaşımını, onlarla olan ilişkilerini doğru bir şekilde tespit etmek, onun tavır ve davranışlarının gerisinde yatan temel prensipleri kavramak ve nesli bu doğrultuda yetiştirmek Müslüman cemiyetin en öncelikli hedefi olmalıdır.

Hz. Peygamber (s.a.s) tebliğ görevini üstlenmesinden itibaren kadın-erkek, genç-ihtiyar, zengin-fakir, hür-köle ayrımı yapmadan herkesi İslâm'a davet etmiş, bunun sonucu olarak Mekke'nin hemen her kesiminden insan müslüman olmuştur. İslâm'a girenlerin en bâriz ortak özelliği ise genelde otuzlu yaşlardaki gençlerden meydana gelmiş olmalarıdır. Buradan İslâm'a en fazla katılımın özellikle gençlerden geldiğini tespit etmek mümkündür. Yaygın kanaatin aksine köleler, fakirler, kimsesiz ve zayıf kimselerin İslâm hareketine duyduğu sempati ve ilgiden daha fazlasını, refah içerisinde yaşayan Mekke'nin nüfuzlu ailelerine mensup gençlerin gösterdiği anlaşılır. Nitekim Mekke'nin nüfuzlu ve refah içinde yaşayan ailelerine mensup gençler, İslâm'a yaşlılar, köleler, fakirler, kimsesiz ve zayıf kimselerin

duydukları sempati ve ilgiden daha yoğun alâka göstermişlerdir. Ayrıca İslâm'ı yayma konusunda Hz. Peygamber'e (s.a.s) asıl destek ve yardımcı olanlar da gençlerdir. Zira ilk Müslümanlardan birkaç kişi elli yaş civarında, birkaç kişi otuz beş yaşın üzerinde, geri kalan çoğunluk ise otuz yaşın altında bulunuyordu. Meselâ genç yaşta İslâm'ı kabul edenlerden Hz. Ali 10, Abdullah b. Ömer 13, Zeyd b. Hârise 15, Abdullah b. Mes'ûd ve Zübeyr b. el-Avvâm 16, Talha b. Ubeydullah, Abdurrahman b. Avf, Erkam b. Ebu'l-Erkam ve Sa'd b. Ebû Vakkâs 17, Mus'ab b. Umeyr 18-20, Câfer b. Ebû Tâlib 22, Osman b. Affân, Ebû Ubeyde ve Hz. Ömer 25-31 yaşlarında idiler. Genç erkekler gibi, genç hanımlar da İslâm'ı ilk seçenler arasında yerlerini almışlardır. Hz. Ömer'in (ra) kız kardeşi Fâtıma bint el-Hattâb (rah), Hz. Ebû Bekir'in kızları Esmâ (rah) ve Âişe (rah) bunların başında gelir. Adı geçen gençlerin çoğu varlık ve itibar sahibi olan ailelerini terk edip büyük fedakârlıklarla Hz. Peygamber'in (s.a.s) safında yer almayı tercih etmişlerdir. Burada verilecek iki örnek bu hususu açıklar mahiyettedir: Mus'âb b. Umeyr (ra) zengin bir aile çocuğu idi. Mekke'de en güzel, lüks ve gösterişli giyinen, kokular sürünen bir gençti.[1739] İslâm'ı hiç tereddütsüz kabul etti. Müslüman olduğunu öğrenen ailesi kendisini hapsetti. Annesi oğlunun Hz. Muhammed'in (s.a.s) yanında olmasına asla rıza göstermiyordu. Mus'âb (ra) bir yolunu bulup yurdunu terk ederek Habeşistan'a hicret etti. Uhud Savaşında şehit olduğu zaman, naşının üzerine örtülecek kısa bir gömleğinden başka bir şeyi bulunamadı. Onunla başı örtülünce ayakları açılmış, ayakları örtülünce de başı açık kalmıştır.[1740]

Kureyşli bir başka genç olan Ebû Huzeyfe (ra), Kureyş liderlerinden ve Bedir savaşında müşrik olarak ölen Utbe b. Rebîa'ın oğlu idi. Ebû Huzeyfe (ra) zengin, asil ve bolluk içinde yaşayan birisiydi. Babasından sonra Kureyş liderliği kendisini bekliyordu. Buna rağmen bütün bu servet, itibar ve rahatlığı terk ederek İslâm'la birlikte çileyi ve fakirliği seçmiştir.[1741]

Yukarıda zikredilenlerin dışında genç yaşta İslâm'ı kabul eden pek çok Müslüman mevcuttur. Bunlar arasından İslâm'ın Mekke ve Medine dönemlerinde ve Hz. Peygamber'in (s.a.s) vefatından sonraki zamanlarda çok önemli görevler üstlenenler vardır. Nitekim zamanla içlerinden halifeler, valiler, hâkimler, öğretmenler ve ülkeler

fetheden komutanlar çıkmıştır. Özetle İslâm hareketini asıl yönlendiren ve onu Arap toplumunun yeni kimliği haline gelmesinde canla başla destekleyerek Hz. Peygamber'e (s.a.s) yardımcı olanlar bu idealist gençlerdi. Siyer kaynakları incelendiğinde Hz. Peygamber'in (s.a.s) de İslâm toplumunun şekillenmesinde ve İslâmî değerlerin yaşanmasında ve yayılmasında gençlere büyük sorumluluklar verdiği açıkça görülür. Allah Rasûlü (s.a.s) cesaret ve enerjilerinden gereği gibi yararlanmak için her şeyden önce gençlerin kendine güvenen, sağlam bir kişilik geliştirmelerine imkân sağlanmasını istemiştir. Zira sorumluluk gerektiren en yüksek görevlere hazırlanmalarını gençliğin tabiî hakkı ve amme menfaatlerinin bir gereği olarak görüyordu. Bundan dolayı gençlere özel ilgi gösteriyor, onları önemli görevler üstlenmeleri hususunda teşvik ediyordu. Askerlik, eğitim-öğretim ve yargı alanlarında bunun açık örneklerini görmek mümkündür. İlk Müslüman gençlerin faaliyetlerine bir örnek teşkil etmek üzere Hz. Peygamber'e (s.a.s) evini tahsis eden ve 17 yaşında İslâm'ı kabul etmiş olan Erkam b. Ebu'l-Erkam'ın (ra) İslâm'ın ilk yıllarında üstlenmiş olduğu role burada özellikle temas etmek gerekir. Tebliğin ilk yıllarında Hz. Peygamber'in (s.a.s) Erkam'ın (ra) evindeki faaliyetlerinin tebliğ sürecinde önemli bir misyon îfâ ettiği görülmektedir. Öyle ki davet faaliyeti için son derece elverişli olan bu ev Kâbe haremi dâhilinde Safâ tepesinin eteğinde bulunuyordu. Hac ve umre maksadıyla dışarıdan gelenlerle dikkat çekmeden temas kurma imkânı vardı. Ayrıca Mekkeli Müslümanlar da buraya kolayca gelip gidebiliyorlardı. Hz. Peygamber (s.a.s) Erkam'ın evinde bir yandan ashâbına dinî bilgiler öğretiyor, diğer yandan İslâm'a davet görevini yerine getiriyordu. Mezkür mekândaki faaliyetler sonucunda pek çok kişinin İslâm'a dahil olduğu bilinmektedir. Nitekim Hz. Ömer (ra) Dâru'l-Erkam'da Müslüman olanların sonuncusu kabul edilir. Buranın bir merkez olarak kullanılması ilk Müslümanların İslâm'ı kabul tarihlerine bir esas teşkil etmiştir. Öyle ki tarihçiler tarafından ilk sahâbîlerin Müslüman oluşları, "Rasûlüllah'ın Dâru'l-Erkam'a girmesinden önce-sonra", "Dâru'l-Erkam'da iken" şeklinde tarihlendirilmiştir.[1742]

Gençlerin Mekke döneminde İslâm'ın Arap Yarımadası'nın dışında tanınmasında da önemli katkıları olmuştur. Yaklaşık 25 yaşında iken Habeşistan'a hicret eden Hz. Ali'nin (ra) ağabeyi Câfer b. Ebû

Tâlib'in (ra), İslâm'ı ve Müslümanları savunmak üzere Habeşistan hükümdarının, Hıristiyan din adamlarının ve saray erkânının huzurunda yaptığı konuşma İslâm diplomasi ve hitabet sanatının en mümtaz örneklerinden birini teşkil eder.[1743]

Mekkeli gençlerden Dârü'l-Erkam'da iken Müslüman olan Mus'ab b. Umeyr (ra), I. Akabe Biatı'ndan sonra Hz. Peygamber (s.a.s) tarafından Medine'ye öğretmen olarak gönderilmiştir. O sırada yirmi beş yaş civarındaki Mus'ab'ın (ra) buradaki faaliyetleri sonucunda pek çok Medineli Müslüman olmuş, kendisi Üseyd b. Hudayr (ra) ve Sa'd b. Muâz (ra) gibi iki nüfuzlu kabile reisinin İslâm'a girişini sağlamıştır.[1744]

Mekke'de olduğu gibi Medine döneminde de gençlerin etkinlikleri dikkat çekmektedir. Bunlar arasında Zeyd b. Sâbit (ra) Hz. Peygamber (s.a.s) tarafından komşu hükümdar, emîr ve Arap kabilelerine gönderilen mektupların pek çoğunu yazmıştır. Aynı zamanda vahiy kâtipleri arasında yer alan Zeyd (ra), Hz. Peygamber (s.a.s) vefat ettiğinde 21 yaş civarındaydı. İlk halîfe Hz. Ebû Bekir (ra) döneminde Kur'ân-ı Kerîm'i toplamakla yine Zeyd'i (ra) görevlendirilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'i cem eden adı geçen sahâbînin, böylesine önemli bir faaliyeti gerçekleştirdiği sıralarda 22 yaşında olması, İslâm'ın ilk döneminde gençlerin ne derece büyük rol oynadığını ortaya koyması bakımından ilgi çekicidir.[1745]

Allah Rasûlü (s.a.s) gençlerin kendi ilgi alanlarında yetişmesine büyük dikkat göstermiştir. Zekâ ve kabiliyetine güvendiği gençlerin ilimde uzmanlaşmaları için onlara büyük imkânlar sunmuştur. Kur'ân âyetleriyle karıştırılabileceği endişesiyle hadislerin yazılmasını yasakladığı bir dönemde Müslüman gençlerden Abdullah b. Amr b. el-Âs'a (ra) özel izin vermiştir. Abdullah b. Amr, Allah Rasûlü'nden (s.a.s) aldığı izinle *es-Sahîfetü's-Sâdıka* adını verdiği bir hadis risâlesi kaleme almıştır.[1746]

Hz. Peygamber (s.a.s) vahiy kâtiplerini genellikle gençler arasından seçmiş, ayrıca onlardan dini tebliğ görevini üstlenecek öğretmenler tayin etmiştir. Diğer taraftan gençleri ekserisi yaşlı sahâbîlerden oluşan ordulara komutan tayin etmiş, pek çok gazvede sancağı bizzat gençlere vermiştir. Tebük Seferi'nde sancağı Zeyd b. Sâbit'e (ra), Bedir'de Hz. Ali'ye (ra) teslim edilmiştir. Daha onsekiz yaşında olan Üsâme b. Zeyd (ra) Suriye'ye gönderilen orduya

komutan tayin edilmiştir. Rasûlüllah (s.a.s) Benî Kudâa üzerine göndermek üzere hazırladığı birliğin sancağını da Üsâme b. Zeyd'e (ra) vermiştir. Sefere çıkan birlik aralarında Hz. Ebû Bekir (ra), Hz. Ömer (ra) ve Ebû Ubeyde (ra) gibi Muhâcirlerin de yer aldığı askerlerden oluşuyordu. Sahâbîlerden bazıları Üsâme'nin (ra) kumandan tayin edilmesini yadırgamışlar, ancak Hz. Peygamber (s.a.s) onları uyararak Üsâme'nin (ra) komutanlığında ısrar etmiştir. [1747]

Hz. Peygamber (s.a.s) pek çok hadislerinde faziletli gençleri metheder. Buna göre kıyamet gününde arşın gölgesi altında mutlu olacaklar arasında, gönlü Allah'a bağlı, severek Allah'a ibadet eden gençler de vardır: "Yedi sınıf insan vardır ki, Yüce Allah kendi gölgesinden başka hiçbir gölge bulunmayan kıyamet gününde bunları kendi arşının gölgesinde muhafaza edecektir. Onlar adaletli devlet başkanı, Allah'a ibadet ederek temiz bir hayat içinde serpilip büyüyen genç, gönlü mescidlere sevgiyle bağlanmış olan namazlı kimse, Allah için seven ve bu sevgi ile birleşip bu sevgi ile ayrılan kişi, sosyal mevki sahibi ve güzelliği olan bir kadın tarafından çağrılıp da kadınlığını kendisine sunduğunda 'ben Allah'tan korkarım' cevabıyla onu terk eden erkek kişi, sağ elinin verdiği sadakayı sol eli bilmeyecek derecede gizli sadaka veren kişi, tenha yerlerde Allah'ı anıp gözleri yaş döken takvalı kişi".[1748]

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse gençlerin eğitiminde yetişkinlere büyük görev düştüğü açıktır. Bundan dolayı yetişkinlerin kuracağı sıcak ve mutlu bir aile yuvasında Hz. Peygamber'in (s.a.s) aile fertlerine karşı tutumu gençlere hem teorik açıdan öğretilmeli ve hem de genç bizzat kendisi, bunun uygulamasına aile içinde tanık olmalıdır.[1749]

[1640] İbn Mâce, *Nikâh* 1.
[1641] Buhârî, *Cuma* 11.
[1642] Buhârî, *Birr* 33.
[1643] Buhârî, *Edeb* 18.
[1644] Buhârî, Fedâilü's-*Sahâbe* 22, *İlim* 18; Tirmizî, *Menâkıb* 9, *Birr* 57; Ebû Dâvûd, *Tereccül* 15, İbn Mâce, *Edeb* 3.
[1645] Buhârî, *Vesâyâ* 25.
[1646] Müslim, *Fedâil* 51, 54.

[1647] Buhârî, *Edeb* 81; Müslim, *Selâm* 15.
[1648] Buhârî, *İlim* 18; Tirmizî, *Birr* 57; Ebû Dâvûd, *Edeb* 92.
[1649] İbn Mâce, *Edeb* 48.
[1650] Buhârî *Merda* 9.
[1651] Diyarbekri, *Tarihu'l-Hâmis,* Mısır 1302, I, 385.
[1652] Buhârî, *Umre* 14.
[1653] Buhârî, *İydeyn* 15-16.
[1654] Mâlik b. Enes, *Muvatta*, İstanbul 1981, I, 447-448; Buhârî, *Cihad ve's-Siyer* 147-148.
[1655] Tirmizî, *Cenâiz* 6.
[1656] İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 180.
[1657] Buhârî, *Edeb* 18; Müslim, *Mesâcid* 42.
[1658] Buhârî, *Ezan* 65; Müslim, *Salât* 186, 192.
[1659] Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 21-23; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 81-82.
[1660] Vakıdî, *Meğâzî,* II, 453.
[1661] Vakıdî, *Meğâzî,* III, 979-980. Bu konuda geniş bilgi için bk. Öcal, Mustafa, "Hz. Peygamber'in Çocuk Eğitimindeki Metodu", *Hz. Muhammed ve Gençlik,* Ankara 1995, s. 73-79.
[1662] Nahl, 16/58-59.
[1663] Müslim, *Birr* 149.
[1664] Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid,* I-X, Beyrut ts. (Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî), VIII, 156.
[1665] Ebû Dâvûd, *Edeb* 69.
[1666] Buhârî, *Edeb* 108.
[1667] Nisâ, 4/6-10.
[1668] Tirmizî, *Cihad* 21.
[1669] İbn Mâce, *Edeb* 3.
[1670] Buhârî, *Cenâiz* 80; Müslim, *Kader* 22-25.
[1671] Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* III, 447.
[1672] Tirmizî, *Birr* 33. Bu konuda geniş bilgi ayrıca için bk. Dodurgalı, Abdurrahman, *Ailede Çocuğun Din Eğitimi,* İstanbul 1996, s. 133-284; Canan, İbrahim, "İslâm'da Aile Terbiyesi", *İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu 2*, İstanbul 1996, s. 19-37; Özbek, Abdullah, "Bir Eğitim Kurumu Olarak Aile", *İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu 2*, İstanbul 1996, s. 49-69; Çamdibi, Mahmud, "Ailede Çocuğun Ahlâki Terbiyesi", *İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu 2*, İstanbul 1996, 111-121.

[1673] En’âm 6/140.
[1674] İsrâ 17/31.
[1675] Tekvîr 81/8-9.
[1676] Müslim, *Hudûd* 22.
[1677] Buhârî, *Hibe* 12-13; Müslim, *Hibât* 9-19.
[1678] İbn Mâce, *Ticaret* 67.
[1679] İbn Hanbel *Müsned,* IV, 151.
[1680] Buhârî, *Hibe* 12.
[1681] İbn Mâce, *Edeb* 3; Tirmizî, *Birr* 33.
[1682] Heysemî, *Mecmau’z-Zevâid,* VIII, 156.
[1683] Buhârî, *Hibe* 12-13; Müslim *Hibât* 13.
[1684] Bu konuda bk. Sarıçam, İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 301-304.
[1685] Belâzürî, *Ensâb*, 1963, I, 405; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, IV, 1819.
[1686] İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 202; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, I, 133.
[1687] İbn Sa’d, *et-Tabakât,* VIII, 30-36; İbn Abdilberr, *el-İstîâb,* IV, 1853-1854; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Ğabe,* VII, 130-131.
[1688] Buhârî, *Salât* 106; Müslim, *Mesâcid* 41; İbn Sa‘d, *et-Tabakât,* VIII, 39-40.
[1689] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI,101; İbn Sa‘d, *et-Tabakât,* VIII, 40.
[1690] İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Ğabe,* VII, 384; İbn Hacer, *el-İsâbe,* I-IV, Mısır 1328, IV, 490.
[1691] İbn Sa‘d, *et-Tabakât,* I, 204.
[1692] İbn Sa’d, *et-Tabakât,* VIII, 36-37; İbn Abdilberr, *el-İstîâb,* IV, 1839-1843; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Ğabe,* VII, 113-115.
[1693] İbn Sa’d, *et-Tabakât,* VIII, 37-39; İbn Abdilberr, *el-İstîâb,* IV, 1952-1953; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Ğabe,* VII, 384; İbn Hacer, *el-İsâbe,* IV, 490.
[1694] İbn Sa’d, *et-Tabakât,* VIII, 19-30 İbn Abdilberr, *el-İstîâb,* IV, 1893-1899; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Ğabe,* VII, 220-227.
[1695] Müslim, *Fedâil* 63.
[1696] Hz. Peygamber’in (s.a.s) çocukları hakkında geniş bilgi için bk. Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 404-413, II, 731-741, II, 814-822; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 302-308, IV, 6, 12, , 238, 277, 293-295; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, I, 207-208, 295, II, 63-64, 120-123, VIII, 100; Belâzürî,

Ensâb, I, 343, 198-227; İbn Abdirberr, *el-İstîâb,* IV, 1844-1845; Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi,*(çev. Salih Tuğ), I-II, İstanbul 1990-1991, I, 250-251, II, 663-694; Ayşe Abdurrahman, *Terâcimu Seyyidâti Beyti'n-Nübüvve,* Kahire ts. ; aynı müellif, *Rasûlüllah'ın Annesi ve Hanımları,* (çev.İsmail Kaya), Konya 1987; Muhammed, Abdurrahman Abdülganî, *Zevcâtü'n-Nebî Muhammed,* Beyrut-Kahire 1991, s. 52-53; Vicdânî, Ebû Rıdvan Muhammed Sadık, *Hz. Muhammed Niçin Çok Evlendi,* (çev. Ahmet Karadut), Ankara 1998, 58-62; Salihî, Muhammed b. Yusuf, *Ezvâcü'n-Nebî,* (thk. Muhammed Nizamüddin Fetih), Beyrut-Dimaşk 1999, s. 161-173; Yeniçeri, Celal, *Hz. Muhammed ve Yaşadığı Hayat*, s. 93-97; Ali Şeriati, *Muhammed'i Tanıyalım,* 2000, s. 99-100; Kazıcı, Ziya, *Hazret-i Muhammed'in Aile Hayatı ve Eşleri,* İstanbul 2003; Kandemir, Yaşar, "Hanımlarının Dilinden Hz. Peygamber", *Hz. Peygamber ve Aile Hayatı,* s. 93-116; Savaş, Rıza, "Asr-ı Saadette Hz. Peygamber'in Aile Hayatı", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm,* I, 297-310; Afzalurrahman, *Sîret Ansiklopedisi,* I-VI, İstanbul 1996, II, 121-213.

[1697] Müslim, *Fedâil* 63.

[1698] Müslim, *Fedâil* 98; Ebû Dâvûd, *Edeb* 143, 144; Tirmizî, *Menâkıb* 60.

[1699] Ebû Dâvûd, *Tereccül* 21.

[1700] Tirmizî, *Menâkıb* 60.

[1701] Tirmizî, *Menâkıb* 60, 61.

[1702] Buhârî, *Fedâil* 12, 29, 31; Müslim, *Fedâil* 93-94.

[1703] Buhârî, *Fedâil* 16, *Menakîb* 27, *Nikâh* 109; Müslim, *Fedâil* 17.

[1704] Buhârî, *Menâkıb* 25.

[1705] Buhârî, *Menâkıb* 27; Müslim, *Fedâil* 17.

[1706] Buhârî, *Menâkıb* 27; Müslim, *Fedâil* 17; Tirmizî, *Menâkıb* 31.

[1707] Buhârî, *Menâkıb* 27; Müslim, *Fedâil* 17.

[1708] Buhârî, Menâkıb 27; Nesaî, *Cuma* 17.

[1709] Buhârî, *Fedâil* 18-22; Müslim, *Fedâil* 32, 56. 58-61, 67; Tirmizî, *Menâkıb* 31; İbn Mâce, *Mukaddime* 27.

[1710] Tirmizî, *Menâkıb* 40; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 264-265.

[1711] Buhârî, *Cenâiz* 43.

[1712] Buhârî, *Cenâiz* 32.
[1713] Buhârî, *Cenâiz* 32.
[1714] Enâm, 6/137.
[1715] En'âm, 6/140.
[1716] En'âm, 6/151.
[1717] İsrâ, 17/31.
[1718] Tekvîr, 81/6-9.
[1719] Nahl, 16/58-59.
[1720] İbn Mâce, *Edeb* 3.
[1721] Buhârî *Edeb* 18.
[1722] Mümtehine, 60/12.
[1723] Ahkâf, 46/ 15-17.
[1724] Ahkâf, 46/16.
[1725] Ahkâf, 46/18.
[1726] Münâfikûn, 63/9.
[1727] Âl-i İmrân, 3/10.
[1728] Mücâdele, 58/17.
[1729] Hadîd, 57/20.
[1730] Sebe, 34/37.
[1731] Enfâl, 8/27-28.
[1732] Teğâbün, 64/15.
[1733] Âl-i İmrân, 3/10.
[1734] Lokman, 31/33.
[1735] Mücâdele, 58/17.
[1736] Neml, 27/19.
[1737] Ahkâf, 46/11.
[1738] Bu konuda değerlendirmeler için bk. Afzalurrahman, *Siret Ansiklopedisi,* II, 222-237; Hökelekli, Hayati, "Hz. Peygamber'in Çocuklara ve Gençlere Yaklaşımı", *Hz. Muhammed ve Gençlik,* Ankara 1995, s. 47-57; Aydınlı, Abdullah, "Hz. Peygamber'in (s.a.s) Terbiyesinde Yetişen Çocuklar", *İslâm'da Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu Kitabı,* İstanbul ts. s. 303-313.
[1739] İbn Sa'd, *et-Tabakât,* III, 116; İbn Abdilberr, *el-İstîâb,* IV, 1473.
[1740] Buhârî, *Cenâiz,* 27; Müslim, *Cenâiz,* 17; Tirmizî, *Menâkıb,* 54; İbn Sa'd, *et-Tabakât,* III, 121-122.
[1741] İbn Abdilberr, *el-İstîâb,* IV, 1631.

[1742] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 270.
[1743] İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 359-360.
[1744] Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensâr* 46.
[1745] Buhârî, *Menâkıb* 16; Tirmizî, *Menâkıb* 33.
[1746] İbn Sa'd, *et-Tabakât,* II, 373.
[1747] Buhârî, *Meğazi* 87; Müslim, *Fedâil* 63.
[1748] Buhârî, *Zekât* 16; Müslim, *Zekât* 91.
[1749] Bu konuda geniş bilgi için bk. Sarıçam, İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı,*s. 304-308; Yeken, Fethi, *İslâm Gençliği,* (çev. Abdülkadir Kınar), İstanbul 1993, s. 49-68; Mahmud, Abdülhâlim, *Müslüman Gençliğin Eğitimi,* (çev. Bedrettin Çetiner), Konya 1997, s. 122-147, 159-176; Gündüz, Turgay, *İslâm, Gençlik ve Din Eğitimi,* İstanbul 2003, s. 138-186; Hökelekli, Hayati, "Gençlik ve Din", *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi* (ed. Hayati Hökelekli), İstanbul 2006, s. 9-33; Kula, Naci, "Gençlerimize Peygamberimizi Nasıl Anlatalım", *Hz. Muhammed ve Gençlik, Ankara,* 1995, s. 67-73; Perşembe, Erkan, "Genç-Aile İlişkilerinde Uyumun Sağlanmasında Dinin Fonksiyonel Rolü Üzerine", *Gençlik Dönemi ve Eğitimi,* (hz. İsmail Kurt-Seyit Ali Tüz), İstanbul 2000, s. 259-276.
[1677]
[1701]
[1729]
[1719]
[1691]
[1748]
[1667]
[1720]
[1739]
[1676]
[1686]
[1710]
[1700]
[1747]
[1640]
[1730]
[1666]
[1709]

[1738]
[1687]
[1712]
[1675]
[1669]
[1692]
[1658]
[1721]
[1678]
[1649]
[1694]
[1689]
[1679]
[1718]
[1684]
[1646]
[1670]
[1703]
[1693]
[1726]
[1685]
[1702]
[1742]
[1671]
[1662]
[1717]
[1708]
[1711]
[1645]
[1734]
[1668]
[1672]
[1743]
[1644]
[1653]
[1715]
[1681]

[1697]
[1725]
[1696]
[1654]
[1733]
[1663]
[1706]
[1680]
[1716]

İbn Mâce, *Ticaret* 67.

Tekvîr 81/8-9.

İsrâ 17/31.

Buhârî, *Hibe* 12-13; Müslim, *Hibât* 9-19.

Müslim, *Hudûd* 22.

Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* III, 447.

Buhârî, *Cenâiz* 80; Müslim, *Kader* 22-25.

En'âm 6/140.

Tirmizî, *Birr* 33. Bu konuda geniş bilgi ayrıca için bk. Dodurgalı, Abdurrahman, *Ailede Çocuğun Din Eğitimi,* İstanbul 1996, s. 133-284; Canan, İbrahim, "İslâm'da Aile Terbiyesi", *İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu 2*, İstanbul 1996, s. 19-37; Özbek, Abdullah, "Bir Eğitim Kurumu Olarak Aile", *İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu 2*, İstanbul 1996, s. 49-69; Çamdibi, Mahmud, "Ailede Çocuğun Ahlâki Terbiyesi", *İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu 2*, İstanbul 1996, 111-121.

İbn Mâce, *Edeb* 3.

Tirmizî, *Cihad* 21.

Nisâ, 4/6-10.

Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid,* I-X, Beyrut ts. (Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî), VIII, 156.

Müslim, *Birr* 149.

Buhârî, *Edeb* 108.

Ebû Dâvûd, *Edeb* 69.

Vakıdî, *Meğâzî,* II, 453.

Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 21-23; Makrîzî, *İmtâü'l-Esmâ,* I, 81-82.

Nahl, 16/58-59.

Vakıdî, *Meğâzî,* III, 979-980. Bu konuda geniş bilgi için bk. Öcal, Mustafa, "Hz. Peygamber'in Çocuk Eğitimindeki Metodu", *Hz. Muhammed ve Gençlik,* Ankara 1995, s. 73-79.

Buhârî, *Edeb* 18; Müslim, *Mesâcid* 42.

İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 180.

Buhârî, *Ezan* 65; Müslim, *Salât* 186, 192.

Buhârî, *İydeyn* 15-16.

Buhârî, *Umre* 14.

Tirmizî, *Cenâiz* 6.

Mâlik b. Enes, *Muvatta*, İstanbul 1981, I, 447-448; Buhârî, *Cihad ve's-Siyer* 147-148.

İbn Mâce, *Edeb* 48.

Diyarbekri, *Tarihu'l-Hâmis,* Mısır 1302, I, 385.

Buhârî *Merda* 9.

Müslim, *Fedâil* 51, 54.

Buhârî, *Vesâyâ* 25.

Buhârî, *İlim* 18; Tirmizî, *Birr* 57; Ebû Dâvûd, *Edeb* 92.

Buhârî, *Edeb* 81; Müslim, *Selâm* 15.

Buhârî, *Birr* 33.

Buhârî, *Cuma* 11.

Buhârî, Fedâilü's-*Sahâbe* 22, *İlim* 18; Tirmizî, *Menâkıb* 9, *Birr* 57; Ebû Dâvûd, *Tereccül* 15, İbn Mâce, *Edeb* 3.

Buhârî, *Edeb* 18.

İbn Mâce, *Nikâh* 1.

İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 202; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 133.

Belâzürî, *Ensâb*, 1963, I, 405; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, IV, 1819.

Buhârî, *Salât* 106; Müslim, *Mesâcid* 41; İbn Sa'd, *et-Tabakât,* VIII, 39-40.

İbn Sa'd, *et-Tabakât,* VIII, 30-36; İbn Abdilberr, *el-İstîâb,* IV, 1853-1854; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğabe,* VII, 130-131.

Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid,* VIII, 156.

İbn Mâce, *Edeb* 3; Tirmizî, *Birr* 33.

Bu konuda bk. Sarıçam, İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 301-304.

Buhârî, *Hibe* 12-13; Müslim *Hibât* 13.

Buhârî, *Hibe* 12.

İbn Hanbel *Müsned,* IV, 151.

[1661]
[1643]
[1664]
[1707]
[1735]
[1704]
[1724]
En’âm, 6/151.
En’âm, 6/140.
Tekvîr, 81/6-9.
İsrâ, 17/31.
Buhârî, *Cenâiz* 32.
Buhârî, *Cenâiz* 43.
Enâm, 6/137.
Buhârî, *Cenâiz* 32.
Tirmizî, *Menâkıb* 40; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 264-265.
Buhârî, *Fedâil* 18-22; Müslim, *Fedâil* 32, 56. 58-61, 67; Tirmizî, *Menâkıb* 31; İbn Mâce, *Mukaddime* 27.
Buhârî, Menâkıb 27; Nesaî, *Cuma* 17.
Buhârî, *Menâkıb* 27; Müslim, *Fedâil* 17.
[1695]
Buhârî, *Menâkıb* 25.
Buhârî, *Menâkıb* 27; Müslim, *Fedâil* 17.
Buhârî, *Menâkıb* 27; Müslim, *Fedâil* 17; Tirmizî, *Menâkıb* 31.
Tirmizî, *Menâkıb* 60, 61.
Tirmizî, *Menâkıb* 60.
Buhârî, *Fedâil* 16, *Menakîb* 27, *Nikâh* 109; Müslim, *Fedâil* 17.
Buhârî, *Fedâil* 12, 29, 31; Müslim, *Fedâil* 93-94.
Ebû Dâvûd, *Tereccül* 21.
Müslim, *Fedâil* 98; Ebû Dâvûd, *Edeb* 143, 144; Tirmizî, *Menâkıb* 60.
Müslim, *Fedâil* 63.
İbn Sa’d, *et-Tabakât,* VIII, 19-30 İbn Abdilberr, *el-İstîâb,* IV, 1893-1899; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Ğabe,* VII, 220-227.
İbn Sa’d, *et-Tabakât,* VIII, 37-39; İbn Abdilberr, *el-İstîâb,* IV, 1952-1953; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Ğabe,* VII, 384; İbn Hacer, *el-İsâbe,* IV, 490.

Hz. Peygamber'in (s.a.s) çocukları hakkında geniş bilgi için bk. Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 404-413, II, 731-741, II, 814-822; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 302-308, IV, 6, 12, , 238, 277, 293-295; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 207-208, 295, II, 63-64, 120-123, VIII, 100; Belâzürî, *Ensâb*, I, 343, 198-227; İbn Abdirberr, *el-İstîâb,* IV, 1844-1845; Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi,*(çev. Salih Tuğ), I-II, İstanbul 1990-1991, I, 250-251, II, 663-694; Ayşe Abdurrahman, *Terâcimu Seyyidâti Beyti'n-Nübüvve,* Kahire ts. ; aynı müellif, *Rasûlüllah'ın Annesi ve Hanımları,* (çev.İsmail Kaya), Konya 1987; Muhammed, Abdurrahman Abdülganî, *Zevcâtü'n-Nebî Muhammed,* Beyrut-Kahire 1991, s. 52-53; Vicdânî, Ebû Rıdvan Muhammed Sadık, *Hz. Muhammed Niçin Çok Evlendi,* (çev. Ahmet Karadut), Ankara 1998, 58-62; Salihî, Muhammed b. Yusuf, *Ezvâcü'n-Nebî,* (thk. Muhammed Nizamüddin Fetih), Beyrut-Dimaşk 1999, s. 161-173; Yeniçeri, Celal, *Hz. Muhammed ve Yaşadığı Hayat*, s. 93-97; Ali Şeriati, *Muhammed'i Tanıyalım,* 2000, s. 99-100; Kazıcı, Ziya, *Hazret-i Muhammed'in Aile Hayatı ve Eşleri,* İstanbul 2003; Kandemir, Yaşar, "Hanımlarının Dilinden Hz. Peygamber", *Hz. Peygamber ve Aile Hayatı,* s. 93-116; Savaş, Rıza, "Asr-ı Saadette Hz. Peygamber'in Aile Hayatı", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm,* I, 297-310; Afzalurrahman, *Sîret Ansiklopedisi,* I-VI, İstanbul 1996, II, 121-213.

Müslim, *Fedâil* 63.

İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğabe,* VII, 384; İbn Hacer, *el-İsâbe,* I-IV, Mısır 1328, IV, 490.

Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI,101; İbn Sa'd, *et-Tabakât,* VIII, 40.

İbn Sa'd, *et-Tabakât,* VIII, 36-37; İbn Abdilberr, *el-İstîâb,* IV, 1839-1843; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğabe,* VII, 113-115.

İbn Sa'd, *et-Tabakât,* I, 204.

[1698]

Bu konuda geniş bilgi için bk. Sarıçam, İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı,*s. 304-308; Yeken, Fethi, *İslâm Gençliği,* (çev. Abdülkadir Kınar), İstanbul 1993, s. 49-68; Mahmud, Abdülhâlim, *Müslüman Gençliğin Eğitimi,* (çev. Bedrettin Çetiner), Konya 1997, s. 122-147, 159-176; Gündüz, Turgay, *İslâm, Gençlik ve Din Eğitimi,* İstanbul 2003, s. 138-186; Hökelekli, Hayati, "Gençlik ve Din", *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi* (ed. Hayati Hökelekli), İstanbul

2006, s. 9-33; Kula, Naci, “Gençlerimize Peygamberimizi Nasıl Anlatalım”, *Hz. Muhammed ve Gençlik, Ankara,* 1995, s. 67-73; Perşembe, Erkan, “Genç-Aile İlişkilerinde Uyumun Sağlanmasında Dinin Fonksiyonel Rolü Üzerine”, *Gençlik Dönemi ve Eğitimi,* (hz. İsmail Kurt-Seyit Ali Tüz), İstanbul 2000, s. 259-276.

[1655]

[1744]

Buhârî, *Zekât* 16; Müslim, *Zekât* 91.

Buhârî, *Menâkıb* 16; Tirmizî, *Menâkıb* 33.

Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensâr* 46.

Buhârî, *Meğazi* 87; Müslim, *Fedâil* 63.

İbn Sa'd, *et-Tabakât,* II, 373.

İbn Abdilberr, *el-İstîâb,* IV, 1631.

Buhârî, *Cenâiz,* 27; Müslim, *Cenâiz,* 17; Tirmizî, *Menâkıb,* 54; İbn Sa'd, *et-Tabakât,* III, 121-122.

İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 359-360.

İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 270.

İbn Sa'd, *et-Tabakât,* III, 116; İbn Abdilberr, *el-İstîâb,* IV, 1473.

Bu konuda değerlendirmeler için bk. Afzalurrahman, *Siret Ansiklopedisi,* II, 222-237; Hökelekli, Hayati, “Hz. Peygamber'in Çocuklara ve Gençlere Yaklaşımı”, *Hz. Muhammed ve Gençlik,* Ankara 1995, s. 47-57; Aydınlı, Abdullah, “Hz. Peygamber'in (s.a.s) Terbiyesinde Yetişen Çocuklar”, *İslâm'da Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu Kitabı,* İstanbul ts. s. 303-313.

Ahkâf, 46/11.

Lokman, 31/33.

Âl-i İmrân, 3/10.

Neml, 27/19.

Mücâdele, 58/17.

Sebe, 34/37.

Hadîd, 57/20.

Teğâbün, 64/15.

Enfâl, 8/27-28.

[1652]

[1741]

Âl-i İmrân, 3/10.

Münâfikûn, 63/9.

Mücâdele, 58/17.
Ahkâf, 46/ 15-17.
Mümtehine, 60/12.
Ahkâf, 46/18.
Ahkâf, 46/16.
Nahl, 16/58-59.
Buhârî *Edeb* 18.
İbn Mâce, *Edeb* 3.
[1722]
[1660]
[1727]
[1746]
[1656]
[1651]
[1674]
[1732]
[1647]
[1745]
[1740]
[1650]
[1641]
[1736]
[1749]
[1713]
[1723]
[1690]
[1683]
[1657]
[1673]
[1714]
[1728]
[1737]
[1642]
[1699]
[1688]
[1682]
[1705]

[1648]
[1731]
[1659]
[1665]

BEŞİNCİ BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER'İN (S.A.S) ALEMŞÜMÛL DAVETİ

Hz. Muhammed (s.a.s) son peygamber ve âlemlere rahmet olarak gönderilmiştir.[1750] Onun mesajı belli bir bölgeye veya millete olmayıp bütün insanlığadır. Nitekim Kur'ân'ın pek çok yerinde "Ey insanlar" ifadesiyle sadece Müslümanlara değil, beşeriyetin tamamına hitap edilmekte, onlardan müjdeci ve uyarıcı olarak gönderilen Rasûl-i Ekrem'e (s.a.s) tabi olmaları istenmektedir.[1751] İslâm inancına göre Allah bütün insanların yaratıcısıdır, dolayısıyla daveti bütün insanlığa şâmildir. Risâletinin evrenselliği sebebiyle Hz. Peygamber (s.a.s) sadece içinde yaşadığı Arap Yarımadası'ndaki sadece belli emirliklere değil, zamanının büyük devletlerinin idarecilerine elçiler göndermek suretiyle onları İslâm'a davet etmiş, bu şekilde tebliğinin evrenselliğini en açık bir şekilde ortaya koymuştur.[1752] Allah Rasûlü (s.a.s) vefatından kısa süre önce hac esnasında îrâd ettiği Vedâ hutbesinde sadece Müslümanları muhatap almamış, "Ey insanlar" ifadesiyle bütün insanlığa seslenerek evrensel bir hitap kullanmıştır.[1753] Son peygamber olması hasebiyle Hz. Muhammed'in (s.a.s) risâleti evrenseldir ve kıyamete kadar sürekli olacaktır. Binaenaleyh onun mesajlarını bütün insanlığı muhatap alacak şekilde anlamak, ardından da onu evrensel mesajlar çerçevesinde insanlara tanıtmak gerekir. Zira unutulmamalıdır ki Allah Rasûlü (s.a.s) İslâm medeniyetinin üzerine inşa edildiği değerler sistemini hayata geçiren, onlara dinamiklik kazandıran bir şahsiyettir. Bu sebeple onun doğru bir şekilde tanıtılması, esasında çağımızda kimlik bunalımı yaşayan Müslümanlar ve tüm insanlık için büyük bir imkândır. Zira ferdî ve sosyal düzeyde hayatı anlamlandıran, kimlik, kişilik oluşturan, güven ve dinamizm kazandıran, hâsılı medeniyetin çerçevesini çizen ana unsur şüphesiz değerler sistemidir. İslâm medeniyetinin üzerine inşa edildiği inanç, aile, sevgi, saygı, doğruluk, adalet, eşitlik, dayanışma, çalışma, cömertlik, dostluk, merhamet, iyilik, tevekkül, hoşgörü, barış gibi belli başlı değerler ise bizzat Rasûlüllah (s.a.s) tarafından en güzel şekilde hayata geçirilen, Müslümanlara ve tüm insanlığa örnek olarak sunulan evrensel değerlerdir. İslâm medeniyetinin oluşma ve gelişme aşamalarında bu değerler Müslümanlara ruh vermiş ve bu ruh, zamanla eserlere ve kurumlara yansımıştır. Dolayısıyla bu değerler merkezinde tanıtılan Hz. Peygamber (s.a.s) de şüphesiz

hem Müslümanlar, hem bütün insanlık için en büyük rehber olma özelliğini güçlü bir şekilde devam ettirecektir.[1754]

Hz. Peygamber'in (s.a.s) âlemşümûl davetinin temel unsurları Vedâ Hutbesi'nde açık olarak son defa insanlığa ilân edilmiştir. [1755] Bu hutbede İslâm'ın bütün insanlığa hitap eden prensip ve esasları dile getirilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s), konuşmasında Âdem peygamberin (as) soyundan gelen bütün insanların eşit olduğunu ifade etmiş, Allah'a iman, insan haklarına saygı, özellikle kadın haklarının gözetilmesi gibi hususlara dikkat çekmiş, Allah'ın affetmeyeceği iki günahtan biri olan kul hakkına özellikle önemle işarette bulunmuştur. Aynı şekilde câhiliyye adetlerinden olan faiz ve kan davalarının kaldırıldığı bu hutbe vesilesiyle bir kez daha hatırlatılmış, suçun şahsîliği esasına atıfta bulunulmuş, ayrıca eşlerin birbirleri üzerindeki hak ve sorumlulukları, Müslümanların kardeşliği, emânetlerin sahiplerine iade edilmesinin önemi üzerinde durulmuş; inanç bağlarının güçlendirilerek din kardeşliğinin korunması ve nihayet Kur'ân 'a ve Sünnet'e sarılmanın önemi gibi dinin temel, insanlığın evrensel konuları vurgulanmış, her defasında hutbeleri dinleyen Müslümanlar da bu ilâna şahit gösterilmiştir.[1756] Hz. Peygamber'in (s.a.s) insanlığa tekrar duyurduğu ve nihayet bir vasiyet gibi Vedâ Haccı'nda son kez hatırlattığı âlemşümûl davetinin en başta gelen değerleri tevhid, adalet, insan hakları, kardeşlik ve barıştır. Burada tek tek zikredilmeyen, ancak Vedâ Hutbesi münderecâtında bulunan diğer prensip ve mesajlar ise açıklayacağımız davet esaslarıyla doğrudan alakalı ve hatta bunları tamamlayıcı mahiyetteki ilâhî düsturlar ve evrensel mesajlar olarak görülmelidir.

[1750] "Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik". (Enbiyâ, 21/107; "Muhammed içinizden herhangi bir adamın babası değil, Allah'ın elçisi ve peygamberlerin sonuncusudur. Allah her şeyi bilendir".(Ahzâb 33/40).

[1751] "De ki, Ey insanlar! Rabbinizden size gerçek gelmiştir. Doğru yola giren ancak kendisi için girmiş, sapıtan da yine kendisi için sapıtmış olur. Ben sizin bekçiniz değilim. Sana vahyedilene uy, Allah hükmünü verene kadar sabret. O, hüküm verenlerin en iyisidir". (Yûnus, 10/108-109). "Bu Kur'ân insanlara bir açıklama, sakınanlara

yol gösterme ve bir öğüttür". (Âl-i İmrân, 3/138). "Ey insanlar! Rabbiniz'den size açık bir delil geldi, size apaçık bir nur, Kur'ân indirdik. Allah kendisine inananları ve kitabına sarılanları rahmetine ve bol nimetlere kavuşturacak, onları kendisine götüren doğru yola eriştirecektir". (Nisâ, 4/174-175); "De ki Ey insanlar! Ben göklerin ve yerin hükümranı, O'ndan başka ilah bulunmayan, dirilten ve öldüren Allah'ın hepiniz için gönderdiği peygamberiyim. Allah'a ve okuyup-yazması olmayan, haber getiren peygamberine-ki o da Allah'a ve sözlerine inanmıştır-inanın, doğru yolu bulmak için ona uyun". (Araf, 7/158); "Biz seni bütün insanlara ancak müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik, fakat insanların çoğu bilmezler". (Sebe, 34/28).

[1752] İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 254-255;İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 259-291.

[1753] Vâkıdî, *Kitabü'l-Meğâzî,* III, 1096-1103; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 250-252; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 184-186.

[1754] Sarıçam, İbrahim, "Hz. Muhammed'in Hayatının Güncel Sunumu Üzerine Bazı Düşünceler", s. 12. Ayrıca bk. Demircan, Adnan "Hz. Peygamber'in Hayatını Doğru Öğrenmenin Evrensel Barış Açısından Önemi", s. 208-218.

[1755] Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VII, 307, 330, 372; Buhârî, *Meğâzî* 77, *Hudûd* 9; *Hac* 132; Müslim, *Hac* 147; Ebû Dâvûd *Menâsik* 56, 61; Tirmizî, *Tefsîru'l-Kur'ân 10*; İbn Mâce *Menâsik* 76, 84; Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1103; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 250-252; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 184-186; Hamidullah, Muhammed, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye*, s. 360-368.

[1756] Hz. Peygamber'in Vedâ Hutbesi hakkında geniş bilgi ve değerlendirmeler için bk. Şekerci, Osman, *İnsan Hakları Alanında Temel Belgeler ve İslâm*, (İstanbul 1996; Bayraklı, Bayraktar, "İslâm'ın İnsana Tanıdığı Bazı Temel Haklar ve Vedâ Hutbesi", *Erzurum Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. IX, Erzurum 1990, s. 245-269; Özdemir, H. Ahmet, "Son Peygamber'in Son Mesajı Olarak Vedâ Hutbesi", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, V/1, 2005, s. 95-112; Erul, Bünyamin, "Vedâ Hutbesi", *DİA*, 42/591-592).

[1750]

[1751]

[1752]

[1754]
[1753]
[1756]

Hz. Peygamber'in Vedâ Hutbesi hakkında geniş bilgi ve değerlendirmeler için bk. Şekerci, Osman, *İnsan Hakları Alanında Temel Belgeler ve İslâm*, (İstanbul 1996; Bayraklı, Bayraktar, "İslâm'ın İnsana Tanıdığı Bazı Temel Haklar ve Vedâ Hutbesi", *Erzurum Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. IX, Erzurum 1990, s. 245-269; Özdemir, H. Ahmet, "Son Peygamber'in Son Mesajı Olarak Vedâ Hutbesi", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, V/1, 2005, s. 95-112; Erul, Bünyamin, "Vedâ Hutbesi", *DİA*, 42/591-592).

[1755]

İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 254-255;İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 259-291.

"De ki, Ey insanlar! Rabbinizden size gerçek gelmiştir. Doğru yola giren ancak kendisi için girmiş, sapıtan da yine kendisi için sapıtmış olur. Ben sizin bekçiniz değilim. Sana vahyedilene uy, Allah hükmünü verene kadar sabret. O, hüküm verenlerin en iyisidir". (Yûnus, 10/108-109). "Bu Kur'ân insanlara bir açıklama, sakınanlara yol gösterme ve bir öğüttür". (Âl-i İmrân, 3/138). "Ey insanlar! Rabbiniz'den size açık bir delil geldi, size apaçık bir nur, Kur'ân indirdik. Allah kendisine inananları ve kitabına sarılanları rahmetine ve bol nimetlere kavuşturacak, onları kendisine götüren doğru yola eriştirecektir". (Nisâ, 4/174-175); "De ki Ey insanlar! Ben göklerin ve yerin hükümranı, O'ndan başka ilah bulunmayan, dirilten ve öldüren Allah'ın hepiniz için gönderdiği peygamberiyim. Allah'a ve okuyup-yazması olmayan, haber getiren peygamberine-ki o da Allah'a ve sözlerine inanmıştır-inanın, doğru yolu bulmak için ona uyun". (Araf, 7/158); "Biz seni bütün insanlara ancak müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik, fakat insanların çoğu bilmezler". (Sebe, 34/28).

"Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik". (Enbiyâ, 21/107; "Muhammed içinizden herhangi bir adamın babası değil, Allah'ın elçisi ve peygamberlerin sonuncusudur. Allah her şeyi bilendir".(Ahzâb 33/40).

Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VII, 307, 330, 372; Buhârî, *Meğâzî* 77, *Hudûd* 9; *Hac* 132; Müslim, *Hac* 147; Ebû Dâvûd *Menâsik* 56, 61; Tirmizî, *Tefsîru'l-Kur'ân 10*; İbn Mâce *Menâsik* 76, 84; Vâkıdî,

Meğâzî, III, 1103; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 250-252; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 184-186; Hamidullah, Muhammed, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye*, s. 360-368.

Sarıçam, İbrahim, "Hz. Muhammed'in Hayatının Güncel Sunumu Üzerine Bazı Düşünceler", s. 12. Ayrıca bk. Demircan, Adnan "Hz. Peygamber'in Hayatını Doğru Öğrenmenin Evrensel Barış Açısından Önemi", s. 208-218.

Vâkıdî, *Kitabü'l-Meğâzî,* III, 1096-1103; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 250-252; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 184-186.

I. TEVHİD

Tevhid, Arapça ‘v.h.d’ kökünden türemiş bir mastar olup sözlük anlamıyla bir şeyin ‘bir’ olduğuna hükmetmek, onu ’bir’ olarak bilmek, bir şeyi diğerlerinden ayırarak onu tek kılmak gibi anlamlara gelir. Kavram olarak ise mutlak anlamda Allah’ın bir olduğunu bilmeyi, O’ndan başka ilâh bulunmadığına ortağı ve benzeri olmaktan uzak bulunduğuna inanmayı ifade eder. [1757] Bu tabir en geniş anlamıyla ‘bir’ Allah inancının, insanların düşündüğü bütün ilâh düşüncelerinden uzak bir dünya görüşünün, tek Yaratıcı, tek Rab tanımanın ortaya konulmasıdır. Allah’ın varlığını, birliğini, tüm yetkin niteliklerin kendisinde toplandığını, eşi ve benzeri bulunmadığını bilmek ve buna inanmak şeklinde de tarif edilen tevhid inancı en özlü biçimde “Lâ İlâhe İllallah’ (Allah’tan başka ilah yoktur) cümlesiyle ifade edilir. Bu nedenle bu cümleye tevhid kelimesi (kelime-i tevhid) denir. Tevhid kelimesini söyleyen ve buna inanan kişi mümin ve muvahhid olarak nitelendirilir.

Hz. Peygamber’in (s.a.s) tebliğ ettiği İslâmî öğretinin insanlığa kazandırmaya çalıştığı dünya görüşünün temeli tevhid esasına dayanır. Buna göre kâinat ve kâinattaki bütün varlıklar yüce bir kuvvet olan Allah tarafından yaratılmıştır. Kur’ân’daki birçok âyet de çeşitli ifade biçimleriyle insanın dikkatini evrenin eşsiz düzenine çekerek evrenin yaratıcısının birlenmesinin gereğine vurgu yapar: “Biz gökleri, yeri ve ikisi arasındakileri oyun ve eğlence olsun diye yaratmadık.”[1758] “Gerçek şu ki göklerde ve yerde her ne varsa O’nundur. Hepsi O’na boyun eğmişlerdir.”[1759] “Göklerde ve yerde bulunan her şey Rahman’a kul olarak gelecektir.”[1760] “O (Allah), geceyi sizin için istirahat etmenize elverişli, gündüzü de (geçiminizi sağlamanız için) aydınlık yapmıştır. Şüphesiz bunda işiten bir toplum için ibretler vardır.”[1761]. Zikri geçen âyetlerde bütün evrende var olan nizam, esas olarak evrenin yaratıcısı, idare edicisi olan Allah’ın birliğine apaçık delil olarak sayılmaktadır. Yine bu ilahi hükümler, insanlardan kâinatta var olan bu mükemmel düzen ve bu düzenin sağlamlığı ve bütünlüğü üzerine düşünmelerini, bu yolla tevhid fikrine ulaşmalarını istemektedir.

İslâm inancı bir bütün olarak iki ilke üzerine temellendirilir ki bunlar Tevhid ve Risâlet, yani Allah’ın birliği ile Allah’ın Rasûlü (s.a.s) Hz.

Muhammed'in temel ilahi misyonudur. Aslında ikinci ilke Hıristiyanlık, Budizm ve Hinduizm gibi diğer dinlerin tersine İslâm'da bütünüyle birinci ilkeden neşet etmekte ve bütünüyle onun üzerine kurulmuş bulunmaktadır. Gerçekten de Allah'ın buyruklarına boyun eğmek düşüncesi, O'nun tek ilah olmasını zorunlu kılar. O, yaratıcı olmak itibariyle yegâne efendidir, hayatı ve ölümü yaratan O'dur. Evrenin ışığı ve nurudur, kulluğa, boyun eğmeğe değer yegâne ilahtır. Başka hiçbir şeye, hiç kimseye değil, yalnız ve yalnızca Allah'a kulluk edilebilir ve yalnızca O'na boyun eğilebilir. İşte bu esaslar İslâm'ın gerçek hedefini ortaya koyar; insanı insana kul olmaktan, kavmi kavme kölelikten, insanlığı beşerî güçlerin boyunduruğundan kurtarmak, bütün bir insanlığı herhangi bir önyargıya bağlı olmaksızın tek bir Allah'a kul olmak çerçevesinde özgür bir kardeşliğe dönüştürmek. İslâm'ın özgürlük düşüncesi insanlığın, kendi yaratıcısı ve efendisi olarak yalnız ve yalnızca Allah'a bağlı olmasını öngörür. Zira Allah yegâne, sahici, âdil ve geçerli egemenlik sahibidir. İnsanlığa hükmedebilecek olan yalnız ve ancak O'dur. Ayrıca hiçbir yaratılmış olan yaratıcısının buyruklarına başkaldırma hakkına sahip değildir. Hulâsa Kur'ân, Tevhid ilkesi dışında hiçbir uzlaşmaya yanaşmaz. [1762]

Kur'ân-ı Kerîm'in tevhid ile ilgili âyetlerine bakıldığında bu akidenin sadece fikrî, zihinî ve felsefî bir telakkî olmayıp; insan ve kâinat konusunda başlı başına çok genel bir düşünce, yaşam biçimi, dünya görüşü ve hayat anlayışı olduğu açıkça anlaşılır. Filhakika İslâmî kavramlar arasında insan hayatını "tevhid" kavramı kadar çepeçevre kuşatan, çok boyutlu bir başka kavram bulmak mümkün değildir. Aslında İslâm dünya görüşünü günümüzdeki diğer din ve ideolojik kurumlardan ayıran en büyük özellik işte bu Tevhid ilkesidir. Öyle ki hiç bir din ve düşüncede Allah inancı, İslâm'daki kadar sağlam, tutarlı ve evrensel boyutlarıyla mevcut değildir. Tevhid öğretisinin İslâm'da öylesine temel ve köklü bir yeri vardır ki takvâsı ve ilminden ötürü rasûllerin en değerlisi olarak kabul edilmesine rağmen Allah'ın son elçisi Hz. Muhammed'in (s.a.s) bile sadece O'nun bir kulu olduğu gerçeği –daha dine girişin ilk basamağında (kelime-i şehâdet)- kesin bir biçimde vurgulanmıştır. İslâm'ın Allah'la kulu arasına ruhbanlık zaman, yer ve benzeri herhangi bir aracı veya koşul tanımaması da tevhid ilkesine dayanır. Bu durum tabiatıyla bir

ruhbanlık rejimine, meslekten din adamlığına, bir aracının veya arabulucunun varlığına alışmış kimseler için tuhaf görünürse bile, temel olarak İslâm bütün bu aracı unsurları tevhid adına dışlamaktadır. Dolayısıyla herkes eşit olarak ve doğrudan doğruya Allah'a bağlıdır. O Allah ki O'nun adına kimsenin insanların günahlarını bağışlamaya yetkisi yoktur. Tek kelime ile Allah ile kulu arasında herhangi bir aracı söz konusu değildir.[1763] Hâsılı tevhid en yalın anlamıyla kulu ile Allah arasında kesintisiz ve aracısız bağ demektir.

İslâm dininin en temel esası olan tevhid, terim olarak inanç açısından Allah'ı zatında, sıfatlarında ve fiillerinde birlemek, ibadeti de yalnızca Allah'a mahsus kılmaktır. Dikkat edilirse İslâm'a girişin anahtarı olan kelime-i tevhid önce Allah'ın dışındaki başka diğer sözde ilâhları reddetmekle başlar. Buna göre Müslüman önce Allah'tan başka bütün mabutları reddetmeli, ardından da ilâh/Rabb olarak sadece ve sadece Allah'ı kabul etmelidir. Zira tevhid öğretisine göre Allah birdir, ortağı yoktur. Eşi ve benzeri olmaksızın Tek, karşıtı olmaksızın hep Aynı, dengi olmaksızın Biricik, öncesi olmaksızın İlk, başlangıcı olmaksızın Ezelî, sonu olmaksızın Ebedî, bitmeksizin Sürekli var olacak olan, aralıksız ve kesintisiz olmak üzere Bâkî ve Sürekli, zamanların ve çağların geçiciliğiyle kayıtlı olmayandır; hem başlangıç, hem son, hem Zâhir, hem Bâtındır O.[1764] Allah mekânla sınırlanmayacak kadar Yüce, zamanla koşullanmayacak kadar Âzîz'dir. Çünkü O, zamanı ve mekânı yaratmadan önce de vardı. Bu sebeple özünde O'na benzeyen hiçbir şey yoktur. Yüceliği değişmekten münezzeh kılmıştır O'nu. O ihtimallerden, rastlantılardan, arazlardan münezzehtir. [1765]

İslâm dininin tebliğinden önce Arap toplumuna tevhidin zıddı olan şirk anlayışı hâkimdi. Öyle ki insanlar putlara taptıkları gibi bazen de ilahlık vasıflarını insanlara ve başka varlıklara hasrediyorlardı. Nitekim Araplardan bir kısmı meleklere tanrılık atfederek onları Allah'ın kızları olarak kabul ediyorlar, benzer şekilde Ehl-i kitap olan Yahûdî ve Hıristiyanlar da, Allah'a oğullar isnat ediyorlardı. Ayrıca gerek müşrikler gerekse Ehl-i Kitâp müntesipleri arasında helâl ve haram ihdas etme din adamlarının yetkisine verilmişti. Hazır bulduğu bu şartlarda Allah Rasûlü'nün (s.a.s) en küçük taviz vermeden sürdürdüğü tebliğde, ağırlıklı olarak vurguladığı konu şüphesiz şirkin

tam karşıtı olan tevhid idi. Kaldı ki İslâm dininin kitabı Kur'ân-ı Kerîm baştan sona kadar her vesileyle tevhide işaret eder. Aslında daha önceki bütün peygamberler de tevhidi ikame etsinler diye gönderilmişlerdir. Gerçekten de Kur'ân'a bakıldığında Allah elçilerinin üzerinde ısrarla durdukları ve insanların kavramaları için her türlü zorluklara katlandıkları hususlar; Allah'ın her konuda hayatın her sahasında "tek" olarak kabul edilmesi ve O'na kesinlikle şirk koşulmamasıdır. Bu durumda Tevhid, insanın düşünceden başlayarak günlük yaşayışındaki her tavrına kadar, Allah'ın belirlediği sınırlara uyması, onların korunması için gayret göstermesi ve Allah'ın ortaya koyduğu ölçü ve onun pratikteki şekli olan sünneti yaşamasıdır. Hz. Muhammed (s.a.s) risâlet ile görevlendirildikten sonra yaptığı ilk iş, inanç ve amele dayanan, teorisi ve pratiği bulunan gerçek tevhid anlayışını yerleştirmek olduğu için Mekke'nin egemenleri, yani şirke dayalı sistemin sahipleri kendisine karşı savaş başlatmışlardır. Zira savunduğu bu saf akîde onu müşriklerle karşı karşıya getirmiştir. Diğer yandan onlar da kendine has, özel bir yaşam biçimi sunan bu yeni akîdenin câhilî sistemleriyle asla uzlaşmaya girmeyeceğini, onların dünya görüşleriyle amansız bir mücadele içerisinde olacağının farkına vardılar.[1766] Tevhidin şirk düzenine karşı başkaldırı ilânı olduğu anlayışı, müşriklerin neden daha önce benzer akideyi savunan Hanîflere karşı en ufak bir tepki göstermezken Hz. Peygamber (s.a.s) ve onunla beraber olanlara karşı şiddetli bir savaşın içerisine girmelerinden açıkça anlaşılmaktadır.

Tevhid kelimesi kelime olarak Kur'ân'da geçmez. Buna karşılık tevhid inancı çeşitli yönleriyle pek çok âyette ifadesini bulur. Özellikle Mekke'de nâzil olanlar Allah'ı birleme itikadı üzerinde yoğunlaşmıştır:

"Gerçek şu ki göklerde ve yerde her ne varsa O'nundur. Hepsi O'na boyun eğmişlerdir"[1767]; "İnsanlar arasında Allah'ı bırakıp O'na koştukları eşleri ilah olarak benimseyenler ve onları Allah'ı severcesine sevenler vardır. Müminlerin Allah'ı sevmesi ise hepsinden kuvvetlidir"[1768] ; "Kim tâğutu inkâr eder ve Allah'a iman ederse, şüphesiz kopması mümkün olmayan sağlam bir kulba yapışmış olur. Allah işitendir, bilendir"[1769]; "Gerçek, sizin ilâhınız hakikaten birdir"[1770]; "Allah'tan başka ilâh yoktur"[1771]; "Hiç

şüphesiz, Allah, kendisine şirk koşanları bağışlamaz. Bunun dışında kalanlar ise, (onlardan) dilediğini bağışlar. Kim Allah'a şirk koşarsa elbette o uzak bir sapıklığa düşmüştür"[1772]; "Onlar (müşrikler), O'nu bırakıp yalnızca birtakım dişilere tapar, onlardan yardım isterler. Onlar o her türlü hayırla ilişkisi kesilmiş şeytandan başkasına tapmazlar"[1773]; "O ancak tek bir ilâhtır. 'Doğrusu ben O'na ortak koşmanızdan masumum' de"[1774]; "Onların tümünü toplayacağımız gün; sonra şirk koşanlara diyeceğiz ki: 'Nerede (o bir şey) sanıp da ortak koştuklarınız?' Sonra onların: 'Rabbimiz olan Allah'a andolsun ki, biz müşriklerden değildik' demelerinden başka bir fitneleri olmadı. Bak, kendilerine karşı nasıl yalan söylediler ve düzmekte oldukları da kendilerinden kaybolup uzaklaştı"[1775] ; "İşte, Rabbiniz Allah budur. O'ndan başka ilâh yoktur. O her şeyi yaratandır. O her şeye vekildir. Gözler O'nu görmez, O bütün gözleri görür. O latîftir, -her şeyden- haberdardır" [1776]; "De ki, namazım, ibadetlerim, hayatım ve ölümüm âlemlerin Rabbi Allah içindir. O'nun hiçbir şeriki/ortağı yoktur"[1777]; "Allah'ı bırakıp kendilerine zarar vermeyecek ve yararları dokunmayacak şeylere kulluk ederler ve 'Bunlar Allah katında bizim şefaatçilerimizdir' derler. De ki: 'Siz, Allah'a, göklerde ve yerde bilmediği bir şey mi haber veriyorsunuz? O, sizin şirk koştuklarınızdan uzak ve yücedir."[1778]; "Çeşitli tanrılar mı daha iyi, yoksa kahredici olan bir tek Allah mı? Sizin Allah'tan başka taptıklarınız, Allah'ın kendileri hakkında hiçbir delil indirmediği, sizin ve atalarınızın taktığı (birtakım karşılıksız) isimlerden başkası değildir. Hüküm, yalnızca Allah'ındır. O, kendisinden başkasına kulluk etmemenizi emretmiştir. Dosdoğru olan din işte budur; ancak insanların çoğu bilmezler"[1779]; "Allah dedi ki: 'İki ilâh edinmeyin. O, ancak tek bir ilâhtır. Öyleyse Benden, yalnızca Benden korkun.' Göklerde ve yerde ne varsa O'nundur, din de (itaat ve kulluk da) yalnız O'nundur. Böyleyken, Allah'tan başkasından mı korkuyorsunuz?"[1780]; "O'nu bırakıp ilâhlar mı edindiler? De ki: 'Kesin delilinizi getirin, işte benim ve ümmetimin kitabı ve benden öncekilerin kitapları.' Hayır, onların çoğu gerçeği bilmez de yüz çevirirler"[1781] ; "Senden önce gönderdiğimiz her peygambere; 'Benden başka ilâh yoktur, Bana kulluk edin' diye vahyetmişizdir"[1782]; "...Öyleyse iğrenç bir pislik olan putlardan

kaçının, yalan söz söylemekten de kaçının. Kendisine şirk/ortak koşmaksızın Allah'ın hanifleri (O'nun birliğini kabul eden müminler) olun. Kim Allah'a ortak koşarsa sanki o, gökten düşüp parçalanmış da kendisini kuşlar kapmış yahut rüzgâr onu uzak bir yere sürükleyip atmış gibidir"[1783]; "Allah ile beraber başka bir ilâha yalvarıp yakarma, sonra azaba uğratılanlardan olursun"[1784]; "...Allah ile başka ilâhlar mı var?!"[1785]; "Allah ile birlikte başka bir ilâh edinip tapma. O'ndan başka hiç bir ilâh yoktur"[1786]; "Size gökten ve yerden rızık verecek Allah'tan başka yaratıcı mı var?"[1787]; "Yardım görürler umuduyla, Allah'tan başka ilâhlar edindiler. Hâlbuki onların (o sahte tanrıların, taptıkları putların) kendilerine yardım etmeye asla güçleri yetmez. Bilâkis onlar, bu mâbutlar için yardıma hazır askerlerdir"[1788]; "İçlerinden kendilerine bir uyarıcının gelmesine şaştılar. Kâfirler dedi ki: 'Bu, yalan söyleyen bir büyücüdür. Tanrıları bir tek ilâh mı yaptı? Doğrusu bu, tuhaf bir şey!' Onlardan mele' (ileri gelen bir grup, egemen güçler): 'Yürüyün, ilâhlarınıza bağlılıkta direnin, sizden istenen şüphesiz budur. Son dinde de bunu işitmedik. Bu, içi boş bir uydurmadan başka bir şey değildir"[1789]; "De ki: 'Ey câhiller! Bana Allah'tan başkasına kulluk etmemi mi emrediyorsunuz?' Ey Muhammed! Andolsun ki sana da, senden önceki peygamberlere de vahyolunmuştur. Andolsun, eğer Allah'a ortak koşarsan amellerin şüphesiz boşa gider ve hüsrana uğrayanlardan olursun. Hayır, yalnız Allah'a kulluk et ve şükredenlerden ol. Onlar, Allah'ı gereği gibi takdir edemediler. Hâlbuki kıyâmet günü bütün yeryüzü O'nun tasarrufundadır. Gökler O'nun eliyle dürülüp bükülecektir. O, müşriklerin ortak koştuklarından münezzeh ve yücedir"[1790]; "O gökte de ilâhtır, yerde de ilâhtır"[1791]; "De ki; O Allah birdir. O Allah sameddir (Hiçbir şeye muhtaç olmayan, her şey Kendisine muhtaç olan; her şeyin kaynağı ve yaratıcısıdır). Hiç kimseyi doğurmamıştır. Hiç kimse O'nu doğurmamıştır. O'na benzeyen hiçbir şey de yoktur"[1792].

Burada zikredilen âyetlerde de açıkça ifadesini bulduğu gibi Kur'ân, tevhid inancını Allah'ın zatı, tekliği, sıfatları, evren ve insanla ilişkileri açısından bütün boyutlarıyla ortaya koymaktadır. Buna göre Allah birdir, O'ndan başka ilâh yoktur. O, hiçbir şeye muhtaç olmayıp esasında her şey O'na muhtaçtır. O'na benzer bir şey yoktur. O

birdir, ama Hıristiyanların sandığı gibi üç içinde bir değildir. O'na oğullar, kızlar isnad edenler, Hz. Îsâ'nın O'nun oğlu ya da kendisi olduğunu söyleyenler Allah'a iftira etmiş olurlar. Zira O'nun ne oğulları, ne de kızları vardır. O, doğurulmamıştır, doğurmamıştır. Ancak kâfirler, hiçbir şey yaratmayan ve kendisi için yaratılmış olan şeyleri O'na ortak koşmaktadırlar. O sözde tanrılar ki ne kötülük, ne de iyilik yapmaya güç yetirebilir; ne ölümü, ne hayatı, ne de yeniden dirilmeyi kontrol edebilirler. İnsanların uydurduğu bu tanrılar, zanna dayalı isimlerden ve onların nefislerinin hevâsından başka bir şey değildir. Allah mutlak güç sahibidir. Her şeyin dönüşü, O'nadır. O, yaratıcıdır, yaratma sürecini başlatan ve dilediği gibi yaratandır. Yarattığı güneş, ay ve yaldızların tümü O'nun kanunlarıyla ve O'nun buyruğuyla hareket ederler. Gökte ve yerde bulunan her yaratık O'nun emirlerine gönüllü olarak boyun eğer. O, her şeyi yaratan, var eden ve onlara şekil verendir.

Allah âlemlerin rabbidir. O'nun gücü her şeye yeter; göklerin ve yerin tüm güçleri O'na aittir. O, Arş'ın Rabbidir. Kâinata düzen ve mükemmellik vermiştir. Göklerin, yerin ve ikisi arasındaki her şeyin hâkimiyeti O'ndadır. Doğu ve batı O'nundur. Ne yana dönerseniz dönün, O oradadır. Çünkü her şeyi kuşatmıştır. Kürsüsü gökleri ve yeri kaplar. Yarattıklarını koruyup gözetir ve bunda hiçbir güçlükle karşılaşmaz. O azizdir, hikmet sahibidir.

Allah yalnız yaratıcı değil, aynı zamanda rızık verendir, koruyandır, hidayet verendir ve tüm yaratıkların darda kalmışlarına yardım ulaştırandır. Allah dünyayı belirlenmiş bir süreye göre, bir amaçla ve bir plan doğrultusunda yaratmıştır. O kanunlar çıkarır, rehberlik eder, her şeyi bir ölçü ve takdire göre düzenler, yaratır, yol gösterir. O, her şeyi bilen ve görendir.

Tevhid inancı insanları tek Allah'a ibadet etmeye, O'na ihlâs ve tevekkül ile bağlanmaya, yalnız O'ndan istemeye ve O'ndan korkmaya, hiçbir konuda O'na eş tutmamaya çağırır. Allah'ın birliğinden söz etmek O'nun zatında, sıfatlarında ve fiillerinde bir olduğunu söylemektir. Zatının bir olduğunu söylemek, O'nun kısmının, parçasının, bölümünün olmadığını kabul etmektir. Çünkü birleşik olmaması Allah'ın zorunlu niteliklerindendir. Sıfatlarının bir olduğunu söylemek, eşinin, benzerinin olmadığına inanmaktır. Çünkü yaratılmış varlıklara benzememek O'nun temel nitelikleri arasındadır.

Allah'ın fiillerinde bir olduğunu söylemek ise ortağı bulunmadığını ikrar etmektir. Çünkü ortaklık aczi çağrıştırır.

Yukarıda ortaya konulan tanımlamalardan tevhidi esas olarak üç kısımda değerlendirmek mümkündür: Bunlar Zat'ta tevhid, Sıfatta tevhid ve Fiilde tevhiddir. Zat'ta tevhid, Allah'ın zatı yönünden tek olması, bir benzerden, ortaktan (şerîk) münezzeh (uzak) olması demektir. Kur'ân farklı şekillerde sürekli olarak Allah'ın bir olduğunu, eşinin ve benzerinin bulunmadığını vurguluyor. Kur'ân, Allah'ın 'var' olduğuna ne kadar delil getiriyorsa, bir o kadar da 'bir' olduğuna da delil getirmektedir:

"De ki O Allah Bir'dir"[1793]; "Gerçek, sizin ilâhınız hakikaten Bir'dir"[1794]; "Allah'tan başka ilâh yoktur"[1795]; "Allah ile beraber başka bir ilâh edinmeyin"[1796]; "Allah, O'ndan başka ilâh olmayandır"[1797]; "Şüphe yok ki Ben, Ben Allah'ım… Benden başka ilâh yoktur; şu halde Bana ibâdet et…"[1798]; "Size gökten ve yerden rızık verecek Allah'tan başka yaratıcı mı var?"[1799]; "...Allah ile başka ilâhlar var mı?!".[1800]

Allah, zat bakımından tek olduğu gibi bunun zorunlu sonucu olarak sıfatları konusunda da tektir. Yani hiç bir varlık O'na sıfatlarında ortak (şerîk) veya denk değildir. Allah'ın sıfatları denildiği zaman, Allah'ı bize bildiren ilâhî özellikleri akla gelir. Allah'ın sıfatları O'na aittir ve kendisi gibi ezelîdir, başlangıcı yoktur. Bazı sıfatlar sırf Allah'a aittir. Bu sıfatlar O'ndan başka hiç bir yaratıkta olamaz. Örneğin 'Beka-sonu olmamak' sıfatı gibi. Allah'ın sonu yoktur, O ölümsüzdür, varlığı asla sona erici değildir.[1801]

Allah, zatı ve sıfatlarında tek olduğu gibi fiillerinde de tektir. Buna göre yaratma yalnızca Allah'a aittir. Çevrede ve evrende görülen bütün hadiseler ancak Allah'ın yarattığı sebeplere bağlı olarak meydana gelmektedir. Kısacası asıl yaratıcı Allah'tır. Âlemi, âlemin içindeki her şeyi, insanı ve insanla ilgili her şeyi var eden O'dur. O'nun bu yaratmasında bir ortağı, bir yardımcısı veya bunlara benzer bir şeyi yoktur. Var eden de O'dur, öldüren de O'dur, varlığın devamını yaratan da O'dur.[1802]

Fiilde Tevhid, Allah'ın tek yaratıcı olmasına inanmak; yaratma ve var etme sıfatını başka ilâhlara vermemektir. O'nun yaratmada bir yardımcısı olmadığı gibi yaratmada alete, araca, zamana da ihtiyacı

yoktur: “Bir şeyi dilediği zaman, O’nun emri, ona yalnızca ‘ol’ demesidir; o da hemen oluverir”.[1803]

Tevhid ayrıca rubûbiyette tevhid ve ulûhiyette tevhid şeklinde iki kısımda değerlendirilir:

Rubûbiyet tevhidini ortaya koyabilmek ancak Rabb kelimesinin anlaşılmasıyla mümkün olur. Bu kavram bildiğimiz karşılığı olan terbiyenin yanı sıra, ıslah etmek, üzerinde tasarrufta bulunmak, kemâle erdirmek, efendisi olmak, sorumluluğunu yüklenmek, toplamak, başkanlık etmek, sahip olmak, bakmak, büyütmek, sözünü geçirmek, istediğini yapabilmek ve yaptırabilmek, rızık vermek gibi manaları da içine alır.[1804] Buna göre Allah Teâlâ âlemlerin gerçek Rabbi olduğu için rubûbiyet (rablık) sadece O’na aittir. Bütün bu sıfatlarıyla rubûbiyet Allah’a aittir. Burada zikredilen rubûbiyet sıfatlarında Allah’a ortak kabul etmek şirktir. Çünkü her yönüyle yaratan, rızık veren, her şeye sahip olan O’dur. İşleri idare eden, öldüren ve dirilten, fayda ve zarar vermeye gücü yeten, yükselten ve alçaltan O’dur.[1805]

Rubûbiyet tevhidi, göklerin ve yerin yaratıcısının sadece Allah olduğuna ve bütün kâinat işlerini O’nun düzenlediğine inanmaktır. Rubûbiyet tevhidi fıtraten insanın kalbine yerleştirildiği için çoğu zaman müşrikler de dâhil olmak üzere bütün insanlık tarafından kabul görmüştür. Tarih boyunca çok az insan rubûbiyet tevhidinde hayata düşmüştür. Nitekim Mekke müşrikleri taptıkları putların rubûbiyet sıfatlarını taşımadıklarını pekâlâ biliyorlardı. Fakat buna rağmen sahte ilâhlarına saygı ve tâzim gösteriyorlardı. Bu konu Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle anlatılır:

“Gökleri ve yeri yaratan, güneşi ve ayı buyruğu altında tutan kimdir? diye sorarsan, şüphesiz Allah’tır derler”[1806]; “De ki: ‘Size gökten ve yerden rızık veren kimdir? O kulaklara ve gözlere mâlik bulunan kimdir? Ölüden diriyi, diriden de ölüyü kim çıkarıyor? Bütün işleri kim idare ediyor? Hemen: ‘Allah’ derler”[1807]. Kur’ân-ı Kerîm’deki bu âyet-i kerimelerden anlaşılıyor ki kişi sadece rubûbiyet türü bir tevhidi kabul etmekle İslâm dinine girmiş olmaz. Çünkü yukarıda geçen âyetlerde ifade edildiği üzere Mekke müşrikleri de Allah’ın rubûbiyetini ikrar ediyorlar; yaratan, yoktan var eden, fayda ve zarar vermeye gücü yeten, dualara icâbet eden sıfatlara sahip

Allah'a inanıyorlardı. Ne var ki putlarına/tanrılarına kendileri için şefaatçi olsunlar diye tapıyor, onları Allah'ı seviyormuş gibi seviyorlardı. Doğal olarak onlar bu halleriyle müşrik oluyorlardı. Dolayısıyla tevhidin gerçekleşmesi için rubûbiyetin yanı sıra ulûhiyetin de kabulü gerekir. Ulûhiyet tevhidi Allah'a onun belirlediği ibadet şekilleri ile ibadet etmektir. İbadette Allah'ı birlemek, başkasını O'na ortak kabul etmemektir. Kalbin korkarak ve ümit ederek Allah'a bağlanmasıdır. Ulûhiyet tevhidi; kısaca ibadette, boyun eğmede, hüküm koymada, kesin itaatte tek ve ortağı olmayan Allah'ı birlemektir.

Rubûbiyet ve ulûhiyet tevhidi esasında birlikte bulunmalıdır. Dolayısıyla bunlardan biri olmazsa kişi muvahhid kabul edilmez. Nitekim Mekkeli müşrikler rubûbiyet tevhidini kabul ediyorlardı. Ancak bununla birlikte putlara tapıyorlar ve yeryüzünde Allah'ı tek hüküm koyucu olarak görmüyorlardı. Aynı şekilde ehli kitab da, Allah'ın yeryüzünü yarattığını kabul ediyor fakat O'na oğul isnat ederek ve helâl-haram kılma yetkilerini din adamlarına vermek suretiyle şirke düşüyorlardı. Dolayısıyla İslâm itikadında Ulûhiyet tevhidi çok önemlidir. Zira bütün peygamberlerin tebliğlerinde en çok vurguladıkları husus bu tevhididir:

"Biz her kavme: 'Allah'a ibadet edin; sizin O'ndan başka ilahınız yoktur' (diye tebliğ etmesi için) bir peygamber gönderdik"[1808]; "(Nûh): 'Ey kavmim! Allah'a kulluk/ibadet edin, sizin O'ndan başka ilâhınız yoktur' dedi"[1809]. Nûh peygamber gibi diğer elçiler de de ümmetlerine aynı mesajı vermişlerdir.[1810]

Kur'ân'da peygamberlerin görevleriyle ilgili âyetler tevhidin temelinin Allah'a ibadet etmek olduğunu açıkça beyan etmektedir. Esasında peygamberlerin gönderilişlerindeki temel amaç da insanları Allah'a ibâdet etmeye çağırmaktır. Dolayısıyla amelde tevhid, kulluğa dair eylemlerin sadece Allah'a yöneltilmesi ve O'nun rızası adına yapılmasıdır. İnançta tevhidin doğal olarak amele yansıyacağı, bu sebeple bir tek Allah'a iman eden ve O'na ait özellikleri başka varlıklara tanımayan insanın kulluğunun da tevhid üzere olacağı açıktır. Meseleye bu çerçeveden bakıldığında, aslında inançta tevhid ile amelde tevhidin birbirini takip eden iki ayrı unsur olmayıp ikisinin de aynı anda gerçekleşen ve birbirini tamamlayan parçalar olduğu açıkça görülür. Nitekim Kur'ân'ın pek çok yerinde iman edenlerden

bahsedilirken hemen peşinden de sâlih amel işleyenlere atıf yapılmıştır. Nitekim aşağıdaki âyette inançta tevhid ile amelde tevhidin birbirinden ayrılmaz unsurlar olduğu açık bir şekilde vurgulanmıştır:

"De ki: 'Ben, yalnızca sizin gibi bir beşerim. (Şu var ki) bana, İlâh'ınızın, sadece bir İlâh olduğu vahyolunuyor. Artık her kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa, iyi iş yapsın ve Rabbine ibâdette hiçbir şeyi şirk/ortak koşmasın"[1811].

Tevhidin inanç ve amel boyutunun ayrılmaz iki unsur oluşu nedeniyle Kur'ân'da inanca ve kulluğa yönelik tevhid çağrısının daha çok birlikte yapıldığı görülür: "İşte Rabbiniz Allah O'dur. O'ndan başka ilâh/tanrı yoktur. O, her şeyin yaratıcısıdır. Öyle ise O'na kulluk edin, O her şeye vekîldir"[1812]; "Allah'a kulluk edin ve O'na hiçbir şeyi şirk/ortak koşmayın...".[1813]

Amelde tevhid, en vecîz şekliyle Kâfirûn sûresinde özetlenmiştir: "De ki: 'Ey kâfirler! Ben sizin ibadet etmekte olduklarınıza ibâdet etmem. Siz de benim ibadet ettiğime ibâdet etmiyorsunuz. Ben sizin ibadet ettiklerinize asla ibadet edecek değilim. Siz de benim ibadet ettiğime ibadet edecek değilsiniz. Sizin dininiz size, benim dinim de bana!".[1814] Yine Fâtiha sûresinde de kullukta tevhid en belîğ biçimiyle kulun kendi ağzından söylettirilir: "Ancak Sana kulluk ederiz ve yalnız Senden yardım isteriz".[1815] Zikri geçen âyetlerde de açıkça görüldüğü üzere "dini Allah'a hâlis kılarak O'na kulluk etme" ifadesi içerisinde yer alan "ihlâs" kavramı "saflaştırma, arılaştırma" manalarına gelir, kullukta dinin saflaştırılması ise, dinin her türlü şirk unsurundan temizlenerek kulluk eyleminin sadece Allah'a yönelik olarak gerçekleştirilmesi demektir. Buna göre kişi dinini (ibadetini ve taatini) bütün batıl tanrı düşüncelerinden temizleyecek ve kulluğunu sadece Allah'a yöneltecektir. İhlâsın taşıdığı bu anlamın yanında, müfessirlerin çoğu bu kavramın kapsamına gizli şirk olarak adlandırılan riya (görsünler diye yapmak), süm'a (duysunlar diye yapmak) gibi, kullukta yalnızca Allah'a yönelmenin sâfiyyetini bozan kalbî hastalıkların bulunmamasını da ilave etmişlerdir. Bu sebeple kulluğun en güzel şekli Allah'a yalnızca Rab olduğu için yönelmektir.[1816]

Bütün bu izahlardan anlaşıldığı üzere amelde tevhid, inançta tevhidin doğal bir sonucu olarak kulluğun sadece Allah'a yöneltilmesi manasına gelmektedir. Allah'ın tek gerçek ilâh kabul edilmesine rağmen, eğer kullukta başka maksatlar güdülüyorsa bu durumda tevhidin temeli sarsılmış demektir.[1817]

Tevhid, bir inanç ve ahlak nizamı olarak tanımlanan medeniyetin de esasını oluşturur. Başka bir ifadeyle tevhid İslâm medeniyetinin özünü teşkil eder. Zira medeniyet, gerçek anlamıyla Tevhidin oluşturduğu hayat ve toplumsal ilişkiden farklı bir şey değildir. İslâm'ın kendisi, mükemmel bir medeniyettir. Mükemmel bir medeniyet ancak insanî ve toplumsal özellikleri, insanların kula kulluktan kurtulup sadece Allah'ın hükümlerine rıza göstermeleri ve O'nun kanunlarını uygulamaları sonucunda gerçekleşir.[1818] Aslında İslâm'a girmenin ilk adımı kabul edilen Kelime-i Tevhid, Kur'ân ve Sünnet'le sınırları çizilen bir kültür ve medeniyet ön görmektedir. Tevhidî inanış, hikmetin (faydalı ilim ve uygulamanın) Müslümanların yitik malı olduğunu, onu nerede bulurlarsa almaları gerektiğini öğretmektedir.

Rasûlüllah'ın (s.a.s) yasama konusundaki uygulamaları, kendisinin aslında sadece bir ıslahatçı olduğunu ve kendisine tabi insanların eskiden beri uygulaya geldikleri ve değiştirip yürürlükten kaldırılmasına gerek duymadığı alışkanlıkları sürdürmelerine izin verdiğini göstermektedir. Allah Rasûlü'nün (s.a.s) bu hususstaki temel ölçütü şüphesiz tevhiddir. O, tevhidî çizgiye aykırılık teşkil etmeyen eski uygulama, gelenek ve adetlere müdahale etmemiş, şayet bu uygulamalarda herhangi bir şekilde şirki hatırlatacak bir durum varsa onun sadece şirkle ilgili bölümünü ortadan kaldırmıştır. Nitekim İslâm öncesi dönemde Arapların Hac esnasında okudukları "Buyur Allah'ım buyur. Senin ortağın yoktur. Ancak bir ortağın vardır. O da senin hükmündedir. Sen ona ve onun sahip olduklarına hükmedersin" şeklindeki telbiyeyi aynen muhafaza etmiş, sadece telbiyenin sonundaki şirk ifadesini atmıştır.[1819]

İslâm öncesi âdet ve geleneklerle ilgili tevhidin esas alınıp ona göre ayıklamada bulunulması anlayışı aslında İbrahim peygamberden beri devam eden, ancak daha sonra da şirkin karıştığı uygulamalara eski sâfiyetini kazandırma faaliyetinden başka bir şey değildir. Zira bu âdet ve geleneklerden bazılarının Hz. İbrahim

ve Hz. İsmail'in tebliğ ettiği şeriate kadar dayandığını, ancak bir kısmının ise daha yakın zamanlara ait olduğu bilinmektedir. Böylece bu eski uygulamalar "İslâm Şeriatı"na da girmiş oluyordu. Rasûlüllah'ın (s.a.s) bu hoşgörüsü belki de aynı yöntemin daha sonraki dönemlerde de geçerli olmasına yol açmıştır. Buna göre herhangi bir gelenek ya da alışkanlık, müminler için her daim için bir mihenk taşı olan Kur'ân ve Hadis'e aykırı olmadığı sürece -ki bu tevhid demektir- tabiatı itibarıyla iyi, en azından mubah şeylerdir. Zira câhiliyye dönemine ait erdemli davranışların (fezâil) İslâm'da da uygulanmasına devam edildiği unutulmamalıdır.[1820]

[1757] İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab,* III, 446-447, 450-451.
[1758] Enbiyâ, 21/16.
[1759] Bakara, 2/116.
[1760] Meryem, 19/93.
[1761] Yûnus, 10/67.
[1762] Shoops, Hans, *The Religion of Mankind,* 1967, s. 232.
[1763] İzzetî, Ebulfazl, *İslâmın Yayılış Tarihine Giriş,* (çev. Cahit Koytak), İstanbul 1984, s. 67.
[1764] Morrish, Ivor, *Background of Immigrant Children,* 1971, s. 191.
[1765] Toynbee, A. *An Historian Approach to Religion,* 1955, s. 246.
[1766] "Ey Muhammed! De ki: "Ey kâfirler! Ben sizin taptıklarınıza tapmam. Benim taptığıma da sizler tapmazsınız. Ben de sizin taptığınıza tapacak değilim. Benim taptığıma da sizler tapmıyorsunuz. Sizin dininiz size, benim dinim banadır". (Kâfirûn, 109/1-6).
[1767] Bakara, 2/116.
[1768] Bakara, 2/165.
[1769] Bakara, 2/256.
[1770] Sâffât, 37/4.
[1771] Âl-i İmrân, 3/62.
[1772] Nisâ, 4/116.
[1773] Nisâ, 4/117.
[1774] En'âm, 6/19.
[1775] En'âm, 6/22-23.

[1776] En’âm, 6/102-103.
[1777] En’âm, 6/163-164.
[1778] Yûnus, 10/18.
[1779] Yûsuf, 12/39-40.
[1780] Nahl, 16/51-52.
[1781] Enbiyâ, 21/24.
[1782] Enbiyâ, 21/25.
[1783] Hacc, 22/30-31.
[1784] Şuarâ, 26/213.
[1785] Neml, 27/60-63.
[1786] Kasas, 28/88.
[1787] Fâtır, 35/3.
[1788] Yâsîn, 36/74-75.
[1789] Sâ’d, 38/4-7.
[1790] Zümer, 39/64-67.
[1791] Zuhruf, 43/84.
[1792] İhlâs, 112/1-4.
[1793] İhlâs, 112/1.
[1794] Sâffât, 37/4.
[1795] Âl-i İmrân, 3/62.
[1796] Nahl, 16/51.
[1797] Bakara, 2/255.
[1798] Tâhâ, 20/14.
[1799] Fâtır, 35/3.
[1800] Neml, 27/60-63.
[1801] Bu konuda geniş bilgi için bk. Kılavuz, Ahmet Saim, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâma Giriş,* İstanbul 2012, s. 111-120.
[1802] Kılavuz, Ahmet Saim, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâma Giriş,* s. 367.
[1803] Yâsîn, 36/82.
[1804] İbn Manzûr, *Lisâsü’l-Arab,* I, 399-400.
[1805] Bk. Topaloğlu, Bekir, “Rabb”, *DİA,* XXXIV, 372-372.
[1806] Ankebût, 29/61.
[1807] Yûnus,10/31.
[1808] Nahl, 16/36.
[1809] A’raf, 7/59.

[1810] A’râf, 7/65, 73, 85; Yûsuf, 12/40; Hûd, 11/1-2.
[1811] Kehf, 18/110.
[1812] En’âm, 6/102.
[1813] Nisâ, 4/76.
[1814] Kâfirûn, 109/1-6.
[1815] Fâtiha, 1/5.
[1816] Taberî, *Câmiu’l-Beyân,* XXX, 310-313.
[1817] Bu konuda bk. Özler, Mevlüt, “Tevhid”, *DİA,* XLI, 18-20.
[1818] Faruki, İsmail Raci-Luis Lamia, *İslam Kültür Atlası*, (çev. Mustafa Okan Kibaroğlu-Zerrin Kibaroğlu), İstanbul 1999, s. 89-90; Özakpınar, Yılmaz, *İslam Medeniyeti ve Türk Kültürü,* İstanbul 1997, s. 32-40.
[1819] Öğüt, Salim, “Telbiye”, DİA, XL, 396-397.
[1820] Apak, Adem, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı,* İstanbul 2012, s. 115-116; Tevhid kavramı hakkında geniş bilgi için bk. Fârûkî, İsmail Raci, *Tevhid,* (çev. Dilaver Yardım-Latif Boyacı), İstanbul 2006, s. 7-47; Ece, Hüseyin K., *İslâmın Temel Kavramları,* İstanbul 2000, s. 341-350, 427-428, 717-724-; Aydın, Ferit, İslâm’da İnanç Sistemi, Kahraman Yayınları, İstanbul 1995, 209-212. Ayrıca bk. Kalkan, Ahmed, *Tevhid Bilinciyle Canlanmak,* Beka Yayınları, İstanbul 2008; Afzalurrahman, *Sîret Ansiklopedisi,* III, 123-148, 439-444; Özler, Mevlüt, “Tevhid”, *DİA*, XLI, 18-20.
[1780]
[1808]
[1766]
[1774]
[1790]
[1807]
[1817]
[1800]
[1764]
[1809]
[1781]
[1798]
[1818]
[1789]
[1775]

[1763]
[1801]
[1778]
[1816]
[1757]
[1797]
[1787]
[1810]
[1820]
[1776]
[1771]
[1793]
[1819]
[1788]
[1811]
[1802]
[1779]
[1762]
[1813]
[1785]
Hacc, 22/30-31.
Şuarâ, 26/213.
Enbiyâ, 21/24.
Enbiyâ, 21/25.
Neml, 27/60-63.
Kasas, 28/88.
Yûsuf, 12/39-40.
Nahl, 16/51-52.
En'âm, 6/163-164.
Yûnus, 10/18.
[1794]
[1760]
Bk. Topaloğlu, Bekir, "Rabb", *DİA,* XXXIV, 372-372.
Ankebût, 29/61.
Yâsîn, 36/82.
İbn Manzûr, *Lisâsü'l-Arab,* I, 399-400.
Bakara, 2/255.

Tâhâ, 20/14.

Bu konuda geniş bilgi için bk. Kılavuz, Ahmet Saim, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâma Giriş,* İstanbul 2012, s. 111-120.

Kılavuz, Ahmet Saim, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâma Giriş,* s. 367.

Fâtır, 35/3.

Neml, 27/60-63.

Sâffât, 37/4.

Âl-i İmrân, 3/62.

İhlâs, 112/1-4.

İhlâs, 112/1.

Nahl, 16/51.

Fâtır, 35/3.

Zümer, 39/64-67.

Zuhruf, 43/84.

Yâsîn, 36/74-75.

Sâ'd, 38/4-7.

Öğüt, Salim, "Telbiye", DİA, XL, 396-397.

Apak, Adem, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı,* İstanbul 2012, s. 115-116; Tevhid kavramı hakkında geniş bilgi için bk. Fârûkî, İsmail Raci, *Tevhid,* (çev. Dilaver Yardım-Latif Boyacı), İstanbul 2006, s. 7-47; Ece, Hüseyin K., *İslâmın Temel Kavramları,* İstanbul 2000, s. 341-350, 427-428, 717-724-; Aydın, Ferit, İslâm'da İnanç Sistemi, Kahraman Yayınları, İstanbul 1995, 209-212. Ayrıca bk. Kalkan, Ahmed, *Tevhid Bilinciyle Canlanmak,* Beka Yayınları, İstanbul 2008; Afzalurrahman, *Sîret Ansiklopedisi,* III, 123-148, 439-444; Özler, Mevlüt, "Tevhid", *DİA*, XLI, 18-20.

Bu konuda bk. Özler, Mevlüt, "Tevhid", *DİA,* XLI, 18-20.

Faruki, İsmail Raci-Luis Lamia, *İslam Kültür Atlası*, (çev. Mustafa Okan Kibaroğlu-Zerrin Kibaroğlu), İstanbul 1999, s. 89-90; Özakpınar, Yılmaz, *İslam Medeniyeti ve Türk Kültürü,* İstanbul 1997, s. 32-40.

Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* XXX, 310-313.

Kâfirûn, 109/1-6.

Fâtiha, 1/5.

[1804]

Nahl, 16/36.

A’raf, 7/59.
Yûnus,10/31.
En’âm, 6/102.
Nisâ, 4/76.
A’râf, 7/65, 73, 85; Yûsuf, 12/40; Hûd, 11/1-2.
Kehf, 18/110.
[1761]
[1803]
İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab,* III, 446-447, 450-451.
Meryem, 19/93.
Yûnus, 10/67.
Enbiyâ, 21/16.
Bakara, 2/116.
Morrish, Ivor, *Background of Immigrant Children,* 1971, s. 191.
Toynbee, A. *An Historian Approach to Religion,* 1955, s. 246.
Shoops, Hans, *The Religion of Mankind,* 1967, s. 232.
İzzetî, Ebulfazl, *İslâmın Yayılış Tarihine Giriş,* (çev. Cahit Koytak), İstanbul 1984, s. 67.
“Ey Muhammed! De ki: “Ey kâfirler! Ben sizin taptıklarınıza tapmam. Benim taptığıma da sizler tapmazsınız. Ben de sizin taptığınıza tapacak değilim. Benim taptığıma da sizler tapmıyorsunuz. Sizin dininiz size, benim dinim banadır”. (Kâfirûn, 109/1-6).
Bakara, 2/116.
Bakara, 2/165.
Âl-i İmrân, 3/62.
Nisâ, 4/116.
Bakara, 2/256.
Sâffât, 37/4.
En’âm, 6/22-23.
En’âm, 6/102-103.
Nisâ, 4/117.
En’âm, 6/19.
[1770]
[1812]
[1784]
[1786]

[1795]
[1769]
[1815]
[1792]
[1772]
[1767]
[1806]
[1758]
[1773]
[1783]
[1796]
[1777]
[1805]
[1814]
[1791]
[1768]
[1799]
[1765]
[1782]
[1759]

II. ADALET

Adalet, kısaca bireysel ve sosyal yapıda dirlik ve düzenliği, hakkaniyet ve eşitlik ilkelerine uygun yaşamayı sağlayan ahlâkî erdem olarak tanımlanabilir. Adalet, "davranış ve hükümde doğru olmak, hakka göre hüküm vermek, eşit olmak, eşit kılmak gibi anlamlara gelen bir masdar-isimdir. Aynı kökten bir masdar-isim olan ve "orta yol, istikamet, eş, benzer, misil, bir şeyin karşılığı" gibi manalara gelen adl kelimesi, sıfat olarak kullanıldığında âdil ile eş anlamlıdır. Âdil aynı zamanda Allah'ın isimlerinden biridir.[1821]

Adalet, Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadislerde genellikle düzen, denge, denklik, eşitlik, gerçeğe uygun hükmetme, doğru yolu izleme, dürüstlük, tarafsızlık gibi anlamlarda kullanılmıştır. Nitekim Şûra sûresinde Hz. Peygamberin (s.a.s) adalet sıfatını kazanabilmesi, risâlet görevini yerine getirmesi, bu konuda insanların keyfî istek ve arzularını hesaba katmaksızın ilâhî emirlerin gösterdiği şekilde doğru olması ve Allah'ın daha önceki kitaplarında bildirdiği ebedî gerçeklere inanması şartına bağlanmıştır:

"İşte onun için sen (tevhide) davet et ve emrolunduğun gibi dosdoğru ol. Onların heveslerine uyma ve de ki: Ben Allah'ın indirdiği Kitab'a inandım ve aranızda adaleti gerçekleştirmekle emrolundum. Allah bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbinizdir. Bizim işlediklerimiz bize, sizin işledikleriniz de sizedir. Aramızda tartışılabilecek bir konu yoktur. Allah hepimizi bir araya toplar, dönüş de O'nadır".[1822]

Adalet aynı zamanda başkalarının gelişigüzel istek ve telkinlerinden etkilenmeyen istikrarlı bir doğruluk ve ahlâk kanununa itaatle gerçekleşen ruhî denge ve ahlâkî kemâl demektir. Yine Kur'ân-ı Kerîm'de İslâm toplumunun bir niteliği olarak geçen "vasat ümmet" tabirindeki vasat kelimesinden adaletin kastedildiği hususu açıktır.[1823] Kur'ân'da adalet sıfatından yoksun olan kişi dilsiz, aciz ve hiçbir işe yaramayan bir köleye benzetilerek böyle birinin adalet faziletini kazanmış, dolayısıyla doğru yolu bulmuş olanla bir tutulamayacağı bildirilmiş, böylece adaletin bir kemâl sıfatı olduğuna işaret edilmiştir.[1824] İnsanın Allah nezdinde en üstün değer ölçüsü olan takvâ[1825] erdemine nail olabilmesi için adil olması[1826] ve adaletli söz söylemesi gerekir.[1827]

Kur'ân-ı Kerîm'e göre adaletin tek ölçüsü ve dayanağı hakkaniyettir. Hidayete hak sayesinde ulaşılabileceği gibi, adalet de ancak hakka uymakla sağlanır.[1828] Nitekim bir hak konusunda hüküm verilirken, sonucun kendi lehine hükmedilmesi halinde bundan memnun olan fakat aleyhine hükmedilmesi durumunda bu hükmü tanımayan insanlar için "işte bunlar zalimlerdir" denilmiştir.[1829] Bu sebeple şahsî menfaat temini, akrabalık, düşmanlık gibi hissî durumlar, taraflardan birinin soylu veya aşağı tabakadan olması, bedenî veya ruhî bakımdan kusurlu bulunması gibi ahlâk kanununu ilgilendirmeyen sebepler bir hakkın ihlâlini, ihmal edilmesini ve sonuç olarak adalet ilkesinden sapmayı hiçbir şekilde mazur gösteremez.[1830] Zira Kur'ân'ın da ifadesiyle "Eğer hak onların keyfî arzularına uysaydı göklerin, yerin ve bunlarda bulunanların düzeni bozulurdu".[1831] Kur'ân-ı Kerîm'de hak ve adaletin mutlaklığı öylesine vurgulanmıştır ki bizzat Allah'ın âhirette hiçbir haksızlığa mahal verilmeyecek şekilde mutlak anlamda adaletle hükmedeceği ve onun bu vaadinin kesin (hak) olduğu belirtilmiştir.[1832]

Adalet aynı zamanda verilen ile hak edilen arasındaki dengeyi de ifade eder. Bu denge bazı hallerde eşitlikle gerçekleşir; ancak adalet esas olarak salt eşitlik değil, denge demektir. Nitekim diyet ve tazminat yoluyla adaletin sağlanmasında denge esastır. "Çocuklarınıza verdiklerinizde adil davranın..." hadisinde[1833] kastedilen adalet, onları eşit tutmakla gerçekleşmektedir. Malın Allah'a ait olması insanların ve özellikle müminlerin kardeş olmaları, şahsî servetlerde fakir ve mahrumların haklarının bulunması, Allah'ın ihsanı emretmesi gibi ana esaslara dayanan ve insanın toplum içindeki iktisadî ve sosyal durumuna bakılmaksızın herkese insanca yaşama, temel ihtiyaçlarını temin etme imkânı veren sosyal adalet anlayışında ise ölçü eşitlik değil, dengedir.

Hukukî meselelerde adaletle hüküm, "hak ile hüküm" şeklinde de ifade edilmiş ve dava konusunu açık ve kesin yahut galip zan derecesinde hükme bağlayan nasların (âyet ve hadisler) bulunması halinde bunlarla hüküm vermek, esas olarak adaletle hüküm vermek olarak görülmüştür. Bu sonuç adaletle hükmetmeyi emreden âyetler[1834] ile Allah'ın kitabıyla hükmetmeyenleri yerine göre fâsık,

zâlim ve kâfir diye vasıflandırarak kınayan âyetlerin[1835] birlikte değerlendirilmesinden çıkmaktadır.

Hz. Peygamber'in (s.a.s) tebliğ ettiği İslâm'ın gerçekleştirdiği en önemli reformlardan biri de yaratılmışlar arasında adalet, yani insan denen canlı türünün üyeleri arasında sonradan meydana gelmiş olan eşitsizlikleri ve dengesizlikleri kaldırmak olmuştur. Nitekim bu hususta Kur'ân şöyle der: "Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Ve birbirinizle tanışmanız için sizi kavimlere ve kabilelere ayırdık. Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız, O'ndan en çok korkanınızdır. Şüphesiz Allah her şeyi bilen ve her şeyden haberdar olandır".[1836] Bir başka âyette ise şöyle buyrulur: "... O'nun delillerinden biri de gökleri ve yeri yaratması, lisanlarınızın ve renklerinizin değişik olmasıdır. Kuşkusuz bunda bilenler için (alınacak) dersler vardır." [1837]

Hicretin 10. yılında Mekke'de irâd ettiği meşhur Vedâ Hutbesi'nde, Muhammed (s.a.s) şöyle buyurmuştur: "Sizler hepiniz Âdem'in soyundansınız. Âdem ise topraktan yaratılmıştır. Takvâ dışında Arabın Arap olmayana, Arap olmayanın da Araba karşı hiçbir üstünlüğü yoktur."[1838]

Hz. Peygamber'in (s.a.s) risâletle görevlendirilmesinin öncesinde Mekke'de hukuku tesis edecek bir "icra ve infaz makamı" yani adalet müessesesi mevcut değildi. Bu faaliyet genelde kabile hakemleri tarafından yerine getiriliyordu. Eğer iki taraf birbiriyle uzlaşamaz veya akrabaların yahut aile başkanlarının müdahalesi sorunu çözümleyemezse taraflar kemâl ve hikmet sahibi oldukları kanıtlanmış bazı kişilerin hakemliğine başvururlardı. Bu hakemlerin önceden belirlenmiş bir görev yerleri de bulunmuyordu. Bir hakemin tercih edilmesi de kesinlikle tarafların ortak kararına bağlıydı. Nitekim Mekkeliler Kâbe'nin duvarına Haceru'l-Esved'i yerleştirme şerefinin kime ait olacağı konusunda ihtilâfa düştüklerinde muhtemel bir çatışmayı engelleyebilme adına bu kişinin rastgele seçimini kabul etmişlerdi. Buna göre tespit edilen kapıdan ilk girecek olan hakem olarak tespit edilecekti ki bu kişi, genç Muhammed (s.a.s) olmuştur. [1839] Bu hadiseden yıllar önce Hz. Peygamber'in (s.a.s) büyük dedesi aynı zamanda Mekke şehir devletinin kurucusu kabul edilen Kusay'ın taraftarları ile Mekkeli Huzâalıların ileri gelenleri arasında

çıkan tartışmada Ya'mur b. Avf b. Ka'b adındaki bir yabancının hakemliğine müracaat edilmiştir.[1840]

İslâm'dan önceki adalet sisteminin en önemli eksikliklerinin başında, bir hakemin doğru ve haklı olan sonucu sadece açıklamakla yetinmesi ve verdiği hükmün icrasının ise ancak lehine karar verilen kişinin güç ve kuvvetine bağlı olması gelir. Ayrıca bu dönemde bilinen hukuk metinleri ve şeffaf yasalar da bulunmuyordu. Bu durumda adaletin tecellisi ancak hakemin ve tarafların iyi niyetine ve sağduyusuna bağlıydı. Tabiî olarak alınan kararların götürüleceği bir üst mevki, temyiz müessesesi de mevcut değildi. İslâm öğretisi getirdiği adalet sistemiyle bütün bu problemlere çözüm getirmiştir.

Hz. Muhammed (s.a.s) Hicretten önce Mekke'de, küçük ancak giderek büyüyen cemaatinin tartışmasız başkanı konumundaydı. Ancak dinlerini değiştirerek İslâm'a geçen bireyler putperestliğin egemen olduğu kabilelerin mensubu olarak kaldıkları için ortada henüz bir İslâm Devleti organizasyonu bulunmuyordu. Dolayısıyla burada bir hukuk sisteminden bahsetmek mümkün değildi. Gerçek anlamda İslâm Devleti Medine'de M. 622 yılında ortaya çıktığı için adalet mekânizmasının kuruluşu da burada gerçekleşmiştir. Nitekim Allah Rasûlü (s.a.s) Medine'ye ulaşmasının hemen ardından Şehir-Devlet anayasasını ilan etmiştir. Onun şehrin sakinleriyle birlikte akdettiği Medine Sözleşmesi, aynı zamanda devletin hukukî temellerini de tesis etmiştir. Anayasada fertlerin ve hattâ kabilelerin kendi haklarını kendilerinin savunması usulü kaldırılmış, bunun yerine adaletin bütün yetkileri tamamen merkezî otoriteye, yani devlete geçmiştir. Buna göre Allah ve Rasûlü (s.a.s), yani Kur'ân ve Hadis en üst yargı mercii ve yasa kaynağı olarak kabul edilmiştir. Eski şartlarda haklı olmak hakkı elde etmekte tek başına yeterli değildi, ayrıca güçlü de olmak gerekiyordu. Kaldı ki karara uymanın tarafların keyfine bırakılması da genel bir kabuldü. İslâm'da ise durum artık tamamen değişmiştir: "Allah ve Rasûlü bir işe hüküm verdiği zaman, inanmış bir erkek ve kadına o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur. Her kim Allah ve Rasûlüne karşı gelirse, apaçık bir sapıklığa düşmüş olur".[1841]

Medine sözleşmesine göre şehirdeki gayr-i müslim tebeayı teşkil eden Yahûdîlere hukûkî yasaların uygulanmasında tam bir özerklik tanınmıştır. Buna göre Yahûdîlerle ilgili davalarda Yahûdî hukuku,

Yahûdî mahkemesinde Yahûdî olan taraflara uygulanacaktı. Ancak çeşitli Yahûdî kabileleri arasında ihtilâfın ortaya çıktığı ve bir Yahûdî ile bir Müslüman'ın, bir Yahûdî ile bir Hıristiyan'ın ya da iki Yahûdî'nin hakem tayini hususunda aralarında anlaşamadıkları ya da Müslüman bir hakim seçme konusunda anlaştıkları durumda bazı problemler çıkabiliyordu. Bu sıkıntıyı aşabilmek için anayasa, Medineli Yahûdîlerin hukukî ve adlî bağımsızlıklarından feragat edip İslâm mahkemesine başvurabileceklerini açıklamakta idi.[1842]

Hz. Peygamber (s.a.s) döneminde Müslümanlar dışındaki tebaanın İslâm adaletinden hiç de şikâyetçi olmadıkları anlaşılmaktadır. Zira Yemen'deki Necrânlı Hıristiyanları İslâm Devletine bağlayan anlaşma kendi dindaşları tarafından yönetilen bu Hıristiyanların yargı bağımsızlıklarının güvence altına alındığını göstermektedir.[1843] Ancak onlar bizzat Allah Rasûlü'ne (s.a.s) başvurmak suretiyle kendisinden şu talepte bulunmuşlardır: "Aramızda çıkacak malî ihtilâflarımız konusunda sahâbîlerin arasından seçeceğin bir kimse bize hakemlik etsin; zira biz bu hususta size itimat ediyoruz." Bunun üzerine Allah Rasûlü (s.a.s) Hıristiyanlar arasında meydana gelebilecek muhtemel anlaşmazlıklara çözüm bulmak amacıyla Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'ı görevlendirmiştir.[1844]

A. HUKUKUN GELİŞMESİ

İslâm'ın getirdiği yeni adalet anlayışına göre Hz. Peygamber (s.a.s) câhiliyye döneminde geçerli olan suç-ceza ilişkisine yeni bir muhteva kazandırmıştır. İslâm öncesi Arap toplumunda her işlenen suçun değişmez bir cezası varken, Hz. Peygamber'le (s.a.s) birlikte suç işlemedeki kasıt ve niyete göre farklı cezalar takdir edilmeye başlanmıştır. Örnek vermek gerekirse, eski zamanlardan beri uygulanan kısas yeniden yorumlanmış, yeni durumda öldürme olayının kasten mi, yoksa istenmeden mi yapıldığının tespitine gidilmiştir. Bu husus Hz. Peygamber'in (s.a.s) meşhur "Ameller niyetlere göredir"[1845] hadisine dayandırılmıştır. Buna göre kasıt unsuru olup olmadığı tespit edildikten sonra kısas cezası para cezasına (diyet) dönüştürülerek sanığın hayatının bağışlanması ya da bir uzvun zarara uğraması halinde belirli bir tazminat ödenmesi imkânı getirilmiştir. Adalet anlayışındaki bu değişik yorum Kur'ân'da geçen "Şüphesiz Allah, adaleti ve iyiliği emreder"[1846] âyetinde de

açıkça ortaya konulur. Buna göre İslâm dinini kurala dayalı ve körü körüne bir adalet yerine insanın değerini ve hakkaniyet ölçülerini esas alan bir adalet sistemini esas aldığını ifade etmek mümkündür.

İslâm öncesi dönemde hukuk sistemi kabile anlayışı üzerine inşa edildiği için suçlar ve cezalar bunu gerçekleştiren ferdin değil, bütün bir kabilenin sorumluluğuna teşmil ediliyordu. Başka bir ifadeyle evrensel bir hukuk kuralı olan suçun şahsîliği prensibi dikkate alınmıyordu. Netice olarak bu sakat anlayış, asıl suçlular ortada dolaşırken pek çok masum insanın cezalandırılması sonucunu getiriyordu. Hz. Peygamber'in (s.a.s) getirdiği adalet sisteminde mesuliyet kişisel bir nitelik kazanmış, artık kabileciliği çağrıştıran kolektif sorumluluk anlayışı terk edilmiştir. Yeni durumda öldürme hadisesi sosyal boyutlu olsa da sorumluluk ferdî olarak görülmüştür. Bu anlayış değişikliği temelini "Her nefis kendi sorumluluğundakini kazanır. Hiç kimse başkasının suçundan dolayı hüküm giymez"[1847]; "Her nefis kendi yaptığına rehindir. Yükü ağır gelen bir kimseye, onu taşımak için başkalarını çağırırsa, akrabası olsa bile onun yükünden hiç kimse taşımaz"[1848]; "Kim yola gelirse kendisi için gelmiş olur, kim de saparsa kendi aleyhine sapmış olur. Hiçbir günahkâr başkasının günah yükünü çekmez"[1849] âyetlerinden almıştır.

Mezkür âyetlerde de görüldüğü gibi Kur'ân'da sorumluluğun şahsîliği açık bir şekilde ortaya konulmuştur. Dolayısıyla sahibinin bir kusurundan dolayı bir kölenin cezalandırılması ya da kocasının işlediği bir suç sebebiyle karısının cezalandırılması artık söz konusu değildir. Üstelik burada köleler lehine bir istisna da getirilmiştir. Şöyle ki eğer köleler bir zarara yol açarak bir para cezasına çarptırılırlarsa, sahibi olan kişi bu cezayı ödemekle yükümlüdür. Çünkü kölelerin ilke olarak bağımsız mülkiyet hakları yoktur. Dolayısıyla bu istisnaî durum, daha önceleri çokça istismar edilen ve hakları gasp edilen köleler lehine bir uygulama olarak değerlendirilebilir.

İslâm öncesi dönemde Araplar sorumluluk taşıma bakımından kendileri aralarında da ayrım yaparlardı. Buna göre güçlü kabileler kan diyeti gibi örf ve âdetle belirlenmiş tazminatların ancak yarısını öderlerdi. Hz. Muhammed (s.a.s) eşitlik ve denklik anlayışını ihlâl eden bu âdeti kaldırmış, aynı sosyal konumda olan insanların diyetlerini standart hale getirmiştir.

İslâm dini câhiliyye döneminde de geçerli olan kısas uygulamasının muhtevasıyla ilgili de bazı düzeltmeler yapmış, eski telakkinin aksine bütün Müslümanların kanlarının, yani hayat haklarının eşit düzeyde kabul edilmesi esasını getirmiştir. Hâlbuki câhiliyye Araplarında toplum fertleri arasında fazilet açısından farklılık gözetilmesi sebebiyle bir kabileden şerefli kabul edilen bir kişinin öldürülmesi durumunda, katilin ailesinden önde gelenlerinden bir kişinin kısası istenmekte veya onun yerine birden fazla kişinin öldürülmesi talep edilmekteydi. [1850]

İslâm adalet anlayışı kabileciliğin tabiî bir görüntüsü olan kan davası uygulamalarının ortadan kaldırılabilmesi için öldürme cezasının infazı (kısas), maktulün yakınına veya kabilesine değil, devlet otoritesine devredilmiştir. Yeni uygulamada suçluyu takip ve ceza sorumluluğu fertlerden ya da kabilelerden toplum adına devlete intikal ettirilmiş, intikam hissi de sosyal düzeni bozmadan meşru sınırlar, yani hukuk içinde tatmin edilmeye çalışılmıştır. Âdil yargılama sonucunda hükmedilen kısasın infazı hukukî yolla ve devlet tarafından gerçekleştirdiği için yeni kan davaları, dolayısıyla sonu gelmez kabile savaşlarının sebebi ortadan kalkmıştır. İslâm dini ayrıca kasten öldürme vuku bulduğunda kısas hükmü yanında buna alternatif olarak diyet sistemini de kabul etmiş, kısas ile diyet arasındaki tercihi ise öldürülenin yakınlarına bir hak olarak vermiştir. Bununla birlikte diyete razı olunması özellikle tavsiye edilmiştir:

“Ancak kim kardeşi tarafından affedilirse kısas düşer. Bundan sonra iyiye uymak, öldürülenin velisine diyeti güzel bir şekilde ve tam olarak ödemek gerekir. O halde söylenenler, Rabbinizden bir hafifletme ve rahmettir. Her kim bundan sonra saldırıya kalkışırsa, muhakkak onun için elem verici bir azap vardır”.[1851]

İslâm’dan sonra diyetin yaygınlaşması ile öldürme ve yaralamalarda asıl çözüm yolu olarak kabul edilmesi için câhiliyye döneminde de uygulanan âkıle[1852] uygulaması benimsenmiştir. Câhiliyye dönemi intikam savaşları göz önüne alındığında yeni hukukî tatbikatın intikamı ve bunun tabii sonucu olarak kabile savaşlarını önemli derecede önlediği açıkça görülür.[1853] Gerçekten de yeni durumda İslâm dini kan davası hakkını ve sorumluluğunu akrabadan alarak bütün ümmetin sorumluluğu olarak kabul etmiş, başka bir ifadeyle kan davası meselesini hukukî bir ceza hüviyetine

büründürmüştür. Bununla birlikte cezalandırmada maktulün yakınları da bu cezalandırmaya dâhil edilmiş, onlara katile had uygulanmasını isteme veya diyeti kabul etme gibi tercih hakkı verilmiştir.

B. ADALET TEŞKİLATI

Mekke döneminde Hz. Peygamber (s.a.s) devlet başkanlığı konumunda olmadığı için bütün toplumu ilgilendiren herhangi bir adlî icraatta bulunmamıştı. Ancak onun Müslümanlar arasında ortaya çıkmış olan bir anlaşmazlıklarda kendisine müracaatta bulunulduğunda bunlara çözüm aradığı düşünülebilir. Hicretten sonra akdedilen Medine sözleşmesine göre Hz. Peygamber'in (s.a.s) hukukî konumu açıkça ortaya konulmuş, önemli meselelerde kendisinin son müracaat mevkiinde olduğu resmen kayda geçirilmiştir.[1854] Ancak zamanla Medine'de adliye ile ilgili davaların sayısı giderek artınca Allah Rasûlü (s.a.s) hâkim sıfatıyla taşıdığı yetkilerden bir kısmını bu konuda ehil gördüğü sahâbeye devretmek suretiyle yargı konusunda kendisi sadece temyiz yetkisini kullanmaya başlamıştır. Rivayete göre Rasûlüllah (s.a.s) iki kişi arasında çıkan bir anlaşmazlığı halletmesi için Amr b. el-Âs'ı görevlendirmişti. Amr hüküm vermede yanılması durumunda akıbetinin ne olacağını sorduğunda Hz. Peygamber (s.a.s) ona şöyle cevap vermiştir: "Şayet bütün akl-ı selimini kullanarak adaleti yerine getirebilirsen on sevap elde edersin; yanılman halinde ise, yine de bir sadaka sevabı elde edersin".[1855] Medine'de olduğu gibi Hz. Peygamber (s.a.s) eyâletlere de hukûkî ihtilafların çözülmesi için hâkimler göndermiş, bu şahıslara âdil bir şekilde hüküm vermeleri konusunda tavsiyelerde bulunmuştur.

Allah Rasûlü (s.a.s) kaza fonksiyonunu îfâ edecek hâkimlerin özellikle bilgili, dindar, ehliyetli şahıslar arasından seçilmesinde hassasiyet göstermiştir. Bilgili, dindar, ehliyetli hâkimlerin âhirette mükâfatlara kavuşacaklarını haber verirken buna karşılık bilgisiz karaktersiz, ehliyetsiz hâkimlerin karşılaşacakları cezalardan bahsetmiş, bu şekilde kaza görevini yerine getirenlerin manevî ve uhrevî mesuliyet altında olacaklarını hatırlatmıştır. Buna göre bir kimse Müslümanlar arasında hâkimlik yaparken adaleti zulmünden fazla ise, başka bir ifadeyle adaleti zulmüne galebe çalıyorsa o cennetliktir. Şayet zulmü adaletine galebe çalıyorsa cehennemliktir.

[1856] Benzer bir rivayette ise Hz. Peygamber (s.a.s), hâkimlik mesleğinin sorumluluğunun büyük olduğunu ifade ederek[1857] hâkimin adaletten sapmadığı müddetçe Allah'ın onunla birlikte olacağını ve onun cennete gireceğini, gerçeği bildiği halde haksızlık edenlerin cehenneme atılacaklarını haber vermiştir.[1858]

Allah Rasûlü (s.a.s) hâkimleri üç kısma ayırarak bunların durumlarını şöyle tavsif eder: Hâkimlerin bir kısmı Cenneti hak eder, bir kısmı ise Cehennemi hak eder; Cenneti hak eden hâkimler hakkı bilip onun gereğini yerine getiren âdil şahıslardır. Hakkı bildiği halde âdil davranmayan hâkim ise Cehenneme gider. Hâkimlikle ilgili hukukî bilgisi olmadığı halde insanlar arasında cahilâne hükmeden bir hâkim de cehenneme gider.[1859]

Kur'ân-ı Kerîm de aynı mevzu üzerinde durmakta ve hüküm vermeyle ilgili belli temel kaideler koymaktadır:

"Ey Dâvûd, biz seni yeryüzünde hükümran kıldık, o halde insanlar arasında adaletle hükmet, hevese uyma yoksa seni Allah'ın yolundan saptırır. Doğrusu Allah'ın yolundan sapanlara hesap gününü unutmalarına karşılık çetin azap vardır".[1860] "Hiç şüphesiz Allah size emânetleri ehline teslim etmenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder".[1861]

Hz. Peygamber'den (s.a.s) sonra Hulefâ-i Râşidîn döneminde adalet hizmeti devletin temel görevlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Öyle ki halîfeler başşehir Medine'de yargı görevini bizzat kendileri îfâ etmişlerdir. Hz. Ömer gerek Hz. Peygamber (s.a.s) gerekse selefi Hz. Ebû Bekir 'i örnek almak suretiyle çarşı-pazarları denetlemesi esnasında kendisine intikal eden hukukî ihtilâfları ve şahsî husûmetleri anında çözüme kavuşturmuştur.[1862] Halîfe zaman zaman görevlendirdiği şahıslar marifetiyle de bu vazifeyi yürütmüş, eyaletlerde ise sorumluluk daha ziyade valilere tevdi edilmiştir. Bununla birlikte hususî olarak görevlendirilen kâdıların tayiniyle birlikte yargının yürütmeden ayrılma aşamasına geçilmiştir. Buradan yola çıkarak valilikten müstakil hale gelen ilk kurumun kâdılık teşkilatı olduğu ileri sürülebilir. Diğer devlet teşkilatlarında olduğu gibi adalet kurumunun da devlet sistemine yerleştirilmesinde Hz. Ömer öncülük yapmıştır.[1863] Nitekim halîfe, yönetimi esnasında bu göreve Medine 'de Ebu'd-Derdâ 'yı, Kûfe 'de Ebû Kurre [1864] ile

Kâdı Şüreyh ’i[1865] getirmiştir. Mısır kâdılığına Kays b. Ebu’l-Âs’ı , sonra da onun oğlu Osman b. Kays ’ı, Basra kâdılığına Ebû Meryem el-Hanefî ’yi, ardından da Ka‘b b. Sevr el-Lakîtî ’yi[1866] tayin etmiştir.

Hz. Ömer eyalet kâdılarının dışında savaş esnasında orduda bulunan askerler arasında çıkması muhtemel ihtilâflara bakmak üzere askerî kâdılar istihdam etmiştir. Irak cephesine gönderilen Kâdisiye ordusunda bu görevi Abdurrahman b. Rebîa el-Bâhilî üstlenmiştir.[1867] Hz. Ömer her hac mevsiminde Mekke ’de bir temyiz mahkemesi kurmak suretiyle vilâyetlerde kâdılar tarafından verilen yargı kararlarını denetlemiştir.

Hz. Ömer ’in halîfeliği döneminde adalet sisteminin en önemli unsurlarından biri olan hapishaneler de kurumsal hüviyet kazanmıştır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) ve Hz. Ebû Bekir dönemlerinde bu amaçla geçici mekânlar kullanılırken Hz. Ömer, Safvân b. Ümeyye ’nin evini kamu adına istimlak etmek suretiyle burayı hapishaneye dönüştürmüştür.[1868] Medine ’deki merkez hapishanenin ardından vilayetler ve büyük yerleşim birimlerinde de hapishaneler kurulmuştur. İlk önceleri infazı beklenen hükümlülerin konulduğu hapishaneler, daha sonraları borçlarını ödemeyenlerin tutuklanmasında da kullanılmıştır.[1869]

C. MUHAKEME USULÜ

İslâm öncesi Arabistan’ında gerçekleşen mahkeme faaliyetlerinde bazen sonuca ulaşmak için fal okları, oyun zarları, sihir gibi yardımcı araçlara başvurulurdu.[1870] Allah Rasûlü (s.a.s) bunların yerine tarafların sundukları delil üzerine hüküm bina edilmesi uygulamasını getirmiştir. Bizzat kendisi de ancak delile göre hüküm verdiğini şu sözüyle ortaya koyar: “Ben ancak ölümlü bir insanım (beşerim); önüme birçok ihtilâflar getiriyorsunuz, içinizden biri karşı tarafa göre beni daha iyi ikna etmiş ve ben de ondan işittiğim şeye göre karar vermiş olabilirim. Ben verdiğim hükümle bir kimseye aslında din kardeşine ait bir şeyi (yanılarak) bağışlayacak olursam, o bunu kesinlikle almasın, zira ben ona bu şekilde ancak Cehennem’den bir pay vermiş olurum”.[1871]

Allah Rasûlü (s.a.s) hukukî problemlerin çözümünde sadece tarafların açıklamalarıyla yetinmemiş, delilin yanında yemine de

başvurmuştur. Muhakeme usulünün temel kaidesi kabul edilen hadisi şu şekildedir: “Delil gösterme, talepte bulunan yani iddia eden tarafa, yemin ise iddiayı reddeden, yani kendisini müdafaa eden davalıya düşer”.[1872]

Yeni muhakeme metodunda şahitlerin de önemli bir yeri vardır. Kur’ân, muhakemenin sıhhati için iki “âdil ve dürüst” şahit getirme zorunluluğu üzerinde ısrar eder,[1873] hattâ zina gibi gayr-ı meşru ilişkiler söz konusu olduğunda iki değil, dört şahit getirilmesini şart koşar.[1874] Bu şekilde muhakeme sonucuna, karşılıklı iddia ve delillere dayalı olarak, yemin ve şahitlerin verdikleri bilgilerle ulaşılmış olur. Bu muhakeme metodunda günümüzde yargılamada önemli bir fonksiyon icra eden avukatlar bulunmuyordu. Her iki taraf kendilerini hâkim önünde bizzat ifade ederlerdi ve verilen kararlar kısa ve özlü olup genellikle derhal yerine getirilirlerdi.

Hz. Peygamber’in (s.a.s) ihdas ettiği yeni mahkeme usulünde bilirkişi (elh-i vukûf) yardımına da yer verilmiştir. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. Yûsuf’un uğramış olduğu iftirada suçun kime ait olduğunu tespit etmek için davanın bilirkişiye havale edildiği görülür:

“Yûsuf, “O benden arzusunu elde etmek istedi” dedi. Kadının ailesinden bir şahıs da şöyle şahitlik etti: “Eğer onun gömleği önden yırtılmışsa, kadın doğru söylemiştir, O (Yûsuf) yalancılardandır. Eğer gömleği arkadan yırtılmışsa kadın yalan söylemiştir. O (Yûsuf) ise, doğru söyleyenlerdendir. Kadının kocası Yûsuf’un gömleğinin arkadan yırtıldığını görünce dedi ki: “Şüphesiz bu, siz kadınların tuzağıdır. Şüphesiz sizin tuzağınız çok büyüktür”.[1875]

İslâm hukukunda neseb davalarında fizyonomi mütehassıslarından (Kâif) nesebin tespitinde istifade edilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) zamanında ve sonraki dönemlerde kâiflerin neseb tespitinde görev aldıkları görülmektedir.[1876]

İslâm’ın getirdiği yargılama usulünün bir başka yönü ise şüpheli durumlarda sanığın lehine karar verilmesi, dolayısıyla tahmine ve zanna dayalı ceza ve infazdan şiddetle kaçınılmasıdır. Bu uygulamanın gerekçesi Allah Rasûlü’nün (s.a.s) şu sözüne dayandırılır: “(Kesin delil bulunmaması halinde) mümkün olduğu kadar Müslümanlara uygulanacak cezaları kaldırınız: Cezaya çarptırılmama ihtimali varsa (sanığı) serbest bırakınız. Zira bir

başkasının yanlışlıkla cezalandırmaktansa, yanlışlıkla affetmesi daha hayırlıdır.” [1877]

Halîfeliği esnasında Hz. Ömer’in Basra kâdısı Ebû Mûsâ el-Eş‘arî ’ye gönderdiği hukuk tâlimatnâmesi ilk kâdıların uygulamaları ve İslâm yargı usulü açısından öncü bir belge niteliğindedir:

“Şunu bil ki sana bir dava getirildiği zaman, tatbiki mümkün olmayan delillerin faydası olmaz. İnsanlara karşı şahsî münasebetlerinde ve adaletinde eşit muamele yap ki kuvvetli senin nüfuzundan korksun, zayıf da adaletine sığınsın. Delil göstermek davacıya aittir. İnkâr edene ise yemin etmek düşer. Bununla beraber Müslümanlar arasında barış yapmak da caizdir. Ancak helâli haram, haramı da helâl kılan sulh mümkün olmaz. Bir davada hüküm verdikten sonra bu hükmün yanlışlığına kanaat getirdiğinde doğruya dönmekte tereddüt etme. Çünkü asıl olan doğruya ulaşmaktır ve bu esas, yanlışta devam etmekten daha hayırlıdır. Kur’ân ve Sünnet’te açık bir hüküm bulamadığın hallerde hüküm vermekte zorluk çekersen önce buna benzer davalar ve örnekler bulmaya çalış ve önündeki dava ile aralarındaki ortak yanları tespit et. Ondan sonra Kur’ân ve hakka en yakın olduğunu umduğun fikre itimat et. Hak iddia edenlere bunu ispatlayabilmeleri için delil getirebilecekleri bir mühlet tanı. Bu süre zarfında delil getirebilirse lehte, aksi halde aleyhte hüküm vermen gerçeğe daha yakın ve şüpheden daha uzak olur. Müslümanlar hukukî meselelerde birbirlerine lehte ve aleyhte şahitlik edip adaletin tecelli etmesine yardımcı olmalıdırlar. Ancak sabıkalı olanlar, yalancı şahitliği veya iftirası sabit olanlar ve soyu bilinmeyenler bu iş için makbul kişiler sayılmaz. Çünkü Allah, insanların vicdanlarında olanları bilir, şahitlik ve yemin gibi tamamen vicdanî faktörlerle adaletin tecellisini sağlar. Davalara bakarken telâşa, çığırtkanlığa ve tarafların haysiyetini kırıcı davranışlara asla müsaade etme. Çünkü adaletin yerini bulması için sükûnet ve ciddiyet şarttır. Hakkın tecelli etmesi ise ilahî adaletin itibar kazanmasına sebep olur. Bir müslümanın niyeti iyi ise Allah onun insanlarla olan münasebetlerini ıslah eder. Ama içi başka dışı başka olursa, Allah ona musibet verir. Bu durumda hâkimin görevi Allah’ın rızık ve rahmet hazinelerinin kulları arasında adaletle dağıtılmasını sağlamaktır.”[1878]

[1821] İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab,* XI, 430-433.
[1822] Şûrâ,42/15.
[1823] "İşte böylece sizin insanlığa şahitler olmanız, Rasûl'ün de size şahit olması için sizi vasat bir millet kıldık. Senin (arzulayıp da şu anda) yönelmediğin kıbleyi (Kâbe'yi) biz ancak Peygamber'e uyanı, ökçeleri üzerinde geri dönenden ayırdetmemiz için kıble yaptık. Bu, Allah'ın hidayet verdiği kimselerden başkasına elbette ağır gelir. Allah sizin imanınızı asla zayi edecek değildir. Zira Allah insanlara karşı şefkatli ve merhametlidir".(Bakara 2/143).
[1824] Nahl 16/76.
[1825] Hucurât 49/13.
[1826] Mâide, 5/8.
[1827] En'âm, 6/152.
[1828] A'râf, 7/159, 181.
[1829] Nûr 24/48-51.
[1830] Mâide, 5/8; Nisâ 4/135.
[1831] Müminûn, 23/71.
[1832] Yûnus, 10/54-55; Enbiyâ, 21/47; Zümer, 39/69.
[1833] Buhârî, *Hibe* 12.
[1834] Nisâ, 4/58; Mâide, 5/42; Sâ'd, 38/ 26.
[1835] Mâide, 5/44.
[1836] Hucurât, 49/13.
[1837] Rûm, 30/22.
[1838] Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VII, 307, 330, 372; Buhârî, *Meğâzî* 77, *Hudûd* 9; *Hac* 132; Müslim, *Hac* 147; Ebû Dâvûd *Menâsik* 56, 61; Tirmizî, *Tefsîru'l-Kur'ân 10*; İbn Mâce *Menâsik* 76, 84; Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1103; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 250-252; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 184-186.
[1839] İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 204-211; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 145-146; Belâzürî, *Ensâb*, I, 99-100.
[1840] Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 107; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 69.
[1841] Ahzâb, 33/36.
[1842] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 147-150.
[1843] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 356-357; Belâzürî, *Futûh,* s. 85-89. Bu konuda ayrıca bk. Fayda, Mustafa, *İslâmiyetin Güney Arabistan'a Yayılışı*, s. 24-34.
[1844] Buhârî, *Menâkıb* 22; Müslim, *Fedâil* 53-55.

[1845] Buhârî, *Bedü'l-Vahy* 1.
[1846] Nahl, 16/90.
[1847] En'âm, 6/164.
[1848] Fâtır, 35/18.
[1849] İsrâ, 17/15.
[1850] Bardakoğlu, Ali, "Diyet", *DİA,* IX, 473-474.
[1851] Bakara, 2/78.
[1852] Kasıt unsuru bulunmayan bir öldürme veya yaralama hadisesinde suçlu adına diyet ödemeyi yüklenen şahıslar topluluğuna ve İslâm ceza hukukunun bu işlevi yerine getiren müessesesine âkıle denilmektedir. Bu âdetin esası eski Arap kabile dayanışmasından gelmekle birlikte, bunun meşruluk kazanması Hz. Peygamber'in (s.a.s) uygulamalarıyla gerçekleşmiştir. Mezhepler âkıleyi, suçlunun baba tarafından erkek akrabası olan asabenin oluşturduğu hususunda genel olarak hemfikirdirler. Sadece Hanefîler bu çerçeveyi daha geniş tutmuşlar ve suçlunun kayıtlı olduğu divan sistemindeki şahısları da âkıleye dahil etmişlerdir. Buna göre kasıt olmayan bir öldürme ve yaralamada diyetin ödenmesi birinci derecede suçu işleyenin asabesi üzerine bir yükümlülüktür. (Aktan, Hamza, "Âkıle", *DİA*, II, 248-249). Uygulama câhiliyye dönemi kabile dayanışmasına şeklen benzemektedir. Ancak muhteva bakımında farklı bir durum arzeder. Şöyle ki eski âdete göre zalim de olsa, mazlum da olsa kabiledaşa destek olmak varken, bu defa suçluya zalim olduğu için değil, intikam girişiminin ve kabile savaşının engellenmesi için yardım edilmektedir. Yani önceden intikam alma hususunda gerçekleştirilen dayanışma, bu defa sulha ulaşma hedefini gözetmektedir. Yine bu dayanışma sayesinde diyet yükünün ağırlığı paylaştırılarak ödeme kolaylaştırılmış, bunun sonucunda kısas engellenmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla câhiliyye döneminde çatışmayı artırıcı rol oynayan kabile dayanışması bu defa düşmanlığı önleyici ve intikam hislerini teskin edici bir fonksiyon üstlenmiştir ki, bu esaslı dönüşümü sağlayan kuşkusuz İslâmî öğretidir.
[1853] Kısas uygulamasının suçun tekrarını önlemesi hakkındaki bilgi ve değerlendirmeler için bk. Maşalı, Münteha, *Mukayeseli Hukukta Ölüm Cezası ve İslâm Hukuku Açısından Değerlendirilmesi*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2002, s. 219- 227.
[1854] Tuğ, Salih, *İslâm Ülkelerinde Anayasa Hareketleri,* s. 30-31.

[1855] Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* IV, 205.
[1856] Ebû Dâvûd, *Akdıye* 2.
[1857] Ebû Dâvûd *Akdiye* 1; İbn Mâce *Ahkâm* 1.
[1858] İbn Mâce *Ahkâm* 3;Tirmizî *Ahkâm* 1.
[1859] Ebû Dâvûd, *Akdiye* 2
[1860] Sa'd, 38/26.
[1861] Nisâ, 4/58.
[1862] Taberî, *Tarih*, IV, 213.
[1863] İbn Sa'd, *et-Tabakât,* III, 282.
[1864] Taberî, *Tarih,* IV, 39, 95.
[1865] Taberî, *Tarih,* IV, 101.
[1866] Halîfe b. Hayyât, *Tarih*, (thk. Süheyl Zekkâr), Beyrut 1993, s.111.
[1867] Taberî, *Tarih,* III, 489.
[1868] Buhârî, *Husûmât* 8.
[1869] Bu konuda geniş bilgi için bk. Yılmaz, Metin, *Erken Dönem İslam Tarihinde Zindanlar ve Hapishaneler,* Samsun 2009, s. 45-59; Bardakoğlu, Ali, "Hapis", *DİA,* XVI, 54-55.
[1870] Apak, Adem, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü,* s. 232-237.
[1871] Buhârî, *Şehâdât* 27, *Hıyel* 10, *Ahkâm* 20; Müslim, *Akdiye* 4. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, *Akdiye* 7, *Edeb* 87; Tirmizî, *Ahkâm* 11,18; Nesâî, *Kudât* 12,33; İbni Mâce, *Ahkâm* 5.
[1872] Buhârî, *Rehin* 6.
[1873] Bakara, 2/282; Talâk, 65/2.
[1874] Nisâ, 4/15; Nûr, 24/4.
[1875] Yûsuf, 12/-26-28.
[1876] Buhârî, *Fedâil* 17; Beyhakî, *Da'vâ ve Beyyinât* 12.
[1877] Tirmizî, *Hudûd* 2. Bu konuda bk.Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi,* II, 917-940; Karaman, Hayrettin, Asr-ı Saadette İslâm Hukuku'nun Oluşumu, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm,* (ed. Vecdi Akyüz), I-V, İstanbul 1994, III, 25-101; Atar, Fahrettin, "Asr-ı Saadette Adliye Teşkilatı", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm,* III, 105-176; Afzalurrahman, *Sîret Ansiklopedisi,* III, 15-78, 361-408; Çağrıcı, Mustafa, "Adalet", *DİA,* I, 341-343.
[1878] Hamidullah, Muhammed, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye,* s. 425-437. Bu konuda geniş bilgi için ayrıca bk. Hamidullah, Muhammed,

“Hz. Ömer Devrinde Adli Teşkilat-Ebû Mûsa el-Eş‘arî’ye Gönderilen Kazai Talimatnameler”, (çev. Fahrettin Atar), *İlim ve Sanat,* Ankara 1989, sy. 23, s.45-53; Arı, Abdüsselam, “Hz. Ömer’in Ebû Mûsâ el-Eşa‘rî’ye Gönderdiği Mektubun Yargılama Hukuku Açısından Analizi”, *İslâm Hukuk Araştırmaları Dergisi,* Konya 2003, sy. 2, s. 85-99; Atar, Fahrettin, “Kaza”, *DİA,* XXV, 113-115.

[1856]

[1828]

[1865]

[1837]

[1847]

[1875]

[1874]

[1838]

Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VII, 307, 330, 372; Buhârî, *Meğâzî* 77, *Hudûd* 9; *Hac* 132; Müslim, *Hac* 147; Ebû Dâvûd *Menâsik* 56, 61; Tirmizî, *Tefsîru’l-Kur’ân 10*; İbn Mâce *Menâsik* 76, 84; Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1103; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 250-252; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, II, 184-186.

Müminûn, 23/71.

Mâide, 5/8; Nisâ 4/135.

Buhârî, *Hibe* 12.

Yûnus, 10/54-55; Enbiyâ, 21/47; Zümer, 39/69.

Mâide, 5/44.

Nisâ, 4/58; Mâide, 5/42; Sâ’d, 38/ 26.

Rûm, 30/22.

Hucurât, 49/13.

Nûr 24/48-51.

İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 147-150.

Ahzâb, 33/36.

Buhârî, *Menâkıb* 22; Müslim, *Fedâil* 53-55.

İbn Sa’d, *et-Tabakât*, I, 356-357; Belâzürî, *Futûh,* s. 85-89. Bu konuda ayrıca bk. Fayda, Mustafa, *İslâmiyetin Güney Arabistan’a Yayılışı*, s. 24-34.

Nahl, 16/90.

Buhârî, *Bedü’l-Vahy* 1.

Fâtır, 35/18.

En‘âm, 6/164.

Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 107; İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, I, 69.

İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 204-211; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, I, 145-146; Belâzürî, *Ensâb*, I, 99-100.

Kısas uygulamasının suçun tekrarını önlemesi hakkındaki bilgi ve değerlendirmeler için bk. Maşalı, Münteha, *Mukayeseli Hukukta Ölüm Cezası ve İslâm Hukuku Açısından Değerlendirilmesi*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2002, s. 219- 227.

Kasıt unsuru bulunmayan bir öldürme veya yaralama hadisesinde suçlu adına diyet ödemeyi yüklenen şahıslar topluluğuna ve İslâm ceza hukukunun bu işlevi yerine getiren müessesesine âkıle denilmektedir. Bu âdetin esası eski Arap kabile dayanışmasından gelmekle birlikte, bunun meşruluk kazanması Hz. Peygamber’in (s.a.s) uygulamalarıyla gerçekleşmiştir. Mezhepler âkıleyi, suçlunun baba tarafından erkek akrabası olan asabenin oluşturduğu hususunda genel olarak hemfikirdirler. Sadece Hanefîler bu çerçeveyi daha geniş tutmuşlar ve suçlunun kayıtlı olduğu divan sistemindeki şahısları da âkıleye dahil etmişlerdir. Buna göre kasıt olmayan bir öldürme ve yaralamada diyetin ödenmesi birinci derecede suçu işleyenin asabesi üzerine bir yükümlülüktür. (Aktan, Hamza, “Âkıle”, *DİA*, II, 248-249). Uygulama câhiliyye dönemi kabile dayanışmasına şeklen benzemektedir. Ancak muhteva bakımında farklı bir durum arzeder. Şöyle ki eski âdete göre zalim de olsa, mazlum da olsa kabiledaşa destek olmak varken, bu defa suçluya zalim olduğu için değil, intikam girişiminin ve kabile savaşının engellenmesi için yardım edilmektedir. Yani önceden intikam alma hususunda gerçekleştirilen dayanışma, bu defa sulha ulaşma hedefini gözetmektedir. Yine bu dayanışma sayesinde diyet yükünün ağırlığı paylaştırılarak ödeme kolaylaştırılmış, bunun sonucunda kısas engellenmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla câhiliyye döneminde çatışmayı artırıcı rol oynayan kabile dayanışması bu defa düşmanlığı önleyici ve intikam hislerini teskin edici bir fonksiyon üstlenmiştir ki, bu esaslı dönüşümü sağlayan kuşkusuz İslâmî öğretidir.

[1836]

Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* IV, 205.

Tuğ, Salih, *İslâm Ülkelerinde Anayasa Hareketleri,* s. 30-31.

Ebû Dâvûd *Akdiye* 1; İbn Mâce *Ahkâm* 1.

Ebû Dâvûd, *Akdıye* 2.
İbn Mâce *Ahkâm* 3;Tirmizî *Ahkâm* 1.
İsrâ, 17/15.
Bakara, 2/78.
Bardakoğlu, Ali, “Diyet”, *DİA,* IX, 473-474.
[1864]
Taberî, *Tarih,* IV, 39, 95.
İbn Sa‘d, *et-Tabakât,* III, 282.
Halîfe b. Hayyât, *Tarih*, (thk. Süheyl Zekkâr), Beyrut 1993, s.111.
Taberî, *Tarih,* IV, 101.
Buhârî, *Husûmât* 8.
Taberî, *Tarih,* III, 489.
Sa’d, 38/26.
Ebû Dâvûd, *Akdiye* 2
Taberî, *Tarih*, IV, 213.
Nisâ, 4/58.
Yûsuf, 12/-26-28.
Nisâ, 4/15; Nûr, 24/4.
Tirmizî, *Hudûd* 2. Bu konuda bk.Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi,* II, 917-940; Karaman, Hayrettin, Asr-ı Saadette İslâm Hukuku’nun Oluşumu, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm,* (ed. Vecdi Akyüz), I-V, İstanbul 1994, III, 25-101; Atar, Fahrettin, “Asr-ı Saadette Adliye Teşkilatı”, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm,* III, 105-176; Afzalurrahman, *Sîret Ansiklopedisi,* III, 15-78, 361-408; Çağrıcı, Mustafa, “Adalet”, *DİA,* I, 341-343.
Buhârî, *Fedâil* 17; Beyhakî, *Da’vâ ve Beyyinât* 12.
Hamidullah, Muhammed, *el-Vesâiku’s-Siyâsiyye,* s. 425-437. Bu konuda geniş bilgi için ayrıca bk. Hamidullah, Muhammed, “Hz. Ömer Devrinde Adli Teşkilat-Ebû Mûsa el-Eş‘arî’ye Gönderilen Kazai Talimatnameler”, (çev. Fahrettin Atar), *İlim ve Sanat,* Ankara 1989, sy. 23, s.45-53; Arı, Abdüsselam, “Hz. Ömer’in Ebû Mûsâ el-Eşa‘rî’ye Gönderdiği Mektubun Yargılama Hukuku Açısından Analizi”, *İslâm Hukuk Araştırmaları Dergisi,* Konya 2003, sy. 2, s. 85-99; Atar, Fahrettin, “Kaza”, *DİA,* XXV, 113-115.
Bu konuda geniş bilgi için bk. Yılmaz, Metin, *Erken Dönem İslam Tarihinde Zindanlar ve Hapishaneler,* Samsun 2009, s. 45-59; Bardakoğlu, Ali, “Hapis”, *DİA,* XVI, 54-55.

Buhârî, *Şehâdât* 27, *Hıyel* 10, *Ahkâm* 20; Müslim, *Akdiye* 4. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, *Akdiye* 7, *Edeb* 87; Tirmizî, *Ahkâm* 11,18; Nesâî, *Kudât* 12,33; İbni Mâce, *Ahkâm* 5.

Apak, Adem, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü,* s. 232-237.

Bakara, 2/282; Talâk, 65/2.

Buhârî, *Rehin* 6.

[1848]

[1876]

[1873]

[1845]

[1827]

A'râf, 7/159, 181.

En'âm, 6/152.

Şûrâ,42/15.

İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab,* XI, 430-433.

Nahl 16/76.

"İşte böylece sizin insanlığa şahitler olmanız, Rasûl'ün de size şahit olması için sizi vasat bir millet kıldık. Senin (arzulayıp da şu anda) yönelmediğin kıbleyi (Kâbe'yi) biz ancak Peygamber'e uyanı, ökçeleri üzerinde geri dönenden ayırdetmemiz için kıble yaptık. Bu, Allah'ın hidayet verdiği kimselerden başkasına elbette ağır gelir. Allah sizin imanınızı asla zayi edecek değildir. Zira Allah insanlara karşı şefkatli ve merhametlidir".(Bakara 2/143).

Mâide, 5/8.

Hucurât 49/13.

[1872]

[1863]

[1868]

[1839]

[1854]

[1877]

[1871]

[1831]

[1855]

[1878]

[1849]

[1840]

[1846]
[1851]
[1823]
[1860]
[1832]
[1842]
[1870]
[1841]
[1822]
[1861]
[1859]
[1862]
[1824]
[1850]
[1853]
[1833]
[1830]
[1844]
[1835]
[1821]
[1858]
[1829]
[1825]
[1867]
[1857]
[1834]
[1852]
[1866]
[1826]
[1869]
[1843]

III. İLİM

Sözlükte bilmek anlamına gelen ilim, genellikle bilgi ve bilim karşılığında kullanılır. Klasik sözlüklerde bir şeyi gerçek yönüyle kavramak, gerçekle örtüşen kesin inanç (itikad), bir nesnenin şeklinin zihinde oluşması, nesneyi olduğu gibi bilmek, nesnedeki gizliliğin ortadan kalkması gibi değişik şekillerde tarif edilmiştir. İlim, aynı zamanda bilgisizliğin (cehl) karşıtı olarak da tanımlanır. Aynı kökten türeyen âlim, alîm, allâm ve allâme, ma'lûm, malûmat, muallim, müteallim, muallem kelimeleri bilgi anlamıyla bağlantılı olarak kullanılmaktadır. Âlim ve alîm sıfatları hem Allah, hem de insanlar için kullanılmakla birlikte, bunlardan ikincisi hususi olarak Allah'ın sıfatı kabul edilmiştir. Benzer şekilde allâm Allah için, allâme çok bilgili anlamında insanlar için kullanılır.[1879]

İslâm tarihinde nispeten geç dönemde kullanılmaya başlayan marifet kelimesi ilimden daha özel bir anlam kazanmıştır. Çünkü marifette bilme fiilinin yöneldiği nesne tektir, ilimde ise bilmenin konusu umumidir. Ayrıca marifette unutulan şeyin hatırlanıp tanınması anlamı da vardır. Nitekim marifetin karşıtı inkâr, ilmin karşıtı ise cehl olarak gösterilmiştir.[1880]

İlim kelimesi kısaca ilimler tarihi boyunca belli bir alana ait sistemli bilgi birikimini ifade eden disiplin manasında kullanılmıştır. Fen teriminin de İslâm'ın klasik çağında herhangi bir ilmî disiplini yahut bir ilme ait alt disiplinlerin her birini karşıladığı bilinmektedir. Modern dönemde ise fen tabiri din ilimlerini kapsayacak şekilde de kullanılmış, ancak çok defa din ilimleri için ilim, modern bilim için fen kelimesi tercih edilmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de ilim kökünden türeyen pek çok kelime bulunmaktadır. Ulaşılan sayı bilginin ve bilme faaliyetinin Kur'ân mesajı ve İslâm dünya görüşü açısından önemini açıkça ortaya koyar. Kaldı ki Kur'ân'ı Kerîm'in nâzil olan ilk âyetleri de ilim merkezli olmuştur. Nitekim Alâk suresinin ilk âyetlerinde "okumak", "öğretmek" ve "kalem" tabirleri geçmektedir ki, bunlar okuma ve ilmin temel unsurlarını teşkil ederler.[1881] Gerçekten de İslâm dinini ilme ve bilgiye verdiği önemi bu âyetlerden daha açık hiç bir şey ortaya koyamaz. Ayrıca Cenâb-ı Allah, Kur'ân'ın başka birçok yerinde okuma, bilme, ilim ile ilgili emir ve tavsiyelerde bulunmuştur. Nitekim

Kur'ân'da "ilim" kelimesi 105, bu kökten türeyen diğer kelimeler ise 859 yerde tekrar edilmektedir. Ayrıca Kur'ân surelerinden birinin adı da "Kalem"dir.

Kur'ân-ı Kerîm ilmin her çeşidini övmüş, bilenlerle bilmeyenlerin bir olamayacağını,[1882] iman ve ilme nail olanların derecelerinin Allah tarafından yükseltileceğini[1883] ifade etmiş ve kullar içinde Allah'tan ancak ilim sahiplerinin korkacağını bildirmiştir.[1884] İlmi ve ilim sahiplerini öven Kur'ân "sakın cahillerden olma",[1885] "cahillerden yüz çevir"[1886] uyarılarıyla ilimsizlik ve bilgisizlik demek olan cahilliği yermiştir. Buna göre her türlü kötülüğün, batıl ve sapık düşüncelerin, nihayette küfrün ve şirkin gerçek sebebi cehalettir. Binaenaleyh insanlar iyiyi kötüden, doğruyu yanlıştan, hakkı batıldan ayırabilmek için bir rehbere muhtaçtırlar ki bu rehber de şüphesiz ilimdir.

İlmin anlamı, önemi ve işlevi Allah Rasûlü'nün (s.a.s) hadislerinde de açıkça vurgulanmıştır. Nitekim hadis kitaplarında "İlim" başlıklı müstakil bâblar bulunmaktadır. İslâm ümmetinin benimsediği değerler sisteminin devamlılığı ilme bağlı olduğu için Hz. Peygamber (s.a.s) ilmi yüceltmiş ve teşvik etmiş, ilmin nafile ibadetten daha üstün olduğunu söylemiştir.[1887] Âlimler bildiklerini hem kendileri hem de insanlar için İslâmî ölçüler içinde yararlı kıldıkları oranda ilim onlar için bir üstünlük kabul edilir. Nitekim ilim zevâl bulmaz, ancak ulemâ zevâl bulur.[1888] Dolayısıyla ulemânın zeval bulması, bilginlerin azalması veya yok olmasının İslâm ümmetinin istikamet ve akıbeti için son derece kötü sonuçlar doğuracağı bildirilir.[1889]

Allah Rasûlü (s.a.s) ilmin taşıyıcısı olan âlimlerin peygamberlerin vârisleri olduğunu ifade etmiştir.[1890] Buna göre ilim sahipleri peygamberin cismen var olmadığı zamanlarda dinin ilkelerini yaymak, savunmak ve öğretmek yahut değişen şartların gerektirdiği hükümlere varmak, özetle peygamberin misyonunu canlı tutmakla yükümlüdürler.

Gerek Kur'ân'daki âyetler, gerekse Hz. Peygamber'in (s.a.s) hadislerinde önemi vurgulanan ilim ve ilmî faaliyetlerin İslâm tarihindeki tezahürlerini çokça görmemiz mümkündür. Mekke'de İslâm'ı yayma girişimlerinde çok sıkıntı çeken, bu nedenle yeni bir mekân ve yurt aramak amacıyla Medine'ye göç eden Hz. Peygamber'in (s.a.s) burada ilk yaptığı iş hemen bir mescid inşa

etmek olmuş, akabinde mescide bitişik bir eğitim müessesesi kurmuştur. İslâm tarihinin ilk organize eğitim kurumu sayılan ve "Ashâb-ı Suffe" adı verilen merkezde çok sayıda insan eğitim görmüştür. Allah Rasûlü (s.a.s) burada yetişen öğrencileri İslâm dinini öğretmeleri için uzak beldelere göndermiş, onların yardımıyla buralarda yaygın eğitim faaliyetlerini başlatmıştır. Hz. Peygamber'den (s.a.s) sonra gelen Müslümanlar da fethettikleri beldelerde ilk önce mescid inşa etmişler, bu mescidlerden öğretim yeri olarak da istifade etmişler, daha sonra da mescidlerin yanına müstakil birer hususî eğitim mekanları ilave etmişlerdir.[1891]

Müslümanların Mekke müşrikleriyle ilk ciddi karşılaşmaları ve ilk zaferleri olan Bedir Savaşı sonucunda esir olan müşriklerden fidye ödeyemeyenlerin on Medineli Müslümana okuma yazma öğretmeleri karşılığında hürriyetlerine kavuşturulduklarını biliyoruz ki dünya tarihinde böyle bir olaya ne o zamana kadar ne de ondan sonra tesadüf edilmiştir.[1892] Benzer şekilde Hz. Peygamber (s.a.s) ve ondan sonra ümmeti idare eden Müslüman idareciler, fethe çıkan komutanlarına kadınlar ve çocukların yanı sıra din ve ilim adamlarını da öldürmemelerini emretmişler ve ilme, âlime ne derecede kıymet verdiklerini göstermişlerdir.

İslâm kültüründe ilim kavramının çeşitli ilmî disiplinlerin gelişimiyle kazandığı terim anlamları esasında kelimenin Kur'ân ve Hadis'teki kullanımından geniş ölçüde etkilenmiştir. Her ne kadar İslâm dünyasında gelişen ilimler kendilerine has konu, amaç ve bakış açılarıyla ilim kavramını farklı problemler yönünden tahlil etmişse de, sonuç olarak ilmin tanımına yönelik çabalar bir şekilde Kur'ân'ın anlam dairesiyle irtibatlı olarak gerçekleşmiştir.[1893]

A. KUR'ÂN-I KERİM

Kur'ân, İslâm dininin kutsal kitabıdır. Müslümanlar Kur'ân'ın Allah'ın sözü olduğuna, O'nun Elçisi Hz. Muhammed'e (s.a.s) 23 yıl boyunca ilâhî tebliğin mesajı olarak insanlara vahy edildiğine inanırlar. Bir kısım batılı araştırmacıların iddia ettikleri gibi bu kitap, Hz. Muhammed'in (s.a.s) bir eseri değildir. Allah Rasûlü'nün (s.a.s) bu konudaki rolü ilâhî tebliği insanlara iletmek ve bu doğrultuda insanlara örnek olmaktır.

Rasûl-i Ekrem'e (s.a.s) vahyedilen ilahî hükümler vahiy kâtipleri vasıtasıyla yazılı hale getirildi. Hz. Peygamber (s.a.s), nâzil olan âyetlerin yazı ile tespiti ve çoğaltılmasının yanı sıra, aynı zamanda bunların namazlarda okunmak üzere ezberlenmesini de Müslümanlardan istiyordu. Alınan bu iki yönlü tedbir sayesinde kutsal metinler güvenli bir şekilde muhafaza edilmiştir.

Kur'ân'ın vahiy süreci Rasûl-i Ekrem'in (s.a.s) vefatına kadar devam ettiği için henüz kendisi hayatta iken Kur'ân'ın tam ve kesin bir biçimde yazımı söz konusu olamazdı. Bununla birlikte başta vahiy kâtipleri olmak üzere çok sayıdaki Müslüman parşömen, deri, kürek kemiği, hurma yaprakları, düz satıhlı taş parçaları ve çanak çömlek kırıkları vb. çeşitli malzeme üzerine kaydettikleri âyet metinlerini yanlarında muhafaza etmişlerdir.

Kur'ân âyetleri Hz. Peygamber'in (s.a.s) sağlığında bir araya getirilerek kitap şeklini almamıştı. Bu dönemde Kur'ân'ın iki kapak arasına alınmamasının asıl sebebi ise Allah Rasûlü (s.a.s) hayatta olduğundan vahyin ne zaman kesileceğinin bilinmemesidir. Bununla birlikte her yıl ramazan ayında Rasûl-i Ekrem (s.a.s) ile Cebrail'in (as) o güne kadar inen âyetleri birbirlerine karşılıklı olarak okumaları (arza) uygulamasından[1894] Kur'ân'ın bir kitap şeklini alma yolunda olduğu anlaşılmaktadır. Bazı rivayetlerde sahâbeden Zeyd b. Sâbit ile Übey b. Kâ'b'ın bu okumaları yakından takip ettikleri belirtilmektedir.[1895] Hz. Peygamber'in (s.a.s) vefat ettiği yılın Ramazan ayındaki son okuyuş karşılıklı olarak ikişer defa gerçekleşmiş, böylece mushaf tamamen ortaya çıkmıştır.[1896] Hz. Peygamber (s.a.s) ile vahiy meleği arasında gerçekleşen son okumada tertibi belirlenen ve pek çok sahâbî tarafından bu son şekliyle yazılıp ezberlenen Kur'ân, Müslümanlar tarafından okunmaya devam etmiştir. Hz. Ebû Bekir döneminde ridde hadiselerinin sebep olduğu Yemâme Savaşı başta olmak üzere savaşlarda hafız sahâbîlerden bir kısmının şehid olması, halifenin en yakın danışmanı olan Hz. Ömer'i endişelendirdi. Bunun üzerine Kur'ân'ın toplanması (cem) fikrini ilk defa olarak Halife Ebû Bekir'e açtı. Başlangıçta Hz. Peygamber'in (s.a.s) yapmadığı bir şeyi kendisinin yapamayacağını beyan eden halife, daha sonra ikna oldu. Bu görevi de sahâbeden aynı zamanda vahiy kâtiplerinden olan Zeyd b. Sâbit'e verdi. Müslümanlara yapılan umumî duyuruyla,

yanlarında yazılı Kur’ân nüshaları ve parçaları olanların bu metinlerin Kur’ân âyetleri olduğuna dair iki şahitle birlikte görevli heyete başvurmaları talep edildi. Bu şekilde Kur‘ân gerek eldeki yazılı malzeme gerekse ezberdeki metinlerin teminiyle eksiksiz bir şekilde toplanmış oldu. İki kapak arasındaki bu derlemeye “mushaf” adı verilmiştir. Hz. Ebû Bekir’in talimatıyla cemedilen Kur’ân, başta Hz. Ömer ve Hz. Ali olmak üzere bütün sahabenin onayını almış (icmâ), bu hususta kimseden bir itiraz gelmemiştir. Hz. Ebû Bekir’in bu mushafı tedbir olarak muhafaza edilirken sahâbîler de kendi nüshalarına ve ezberlerine göre okuyuşlarını sürdürmüşlerdir. Orijinal nüsha kabul edilen bu kitap halife Hz. Ebû Bekir’in irtihalinden sonra halife seçilen Hz. Ömer’e, onun vefatı ile de kızı ve aynı zamanda Rasûlüllah’ın (s.a.s) eşi olan Hafsa’ya intikal etmiştir. [1897]

Hz. Ömer ve Hz. Osman’ın halifelikleri devrinde artan fetihlerle genişleyen İslâm coğrafyasında Araplar dışındaki Müslümanlar kendi bölgelerinde meşhur olan sahâbînin mushaf ve kıraatiyle Kur’ân’ı öğrenip okuyor, aynı zamanda bu mushaflardan kendileri için özel nüshalar istinsah ediyorlardı. Bu uygulama devam ederken Arap dilinin yapısına bağlı olarak ortaya çıkan bazı kıraat farklılıklarını doğru biçimde anlayamayanlar, bunu ciddî bir ihtilâf sebebi olarak gördüler. Bunun sonucu olarak Müslümanlar arasında Kur’ân merkezli çok ciddi tartışmalar başladı. Nitekim sahâbeden Enes b. Mâlik’ten nakledilen bir rivayete göre Azerbaycan ve Ermenistan fethine katılan ordunun kumandanı Huzeyfe b. Yemân, Suriyeli ve Iraklı askerler arasındaki kıraat ihtilâfının askerler arasındaki çatışmaya sebebiyet verdiğini görünce endişeye kapıldı. Bunun üzerine derhal halife Osman’ın yanına gelerek ondan konuya bir çözüm bulması talebinde bulundu. Kendisine bu konuyla ilgili olarak ulaşan başka şikâyet ve ihtilâfları da dikkate alan Osman, ashâb ile yaptığı istişareler neticesinde Müminlerin annesi Hz. Hafsa’nın elindeki Ebû Bekir mushafını çoğaltarak belli başlı merkezlere göndermeye karar verdi. İstinsah faaliyeti için başkanlığını Zeyd b. Sâbit’in yaptığı Abdullah b. Zübeyr, Saîd b. el-Âs ve Abdurrahman b. Hâris b. Hişâm’dan oluşan bir heyeti görevlendirdi. Kur’ân’ın çoğaltılmasında esas alınan önemli iki hususdan biri sûrelerin sıralamasının son okuyuşta ortaya konan şekle göre yapılması,

diğeri ise değişik okuyuşlara müsait olan lehçe farklılıklarının terk edilerek Kureyş lehçesinin esas alınmasıdır. Yardımcılarla birlikte üyelerinin sayısı on ikiye ulaşan heyet çalışmalarını başarıyla tamamladı. Hicretin 25-30 (M.646-651) yılları arasında gerçekleştirilen çalışma sonunda çoğaltılan yedi (veya dört, beş, sekiz) Kur'ân nüshası Mekke, Kûfe, Basra, Şam, Yemen ve Bahreyn'e gönderilmiş, bir nüsha da Medine'de bırakılmıştır. Hz. Osman bunların dışında yazılmış Kur'ân sayfalarının ve özel mushafların herhangi bir karışıklığa mahal vermeme adına imha edilmesini emretmiştir.[1898] Çoğaltılarak çeşitli beldelere gönderilen Kur'ân nüshaları büyük kabul görmüş, zamanla Kur'ân öğretimi bu nüshalara göre yapılmış, bazı Kur'ân nüshalarıyla kıraatlerde yer alan ve resmî mushaf hattına uymayan yedi harf ruhsatına bağlı okuyuşlar şaz kıraatler olarak nitelendirilip terk edilmiştir.[1899]

Gerek Hz. Ebû Bekir zamanında bir araya getirilen nüsha, gerekse Hz. Osman devrinde çoğaltılıp dağıtılan nüshalardan hiçbiri günümüze kadar ulaşamamıştır. Ancak, bugün Taşkent, Londra ve İstanbul'da sergilenen nüshaların Halife Osman dönemine ait olduğu düşünülmektedir. Eski yazarlar bu ilk nüshaların yanıp kül olduğu muhtelif devirlerde çıkmış bir takım yangınlardan söz etseler de bugün elimizde bu ilk nüshaların henüz mevcut olduğu bir sırada bunlara bakılarak çoğaltılmış, sonraki dönemlere ait birçok el yazması Kur'ân nüshası bulunmaktadır.[1900]

B. HADİS

Hadis, Allah Rasûlü'nün (s.a.s) peygamber olması sıfatıyla sahabesi arasında yaptığı(fiil), söylediği (kavl) ya da yapılmasını hoşgörü ile karşıladığı (takrîr) söz ve fiilerinin toplamı olarak tanımlanır. Burada binlerce kaynaktan gelen parça parça anlatımların bir araya getirilmesi söz konusu olup, her bir anlatımda İslâm Peygamberi'nin (s.a.s) bir veya daha çok sahâbesi bizzat tanık olduğu bir olayı anlatıp nakletmiş, bu bilgiler daha sonra hem sözlü gelenekle, hem de yazılı metinler halinde aktarılmıştır. Allah Rasûlü (s.a.s) daha hayatta iken bu bilgiler derlenerek bir araya getirilmeye başlanmıştır. Sonraki kuşaklar arasından çıkan araştırmacılar ise çok sayıdaki sahabenin hatıralarını ve naklettikleri bilgileri bir tek kitapta toplamak suretiyle daha mükemmel hadis derlemeleri meydana

getirmişlerdir. Bunlar daha gelişmiş hadis mecmualarının da temel kaynaklarını teşkil eder. Kütüb-i Sitte adı verilen hadis kitapları ise diğer benzerlerine göre daha doğru ve daha sahîh kabul edilmiş eserlerdir.[1901]

Gerek İslâm inancının, gerekse İslâm hukukunun Kur'ân'dan sonra ikinci ana kaynağı hadislerdir. Sıralamanın bu şekilde yapılmasının temel nedeni Kur'ân'ın bizzat Allah Rasûlü'nün (s.a.s) denetim ve kontrolü altında yazıyla tespit edilmiş olmasına rağmen, hadisin özel şahıslar tarafından tespit ve nakil edilmiş olmasıdır. Şu bir gerçektir ki hadis sadece kişisel gayret ve çabalara dayanır ve bireysel çalışmaların ürünü olan derlemeler, hatta tek bir anlatım bu olayı nakledenlerin ve bunları seçip sınıflandırarak eserine alan kimselerin zihinsel kabiliyet, yatkınlık ve güvenilirlikleri oranında kabul görür. Bu güvenilirlik şartını ararken, hadisi nakleden kişinin olayın öncesi ve sonrası ile ilgili durumlara ne derece vâkıf olduğu da göz önünde bulundurulur: Nitekim rivayeti nakleden kimsenin o sıradaki yaşı, aklî ve zihinsel yapısı, hafıza derecesi, kişiliği, güvenilir olup olmadığı, onun anlatımlarının muhafaza ve naklinde kendisinden sonra gelenlerin gösterdikleri itina ve titizlik hadis rivayetinde çok mühimdir. [1902]

Elimizde sahabe neslinden gelen ve bizzat onlar tarafından bir araya getirilmiş birkaç hadis derlemesi bulunmakla birlikte, diğer mecmualar daha ziyade bunların öğrencileri tarafından meydana getirilmiştir. Bu kaynaklarda zikredilen rivayetler titiz bir denetimden geçirilerek kayda alınmıştır. Ancak yine de hadis kaynaklarında zayıf hatta zaman zaman uydurma rivayetlere de tesadüf edilebilir. Çünkü bazı durumlarda özellikle politik ve mezhebî sâiklerle insanlar kendi düşüncelerini ve siyasî görüşlerini desteklemek gayretiyle hadis uydurmuşlardır. Diğer taraftan bazı durumlarda iyi niyetle bazı hadislerin uydurulduğuna da şahit olunmuştur. Nitekim kendisini dinleyen cemaati doğru yola sevk etmek ve sözlerini bazı kanıtlarla desteklemek isteyen bir vaiz, sözde Hz. Peygamber'e (s.a.s) ait olan ve kendi amacı doğrultusunda bir vecize ya da bir buyruk ortaya atmış, zamanla anlamı itibariyle doğru olan ancak Allah Rasûlü'nün (s.a.s) söylemediği bu söz hadis olarak şöhret bulmuştur. Bundan dolayı daha ilk dönemlerden başlayarak hadislerin hem rivayet, hem de dirayet şahitlikleriyle bunların doğruluk derecesini kontrol etme

ihtiyacı duyulmuş, buna dayanarak yeni bir ilim ortaya çıkmıştır. Bu tenkit ilmi her şeyden önce Hz. Peygamber'in (s.a.s) sahabesinden başlayarak herkes tarafından sahihliği kabul edilmiş ve tamamı ya da bir kısmı derlenmiş hadis çalışmalarının ortaya çıktığı döneme kadar geçen süre içinde mevcut bütün hadis râvilerinin hayat hikâyelerini kapsamaktadır. Her bir râvinin biyografik bilgileri arasında doğum ve ölüm tarihleri, hadis rivayetinde yararlandığı hocaları ve kendisinden hadis rivayetinde bulunan öğrencilerinin adları, ardından da bu râvilerin zihinsel yetenek ve ahlakî nitelikleri gibi bilgiler mevcuttu. Bu çalışma o kadar gerekli ve önemli idi ki her bir anlatım için hadis yazarlarınca bu anlatımı ilk kaynaktan itibaren nakleden ve râvi silsilesi, senet, isnat zinciri gibi adlarla anılan bir kaynak bilgisi verilirdi.[1903]

Müslümanların olaylarla doğrudan ilgili bilgileri öğrenmeye duydukları yüksek ihtiyaçları sebebiyle İslâmiyet'in başlangıcından itibaren konularına, nakleden râvilerine, güvenilirlik derecelerine, hadiste geçen kelimelerin alfabetik dizilişine vb. göre olmak üzere birçok hadis derlemeleri yapılmıştır. Bu hadislerden doğrudan Allah Rasûlü'nün (s.a.s) hayatı ve faaliyeti ile ilgili anlatımlar, daha sonra siyer adı altında müstakil hadis kitaplarında bir araya getirilmiştir. Bu konuda ilk eser veren âlimler şunlardır: Urve b. Zübeyr (v.H.94), Ebân b. Osman (v.H.105), Vehb b. Münebbih (v. H.110), Şürahbil b. Sa'd (v.H.123), Zührî (v.H.124), Mûsâ b. Ukbe (v.H.141), İbn İshâk (v.H.151), Ma'mer b. Râşid (v. H.153), Ebû Ma'şer (v.H.170), Yahyâ b. Saîd (v. H.194) ve Vâkıdî (v.H.206).[1904]

Hz. Peygamber (s.a.s) döneminden itibaren Kur'ân âyetleriyle birlikte hadisler de kaydedilmeye başlanmıştır. Kur'ân'la karışması endişesiyle başlangıç aşamasında hadislerin yazılmasına izin verilmemişti. Ancak daha sonra Allah Rasûlü (s.a.s) sözlerinin kaydedilmesine müsaade etti. Bu faaliyette adı geçenlerin başında Abdullah b. Amr b. el-Âs gelir. Abdullah, daha sonraları Allah Rasûlü'nün (s.a.s) hadisleri üzerinde en çok bilgiye sahip kişi olarak tanınmış, nitekim hadisleri *es-Sahîfetu's-Sâdıka* adını verdiği ve içinde kendisine ait bir takım görüşler de bulunan bir hadis kitabı kaleme almıştır. [1905]

İlk hadis yazımı faaliyetlerinde öne çıkan sahâbîlerden biri de Medineli Enes b. Mâlik'tir. Kendisi okuma-yazma bilen bir kişi olarak

on yıl boyunca Hz. Peygamber'in (s.a.s) yanında bulunmuş, Allah Rasûlü (s.a.s) hakkında başkalarının bilmediği pek çok hadiseyi görme ve duyma imkânı bulmuştur. [1906] Hadis yazımı konusunda Abdullah b. Amr ile Enes b. Mâlik'e, Amr b. Hazm, Câbir b. Abdullah, Semure b. Cündeb, Sa'd b. Ubâde, Abdullah b. Abbâs, Ebû Hüreyre gibi sahâbîleri de ilave etmek gerekir. Burada zikri geçen sahâbîler tarafından kaydedilen hadis derlemeleri zamanla kuşaktan kuşağa aktarılmış, daha sonraki yüzyıllarda büyük hadis koleksiyonları haline gelmiştir. Bu faaliyette öne çıkan şahıslar ise Hemmâm b. Münebbih, Ma'mer b. Râşid, Abdurrezzâk, Ahmed b. Hanbel, Tayâlisî, İbn Mübârek, Ebu'l-Yemân, İbn Râhûye, İbn Ebû Şeybe'dir. Bu müelliflerin çalışmaları kısa süre sonra telif edilecek olan büyük hadis kitaplarının en önemli kaynakları olacaklardır. Kütüb-i Sitte olarak meşhur olan bu eserlerin müellifleri ise Buhârî, Müslim, Tirmizî, Ebû Dâvûd, İbn Mâce, Nesâî'dir.[1907]

C. FEN İLİMLERİ

Mekke ve Medine merkezli Hicaz'da eski çağlardan itibaren önemli bir bilimsel hayata tesadüf edilmez. Ancak İslâm'ın gelişiyle birlikte Müslüman Araplarda tefekkür ve düşünce alanında önemli gelişmelere şahit olunmuştur. Dolayısıyla Müslümanların ilk ilmî faaliyetleri Allah Rasûlü (s.a.s) hayatta iken başlamıştır, demek mümkündür. Bu süreçte daha ziyade tespit edilebilen ilmî görünümler ise kozmoloji, astronomi, meteoroloji ve tıptır. Müslümanların dikkatini bu ilimlere çeken ana âmil ise şüphesiz Kur'ân âyetleri ve hadislerdir.

1. Kozmoloji

Kozmoloji, İslâm'da bütün bilimlerin başlama noktası olarak kabul edilir. Bu ilim esas olarak "Bir", görünmez fakat her yerde mevcut olan Allah'ın, mükemmel dünyasının yaratılışıyla ilgilenir. Allah'tan başka ilâh yoktur. Hz. Muhammed (s.a.s) O'nun elçisidir. Bu doktrin, ilmî bilginin ana temasını teşkil eder. Kur'ân-ı Kerîm, kâinatın bu büyük gerçeğini şu şekilde ifade eder: "Allah O Allah'tır ki kendinden başka hiçbir ilâh yoktur. O, ezelî ve ebedî hayat ile bizatihî diridir, (bâkîdir). Zat ve Kemâl sıfatlarıyla yaratıkların bütün işlerinde hâkim ve kaimdir, her şey O'nunla kâimdir. O'nu ne bir dalgınlık, ne de bir

uyku tutmaz. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. O'nun izni olmadıkça katında kim şefaat edebilir? O, bütün varlıkların önlerinde ve arkalarındaki gizli ve âşikâr her şeyi bilir. Onlar (varlıklar-yaratıklar) ise, Allah'ın dilediği kadarından başka İlâhî İlim'den hiçbir şey kavrayamazlar. O'nun kürsüsü (mülk ve saltanatı) gökleri ve yeri çevrelemiş, kaplamıştır. Gökleri ve yeri korumak, gözetmek, O'na zorluk ve ağırlık vermez. O, çok yüce, çok büyüktür".[1908] "Görmez misin? Allah hem göklerdekini, hem yerdekini bilir. Herhangi bir üç kişinin gizli bulunduğu yerde dördüncü mutlak O'dur. Beş kişinin gizli bulunduğu yerde altıncıları mutlaka O'dur; bunlardan daha az, daha çok oluyor mu, muhakkak O, her nerede olsalar, onlarla beraberdir. Sonra bütün yaptıklarını, kıyamet günü, kendilerine haber verir. Haberiniz olsun ki Allah, her şeyi bilendir".[1909]

Dünyanın başlangıcından itibaren insanoğlu sürekli olarak kâinatın yaratılışı, kendisinin kim olduğu, nereden geldiği ve nereye gideceği sorularına cevap bulmaya çalışmıştır. İslâm öğretisi bu sorulara net cevaplar vermiş olmakla birlikte yine de insanları bu konuda düşünmeye davet etmiştir: "Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gidip gelişinde akl-ı selim sahipleri için gerçekten açık ibretler vardır. Onlar ayakta dururken, otururken, yanları üzerine yatarken (her vakit) Allah'ı anarlar, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında derin derin düşünürler (ve şöyle derler): Rabbimiz! Sen bunu boşuna yaratmadın! Seni yüceltir, ululuğunu kabul ederiz. Bizi Cehennem azabından koru!".[1910] Bu ve benzeri ilâhi tespitler insanların kâinat üzerine düşünmelerini istemektedir. Kur'ân bu hususta insana ipuçları vermekten de geri durmamış, bu bahiste âlemin başlangıcında gökyüzünün bir zamanlar duman bulutundan ibaret olduğu bildirmiş[1911], ayrıca "İnkâr edenler, göklerle yer bitişik bir halde iken bizim, onları birbirinden kopardığımızı ve her canlı şeyi sudan yarattığımızı görüp düşünmediler mi? Yine de inanmazlar mı?"[1912] ; "O, geceyi, gündüzü, güneşi, ayı yaratandır. Her biri bir yörüngede yüzmektedirler"[1913] âyetleriyle kâinatın yaratılışı hakkında açıklayıcı bilgiler verilmiştir.

Kur'ân'ın birçok âyetinde Allah'ın gökleri ve yeri ve bu ikisi arasında bulunan şeyleri altı günde yarattığına işaret edilir.[1914]

Ancak buralarda geçen “gün” tabiri, âyetin geçtiği bağlama göre değişiklik arzeder. Kimi zaman bu süre “bin yıla” denk iken[1915], kimi zaman da “elli bin yıla” eşit olmaktadır.[1916] Örnekler bu ikisiyle de sınırlı değildir. Gerçekten de zaman kavramı, yıldızlara ve onların hareketine göre farklılıklar gösterir.

Dünyanın başlangıcında olduğu gibi, sonu hakkında da (Kıyamet Günü) Kur’ân’ın birçok âyetinde açıklama mevcuttur: “Güneş katlanıp dürüldüğünde ve yıldızlar (kararıp) döküldüğünde ve dağlar (sallanıp) yürütüldüğünde…”[1917]; “Gökyüzü yarıldığı, yıldızlar döküldüğü, denizler birbirine katıldığı, kabirlerin içindekiler dışarı çıkarıldığı zaman…”[1918]; “Yer başka bir yer, gökler de (başka gökler) haline getirildiği gün…”.[1919]

Kâinatın yaratılması hali hazırdaki işleyişi ve sonu ile ilgili olarak Kur’ân merkezli ortaya konulan bu görüşler, öncelikli olarak vahye muhatap olan Arapların kozmolojiyle alakalı temel bilgileri haline gelmiştir. Zamanla bu bilgilerden yola çıkılarak daha şümullü bilgilere ulaşılacaktır. Ancak esas olarak bunun ilk adımlarının Hz. Peygamber (s.a.s) döneminde atıldığını söylemek gerekir.[1920]

2. Astronomi

Kozmoloji alanında olduğu gibi Kur’ân’a atıf yapılan bilimlerden biri de astronomidir. Astronomi, gök cisimlerinin özellikleri, dağılımı ve hareketleriyle ilgili bir bilimdir. Muhtemeldir ki astronomi fizik bilimlerinin en eskisidir.

Burada hemen ifade etmek gerekir ki Kur’ân-ı Kerîm ne astronomi ne de astroloji kitabıdır. Dolayısıyla bu şekilde de incelenmemelidir. Ancak yine de fiziksel dünyada türlü şekillerde olan yaratma olayı, kâinatın çeşitli semalara dağılması, gökcisimlerinin hareketleri ve onların öz nitelikleri gibi şaşırtıcı tecelliler Kur’ân’da açık bir şekilde tasvir edilmiştir. Ama bu tasvir astroloji dersi vermek amacıyla değil, Yaratıcı’nın şanı, azameti, idaresi ve organizasyonunu belirtmek için yapılmıştır. Bu ilahi hükümler, değişik gök cisimlerinin tek başlarına ve kâinatla beraber olan hareketleri arasındaki fevkalâde bir denge ve âhenk hissini telkin eder. Kâinattaki harika organizasyonu ve disiplini evrenin birliğini ortaya koyarak gösterir. Bununla beraber, bu

da insanı yönetim ve yönlendirme birliğine, yani Yaratanın Birliğine (Tevhid) götürür.

Pek çok âyette astronomi konusuna değinilmiş, hatta gök cisimleri üzerine yemin edilmiştir: “Hayır! Yıldızların battığı yerlere yemin ederim ki –eğer bilirseniz, bu gerçekten büyük bir yemindir”.[1921]

Gök cisimlerinin organizasyon ve kontrolü, insan anlayışını ve hatta tasavvurunu kabiliyetinin ötesine çeker. Kur’ân-ı Kerîm, bu fevkalâde nizam ve denge âleminden şu şekilde bahseder: “Yine de ki: ‘O yedi göğün Rabbi kim? O çok büyük Arş’ın Rabbi kim?’ De ki: ‘Her şeyin mülkiyet ve hazineleri elinde olan kimdir?’”.[1922] Rahman sûresinde geçtiği gibi “Güneş ve ayın hareketleri bir hesaba göredir”.[1923] Güneş ve ayın hareketlerinin amacı da şöyle tasvir edilir: “Geceyi de istirahat için, güneşi ve ayı vakit ölçüsü kılandır. İşte bütün bunlar mutlak galip, (her şeyi) kemaliyle bilen Allah’ın nizamıdır!”.[1924] Yıldızların hareketlerinin arkasındaki sebep de şu şekilde ifade edilmiştir: “Karanın ve denizin karanlıklarında doğru yolu kendileriyle bulasınız diye sizin için yıldızları yaratan O’dur. Gerçekten, bilenler için ayet ve alâmetleri açıkça bildirdik”.[1925] Yine aralarındaki düzen de şu şekilde ifade edilmiştir: “Güneşi ve ayı âdet ve görevlerinde devamlı olarak O musahhar kıldı”.[1926]

Kur’ân-ı Kerîm insan dikkatini gök cisimlerinin büyük bir hassasiyet ve intizam içindeki hârikulâde hareketlerine çeker. Ardından da bu hareketlerde, düşünen insanlar için ibretler olduğunu ifade eder.[1927] Gerçekten Kur’ân’ın bu tür âyetleri insanoğlunu yaratılış, gök cisimlerinin özellik ve hareketleri, hareketlerinin yapısı, etkileri ve fiziksel olaylar üzerindeki tesirlerini daha iyi kavramak için astronomi çalışmaları ve bilimsel araştırmalar yapmaya teşvik etmiştir. Yer ve göklerdeki ibretler hakkında ne kadar düşünürsek, bu dünyanın yaratılış sırrına o kadar yakınlaşırız. Kur’ân bu ifadeyi şu cümlelerle doğrular: “Allah’tan, kulları içinde, ancak âlimler korkar”.[1928] Rûm sûresinde ise “Şüphesiz ki bunlarda, bilenler için ibretler vardır”[1929] ifadesini buluruz. Yine Kur’ân-ı Kerîm’de, gök cisimlerinin hareketinde, takdir edilmiş bir seyir içinde oldukları belirtilmektedir: “Güneş de kendi mihveri etrafında muayyen bir vakit için hareket etmektedir, bu Azîz, Alîm olan Allah’ın kanunudur. Ay için de sonunda kuru bir hurma dalına döneceği konaklar tayin etmişizdir.

Ne güneşin aya yetişmesi mümkün olur, ne de gece gündüzü geçer. Hepsi bir felekte yüzerler, devirlerini tamamlarlar”.[1930] “O Allah’tır ki, güneşi bir ışık ve ayı da bir nur yaptı, (büyüyüp küçülen) miktarlar ve ölçüler tayin buyurdu ki, senelerin sayısını ve hesabını bilesiniz. Allah bunları ancak hak ve hikmet olarak yarattı. Allah, anlayacak bir topluluk için âyetlerini açıkça beyan ediyor. Elbette gece ile gündüzün arka arkaya gelmek suretiyle değişip durmasında, Allah’ın göklerde ve yerde yarattığı bütün varlıklarda, Allah’tan korkan bir kavim için büyük deliller ve ibretler vardır”.[1931]

Arapların astronomi ilmiyle ilgilerinin temeli sadece Kur’ân âyetleriyle sınırlı değildir. Onların yaşadıkları coğrafya sebebiyle İslâm’dan çok önce bu hususta bilgi sahibi oldukları bilinmektedir. Çünkü Arabistan gecelerinin sıcak, açık ve çoğunlukla bulutsuz atmosferi, bilhassa çölde göçebe hayatı süren insanların eğlence ve vakit geçirmekten çok pratik ihtiyaçları ve bundan sağlayacakları yararlı sonuçlar bakımından bir astronomi amatörü olmalarını gerektiriyordu. Çünkü onlar Kur’ân’ın da işaret ettiği gibi: “Kendilerine rehberlik eden yıldızlar sayesinde”[1932] çöl ortamında yollarını bulabiliyorlardı. Hac veya ticaret amacıyla yola çıkan bedevî, kendisini ve devesini gündüzün kavurucu sıcağından korumak için özellikle geceleri seyahat etmek zorundaydı. Bu durumda onun gece karanlığında yolunu bulabileceği yegâne kılavuz ise gökteki yıldızlardı. Gündüz yolculuk yapma durumunda kaldığı zaman da yine yerden ziyade göğe itibar etmek zorundaydı. Zira sürekli yer değiştiren kum tepeleri yolculukta ona en küçük bir yardımda bulunamaz, belki de yolunu kaybetmesine sebep olabilirdi.

İslâmî dönemde bazı ibadetlerin zamana bağlı olması Müslüman Arapların astronomiye ilgilerini daha da artırmıştır. Ayrıca zekât vergilerinin ödenebilmesi için zamanın hesaplanıp tayin edilmesi önemliydi. Buna ilave olarak günlük (beş vakit), haftalık (cuma), ve yıllık (iki bayram) namazların kılınması ve yine Zilhicce ayında yerine getirilmesi gereken Hac mevsiminin tayin edilmesi amacıyla ve özellikle de oruç ayı olan Ramazan ayının hem başlangıç, hem de bitiş gününü belirlemek gerekiyordu. Günün beş ayrı vaktinde kılınan namazların vaktinin tayin ve tespiti de astronomik olaylara bağlıdır: Tan yerinin ağarmaya başlaması(fecr), güneşin doğuşu, güneşin meridyeni aşması (zevâl), bir nesnenin gölgesinin uzunluğunu

ölçmek suretiyle ikindi namazının (asr) vaktini gözlemek, güneşin batıp ufuktaki alaca karanlığın kayboluşu (mağrib). İşte bütün bunlar sıradan da olsa her Müslümanın pratik astronomi bilgilerine sahip olmasını ve onun takvime ihtiyaç duymadan, güneşin durumlarını tayin etmek ve hilâlin çıkışını gözlemlemek için sürekli olarak gökyüzüne bakmasını gerektiriyordu. Kur'ân'da da ibadet bahsinde günün bu evrelerine işaretler bulunmaktadır: "Güneşin doğmasından önce de, batmasından önce de Rabbini övgü ile tesbih et, gecenin bir kısım saatleri ile gündüzün etrafında (iki ucunda) da tesbih et…". [1933]

Görüldüğü gibi İslâm öncesi dönemde tabiat ile iç içe yaşayan Araplar hayatlarını devam ettirmek için tabiat olaylarını en ince detayı ile bilmek durumundaydılar. Kaldı ki sürekli seyir halinde olan Arap, kervanını veya sürüsünü ancak uygun meteorolojik şartlarda hareket ettirebilirdi. Bunun bir sonucu olarak Allah Rasûlü (s.a.s) herhangi bir askerî sefere çıkarken meteorolojik durumu dikkate almış, meselâ karargâhını ve hatta savaşın yapılacağı alanı, rüzgârın esme yönüne göre tespit etmiştir. Anlaşılan savaş esnasında güneşin doğarken ya da batarken Müslümanların gözünü alacak şekilde karşıdan değil de, arkalarından gelmesine dikkat edilmiştir.[1934]

3. Tıb

Tıb ilminin geçmişi insanlık tarihi kadar eskidir. Çünkü insanoğlu doğumundan ölümüne kadar sürekli olarak sağlıklı olmanın ve sağlıklı kalmanın yollarını aramıştır. Bütün toplumlarda olduğu gibi Araplar da gerek manevî (büyü, muska, dua), gerekse maddî (ilaçlar, cerrahî müdahale) metodlarla tedavi yöntemlerini kullanmışlardır. Nitekim İslâm öncesi Arap toplumunda Nitâsî, Hâris b. Kelede, Nadr b. Hâris ve Ebû Rimse et-Teymî gibi tabip ve cerrahlar insanlara sağlık hizmeti vermişlerdir.

İslâmî dönemde de Allah Rasûlü (s.a.s) bazı hastalıkların tedavisinde doktorlara müracaat edilmesini tavsiye etmiştir. Rivayete göre Medine'de yaralı bir kimseyi ziyaret ettikten sonra kendisine bakılması için bir tabip çağırılmasını istemişti. Tabip geldiğinde Hz. Peygamber'e (s.a.s) şöyle bir sordu: "Ey Allah'ın Rasûlü, ilâç bir işe

yarar mı?” (Tabib bu soruyla, Allah’ın her şeye kadir olduğunu ve ilâç kullanma ve tedaviye başvurmanın Allah’a tevekkülle bağdaşmayacağını söylemek istiyordu). Hz. Peygamber (s.a.s) ise muhatabına “Sübhânallah! Acaba Allah şu yeryüzünde dermanını vermediği herhangi bir hastalık yaratmış mıdır?” cevabını verdi.[1935] Bu ifadesiyle Rasûl-i Ekrem’in hastaların tedavi edilebilmesi için her türlü yola başvurulmasını, her işte olduğu gibi hastalıkların tedavisinde de tevessülü gerçekleştirmeden kuru bir tevekkülle yetinilmemesi gerektiğini açıkça vurgulamıştır. Şüphesiz her şeyi takdir eden Allah’tır, ancak bunları sebepler ve vasıtalarla gerçekleştirmektedir ve Allah istenilen sonuçları elde etmek için insanın çaba göstermesini ve sebeplere sarılmasını bizzat istemiştir.

Kur’ân’da tıb ile ilgili malumat ve tavsiyeler içeren âyetler bulunmaktadır. Kaldı ki bu kitaba rahmet ve şifa adı da verilmiştir. Allah’ın isimlerinden biri de Şâfî’dir. (Şifa verici).[1936] Kur’ân’da bazı meyveler ve balın da şifa kaynağı olduğu ifade edilir: “Rabbin bal arısına: “Dağlardan, ağaçlardan ve insanların yaptıkları çardaklardan kendine evler (kovanlar) edin. Sonra meyvelerin her birinden ye ve Rabbinin sana kolaylaştırdığı yaylım yollarına gir” diye ilham etti. Onların karınlarından renkleri çeşitli bir şerbet (bal) çıkar ki, onda insanlar için şifa vardır. Elbette bunda düşünen bir kavim için büyük bir ibret vardır”.[1937]

Kur’ân’da ayrıca insanın oluşum evrelerini detaylı bir şekilde veren bilgiler de bulunmaktadır. Bu da Arapların anatomi ve fizyoloji hakkındaki bilgileri için büyük bir gelişme olmuştur: “Andolsun ki biz insanı çamurdan (süzülüp çıkarılmış) bir özden yarattık. Sonra onu sağlam bir karargâhta nutfe haline getirdik. Sonra nutfeyi alaka (aşılanmış yumurta) yaptık. Peşinden alakayı bir parçacık et haline soktuk; bu bir parçacık eti kemiklere (iskelet) çevirdik; bu kemikleri etle kapladık. Sonra onu başka bir yaratılışla insan haline getirdik. Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah’ın şânı ne yücedir”.[1938]

Gerek Kur’ân gerekse hadislerde tedavi usulleriyle ilgili tavsiyeler Müslümanların başlangıçtan itibaren sağlığa ehemmiyet vermeleri ve bu hususta bazı müesseseleri faaliyete geçirmeleri sonucunu getirmiştir. Allah Rasûlü (s.a.s) öncelikli olarak hastalıkların tedavisinde tabiplere müracaatı teşvik etmiş, tıp ve hekimlik bilgisine sahip olmayan kimselerin hastaların tedavisiyle uğraşmalarını

yasaklamıştır. Hz. Peygamber (s.a.s) döneminde hastalıkların bulunduğu bölgeden daha geniş alana yayılmasını engelleme adına karantina uygulamasının gerçekleştirildiği bilinmektedir. Bu amaçla Hz. Peygamber (s.a.s) veba salgını görülen bir yerde oturanların bulundukları yeri terk etmemeleri, başka bölgelerde oturanların da onları ziyaret edemeyecekleri" talimatını vermiştir.[1939]

Allah Rasûlü (s.a.s) askerî seferlere çıktığında muhtemel yaralanmaların tedavisinde hizmet görmek üzere mutlaka hastabakıcılar istihdam etmiş, yaralıların bakımı için hususî çadırlar kurdurmuştur. Mescid-i Nebevî'nin içine de tedavi çadırlarının kurulup yaralıların burada tedavi edildiği bilinmektedir. Nitekim ashâbdan Muavviz b.Afrâ'nın kızı Rubeyyi' şöyle bir rivayette bulunmuştur: "Biz Rasûlullah'ın (s.a.s) beraberinde gazveye giderdik. Gazilere su taşıyıp onlara ikram eder ayrıca onların hizmetlerini görürdük. Bir de harb sahasındaki şehîdleri ve yaralıları toplayıp Medine'ye naklederdik.[1940]

D. EĞİTİM VE ÖĞRETİM FAALİYETLERİ

İslâm dini özelde tebliğin ilk muhatapları olan Araplarda, genelde de diğer insan topluluklarında köklü değişiklikler meydana getirmek ve sosyo-kültürel dönüşümü gerçekleştirmek için bir eğitim ve öğretim sistemini hedeflemiştir. Bu sistemin kurucusu olan Hz. Peygamber (s.a.s) kendisinin Allah tarafından bir muallim olarak gönderildiğini ifade etmiştir.[1941] Ayrıca ilmin taşıyıcısı olan alimler de peygamberlerin mirasçıları olarak nitelendirilmiştir.[1942] Dolayısıyla tebliği boyunca Allah Rasûlü'nün (s.a.s) uygulamalarının neredeyse tamamını bir eğitim ve öğretim faaliyeti olarak değerlendirmek mümkündür. Esasen Kur'ân'da da Hz. Muhammed'in (s.a.s) ilâhî tebliğ görevinin bir eğitim-öğretim işi olduğu açıkça vurgulanmaktadır.[1943]

Şüphe yok ki, Hz. Peygamber'in (s.a.s) öğretiminin ana konusu vazifesi gereği İslâm dinidir. Bununla birlikte İslâm hem maddî hem de rûhî-mânevî olmak üzere hayatın her safhasını içine alan bir kurallar bütününden müteşekkil bir sistem olduğu için Rasûl-i Ekrem'in (s.a.s) faaliyetlerinin tamamını sadece rûhî-mânevî olarak

görmek mümkün değildir. Zira o, dünyevî nitelikli görülebilecek hayatla ilgili pek çok hususu da öğretimine dahil etmiştir.

İslâmî tebliğin başlangıç aşamasında Hz. Peygamber'in (s.a.s) de belirttiği gibi Araplar "Ne okuyup yazmayı ve ne de hesap yapmayı bilen bir câhiller topluluğu" idi.[1944] Dolayısıyla bu topluluğun bir bütün olarak eğitim ve öğretime tabi tutulması gerekiyordu. Bu sebeple Allah Rasûlü (s.a.s) peygamberlik görevini üstlendiği andan itibaren bu faaliyeti başlatmıştır. Zira kendisine ilk nazil olan âyetler oku emri ile başlamış ve aynı âyetler içinde kaleme övgüde bulunulmuştur.[1945]

Her ne kadar Hz. Peygamber'in (s.a.s) yoğun eğitim ve öğretim faaliyetleri Medine döneminde gerçekleşmişse de ilmin önemine dair âyetlerin önemli bir kısmının Mekke döneminde nazil olduğu unutulmamalıdır. Bu da İslâmî öğretinin ilme ve eğitime değer verdiğinin belki de en önemli işareti kabul edilebilir. Örnek vermek gerekirse, "De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"[1946]; "… Size ancak az bir bilgi verilmiştir."[1947]; "… ve şöyle de: Rabbim! Benim ilmimi artır!"[1948]; "Eğer yeryüzündeki ağaçlar kalem, deniz de arkasından yedi deniz katılarak (mürekkep olsa) yine Allah'ın sözleri (yazmakla) bitmez. Kuşkusuz Allah mutlak galip ve hikmet sahibidir"[1949]; "Eğer bilmiyorsanız, bilenlere sorun"[1950]; "Kaleme ve (kalem tutanların) yazdıklarına andolsun ki!"[1951] gibi âyetlerin tamamı Mekke döneminde nâzil olmuştur.

Hz. Peygamber'in (s.a.s) eğitim-öğretim uygulamaları konusundaki asıl faaliyetinin gerçek iktidarın ortaya çıktığı Medine döneminde gerçekleştiği bilinmektedir. Nitekim Medine'ye gelir gelmez içinde vakit namazlarının kılınabileceği ve İslâmî eğitim-öğretim faaliyetlerinin yapılabileceği bir mekânın inşasına girişmiştir. Bu da Mescid-i Nebevî'nin yapımı faaliyetidir. İnşa edilen üç bölümden meydana gelmiştir. Bunlardan ilki namaz kılmaya tahsis edilen geniş bir salon, ikincisi okul olarak kullanılan ve Suffe veya Zulle (üstü kapalı yer, gölgelik) denen bölüm ve nihayet Allah Rasûlü'nün (s.a.s) ikametgâhı olarak düşünülen odalar.

Mekke'den Medine'ye Hicretin başlamasıyla Medine'de büyük bir nüfus yığılması meydana gelmişti. Bu sebeple Rasûlüllah (s.a.s) Ensâr ile Muhâcirler arasında kardeşlik (muâhât) kurmak suretiyle

Mekkeli her bir Muhâciri Medineli bir ailenin yanına yerleştirdi. Evli olan Muhâcirler genellikle sığınabilecek bir yer bulabilirken bekâr, kimsesiz ve fakir olan Muhâcirlerin yerleştirilmesi ve onların tabiî ihtiyaçlarının karşılanması pek kolay olmuyordu. İşte bu durum onların belli bir merkezde toplanması zaruretini doğurdu. Medine'de barınağı ve hiçbir geliri olmayan Muhâcirler çoğalınca Hz. Peygamber (s.a.s) onları mescide yerleştirdi. Bu şekilde kimsesiz sahâbîlerin barınması için Mescid'in avlusu tahsis edilip üzeri hurma dallarıyla örtülerek güneş, yağmur ve soğuktan korundu. Çeşitli zaruretler sebebiyle bir araya toplanan bu insanların maddî ihtiyaçları bu şekilde hal yoluna konulmuş oldu.

Mescid'in yanında inşa edilen Suffe, İslâm'daki ilk düzenli eğitim faaliyet merkezi olarak kabul edilir. Suffe bir eğitim-öğretim faaliyet merkezi olduğu gibi, aynı zamanda Medine'de kalacak bir evi olmayanlar için bir yurt işlevi de görmüş gibidir. İslâm'ın temel kurallarını öğrenmek üzere dışarıdan gelen yabancılar da burada misafir edilmiş, bundan dolayı zaman zaman Suffe bölümünde kalanların sayısı 400'e kadar çıkmıştır.

Medine döneminde Suffe, Müslümanların eğitim ve öğretim ihtiyaçlarını büyük oranda karşılamış, ancak talep fazlalığı sebebiyle ilave eğitim merkezlerine ihtiyaç duyulmuştu. Bunun için Allah Rasûlü (s.a.s) Hicretin ikinci (M.624) yılında Makrame b. Nevfel'in evinde sırf Kur'ân öğretimine mahsus daha dar çerçeveli bir eğitim faaliyeti başlatmıştır.[1952]

Hz. Peygamber (s.a.s) Medine'de Müslümanları gerek Mescid'in yanındaki Suffe'de gerekse diğer mescidlerdeki eğitim öğretim faaliyetlerine katılmaya teşvik etmiştir. Nitekim bir gün mescide girdiğinde burada iki ayrı insan grubu görmüştü; onlardan bir kısmı namaz kılıyor, bir kısmı ise eğitim-öğretimle meşgul oluyordu. Her iki tarafa da baktıktan sonra şöyle dedi: "Her iki grup da güzel şeyler yapıyorlar; şu kadarı var ki Allah'a dua edip ondan bir şey isteyen kişilerin bu isteklerini kabul etmek tamamen Allah'a aittir. Oysa diğerleri bir şeyler öğrenip böylece cehaleti kovuyorlar; ben ise Allah tarafından bir muallim olarak gönderildim." Daha sonra da kalkıp eğitim-öğretimle meşgul olanların arasına gidip oturdu.[1953]

Hz. Peygamber (s.a.s) erkeklerin yanı sıra kadınların eğitilmesi konusuna da ehemmiyet vermiştir. Nitekim haftanın bir gününü

tamamen onlara ayırmış, o gün sadece onlara hitap edip sorularına cevap vermiştir.[1954] Bu faaliyette en büyük yardımcıları eşleriydi. Onlar arasında hanımı Hz. Hafsa okumayı ve yazmayı biliyordu. Hz. Âişe ise bilhassa İslâm hukuku alanında uzmanlaşmış ve daha sonraki yıllarda pek çok âlime hocalık yapmıştır. Allah Rasûlü (s.a.s) eşlere ilim öğretilmesi uygulamasını ashaba da tavsiye etmiş, onlardan evlerinde bulunan eş ve cariyelerini eğitmelerini istemiştir: "Kimin bir cariyesi varsa onu en güzel bir şekilde eğitsin, sonra kendisiyle hür bir kadın olarak evlenebilmek için onu azât etsin. Böyle yapan bir insan Allah tarafından yaptığının iki katıyla ödüllendirilecektir."[1955]

Hz. Peygamber (s.a.s) Medine'de başlattığı eğitim-öğretim faaliyetlerini diğer beldelere de yaymak amacıyla ihtiyaç duyulan yerlere öğretmen göndermiştir. Çünkü cahillerden oluşan bir toplumun gelişip ilerlemesi mümkün değildir. Bu amaçla insanların tamamının olmasa bile önemli bir kısmının sürekli ilim ve eğitimle meşgul olması şarttır. Nitekim Kur'ân bir âyetinde ordunun askere pek çok ihtiyaç duyduğu zamanlarda dahi halkın eğitilmesinin önemi üzerinde ısrarla durmaktadır: "Müminlerin hepsinin toptan askere alınması (sefere çıkması) doğru değildir. Onların her kesiminden bir grup dinî ilimlerde geniş bilgi edinmek ve kavimleri (savaştan) döndüklerinde onları ikaz etmek için geride kalmalıdır. Umulur ki sakınırlar".[1956] Bu anlayıştan hareket eden Allah Rasûlü (s.a.s) vali olarak görevlendirilen kişilere eğitime ehemmiyet vermelerini emretmiştir. Görüldüğü gibi bu resmî talimatta İslâm'ın dinî hayatla ilgili temel kurallarının yanı sıra, temizlik, sağlığın korunması, yöre halkının ahlâk ve manevî değerlerine önem verilmesi, zorunlu vergiler, adam öldürme ya da yaralama durumlarında ödenecek tazminat (yani medenî hukuk ve ceza hukukunun eğitimi) vs. gibi konular yer almaktaydı. Dolayısıyla doğrudan eğitimle ilgili olan bu hususlar bölge idarecisinin sorumluluğuna verilmiştir.[1957]

IV. DİN KARDEŞLİĞİ

Sözlükte kardeşlik aynı ana babadan veya bunlardan birinden dünyaya gelenler arasındaki kan bağını belirtmesi yanında aynı sülâleye, kabile veya millete mensup olma hali olarak açıklanır.[1958]

İslâmî literatürde kardeşlik (uhuvvet), aynı inanç ve değerleri, dünya görüşünü paylaşma gibi ortaklık ve benzerlikleri bulunan kişi ya da gruplar arasındaki birlik ve dayanışma ruhu olarak da bilinir. Dolayısıyla yeni durumda maddî anlamda kan birliğinin veya ortaklığının yerini manevî muhtevalı inanç birliği almıştır.[1959]

Din kardeşliği hususu İslâm'ın temel kaynağı olan Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber'in (s.a.s) hadislerinde câhiliyye telakkisinde soy birliğine ve kan bağına dayanan asabiyet kavramının yerine tevhid inancını esas alan manevî birliği, dayanışma ve paylaşma sorumluluğunu anlatmak üzere yaygın biçimde kullanılır. Kur'ân-ı Kerîm'de ihvân kelimesi çoğu yerde manevî kardeşlik olmak üzere her iki anlamda geçerken müminlerin birbirlerinin kardeşleri olduğunu bildiren âyet[1960] dışında ihve kelimesi daha ziyade kana dayalı gerçek kardeşliği ifade eder.

Kur'ân'da ayrıca bilinen kardeşlik kavramının farklı ilişki biçimleri de ortaya konulur. Nesep ilişkisi, miras, evlenme gibi fıkhî düzenlemeler üzerinde durulurken kardeşlerden söz edilmesi yanında, ahlâk açısından Hz. Âdem'in oğullarından Kâbil'in kıskançlık ve menfaat duygularına mağlûp olarak kardeşi Hâbil'i öldürmesi[1961], yine kıskançlık yüzünden Hz. Ya'kûb'un oğullarının kardeşleri Yûsuf'a ihanet etmeleri[1962] anlatılır. Kur'ân'da manevî kardeşlikten kastedilen ise inanç, amaç ve davranış birliğidir. Kur'ân bu açıdan Müslümanları birbirinin kardeşleri olarak gördüğü gibi[1963], Müslümanların dışında kalan inanç grupları arasındaki ortaklık ve iş birliğini de yine kardeşlik kavramıyla ifade eder. Buna göre inkârcılar ve münafıklar da birbirinin kardeşleridir.[1964] Hatta Kur'ân'da münafıklarla Ehl-i kitap arasında bir kardeşlik bağı olduğuna da işaret edilir.[1965] Onların kardeş olmalarını sağlayan ortak unsur ise her iki tarafın da Hz. Muhammed'in (s.a.s) peygamberliğini inkâr etmeleri, ona karşı tutumlarında aynı düşmanca niyeti beslemeleridir.

Allah Rasûlü (s.a.s) kabile asabiyetinin bir sonucu olarak kan bağına büyük değer veren ve bütün inanç ve davranış kalıplarını kabile çerçevesinde düzenleyen bir topluma gönderilmişti. Bundan dolayı onun getirdiği inanç sisteminin toplumda yerleştirilebilmesi için eski anlayışın tamamen değişmesi gerekiyordu. Arap sosyal hayatı dikkate alındığında bu değişim ve dönüşümü bir beşerin başarması

neredeyse mümkün değildi. Allah'ın elçisi sıfatıyla Hz. Muhammed (s.a.s) Mekke döneminde aile, aşiret, nesep, kavim gibi kan bağına dayalı birlik duygularının ve ilişkilerin önemini ve etkisini kabul etmekle birlikte, ilkel şekliyle şahsî veya ırkî çıkarlara dayalı olan asabiyet kavramının içeriğinde köklü bir değişiklik yaparak bu kavramı özellikle dinî öğretilerin yayılması, gerçeğin gün ışığına çıkarılması, daha faziletli bir toplum kurulması gibi yüksek hedefler için bir araç olarak görmüştür. Buna göre İslâm'ın temel toplumsal dinamiği başından itibaren inanç birliği etrafında yoğunlaşan manevî kardeşlik duygusu olmuş, asabiyetten kaynaklanan farklılaşma ve çatışma eğilimleri en alt düzeye indirilmek suretiyle ilkelerini Kur'ân'ın belirlediği inanç ve değerler birliğine dayalı bir kardeşlik ruhu geliştirilmiştir. Nitekim Âl-i İmrân sûresinde câhiliyye Araplarındaki kabile temelli çatışmaları kendilerini bir yıkım noktasına sürüklemişken İslâm sayesinde onların gönüllerinde barış ve kardeşlik duygularının gelişmesi, bu suretle bir kardeşler topluluğu haline gelmeleri Allah'ın onlara bir yardım ve nimeti olarak değerlendirilmiştir.[1966]

Hz. Peygamber (s.a.s) risâletinin başlangıcından itibaren İslâmî dünya görüşünü tesis etmek, toplumda din kardeşliği esasını yerleştirmek için Arap sosyal hayatında derin tesirleri olan asabiyetle mücadele etmeye ve onun menfî tesirlerini en aza indirmeye çalışmıştır. Çünkü asabiyet ruhu câhiliyye döneminde Arap kabilelerinin dağılmasına sebep olmuş, kabileler arasında devamlı düşmanlık üretmiş, intikam hislerini körüklemiş ve neticede onların güçlü bir millet haline gelmelerine imkân tanımamıştır. Hâlbuki İslâm dini inananlar arasında kardeşliği ve birliği hedefliyordu. Bundan dolayı geçmişten beri Arab'ın nefsine yerleşmiş olan asabiyetin toplumu parçalayıcı özellikleriyle mücadele etme, onu tesirsiz hale getirme ve dağınık halde yaşamaya alışmış kabileleri din kardeşliği merkezinde bütünleştirme zorunluluğu vardı. Ancak onların damarlarındaki kan gibi dolaşan ve asırlar geçtikçe daha da derinleşen asabiyetin kısa sürede etkisiz hale getirilmesi de neredeyse imkânsızdı. Bu amaçla Allah Rasûlü (s.a.s) asabiyetin yerine din kardeşliğini geçirebilmek için tedrici ve devamlı bir dönüşüm stratejisi takip etmiştir. Öncelikli olarak bütün müminlerin kardeş olduklarını ilân etmiş[1967] ve asabiyetin esasını oluşturan soy

üstünlüğü ve kabilecilik anlayışını reddetmiştir.[1968] Kur'ân 'da insanların doğuştan kazanılan, soylarından gelen bir ayrıcalığa sahip olmadıkları, onlar arasında üstünlüğün ancak ahlâkî hassasiyet demek olan takvada ve kullukta gerçekleşeceği, bunun da ancak kişinin kendi gayretiyle sağlanabileceği hususları açıkça ifade edilmiştir.[1969] Allah Rasûlü (s.a.s) Mekke 'nin fethi günü irâd ettiği hutbesinde İslâm kardeşliğinin ana prensiplerini, "Ey Kureyşliler Allah sizden câhiliyye gururunu, büyüklenmeyi ve babalarınız ile övünmeyi kaldırmıştır. Bütün insanlar Âdem 'dendir, Âdem de topraktandır" [1970] sözleriyle açıkça ortaya koymuş, Vedâ Hutbesi'nde ise aynı gerçeği daha şümullü bir şekilde şöyle dile getirmiştir:

"Ey insanlar, sizin Rabbiniz birdir, babanız da birdir. Haberiniz olsun ki, takvâ dışında hiçbir arabın arap olmayana, hiçbir acemin araba, hiçbir siyahın beyaza, hiçbir beyazın siyaha karşı bir üstünlüğü yoktur. Şüphesiz ki ilahi huzurda en değerliniz en müttakî olanınızdır".[1971]

Allah Rasûlü'nün (s.a.s) atmış olduğu bu önemli adımlara rağmen İslâm öncesi dönemden beri devam eden soya dayalı övünme ve ırkın üstünlüğüne dayanma anlayışının tamamen ortadan kaldırılması mümkün olmamıştır. Çünkü Araplar geleneksel olarak neseplerine son derece düşkün bir milletti ve nesep, kabileler arasında asıl övünç kaynağıydı. Bu nedenle Hz. Peygamber (s.a.s) soy üstünlüğü ve asabiyet davası gütme fiillerini kınamış, bunun İslâm'ın ruhuna aykırı olduğunu açıkça ifade etmiştir:

"Asabiyet, bir kişinin kavminin haksız davranışına arka çıkmasıdır". [1972] "Asabiyet duygusuyla öfkelenen, asabiyet uğruna savaşırken veyahut asabiyet davası güderken körü körüne açılmış bir bayrak altında ölen kimsenin ölümü câhiliyye ölümüdür".[1973]

İslâm Peygamberi (s.a.s) her şeyden önce kabile ruhu demek olan asabiyet uğruna gayreti câhiliyye davası olarak nitelemiştir: "Câhiliyye davasıyla hak iddia eden bizden değildir"[1974]. "Şu câhiliyye çığlığını bırakınız, o ne kötü şeydir".[1975] Bu hadislerde geçen câhiliyye davası, câhiliyye çağrısı demektir ki, bir kimsenin kendi kabile mensuplarından "Yetişin ey filan oğulları" diyerek yardım istemesidir. Nitekim bunu işiten kabile halkının çağrıyı yapan kimseye haklı veya haksız, zalim veya mazlum olsun tereddütsüz

yardıma koşması esastır ve bu da asabiyetin faaliyete geçmesinden başka bir şey değildir. İslâm dini kabile taassubuna dayanan bu tür yardımlaşmayı kaldırmayı hedeflemiş, anlaşmazlıkların kan davası ile değil, adaletle çözülmesini emretmiş, câhiliyye davasına çağırmayı da, buna iştiraki de büyük günahlardan saymıştır.

Şu bir gerçektir ki İslâm kabilevî yönelimlere karşı koymaya çalışmıştır. Bu durum güçlü bir şekilde İslâm'ın kabile asabiyetine karşı savaşında, fertler arasındaki kan bağı yerine akîde ve imana dayanan yeni bir kan bağı oluşturmasında, kan davası, otlak ve su için savaş düşüncesini ilke ve din uğruna cihad, ümmeti savunmak ve himaye etmek için düzenli savaş düşüncesiyle değiştirmesinde ve kabile sınırlarını aşarak, çıkarları diğer bütün çıkarların üzerinde olan kabileler üstü bir ümmet oluşturmasında açığa çıkar. Hz. Peygamber (s.a.s), gelenek ve kabile düşüncesinin yerini tutmak üzere devlet ve kanun düşüncesini-din aracılığı ile- yerleştirmiştir. Kabile dışındaki otorite bedevîlere yabancı gelen bir düşünceydi; zira onlar kabile geleneği dışında herhangi bir kanun tanımazlardı. Oysa İslâm otoritenin yalnız Allah'a ait olduğunu ve ancak onun adıyla var olabileceğini belirterek yönetimin adaleti gerçekleştirmeyi ve ümmeti korumayı hedeflemesi gerektiğini açıkladı.[1976]

Rasûlüllah (s.a.s) kabile asabiyetini önleme ve müminlerini din kardeşliğinde birleştirme hususunda sadece yakınındaki Müslümanları değil, uzak beldelerdeki insanları da uyarma ihtiyacı hissetmiş, muhtelif kabilelerle yaptığı anlaşmalarda ve onlara gönderdiği mektuplarda halkı kabilecilik konusunda dikkatli olmaya çağırmış, onlardan din kardeşliği çerçevesinde birlik oluşturmalarını istemiştir. Nitekim Hâris b. Ka'b kabilesiyle yaptığı anlaşmada, ihtilâf vukuunda onları asabiyete çağrı yapmaktan menetmiş, davetin ancak Allah'ın birliğine olmasını istemiş, Allah'ı bırakıp da kabile veya aşiretine çağıranın engellenmesini emretmiştir.[1977]

Hz. Peygamber (s.a.s) tebliğ döneminde kabilelerin İslâm'a hizmetlerini göz önünde bulundurarak onlar arasında yeni bir derecelendirme yapmıştır. Bu davranışıyla câhiliyye dönemindeki kabile üstünlüğü kriteri sayılan güce ve nesebe bağlı derecelendirme yerine dine hizmet noktasında yeni bir kıstas ortaya koyarak bu yolla asabiyet hissi yerine inanç birliği ve din kardeşliği esasını öne çıkarmıştır. Hz. Peygamber (s.a.s), Arap kabilelerini sadece İslâm'a

hizmetleri nispetinde derecelendirmekle iktifa etmemiş, başka ırklara mensup olan ilk Müslümanlardan Selmân-ı Farisî ve Bilâl-i Habeşî gibi sahâbîleri de en yakın dostları arasına almış, benzer şekilde köle asıllı olan Zeyd b. Hârise 'yi Mûte Savaşı'na birinci komutan olarak tayin etmiş, onun oğlu Üsâme'yi de ashâbdan ileri gelen pek çok kişinin iştirak ettiği bir askerî seferin komutasına getirmiştir.[1978]

Allah Rasûlü (s.a.s), asabiyeti câhiliyye davası olarak tanımlayıp zararlarına vurgu yapmakla birlikte bu kavramı tevil yoluyla müspet anlamda yeniden tanımlamayı da ihmal etmemiştir. Buna göre kişi asabesini her durumda desteklemelidir: Mazlumsa onu korumalı, zalimse zulmüne engel olarak yine ona yardımcı olmalıdır.[1979]

İslâm dininin ortaya koyduğu din kardeşliği idealinin pratik örneklerini Allah Rasûlü'nün Medine'ye hicretinden hemen sonra gerçekleştirdiği Ensâr-Muhâcir kardeşliği uygulamasında bulmak mümkündür. Allah Rasûlü (s.a.s) bunu sağlamak için Ensâr ve Muhâcirûn'u genel bir çağrı ile kardeş ilânını yeterli görmeyip her iki taraftan birer kişiyi karşılıklı olarak kardeş ilân etmiştir.[1980] Böylece birlikteliği kan unsurundan çıkarıp manevî bir temele dayandırmak suretiyle soya dayalı kabilevî ittifakı akîdevî ittifaka çevirmiş; kandan inanca, kabileden gelen statüden akideden kaynaklanan birliğe geçişi sağlamış; artık kabile ve aşiretin yerini ümmet ve millet almıştır. Câhiliyye döneminde kabilelerin anlaşmasıyla (hilf) birbirlerine yardımcı olan kabile mensupları, din kardeşliği temelinde bir araya gelen müminler haline gelmişlerdir.[1981]

Görüldüğü gibi Medine'de gerçekleştirilen faaliyet, câhiliyye döneminde yaygın olarak görülen bir kabilenin diğerine iltihakından yahut herhangi iki kabilenin başka kabilelere karşı savunma veya saldırı amacıyla oluşturdukları ittifaktan tamamen farklıydı. Zira yeni durumda bütün halinde kabile hükm-i şahsiyetinin yerini ferdî olarak tek tek Müslümanlar alıyor, bu şekilde sorumluluk mensup olunan kabilelere değil, din kardeşliğinde birleşen Müslüman bireylere yükleniyordu. Sonuçta bütün Müslümanlar kabile mensubu olmanın sınırlarını aşarak bir inanç etrafında kardeş kabul edilen topluluğun eşit hak ve sorumluluklara sahip üyeleri konumuna geliyorlardı. Bu uygulama bütün halinde kabileyi ve gelenekleri esas alan bir toplumdan, ferdi ve inancı esas kabul eden yeni bir topluma geçişin ilk adımıdır. Karşılıklı akdedilen kardeşlik Kur'ân 'da şu ifadelerle

övülmektedir: “İman edip hicret eden ve Allah yolunda cihad edenler ve (Muhâcirleri) barındırıp (onlara) yardım edenler var ya; işte onlar gerçek müminlerdir. Onlar için bir bağışlanma ve bol bir rızık vardır. Daha sonra iman edip hicret eden ve sizinle birlikte cihad edenlere gelince, işte onlar da sizdendir. Allah’ın kitabınca, kan akrabaları birbirlerine (varis olmaya) daha layıktırlar. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir”.[1982]

Hz. Peygamber’in (s.a.s) Medine ‘de tesis ettiği Ensâr- Muhâcir din kardeşliği anlayışı o noktaya varmıştı ki, aralarında kan bağı bulunmayan, ancak inançları sebebiyle birbirleriyle manevî kardeş kabul edilen Müslümanlar başlangıçta aralarında mirasçı dahi kabul edilmişlerdi. Kur’ân ’da bu hususa “İman edip hicret eden ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler (Muhâcirler) ve barındırıp onlara yardım edenler (Ensâr) var ya, işte onlar birbirlerinin velileridir. İman edip hicret etmeyenlere gelince, hicret edinceye kadar, onların velâyetleri size ait değildir. Eğer din konusunda sizden yardım isterlerse, sizinle aralarında sözleşme bulunan bir kavme karşı olmadıkça, yardım etmek üzerinize borçtur. Allah yaptıklarınızı hakkıyla görendir ”[1983] âyetiyle işaret edilir. Ancak daha sonra Muhâcirlerin durumu düzelince bu uygulama “Akrabalık yönünden yakınlıkları olanlar Allah’ın hükmüne göre mirasta birbirine daha yakındır”[1984] hükmüyle neshedilmiştir.[1985]

Medine ‘de gerçekleştirilen örnek din kardeşliği uygulaması her şeyden önce Evs ve Hazrec arasında geçmişte meydana gelen üzücü hadiseleri sona erdirmiş görünmektedir. Gerçekten de yıllardan beri Medine’de yaşayan bu iki kabile arasındaki kan ortaklığı, birleştiricilik vazifesini yerine getirmek bir yana, intikam sebebiyle onların uzun yıllar boyunca birbirlerini kırmalarına neden olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s) kan bağı yerine dinî inancı esas alınca öncelikle Medine’deki Araplar düşmanlığı bırakıp gerçek kardeşliğe adım atarak eski davalarını unutmuşlardır. “Allah’ın size olan nimetini hatırlayın. Hani siz birbirinize düşman kişiler idiniz de O, gönüllerinizi birleştirmişti. Onun nimeti sayesinde kardeş oldunuz. Siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan sizi kurtardı” âyetlerinde[1986]onların geçmişleri ve yeni durumları mukayese edilir.

Hz. Peygamber’in (s.a.s) Medine’de işlerlik kazandırdığı din kardeşliği uygulaması esasında hicret öncesi Mekke ‘deki

Müslümanların kendi aralarında kardeş kabul edilmelerinin devamından başka bir şey değildir. Zira Allah Rasûlü (s.a.s), Mekke döneminde müşriklerin baskı ve işkenceleri karşısında Müslümanlar arasında güçlü bir dayanışmayı temin ve İslâm'ın ancak inanç kardeşliği üzerine yükselebileceğini vurgulama amacıyla müminlerini kendi aralarında kardeş yapmış, bu adımın başlangıcı olarak kendisi Hz. Ali ile amcası Hz. Hamza da azatlısı Zeyd b. Hârise ile kardeş olmuşlardır. Daha sonra da Hz. Osman ile Abdurrahmân b. Avf, Zübeyr b. el-Avvâm ile Abdullah b. Mes'ûd, Ubeyde b. Hâris ile Bilâl b. Rebâh, Mus'ab b. Umeyr ile Sa'd b. Ebû Vakkâs , Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh ile Ebû Huzeyfe'nin kölesi Sâlim , Saîd b. Zeyd ile de Talhâ b. Ubeydullah kardeş sayılmışlardır.[1987] Medine'deki yeni eşleşmede ise Hz. Ebû Bekir , Hârice b. Zeyd ile Abdullah b. Mes'ûd , Muâz b. Cebel ile Mus'ab b. Umeyr ise Ka'b b. Mâlik ile kardeş olmuşlardır.[1988]

Medine'de Ensâr -Muhâcir kardeşliği sayesinde evvelemirde bütün varlıklarını Mekke 'de bırakmak zorunda kalan Kureyş Müslümanlarının maddî ve manevî ihtiyaçlarının karşılanması temin edilmiştir. Nitekim Medineliler Kur'ân 'ın emriyle öz kardeşleri olarak kabul ettikleri Muhâcirlerle sahip oldukları bütün imkânları paylaşmışlardır. Bu faaliyet neticesinde her iki taraf arasında ruhî, ictimaî ve iktisadî birlik ve tesânüd gerçekleştirilmiş, adeta onlar kader ortağı olmuşlardır.

Hz. Peygamber'in (s.a.s) Medine 'de inanç merkezli oluşturduğu Müslüman topluluk zamanla şehrin en güçlü ve organize unsuru haline gelmiştir. Bu birlik daha sonraki süreçte hiçbir şekilde zafiyete uğramamış, hatta Allah Rasûlü'nün (s.a.s) liderliğinde etkisini ve kuvvetini daha da artırmıştır. O kadar ki bu sağlam yapı sayesinde hem Medine içindeki münafıklara, hem Medineli Yahûdî düşmanlara hem de Mekke ve Hicaz 'ın diğer müşrik Araplarına karşı aynı anda mücadele edilebilmiş, güçlü yardımlaşma ve dayanışma duygusuyla bütün bu hasım unsurlar Müslümanlar tarafından sırasıyla etkisiz hale getirilebilmiştir. Medine'de Ensâr-Muhâcir arasında gerçekleştirilen bu hadise tarihsel bir değer taşımasının yanı sıra esasında İslâm dünya görüşünün evrensel kardeşlik prensiplerinin pratik uygulamasını da göstermesi açısından son derece önemlidir. Dolayısıyla bu tarihî örneklerle verilmek istenen mesaj, bütün

Müslümanların her dönemde Ensâr ile Muhâcirûn arasındaki din kardeşliğini kendileri için örnek almaları ve bunu kendi yaşadıkları çağda uygulamaya geçirmeleridir.

Din kardeşliğini soy ortaklığının önüne geçiren İslâmî öğreti bunun yanı sıra insanların yakınlarıyla ilgilenmelerini, yani soy esaslı dayanışmalarını da inkâr etmemiş, üstelik sıla-i rahim uygulamasıyla bunu dinin hususî bir emri haline getirmiştir. Başka bir ifadeyle Hz. Peygamber (s.a.s), Araplar arasında son derece etkili olan nesep ilişkileri ve soy bağlılığı anlayışının yerine sıla-i rahim çerçevesinde Müslümanlara birtakım dinî ve ahlakî sorumluluklar yüklemiştir. Bu yeni anlayışta akrabalık bağının sürdürülmesine yapılan vurgu, soyun üstün tutulması düşüncesinden değil, akrabalık ilişkilerini de içine alan toplum düzeninin sağlanması ve yardımlaşma duygusunun geliştirilmesi hedefinden kaynaklanmaktadır. Bundan dolayıdır ki, İslâm dini sıla-i rahmi teşvik etmiş, üstelik soyları ile bağını kesenleri yermiştir. “Kendisi adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah’tan ve akrabalık bağını koparmaktan sakının”.[1989] Hz. Peygamber (s.a.s) de akrabayı gözetmeyi Allah ve âhiret gününe imanın bir gereği kabul etmiştir: “Allah’a ve âhiret gününe iman eden kimse misafirine ikram etsin, Allah’a ve ahiret gününe iman eden sıla-i rahimde bulunsun”[1990], “Sıla-i rahmi terk eden cennet’e giremez”. [1991]

İslâm’a göre akraba olmak dinî ve ahlakî sorumlulukların yanında yakınlara bazı sosyal yükümlülükler de getirmiştir. Öyle ki İslâm hukukunda sadece akrabalık ilişkileriyle ortaya çıkan özel hukukî hükümler vardır.[1992] Gerek Kur’ân -ı Kerîm, gerekse hadislerde akrabalık bağlarının karşılıklı ziyaret, haberleşme, maddî ve manevî yardım gibi çeşitli yollarla korunması ve güçlendirilmesi hususunda önemle durulmuştur. İslâm dini akrabalık konusunda tabiî olarak kan bağını esas almakla birlikte evlilik ve emzirmeden meydana gelen akrabalığa da ehemmiyet vermiş, bunları da bazı dinî ve hukukî sonuçlar doğuracak şekilde akrabalık meydana getiren unsurlar içerisine dahil etmiştir. [1993]

[1879] İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab,* XII, 416-418.
[1880] Uludağ, Süleyman, “Marifet”, *DİA,* XXVIII, 54-56.

[1881] Alâk, 96/1-3.
[1882] Zümer, 39/9.
[1883] Mücâdele, 58/11.
[1884] Fâtır, 35/29.
[1885] En'am, 6/35.
[1886] A'raf, 7/199.
[1887] Tirmîzî, *İlim* 19; İbn Mâce, *Mukaddime* 19.
[1888] Müslim, *İlim* 14.
[1889] İbn Mâce, *Fiten* 26; Dârimî, *Mukaddime* 26, 32.
[1890] Buhârî, *İlim* 10.
[1891] Güner, Ahmet, "Asr-ı Saadette Mescitler ve Fonksiyonları", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm,* IV, 155-223.
[1892] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 22.
[1893] Kutluer, İlhan "İlim", *DİA,* XXII, 109-114.
[1894] Buhârî, *Bed'ü'l-halk* 6.
[1895] Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* V, 117.
[1896] Buhârî, *Bed'ü'1-Vahy* 5, *Fedâilü'l-Kur'ân* 7; Müslim, *Fedâil* 50, 98, 99.
[1897] Buhârî, *Fedâilü'l-Kur'ân* 3, 4; *Tevbe*, 20. Bu konuda bk. Maşalı, Mehmet Emin, "Mushaf", *DİA*, XXXI, 242.
[1898] Buhârî, *Fedâilü'l-Kur'ân* 3.
[1899] Bu konuda geniş bilgi için bk. Öztürk, Hayrettin, *Ebedî Mucize Kur'ân Yazılması ve Toplanması*, İstanbul 2001, s. 105-157; Maşalı, Mehmet Emin, "Mushaf", DİA, XXXI, 242-248.
[1900] Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, II, 697-707.
[1901] Kandemir, Yaşar, "Hadis", *DİA,* XV, 27-35.
[1902] Küçük, Raşit, "İsnad", *DİA,* XXIII, 154-159.
[1903] Bu konuda geniş bilgi için bk. Başaran, Selmân-M. Ali Sönmez, *Hadis Tarih ve Usûlü,* Bursa 1998, s. 40-87.
[1904] Kandemir, Yaşar, "Hadis", *DİA,* XV, 32-38.
[1905] İbn Sa'd, *et-Tabakât,* II, 373, IV, 262.
[1906] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe,* I, 101.
[1907] Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi,* II, 707-716; Afzalurrahman, *Sîret Ansiklopedisi,* V, 201-289; Şimşek, M. Sait, Asr-ı Saadette Kur'ân ve Sünnetin Anlaşılması, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm,* I, 203-259.
[1908] Bakara, 2/255.

[1909] Mücâdele, 58/7.
[1910] Âl-i İmrân, 3/190-191; Bakara, 2/164.
[1911] Fussilet, 41/11.
[1912] Enbiyâ, 21/30.
[1913] Enbiyâ, 21/33.
[1914] A'raf, 7/54, Yûnus, 10/3, Hûd, 11/7, Furkân, 25/59, Secde, 32/4, Kâf, 50/38, Hadîd, 57/4.
[1915] Secde, 32/5.
[1916] Meâric, 70/4.
[1917] Tekvîr, 81/1-3.
[1918] İnfitâr, 82/1-4.
[1919] İbrâhim, 14/48.
[1920] Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi,* II, 779-783.
[1921] Vâkıa,56/75-76.
[1922] Müminûn, 23/86-88.
[1923] Rahmân, 55/5.
[1924] En'âm, 6/96.
[1925] En'âm,6/97.
[1926] İbrahim, 14/33.
[1927] Câsiye, 45/13.
[1928] Fâtır, 35, 28.
[1929] Rûm, 30/22.
[1930] Yâsîn, 36/38-40.
[1931] Yûnus, 10/5-6.
[1932] Nahl, 16/16.
[1933] Tâ-Hâ, 20/130.
[1934] Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, II, 783-800.
[1935] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 371.
[1936] Şuarâ, 26/80.
[1937] Nahl, 16/68-69.
[1938] Müminûn, 23/12-14.
[1939] Buhârî, *Tıbb* 30.
[1940] Buhârî, *Tıb* 2. Bu konuda bk. Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi,* II, 801-812; Afzalurrahman, *Sîret Ansiklopedisi,* I, 216-246.
[1941] İbn Mâce, *Mukaddime*17.
[1942] Buhârî, *İlim* 30.

[1943] Bakara, 2/129.
[1944] Buhârî, *Savm* 13.
[1945] Alâk, 96/1-5.
[1946] Zümer, 39/9.
[1947] İsrâ, 17/85.
[1948] Tâ-hâ, 20/114.
[1949] Lokman, 31/27.
[1950] Nahl, 16/ 43.
[1951] Kalem, 68/1.
[1952] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 4, 150.
[1953] İbn Mâce, *Mukaddime* 17.
[1954] Buhârî, *İlim* 45.
[1955] Buhârî, *İlim* 41.
[1956] Tevbe, 9/122.
[1957] Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi,* II, 751-778; Köten, Akif, "Asr-ı Saadette Ashab-ı Suffa", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm,* IV, 381-416; Parladır, Selahaddin, "Asr-ı Saadette Eğitim", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm,* IV, 419-452.
[1958] İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab,* XIV, 19-24.
[1959] Çağrıcı, Mustafa, "Kardeşlik", *DİA,* XXIV, 485-486.
[1960] Hucurât, 49/10.
[1961] Mâide, 5/ 27-31.
[1962] Yûsuf, 12/8-15.
[1963] Âl-i İmrân, 3/103; Tevbe, 9/ 11; Hucurât, 49/10; Haşr 59/10.
[1964] Âl-i İmrân, 3/156, 168;Ahzâb, 33/18.
[1965] Haşr, 59/11.
[1966] "Hep birlikte Allah'ın ipine (İslâm'a) sımsıkı yapışın; parçalanmayın. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın: Hani siz birbirinize düşman kişileridiniz de O, gönüllerinizi birleştirmişti ve O'nun nimeti sayesinde kardeş kimseler olmuştunuz. Yine siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan da sizi O kurtarmıştı. İşte Allah size âyetlerini böyle açıklar ki doğru yolu bulasınız. (Âl-i İmrân, 3/103).
[1967] Hucurât, 49/10.
[1968] Tekâsür, 102/1-8.
[1969] Hucurât, 49/9-13.
[1970] İbn İshâk , *Sîre*, s. 94.

[1971] Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VI, 11.
[1972] Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* IV, 107, 160; Ebû Davud, *Edeb* 112.
[1973] Müslim, *İmâre* 57; Nesaî, *Tahrim* 28; İbn Mâce, *Fiten* 7.
[1974] Buhârî, *Cenâiz* 39.
[1975] Buhârî, *Menâkıb* 8.
[1976] Dûrî, Abdülaziz, *İlk Dönem İslâm Tarihi, İlk Dönem İslâm Tarihi,* (çev. Hayrettin Yücesoy), İstanbul 1991, s. 75-76.
[1977] Hamidullah, Muhammed , *el-Vesâiku's-Siyâsiyye,* s. 208.
[1978] İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 15, 253.
[1979] Buhârî, *Mezâlim* 4, *İkrah* 7.
[1980] Buhârî, *Nikâh* 68.
[1981] Buhârî, *Menâkıbü'l-Ensâr* 3.
[1982] Enfâl, 8/74-75.
[1983] Enfâl, 8/72.
[1984] Enfâl, 8/75.
[1985] Buhârî, *Kefâle* 2, *Tefsîru'l-Kur'ân* 7, *Ferâiz* 16.
[1986] Âl-i İmrân, 3/103.
[1987] İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber,* s. 70-71.
[1988] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 238-329.
[1989] Nisâ, 4/1.
[1990] Buhârî, *Edeb* 31.
[1991] Müslim, *Birr* 18.
[1992] Bakara, 2/179.
[1993] İbn İshâk , *Sîre,* s. 94; İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber,* s. 71-75; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 238-329; Hasen Hâlid, *Müctemau'l-Medine Kable'l-Hicre ve Ba'dehâ,* s. 135-153; Hamidullah, Muhammed , *el-Vesâiku's-Siyâsiyye,* s. 208; Dûrî, Abdülaziz, *İlk Dönem İslâm Tarihi,* s. 75-76; Afzalurrahman, *Sîret Ansiklopedisi,* III, 411-438; Akyüz, Vecdi, "Akraba", *DİA*, II, 286; Fayda, Mustafa, "Câhiliyye", *DİA,* VII, 18.
[1889]
[1979]
[1908]
[1880]
[1964]
[1936]

[1926]
[1954]
[1898]
[1907]
[1963]
[1927]
[1989]
[1917]
[1925]
[1953]
[1980]
[1937]
[1965]
[1890]
[1962]
[1888]
[1916]
[1934]

Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* IV, 107, 160; Ebû Davud, *Edeb* 112.

Buhârî, *Cenâiz* 39.

Müslim, *İmâre* 57; Nesaî, *Tahrim* 28; İbn Mâce, *Fiten* 7.

Dûrî, Abdülaziz, *İlk Dönem İslâm Tarihi, İlk Dönem İslâm Tarihi,* (çev. Hayrettin Yücesoy), İstanbul 1991, s. 75-76.

Buhârî, *Menâkıb* 8.

İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 15, 253.

Hamidullah, Muhammed , *el-Vesâiku's-Siyâsiyye,* s. 208.

Buhârî, *Nikâh* 68.

Buhârî, *Mezâlim* 4, *İkrah* 7.

Buhârî, *Menâkıbü'l-Ensâr* 3.

Enfâl, 8/72.

Enfâl, 8/74-75.

Buhârî, *Kefâle* 2, *Tefsîru'l-Kur'ân* 7, *Ferâiz* 16.

Enfâl, 8/75.

İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber,* s. 70-71.

Âl-i İmrân, 3/103.

Nisâ, 4/1.

İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 238-329.

Müslim, *Birr* 18.

Buhârî, *Edeb* 31.

Bakara, 2/179.

İbn İshâk , *Sîre,* s. 94; İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber,* s. 71-75; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 238-329; Hasen Hâlid, *Müctemau'l-Medine Kable'l-Hicre ve Ba'dehâ,* s. 135-153; Hamidullah, Muhammed , *el-Vesâiku's-Siyâsiyye,* s. 208; Dûrî, Abdülaziz, *İlk Dönem İslâm Tarihi,* s. 75-76; Afzalurrahman, *Sîret Ansiklopedisi,* III, 411-438; Akyüz, Vecdi, "Akraba", *DİA*, II, 286; Fayda, Mustafa, "Câhiliyye", *DİA,* VII, 18.

[1879]

[1899]

[1928]

[1919]

[1988]

[1945]

Âl-i İmrân, 3/156, 168;Ahzâb, 33/18.

Âl-i İmrân, 3/103; Tevbe, 9/ 11; Hucurât, 49/10; Haşr 59/10.

"Hep birlikte Allah'ın ipine (İslâm'a) sımsıkı yapışın; parçalanmayın. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın: Hani siz birbirinize düşman kişileridiniz de O, gönüllerinizi birleştirmişti ve O'nun nimeti sayesinde kardeş kimseler olmuştunuz. Yine siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan da sizi O kurtarmıştı. İşte Allah size âyetlerini böyle açıklar ki doğru yolu bulasınız. (Âl-i İmrân, 3/103).

Haşr, 59/11.

Tekâsür, 102/1-8.

Hucurât, 49/10.

İbn İshâk , *Sîre*, s. 94.

Hucurât, 49/9-13.

Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VI, 11.

[1966]

Müminûn, 23/86-88.

En'âm, 6/96.

Rahmân, 55/5.

İbrahim, 14/33.

En'âm,6/97.

Fâtır, 35, 28.

Câsiye, 45/13.
Yâsîn, 36/38-40.
Rûm, 30/22.
Yûnus, 10/5-6.
Tâ-Hâ, 20/130.
Nahl, 16/16.
Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 371.
Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, II, 783-800.
Nahl, 16/68-69.
Şuarâ, 26/80.
Buhârî, *Tıbb* 30.
Müminûn, 23/12-14.
İbn Mâce, *Mukaddime*17.
Buhârî, *Tıb* 2. Bu konuda bk. Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi,* II, 801-812; Afzalurrahman, *Sîret Ansiklopedisi,* I, 216-246.
Buhârî, *İlim* 30.
Buhârî, *Savm* 13.
Bakara, 2/129.
Zümer, 39/9.
Alâk, 96/1-5.
Tâ-hâ, 20/114.
İsrâ, 17/85.
Nahl, 16/ 43.
Lokman, 31/27.
Kalem, 68/1.
[1896]
İbn Mâce, *Mukaddime* 17.
İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 4, 150.
Buhârî, *İlim* 41.
Buhârî, *İlim* 45.
Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi,* II, 751-778; Köten, Akif, "Asr-ı Saadette Ashab-ı Suffa", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm,* IV, 381-416; Parladır, Selahaddin, "Asr-ı Saadette Eğitim", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm,* IV, 419-452.
Tevbe, 9/122.
Çağrıcı, Mustafa, "Kardeşlik", *DİA,* XXIV, 485-486.

İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab,* XIV, 19-24.
Mâide, 5/ 27-31.
Hucurât, 49/10.
Yûsuf, 12/8-15.
Zümer, 39/9.
Fâtır, 35/29.
Mücâdele, 58/11.
A'raf, 7/199.
En'am, 6/35.
Müslim, *İlim* 14.
Tirmîzî, *İlim* 19; İbn Mâce, *Mukaddime* 19.
Buhârî, *İlim* 10.
İbn Mâce, *Fiten* 26; Dârimî, *Mukaddime* 26, 32.
Güner, Ahmet, "Asr-ı Saadette Mescitler ve Fonksiyonları", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm,* IV, 155-223.
Kutluer, İlhan "İlim", *DİA,* XXII, 109-114.
İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 22.
Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* V, 117.
Buhârî, *Bed'ü'l-halk* 6.
Buhârî, *Fedâilü'l-Kur'ân* 3, 4; *Tevbe*, 20. Bu konuda bk. Maşalı, Mehmet Emin, "Mushaf", *DİA*, XXXI, 242.
Buhârî, *Bed'ü'1-Vahy* 5, *Fedâilü'l-Kur'ân* 7; Müslim, *Fedâil* 50, 98, 99.
Bu konuda geniş bilgi için bk. Öztürk, Hayrettin, *Ebedî Mucize Kur'ân Yazılması ve Toplanması*, İstanbul 2001, s. 105-157; Maşalı, Mehmet Emin, "Mushaf", DİA, XXXI, 242-248.
Buhârî, *Fedâilü'l-Kur'ân* 3.
Kandemir, Yaşar, "Hadis", *DİA,* XV, 27-35.
Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, II, 697-707.
Küçük, Raşit, "İsnad", *DİA,* XXIII, 154-159.
Kandemir, Yaşar, "Hadis", *DİA,* XV, 32-38.
Bu konuda geniş bilgi için bk. Başaran, Selmân-M. Ali Sönmez, *Hadis Tarih ve Usûlü,* Bursa 1998, s. 40-87.
İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe,* I, 101.
İbn Sa'd, *et-Tabakât,* II, 373, IV, 262.
Bakara, 2/255.

Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi,* II, 707-716; Afzalurrahman, *Sîret Ansiklopedisi,* V, 201-289; Şimşek, M. Sait, Asr-ı Saadette Kur'ân ve Sünnetin Anlaşılması, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm,* I, 203-259.

Âl-i İmrân, 3/190-191; Bakara, 2/164.

Mücâdele, 58/7.

Fussilet, 41/11.

[1957]

Enbiyâ, 21/33.

Enbiyâ, 21/30.

Secde, 32/5.

A'raf, 7/54, Yûnus, 10/3, Hûd, 11/7, Furkân, 25/59, Secde, 32/4, Kâf, 50/38, Hadîd, 57/4.

Tekvîr, 81/1-3.

Meâric, 70/4.

İbrâhim, 14/48.

İnfitâr, 82/1-4.

Vâkıa,56/75-76.

Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi,* II, 779-783.

[1901]

İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab,* XII, 416-418.

Alâk, 96/1-3.

Uludağ, Süleyman, "Marifet", *DİA,* XXVIII, 54-56.

[1943]

[1891]

[1900]

[1887]

[1976]

[1910]

[1904]

[1958]

[1975]

[1918]

[1909]

[1949]

[1944]

[1990]

[1984]
[1895]
[1967]
[1935]
[1992]
[1952]
[1941]
[1886]
[1981]
[1884]
[1912]
[1893]
[1950]
[1931]
[1959]
[1903]
[1974]
[1940]
[1960]
[1973]
[1969]
[1983]
[1894]
[1993]
[1982]
[1885]
[1913]
[1911]
[1939]
[1882]
[1968]
[1902]
[1985]
[1942]
[1951]
[1991]
[1922]

[1971]
[1948]
[1905]
[1933]
[1938]
[1929]
[1977]
[1947]
[1956]
[1986]
[1924]
[1914]
[1920]
[1930]
[1892]
[1897]
[1946]
[1881]
[1906]
[1921]
[1970]
[1923]
[1987]
[1972]
[1915]
[1978]
[1883]
[1961]
[1955]
[1932]

V. İNSAN HAKLARI
A. TEMEL İNSAN HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİ

Temel insan hakları kavramının ilk olarak Fransız İhtilâli'nin ardından Batı düşüncesinde ortaya çıktığı görüşü genel kabul görmekle birlikte[1994], bu hakların tanınması ve uygulanmasının geçmişi milattan üç bin yıl öncesine kadar götürülerek Eski Mısır'da Güneş Tanrısı Râ'nın, bütün insanların eşitliğini ilân etmesi buna örnek gösterilir.[1995] Başlangıcı insanlık tarihinin erken dönemlerine kadar ulaşan temel insan hakları milletlerarası kamuoyunda en çok tartışılan ve gündem oluşturan konuların başında yer almaktadır. Nihayet İnsan Hakları Beyannamesi'nin 1948 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nca kabul edilmesiyle birlikte insan hakları meselesi uluslararası resmî bir hüviyet kazanmıştır.

Günümüze kadar varlığı ve etkinliği devam eden başlıca hukuk sistemleri, felsefî ve dinî ekoller genel anlamda insanın dokunulmaz, vazgeçilmez hak ve hürriyetlere sahip olduğu fikrinde görüş birliği içerisindedir.[1996] Buna göre temel insan hakları insanın sırf insan olduğu için doğuştan kazandığı, vazgeçilmez, devredilemez, kutsal haklar demektir.[1997] Hangi etnik, dinî veya meslekî topluluktan olursa olsun her insanın yalnızca insan olmak itibariyle sahip olduğu değeri korumaya yönelik faaliyet potansiyelinin başkaları tarafından tanınmasını ve her türlü müdahaleye karşı korunmasını gerektiren en üstün ahlâkî iddia, onun hak talep etmesidir.[1998]

İnsan haklarının varlığı ve gerekliliği hususunda mutabakat temin edilmiş olmakla birlikte mahiyeti konusunda henüz bir fikir birliği sağlanamamıştır. Bununla beraber yine de insan haklarıyla alâkalı yaklaşımların genelinde "insanın diğer yaratıklardan farklı ve üstün" olduğu düşüncesinden hareket edildiği tespiti yapılabilir.[1999] Buna göre insan haklarının felsefî temeli, insanın taşıdığı ontolojik değeri ve ona duyulan saygıdır. Binaenaleyh insan varlığı bakımından kendisi dışındaki canlılardan farklı bir yapıya ve yaratılışa sahiptir; dolayısıyla kendisine has hakları olmalıdır.[2000]

İnsan hakları kavramı, esasında “hak” kavramına bağlı olarak gelişmiştir. Binaenaleyh insana hakkını vermek ona iyilik yapmak ve lütufta bulunmak değil, onun zaten sahip olduğu statüsünü tanımaktır. Bağış veya lütuf kavramında, bağışlamayı yapan etkin ve egemen konumundadır. İnsan hakları kavramında ise bu hakları tanıyan ve bu haklara saygı duyan kişi egemen kişi değil, sadece “doğru düşünen kişi” olarak kabul edilir. Dolayısıyla başkalarının haklarını tanıyanlar sadece doğru olanı yapmaktadırlar, bu sebeple onlar bunu yapmakla kendilerine ayrıca bir övünme payı çıkaramazlar.[2001]

Temel insan hakları bir bütün olarak kabul edildiği için aralarında herhangi bir ayrım yapmak söz konusu değildir; bu haklardan bir kısmını kabul etmek, bir kısmını ise reddetmek mümkün olmaz. Benzer şekilde kimi şahıs ve zümrelerin haklarını kabul ederken kimileri için reddetmek de tutarsız bir davranıştır. Çünkü bu tür bir anlayış evrensel insan haklarının tabiatına aykırıdır.[2002]

İnsan hakları kavramı aynı zamanda özgürlük kavramını da çağrıştırır.[2003] Haddizatında evrensel insan haklarının temelini teşkil eden bu iki kavramı esas olarak birbirinden ayırmak da mümkün değildir. Çünkü insan hakları, hak veya hürriyet ya da temel hak ve özgürlükler gibi tanımlamalar, günlük konuşma ve yazı dilinde çoğu zaman aynı anlamda kullanılmaktadır; bunlar arasında mahiyet değil, sadece muhteva farkı vardır. Burada kısaca anlamlarını açıklamak gerekirse Hürriyet, herhangi bir kısıtlamaya tabi tutulmaksızın düşünme veya davranma, her türlü dış tesirlerden bağımsız olarak karar verebilme demektir. Hak ise, hukukun toplum ve insanlara tanımış olduğu, çerçevesi çizilmiş yetki ve imtiyazlar bütünü anlamına gelir. Bu iki kavramın doğrudan ilişkisi sebebiyle hürriyet, bir hak olarak kabul edilir. “Hak ile özgürlük aslında bir tek gerçeğin iki yönüdür, bir madalyonun iki yüzü gibidir. Çünkü özgürlük bir hak olduğu gibi, her hak da özgürlükle gerçekleşir. Hak özgürlüğün konusu, özgürlük ise hakkın gerçekleşme vasıtasıdır. Hak yoksa özgürlük gereksiz, özgürlük yoksa hak faydasız hale gelir”.[2004] Buna göre hak, insanın özgürlüklerinin sınırını çizer ve onu gerçekleştirir.[2005]

İnsanlık tarihi bir bakıma hak ve hürriyet mücadeleleri tarihidir. Bu mücadeleler sonucunda insanlar sosyal ve siyasî nitelikli bir kısım yapılar teşkil etmişler, bu yapılar içinde hak ve hürriyetlerini teminat altına almaya çalışmışlardır. Günümüzde ise insan hakları siyasî sistemin etiği olarak hukuk devleti ve demokrasi kurumları açısından meşruiyetin kaynağı olarak görülür. Bu sebepledir ki devletler genel olarak insan haklarını korumayı ve gerçekleştirmeyi kendileri için temel amaç olarak belirlemişler, insan haklarını anayasalarının en başına almak suretiyle devletin insan haklarına saygılı, hatta insan haklarına dayalı olduğunu vurgulama ihtiyacı duymuşlardır.[2006] Nihayet 10 Aralık 1948 yılında Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'yle bu husus uluslararası bir boyut kazanmıştır. Kabul edilen bildirgeye göre bütün insanların özgür, onur ve haklar bakımından eşit doğdukları, akıl ve vicdan sahibi kabul edildikleri, birbirlerine karşı kardeşlik anlayışıyla davranmaları gerektiği vurgulanmış (1.madde); herkesin ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal ya da başka herhangi bir düşünce, ulusal ya da toplumsal köken, servet ve başka herhangi bakımdan bir ayrım gözetilmeden zikri geçen bildiride ilân edilen bütün hak ve özgürlüklerden yararlanmasının esas olduğu ilân edilmiştir. (2.madde). Belgede öne çıkan diğer haklar ise şöyle sıralanır:

"Yaşamak, özgürlük ve kişi güvenliği herkesin hakkıdır" (3. madde); "Hiç kimse kölelik veya kulluk altında tutulamaz" (4. madde); "Herkes nerede olursa olsun hukuk kişiliğinin tanınması hakkına sahiptir" (6. madde); "Hiç kimse keyfî olarak tutuklanamaz, alıkonamaz ve sürgün edilemez" (9. madde); "Hiç kimsenin özel yaşamına, ailesine, konutuna ve haberleşmesine keyfî olarak karışılamaz, onur ve ününe saldırılamaz. (12. madde); "Herkesin tek başına veya başkalarıyla ortaklaşa mal ve mülk edinme hakkı vardır, hiç kimse keyfî olarak mal ve mülkünden yoksun bırakılamaz" (17. madde); "Herkesin düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne hakkı vardır, bu hak din veya inanç değiştirme özgürlüğünü, dinin ya da inancın tek başına veya topluca, açık veya özel olarak öğretme, uygulama, ibadet ve törenlerle açığa vurma özgürlüğünü içerir" (18. madde); "Herkesin fikir ve anlatım özgürlüğüne hakkı vardır, bu hak fikirlerinden ötürü rahatsız edilmemek, ülke sınırları söz konusu olmaksızın bilgi ve görüşleri her yoldan aramak, almak ve yaymak özgürlüğünü kapsar"

(19. madde); “Herkes, ülkesinin kamu hizmetlerine eşit olarak girme hakkına sahiptir” (21.madde); “Herkesin, toplumun bir üyesi olarak sosyal güvenliğe hakkı vardır, ayrıca onuru ve kişiliğinin serbestçe gelişmesi için gerekli olan ekonomik, sosyal ve kültürel hakların ulusal çaba ve uluslararası işbirliği yoluyla ve her devletin örgüt ve kaynaklarıyla orantılı olarak gerçekleştirmesine de hakkı vardır” (22.madde). “Herkes eğitim görme hakkına sahiptir. Eğitim en azından ilk ve temel aşamasında ücretsizdir. İlköğretim zorunludur. Teknik ve mesleki eğitimden herkes yararlanabilmelidir. Yükseköğretim yeteneğe bağlı olarak herkese tam bir eşitlikle açık olmalıdır. Eğitim, insan kişiliğinin tam gelişmesi ve insan haklarıyla temel özgürlüklere saygının güçlendirilmesi amacına yönelik olmalıdır. Eğitim, bütün uluslar, ırk ve din toplulukları arasında anlayış, hoşgörü ve dostluğu özendirmeli ve Birleşmiş Milletler’in barışın sürdürülmesi yolundaki çalışmalarını geliştirmelidir. Ana ve baba, çocuklarına verilecek eğitim türünü seçmede öncelikli hak sahibidir” (26. madde).

Birleşmiş Milletler Bildirgesi, temel hak ve özgürlükler 29 madde halinde sayıldıktan sonra şu hükümle tamamlanır:

“Bu bildirinin hiçbir hükmü herhangi bir devlet, topluluk ya da kişiye Bildiri’de açıklanan hak ve özgürlükleri yok etmeye yönelik bir davranışa girişme ya da eylemde bulunma hakkını verir anlamda yorumlanamaz” (30. madde).[2007]

Temel insan hak ve hürriyetleri insanın vücut bütünlüğüne yönelik olanlar; düşünce ve inanca yönelik olanlar; ekonomik ve sosyal nitelikli olanlar şeklinde genel hatlarıyla üç ayrı kategoride ele alınır. Şahıs dokunulmazlığı, yaşama, seyahat ve yerleşme hakları birinci grup içinde yer alan haklardır. Düşünceyi açma ve yayma, inanç ve ibadet hakkı, siyasî düşünce ve kanaat hakkı gibi hürriyetler ikinci gruba girer. Mülkiyet, çalışma, sosyal güvenlik, sağlık, çevre vs. haklar üçüncü kategoride yer alır.[2008] Bu haklardan hangisinin öncelik taşıdığı hususunda ortak bir fikre ulaşılması zordur. Bununla birlikte yaşama hakkı diğer hakların gerçekleşebilmesi için insanın sahip olduğu ilk hak olarak kabul edilir. Zira insan haklarının tam olarak tanınmış sayılması için her şeyden önce yaşama hakkının güvenceye bağlanması şarttır.[2009] Kaldı ki bu hak gerçekleşmeksizin diğer hakların kendini göstermesi mümkün

olamaz. Ontolojik olarak yaratılan insanın yaşama hakkı, en temel ve önemli hakkıdır. Dolayısıyla her insan için hayatına kast eden kimseye karşı doğal olarak kendini savunma hakkı vardır. Bu hakkının yanında başka çare bulamadığı zaman hayatı kendisi ile paylaşmayan başka insana karşı saldırma hakkı da doğar. Hayat hakkı tabiatı itibarıyla kendi varlığını sürdürme hakkının tabiî sonucu olarak üreme ve neslini devam ettirme hakkını da içinde barındırır. [2010]

Siyasî haklar günümüzde en fazla gündemde olan temel insan hakları arasında yer alır. Seçme, seçilme ve yönetime katılma gibi haklar bu hususta akla gelen siyasî haklar cümlesindendir. Bunun yanında ekonomik ve sosyal haklar da temel insan hakları arasında kabul edilmiştir. Nitekim pek çok ülke uygulamada anayasasında ekonomik ve sosyal haklara yer vermektedir.[2011] Zira ekonomik ve sosyal haklar olmadan toplum içinde refah ve mutluluğu gerçek anlamda sağlamak mümkün değildir. Aynı şekilde insanın yaşaması ve varlığını sürdürmesi için ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını gidermek bir zorunluluktur. Ekonomik, sosyal ve kültürel haklara klâsik haklar dediğimiz medenî ve siyasal hak ve özgürlükler bütünleşmeden, insan haklarının sağlanmasının ve kullanılabilirliğinin mümkün olmadığı kesin bir biçimde ortaya çıkmıştır.[2012] Ekonomik özgürlüklerden bireylerin serbestçe iktisadî faaliyetlerde bulunabilmelerini ve bu faaliyetler sonucunda elde ettikleri değerleri dışarıdan herhangi müdahale olmaksızın özgürce kullanabilmeleri kastedilir. Bu tanım çerçevesinde teşebbüs özgürlüğü, mübadele özgürlüğü, sözleşme özgürlüğü, mülkiyet özgürlüğü ve tercih özgürlüğü ekonomik özgürlüklerin başta gelenleri olarak sayılabilir.[2013]

B. İSLÂM DÜNYA GÖRÜŞÜNE GÖRE TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLER

Temel insan hakları Batı kaynaklı bir kavram olarak kabul edilmekle birlikte, aslında Hıristiyan kaynaklı değildir. Zira insan hakları başta Katoliklik olmak üzere, Ortodoksluk ve Protestanlık mezhepleri

tarafından pek de sempatik görülmemiştir.[2014] Bundan dolayıdır ki Batı dünyasının bu konuda sicili kötüdür. Zira jenosit, engizisyon, otuz yıl savaşları, yüz yıl savaşları Batı tarihine ait kavramlar ve hadiselerdir.[2015] Hıristiyanların geçmişiyle karşılaştırıldığında insan hakları bakımından İslâm tarihinin çok olumlu tecrübelere sahip olduğu ise açık bir gerçektir. Bu hususta müsteşrik Bernard Lewis'in tespitleri dikkat çekicidir: Ona göre İslâm dünyası bileşimiyle çeşitli, karakteriyle çoğulculuğa sahiptir. Müslümanlar kendi içlerinde inanç ve ibadet bakımından önemli farlılıklara hoşgörüyle bakmaya yatkındı; onayladıkları öteki dinlere toplumda belirli bir yer vermeye de razıydılar. Bu durum modern çağda bazen yanlış bir biçimde eşitlik gibi sunulmuştur. Elbette eşitlik söz konusu değildir ve Ortaçağ toplumunda böyle bir eşitlik düşüncesi saçma bir anakronizmdir. Hıristiyanların hakim oldukları Akdeniz'in her iki yakasında inananlarla inanmayanlara eşit haklar tanınması herhalde bir meziyet olarak değil, olsa olsa bir görev ihmali olarak görülürdü. Halbuki aynı çağlarda İslâm toplumu gerçekten de hoşgörü bahşetmekte ve öteki dinlerden insanlarla bir arada yaşamaya rıza göstermekteydi. Hıristiyan âleminde ise Din Savaşları'na değin bu görüntüye gerçekten denk düşecek bir anlayışa tesadüf etmek mümkün değildir.[2016]

İslâmî öğretiye göre insan hakları Yaratıcı'nın hiçbir istisna söz konusu olmaksızın tam bir eşitlikle insanlık ailesinin her ferdine tanıdığı, insanlık onuruna (değerine) bağlı olan haklardır. İnsanlık onuru söz konusu olduğunda din, dil, cins, renk, ırk ve millet farkı gözetilmez. İnsanların, haklarını kazanabilmek için insan olmaktan başka bir şart yoktur. Dolayısıyla insan haklarının temeli bizzat insanın kendi varlığıdır. Bu fikir Fıkıh'ta "İsmet âdemiyetledir" ilkesiyle açıklanır. Klâsik fıkıh kitaplarında bu ifade "el-İsmet bi'l-âdemiyye" şeklinde ifade edilir. İsmetten[2017] kastedilen temel insan haklarının dokunulmazlığı veya yasal ve siyasî olarak korunması, âdemiyetten kastedilen ise insanlık ve insan olma halidir. Âdemiyeti ve günümüz ifadesiyle insanlık özelliğini, insan haklarının temeli yapmak suretiyle İslâm hukukçularının büyük bir kısmı, insan hakları konusunda evrensel bir anlayışı ortaya koymuşlardır. Buna göre âdemiyet yani insan olmak, hak ve sorumlulukların esasını teşkil ettiği için, din ve cinsiyet, hak ve sorumlulukların belirlenmesinde

herhangi bir rol oynamaz. Âdemiyetin hukukun mevzuu olarak kabul edilmesi ırkçılık, din ayrımı ve cins ayrımı gibi pek çok problemi de ortadan kaldırır. Çünkü kadın olsun, erkek olsun, Müslüman veya gayr-i müslim olsun bütün insanlar âdemiyet kategorisinde yer alırlar.[2018] Hanefî fakihlerinden Serahsî bunu şöyle izah eder:

"Allah, insanı emânetini (insan olma sorumluluğu) taşımak maksadıyla yarattığından dolayı, kendisine yükleyeceği sorumluluklara ehil hale gelsin diye ona akıl ve zimmet (kişilik hakkı) bahşetmiştir. Sonra ona dokunulmazlık, özgürlük ve mülkiyet hakkı vermiştir ki, hayatını devam ettirebilsin ve üstlendiği görevleri yerine getirebilsin. Bu özgürlük dokunulmazlık ve mülkiyet hakkı herkes için doğuştan vardır. Aynı şekilde hak ve sorumluluk taşımaya uygun zimmete (kişilik hakkı) sahip olmak da herkes için doğuştan başlar".[2019]

Temel hakların kaynağının bizzat insanın kendisinin olması ve doğuştan getirilmesi demek bu hakların devlet tarafından verilmediği anlamına gelir. Başka bir ifadeyle doğuştan getirilen haklar devletle yapılan bir anlaşmaya değil, doğrudan Allah ile yapılan bir ahde dayanır. Bunun tabiî sonucu olarak da devlet vermediği bir hakkı alma yetkisine sahip değildir.[2020]

İslâm hukuku tarafından güvence altına alınan insan hakları bütün insanlığa şâmildir. Dolayısıyla bu haklardan yararlanma konusunda insanlar arasında herhangi bir ayrım yapılamaz. Bu husus gerek Kur'ân-ı Kerîm'de gerekse Hz. Peygamber'in (s.a.s) hadislerinde sarahatle ortaya konulmuştur:

"İnsanlar tek bir ümmettir"[2021]; "İnsanlar tek bir candan yaratılmış ve çoğaltılmışlardır"[2022]; "Allah sizden câhiliyye gururunu, büyüklenmeyi ve babalarınız ile övünmeyi kaldırmıştır. Bütün insanlar Âdem 'dendir, Âdem de topraktandır".[2023] "Ey insanlar, sizin Rabbiniz birdir, babanız da birdir. Haberiniz olsun ki takva dışında hiçbir Arabın Arap olmayana, hiçbir Acemin Araba, hiçbir siyahın beyaza, hiçbir beyazın siyaya karşı bir üstünlüğü yoktur. Şüphesiz ki ilahi huzurda en değerliniz en muttakî olanınızdır".[2024]

Allah Rasûlü'nün (s.a.s) Vedâ Hutbesi'nde dile getirdiği hususlar da evrensel insan haklarına referans olması açısından büyük önem

arzeder. Nitekim hutbenin bazı bölümlerinde geçen “Nâs” tabiri bu hutbenin evrensel boyutunu açık bir şekilde ortaya koyar. [2025]

İslâm’a göre haklar aslen Allah tarafından verilmiş kazanımlardır. Kanunlar hakkı vermek için değil, korumak için vardır. Hâlbuki batı hukukunda haklar ancak kanunla kazanılır. Kaldı ki batıda haklar uzun mücadeleler sonucunda elde edilebilmiştir. Buna karşılık İslâm hukukunda kanunlarla yasaklanmayan her konuda insanların hak ve hürriyetleri vardır.[2026]

İslâm dini diğer semavî dinlerde olduğu gibi beş temel hayat unsurunu korumayı hedeflemiştir. Bunlar hayat (ismetü’n-nefs), akıl (ismetü’l-akl), din (ismetü’d-din), nesil ve onur (ismetü’n-nesl ve ismetü’l-ırz) ve maldır (ismetü’l-mal). Dolayısıyla İslâm’ın sunduğu hak ve özgürlükler zikredilen hedeflerle doğrudan ilgilidir. Fukahâ onurlu bir insanın hayatının olmazsa olmaz, en temel ve devredilemez haklar olduğunu göstermek için bu haklara zarûriyyât adını vermiştir.[2027] Buna göre her insanın vazgeçilmez nitelikte olan bu haklarını koruması tabiî hakkı hatta görevidir. Nitekim bu uğurda hayatlarını kaybedenler Hz. Peygamber (s.a.s) tarafından şehit kabul edilmiştir. [2028] Ortaya konulan temel yaklaşımın sonucu olarak Müslümanlar korunmuş olan haklardan herhangi birine zarar vermediği müddetçe idareleri altında yaşayan başka inanç mensuplarının kendi âdet ve hukukî uygulamalarına izin vermişlerdir. Ancak onların gelenekleri arasında bulunan ve yukarıda sayılan temel hakları ihlâl eden uygulamalara ise müsaade etmemişlerdir. Örnek vermek gerekirse Mısır Müslümanlar fethedildiğinde bölge valisi Amr b. el-Âs, yerli Kıptîleri kendi geleneksel yasalarını uygulama noktasında serbest bırakmış, ancak tanrılardan fazla su temennisi için Nil nehrine genç kız kurban edilmesi âdetini yasaklamıştır. Aynı şekilde Hindistan’ı hakimiyet altına alan Müslüman hanedanlar ölen kocasının cesediyle birlikte dul karısının da yakılması adetine engel olmuşlardır. Çünkü bu gelenekler, insanın esas hakkı olan yaşama hakkını ve ismetini doğrudan ihlâl eden uygulamalardır. Benzer şekilde Müslümanlar İranlı Mecûsîlerin yaygın adetlerinden kabul edilen ve neslin korunması prensibine açıkça aykırı olan kız ve erkek kardeşlerin birbiriyle evlenmeleri âdetini de yasaklamışlardır.[2029]

İslâm inancına göre insan hakları esasında kul hakkı kapsamında değerlendirilir. Nitekim Allah Rasûlü (s.a.s) kul hakkı ile İlâhi huzura gelen kişinin akıbetini ve Allah'ın bu durumdaki kuluna nasıl muamele edeceğini şu şekilde dile getirir: "Bir kimse insanları çekiştirir, onlara ileri-geri sözler söyleyip kalplerini kırar, başkalarının mallarını haksız yere ele geçirir, kendisinden zayıf olanlara zulmeder, yaralar ya da cana kıyarsa, kıyamet gününde onun sevapları mağdur ettiği hak sahiplerine verilir, sevapları bitince de hak sahiplerinin günahları ona yüklenir".[2030] Hz. Peygamber'in (s.a.s) açıkça işaret ettiği gibi Allah, kendisine karşı işlenen günahları tevbe neticesinde bağışlamakla birlikte kullara taalluk eden ve insanlara karşı işlenen suçları affetmeyecektir. Eğer işlenen günah bir insanın hakkına zarar vermişse, onu asıl affetmesi gereken mağdur edilen kişidir. Bundan dolayı bir insan başka birine zarar vermişse Allah'a tevbe etmek suretiyle bu sorumluluktan kurtulamaz; öncelikli olarak zarar verdiği şahsın zararını tazmin etmek ve ondan helâllik dilemek zorundadır. Meselâ bir hırsız günahından dolayı af dilemek için Allah'a yönelmeden önce gasp ettiği malı sahibine iade etmeli, verdiği zararı tazmin etmeli, ondan sonra ilahi kapıya gitmelidir. Başkasının onurunu inciten kişinin de Allah'tan bağışlanma talebinden önce mazlumun gönlünü alması gerekir.[2031]

İslâm dininin korumayı taahhüt ettiği hak ve özgürlükler içerisinde diğerlerine de temel teşkil eden en önemli hak şüphesiz hayat hakkıdır. Öyle ki bu hak diğer bütün hakların üstünde yer alır. Zira kişinin hak ve özgürlüklerden yararlanabilmesi her şeyden önce yaşama hakkına sahip olmasına bağlıdır. Şayet haklar konusunda bir çakışma yaşanırsa öncelik yaşama hakkınındır. Bu sebeple bir kimse hayatını sürdürebilmek için başkasının malını almak zorunda kalırsa alabilir. Çünkü yaşama hakkı mülkiyet hakkından önce gelir. İslâm dini hiçbir ayrım gözetmeksizin her insana hayat hakkı tanımış, bu hakka yönelebilecek her türlü ihlâl ve tecavüzü günah saymış ve önleyici tedbirler almıştır. Dolayısıyla yaşama hakkının gerek insanın kendisi, gerekse başkaları tarafından ortadan kaldırılmasını kesinlikle yasaklanmıştır. O kadar ki ana karnındaki bir çocuğun dahi geçim sıkıntısı ve benzeri endişelerle yok edilmesi haram kılınmıştır.[2032] İslâm'da yaşama hakkına yönelik tecavüzleri önleyici tedbirler alınmış, cana kıyma yasaklamış, bir kişinin öldürülmesi bütün

insanlığın öldürülmesi olarak kabul edilmiş, buna karşılık bir canı kurtarmanın da bütün insanları kurtarmak anlamına geleceği belirtilmiştir.[2033] Öldürme suçunu işleyenlere ise en ağır cezalar takdir edilmiştir. Bu konuda devletin veya siyasî otoritenin herhangi bir af yetkisi de yoktur. Dolayısıyla İslâm hukukuna göre mağdurun yakınları affetmedikçe haksız yere ve kasten adam öldürenin cezası idamdır.[2034] Ölenin yakınlarının da intikam duygusuyla hareket ederek misilleme şeklinde karşılıklı cinayet işlemeleri, kan davası gütmeleri de yasaklanmıştır. Can güvenliğini sağlamanın yolu, cana kıyanın canına kıymaktır, yani kısastır.[2035] Kısas mutlaka "zarar" olan suç eylemine "mukabele biz-zararda bulunmak" anlamına gelmez. Kısas, gerek nefs, gerek uzuvlar bakımından, nefsin nefse, uzvun uzva eşdeğer olması demektir. Gerçekten de insan haklarında eşitlik ilkesine tamamen uyulmasında zenginin gözü ile fakirin gözü arasında bir fark gözetilmemesinde insanlık için mutlaka hayat vardır. Ancak bu ilke "göz çıkaranın gözü çıkarılır" tarzında asla anlaşılamaz ve uygulanamaz. [2036]

Hz. Peygamber'in (s.a.s) Vedâ hutbesinde geçen "Canlarınız her türlü tecavüzden korunmuştur" ifadesi İslâm'ın can güvenliği konusuna atfettiği önemi ve verdiği değeri açıkça ortaya koyar. Buna göre insanın yaşama hakkının tabiî bir hak olduğu ve bu hakkın, dinin koruması altında bulunduğu hususu bir defa daha ifade edilmiştir. [2037]

İslâm dininin insana, onun hayat hakkına ve insanlığına verdiği değerin en açık örneklerini o dönemde çok yaygın olarak görülen kölelikle ilgili uygulamalarında görmek mümkündür.

Modern dünyada resmî anlamda kölelik kurumu mevcut değildir. İslâm'ın bu konuya yaklaşımını ortaya koymadan önce şu hususu açıklığa kavuşturmak gerekir ki ilk Müslümanlar kendi zamanlarında bütün dünyaya yayılmış olan bu uygulamayı kendileri icat etmemiş, aksine önceki dönemlerden devralmışlardı. İslâm'a göre kölelik ne bir cezalandırma yolu ve çaresi, ne de bir takım ekonomik kaygılarla kendisinden yararlanılmaya çalışılan bir savaş ganimetidir. Kaldı ki bu müessese Müslümanlar tarafından esas itibariyle insanlığa hizmet amacı güden, âcizlerin barındırılıp hallerinin düzeltildiği bir "ıslah evi" gibi değerlendirilmiştir. Bu durumda olanların halleri

düzeltilmeye çalışılmış, entelektüel ve maddî anlamda kendilerini yetiştirip geliştirmeleri için her türlü imkân kendilerine sağlanmış, daha sonra da onları özgürlüklerine kavuşturması için bu defa köle sahibine bazı yükümlülükler getirilmiştir. Kanunun öngördüğü belli kültür ve bilgi seviyesine ulaşmış olmaları koşuluyla köleler isterlerse özgürlüklerini satın alabilirlerdi. Bu, işin bir tarafıdır. Diğer taraftan Kur'ân-ı Kerîm, kölelerin serbest bırakılması için sadece öğüt ve tavsiyelerde bulunmakla kalmamış, aynı zamanda İslâm hükümetlerine her yıl devlet bütçesine kölelerin azat edilmesi için ödenek ve fonlar koyma zorunluluğunu da getirmiştir.[2038] Ayrıca yine Kur'ân, kölelerle ilgili olarak şu "zorunlu azat etme" kuralını getirmiştir:

"…Sağ elleriniz altında bulunanlardan (köle ve cariyelerden) kölelikten azat edilme sözleşmesi (mükâtebe) yapmak isteyenlerle, eğer kendilerinde bir hayır (yetenek ve güvenilirlik) görüyorsanız, hemen mükâtebe yapın. Allah'ın size vermiş olduğu malından siz de onlara verin…".[2039]

İslâm dini Yahûdîlikte olduğu gibi kölelik kurumunu tanımıştı. Ancak Tevrat'ta kölelerin azat edilmesi hakkında tek kelime geçmezken, İslâm öyle hukukî ve dinî tedbirler almıştır ki bunlar sayesinde kölelik fiilen ilga edilmiş olmaktadır. Bütün dünyada köleliğin yaygın olduğu bir çağda harplerde esir alınan Müslümanların düşman tarafından köleleştirildiği bir devirde tek yanlı bir tasarrufla köleliğin kaldırılmasının pratik bir değeri olamaz. Fakat bununla birlikte çeşitli vesilelerle kölelerin hürriyetlerine kavuşmaları temin edilmeye çalışılmıştır. Bunlara kölelerin azat (ıtk) yolları denilmektedir ki, bunların başında sadaka olarak azat gelir. Nitekim Kur'ân'da köle azat etmenin en iyi sadaka olduğu belirtilir.[2040] Rasûlüllah (s.a.s) sahip olduğu bütün erkek köleleri azat etmiştir. Yine Allah Rasûlü (s.a.s) "Kim kendisine nikâhı düşmeyen bir yakınına mâlik olursa, o yakını azatlanmış olur." buyurmuştur.[2041] Hz. Peygamber'in (s.a.s) güneş ve ay tutulmaları sırasında köle azat edilmesini istediği de rivayet edilir.[2042]

İslâm'da köleler bir günah veya suçun bağışlanması için keffaret olarak da azad edilmişlerdir. Buna göre yeminden caymanın bir keffareti âyette belirtildiği gibi köle azat etmektir.[2043] Mücadele 58/3

âyetinde câhiliyye devrinin kötü bir âdeti olan zıhâr önlenmektedir. Zıhâr kocanın, karısını, anasının mahrem bir yerine benzetmesidir ki bu bir çeşit boşanma sebebidir. Zıhâr ile boşanıp da sonradan sözlerini geri alarak karıkocanın yeniden bir araya gelmelerinden önce bir köle azat etmeleri gerekir.[2044]

Nisâ suresinin 92. âyetine göre tedbirsizlik veya dikkatsizlik (hata) sonucu bir mümini öldüren başka bir mümini ölünün velileri bağışlamadığı takdirde bir köle azat etmeli ve diyet ödemelidir. Hz. Peygamber (s.a.s) Zinba adında birinin kölesine işkence yapıp zekerini ve burnunu kesmesinden dolayı ona kölesini azat ettirmiştir. [2045]

Köle sahibi, ölümünden sonra yürürlük kazanması kaydıyla kölesini azat edebilir. Buna tedbîr, köleye de müdebber denir.[2046] Ayrıca efendisinden çocuk sahibi olan cariye efendisinin ölümünden sonra hür olur. Bu durumdaki cariyeye Ummul-veled denir. Hz. Peygamberin (s.a.s) Mâriye isimli Mısırlı cariye ile evliliği diğer bütün cariyeler için bir emsal oluşturmuştur. Zira Rasûlüllah'ın (s.a.s) şu beyanı bir hukuk kuralı haline gelmiştir: "Şayet bir cariyenin efendisinden bir çocuğu dünyaya gelecek olursa, bu efendi onu daha önce azat etmemiş olsa bile onun ölümüyle o kadın kendiliğinden azatlı (hür) olur".[2047] Belki de kölelik hususunda bir örnek bırakmak için Rasûlüllah'ın (s.a.s) pek çok hür hanım dururken böylesine bir hayatı da yaşaması gerekmişti. Nitekim Mâriye, efendisinden bir çocuk dünyaya getirmesi dolayısıyla Rasûlüllah'ın (s.a.s) vefatı üzerine kendiliğinden hür bir hanım olmuştur.

Kölelerin hürriyetlerine kavuşma vesilelerinden biri de hürriyet bedelini ödeyerek kölelikten kurtulmadır. Kur'ân'da[2048] bir köle için kendi azat bedelini efendisine ödeyip kendisini azat edebilmesi kaideleştirilmiştir. Bu durumdaki köleye mükâteb, tarafların aralarında yaptıkları anlaşmaya da mükâtebe denir.[2049] Böylece gerekli parayı elde edinceye kadar köle kendi hesabına çalışır ve bu çalışma devresinde artık efendisine hizmet etmez. Mükâteb kölelerin borçlarını bir an önce ödemeleri için onlara zekât verilerek yardımda bulunulmuştur. Nitekim Medine'de Selmân-ı Farisî, bir yahûdînin kölesi durumundayken Hz. Peygamber'in (s.a.s) huzurunda müslüman olduğunu açıkladıktan sonra kendisinden azat edilmesini

rica etti. Ancak Selmân'ın yahûdî efendisi sadece bir miktar altın para değil, aynı zamanda onun diktiği hurma ağaçlarından olması şartıyla bir miktar da hurma karşılığında azat edilmesine rıza gösterdi. Selmân'ın bu ücretinin ödenebilmesi için Benû Süleym kabilesinden gelen zekât vergisi kullanılmış ve bir yıl geçmeden taze hurma fidanlara şart konulan yeterli ölçüde meyveyi vermişti. Selmân bedelin ödenmesi üzerine hür olarak Hz. Peygamber'in (s.a.s) en yakın arkadaşları arasına dahil oldu.[2050] İslâm, mükâtebe yoluyla hürriyetlerine kavuşmayı arzu eden kölelerin tamamına hürriyet yolunu açmıştır. Böylelikle onlar kendilerine uygun bir zamanda hürriyetlerine kavuşabilmek için çaresiz efendilerinin iyi niyetlerini beklemek zorunda kalmamışlardır.

Köleyi hürriyetine kavuşturma yollarının biri de satın alarak azat etmektir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), Benû Mustalîk savaşı ganimetlerinin bölüşülmesinden sonra mağlup düşen kabile başkanının kızını değerini ödemek suretiyle satın almış, ardından onu azat edip kendisine nikâhlamıştır.[2051] Allah Rasûlü (s.a.s) ayrıca ortak kölesi bulanan bir kişiden köledeki hissesini azat edene, öteki ortaklarının paylarını ödemeye yetecek malî güce sahipse, onlara bu paylarını ödeyip kölenin azat edileceğini, malı yoksa kendi hissesindeki azadın geçerli olduğunu belirtmiştir.[2052]

Zikri geçen bütün köle azat etme yollarının yanı sıra Kur'ân'ın Müslümanları köle azat etmeleri konusunda teşvik ettiği de açıktır.[2053] Başka âyetlerde[2054] de bazı durumlarda Müslümanların nakdî bir ceza (sadaka) ödeme ya da bir köle azat etme hakkına sahip oldukları beyan edilmektedir. Bu konuda bir başka âyet[2055] de savaşta düşmana esir düşen Müslüman ve gayr-i müslim yurttaşların fidyelerinin yanı sıra İslâm devletinde kölelerin azat edilmesi ile ilgili ödemelerin de, devletin zorunlu harcamaları arasında sayıldığına işaret etmektedir.

Burada şunu ifade etmek gerekir ki savaş sırasında düşman safları arasında köle olarak bulunan kimseler İslâm ordusuna sığınıp teslim oldukları ve İslâm'ı kabul ettikleri takdirde, kendiliklerinden özgürlüklerini elde etmiş sayılmışlardır. Kur'ân'a, Rasûlüllah'ın (s.a.s) sünnetine ve İslâm fıkıhçılarının ittifakla ortaya koydukları görüşlere göre, İslâm Ordusu'nun başkomutanı, uluslararası, karşılıklı iki ülke

arası ya da evrensel nitelikli bir anlaşmanın bulunmaması durumunda karşılıksız olarak serbest bırakma, kurtulmalık (fidye) karşılığı yahut savaş esirlerinin mübadelesi şeklinde ya da onları köle statüsüne sokma gibi savaş esirlerinin kaderini tayin etmekte mutlak bir yetkiye sahiptir. Komutanın yetki sınırları içindeki bu üç seçeneği sınırlandırmak için İslâm, uluslararası bir uzlaşmanın meşruiyetine de imkân tanımıştır. Artık bugün bu kölelik kurumunun yeryüzünde mevcut olmadığını ancak İslâm hukuku çerçevesinde böyle bir uygulamanın meşru sayılmasının da gerçek bir insanî ihtiyaca cevap vereceğini belirtmek gerekir. Her şeyden önce kendisi ile savaş halinde bulunulan ve bu kölelik kurumuna henüz son vermemiş bir millete karşı köleliği tek taraflı olarak yürürlükten kaldırdığını ilan etmek anlaşılmaz bir şey olurdu. Öte yandan köleler, genellikle her şeyini, ailesini, evini barkını, geçim kaynaklarını kaybetmiş, bir tür "yerlerinden, yurtlarından olmuş insanlar" topluluğunu oluşturuyorlardı. Dolayısıyla onlara bir çatı altı temin edecek ve maddî bakımlarını üstlenecek olan, onların Müslüman sahibi idi.

Bir kadın köle (cariye) açık ve kesin bir nikâh akdi olmaksızın sadece efendisinin emir ve hizmetine bağlıdır. Çünkü evlilik (nikâh) durumunda erkek hanımının vücudu üzerinde sadece bir yararlanma hakkına sahip iken, kadın kölenin sahibi cariyesinin şahsı üzerinde de bir mülkiyet hakkına sahiptir. Diğer bütün insanlar, hattâ efendinin kendi oğlu bile bu câriye ile cinsel ilişkiye girmekten kesinlikle men edilmişlerdir. Bir efendi, kendisinden çocuk dünyaya getirmemiş olan bir câriyeyi satabilir. Sahibi cariyesinin bir başka erkekle nikâh akdi yapmasına da izin verebilir; ancak bu durumda efendi bu cariye ile bir daha karı-koca hayatı yaşayamaz. Eğer nikâhlanan her iki taraf da köle ise doğan çocuk da köle olur. Sadece kocanın köle olması halinde çocuklar hür kimseler olarak anaya tâbi olurlar; sadece annenin köle olması durumunda, doğacak çocukların o câriye kadının efendisine ait olmayacağı konusunda efendi ile önceden anlaşmış olmak gerekir. Câriye bir kadının kendi efendisinden olan çocukları hür olarak doğarlar ve bu kadın artık (ümmü'l-veled) "çocuklu anne" sıfatını alır. Hukuken bu, efendinin bundan sonra o cariyesini satamayacağı ve ne şekilde olursa olsun onu herhangi bir erkeğe veremeyeceği hatta efendisi onu hayatta iken azat

etmemişse, onun ölümüyle birlikte cariyenin kendiliğinden hürriyetine kavuşacağı anlamına gelmektedir. İslâm hukukunda nikâhlı hür bir zevce ile bir câriye arasındaki en temel fark, cariyenin efendisi konumundaki kocasından nikâhlı hür bir eş gibi miras alma hakkına sahip olmamasında görülür.[2056]

İnsanın hürriyetini ve hayat hakkını esas alan İslâm inancında yaşama hakkına dayalı olarak kabul edilen diğer insan haklarına da ehemmiyet verilmiştir. Bunlar, ifade özgürlüğü, inanma ve inancını yaşama, mülkiyet, şahsî dokunulmazlık, şahsî özgürlük, sosyal güvenlik, zorbalığa başkaldırma, eşit muamele görme, haksızlığı düzeltme, iktisadî güvenlik, seyahat özgürlüğü, bir ülkeyi terk etme ve ülkeye yerleşme özgürlüğü, emeğin karşılığını alma, tevbe ve pişmanlık özgürlüğü, şeref ve itibar, ikamet, evlenme, boşanma, akrabalık, malını dağıtma hakkı olarak sayılabilir.[2057]

Yukarıda zikredilen temel hak ve özgürlükler içinde din ve vicdan hürriyeti, insanın sahip olduğu en önemli haklardan birisidir. Bu anlamda genel insan hakları için ifade edilen değerlendirmelerin tamamı din ve inanç özgürlüğü için de geçerlidir. Ayrıca unutmamak gerekir ki insanlar diğer hiç bir alanda olmadığından daha çok din ve inanç özgürlüğü konusunda duyarlı olmuşlar, hatta inançları uğruna yurtlarını terk etmeyi hatta ölümü dahi göze almışlardır. Kur'ân'da geçen peygamber kıssaları ve bizzat Hz. Peygamber'in (s.a.s) hayatı bunun en büyük delili, tarih de bu ve benzeri hadiselerin en büyük şahididir. Bu sebeple İlâhî Mesaj'ın hak ve hürriyete verdiği önem üzerinde özellikle durulması gerekir.

Hukukçulara göre din ve vicdan hürriyeti kapsamına şu hususlar girer: İman etme, bağlı bulunulan dinin esaslarına göre ibadet yapma, dini öğrenme, öğretme, neşir ve tebliğ.[2058] Şüphesiz inanç hürriyetinin en temel unsuru, kişinin kendi hür iradesiyle tercih ettiği kutsala iman etmesi, başka bir ifadeyle herhangi bir inanç sistemini (din) kabul etmesidir. Zira din insanın vicdanıyla ilgili bir husustur ve hiçbir güç ve zorlama onu etkileyemez. Kişiyi bu bağdan haricî bir kuvvetin gücüyle koparmak mümkün olmadığı gibi, bu tür bir tavır onun hür iradesine karşı bir saygısızlık ve haksızlıktır. Ayrıca zorla kabul ettirilen bir inanç gerçekte hiç bir anlam da ifade etmez. Zira baskıyla gerçekleştirilmeye çalışılan inanç o dine inananların (mümin) değil, şeklen inananların (münafık) ortaya çıkmasına sebep

olur. Esasında bu husus Kur'ân-ı Kerîm'de "Dinde zorlama yoktur, artık hak ile batıl iyice ayrılmıştır"[2059] ilahî hükmüyle açık bir şekilde ortaya konulmuştur. Zira zorlama ile inancın bir arada bulunması mümkün değildir. İnsanları yaratan ve onlara her türlü nimeti veren Allah hiç bir zorlamaya yönelmeksizin kendi yarattığı insanlara kendisine inanıp inanmama hürriyeti vermişken[2060], kulların kendilerini bu konuda yetkili görmelerinin anlamsızlığı açıktır. Buna göre İlahî mesaj insanlara açık olarak iletildiğinde peygamberin vazifesi tamamlanmış olur ve o artık tebliği ulaştırdığı insanların yaptıklarından sorumlu değildir. Hak ile batıl birbirinden ayrıldıktan sonra karar tebliğin muhataplarına bırakılmıştır. Kur'ân bu gerçeği Hz. Peygamber'e (s.a.s) hitaben şöyle bildirir:

"Ey Muhammed, sen öğüt ver, çünkü sen ancak öğüt verirsin. Onların üzerine zorlayıcı değilsin".[2061] "Eğer yüz çevirirlerse bilsinler ki biz seni onların üzerine bekçi göndermedik, sana düşen sadece tebliğdir".[2062] "Biz bu kitabı insanlar için sana hak ile indirdik. Artık kim doğru yola gelirse, kendi yararınadır, kim de saparsa kendi zararına sapmış olur. Sen onlar üzerine vekil değilsin".[2063] "De ki Hak (bu Kur'ân) Rabb'inizdendir. Artık dileyen inansın, dileyen inkâr etsin".[2064] "Peygambere düşen sadece açık bir şekilde duyurmaktır".[2065] "De ki Ey İnsanlar! İşte Rabbinizden gerçek geldi. Artık yola gelen kendisi için gelir, sapan da kendisi zararına sapar. Ben sizin üzerinize vekil değilim". [2066]

Zikri geçen âyetler Nebevî mesajın din ve vicdan hürriyetine bakışını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Buna göre İslâm'ı kabul veya ret noktasında hiç kimse zorlamaya tabi tutulamaz. Çünkü dinin özünü hür bir seçimle yapılan iman oluşturur, bir dine bağlılığın ön önemli kıstası ise samimiyettir. Kaldı ki inanma esas olarak gönüllü bir kabul meselesidir. Zorlama ile gerçekleşen inanç ve ibadetin ise hiçbir anlamı ve değeri yoktur. Eğer kişi aklıyla imanın hakikatine ikna olursa onu kabul eder, değilse reddeder. Herhangi bir baskı veya cezalandırma korkusuyla bir kimse bir inancı-sırf hayatını kurtarmak için kabul etmiş görünse bile o, gerçek bir inanan olamaz. Üstelik böyle bir kişi zorlama durumundan kurtulduğunda kabul etmiş göründüğü inancı reddederek eski dinine dönecektir. Ayrıca unutulmamalıdır ki din zorla kabul ettirilmeye çalışılırsa bu takdirde

insanın sorumluluğunun, seçme hürriyetinin, ilahi adaletin, ceza ve mükâfatın, dünyanın bir imtihan yeri olmasının da bir anlamı kalmayacak, hesap gününden söz etmek, âhiretten, cennet ve cehennemden bahsetmek mümkün olmayacaktır.[2067]

Din ve vicdan hürriyetinin inançtan sonraki ikinci basamağını amel etme (dini ibadeti îfâ) hürriyeti teşkil eder. Zira her din, bağlılarına bir takım ibadet ve ayinler yapma görevi yükler. Buna göre bir dine inananlar gerek evlerinde, gerek ibadet mekânlarında, gerekse kamuya açık alanlarda bu ibadetlerini rahatlıkla ifade edebilmelidirler.

Dinini öğrenme, öğretme, yayma ve yayın yapma da din ve vicdan hürriyetinin olmazsa olmaz şartlarındandır. Zira kişinin inandığı dini öğrenmesi ve kendisinden sonraki nesillere öğretmesi en tabiî haklarındandır. Dinini yayma faaliyeti de bu hakkın devamı mahiyetindedir. Son olarak örgütlenme hakkından bahsetmek gerekir ki bu hak da inanç hürriyetinin temel esasları içinde yer alır. Tabiatıyla aynı dine inanan kişilerin bir araya gelmeleri, dinî gayelerle çeşitli örgütler kurabilmeleri, toplumsal faaliyetlerde bulunmaları mümkündür.[2068] Unutmamak gerekir ki din hürriyeti hem şahıs hem de grup seviyesinde düşünülen bir haktır. Bunun sebebi dinin ancak bir cemaatle var olduğu gerçeğidir. Bundan hareketle İslâm hukukunda dini gruplara “millet” adı verilmiştir.[2069]

Hz. Peygamber’in (s.a.s) din ve vicdan hürriyetiyle ilgili uygulamaları, yukarıda sunulan teorik esaslar çerçevesinde gerçekleşmiştir. Allah Rasûlü (s.a.s) İslâm’ı insanlara tebliğ ettikten sonra onları vicdanlarıyla baş başa bırakmış, iman edenleri din kardeşi olarak kabul etmiş, İslâm’a razı olmayıp eski inançları üzerinde kalmak isteyenlere karşı herhangi bir menfî tavır takınmayarak onların inançlarına saygı göstermiştir. Onun uygulamalarının esası tabiatıyla Kur‘ân’a dayanmaktadır. Zira yüce kitapta Müslümanların Ehl-i kitaba karşı nazik ve hoşgörülü olmaları öğütlenir: “İçlerinden zulmedenler hariç, Kitap ehliyle ancak en güzel tarzda mücadele edin ve deyin ki: Bize indirilene de, size indirilene de inandık. Tanrımız ve tanrınız birdir ve biz O’na teslim olanlardanız”.[2070] Bu esaslar muvâcehesinde Nebevî mesaja muhatap olmalarına rağmen eski dinlerinde kalmak isteyenlere karşı toleranslı bir şekilde muamele yapılmış üstelik onların inanç hakları

teminat altına alınmıştır. Bir Müslüman devletin başka dinden olanlara karşı takip edeceği siyaset şu âyetle açıkça belirlenmiştir:

"Allah sizi, din hakkında sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayan kimselere iyilik etmekten, onlara adaletli davranmaktan menetmez. Çünkü Allah adalet üzere olanları sever. Allah sizi, ancak sizinle din hakkında savaşan, sizi yurtlarınızdan çıkaran ve çıkarılmanız için yardın eden kimselerle dost olmaktan meneder. Kim onlarla dost olursa işte zalimler onlardır".[2071]

İslâm toplumlarında başka dinlerden olanlara geniş din ve vicdan özgürlüğü imkânı tanınmıştır. Gayr-i müslimlere gösterilen din ve vicdan hürriyeti; inanç hürriyeti, dinî ayin, ibadet ve öğrenim hürriyeti gibi alanlarda kendini gösterir. İslâm dini her şeyden önce gayr-i müslimlere kendi inançlarını koruma izni vermiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.s), Mekke'den Medine'ye hicretinden sonra tanzim ettiği Medine Sözleşmesi'nin 25. maddesi özellikle bu konuya hasredilmiştir:

"Benû Avf Yahûdîleri, müminlerle birlikte olarak bir ümmet teşkil ederler. Yahûdîlerin dinleri kendilerine, müminlerin dinleri kendilerinedir. Buna gerek bizzat kendileri, gerekse mevlâları dahildir"[2072].

Allah Rasûlü'nün (s.a.s) gayr-i müslimlere tanıdığı din ve vicdan hürriyeti konusunda en bâriz örnekleri özellikle onun Necran Hıristiyanlarıyla ilgili uygulamalarında görmek mümkündür. Hz. Peygamber (s.a.s), Medine'ye gelen Necran heyetini İslâm'a davet etmiş, ancak onlar cizye ve harac mukabilinde kendi dinlerinde kalma şartıyla bir barış anlaşması yapmak istemişlerdir. Anlaşmanın konumuzla ilgili kısmında şöyle denilmektedir:

"Onların mallarına, canlarına, dinî hayat ve tatbikatlarına, burada hazır bulunanlarına, bulunmayanlarına, ailelerine, mabetlerine ve az olsun çok olsun onların mülkiyetinde bulunan her şeye şamil olmak üzere Allah'ın himayesi ve Rasûllüllah Muhammed'in zimmeti Necranlılar ve onların tabileri üzerine haktır. Hiç bir piskopos kendi dinî vazife mahalli dışına, hiç bir papaz kendi vazifesini gördüğü kilisenin dışına çıkarılmayacak, hiç bir rahip içinde yaşadığı manastırın dışında başka bir yere alınıp gönderilmeyecektir...".[2073]

Hz. Peygamber (s.a.s) Necranlılara benzer şekilde dinleri üzerinde kalmak isteyen bir grup Yemenliye de geniş din serbestliği tanımıştır.

Nitekim bölge idarecisi Muâz b. Cebel'e gönderilen talimatnamede Yemenlilere şu şekilde hitap edilmiştir:

"Ben Muâz b. Cebel'i sizi hikmet ve iyi söz ile Rabb'inin yoluna davet etmesi için gönderdim. O, Allah'ın razı olduğu şeyi kabul edecek, olmadığı şeyi reddedecektir. İçinizden her kim Allah'ın birliğini ve Muhammed'in (s.a.s) onun kulu ve peygamberi olduğunu kabul eder ve tam bir teslimiyetle İslâm'a girerse, o kişi Müslümanların tüm haklarını elde etmiş ve onların sorumluluklarını yüklenmiş olur. Kim de cizye vermek suretiyle eski dini üzerinde kalmak isterse, o kendi dini üzerine bırakılır. Bu halde o kimse Allah'ın, onun peygamberinin ve müminlerin koruması altındadır; öldürülmez, esir edilmez, kendisine gücünü aşan sorumluluk yüklenmez ve dinini terk etmesi için kendisine herhangi bir baskı uygulanmaz".[2074]

Hz. Peygamber'in (s.a.s) gayr-i müslimlere tanıdığı dinî ayin ve ibadetlerini icra etme hürriyeti bunun tabiî sonucu olarak kilise, havra vb. gibi mabetlerin korunmasını da içine almaktadır.[2075] Nitekim Hz. Peygamber'in (s.a.s) Necran Hıristiyanlarıyla yapmış olduğu zimmet anlaşmasında onların mabetlerine dokunulmayacağı yukarıdaki metinde açıkça belirtilmiştir. Ayrıca gayr-i müslimlere dinlerinin esaslarını öğrenme, çocuklarına öğretme hürriyetinin tanınmış olduğunu aynı metinlerden çıkarmak mümkündür. Zira din ve vicdan hürriyeti; ibadet hürriyeti, dini yaşama, yayma ve öğretme hürriyeti bir bütün olarak değerlendirilmektedir. Bu hürriyetlerden herhangi birinin ortadan kaldırılması veya kısıtlanması doğrudan inanç hürriyetinin zedelenmesi anlamına gelecektir. Binaenaleyh bir piskopos, papaz veya rahibin görev yerinin dahi değiştirilmeyeceği garantisi veren Hz. Peygamber'in (s.a.s), onların inançlarını yayma ve öğretme hürriyetlerini tanımamış veya kısıtlamış olması düşünülemez.

Gayr-i müslimler din ve vicdan özgürlüğünün tabiî sonucu olarak aile, borçlar, miras gibi özel hukuk alanlarında ve şahsî hakların gerektirdiği diğer hukukî konularda tam bir serbestlik içinde olmuşlardır. Onlara hukukî ihtilaflarını kuracakları cemaat mahkemelerinde kendi mevzuatlarına göre çözme imkânı tanınmıştır.[2076] Allah Rasûlü (s.a.s), Hendek Savaşı esnasında Mekke müşrikleriyle anlaşmak suretiyle Müslümanlara ihanet eden

Kureyza Yahûdîlerini sadece İslâm hükümlerine göre değil, aynı zamanda Yahûdî şeriatına göre yargılamış ve cezalandırmıştır.[2077] Zimmîlere tanınan hukukî ve kazaî muhtariyet Hz. Peygamber'den (s.a.s) sonraki İslâm tarihi sürecinde dikkatli bir şekilde uygulanmıştır.[2078]

Burada ortaya konulan esaslar sadece Hz. Peygamber (s.a.s) zamanında değil, daha sonraki İslâm tarihi sürecinde de devlet idarecilerinin aslî görevleri ve dinen uymaları gereken talimat niteliğinde olmuştur. Gayr-i müslimlere tanınan dinî ve sosyal haklar aynen korunmaya devam edilmiştir. Dinî eğitim ve öğretim, ayin ve ibadetler ve mabetler hukukun himayesi altına alınmıştır. Yapılan anlaşmalara dayanarak onlar gerek ibadet yerlerinde, gerekse açtıkları okullarda dini eğitim ve öğretimi tam bir serbestlik içinde verme imkânı bulmuşlardır. Bu haklarından başka bazı sınırlamalar dışında İslâm ülkelerinde kural olarak Müslümanlarla eşit bir ikamet ve seyahat hürriyetine sahip olmuşlar, çalışma hürriyeti bakımından herhangi bir engellemeye tabi tutulmamışlardır. Genel anlamda gayr-i müslimlerin ticaret hayatının her alanında faaliyet göstermelerine izin verilmiştir. Sosyal yönü yanında temelde bir ibadet olan zekât gelirlerinden müellefe-i kulûb dışındaki gayr-i müslimlere harcama yapılamayacağı konusunda görüş birliği bulunmasına karşılık, fukahânın büyük bir kısmı onlara sadaka verilebileceğine hükmetmiştir. İslâm hukukçuları gayr-i müslimlerin devlet başkanı seçme ve bu göreve seçilme hakkına sahip olmadıkları, ordu kumandanlığı, valilik ve hâkimlik gibi görevlere getirilemeyecekleri konusunda görüş birliği içindedir. Hukukçuların genel eğilimine rağmen Emevîler devletinin kurucusu Muaviye'nin halifeliği döneminden itibaren gayr-i müslimlerin devlet kademelerinde çalıştırıldıkları, çeşitli divanların yönetimi yanında valilik ve vezirlik makamına kadar yükseldikleri görülmektedir.[2079]

Gayr-i müslimler iktisadî alanda da önemli haklara sahip olmuşlardır. Ekonomik hayatın dinî topluluklara göre bölünmemesi, çarşı ve pazarların müşterek olması sebebiyle ekonomik alanda gayr-i müslimler büyük etkinlik göstermişlerdir. Müslümanlarla diğer inanç sahipleri arasında her türlü ticarî faaliyetin mubah sayılması, onların hem iç hem de dış ticarette etkili bir konuma gelmelerine imkân sağlamıştır. İlk fetihlerin ardından çok defa topraklar ganimet

olarak dağıtılmayıp yerli halka bırakıldığı için ziraat hayatı büyük ölçüde onların elinde kalmıştır.[2080]

İslâm dini sadece barış zamanında değil, savaş şartlarında dahi başka milletlerden olan ve hukukî anlamda düşman sayılan toplulukların haklarını korumuştur. Buna göre savaş esnasında da olsa soykırım ve katliam yapmak yasaklanmış, savaştan kaçan yaralıların öldürülmesi engellenmiş, kadınlara, çocuklara ve din adamlarına dokunulmaması hükmü getirilmiştir.[2081] Bu hususta Hz. Ebû Bekir'in Şam bölgesine gönderdiği ordunun komutanı Üsâme b. Zeyd'e verdiği talimatlar Nebevî mesajın evrensel esaslarını ortaya koyar mahiyettedir:

"Size on şey tavsiye ediyorum ki bunlara uyunuz: Hainlik yapmayınız. Vefasızlık etmeyiniz. Haddi aşmayınız. Kimsenin uzuvlarını kesmeyiniz. Çocukları, kadınları ve ihtiyarları öldürmeyiniz. Hurma ağaçlarını kesip yakmayınız. Koyun, inek ve deve gibi hayvanları ihtiyaçtan başka bir maksat için kesmeyiniz. Yolda manastırlara çekilmiş adamlara rastlayacaksınız, onları kendi hallerine bırakınız".[2082]

Hz. Ebû Bekir'in burada dile getirdiği tavsiyeler, zamanımıza kadar korunmaya çalışılan ancak günümüz savaşlarında da sık sık şahit olduğumuz gibi ihmâl hatta kasten ihlâl edilen savaş hukukunun temel umdelerini yansıtır. Talimatın ihtiva ettiği hususlar, İslâm'ın ilk halifesinin genelde insana saygısını, özelde ise diğer din mensuplarına hoşgörüsünü ve ayrıca insanların yaşadıkları çevreye verdiği önemi gayet açık bir şekilde ortaya koyar. Şüphesiz bu talimat ve uygulamalar Allah Rasûlü'nün (s.a.s) öğretisi ve icraatının Hz. Ebû Bekir dönemindeki pratik tezahürlerinden başka bir şey değildir.[2083]

İslâm inancına göre savaşta düşmanın saldırganlığı önlenirken savaşın zaruret sınırını aşmak doğru değildir. Zira İslâm savaş anında dahi adaletli davranılmasını emreder. Zira savaş intikam ve cezalandırma için değil, İslâm'ın diğer insanlara ulaşmasına engel olan, yeryüzünde fitne ve bozgunculuk çıkaranlara karşı yapılır, adaleti kurmak için savaşılır, sadece adalet düzenine karşı çıkanlar cezalandırılır.[2084]

Hz. Ömer zamanında Kudüs'ün fethinden sonra (H.16/M.637) şehir halkıyla yapılan anlaşma metni, daha önceden düşman olan ancak Müslümanların güvenliği altına girmeyi kabul eden bir topluluğa nasıl muamele edildiğini göstermesi bakımından önemli bir başka belgedir.[2085]

"Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Bu sözleşme müminlerin emîri ve Allah'ın kulu Ömer tarafından Eyle halkına verilen bir emândır. Onların canlarına, mallarına, kiliselerine, haçlarına, hastalarına ve bütün fertlerine verilen bir teminattır. Onların kiliseleri mesken yapılmayacak ve yıkılmayacaktır. İçindeki kutsal eşyaya dokunulmayacaktır. Kimse dinî inanışından dolayı zorlanmayacak, kimseye asla zarar verilmeyecektir. Buna karşılık, Eyle halkı da diğer şehirlerin halkı gibi cizye verecektir. Orada bulunan Rumlar çıkarılacak, fakat gidecekleri yere kadar onların güvenlikleri sağlanacaktır. Çıkmak istemeyenler ise Eyle halkı gibi cizye verecektir. Burada kalıp hasadını almak isteyen hasadını alacak, malını satmak isteyene gerekli kolaylık gösterilecektir".[2086]

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse; temel insan hakları insanın insan olarak yaratılmış olmasından kaynaklanan vazgeçilmez, devredilemez ve istisnaî durumlar dışında kısıtlanamaz haklardır. Bu haklar din, dil, ırk, sosyal statüye bakılmaksızın tüm insanlara tanınmıştır. Tarihin çok eski dönemlerinden beri insanlığın peşinde koştuğu bu haklar, günümüz dünyasının da en önemli gündem maddelerinden biri olmaya devam etmektedir. İnsan hakları konusu yaşadığımız asırda sadece insanın onurlu yerini alması mücadelesi olarak görülmeyip, aynı zamanda politik mücadelelerin de en önemli enstrumanlarından biri olarak kullanılmaktadır. Nitekim ekonomik veya siyasî hedeflerle bazı güçlü devletler, insan haklarını çiğnediği ve bütün insanlığı tehdit ettiği gerekçesiyle başka ülkeleri işgal etmekte, bu adımlarıyla işgal ettikleri ülkelerin halklarını özgürleştireceklerini ileri sürmektedirler. Ancak bizzat bu adımların eskisinden daha büyük insan hakları ihlâllerine sebebiyet verdiği gözden kaçmamaktadır.

Nebevî mesaj insan haklarını devletin bir lütfu veya politik mücadelenin bir aracı değil, insan olmakla insanın kazandığı en büyük erdemler bütünü olarak değerlendirir. Gerek Kur'ân- Kerîm'de gerekse Hz. Peygamber'in (s.a.s) hadislerinde bu haklar üzerinde

önemle durulmuş, bunların gözetilmesi ve korunması Müslüman idareciler için hem siyasî görev, hem de dinî sorumluluk olarak kabul edilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s) gerçekleştirdiği uygulamalar ile insan hakları konusunda İslâmî anlayışın pratik örneklerini vermiştir. Onun vefatına yakın bir zamanda îrâd ettiği Vedâ Hutbesi ise insan hakları için ilk evrensel bildirge niteliğini arz eder mahiyettedir. Allah Rasûlü'nden (s.a.s) sonraki İslâm tarihi sürecinde Müslüman idareciler insan hakları konusunda onun ortaya koyduğu esaslar muvacehesinde hareket etmişlerdir.[2087] Bununla birlikte İslâm tarihi boyunca bu bahiste zaman zaman genel prensiplerin ihlâl edildiği durumlara şahit olmak da mümkündür. Ancak bunlar istisnaî mahiyettedir ve bazı yöneticilerin yetki ve kastı aşan davranışlarının bir neticesi olup hiçbir zaman gerek devlet idarecileri gerekse kamuoyu tarafından bu tür hareketler tasvip görmemiştir. Bu sebepledir ki farklı İslâm ülkelerinde yaşayan azınlıklar, dinlerini ve kültürlerini koruyarak varlıklarını zamanımıza kadar sürdürebilmişlerdir.

C. KADIN HAKLARI

İslâm dünya görüşü kadın ve erkeğin insanî ilişkilerine yeni boyutlar getirmiştir. Her şeyden önce Hz. Peygamber'in (s.a.s) tebliğ ettiği din ile kadın hak ettiği vakar, şeref ve sosyal statüsünü kazanmış, bütün bunların sonucunda kadının medenî, sosyal, iktisadî ve hukukî hakları garanti altına alınmıştır.

Kadın ve erkek her ikisi de kendilerinde bulunan kabiliyetleri gerçekleştirmek ve insanlık medeniyetinin ilk ve temel esası olan aileyi kurmak ve devam ettirmek suretiyle birbirlerine bağımlı olup böyle bir görevi yerine getirmek için yaratılmışlardır. Zira bilinmektedir ki onlardan her birinin diğerinden ayrı ve bağımsız olarak saadet ve sükûnet içinde tam bir hayat sürmeleri neredeyse mümkün değildir.

İslâm Peygamberi'nin (s.a.s) aile hayatı, gerçek huzur ve saadeti arayan evli insanlar için değerli tecrübe ve ibretler sunmaktadır. Kadının narin ve hassas tabiatına dikkat çekerek ona karşı şefkat ve sevgiyle muamele edilmesinin lüzumunu, kadını ikinci dereceden insan kabul eden bedevîlere bizzat Allah Rasûlü (s.a.s) öğretmiştir.

Ayrıca onun hanımlarına karşı davranışları, mükemmel ve yüce karakteri sebebiyle bütün insanlık için bir hayat örneği olmuştur.

Rasûlüllah (s.a.s) her şeyden önce aile hayatının sağlıklı bir şekilde kurulması ve devamı için yeni hayat standartları ortaya koymuş, bu amaçla öncelikli olarak evlilik müessesini yeniden tanzim etmiştir. Öyle ki onunla birlikte kadınlar birer kız evlat, eş ve anne statüsüne yükselmiştir. Hâlbuki onun peygamberlikle görevlendirildiği zamanda insanlar evliliğin aslî amaç ve hedefini unutmuşlar ve bu konuda insan fıtratına aykırı sapkın evlilikler gerçekleştirmişlerdi. Buna göre kadınlığın iffeti, mütevazılığı ve sadeliği unutulmuş, onların insanların gözünde hiçbir değeri kalmamıştı. Belki de bu sebeple bazı bedevîler, şeref ve itibarlarına halel getirebileceği endişesiyle kız çocuklarını öldürüyorlardı. Üstelik toplumda kadın adeta bir mal gibi babadan miras kalıyor ve oğlu, babasından kalan dulları kendi karısı olarak alıyordu. Kadınlık şerefini zedeleyici bu ve benzeri davranışlar insanlığı tehdit ediyor, evlilik kurumunun değerini azaltıp sıradanlaştırıyor, neticede insan neslinin safiyeti bozuyor, bütün bunların sonucunda da toplumu içten içe çürütüyordu.

Allah Rasûlü'nün (s.a.s) yaşadığı çağda kız çocuğunun doğumu bir utanç olarak kabul ediliyor, baba, bir kız çocuğuna sahip olduğu haberini alınca büyük sıkıntı duyuyor, utancından bir süre insan içine çıkamıyordu. Kur'ân-ı Kerîm, onların halini şu şekilde tasvir eder: "Aralarından birine bir kızı olduğu müjdelendiği zaman içi öfkeyle dolarak yüzü kapkara kesilir. Kendisine verilen müjdenin kötülüğünden dolayı halkından gizlenir. (Şimdi ne yapsın) onu, utana utana tutsun mu, yoksa toprağa mı gömsün! Bak, ne kötü hüküm veriyorlar".[2088] Başka bir âyette de aynı tablo çizilir: "Ama Rahman olan Allah'a isnad ettikleri kız evlat kendilerinden birine müjdelendiği zaman, onun yüzü simsiyah kesilir, öfkesinden yutkunup durur".[2089]

İslam öncesi dönemde ahlâk dışı uygulamalardan biri de insanların cariyelerini fuhşa zorlamalarıydı. Üstelik onlar bu işi sıradan bir ticarî faaliyet ve geçim vasıtası olarak görüyorlardı. Rasûl-i Ekrem (s.a.s) bu tür uygulamalara son verip toplumu ahlâk dışı böyle hareketlerden temizledi. Kur'ân'da da insanlar bu faaliyetten men edildiler: "Dünya hayatının geçici menfaatini elde etmek için, iffetli olmak isteyen cariyelerinizi fuhşa zorlamayın ....".[2090]

İslâmî öğreti kadının insan seviyesine çıkarılmasının ilk adımı olarak erkek çocuklarla birlikte toplumda ikinci sınıf kabul edilen kız çocuklarının da öldürülmesini yasaklamıştır: "...fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin, sizi de onları da biz besliyoruz. ..."[2091]; "Çocuklarınızı fakirlik korkusuyla öldürmeyin. Biz onlara da size de rızık veririz. Onları öldürmek şüphesiz büyük bir günahtır".[2092] Tekvir sûresinde ise böyle suçlar işleyen insanlar için tehdit vardır: "Ve sorulduğu zaman o diri diri toprağa gömülen kıza: 'Hangi günah (!) yüzünden öldürüldü?' diye ".[2093] Zikri geçen âyetlerle İslâm bu tür suçlara toplum içinde son vermekle kalmamış, ayrıca kız çocuğu doğmasının utanılacak bir şey olduğu inancını da zihinlerinden kazımayı hedeflemiştir. Üstelik kız çocuğuna daha iyi davranmayı, iyi bir eğitim vermeyi, ev kadını ve anne olarak güzelce terbiye etmeyi büyük bir fazilet, takva ve ibadet ile ilgili bir davranış olarak kabul etmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s) de yaşadığı dönemde büyük ihmale maruz kalan kız çocuklarına özel önem vermiş, kız çocuğu yetiştirenleri husûsen övmüştür: "Her kim buluğ çağına ulaşmalarına kadar iki kız çocuğunun bakımını, nafakasını, terbiye ve yetiştirilmesini üzerine alır ve bunu yerine getirirse, o kimse kıyamet günü benimle şöyle olacaktır" dedikten sonra parmaklarını birbirine yanaştırıp kavuşturmuştur.[2094] Aynı bahiste "kim ki iki kız çocuğu ergenlik çağına vardıktan sonra yanında kaldıkları veya o kimse onların yanında kaldığı sürece onlara iyi davranıp ihsanda bulunursa kızları onu cennete dâhil ederler (yâni o kimse kızlarına ettiği iyilik sayesinde cennetlik olur)" buyurmuştur.[2095] Hz. Âişe'den (rah) bu bahiste şöyle bir rivayet gelmiştir: Rasûlüllah (s.a.s) buyurdu ki: "Eğer bir kimse kızlara değer verdiğinden dolayı eziyet görürse ve onlara iyi davranırsa onlar Cehennem'e karşı perde olurlar".[2096] Rasûl-i Ekrem'in (s.a.s) ayrıca kız çocuklarını güzel bir şekilde ve özenle yetiştirenlere Allah'ın büyük mükâfat vereceğini belirten pek çok hadisi bulunmaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber'in (s.a.s) İslâm'la müşerref olan kadınlardan biat alırken biatın bir şartının da çocuklarını öldürmeyecekleri olduğu bilinmektedir.[2097]

Aslında kadın ve erkeğin bütün hakları İslâm inancındaki kadın ve erkeğin kendi taşıyabilecekleri yük ölçüsünde dünyada yaptıkları iyilik ve kötülüklerin azap veya mükâfatını görecekleri hesap günü

(âhiret) inancından kaynaklanmaktadır. Bu inancın hikmeti şudur: Erkek olsun, kadın olsun kişi hiç bir baskı ve zorlama olmadan ilahi emirlere uymak veya kendi hür iradesi ile reddetmek için tam bir serbestliğe sahiptir, aksi halde sorumluluk akidesinin bir anlamı olmaz. Bunun sonucunda kadınlar dünyadaki iyi ve kötü işleri için Allah'ın gazap ve mükâfatını almada eşit haklara sahip oldukları gibi gerçek bir İslâm toplumunda erkeklerin sahip olduğu şekilde hukukî, sosyal ve ekonomik haklara sahip olmada tam bir bağımsızlık istemeli ve elde etmelidirler. Zira Kur'ân hiçbir ayırım yapmaksızın kadın ve erkeğe aynı şekilde muamele etmektedir: "...Ben, sizden, erkek-kadın hiçbir çalışanın işini zayi etmeyeceğim".[2098] Bu âyet göstermektedir ki, sorumluluk ve hak noktasında Allah katında bütün insanlar eşittir; erkek olsun, kadın olsun herkes için aynı adalet ve hüküm ölçüsü uygulanmaktadır. Kadın ve erkek arasında Allah ayrım yapmadığından dolayı onlar her ikisi de insan olarak aynı statü-dedirler. Nitekim Kur'ân'ın birçok âyetinde kadın ve erkeğin benzer fertler olarak ceza veya mükâfata muhatap olacağı ve onların cinsiyetlerine bakılmaksızın kendi yaptıklarının sonuçlarına katlanacakları ifade edilmektedir. Bu hususta Nisâ sûresindeki âyet açıktır: "Erkek veya kadından her kim inanarak iyi işlerden bir iş yaparsa, işte öyle kimseler cennete girerler ve zerre kadar haksızlığa uğratılmazlar".[2099] Nahl sûresinde ise: "Erkek ve kadından her kim inanmış olarak iyi bir iş yaparsa, onu (dünyada) hoş bir hayatla yaşatırız (daima huzur içinde bulunur, halinden memnun olur. Ahirette ise) onların ücretini yaptıklarının en güzeliyle veririz"[2100] şeklinde benzer bir hüküm bulunmaktadır. Ahzâb sûresinde konu daha teferruatlı bir şekilde açıklanır: "Müslüman erkekler ve Müslüman kadınlar, mümin erkekler ve mümin kadınlar, taate devam eden erkekler ve taate devam eden kadınlar, doğru erkekler ve doğru kadınlar, sabreden erkekler ve sabreden kadınlar, (gönülden Allah'a) saygılı olan erkekler ve (gönülden Allah'a) saygılı kadınlar, sadaka veren erkekler ve sadaka veren kadınlar, oruç tutan erkekler ve oruç tutan kadınlar, ırzlarını koruyan erkekler ve ırzlarını koruyan kadınlar, Allah'ı çok zikreden erkekler ve Allah'ı çok zikreden kadınlar (işte) Allah bunlar için bağış ve büyük bir mükâfat hazırlamıştır".[2101]

Kur’ân âyetlerinde görüldüğü gibi Allah’ın emirlerine hiçbir ayırım gözetmeksizin riayet etme hususunda kadın ve erkek aynı şekilde muhatap alınmıştır. Aksi halde Hesap Günü’nde kendi söz ve davranışları sebebiyle kötü sonuçlarla karşılaşacaklardır: “Allah ve Rasûlü (s.a.s), bir işte hüküm verdiği zaman, artık inanmış bir erkek ve kadına, o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur. Kim Allah’a, Rasûlüne karşı gelirse, apaçık bir sapıklığa düşmüş olur”. [2102] Zikredilen âyette Allah katında cinsiyet ayırımı yapılmaksızın gerçek değere sahip olan fazilet ve üstünlükler anlatılmaktadır. Bahsedilenler İslâm’ın temel değerleri olup bu konuda kadın ve erkek arasında herhangi bir ayrım söz konusu değildir. Bu gerçekleri başka vesilelerle Allah Rasûlü (s.a.s) dile getirir. Nitekim Mekke’nin fethinde Kâbe’yi tavaf ettikten sonra şöyle buyurmuştur: “Allah’a hamdolsun ki Allah üzerinizden câhiliyyenin kirlerini uzaklaştırdı. Ey insanlar! Şüphesiz Rabbiniz birdir. Atanız da birdir. Hepiniz Âdem’in çocuklarısınız. Âdem ise topraktan yaratılmıştır. Allah yanında en değerliniz, O’ndan en çok korkanınızdır. Arapların Arap olmayanlara hiçbir üstünlüğü yoktur. Üstünlük ancak takva (Allah’tan korkmak ve O’na tam bir inançla inanıp ibadet etmek) iledir”. [2103]

İslâm dünya görüşü renk, ırk, anlayış farklılığı ve cinsiyet gibi engellerin olmadığı cihanşümul bir topluluk kurmayı hedeflemiştir. Bu toplumda bütün ulus ve ırklara mensup kadın ve erkekler aynı derecede hiçbir ayırım yapılmaksızın eşit hak ve imtiyazlardan istifade ederler. Dünyanın neresinde yaşarsa yaşasın, hangi millete mensup olursa olsun, hangi dili konuşursa konuşsun, kadın-erkek bütün insanlara eşit hakları yalnızca Hz. Muhammed’in (s.a.s) tebliğ ettiği din vermiştir.

Kur’ân-ı Kerîm kadın ve erkeğe bütün faaliyet alanlarında eşit haklar vermektedir. Şeref ve itibar sahibi olmalarının ölçüleri aynı, başarılı olmak ve ilerlemek için fırsatları eşit, hayatlarının emniyet altına alınması, servetin kazanılması ve sarfında onlar eşittirler! Yine Kur’ân-ı Kerîm, yeryüzündeki her canlının kendi türünü sürdürmek için sevk-i tabiî bir his taşıdığını ve bu yüzden mizacının kendi türünden bir eşe müsait hatta muhtaç bir şekilde yaratıldığını söylemektedir. “Gökleri ve yeri yoktan var eden (Allah), size kendinizden çiftler, hayvanlardan çiftler yaratmıştır. Bu düzen içinde sizi üretiyor. Her şeyden iki çift (erkek-dişi) yarattık, tâ ki düşünüp

öğüt alasınız”.[2104] Bu bahiste Yâsîn sûresinde de: “Ne yücedir O (Allah) ki, toprağın bitirdiklerinden, kendilerinden ve daha bilmedikleri nice şeylerden olan bütün çiftleri yaratmıştır”[2105] buyrulur. Bu âyetler çiftleşme veya evlenme (zevciyât) kanununun çok şümullü olduğuna ve yeryüzündeki her şeyi kapsadığına işaret etmektedir. Eğer bu münasebet biterse tabiatın muazzam güzelliği, âhenk ve zarâfet, insan mizacına saygı ve sevgi ortadan kalkacaktır. Görüldüğü gibi biri diğeri için güzelleştirici olan ve birlikte tabloyu tamamlar şekilde yeryüzündeki tabiat kanunları yaratıcı tarafından tanzim edilmiştir. Kısaca yeryüzündeki her canlı türü kendi hususiyetlerinin ifadesi için başka bir şeye bağımlıdır. Karşı cins, adı geçen alanı oluşturmaktadır. Bu, çiftler arasında var olan bir ilişkidir ve her ikisi de birbirine eşit oranda bağımlıdır. Bunda izzet ve zillet gibi üstünlük veya düşüklüğü gerektiren bir durum söz konusu değildir. Kur’ân-ı Kerîm’de erkek ve kadınla ilgili olarak ilişkiyi ve karşılıklı bağımlılığı şu şekilde özetlenir: “....Onlar sizin örtünüz, siz de onların örtülerisiniz..”.[2106] Bu son âyet kadınla erkek arasındaki ilişkinin gaye ve keyfiyetini tanımlamaktadır. İki cins arasındaki irtibat nefret, kızgınlık ve rekabete değil aksine şefkat, sevgi ve işbirliğine erişmeye yönelik olmalıdır. Bu hususa, Kur’ân’da da işaret edilir: “O’nun âyetlerinden biri de, kendileriyle kaynaşmanız için size kendi nefislerinizden eşler yaratması ve aranıza sevgi ve merhamet ihsan etmesidir. Şüphesiz bunda, düşünen bir topluluk için ibretler vardır”.[2107]

İslâm dini kadına yalnızca insanlık tarihiyle başlayan haklarını vermekle kalmamış, bunun yanında erkeklerden gelecek saldırılara karşı kadınların haklarını himaye etmiştir. Açık bir biçimde tecrübeler göstermiştir ki bilinen genel prensipler içinde kadınlar kocalarıyla aynı haklara sahiptirler.[2108] Bu hakların ihlâli gayri meşru kabul edilmiştir. Kadınlar bu durumda kocanın tek sorumluluğu olan bu haklarının korunmasını isterler.[2109] Nitekim onların evlilikte mehir isteme hakları vardır.[2110] Üstelik bu talep aynı zamanda evliliğin de şartlarındandır.[2111]

İslâm insan olarak kadın ile erkeği hak ve sorumluluk noktasında prensip olarak eşit kabul etmekle birlikte iki cins arasındaki biyolojik ve psikolojik farklılıkları, günlük hayattaki fonksiyonları ile onların

faaliyet sahaları veya yaratılıştan gelen farklılıklarını da kabul eder. Kadın ve erkeğin asıl vazifelerini bu farklılık temeli üzerinde kurulan sosyal sistem içindeki kendi görev ve yerlerini tespit eder. İkisi arasında fıtratlarından gelen küçük farklar vardır ki esasında bunlar da sosyal hayattaki ahenk ve uyuma renk katarlar.

İslâm'ın kadınlara verdiği hakların temelleri üzerine durduktan sonra belli başlıklar halinde onların hayatın çeşitli alanlarındaki haklarını ayrıca kategorize etmek mümkündür.

1. Sosyal Haklar

İslâm her şeyden önce kadını erkeğe eşit ve evlilik münasebetlerinde tam bir ortak olarak kabul eder. Zira her ikisinin rolü insan medeniyetinin ilk ve esaslı kökü olan aile hayatının başarılı işleyişi için eşit derecede lüzumludur. Bu hususta Kur'ân'da: "Allah sizin için kendi (cins)inizden eşler yarattı. Eşlerinizden de size oğullar ve torunlar yarattı ve sizi hoş (helâl ve güzel) şeylerden rızıklandırdı", buyrulur.[2112] Kur'ân-ı Kerîm iki cins arasındaki yakın münasebetlere de temas eder: "Gökleri ve yeri (yoktan) yaratandır. Size içinizden eşler, çift çift hayvanlar var edendir. Bu suretle çoğalmanızı sağlar..".[2113] Mezkür âyetler cinsî hayatın hikmeti ve önemini ortaya koyar ve taraflar arasında sevgi ve eşitlik temeline dayalı aile hayatını kurma ihtiyacına işaret eder. Burada zikredilen hususlar ışığında şuurlu bir şekilde bu evlilik münasebetinin kendisine şükran ve minnet duymaları gereken Allah'ın bir lütfudur. Allah'a şükretmenin bir yolu ise evlilik müessesesini başarılı bir şekilde yürütülmesini sağlamaktır.

Kur'ân'ın ifadelerinde kadın sürekli olarak erkekle yan yana zikredilmiştir: "Erkek veya kadından her kim inanarak iyi işlerden bir iş yaparsa, işte öyle kimseler cennete girerler ve zerre kadar haksızlığa uğratılmazlar".[2114] "Şüphesiz ki Allah'ın emrine boyun eğen erkeklerle Allah'ın emrine boyun eğen kadınlar, iman eden erkeklerle iman eden kadınlar, ibadete devam eden erkeklerle ibadete devam eden kadınlar, sadık erkeklerle sadık kadınlar, sabreden erkeklerle sabreden kadınlar, mütevazı olan erkeklerle mütevazı kadınlar, sadaka veren erkeklerle sadaka veren kadınlar, oruç tutan erkeklerle oruç tutan kadınlar, gizli yerlerini haramdan

koruyan erkeklerle gizli yerlerini haramdan koruyan kadınlar, Allah'ı çok zikreden erkeklerle Allah'ı çok zikreden kadınlar!... İşte, bunlar için Allah mağfiret ve büyük mükâfat hazırlamıştır".[2115] Kur'ân'ın mezkür âyetleri kadın olsun erkek olsun her insanın ancak kendi yaptıklarının karşılıklarını göreceklerini, dolayısıyla bu dünyada her ne iyi şey yaptılarsa ondan ötürü mükâfat elde edeceklerini, bu hususta erkek ve kadının tam bir şekilde eşit sayıldığı kesin olarak açıklanmaktadır.

Tabiî görevlerini kendi ehliyet ve kabiliyetlerine göre yerine getirme hususunda kadın sosyal hayatın, bundan da öte aile hayatının temel taşıdır. Kaldı ki, kadın ve erkeğin her ikisi de birbirlerini tamamlayıcı hususiyetlere sahiptir. Üstelik her ikisi de aileyi kurmak ve sürdürmek konusunda birbirlerine muhtaçtırlar. Netice itibariyle biri diğeri olmaksızın ne mutlu ve ne de huzurlu bir hayat sürdürebilir.

Kur'ân-ı Kerîm, sosyal hayatta kadınlara karşı kötü muameleyi kesin bir şekilde yasaklar ve onlara karşı esas olarak nezaketle muamele edilmesini emreder: "Ey inananlar, kadınları miras yoluyla zorla almanız size helâl değildir. Onlara verdiklerinizin bir kısmını (onlardan) alıp götürmek için onları sıkıştırmayın. Şayet açık bir edepsizlik yaparlarsa başka. Onlarla iyi geçinin. Eğer onlardan hoşlanmazsanız bilin ki sizin hoşlanmadığınız bir şeye Allah çok hayır koymuş olabilir".[2116] İslâm hanımlara karşı nazik ve güzel muamele bütün devirlerde inananlar üzerine onların iyi bir aile münasebeti sürdürmeleri ve dostça bir arada yaşamayı veya ayrılmaya karar verildiğinde iyi bir şekilde evlilik birliğini sona erdirmeyi emreder. Kur'ân bütün şartlar altında hatta onlarla boşanma durumunda bile kadınlara karşı nazik muamele konusunda son derece katî bir tavır içindedir: "Boşanma iki defadır. (Bundan sonra kadını) ya iyilikle tutmak ya da güzelce salıvermek (lazım)dır. Onlara verdiklerinizden bir şeyi geri almanız size helâl değildir. Şayet erkek ve kadın Allah'ın sınırlarında duramayacaklarından korkarlarsa başka. Eğer erkek ve kadının Allah'ın sınırlarında durama-yacaklarından korkarsanız, o zaman kadının (ayrılmak için) verdiği fidyede (hakkında vazgeçmesinde) ikisine de bir günah yoktur. İşte bunlar Allah'ın sınırlarıdır, sakın bunları aşmayın. Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa işte onlar zalimlerdir. Erkek (üçüncü kez) boşarsa, artık bundan sonra kadın, başka bir kocaya varmadan kendisine

helal olmaz... Kadınları boşadığınız zaman bekleme sürelerini bitirdiler mi, ya onları iyilikle tutun ya da iyilikle bırakın; haklarına tecavüz edip zarar vermek için onları yanınızda tutmayın. Kim bunu yaparsa kendisine yazık etmiş olur. Allah'ın âyetlerini eğlence yerine koymayın; Allah'ın size olan nimetini ve size öğüt vermek için indirdiği, Kitab ve hikmeti düşünün, Allah'tan korkun ve bilin ki, Allah her şeyi bilir".[2117]

Sosyal hayatta bir kadın için kendi kocasını seçmesi hususunda hürriyeti tamamen güvence altına alınmıştır. Buna göre kadın kendi serbest iradesi ile bir Müslümanla evlenmeye karar verirse hiç kimse onun evliliğini durduramaz. Bununla beraber gayri müslim veya kendisine denk olmayan bir şahsı seçerse velileri kabul etmeme hakkına sahiptirler. Fakat son tahlilde onun kendi isteği ve kocasını seçme hususundaki kararı İslâm şeriatı tarafından tanınmıştır. Nitekim İbn Abbâs'tan rivayet olunduğuna göre Peygamber (s.a.s) : "Dul kadın kendi nefsi hakkında tasarrufa velisinden daha haklıdır, bakireden ise müsaade istenir. Onun izni sükûtudur" buyurmuşlardır.[2118] Benzer bir hadisi Ebû Hüreyre de rivayet eder: "Peygamber (s.a.s): "Dul kadın kendisinden emir alınmadıkça nikâh edilemez. Bakire ise kendisinden izin alınmadıkça nikâh edilemez!' demiş, ashâb; 'Ya Rasûlüllah, onun izni nasıl olacak?' deyince; 'susmasıdır!' buyurmuşlardır".[2119]

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse bir kadın sosyal hayatta medenî ve cezaî kanunlara göre erkekle tam bir eşitliğe sahip olmaktadır. Kanunlar nezdinde her ikisi de eşit olup benzer muamele görürler. Onlar gerek ahlakî, gerek medenî, gerekse cezaî kanunlara aykırı hareket etmeleri durumunda erkek olsun, kadın olsun her biri üzerinde aynı kanunî cezalar tatbik edilir. Zira her ikisi de (İslâm cemiyetin üyesi olarak) eşit hak ve imtiyazlara sahiptirler.[2120]

2. İktisadî Haklar

İslâm, evli ve bekâr olduğuna bakılmaksızın; para ve kendi malına sahip olmada kadının miras hakkını tanımıştır. Öyle ki kadın kendi anne ve babasından, kocasından, çocuklarından ve yakın akrabalarından kendisine kalan menkul ve gayrimenkul mülke mirasçı olabilir. Kur'ân, kadının erkekle beraber miras alabileceğini

şöyle açıklar: “Ana-babanın ve akrabanın (geriye) bıraktıklarından erkeklere pay vardır; ana-babanın ve akrabanın bıraktıklarından kadınlara da pay vardır. Gerek azından gerek çoğundan bir hisse ayrılmıştır”.[2121] Kadının kocasından intikal eden maldaki payı hususunda Kur’ân-ı Kerîm’deki açık hüküm vardır: “Sizin çocuğunuz yoksa-ettiğiniz vasiyet veya borç çıktıktan sonra-bıraktıklarınız karılarınızındır. Çocuğunuz varsa bıraktıklarınızın sekizde biri onlarındır....”.[2122] Kız kardeş veya erkek kardeşlerden kalan miras konusunda da şunlar ifade edilmektedir: “...Eğer (ölen) erkek veya kadının mirasçısı, evladı ve ana babası olmayıp (başka yakınları ise o zaman) bir erkek veya kız kardeşi varsa, her birine altıda bir düşer. Bundan fazla iseler, üçte bire ortaktırlar...”.[2123] Kur’ân’da kız kardeş ve annelerin payı da tespit edilmiştir: “Allah size, çocuklarınızın alacağı miras) hakkında, erkeğe kadının payının iki mislini tavsiye eder. (Kalan çocuklar) ikiden fazla kadın iseler, (ölenin geriye) bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer (çocuk) yalnız bir kadınsa (mirasın) yarısı onundur. Ölenin çocuğu varsa ana babasından her birinin altıda bir hissesi vardır. Eğer çocuğu yok da ana-babası ona varis oluyorsa, anasına üçte bir düşer. Eğer kardeşleri varsa anasının payı altıda birdir. (Bu hükümler, ölenin) yapacağı vasiyetten ya da borcundan sonradır. Babalarınız ve oğullarınızdan, hangisinin fayda bakımından size daha yakın olduğunu bilmezsiniz. Bunlar, Allah’ın koyduğu farzlardır. Şüphesiz, Allah bilendir, hikmet sahibidir”.[2124] Mezkür âyetlerden bir kadının kendi babası, erkek kardeşi, kız kardeşi, yakın akrabaları, kocası ve çocuklarının malından bir pay aldığı anlaşılır. Üstelik kadın evlilik öncesi sahip olduğu malı, kendi şahsî servetinin dışında ailesi için herhangi kanunî bir mecburiyeti olmaksızın muhafaza eder. Diğer taraftan Müslüman kadınlar akrabalarından kalan mirasın yanı sıra ayrıca kocasından gelen mehir konusunda da hak sahibi kılınmışlardır: “Kadınlara mehirlerini bir hak olarak (gönül hoşluğuyla) verin; eğer kendi istekleriyle o, mehrin bir kısmını size bağışlarlarsa, onu da afiyetle yiyin”.[2125]

İslâm’da kadın, çalışma ve herhangi bir kısıtlama olmaksızın halk içinde serbestçe hareket etme hakkına sahiptir. Bu sebepledir ki ilk dönemlerden itibaren kadın kendisi için herhangi hakiki bir ihtiyaç olduğunda dışarıda hayatını kazanmıştır. Kaldı ki kadın için hayatını

kazanmak amacıyla çalışmak, başkasına muhtaç olmaktan daha haysiyetli bir durumdur.[2126]

3. Eğitim Hakları

İslâm, öncelikle insan için eğitimin önemine ve bilginin gerekliliğine işaret etmiştir. Üstelik bilgiyi ve öğrenmeyi hayatî bir zaruret olarak görmüş, bilgili olmanın insanlardan belli bir gruba değil, tamamına gerekli olan zarurî bir ihtiyaç olduğunu beyan etmiştir. Böylece İslâm öğrenme hakkını herkese eşit olarak sağlamıştır. Buna göre kadın eğitim ve bilgiyi elde etme hususunda erkekle aynı haklara sahiptir. Binaenaleyh bilginin elde edilmesi erkekler için olduğu kadar kadınlar için de bir hak ve hatta bir görevdir.

İslâm Peygamber'i (s.a.s) "İlim, her Müslüman kadın ve erkeğin üzerine farzdır." buyurur.[2127] Bu ifade açık bir şekilde göstermektedir ki İslâm bilgi ve kültürel eğitimin elde edilmesi ile ilgili olduğu kadar, kadın ve erkek arasında bu konuda hiçbir ayırım gözetmez. Ayrıca ilmin öğretilmesinde hür ve köle farkı da söz konusu değildir. Nitekim ashâbdan Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den gelen bir rivayette Rasûlüllah (s.a.s) şöyle buyurmuştur : «Üç kişinin ikişer ecri vardır: Bunlardan biri Kitâb ehlinden olup hem kendi peygamberine, hem de Muhammed'e îmân eden kimsedir. Diğeri köle edilmiş bir kuldur ki hem Allah'ın hakkını, hem de efendilerinin hakkını edâ ettiğinde (o da iki ecre nâil olur). Üçüncüsü öyle bir kimsedir ki, yanında tasarruf edeceği bir câriye bulunur da onu edeblendirir, özellikle (şiddetten uzak olarak) güzel bir şekilde yetiştirir, (yine rıfk ile) güzel bir şekilde öğretimini tamamlar, bundan sonra da onu hürriyete kavuşturup onunla evlenir. İşte böylesinin de iki ecri vardır».[2128]

Allah Rasûlü (s.a.s) ilim elde etme konusunda kadınları cesaretlendirmiştir. Nitekim kadınlar da din ve ahlâk konularında Peygamberimizden erkeklerle birlikte ders almışlardır. Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.s) bu maksatla kadınlar için ayrı toplantılar tertip etmiştir. Diğer taraftan Peygamber hanımları, bilhassa Hz. Âişe sadece kadınlara değil, erkeklere de İslâm'ı öğretmiştir. Öyle ki birçok şöhretli sahâbî ve onların takipçileri Kur'ân, hadis ve İslâm fıkhını bizzat Hz. Âişe'den almışlardır.[2129]

Allah Rasûlü (s.a.s) kadınların eğitimiyle o derece ilgilenmiştir ki kendi sözlerinin kadınlar tarafından işitilmeyeceğini farkettiğinde hissettiğinde bizzat yanlarına giderek husûsen sözlerini bir daha tekrarlamıştır. Buna rağmen hanımlar Allah Rasûlü'nden (s.a.s) kendilerine daha fazla zaman ayırmasını istemişlerdir. Nitekim Ebû Saîd el-Hudrî bazı kadınların Rasûl-i Ekrem'e (s.a.s) şöyle dediklerini haber verir: "Yâ Rasûlallah, (sözlerini dinlemek için) erkeklerden bize meydan kalmıyor. Bize bir gün tahsis et.": Bunun üzerine Rasûlüllah (s.a.s) kadınlar için belirli bir gün tayin etmiş, kadınlar belirlenen günde Hz. Peygamber'in (s.a.s) huzuruna gitmişler, o da kendilerine vaaz edip emir ve nehiyleri bildirmiş, ardından da sorularını cevaplamıştır.[2130] Bu konuda İbn Abbâs'tan gelen başka bir rivayete göre Rasûlüllah (s.a.s) (mescidde va'z ettikten sonra) kadınlara duyuramadım zannıyla yanında Bilâl olduğu hâlde (erkek saflarından) çıkmış, toplantıda bulunan kadınlara da va'z ederek onlara sadaka vermeyi emretmişti. Onun sözleri o kadar tesir etmiştir ki kadınların kimi kulaklarındaki küpeyi, kimi parmağındaki yüzüğü çıkarıp atmağa başlamışlar, bu esnada Bilâl de sadaka olarak verilen ziynet eşyalarını toplamıştır.[2131]

Allah Rasûlü (s.a.s) kadının eğitimi için ayrıca ashâbına da tavsiyelerde bulunmuş, "Eğer bir kimse üç kız evlat veya kız kardeş yetiştirip ona iyi terbiye verir ve şefkatle muamele eder, bunların kendisine ihtiyacı olmayıncaya kadar onlara muhabbetli bir şekilde davranırsa Allah onu mutlak bir şekilde cennetine yerleştirecektir." Bu esnada bir adam demiştir ki "Eğer o kişi, iki kıza sahipse!" Peygamberimiz (s.a.s) "İki kıza da sahipse aynı şekilde olacak." diye cevap vermiştir. Hadisin râvîsi İbn Abbâs orada bulunanlardan birisinin, bir kız olması halinde ne olacağı konusunda sual sorduğunu, Peygamberimizin (s.a.s) ise muhatabına aynı cevabı verdiğini ifade etmiştir.[2132]

Kadınlarla ilgili İslâm dünya görüşünün getirdiği eğitim şekli sadece Hicaz'da değil, Hz. Muhammed (s.a.s) eğitiminden istifade eden dünyanın diğer bölgelerindeki başka toplulukların kız çocukları hakkında mevcut bütün yanlış anlayışları da değiştirmiştir. Üstelik İslâm bundan başka kadının statüsünü ve cemiyetteki itibarını yükseltmiştir. Peygamberimiz (s.a.s) her zaman kadın haklarının gözetilmesine ehemmiyet verdiği gibi bu hakları korumaları ve

muhafaza etmelerini de kendi takipçilerine emretmiştir. Kur'ân'da Hz. Peygamber'in (s.a.s) hanımlarına Kur'ân'ın öğretilmesi şu ifadelerle hatırlatılmaktadır: "Sizin evlerinizde okunan Allah'ın âyetlerini ve hikmeti hatırlayın. Şüphesiz Allah latiftir, haber alandır".[2133] Bu âyet açık bir şekilde Peygamberin hanımlarına Rasûlün (s.a.s) meclisinde her ne öğrendilerse bunları diğer insanlara öğretmekle yükümlü olduklarını da hatırlatır. Zira onlar Hz. Peygamberle (s.a.s) birlikte yaşamaları sebebiyle diğer insanların bilmedikleri birçok meseleye vâkıftılar. Esasında Rasûl-i Ekrem'in (s.a.s) çok evlilik yapmasının bir hikmeti de onların kadınlarla ilgili birçok meseleyi mevzu etmeleri, onların da Rasûlüllah'tan (s.a.s) dinledikten sonra bu konuları diğer insanlara anlatmalarıydı.

Şüphe yok ki İslâm dini hem erkeği hem kadını aynı derecede nazarı dikkate alır ve bütün dinî konularda onlara eşit muamele eder. Buna göre Allah'a itaat, O'nun emirlerine uymak, yasaklarından kaçınmak; dolayısıyla Allah'ın şeriatına uygun hakiki bir hayat tarzını bilip yaşamak her iki cinsin ortak sorumlu olduğu bir konudur. Çünkü kadın da erkek de âhiret gününde hesaba çekilip aynı şekilde mesul tutulacaklardır. Öyleyse onlar bilgiyi elde etmedikçe nasıl Allah'ın yolunu takip etmeleri mümkün olur? Bu sebeple dinin kurallarına itaat, namaz, oruç, hac, zekât gibi temel vazifeler, erkekler üzerine olduğu gibi aynı şekilde kadınlar üzerine de farzdır.[2134]

4. Eş Olarak Kadının Hakları

Kadının aile birliğinde eş olarak konumu, anne olarak elde ettiği büyük şeref sebebiyle eşsizdir. Çünkü her şeyden önce o bir eş olarak evinin hanımı ve öğretmenidir. Üstelik şahsın İslâm nazarında fazileti hanımına karşı olan muamelesi ile tespit edilebilir. Nitekim Allah Rasûlü (s.a.s) kocanın mevkiini "Sizin aranızda en iyiniz hanımına karşı en iyi muamele edeninizdir" [2135], "İnananlar arasında en hakiki imana sahip olanlar, ailelerine karşı en şefkatli ve en iyi muamele edenlerdir" ölçüsüyle ortaya koymuş, buna karşılık olarak da "Sizin en şerliniz ise eşine karşı şiddetle muamele edendir"[2136] tespitinde bulunmuştur.

Rasûlüllah (s.a.s) Vedâ Hutbesi'nde de eş olması özelliği ile kadının hakları konusunu gündemine almıştır: "Ey halkım! Sizin

kadınlar üzerinde birtakım haklarınız vardır. Onlar, sizin haklarınıza riayet etmelidirler. Onların da sizin üzerinizde hakları vardır. Onlara karşı iyi davranınız. Eşlerinize şefkatle muamele ediniz. Siz onları Allah'ın ahdi ile aldınız. Onlar size Allah'ın ahdiyle helâl olmuştur." Kur'ân-ı Kerîm'de açık bir şekilde şu ifadeler yer alır." "...Erkeklerin kadınlar üzerinde bulunan hakları gibi, kadınların da erkekler üzerinde hakları vardır".[2137]

Bir eş olarak kadın, kendi kocası için huzur ve saadetin kaynağı olur, kendisi de bu vesileyle huzur bulur ve erkeğin yanında güvenliğe sahip olur. Bu hususta Kur'ân'da şöyle buyrulur: "O'dur ki sizi bir tek nefisten yarattı, gönlü ısınsın diye ondan eşini var etti; eşini sarıp örtünce (eşiyle birleşince) eşi, hafif bir yük yüklendi...". [2138]

Aile geçimsizliklerinin her çeşidinde erkek ve kadın ortak derecede sorumluluk altındadırlar: "Eğer (karı-kocanın) aralarının açılmasından endişe duyarsanız, erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin, bunlar arayı düzeltmek isterlerse, Allah onların arasını bulur. Çünkü Allah (her şeyi) bilendir, haber alandır".[2139] Diğer aile meselelerinde özellikle de kendi çocuklarıyla münasebette dahi karşılıklı anlaşma ve dayanışma ile karara varılır: "Anneler, çocuklarını-emzirmeyi tamamlamak isteyen kimse için- tam iki yıl emzirirler. Onların uygun biçimde yiyeceğini, giyeceğini temin etmek çocuğun babasına aittir. Herkes ancak gücü ölçüsünde bir şeyle mükellef tutulur. Ne anne çocuğu yüzünden ne de baba çocuğu yüzünden zarara sokulmasın. Mirasçının da aynı şeyi yapması gerekir. Eğer (anne-baba), anlaşıp danışarak (çocuğu memeden) kesmek isterlerse, kendilerine günah yoktur....".[2140]

Kadın, kocasının birden fazla evlenmesi konusunda adalet mecburiyeti getirilerek korunmuştur. Eğer koca dinin öngördüğü şekilde hanımlar arasında adaleti sağlayamayacaksa birden fazla kadınla evlenmesine hoş bakılmamıştır.[2141] Kocanın, hanımını evliliğin yürümesi hususunda endişe içinde bırakması yasaklanmış[2142] ve eğer erkek boşanmakta kararlı ise bunu dostça ve kadına hiçbir zarar vermeden yapması istenmiştir.[2143] Aynı şekilde kadın her halükârda kocasıyla birlikte yaşamıyorsa, boşanma hakkına sahiptir. Buna rağmen evliliğin devamı için ayrılık

gerçekleşmeden önce son fırsat olarak onlara meseleyi bir hakime havale etmeleri tavsiye edilmiştir.[2144]

Kadın, evlenirken kocasını seçmekte tam bir serbestliğe sahiptir. Dolayısıyla hiç kimse onu isteği dışında biriyle evlendiremez. Bu konuyla ilgili rivayet edilen bir hadis bu hususu açıkça ortaya koymaktadır. "Genç bir kız, babasının kendisinin rızasını almadan biriyle evlendirmeye karar verdiğini Rasûlüllah'a (s.a.s) bildirdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) kızın babasını yanına çağırıp kendisiyle konuştu. Baba evlilik konusundaki kararı kızına bırakacağına dair söz verdi. Kız: 'Ey Allah'ın Rasûlü! Babamın yaptığına razıyım; lâkin ben babaların bu işte rolleri olmadığını kadınlara öğretmek için böyle bir girişimde bulundum" demiştir.[2145] Babanın veya velinin kızlarını zorla evlendiremeyecekleri bu hadisle açıkça ortaya konulmuştur. Bu ve benzeri örnekler göstermektedir ki İslâm toplumunda kadın hakları naslarla koruma altına alınmış ve onların haklarına büyük oranda saygı gösterilmiştir.

İslâm dinine göre kadın evlenme konusunda karar verme hakkına sahip olduğu gibi, aynı şekilde evliliği başarılı yürümediği takdirde bu birlikteliğe son verme talebinde de hak sahibidir. Diğer yandan kocalara da hanımlarına karşı, onları sevmeseler dahi şefkatle muamelede bulunmaları tavsiye edilmiştir. Çünkü beğenmedikleri bazı şeylerde Allah onlar için hikmetler koymuş olabilir: "...Onlarla iyi geçinin. Eğer onlardan hoşlanmazsanız, bilin ki sizin hoşlanmadığınız bir şeye Allah çok hayır takdir etmiş olabilir".[2146] Kur'ân'da erkeklere sonuçta hanımlarından ayrılsalar bile, onlara güzel davranışta bulunmaları emredilmektedir: "Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme müddetlerini bitirdikleri vakit ya onları iyilikle tutun veya iyilikle bırakın; haksızlık ederek ve zarar vermek için onları nikâh altında tutmayın. Kim bunu yaparsa muhakkak kendine kötülük etmiş olur. Allah'ın âyetlerini eğlenceye almayın. Allah'ın sizin üzerinizdeki nimetini (size verdiği hidayeti), size öğüt vermek için indirdiği Kitab'ı ve hikmeti düşünün. Allah'tan korkun. Bilesiniz ki Allah, her şeyi bilir".[2147]

5. Anne Olarak Kadının Hakları

Müslüman bir toplumda anne olarak kadının durumu eşsizdir. Her şeyden önce o anne oluşuyla herkesten büyük itibar ve saygıya sahiptir. Nitekim Allah Rasûlü'ne (s.a.s) göre "Cennet annelerin ayakları altındadır".[2148] Ebû Hüreyre'den nakledilmektedir ki bir adam Hz. Peygamber'e (s.a.s) "Benden, en fazla yakın himayeye kim lâyıktır?" diye sorduğunda Rasûlüllah (s.a.s) "Annen" diye cevap vermiş, muhatabı "Ondan sonra kim gelir?" diye sorduğunda yine "Annen" cevabını almıştır. Adam, "Daha sonra kim gelir?" diye sorduğunda ise Peygamberimiz (s.a.s) bu defa "Baban" diye cevap vermiştir.[2149]

Kur'ân'da anne-babaya itaat açıkça emredilmiş, aralarında herhangi bir ayrım yapılmamıştır. Öyle ki Allah'a ibadetten sonra ana ve babaya iyi muamele emredilmiştir: "Rabbin, yalnız kendisine ibadet etmenizi ve anaya-babaya iyilik etmenizi emretti. İkisinden birisi yahut her ikisi, senin yanında ihtiyarlık çağına ulaşırsa sakın onlara "Öf!" deme, onları azarlama! Onlara güzel söz söyle".[2150]

Kur'ân'da anne olarak da kadının statüsünü en iyi şekilde belirlenmiş, Allah'tan sonra, çocuklardan dolayı en fazla hürmet ve iyi muameleye layık olanın anne olduğunu insanlığa öğretilmiştir: "Biz insana ana-babasını tavsiye ettik. Annesi onu güçsüzlükten güçsüzlüğe uğrayarak karnında taşımıştır). Onun (memeden) ayrılması da iki yıl içinde olmuştur. (Bunların hepsi güç şeylerdir. Onun için biz insana): "Bana ve anana-babana şükret, dönüş banadır" diye öğüt verdik".[2151] Yine Ahkâf sûresinde şu hükmü buluruz: "Biz insana, ana-babasına iyilik etmesini tavsiye ettik. Anası onu zahmetle taşıdı ve zahmetle doğurdu. (Ana karnında) taşınması ile sütten kesilmesi otuz ay sürdü. Nihayet (insan), güçlü çağına erip kırk yaşına varınca: "Ya Rabbi, dedi, beni, bana ve anama-babama verdiğin nimete şükretmeğe, razı olacağın yararlı işler yapmağa sevkeyle, bana verdiğin gibi soyuma da salah ver, doğrusu sana yöneldim, ben kendimi sana verenlerdenim" demesi gerekir".[2152]

[1994] Batı ve Hıristiyan dünyasında insan hakları tarihi hakkında geniş bilgi için bk. Özdağ, Ümit, Batı'da İnsan Haklarının Doğuşu, *Doğuda ve Batı'da İnsan Hakları,* (Kutlu Doğum Haftası 1993-1994), Ankara 1996, s. 17-81.

[1995] Bolay, Süleyman Hayri, İnsan Haklarının Felsefî Temelleri, *Yeni Türkiye,* sy. 21, Ankara 1998, s. 121.

[1996] Karatepe, Şükrü, İnsan Haklarının İlâhî Temelleri*, Doğu'da ve Batı'da İnsan Hakları*, Ankara 1996, s. 109.

[1997] Şener, Sami, İnsani Haklara Bakış'ta İNSO, *Yeni Türkiye,* sy. 21, Ankara 1998, s. 100-101; Yılmaz, Aytekin, Günümüzde İnsan Hakları ve Türkiye, *Yeni Türkiye,* sy. 21, Ankara 1998, s. 152. Ayrıca bk. Akın, İlhan, *Temel Hak ve Hürriyetler,* Ankara 1968, s. 3.

[1998] Erdoğan, Mustafa, *Anayasal Demokrasi,* Ankara 1996, s. 133.

[1999] Karatepe, Şükrü, İnsan Haklarının İlahi Temelleri, s. 109.

[2000] Bolay, S. Hayri, İnsan Haklarının Felsefî Temelleri, s. 121.

[2001] Hatemi, Hüseyin, İnsan Hakları, *Yeni Türkiye*, İnsan Hakları Özel Sayısı, Yıl. 4, sy. 21, Mayıs-Haziran 1998, s. 166.

[2002] Ersoy, Hamit, İnsan Hakkı Olarak Din Özgürlüğü; Engeller ve Çıkış Yolu, *Yeni Türkiye,* sy. 22, Ankara 1998, s. 742.

[2003] Köktaş, M. Emin, İnsan Hakları Bildirgelerinde Din Sorunu, *Türkiye Günlüğü*, sy. 54 Ocak-Şubat, Ankara 1999, s. 45.

[2004] Kocaoğlu, A. Mehmet, Ekonomik ve Sosyal Haklar, *Yeni Türkiye,* sy. 22, Ankara 1998, s. 1065-1066.

[2005] Özdağ, Ümit, Batı'da İnsan Haklarının Doğuşu, s. 17.

[2006] Çoban, Ali Rıza, İnsan Haklarının Felsefi Temelleri-Tartışmalar, *Yeni Türkiye,* İnsan Hakları Özel Sayısı, Yıl. 4, sy. 21, Mayıs-Haziran 1998, s. 187.

[2007] *Haklar ve Özgürlükler Antolojisi,* (ed. Coşkun Can Aktan), Ankara 2000, s.157-162.

[2008] Karatepe, Şükrü, İnsan Haklarının İlahi Temelleri, s. 109.

[2009] Hatemi, Hüseyin, İslâm'da İnsan Hakları ve Adalet Kavramı, *Doğuda ve Batı'da İnsan Hakları,* (Kutlu Doğum Haftası 1993-1994), Ankara 1996, s. 5.

[2010] Bolay, S. Hayri, İnsan Haklarının Felsefî Temelleri, s. 121.

[2011] Yılmaz, Aytekin, Günümüzde İnsan Hakları ve Türkiye, s. 152.

[2012] Kocaoğlu, A. Mehmet, *Ekonomik ve Sosyal Haklar,* s. 1066-1067.

[2013] Aktan, Coşkun Can, Özgürlüklerin İki Boyutu: Siyasal Özgürlükler ve Ekonomik Özgürlükler, *Yeni Türkiye,* 22, 1998, s.

1078.

[2014] Öztürk, Levent*, İslâm Toplumunda Birarada Yaşama Tecrübesi,* İstanbul 1995, s. 49.

[2015] Bolay S. Hayri, İnsan Haklarının Felsefî Temelleri, s. 124.

[2016] Lewis, Bernard, *Çatışan Kültürler*, (çev. Nusreddin el-Hüseyni), İstanbul 1996, s. 58.

[2017] Hukukta geçen ismet kavramının İlm-i kelamda "yanılmazlık" anlamında kullanılan ve peygamberlerin sıfatları arasında yer alan ismetten farklı olduğu unutulmamalıdır.

[2018] İslâm hukukunda insan hakları kavramıyla ilgili olarak Hukûku'l-Âdemiyyîn, Hukûku'n-Nâs, ismet, hurmet, men', el-usûl el-hamse, külliyât, zarûriyyât, kerâmet gibi kavramlar da kullanılmıştır. bk.Şentürk, Recep, *İnsan Hakları ve İslâm,* İstanbul 2007, s. 21-25, 35. Bu hususta modern hukuk teriminde insan hakları kavramının karşılığı ise "hukûku'l-insan"dır. (Şentürk, s. 42).

[2019] Serahsî, *Usûl,* (ed. Ebu'l-Vefâ el-Afgâni), İstanbul 1984, II, 333.

[2020] Şentürk, Recep, İslâm'da İnsan Hakları ve Dokunulmazlık, *Diyanet Aylık Dergi*, sy. 206, Şubat 2008, s. 7.

[2021] Yûnus, 10/19.

[2022] Nisâ, 4 /1.

[2023] İbn İshâk , *Sîre*, s. 94. Hz. Peygamber (s.a.s), *"İbadetlerinizi tamamladığınızda atalarınızı hatırladığınız gibi, daha güçlü bir şekilde Allah'ı hatırlamaya devam edin…"* âyetinin (Bakara, 2/200) nazil olmasının ardından, Allah'ın, kibir ve azameti, ayrıca babalar ile övünmeyi yasakladığını beyan etmiştir. İbn İshâk , *Sîre*, s. 77.

[2024] Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VI, 11; İbn Abdirabbih, *Kitabu Ikdi'l-Ferîd,* IV, 57. Bu konuda ayrıca bk. Ateş, Süleyman, "Kur'ân'da İnsan Hakları", *I. Kur'ân Sempozyumu,* Ankara 1994, s. 345-354.

[2025] Bilgi ve değerlendirmeler için bk. Şener, Mehmet, Vedâ Hutbesi'nin İnsan Hakları Yönünden Kısaca Tahlili, *Doğuda ve Batı'da İnsan Hakları*, (Kutlu Doğum Haftası 1993-1994), Ankara 1996, s. 125-130.

[2026] Karatepe, Şükrü, İnsan Haklarının İlahi Temelleri, s. 113.

[2027] Gazâlî, *el-Mustasfâ,* Beyrut 1994, I, 633-637.

[2028] Buhârî, *Mezâlim* 33, Müslim, *İmân* 226; Ebû Dâvud, *Sünne* 29; Tirmizî, *Diyât* 22; Nesaî, *Tahrîm* 22-24; İbn Mâce, *Hudûd* 21.

[2029] Bu konuda örnekler için bk. Şentürk, Recep, *İnsan Hakları ve İslâm,* s.178-179.
[2030] Buhârî, *Mezâlim ve'l-Gasb* 10; Tirmizî, *Kıyamet* 2; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* II, 303, 334, 372.
[2031] Şentürk, Recep, *İnsan Hakları ve İslâm,* s. 202-203, 267-268.
[2032] En'am, 6/151; İsrâ, 17/31.
[2033] Mâide, 5/32.
[2034] Bakara, 2/178.
[2035] Bakara, 2/179. Bu konuda bk. Karaman, Hayrettin, İslâm'a Göre İnsan Hakları ve Ödevleri, *Yeni Türkiye,* İnsan Hakları Özel Sayısı, Yıl. 4, sy. 21, Mayıs-Haziran 1998, s. 236.
[2036] Hatemi, Hüseyin, *İslâm'da İnsan Hakları ve Adalet Kavramı*, s. 11.
[2037] Buhârî, *Hacc* 132; Vâkıdî, *Kitabü'l-Meğâzî,* III, 1103; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 250-252; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 184-186.
[2038] Tevbe, 9/60.
[2039] Nûr, 24/33.
[2040] Beled, 90/11-13.
[2041] Ebû Dâvûd, *Itk* 23.
[2042] Buhârî, *Itk* 49.
[2043] Mâide, 5/89.
[2044] Yaman, Ahmet, "Zıhâr", *DİA,* XLIV, 387-390.
[2045] Ebû Dâvûd, *Diyât* 7.
[2046] Buhârî, *Itk* 49.
[2047] İbn Mâce, *Itk* 19.
[2048] Nûr, 24/33.
[2049] Atar, Fahrettin, "Mükâtebe", *DİA,* XXXI, 531-533.
[2050] Buhârî, *Menâkıbü'l-Ensâr*, 52; İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 228-236; İbn Sa'd, *et-Tabakât,* IV, 84; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, II, 419.
[2051] İbn Hişâm, *es-Sîre,* IV, 295; İbn Sa'd, *et-Tabakât,* VIII, 116-117; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, IV, 1804.
[2052] Buhârî, *Itk* 49.
[2053] Beled, 90/13; Bakara, 2/177.
[2054] Nisâ, 4/92; Mâide, 5/89; Mücâdele, 58/3.
[2055] Tevbe, 9/60.
[2056] Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi,* II, 691-694.

[2057] Bolay, Süleyman H., İnsan Haklarının Felsefî Temelleri, s. 122-123. Bu konuda ayrıca bk. Karaman, Hayrettin, İslâm'a Göre İnsan Hakları ve Ödevleri, s. 236-244. Temel insan hakları konusunda Kur'ân'ın ortaya koyduğu hükümler ve değerlendirmeleri için bk. Hatemi, Hüseyin, *İnsan Hakları Öğretisi,* İstanbul 1988, s. 309-316.

[2058] Armağan, Servet, *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler,* Ankara 1992, s. 105.

[2059] Bakara, 2/256.

[2060] İnsan,76/3.

[2061] Gâşiye, 88/21-22.

[2062] Şûrâ, 42/48.

[2063] Zümer, 39/ 41.

[2064] Kehf, 18/29.

[2065] Nûr, 24/54.

[2066] Yûnus, 10/108. Ayrıca bk. En'âm 6/107, Nahl 16/88,125, Yûnus 10/99, Ahzâb, 33/45-46, Şûrâ 42/48.

[2067] Canikli, İlyas, Kur'ân'da ve Hz. Peygamber'in Öğretilerinde İnanç ve İnandığını Yaşama Hürriyeti*, Yeni Türkiye* sy. 22, Ankara 1998, s.769

[2068] Din ve Vicdan Hürriyetinin kapsamı hakkında bk. Dursun, Davut, Din ve Vicdan Hürriyetinin Siyasal Sistem Açısından Anlamı ve Uygulaması, *Doğuda ve Batı'da İnsan Hakları,* (Kutlu Doğum Haftası 1993-1994), Ankara 1996, s. 95-97. Ayrıca bk. Köse, Saffet, *İslâm Hukuku Açısından Din ve Vicdan Hürriyeti,* İstanbul 2003, s. 16-18.

[2069] Şentürk, Recep, *İnsan Hakları ve İslâm,* s. 26.

[2070] Ankebût, 29/46.

[2071] Mümtehine, 60/8-9.

[2072] Hamidullah, Muhammed, *el-Vesâiku's-Siyasîyye,* s. 61; *İslâm Peygamberi,* I, 196, 208.

[2073] Hamidullah, Muhammed, *el-Vesâik,* s. 176-179.

[2074] Hamidullah, Muhammed, *el-Vesâik,* s. 213.

[2075] Özel, Ahmet, "Gayr-i Müslim", *DİA*, XIII, 421.

[2076] Köse, Saffet, *İslâm Hukuku Açısından Din ve Vicdan Hürriyeti*, s. 34-39.

[2077] İbn Hişâm, *es-Sîre,* III, 188-189; İbn Sa'd, *et-Tabakât,* II, 75.

[2078] Aydın, M. Akif, “Din”, *DİA,* IX, 327.
[2079] Özel, Ahmet, “Gayr-i Müslim”, *DİA,* XIII, 421-422.
[2080] Özel, Ahmet, “Gayr-i Müslim”, *DİA,* XIII, 424.
[2081] Buhârî, *Cihad* 147, 148; Müslim *Cihad* 1.
[2082] Vâkıdî , *Kitabu’r-Ridde,* (thk. Yahya el-Cebûrî), Beyrut 1990, s. 70-71; Taberî, *Tarih*, III, 226-227; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 227.
[2083] Hz. Peygamber’in (s.a.s) bu hususta ordu komutanlarına tavsiyeleri hakkında bk. Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Kitabu’l-Emvâl,* (thk. Muhammed Amâre), Kahire 1989, s. 95-96.
[2084] Hatemi, Hüseyin, *Batılılaşma,* İstanbul 1987, s. 146.
[2085] Halîfe b. Hayyât, *Tarih*, s. 93; Belâzürî, *Futûhu’l-Buldân,* s.188-189; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil,* II, 3347-350.
[2086] Taberî, *Tarih,* III, 609-611. Bu konuda geniş bilgi için bk. Baş, Eyüp, *Râşid Halîfeler Döneminde Müslüman-Yahûdî İlişkileri,* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara ÜSBE, Ankara 1996.
[2087] İslâm tarihi boyunca ve günümüzdeki uygulamalar hakkında bk. Şentürk, Recep, *İnsan Hakları ve İslâm,* s. 150-155.
[2088] Nahl, 16/58-59.
[2089] Zuhruf, 43/17.
[2090] Nûr, 24/33.
[2091] En’âm, 6/151.
[2092] İsrâ, 17/31.
[2093] Tekvîr, 81/8-9.
[2094] Müslim, *Birr* 149.
[2095] İbn Mâce, *Edeb* 3.
[2096] Buhârî *Edeb* 18.
[2097] Mümtehine, 60/12.
[2098] Âl-i İmrân, 3/195.
[2099] Nisâ, 4/124.
[2100] Nahl, 16/97.
[2101] Ahzâb, 33/35.
[2102] Ahzâb, 33/36.
[2103] Buhârî, *Meğâzî* 77, *Hudûd* 9; Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1103; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 250-252; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, II, 184-186.
[2104] Zâriyât, 51/49.
[2105] Yâsîn/36/36.
[2106] Bakara, 2/187.

[2107] Rûm, 30/21.
[2108] Bakara, 2/228.
[2109] Bakara, 2/220-226; Nisâ, 4/34.
[2110] Bakara, 2/236-237; Nisâ, 4/19-20.
[2111] Nisâ, 4/24-25.
[2112] Nahl, 16/72.
[2113] Şûrâ, 42/11.
[2114] Nisâ, 4/124.
[2115] Ahzâb, 33/35.
[2116] Nisâ, 4/19.
[2117] Bakara, 2/229-231.
[2118] Müslim, *Nikâh* 66, İbn Mâce, *Nikâh* 11.
[2119] Buhârî, *Nikâh* 42.
[2120] Afzalurrahman, *Sîret Ansiklopedisi*, II, 31-35.
[2121] Nisâ, 4/7.
[2122] Nisâ, 4/12.
[2123] Nisâ, 4/12.
[2124] Nisâ, 4/11.
[2125] Nisâ, 4/4.
[2126] Afzalurrahman, *Sîret Ansiklopedisi*, II, 35-38.
[2127] İbn Mâce, *Mukaddime* 17.
[2128] Buhârî, *İlim* 32.
[2129] Apak, Adem, *Ashâb-ı Kirâm,* İstanbul 2013, s. 152-153.
[2130] Buhârî, *İlim* 36.
[2131] Buhârî, *İlim* 33.
[2132] İbn Mâce, *Edeb* 3.
[2133] Ahzâb, 33/34.
[2134] Afzalurrahman, *Sîret Ansiklopedisi*, II, 38-42.
[2135] Tirmizî, *Radâ`* 11; Ebû Dâvûd, *Sünnet* 15; İbn Mâce, *Nikâh* 50.
[2136] Buhârî, *Tefsîru sûre* 91; Müslim, *Cennet* 49; Ebû Dâvûd, *Nikâh* 43, İbn Mâce, *Nikâh* 51.
[2137] Bakara, 2/228.
[2138] A'râf, 7/189; Rûm, 30/21.
[2139] Nisâ, 4/35.
[2140] Bakara, 2/233.
[2141] Nisâ, 4/3, 129.

[2142] Nisâ, 4/129.
[2143] Bakara, 2/229-231.
[2144] Nisâ, 4/35.
[2145] İbn Mâce, *Nikâh* 12.
[2146] Nisâ, 4/19.
[2147] Bakara, 2/231.
[2148] Nesaî, *Cihâd* 6; İbn Mâce, *Cihâd* 12.
[2149] Buhârî, *Edeb* 2; Müslim, *Birr* 1. Ayrıca bk. İbn Mâce, *Vesâyâ* 4; Ebû Dâvûd, *Edeb* 120; Tirmizî, *Birr* 1.
[2150] İsrâ, 17/23.
[2151] Lokmân, 31/14.
[2152] Ahkâf, 46/15. Bu konuda bk. Afzalurrahman, *Sîret Ansiklopedisi*, II, 42-43.
[2039]
[2011]
[2073]
[2129]
[2101]
Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi,* II, 691-694.
İnsan,76/3.
Bakara, 2/256.
Armağan, Servet, *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler,* Ankara 1992, s. 105.
Bolay, Süleyman H., İnsan Haklarının Felsefî Temelleri, s. 122-123. Bu konuda ayrıca bk. Karaman, Hayrettin, İslâm'a Göre İnsan Hakları ve Ödevleri, s. 236-244. Temel insan hakları konusunda Kur'ân'ın ortaya koyduğu hükümler ve değerlendirmeleri için bk. Hatemi, Hüseyin, *İnsan Hakları Öğretisi,* İstanbul 1988, s. 309-316.
Beled, 90/13; Bakara, 2/177.
Buhârî, *Itk* 49.
İbn Hişâm, *es-Sîre,* IV, 295; İbn Sa'd, *et-Tabakât,* VIII, 116-117; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, IV, 1804.
Buhârî, *Menâkıbü'l-Ensâr*, 52; İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 228-236; İbn Sa'd, *et-Tabakât,* IV, 84; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, II, 419.
Tevbe, 9/60.
Nisâ, 4/92; Mâide, 5/89; Mücâdele, 58/3.

Canikli, İlyas, Kur'ân'da ve Hz. Peygamber'in Öğretilerinde İnanç ve İnandığını Yaşama Hürriyeti*, Yeni Türkiye* sy. 22, Ankara 1998, s.769

Yûnus, 10/108. Ayrıca bk. En'âm 6/107, Nahl 16/88,125, Yûnus 10/99, Ahzâb, 33/45-46, Şûrâ 42/48.

Mümtehine, 60/8-9.

Ankebût, 29/46.

Şentürk, Recep, *İnsan Hakları ve İslâm,* s. 26.

Din ve Vicdan Hürriyetinin kapsamı hakkında bk. Dursun, Davut, Din ve Vicdan Hürriyetinin Siyasal Sistem Açısından Anlamı ve Uygulaması, *Doğuda ve Batı'da İnsan Hakları,* (Kutlu Doğum Haftası 1993-1994), Ankara 1996, s. 95-97. Ayrıca bk. Köse, Saffet, *İslâm Hukuku Açısından Din ve Vicdan Hürriyeti,* İstanbul 2003, s. 16-18.

Kehf, 18/29.

Zümer, 39/ 41.

Şûrâ, 42/48.

Gâşiye, 88/21-22.

Nûr, 24/54.

Atar, Fahrettin, "Mükâtebe", *DİA,* XXXI, 531-533.

Nûr, 24/33.

İbn Mâce, *Itk* 19.

Buhârî, *Itk* 49.

Nahl, 16/97.

Nisâ, 4/124.

Âl-i İmrân, 3/195.

Mümtehine, 60/12.

Zâriyât, 51/49.

Buhârî, *Meğâzî* 77, *Hudûd* 9; Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1103; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 250-252; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 184-186.

Ahzâb, 33/36.

Ahzâb, 33/35.

Buhârî *Edeb* 18.

İbn Mâce, *Edeb* 3.

Müslim, *Birr* 149.

[2002]

Nisâ, 4/24-25.

Bakara, 2/236-237; Nisâ, 4/19-20.

Bakara, 2/220-226; Nisâ, 4/34.
Bakara, 2/228.
Ahzâb, 33/35.
Nisâ, 4/124.
Şûrâ, 42/11.
Nahl, 16/72.
[2020]
Rûm, 30/21.
Bakara, 2/187.
Yâsîn/36/36.
Aydın, M. Akif, "Din", *DİA,* IX, 327.
İbn Hişâm, *es-Sîre,* III, 188-189; İbn Sa'd, *et-Tabakât,* II, 75.
Köse, Saffet, *İslâm Hukuku Açısından Din ve Vicdan Hürriyeti*, s. 34-39.
Vâkıdî , *Kitabu'r-Ridde,* (thk. Yahya el-Cebûrî), Beyrut 1990, s. 70-71; Taberî, *Tarih*, III, 226-227; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 227.
Buhârî, *Cihad* 147, 148; Müslim *Cihad* 1.
Özel, Ahmet, "Gayr-i Müslim", *DİA,* XIII, 424.
Özel, Ahmet, "Gayr-i Müslim", *DİA,* XIII, 421-422.
Özel, Ahmet, *"*Gayr-i Müslim", *DİA*, XIII, 421.
Hamidullah, Muhammed, *el-Vesâik,* s. 213.
Hamidullah, Muhammed, *el-Vesâik,* s. 176-179.
Hamidullah, Muhammed, *el-Vesâiku's-Siyasîyye,* s. 61; *İslâm Peygamberi,* I, 196, 208.
Zuhruf, 43/17.
Nahl, 16/58-59.
İslâm tarihi boyunca ve günümüzdeki uygulamalar hakkında bk. Şentürk, Recep, *İnsan Hakları ve İslâm,* s. 150-155.
Taberî, *Tarih,* III, 609-611. Bu konuda geniş bilgi için bk. Baş, Eyüp, *Râşid Halîfeler Döneminde Müslüman-Yahûdî İlişkileri,* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara ÜSBE, Ankara 1996.
Tekvîr, 81/8-9.
İsrâ, 17/31.
En'âm, 6/151.
Nûr, 24/33.
Halîfe b. Hayyât, *Tarih*, s. 93; Belâzürî, *Futûhu'l-Buldân,* s.188-189; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* II, 3347-350.

Hatemi, Hüseyin, *Batılılaşma,* İstanbul 1987, s. 146.

Hz. Peygamber'in (s.a.s) bu hususta ordu komutanlarına tavsiyeleri hakkında bk. Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Kitabu'l-Emvâl,* (thk. Muhammed Amâre), Kahire 1989, s. 95-96.

[2148]

Nisâ, 4/35.

Bakara, 2/229-231.

Nisâ, 4/129.

Nisâ, 4/3, 129.

İbn Mâce, *Nikâh* 12.

Buhârî, *Tefsîru sûre* 91; Müslim, *Cennet* 49; Ebû Dâvûd, *Nikâh* 43, İbn Mâce, *Nikâh* 51.

Bakara, 2/233.

Nisâ, 4/35.

A'râf, 7/189; Rûm, 30/21.

Bakara, 2/228.

Nisâ, 4/12.

Nisâ, 4/7.

Afzalurrahman, *Sîret Ansiklopedisi*, II, 31-35.

Buhârî, *Nikâh* 42.

Nisâ, 4/4.

Nisâ, 4/11.

Nisâ, 4/12.

Müslim, *Nikâh* 66, İbn Mâce, *Nikâh* 11.

Bakara, 2/229-231.

Nisâ, 4/19.

Ahzâb, 33/34.

İbn Mâce, *Edeb* 3.

Buhârî, *İlim* 33.

Buhârî, *İlim* 36.

Tirmizî, *Radâ`* 11; Ebû Dâvûd, *Sünnet* 15; İbn Mâce, *Nikâh* 50.

Afzalurrahman, *Sîret Ansiklopedisi*, II, 38-42.

Apak, Adem, *Ashâb-ı Kirâm,* İstanbul 2013, s. 152-153.

Buhârî, *İlim* 32.

İbn Mâce, *Mukaddime* 17.

Afzalurrahman, *Sîret Ansiklopedisi*, II, 35-38.

[2030]

[2119]
[2055]
[2091]
[2029]
[2111]
[2082]
[2092]
[2128]
[2149]
[2138]
[2072]
[2081]
[2093]
[2121]
[2102]
[2147]
[2130]
[2038]
[2010]
[2084]
[2012]
[2053]
[2127]
[2021]
[2001]
[2139]
[2150]
[2041]
[2064]
[2110]
[2004]
[2018]
[2090]
[2023]
[2032]
[2080]
[2136]

[2089]
[2047]
[2094]
[1999]
[2104]
[2066]
[2079]
[2098]
[2009]
[2013]
[2022]
[2000]
[2062]
[2095]
[2085]
[2026]
[2056]
[2137]
[2031]
[2048]

Batı ve Hıristiyan dünyasında insan hakları tarihi hakkında geniş bilgi için bk. Özdağ, Ümit, Batı'da İnsan Haklarının Doğuşu, *Doğuda ve Batı'da İnsan Hakları,* (Kutlu Doğum Haftası 1993-1994), Ankara 1996, s. 17-81.

[2057]
[2040]
[2112]

İbn İshâk , *Sîre*, s. 94. Hz. Peygamber (s.a.s), *"İbadetlerinizi tamamladığınızda atalarınızı hatırladığınız gibi, daha güçlü bir şekilde Allah'ı hatırlamaya devam edin…"* âyetinin (Bakara, 2/200) nazil olmasının ardından, Allah'ın, kibir ve azameti, ayrıca babalar ile övünmeyi yasakladığını beyan etmiştir. İbn İshâk , *Sîre*, s. 77.

Nisâ, 4 /1.

Yûnus, 10/19.

Şentürk, Recep, İslâm'da İnsan Hakları ve Dokunulmazlık, *Diyanet Aylık Dergi*, sy. 206, Şubat 2008, s. 7.

Bilgi ve değerlendirmeler için bk. Şener, Mehmet, Vedâ Hutbesi'nin İnsan Hakları Yönünden Kısaca Tahlili, *Doğuda ve Batı'da İnsan Hakları*, (Kutlu Doğum Haftası 1993-1994), Ankara 1996, s. 125-130.
[2088]

Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VI, 11; İbn Abdirabbih, *Kitabu Ikdi'l-Ferîd,* IV, 57. Bu konuda ayrıca bk. Ateş, Süleyman, "Kur'ân'da İnsan Hakları", *I. Kur'ân Sempozyumu,* Ankara 1994, s. 345-354.

Serahsî, *Usûl,* (ed. Ebu'l-Vefâ el-Afgâni), İstanbul 1984, II, 333.

İslâm hukukunda insan hakları kavramıyla ilgili olarak Hukûku'l-Âdemiyyîn, Hukûku'n-Nâs, ismet, hurmet, men', el-usûl el-hamse, külliyât, zarûriyyât, kerâmet gibi kavramlar da kullanılmıştır. bk.Şentürk, Recep, *İnsan Hakları ve İslâm,* İstanbul 2007, s. 21-25, 35. Bu hususta modern hukuk teriminde insan hakları kavramının karşılığı ise "hukûku'l-insan"dır. (Şentürk, s. 42).

Hukukta geçen ismet kavramının İlm-i kelamda "yanılmazlık" anlamında kullanılan ve peygamberlerin sıfatları arasında yer alan ismetten farklı olduğu unutulmamalıdır.

Lewis, Bernard, *Çatışan Kültürler*, (çev. Nusreddin el-Hüseyni), İstanbul 1996, s. 58.
[2005]
[2017]
[2106]

Bakara, 2/178.

Mâide, 5/32.

En'am, 6/151; İsrâ, 17/31.

Şentürk, Recep, *İnsan Hakları ve İslâm,* s. 202-203, 267-268.

Bakara, 2/179. Bu konuda bk. Karaman, Hayrettin, İslâm'a Göre İnsan Hakları ve Ödevleri, *Yeni Türkiye,* İnsan Hakları Özel Sayısı, Yıl. 4, sy. 21, Mayıs-Haziran 1998, s. 236.

Karatepe, Şükrü, İnsan Haklarının İlahi Temelleri, s. 113.

Buhârî, *Mezâlim ve'l-Gasb* 10; Tirmizî, *Kıyamet* 2; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* II, 303, 334, 372.

Bu konuda örnekler için bk. Şentürk, Recep, *İnsan Hakları ve İslâm,* s.178-179.

Buhârî, *Mezâlim* 33, Müslim, *İmân* 226; Ebû Dâvud, *Sünne* 29; Tirmizî, *Diyât* 22; Nesaî, *Tahrîm* 22-24; İbn Mâce, *Hudûd* 21.

Gazâlî, *el-Mustasfâ,* Beyrut 1994, I, 633-637.

Hatemi, Hüseyin, İnsan Hakları, *Yeni Türkiye*, İnsan Hakları Özel Sayısı, Yıl. 4, sy. 21, Mayıs-Haziran 1998, s. 166.

Bolay, S. Hayri, İnsan Haklarının Felsefî Temelleri, s. 121.

Karatepe, Şükrü, İnsan Haklarının İlahi Temelleri, s. 109.

Erdoğan, Mustafa, *Anayasal Demokrasi,* Ankara 1996, s. 133.

Özdağ, Ümit, Batı'da İnsan Haklarının Doğuşu, s. 17.

Kocaoğlu, A. Mehmet, Ekonomik ve Sosyal Haklar, *Yeni Türkiye,* sy. 22, Ankara 1998, s. 1065-1066.

Köktaş, M. Emin, İnsan Hakları Bildirgelerinde Din Sorunu, *Türkiye Günlüğü*, sy. 54 Ocak-Şubat, Ankara 1999, s. 45.

Ersoy, Hamit, İnsan Hakkı Olarak Din Özgürlüğü; Engeller ve Çıkış Yolu, *Yeni Türkiye,* sy. 22, Ankara 1998, s. 742.

Şener, Sami, İnsani Haklara Bakış'ta İNSO, *Yeni Türkiye,* sy. 21, Ankara 1998, s. 100-101; Yılmaz, Aytekin, Günümüzde İnsan Hakları ve Türkiye, *Yeni Türkiye,* sy. 21, Ankara 1998, s. 152. Ayrıca bk. Akın, İlhan, *Temel Hak ve Hürriyetler,* Ankara 1968, s. 3.

Karatepe, Şükrü, İnsan Haklarının İlâhî Temelleri*, Doğu'da ve Batı'da İnsan Hakları*, Ankara 1996, s. 109.

[2135]

Bolay, Süleyman Hayri, İnsan Haklarının Felsefî Temelleri, *Yeni Türkiye,* sy. 21, Ankara 1998, s. 121.

Kocaoğlu, A. Mehmet, *Ekonomik ve Sosyal Haklar,* s. 1066-1067.

Yılmaz, Aytekin, Günümüzde İnsan Hakları ve Türkiye, s. 152.

Bolay, S. Hayri, İnsan Haklarının Felsefî Temelleri, s. 121.

Hatemi, Hüseyin, İslâm'da İnsan Hakları ve Adalet Kavramı, *Doğuda ve Batı'da İnsan Hakları,* (Kutlu Doğum Haftası 1993-1994), Ankara 1996, s. 5.

Bolay S. Hayri, İnsan Haklarının Felsefî Temelleri, s. 124.

Öztürk, Levent*, İslâm Toplumunda Birarada Yaşama Tecrübesi,* İstanbul 1995, s. 49.

Aktan, Coşkun Can, Özgürlüklerin İki Boyutu: Siyasal Özgürlükler ve Ekonomik Özgürlükler, *Yeni Türkiye,* 22, 1998, s. 1078.

Karatepe, Şükrü, İnsan Haklarının İlahi Temelleri, s. 109.

Haklar ve Özgürlükler Antolojisi, (ed. Coşkun Can Aktan), Ankara 2000, s.157-162.

Çoban, Ali Rıza, İnsan Haklarının Felsefi Temelleri-Tartışmalar, *Yeni Türkiye,* İnsan Hakları Özel Sayısı, Yıl. 4, sy. 21, Mayıs-Haziran

1998, s. 187.
[2063]
Ebû Dâvûd, *Diyât* 7.
Yaman, Ahmet, “Zıhâr”, *DİA,* XLIV, 387-390.
Mâide, 5/89.
Buhârî, *Itk* 49.
Buhârî, *Hacc* 132; Vâkıdî, *Kitabü’l-Meğâzî,* III, 1103; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 250-252; İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, II, 184-186.
Hatemi, Hüseyin, *İslâm’da İnsan Hakları ve Adalet Kavramı*, s. 11.
Ebû Dâvûd, *Itk* 23.
Beled, 90/11-13.
Nûr, 24/33.
Tevbe, 9/60.
[2071]
[2120]
[2054]
[2014]
[2097]
[2103]
[2008]
[2134]
[2044]
[2068]
[2096]
[2035]
[2006]
[2143]
[1997]
[2115]
[2025]
[2125]
[1996]
[2086]
[2016]
[2144]
[2124]

Ahkâf, 46/15. Bu konuda bk. Afzalurrahman, *Sîret Ansiklopedisi*, II, 42-43.

Bakara, 2/231.

Nisâ, 4/19.

Lokmân, 31/14.

İsrâ, 17/23.

[2045]

Buhârî, *Edeb* 2; Müslim, *Birr* 1. Ayrıca bk. İbn Mâce, *Vesâyâ* 4; Ebû Dâvûd, *Edeb* 120; Tirmizî, *Birr* 1.

Nesaî, *Cihâd* 6; İbn Mâce, *Cihâd* 12.

[2049]
[2069]
[2059]
[2076]
[2142]
[2105]
[2007]
[2116]
[2033]
[2015]
[2145]
[2050]
[2078]
[2058]
[2107]
[2070]
[2067]
[2133]
[2087]
[1998]
[2024]
[2113]
[1995]
[2151]
[2061]
[2052]
[2108]

[2117]
[2126]
[2122]
[2027]
[2132]
[2099]
[2146]
[2118]
[2042]
[2131]
[2075]
[2046]
[2141]
[2152]
[2036]
[2109]
[2003]
[2114]
[2065]
[2060]
[2019]
[2074]
[2043]
[2037]
[2034]
[2140]
[2051]
[2028]
[1994]
[2083]
[2100]
[2077]
[2123]

VI. BARIŞ

Hayat imkanlarının son derece kısıtlı olduğu İslâm öncesi Arap toplumunda sosyal ilişkiler temelde savaş esasına dayalıydı. Buna göre aralarında herhangi bir anlaşma (hilf) olmayan kabileler birbirlerinin tabiî düşmanı kabul edilirdi. Dolayısıyla Arap kabileleri arasında yağma amaçlı saldırı ve kan davasının tetiklediği savaşlar hiç eksik olmuyordu. Belki de bu sebeple câhiliyye dönemi Arap hayatının en bâriz görüntüleri kabile savaşlarıydı. Oysa İslâm dünya görüşünün getirdiği anlayışa göre insanlar ve toplumlar arasındaki asıl ve temel ilişki biçimi savaş yerine barıştır. Savaş ise normal bir ilişki biçimi, bir geçim ve yağma aracı değil, ancak bir mecburiyet sonucu, başka türlü hareket etmek imkânı olmadığı durumda son seçenek olarak başvurulan bir zorunluluktur.

"İslâm" kelimesi aslında doğrudan barış anlamına gelir. Bunun yanı sıra İslâm kâinatın yaratıcısı, sahibi ve hâkimi olan Allah'ın emirlerine itaat ve bağlılık da demektir. Eğer bir kişi "doğru yol"u bulmak için kendiliğinden Allah'a yönelir ve O'nun kılavuzluğunu dilerse kendisine barış ve saadet bahşedecek olan İslâm yolu gösterilir. Eğer toplumlar ya da bütün insanlık alelâde işlerinde olduğu kadar politik, ekonomik önemli meselelerde ve hayatlarının daha geniş yönlerini kapsayan manevî meselelerde de Allah'ın kılavuzluğuna yönelirse, neticede onlar barış yolunu tutmuş olurlar. Çünkü O'nun yolunu izlemek esas itibariyle barışa ulaştırır. Gerçekten de Allah, Kitabının ve Peygamberinin sünnetinin ışığında yürümek isteyenlere barış ve esenliğin yollarını gösterir. Öyle ki müminler her yol ayrımında bu 'ışığın' yardımıyla emniyetli yolu ayırt ettikleri için yanlış fikir, düşünce, davranış ve kötü sonlardan uzak kalırlar. Zira Allah, barış ve kemâlin kaynağıdır ve kim O'na yönelirse barışa, saadete ve kemâle mazhar olur:

"O, kendisinden başka hiçbir ilah bulunmayan Allah'tır. Mülkün gerçek sahibi, kutsal (her türlü eksiklikten uzak), barış ve esenliğin kaynağı, güvenlik veren, gözetip koruyan, mutlak güç sahibi, düzeltip ıslah eden ve dilediğini yaptıran ve büyüklükte eşsiz olan Allah'tır. Allah, onların ortak koştuklarından uzaktır".[2153]

Allah Rasûlü'ne (s.a.s) düşmanlık yapanlar, esas itibarıyla kendisini diğer insanları barış ve saadet yoluna çağırmaktan alıkoymaya

çalışmışlardır. Bu amaçla kendisini kötülemişler, ona ve inananlarına işkence etmişlerdir. İslâm Peygamberi (s.a.s) onların kötülüklerinden rahatsız olmuş, ancak yine de onları İslâm'a, yani barış yoluna çağırmaya devam etmiştir. Gerek dinî, gerekse siyasî hasımları ona eziyet etmişler, saldırı düzenlemişler, fakat Rasûl-i Ekrem (s.a.s) bu çirkin davranışları sergileyenlere her daim "Size esenlik dilerim"[2154] temennisinde bulunmuş, muhataplarına İslâm'ın asıl gerçeğini ısrarla anlatmayı sürdürmüştür: "O (Allah) dır ki sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için üzerinize rahmet etmekte, melekleri de (size mağfiret dilemekte, işlerinizin düzgün gitmesi için dua etmektedir). (Allah), müminlere karşı çok bağışlayıcı, çok merhamet edendir".[2155]

Rasûl-i Ekrem'in (s.a.s) getirdiği davete tabi olmak, aslında gönüllü olarak barışa tabi olmak demektir. Barışa tabi olan insanlar da saadet yoluna erdirilirler. Başka yollara sapanlar ise kendi bağımsız seçimleriyle cehalet ve karanlık yollarına sapmışlar demektir. Bu husus Kur'ân'da açık bir şekilde ifadesini bulur: "Biz her peygamberi, ancak kendi kavminin diliyle gönderdik ki onlara (Allah'ın emirlerini) iyice açıklasın. Allah dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletir. O mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir".[2156] İslâm'ın bu prensibi şunu açıkça ortaya koymaktadır ki, İslâm'da hayatın asıl gerçeği barıştır. Buna rağmen bireyler veya insanlık İslâm üzere olmaya, yani barışa gelmeye de zorlanmaz. Onlara sadece yürümeleri için doğru yol gösterilir. Bununla birlikte onlar kendi seçtikleri yolu izlemek üzere serbest bırakılmışlardır. Bakara sûresinde şu ilahi hüküm meseleyi en güzel bir şekilde özetler mahiyettedir: "Allah, inananların dostudur. Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. Kâfirlerin dostları da tâğuttur. (O da) onları aydınlıktan karanlığa çıkarır. Onlar ateş halkıdır, orada ebedî kalacaklardır!".[2157]

Barışı esas alan İslâm, insan hayatına çok büyük ehemmiyet vermiş ve barış adına insan hayatını kurtarmak ve korumak adına mümkün olan her tedbiri almıştır. Bu bahiste Kur'ân'da şöyle buyrulmuştur: "De ki: 'Gelin, Rabbinizin size (neleri) haram kıldığını okuyayım: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın, ana babaya iyilik edin, fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin; sizi de onları da biz besliyoruz. Kötülüklerin açığına da, kapalısına da yaklaşmayın ve haksız yere Allah'ın yasakladığı cana kıymayın! Düşünesiniz diye

Allah size bunları tavsiye etti”.[2158] Mezkür âyet Allah tarafından insan hayatının kutsallığının açıkça ilân edilmesidir. Bir insan başkalarının yaşama hakkına saygı gösterdiği sürece hiç kimseye onu öldürme izni verilmez. İnsan hayatına saygı göstermek aynı zamanda doğru ve sâlih kişilerin niteliklerindendir: “Ve onlar ki Allah ile beraber başka tanrıya yalvarmazlar. Allah’ın haram ettiği canı haksız yere öldürmezler ve zina etmezler. Kim bunları yaparsa günahı(nın cezasını) bulur”.[2159] Mezkür prensip insanlık tarihi boyunca Allah’ın bütün peygamberleri tarafından gözetilmiştir: “Bundan dolayı İsrail oğullarına şöyle yazdık: Kim bir kimseyi bir kimseye veya yeryüzünde bozgunculuğa karşılık olmadan öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibidir. Kim de onu(n hayatını kurtarmak suretiyle) yaşatırsa, bütün insanları yaşatmış gibi olur...”.[2160] Bu âyet İslâm’da hayatın kutsiyetini bir kez daha vurgular. Çünkü bu kutsiyet insan hayatının kurtarılması ve korunması için esas teşkil eder. Bu sebepledir ki insanlara emin ve güvenli yaşama imkânı ve insan hayatının korunmasına esas olacak şartları sağladığı için İslâm’da barış hayatın asıl gerçeği kabul edilir. Diğer yandan Allah Rasûlü (s.a.s) İslâm’ın bu prensibini bütün insanlara Veda Haccı’nda gayet açık bir şekilde anlatmıştır: “Sizin mallarınız ve canlarınız Rabbinize kavuşuncaya kadar tıpkı bu günün, bu ayın kutsallığı gibi kutsaldır. Allah sizin yaptıklarınızdan dolayı sizi hesaba çekecektir”.[2161]

Kur’ân âyetleri ve Hz. Peygamber’in (s.a.s) hadisleri insan hayatının kutsal olduğunu ve adalet icabı olmadıkça bir insanı öldürmenin İslâm’ın görüşüne göre en büyük günahlardan biri olduğunu net bir şekilde ortaya koymaktadır. İslâm’ın insanoğlu için barışçı bir hayat ortaya koymak yolundaki temel gerçeğini, hayata gösterilen saygı, şüpheye mahal bırakmayacak bir şekilde ortaya koymaktadır.

İslâm’da hayat kutsaldır ve saygıya değerdir. Hayatın korunması ise ancak barış ve emniyet ile mümkün olur. Binaenaleyh İslâm, barışı hayatın temel prensibi olarak müdafaa eder. Barışı tesis etmek ve korumak uğruna gerekli bütün tedbirleri alır. Fakat toplum hata yapmayan meleklerden meydana gelmemiştir. Bu sebeple insanlar arasında vahşi ve saldırgan olan ve diğerlerinin barış ve güvenlik içinde yaşamalarına izin vermeyen bireyler olduğu gibi gruplar

(toplumlar) da mevcuttur. Öyle ki bu sonuncular bütün manevî ve ahlâkî sınırları aşarak haksız yere diğer insanların haklarına tecavüz ederler. Böyle kişi ve grupların diğerlerinin barış içinde yaşamasını temin için kontrol altında tutulmaları icap eder. Artık bu durumda da savaş kaçınılmaz olur. Ancak İslâm dünya görüşü savaşı daima en son seçenek olarak görmüş, mümkün olduğunca barış ortamını sürdürmeyi asıl hedef olarak belirlemiştir.

Hz. Peygamber (s.a.s) düşman barışa meyilli olduğu takdirde her zaman barışa hazırdı. Hiçbir yerde hiçbir zaman öncelikli olarak savaşı tercih etmemiş, ancak düşmanları tarafından buna zorlandığında savaşmıştır. Kaldı ki, onun savaştaki esas amacı saldırganlığı ve zulmü kaldırmak ve yeryüzünde barışı yerleştirmektir. Kur'ân da bu prensibi şu ifadelerle belirtir. "Eğer onlar barışa yanaşırlarsa, sen de ona yanaş ve Allah'a dayan çünkü O, İşitendir, bilendir. Eğer sana hile yapmak isterlerse (korkma) Allah sana yeter. O ki, yardımıyla seni ve müminleri destekledi".[2162]

Eğer düşman, silahlarını bırakır ve sığınmak için gelirse onlara karşı çarpışmaya son verilmelidir. "... O halde onlar sizden uzak dururlar, sizinle savaşmazlar ve sizinle barış içinde yaşamak isterlerse, Allah size, onlara saldırmak için bir yol vermemiştir".[2163] Aynı şekilde düşman kampından herhangi birisi sığınmak için gelirse o öldürülmemeli, ona barış teklif edilmelidir: "Ve eğer müşriklerden biri emân dileyip yanına gelmek isterse, onu yanına al ki Allah'ın sözünü işitsin; sonra onu güven içinde bulunacağı yere ulaştır. Böyle (yap), çünkü onlar bilmez bir topluluktur".[2164]

İslâm dini isminde de ifade edildiği gibi barışı önemsemesi ve insanlığın barış ortamında yaşamasını tercih etmesine rağmen, tarih boyunca İslâm'ın barış veya savaş dini oluşu ile ilgili değerlendirmeler tartışma konusu olmaya devam etmiştir. Bu konu daha ziyade ideolojik bakış açılarıyla İslâm'ı tenkit etme veya karşı savunma şeklinde ele alınmaktadır. Bilhassa Batı dünyası ve fanatik İslâm karşıtları İslâm'ın savaş dini olduğu, onun peygamberinin de kan dökücü, dinini kılıçla yayan bir din önderi olduğunu iddia ederlerken; buna karşılık Müslümanlar da İslâm'ın bizzat adından da anlaşılacağı gibi bir barış dini olduğunu, bu dinin peygamberinin ise merhamet elçisi olarak bütün insanlığa gönderildiğini ispatlamaya çalışmışlardır. Halbuki meselenin ortaya konulması için öncelikli

olarak İslam'ın nasıl bir sosyal çevreye indiğinin ortaya konması, ardından da Hz. Peygamber'in barış adına ne tür adımlar attığının tespiti gerekmektedir.

A. İSLÂM'IN HAZIR BULDUĞU SOSYAL ORTAMIN ŞİDDETLE İLİŞKİSİ

Hz. Peygamber'in (s.a.s) gönderilmiş olduğu toplum yapısının yakından tanınması, esas olarak onun zamanla meydana getirdiği dönüşümün tespitine ve İslâm öncesiyle sonrasının mukayesesine imkân sağlayacak, sonuçta evrensel davetin toplumu dönüştürücü gücünün ortaya konması mümkün olacaktır.

Hz. Muhammed'in (s.a.s) peygamber olarak gönderildiği İslâm öncesi Arap toplumu, çöl hayatının ortaya çıkardığı bir sosyal model olan kabile sistemi üzerine kurulmuştur. Kaldı ki Arabistan bozkırlarında bir erkek, bir kadın ve bir kaç çocuktan müteşekkil basit bir aile hayatı sürdürmek mümkün olmadığı için küçük aileler bir araya gelmek zorunda kalmışlar, bunu da ancak kan bağına dayalı kabile veya aşiret denilebilecek birlikler meydana getirerek sağlayabilmişlerdir.[2165] Araplar bu sistemi uzun asırlar devam ettirmişlerdir. Daha sonra İslâm'ın din kardeşliğini temel alarak kabileleri birleştirmesi ve onları siyasî birlik altında toplamasına rağmen Araplar kabile istiklâllerini yeni şartlar altında da muhafaza etmişlerdir. Öyle ki kabile sistemi zamanla etkinliğinde güç kaybına uğramışsa da bilhassa çöl şartlarının geçerli olduğu bölgelerde asrımıza kadar tesirini devam ettirmiştir. Nitekim günümüzde Şam , Irak , Hicaz ve Yukarı Mısır 'ın çöllerinde yaşayan bedevî topluluklardan bir kısmı Şemmâr , Anze , Cüheyne , Belî gibi kadim Arap kabile isimlerini taşımaktadırlar.[2166]

Çöl şartlarında yaşayan Arapların geçim zorlukları çoğunlukla onları civar kabilelere saldırıya zorlar. Gerçekten de savaş Araplar için bir geçim vasıtası ve tabiat şartlarının sevk ettiği hayatî bir zorunluluktur.[2167] Bu nedenle Arap câhiliyye hayatında en önemli sosyal olaylar kabile savaşları olarak görülür.[2168] Kaldı ki, zorlu hayat şartları sebebiyle Araplar arasındaki öncelikli bağlantı şiddet

ve düşmanlık ilişkisidir. Öyle ki onlar yakınlarında yaşayan ve aralarında herhangi bir anlaşma olmayan kabilelere sürekli olarak baskın düzenlemişler, rakipleri olan kabileler de bunun intikamını almak için her zaman fırsat beklemişlerdir. Tabiatıyla kabileler arasındaki şiddet ortamı ve düşmanlık sebepleri hiç eksik olmamıştır. Şiddet ortamında yaşamayı hayat düsturu belirlemiş olan kabileler, hedef aldıkları düşmanlarını bulamadıkları zamanda dost, hatta akraba kabilelere saldırma konusunda da tereddüt göstermemişlerdir.[2169] Bu sebeple İslâm öncesi Arap hayatında gerek ferdî gerekse toplumsal şiddetin en önemli kaynağı olarak kan davaları sebebiyle gerçekleştirilen kabile savaşları görülür. Kabileleri savaşa götüren temel sâik ise kabile ruhu ve kabile dayanışması şekline tanımlanan asabiyettir. Asabiyet, en basit tanımıyla ister haklı isterse haksız olunsun kabile mensubunun her şartta kabilesiyle birlikte hareket etmesi demektir.[2170] Bu anlayış Arap şiirinde Cündeb b. Anber et-Temîmî'nin dilinden şu şekilde ifadesini bulur: "İster zalim, ister mazlum olsun kardeşine yardım et".[2171]

Arap toplumunda esas etkin bağ kan bağıdır. Bundan doğan asabiyet, aynı atadan gelen insanların gerek saldırı gerekse savunma için bir araya getirilmesini emreder. Bu iki uygulama (saldırı ve savunma) kan davası gütme, yani intikam yasasını gündeme getirmiştir. Dolayısıyla kan bağından kaynaklanan asabiyetin en önemli tezahürü, barışın en büyük tehdidi olan kan davaları ve bunun yansıması şeklindeki kabile savaşlarıdır. Buna göre herhangi bir kabileye mensup kişi, başka bir kabilenin herhangi bir ferdini öldürdüğü zaman, öldürülenin yakınları, ölenin intikamını almak için katilin kendilerine teslimini istemekle yükümlüdürler. Aynı şekilde bir kabile mensubu başka kabileden birini öldürürse katilin kabilesi de maktulün diyetini ödemek başta olmak üzere hadisenin diğer bütün sonuçlarına katlanmak zorundadır. Zira asabiyet anlayışı diğer kabilelerle ilişkilerdeki hukukî ihtilâflarda ferdî ceza ve mükâfat uygulamasını kabul etmeyip kolektif sorumluluğu esas almaktadır. Öldürme olayının intikamını almak, öldürülenin kabilesinin, özellikle de onun en yakın mirasçısının asıl görevi olduğu için maktulün yakınları katilin ailesinden suçluyu öldürmek için kendilerine teslim edilmesini isterler. Suçlunun rakip kabileye verilmesi, kabilenin zayıflığının bütün rakip kabilelere ilânı anlamına geleceği için katilin

düşman kabileye teslimi nadiren gerçekleşir. Zira katilin kabilesi cinayet işleyen evladını himaye hissiyle ve kabilenin itibarının zedeleneceği düşüncesiyle düşmanlarına teslimden kaçınır, çok mecbur kalırsa da teslim etmek yerine katili bizzat kendisi öldürmeyi tercih eder.[2172] Karşılıklı olarak himaye gerçekleşince genel teâmül, katilin kabilesinin maktulün kabilesine diyet teklif etmesidir. Diyete olumlu cevap verilirse muhtemel bir çatışma önlenebilir. Suçlu tarafın öldürülenin kabilesine göre güçlü olması durumunda diyet, istenmeyerek razı olunan zorunlu bir çözüm olur.[2173] Ancak öç alma yönündeki kuvvetli eğilim ve toplumsal baskı, diyetin tercih edilmesini zorlaştırır. Diyet tercihinin gerçekleşmemesi durumunda intikamın alınması için şiddete başvurmaktan başka çare kalmaz. Gerçekten de bu sebeple câhiliyye dönemi Arap tarihinde intikam sebebiyle Eyyâmü'l-Arab denilen birçok kanlı hadise meydana gelmiş, bu olaylarda her kabile ya ölen ya da öldürülenler tarafında yer almış, bazen cinayetle hiç ilgileri bulunmadığı halde sırf anlaşmalı (halîf) olmaları sebebiyle başka kabileler de muharebelere iştirak etmek zorunda kalmışlardır. Çatışmalar intikam almak için kabileler yahut bir kabile içindeki ayrı batınlar arasında uzun süren karşılıklı saldırılara sebep olmuş, öldürülenlerin arkasından yeni düşmanlıklar ve savaşlar gündeme gelmiş, hâsılı Arap toplumu tam anlamıyla şiddet sarmalına düşmüş, üstelik pek çok cana mal olan intikam hisleri miras olarak sonraki nesillere aktarılmıştır.[2174]

Arap toplumu için intikam almak kabile mensubu için zorunlu bir görevdir. Öyle ki bununla yükümlü olan kişi, hedefini gerçekleştirinceye kadar zarurî ihtiyaçlar dışında içki içmek et yemek, elini suya sürmek gibi faaliyetleri kendisine yasaklamakta ve hayatını şiddetli bir mahrumiyet içinde sürdürmeye çalışmaktadır.[2175] İntikam almakla yükümlü olan şahıs ve kabile sadece yakın asabesinin telkiniyle değil, aynı zamanda sosyal baskı ile de karşı karşıyadır. Zira Arap sosyal hayatında intikamını al(a)mayan kabile veya şahıs şiddetle kınanmakta, toplum içinde alay konusu yapılmaktadır.[2176]

Kabile intikamının alınmasını teşvik etmede Arap sosyal hayatının gündemini ve siyasetini belirleyen şairlerin önemli bir rolü vardır. Eğer bir kabile başka kabileden intikam almakta ihmalkârlık yapar ya

da yavaş davranırsa, bunun üzerine kabile şairinin derhal devreye girerek soyunu ayıplamaya, öldürülenlerin intikamının alınması için kardeşlerini tahrik ve teşvik etmeye başlaması gerekir. Öyle ki onlar ailelerini ölünün kanını almaya sevk edinceye kadar bu faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Kabile şayet ölüleri için diyete razı olursa o zaman da şairler kanı (savaş) değil, sütü (diyet) tercih etmeleri sebebiyle kabile ileri gelenlerini tenkit etmişler, onları intikam alma konusunda korkaklıkla suçlayarak tekrar savaşa döndürmeye çalışmışlardır.[2177] Bu da sonuçta toplumun sürekli intikam, çatışma ve savaş atmosferinde yaşaması sonucunu getirmiştir.

B. HZ. PEYGAMBER'İN (S.A.S) BARIŞI SAĞLAMA TEŞEBBÜSLERİ

İslâmî öğreti toplumda çatışma ve şiddeti önleyip barışı tesis hususunda birtakım önlemler almış, ancak bununla birlikte şiddeti tamamen ortadan kaldırmak hiçbir zaman mümkün olmamıştır. Hz. Peygamber'in (s.a.s) Müslümanların liderliğini yaptığı dönemlerde de bilhassa düşman tarafının saldırısı sebebiyle karşılıklı savaşlar gerçekleşmiştir. Bundan dolayı İslâm karşıtları meydana gelen savaşları örnek göstermek suretiyle İslâm'ı şiddet dini, Hz. Muhammed'i(s.a.s) de savaşçı peygamber olarak nitelemişler, ardından da İslâm dininin barış yoluyla değil, kılıç zoruyla yayıldığını ileri sürmüşlerdir. Bu ve benzeri iddialarla ilgili olarak Hz. Peygamber'in (s.a.s) ve ilk Müslümanların savaşla, dolayısıyla şiddetle ilişkisi hususunun bütün yönleriyle ortaya konulması gerekmektedir.

Hz. Peygamber (s.a.s) Hicret'in ardından Medine vatandaşlığı ortak paydasında şehirde yaşayan insanları hukukî bir zeminde birleştirdikten sonra Medine dışındaki farklı din ve ırka mensup insanlarla dinî, iktisadî ve siyasî münasebetler geliştirmeye karar vermişti. Onun ilişki kurmak istediği grupların tamamına yakını Müslümanlara karşı düşmanca tavır besleyen, en azından onlarla dostane ilişkiye soğuk bakan topluluklardı. Dolayısıyla yakın zamanda bu gruplarla ya anlaşmanın gerçekleştirilmesi veya aralarında çatışmanın meydana gelmesi muhtemeldi. Ancak İslâm

öncesi Arap sosyal hayatında savaş, barışa, şiddet de sükûnete tercih edildiği için Müslümanların savaşla karşı karşıya kalma ihtimalleri daha kuvvetliydi. Onlar üzerine saldırı gerçekleştirecek düşman unsurların başında da Mekke müşrikleri geliyordu. Zira Müşrik Mekkeliler tebliğin Mekke dönemi boyunca başta Allah Rasûlü (s.a.s) olmak üzere bütün Müslümanlara sistematik baskı ve şiddet uygulamışlardı. Mekke'de müşrik ileri gelenleri Müslümanlardan bir kısmının yakınını öldürmüşler (Ammâr b. Yâsir 'in anne ve babası gibi), bir kısmını öldürmeye teşebbüs etmişler, (bizzat Hz. Peygamber (s.a.s) gibi), yine hepsinin şehirde sahipsiz kalan mallarını gasp etmişlerdi. Bu sebeple Medine'ye göç eden Müslümanlarla Mekke müşrikleri arasında fiilî savaş durumu şiddet ortamı vardı. Üstelik müşrikler Medine ileri gelenlerine Müslümanları himaye etmemeleri konusunda uyarı mektupları yazmışlar, aksi takdirde Medine'ye saldıracakları tehdidinde bulunmuşlardı.[2178] Dolayısıyla Hz. Peygamber (s.a.s) ile Mekkeliler arasındaki ilk münasebetlerin şiddete dayalı olacağı açıkça görülmektedir.

Medine'de yeni bir toplum oluşturan Müslümanların tek hasımları Mekke müşrikleri değildi. Mekke ve Medine dışında yaşayan başka müşrik Araplar da onların muhtemel ve potansiyel düşmanlarıydılar. Bu kabileler gerek Mekke, gerekse Medine civarında yaşamakta olup bilhassa Kureyş müşriklerinin telkin ve destekleriyle Medine'ye saldırmak için fırsat kollamışlardır. Müslümanlar için tehdit olabilecek diğer bir düşman grubu ise Yahûdîlerdir. Hz. Peygamber (s.a.s) her ne kadar Medine'de yerleşik bulunan Kaynuka , Nadîr ve Kureyza kabileleri ile anlaşma yapmışsa da onlar hiçbir zaman Müslümanlara güven vermemişlerdi. Nitekim bu Yahûdî grupların tamamı kabul ettikleri sözleşmeleri daha sonra ihlâl etmeleri sebebiyle sırasıyla Medine'den uzaklaştırılmışlar ya da cezalandırılmışlardır. Müslümanları tehdit eden diğer bir topluluk ise Hayber Yahûdîleridir ki, onlar gerek Medine topraklarını hedef alan saldırıları organize ederek doğrudan, gerekse Medine'de bulunan Yahûdîleri Müslümanlar aleyhine kışkırtmak ve Medine üzerine düzenlenecek saldırılarda Mekke müşrikleri ile ittifak yapmak suretiyle dolaylı bir şekilde Müslümanlara karşı düşmanca faaliyetler gerçekleştirmişlerdir.

Müslümanlar için hemen olmasa da orta vadede tehdit unsuru olabilecek diğer bir düşman grubu ise Kuzey Arabistan ’da meskûn bulunan Hıristiyan Araplar ile onları himaye eden Doğu Roma’dır. Medine’deki Müslüman toplumu yukarıda sayılan düşmanlar kadar tehdit eden, ancak gizlice faaliyet gösterdikleri için daha tehlikeli olan düşmanlar ise Medine ‘deki münafıklardır. Bunları diğer düşmanlardan ayıran husus onların Müslümanlarla bir arada bulunmaları ve zahiren Müslüman gibi görünmeleridir. Medine’deki Müslüman bütünlüğünü parçalamaları ihtimalinden dolayı Medine için en yakın ve en tehlikeli olarak bunları göstermek mümkündür. Münafıklar bir taraftan Müslümanların iç bütünlüğünü parçalamaya çalışırken, diğer taraftan da Medine’ye düşman olan bütün dâhilî ve hâricî unsurlarla işbirliği yapmak suretiyle onları Medine üzerine saldırmaya teşvik etmişlerdir. Görüldüğü gibi Medine’deki Müslümanlar her tarafı düşmanla çevrili bir konumda bulunuyorlardı. Bu şartlarda barış ortamını temin edip saldırı ve savaşlardan kaçınmak neredeyse mümkün görünmemektedir.

Peygamberliğini ilân etmesinden itibaren Rasûlüllah’ın (s.a.s) davetine cephe alan, İslâm’ın yayılmasını engellemek için her türlü teşebbüsü gerçekleştiren, nihayet uyguladıkları düşmanlığın boyutunu Hz. Peygamber’i (s.a.s) öldürmeye kadar götüren Mekke müşrikleri Allah Rasûlü’nün (s.a.s) ve Müslümanların peşlerini Medine’de de bırakmamışlar, Hicretten hemen sonra Medine’deki Müslümanlar lehine gelişmeler onları rahatsız ettiği için şehir üzerine taarruz planları yapmaya başlamışlardır. Nitekim sonraki süreçte Medine’ye karşı düzenlenecek siyasî ve askerî faaliyetleri plânlayan ve uygulamasını sağlayan Mekke reislerinden Ebû Süfyân ile Ubey b. Halef Ensâr’a bir mektup yazarak onlardan Hz. Peygamber’i (s.a.s) himaye etmekten vazgeçmelerini, aksi takdirde Medine ile bir savaşın çıkabileceğini söyleyerek onları tehdit etmişlerdir:

“… Asıl meseleye gelince, Arap kabileleri arasında çıkabilecek bir harp, bizimle sizin aranızda ortaya çıkacak bir harpten daha ızdırap verici olabilsin… Gerçekte siz, bizim aramızda çıkan pek asil ve aynı zamanda pek ulu bir kimseye yardım etmeye teşebbüs etmiş bulunuyorsunuz; ona emân hakkı tanıdınız ve onu himaye altına aldınız. Bu, gerçekten sizin için utanılacak bir lekedir. Bizimle onun arasına girmeyin. Şayet o doğru yola, iyi tutuma sahip biri ise

buradan çıkarılacak saadet payı bize aittir. Şayet kötü biriyse, onu ele geçirmede biz herkesten daha çok hak sahibiyiz”.[2179]

Bu sözler açıkça Müşrik Mekkelilerin Medine üzerine savaş ilanından başka bir şey değildir. Dolayısıyla Müslümanlar düşmanlarının muhtemel saldırıları konusunda hazırlık yapmaya ve yakın zamanda çıkması muhtemel bir savaşı beklemeye başlamışlardır. İşte bu sıralarda Müslümanlar için cihad izni anlamına gelen âyetler nâzil olmuştur:

“Şüphesiz Allah inananları savunur. Doğrusu Allah hiçbir haini, nankörü sevmez. Kendilerine savaş açılan Müslümanlara, zulme uğramaları sebebiyle cihad için izin verildi. Şüphe yok ki Allah’ın onlara yardım etmeğe gücü yeter. Onlar haksız yere sırf “Rabbimiz Allah’tır” demelerinden dolayı yurtlarından çıkarılmış kimselerdir. Eğer Allah’ın, insanların bir kısmını bir kısmıyla defetmesi olmasaydı, içlerinde Allah’ın adı çok anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescitler muhakkak yerle bir edilirdi. Şüphesiz ki Allah kendi dinine yardım edene mutlaka yardım eder. Şüphesiz ki Allah çok kuvvetlidir, mutlak güç sahibidir. Onlar öyle kimselerdir ki, şayet kendilerine yeryüzünde imkân ve iktidar versek, namazı dosdoğru kılar, zekâtı verir, iyiliği emreder ve kötülüğü yasaklarlar. Bütün işlerin akıbeti Allah’a aittir”.[2180] “Sizinle savaşanlara karşı Allah yolunda siz de savaşın. Ancak aşırı gitmeyin. Çünkü Allah aşırı gidenleri sevmez. Onları nerede yakalarsanız öldürün. Sizi çıkardıkları yerden (Mekke’den) siz de onları çıkarın. Zulüm ve baskı adam öldürmekten daha ağırdır. Yalnız, Mescid-i Harâm yanında onlar sizinle savaşmadıkça siz de onlarla savaşmayın. Sizinle savaşırlarsa (siz de onlarla savaşın) onları öldürün. Kâfirlerin cezası böyledir. Eğer onlar (savaştan ve küfürden) vazgeçerlerse, (şunu iyi bilin ki) Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir. Hiçbir zulüm ve baskı kalmayıncaya ve din yalnız Allah’ın oluncaya kadar onlarla savaşın. Onlar savaşmaya son verecek olurlarsa, artık düşmanlık yalnız zalimlere karşıdır”.[2181]

Zikri geçen âyet-i kerîmelerde gayet açık bir şekilde Müslümanların hangi şartlarda savaşmalarına izin verildiği hususu açıkça ortaya konulmuştur. Öncelikli olarak bir durum tespiti yapılmıştır ki bu da Müminlerin haksız yere yurtlarından çıkarılmış olmasıdır. Öyleyse bu haksızlığa karşı mücadele edebilmek için artık Müslümanlar

gerekirse savaşabileceklerdir. Daha sonra ibadet yerlerinin korunması ve dinin zorbalar karşısında serbest bir şekilde yaşanabilmesi için savaşın gerekebileceği hususu dile getirilmiştir. Dolayısıyla inkârın tahribatının engellenmesi için müminlere savaş izni verilmiştir. Bu izin savaşarak ve kılıç kullanarak şiddet yoluyla dini yayma izni veya emri değil, tam aksine sahip olunan inanç değerlerinin yok edilmesine karşı onları koruma haklarının kullanması için verilen bir imkândır.[2182] Çağdaş İslâm hukuk âlimlerinden Muhammed Ebû Zehra İslâm'da Savaş Kavramı kitabında meseleyi şu şekilde açıklar: "Müslüman değildir diye hiç kimse öldürülemez. İnançsızlığı ve kâfirliği sebebiyle hiç kimsenin canına kıyılamaz. Bir insan yalnız ve yalnız Müslümanlara saldırması sebebiyle öldürülür. Âlimlerin büyük ekseriyeti bu görüştedir. Küfrün savaş sebebi olacağı görüşündeki kimi Şâfiî âlimlerin görüşleri kabul görmemiş ve naslara aykırılığı sebebiyle reddedilmiştir".[2183] Buna göre Müslümanlar için herhangi bir savaş durumu olabilmesi için düşman saldırısı, aşırı gitme ve yapılan fiilî bir zulmün olması gerekmektedir. Görüldüğü gibi İslâm'da savaşın sebebi saldırıyı önlemektir. Herhangi bir inancı dayatmak değildir. Esasında barış Müslümanlar ile diğer insanlar arasındaki ilişkinin temelidir. Ancak Müslümanlar herhangi bir saldırı ile karşı karşıya kalırlarsa şüphesiz bu durumda savaş kaçınılmaz olur.[2184]

Cihad ile ilgili âyetlerin nâzil olmasıyla birlikte Hz. Peygamber (s.a.s) Medine dışına seriyye adı verilen küçük askerî birlikler göndermeye başladı. Bunların devletin varlığını duyurmak, haber toplamak, dine davet, Medine'yi müdafaa, müşrik kervanlarını takip, anlaşmalar çiğnendiğinde karşı tarafı cezalandırmak, vb. görev ve yetkileri vardı. Mekke –Şam ticaret yolunu kontrol altına almak da seriyyelerin önemli vazifeleri arasında yer alıyordu. Zira Kureyş ticaretinin can damarı olan bu güzergâhı kontrol altına almak ve Mekke müşriklerinin kervanlarını engellemek Müslümanlara Kureyş'le mücadelelerinde büyük avantaj sağlayacaktı.[2185] Hz. Peygamber (s.a.s) Veddân, Buvât, Aşîr gazveleri gibi bu tür askerî faaliyetlere bizzat komuta ederken-ki onun katıldığı seriyyelere gazve denilmiştir- bazılarına da Ubeyde b. Hâris , Hz. Hamza ve

Sa’d b. Ebî Vakkâs gibi Müslümanları komutan olarak görevlendirmiştir.[2186]

Hz. Peygamber’in (s.a.s) keşif niyetiyle gönderdiği seriyyelerden birisi de Abdullah b. Cahş komutasında Medine ‘den hareket etmiştir. Seriyyenin öncelikli görevi istihbarat toplayıp gözcülük vazifesi yapmak, dolayısıyla herhangi bir saldırı düzenlememek olduğu halde Abdullah b. Cahş yetkilerini aşarak Kureyş ticaret kervanına saldırmış, kafilede bulunan Amr b. el-Hadramî ’yi öldürüp iki kişiyi esir aldıktan sonra ellerindeki malları da ganimet alarak Medine’ye dönmüştür. Hz. Peygamber (s.a.s) askerlerin yaptıklarından son derece rahatsız olmuş, kendisinin savaşı emretmediğini hatırlatarak olaya sebebiyet verenleri kınamıştır. Diğer taraftan Mekke müşrikleri Hz. Peygamber’in (s.a.s) haram ayları dikkate almayarak kan döktüğünü söylemek suretiyle Müslümanlar aleyhine propaganda yapmaya başlamışlardır. Allah Rasûlü (s.a.s) ve Müslümanlar için büyük sıkıntıya neden olan bu durum, nâzil olan âyetlerle açıklığa kavuşmuştur:

“Sana haram ayda savaşmayı soruyorlar. De ki: “O ayda savaş büyük bir günahtır. Allah’ın yolundan alıkoymak, onu inkâr etmek, Mescid-i Harâm’ın ziyaretine engel olmak ve halkını oradan çıkarmak Allah katında daha büyük günahtır. Zulüm ve baskı ise adam öldürmekten daha büyüktür. Onlar, güç yetirebilseler sizi dininizden döndürünceye kadar sizinle savaşmaya devam ederler. Sizden kim dininden döner de kâfir olarak ölürse öylelerin bütün yapıp ettikleri dünyada da, âhirette de boşa gitmiştir. Bunlar cehennemliklerdir, orada sürekli kalacaklardır”.[2187] “Haram ay, haram aya karşılıktır. Hürmetler (saygı gösterilmesi gereken şeyler) kısas kuralına tabidir. O halde kim size saldırırsa, size saldırdığı gibi siz de ona saldırın, (fakat ileri gitmeyin). Allah’a karşı gelmekten sakının ve bilin ki Allah kendine karşı gelmekten sakınanlarla beraberdir”.[2188]

Bu âyetlerin nâzil olması üzerine Allah Rasûlü (s.a.s) söz konusu seriyye neticesinde kendisine düşen ganimeti teslim almış, ele geçirilen esirleri de fidye karşılığında serbest bırakmıştır. Buna rağmen Abdullah b. Cahş seriyyesi neticesinde yaşananlar, Mekke müşriklerinin Müslümanlar üzerine Bedir ’de gerçekleştirdikleri saldırının mühim gerekçelerinden biri olmuştur.[2189]

Bedir'den sonra Müslümanlar başta Mekke müşrikleri olmak üzere pek çok düşmanla karşı karşıya kalmışlar ve onlarla savaşmışlardır. Hakikaten siyer kaynakları incelendiğinde Medine dönemi bahislerinin büyük oranda meğâzî haberleriyle dolu olduğu görülecektir. Buradan yola çıkarak Hz. Peygamber'in (s.a.s) Hicret sonrası Medine döneminin tamamını savaşla geçirdiği sonucuna ulaşıldığı gibi seriyye ve gazvelerin sadece savaş süreleri dikkate alınarak bunların Medine dönemi içinde çok az bir zaman devam ettiği, dolayısıyla savaşların ve savaş ortamının Medine'de uzun süre geçerli olmadığı da ileri sürülmektedir. Öncelikli olarak şunu ifade etmek gerekir ki Hz. Peygamber'in (s.a.s) savaşlarıyla ilgili olarak üzerinde durulması gereken husus, savaşların azlığı veya çokluğu hatta savaşlarda ne kadar kişinin öldüğü değil, savaşların niçin ve nasıl gerçekleştiği, Allah Rasûlü'nün (s.a.s) savaşın başlangıç, gelişme ve sonucu esnasında düşmanlarına karşı nasıl bir tavır aldığıdır. Başka bir ifadeyle Hz. Peygamber'i (s.a.s) savaş veya rahmet peygamberi şeklinde kategorik olarak tanımlanıp ona göre tarihten deliller sunarak bir takım argümanlar geliştirmek yerine onun niçin savaştığı, savaş esnasında ve sonunda düşmanlarına nasıl davrandığı hususunun ortaya konulması yanlış algılamaları ortadan kaldıracak ve tarafgir veya savunmacı kanaatlerin izalesine imkân verecektir.

Her şeyden önce şunu ifade etmek gerekir ki Hz. Peygamber (s.a.s) düşmanlarına karşı gerçekleştirdiği askerî faaliyetlerde daima hukukî meşruiyet aramıştır. Nitekim Medine'deki Yahûdîlere karşı Medine Sözleşmesi'nin kendisine verdiği yetkilere dayanmak suretiyle harekât düzenlemiştir. Mekke'nin fethi girişiminin en mühim hukukî gerekçesi müşriklerin Hudeybiye Barış Antlaşması'nı çiğnemiş olmalarıdır. Allah Rasûlü'nün (s.a.s) hücum savaşı olarak gerçekleştirdiği Mustalikoğulları Gazvesi ile Huneyn Savaşı'nın gerekçeleri ise her iki düşmanın Müslümanlar üzerine saldırı düzenlemek amacıyla ordu topladıkları bilgisinin alınmış olmasıdır. Bu sebeple Hz. Peygamber'in (s.a.s) savaş uygulamalarında aralarında anlaşma olmasa bile muhtemel düşmanlara karşı saldırı düzenleme, onları ortadan kaldırma gibi bir uygulamasına şahit olunmamıştır. Üstelik kendisine düşmanlık yapan insanlardan intikam alma fırsatı elde etmiş olmasına rağmen kesinlikle herhangi bir

intikam girişiminde bulunmamış, kendi ordusu içinde düşmandan intikam almak isteyenlere de hiçbir surette fırsat vermemiştir. Nitekim Mekke'nin fethi esnasında bu günün Mekke müşriklerinden intikam alma günü olduğunu ifade eden komutanlarından Medineli Sa'd b. Ubâde'yi birlik komutanlığından azletmiştir.[2190] Unutulmamalıdır ki Allah Rasûlü'nün (s.a.s) savaşla ilgili temel prensibi her daim düşmanı yok etmek suretiyle 'düşman kazanmak' değil, düşmana iyi davranmak suretiyle 'düşmanı kazanmak' olmuştur.

Rasûlüllah (s.a.s) meşruiyet gerekçesi bulunmayan bir savaşa rıza göstermediği gibi savaşın keyfîlikten uzak tutulması ve temel hukuk ilkelerine bağlı kalınması için de özel çaba göstermiştir. Bu anlamda İslâm'ın getirdiği savaş hukukunun ilk ve eşsiz örneklerini bizzat Allah Rasûlü'nün (s.a.s) savaş pratiğinde görmek mümkündür. Kendisi bu şekilde davrandığı gibi, komutanlarına da aynı esasları talimat olarak bildirmiş, buna göre savaşlarda fiilen çatışmaya katılmayan çocuk, kadın ve yaşlı kimselerin öldürülmesini, ahde vefasızlık gösterilmesini yasaklamış onlardan yetkisini aşanlar olduğunda yaptıklarını onaylamamış, emrine aykırı davranışta bulunanları en ağır bir şekilde kınamıştır.[2191] Nitekim verdiği yetkileri aşan Abdullah b. Cahş, Hâlid b. Velîd ve Üsâme b. Zeyd gibi seriyye komutanlarını ashabın huzurunda açıkça azarlamış, onların yaptıklarını kesinlikle onaylamadığını ifade etmiştir.[2192] Allah Rasûlü (s.a.s) İslâm öncesi Arap toplumunda yaygın olarak görülen savaşta öldürülen düşman askerlerinin hakaret amacıyla organlarının kesilmesi âdetini (müsle) kesinlikle yasaklamış, aksine savaşların tabiî neticesi olarak ele geçirilen esirlere iyi davranılmasını emretmiş, diğer milletlerin adet edindiği işkence vb. uygulamalara izin vermemiş, özetle hukuka aykırı uygulamalara tolerans göstermemiştir. İslâm Peygamberi'nin (s.a.s) birçok savaştan sonra esir edilen insanlara gösterdiği insanî muamele onlardan pek çoğunun İslâm'ı kabul etmesine vesile olmuştur. Benî Hanîfe kabilesi reislerinden Sümâme b. Üsâl'ın Müslüman olması buna örnek olarak gösterilebilir.[2193]

Hz. Peygamber (s.a.s) bütün savaş taktiklerinin yanı sıra disiplinli ve başarılı bir haber alma teşkilâtına da sahipti. Bir sefere çıkıldığında veya dönüşte gerek düşman hakkında bilgi edinmek, gerekse yol güvenliğini sağlamak amacıyla keşif kolları çıkarır, ayrıca

bununla iktifa etmeyip kılavuz ve casuslar kullanırdı. Allah Rasûlü'nün (s.a.s) düşmanın casuslarını etkisiz hale getirebilmek için de tedbirler aldığı bilinmektedir. Nitekim Benî Mustalik kabilesinin Medine'nin saldırıya açık kısımlarını keşif amacıyla gönderdiği casus, şehrin varoşlarını kontrol amaçlı görevlendirilen Müslüman devriyeler tarafından yakalanıp alıkonulmuştur.[2194] Benzer şekilde Hâtıb b. Ebû Beltea isimli bir müslümanın Mekke'de müşrikler arasında kalan yakınlarını tehlikeden korumak amacıyla Hz. Peygamber'in (s.a.s) Mekke'yi fetih hazırlıklarını bildiren bir mektubunu götüren müşrik bir kadın Hz. Ali, Zübeyr b. el-Avvâm ve Mikdâd b. el-Esved tarafından takip edilip yakalanmış, bu şekilde Mekkelilerin Müslümanların Medine'deki faaliyetlerinden haberdar olmalarının önüne geçilmiştir.[2195] Allah Rasûlü'nün (s.a.s) istihbarata önem vermesinin en mühim sebebi kuşkusuz çatışmaların en az kan dökülmesi ve insan kaybıyla sonlandırılmasıdır. Hz. Peygamber (s.a.s) her şeyden önce ashâbına savaş konusunda talepkâr olmamalarını, düşmanla karşılaşmayı temenni etmemelerini tavsiye etmiş, öncelikli olarak barışa ulaşma yollarının aranmasını, kılıca müracaatı en son seçenek olarak kullanmalarını istemiştir.[2196] Bu amaçla Allah Rasûlü (s.a.s) silâhlı kuvvetlerin kullanılmasından ziyade psikolojik, özellikle de ekonomik savaşı tercih etmiştir. Örnek vermek gerekirse Mekke müşrikleriyle mücadelesini onların ticarî faaliyetlerini engellemek suretiyle başlatmıştır. Onun Mekke'ye karşı uyguladığı ekonomik baskının başka maksat ve nedenleri de vardı: Yüzlerce Müslüman aile Mekke'den göç etmek zorunda bırakılmış ve Mekkeli hemşehrileri bu Muhâcirlerin geride bıraktığı taşınır ve taşınmaz bütün mallarına haksız yere el koymuşlardı. Uluslararası savaş hukuku kurallarının yanı sıra Rasûlüllah'ın (s.a.s) elinde Mekkeli kervanları durdurup mallarına el koymak için başka haklı sebepleri de vardı. Kaldı ki Mekke'nin kervan ticaretinden elde ettiği kazanç İslâm'ın ortadan kaldırılması için kullanılıyordu. Bu durumda Mekke ekonomisini bu şekilde engellemek, Müslümanlar için önemli bir hak ve hatta imkân olmuştur.

Savaşların sadece harp meydanında mücadele ile kazanılamayacağı tarihî tecrübelerle sabittir. Bunun için başlangıçtan itibaren planlı bir strateji tespit etmek, her şarta göre yeni taktikler

belirlemek, yanı sıra fizikî güçlerin yanına psikolojik savaş tekniklerini de devreye almak şarttır. Medine dönemindeki askerî faaliyetlere bir bütün olarak bakıldığında savaş için hayati ehemmiyet arz eden organizasyon, moral, güvenlik, hareketlilik, sürat, merkezî kontrol, bölge coğrafyasından etkin bir şekilde istifade etme, faaliyet esnasında gizliliğin muhafazası, sağlam ve sistemli istihbarat gibi temel yöntem ve harp prensiplerinin Hz. Peygamber (s.a.s) tarafından büyük bir maharetle ve başarıyla uygulandığı görülür. Bu sayededir ki Müslümanlar askerî harekâtların tamamında düşmanlarını hazırlıksız yakalamışlar, neticede her iki taraf için de çok az insan ve mal zayiatı verdirerek savaşları kazanmışlardır. Nitekim Müslümanların müdahil oldukları karşılaşmada küçük çaplı da olsa çatışma meydana gelmiştir. Bunda Allah Rasûlü'nün (s.a.s) askerî faaliyetlerde silâhlı çatışma olmaması için özel tedbirler almasının mutlaka büyük payı vardır. Gerçekten de o ilk adım olarak meselenin savaş yapılmadan sulh yoluyla halli için büyük gayret göstermiş, ancak çatışma kaçınılmaz hale geldiğinde ise düşman için dahi insan kaybını en alt düzeye indirmeye gayret etmiştir. Böyle olduğu içindir ki on yıl süren Medine döneminde Rasûl-i Ekrem'in (s.a.s) iştirak ettiği dokuz savaşta Müslümanların kaybı 147, düşman grupların insan zayiatı ise 288 kişide kalmıştır. [2197]

Hz. Peygamber'in (s.a.s) risâlet vazifesi boyunca Müslümanlar arasında şiddetin önlenmesi ve barışın temini adına attığı en önemli adımlardan biri de câhiliyye döneminde Arap sosyal hayatında şiddetin en önemli kaynağı olan kabile asabiyetiyle mücadele etmek olmuştur. Çünkü kabilecilik anlayışı câhiliyye döneminde Arap toplumunun dağılmasına sebep olmuş, kabileler arasında devamlı düşmanlık üretmiş, intikam hislerini körüklemiş ve neticede toplumu şiddet sarmalına alarak sosyal hayatı yaşanmaz hale getirmişti. Hâlbuki İslâm insanlık için barış ve kardeşliği hedefliyordu. İslâmî öğreti, toplumsal şiddetin kaynağı olan asabiyetle mücadelenin ilk adımı olarak bütün müminlerin kardeş olduklarını ilân etmiş[2198] ardından asabiyetin esasını oluşturan soy üstünlüğü ve kabile övgüsü anlayışını kesin bir şekilde reddetmiştir.[2199] Bu hususu açıklamak üzere Kur'ân-ı Kerîm'de insanların doğuştan kazanılan, soylarından gelen bir ayrıcalığa sahip olmadıkları, onlar arasında üstünlüğün ancak ahlâkî hassasiyet demek olan takvâda ve kullukta

gerçekleşeceği, bunun da ancak kişinin kendi gayretiyle sağlanabileceği ifade edilmiştir.[2200] Hz. Peygamber (s.a.s) de Mekke 'nin fethi hutbesinde İslâm kardeşliğinin ana prensiplerini, "Ey Kureyşliler, Allah sizden câhiliyye gururunu, büyüklenmeyi ve babalarınız ile övünmeyi kaldırmıştır. Bütün insanlar Âdem 'dendir, Âdem de topraktandır"[2201] sözleriyle ortaya koymuştur.

Allah Rasûlü (s.a.s) Vedâ Hutbesi'nde bu gerçeği daha şümullü bir şekilde şöyle dile getirmiştir:

"Ey insanlar, sizin Rabbiniz birdir, babanız da birdir. Haberiniz olsun ki, hiçbir arabın arap olmayana, hiçbir acemin araba, hiçbir siyahın beyaza, hiçbir beyazın siyaha karşı bir üstünlüğü yoktur. Şüphesiz ki ilahi huzurda en değerliniz en müttakî olanınızdır".[2202]

Zikredilen âyet ve hadislerin ortaya koyduğu prensipler sadece ahlakî davranışlarla sınırlı kalmamış, hukukî sonuçlara da yansımıştır. Nitekim İslâm hukukuna göre insanların temel hak ve sorumlulukları belirlenirken herhangi bir soya mensubiyet bir kişi için avantaj veya dezavantaj olarak görülmemiş, etnik kökeni ne olursa olsun herkes hukuk karşısında eşit sayılmıştır.[2203] Bütün bunlara rağmen İslâm öncesi dönemden beri devam eden ve pek çok kabile çatışmasını tetikleyen soya dayalı övünme ve ırkın üstünlüğüne inanma anlayışının ortadan kaldırılması kolay gerçekleşmemiştir. Çünkü Araplar neseplerine son derece düşkün bir milletti ve nesep kabileler arasında rekabetin asıl kaynağıydı. Bu nedenle Hz. Peygamber (s.a.s) soy üstünlüğü ve asabiyet davası gütme fiillerini kınamış, bunun İslâm'ın ruhuna aykırı olduğunu açıkça ifade etmiştir:

"Asabiyet bir kişinin kavminin haksız davranışına arka çıkmasıdır".[2204]"Asabiyet duygusuyla öfkelenen, asabiyet uğruna savaşırken veyahut asabiyet davası güderken körü körüne açılmış bir bayrak altında ölen kimsenin ölümü câhiliyye ölümüdür".[2205]

Allah Rasûlü (s.a.s) açıkça şiddet çağrısı anlamına gelen asabiyet uğruna gayreti de câhiliyye davası olarak nitelemiştir: "Câhiliyye davasıyla hak iddia eden bizden değildir".[2206] "Şu câhiliyye çığlığını bırakınız, o ne kötü şeydir".[2207] Gerçekten İslâm dini kabile taassubuna dayanan bu tür yardımlaşmayı kaldırmayı hedeflemiş, anlaşmazlıkların şiddeti çağrıştıran kan davası ile değil, barışı

hedefleyerek adaletle çözülmesini emretmiş, câhiliyye davasına çağırmayı da buna iştiraki de büyük günahlardan saymıştır.[2208]

İslâm'ın, toplumsal şiddetin engellenmesi amacıyla kabile övünmesinden sonra ikinci olarak hedef aldığı asabiyet tezahürü ise barışın en büyük tehdidi olan intikam düşüncesi, yani kan davalarıdır. Hz. Peygamber (s.a.s) Arap kabileleri arasında husûmet ve düşmanlık davalarını ilgâ hususunda câhiliyye intikamının/kanının iptal edilmesi için özel gayret sarf etmiş, gerek Mekke 'nin fethi[2209], gerekse Vedâ Hutbesi'nde[2210] bu hususu özellikle dile getirmiştir. Allah Rasûlü (s.a.s), çevre kabilelerle ilişkilerinde de bu konuya dikkat çekmiştir. Nitekim Has'am kabilesiyle yaptığı ahidnamede onlara sosyal şiddetin en belirgin tezahürü olan kan davasını yasaklamıştır.[2211]

İslâm dini Müslüman toplumu tehdit eden kan davalarının kötülüğünü vurgulayarak ahlâkî-vicdanî tedbirler almanın yanında bu hususu ayrıca hukukun konusu içine dahil etmek suretiyle çözmeye çalışmıştır. "Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas yazıldı. Hüre hür, köleye köle, kadına kadın öldürülür" âyeti[2212] buna işaret eder. İslâm hukukuna göre şiddeti besleyen ve barışı tehdit eden intikam ve kan davası uygulamalarının ortadan kaldırılabilmesi için öldürme cezasının infazı (kısas), maktulün yakınına veya kabilesine değil, devlet otoritesine devredilmiştir.[2213] Yeni uygulamada suçluyu takip ve ceza sorumluluğu fertlerden ya da kabilelerden toplum adına kamu otoritesine intikal ettirilmiş, intikam hissi de sosyal düzeni bozmadan meşru sınırlar, yani hukuk içinde tatmin edilmeye çalışılmıştır.[2214] Kısasın infazı hukukî yolla ve devlet tarafından gerçekleştirdiği için yeni kan davaları, dolayısıyla sonu gelmez kabile savaşlarının sebebi ortadan kalkmış, barış ortamı temin edilmiştir. İslâm dini ayrıca kasten öldürme vuku bulduğunda kısas hükmü yanında buna alternatif olarak diyet sistemini de kabul etmiş, kısas ile diyet arasındaki tercihi ise öldürülenin yakınlarına bir hak olarak vermiştir.[2215] Bununla birlikte diyete razı olunması özellikle tavsiye edilmiştir.[2216] Câhiliyye dönemi intikam savaşları göz önüne alındığında yeni hukukî uygulamaların intikam hissini önlediği, sonuçta Müslüman toplumda şiddet hareketlerini büyük oranda engellediği açıkça görülür.

[2153] Haşr, 59/23.
[2154] Zuhruf, 43/89.
[2155] Ahzâb, 33/43.
[2156] İbrahim, 14/4.
[2157] Bakara, 2/257.
[2158] En'âm, 6/151.
[2159] Furkân, 25/68.
[2160] Mâide, 5/32.
[2161] Buhârî, *Meğâzî,* 77, *Hudûd* 9; Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1103; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 250-252; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 184-186.
[2162] Enfâl,8/ 61-62.
[2163] Nisâ, 4/90.
[2164] Tevbe, 9/6. Bu konuda bk. Afzalurrahman, *Siret Ansiklopedisi*, I, 494-496, 627.
[2165] Watt , W. M., *Peygamber ve Devlet Adamı Hz. Muhammed,* s. 54, 58.
[2166] Nass, İhsan, *el-Asabiyyetü'l-Kabeliyye*, s. 53-54.
[2167] Câbirî , Muhammed Abid, *Fikru İbn Haldun el-Asabiyye ve'd-Devle,* ? 1984, (Dâru'l-Beyzâ), s. 408.
[2168] Aselî, Bessam, *Amr b. el-Âs ,*Beyrut 1991, s. 123.
[2169] Kılıçlı, Mustafa, *Arap Edebiyatında Şuûbiyye,* İstanbul 1992, s. 18.
[2170] Nass, İhsan, *el-Asabiyye,* s. 108.
[2171] Meydânî, *Mecmaü'l-Emsâl,* (nşr. Muhyiddin Abdülhamid), I-II, Dimaşk 1972, II, 384.
[2172] Çağatay, Neş'et, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı,* s. 89.
[2173] Bardakoğlu, Ali, *"Diyet",* DİA, IX, 473.
[2174] Bu savaşlar hakkında bk. *Eyyâmü'l-Arab Fi'l-Cahiliyye,* (hz. Muhammed Ahmed Câdü'l-Mevlâ Bek-Ali Muhammed el-Becâvî-Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), ? ts., (el-Mektebetü'l-İslâmiyye).
[2175] Meselâ Bedir yenilgisinin ardından intikam yemini eden Ebû Süfyan , yukarıda saydığımız dünya nimetlerini intikamı alıncaya kadar kendisine haram kılmıştır. (İbn Hişâm, *es-Sîre,* III, 47).
[2176] Nass, İhsan, *el-Asabiyye,* s. 128.

[2177] Bu konuda örnekler için bk. Âlûsî, **"***Ukûbâtü'l-Arab fî Câhiliyyetihâ ve Hudûdi'l-Meâsılı'l-letî Yertekıbü Ba'duhum"* Mecelletü Mecmai'l-İlmiyyi'l-Irakî,(nşr. Muhammed Behcet el-Eserî), I-II, ? 1984, II, s. 39-58. Ayrıca bk. Cevad Ali, *el-Mufassal*, IV, 572-589; Sarıcık, Murat, *İslâm Öncesi Dönem Câhiliyye Kültürü,* s. 11-130, 224-303.

[2178] Ebû Dâvûd, *Harâc* 23.

[2179] İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber,* s. 271.

[2180] Hacc, 22/38-41.

[2181] Bakara, 2/190-193.

[2182] Keleş, Ahmet, "Cihad-Kılıç-Tebliğ Bağlamında İslâm'ın Yayılışı", s. 260-261.

[2183] Ebû Zehra, Muhammed*, İslâm'da Savaş Kavramı*, s. 40-41. Bu konuda bilgi ve değerlendirmeler için ayrıca bk. Şentürk, Recep, *İnsan Hakları ve İslâm,* s. 21-25, 35.

[2184] Ebû Zehra, *İslâm'da Savaş Kavramı,* s. 47.

[2185] İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber,* s. 116-124. Bu konuda geniş bilgi için bk. Özdemir, Serdar, *Hz. Peygamber'in Seriyyeleri,* s. 15-87.

[2186] Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 9-19; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 241-252; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 5-10; Belâzürî, *Ensâb*, I, 287, 371.

[2187] Bakara, 2/ 217.

[2188] Bakara, 2/194.

[2189] Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 19; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 252-256; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 10-11; Belâzürî, *Ensâb*, I, 371-372.

[2190] İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 49.

[2191] Müslim, *Cihad ve's-Siyer*, 24-25

[2192] Buhârî, *Cihâd ve's-Siyer,* 148; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 271, 272-274.

[2193] İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, I, 213-214.

[2194] Buhârî, *Menâkıbü'l-Ensâr* 45.

[2195] Buhârî, *Cihâd ve's-Siyer* 141.

[2196] Müslim, *Cihâd ve's-Siyer* 19-20.

[2197] Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi,* II, 993-1005; Afzalurrahman, *Sîret Ansiklopdedisi,* I, 420-438, 491-500, 506-613, 620-640; Ağırman, Mustafa, "Asr-ı Saadette Ordu ve Savaş

Stratejisi, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm,* IV, 21-113; Özel, Ahmet, “Muhammed”, *DİA,* 431-438.

[2198] Hucurât, 49/10.

[2199] Tekâsür, 102/1-8.

[2200] Hucurât, 49/9-13.

[2201] İbn İshâk , *Sîre*, s. 94.

[2202] Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VI, 11; İbn Abdirabbih, *Kitabu Ikdi’l-Ferîd,* IV, 57.

[2203] Şentürk, Recep-Kadir Canatan, *“Irkçılık ”*, DİA, XIX, 126.

[2204] Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* IV, 107, 160; Ebû Dâvûd, *Edeb* 112.

[2205] Müslim, *İmâre,* 57; Nesaî, *Tahrim,* 28; İbn Mâce, *Fiten*, 7; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* II, 306, 488.

[2206] Buhârî, *Cenâiz* 39.

[2207] Buhârî, *Menâkıb* 8.

[2208] Fayda, Mustafa, *“Câhiliyye”*, DİA, VII, 18.

[2209] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 412; Belâzürî , *Ensâb,* I, 364.

[2210] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 603.

[2211] İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, I, 286.

[2212] Bakara, 2/178.

[2213] Wellhausen, J. *Arap Devleti ve Sukutu,* (çev. Fikret Işıltan), Ankara 1963, s.7.

[2214] Bu konuda değerlendirmeler için bk. Maşalı, Münteha, *Mukayeseli Hukukta Ölüm Cezası ve İslâm Hukuku Açısından Değerlendirilmesi*, s. 225-226.

[2215] Nass, İhsan, *el-Asabiyye,* s. 176.

[2216] Bakara, 2/78.

[2212]
[2184]
[2159]
[2202]
[2174]
[2194]
[2211]
[2175]
[2192]
[2183]

[2203]
[2186]
[2160]
[2162]
[2209]
[2167]
[2177]
[2215]
[2161]
[2201]
[2158]
[2176]
[2168]
[2185]
[2210]
[2153]
[2216]
[2193]
[2170]
[2155]
[2179]
[2198]
[2164]
[2208]
[2207]
[2169]
[2165]
[2188]

Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi,* II, 993-1005; Afzalurrahman, *Sîret Ansiklopdedisi,* I, 420-438, 491-500, 506-613, 620-640; Ağırman, Mustafa, "Asr-ı Saadette Ordu ve Savaş Stratejisi, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm,* IV, 21-113; Özel, Ahmet, "Muhammed", *DİA,* 431-438.

Hucurât, 49/10.

Tekâsür, 102/1-8.

Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VI, 11; İbn Abdirabbih, *Kitabu Ikdi'l-Ferîd,* IV, 57.

Şentürk, Recep-Kadir Canatan, *“Irkçılık ”*, DİA, XIX, 126.

Hucurât, 49/9-13.

İbn İshâk , *Sîre*, s. 94.

Buhârî, *Cenâiz* 39.

Buhârî, *Menâkıb* 8.

Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* IV, 107, 160; Ebû Dâvûd, *Edeb* 112.

Müslim, *İmâre,* 57; Nesaî, *Tahrim,* 28; İbn Mâce, *Fiten*, 7; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* II, 306, 488.

Fayda, Mustafa, *“Câhiliyye”*, DİA, VII, 18.

İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 412; Belâzürî , *Ensâb,* I, 364.

İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 603.

[2163]

Wellhausen, J. *Arap Devleti ve Sukutu,* (çev. Fikret Işıltan), Ankara 1963, s.7.

Bu konuda değerlendirmeler için bk. Maşalı, Münteha, *Mukayeseli Hukukta Ölüm Cezası ve İslâm Hukuku Açısından Değerlendirilmesi*, s. 225-226.

İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, I, 286.

Bakara, 2/178.

Nass, İhsan, *el-Asabiyye,* s. 176.

Bakara, 2/78.

Bu konuda örnekler için bk. Âlûsî, **“***Ukûbâtü’l-Arab fî Câhiliyyetihâ ve Hudûdi’l-Meâsıli’l-letî Yertekıbü Ba‘duhum”* Mecelletü Mecmai‘l-İlmiyyi’l-Irakî,(nşr. Muhammed Behcet el-Eserî), I-II, ? 1984, II, s. 39-58. Ayrıca bk. Cevad Ali, *el-Mufassal*, IV, 572-589; Sarıcık, Murat, *İslâm Öncesi Dönem Câhiliyye Kültürü,* s. 11-130, 224-303.

Ebû Dâvûd, *Harâc* 23.

Meselâ Bedir yenilgisinin ardından intikam yemini eden Ebû Süfyan , yukarıda saydığımız dünya nimetlerini intikamı alıncaya kadar kendisine haram kılmıştır. (İbn Hişâm, *es-Sîre,* III, 47).

Nass, İhsan, *el-Asabiyye,* s. 128.

Hacc, 22/38-41.

Bakara, 2/190-193.

İbn Habîb, *Kitabu’l-Muhabber,* s. 271.

Ebû Zehra, *İslâm’da Savaş Kavramı,* s. 47.

İbn Habîb, *Kitabu’l-Muhabber,* s. 116-124. Bu konuda geniş bilgi için bk. Özdemir, Serdar, *Hz. Peygamber’in Seriyyeleri,* s. 15-87.

Keleş, Ahmet, “Cihad-Kılıç-Tebliğ Bağlamında İslâm’ın Yayılışı”, s. 260-261.

Ebû Zehra, Muhammed*, İslâm’da Savaş Kavramı*, s. 40-41. Bu konuda bilgi ve değerlendirmeler için ayrıca bk. Şentürk, Recep, *İnsan Hakları ve İslâm,* s. 21-25, 35.

Bakara, 2/194.

Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 9-19; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 241-252; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, II, 5-10; Belâzürî, *Ensâb*, I, 287, 371.

Bakara, 2/ 217.

[2197]

Müslim, *Cihad ve’s-Siyer*, 24-25

Buhârî, *Cihâd ve’s-Siyer,* 148; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 271, 272-274.

Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 19; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 252-256; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, II, 10-11; Belâzürî, *Ensâb*, I, 371-372.

İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 49.

Buhârî, *Cihâd ve’s-Siyer* 141.

Müslim, *Cihâd ve’s-Siyer* 19-20.

İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, I, 213-214.

Buhârî, *Menâkıbü’l-Ensâr* 45.

Kılıçlı, Mustafa, *Arap Edebiyatında Şuûbiyye,* İstanbul 1992, s. 18.

Nass, İhsan, *el-Asabiyye,* s. 108.

Bardakoğlu, Ali, *“Diyet”,* DİA, IX, 473.

Bu savaşlar hakkında bk. *Eyyâmü’l-Arab Fi’l-Cahiliyye,* (hz. Muhammed Ahmed Câdü’l-Mevlâ Bek-Ali Muhammed el-Becâvî-Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim), ? ts., (el-Mektebetü’l-İslâmiyye).

Meydânî, *Mecmaü’l-Emsâl,* (nşr. Muhyiddin Abdülhamid), I-II, Dimaşk 1972, II, 384.

Çağatay, Neş’et, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı,* s. 89.

[2171]

[2189]

[2154]

Buhârî, *Meğâzî,* 77, *Hudûd* 9; Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1103; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 250-252; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, II, 184-186.

Enfâl,8/ 61-62.

Furkân, 25/68.

Mâide, 5/32.

Watt , W. M., *Peygamber ve Devlet Adamı Hz. Muhammed,* s. 54, 58.

Nass, İhsan, *el-Asabiyyetü'l-Kabeliyye*, s. 53-54.

Nisâ, 4/90.

Tevbe, 9/6. Bu konuda bk. Afzalurrahman, *Siret Ansiklopedisi*, I, 494-496, 627.

Câbirî , Muhammed Abid, *Fikru İbn Haldun el-Asabiyye ve'd-Devle,* ? 1984, (Dâru'l-Beyzâ), s. 408.

Aselî, Bessam, *Amr b. el-Âs ,*Beyrut 1991, s. 123.

[2206]

Zuhruf, 43/89.

Ahzâb, 33/43.

Haşr, 59/23.

En'âm, 6/151.

İbrahim, 14/4.

Bakara, 2/257.

[2166]
[2180]
[2200]
[2172]
[2191]
[2181]
[2205]
[2187]
[2157]
[2182]
[2195]
[2178]
[2214]
[2213]
[2204]
[2156]
[2199]
[2190]
[2173]
[2196]

BİBLİYOGRAFYA

Abdülbâkî, M.F., *el-Mucemu'l-Müfehres,* Beyrut ts. (Dâru İhyâi'd-Türâsi'l-Arabî).

Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed Temîmî (429/1037-38), *Usûlü'd-Dîn,* İstanbul 1928.

Afzalurrahman, *Sîret Ansiklopedisi,* I-VI, (çev. Komisyon), İstanbul 1996.

Ağarı, Murat, *Hz. Muhammed'in Hıristiyanlarla Mücadele Stratejisi,* İstanbul, 2003.

Ağırman, Mustafa, "Asr-ı Saadette Ordu ve Savaş Stratejisi, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm,* IV, 21-113.

Ahatlı, Erdinç, *Peygamberlik ve Hz. Muhammed'in Peygamberliği,* İstanbul 2002.

Âişe Abdurrahman, *Terâcimü Seyyidâti Beyti'n-Nübüvve*, Kahire ts.

……, *Rasûlüllah'ın Annesi ve Hanımları,* (çev.İsmail Kaya), Konya 1987.

Akın, İlhan, *Temel Hak ve Hürriyetler,* Ankara 1968.

Akpınar, Ali, "Mi'rac Gecesi Hz. Peygamber'e Verildiği Söylenen Âyetlerle İlgili Bazı Mülahazalar", Cumhuriyet Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, sy. 1, Sivas 1996, s. 95-101.

Aktan, Coşkun Can, Özgürlüklerin İki Boyutu: Siyasal Özgürlükler ve Ekonomik Özgürlükler, *Yeni Türkiye,* 22, 1998.

Akyüz, Vecdi, "Devlet Başkanı, Hukuk Adamı ve Bir Medeniyet Kurucusu Olarak Hz. Muhammed (sav)", *Cahiliye Toplumundan Günümüze Hz. Muhammed Sempozyumu Bildiriler Kitabı,* Ankara 2007, s. 187-238.

……, "Akraba", *DİA*, II, 286.

Akseki, Ahmed Hamdi, "Hâtemü'l-Enbiyâ Hakkında En Çirkin Bir İsnadın Reddiyesi", (sad. M. Hayri Kırbaşoğlu), *İslâmî Araştırmalar,* Ankara 1992, c.I V, sy. 2, s. 125-141, sy. 3. s. 199-207.

Aktan, Hamza, "Âkıle", *DİA,* II, 248-249.

Aktaş, Cihan, *Vedâ Hutbesi: İnsanın Temel Hakları,* İstanbul 1992.

Algül, Hüseyin, "Asr-ı Saadette İdari Hayat", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm,* II, 145-162.

…….., "Emin"*, DİA*, XI, 111.

…….., “Ezd”, *DİA,* XII, 46-47.
…….., “Ficâr”*, DİA*, XIII, 52.
…….., “Gatafân”, *DİA*, XIII, 399-400.
…….., “Karkaratülküdr”, *DİA,* XXIV, s. 498.
Ali Şeriati, *İslâm Sosyolojisi Üzerine,* (çev. Kamil Can), İstanbul 1980.
……., *Muhammed’i Tanıyalım,* (çev. Ali Seyidoğlu), Ankara 2000.
Alper, Hülya, “Münafık”, *DİA*, XXXI, 566-568.
Altıntaş, Ramazan, *Bütün Yönleriyle Câhiliyye,* Konya 1996.
Âlûsî, Mahmûd Şükrü (1270/1853), *Bulûğu’l-Ereb fî Marifeti Ahvâli’l-Arab,* I-III, Beyrut ts. (Dâru’ş-Şarki’l-Arabî).
……, “*Ukûbâtü’l-Arab fî Câhiliyyetihâ ve Hudûdi’l-Meâsılı’l-letî Yertekıbü Ba‘duhum”* Mecelletü Mecmai‘l-İlmiyyi’l-Irakî,(nşr. Muhammed Behcet el-Eserî), I-II, ? 1984.
Apak, Adem, *İslâm Siyaset Geleneğinde Amr b. el-Âs,* Ankara 2001.
…….., *Asabiyet ve Erken Dönem İslâm Siyasî Tarihindeki Etkileri,* İstanbul 2004.
…….., “Bir Siyer Âlimi Olarak Muhammed Hamidullah”, *Hayatı Kişiliği ve Düşünceleri İle Muhammed Hamidullah*, İstanbul 2005.
…….., “Hz. Peygamber’in (sav) Hicret Sonrası Medine’de Örnek Toplum Oluşturma Adımları Üzerine*”, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu Bildileler Kitabı,* Çorum 2007, s. 315-325.
…….., *Hz. Peygamber’in (s.a.s) Etrafındaki Çocuklar ve Gençler,* Düşünce Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009.
…….., *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı,* İstanbul 2012.
……, *Ashâb-ı Kirâm,* İstanbul 2013.
…….., “Benî Tay”, *DİA*, XL, 187-188.
Arı, Abdüsselam, “Hz. Ömer’in Ebû Mûsâ el-Eşa‘rî’ye Gönderdiği Mektubun Yargılama Hukuku Açısından Analizi”, *İslâm Hukuk Araştırmaları Dergisi,* Konya 2003, sy. 2, s. 85-99.
Armağan, Servet, *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler,* Ankara 1992.
Arpaguş, Hatîce Kelpetin, *Osmanlı Halkının Geleneksel İslâm Anlayışı ve Kaynakları,* İstanbul 2001.
Aselî, Bessam, *Amr b. el-Âs* ,Beyrut 1991.

Atar, Fahrettin, “Asr-ı Saadette Adliye Teşkilatı”, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm,* III, 105-176.

……, “Kaza”, *DİA,* XXV, 113-115.

…….., “Mükâtebe”, *DİA,* XXXI, 531-533.

Atçeken, İsmail Hakkı, *Asr-ı Saadette Yahûdîlerle İlişkiler,* İstanbul 1996.

Ateş, Süleyman, “Kur’ân’da İnsan Hakları”, *I. Kur’ân Sempozyumu,* Ankara 1994.

Avcı, Casim-Recep Şentürk “Kabile”, *DİA*, XXIV, 30.

…….., “Kudâa”, *DİA,* XXVI, 308-309.

…….., *“Muhammedü’l-Emin”*, İstanbul 2008.

Aydın, Ferit, *İslâm’da İnanç Sistemi,* Kahraman Yayınları, İstanbul 1995.

Aydın, Aydın, M. Akif, “Din”, *DİA,* IX, 327.

Aydınlı, Abdullah, “Hz. Peygamber’in (s.a.s) Terbiyesinde Yetişen Çocuklar”, *İslâm’da Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu Kitabı,* İstanbul ts.

Ayyâşî, Şerîf İbrahim, *Gazvetü Bedri’l-Kübrâ fî Rihâbi’l-Cihâdi’l-Mukaddes,* Medine 1981.

Azimli, Mehmet, “Olağanüstü Anlatımlar Arasında Hz. Peygamber’i Anlamak”, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu,* İslami İlimler Dergisi Yayınları 2007, s. 55-62.

…….., “Olağanüstü Olaylar Örgüsünde Hz. Peygamber’in Hicreti”, *Milel ve Nihal,* 2008, c. V, sy. 3, s. 51-79.

…….., *Siyeri Farklı Okumak,* Ankara 2010.

…….., “Tarihin Kırılma Noktası: Hudeybiye Antlaşması”, *Hikmet Yurdu,* 2010, c.III, sayı, 6, s.35-48.

…….., *Cahiliyye’yi Farklı Okumak*, Ankara 2015.

…….., “Süleym”, *DİA*, XXXVIII, 55-56.

Bağdâdî, Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed Temîmî (429/1038), *Usûlü’d-Dîn,* İstanbul 1928.

Bahrülulûm, Seyyid Muhammed, *Sulhü’l-Hudeybiyye Beyne’t-Taktîk ve’l-İstiratîciyye,* Beyrut 1991.

Baktır, Mustafa, *İslâm’da İlk Eğitim Müessesesi Ashâb-ı Suffe,* İstanbul 1990.

…….., “Suffe”, *DİA*, XXXVII, 469-470.

Balcı, İsrafil, “Bedir Savaşıyla İlgili Mucizevi Rivayetlerin Kur’an, Hadis ve Tarih Verilerine Göre Kritiği”, *İstem*, Konya 2006, yıl. 7, sy.13, s. 85-124.

…….., *Hz. Peygamber ve Mucize,* Ankara 2013.

…….., *İsrâ ve Mi’râc Gerçeği*, Ankara 2014.

Bardakoğlu, Ali, “Diyet”, *DİA,* IX, 474.

……, “Hapis”, *DİA,* XVI, 54-55.

Baş, Eyüp, *Râşid Halîfeler Döneminde Müslüman-Yahûdî İlişkileri,* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara ÜSBE, Ankara 1996.

…., *İslâm’ın İlk Döneminde Müslüman Yahûdî İlişkileri,* İstanbul 2004.

Başaran, Selman-M. Ali Sönmez, *Hadis Tarih ve Usûlü,* Bursa 1998.

Bayraklı, Bayraktar, “İslâm’ın İnsana Tanıdığı Bazı Temel Haklar ve Vedâ Hutbesi”, *Erzurum Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. IX, Erzurum 1990, s. 245-269.

Belâzürî, Ebû’l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (279/892), *Ensâbü’l-Eşrâf,* I, (thk. Muhammed Hamidullah), Jerusalem, 1963.

…….., *Futûhu’l-Buldân,* (thk. Abdullah Enîs et-Tabbâ-Ömer Enîs et-Tabbâ), Beyrut 1987.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali Beyhakî (458/1066), *Delâilü’n-Nübüvve ve Ma‘rifeti Ahvâli Sahibi’ş-Şerîa,* I-VII, Beyrut 1985.

Bolay, Süleyman Hayri, İnsan Haklarının Felsefî Temelleri, *Yeni Türkiye,* sy. 21, Ankara 1998.

Brau, H.H., “Tayy”, *İA,* XII (2), 69-70.

Buhl, Fr., “Medine”, *İA,* VII, 459.

Bulut, Halil İbrahim, *Nübüvvetin İsbatı Açısından Hissî Mucizeler,* (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2001.

Câbirî, Muhammed Âbid, *Fikru İbn Haldun el-Asabiyye ve’d-Devle,* ? 1984, (Dâru’l-Beyzâ).

……, *İslâm’da Siyasal Akıl,* (çev. Vecdi Akyüz), İstanbul 1997.

Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr (255/868), *el-Beyân ve’t-Tebyîn,* (nşr. Abdüsselam M. Hârûn), I-IV, Kahire 1968.

Canan, İbrahim, “İslâm’da Aile Terbiyesi”, *İslam’da Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu 2*, İstanbul 1996.

Canikli, İlyas, Kur'ân'da ve Hz. Peygamber'in Öğretilerinde İnanç ve İnandığını Yaşama Hürriyeti*, Yeni Türkiye* sy. 22, Ankara 1998.

Cerrahoğlu, İsmail, "Garânîk Meselesinin İstismarcıları", *AÜİFD,* c.XXIV, Ankara 1981.

…….., "Garânîk", *DİA,* XIII, 361-366.

Cevad Ali, *el-Mufassa fî Tarihi'-Arab Kable'l-İslâm,* I-X, Beyrut 1993.

Çağatay, Neşet, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı,* Ankara 1957.

Çağrıcı, Mustafa, "Adalet", *DİA,* I, 341-343.

…….., "Arap", *DİA*, III, 319.

…….., "Asabiyet"*, DİA*, III, 453.

……, "Kardeşlik", *DİA,* XXIV, 485-486.

Çamdibi, Mahmud, "Ailede Çocuğun Ahlâki Terbiyesi", *İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu 2*, İstanbul 1996.

Çelikkol, Yaşar, *İslâm Öncesi Mekke*, Ankara 2003.

Çetin, Nihat, *Eski Arap Şiiri*, İstanbul 1973.

Çiçek, Yakub, "Kur'ân'da İsrâ ve Mi'râc", Mi'râc Sempozyumu, Sempozyum Bildirileri (17 Aralık 1995-Eskişehir), Seha Neşriyat, İstanbul 1999.

Çoban, Ali Rıza, İnsan Haklarının Felsefi Temelleri-Tartışmalar, *Yeni Türkiye,* İnsan Hakları Özel Sayısı, Yıl. 4, sy. 21, Mayıs-Haziran 1998**.**

Çubukçu, Asri, "Buâs", *DİA*, VI, 340.

Demircan, Adnan, *Hz. Peygamber Devrinde Münafıklar,* Konya 1996.

……, *İslâm Tarihinin İlk Asrında İktidar Mücadelesi,* İstanbul 1996.

……, *Gadîr-i Hum Olayı,* İstanbul 1997.

……, *Nebevi Direniş Hicret,* İstanbul 2000.

……, "Câhiliyye Döneminde Kız Çocuklarını Gömerek Öldürme Âdeti", *İSTEM,* 2004, c. III, sy.3, s. 9-30.

…….., *Allah Elçisinin Ailesi,* İstanbul 2006.

…….., "Hz. Peygamber'in Çok Kadınla Evliliği Üzerine Bazı Düşünceler", *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu,* Nisan 2007, (İslami İlimler Dergisi Yayınları) 2007, s. 237-250.

…….., “Hz. Peygamber’in Hayatını Doğru Öğrenmenin Evrensel Barış Açısından Önemi”, *Nebevi Mesajın Evrenselliği Sempozyumu,* Konya 2009, s. 208-218.

…….., *Kabile Topluluklarından Akide Toplumuna,* İstanbul 2009.

…….., *Cahiliye Arapları,* İstanbul 2015.

…….., “Son Peygamber’in Geldiği Coğrafya ve Toplum: Hicaz Bölgesi ve Cahiliye Arapları”, *Hz. Peygamber’in Doğduğu Çevre ve Toplum,* Siyer Yayınları, İstanbul 2015, s. 7-83.

…….., *Siyer,* İstanbul 2016.

Derveze, İzzet, *Kur’an’a Göre Hz. Muhammed’in Hayatı,* (çev. Mehmet Yolcu), I-III, İstanbul 1998.

Diyarbekrî, Hüseyin b. Muhammed b. Hasan (990/1582), *Tarihu Hâmis fi Ahvâli Enfesi Nefîs*, Mısır 1302.

Dodurgalı, Abdurrahman, *Ailede Çocuğun Din Eğitimi,* İstanbul 1996.

Doğrul, Ömer Rıza, *İslamiyetin Geliştirdiği Tasavvuf,* İstanbul 1984.

Dûrî, Abdülaziz, *İlk Dönem İslâm Tarihi,* (çev. Hayrettin Yücesoy), İstanbul 1991.

Dursun, Davut, Din ve Vicdan Hürriyetinin Siyasal Sistem Açısından Anlamı ve Uygulaması, *Doğuda ve Batı’da İnsan Hakları,* (Kutlu Doğum Haftası 1993-1994), Ankara 1996.

Ebû Halîl, Şevkî, *Sulhu’l-Hudeybiyye*, Dimaşk 1986.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş’as, Sünen, (275/888), İstanbul 1981.

Ebû Yûsuf, Ya‘kûb b. İbrahim b. Habîb el-Ensârî el-Kûfî (182/798), *Kitâbu’l-Harâc,* (thk. Kusay Muhibbuddîn el-Hatîb), Kahire 1396.

Ebû Zehra, Muhammed, *İslâm’da Savaş Kavramı*, (çev. Cemal Karaağaç), İstanbul 1985.

Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm el-Herevî el-Ezdî (224/838), *Kitabu’l-Emvâl,* (thk. Muhammed Amâre), Kahire 1989.

Ece, Hüseyin K., *İslâmın Temel Kavramları,* İstanbul 2000.

Erdoğan, Erdoğan, Mustafa, *Anayasal Demokrasi,* Ankara 1996.

Erkocaaslan, Recep, *Hz. Âişe’nin Hayatı ve Şahsiyeti,* İstanbul 2016.

Ersoy, Hamit, İnsan Hakkı Olarak Din Özgürlüğü; Engeller ve Çıkış Yolu, *Yeni Türkiye,* sy. 22, Ankara 1998.

Erul, Bünyamin, “Hz. Peygamber’in Risâleti Öncesi Hayatına Farklı Bir Yaklaşım”, *Diyanet İlmi Dergi* -Peygamberimiz Hz. Muhammed Özel Sayısı-, Ankara 2003, s. 33-67.

…….., “Vedâ Hutbesi”, *DİA*, XLII,591.

Ezrakî, Ebu’l-Velid Muhammed b. Abdillah b. Ahmed (223/837), *Ahbâru Mekke*, (thk. Rüşdi Salih Melhas), I-II, Beyrut 1969.

Fahreddin er-Râzî, Ebû Abdullah Fahreddin Muhamme b. Ömer (606/1209), *Mefâtîhu’l-Ğayb,* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamid), I-XXXII, Beyrut ts.

Faruki, İsmail Raci-Luis Lamia, *İslam Kültür Atlası*, (çev. Mustafa Okan Kibaroğlu-Zerrin Kibaroğlu), İstanbul 1999.

……, *Tevhid,* (çev. Dilaver Yardım-Latif Boyacı), İstanbul 2006.

Fârûkî, Kemal Ali, *Islamic Jurrispadance,* İslâmabad 1987.

Fayda, Mustafa, *İslâmiyetin Güney Arabistan’a Yayılışı*, Ankara 1982.

…….., “Bahîra”, *DİA*, IV, 486-487.

…….., “Bedevî”, *DİA,* 311-316.

…….., “Bedir Gazvesi”, *DİA,* V, 327.

…….., “Bedrü’l-Mev’id”, *DİA,* V, 335.

…….., “Câhiliyye”*, DİA*, VII, 17-19.

…….., “Senetü’l-Vüfûd”, *DİA*, XXXVI, 520-521.

Ferec, Muhammed, *el-Abkariyyetü’l-Askeriyye fî Gazavâti’r-Rasûl,* Kahire 1977.

Fığlalı, E. Ruhi, *“Dârünnedve”, DİA*, VIII, 555-556.

Filibeli Ahmed Hilmi, *İslâm Tarihi,* İstanbul 1982.

Firuzâbâdî, Ebu’t-Tâhir Mecdüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed (817/1415), *Kâmûsu’l-Muhît*, I-IV, Libya ts.

Firyâbî, Ebû Bekr Cafer b. Muhammed b. Hasan (301/913), *Delâilü’n-Nübüvve,* (thk. Amir Hasan Sabri), ? 1986, (Dâru Hira).

Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (505/1111), *el-Mustasfâ,* Beyrut 1994.

Gazâlî, Muhammed, *Fıkhü’s-Sîre,* Dımaşk 1989.

Gottheil, R.J.H., *Bir Hıristiyan Bahira Efsanesi,* (çev. Fatımatüz Zehra Kamacı), İstanbul 2008.

Gökalp, Murat, *İlk Dönem Hadis ve İslâm Tarihi Kaynaklarına Göre Vedâ Hutbesi Rivayetlerinin Tetkiki,* (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara 2001.

Günaltay, Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri,* (sad. M. Mahfuz Söylemez-Mustafa Hizmetli), Ankara 1997.

Gündüz, Şinasi v.dğr., *Dinlerde Yükseliş Motifleri ve İslâm'da Miraç,* Ankara 1996.

…….., *Sâbiîler-Son Gnostikler,* Ankara 1999.

Gündüz, Turgay, *İslâm, Gençlik ve Din Eğitimi,* İstanbul 2003.

Güner, Ahmet, "Asr-ı Saadette Mescitler ve Fonksiyonları", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm,* I-V, (ed. Vecdi Akyüz), İstanbul 1994, IV, 155-223.

Güner, Osman, *Rasûlüllah'ın Ehl-i Kitapla Münasebetleri,* Ankara 1997.

Gürkan, Saime, Leyla, "Yahûdîlik", *DİA*, XLIII, 187-197.

Hakemî, Hâfız M., *Merviyyâtü Ğazevâti'l-Hudeybiyye,* Riyâd 1990.

Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim en-Nisâbûrî ((405/1014), *el-Müstedrek 'Ale's-Sahihayn,* I-IV, Haydarabad ts.

Halîfe b. Hayyât, Ebû Amr eş-Şeybânî (240/854), *Tarih*, (thk. Süheyl Zekkâr), Beyrut 1993.

Hamidullah, Muhammed, "el-İlâf veya İslâm'dan önce Mekke'nin İktisadî-Diplomatik Münasebetleri", (çev. İsmail Cerrâhoğlu), *AÜİFD*, IX, Ankara 1961, s. 213-222.

……, "Hz. Peygamber'in İslâm Öncesi Seyahatleri", (çev. Abdullah Aydınlı), *EAÜİFD,* sy. IV, Ankara 1980, 327-342.

……, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye,* Beyrut 1985.

…….., "Hz. Ömer Devrinde Adli Teşkilat-Ebû Mûsa el-Eş'arî'ye Gönderilen Kazai Talimatnameler", (çev. Fahrettin Atar), *İlim ve Sanat,* Ankara 1989, sy. 23, s.45-53.

……, *İslâm Peygamberi,* (çev. Salih Tuğ), I-II, İstanbul 1991.

……, "Hendek Gazvesi", *DİA*, XVII, 195.

……, "Hudeybiye Antlaşması", *DİA*, XVIII, 376.

……, -Casim Avcı, "Uhud Gazvesi", *DİA,* XXXXII, 54-57.

Hasen Hâlid, *Müctemau'l-Medine Kable'l-Hicre ve Ba'dehâ,* Beyrut 1986.

Hâşim, Sâlih Mennâ, *Hutbetü'r-Rasûl fî Hacceti'l-Vedâ*, Dübey 1996.

Hatemi, Hüseyin, *Batılılaşma,* İstanbul 1987.

…….., İslâm'da İnsan Hakları ve Adalet Kavramı, *Doğuda ve Batı'da İnsan Hakları,* (Kutlu Doğum Haftası 1993-1994), Ankara

1996.

……, *İnsan Hakları Öğretisi,* İstanbul 1988.

……, İnsan Hakları, *Yeni Türkiye*, İnsan Hakları Özel Sayısı, Yıl. 4, sy. 21, Mayıs-Haziran 1998.

Hatiboğlu, M. Said, *Müslüman Kültürü Üzerine,* Ankara 2004.

……, "Hz. Peygamber'i Yanlış Yorumlama Tezahürleri", *İslâmî Araştırmalar,* sy. 2, Ankara 1986, s. 5-12.

Hattâb, Mahmûd, Şît, *er-Rasûlü'l-Kâid,* Bağdat 1960.

Heysemî, Ebu'l-Hasan Nureddin b. Ali b. Ebû Bekir b. Süleyman (807/1405) *Mecmau'z-Zevâid,* I-X, Beyrut ts. (Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî).

Hitti, Philip, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, (çev. Salih Tuğ), I-V, İstanbul 1980.

Hicâzî, Selîm Abdullah, *Menhecü'l-İ'lâmi'l-İslâmî fî Sulhi'l-Hudeybiyye,* Cidde 1986.

Hizmetli, Sabri*, İslâm Tarihçiliği Üzerine,* Ankara 1991.

Hökelekli, Hayati, "Hz. Peygamber'in Çocuklara ve Gençlere Yaklaşımı", *Hz. Muhammed ve Gençlik,* Ankara 1995.

……, "Gençlik ve Din", *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi* (ed. Hayati Hökelekli), İstanbul 2006.

Hodgson, M.G.S., *İslâm'ın Serüveni,* (çev. Komisyon), I-III, İstanbul 1995.

Humeydî, Abdülaziz, *el-Münâfikûn fi'l-Kur'âni'l-Kerîm,* Cidde 1989.

Hurç, Ramazan, "Hz. Muhammed'in Müşriklerle Yaptığı Anlaşmalara Siyasal Bağlamda Bir Bakış", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 2001, sy. 16, s. 21-39.

Izutsu, Toshihiko, *Kur'ân'da Dini ve Ahlâki Kavramlar,* (çev. Selahattin Ayaz), İstanbul ts.

İbn Abdilberr, İbn Ömer Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed (463/1071), *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb,* I-VI, Kahire ts, (Dâru Nehdati Mısr).

……, *Dürer fî İhtisâri'l-Meğâzî ve's-Siyer,* Beyrut ts.

İbn Abdirabbih, Ebû Ömer b. Ahmed b. Muhammed (327/939), *Kitabu'l- Ikdi'l-Ferîd,* I-VII, Kâhire 1965.

İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed (245/859), *Kitabü'l-Muhabber,* (thk. Eliza Lichtenstadter), Beyrut ts. (Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde).

……, *Kitabü'l-Münemmak fî Ahbâri Kureyş,* (thk. Hurşid Ahmed Faruk), Beyrut 1985.

İbn Hacer, Şihâbuddin Ahmed b. Ali el-Askalânî (852/1448), *el-İsrâ ve'l-Mi'râc,* (thk. Muhammed Abdülhakîm Kâdî), Kahire 1989.

……, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe,* I-IV, Mısır 1328.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed (456/1064), *Cemheretü Ensâbi'l-Arab,* Beyrut 1998.

İbn Hibbân, Muhammed b. Hibban b. Ahmed b. Ebî Hatim (354/965), *Kitâbu's-Sikât*, I-IX, (thk. Seyyid Şerefüddin Ahmed), ? 1975, (Dâru'l-Fikr).

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik el-Himyerî (218/833), *es-Sîretü'n-Nebeviyye,* (thk. Mustafa es-Sakkâ-İbrahim el-Ebyârî-Abdülhâfız Şelebî), I-IV, Beyrut ts.

İbn İshâk, Ebû Bekir b. Muhammed (151/768), *Sîretü İbn İshâk,* (thk. Muhammed Hamidullah), Konya, 1981.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillah Muhammed b. Ebî Bekir (751/1350), *Zâdü'l-Meâd,* Beyrut 1992.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail (774/1372), *Tefsîru'l-Kurâni'l-Azîm,* I-VIII, (thk.Sâmî b. Muhammed Selâme), Suudi Arabistan 1999.

……, *es-Sîretün'n-Nebeviyye,* I-IV, (nşr. Mustafa Abdülvâhid), Beyrut 1976.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (276/889), *eş-Şi'r ve'ş-Şuarâ,* Leiden 1902.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükrim (771/1369), *Lisânü'l-Arab,* I-XV, Beyrut ts. (Dârus-Sâdır).

İbn Murtazâ, Mehdî-Lidînillâh Ahmed b. Yahyâ b. Murtazâ (840/1437), *Tabakâtü'l-Mutezile*, (thk. Susanna Diwald Wilzer), Beyrut 1961.

İbn Sa'd, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (230/845), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I-VIII, Beyrut ts. (Dâru Sâdır).

İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah b. Muhammed Meâfirî (543/1148), *el-Avâsım Mine'l-Kavâsım,* (thk. Muhibbüddin el-Hatîb, Kahire 1399.

İbnü'l-Cevzî, Cemalûddin Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali (597/1201), *el-Vefâ bi Ahbâri'l-Mustafa*, Mısır 1966.

İbnü'l-Esîr, İzzüddin Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed (630-1232), *el-Kâmil fi't-Tarih,* I-IX, Beyrut 1986.

……, *Üsdü'l-Ğâbe,* (thk. Muhammed İbrahim-Muhammed Ahmed Aşûr), I-VII, ? 1970 (Kitabü'ş-Şi'b).

İbnü'l-Kelbî, Ebu'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Saib (204/819), *Putlar Kitabı,* (çev. Beyza Düşüngen), Ankara 1969.

İmâdüddîn Halîl, *Muhammed Aleyhisselam,* (çev. İsmail Hakkı Sezer), Konya 2003.

İsfahânî, Ebu'l-Ferec Ali b. Huseyn b. Muhammed el-Kuraşî (357/967), *Kitabü'l-Eğânî,* (thk. İbrahim el-Ebyârî), I-XXXI, Kahire 1970.

İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. İshâk (430/1038), *Hilyetü'l-Evliyâ,* I-II, Beyrut 1967.

……, *Delâilü'n-Nübüvve,* Haleb ts. (Dâru'l-Vâî).

İslamoğlu, Mustafa, *Üç Muhammed,* İstanbul 2004.

İzzetî, Ebulfazl, *İslâmın Yayılış Tarihine Giriş,* (çev. Cahit Koytak), İstanbul 1984.

Kâdı Abdülcabbâr, Ebu'l-Hasan Abdülcebbâr b. Ahmed (415/1025), *Tesbîtü Delâili'n-Nübüvve,* (thk. AbdülKerîm Osman), I-II, Beyrut 1966, (Dâru'l-Arab).

Kâdı İyâz, Ebu'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî (544/1149), *eş-Şifâ,* İstanbul 1304.

Kalkan, Ahmed, *Tevhid Bilinciyle Canlanmak,* Beka Yayınları, İstanbul 2008.

Kallek, Cengiz, "Esed (Benî Esed)", *DİA,* XI, 364.

……, "Müellefe-i Kulûb", *DİA,* XXXI, 475-476.

Kandemir, M. Yaşar, "Hanımlarının Dilinden Hz. Peygamber", *Hz. Peygamber ve Aile Hayatı,* İstanbul 2006.

……..,, "Hadis", *DİA,* XV, 27-35.

……, "Hafsa", *DİA,* XV, 119-120.

……, "Hatice", *DİA*, XVI, 465.

Kapar, M. Ali, "Hz. Peygamber'in Müşriklerle Yaptığı Bazı Antlaşmalar", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 1986, sy. 2, s. 299-314.

……, *Hz. Muhammed'in Müşriklerle Münasebeti,* İstanbul 1987.

……,"Hz. Peygamber'in Güvenilirliği", *İSTEM,* Yıl:1, sy.1, Konya 2003, s. 41-50.

……, "Fezâre", *DİA,* XII, 538-539.

……, "Hevâzin", *DİA,* XVII, 276-277.

Karadaş, Cağfer, "İsbat-ı Nübüvvet ve Peygamberlik ve Hz. Peygamber'in Peygamberliği Adlı Eser Üzerine", *Hadis Tetkikleri Dergisi,* sy. 1, İstanbul 2003, s. 152-156.

……, “Büyü ve Din”, *Usûl*, c.1, sy.1, İstanbul 2004, s. 111-135.

Karaman, Hayrettin, Asr-ı Saadette İslâm Hukuku’nun Oluşumu, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm,* (ed. Vecdi Akyüz), I-V, İstanbul 1994, III, 25-101.

……, İslâm’a Göre İnsan Hakları ve Ödevleri, *Yeni Türkiye,* İnsan Hakları Özel Sayısı, Yıl. 4, sy. 21, Mayıs-Haziran 1998.

Kâfûrî, Ali Ahmed, *Gazvetü Bedri’l-Kübrâ fî Kadâyâ Muâsıra,* Kahire 1990.

Kara, Cahid, *İslâm Öncesinden Emevîlerin Sonuna Kadar Kelb Kabilesi,* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara ÜSBE, Ankara 2001.

Karatepe, Şükrü, İnsan Haklarının İlâhî Temelleri*, Doğu’da ve Batı’da İnsan Hakları*, Ankara 1996.

Kâsımî, Zafir, *Nizamü’l-Hükm fi’ş-Şer’iyye ve’t-Tarihi’l-İslâmiyye,* Beyrut 1990.

Kazancı, A. Lütfi, “Câhiliyye Döneminde Müsbet Davranışlar”, *UÜİFD,* c.1, sy. 1, Bursa 1986, s. 103-111.

Kazıcı, Ziya, *Hz. Muhammed’in Aile Hayatı ve Eşleri,* İstanbul 2003.

Keleş, Ahmet, “Cihad-Kılıç-Tebliğ Bağlamında İslâm’ın Yayılışı”, *Cahiliye Toplumundan Günümüze Hz. Muhammed Sempozyumu Bildiri Kitabı,* Ankara 2007, s. 260-261.

Kelpetin, Mahmut, *İslâm Öncesi Güney ve Kuzey Arabistan,* İstanbul 2016.

Kılavuz, Ahmet Saim, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâma Giriş,* İstanbul 2012.

Kılıç, Sadık, *Kur’ân’a göre Nifâk,* İstanbul 1982.

Kılıç, Ünal, “Peygamberimizin Risâlet Öncesi Geçim Durum”, *İSTEM*, yıl. 2, sayı. 4, Konya 2004, s. 189-200.

……, *Mekke’nin Fethi,* İstanbul 2009.

Kılıçlı, Mustafa, *Arap Edebiyatında Şuûbiyye,* İstanbul 1992.

Kırbaşoğlu, Hayri, *İslâm Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara 1999.

Kister, M. J., “et-Tehannüs: Kelime Anlamı Üzerine Bir Araştırma”, (çev. Ali Aksu), *Tasavvuf Dergisi,* y.2, sy.4, Eylül 200, s. 215-230.

Kocaoğlu, A. Mehmet, Ekonomik ve Sosyal Haklar, *Yeni Türkiye,* sy. 22, Ankara 1998.

Koçyiğit, Talat, “Abdullah b. Übey b. Selûl”*, DİA,* I, 140.

Köktaş, M. Emin, İnsan Hakları Bildirgelerinde Din Sorunu, *Türkiye Günlüğü*, sy. 54 Ocak-Şubat, Ankara 1999.

Köse, Saffet, *İslâm Hukuku Açısından Din ve Vicdan Hürriyeti,* İstanbul 2003.

Köten, Akif, “Asr-ı Saadette Suffe Ashâbı”, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm,* (ed. Vecdi Akyüz), I-V, İstanbul 1994, IV, 381-416.

Kula, Naci, “Gençlerimize Peygamberimizi Nasıl Anlatalım”, *Hz. Muhammed ve Gençlik, Ankara,* 1995.

Kutlu, Sönmez, “Hz. Peygamber’i Anlamada Tarihsel Muhammed İle Menkıbevî Muhammed’i Birbirinden Ayırmanın Önemi”, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu Bildiriler Kitabı,* Çorum 2007, s. 33-45.

Kutluer, İlhan “İlim”, *DİA,* XXII, 109-114.

Kuzgun, Şaban, “Hanif”*, DİA*, XVI, 33-39.

Küçük, “İsnad”, *DİA,* XXIII, 154-159.

Lammens, H., “Hudeybiye”, *İA,* V/1, 578-579.

Lewis, Bernard, *Çatışan Kültürler*, (çev. Nusreddin el-Hüseyni), İstanbul 1996.

Mahmud, Abdülhâlim, *Müslüman Gençliğin Eğitimi,* (çev. Bedrettin Çetiner), Konya 1997.

Makrîzî, Takiyyüddin Ahmed b. Ali (845/1444), *en-Nizâ ve’t-Tehâsüm Fîmâ Beyne Benî Ümeyye ve Benî Hâşim,* (thk. Hüseyin Munis), Kâhire 1998.

……., *İmtâü’l-Esmâ,* I-XV, (thk. Muhammed Abdülhamid en-Nümeysî), Beyrut 1999.

Mâlik b. Enes, Ebû Abdullah el-Esbahî el-Himyerî (179/795) *Muvatta*, İstanbul 1981.

Maşalı, Mehmet Emin, “Mushaf”, *DİA*, XXXI, 242.

Maşalı, Münteha, *Mukayeseli Hukukta Ölüm Cezası ve İslâm Hukuku Açısından Değerlendirilmesi*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2002.

Mevdûdî, Ebu’l-Alâ, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber,* (çev. N. Ahmed Asrar), I-II, Ankara 1984.

Mevlâna, Şiblî Numânî, *Son Peygamber Hz. Muhammed,* (çev. Yusuf Karaca), İstanbul 2002.

Meydânî, Ebu'l-Fazd Ahmed b. Muhammed b. Ahmed en-Nisâburî (518/1124), *Mecmaü'l-Emsâl,* (nşr. Muhyiddin Abdülhamid), I-II, Dimaşk 1972.

Morrish, Ivor, *Background of Immigrant Children,* 1971.

Muhammed, Abdurrahman Abdülganî, *Zevcâtü'n-Nebî Muhammed,* Beyrut-Kahire 1991.

Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman* (150/767), I-III, (thk. Ahmed Ferîd), Beyrut 2003.

Nedvî, Ebu'l-Hasen Ali, *Rahmet Peygamberi,* (çev. Abdülkerim Özaydın, İstanbul 2005.

Nass, İhsan, *el-Asabiyyetü'l-Kabeliyye ve Eseruhâ fi'ş-Şi'ri'l-Emeviyye,* Beyrut 1964.

Onat, *Hasan*, "Şiilik", *Evrensel Mesajlar-İslam'a Giriş,* İstanbul, 2010.

Öcal, Mustafa, "Hz. Peygamber'in Çocuk Eğitimindeki Metodu", *Hz. Muhammed ve Gençlik,* Ankara 1995.

Öğüt, Salim, "Telbiye", *DİA,* XL, 396-397.

Önkal, Ahmet, "Hz. Peygamber'in Ümmiliği", *SÜİFD,* s.2, Konya 1986, s. 249-260.

……, "İslâm Tarihçiliği'nde Tarafsızlık Problemi", *İslâmî Araştırmalar* c. VI, sy. 3, Ankara 1992, s. 189-197.

……, "Cüzâm", *DİA*, VIII, 149.

……, "Huzâa", *DİA,* XVIII, 431-433.

……, "Katan Seferi", *DİA,* XXV, 28.

……, "Karede Seriyyesi", *DİA,* XXIV, 487.

Özakpınar, Yılmaz, *İslam Medeniyeti ve Türk Kültürü,* İstanbul 1997.

Özaydın, Abdülkerim, "Arap"*, DİA*, III, 321.

Özbek, Abdullah, "Bir Eğitim Kurumu Olarak Aile", *İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu 2*, İstanbul 1996.

Özdağ, Ümit, Batı'da İnsan Haklarının Doğuşu, *Doğuda ve Batı'da İnsan Hakları,* (Kutlu Doğum Haftası 1993-1994), Ankara 1996, s. 17-81.

Özdemir, H. Ahmet, "Son Peygamber'in Son Mesajı Olarak Vedâ Hutbesi", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, V/1, 2005, s. 95-112.

Özdemir, Mehmet, “Peygamberlik Öncesinde Bir İnsan Olarak Muhammed b. Abdillah”, *Cahiliye Toplumundan Günümüze Hz. Muhammed Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ankara 2007, s. 133.

Özdemir, Serdar, *Hz. Peygamber’in Seriyyeleri,* İstanbul 2001.

Özel, Ahmet, Gayr-i Müslim”, *DİA*, XIII, 421.

…….., “Muhammed”*, DİA*, XXX, 435.

Özkuyumcu, Nadir, “Asr-ı Saadette Yahûdîlerle İlişkiler”, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam* (ed. Vecdi Akyüz), I-V, İstanbul 1994, II, 417-493.

…….., “Hilf”*, DİA,* XVIII, 29.

…….., “Kelb”, *DİA,* XV, 203-204.

Özler, Mevlüt, “Tevhid”, *DİA,* XLI, 18-20.

Özsoy, Ömer, *Sünnetullah,* Ankara 1994.

Öztürk, Hayrettin, *Ebedî Mucize Kur’ân Yazılması ve Toplanması*, İstanbul 2001.

Öztürk, Levent, *İslâm Toplumunda Birarada Yaşama Tecrübesi,* İstanbul 1995.

……, *İlk Hicret Habeşistan*, İstanbul 2015.

Parladır, Selahaddin, “Asr-ı Saadette Eğitim”, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm,* IV, 419-452.

Perşembe, Erkan, “Genç-Aile İlişkilerinde Uyumun Sağlanmasında Dinin Fonksiyonel Rolü Üzerine”, *Gençlik Dönemi ve Eğitimi,* (hz. İsmail Kurt-Seyit Ali Tüz), İstanbul 2000, s. 259-276.

Râğıb el-Isfahânî, Ebu’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal (V/XI), *el-Müfredât,* İstanbul 1986.

Sabuncu, Ömer, “Âişe bint. Ebû Bekir”, *Müminleri Anneleri,* (ed. Adnan Demircan-Ömer Sabuncu), İstanbul 2017.

Sâbûnî, Nureddin Ahmed b. Mahmûd, *Matüridiyye Akaidi,* (çev. Bekir Topaloğlu), Ankara 1979.

Sâlih, Ahmed Ali, *Devletü’r-Rasûl fi’l-Medîne,* Beyrut ts.

Sâlihî, Muhammed b. Yusuf, *Ezvâcü’n-Nebî,* (thk. Muhammed Nizamüddin Fetih), Beyrut-Dimaşk 1999.

San’ânî, Ebû Bekir, Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfî (211/826-27), *Musannaf*, I-XI, (thk. Habîbu’r-Rahmân el-A’zamî), (el-Meclisü’l-İlmî).

Sarıcık, Murat, *İslam Öncesi Dönem Cahiliye Kültürü,* Isparta 2002.

Sarıçam, İbrahim, *Emevî-Hâşimi İlişkileri,* Ankara 1997.

……., *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı,* Ankara 2004.

……., "Hz. Muhammed'in Hayatının Güncel Sunumu Üzerine Bazı Düşünceler", *İSTEM,* yıl. 4, sy. 7, Konya 2006, s. 9-13.

……., "Hamrâülesed Gazvesi", *DİA,* XV, 498.

……., "Müzeyne", *DİA,* XXXII, 250-251.

Sarmış, İbrahim, *Hz. Muhammed'i Doğru Anlamak,* I-II, Konya 2005.

Savaş, Rıza, "Asr-ı Saadette Hz. Peygamber'in Aile Hayatı", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm,* I, 297-310.

Savran, Ahmed, "Ka'b b. Züheyr", *DİA,* XXIV, 7-8.

Serahsî, Ebû Bekir Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl (483/1090), *Usûl,* (ed. Ebu'l-Vefâ el-Afgâni), İstanbul 1984.

Sezikli, Ahmet, *İslâm Toplumunun Teşekkülünde Medine Döneminde Hz. Muhammed'in Karşılaştığı Engeller,* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ ÜSBE, Bursa 1984.

……., *Hz. Peygamber Devrinde Nifak Hareketleri,* Ankara 2001.

Shoops, Hans, *The Religion of Mankind,* 1967.

Sıddıkî, Mazharuddin, *Kur'ân'da Tarih Kavramı,* (çev. Süleyman Kalkan), İstanbul 1990.

Sırma, İhsan Süreyya, "Asr-ı Saadette Devlet Başkanlığı", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm,* II, 21-42.

Sofuoğlu, Cemal, *Şia'nın Hadis Anlayışı*, (Basılmamış Doktora Tezi), 1997.

Söylemez, Mahfuz, Hz. Peygamber Döneminde Mecusiler, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu Bildiriler Kitabı,* Çorum 2007, s. 383-393.

Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celâleddin Abdurruhman b. Ebû Bekir (911/1505), *Ref'u Şe'ni'l-Hubşân*, (Bursa Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi, Kurşûnizâde: no:143, vr.80a-139b), vr. 96b.

……., *el-Âyetü'l-Kübrâ Şerhu Kıssati'l-İsrâ* (nşr. M. Abdülhakîm el-Kâdî), Kahire 1989.

Süheylî, Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah b. Ahmed (581/1185), *Ravdu'l-Unuf*, (thk. Abdurrahman Vekil), I-VIII, Kahire 1967.

Sühreverdî, Ebu'n-Necîb Abdülkâdir b. Abdullah b. Muhammed (563/1168), *Adâbü'l-Mürîdîn,* Kahire ts., (Dâru'l-Vatani'l-Arabî).

Şekerci, Osman, *İnsan Hakları Alanında Temel Belgeler ve İslâm*, İstanbul 1996.

Şener, Mehmet, Vedâ Hutbesi'nin İnsan Hakları Yönünden Kısaca Tahlili, *Doğuda ve Batı'da İnsan Hakları*, (Kutlu Doğum Haftası 1993-1994), Ankara 1996.

Şener, Sami, İnsani Haklara Bakış'ta İNSO, *Yeni Türkiye,* sy. 21, Ankara 1998.

Şentürk, Recep, *İnsan Hakları ve İslam,* İstanbul 2007.

…….., İslâm'da İnsan Hakları ve Dokunulmazlık, *Diyanet Aylık Dergi*, sy. 206, Şubat 2008.

…….., -Kadir Canatan, "Irkçılık ", *DİA,* XIX, 126.

Şevki Dayf, *el-Asru'l-Cahilî,* Kahire 1960.

Şeybe, Mustafa, "Sulhu'l-Hudeybiyye fî İtâr Nizâmi't-Teâhüdi'l-İslâmî", *el-Mevsim,* (1990), s. 1263-1272.

Şiblî, Mevlânâ, *İslâm Tarihi: Asr-ı Saâdet,* (trc. Ömer Rıza Doğrul), İstanbul 1974.

Şimşek, Sait, "Garânik Rivâyetinin Tarihi Değeri", *Bilgi ve Hikmet,* sy.2, İstanbul 1993, 147-162.

……, Asr-ı Saadette Kur'ân ve Sünnetin Anlaşılması, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm,* I, 203-259.

Tabbâra, Afîf Abdülfettah, *el-Yehûd fi'l-Kur'ân*, Beyrut 1966.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (310/922), *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk,* (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), I-XI, Beyrut ts. (Dâru's-Süveydân).

……, *Câmi'u'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân,*I-XXX, Mısır 1968.

Tabersî, Ebû Ali Emînüddîn Fazl b. Hasan b. Fazl (548/1153), *İ'lâmu'l-Verâ bi A'lâmi'l-Hüdâ,* Beyrut 1979.

Topaloğlu, Bekir, "Rabb", *DİA,* XXXIV, 372-372.

Toynbee, A. *An Historian Approach to Religion,* 1955.

Tuğ, Salih, *İslâm Ülkelerinde Anayasa Hareketleri,* İstanbul 1969.

Tülücü, Süleyman, "Câhiliyye Kelimesinin Mana ve Menşe'i", *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, sy. 4, Erzurum 1980, s. 279-281.

Uğur, Mücteba, "Asr-ı Saadette Sosyal Hayat", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm,* I, 159-172.

Umerî, Ekrem Ziyâ, "Ehlü's-Suffe", *Mecelletü Külliyyeti'd-Dirâseti'l-İslâmiyye,* sy. 2, Bağdat 1968.

…….., *Bâki b. Mahled el-Kurtubî ve Mukaddimetü Müsnedih,* Medine 1984.

Uyar, Gülgün, *Hz. Muhammed'in Risâlet Öncesi Hayatına Dair Bazı Rivâyet Farklılıklarının Tespiti,* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), MÜSBE, İstanbul 1993.

Vacca, V, "Kurayza", *İA,* VI, 1012-1013.

Uludağ, Süleyman, "Marifet", *DİA,* XXVIII, 54-56.

Ünal, Vehbi, *Peygamber Efendimizin Vedâ Hutbesi,* İstanbul 1998.

Ünal, Yavuz, *Hz. Muhammed'in Vasiyeti Vedâ Hutbesi,* Çorum 2006.

Vâkıdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer (207/823), *Kitabu'l-Meğâzî,* (thk. Marsden Jones), I-III, Beyrut 1984.

Vatandaş, Celaleddin, İnsanlığın Model İhtiyacı ve Hz. Peygamber'in Örnekliği Üzerine, *Cahiliye Toplumundan Günümüze Hz. Muhammed Sempozyum Bildiri Kitabı,* Ankara 2007.

Watt, *Muhammed Mekke'de,* (çev. M. Rami Ayas-Azmi Yüksel), Ankara 1986.

……, "The Expedition of Al-Hudaybiya Reconsidered", *Essay on Islam,* Karachi: Felicitation Volüme in Honor of Dr. Muhammad Hamidullah, 1992, p. 194-195.

……, *Peygamber ve Devlet Adamı Hz. Muhammed,* (çev. Ünal Çağlar), İstanbul 2001.

……, *Hz. Muhammed Medine'de*, (çev. Süleyman Kalkan), İstanbul 2016.

Weir, T.A., *"Dârunnedve", İA,* II, 492-493.

Wellhausen, J. *Arap Devleti ve Sukutu,* (çev. Fikret Işıltan), Ankara 1963.

Vicdânî, Ebû Rıdvan Muhammed Sadık, *Hz. Muhammed Niçin Çok Evlendi,* (çev. Ahmet Karadut), Ankara 1998.

Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb el-Abbâsî, (284/897), *Tarih,* I-II, Beyrut 1960.

Yaman, Ahmet, "Zıhâr", *DİA,* XLIV, 387-390.

Yardım, Ali, "Diyhe b. Halîfe", *DİA*, IX, 294.

Yavuz, Salih Sabri "Mi'râc", *DİA,* XXX, 132-135.

Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili,* I-X, İstanbul ts.

Yeken, Fethi, *İslâm Gençliği,* (çev. Abdülkadir Kınar), İstanbul 1993.

Yeniçeri, Celal, “Peygamber Ailesinin Gelirleri ve Geçimi”, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm,* (ed. Vecdi Akyüz), I-V, İstanbul 1994, I, 313-323.

……, *Hz. Muhammed ve Yaşadığı Hayat,* İstanbul 2002.

Yıldırım, Ahmet, “Hadislerde Yaratılış Problemi”, *IV. Kutlu Doğum Sempozyumu (Tebliğler),* 19-20 Nisan 2001, Isparta 2002, s. 199-207.

Yıldırım, Enbiya, *Hadis Problemleri,* İstanbul 2001.

Yıldız, Abdullah, *Hz. Peygamber ve Gizli Düşmanları: Münafıklar,* İstanbul 2000.

Yılmaz, Aytekin, Günümüzde İnsan Hakları ve Türkiye, *Yeni Türkiye,* sy. 21, Ankara 1998.

Yılmaz, H. Kâmil, “Tasavvufî Açıdan Ashâb-ı Suffe”, *Tasavvuf,* yıl.3, sy.7, Ankara 2001, s. 9-33.

Yılmaz, Metin, *Erken Dönem İslam Tarihinde Zindanlar ve Hapishaneler,* Samsun 2009.

Yiğit, İsmail, “Sevîk Gazvesi”, *DİA,* XXXVI, 585.

Yüksel, Ahmet Turan, *İslâm’ın İlk Döneminde Ticari Hayat,* İstanbul 1999.

……, “Bir Tacir Olarak Hz. Peygamber”, *Diyanet İlim Dergi Peygamberimiz Hz. Muhammed Özel Sayısı*, Ankara 2000, s. 137-148.

Zebidî, Seyyid Muhammed Murtaza (1205/1790), *Tâcü’l-Arûs,* I-X, Beyrut ts., (Dâru Sâdır).

Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1347), *Siyeru A‘lâmi’n-Nübelâ*, I-XXIII, (thk. Şuyab Arnavud), Beyrut 1985.

Zevzenî, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed (486/1093).

Şerhu’l-Mu‘allakâi’s-Seb’, Beyrut ts. (Dâru Sâdır).

Zeydan, Corci ***,*** *el-Arab Kable’l-İslâm,* (thk. Hüseyin Munis), Kahire ts.

……, *İslâm Medeniyeti Tarihi,* (çev. Zeki Meğamiz), I-IV, İstanbul 1970.

Zorlu, Cem, *İslam’da* İlk *İktidar Mücadelesi*, Konya 2002.